

11

2140

Η. ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ

Α

Β. ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ
ΙΣΤΟΡΙΑ

Τόμος Α'

ΔΡ. 100

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Γεν. αριθ. 696
Κατηγορία 1Ε
Βιβ. αριθ. 2

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΙΔΑΓ. ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Αριθ. 11,11

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Π.Ε.Κ. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Αριθμ. 11/2140

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Γεν. αριθ. 696
Κατηγορία 1Ε
Βιβ. αριθ. 2

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΙΔΑΓ. ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Αριθ. 11,11

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Π.Ε.Κ. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Αριθμ. 11/2140

ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΕΝ ΤΩ ΕΘΝΙΚΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ

364

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑ

Μετὰ εἰσαγωγῆς εἰς τὰς ἱστορικὰς ἐν γένει μελέτας

ΤΟΜΟΙ ΔΕΚΑ

«Τοι περὶ τὰ καθόλου καλῶς
διαγνόντες ἐμελλον καὶ περὶ
τὰ κατὰ μέρος οἷα ἐντὶ καλῶς
ὀψείσθαι».

ΑΡΧΥΤΑΣ ΠΑΡ' ΙΑΜΒΛΙΧΟΙ

ΤΟΜΟΣ Α

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ

Ι. ΧΑΤΖΗ-ΙΩΑΝΝΟΥ

ΚΟΛΟΚΥΝΘΟΥΣ 2

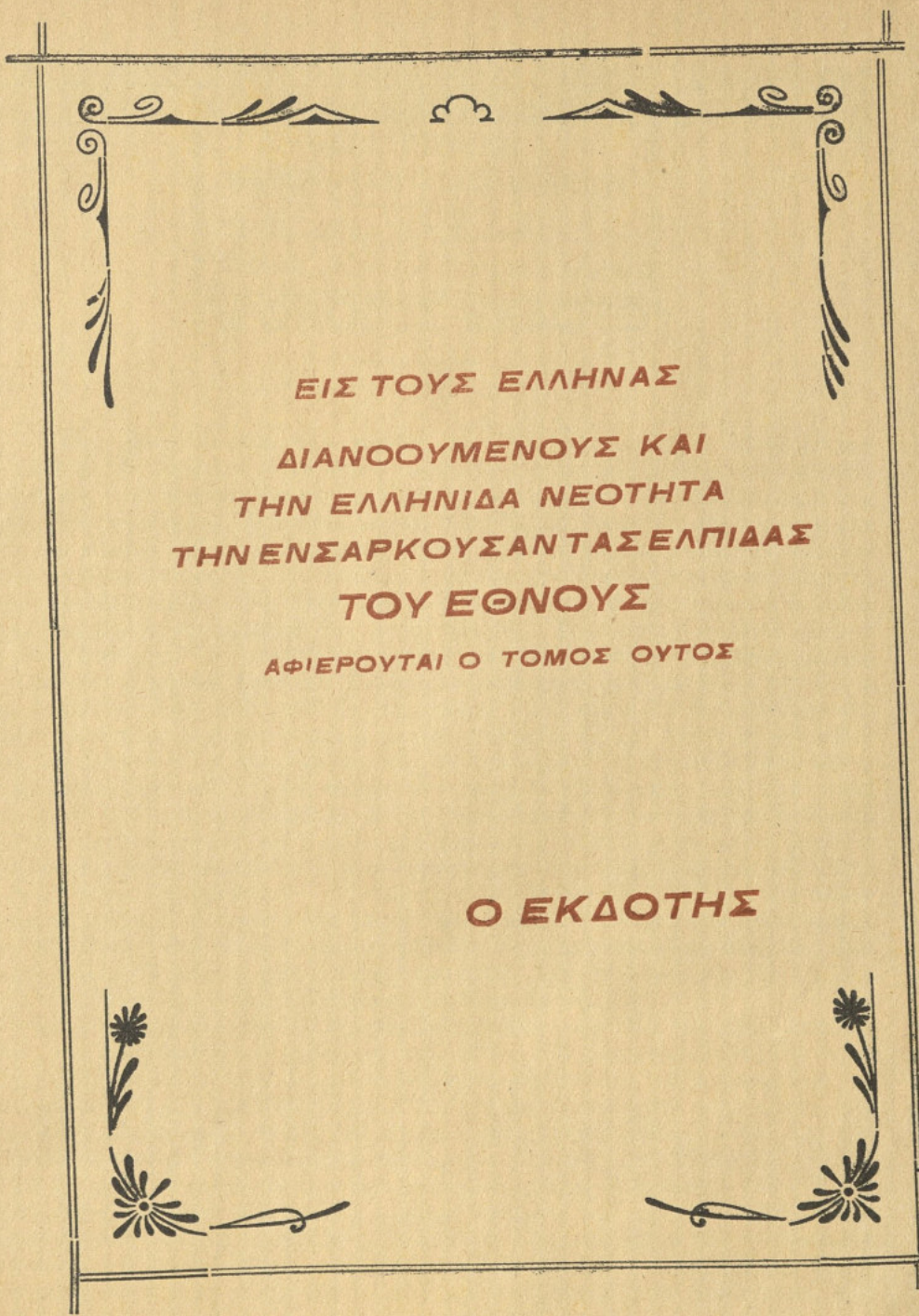
Η ΕΚΤΥΠΩΣΙΣ ΗΡΞΑΤΟ ΟΚΤΩΒΡΙΟΝ 1926

ΑΘΗΝΗΣΙΝ

ΤΥΠΟΙΣ

ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΛΕΥΚΩΜΑΤΟΣ
ΕΘΝΙΚΗΣ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΑΔΟΣ

ΕΠΕΡΑΤΩΘΗ 16 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1926

ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΑΣ
ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΟΥΣ ΚΑΙ
ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΔΑ ΝΕΟΤΗΤΑ
ΤΗΝ ΕΝ ΣΑΡΚΟΥΣ ΑΝΤΑΣΕΛΠΙΔΑΣ
ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ
ΑΦΙΕΡΟΥΤΑΙ Ο ΤΟΜΟΣ ΟΥΤΟΣ

Ο ΕΚΔΟΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Ἀριθ. αἰθ. 59 Α
Κατηγ. *επιστημονική!*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΕΚΔΟΤΟΥ

Πᾶς λαὸς ὀφείλει πρὸ παντὸς καὶ ἔχει ἅμα καθῆκον ἀπαραίτητον νὰ μελετᾷ τὴν ἱστορίαν τῶν αὐτοῦ προγόνων, διότι αὕτη εἶναι τὸ ἀψευδὲς κάτοπτρον, ἢ θανμασία ἀπεικόνις τῶν τε προτερημάτων καὶ ἐλαττωμάτων τῆς φυλῆς ἐξ ἧς κατάγεται. Ἡ μελέτη λοιπὸν τῆς Ἑλλην. Ἱστορίας ὁδηγὸς πρὸς τὴν ὁδὸν τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἀκολουθήσωμεν, ὡς ἔθνος καὶ ὡς φυλή, ἐὰν θέλωμεν νὰ σταδιοδρομήσωμεν. Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, ἐὰν δὲν εἶχε τὰς διαιρέσεις καὶ τοὺς ἐμφυλίους σπαραγμοὺς θὰ ἦτο μεγάλη Εὐρωπαϊκὴ Δύναμις σήμερον σεβαστὴ παρὰ τοῖς φίλοις καὶ τρομερὰ διὰ τοὺς ἐχθρούς. Ἡγωνίσθη τὸν εὐγενῆ ἀγῶνα τῆς διασώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ κατὰ ποικιλωνύμων βαρβάρων, μέχρις οὗ ὑπέκλυεν ἡ γηραῖά δρῦς τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, μᾶλλον ἕνεκα τῶν ἰδίων σφαλμάτων καὶ διχονοιῶν καὶ ἐν τῇ πτώσει ὅμως ταύτῃ δὲν ἔμεινεν ἀδρανής, ἀλλὰ τοῦναντίον εὐχνοὶ βλαστοὶ μετεφυτεύθησαν εἰς τὴν Δύσιν ἣν ἐφώτισαν δημιουργήσαντες οὕτω τὴν περίοδον τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἡ δυστυχία καὶ ὁ πόνος ἐν τῇ δουλείᾳ κατέπνιξαν πρὸς καιρὸν τὴν ἀφορμὴν τῆς ἀτυχίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, αἱ διχόνοια καὶ διαιρέσεις κατεσίγησαν, ἵνα ἐν τῇ δυστυχίᾳ τοῦ ἀνδρωθῆ ἄλλοις ὁ περιούσιος λαὸς τοῦ Κυρίου καὶ ἀποτινάξῃ τὸν πιέζοντα τὰ στήθη του βαρβαρικὸν ζυγόν. Ἀνέτειλεν ἡ χαρμόσυνος ἡμέρα τῆς 25ης Μαρτίου τοῦ 1821, ἵνα μετ' ὀλίγον ἀκολουθήσωσι τὰ ἐνδοξα ἔτη τοῦ 1912—13 Ἀτυχῶς καὶ πάλιν βάσκανος μοῖρα ἢ τὰ παλαιὰ τῆς φυλῆς ἐλαττώματα ἀνέκοιψαν τὴν δλοκληρωτικὴν τοῦ ἔθνους ἀνάστασιν δημιουργηθείσης συμφορᾶς ἀνωτέρας δακρύων. Δὲν θὰ ἐκταθῶμεν ἐν ταῖς ὀλίγαις ταύταις γραμμαῖς τοῦ προλόγου εἰς τὸ κυρίως ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ ἔνθα τὰ γεγονότα ὁμιλοῦσιν ἄφ' ἑαυτῶν.

Ἡ γνώσις λοιπὸν τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας διὰ τὸν Ἕλληνα εἶναι ἀπαραίτητος, ἐὰν θέλῃ ἀπλῶς νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν τάξιν τῶν μεμορφωμένων, ἐὰν ὅμως θέλῃ νὰ ἐξέλθῃ τοῦ στενοῦ ἀτομιστικοῦ κύκλου τῆς φυλῆς πρέπει συγχρόνως νὰ μελετήσῃ τὴν ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΝ ἹΣΤΟΡΙΑΝ ἐξ ἧς θὰ διδαχθῆ οὐχὶ μόνον τὰς τῶν ἄλλων ἔθνων προσπαθείας καὶ ἀγῶνας πρὸς ἐπικράτησιν, ἀλλὰ καὶ τὴν καθόλου κίνησιν καὶ πνευματικὴν αὐτῶν δρᾶσιν. Ἐκ τῆς ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ἹΣΤΟΡΙΑΣ θὰ μάθῃ ὁ φίλος τῆς ἱστορίας ἀναγνώστης πῶς αἱ διάφοροι ἐπὶ τῆς γῆς φυλαὶ στηριζόμεναι εἰς τὰς πρώτας ψυχικὰς δυνάμεις καὶ τὴν ἰδιοφυῖαν ὑφ' ἧς ἐπροικίσθησαν ὑπὸ τοῦ μεγάλου Δημιουργοῦ, ἐδημιούργησαν τὸν πνευματικὸν κόσμον καὶ πολιτισμὸν ὀλίγον κατ' ὀλίγον παλαιούσαι κατ' ἀνυπερβλήτων δυσκολιῶν, παλαιούσαι κατ' αὐτῆς τῆς φύσεως καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ ὁμοίου των, πῶς

ἀνῆλθον βαθμίδα πρὸς βαθμίδα διὰ μέσου τῶν αἰώνων τὴν δύσβατον ἀτραπὸν τῆς προόδου καὶ ἀναπτύξεως, ἣτις, διὰ τῶν θυσιῶν ὀλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος, ζυμωθείσα διὰ τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τοῦ μυθικοῦ Προμηθέως μέχρι τῶν τελευταίων θυμάτων τῆς ἀεροπολίας, μετετρέπη εἰς τὴν εὐρείαν λεωφόρον τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν ἀνακαλύψεων. Ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν διαφόρων ἐθνῶν καὶ ἐκ τῆς μελέτης τῆς ἱστορίας ἐνὸς ἐκάστου καταφαίνεται ἡ ζωτικότητα καὶ ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ. Ἡ Καυκασία φυλὴ εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει καὶ τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος διεδραμάτισε σπουδαιότατον πρόσωπον ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ, διότι περιέκλειεν ἐντὸς τῆς ὅλης τὴν ἠθικὴν δύναμιν καὶ τὸ σθένος πρὸς μεγαλοουργίαν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλας φυλάς αἵτινες ἢ ἐξέλιπον παντελῶς ὡς ἱστορικὰ πρόσωπα ἢ ἐθρίσκονται καὶ σήμερον ἔτι ἐν κατωτέροις διανοητικῇ, πνευματικῇ καὶ πολιτικῇ καταστάσει.

Ἡ σπουδαιότης λοιπὸν τῆς ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΙΣΤΟΡΙΑΣ καὶ τὸ ὠφέλιμον αὐτῆς διὰ πάντα διανοούμενον θέλοντα νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὰ ἄδυτα τῆς ἱστορικῆς γνώσεως, ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ ἀνθρώπος δύναται νὰ ἐξετασθῇ ἱστορικῶς ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων εἶναι πασιφανέστατα. Αἱ νεώτεροι ἀνακαλύψεις καὶ ἀνασκαφαὶ ἔφερον εἰς φῶς νέα πράγματα, νέας γνώσεις ἀνατρεπούσας παλαιὰς θεωρίας.

Ταῦτα πάντα ἀφ' ἐνὸς καὶ ἡ ἔλλειψις παρ' ἡμῖν τοιαύτης ἐμπεριστατωμένης Παγκοσμίου Ἱστορίας ἀφ' ἐτέρου ἔπεισαν, ὅπως ἀναλάβωμεν τὴν ἔκδοσιν τόσον σοβαροῦ ἔργου καὶ πολιτίμου ἅμα ἀψηφούντες τὰς δυσχερείας. Τὴν ἀπόφασιν ἔτι μᾶλλον ἐνίσχυσεν ἡ ἰδέα τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς βαθείας ἐκτιμήσεως πρὸς τὸν σεβαστὸν ἡμῶν Καθηγητὴν κ. Παῦλον Καρολίδην, τοῦ ὁποῖου τὸ ἔργον ἀρξάμενον ἀπὸ τοῦ 1894 ἔμεινεν ἡμιτελὲς καθότι δύο μόνον τόμοι ἐδημοσιεύθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ ἔμεινον ἀνέκδοτοι.

Ἀπὸ τῶν φοιτητικῶν ἐδρῶν θαυμάζων τὸν ἄνδρα, ὅστις ἐτίμησε καὶ τιμᾶ τὸ Ἑλληνικὸν Πανεπιστήμιον διὰ τῆς πολυμαθείας καὶ βαθείας κρίσεως, τὸν ἀληθῆ ἐπιστήμονα, ἀκάματον ἱστορικὸν καὶ πολύτιμον φίλον, ἔκρινα, ὅτι ἐπέστη ὁ καιρὸς πρὸς ἔκδοσιν τοῦ μεγάλου τοῦ ἔργου νῦν, ὅτε ἐνεκα τῆς ἐκδόσεως τοῦ **Πανελληνίου Δευκώματος τῆς Ἑθνικῆς Ἐκατονταετηρίδος** ἐδημιούργησα ἰδιόκτητα τυπογραφεία εὐκολύνοντα τεχνικῶς πᾶσαν ἔκδοσιν.

Τὸ ὅλον ἔργον ἐκ δέκα τόμων μετὰ ἑπτὰ χιλιάδων εἰκόνων θὰ δώσῃ πιστὴν εἰκόνα τῆς ζωῆς καὶ δράσεως ὀλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος. Τὰ ἀνατολικά ἰδιᾶ ἔθνη, Ἀσσυρίων, Βαβυλωνίων, Μήδων, Περσῶν, Ἰνδῶν, Σινῶν κ.λ.π. καὶ αἱ θρησκευτικαὶ καὶ πνευματικαὶ αὐτῶν ἀντιλήψεις ἐν πλάτει θὰ ἐξετασθῶσιν.

Κυκλοφοροῦντες ἤδη τὸν Α' τόμον τοῦ ἔργου εὐελπιστοῦμεν, ὅτι θὰ τύχωμεν ἀμερίστου ἐνίσχυσεως παρὰ παντὸς φιλομαθοῦς Ἑλλήνος διανοουμένου.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 15 Δεκεμβρίου 1926.

Ο ΕΚΔΟΤΗΣ

I. ΧΑΤΖΗΓΩΓΓΗΟΥ

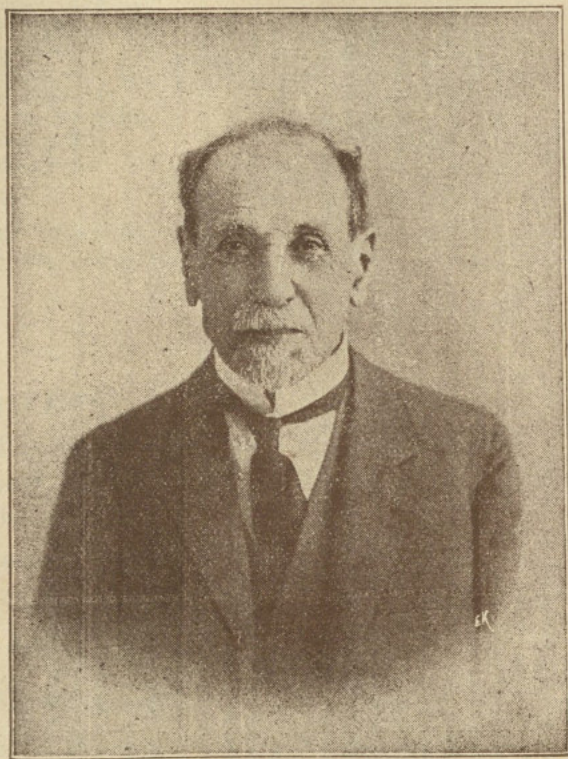
ΔΙΔΑΚΤΩΡ ΤΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΝΟΜΙΚΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΔΕΥΚΩΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚ. ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΑΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ἀφιέρωσις	Σελ. 3	Ἡ ἱστορικὴ σημασία καὶ σπουδαιότης τοῦ πολέμου	Σελ. 90
Πρόλογος Ἐκδότου	> 5	Ἡρωϊσμός καὶ ἱπποτισμός	> 94
Εἰκὼν Π. Καρολίδου			
Περιεχόμενα	> 7		
Πρόλογος Πρώτης ἐκδόσεως	> 9		
Εἰσαγωγή εἰς τὴν καθολικὴν ἢ παγκόσμιον ἱστορίαν.			
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ			
<i>Ἡ ἱστορία ἐξεταζομένη ὡς ἐπιστήμη.</i>			
1. Διαδάφνησις τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας	> 14	3. Ἡ καθόλου ἀξία τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης καὶ αἰ ἐκ τῆς μελέτης αὐτῆς ὠφέλεια	> 96
Ἡ ἐρμηγεία τοῦ ὀνόματος ἱστορία ὑπὸ ἑποψιν γραμματικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν	> 14	Ἡ ἀξία τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης	> 96
Ἀνθρώπινος βίος	> 20	Ἡ ἀρετὴ καὶ τὸ δίκαιον ἐν τῇ ἱστορίᾳ	> 108
Ὁ μῦθος τοῦ Προμηθέως	> 29	Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ φιλελευθερία ἐν τῇ ἱστορίᾳ	> 109
Τὸ ἐξωτερικὸν πλάτος, ἡ περιοχὴ καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ὕλη τῆς ἱστορίας	> 39		
2. Στοιχεῖα ἢ κεφάλαια τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως	> 42	4. Μέθοδος τῆς ἱστορίας	> 110
Ἡ βούλησις καὶ ἡ ἀτομικότης	> 42	Διαίρεσις, τάξις καὶ ἐξεργασία τῆς ἱστορίας	> 110
Α' Φυσικὰ στοιχεῖα καὶ κεφάλαια τοῦ ἱστορικοῦ βίου	> 46	Α' Ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ	> 114
Β' Ἡθικὰ στοιχεῖα καὶ κεφάλαια τοῦ ἱστορικοῦ βίου	> 54	Β' Ἡ πολιτικὴ σχολή, ἥτοι ἡ σχολὴ τῆς πολιτικῆς ἢ πραγματικῆς ἱστορίας	> 118
1) Κοινωνία	> 54	Τίς ἡ ἀρίστη μέθοδος τῆς ἐξεργασίας τῆς ἱστορίας.	> 131
2) Πολιτεία	> 56		
Διεθνή νόμιμα	> 63	5. Καθολικὴ ἢ παγκόσμιος ἱστορία	> 141
3) Ἐπιστήμη.	> 68	Ἡ ἐννοία τῆς καθολικῆς ἱστορίας	> 141
4) Τέχνη. Καλαὶ τέχναι. ποιήσις	> 70	Ἡ παγκόσμιος ἱστορία κατὰ ῥάγμω	> 161
5) Θρησκεία	> 74		
6) Οἱ βίοι ἥτοι τὰ τοῦ βίου ἐπιτηδεύματα	> 80	6. Ἡ ἰδέα ἐν τῇ ἱστορίᾳ	> 172
Αἱ διάφοροι κοινωνικαὶ τάξεις	> 85	Ὁ θεὸς ἐν τῇ ἱστορίᾳ	> 172
Κληρονομικαὶ κοινωνικαὶ τάξεις	> 88	Α' Ἡ θεωρία τῆς ἐξελλεξεως ἐφαρμοζομένη ἐν τῇ ἱστορίᾳ.	> 193
		Β' Ἡ φυσιοῖστορικὴ σχολὴ τοῦ Dubois Reymond καὶ Buckle	> 195
		Τὸ κριτήριον τῆς ἱστορίας ἥτοι ἡ ἱστορία θεωρουμένη ὡς κριτήριον τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Μέτρον τῆς ἀξίας τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων	> 198

Τὸ δίκαιον τὸ ἱστορικὸν καὶ τὸ δίκαιον τὸ φιλοσοφικόν . . .	>	208	Κανκασιοὶ καὶ Μογγολικοὶ λαοί. Αἱ μεγάλαὶ οἰκογένειαι τῶν ἱστορικῶν λαῶν . . .	>	293
Γνώρισμα τῆς ἱστορικῆς ἀξίας. Τὸ τέρμα τοῦ ἱστορικοῦ βίου.	>	210	Ἡ Κανκασία φυλὴ καὶ αἱ διαίρεσεις αὐτῆς ὑπὸ πομπινγλωσσολογικῆν . . .	>	294
7. Ἡ κατὰ περιόδους χρονικὰς διαίρεσις τῆς καθολικῆς ἱστορίας.	>	220	3. Ἄριοι (ἢ Ἰνδογερμανικοὶ ἢ Ἰνδοκελτικοὶ ἢ Ἰαφεθικοὶ) λαοί . . .	>	294
Περὶ τῆς χρονικῆς καθόλου διαίρεσεως τῆς ἱστορίας . . .	>	220	Περὶ τῶν Ἀρίων λαῶν . . .	>	294
Ἡ εἰς μεγάλας χρονικὰς περιόδους διαίρεσις τῆς ἱστορίας ἀπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἱστοριογράφων μέχρι τῶν χριστιανικῶν χρόνων . . .	>	223	Ἄρια γλῶσσαι . . .	>	314
Αἱ χρονικαὶ περίοδοι τῆς χριστιανικῆς ἱστοριογραφίας . . .	>	224	Τὸ ὄνομα Ἄριοι Arya . . .	>	323
Τὸ σύστημα τῶν τεσσάρων καθολικῶν μοναρχιῶν . . .	>	226	Βάρβροι. Νάρικα . . .	>	325
Ἀρχαία, μεσαιωνικὴ καὶ νέα ἱστορία . . .	>	234	Ἰανάν . . .	>	325
8. Πηγαὶ τῆς ἱστορίας . . .	>	241	Ἡ παράδοσις ἢ περὶ κατακλυσμοῦ . . .	>	326
9. Βοηθητικαὶ τῆς ἱστορίας ἐπιδημίαι . . .	>	244	Μίνως καὶ Ῥαδάμανθυς . . .	>	327
Α' Γεωγραφία . . .	>	246	Ὁ Προμηθεὺς . . .	>	328
Β' Χρονολογία . . .	>	248	Οἱ Ἄριοι ἐν τῇ Ἀγίᾳ Γραφῇ . . .	>	332
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ			4. Σημιτικοὶ λαοί . . .	>	333
<i>Ἡ ἀρχὴ τῆς ἱστορίας.</i>			Περὶ τῶν Σημιτικῶν λαῶν καθόλου . . .	>	333
1. Φυδιοῖδορικὰ ζητήματα ἐν τῇ ἱστορίᾳ . . .	>	254	Αἱ Σημιτικαὶ γλῶσσαι. Ἡ ἐνότης καὶ ἡ διαίρεσις τῶν Σημιτικῶν λαῶν . . .	>	338
Περὶ τῆς προϊστορικῆς περιόδου καθόλου . . .	>	254	5. Χαμίται (Χουδῖται ἢ Αἰθίοπες) . . .	>	340
Ὁ παραδεισῖος βίος τοῦ ἀνθρώπου . . .	>	255	Τίνες οἱ Χαμίται . . .	>	340
Ἡ ἐνότης τοῦ ἀνθρωπίνου γένους . . .	>	272	6. Τουρανικοὶ λαοί. . . .	>	348
2. Ἡ γλῶσσα ἐν τῇ ἱστορίᾳ.	>	275	Ἡ ἱστορικὴ σπουδαιότης τῶν Τουρανικῶν λαῶν . . .	>	351
Ἡ φύσις, ἡ γένεσις καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀνθρωπίνης γλώσσης . . .	>	275	Ἡ πρώτη κοιτίς τῶν Τουρανικῶν λαῶν . . .	>	353
Ἡ ἐνότης καὶ ἡ ποικιλία τῶν γλωσσῶν . . .	>	284	Ἡ μαγεία τῶν Τουρανίων. Τὸ ἔπος Καλάβελα . . .	>	355
Ἀνθρωπολογικὴ καὶ γλωσσολογικὴ διαίρεσις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους . . .	>	286	7. Ἡ ἀρχικὴ συγγένεια Ἀρίων, Σημιτοχαιμιτῶν καὶ Τοιρανίων. Ὁ ἀρχαιότατος πολιτισμὸς. . . .	>	356
			Ἡ ὑποτιθεμένη πρὸς ἀλλήλας συγγένεια τῶν Ἀρίων, Σημιτικῶν καὶ Τουρανικῶν γλωσσῶν . . .	>	356
			Ἀρχαιότατος πολιτισμὸς . . .	>	358
			Ἡ γένεσις καὶ ἀνάπτυξις τῆς Γραφῆς . . .	>	362

ΠΑΥΛΟΣ ΚΑΡΟΛΙΔΗΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

Ἡ παρούσα πραγματεία ἔσται ἀρχὴ σειρᾶς ἰδιατέρων ἱστορικῶν πραγματειῶν, αἵτινες πᾶσαι ὁμοῦ μέλλουσι ν' ἀπαρτίσωσι καθολικὴν τινα ἢ παγκόσμιον ἱστορίαν(1) ἀνταποκρινομένην, ὡς ἔνεστι, κατὰ βάθος καὶ κατὰ πλάτος πρὸς τὰς σημερινὰς προόδους τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, ὡς τοῦτο ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς Εἰσαγωγῆς ταύτης ἀρχοῦντως σαφῶς κατανοεῖται. Ἐν τῇ σειρᾷ ταύτῃ τῶν ἱστορικῶν πραγματειῶν ἐκάστη ἰδιατέρα πραγματεία ἢ ἕκαστος τόμος θέλει ἀποτελέσει στενὴν καὶ ἀδιάσπαστον ἐνότητα πρὸς τὴν ὅλην σειρᾶν, ἵνα οὕτω πραγμάτι ἐκ τῆς σειρᾶς ταύτης ἀπαρτισθῇ τις ἱστορία καθολικὴ συστηματικὴ μετ' ἐσωτερικῆς ἐνότητος καὶ ἀλληλουχίας· ἀλλ' οὐχ ἦττον καὶ ἐκάστη ἰδιατέρα πραγματεία θὰ συνταχθῇ οὕτως, ὥστε ἐν τῇ ὅλῃ σειρᾷ ν' ἀποτελέσῃ σχετικῶς αὐτοτελές τι ὅλον ἱστορικόν. Οὕτως ὁ πρῶτος τόμος θέλει περιέχει ἀποκλειστικῶς τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαίων Ἀσιατικῶν λαῶν μέχρι τῆς καταλύσεως τοῦ ἀρχαίου Περσικοῦ κράτους· ὁ δεύτερος καὶ ὁ τρίτος τόμος τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν κυρίως Ἑλληνικὴν περίοδον· ὁ τέταρτος τὴν ἱστορίαν τοῦ παγκοσμίου Ἑλληνισμοῦ τῶν Μακεδονικῶν χρόνων· ὁ πέμπτος τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν τῆς Ρώμης κτλ. Δὲν ἠξέυρω ἂν ὁ βίος ὁ ἑμὸς, αἱ δυνάμεις καὶ τὰ ἄλλα ἀπαραιτήτως ἀπαιτούμενα μέσα θέλωσιν ἐπαρκέσει εἰς τὴν κατ' εὐχὴν περᾶτωσιν ἔργου καὶ χρόνου μικροῦ δεομένου καὶ πόνου πολλοῦ καὶ δαπάνης οὐ μικρᾶς. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὡς θετικὸν καὶ βέβαιον δύναμαι ἀπὸ τοῦδε ν' ἀναγγείλω πρὸς

(1) Ποιούμεθα χρῆσιν ἀμφοτέρων τῶν ὀνομάτων, τοῦ μὲν πρώτου (καθολικὴ) ὡς καθιερωμένου ἤδη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων (ὑπὸ τοῦ Πολυβίου), τοῦ δὲ δευτέρου ὡς καθιερωθέντος παρ' ἡμῖν διὰ τῆς χρήσεως.

τὸ σεβαστὸν Ἑλληνικὸν δημόσιον, εἶναι ἢ πρὸ τοῦ τέλους τοῦ ἔτους 1894 ἐκδοσις τοῦ Α΄ τόμου τοῦ περιλαμβάνοντος τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαίων Ἀσιατικῶν λαῶν, ὃν ἐλπίζω, ὅτι θέλει ἀκολουθήσει ἡ τακτικὴ ἐν τακτικαῖς χρόνοις ἐκδοσις τῶν ἄλλων τμημάτων τῆς ὅλης ἱστορικῆς πραγματείας. Ὁ λόγος, δι' ὃν τῆς ὅλης πραγματείας προετάξαμεν τὴν Εἰσαγωγὴν ταύτην, εἶναι προφανὴς εἰς πάντα μετ' ἐπιστάσις ἀναγινώσκοντα τὴν Εἰσαγωγὴν ταύτην. Δι' αὐτῆς προτιθέμεθα τὸ μὲν νὰ παρασκευάσωμεν τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν συστηματικώτεραν, μεθοδικώτεραν καὶ ἐπιστημονικώτεραν μελέτην τῆς ὅλης ἱστορίας· τὸ δὲ νὰ παροίσχωμεν εἰς τὸ δημόσιον, καὶ ἰδίως εἰς τὴν Ἀκαδημαϊκὴν νεότητα, πραγματείαν, δι' ἧς οἱ μελετῶντες νὰ δύνανται νὰ ἐννοῶσι κατὰ βάθος τὴν ἀξίαν τῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἐν ταῖς ἰδιαιτέροις αὐτῶν περὶ τὴν ἱστορίαν ἐρευνῶνται ὁμοῦνται ἀπὸ ἀρχῶν ἀσφαλῶν, αἵτινες, διήκουσαι δι' ἀπάσης τῆς ἱστορίας, παρέχουσι πανταχοῦ ἀσφαλὲς ἔδαφος εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν μελέτην τῆς ἱστορίας. Ἡ «ἀρχὴ εἶναι ἡμῖν παντός» λέγοντες οἱ ἀρχαῖοι ἐνόουν ἀκριβῶς ὅτι δι' ἀσφαλοῦς εἰσαγωγῆς εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ δι' ἀσφαλοῦς ἀφρηρίας ἐν τῇ μελέτῃ τῇ ἐπιστημονικῇ καθίσταται τις κατ' οὐσίαν κάτοχος τοῦ ἡμῖσος αὐτῆς. Εἰς δὲ τῶν μεγάλων τῆς ἀρχαιότητος ἱστοριογράφων, ὁ Πολύβιος, περὶ ἱστορίας ποιούμενος τὸν λόγον τὴν παροιμίαν εὐρίσκει ἑλλειπῆ, διότι φρονεῖ ὅτι ἡ καλὴ ἀρχὴ δὲν εἶναι ἀπλῶς τὸ ἡμῖσος, ἀλλὰ τὸ τέλος, ἦτοι τὸ ὅλον τῆς ἐπιστήμης. «Οἱ μὲν γὰρ ἀρχαῖοι, λέγει, τὴν ἀρχὴν ἡμῖσος τοῦ παντός εἶναι φάσκοντες, μεγίστην παρήνουν ποιεῖσθαι σπουδὴν ἐν ἐκάστοις ὑπὲρ τοῦ καλῶς ἄρξασθαι. Δοκοῦντες δὲ λέγειν ὑπερβολικῶς ἑλλιπέστερόν μοι φαίνονται τῆς ἀληθείας εἰρηκέναι. Θαροῶν γὰρ ἂν τις εἴποι οὐχ ἡμῖσος τὴν ἀρχὴν εἶναι τοῦ παντός, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ τέλος διατείνειν».

Ἐν τῇ μελέτῃ δὲ καὶ συγγραφῇ τῆς ἱστορίας πλέον ἢ οἰασδήποτε ἄλλης ἐπιστήμης ἢ ἐκ τῶν προτέρων διασάφησις ἀρχῶν καὶ διαλεύκανσις ζητημάτων ἀρχῆς εἶναι σκόπιμος, πρακτικὴ καὶ λυσιτελής. Διότι αἱ τε ἀρχαὶ αὐταὶ καὶ πάντα τὰ ζητήματα ἀρχῆς συνδέονται στενωτάτα μετὰ τοῦ ὅλου ἀνθρωπίνου βίου καὶ μετὰ τῆς καθόλου πνευματικῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ καὶ τῶν στοιχείων τῆς τοιαύτης ἀναπτύξεως. Βεβαίως χαλεπὸν περὶ τῶν κοινῶν κυρίως εἰπεῖν. Καὶ πάντα τὰ ζητήματα τὰ ἐξεταζόμενα ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ, εἰ καὶ εἰσὶν ἀπλᾶ τὴν φύσιν καὶ εἰσὶ ζητήματα τοῦ καθόλου ἀνθρωπίνου βίου, καθ' ὃν ἀναπτύσσονται τρόπον δὲν εἶναι ἐν πᾶσι προσιτὰ εἰς πάντα ἀναγνώστην. Ἄλλ' ἀκριβῶς ὁ σκοπὸς τῆς Εἰσαγωγῆς ἀποβλέπει οὐχὶ εἰς μετάδοσιν γνώσεων ἱστορικῶν στοιχείων εἰς παντὴ ἀνιστορήτους, ἀλλ' εἰς συστηματικὴν ἐπιστημονικὴν μελέτην τῶν ἤδη ἐχόντων ἱστορικὰς γνώσεις στοιχειώδεις. Μάλιστα δὲ ἐν τῇ συγγραφῇ τῆς Εἰσαγωγῆς ταύτης ἀπεβλέψαμεν πρὸ πάντων εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς σπουδαζούσης Ἀκαδημαϊκῆς

νεότητος. Προκειμένου δὲ περὶ τῆς νεότητος ταύτης τὸ κύριον δὲν εἶναι τὸ παρασκευάζειν ἢ ἐξεργάζεσθαι ὕλην γνώσεων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον χάριν μηχανικῆς παιδείσεως καὶ πλουτισμοῦ τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ τὸ ἐξεγείρειν καὶ ἐνισχύειν ἐν τῷ πνεύματι αὐτῷ τὴν πρὸς συστηματικὴν ἐπιστημονικὴν μελέτην τάσιν καὶ ὁρμήν, ἐπὶ δὲ τὸ ὁρμηίζειν τελεσφόρως καὶ λυσιτελῶς τὴν διεύθυνσιν τῆς εὐγενοῦς ταύτης ὁρμῆς. Διότι ἀκριβῶς διὰ τὴν Ἀκαδημαϊκὴν νεότητα ὁ ὑψηλότερος σκοπὸς πάσης μαθήσεως εἶναι τις ἰδεώδης, οὐχὶ τοσοῦτον ἐν τῇ κτήσει τοῦ ὕλικου τῆς γνώσεως ἐγκείμενος, ὅσον ἐν τῇ ὑψηλοτέρᾳ ἀναπτύξει καὶ μορφώσει τοῦ πνεύματος, ἐν τῇ βαθυτέρᾳ ἀντιλήψει καὶ νοήσει τῶν πραγμάτων καὶ τῇ μετὰ τούτων συνδεομένῃ πνευματικῇ αὐτοτελείᾳ καὶ τῇ ἐπιστημονικῇ αὐτενεργείᾳ τοῦ νοῦ. Ὁ γράφων δὲ ταῦτα ὡς ἐκ τῆς θέσεως καὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ γινώσκει καὶ ἐννοεῖ εἴπερ τις ἄλλος πόσον ἰσχυρῶς σήμερον ἡ Ἑλληνικὴ Ἀκαδημαϊκὴ νεότης ὁρμᾷ πρὸς μάθησιν ἀληθῶς ἐπιστημονικὴν, ὑπὸ τίνος κατέχεται δίψης ὑψηλοτέρας ἐπιστημονικοῦ πνεύματος ἐν τῇ σπουδῇ καὶ τῇ διδασκαλίᾳ καὶ πόσον τέρπεται ὁπόταν ἡ σπουδὴ καὶ ἡ διδασκαλία ἐκβαίνωσι τῶν ὁρίων τῆς συνήθους πεζότητος μετεωρίζουσαι τὸ πνεῦμα εἰς ὀρίζοντας μᾶλλον ἰδεώδεις, καίπερ ἐκ τοῦ θετικοῦ ἑδάφους τῆς ἐπιστήμης ἀνομιμένους τὴν ὕλην καὶ τὴν δύναμιν τοῦ ἐν αὐτοῖς δημιουργουμένου ἀληθοῦς ἐπιστημονικοῦ κόσμου. Ἐννοίαν τοῦ ἐν αὐτοῖς δημιουργουμένου ἀληθοῦς ἐπιστημονικοῦ κόσμου. Ἐννοίαν μὲν, κατὰ Πολύβιον, τοῦ ὅλου ἐκ τῶν κατὰ μέρος δύνανται τις νὰ λάβῃ, «ἀλλ' ἐπιστήμην καὶ γνώμην ἀτρεκέη» εἶναι ἀδύνατον. Αὕτη εἶναι καρπὸς τῆς νοήσεως τῶν καθόλου καὶ τῆς καθολικότητος. Ἄλλ' ἡ καθολικότης αὕτη ἐν τῇ μελέτῃ οἰασδήποτε ἐπιστήμης, μάλιστα δὲ τῆς ἱστορίας, δὲν πρέπει νὰ ζητηθῇ ἐν τῷ ποσῷ τῆς γνώσεως, ἀλλ' ἐν τῷ ποιῷ αὐτῆς καὶ ἐν τῷ τρόπῳ, καθ' ὃν τὸ πνεῦμα καθολικῶς ἐνεργεῖ καὶ οὕτως ἀντιλαμβάνεται τῆς τοῦ ὅλου ἐννοίας. Καὶ ἅπαν τὸ ὕλικόν τῶν ἱστορικῶν γνώσεων, ὅσα ὑπάρχουσι συνειλεγμένα ἐν πᾶσι τοῖς ἱστορικοῖς βιβλίοις, δὲν ἀποτελεῖ τὴν καθολικότητα ἐκείνην, ἣν πορίζει εἰς τὸ πνεῦμα ἢ ἀπὸ καθολικῆς ἐπόψεως μελέτη τῶν ἀρχῶν τῶν διηκουσῶν διὰ τῆς ἱστορίας καὶ ἀποτελουσῶν, οὕτως εἰπεῖν, τὴν ψυχὴν τῆς ἱστορίας καί, κατ' ἀκολουθίαν, τὸ κυριώτατον ὑποκείμενον τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Μόνον διὰ τῆς τοιαύτης μελέτης τῆς καθοδηγουμένης ὑπὸ τῆς ἰδέας τῆς ἱστορίας παρακολουθούσης πιστῶς τὴν γένεσιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἀντιλαμβάνεται ὁ νοῦς τῆς τοῦ ὅλου ἐπιστήμης. Καὶ πρὸς τοιοῦτον ἀκριβῶς σκεδὸν ἐγγραφή τὸ πρῶτον μέρος τῆς Εἰσαγωγῆς τὸ πραγματευόμενον τὰ κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην».

Ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὸ δεύτερον μέρος, τὸ περὶ προϊστορικῶν χρόνων, τὸ μέρος τοῦτο περιελάβωμεν ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ, ἵνα οὕτω πραγματευόμενοι ἐνταῦθα πάντα τὰ ἐκτὸς τοῦ θετικοῦ ἑδάφους τῆς ἱστορίας κείμενα, ἀλλὰ μετὰ τούτου στενωῶς

συνδεόμενα ζητήματα, ἀρξώμεθα τῆς ἱστορίας ἀπὸ γεγονότων ἱστορικῶν ἀπαλλάσσοντες οὕτω τὴν ἱστορίαν τῶν ἰδιαίτερον λαῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν περιόδων ἀπὸ ἐρευνῶν καὶ ὑποθέσεων τῶν προϊστορικῶν χρόνων. Διὰ τῆς μεθόδου ταύτης καὶ ἄλλο τι εἶχομεν ὑπ' ὄψιν: νὰ διατηρήσωμεν ἐν ἐκάστη ἰδιαίτερᾳ πραγματείᾳ οὐ μόνον τὸν καθαρῶς ἱστορικόν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἰδιαίτερον μερικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα. Οὕτω πραγματευόμενοι ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ πάντα τὰ ζητήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορίας συμπάσης τῆς ἀνθρωπότητος δυνάμεθα ν' ἀρξώμεθα τῆς ἰδιαίτερας ἱστορίας ἐκάστου τῶν μεγάλων ἱστορικῶν λαῶν τῆς ἀρχαιότητος ἀπ' αὐτοῦ τοῦ ἱστορουμένου λαοῦ ἔχοντες ἤδη τὰ ἐφόδια τὰ ἀπαιτούμενα ὡς πρὸς τὰ γενικὰ καὶ καθόλου ἐθνολογικὰ καὶ φιλολογικὰ καὶ τὰ ἱστορικὰ ἐν γένει ζητήματα. Ἡ τοιαύτη διάταξις τῶν ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ καθίστησι τὴν ἱστορικὴν ἀφήγησιν ἐν τοῖς ἰδιαίτεροις τμήμασιν ἀπλῆν, σαφῆ καὶ εὐληπτον εἰς τοὺς ὑπὸ ἐπιστημονικὴν ἔποψιν μελετῶντας. Ἀλλὰ καὶ δι' ἐκείνους, οἵτινες προῦτον διὰ τῆς ἡμετέρας πραγματείας μέλλουσιν ἐπὶ τὸ δημιωδέστερον νὰ μελετήσωσι τὴν ἱστορίαν, τὸ καθαρῶς ἱστορικὸν μέρος τῆς πραγματείας, ἦτοι ἡ ἐκτὸς τῆς Εἰσαγωγῆς ἱστορία, θὰ ἦναι οὕτω συντεταγμένον, ὥστε νὰ καταστῇ ἐν πᾶσι σαφὲς καὶ εὐληπτον καὶ τεργνόν, ἅμα δὲ καὶ διδακτικὸν ἀνάγνωσμα. Ἄλλως τε καὶ ἡ Εἰσαγωγὴ αὐτή, ὅπως εἶναι συντεταγμένη, πραγματεύεται μὲν ζητήματα πολλὰ καὶ πολύπλοκα, ἀλλ' ἐν τῷ ὅλῳ οὐχὶ ἀκατάληπτα τῷ ἀναγνώστη, καὶ ἂν οὗτος τυγχάνῃ ἀπειρος περὶ τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας. Τέλος προκειμένου περὶ τῆς Εἰσαγωγῆς, ὡς ἰδιαίτερον προσὸν ἐν αὐτῇ πρέπει νὰ ἐξάρωμεν καὶ τοῦτο, ὅτι αἱ περὶ τὰ σπουδαῖα ζητήματα ἱστορικὰ θεωρίαι ἐξετέθησαν καὶ ἀνεπτύχθησαν κατὰ τὰς γνώμας οὐ μόνον τῶν νεωτέρων, ἀλλὰ πολλῶ πλέον κατὰ τὰς γνώμας τὰς παραδοθείσας ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἱστοριογράφων. Πάντα ὅσα περὶ τῆς ἱστορίας ἐροήθησαν καὶ ἐφιλοσοφήθησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τοῦ Ἡροδότου μέχρι τῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων, προσεπαθήσαμεν νὰ συλλέξωμεν ἐπιμελῶς καὶ νὰ συναρμολογήσωμεν προσηκόντως μετὰ τῶν γνωμῶν καὶ τῶν θεωριῶν τῶν ἐπιφανεστάτων νεωτέρων ἱστοριογράφων καὶ φιλοσόφων. Οὕτω δὲ εἰς τὴν πραγματείαν ταύτην ἐδόθη, πρὸς τοῖς ἄλλοις, χαρακτῆρ κατ' ἐξοχὴν Ἑλληνικὸς κατὰ πολλὰ λυσιτελής εἰς τὴν μελέτην τῶν Ἑλλήνων ἀναγνωστῶν καὶ ἰδίως τῆς Ἑλληνικῆς Ἀκαδημαϊκῆς νεότητος. Καὶ οὕτω μὲν σὺν Θεῷ ἠρξάμεθα τοῦ ἔργου ἐλαυνόμενοι ὑπὸ τοῦ διακαεστάτου πόθου νὰ παράσχωμεν εἰς τὴν ἱστορικὴν φιλολογίαν τοῦ ἔθνους ἔργον ὡς ἔνεστιν ἄξιον τοῦ ὕψους, ἐν ᾧ ἴσταται νῦν, ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη. Ἀλλ' ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἔργου δὲν ἐξαρτᾶται ἐξ ἡμῶν μόνον. Καὶ ἵνα κατὰ Πολύβιον εἴπωμεν «Τὰ μὲν τῆς ἐπιβολῆς

ἡμῶν τοιαῦτα. Προσδεῖ δὲ τὰ τῆς τύχης, ἵνα συνδράμῃ τὰ τοῦ βίου πρὸς τὸ τὴν πρόθεσιν ἐπὶ τέλος ἀγαγεῖν» (1).

Ἐν Ἀθήναις τῇ 18 Μαρτίου 1894.

Εἰσαγωγὴ
εἰς τὴν
καθολικὴν ἡ παγκόσμιον
ἱστορίαν

Ἡ εἰσαγωγὴ αὕτη προπαρασκευαστικὴ τις οὔσα διδασκαλία πρὸς ἐπιστημονικὴν μελέτην καὶ μάθησιν τῆς ἱστορίας διαιρεῖται εἰς δύο μέρη: τὸ τῆς ἱστορικῆς Ἐπιστήμης, ἐν ᾗ ἡ ἱστορία ἐξετάζεται ὡς ἐπιστήμη, καὶ τὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἱστορίας, ἐν ᾗ ἐρευνᾶται ἡ προϊστορικὴ καλουμένη χρονικὴ περίοδος ἡ συνδεομένη μετὰ τῶν κυρίως ἱστορικῶν χρόνων. Ἐν τῷ Α' μέρει ἐξετάζεται ἡ ἱστορία ὡς ἐπιστήμη ὑπὸ τε τὴν ἐσωτερικὴν ἔποψιν τοῦ βάρθους καὶ τοῦ πλάτους τῆς ἐννοίας τοῦ ὑποκειμένου αὐτῆς καὶ ὑπὸ τὴν ἐξωτερικὴν ἔποψιν τῆς συστηματικότητος καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐξεργασίας, διατάξεως καὶ διαιρέσεως τῆς ἱστορικῆς ὕλης. Ἐν τῷ Β' μέρει ἐξετάζεται ἡ ἀρχὴ τῆς ἱστορίας καὶ πάντα τὰ μετ' αὐτῆς συνδεόμενα ζητήματα, τὰ ὁποῖα κεῖνται μὲν ἐκτὸς τοῦ θετικοῦ ἐδάφους τῆς ἱστορίας, ἀλλ' οὐχ ἦτον συνάπτονται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως μετὰ τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης καὶ διὰ τῆς λύσεως αὐτῶν διευκρινουῖσι καὶ ἐμπεδοῦσι τὴν θέσιν τῆς ἱστορίας ἀπέναντι τῶν ἄλλων συγγενῶν ἐπιστημῶν ἐν τῷ χώρῳ τῆς καθόλου ἐπιστήμης.

(1) Ταῦτα ἐγράφωμεν πρὸ ἐνιαυτῶν δύο καὶ τριάζοντα. Περιστάσεις ποικίλαι ἀνέκοψαν τὴν πρόοδον τοῦ ἔργου ἡμῶν εὐθύς μετὰ τὴν ἐκδοσιν τῆς Εἰσαγωγῆς καὶ τοῦ α' τόμου. Ἄλλ' ἤδη μετὰ τοσούτων ἐτῶν πάροδον προσελθόντος ἡμῖν ὡς ἐκδότου ἀνδρὸς ἀρίφρονος καὶ πεπαιδευμένου διατελέσαντός ποτε καὶ ὁμιλητοῦ ἡμῶν ὀρηροῦ ἐν τῇ Φιλοσοφικῇ Σχολῇ καὶ διδάκτορος Φιλοσοφίας ὑπὸ τῆς Σχολῆς τῆς Φιλοσοφικῆς ἀναορηθέντος, τοῦ Ι. Χατζηγιάννου, ἐπέστη καιρὸς πρὸς πραγματώσιν τῆς ἀρχῆθεν ἐπιβολῆς.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΗ ΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

1. Διασάφησης τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας.

Ἡ ἐρμηνεία τοῦ ὀνόματος ἱστορία ὑπὸ ἔποψιν γραμματικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν. — Ἀκριβὴς ἐννοία πάσης ἐπιστήμης εἶναι αὐτὴ ἡ οὐσία τοῦ ὑποκειμένου τῆς ἐπιστήμης ἐφ' ὅσον καθίσταται ἀντιληπτὴ καὶ νοητὴ ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ περὶ τὴν ἐπιστήμην σπουδάζοντος. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη ἐννοία, οὕσα ἀποτέλεσμα τῆς νοήσεως τοῦ ὑποκειμένου αὐτοῦ τῆς ἐπιστήμης δύναται νὰ ἦναι, φυσικῶς καὶ λογικῶς, οὐχὶ ἀρχὴ καὶ ἀφετηρία, ἀλλὰ μᾶλλον καρπὸς καὶ πόρισμα τῆς περὶ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστήμης μελέτης καὶ σπουδῆς. Ἡ ἀκριβὴς ἄρα καὶ τελεία διασάφησης τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας, ἐπιτυγχανομένη διὰ τῆς ἀκριβοῦς νοήσεως τοῦ ὑποκειμένου τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης, προϋποτίθησι τὴν καθόλου περὶ τὴν ἱστορίαν μελέτην καὶ γενικὴν τινὰ ἀντίληψιν τοῦ περιεχομένου αὐτῆς. Ἄλλ' ἐξ ἄλλου τὸ συστηματικὸν καὶ τὸ εὐμέθοδον οἰασδῆποτε διδασκαλίας ἢ συγγραφῆς ἐπιστημονικῆς ἀπαιτεῖ ἵνα ἐκ τῶν προτέρων γένηται τις προεισαγωγικὴ ἢ προδιοικητικὴ, οὕτως εἰπεῖν, διασάφησης καὶ ἐξηγήσεως τῆς ἐννοίας τῆς ἐπιστήμης ὑπὸ γενικωτάτας ἐλόφεις, προσδιοριζομένης τῆς θέσεως τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ ὑποκειμένου αὐτῆς ἐν τῷ σὺμπαντι χώρῳ τοῦ εἰδέναι καὶ νοεῖν, ἰδίως δὲ ἐν τῇ ἀναφορᾷ αὐτῆς καὶ σχέσει πρὸς τὰς λοιπὰς συγγενεῖς ἐπιστήμας. Διότι, ὡς ἔλεγε πάνυ ὀρθῶς ὁ Ἀρχύτας, ἡ τοῦ ὅλου ἐννοία καθοδηγεῖ λυσιτελῶς εἰς τὴν τῶν καθ' ἕκαστα νόησιν(1). Πρὸς εὔρεσιν δὲ καὶ παραστάσιν τοιαύτης τινὸς προεισα-

(1) Τοῦτο ἔλεγεν ὁ Ἀρχύτας περὶ τῆς ἐπιστήμης τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Γνώμην ὁμοίαν περὶ τῆς ἐπιστήμης τῆς ἱστορίας ἀποφαίνεται ὁ Πολύβιος λέγων: «Πῶς γὰρ ἀρξασθῆναι τι καλῶς οἶόν τε μὴ προσπεριλαμβάνοντα τῷ νῷ τὴν συντέλειαν τῆς ἐπιβολῆς μηδὲ γινώσκοντα τοῦ καὶ πρὸς τί καὶ τίνας χάριν ἐπιβάλλεται τοῦτο ποιεῖν» (Πολύβ., Ἰστ., Βιβλ. Ε' Κ. 32) καὶ «Πολλὰ μὲν γὰρ προλαμβάνουσι τῆς ψυχῆς ἐκ τῶν ὅλων πρὸς τὴν κατὰ μέρος τῶν πραγμάτων γνῶσιν, πολλὰ δὲ ἐκ τῶν κατὰ μέρος πρὸς τὴν τῶν ὅλων ἐπιστήμην, ἀριστον ἡγού-

γωγικῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης ὁδηγεῖ ἡμᾶς μέχρι τινὸς αὐτῆ ἢ ἐρμηνεία τοῦ ὀνόματος ἱστορία ἐν τῇ γενέσει αὐτοῦ καὶ ἐν ταῖς διαφόροις σημασίαις, εἰς ἃς ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ χρόνου, ἀναλόγως τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, μετέπεσε τὸ ὄνομα τοῦτο ἐκ τῆς ἀρχῆθεν σημασίας αὐτοῦ.

Τὸ ὄνομα ἱστορία ἐσήμαινεν ἐν ἀρχῇ καὶ κυριολεκτικῶς γνῶσιν καὶ γνῶσιν ἐμπειρικὴν, διὰ τῆς πείρας τῆς ἐξωτερικῆς, κυρίως διὰ τῆς ὁράσεως, θέας καὶ παρατηρήσεως, εἶτα δὲ καὶ δι' ἀκοῆς, ἀγγελίας, ἐρωτήσεως καὶ ἐξετάσεως λαμβανομένην(1). Ἄλλ' ἐκ τῆς γενικωτέρας ταύτης σημασίας ἔλαβε κατὰ μικρὸν ἡ λέξις τὴν εἰδικωτέραν ἐννοίαν *σοστήματος γνώσεων ἀναφερομένων εἰς οἰονδήποτε ἐπιστητόν*, τὴν ἐννοίαν δηλονότι τῆς *ἐπιστήμης*. Οὕτω κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ἰαμ-

μενοι τὴν ἐξ ἀμφοῖν ἐπίστασιν καὶ θέναν...». (τοῦ αὐτοῦ Βιβλ. Β' 1). Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Πολύβιος ποιεῖται ἐνταῦθα τὸν λόγον περὶ τῶν σχέσεων τῆς «καθολικῆς ἱστορίας» πρὸς τὴν «κατὰ μέρος» ἀλλ' αἱ ὑπ' αὐτοῦ ἐκφερόμεναι γνῶμαι ἐπικυροῦσιν ἄκριβῶς τὰ ἄνωθι λεγόμενα περὶ τῆς ἀνάγκης προεισαγωγικῆς τινος διασαφήσεως τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας ὡς πρὸς τὸ καθόλου ὑποκείμενον αὐτῆς πρὶν ἢ γένηται ἀρχὴ τῆς συγγραφῆς τῶν καθ' ἕκαστα.

(1) Αἱ λ. *ἱστορία*, *ἴστωρ*, *ἱστορῶ*, παράγονται ἐκ τῆς ῥ. Εἶδ, Οἶδ, Φιδ, (λατ. *vid*, Σανσκο. *vid* καὶ *ved*) σημαίνουσης τὸ *ὄραν* καὶ ἐντεῦθεν τὸ *ἀντιλαμβάνεσθαι* καὶ νοεῖν (εἶδον, εἶδομαι, ἰνδάλλομαι, οἶδα, εἰδέναι, ἴδμων, ἴδρις, αἶδρις, ἴσημι, λατ. *video*=ὄρω. Ἐν τῇ Λατινικῇ ἡ ῥ. σημαίνει μόνον τὸ ὄραν, τοῦναντίον δὲ ἐν τοῖς Σανσκοιτικοῖς *ved*—*mi*=οἶδα, *vedas*=σοφός, *vedas*=τὸ ἱερὸν βιβλίον τῶν Ἰνδῶν, διετηρήθη μόνη ἡ ἐννοία τῆς γνώσεως). Ἐκ τῶν τριῶν ἀνωτέρω μνημονευθειῶν λέξεων (*ἱστορία*, *ἴστωρ* καὶ *ἱστορῶ*) παρ' Ὀμήρῳ ἀπαντᾷ μόνον τὸ «ἴστωρ» σημαῖνον *γνώστην* καὶ ἐντεῦθεν *μάρτυρα*, *κριτὴν* καὶ *διατητήν* (Ἰλ. Σ. στ. 501 «Ἄμφω δ' ἰέσθην ἐπὶ ἱστορὶ πείραρ ἐλέσθαι. Ψ στ. 486 «Ἰστορα δ' Ἀτρεΐδην Ἀγαμέμνονα θείομεν ἄμφω». Ἴδε καὶ Ὀμηρ. Ὑμνον εἰς τὴν Σελήνην (Ὑμν. 32, στ. 2) «Ἦδυπεις κούραι Κρονίδου Διὸς Ἰστορες φῶδης»). Πρβλ. καὶ «ἐπίστωρ» Ὀμ. Ὀδ. Φ 26 «Ἡρακλῆα, μεγάλων ἐπίστωρα ἔργων». Τὴν πρώτην ταύτην σημασίαν τοῦ *γνώστης*, καὶ μόνον ταύτην, διετήρησεν ἡ λ. *ἴστωρ* καὶ ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις, καὶ μάλιστα ἐν συνθέσει (πολυῖστωρ, φιλιῖστωρ). Τὸ ῥῆμα *ἱστορεῖν* ἀπαντᾷ συνηθέστατα παρὰ τοῖς μεγάλοις τραγικοῖς Αἰσχύλῳ, Σοφοκλεῖ καὶ Εὐριπίδῃ μετὰ τῆς σημασίας τοῦ ἐξετάζειν, μανθάνειν καὶ γινώσκειν. Τοιαύτη δ' εἶναι ἡ σημασία τοῦ ῥήματος καὶ παρ' Ἡροδότῳ (Α' 122 «ἱστορέον τε ὅτεφ τρόφῳ περιγένοιτο. Β' 29 Ἀκοῆ ἱστορέων»). Μόνον δὲ ἀφοῦ ἡ λ. *ἱστορία* μετέπεσεν εἰς τὴν σημασίαν τῆς ἀφηγήσεως, διηγήσεως, ἐκθέσεως, τὸ ῥῆμα. *ἱστορῶ* ἔλαβε τὴν σημασίαν τοῦ ἀφηγεῖσθαι (Στραβ. Β' 76 «τῶν τὰ περὶ τὰ ἱστορούντων») διατηροῦν ἐνταυτῷ καὶ τὴν πρώτην καὶ γενικωτέραν σημασίαν (Στραβ. Α' 77 «τὸ δ' ἐν τῇ Ἰνδικῇ κλίμα μηδένα ἱστορεῖν»), παρὰ δὲ τοῖς ἐσχάτοις τῶν μεταγενεστέρων ἔχον καὶ τὴν τοῦ παριστάναι, περιγράφειν, ζωγραφεῖν. («τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου τὴν ἱστορηθεῖσαν ὑπὸ Λουκᾶ ἱερωτάτου τὴν Ὀδηγήτορα» ἐν τῇ εἰς τὴν Θεομήτορα γνωστῇ παρακλητικῇ φῶδῃ).

βλίσχον ο Πυθαγόρας ιστορίαν ἐκάλεε τὴν γεωμετρίαν(1), καὶ ἡ ἐπιστήμη δὲ τῶν ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς φυσικῶν ὄντων καὶ φαινομένων, ἀπ' οὗ χρόνου ἤρξατο ἢ περὶ τὰ τοιαῦτα ἔρευνα διὰ τῶν πρώτων φιλοσόφων τῶν κληθέντων φυσικῶν ἢ φυσιολόγων, ὠνομάσθη ἢ περὶ φύσεως *ιστορία* (2) ἢ *ιστορίη φυσική*(3) καὶ οἱ διάφοροι δὲ τῆς ἐπιστήμης ταύτης κλάδοι ἐκλήθησαν ἐπίσης «ιστορία»(4). Οὕτως ἡ νῦν «ζωολογία» καλουμένη ἐπιστήμη ἐλέγετο «ιστορία ἢ περὶ τὰ ζῷα» ἢ *ζωική ιστορία*, ἢ νῦν «βοτανική» «ιστορία φυτῶν»(5) καὶ ἡ περὶ τὴν ψυχὴν δὲ ἐπιστήμη ἢ «ψυχολογία» καλεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους «ἢ περὶ ψυχῆς ιστορία»(6). Ἄλλ' ἐκ τῆς πρώτης ταύτης γενικωτέρας ἐπιστημονικῆς ἐννοίας τοῦ ὀνόματος προήλθε κατὰ μικρὸν καὶ ἡ εἰδικωτέρα ἐπιστημονικὴ ἐννοία τῆς *ιστορίας τοῦ ἀνθρωπίνου βίου* καὶ τῶν εἰς τοῦτον ἀναφερομένων πραγμάτων, εἴτε ὁ βίος οὗτος ἐκπροσωπεῖται ὑφ' ἐνὸς μόνου ἀνδρὸς διαπρέποντος ἐν ἀνθρώποις, εἴτε ὑπὸ πολλῶν, εἴτε καὶ ὑφ' ὀλοκλήρων λαῶν καὶ ἐθνῶν, Ἑλλήνων ἢ βαρβάρων, εἴτε καὶ ὑπὸ τῆς ἀνθρωπότητος συμπάσης(7). Ἐν τοιαύτῃ εἰδικωτέρᾳ ἐπιστημονικῇ ἐννοίᾳ, ἣν ἔχει ἡ λέξις *ιστορία* σήμερον ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἐχρήσατο αὐτῇ, ὅσον ἐκ τῶν σωζομένων ἀρχαίων ἐλληνικῶν συγγραμμάτων δυνάμεθα νὰ γινώσκωμεν, πρῶτος ὁ Ἄριστοτέλης αὐτὸς δὲ πρῶτος ἐχρήσατο καὶ τῷ ὀνόματι *ιστορικὸς* παραβῶν καὶ ἀντιθεῖς τὴν *ιστορίαν* πρὸς τὴν *ποίησιν* καὶ τὸν *ιστορικὸν* πρὸς τὸν *ποιητὴν*(8) καὶ διακριβώσας καθ' ἑαυτὸν τὴν διαφορὰν τῶν

(1) Ἰαμβλίχου Χαλκιδέως περὶ βίου Πυθαγορικοῦ λόγος § 89 «Ἐκάλειτο δὲ ἡ γεωμετρία πρὸς Πυθαγόρου ιστορία».

(2) Πλάτ. Φαιδ. Κ. 40. «Τῆς σοφίας, ἣν δὴ καλοῦσιν περὶ φύσεως ιστορίαν». Ἀριστοτ. Περὶ Ζῶων Μορίων 1, 1 «Τῆς περὶ φύσεως ιστορίας».

(3) Ἀριστοτ. περὶ Ζ. Μορ. 2, 3 «Ἐκ τε τῶν ἀνατομῶν καὶ τῆς φυσικῆς ιστορίας».

(4) Ἀριστοτ. Περὶ Ζ. Μορ. 2, 17 «Ἐν ταῖς ιστορίαις ταῖς περὶ τὰ ζῷα». Ὁ αὐτὸς αὐτόθι Γ, 5, ποιεῖται λόγος καὶ περὶ «ζωικῆς ιστορίας».

(5) Θεοφράστ. Περὶ Φυτῶν Ἰστ. Α, 1, 4 «ιστορία τῶν φυτῶν».

(6) Ἀριστοτ. Περὶ ψυχῆς. Κεφ. 1, 1.

(7) Ἡροδ. 1, 1 «Ἡρόδοτος Ἀλικαρνησέος ιστορίας ἀπόδεξις ἦδε ὡς μῆτε τὰ γενόμενα ἐξ ἀνθρώπων τῷ χρόνῳ ἐξίτηλα γένηται μῆτε ἔργα μεγάλα τε καὶ θωμαστά τὰ μὲν Ἑλλήσι, τὰ δὲ βαρβάροις ἀποδεχθέντα ἀκλεῖα γένηται». Εἰ καὶ ἐν τῷ προοίμῳ τούτῳ ἡ λ. *ιστορία* (*ιστορίας ἀπόδεξις* = *παραστάσις*, *ἐκθέσις* τῶν ὅσα τις γινώσκει) σημαίνει ἀπλῶς γνῶσιν ἢ τὰ ἐγνωσμένα οὐχ ἦττον διὰ τῶν ἐνταῦθα εἰρημένων ἔδωκε κατ' οὐσίαν ὁ Ἡρόδοτος, πρῶτος αὐτὸς, τὸν ὀρισμὸν τῆς *ιστορίας* ὡς ἐπιστήμης τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἢ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Ἄλλ' ὁ πρῶτος διευκρινήσας ἐπιστημονικῶς τὴν ἐννοίαν τῆς *ιστορίας* καὶ καθιερώσας ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοὺς ὅρους *ιστορία* καὶ *ιστορικὸς* εἶναι ὁ Ἀριστοτέλης.

(8) Ἀριστ. Περὶ Ποιητικῆς. 9, 2 «Ὁ γὰρ ιστορικὸς καὶ ὁ ποιητὴς οὐ τῷ ἢ ἔμμετρον λέγειν ἢ ἄμμετρον διαφέρουσιν... Διὸ καὶ φιλοσοφώτερον ποίησις ιστορίας ἐστίν». Πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ μὲν Ἡρόδοτος ἐχρήσατο τῇ λ. *ιστορία* ἐν τῇ ἐρμηνευθείσῃ ἀνωτέρῳ γενι-

πραγμάτων καὶ τῶν ὄρων. Οὕτω δ' ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ λέξις *ιστορία* καθιερώθη ὡς ὄρος, οὕτως εἶπεν, ἐπιστημονικὸς, καὶ οἱ μεγάλοι ιστοριογράφοι τῶν τε μετὰ Ἀλέξανδρον καὶ τῶν τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας χρόνων Πολύβιος, Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς, Λιόδωρος ὁ Σικελιώτης, οὐ μόνον συχνὴν ἐποίησαντο χρῆσιν τοῦ ὀνόματος ὑπὸ τὴν μνημονευθεῖσαν εἰδικὴν ἐπιστημονικὴν ἐννοίαν, ἀλλὰ καὶ καθιέρωσαν νέους ὄρους πρὸς δῆλωσιν τῶν διαφόρων εἰδῶν τῆς *ιστορίας* (Καθολικὴ ἢ κοινὴ *ιστορία*, ἢ κατὰ μέρος *ιστορία*, τοπικὴ *ιστορία*, ἐθνικὴ *ιστορία*(1), περὶ *ιστορία*, ποιητικὴ *ιστορία*(2), γεωγραφικὴ *ιστορία*(3),

κοιτέρα ἐννοία τῆς γνώσεως, ὁ δὲ Θουκυδίδης καὶ ὁ Ξενοφῶν οὐδαμῶς ἐχρήσαντο ταῖς λέξεσιν *ιστορία*, *ιστορικὸς*, καὶ *ιστορῶν*. Ἄλλ' ὁ μὲν Θουκυδίδης εἶπε μόνον «ξυγγράφειν» καὶ «ξυγγραφή» (Θουκ. 97 Ἀττικὴ ξυγγραφή), ὁ δὲ Ξενοφῶν ἐποίησατο μὲν χρῆσιν τῶν ὀνομάτων *συγγραφῆς* καὶ *σύγγραμμα*, ἀλλ' οὐχὶ μόνον προκειμένον περὶ ιστοριογραφίας, οὐδὲ μετεχειρίσθη ὄρον καθιερωμένον πρὸς δῆλωσιν τῆς *ιστορίας*, ἐπεγράφησαν δὲ τὰ ιστορικὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἐκ τῶν ἐν αὐτοῖς περιεχομένων «Ἑλληνικά», «Κύρου Ἀνάβασις». Ἐπίσης δὲ καὶ τοῦ Κτησίου τὰ περὶ Περσῶν καὶ Ἰνδῶν ιστορικὰ ἔργα ἐπεγράφησαν «Περσικά», «Ἰνδικά» τὰ τοῦ Φιλίστου τοῦ Συρακοσίου περὶ Σικελίας «Σικελικά», καὶ τοῦ συγχρόνου τῷ Ἀριστοτέλει ιστοριογράφου Θεοπόμπου ἢ Ἑλληνικὴ *ιστορία* «Ἑλληνικά», (ἢ δὲ τῶν χρόνων τοῦ Φιλίππου «Φιλίππικά»). Οἱ τε δὲ προγενέστεροι τοῦ Ἡρόδοτου καὶ οἱ σύγχρονοι αὐτῷ συγγραφεῖς ιστοριῶν, οἱ συγγράψαντες *ιστορίας* πόλεων, ἐθνῶν, γενεῶν κτλ. ἐκλήθησαν λογοποιοὶ ἢ λογογράφοι. Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ τῷ Ἀριστοτέλει σύγχρονος ιστοριογράφος Ἐφορος ὁ Κυμαῖος ἐκάλεσεν *ιστορίας* τὰ 30 βιβλία τῆς παγκοσμίου *ιστορίας* αὐτοῦ. Παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις ἐγένετο συνήθης καὶ ὁ ὄρος *ιστορικὴ πραγματεία*.

(1) Ἰστορία δηλονότι ἐνὸς μόνου ἔθνους, οὐχὶ *ιστορία* ἐθνικὴ κατὰ τὴν σημασίαν, ἣν νῦν ἔχει τὸ ὄνομα οὐρ' ἡμῶν.

(2) Ἰστορία δηλονότι ὑπὸ ποιητοῦ ἢ ἐν γλώσσῃ ποιητικῇ παραταθεῖσα, διάφορος τῆς *ιστορίας* μυθικῆς.

(3) *Γεωγραφικὴ ιστορία* παρὰ Στράβωνι (Α. 7 καὶ Β. 122) σημαίνει περίπου τὴν παρ' ἡμῶν *πολιτικὴν γεωγραφίαν* καλουμένην γεωγραφικὴν ἐπιστήμην, ὡς θέλομεν λῆβει ἀφορμὴν νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὸ ὄνομα σαφέστερον ἐν ἄλλῳ μέρει τῆς πραγματείας ταύτης, κατ' ἀντίθεσιν τῆς *ἐπιγείου ιστορίας* τῆς σημαίνουσας παρὰ τῷ Στράβωνι (Α' 8) τὴν *ιστορίαν* «ζῶων καὶ φυτῶν καὶ τῶν ἄλλων, ὅσα χρήσιμα ἢ δύσχρηστα φέροι γῆ τε καὶ θάλασσα». Ἐν τούτοις καὶ ὁ ὄρος «γεωγραφικὴ *ιστορία*» φαίνεται ἔχον παρὰ τῷ Στράβωνι ἀναφορὰν τινα καὶ σχέσιν πρὸς τὴν *ιστορίαν* ὡς ἐπιστήμην τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ὡς δηλοῦται ἐξ ὧν λέγει ὁ συγγραφεὺς (Α' 11) περὶ τῆς γεωγραφίας καθόλου ὡς ἐπιστήμης καὶ τῶν εἰδῶν αὐτῆς «Ἐχει δὲ καὶ τινα θεωρίαν οὐ φανερὴν ἢ πραγματεία, τὴν μὲν *τεχνικὴν* τε καὶ *μαθηματικὴν* καὶ *φυσικὴν*, τὴν δὲ ἐν *ιστορίᾳ* καὶ *μύθοις* κειμένην... οἷον εἴ τις λέγει τὰ περὶ τὴν Ὀδυσσεύς πλάνην καὶ Μενελάου καὶ Ἰάσονος... διαγωγὴν δ' ὅμως ποιεῖται ἂν οὐκ ἀνελεύθερον τῷ ἐπιβάλλοντι ἐπὶ τοὺς τόπους τοὺς παρασχόντας τὴν μυθοποιίαν» καὶ γὰρ τοῦτο ζητοῦσιν οἱ πράττοντες διὰ τὸ ἐνδοξόν καὶ τὸ ἥδύ, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ πολὺ μάλλον γὰρ σπουδάξουσιν, ὡς εἰδός, περὶ τὰ χρήσιμα» διόπερ καὶ τῷ γεωγράφῳ τούτου μάλλον ἢ ἐκείνου ἐπιμελητέον ὡς δ' αὐτὸς ἔχει καὶ περὶ τῆς *ιστορίας* καὶ περὶ τῶν μαθημάτων» καὶ γὰρ τούτων τὰ χρή-

ἀρχαιολογούμενη ἱστορία (1))· εἰ καὶ ἡ λέξις, παρὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ταύτην καθιέρωσιν ἦτο ἐν χρήσει καὶ ἐν τῇ πρώτῃ γενικῇ σημασίᾳ τῇ κυριολεκτικῇ μέτροι τῶν ἐσχάτων χρόνων τῆς ἀρχαιότητος (2). Πρὸς τοῦτοις δὲ ἡ λέξις ἱστορία ἐν τῇ ἐπιστημονικῶς καθιερωθείσῃ εἰδικῇ ἐπιστημονικῇ χρήσει αὐτῆς, πρὸς τῇ σημασίᾳ τῇ ὑποκειμενικῇ τῆς γνώσεως, τῆς ἐπιστήμης τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἔλαβεν ἐνίοτε καὶ σημασίαν ἀντικειμενικὴν δηλοῦσαν αὐτὸ τὸ περιεχόμενον τῆς ἱστορίας, αὐτὰ δηλονότι τὰ ἱστορικὰ γεγονότα (3).

σημα ἀεὶ μᾶλλον ληπτέον καὶ τὰ πιστότερα». Κατὰ ταῦτα ἡ γεωγραφικὴ ἱστορία τοῦ Στράβωνος εἶναι τρόπον τινὰ ἡ παρ' ἡμῶν ἱστορικὴ καλουμένη γεωγραφία.

(1) Τοῦ ὅρου τούτου χρῆσιν ἐποιήσατο ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλιζαρνασσέος ('Ρωμ. Ἀρχαιολ. Α 74) 'Ἡ ἀρχαιολογούμενη ἱστορία, ἢτοι ἡ ἱστορία ἡ ἀρχαιοτάτη ἔθνους τινός, λέγεται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συνήθως ἀρχαιολογία' «πάσης ἀρχαιολογίας» (Πλάτων)· 'Ρωμαϊκὴ ἀρχαιολογία (Διονύσιος)· 'Ιουδαϊκὴ ἀρχαιολογία ('Ιώσηπος)· Στράβ. ΙΒ' 565 «Τῇ ἀρχαιολογίᾳ μετρώς προσέχοντες»).

(2) Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ῥηθέντων (ἴδ. σελ. 5 σημ. 1) γίνεται δῆλον ὅτι παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει ἡ λ' εἶχεν ἀμφοτέρας τὰς σημασίας· ἐπίσης δὲ καὶ ὁ Πολύβιος ἐχρησάτο τῇ λ. καὶ ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῆς σημασίᾳ (Πολυβ. Β. 14 «Ὅσα (πεδιά) πέπτωκεν ὑπὸ τὴν ἡμετέραν ἱστορίαν»). Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Πλούταρχος καὶ ἄλλοι μεταγενέστεροι συγγραφεῖς μεταχειρίζονται τὴν λ. ἐν τῇ ἐρμηνευθείσῃ ἤδη διπλῇ ἐννοίᾳ αὐτῆς (Γρηγ. Θεολογ. ἐν Β' Σηλιτευτικῷ κατὰ βασιλέως Ἰουλιανοῦ «Διττός δὲ αὐτοῦ τῆς ἐπιδημίας ὁ λόγος· ὁ μὲν εὐφραπέστερος κατ' ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἐκεῖσε παιδευτηρίων» ἴδ. καὶ Θεοδορ. Ἐκκλησιαστ. ἱστορ. Α' 23 «Καὶ πολλοὶ μὲν ἱστορίας χάριν, πολλοὶ δὲ ἐμπορίας τὰς μακρὰς ἀποδημίας ἐστέλλοντο» καὶ Θεοφυλάκτ. ἱστορ. Η' 12 «Καὶ τῆς ἐαυτῶν ἀνοίας τὴν ἱστορίαν ἀνελάμβανον»). Καὶ παρὰ τῷ Βυζαντινῷ συγγραφεῖ τοῦ ΙΓ' μ. Χ. αἰῶνος Νικηφόρῳ Βλεμμίδῃ λέγεται «ἡ περὶ γῆς ἱστορία» (ἡ γεωγραφία).

(3) Οὐχὶ συχνὴ παρ' Ἑλλήσιν οὐδὲ πάντοτε εὐκρινῆς ἢ τοιαύτη (τοῦ περιεχομένου δηλονότι) σημασία τοῦ ὀνόματος. Προδήλως τοιαύτην ἔχει τοῦτο σημασίαν παρὰ Δίονι, τῷ Κασσίῳ δταν λέγῃ ('Ρωμ. ἱστ. 70, 1) «Ὅστε ἀγνοεῖσθαι τὴν κατ' αὐτὸν ἱστορίαν σύμπασαν». Ἄλλ' ὀλίγα πάνυ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συγγραφεῦσιν ἀπαντῶσι χωρία, ἐν οἷς σαφῶς ἐκδηλοῦται ἡ τοιαύτη σημασία τοῦ ὀνόματος «ἱστορία». Ἐν τῇ τοιαύτῃ δὲ ἐννοίᾳ ἐν τῇ Λατινικῇ συνήθει ὅρος δηλωτικὸς τῆς «ἱστορίας» εἶναι Res gestae ἢτοι τὰ πεπραγμένα (οὐχὶ ἀκριβῶς ἢ κατὰ Πολύβιον πραγματικὴ ἱστορία ἢ τῶν πραγματικῶν γεγονότων, ἐν ἀντιθέσει, πρὸς τὴν τῶν μύθων, ἱστορία ἐνῶ ἐν τῇ ὑποκειμενικῇ ἐννοίᾳ τῆς γνώσεως ἐχρησάτο καὶ οἱ Λατῖνοι τῷ Ἑλληνικῷ ὀνόματι *Historia* (H. rerum gestarum ἢ ἀπλῶς *Historia*). Οὐχ ἦττον καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο (*Historia*) ἔλαβεν ἀμφοτέρας τὰς ἐννοίας· καὶ ἐκ τῆς Λατινικῆς δὲ ἡ χρῆσις τοῦ ὀνόματος μετὰ τῆς διπλῆς αὐτοῦ ἐννοίας μετηνέχθη καὶ εἰς τὰς νεωτέρας Εὐρωπαϊκὰς Λατινικὰς γλώσσας καὶ εἰς τὴν Ἀγγλικήν, ἐνῶ οἱ Γερμανοὶ καθιέρωσαν ὡς ὄρον ἐπιστημονικὸν ὄνομα ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν γλώσσης ληφθέν, τὴν λ. *Geschichte*, σημαίνουσαν τὸ *συμβᾶν τὸ γεγονός*, ἢτοι *res gestas*· Ἐκ τῆς ἐννοίας δὲ τοιαύτης τὸ Γερμανικὸν ὄνομα μετέπεσεν ἐπιστημονικῶς καὶ εἰς τὴν ὑποκειμενικὴν ἐννοίαν τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης (ἰδίως ἐν τοῖς παραγώγοις αὐτοῦ τύποις). Ὁρος ἀνάλογος τοῦ Γερμανικοῦ *Geschichte* εἶναι καὶ ὁ Λατ. *Annales*—τὰ χρονικά, τὰ ἐν τῷ χρόνῳ δηλονότι ὄρι-

Ἄλλ' ἡ συστηματικὴ ἔρευνα καὶ μελέτη τῶν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ συμβαινόντων, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ἤδη τῆς γενέσεως αὐτῆς, δὲν περιορίσθη ἀπλῶς εἰς τὴν ἐξωτερικὴν τῶν πραγμάτων παρατήρησιν, ἀλλ' ἀναλόγως τῆς καθόλου ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐπεξετάθη, βαθμηδὸν καὶ ἀναγκαίως, καὶ ἐπὶ τὴν ἐσωτερικὴν φύσιν, γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν πραγμάτων. Ἐντεῦθεν δὲ τὸ ἐπιστημονικῶς συστηματικὸν τῶν εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον ἀναφερομένων γνώσεων δὲν ἐπεξητήθη ἀπλῶς ἐν τῇ ἀπλῇ ἐξωτερικῇ ἐνότητι τῇ προσοχομένῃ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς ἐν χρονικῇ καὶ τοπικῇ συναφείᾳ παραστάσεως τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἐνότητι τῇ ἐσωτερικῇ τῇ ἀπορροεῦσιν ἐκ τῆς παραστάσεως τῶν πραγμάτων ἐν τῇ ἐσωτερικῇ, φυσικῇ καὶ λογικῇ πρὸς ἀλλήλας σχέσει καὶ ἀλληλεγγύῃ τῶν ἐσωτερικῶν δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν, ὧν ἀποτέλεσμα εἶναι τὰ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ φαινόμενα ἢ γεγονότα (1). Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἱστορία ἐν τῇ μνημονευθείσῃ εἰδικῇ

σημῶν γενόμενα, ἐξ οὗ καὶ τὸ παρὰ τοῖς ἐσχάτοις τῶν Ἑλλήνων μεταγενεστέροις καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς σύνθησις ὄνομα τῶν «Χρονικῶν». Καὶ ἐν τοῖς ὀνόμασι δὲ τούτοις, ἅτινα ἔχουσιν ἀναλογίαν πρὸς τὰ παρὰ πολλοῖς Ἀσιατικοῖς λαοῖς καθιερωμένα ὀνόματα (πρβλ. Ἑβρ. *Λιβρετὸ χαρομίμ*—διήγησις τῶν ἡμερῶν, «Γράμματα μνημόσυνα τῶν ἡμερῶν» Ἑσθῆρ στ', 1 κατὰ Ο'. ('Αραβ. *Ταρίχ*—χρονολογία, ἱστορία) ἐγένετό τις μετὰστασις τῆς τοῦ περιεχομένου ἐννοίας εἰς τὴν ὑποκειμενικὴν τῆς γνώσεως, ἀναλόγως πρὸς τὴν ἐν τῷ Γερμανικῷ ὀνόματι *Geschichte*. Οὕτω *Annales Pontificum*, *Ann. Taciti* κτλ. (ὕποκουμένου τοῦ libri—βιβλίου) *Χρονικὰ βιβλία*, ἢ *Χρονικά* ἀπλῶς ἢ *Χρονογραφία* Ποντιφίκου, *Τακίτου* κτλ. Ὑπὸ τοιαύτην ἐννοίαν ἐν τῇ Λατ. τὰ *Annales* καὶ *Historia* κατήντησαν σχεδὸν ταυτόσημα, ἐνῶ ἐν ταῖς Εὐρωπαϊκαῖς γλ. (*Annales* Γάλλ. *Annales* Γερμ.) ὡς καὶ τὰ παρ' ἡμῶν «Χρονικά» καὶ «Χρονογραφία» διαφέρουσι κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιστημονικὴν δύναμιν καὶ ἀξίαν ἀπὸ τῆς ἱστορίας, ὡς περὶ τούτου γενήσεται λόγος ἀλλοῦ.

(1) Πολυβ. Γ. 31—32 «Λιόπερ οὐχ οὕτως ἐστὶ φροντιστέον τῆς αὐτῶν τῶν πράξεων ἐξηγήσεως οὔτε τοῖς γράφουσιν οὔτε τοῖς ἀναγινώσκουσι τὰς ἱστορίας ὡς τῶν πρότερον καὶ τῶν ἄμα καὶ τῶν ἐπιγινόμενων τοῖς ἔργοις. Ἱστορίας γάρ, ἐὰν ἀφῆλθῃ τις τὸ διὰ τί, καὶ πῶς, καὶ τίνας χάριν ἐπράχθη, καὶ τὸ πραχθέν πότερα εὐλογον ἔσχε τὸ τέλος· τὸ καταλειπόμενον αὐτῆς ἀγώνισμα μὲν, μάθημα δὲ οὐ γίγνεται· καὶ παραντία μὲν τέσπει, πρὸς δὲ τὰ μέλλοντα οὐδὲν ὀφελεῖ τὸ παράπαν.... Ἀκρίβη γάρ φαμέν ἀναγκασιάτατα μέρη τῆς ἱστορίας εἶναι τὰ ἐπιγινόμενα τοῖς ἔργοις, καὶ τὰ παρεπόμενα, καὶ μάλιστα τὰ περὶ τὰς αἰτίας....» πρβλ. Διον. Ἀλιζ. 'Ρωμ. Ἀρχαιολ. Ε' 56 «Τοῖς ἀναγινώσκουσι τὰς ἱστορίας οὐχ ἰκανὸν εἰς ὀφέλειαν τὸ τέλος αὐτῶν τῶν πραχθέντων ἀκοῦσαι, ἀπαιτεῖ δ' ἕκαστος καὶ τὰς αἰτίας ἱστορεῖσθαι τῶν γινόμενων, καὶ τοὺς τρόπους τῶν πράξεων καὶ τὰς διανοίας τῶν γραφάντων καὶ τὰ παρὰ τοῦ δαιμονίου συγχυρήσαντα» καὶ ΙΑ' 1. «Τοῖς τε γὰρ πολλοῖς οὐχ ἀπαρκεῖ τοῦτο μόνον ἐκ τῆς ἱστορίας παραλαβεῖν ὅτι τὸν Περσικὸν πόλεμον ἔν' ἐπὶ τούτου ποιήσωμεν τὸν λόγον· ἐνίκησαν Ἀθηναῖοι τε καὶ Λακεδαιμόνιοι, δυσὶ ναυμαχίας καὶ πεζομαχίᾳ μὴ καταγωνισάμενοι τὸν βάρβαρον, ἀλλὰ καὶ τοὺς τόπους, ἐν οἷς αἱ πράξεις ἐγένοντο, βούλονται παρὰ τῆς ἱστορίας μαθεῖν καὶ τὰς αἰτίας ἀκοῦσαι, δι' ἃς τὰ θαυμαστά καὶ παραδόξα ἔργα ἐπετέλεσαν καὶ τίνας ἦσαν οἱ τῶν στρατοπέδων ἡγεμόνες...

ἐπιστημονικῇ ἐννοίᾳ τοῦ ὀνόματος, ἀναλόγως τῆς προοιούσης ἀναπτύξεως τῶν περὶ τὸν ἀνθρώπινον βίον μελετῶν, δὲν περιέλαβε μόνον γνώσεις ἱστορικὰς συναπτομένας ἀπλῶς διὰ τοπικῆς ἢ χρονικῆς τῶν γεγονότων συναφείας, ἀλλὰ καὶ γνώσεις πηγαζούσας μὲν ἐκ τῆς πείρας, διὰ δὲ τοῦ λόγου εἰς σύστημα καὶ εἰς ἐσωτερικὴν ὀργανικὴν ἐνότητα συναρμολογουμένας καὶ ἀποτελούσας οὕτω τὴν *ἱστορικὴν ἐπιστήμην*, κατ' ἀντίθεσιν τῆς ἀπλῆς «χρονογραφίας» ἥτοι χρονογραφικῆς ἱστορίας(1). Καὶ οὕτως μὲν ἔχουσι τὰ περὶ τὴν ἀρχικὴν σημασίαν τοῦ ὀνόματος «ἱστορία» καὶ τὰ διαφόρους τροπὰς ἢ μεταπτώσεις τῆς σημασίας ταύτης μέχρι τῆς καθιερώσεως τοῦ ὀνόματος ὡς ὄρου ἐπιστημονικοῦ. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα τὰ περὶ τῶν διαφορῶν σημασιῶν καὶ ἐρμηνειῶν τοῦ ὀνόματος εἰρημένα δὲν ἀρκοῦσιν ἵνα διαλευκάνωσι καὶ διασαφήσωσι τὴν ἐννοίαν τοῦ ὀνόματος ὑπὸ τὴν ἔποψιν τὴν ἐπιστημονικὴν ἐνόςφω δὲν διασαφεῖται ἡ ἐννοία αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐπιστήμης, ἡ ἐννοία δηλονότι τοῦ *ἀνθρωπίνου βίου*. Μόνον διὰ τῆς τοιαύτης διασαφήσεως δύναται νὰ κατορθωθῇ ἡ ἀπαραίτητος συμπλήρωσις τῆς μέχρι νῦν γενομένης ἐρμηνείας τοῦ ὀνόματος ὑπὸ τὴν ὀρθοθεσίαν ἤδη ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ ἐννοίαν.

Ἀνθρώπινος βίος. — Ἀνθρώπινος βίος ἥτοι βίος τοῦ ἀνθρώπου ἢ τῆς ἀνθρωπότητος (ἐν τῇ καθολικῇ ἐκδηλώσει τοῦ τοιοῦτου βίου) καλεῖται ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου ὁ ἔχων ἀρχὴν καὶ ἀφαιτηρίαν τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ τὴν λογικὴν καὶ πνευματικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν φυσικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου(2) τὴν ἐν πολλοῖς παρεμφερῆ πρὸς τὴν τῶν ἄλλων ὀργανικῶν ὄντων, κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς ἀναπτύξεως διαφέρουσας τῆς τούτων φύσεως καὶ ζωῆς. Ὁ ἀνθρώπος ὡς δημιουργήματα φυσικὸν εἶναι *ὄν φυσικόν*, καὶ ἡ ἐρευνα καὶ

ἡδεται γὰρ ἡ διάνοια παντὸς ἀνθρώπου χειραγωγουμένη διὰ τῶν λόγων ἐπὶ τὰ ἔργα καὶ μὴ μόνον ἀκούουσα τῶν λεγομένων, ἀλλὰ καὶ τὰ πραττόμενα ὁρῶσα.

(1) Ἰδ. τὴν προηγουμένην σημείωσιν. Ὑπὸ τὴν τοιαύτην ἐπιστημονικωτέραν ἐννοίαν οἱ Γερμανοὶ καλοῦσι τὴν ἱστορίαν συνήθως καὶ Historie χρώμενοι καὶ ἄλλοις ἐν τούτου τοῦ ὀνόματος παραγομένοις ὀνόμασι (Historisch, Historiker Historiographie) καὶ τοῖς ἔτι ἐπιστημονικωτέροις καὶ φιλοσοφικωτέροις ὄροις Historie («Ἡ περὶ τὴν ἱστορίαν ἐπιστήμη»), Historismus (ἡ νόησις τοῦ ἀνθρωπίνου κόσμου οὐχὶ διὰ τῆς φύσεως, ἀλλὰ διὰ τοῦ πνευματικοῦ βίου, διὰ τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου). Ἀλλ' οἱ πολλοὶ τῶν Γερμανῶν ἱστοριογράφων χρῶνται τοῖς ὀνόμασι Historie καὶ Geschichte ἀδιαφόρως, ἀνευ δηλονότι τῆς αὐστηρῆς διακρίσεως τῆς ἐννοίας ἐκατέρου τῶν ὄρων.

(2) Βίος σημαίνει βεβαίως καὶ τὴν φυσικὴν ζωὴν. Ἀλλ' ἐν τῇ ἱστορίᾳ χάριν εὐκρινείας καὶ σαφηνείας ἐπιστημονικῆς ποιούμεθα χρῆσιν τοῦ ὀνόματος τούτου προκειμένου μόνον περὶ τοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀναπτυσσομένου, ἥτοι τοῦ ἱστορικοῦ, βίου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν φυσικὸν βίον ἢ τὴν φυσικὴν ζωὴν. Ὡς ὄρος ἐπιστημονικὸς μετὰ ἐννοίας παρεμφερῆς πρὸς τὴν ἐνταῦθα ἐρμηνευομένην καθιερώθη ἡ λ. ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους.

μελέτη τοῦ φυσικοῦ τούτου ὄντος ὑπάγεται εἰς τὴν ἐπιστήμην τὴν κοινὴν εἰς πάντα τὰ φυσικὰ ὄντα καὶ φαινόμενα, τὴν ἐπιστήμην δηλονότι τὴν καλουμένην «ἱστορίαν φυσικὴν» ἢ «περὶ φύσεως ἱστορίαν»(1) καὶ ταύτης τὸ περὶ ἀνθρώπου εἰδικώτερον πραγματευόμενον μέρος ἀποτελεῖ τὴν ἐπιστήμην τὴν καλουμένην «ἀνθρωπολογίαν». Ἀλλ' ἡ ἀνθρωπολογία αὕτη, ὡς ἡ περὶ φύσεως ἱστορία καθόλου, διδάσκει καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ ἀνθρώπος διαφέρει πάντων τῶν λοιπῶν φυσικῶν ὄντων, καὶ ἰδίως τῶν κατὰ τὴν φυσικὴν διάπλασιν ἐν τινι μέτρῳ καὶ κατὰ διαφόρους βαθμοὺς συγγενῶν πρὸς τὸν φυσικὸν ἀνθρώπον φυσικῶν ὀργανικῶν ὄντων (τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων) κατὰ τὴν λογικότητά καὶ διὰ τῆς λογικότητος. Καὶ ἡ διαφορὰ αὕτη εἶναι τοσοῦτο μεγάλη καὶ σπουδαία, ὅσο δι' αὐτῆς ὁ ἀνθρώπος οὐ μόνον ὑφούται εἰς τὴν κορυφὴν συμπάσης τῆς δημιουργίας, ἀλλὰ καὶ ἀποτελεῖ ἅμα ἀρχὴν, βάσιν καὶ ἀφαιτηρίαν νέας ὑπάρξεως καὶ ζωῆς λογικῆς καὶ πνευματικῆς, ἧς ἡ κανονικὴ καὶ ἁρμονικὴ ἀνάπτυξις καὶ λειτουργία δημιουργεῖ περὶ τὸν ἀνθρώπον καὶ διὰ τοῦ ἀνθρώπου νέον ὅλως κόσμον πνευματικὸν κέντρον ἔχοντα τὸν ἀνθρώπον καὶ ἀποτελοῦντα τὸν *ἀνθρώπινον βίον*. Ὁ βίος οὗτος ὀρμάται, ὡς ἐροήθη, ἀπὸ τῆς φυσικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἡ λογικότης τοῦ ἀνθρώπου, ἡ πηγὴ τοῦ τοιοῦτου βίου, εἶναι ἀπόρροια αὐτῆς τῆς ἰδιοφυοῦς φυσικῆς γενέσεως καὶ διαπλάσεως τοῦ ἀνθρώπου· ἀλλ' ὅμως ἐν τῇ ἐξελίξει καὶ ἀναπτύξει αὐτοῦ ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν πρὸς τὸν φυσικὸν κόσμον τὸν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὡς φυσικῷ ὄντι καὶ ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἄλλῃ φύσει ἐκδηλούμενον. Ἡ οὐσία τῆς λογικότητος καὶ πνευματικότητος ταύτης τοῦ ἀνθρώπου δηλοῦται ἐν τῷ συνειδέναι ἑαυτὸν καὶ οὕτω νοεῖν ἑαυτὸν τε καὶ τὸν κόσμον, ἐντεῦθεν δέ, ἐν τῷ βούλεισθαι καὶ πράττειν ἐλευθέρως, ἔτι δὲ ἐν τῷ συναισθάνεσθαι, ἥτοι ἐν τῷ αἰσθάνεσθαι τὰς ἐσωτερικὰς ἑαυτοῦ καταστάσεις, καθ' ὅσον αὐταὶ συνάδουσιν ἢ μὴ πρὸς τὸ «ἐγώ», ἥτοι προάγουσιν ἢ κωλύουσι τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ τῆς τούτου ὑπάρξεως καὶ εὐδαιμονίας. Ἡ δὲ ὑψίστη

(1) Ἡ περὶ φύσεως ἱστορία ἥτοι ἡ τῆς φύσεως ἐπιστήμη ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην ἐννοίαν τοῦ ὀνόματος (ἱστορία φύσεως), οἷα ἦτο ἡ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις χρῆσις αὐτοῦ, περιλαμβάνει πᾶσαν περὶ τοῦ φυσικοῦ κόσμου γνῶσιν. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ πρῶτοι φιλόσοφοι, οἱ Ἴωνες καὶ οἱ Ἐλεᾶται, οἱ πειραθέντες νὰ ἐρμηνεύσωσιν ἐκ τῶν προτέρων τὴν οὐσίαν καὶ τὴν γένεσιν τῶν ὄντων διὰ διαφορῶν ὑποθέσεων, ὠνομάσθησαν «φυσιολόγοι» ἢ «φυσικοί». Οἱ ὄροι «φυσιολογία» καὶ «περὶ φύσεως ἱστορία» ἐσήμαινον ἐν ἀρχῇ τὸ αὐτό, ὅπερ καὶ «φιλοσοφία». Ἀλλ' εἴτα ἡ περὶ φύσεως ἱστορία ἐχωρίσθη ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας ἢ ἀπετέλεσε μέρος αὐτῆς, ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀριστοτέλους κατέστη ἐπιστήμη ἐμπειρικὴ κατ' ἀντίθεσιν τῆς μετὰ τὰ φυσικὰ καθαρῶς θεωρητικῆς ἐπιστήμης τῆς φιλοσοφίας (ἐξ οὗ καθιερώθη βραδύτερον ὁ σόλοικος ὄρος «μεταφυσική», ἀντὶ ἐτὰ μετὰ τὰ φυσικά). Ἐπίσης δὲ καὶ ὁ ὄρος *φυσιολογία* ἔλαβε κατὰ μικρὸν στενωτέραν ἐννοίαν σημαίνων ἀπλῶς τὴν ἐπιστήμην τὴν ἀσχολουμένην περὶ τὰς ὀργανικὰς λειτουργίας τῆς ὀργανικῆς φύσεως.

ἀξία τῆς τοιαύτης λογικότητος τῆς ἐχούσης τὴν ἀρχὴν ἐν τῷ *συνειδέσθαι τινὰ ἑαυτὸν* καὶ διακρίνειν τὸ ἐγὼ αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἔκτος τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος κόσμου, ἔρχεται ἐν τούτῳ, ὅτι διὰ ταύτης ὁ ἄνθρωπος παύεται ὄν τυφλὸν καὶ παθητικὸν ὄργανον τῶν ἐνεργειῶν τοῦ φυσικοῦ κόσμου· ἀλλὰ βυθιζόμενος εἰς τὸ βάθος τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ λογικῆς φύσεως ζῆ ἐν αὐτῇ καὶ παράγει δι' αὐτῆς ἴδιον βίον πνευματικὸν καὶ διὰ τῆς συνειδήσεως τῆς πνευματικότητος αὐτοῦ ὑψοῦται εἰς τὴν ἀντίληψιν καὶ νόησιν τοῦ καθόλου πνευματικοῦ κόσμου. Ἄλλ' ἡ λογικὴ οὐσία καὶ δύναμις δὲν ἀναπαύεται ἐν τῷ ἀποκαλυπτομένῳ εἰς αὐτὴν πνευματικῷ κόσμῳ· ἀλλ' ἐν τῇ ἀντιθέσει, εἰς ἣν οὕτως ἔρχεται ὁ συνειδὼς ἑαυτὸν ἄνθρωπος πρὸς τὸν φυσικὸν κόσμον, ἐξ ἧς ἀντιθέσεως ἰσχυροτέρα καθίσταται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἡ συνείδησις τῆς πνευματικῆς δυνάμεως τοῦ «ἐγώ», ὁρμῆ ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος πρὸς τὸ ὑποτάξει τὸν φυσικὸν κόσμον ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ ἐν τῇ πνευματικῇ τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύξει καὶ τῇ προαγωγῇ τοῦ πνευματικοῦ βίου ἔρχεται ἄγων διηνεκῆς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐναντίον τῆς φύσεως (τοῦ ἔκτος τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως δηλονότι φυσικοῦ κόσμου), ἄγων ὑπὲρ τοῦ εἰδέναι καὶ νοεῖν τὴν φύσιν, τὴν τε ἔκτος τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἐν αὐτῷ τῷ ἀνθρώπῳ ὑπὲρ τοῦ βούλεσθαι καὶ πράττειν ἐλευθέρως ἥτοι ὀυθμίζειν τὰς βουλὰς, τὰς πράξεις καὶ τὸν ὅλον βίον συνωδᾷ ταῖς ἀπαιτήσεσι τοῦ ἐν τῷ βᾶθει τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως ἀποκαλυπτομένου πνευματικοῦ κόσμου. Διὰ τοιούτου ἀγῶνος ὁ ἄνθρωπος ὑπαγόμενος τὸν κόσμον τὸν αἰσθητὸν ὑπὸ τὴν ἑαυτοῦ συνείδησιν καὶ μεταποιῶν τὰ *ὄντα* καὶ φαινόμενα εἰς *νοούμενα*, δημιουργεῖ τὴν ἐπιστήμην τῶν ἐπιγείων καὶ τῶν ἐπουρανίων καὶ αὐτῆς τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως· δημιουργεῖ πρὸς τούτοις τὰς τέχνας, τὰς τε πρὸς τὰς χρεῖας τῆς ἐξωτερικῆς αὐτοῦ φύσεως ἀναφερομένας (1) (τὰς βαναύσους) καὶ τὰς πρὸς τὰς ἐσωτερικὰς τῆς ψυχῆς τέχνας ἀποβλεπούσας (τὰς καλὰς τέχνας)· ἔτι δὲ καὶ ὑπεράνω τούτων ὑψοῦται εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἀλείου καὶ ὑπερκοσμίου, τοῦ ἀπολύτου κράτους τοῦ πνεύματος, τῆς ιδέας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς θεογνωσίας.

(1) «Ἡ ὅλη τῆς ἱστορικῆς ἐργασίας εἶναι τὸ *φυσικῶς δεδομένον* καὶ τὸ *ἱστορικῶς γεγενημένον*· ἀμφοτέρω δ' εἰσὶν ἐνταυτῷ ὄρος καὶ μέσον, πρόβλημα καὶ τέσμα δι' αὐτὴν. Κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἀδιαλείπτου ἀξήσεως τῆς ὅλης ἀξάνεται αὐτὴ ἡ ἱστορικὴ ἐργασία. Αὕτη ἐρευνᾷ τὴν φύσιν καὶ ἐννοοῦσα αὐτὴν, δεσπύουσα ταύτης καὶ χρησιμοποιοῦσα αὐτὴν πρὸς ἀνθρωπίνους σκοποὺς ὑποὶ αὐτὴν (τὴν φύσιν) εἰς τὴν ἠθικὴν σφαιρὰν καὶ τίθησιν ἐπὶ τῆς γῆνης σφαιρᾶς τὴν «ἐὐγενῆ σκωρίαν» (*aerugo nobilis*) τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως καὶ δυνάμεως. Ἐντεῦθεν αἱ ἀνακαλύψεις, αἱ ἐφευρέσεις, ἡ οἰκοδομία, ἡ γεωργία, ἡ καταδάμασις καὶ ἡμέρωσις τῶν θηρίων, ἡ ἀλλοίωσις τῶν χωρῶν καὶ τῶν τόπων διὰ μεταφορᾶς φύτευσις, ζῳὸν καὶ πάντα τὰ ἀναγόμενα εἰς τὸν κύκλον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἔργα» (Joh. Droysen, Grundriss der Historik, Dritte Auflage σελ. 27).

Καὶ ταῦτα μὲν πάντα ἐν τῷ χῶρῳ τοῦ νοῦ καὶ τῆς γνώσεως. Ἄλλὰ διὰ τοῦ αὐτοῦ ἀγῶνος καὶ ἐν τῷ χῶρῳ τῆς βουλήσεως καὶ πράξεως, ὀυθμίζων ὁ ἄνθρωπος τὰς δυνάμεις καὶ τὰς ὁρμὰς αὐτοῦ τὰς φυσικὰς, ἐφ' ὅσον τοῦτο δυνατόν τῇ ἀνθρωπίνῃ λογικῇ φύσει, κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς ὑπὸ τοῦ λόγου ἐμπνεομένης καὶ καθοδηγουμένης καὶ διὰ τοῦτο ἠθικῆς καὶ *ἐλευθέρως* (ἐλευθέρως δηλονότι ἀπὸ τῶν ὁρμῶν τῆς φύσεως) καθισταμένης βουλήσεως, δημιουργεῖ τὴν ἠθικὴν τάξιν ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ ἰδρύων τὴν οἰκογένειαν, τὴν κοινωνίαν, τὴν πολιτείαν καὶ τὴν θρησκευτικὴν κοινωνίαν μετὰ τοῦ πρακτικοῦ θρησκευτικοῦ βίου (1). Ὁ διπλοῦς οὗτος ἐν τῇ θεωρίᾳ καὶ πράξει ἀγὼν τοῦ λογικοῦ ἀνθρώπου, ἥτοι τῆς ὑψηλοτέρας καὶ εὐγενεστέρας ἀνθρωπίνης φύσεως, ἐναντίον τοῦ τε ἐξωτερικοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ταπεινοτέρας καὶ ζῳωδεστέρας φύσεως, δι' οὗ ἀγῶνος, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὑπερέχει ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ ἀναπτύξει αὐτοῦ τῶν λοιπῶν ὀργανικῶν ὄντων (διότι ἐν τούτοις δὲν ὑπάρχει ἀγὼν κατὰ τῆς φύσεως), ἀποτελεῖ τὸν ἀληθῆ ἀνθρωπίνον βίον, τὸν καλούμενον πνευματικὸν ἢ *ἠθικὸν* ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην ἐννοίαν τοῦ ὀνόματος τούτου, συνηθέστερον δὲ καὶ *βίον ἱστορικόν*.

Οὕτω διασαφουμένης τῆς ἐννοίας τοῦ *ἀνθρωπίνου βίου* δυνάμεθα νὰ ἐξημενεύσωμεν πληρέστερον τὴν ἐννοίαν τῆς ἱστορίας ὑπὸ τε τὴν ἀντικειμενικὴν (τὴν τοῦ περιεχομένου) καὶ ὑπὸ τὴν ὑποκειμενικὴν (τὴν τοῦ γινῶναι τὸ περιεχόμενον) αὐτῆς ἔποψιν. Ἱστορία λοιπὸν ὑπὸ τὴν ὑψηλοτέραν ἐπιστημονικὴν ἐξ ἀντικειμένου ἐννοίαν τοῦ ὀνόματος εἶναι αὐτὸς ὁ ἀγὼν, ὃν ὁ ἄνθρωπος ἀγωνίζεται ἐναντίον τῆς φύσεως δημιουργῶν τὸν κόσμον τὸν ἠθικόν, τὸν κόσμον δηλονότι τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἥτοι τῆς θρησκείας, τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης καὶ τοῦ δικαίου τοῦ πραγματοποιουμένου ἐν τῇ ἰδρύσει καὶ ἀναπτύξει τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας. Ἐξ ὑποκειμένου δὲ ἱστορία ὑπὸ τὴν ὀηθεῖσαν ἐννοίαν τοῦ ὀνόματος εἶναι ἡ συστηματικὴ μελέτη, σπουδὴ καὶ γνώσις τῶν κατὰ τὸν ὀηθέντα ἀγῶνα τελουμένων καθ' ὅλας τὰς ποικίλας ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς φάσεις καὶ περιόδους αὐτοῦ. Ἡ τοιαύτη ἐννοία τῆς ἱστορίας ὑπὸ τὴν μνημονευθεῖσαν διπλὴν ἐξ ἀντικειμένου καὶ ἐξ ὑποκειμένου ἐξημενείαν ὀδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν ιδέαν τοῦ ἐσωτερικοῦ βάθους τῆς ἱστορίας.

Τὸ μέγα στάδιον τοῦ ἀγῶνος τοῦ δημιουργοῦντος τὴν ἱστορίαν καὶ τὸν ἱστορικὸν βίον εἶναι ἔνθεν μὲν ὁ περὶ τὸν ἄνθρωπον φυσικὸς αἰσθητὸς κόσμος

(1) Ἡ ἱστορικὴ ἐργασία τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ ἀπλοῦ κτίσματος, ποιοῖ τοιοῦτον, ὅστε, ὅτι δυνάμει ἐστί, τοῦτο «ἐν ἰδρῶτι προσώπου» νὰ γίνῃται, ἐννοῶν (ὅτι γίνετα), καὶ γινόμενος νὰ ἐνοῶν (ὅτι γίνετα) αὐτὴ ἀπὸ «γένος ἄνθρωπος» ἀπεργάζεται τὸν ἄνθρωπον τὸν ἱστορικόν, τὸν ἄνθρωπον δηλονότι τὸν ἠθικόν, τὸν καθολικόν. (Droysen, αὐτόθι).

ὁ ὑποκύπτων εἰς τὴν δι' αἰσθήσεως ἀντίληψιν αὐτοῦ, ἔνθεν δὲ ὁ ἐν τῷ βάθει τῆς συνειδήσεως ἀποκαλυπτόμενος πνευματικὸς κόσμος. Τὰ δὲ κεφάλαια ἦτοι ἡ δύναμις, τὸ ὄπλον καὶ τὸ ἐφόδιον πρὸς τὴν διεξαγωγὴν τοῦ μεγάλου ἀγῶνος εἶναι ἡ μόνη πρώτη καὶ γνησία τοῦ ἀνθρώπου κτῆσις, τὸ ἦμιστον καὶ πολυτιμότερον τῶν δωρημάτων, ἅπερ ὁ δημιουργὸς ἐπεδαψίλευσε τῷ ἀνθρώπῳ, τὸ οὐράνιον πῦρ τοῦ νοῦ καὶ τοῦ λόγου τὸ ληφθὲν ἐξ οὐρανοῦ ἢ κλαπέν, κατὰ τὸν Ἑλληνικὸν μῦθον, ὑπὸ τοῦ Προμηθέως καὶ ὑπὸ τούτου μεταδοθὲν τοῖς ἀνθρώποις. Καὶ στρατιῶται μὲν καὶ ἀγωνισταὶ ἐν τῷ ἀγῶνι εἶναι πάντες οἱ ἐν τῷ σταδίῳ τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἀγωνιζόμενοι, ἡγεταὶ δὲ καὶ στρατηλάται οἱ δαμόνιοι ἄνδρες οἱ κατὰ τόπους καὶ χρόνους ὑφύμιοι ἐκ τοῦ μέσου τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ὑψηλότερόν τινα καὶ θειότερον ταυτῆ δεικνύοντες προορισμόν. Καὶ εἶναι ἄρα ὁ ἀγὼν οὗτος μέγας, ἐν πᾶσι καὶ καθόλου, καὶ δεινός, ἄξιός τοῦ πνευματικοῦ μεγαλείου τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀπειρου ὑπεροχῆς αὐτοῦ ἐπὶ πάντων τῶν λοιπῶν τῆς φύσεως δημιουργημάτων. Ἄλλ' ὁ ἰδιαίτερος χαρακτήρ τῆς ἀξίας τοῦ ἀγῶνος ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι τὸ μέγεθος καὶ ἡ δεινότης τοῦ ἀγῶνος ἀξάνονται καὶ ἐπιτείνονται κατ' εὐθὺν λόγον τῆς νίκης καὶ τῆς ἐπιτυχίας. Μέγας καθίσταται ἀγωνιστῆς ὁ ἀνθρώπος ὀπλιζόμενος διὰ τοῦ ὄπλου τῆς συνειδήσεως, τοῦ λόγου καὶ τῆς διανοίας· ἀλλ' αὐτὴ αὐτὴ ἡ δύναμις τοῦ νοῦ ἡ ὀπλίζουσα τὸν ἀνθρώπον καὶ διανοίγουσα πρὸς τὸν ὀφθαλμῶν τοῦ πνεύματος τὸν μέγαν κόσμον τῆς φύσεως καὶ παρορμῶσα τὸ πνεῦμα πρὸς κατάκτησιν καὶ καθυπόταξιν αὐτοῦ, καθίστησι καὶ τὸν ἀντίπαλον ἀγωνιστὴν, τὸν φυσικὸν δηλονότι κόσμον, κρατερόν καὶ δυσκαταγώνιστον. Διότι ἀλήθεια μεγάλη εἶναι ὅτι εἰς τὸν μετὰ λόγου ἀποβλέποντα πρὸς τὴν φύσιν καὶ ἡ φύσις ἀτενίζει καὶ λαλεῖ μετὰ λόγου καὶ διανοίγει πρὸς τὸν ὀφθαλμῶν τοῦ ἀγωνιστοῦ τὸ μέγα βιβλίον τῶν δυνάμεων αὐτῆς. Καὶ ὅσῳ πλέον ὁ ἀνθρώπος ὑπὸ τοῦ λόγου καθοδηγούμενος ὁρμᾷ εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ φυσικοῦ κόσμου, τοσοῦτον ὁ κόσμος οὗτος ὁ αἰσθητός, ὁ περιορισμένος δοκῶν εἰς τὴν αἴσθησιν, καθίσταται πρὸς τὴν διάνοιαν, τὴν βυθιζομένην εἰς αὐτόν, κόσμος νοῦ καὶ λόγου, καὶ τὸ σύμπαν ἀποκαλύπτεται τῷ μετὰ διανοίας ἀτενίζοντι πρὸς αὐτὸ ἀνθρώπῳ οὐχὶ ὡς ἄτακτος τις καὶ ἀδιάτακτος σωρὸς ὄντων καὶ φαινομένων, οὐδ' ὡς τις μηχανὴ μονοτόνως κινουμένη ἀλλ' ὡς ἀπειρον κράτος λόγου, διανοίας, ἀριθμοῦ καὶ μέτρου (1), ὡς τις αἰώνιος ἴσως καὶ διὰ τῶν ἀπειρῶν καὶ ἀκαταπαύστων ἐνεργειῶν ἐκδηλουμένη ἀνεξάντλητος δύναμις, ὡς ἰδέα τοῦ ἀπειρου τὴν ἀπειρον αὐτῆς δύναμιν καὶ τὸ κράτος ἀποκαλύπτουσα ἐν ζωῳ. Θέμα ὅμοιον οὐχὶ κατὰ τὴν ἔξωτερικὴν ἔκτασιν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἔντασιν καὶ

(1) «Προήλθε δὲ τὸ μέτρον ἐκ Θεοῦ, μέτρον τὰ τε οὐράνια καὶ ἐπίγεια κεκοσμηκότος, ἁρμονία γάρ τις ἐστὶ καὶ τοῖς ἐπουρανίοις καὶ ἐπίγειοις» (Λογγίνος).

δύναμιν παρίστησιν ἡμῖν καὶ ἡ θεωρία τοῦ ἠθικοῦ κόσμου τοῦ πραγματοποιουμένου διὰ τῶν λογικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ κόσμος οὗτος δὲν δύναται νὰ παραστήσῃ τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ φυσικοῦ κόσμου, διότι εἶναι κόσμος δημιουργούμενος ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου· ἀλλ' ἡ ἀληθὴς ἀξία αὐτοῦ ἔγκειται οὐχὶ ἐν τῷ παραχθέντι, ἀλλ' ἐν τῷ διηνεκῶς παραγομένῳ διὰ τῆς ἀπειρου ἀναπτύξεως ἐπιδεκτικότητος τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἡ ἰδιότης αὕτη συνάπτει ἐσωτερικῶς τὸν ἀνθρώπον καὶ τὸν βίον καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ πρὸς τὴν ἰδέαν καὶ τὸν κόσμον τοῦ ἀπειρου. Ὁ κόσμος ὁ ἱστορικός, ὁ δημιουργούμενος διὰ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ κατὰ μέγα μέρος ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι μὴδὲν ἀπέναντι τοῦ μεγαλείου τοῦ φυσικοῦ, ὅποτε παρίσταται ὑπὸ τὴν παροδικὴν καὶ στιγμιαίαν αὐτοῦ ἐμφάνισιν· ἀλλ' εἶναι ἐπίσης μέγας ἐμφανιζόμενος ὑπὸ τὴν ὄψιν αὐτοῦ τὴν καθολικὴν τὴν ἐν τῷ μεγάλῳ θεύματι τοῦ χρόνου παριστῶσαν τὴν εἰκόνα τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἱστορικός κόσμος δὲν ἐμφανίζεται εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ὅπως ὁ φυσικός, ἐν τῷ εἶναι αὐτοῦ τῷ διὰ τοῦ χώρου μόνον καταληπτῷ, ἀλλ' ἐν τῷ γίνεσθαι, ἦτοι ἐν τῇ διηνεκῇ γενέσει αὐτοῦ· καὶ μόνος ὁ χρόνος δύναται νὰ δώσῃ αὐτῷ ὑπόστασιν αἰσθητήν, ἀλλὰ καὶ ταύτην διὰ τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως ἀντιληπτὴν (1). Διὰ τοῦτο καθολικωτέραν καὶ τελειωτέραν εἰκόνα τοῦ κόσμου τούτου δύναται νὰ ἴδῃ μόνον

(1) «Φύσις καὶ Ἱστορία εἰσὶν αἱ εὐρύταται ἐννοιαί, ὑφ' ἃς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀντιλαμβάνεται τοῦ κόσμου τῶν φαινομένων. Ἡ ἀντίληψις αὕτη γίνεται διὰ τῶν παραστάσεων τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, καὶ αἱ παραστάσεις αὗται προκύπτουσιν ἐν τῷ πνεύματι, ὅπότεν τοῦτο κατὰ τὴν ἰδιάζουσαν αὐτῷ τέχνην διαιρῆ τὴν ἄπαστον κίνησιν τῶν φαινομένων καὶ διὰ τῆς διαιρέσεως ταύτης ἀντιλαμβάνηται τῶν φαινομένων. Τὰ φαινόμενα ἐξ ἀντικειμένων (ἦτοι αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ) δὲν διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων κατὰ χρόνον καὶ χρόνον. Ἄλλ' ἡ ἡμετέρα ἀντίληψις διαχωρίζει τὰ φαινόμενα ἀπ' ἀλλήλων καὶ κατατάσσει αὐτὰ εἰς τὰ ἐν χώρῳ ἢ χρόνῳ γινόμενα, καθ' ὃν τρόπον ἐκάστου φαινομένου ἡ φύσις συνάδει πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ χώρου ἢ τοῦ χρόνου. Ὁρισμένον χαρακτήρα καὶ οὐσίαν λαμβάνουσιν αἱ ἐννοιαὶ τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου ἐφ' ὅσον τὰ πράγματα γινώσκονται καὶ ἐρευνῶνται ὡς ὄντα παρ' ἀλλήλα (ἢ ἐννοιαὶ τοῦ χώρου) ἢ ὡς γινόμενα μετ' ἀλλήλα (ἢ ἐννοιαὶ τοῦ χρόνου). Ἡ ἄπαστος κίνησις ἐν τῷ κόσμῳ τῶν φαινομένων ποιεῖ ἡμᾶς ν' ἀντιλαμβανόμεθα τῶν πραγμάτων ὡς διηνεκῶς γινόμενων, εἴτε τὸ γίνεσθαι τοῦτο φαίνεται ὡς ἀπλή τις παροδικὴ ἐπανάληψις, εἴτε ἐν τῇ ἐπαναλήψει ταύτῃ φαίνεται καὶ τις αὔξησις ἀδιάλειπτος (ἐπίδοσις εἰς αὐτό. Β' 5.5). Ἐν ἐκείνοις τοῖς φαινομένοις, ἐν οἷς δείκνυται τοιαύτη τις ἐπίδοσις ἢ πρόσδοσις, ἢ μετ' ἀλλήλα παράστασις τῶν πραγμάτων, ἢ ροπὴ δηλ. τοῦ χρόνου, παρίσταται ἡμῖν ὡς μέτρον. Τὰ φαινόμενα, ἐν τῇ τοιαύτῃ παραστάσει καὶ συναφείᾳ αὐτῶν, παράγουσιν ἐν ἡμῖν τὴν ἀντίληψιν τῆς ἱστορίας. Εἰς τὸν ἀνθρώπινον ὀφθαλμὸν μόνον τὸ ἀνθρώπινον φαίνεται διατελοῦν ἐν διηνεκῇ ἐπίδοσι καὶ ἡ διηνεκῆ αὕτη ἐπίδοσις φαίνεται ἡμῖν ὡς οὐσία καὶ ἀντικείμενον τῶν ἀνθρωπίνων. Τὸ κεφάλαιον ἦτοι ἡ κεφαλαίσις τῆς ἀπᾶστων ταύτης ἐπίδοσεως εἶναι ὁ κόσμος ὁ ἠθικός. Μόνον δὲ περὶ τούτου προκειμένου

ὁ διὰ τοῦ ἑοῦ τοῦ χρόνου ἀνερχόμενος εἰς τὴν ὑψηλὴν σκοπιὰν τῆς ἱστορίας καὶ ἀτενίζων πρὸς αὐτήν. Τὸ θέαμα τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου τὸ παριστάμενον πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ τοιοῦτου θεατοῦ εἶναι ἀληθῶς μέγα εἶναι τις, ὡς λέγει ὁ Ἐγγελοσ, παμμεγέθης εἰκὼν ἀπείρου κινήσεως καὶ ἀναπτύξεως καὶ μεταβολῶν ἐν τῇ μεγάλῃ ποικιλίᾳ λαῶν, κοινωνιῶν, πολιτειῶν καὶ ἀνθρώπων ὡς ἀτόμων ἐν ἀδιαλείπτῳ πρὸς ἀλλήλα ἐπιδράσει κινουμένων. Πᾶσαι αἱ δυνάμεις αἱ ἀπορρέουσαι ἐκ τῆς λογικῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου, πᾶν τὸ κινεῖν τὸν νοῦν, τὴν φαντασίαν καὶ τὸ αἶσθημα, πᾶσα νόησις τοῦ ἀληθοῦς, πᾶσα πράξις τοῦ ἀγαθοῦ, πᾶσα αἴσθησις τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ὑψηλοῦ ὥσπερ δυνάμεις παράγουσι τὰς ἀδιαλείπτους αὐτῶν ἐνεργείας. Πανταχοῦ διανοήματα, βουλαί, ἰδέαι, σκοποί, ἐνέργειαι, ἐλπίδες, φόβοι, αἰσθηήματα ἢ πάθη ἰσχυρὰ παράγουσιν ἀνθρωπίνης πράξεις. Ὅτε μὲν ἐμφανίζονται εἰς τὴν θεάν τοῦ παρατηρητοῦ εἰκόνες διαλάμπουσαι τοῦ ὑψηλοῦ καὶ τοῦ καλοῦ, τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐλευθερίας, ὅτε δὲ μεγάλαι ἐνέργειαι ἐπιτείνουσαι τὸ κακὸν καὶ τὸ φαῦλον ὅτε μὲν μεγάλοι ἀγῶνες πρὸς προαγωγὴν μεγάλων κοινῶν συμφερόντων περιπλεκόμενοι μετ' ἀτελεσιότητων μικρῶν ἰδιαιτέρων καὶ ἐκτιθέμενοι εἰς τὴν τούτων διάκρισιν καὶ ἐκ τῆς ἐντάσεως μεγίστων δυνάμεων παραγόμενα μικρὰ καὶ ἀφανῆ ὅτε δὲ μικρὰ καὶ ἀφανῆ αἴτια παράγοντα τεράστια ἀποτελέσματα πανταχοῦ ποικιλώτατον πλῆθος δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν ὑποχωρουσῶν πρὸς ἀλλήλας ἢ ἀντικαθισταμένων ὑπ' ἀλλήλων. Μεγαλοπρεπῆ ἐρεῖπια καλύπτοντα ὀλόκληρα κράτη, πόλεις, πολιτισμόν, πλοῦτον, δύναμιν καὶ ὕλικόν μεγαλεῖον παρῳχημένων χρόνων ἐκπλήττουσι τὴν ὄψιν τοῦ ἐν ἐρημίᾳ ὁδοιποροῦντος καὶ ἐλκύνουσιν ἐπὶ τὰ ἴχνη αὐτῶν τὸν ἐρευνητὴν τὸν ἐκ τῶν σωρῶν τῶν ἔρειπίων, ὃν ἐπεσώρευσαν αἰῶνες, ἐκθάπτοντα ὀλόκληρον κόσμον ἱστορικὸν τοῦ παρελθόντος. Νῦν ἰδέαι νέαι καταστρέφουσιν ὀλόκληρον παρελθὸν θεμελιωθὲν διὰ τῆς τυχαίας συνδρομῆς περιστάσεων ἢ διὰ τῆς βίας καὶ στερεωθὲν διὰ τοῦ χρόνου, ἄλλοτε δὲ ἡ βία καταπιέζει δεινῶς ἰδέας ὀλοκλήρων αἰώνων. Καὶ ἔστι μὲν ὅτε φυσικαὶ ὁρμαὶ καὶ πάθη καὶ βία παρίστανται ὑποτασσόμενα εἰς τοὺς νόμους τῆς ἠθικῆς τάξεως καὶ τοῦ ὑψηλοτέρου ἀνθρωπίνου προορισμοῦ ὅχι δὲ σπανίως αὐτὰ ἐκείνα τὰ πάθη καὶ ἡ βία καὶ ἡ τυφλὴ τύχη ὑποτάσσουσιν ἑαυτοῖς αὐτὰ τὰ κάλλιστα προϊόντα τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως, καὶ ἡ δύναμις τῆς ἐπιστήμης καὶ οἱ καρποὶ τῶν μεγίστων ἐπινοήσεων χρησιμο-

ἢ ἐκφρασις ἱστορία (Geschichte, τὰ γινόμενα δηλονότι) εὗρισκει τὴν πλήρη ἐφαρμογὴν αὐτῆς» (Droysen, Historik 1-1) «Ὁ θαυμάσιος ἐπιτομὴς, ἦτοι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἀντιλαμβάνεται τῶν ἐν χώρῳ μὲν φαινομένων ὡς φύσεως, τῶν ἐν χρόνῳ δὲ ὡς ἱστορίας, οὐχὶ διότι ταῦτα καθ' ἑαυτὰ καὶ ἐξ ἀντικειμένου οὕτως ἔχουσι καὶ οὕτω χωρίζονται, ἀλλ' ἵνα δυνηθῇ ν' ἀντιληφθῇ τούτων» (Droysen, Grundriss der Histor. Beilage σ. 55).

ποιοῦνται ὑπὲρ τοῦ κτηνώδους φυσικοῦ ἀνθρώπου. Ἐνταῦθα παρίστανται λαοὶ καὶ ἔθνη καὶ κοινωνίαι ἐπὶ αἰῶνας ὄλους βαδίζοντα μονοτόμως ἐπὶ τῆς πρὸ ἀμνημονεύτων χρόνων διαχαραχθείσης ὁδοῦ δουλεύοντα εἰς κενούς τύπους καὶ νεκρούς τοῦ παρελθόντος νόμους ἔνταῦθα δὲ πάλιν ἠδέως ἐκπλήττουσι τὸν ἐρευνητὴν τῆς ἱστορίας περίοδοι βίου ἱστορικοῦ, ἐν αἷς ὁ θαυμάσιος τῶν ἱστορικῶν γεγονότων συνδυασμός, ἡ ἐμφάνισις δαιμονίων ἀνδρῶν καὶ ἡ ἐπ' ἀλλήλας ἐπίδρασις τῶν ἰδεῶν τοῦ αἰῶνος καὶ τῶν διανοιῶν τῶν μεγάλων ἀνδρῶν ἀποτελοῦσι μέγала κέντρα ἱστορικοῦ βίου, πρὸς τὰ ὁποῖα ἐλκύνονται πνευματικῶς αἰῶνες ὅλοι ἐξ αὐτῶν ἀρνούμενοι στοιχεῖα πνευματικῆς ζωτικότητος, ἠθικῆς ἐξάρξεως καὶ ὑψηλοτέρου βίου καὶ θειοτέρου προορισμοῦ (1).

Τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα καὶ ἔτι πλείονα καὶ μείζονα βλέπει καὶ θεωρεῖ ὁ ἀπὸ τῆς ὑψηλῆς σκοπιᾶς τοῦ χρόνου θεώμενος τὸν ἀνθρώπινον βίον. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα, ἂν τε θεωρηθῶσιν ὡς ἄγοντα τὸν ἀνθρώπον διὰ ποικίλων ὁδῶν καὶ μακρῶν ἐλιγμῶν, ἀλλὰ πάντοτε διὰ τῆς προόδου, πρὸς ὑψηλόν τινα προορισμόν, τὸν προορισμόν τοῦ κράτους τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἠθικῆς τάξεως ἐν τῷ κόσμῳ διὰ τοῦ ἀνθρώπου ἂν τε θεωρηθῶσιν ὡς περιάγοντα τὸν ἀνθρώπινον βίον περὶ τὸν αὐτὸν πάντοτε κατ' οὐσίαν κύκλον ὑπάρξεως καὶ ἀναπτύξεως διηνεκοῦς, ἐξ ἀνάγκης τυφλῆς προερχομένης, ἄνευ τέρατος ὠρισμένου καὶ προωρισμένου δὲν παριστῶσι τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ ἐν ὄλῳ αὐτῆς τῷ πλοῦτῳ καὶ τῇ δυνάμει. Ἐκεῖνο, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸν ἀληθῆ πλοῦτον καὶ τὴν ἀληθῆ

(1) «Οἷα παρίσταται ἡμῖν ποικιλία ἐν τοῖς ἐθίμοις, ἐν ταῖς πολιτείαις καὶ ἐν τοῖς ἥθεσιν! Ὅποια ταχεῖα μεταβολὴ σκότους καὶ φωτός, ἀναρχίας καὶ τάξεως, εὐδαιμονίας καὶ κακοδαιμονίας, ὅταν ἐξετάζωμεν τὰ κατὰ τὸν ἀνθρώπον μόνον ἐν τῇ μικρῇ ἡπείρῳ τῆς Εὐρώπης! Ἐλεύθερος παρὰ τὸν Τάμεσιν (ἐν Ἀγγλίᾳ) ἔνταῦθα ἀκατανίκητος ἐν μέσῳ τῶν Ἀλπεων αὐτοῦ ἐν (Ἐλβετίᾳ) ἐκεῖ ἀκατάβλητος μεταξὺ τῶν τεχνιτῶν ποταμῶν καὶ τῶν ἐλῶν (ἐν Ὁλλανδίᾳ). Παρὰ τὸν Οὐίστουλαν (ἐν Πολωνίᾳ) ἀδύνατος καὶ ἄθλιος ἔνεκα τῶν διχονοιῶν αὐτοῦ πέραν τῶν Πυρηναίων (ἐν Ἰσπανίᾳ) ἀδρανῆς καὶ ἄθλιος ἔνεκα τῆς ἠρεμίας αὐτοῦ. Εὐήμερῶν καὶ εὐδαιμονῶν ἐν Ἀμστελοδάμῳ ἄνευ θεορισμοῦ ἔνδεης καὶ δυστυχῆς παρὰ τὸν παραδείσον τοῦ Ἰβηρος, ὃν δὲν δύναται νὰ καρπωθῆ. Ἐνταῦθα δύο λαοὶ μακρὰν ἀλλήλων οἰκοῦντες, δι' Ὀκεανοῦ ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένοι καὶ ὅμως γενόμενοι γείτονες ἅτε δεόμενοι ἀλλήλων καὶ καλλιεργοῦντες ἀμφοτέροι ἐπιμελῶς τὴν τέχνην καὶ συνδεόμενοι πρὸς ἀλλήλους διὰ πολιτικῶν δεσμῶν (Ἀγγλοὶ καὶ Βόρειοι Ἀμερικανοί) ἐκεῖ δὲ οἱ οἰκίητορες τῶν ὄχθῶν ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ ποταμοῦ (Γερμανοὶ καὶ Γάλλοι) ἀπέριως κεχωρισμένοι ἀπ' ἀλλήλων δι' ἄλλης τινός ἐνεργείας. Τί τὸ ἀγαθὸν τὴν δύναμιν τῆς Ἰσπανίας ὑπὲρ τὸν Ἀτλαντικὸν Ὀκεανὸν εἰς τὴν καρδίαν τῆς Ἀμερικῆς, ἐνῶ δὲν ἤγαγεν αὐτὴν πέραν τοῦ Τάγου καὶ τοῦ Γουαδιάνα; Τί ἦτο τὸ διατηρήσαν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ τοσοῦτους θρόνους ἡγεμονικούς, ἐν Γαλλίᾳ δὲ ἐξαφανίσαν πάντας; Τὸ ζήτημα τοῦτο λύει ἡ παγκόσμιος ἱστορία.» (Schiller, Was heisst und zu welchem Ende studirt man die Universalgeschichte. Eine academische Antrittsrede).

δύναμιν τῆς ἱστορίας εἶναι ἢ ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῇ καὶ δι' αὐτῆς ἀποδεικνυομένη ἀνεξάντλητος καὶ ἀπείρου ἀναπτύξεως ἐπιδεκτικὴ πνευματικότης τοῦ ἀνθρώπου ἢ παριστώσα ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῇ τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου πραγματοποιουμένην ἐν χρόνῳ (1). Ἡ ἀπείρου ἀναπτύξεως ἐπιδεκτικότης τοῦ ἀνθρώπου πνεύματος ἢ ἐν παντὶ βαθμῶ τῆς ἀναπτύξεως ἐκδηλουμένη, εἶναι ἢ δύναμις ἢ καθιστώσα τὴν ἱστορίαν στάδιον μεγάλου ἀγῶνος διὰ τὸν ἀνθρώπον, καὶ διηνεκῶς αὐξάνουσα τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν δεινότητα τοῦ ἀγῶνος τούτου. Ἀκριβῶς δὲ ἐν τῷ τοιοῦτῳ χαρακτηριστῆρι τῆς πνευματικῆς καὶ λογικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου ἔγκειται ἡ διαφορὰ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ φυσικοῦ τοῦ ἐξεταζομένου ἐν τῇ φυσικῇ ἱστορίᾳ καὶ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἠθικοῦ τοῦ ἐξεταζομένου ἐν τῇ «ἱστορίᾳ» (2). Ἐν

(1) «Πάντα τὰ πνεύματα αἰσθάνονται τὴν ἐλκυστικὴν δύναμιν τῆς τελειότητος καὶ ἄγονται πρὸς ταύτην. Πάντα — πλάναι ἢτοι παραβάσεις τοῦ κανόνος ὑπάρχουσι πολλαί, ἀλλ' ἐξαιρέσεις οὐδεμία — ἐπιζητοῦσι τὴν κατάστασιν τῆς ὑψίστης ἐλευθέρως ἐκδηλώσεως τῶν δυνάμεων αὐτῶν· πάντα ἔχουσι τὸ κοινὸν ὁρμέφυτον τοῦ ἐκτείνειν τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν, τὸ ὁρμέφυτον τοῦ τὰ πάντα ἐλκύειν πρὸς ἑαυτά, τοῦ συναγεῖν περὶ ἑαυτά, τοῦ καθιστάναι κτήμα ἑαυτῶν πᾶν, ὅπερ ὡς ἀγαθόν, ὡς ἐξαιρέτον, ὡς ἐπίχαρι γινώσκουσι. Ἡ θεωρία τοῦ καλοῦ, τῆς ἀληθείας, τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι ἡ στιγμαία κατοχὴ τῶν ἰδιοτήτων τούτων. Οἷανδήποτε ἐννοοῦμεν κατάστασιν ψυχικὴν, ταύτην συναισθανόμεθα ἐν ἡμῖν αὐτοῖς. Ἐν ἡ στιγμῇ διανοοῦμεθα ἡμεῖς περὶ ἀρετῆς, ἐσμέν κάτοχοι μιᾶς ἀρετῆς, αἵτιοι μιᾶς πράξεως, εὐρεταί μιᾶς ἀληθείας, κάτοχοι μιᾶς εὐδαιμονίας. Ἡμεῖς αὐτοὶ γινόμεθα τὸ πρᾶγμα, οὐ ἀπελαύσαμεν» (Schiller, Philosophische Briefe, Idee.). Οὐχὶ ἀπλῶς περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἀλλὰ περὶ πάντων τῶν φυσικῶν ὄντων τῶν μετεχόντων ζωῆς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι πάντα ζητοῦσι λεληθότως νὰ μετέχωσι τῆς αἰωνιότητος καὶ τοῦ θεοῦ καὶ πρὸς τοῦτο πράττουσι πάντα ὅσα πράττουσι *κατὰ φύσιν*· μετέχωσι δὲ τοῦ θεοῦ τὰ μὲν μᾶλλον, τὰ δὲ ἥσσον. (Ἀριστοτ. περὶ Ψ. Β' 4, 2) «... ἵνα τοῦ αἰεὶ καὶ τοῦ θεοῦ μετέχωσιν, ἢ δύνανται· πάντα γὰρ ἐκείνου ὀρέγεται, κἀκείνου ἕνεκα πράττει ὅσα πράττει κατὰ φύσιν· τὸ δ' οὐ ἕνεκα διττόν, τὸ μὲν οὐ, τὸ δ' ᾧ. Ἐπεὶ οὖν κοινωνεῖν ἀδυνατεῖ τοῦ αἰεὶ καὶ τοῦ θεοῦ τῇ συνεχείᾳ, διὰ τὸ μηδὲν ἐνδέχεσθαι τῶν φθαρτῶν ταῦτά καὶ ἐν ἀριθμῶ διαμένειν, ἢ δύνανται μετέχειν ἕκαστον, κοινωνεῖ ταύτη, τὸ μὲν μᾶλλον, τὸ δ' ἥττον, καὶ διαμένει οὐκ αὐτό, ἀλλ' οἷον αὐτὸ ἀριθμῶ μὲν οὐχ ἕν, εἶδει δ' ἕν».

(2) «Ἡ φυσιοῖστορικὴ θεωρία περὶ τοῦ ἀνθρώπου, παρὰ πάντα τὰ μεγάλα προσόντα τοῦ ὁργανισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, δύναται νὰ θέσῃ τοῦτον ἀπλῶς ἐν τῇ κορυφῇ τῶν φυσικῶν ὄντων, ἀφοῦ συνδέεται στενῶς πρὸς τὸν ἀνθρώπον ὁ ζωικὸς κόσμος ἐν τοῖς τελειότεροις αὐτοῦ βαθμοῖς. Ἄλλ' αὕτη ἢ ἀπλῶς ἐξωτερικὴ περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἀντίληψις δὲν ἐξαντλεῖ ἐν ὅλῳ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ. Πάντα δηλονότι τὰ φυσικὰ ὄντα ἔχουσι περιορισμένον τινὰ καὶ ἀποκεκλεισμένον κύκλον ἀναπτύξεως, ὃν διατρέχοντα ἐξικουῦνται εἰς τὸν σκοπὸν καὶ τὸ τέμα τῆς ἐνεργείας καὶ ὑπάρξεως αὐτῶν. Ἄλλ' ὅλος τοῦναντίον συμβαίνει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Ἐν τούτῳ ἐκδηλοῦται ὅθεν μὲν ἐπιδεκτικότης ἀναπτύξεως χωρούσης εἰς τὸ *ἄπειρον*, ἔνθεν δὲ ὁ πόθος καὶ ἡ σπουδὴ πρὸς τὸ ἄπειρον τοῦτο. Διὰ τῆς τοιαύτης ἰδιοφυίας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἣτις ἰδιοφυία εἶναι πραγματικότης ἀναμφήριστος, ὁ ἀνθρώπος δὲν ὑφούται μόνον ὑπεράνω τοῦ ζωικοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ διανοίγεται μεταξὺ

τῇ φυσικῇ ἱστορίᾳ ὁ ἀνθρώπος παρὰ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ὑπερέτερον φυσικὴν διάπλασιν παρίσταται ἀπλῶς ὡς τέκνον ἢ μᾶλλον ὡς δοῦλος τῆς φύσεως ἐκ ταύτης ἐξαρτώμενος καὶ ταύτη δουλεύων· ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦναντίον παρίσταται ὁ ἀνθρώπος ὡς πολίτης κόσμου τινὸς λογικοῦ καὶ ἠθικοῦ ἀγωνιζόμενος οὐ μόνον νὰ ἐλευθερώσῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τοῦ κράτους τῆς φύσεως, ἀλλὰ καὶ νὰ ὑποτάξῃ ταύτην ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ πνεύματος αὐτοῦ. Ἡ φυσικὴ ἱστορία παρίστησι τὸν ἀνθρώπον ὡς προῖον τοῦ φυσικοῦ κόσμου, ἢ δὲ ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου βίου παρίστησιν αὐτὸν ὡς ἐν μέρει κατ' εἶδος δημιουργὸν τοῦ κόσμου τοῦ φυσικοῦ διὰ τοῦ κράτους τῆς ἐπιστήμης· ἐν τῇ φυσικῇ ἱστορίᾳ ὁ ἀνθρώπος ἀποτελεῖ μέρος τοῦ φυσικοῦ κόσμου, ἐν τῇ ἱστορίᾳ δὲ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ὁ κόσμος παρίσταται ὡς κατὰ μέρος δημιουργῶν τοῦ ἀνθρώπου συνεργαζομένου *ἐλευθέρως* ἐν τῇ λογικότητι αὐτοῦ τῷ δημιουργῶ συμπαντος τοῦ κόσμου. Καθόλου δὲ ἢ ἀπείρου ἀναπτύξεως ἐπιδεκτικότης εἶναι ἅμα μὲν αἰτία τῆς χαλεπότητος καὶ τοῦ μεγέθους τοῦ ἀγῶνος τοῦ ἱστορικοῦ ἀνθρώπου, ἅμα δὲ καὶ τεκμήριον τοῦ ἠθικοῦ μεγαλείου τοῦ ἀγῶνος, μεγαλείου ἐκδηλουμένου ἐν αὐτῇ τῇ διηνεκεῖ συνειδήσει, ἣν ἔχει ὁ ἀνθρώπος τῆς ἀτελείας τῶν ἔργων αὐτοῦ (1).

Ἡ *μῦθος τοῦ Προμηθέως*.— Ἡ τοιαύτη ἐννοία καὶ ὁ τοιοῦτος χαρακτήρ τοῦ ἱστορικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου ἢτοι τῆς ἱστορίας αὐτοῦ ἐρμηνεύεται δι' εἰκόνας μεγαλοπρεποῦς ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Προμηθέως, ἐπὶ τὸ μυθωδέστερον μὲν, ἀλλὰ καὶ μετὰ βαθείας περὶ τῶν ἀνθρωπίνων σκέψεως καὶ θεωρίας, ὑπολανθανούσης ὑπὸ τὸν πέπλον ἀπείρου ποιητικοῦ κάλλους καὶ χάριτος· οἷαν συνάφειαν οὐχὶ σπανίως παριστῶσιν ἡμῖν οἱ μῦθοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τῶν ὑπερβαλομένων πάντας τοὺς λαοὺς τοῦ κόσμου ἐν τῇ βαθείᾳ, ἅμα δὲ μετὰ διανγείας καὶ ἐλευθερίας πνεύματος ἠνωμένη, ἀντιλήψει τῆς πνευματικῆς οὐσίας καὶ ἰδιοφυίας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τῆς ἐρμηνείας τοῦ ὅλου μύθου τοῦ Προμηθέως, περὶ οὗ ἀλλαγῶ ποιησόμεθα λόγον, ἀλλὰ περὶ τῆς ἐρμηνείας τοῦ μέρους τοῦ μύθου, τοῦ καθαρώς Ἑλληνικοῦ, τοῦ

τοῦ κόσμου τούτου καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἀπλήρωτον χάσμα δηλοῦν τὸ ζωικῶς διάφορον τῆς οὐσίας καὶ τοῦ προορισμοῦ ἐκατέρου» (Jos. Beck, Encyclopädie der Theoretischen Philosophie, σ. 182).

(1) «Ἡ ἀπεριορίστου ἀναπτύξεως ἐπιδεκτικότης τοῦ ἀνθρώπου ἔτι μείζονα προσκίταται σημασίαν ἐν τούτῳ, ὅτι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ μετὰ πάσης νέας βαθμίδος προόδου συνδέεται συγχρόνως καὶ ἡ νόησις τῆς ἀτελείας τῆς προηγουμένης, οὕτω δὲ καὶ ὁ πόθος πρὸς τελειοτέραν τινὰ κατάστασιν ἐγείρεται ζωηρότερος. Ὅσῳ πλέον ἢ ἀνθρωπίνη οὐσία ἀναπτύσσεται συνφθὰ τῇ φύσει αὐτῆς, ὅσῳ βαθυτέρα καὶ εὐρυτέρα καθίσταται ἡ γνῶσις, ὅσῳ ἀγνότερον καὶ ἠθικώτερον ἠθμιζέται ἢ θέλησις, τοσούτῳ ὀλιγώτερον ἀρκεῖται τὸ πνεῦμα εἰς τὰ διὰ τοῦ ἀγῶνος κτηθέντα καὶ τοσούτῳ ἐρρωμενέστερον σπεύδει πρὸς μείζονα τελειότητα» (Beck σ. 183 αὐτόθι).

παριστώντος τὸν τιτᾶνα ὡς ἀντιπρόσωπον τῆς ἰδέας τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ Προμηθεύς, ἔξ οὗ κατὰ τὸν Αἰσχύλον «πᾶσαι αἱ τέχναι βροτοῖσι», κλέπτει τὸ πῦρ, οὗ χρῆσιν ἐποιοῦντο μόνοι οἱ θεοί, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ διδάσκει τοὺς ἀνθρώπους τὴν χρῆσιν αὐτοῦ. Ὁ Ζεὺς ὀργίζεται διὰ τὴν τοιαύτην πράξιν τοῦ τιτᾶνος καὶ πρὸς τιμωρίαν αὐτοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων, οἷς ἔδωκε τὸ πῦρ, πέμπει εἰς τὸν κόσμον τὴν Πανδώραν. Ὁ τοῦ Προμηθέως ἀδελφὸς Ἐπιμηθεύς, παρὰ τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Προμηθέως ἐντολὴν νὰ μὴ δεχθῆ ἴδιον μὴδὲν παρὰ θεῶν, θελγθεὶς, ὡς καὶ πάντες οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι, ὑπὸ τοῦ ἀκαταμαχίτου κάλλους τῆς Πανδώρας ἐδέχθη αὐτήν. Τότε δὲ ἡ Πανδώρα αἶρει τὸ πῶμα τοῦ πίθου τοῦ φυλαττομένου ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἐν ᾧ ἦσαν κεκρυμμένα πάντα τὰ κακά, εἰς ἃ ὑπόκειται ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἀρθέντος τοῦ σώματος ἐξέρχονται ἐκ τοῦ πίθου καὶ διαδίδονται ἐν ἀνθρώποις πᾶσαι αἱ συμφοραί, μόνῃ τῆς ἐλπίδος μενούσης ἐν τῷ βῆθει τοῦ πίθου. Ἄλλ' ἡ τιμωρία τοῦ Προμηθέως δὲν περιορίζεται μέχρι τούτου. Ὁ Ζεὺς προσήλωσεν αὐτὸν εἰς βράχον τινὰ τοῦ Κανκάσου, ἐνθα ἀετὸς τρώγει διηλεκτῶς τὴν ἡμέραν τὸ ἥπαρ αὐτοῦ, ἐνῶ τὴν νύκτα τὸ καταστρεφόμενον μέρος τοῦ ἥπατος ἀναφύεται, ἵνα διαιωνισθῶσι τὰ δεινὰ τοῦ τιτᾶνος, μέχρις οὗ ὁ Ἡρακλῆς ἀπολύσας αὐτὸν τῶν δεσμῶν διήλλαξε τῷ Διὶ καὶ εἰσήγαγεν εἰς τὸν Ὀλυμπον. Ὁ τοῦ τιτᾶνος Ἰαπετοῦ υἱὸς Προμηθεύς, ὁ τιτᾶν ἄμα καὶ πρῶτος ἄνθρωπος, εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὁ **προμηθεύμενος**, ὁ διανοούμενος, ὁ λογικὸς, ὁ ἐπινοήσας, ὡς ἐροῦντο, πᾶσας τὰς τέχνας τοῖς ἀνθρώποις (1). Τὸ πῦρ, ὅπερ κλέψας ἔξ οὐρανοῦ μετέδωκε τοῖς ἀνθρώποις, εἶναι ἡ θεία, ἡ οὐράνιος ἰδιότης τοῦ νοεῖν, ζῆν καὶ ἐνεργεῖν διὰ τοῦ λόγου καὶ ἐν τῷ λόγῳ, τοῦ ἐλευθεροῦσθαι ἐκ τῆς κηδεμονίας τῆς φύσεως καὶ προάγεσθαι εἰς ἐλεύθερον πνευματικὸν βίον· τὸ πῦρ τοῦτο εἶναι ἡ ζύμη, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἀποτελεσμα τῆς τοῦ θεοῦ τούτου πυρὸς μεταλήψεως εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Διὸς εἰς τὸν κόσμον ἀποσταλεῖσα Πανδώρα, ἡ ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου ἐκ τῆς γῆς πλασθεῖσα καὶ ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς, τῆς θεᾶς τῆς φρονήσεως, καὶ ὑπὸ τῆς θεᾶς τοῦ κάλλους Ἀφροδίτης καὶ τῶν Χαρίτων κοσμηθεῖσα καὶ διὰ τοῦ Ἐρμῶν πεμφθεῖσα καλλίστη παρθένος, δηλοῦσα ἀλληγορικῶς τὴν Πανδώραν τῆς φύσεως ἥτοι τὴν πάνδωρον φύσιν, τὸν μεθ' ὅλου δηλονότι τοῦ πλοῦτου, τῆς σοφίας καὶ τοῦ κάλλους καὶ τῆς χάριτος πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον εἰσερχομένου ἀνθρώπου ἀποκαλυπτόμενον κόσμον. Ὁ Ἐπιμηθεύς, ὁ δεξάμενος τὴν Πανδώραν, εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὁ κατ' ἀντίθεσιν τοῦ **προμηθευμένου ἐπιμηθεύμενος**, ὁ μὴ ἐκ τῶν προτέρων νοῶν καὶ προνοῶν, ἀλλ' ἐκ τῶν ὑστέρων, ἐκ τῶν παθημάτων διδα-

(1) Ἡβλ. Εὐσεβίου Χρονικὸν Κανόνα σελ. 19 (ἐκδ. Schoene) «Προμηθεύς ἦν ὁ ἐμυθεύτο πλάττειν ἀνθρώπους ἐξ ἀπαιδευσίας καὶ ἀλογίας εἰς παιδευσιν μετάγων».

σόμενος, ὁ ἐκπροσωπῶν τὸ ἀσθενὲς καὶ ἀτελὲς μέρος τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ὁ πίθος ὁ ὑπὸ τῆς Πανδώρας ἀνοικθεὶς παρίστησι τὸν κόσμον ὅστις ὄσῳ μᾶλλον πλήρης σοφίας καὶ κάλλους καὶ χάριτος ἀποκαλύπτεται εἰς τὸ ὄμμα τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου, τοσοῦτῳ πλέον ἐπιτείνει τὸν ἀγῶνα αὐτοῦ καὶ τὰ δεινὰ τοῦ ἀγῶνος τούτου, τὰς συμφορὰς τὰς διαδιδόμενας ἐκ τοῦ πίθου, τὰς θλίψεις καὶ στενοχωρίας καὶ τοὺς πόνους τοῦ «ἐν ἰδρωτί προσώπου» τρώγοντος τὸν ἄρτον αὐτοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλ' ἐν μέσῳ τῶν πόνων τούτων καὶ τῶν θλίψεων ἐν τῷ βυθῷ τοῦ πίθου, ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ ἀγῶνος, μία ὑπάρχει δύναμις παραμυθουμένη τὸν ἄνθρωπον, ἡ ἐλπίς, ἡ ἐκ τῆς θείας φύσεως τοῦ ἀνθρωπίνου λογικοῦ ἀπορρέουσα φαιδρὰ προσδοκία, ἡ χρησιμεύουσα ὡς μοχλὸς ἠθικὸς καὶ ἐλατήριον τῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύξεως καὶ προάγουσα ταύτην ἐν τῷ σταδίῳ τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἐνθα ὁ ἀγωνιζόμενος ἄνθρωπος ἔστησε τὰ μεγάλα ἐκεῖνα τρώπαια τὰ ἀποτελοῦντα τὴν ἀληθῆ ἀξίαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς ἱστορίας (1). Ὁ Προμηθεύς ὁ προικίσας τὸν ἄνθρωπον διὰ τοῦ οὐρανοῦ πυρὸς

(1) «Πάντα τὰ πάθη καὶ οἱ ἀγῶνες τοῦ ἀνθρώπου λαμβάνουσιν ἐννοίαν βαθεῖαν (ἐν τῇ ἠθικῇ τάξει τοῦ κόσμου)· δυστυχία καὶ πόνος τοῦ βίου δεικνύνται ὡς τις μοχλὸς ἐν τῇ ἠθικῇ οἰκονομίᾳ. Ἐὰν ἡ φύσις ἔφερεν ἡμᾶς πάντοτε ὡσπερ ἐπὶ μητροκῆς ἀγκάλῃς, τὸ πνεῦμα ἠδύνατο μὲν ἐν τῇ χαρᾷ τῆς ὑπάρξεως νὰ ἐξέλθῃ ἐξ ἑαυτοῦ, ἀλλὰ δὲν ἔμελλε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς ἑαυτό, οὐδεμίαν ἠθέλε λάβει ἀντίληψιν ἑαυτοῦ καὶ οὐδεμίαν ἔμελλε νὰ ποιήσῃται κατοχὴν τῶν ἰδίων αὐτοῦ δυνάμεων, μεθ' ὧν ἰδρῶτι νῆαν δημιουργίαν ὑπεράνω τῆς δημιουργίας τῆς φυσικῆς. Ἐὰν τὸ πνεῦμα μηδέποτε ἤρχετο εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὴν φύσιν, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐξήρχετο ἐκ τῆς εὐδαιμόνου πατριδος τῆς νηπιότητος, περὶ ἧς πατριδος οἱ μῦθοι διηγῶνται καὶ ἦν οἱ ποιηταὶ ὀνειροπολοῦσι, δὲν ἠθέλομεν τότε θανατοῦσαι τὰ μεγάλα τρώπαια τῆς ἱστορίας, τὰ ἀποτελοῦντα τὴν τιμὴν καὶ τὸν πλοῦτον τῆς ἀνθρωπότητος» (Huber, παρὰ Beck· Encyclopädie d. Theor. Philosophi. σ. 228. Ἡβλ. Schiller. Etwas über die erste Menschengesellschaft nach dem Leitfaden der Mosaischen Urkunde. «Ἐὰν ἡ Προνοία κατέλιπε τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ βαθμίδι ταύτῃ (τῆς ἀφρότητος καὶ εὐφροσύνης), ἠθέλε μὲν οὗτος καταστῆ τὸ εὐτυχέστατον καὶ εὐδαιμονέστατον πάντων τῶν ζώων, ἀλλ' οὐδέποτε ἠθέλεν ἀπαλλαγῆ τῆς κηδεμονίας τοῦ φυσικοῦ ὁρμηφύτου, οὐδέποτε αἱ πράξεις αὐτοῦ ἠθέλον γείνει ἐλεύθεραι καὶ διὰ τοῦτο ἠθικαί, καὶ αὐτὸς οὐδέποτε ἠθέλεν ἀνέλθει ὑπεράνω τῶν ὀρίων τοῦ ζώου. Ἐν ἡδυσταθεί τινι ἀναπαύσει ἠθέλε διαγεῖ αἰωνίαν τινὰ νηπιότητα, καὶ ὁ κύκλος, ἐν ᾧ ἠθέλε κινεῖσθαι, ἠθέλε εἶσαι σμικροτάτος, διότι ἡ κίνησις αὐτῆ θὰ ἦτο διηλεκτῆς τις μετὰ βίας διαδοχικῆ ἀπὸ ἐπιθυμίας εἰς ἀπόλαυσιν, ἀπὸ ἀπολαύσεως εἰς ἀνάπαυσιν, ἀπὸ ἀναπαύσεως εἰς ἐπιθυμίαν. Ἄλλ' ὁ ἄνθρωπος ἔχει πάντῃ ἄλλοιον προορισμὸν καὶ αἱ δυνάμεις αἱ ἐμπεφυκυῖαι ἐν αὐτῷ, ἐκάλουν αὐτὸν εἰς εὐδαιμονίαν πάντῃ ἄλλοιαν. Ὅτι ἡ φύσις εἶχεν ἀναλάβει νὰ πράξῃ ἐν τῷ χρόνῳ τῆς βροφικῆς ἡλικίας, ἔδει νῦν ν' ἀναλάβῃ νὰ πράξῃ αὐτὸς ὑπὲρ ἑαυτοῦ, γενόμενος ἤδη ἐνήλιξ. Ἐδει αὐτὸς ὁ ἴδιος νὰ καταστῆ δημιουργὸς τῆς εὐδαιμονίας αὐτοῦ, καὶ ὁ βαθμὸς τῆς εὐδαιμονίας αὐτοῦ ἔδει νὰ προσδιορισθῇ κατὰ τὸ μέτρον, καθ' ὃ θὰ εἰργάζετο πρὸς τὴν παραγωγὴν τῆς εὐδαιμονίας ἐκείνης. Τὴν κατάστασιν τῆς ἀφρότητος ἦν ἀπόλεσεν, ἔδει νῦν ν' ἀναζητήσῃ διὰ τοῦ

πυρός βασανίζεται δεινῶς καὶ ἀπαύστως κατὰ μὲν τὸν ποιητὴν Ἡσίοδον «οὐνεκ' ἐρίζετο βουλὰς ὑπερμενεί Κρονίῳν», κατὰ δὲ τὸν φιλοσοφοῦντα ἐν τῇ ἱστορίᾳ, διότι τὸ θεῖον δῶρημα τῆς λογικότητος τὸ καθιστῶν τὸν ἄνθρωπον δημιουργὸν τῆς ἱστορίας αὐτοῦ παράγει τὸν αἰώνιον ἀγῶνα τοῦ ἱστορικῶς βιοῦντος ἀνθρώπου ἐναντίον τοῦ κράτους τῆς φύσεως. Διότι ἢ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ λογικὴ οὐσία μετέχει μὲν τῆς ιδιότητος τοῦ ἀπείρου καὶ αἰωνίου, ἀλλ' ἢ ἰδιότης αὕτη δυνάμει μόνον ὑπάρχει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὅσο δὲ ἢ δυνάμει μόνον ὑπάρχουσα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ θεϊότης εἶναι ἀπείρου ἀναπτύξεως ἐπιδεκτικὴ, τοσοῦτο μέγα καὶ ἄπειρον τὸ τῆς ἀναπτύξεως στάδιον. Διὰ τοῦτο δὲ τοῦ Προμηθέως τὰ δεινὰ εἰσὶν ἄπαντα, ἀτελεύτητα καὶ διηνεκῶς ἀνανεούμενα. Ὁ ἀετὸς μόνον κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἡμέρας κατατρώγει τὸ ἥπαρ αὐτοῦ, ἀλλὰ τὸ κατὰ τὴν ἡμέραν οὕτω καταστραφόμενον ἥπαρ ἀναφύεται αὐθις τὴν νύκτα, ἵν' ἀνανεῶνται καὶ καθιστῶνται διηνεκεῖς καὶ ἀτελεύτητοι αἱ βάσανοι τοῦ τιτᾶνος καὶ πρώτου ἀνθρώπου (1). Οὕτως οἱ ἀγῶνες τοῦ ἱστορικῶν βίου καὶ τῆς ἱστορικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύξεως δὲν ἔχουσι τέρμα· διότι ὅσῳ πλείους καὶ μείζους εἰσὶν αἱ ἐν τῷ πνευματικῷ φωτὶ τῆς ἡμέρας ἀποκαλυπτόμεναι αὐτῷ φυσικαὶ καὶ ἠθικαὶ ἀλήθειαι, τοσοῦτῳ πλέον αὐταὶ ἐπιτείνουσι τὸ κράτος τῆς νυκτὸς καὶ τοῦ σκότους τὸ καλύπτον τὰς ἀγνώστους αὐτῷ ἀληθείας. Καὶ ὅσῳ μᾶλλον πολλαπλασιάζονται τὰ τροπαία, ἄπειρα ἴστησιν ἢ ἀνθρωπότης ἐν τῇ μακρᾷ ταύτῃ καὶ ἐπιπόνῳ τῆς ἱστορίας πορεία, τοσοῦτῳ τὸ στάδιον τῶν τοῦ ἱστορικῶν βίου ἀγῶνων καθίσταται εὐρύτερον ἐν τε τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἐν τῷ θρησκευτικῷ, πολιτικῷ καὶ καθόλου ἠθικῷ βίῳ. «Ἐν

λογικῷ καὶ ἐκῶν, ὡς ἐλεύθερον λογικὸν πνεῦμα, νὰ ἐπανέλθῃ ἐξεῖσε, ὁπόθεν ἐξῆλθεν ὡς φυτὸν καὶ ὡς δημιουργήμα τοῦ ὀρμεμφύτου. Ἐκ τοῦ εὐδαίμονος τόπου τῆς ἀγνοίας καὶ δουλείας ἔδει, ἔστω καὶ μετὰ χιλιάδας ἐτῶν, νὰ ἐργασθῇ πρὸς εὐρεσίαν τοῦ παραδείσου, τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας, παραδείσου, ἔνθα εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον τὸν ἐν τοῖς στέροισι αὐτοῦ ἤθελεν οὕτως εὐσταθῶς ὑπακούσει, ὅσον ἀμετατρέπτως ὑπετάγη ἐν ἀρχῇ εἰς τὸ ὀρμεμφυτον καὶ ὅσον ἀναλλοιώτως ὑποτάσσονται τούτῳ τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῷα. Τί λοιπὸν ἦτο ἀπαραίτητον; Τί ἔδει νὰ γένηται, ἐὰν ἐμελλε νὰ χωρήσῃ πρὸς τὸ πόρρω πεπηγὸς τοῦτο τέρμα (τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας); Ἐὐθὺς ὡς τὸ λογικὸν αὐτοῦ ἐδοκίμασε τὰς πρώτας μόνον δυνάμεις αὐτοῦ, ἐξέβαλεν αὐτὸν ἢ φύσις ἐκ τῶν μητρικῶν αὐτῆς ἀγχαλῶν, ἢ ὀρθότερον εἰπεῖν, αὐτὸς οὕτως ὁ ἄνθρωπος κεντηθεὶς ὑπὸ τινος ὀρμῆς, ἣς δὲν εἶχεν ἔτι συνείδησιν καὶ μὴ γινώσκων τί μέγα διεπράξατο ἐν τῇ στιγμῇ ταύτῃ, αὐτὸς οὕτως ἀπέσπασεν ἑαυτὸν ἀπὸ τοῦ δεσμοῦ τοῦ καθοδηγοῦντος αὐτὸν μέχρι τοῦδε, μετὰ τοῦ ἔτι ἀσθενοῦς αὐτοῦ λογικῷ, πόρρωθεν μόνον ὑπὸ τῆς φύσεως ἢ τοῦ ὀρμεμφύτου παρακολουθούμενος, ἐρρίφθη εἰς τὸν δεινὸν ἀγῶνα τοῦ βίου καὶ διήνοιξεν ἑαυτῷ τὴν κινδυνώδη ὁδὸν τὴν ἀγούσαν εἰς τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν».

(1) Ἡ ἡμέρα εἶναι τὸ φῶς τῆς καθ' ἑκάστην προσχωμένης γνώσεως. Τὸ κατὰ τὴν νύκτα ἀναφύμενον ἥπαρ εἶναι ἢ ἐκάστη γνῶσις ἐπακολουθοῦσα νέα ἀπορία, ἢ παρορμῶσα τὸν νοῦν εἰς νέαν πάλιν γνῶσιν.

ἰδρῶτι τοῦ προσώπου σου φαγῆ τὸν ἄρτον σου» (1) εἶναι τὸ λόγιον τοῦ ἐμβλήματος τοῦ μεγάλου ἱστορικῶν βίου. Ὁ μόνος δυνάμενος νὰ ἀπολύσῃ τὸν Προμηθέα τῶν δεσμῶν καὶ ἀπολύσας αὐτόν, κατὰ τὸν μῦθον, ἦτο ὁ Ἡρακλῆς, τὸ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ποιητικὴν διάνοιαν καὶ μυθικὴν φιλοσοφίαν ἰδεῶδες τοῦ ἀνθρωπίνου ἡρωισμού ὁ Ἡρακλῆς ὁ ἐκ Λιδῶν μὲν γεννηθεὶς, ἀλλ' ἄνθρωπος τὴν φύσιν ὢν, ὁ δι' ἀπείρων μόχθων καὶ ἀγῶνων πραγματώσας ἐν ἑαυτῷ τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς καὶ τελειότητος καὶ γενόμενος θεός, καὶ ἐν τοιαύτῃ ἰδιότητι καὶ δυνάμει αὐτοῦ ἀπολύσας τὸν Προμηθέα ἀπὸ τῶν δεσμῶν καὶ θεὸς τέρμα εἰς τὰς βασάνους αὐτοῦ καὶ ὀδηγήσας αὐτόν εἰς τὸ Ὀλύμπιον δῶμα τῶν θεῶν. Ἀλλ' ὁ Ἡρακλῆς οὗτος, ὁ παριστῶν τὸ ἰδεῶδες τέρμα τοῦ σταδίου τῆς ἱστορίας καὶ τὸ ἕψιστον ἰδεῶδες τοῦ ἱστορικῶν μεγάλου, εἶναι ἄνθρωπος ἰδεῶδης ἢ δὲ ἱστορία ἢ ἐξετάζουσα τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ ἀνθρώπινα οὐχὶ ὑπὸ τὸν ἰδεῶδη τύπον τῆς τελειότητος, οἷον δύναται νὰ νοήσῃ αὐτόν ἢ ποιήσῃ, ἀλλ' ἐν τῇ πραγματικότητι καὶ ἐκ τῆς πραγματικότητος, δὲν δύναται νὰ παραστήσῃ (διότι δὲν βλέπει ἐν τῷ θετικῷ ἔδαφει αὐτῆς) τὸν καθολικὸν Προμηθέα ἔξικνούμενον εἰς τὸ τέρμα τῶν δεινῶν αὐτοῦ καὶ ἀνερχόμενον εἰς τὸν τόπον τῆς θείας εἰρήνης. Ἡ ἱστορία ἢ τοσοῦτον διαφέρουσα τῆς ποιήσεως, ὅσον ἢ ἄλλη περὶ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα καλλιτεχνία ἀπὸ τῆς ἀνατομίας (τῆς διὰ τῆς ἀνατομῆς δηλονότι τοῦ σώματος παραστάσεως ἡμῖν τὸν φυσικὸν ἄνθρωπον) καὶ φυσιολογίας καὶ παθολογίας δὲ δύναται, ὅπως ἢ ποιήσῃ, νὰ συνάψῃ δι' Ἡρακλέους ἰδεῶδους τὸν Προμηθέα τὸν «δεσμώτην» πρὸς τὸν Προμηθέα τὸν «λυόμενον». Ἀλλ' ἐνταῦθα ἀκριβῶς ἐκδηλοῦται ὁ ἀληθὴς καὶ διδακτικὸς χαρακτὴρ τῆς ἱστορίας, ὁ ἐγκείμενος ἐν τούτῳ, ὅτι ἀποκαλύπτει ἡμῖν οὐχὶ ἀπλῶς τὸ μεγαλεῖον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀσθενὲς μέρος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἡ ἱστορία παρίστησι τὸν ἄνθρωπον ἐν τῷ σταδίῳ διηνεκῶν ἀναπτύξεως, παρίστησι πανταχοῦ δυνάμιν καὶ ἐνέργειαν καὶ ἐν πολλοῖς ἀκατάσχετον πρόοδον, ἀλλ' οὐδαμοῦ τέρμα· ἐντεῦθεν δὲ τὸ τῆς ἱστορίας ἔδαφος δὲν εἶναι τόπος εἰρήνης καὶ εὐδαιμονίας, ἀλλὰ θέατρον διηνεκῶν πάλης, «ἔως ἂν ἢ φύσις τοῦ ἀνθρώπων ἦ», (κατὰ Θουκυδίδη), ἀφ' οὗ αὐτὸς ὁ θεᾶνθρωπος ἐν τῷ κόσμῳ ἰδρυτῆς τοῦ πνευματικῶν κράτους τῆς εἰρήνης ἦλθε, κατὰ τὸ ἀψευδὲς αὐτοῦ λόγιον, «ἵνα βάλῃ οὐχὶ εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν» εἰς τὸ θετικὸν ἔδαφος τῆς ἱστορίας. Καὶ ὅπως ἢ καθαρῶς φυσικὴ κατάσταση, ἢ παν-

(1) «Ὅποτε ἢ θεότης ἐδημιούργησε τὴν γῆν τὰ πάντα τὰ ἐπ' αὐτῆς ἄλογα δημιουργήματα, ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐφώνησεν αὐτῷ: Ἔσο εἰκὼν μου, θεὸς ἐπὶ γῆς! ἄρχε καὶ δέσπε. Ὅ,τι ἐκ τῆς σῆς φύσεως εὐγενὲς καὶ ἐξαιρετὸν δύνασαι νὰ πλάσῃς, παράγαγε τοῦτο· δὲν θὰ συμπράξω πρὸς τοῦτο διὰ θαυμάτων, διότι τὴν ἀνθρωπίνην σου τύχην ἔθηκα ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ σου χειρὶ, ἀλλὰ πάντες οἱ ἔμοι ἄγιοι, αἰώνιοι, φυσικοὶ νόμοι ἔσονται σοι βοηθοί» (Herder, Ideen zur Philosophie der Geschichte III, 15).

τέλης ἀγνοία, ἢ ἔλλειψις ἠθικῆς συνειδήσεως καὶ ἠθικῆς ἐλευθερίας καὶ ἀγῶνες πρὸς κτῆσιν αὐτῆς ἀποκλείονται τῶν πυλῶν τῆς ἱστορίας, οὕτως ἀποκλείεται καὶ τὸ ἀντίθετον ἄκρον τῆς τοιαύτης καταστάσεως, ἢ ἐντελής πραγμάτωσις τοῦ ὑψίστου ἰδεώδους τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Τοῦτο εἶναι τέραμα, πρὸς ὃ ἀτενίζει ἀπαύστως ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ μόνον ἀγωνιζόμενος. Μεταξὺ δὲ τῶν δύο ἄκρων, τῆς εἰρήνης δηλονότι τοῦ φυσικοῦ βίου καὶ τῆς εἰρήνης τοῦ ἰδεώδους ἀνθρωπίνου, κείται ἀκριβῶς ὁ βίος ὁ ἱστορικός· καὶ τὸ σχετικὸν πάντοτε ἱστορικὸν μεγαλεῖον τοῦ ἀνθρώπου ἐγκείται ἐν τῇ διεξαγωγῇ τοῦ ἀγῶνος, οὐχὶ ἐν τῇ ἐπιτεύξει καὶ ἀπολαύσει τῆς εἰρήνης. Καὶ πολλὰς βεβαίως ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἤρατο νίκας ὁ ἄνθρωπος ὁ ἀγωνιζόμενος καὶ ἔστησε τρόπαια προάγων τὸ κράτος τῆς διανοίας καὶ τοῦ λόγου ἐπὶ τοῦ κράτους τῆς φύσεως. Ταῦτα ἐξύμνησαν πρὸ αἰώνων μεγάλοι ποιητὰ ἀντιπροσωπεύοντες τοὺς μεγάλους λαοὺς τῆς ἀρχαιότητος, ἐξ ὧν ἀναφέρομεν ἐνταῦθα ὅσα εἶπεν ὁ μέγας Σοφοκλῆς περὶ τῶν κατορθωμάτων τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ποντοπόρου, τοῦ παλαιόντος ἐπιτυχῶς κατὰ τῶν κυμάτων τῆς θαλάσσης διὰ τῆς ναυτιλίας, τοῦ ἐργαζομένου τὴν γῆν, τοῦ δαμάζοντος τὰ θηρία, ἐπινοοῦντος τέχνας παντοίας, ἰδρύνοντος τὴν κοινωνικὴν τάξιν διὰ τοῦ λόγου καὶ τοῦ φρονήματος καὶ τῶν νόμων, τοῦ «ποντοπόρου», τοῦ «ἐπ' οὐδὲν ἀπόρου» ἀνθρώπου, τοῦ ἀγωνιζομένου ἐναντίον τῆς φύσεως καὶ ἐναντίον τῆς ἰδίας ἐαυτοῦ φυσικῆς καταστάσεως, τοῦ μόνον τὸν θάνατον μὴ δυναμένου ν' ἀποφύγῃ, κατὰ δὲ τὰ ἄλλα ἐκδηλοῦντος τὸ κράτος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς φύσεως ἐν οἷς πρᾶττει ἐσθλοῖς τε καὶ κακοῖς(1). Καὶ Ὅρατιος δὲ γενικώτερον ταῦτα ἔψαλε περὶ τῆς τόλμης τοῦ γένους τοῦ Προμηθέως καὶ τῶν ἐκ τῆς τόλμης προελθόντων κακῶν, περὶ τῆς ἀπο-

(1) Σοφοκλέους Ἀντιγόνη, στ. 332—367.

Πολλὰ τὰ δεινὰ καὶ οὐδὲν ἀνθρώπου δεινότερον πέλει·
τοῦτο καὶ πολιοῦ πέραν πόντου χειμερίῳ νότῳ
χωρεῖ, περιβουχίοισι περῶν ἐπ' οἴδμασι
θεῶν τε τὰν ὑπερτάταν Γᾶν ἀφθιτον, ἀκαμάταν ἀποτρέβεται
ἰλλομένων ἀρότρων ἔτος εἰς ἔτος, ἰππείῳ γένει πολέων,
κουφονόων τε φύλον ὀρνίθων ἀμφιβαλῶν ἄγει.
καὶ θηρῶν ἀγρίων ἔθνη, πόντου τ' εἰναλίαν φύσιν
σπείρσαισι δικτυοκλώστοις περιφραδῆς ἀνήρ,
κρατεῖ δε μηχαναῖς ἀγραύλου θηρὸς ὄρεσιβάτα, λασιαύχενά θ'
ἵππον ἀέξεται ἀμφίλοφον ζυγόν, οὐρεῖόν τ' ἀκμήτα ταῦρόν.
καὶ φθέγμα καὶ ἀνεμὸν φρόνημα καὶ ἀστυνόμους
ὄργας ἐδιδάξατο, καὶ δυσάυλων πάγων ὑπαίθρια καὶ
δύσομβρα φεύγειν βέλη.
Παντοπόρος ἀπορος ἐπ' οὐδὲν ἔρχεται
τὸ μέλλον. Αἶδα μόνον φύξιν οὐκ ἐπάξεται,
νόσων δ' ἀμηχάνων φυγὰς ξυμπέφρασαι.
σοφόν τι τὸ μηχανόν
τέχνας ὑπὲρ ἑλπίδ' ἔχων
τοτέ μὲν κακόν, ἄλλοτ' ἐπ' ἐσθλὸν ἔρπει.

πείρας τοῦ Δαιδάλου καὶ περὶ τῶν ἔργων τοῦ Ἡρακλέους καὶ περὶ τῆς ἐπιχειρηματικότητος τοῦ «παντοπόρου» ἀνθρώπου τοῦ μηδὲν θεωροῦντος ἀνέφικτον τῇ ἀνθρωπίνῃ τόλμῃ(1).

Ταῦτα πρὸ χιλιᾶδων ἐτῶν ἔψαλλον οἱ ποιητὰ περὶ τῆς τόλμης καὶ τῶν ἔργων τοῦ ἱστορικοῦ ἀνθρώπου· τοιαῦτα δὲ ἐφθέγγατο χιλιάδας ἐτῶν μετ' αὐτοὺς ὁ μέγας ποιητὴς ἅμα καὶ ἱστοριογράφος. «Πόσα δημιουργήματα τέχνης, λέγει ὁ Σίλλερ, πόσα θαύματα ἀνθρωπίνης ἐργασίας δὲν παρήχθησαν ἐπὶ τῆς γῆς, πόσον φῶς δὲν διεχύθη εἰς ἅπαντας τοὺς χώρους τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας ἀφότου τὸ φῶς τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως φωτίζει τὰς αἰσθήσεις καὶ ὁδηγεῖ καὶ κινεῖ τὰς χεῖρας τοῦ ἀνθρώπου, ἀφότου ὁ ἄνθρωπος δὲ καταναλίσκει τυφλῶς καὶ ἀσκόπως τὰς δυνάμεις αὐτοῦ εἰς τὰς δομὰς τῆς φύσεως, ἀλλ' εἰς τὰς ὁδοὺς τὰς χαρᾶσσομένας αὐτῷ ὑπὸ τῆς διανοίας, ἀφότου διὰ μυρίων ἀγῶνων ἐκτίσαστο τὸ πολύτιμον προνόμιον ἐν ἐλευθερίᾳ καὶ ἐν συνειδήσει ν' ἀναπτύσῃ τὰς ἐν αὐτῷ ὑπαρχούσας δυνάμεις καὶ ν' ἀκολουθῇ τῇ φωνῇ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ; Ὅποια τεραστία κινήσεις καὶ ἐνέργεια δὲν ὑπάρχει πανταχοῦ ἀφότου τὸ πνεῦμα τῆς σκέψεως καὶ ἐρεῦνης καὶ ἐπινοήσεως ἔδωκε νέα πτερὰ εἰς τὰς δομὰς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως; Οἱ φραγμοὶ οἱ διαχωρίζοντες ἔθνη καὶ λαοὺς καὶ δεσμεύοντες αὐτοὺς ἐν ἀπομονώσει ἐγωιστικῇ καὶ ἐχθρικῇ πρὸς τὰ μέγιστα συμφέροντα τῆς ἀνθρωπότητος διεσπάρησαν διὰ τῆς καθολικῆς ἐκείνης πνευματικῆς κινήσεως τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης τῆς αἰρομένης ὑπεράνω πάσης ἐθνικῆς, τοπικῆς καὶ χρονικῆς διαφορᾶς καὶ ἀτομικότητος. Διὰ τῆς πνευματικῆς ταύτης κινήσεως ἐνοῦνται κοσμοπολιτικῶς πάντα τὰ διανοούμενα πνεύματα καὶ πάντα τὰ προϊόντα πάντων τῶν ἐθνῶν καὶ πάντων τῶν αἰώνων διὰ τῶν ἠθικῶν δεσμῶν τῆς ἐπιστήμης καθίστανται κτήματα κοινὰ τῆς νοουμένης καὶ συναισθανομένης ἀνθρωπότητος». «Ἄπειροι τὸ πλῆθος καὶ ἐκπληκτικαὶ τὸ μέγεθος, λέγει καὶ ὁ περιώνυμος ἱστοριογράφος Ῥόττεκ, εἰσὶν αἱ μεταβολαὶ αἱ ἐπενεχθεῖσαι ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς διὰ τῆς χειρὸς τοῦ ἀνθρώπου. Ἴδετε τὴν γῆν ἐκείνην τὴν μὴ

(1) Ὅρατιου Ὁδῶν Βιβλ. Α΄. Ὁδὴ 3 στίχ. 28 καὶ ἐξῆς.

Audax omnia perpeti	Lethi corripuit gradum
Gens humana ruit par vetitum nefas.	Expertus vacuum Dædalus aëra
Audax Iapeti genus	Pennis non homini datis.
Ignem fraude mala gentibus intulit.	Perrupit Acheronda Hercullus labor.
Post ignem atherea domo	Nil mortalibus ardu' est.
Subtuctum, macies et nova febrium	Cælum ipsum petimus stultitia; neque
Terris incubuit cohors,	Per nostrum patimur scelus
Semotique prius tarda necessitas	Iracunda Jovem ponere fulmina.

κατεργασθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου! Κεῖται ὑπὸ τὸ εὐτυχεστάτον τοῦ οὐρανοῦ κλίμα, ἔχει τὸ εὐφορώτατον ἔδαφος, πλουσίαν ἀρδευσιν καὶ τὴν καλλίστην ποιικιλίαν κοιλάδων καὶ λόφων. Καὶ ὅμως ἡ ὄψις αὐτῆς εἶναι ἀνιαρά. Ἀναριθμητὰ φυτὰ ἀναφύονται ἐν ἀκανόνιστῳ συμμίξει, ἐν ἧ τὰ ὠφέλιμα ἐκδιώκονται πολλακίς ὑπὸ τῶν βλαβερῶν. Ἐπιπόνως ὁ ποῦς τοῦ διαβάτου ἀνοίγει ἑαυτῷ ἀτραπὸν τινα διὰ μέσου τῶν ἀκανθῶν καὶ ῥοδάμνων ἢ πλανᾶται ἐν μέσῳ φοβερῶν δασῶν. Νῦν εἰς ἀπόκρυμνος βράχος, νῦν ἀγρίως ἀφροινόμενος ποταμός, μετὰ μικρὸν γεκρὸν ἔλος ἀνακόπτει τὸ βῆμα τοῦ διαβάτου, ψυχρὰ νέφη καλύπτουσι τὸν ἥλιον πρὸ τοῦ βλέμματος αὐτοῦ, σμήνη ζοῦφίων ἐγείρουσιν ἐν αὐτῷ σιχασίαν, καὶ τὸ σπήλαιον, ἐν ᾧ ζητεῖ στέγην, κρύπτει τι ἐχθρικὸν ἀρπακτικὸν θηρίον. Οἱ τρόμοι πολλαπλασιάζονται ἐφ' ὅσον περαιτέρω ὀίπτει τὸ βλέμμα. Ἀπέραντοι ἐκτάσεις ἀνχιμηρᾶς γῆς καὶ φαλακροὶ πέτραι διαδέχονται ἀλλήλας. Ἐνταῦθα μάτην ζητεῖ ἀναριθμητικὴν τινα πηγὴν ὕδατος· μικρὸν περαιτέρω τὸ ἔδαφος, ἐφ' οὗ ἵσταται, κατακλύζεται ὑπὸ θεύματος ὑπερβάντος τὴν κοίτην αὐτοῦ ἢ ὑπὸ τῶν ἀγρίως εἰσορμῶντων κυμάτων τῆς θαλάσσης. Καὶ λοιπὸν πῶς αἱ αὐτὰ χωρὰ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου κατεργασθεῖσαι μετεμορφώθησαν; Ἐκ τῆς ἀνιαρᾶς ἀγρίας ἐρημίας προῆλθε κῆπος ἀνθηρός. Ὁ ἀνθρωπος κατέστρεψε τὸ ἀγρίον σύμμικτον πλῆθος τῶν αὐτοφυῶν φυτῶν καὶ ἐπὶ εὐθείας ἐπιφανείας γῆς ἔσπειρε καὶ ἐκαλλιέργησε τὸν χρήσιμον σίτον. Ἀπέκοψε τὰς πέτρας τὰς στεφούσας τὰς κορυφὰς τῶν ὄρεων καὶ ἐκόσμησε ταύτας δι' ἀνθοδέσμης φυτῶν. Ἐπὶ γυμνῆς πέτρας ἔφερε χῶμα, ἐπότισεν ἀνχιμηρᾶς ἐρημίας ἀμμόδεις, δηλητηριώδη ἔλη ὑπέβαλεν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ ἀρότρου. Τὴν δαμιασθεῖσαν ἐρημίαν ἐπλήρωσεν ἀναριθμητῶν οἰκημάτων καὶ ἐκόσμησε δι' ὑπερηφάνων ἐπαύλεων καὶ μεγάρων. Μάτην παλαίει νῦν τὸ θεῦμα ἐναντίον τῶν καλῶς ὀχυρωμένων ὀχυρῶν. Τὸ ἀφοῶδες χῶμα τῆς θαλάσσης, βιασθὲν δι' ὀχυρῶν προχωμάτων, ἀποδίδει τῷ ἀνθρώπῳ τὴν πάλαι ἀρπαγεῖσαν ἀπ' αὐτοῦ λείαν. **Ἡ γῆ καθίστανται κτῆμα τοῦ ἀνθρώπου**, ὅστις ἐξηγεύνησε τὰς μάλιστα κεκρυμμένας γωνίας αὐτῆς. Πανταχοῦ βαδίζεις νῦν ἐπὶ ὁδῶν ἠνεργημένων, οὐδεὶς δὲ σὲ κωλύει κρημνός, οὐδεμίαν ὀρυμὴ χεμιάρου. Ὁ ἀνθρωπος ἔθηκε γεφύρας ὑπεράνω τῶν χαινόντων βαράθρων, λεωφόρους ἐποίησεν ὑπεράνω τῶν ἀπειλητικῶν κρημνῶν, ἀγρία θεύματα ὑδάτων βία μετέστησεν εἰς ἠρέμους ποταμούς, συνήνωσε τούτους διὰ διωρύγων, διώρυξε τμήματα γῆς καὶ ἠνωσε θαλάσσης. Τέλος τὴν μίαν χώραν ἐπλούτισε διὰ τῶν προϊόντων τῶν λοιπῶν, φυτὰ καὶ ζῆα ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτῶν χώρας μετεφύτευσε εἰς ἀπωτέρας ζώνας καὶ ἐξηγεύνησε καὶ ἐπολλαπλασίασεν αὐτὰ, καὶ ἐδίδαξε μάλιστα αὐτὰ νὰ ὑπακούσωσιν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ὄρων καὶ τοῦ κλίματος. Ἀνετάκησαν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου οἱ πάγοι ἐδάφους πεπηγότες, τὰ ψυχρὰ νέφη ἐφυγαδενύθησαν καὶ αἱ ὄραι τοῦ ἔτους κατεστάθησαν ἠπιώτεραι. Ἡ αὐτὴ χώρα μετὰ αἰῶνας κατέστη

ἀγνώριστος. Τὴν Ἰταλίαν εὐρίσκει τις σήμερον ἐν Γερμανίᾳ καὶ τὴν Γερμανίαν ἐν Σουηδίᾳ. Καὶ ὁ Σίλλερ δὲ παραβάλλων τὴν κατάστασιν τῶν χωρῶν τῆς δυτικῆς καὶ βορείας Εὐρώπης, ὅπως εἶχον αὐταὶ κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ, πρὸς τὴν κατάστασιν ἐκείνην, ἐν ἧ τὸ πρῶτον εἰσῆλθον εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον οἱ λαοὶ τῶν χωρῶν τούτων, λέγει: «Ἡ ἀνθρωπίνη ἐπιμέλεια ἐκαλλιέργησε ταύτας καὶ τὸ ἀντιμαζόμενον αὐτῶν ἔδαφος διὰ τῆς ἐπιμονῆς καὶ τῆς ἐπιτηδειότητος κατενίκησεν. Ἐκεῖ κατεκτήσατο ἀπὸ τῆς θαλάσσης γῆν, ἐνταῦθα εἰς τὴν χέρσον γῆν ἔδωκεν ὑδάτων ρεύματα. Ὁ ἀνθρωπος ἔμιξε δι' ἀλλήλων ζώνας καὶ ὄρας τοῦ ἔτους καὶ τὰς ἠπίας φυτείας τῆς Ἀνατολῆς ἐσκήρυνε συναρᾶ τῇ φύσει τοῦ τραχέος κλίματος αὐτοῦ. Ὡς ἔφερε τὴν Εὐρώπην εἰς τὰς Δυτικὰς Ἰνδίας καὶ εἰς τὴν Νότιον θάλασσαν ἀνήγαγε τὴν Ἀσίαν ἐν Εὐρώπῃ. Φαιδρότερος οὐρανὸς μειδιᾷ νῦν ὑπὲρ τοὺς δρυμοὺς τῆς Γερμανίας, οὗς ἡ στιβαρὰ τοῦ ἀνθρώπου χεὶρ ἔταμε προεμνόθεν καὶ ἠνέφξε πρὸς τὴν αὐγὴν τοῦ ἡλίου, καὶ ἐν τοῖς κύμασι τοῦ Ῥήνου ἐγκατοπτρίζονται τὰ κλήματα τῆς Ἀσίας. Ἐπὶ τῶν ὀχυρῶν τοῦ ποταμοῦ τούτου ἐγείρονται πόλεις μυριάδων, ἃς διαθέει ἢ ἀπόλαυσις καὶ ἡ ἐργασία ἐν φαιδρῷ βίῳ. Τὴν ἰσότητά, ἣν ἀπόλεσεν ὁ ἀνθρωπος διὰ τῆς εισόδου αὐτοῦ εἰς τὴν κοινωνίαν, ἀνεκτήσατο διὰ τοῦ νόμου καὶ κατέλιπε τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἀρπακτικῶν θηρίων, ἵνα διασώσῃ τὴν εὐγενεστέραν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου... Οἷα ἀντίθεσις εἰκότων! Τίς ἐν τοῖς ἡμερομένοις Εὐρωπαϊοῖς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἤθελεν εὐρεῖ τὸν κατὰ τὴν πρόοδον μόνον διαφέροντα ἀδελφὸν τοῦ ἀρχαίου Κέλτου; Πᾶσα αὕτη ἡ δεξιότης, πᾶσα ἡ φιλοτεχνία, πάντες οὗτοι οἱ καρποὶ τῆς πείρας, πάντα ταῦτα τὰ δημιουργήματα τοῦ λογικοῦ ἐφρυτεύθησαν καὶ ἀνεπτύχθησαν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐντὸς ὀλίγων χιλιετηρίδων· πάντα ταῦτα τὰ θαύματα τῆς τέχνης, τὰ γιγάντια ἔργα τῆς ἐπιμελείας προσεκλήθησαν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου. Τί ταῦτα ἀφύπνισε, τί ἐκεῖνα ἐφείλκυσε εἰς τὴν ζωὴν; Ποίας καταστάσεις διέδραμεν ὁ ἀνθρωπος ἕωσὸς ἀνέλθη ἀπὸ τοῦ ἐσχάτου ἐκείνου ἄκρου πρὸς τὸδε τὸ ἔσχατον ἄκρον, ἀπὸ τοῦ κακοδαίμονος κατοίκου τῶν τρωγλῶν εἰς τὸν δαιμόνιον φιλόσοφον, εἰς τὸν ἄνδρα τὸν ἔμπειρον τῶν ἐν ἀνθρώποις; — Ἡ παγκόσμιος ἱστορία δίδει ἀπάντησιν εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην». Τοιαῦτα ἔλεγε ὁ Σίλλερ πρὸ ἑνὸς αἰῶνος (τῆ 15] 26 Μαΐου 1789) καὶ ἐπίστευε. Καὶ ὅμως ὁ Σίλλερ ἔκλεισε τοὺς ὀφθαλμοὺς διὰ παντός πρὶν ἴδῃ καὶ θεάσῃ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸν ἔκτοτε μέχρι σήμερον τελεσθέντων θαυμασιῶν ἔργων, τῆς ἀτμοπλοΐας, τῶν σιδηροδρόμων, τῶν τηλεγράφων καὶ τοσοῦτων ἄλλων ἀνακαλύψεων τοῦ ΙΘ' αἰῶνος τοῦ τοσοῦτον προαγαγόντος τὴν παγκόσμιον ἐκπολιτιστικὴν κίνησιν τῆς ἀνθρωπότητος. «Αἱ ἀνακαλύψεις, λέγει ὁ αὐτὸς Σίλλερ, ἃς οἱ τολμηροὶ περιηγηταὶ καὶ θαλασσοπόροι ἐποίησαντο εἰς ἀπομακρυσμένας χώρας, παρέχουσιν ἡμῖν διδακτικώτατον θέαμα ἅτε παριστώσαι ἡμῖν λαοὺς ἐν ποικιλωτάταις βαθμίαις ἀναπτύξεως βιοῦντας. Οἱ λαοὶ οὗτοι παρι-

στῶσιν ἡμῖν καθόλου τὰς διαφόρους φάσεις τῆς παιδικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἡλικίας καὶ διὰ τοῦ παραδείγματος αὐτῶν ὑπομνησκουσιν ἡμᾶς τί ἦτο ἐν ἀρχῇ καὶ ἐξ οὐσίας ἀφρηθείας ὠρηθήη ὁ ἀνθρώπος εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον. Καὶ κινδυνεύει τις νὰ πιστεύσῃ ὅτι σοφὴ τις πρόνοια διετήρησε καὶ διατηρεῖ τοὺς λαοὺς τούτους ἐν τοῖς προθύροις τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἵνα ἐν αὐτοῖς, ὡς ἐν κατοπτρῷ, μελετήσωμεν τὴν ἀρχὴν τοῦ ἱστορικοῦ ἡμῶν βίου. Πόσον ἀνιαρὰ, φαύλη καὶ ταπεινὴ φαίνεται ἡ εἰκὼν τῆς ἀνθρωπότητος ἐν ταῖς τοιαύταις κοινωνίαις! Καὶ ὅμως ἡ κατάστασις αὕτη δὲν ἀποτελεῖ τὴν πρώτην καὶ ἀρχαιοτάτην βαθμίδα τῆς ἀναπτύξεως. Ὁ ἀνθρώπος ἤρξατο ἀπὸ σημείου ταπεινοτέρου μείζονα ἐμποιοῦντος ἡμῖν αἰσχύνῃ» (1).

Ἀληθῶς δὲ θαυμάσιαι αἱ μεταβολαί, εἰς ἃς ὑπέκυψεν ὁ ἀνθρώπος ἐν τῇ φορᾷ τοῦ χρόνου διὰ τοῦ ἱστορικοῦ βίου, καὶ οὐδὲν ὑπάρχει μείζονα ἀσχοῦν γοητείαν ἐπὶ τὴν φαντασίαν καὶ μᾶλλον ὑψοῦν τὸ αἶσθημα καὶ τρέφον τὴν διάνοιαν ἢ αἱ μελέται τῶν μεταβολῶν τούτων. Διότι ἐκ τούτων ἐννοεῖ ὁ ἀνθρώπος τί ἦτο ἐν ἀρχῇ, τί ἐγένετο νῦν καὶ τί δύναται νὰ καταστῇ ἐν τῷ μέλλοντι, διδασκόμενος οὕτω τὴν ὑψίστην ἐν τῷ δημοσίῳ καὶ τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ σοφίαν. Εἶναι ἀληθές ὅτι πανταχοῦ καὶ πάντοτε δὲν συμβαίνουνσι τοιαῦται μεταβολαί, καὶ, ὡς ἐρρήθη πρὸ μικροῦ, ὑπάρχουσι λαοί, ἐν οἷς ὁ βίος ὁ πρῶτος διατηρεῖται σχεδὸν ἀναλλοίωτος μέχρι σήμερον. Καὶ ἐν τῷ βίῳ δὲ τῶν ἱστορικῶν λαῶν γεγόμενα μεταβολαί δὲν παρέχουσι οὐδ' αὐταὶ πανταχοῦ εἰκόνα προόδου κανονικῆς οὐδὲ παριστῶσιν ἐν πᾶσι τὴν πρόοδον ὡς κανόνα σταθερὸν τῆς ἱστορικῆς ἀνεξίτητος καὶ κατὰ τὰ ἀνωτέρω εἰρημένα ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἐν τῷ ἀγῶνι τοῦ ἀνθρώπου ἐναντίον τῆς φύσεως, τὸ «σοφὸν μηχανόν» τοῦ ἀνθρώπου δὲν «ἔρπει» πάντοτε ἐπὶ τὸ ἐσθλόν, ἀλλ' οὐχὶ σπανίως καὶ ἐπὶ τὸ φαῦλον καὶ οἱ μέγιστοι ἀντιπρόσωποι τοῦ ἱστορικοῦ βίου οἱ «πᾶσαν θάλασσαν καὶ γῆν ἐσβατὸν τῇ ἑαυτῶν τόλμῃ καταναγκάσαντες γενέσθαι ἐν Ἑλλάδι Ἀθηναῖς ξυγκατοικίζουσι πανταχοῦ μνημεῖα» οὐχὶ μόνον ἀγαθῶν, ἀλλὰ καὶ κακῶν. Πᾶς ὁ ἱστορικὸς βίος εἶναι καὶ ἠθικὸς κατὰ τοῦτο, ὅτι εἶναι ἀπόρροια ἠθικῶν δυνάμεων δηλονότι

(1) Τὴν διαφορὰν τοῦ ἱστορικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοῦ καθαρῶς φυσικοῦ βίου αὐτοῦ, οἷον αἰνίσσεται τοῦτον ὁ Σίλλερ, δύναται νὰ εἴρῃ τις ἀρνητικῶς δι' ἀφαιρέσεως. Τὸν βίον τὸν καθαρῶς φυσικὸν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεθα ἐν τῇ φαντασίᾳ νὰ ἴδωμεν, ἀφαιροῦντες ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς πάντα, ὅσα εἰργάσατο αὐτὸς ἐπ' αὐτῆς, καὶ αὐτὸν τὸν ἀνθρώπον ὁμοῦ μετὰ τοῦ πνευματικοῦ βίου. Πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ ἀφαιρεθῶσι πάντα τὰ προϊόντα καὶ πάντα τὰ μνημεῖα τῆς ἀνθρωπίνης τέχνης καὶ χειρὸς καὶ ἀλλης τοῦ ἀνθρώπου ἐπινοίας (πᾶσα κατοικία καὶ πόλις καὶ κράτος) πᾶς ἠθικὸς ὀργανισμὸς τῆς κοινωνίας (πᾶσα ἰδέα δικαίου, πᾶς νόμος καὶ πολιτεία καὶ θεσμοὶ πολιτικοὶ καὶ ἠθικοί), πᾶσα γνῶσις καὶ ἐπιστήμη, πᾶσα θεογνωσία καὶ θεοφοβία, πᾶσα φιλολογία, ἦτοι πᾶς ὁ πνευματικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου.

προερχομένων ἐκ τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς βουλήσεως ἢ τοῦλάχιστον συνδεομένων μετὰ τῶν λογικῶν τούτων δυνάμεων, ἀλλ' οὐχὶ διότι ὁ ἀνθρώπος ἐν τῷ ἐσωτερικῷ βίῳ ἀκολουθεῖ πανταχοῦ τῷ ἠθικῷ νόμῳ (1), τῷ νόμῳ δηλονότι τῷ ὀυθμιζοντι τὴν διάνοιαν καὶ τὴν βούλησιν πρὸς τὸν ὑποτιθέμενον ὑψιστον σκοπὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ κόσμῳ, πρὸς τὸν ὑψιστον σκοπὸν τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Καὶ πόλεμοι καὶ καταστροφαὶ καὶ ἐπιδρομαὶ καὶ ἐρημώσεις, τυραννίαι καὶ ἐπαναστάσεις ἀποτελοῦσιν οὐχὶ ἐξαιρετικὴν μόνον κατάστασιν ἐν τῇ καθόλου ἀνεξίτητῃ τῆς ἱστορίας. Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα ἡ εἰκὼν τῆς προόδου ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς ἱστορικῆς καὶ τῆς ἐν προόδῳ μεταβολῆς εἶναι ἐν πολλοῖς καταπληκτικωτάτη. Ὅποια τῇ ἀληθείᾳ καὶ ὁπόσον μεγάλα διαφορὰ καὶ ἀντιθέσεις κατὰ τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν ἀνάπτυξιν διακρίνουσιν ἀπ' ἀλλήλων ἄνδρας καὶ ἄτομα καὶ λαοὺς καὶ ἔθνη! Οἷα καὶ ὁπόση ἡ διαφορὰ Ἑλλήνων ἀπὸ βαρβάρων, Εὐρωπαίων ἀπὸ Ἀφρικανῶν ἢ ἀπὸ τῶν αὐθιγενῶν τῆς Αὐστραλίας! Οἷα ἡ διαφορὰ ἢ χωρίζουσα Σωκράτην ἢ Πλάτωνα ἢ Ἀριστοτέλην ἢ Κάντιον ἀπὸ τοῦ πολλοῦ πλήθους τῶν ἀνθρώπων! Πόσον μεγάλα αἱ ἀντιθέσεις περιόδων τινῶν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ὡς πληροῦσιν ἰδέαι μεγάλα καὶ μεγαλοῦργοι καὶ ἄνδρες δαιμόνιοι δίδοντες ἱστορικὴν ζωὴν καὶ πραγματικότητα εἰς τὰς ἰδέας ἐκείνας, πρὸς ἄλλας περιόδους, ἐν αἷς ἄτομα καὶ ἔθνη καὶ λαοὶ εἰσὶ καταδεδικασμένοι ἐπὶ αἰῶνας εἰς τὸ σκότος τῆς πνευματικῆς δουλείας, τῆς στασιμότητος καὶ τῆς πλάνης τῶν αἰῶνων! Ἡ νόησις καὶ ἡ ἐξήγησις πάντων τούτων τῶν φαινομένων ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ παρίστησι καὶ εἰκονίζει τὸ βάθος αὐτοῦ τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἀλλὰ παρίστησιν ἐν ταυτῷ καὶ τὸ ἐξωτερικὸν πλάτος καὶ τὴν ἔκτασιν τοῦ περιεχομένου ἢ μᾶλλον τῆς ἐπιστημονικῆς ἱστορίας.

Τὸ ἐξωτερικὸν πλάτος, ἢ περιοχὴ καὶ ἢ ἐπιστημονικὴ ὕλη τῆς ἱστορίας. — Ἐὰν νῦν μετὰ τὰ μέχρι τοῦδε εἰρημένα στρέψωμεν τὸ βλέμμα ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ βάρους τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἐπὶ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτοῦ περιοχὴν καὶ τὸ μέγεθος, ἐννοοῦμεν πόσον ἄπειρος ἢ περιοχὴ αὕτη, πόσον μέγα τὸ πλάτος τῆς ἱστορίας καὶ πόσον πλουσία ἢ ἐπιστημονικὴ ὕλη ἢ ἀποτελοῦσα τὸ περιεχόμενον τῆς ἱστορίας. Ἀπέραντον πέλαγος συμβάντων ἐκτείνεται ὀπισθεν ἡμῶν, καὶ τὸ θεῦμα τοῦ χρόνου πλημμυρεῖ διηνεκῶς διὰ τῶν καθ' ἑκάστην προσιόντων νέων

(1) Ὁ ἠθικὸς νόμος (ὁ ἐκ τῆς βουλήσεως δηλονότι προερχόμενος) κινούμενος ἀπαύστως ὑπὸ πολλῶν σκοπῶν καὶ τέλος, ὡς προαισθανόμεθα καὶ πιστεύομεν, ὑπὸ τοῦ σκοποῦ τῶν σκοπῶν, εἶναι τις κόσμος ἀπαύστως γινόμενος καὶ «ἐπίδοσιν εἰς ἑαυτὸν λαμβάνων» (Ad ora, ad ora comel' uom s' eterna; Δάντου Κόλασις 15. 84). Ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τῶν κινήσεων αὐτοῦ τούτων θεωρούμενος εἶναι δι' ἡμᾶς ἱστορία. Τὰ ἱστορικὰ πράγματα ἔχουσι τὴν ἀλήθειαν αὐτῶν ἐν ταῖς ἠθικαῖς δυνάμεσιν (ὅπως αἱ φυσικαὶ ἐν ταῖς μηχανικαῖς, χημικαῖς καὶ ἰδίως φυσικαῖς) (Droysen' H. σ. 12).

κινήτων ονομάτων, προσώπων και πραγμάτων. «Γόνιμον και ευρύτατον ως λέγει ο Σίλλερ, το έδαφος της ιστορίας' εν τῇ περιοχῇ αὐτῆς κεῖται ἅπας ὁ ἠθικὸς κόσμος. Ἡ ἱστορία παρακολουθεῖ τὸν ἄνθρωπον δι' ὅλων τῶν καταστάσεων, ἃς διήλθεν οὗτος, δι' ἁπασῶν τῶν ποικιλομένων μορφῶν τῆς διανοίας, διὰ τῆς ἀφροσύνης και διὰ τῆς σοφίας αὐτοῦ' περὶ παντός, ὅπερ οὗτος ἔλαβεν ἢ ἔδωκε, πρέπει νὰ δώσῃ αὕτη (ἡ ἱστορία) λόγον».

Ἄλλ' ἐντεῦθεν δὲν ἀκολουθεῖ λογικῶς ὅτι ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἱστορίας περιλαμβάνονται πᾶσαι αἱ πράξεις πάντων τῶν ἀνθρώπων πανταχοῦ τοῦ κόσμου. Ἡ ἱστορία ἐξετάζει τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ διηγεσί ἀναπτύξει τῶν στοιχείων τῶν ἀποτελούντων τὸν τούτου βίον, και πᾶσα πράξις τοῦ ἀνθρώπου τότε μόνον κέκτηται τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν, ὅταν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως συνάπτεται πρὸς τὴ στοιχεῖα ἐκεῖνα τῆς καθόλου ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως. Ἐντεῦθεν, κατ' ἀκολουθίαν λογικὴν, ἐν τῇ ἱστορίᾳ περιλαμβάνονται μόνον οἱ βίοι τῶν λαῶν τῶν μετασχόντων ὅπως οὖν τοῦ μεγάλου ἀνθρωπίνου βίου, τῶν παραγαγόντων ἱστορικὸν τινα βίον ἢ, ἵνα εἴπωμεν ἀπλούστερον και δημοτικώτερον, πολιτισμὸν τινα ἢ ἡμέρωσιν διὰ τῆς ἀναπτύξεως κοινωνίας, πολιτείας, τέχνης, ἐπιστήμης και θρησκευτικοῦ βίου. Ἐν ευρύτερῳ δὲ κύκλῳ ἱστορίας περιλαμβάνονται οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι, ὅσοι διὰ τῆς ἀναπτύξεως ἠθῶν και νόμων, και πρὸ πάντων διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους συγκοινωνίας τοῦ βίου ἐδημιούργησαν ἱστορικὴν τινα κοινωνίαν ευρύτεραν και ἐμρφωσαν γενικώτερον και καθολικώτερον πολιτισμὸν. Πάντες δὲ οἱ λαοὶ οἱ ἐμμέναντες ἐν τῷ ἀρχετύπῳ φυσικῷ βίῳ αὐτῶν, τῷ μικρὸν ἀπέχοντι τῆς ἀρχαίας φυσικῆς καταστάσεως (οἱ λαοὶ οἱ ἄγριοι) ἢ προαχθέντες μὲν εἰς βαθμὸν τινα ἡμερώσεως μικρᾶς, ἀλλ' ἐν τούτῳ διατελέσαντες στάσιμοι (οἱ βάρβαροι κατὰ τὴν στενωτέραν ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος, οὐχὶ τὴν ευρύτεραν τὴν τοῦ μὴ «Ἑλλην») πάντες οὗτοι οἱ λαοὶ οἱ οἰκοῦντες τὰ ἔνδον τῆς Ἀφρικῆς, ἐπίσης δὲ και οἱ ἀφθιγενεῖς τῆς Ἀμερικῆς και τῆς Αὐστραλίας και τινῶν μερῶν τῆς βορείου και μέσης Ἀσίας, ὅσοι διάγουσι τὸν παλαιότατον αὐτῶν βάρβαρον βίον, ἀποκλείονται τῆς ἱστορίας. Οἱ βίοι τῶν λαῶν τούτων ἀνήκονσι μᾶλλον εἰς τὴν φυσικὴν ἱστορίαν, ὡς περὶ οἱ τῶν ἄλλων φυσικῶν ὄντων και δύνανται μὲν νὰ περιγραφῶσιν, ἀλλ' οὐχὶ νὰ ἱστορηθῶσιν. Εἶναι ἀληθές ὅτι και τῶν μάλιστα ἱστορικῶν ἦτοι πεπολιτισμένων λαῶν ἡ ἱστορία ὀρμηθῆ ἀπὸ βαρβαρότητος διότι ὁ φυσικὸς βίος και ἡ φυσικὴ κατάσταση ὑπῆρξαν βάσις και ἀφετηρία τοῦ ἠθικοῦ ἦτοι ἱστορικῶν βίου, δὲν εἶνε δὲ δυνατόν μετὰ μαθηματικῆς ἀκριβείας νὰ προσδιορισθῶσι τὰ σημεῖα τῆς ἀπὸ ἀρχαίας ἢ βαρβαρῶν φύσεως εἰς ἡμερον βίον μεταβάσεως, ἦτοι τὰ σημεῖα τοῦ ἱστορικῶν βίου' διὰ ταῦτα πάντα ἡ ἱστορία ἐξ ἀνάγκης ἀσχολεῖται γενικῶς περὶ τὰ ζητήματα τῆς ἀπὸ φυσικῆς καταστάσεως βαθμηδὸν γινομένης εἰς ἡμέρωσιν μεταβάσεως τοῦ ἀνθρώπου και διὰ τοῦτο ἄπτεται γενικῶς και τῆς θεω-

ρίας τοῦ φυσικοῦ βίου' ἀλλὰ δὲν διατρέχει περὶ τὰ καθέκαστα τοῦ βίου τῶν ἀγρίων ἢ βαρβαρῶν, ὅστις ἄλλως εἶναι ὁ αὐτὸς πάντοτε, διδασκόμενος ἐν τῇ φυσικῇ ἱστορίᾳ και μάλιστα ἐν τῇ γεωγραφίᾳ.

Ἐν τῷ οὕτῳ σχετικῶς περιστελλομένῳ και περιοριζομένῳ πλάτει αὐτῆς ἡ ἱστορία ἀσχολεῖται περὶ πάντα τὰ ἀναγόμενα εἰς τὸν βίον ἦτοι τὰς πράξεις και τὰ παθήματα ἐθνῶν και λαῶν και ἀνδρῶν ἱστορικῶν. Ἀλλὰ και ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ ἡ ἀληθῆς και σπουδαία μελέτη τῆς ἱστορίας δὲν κεῖται ἀπλῶς ἐν τῇ γενέσει μεγάλων ἢ μικρῶν γεγονότων, ἐν οἷς διὰ τὸν ἐπιπολαίως μελετῶντα ἐξαντλεῖται ἅπαν τὸ περιεχόμενον τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ πολλῶ πλεόν ἐν τῇ ἐρευνῇ τῶν ἐσωτερικῶν πνευματικῶν δυνάμεων τῶν ἐκδηλουμένων ἐν τοῖς γεγονόσιν ἐκεῖνοις. Ἐντεῦθεν νοεῖται ὅτι γεγονότα θορυβώδη και ἐξωτερικῶς ἐκπλήσσοντα, οἷον πόλεμοι και μάχαι και ἐθνῶν μεταναστάσεις και ἐπιδρομαὶ ἐπ' ἀλλήλα και κρατῶν πτώσεις και δυναστειῶν καθαιρέσεις και θρόνων ἀνατροπαὶ δὲν εἶναι τὰ μόνα ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀξιωματικόντα' ἀλλὰ πολλῶ πλεόν τούτων αἱ ἡρέμα ἐκεῖναι και ἐν σιγῇ ἐπερχόμενα μεταβολαὶ αἱ ἐπενεργοῦσαι ἰσχυρότερον και διαρκέστερον ἢ τὰ ἐξωτερικῶς μεγάλα και θορυβώδη γεγονότα, και αἱ σιωπηλαὶ συνάφαι ἐκεῖναι τὸ πλεῖστον ἐξωτερικῶς ἀφανεῖς ἠθικῶν αἰτίων, ὧν τὸ φυσικὸν και δὴ τὸ ἀπλούστατον ἀποτέλεσμα εἶναι αἱ ὑπὸ πολλῶν μετ' ἐκπλήξεως παρατηρούμεναι μεγάλα και βίαιαι μεταβολαὶ ἐν οἰκῶν ἡτοι συστήματι τοῦ ἀνθρωπίνου βίου (1). Ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἦτοι ἐν τῷ βίῳ τῷ ἠθικῷ, συμβαίνει τὸ αὐτό, καθὰ λέγει ὁ Ρόττεκ, ὅπερ και ἐν τῷ κόσμῳ τῷ φυσικῷ. Σφοδρὸς τις ἄνεμος ἢ θύελλα ἢ σεισμὸς δύνανται νὰ ἐπιφέρωσι παροδικὰς μόνον εἰ και μεγάλας, μεταβολὰς. Ἀλλὰ ποῖα ἢ τούτων δύνამις παραβαλλομένη πρὸς τὴν ἡρεμον, ἀλλὰ τὰ πάντα ζωογονοῦσαν ἐαρινὴν αἴθρα, και τὴν βροδείαν μὲν, ἀλλ' ἀκατάσχετον ὄσπην τῶν μεταβολῶν τοῦ κλίματος και τῶν ὥρῶν τοῦ ἔτους; Θορυβῶν και πατάγων ἐπλήρωσαν τὴν οἰκουμένην αἱ τοῦ Ἀττίλα και Ἀζιγγισχάν και Ταμερλάνου ἐπιδρομαὶ και ἐκπορθήσεις και ἐρημώσεις' ἀλλὰ σχεδὸν ἐλησμονήθησαν. Πόσον γόνιμοι ἐν ἀντιθέσει πρὸς ταύτας ὑπῆρξαν αἱ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπιχειρήσεις αἱ ἐμπνεόμεναι ὑπὸ ἡμε-

(1) Πρὸβλ. Jaques Roussau, Émile IV «Ἡ ἱστορία καθόλου εἶναι ἐλλειπῆς κατὰ τοῦτο, ὅτι καταλέγει μόνον γεγονότα αἰσθητὰ και δεδηλωμένα, δυνάμενα νὰ ὀρισθῶσι δι' ὀνομάτων, τόπων, χρονολογῶν' ἀλλὰ τὰ αἴτια τὰ βραδέα και προορμητικά (progressives) τῶν γεγονότων τούτων, τὰ μὴ δυνάμενα νὰ σημειωθῶσιν ἐξ ἑαυτῶν, μένουσι πάντοτε ἄγνωστα. Συνήθως οἱ ἱστοριογράφοι ἐν μᾶ νίκη ἢ ἡττῇ εὐρίσκουσι τὸν λόγον μᾶς πολιτικῆς ἐξελίξεως (révolution), ἦτις και πρὸ τῆς νίκης ταύτης ἢ ἡττης εἶχεν ἤδη καταστή ἀναπόδοτος. Ὁ πόλεμος ἀποκαλύπτει ἄλλως γεγονότα ἤδη ὀρισμένα δι' αἰτίων ἠθικῶν, ἅτινα σπανίως ἡξεύρουσι νὰ βλέπωσιν οἱ ἱστοριογράφοι». Ὁ Ρουσσὸ ὑπαινίσσεται ἐνταῦθα τοὺς ἱστοριογράφους τῶν χρόνων αὐτοῦ.

λοτέρας διανοίας Ἑλληνικῆς φιλοσοφοῦσης; Ἡρέμα καὶ ἄνευ θοοῦ βουῖ ἐθεμελιώθη καὶ διεδόθη ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία· ἀλλὰ πόσον ἰσχυρὰ ἡ ἐπίδρασις αὐτῆς ἐπὶ τοσοῦτον πλῆθος τῶν ἐπιγενομένων αἰώνων! Μέγα γεγονός τοῦ παρελθόντος αἰῶνος βεβαίως εἶναι ὁ μέγας Ἑλληνικὸς ἀγὼν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ γενόμενα. Ἄλλ' ὁ ἀγὼν οὗτος ἦτο ἀποτέλεσμα φυσικῶν καὶ λογικῶν πολλῶν ἠρέμα καὶ ἀνεπαισθήτως δι' αἰώνων ἀναπτυσσομένων καὶ ἐνεργουσῶν ἠθικῶν δυνάμεων, ὧν ἡ πηγὴ ἦτο αὐτὴ ἡ Ἑλληνικὴ ἱστορία καὶ ἱστορικὴ συνείδησις. Ἐν τῷ πλάτει λοιπὸν καὶ τῇ περιοχῇ τῆς ἱστορίας δὲν περιλαμβάνονται ἀπλῶς γεγονότα ἔξωτερικῆς φύσεως καὶ ἡ τούτων μελέτη, ἀλλὰ καὶ τὰ συνδέοντα ταῦτα πρὸς ἄλληλα ἔσωτερικῶς αἴτια τῶν πραγμάτων τὰ ἐξημεύοντα τὴν φύσιν καὶ τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἰδίως τὰ διάφορα στοιχεῖα ἢ κεφάλαια τῆς ἱστορικῆς κινήσεως, ἀναπτύξεως καὶ ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου. Τῶν στοιχείων τούτων ἢ κεφαλαίων τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ὧν ἄλλα μὲν εἶναι φυσικὰ ἀποτελοῦντα τὴν φυσικὴν ἀρχὴν καὶ δυνάμιν τῆς ἱστορίας, ἄλλα δὲ ἠθικὰ παραγόμενα ἐξ αὐτῆς τῆς ἠθικῆς καὶ λογικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀποκαλυπτόμενα ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ ἀποτελοῦντα τρόπον τινὰ αὐτὴν ταύτην τὴν ἱστορίαν, γενικὴ τις ἐκ τῶν προτέρων ἐξέτασις δύναται νὰ διασαφήσῃ πληρέστερον τὴν προεισαγωγικῶς διδομένην ἐνταῦθα ἔννοιαν τῆς ἱστορίας.

2. Στοιχεῖα ἢ κεφάλαια τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως.

Ἡ βούλησις καὶ ἡ ἀτομικότης.— Ἡ ἱστορία ἔχει ὑποκείμενον ὡς εἵπομεν τὸν ἀνθρωπίνον βίον ἐν τῇ διηγεσθῆ ἔξελεξι καὶ ἀναπτύξει αὐτοῦ. Ὁ βίος οὗτος εἶναι προῖον τοῦ ἀνθρώπου τοῦ καθολικοῦ ἢτοι ἀπάσης τῆς ἀνθρωπότητος τῆς ἱστορικῆς, τῆς συγκειμένης ἀπὸ μεγάλου πλῆθους φυλῶν καὶ ἔθνων καὶ λαῶν. Ἄλλ' ἐν πᾶσι τούτοις ἡ μονὰς ἢ πρῶτη καὶ τὸ κύριον στοιχεῖον εἶναι ὁ ἀνθρώπος ἐν τῇ ἀτομικότητι αὐτοῦ· καὶ ἡ νόησις τῆς ἱστορίας ὡς ἀπαραίτητον ὄρον ἔχει τὴν ἔρευναν καὶ νόησιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν τῇ ἀναφορᾷ αὐτῆς πρὸς τὸν ἐξ αὐτῆς παραγόμενον ἱστορικὸν κόσμον. Ἡ δυνάμις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, δι' ἧς ὁ ἀνθρώπος παράγει τὴν ἱστορίαν, εἶναι ἡ βούλησις, ἢτοι ἡ μετὰ συνειδήσεως ἐνεργοῦσα ἐν αὐτῇ πρακτικὴ δυνάμις, δι' ἧς ὁ ἀνθρώπος προσδιορίζει,

αὐτὸς οὗτος τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ ἐντὸς τῶν ὑπὸ τῆς φύσεως προσδιωρισμένων τῇ τοιαύτῃ ἐλευθερίᾳ κινήσει ὁρίων. Ἡ τοιαύτη ἐλευθερία, ἢ ἀπαραίτητος ἀρχὴ καὶ δυνάμις τῆς ἱστορίας, εἶναι καὶ ὁ χαρακτὴρ ὁ διακρίνων τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἀπὸ τῆς ἱστορίας τῆς φύσεως καὶ παράγων τὴν ὑφισταμένην ἀντίθεσιν ἐν τῇ ἐξελίξει ἑκατέρων. Ἡ διάκρισις καὶ ἡ ἀντίθεσις αὕτη ἐγκραται ἐν τούτῳ, ὅτι ἐν μὲν τῷ φυσικῷ κόσμῳ μεταξὺ τῶν παραγόντων καὶ παραγομένων, τῶν προτέρων καὶ ὑστέρων, ὑπάρχει λογικὴ ἀνάγκη ἀποτελοῦσα νόμον σταθερὸν καὶ ἀναλλοίωτον, καὶ τὰ φαινόμενα πανταχοῦ εἶναι λογικὴ ἀκολουθία τῶν αἰτίων κατ' ἀνάγκην οὕτως ἔχοντα καὶ μὴ δυνάμενα ἄλλως γενέσθαι· ἐνῶ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ διὰ τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου τὰ παραγόμενα ἐν τῷ βίῳ δὲν εἶναι ἀπόλυτος λογικὴ ἀκολουθία τῶν αἰτίων, ἀλλὰ τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως, ἣτις τοιαῦτα ἐκ τούτων παράγει ἀποτελέσματα τῆς ἐνεργείας, ἐνῶ ἡ δύνατο νὰ παραγάγῃ καὶ ἄλλοια ἢ ταῦτα. Ἐντεῦθεν προκύπτει ἡ μεγάλη διαφορὰ μεταξὺ τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, καθ' ἣν ἐν ἐκείνῳ μὲν τὰ πάντα φαίνονται ἐνεργοῦντα ἐν τάξει καὶ κατὰ νόμους ἀναλλοιώτους, ἐνῶ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ οὐδεμία φαίνεται ὑφισταμένη τοιαύτη τάξις καὶ κανονικὴ ἐξέλιξις. Ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ τὸ γινόμενον εἶναι καὶ δεόν οὕτω γίνεσθαι, ἐνῶ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ ὑφίσταται συχνάκις μεγάλη ἀπόστασις μεταξὺ τοῦ γινομένου καὶ τοῦ δεόντος γίνεσθαι. Ἄλλ' ἐν τῇ φαινομένῃ ταύτῃ ἀταξίᾳ κείται ἡ ἀξία τοῦ ἀνθρωπίνου βίου· διότι ἡ ἀταξία αὐτὴ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, τῆς δυνάμεως τῆς θελήσεως αὐτοῦ, ἣτις εἶναι πλέον δυνάμις οὐχὶ φυσικῆ, ἀλλὰ ἠθικὴν ἔχουσα συνείδησιν ἑαυτῆς καὶ φέρουσα εὐθύνην τῶν ἐν ἐλευθερίᾳ ὑπ' αὐτῆς γινομένων (1). Ἄλλ' ἡ ἐλευθερία, ἢ βούλησις, ἢ ἠθικὴ δυνάμις δὲν ἀποκλείει τὴν τάξιν, ἢτοι τὴν συμφωνίαν τοῦ γινομένου καὶ τοῦ πραττομένου πρὸς τὸ δεόν πραττέσθαι. Τὸ γινόμενον εἶναι ὅ,τι πράττει ἐλευθέρως ὁ ἀνθρώπος τὸ δὲ δεόν πραττέσθαι εἶναι ὅ,τι ὁ σκοπὸς ὁ ἕμψτος τῆς ὑπόθεσεως αὐτοῦ κελεύει. Ἡ συμφωνία τῆς ἐλευθέρας ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν τοιοῦτον

(1) Ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα δὲν παράγει ἐκ τοῦ προτέρου τὸ ὑστέρον, ἐκ τῶν νόμων τὰ φαινόμενα ὡς ἀναγκαίως, ὡς ἀπλῶς ἐνεργείας, καὶ ἀναπτύξεις. Ἐὰν (ἐν τῷ ἱστορικῷ κόσμῳ), ὑφίστατο τὸ λογικῶς ἀναγκαῖον τοῦ ὑστέρου ἐν τῷ προτέρῳ, τότε ἀπὸ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου ἤθελε παραχθῆ ἀνάλογόν τι τῆς αἰωνίου ὕλης καὶ τῶν μεταβολῶν τῆς ὕλης. Ἐὰν ὁ ἱστορικὸς βίος ἤθελεν εἶσθαι ἀναπαραγωγὴ τις τοῦ ἀείποτε ὁμοίου (ὅπως ὁ φυσικὸς κόσμος), τότε ἤθελεν ὑφίστασθαι ἄνευ ἐλευθερίας καὶ εὐθύνης, ἄνευ ἠθικοῦ περιορισμένου, ὡς ἀπλῆ τις ὀργανικὴ φύσις. Ἡ οὐσία τῆς ἐρημείας τῆς ἱστορίας κείται ἐν τούτῳ· ὅτι ἐν τοῖς γεγονόσι τοῦ παρελθόντος βλέπει πραγματικότητος μετὰ πλῆθους ὅλου ὄρων καὶ συνθηκῶν, ζητούντων καὶ τὴν πραγματοποίησιν καὶ τὴν πραγματικότητά αὐτῶν (Droysen H. σ. 20). Ταῦτα ὅμως δὲν ἀποκλείουσι τὴν ὑπαρξίν νόμων ἱστορικῶν ὑπὸ γενικωτέραν ἔπισην, ὡς περὶ τούτου ἀλλαγῶ ποιησόμεθα λόγον.

σκοπὸν παράγει τὴν *ἠθικὴν τάξιν*. Ἀλλὰ περὶ τούτου μὲν ἀλλαγῶς ἰδιαίτερος γενήσεται λόγος. Ἐνταῦθα δὲ ἀνάγκη εἶναι νὰ νοηθῆ καὶ νὰ τεθῆ ὡς ἀρχὴ ἱστορικὴ ὅτι ἡ δύναμις τῆς βουλήσεως, ἡ ἐλευθερία δηλονότι τοῦ πράττειν, ἣν ἔχει ὁ ἄνθρωπος, εἶναι στοιχεῖον πρῶτιστον καὶ κυριώτατον τοῦ ἀνθρωπίνου βίου(1) κατὰ τοῦτο ἀμέσως καὶ ἐμμέσως νοεῖται σαφῶς ἐκ τῶν μέγχι τοῦδε περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ἦτοι τοῦ ἱστορικοῦ βίου εἰρημένων.

Ἄλλ' ἡ βούλησις, αὐτὴ καὶ μόνη δυναμένη νὰ παράγῃ βίον ἀνθρώπινον ἐλεύθερον, κόσμον ἠθικὸν καὶ ἐν γένει ἠθικὴν τάξιν, δὲν ἠδύνατο νὰ παράγῃ ταῦτα ἐν μεγάλῃ ποικιλίᾳ καὶ ἐνότῃτι δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν, δὲν ἠδύνατο νὰ παράγῃ πλοῦτον ἱστορικὸν ἀποτελοῦντα τὸν ἀληθῆ πυρῆνα τῆς ἱστορίας καὶ τὸ μεγαλεῖον αὐτῆς, ἂν μὴ πρὸς τῇ δυνάμει τῆς βουλήσεως ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει καὶ ἡ ἀτομικότης, δύναμις ἀτομικότητος ἀπὸ τοῦ ἀτόμου τοῦ ἀνθρώπου ἀρχομένη καὶ ἐκτεινομένη καὶ εἰς φυλάς, ἔθνη καὶ λαοὺς, διακρινομένους ἀπ' ἀλλήλων διὰ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας(2). Ἡ ἀτομικότης καθιεροῦσα τὴν διαφορὰν οὐ μόνον τοῦ ποσοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ ποιοῦ τῆς λογικότητος καὶ βουλήσεως ἐν ἐκάστῳ ἀτόμῳ, ἀποτελεῖ τὴν ἀληθῆ οὐσίαν τῆς ἱστορίας. Διὰ τῆς ἀτομικότητος παράγονται καὶ ἐμφανίζονται ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει ἡγεμόνες καὶ στρατηλάται τοῦ ἱστορικοῦ βίου, οἵτινες ἐν τῇ μεγάλῃ πομπῇ τῆς ἱστορίας παρὰ τοὺς πολλοὺς «ναρθηκοφόρους ἢ *θυροσφόρους*» ἐν ταῖς ἱεραῖς τελεταῖς (ὡσεὶ θὰ ἐλέγομεν ἀπλῶς λαμπαδηφόρους) παρίστανται ὡς οἱ «παῦροι βάρχοι» οἱ ὀλίγοι δηλονότι μυσταγωγοὶ(3) οἱ τὸ δαιμόνιον τῆς ἱστορίας ἐν ἑαυτοῖς ἐνσαρκοῦντες καὶ δεικνύντες ὡς μύ-

(1) Πᾶσαι αἱ διαμορφώσεις καὶ μεταβολαὶ ἐν τῷ ἠθικῷ κόσμῳ τελοῦνται διὰ τῶν πράξεων τῆς βουλήσεως, ὅπως ἐν τῷ ὀργανικῷ κόσμῳ τὰ πάντα παράγονται ἐκ τοῦ κυψελώδους ἱστοῦ. Καὶ πολιτεία καὶ λαὸς καὶ ἐκκλησία καὶ τέχνη ποιοῦσι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς θελήσεως» (Droysen H. σ. 33).

(2) «*Ἀτομικότης* εἶναι θεμελιώδης χαρακτῆρ παντὸς πεπερασμένου, ἀφοῦ πᾶν πεπερασμένου ὄν, παρὰ πᾶσαν τὴν κοινότητα αὐτοῦ πρὸς τὸ γένος, εἶναι πάλιν *ὀρισμένη τῆς μονάδος* καὶ δι' ἰδιοφυῶν γνωρισμάτων διακρίνεται ἀπὸ πάσης ἄλλης μονάδος τοῦ γένους» (I. Beck Empirische Psychologie σελ. 18). «Πᾶς ἄνθρωπος εἶναι *ἠθικὸν* ὑποκείμενον» καὶ διὰ τοῦτο μόνον εἶναι ἄνθρωπος καὶ ὡς τοιοῦτος δημιουργεῖ τὸν ἠθικὸν αὐτοῦ κόσμον. Καὶ αἱ στεναί, στενωτάται ἀνθρώπωναι σχέσεις, οἱ ἀγῶνες καὶ αἱ ἐνέργειαι ἔχουσι πορείαν τινὰ καὶ ἱστορίαν, εἶναι *ἱστορικαί* δι' ἐκείνους, εἰς οὓς ἀφορῶσιν (ἱστορία εἰδική, οἰκογενειῶν, τόπων κτλ.). Ἄλλ' ὑπεράνω τῶν ἱστοριῶν εἶναι ἡ ἱστορία» (Droysen, H. σελίς. 33).

(3) «Οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, ζῶντες μόνον διὰ τὰ συμφέροντα καὶ τὰς ἐργασίας τοῦ παρόντος, ἐστραμμένοι πρὸς καθημερινούς μικροὺς σκοποὺς, ἀκολουθοῦντες τῇ συνηθείᾳ, τῷ κοινῷ ἥθει καὶ ταῖς ἀμεσοπάταις ἀφορμαῖς, ἐργάζονται διὰ τὴν ἱστορίαν ἀνευ προαιρέσεως καὶ θελήσεως, ἀνελεύθεροι ὡς ὄγχοι. Οὗτοι εἰσὶν οἱ *θυροβόητες* ἀπλῶς ἐν τῇ ἐορτασίμῳ πομπῇ τοῦ θεοῦ *θυροσφόροι*, *«Βάρχοι δὲ ἐκ παῦροι*» (Droysen, H. σ. 35).

σταὶ τοῖς πολλοῖς ναρθηκοφόροις τὴν πρὸς τὸ ἱστορικὸν μεγαλεῖον ὁδόν· οὗτοι οἱ ὀλίγοι ἐκλεκτοὶ μεταξὺ τῶν πολλῶν κλητῶν, οἱ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἐν ἀνθρωπίνῃ τελειότητι δεικνύντες, οἱ μὴ ὑποκείμενοι εἰς νόμους, ἀλλ' ἑαυτοὺς παρέχοντες νόμους(1). Ἡ ἀτομικότης, ἣτις, εἶναι κύριος χαρακτῆρ τοῦ ἀτόμου ἀνθρώπου, ἐν μέρει μὲν παράγει τὴν ἀτομικότητα τῆς φυλῆς, ἐν μέρει δὲ καὶ παράγεται ὑπὸ ταύτης, ἐκτείνεται δέ, ὡς εἶπομεν, (*ἡ ἀτομικότης*) ἐπὶ τὸ ὅλον ἔθνος καὶ διὰ τοῦτο ἐπιδρῶ ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀτόμου ἀνθρώπου καὶ τὰνάπαλιν διὰ τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τὸ ἔθνος, εἰς τρόπον, ὥστε δὲν δύναται νὰ προσδιορισθῆ τοῦ ἀκριβοῦς τὸ αἷτιον καὶ ποῦ τὸ αἰτιατόν, ποῖον τὸ ἐπιδρῶν καὶ ποῖον τὸ ἐπιδρῶμενον. Ἀλλὰ κυρίως ἡ φυσικὴ δύναμις τῆς ἀτομικότητος ἐκδηλοῦται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὡς ἀτόμῳ. Καὶ οὗτος κυρίως εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς ἱστορίας. Ἄλλ' οὔτε ἐν ἄτομον, ὅσον μέγα καὶ ἂν ἦναι, οὔτε πάντα τὰ ἄτομα ὁμοῦ δημιουργοῦσι τὴν ἱστορίαν. Αὐτὴ γίνεται ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' οὐχὶ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου μόνον, ὅσονδῆποτε μέγας κἂν ἦ οὗτος. Τὸ βάθος τοῦ ἱστορικοῦ βίου δὲν ἐξηγεῖται διὰ τοῦ βάθους τοῦ ἀτόμου, ἀλλ' οὐδὲ τοῦ ἀτόμου τὸ πνευματικὸν βάθος διὰ τῆς ἱστορίας. Ὅσον μέγας κἂν ἦ ὁ ἀνὴρ, ἡ ἱστορικὴ δύναμις καὶ ὁ ἱστορικὸς βίος εἶναι τι μείζον αὐτοῦ ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἱστορίας, καὶ οὐδέποτε τὸ ἄτομον δύναται νὰ ἀπορροφήσῃ τὴν ὅλην ἱστορίαν. Οἱ μεγάλοι ἄνδρες, καίπερ δόντες τύπον καὶ σφραγίδα εἰς τὴν ἱστορίαν, δὲν ἐπραγματοποίησαν καθ' ὅλοκληρίαν τὰς βουλάς αὐτῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ ἐν τῷ παραχθέντι ὄφθησαν ὡς ὄργανα μᾶλλον ἢ αἷτια ἐν τῷ ὄλῳ διὰ τῆς θελήσεως ὡς μόνης αἰτίας δημιουργήσαντα τὴν ἱστορίαν. Ἄλλὰ καὶ ἡ ἱστορία δὲν ἐξαντλεῖ τὸ βάθος τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, ὡς καὶ οἰουδῆποτε ἀτόμου· οὐδ' ἐφάνησαν πάντοτε οἱ αἰῶνες ἄξιοι τῶν μεγάλων βουλευμάτων τῶν ἀτόμων. Ὁ ἱστορικὸς κόσμος καὶ ὁ πνευματικὸς κόσμος τῶν ἀτόμων συνεφέπτονται πολυειδῶς ἀλλήλων, ἀλλὰ δὲ καλύπτουσιν ἀμοιβαίως τὰ βάθη ἄλ-

(1) Ἀριστοτ. Πολ. Βιβλ. Γ' 8, 1-7 «Εἰ δὲ τίς ἐστιν εἰς τοσοῦτον διαφέρων κατ' ἀρετῆς ὑπερβολὴν, ἢ πλείους μὲν ἐνός... μὴ μέντοι δυνατοὶ πλήρωμα παρασχέσθαι πόλεως, ὥστε μὴ συμβλητῆν εἶναι τὴν τῶν ἄλλων ἀρετῆν πάντων μηδὲ τὴν δύναμιν αὐτῶν τὴν πολιτικὴν πρὸς τὴν ἐκείνων, εἰ πλείους, εἰ δ' εἰς, τὴν ἐκείνου μόνου, οὐδέτι θετέον τοῦτους μέγας πόλεως· ἀδικήσονται γὰρ ἀξιούμενοι τῶν ἴσων, ἄνισοι τοσοῦτον κατ' ἀρετῆν ὄντες καὶ τὴν πολιτικὴν δύναμιν ὥστερ γὰρ θεόν ἐν ἀνθρώποις εἰδὸς εἶναι τὸν τοιοῦτον... Κατὰ δὲ τὸν τοιοῦτον οὐκ ἔστι νόμος· αὐτοὶ γὰρ εἰσὶ νόμος... Ἀλλὰ μὴν οὐδ' ἀρχειν γε τοῦ τοιοῦτου· παραπλήσιον γὰρ κἂν καὶ τοῦ Λιὸς ἀρχειν ἄξιοισιν γνωρίζοντες τὰς ἀρχάς. Λείπεται τοίνυν, ὅπερ εἶπερ πεφυκέναι, πείθεσθαι τῷ τοιοῦτῳ πάντα ἄσμενος, ὥστε βασιλείας εἶναι τοὺς τοιοῦτους αἰδίους ἐν ταῖς πόλεσιν» Πολυβ. Α' 35. «Καὶ μὴν τὸ παρ' Εὐριπίδῃ πάλαι καλῶς εἰρησθαι δοκοῦν ὡς ἐν προβούλευμα τὰς πολλὰς χεῖρας νικᾶ, τότε δι' αὐτῶν τῶν ἔργων ἔλαβε πίστιν. Εἰς γὰρ ἄνθρωπος καὶ μία γνώμη τὰ μὲν ἀήττητα πλήθη καὶ πραγματικὰ δοκοῦντα εἶναι καθεῖλε, τὸ δὲ προφανῶς πεπτωκὸς ἀρδην πολιτεῖα καὶ τὰς ἀπληγηνχίας ψυχὰς τῶν δυνάμεων ἐπὶ τὸ κρείττον ἤγαγε».

λήλων(1). Καὶ τοῦ μὲν ἀτόμου τὸ ἰδιαίτερον βάθος ἐξηγεῖ ἡ ἰδιαίτερα ψυχολογικὴ ἱστορία βοηθουμένη ὑπὸ τῆς καθόλου ψυχολογίας, τῆς δὲ ἱστορίας τὸ ὅλον βάθος πρὶν ζητηθῆ ἔν ταῖς *ιδέαις*, ἧτοι ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἰδεῶν, περὶ ὧν ἀλλαγῶ γενήσεται λόγος, πρέπει νὰ ἐρευνηθῆ ἔν τοῖς ὑπὲρ τὸ ἀτομον κειμένοις στοιχείοις ἢ κεφαλαίοις τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τοῖς τε ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως καὶ τοῖς ἐκ τῆς λογικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπορρέουσι καὶ πραγματοποιούμενοι οὐχὶ ἐν τῷ ἀτόμῳ, ἀλλ' ἐν τῇ συνόδῳ τῶν ἀτόμων. Ἡ ἐξωτερικὴ φύσις ἐπιδρᾷ ἐπὶ τὸν ἀνθρώπον πρὸ πάντων διὰ τοῦ κλίματος καὶ τῆς ποιότητος τῆς γῆς, ἣν οἰκεῖ ἡ δὲ λογικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ συνόδῳ τῶν ἀτόμων παράγει τὴν κοινωνίαν, τὴν γλώσσαν, τὴν ἐπιστήμην, τὴν φιλοσοφίαν, τὰς τέχνας τοῦ βίου, τὴν πολιτείαν καὶ τὴν θρησκείαν.

Α΄. *Φυσικὰ στοιχεῖα καὶ κεφάλαια τοῦ ἱστορικοῦ βίου.*— Ὅτι ἡ φύσις ἢ

(1) «Ἡ *ψυχολογικὴ* ἐρμηνεία τῆς ἱστορίας ἐν τοῖς πράγμασιν αὐτοῖς, ὡς ἔχουσι ταῦτα ἔρηναι τὰς πράξεις τῆς θελήσεως τὰς παραγούσας τὰ πράγματα. Ἡ τοιαύτη ἐρμηνεία δύναται νὰ νοήσῃ τὸν *βουλόμενον* ἀνθρώπον καὶ τὴν ἐνέργειαν τῆς βουλήσεως αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον ἢ βούλησις αὐτῆ συνάπτεται μετὰ τῆς ὅλης συναφείας τῆς πορείας τῶν πραγμάτων, νὰ νοήσῃ δὲ καὶ τὴν *διανοητικὴν* δύναμιν τοῦ ὄντος, ἐφ' ὅσον αὐτῆ διευθύνει τὴν τοιαύτην πορείαν. Ἄλλ' οὔτε ὁ βουλόμενος μεταποιεῖται ὅλως εἰς τὴν πορείαν ταύτην, οὔτε ἐκεῖνο, ὅπερ ἐγένετο, ἐγένετο μόνον διὰ τῆς ἰσχύος τῆς θελήσεως καὶ διὰ τῆς διανοίας τοῦ βουλομένου· καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἡ ἀκραιφνής, οὔτε ἡ ὅλη ἐκφρασις τῆς *προσωπικότητος* ταύτης. Ἡ προσωπικότης ὡς τοιαύτη δὲν ἔχει τὸ μέτρον τῆς ἀξίας αὐτῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐν ὅσῳ δηλονότι κατορθοῖ, πράττει ἢ πάσχει ἐν αὐτῇ. Διὰ τὸ ἀτομικὸν πρόσωπον διετηρήθη ἰδίως τις κύκλος στενωτάτος, ἐν ᾧ τοῦτο, ὅσον ἐνδεὲς ἢ πλούσιον κἂν ἢ εἰς προτερορήματα, ὅσον σημαντικὸν ἢ ἀσήμαντον κἂν ἢ ἐν ταῖς ἐπιτυχίαις αὐτοῦ, κοινωνεῖ μόνον ἐν αὐτῷ καὶ τῷ Θεῷ (κύκλος ἰδιαίτατος, ἐν ᾧ κεῖται ἡ ἰδιαίτερα πηγὴ τῆς θελήσεως καὶ ὑπάρξεως αὐτοῦ καὶ ἐν ᾧ ποιεῖ ἐκείνο, ὅπερ πρὸ τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ ἢ πρὸ τοῦ Θεοῦ δικαιολογεῖ ἢ καταδικάζει). Διὰ τὸ ἀτομον τὸ βεβαιότατον, ὅπερ κέχρηται, εἶναι ἡ ἀλήθεια τοῦ *εἶναι αὐτοῦ*, ἢ *συνειδήσεως αὐτοῦ*. Εἰς τὸ ἱερὸν τοῦτο δὲν εἰσδύει τὸ βλέμμα τῆς ἐρεῦνης. Ο ποιηταὶ — ὡς λ. γ. ὁ Σαίξπηρος — ἐκ τῶν *χαρακτήρων* τῶν προσώπων ἀναπτύσσουσι τὴν πορείαν αὐτῆν τῶν πραγμάτων, ἣν εἰκονίζουσι πρὸς τὸ γεγονός· δὲ πλάττουσι καὶ ψυχολογικὴν τινα ἐρμηνείαν τοῦτου. Ἄλλ' ἐν ταῖς πραγματικότησιν ἐνεργοῦσι καὶ ἄλλαι ὁμοίαι πλὴν τῶν προσώπων. Τὰ *πράγματα* πορεύονται τὴν πορείαν αὐτῶν καὶ παρὰ τὴν ἀγαθὴν ἢ κακὴν θέλησιν ἐκείνων, δι' ὧν πραγματοποιοῦνται. Ἐν ταῖς ἠθικαῖς δυνάμειν ὑπάρχει ἡ *συνεχῆς ἀκαλονθία* (Continuität) τῆς ἱστορίας, ἢ ἐργασία καὶ ἢ πρόοδος αὐτῆς· ἐν ταύταις δὲ ἔχουσι πάντες τὸ μέρος αὐτῶν, ἐκαστος ἐν ᾧ κέχρηται· καὶ διὰ τοῦτου, ἐμμέσως, καὶ ὁ ἐλάχιστος καὶ ὁ ἐνδεέστατος ἔῃ μετὰ πάντων ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἄλλα καὶ ὁ μεγαλοφροσύνατος, ὁ τὴν ἰσχυροτάτην ἔχων θέλησιν, κραταιότατος ἐν γένει, εἶναι τις ἀπλήροσπῃ ἐν τῇ κινήσει ταύτῃ τῶν ἠθικῶν δυνάμεων, παριστῶν πάντως ἐν ἡ κέχρηται θέσει σημαντικόν τι καὶ ἐνεργόν. Ὡς τοιοῦτον, καὶ μόνον ὡς τοιοῦτον, εὐρίσκει αὐτὸν ἡ ἱστορικὴ ἐρευνα, οὐχὶ χάριν τοῦ προσώπου αὐτοῦ, ἀλλὰ χάριν τῆς θέσεως καὶ ἐργασίας

παραγούσα τὸν ἀνθρώπον μετὰ τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ ἰδιοφυίας τῆς τε ἐξωτερικῆς, τῆς ἐν τῇ σωματικῇ διαπλάσει ἐμφαινόμενης, καὶ τῆς ἐσωτερικῆς τῆς ἐν τῇ πνευματικῇ ἰδιότητι ἐν τε τῷ ἀνθρώπῳ ὡς ἀτόμῳ καὶ ἐν τῇ φυλετικῇ καὶ ἐθνικῇ ἀτομικότητι ἐκδηλουμένης, δὲν παύει ἀσκοῦσα καὶ ἐπὶ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν αὐτοῦ, εἶναι ἀναμφήριστον. Τρανῆ τοῦτου ἀπόδειξις εἶναι αἱ μεγάλαι κατὰ τὴν σωματικὴν διάπλασιν ποικιλίαι τῶν διαφορῶν λαῶν τῶν γενικῶς περιλαμβανομένων ἐν ταῖς τρισίν (Λευκῇ, Νιγηρικῇ καὶ ἐλαιόχρῳ) καὶ μετὰ τῶν δύο παραφράδων (Μαλαϊκῇ καὶ Ἀμερικανικῇ) πέντε μεγάλαις ἀνθρωπολογικαῖς διαιρέσεσιν ἢ ἀνθρωπολογικαῖς φυλαῖς τοῦ ὅλου ἀνθρωπίνου γένους. Ὁμοίωμοι ἀπὸ τῆς μεγάλης ἀρχῆς τῆς ἐνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ τῆς καταγωγῆς πάντων τῶν ἀνθρώπων ἐξ ἑνὸς ζεύγους δὲν δυνάμεθα ἄλλως νὰ ἐξηγήσωμεν τὰς κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν σωματικὴν διάπλασιν ἢ φυσιογνωμίαν διαφορὰς εἰμὴ διὰ τῆς διαφοροῦ ἐπιδράσεως τῆς φύσεως, πρὸ πάντων τοῦ κλίματος, ἐπὶ τὴν μορφήν τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλὰ καὶ ἂν πρὸς στιγμὴν δὲν ἐμμένωμεν ἐν τῷ μνημονευθέντι μεγάλῳ δόγματι τῆς ἐνότητος τῆς καταγωγῆς καὶ ὑποθέσωμεν πολλοὺς προπάτορας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, πάλιν δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν, ἄνευ τῆς ἀρχῆς τῆς φυσικῆς ἐπιδράσεως, τοσαύτας διαφορὰς καὶ ποικιλίας διαιρέσεων καὶ ὑποδιαιρέσεων ἐν τῶν μνημονευθεισῶν τριῶν ἢ πέντε πρώτων διαιρέσεων (1). Ἄλλ' ἢ οὔτω προελθοῦσα φυσικὴ ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως διαφορὰ, ἢς ἡ ἀρχὴ καλύπτεται διὰ τὴν ἱστορίαν ἐν τῷ σκότει τῶν προϊστορικῶν χρόνων, καὶ ἧτις ἐν τινι μέτρῳ δὲν ἐμμενεν ἴσως ἄνευ ἐπιδράσεως καὶ ἐπὶ τὴν ἐσωτερικὴν διάφορον σωματικὴν διάπλασιν τῶν διαφορῶν λαῶν, δὲν εἶναι οὔτε ἡ μόνη οὔτε ἡ κυριωτάτη αἰτία καὶ ἀρχὴ τῆς εἰς ἔθνη καὶ λαοὺς διαιρέσεως τῆς ἀνθρωπόητος. Ὅτι ἡ τοιαύτη διαίρεσις ἐν πολλοῖς εἶναι ἀνεξάρτητος ἐξωτερικῶν φυσικῶν ἐπιδράσεων οὐσα ἀποτελέσματα τῆς ἀτομικότητος, μαρτυρεῖ τὸ στοιχεῖον ἐκεῖνο τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, τὸ πλέον παντὸς ἄλλου ἐνοῦν τὸν ἱστορικὸν ἀνθρώπον πρὸς τὸν ἀνθρώπον τὸν φυσικόν, ἢ γλώσσα δηλονότι ἢ ἀνθρωπίνη. Ὅτι ἡ διαφορὰ τῶν γλωσσῶν ἀπ' ἀλλήλων ὡς καὶ ἡ συγγένεια ἢ συνάπτουσα γλώσσας τινὰς πρὸς μεγάλας γλωσσικὰς οἰκογενείας δὲν εἶναι ἀποτελέσματα ἐξωτερικῶν φυσικῶν ἐπιδράσεων, ἀλλὰ τῆς ἐσωτερικῆς ἰδιοφυίας τῶν λαλούντων αὐτὰς λαῶν, μαρτυρεῖ τοῦτο τρανῶς καὶ αὐτὴ ἡ κατ' οὐσίαν πνευματικὴ φύσις τῆς γλώσσης, ἢ ἡμιστὰ ἐξαρτωμένη ἐκ τῶν φυσικῶν ἐπιδράσεων, μαρτυρεῖ δὲ καὶ τὸ ἄλλο γεγονός, ὅτι πολλοὶ λαοὶ εἰσὶ συγγενεῖς αὐτοῦ ἐν ταύτῃ ἢ ἐκεῖνῃ τῶν ἱστορικῶν δυνάμεων, χάριν τῶν ἰδεῶν, ὧν ἐμφορεῖται. Ἡ ἐρμηνεία τῶν ἰδεῶν καλύπτει τὰ κενά, ἄπερ καταλείπει ἢ ἐρμηνεία ἢ ψυχολογικὴ» (Droysen, H. σ. 22).

(1) Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ποικιλίαι τινὲς προήλθον ἱστορικῶς ἐκ τῆς ἀναμίξεως λαῶν διαφορῶν φυλῶν (λευκῶν μετὰ μαύρων ἢ ἐλαιόχρων καὶ τάνάπαλιν) καὶ οὔτω προήλθον

πρός ἀλλήλους κατὰ τὴν γλῶσσαν, διαφέροντες μεγάλως κατὰ τὴν ἀνθρωπολογικὴν διάπλασιν. Ἄλλ' ἐὰν ἐπὶ τὴν ὄρχηθην κατὰ ἔθνη διαίρεσιν τῶν λαῶν δὲν ἐπέδρασαν ἔξωτερικά φυσικά αἴτια, τὸ ποῖόν δηλονότι τοῦ κλίματος καὶ τῆς οἰκουμένης γῆς, ταῦτα ἐπέδρασαν σπουδαίως ἐπὶ τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῶν λαῶν καὶ ἐπὶ τὴν ἱστορικὴν διάπλασιν τοῦ ἰδιαίτερου ἐθνικοῦ πνευματικοῦ βίου. Ἦτο δὲ ἀδύνατον ὁ λαὸς ὁ ὑπὸ τὸ κλίμα τῆς Ἑλλάδος ζῶν, ὁ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν θάλασσαν τῆς Ἑλλάδος βλέπων, νὰ ἀναπτυχθῆ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὴν τε φαντασίαν καὶ τὸν νοῦν, καθ' ὃν ὁ λαὸς ὁ οἰκῶν τὰ χιονοσκεπῆ ὄρη τοῦ βορρᾶ ἢ τὰς ἀμμώδεις πρηνικαύστους πεδιάδας τῆς Ἀφρικής ἢ τὰς στέππας τῆς Ἀσίας.

Ἀλλὰ τὸ κλίμα καὶ ἡ γῆ, πλὴν τῆς ἀμέσου ἐπὶ τὸν πνευματικὸν βίον ἐπιδράσεως, ἀσχοῦσι τινα ἐπὶ τούτων ἐπίδρασιν ἐμμέσως καὶ διὰ τοῦ βίου, ὃν παράγουσιν. Οἱ ὄροι τοῦ φυσικοῦ βίου ὑπὸ κλίμα εὐχραεὶς καὶ ἐπὶ γῆς εὐφόρου, ἁρμονικῶς ποικιλλομένης διὰ τῆς ποικιλίας τῶν ὀρέων καὶ τῶν κοιλάδων καὶ τῶν πεδιάδων· οἱ ὄροι τῆς διαίτης τοῦ ἀνθρώπου ἐν χώρα παραγωγή πλούσια προϊόντα καὶ περιβροχομένη ὑπὸ θαλασσῶν καὶ ὄρων καὶ λιμένων, δὲν δύνανται νὰ ὄσιν οἱ αὐτοὶ πρὸς τοὺς ὄρους τοῦ βίου, ὃν διάγουσι οἱ λαοὶ ἐν τόποις ὀρεινοῖς στερομένοις θαλάσσης ἢ καὶ ἐν ἀλιμένοις ἀκταῖς καὶ ἐν μονοτόνοις πεδιναῖς χώραις μὴ διαχωριζομέναις ὑπὸ θαλασσῶν. Ὁ ἀήρ, ὁ οὐρανός, τὸ κλίμα, τὸ ἔδαφος, ὁ ὀρίζων, ἡ θεὰ τοῦ ὀρίζοντος, ἡ θεὰ τῆς θαλάσσης, ἡ θαλασσοπλοία, ἡ διὰ θαλάσσης συγκοινωνία, πάντα ταῦτα ἀμέσως καὶ ἐμμέσως ἐπιδρῶσιν ἰσχυρῶς ἐπὶ τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῶν λαῶν (1). Καὶ ἂν δὲν ἀποδώσῃ τις πολὺ μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν τοιαύτην ἐπίδρασιν καὶ δὲν παρακολουθῆ τὴν γεωγραφικὴν ἱστορίαν τοῦ Neuman τὴν ἐκ τῆς φυσικῆς διαπλάσεως τῶν ἀκτῶν τῶν λιμένων καὶ τῶν ὀρέων τῆς Ἀττικῆς ἐξηγεῖσθαι ἡμῖν τὴν γένεσιν τῶν Ἀθηναϊκῶν μύθων, εἶναι ἀδύνατον ν' ἀμφισβητήσῃ τις τὰς ἀληθείας ταύτας ὑπὸ τὴν γενικὴν αὐτῶν ἐννοίαν. Ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι γεωγράφοι ἔβησαν ὀρθῶς τὸ εἰς ἡμέρωσιν καὶ πολιτισμὸν προσφρῆς τῆς γεωγραφικῆς θέσεως καὶ διαπλάσεως (2) τῆς «πολυσημιονεστάτης» τῶν ἡπείρων, τῆς Εὐρώπης, τῆς μάλιστα πασῶν εὐποροῦσης θαλασσῶν, κόλπων καὶ λιμένων, χερσονήσων καὶ πολλοὶ μεσάζοντες τύποι. Ἀλλὰ καὶ αἱ ποικιλίαι, αἱ μὴ φέρουσαι τὸν μεσάζοντα τύπον καὶ τὸ γνῶρισμα τῆς ἀναμίξεως, εἰσὶ πολυάριθμοι.

(1) Διονύσιος, Ἄλις. Τέχνη. Κεφ. ια' ε' «Καὶ γὰρ ὁ Πλάτων φησὶ παγκάλως ὅτι κατὰ τοῦ οὐρανοῦ τόπους καὶ τῶν ἡθῶν αἱ κράσεις» καὶ γὰρ τὰ ἡθῆ φησὶν ἐνδύεσθαι τοὺς τόπους καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἀπὸ τῶν ἡθῶν, τὰ τ' ἡθῆ ἀπὸ τῶν πολιτειῶν γινόμενα». Τὸ χωρίον τοῦ Πλάτωνος, περὶ οὗ ὁ λόγος ἐνταῦθα, εἶναι ἐν Πολιτείας Δ' Κεφ. 11.

(2) Στράβ. Β' 126 «...ὅτι πολυσχημῶν τε καὶ πρὸς ἀρετὴν ἀνδρῶν εὐφρεστάτη καὶ πολιτειῶν καὶ τὰς ἄλλας πλείστας μεταδεδοκυῖα τῶν οἰκείων ἀγαθῶν».

νήσων, δι' ὃν πάντων καὶ τὸ κλίμα καθίσταται εὐχραεὶς καὶ ὁ ὀρίζων πανταχοῦ ποικίλος καὶ ἡ θεὰ τεργνή, καὶ ἡ συγκοινωνία εὐκόλος καὶ συχνή, ὁ δὲ βίος ἀναπτύσσεται ἁρμονικῶς (1). Τὰς φυσικὰς ταύτας ἀρετὰς μετὰ τὴν Εὐρώπην κερτίζεται ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ ἡ Ἀσία, κατὰ τρίτον δὲ λόγον ἡ Ἀμερικὴ, ἔπειτα δὲ ἔρχονται αἱ δύο σκοτεινὰ ἡπειροί, ἡ Ἀφρική καὶ ἡ Αὐστράλια (2). Τῆς Ἀσίας ὁ πολιτισμὸς φαίνεται ἀρχαιότερος τοῦ τῆς Εὐρώπης, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ποιοῦ καὶ τοῦ ποσοῦ ἦττον τοῦ τῆς Εὐρώπης κατ' ἐθὺν λόγον τῆς ὀλιγότητος τῶν θαλασσῶν καὶ κόλπων. Ὁμοίᾳ δὲ πον ἀναλογία ὑφίσταται καὶ ἐν τῷ πολιτισμῷ τῶν ἄλλων ἡπείρων πρὸς τὴν γεωγραφικὴν διάπλασιν αὐτῶν (3). Ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς τοιαύτης προσφρῆς πρὸς τὸν πολιτισμὸν φυσικῆς διαπλάσεως ἡ Ἑλλὰς ἦτοι αἶ τε ἐν Εὐρώπῃ καὶ αἶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἑλληνικαὶ χώραι καὶ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος μετὰ τῶν νήσων αὐτοῦ, εἶναι οὕτως εἰπεῖν τὸ ἄωτον τῆς πολυσχημοσύνης, ἡ Εὐρώπη τῆς Εὐρώπης, διὰ τοῦτο δ' ἐπῆρξεν καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἡ πρώτη καὶ ἀρχαιοτάτη Εὐρώπη. Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς διαφόροις Ἑλληνικαῖς χώραις ἡ περίοδος τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως ἠκολούθησε πορείαν ἀνάλογον πρὸς τὴν διάφορον γεωγραφικὴν διάπλασιν τῶν χωρῶν τούτων. Τὸ ἀρχαιότατον στάδιον τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐπῆρξαν αἱ δύο ὄχθαι τοῦ Αἰγαίου, τὰ ἀνατολικά δηλονότι παράλια τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου καὶ τὰ δυτι-

(1) «Μάτην ἠθέλομεν ζητήσει νὰ εἰσδώσωμεν εἰς τὰ μυστήρια τῆς φύσεως τῆς μηδέποτε ἠσυχάζουσης. Ἐνθ' τὰ ἔλη ἀπεξηραίνοντο καὶ ὁ Ὄκεανὸς ἀπεχόρε», ἵνα καταλίπῃ ὀπισθεν αὐτοῦ ἀναπεπταμένης πεδιάδας μελλούσας ποτὲ νὰ καταστῶσι κατοικία χιλίων λαῶν ἀνεξαρτήτων ἀπ' ἀλλήλων, δύο θάλασσα ἐγγεζλεισμένα οὕτως εἰπεῖν εἰς τὸ μέσον τῶν χερσῶν, ἐξηραίνουσιν τοῖς Εὐρωπαῖοις ὡς στάδιον ἵνα δοκιμάσωσι τὰς δυνάμεις αὐτῶν, ἀνέπτυξαν τὴν τούτων βιομηχανίαν καὶ παρέσχον αὐτοῖς μέσα συγκοινωνίας μὴ ὑπάρχοντα ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Ἀμερικῇ. Ἐκ τοῦ φαινομένου τούτου συμπεραίνει τις ὅτι ἡ Εὐρώπη, ἐνεκα τῆς γεωγραφικῆς αὐτῆς θέσεως, ἦτο προφρασιμένη νὰ καταστῆ κατοικία ἀνθρώπων ἐλευθέρων καὶ ἐνεργητικῶν». (J. Müller, Εἰς. παγκ. ἱστ.).

(2) Ἡ Ἀμερικὴ ἀνέπτυξεν αὐθιγενῆ πολιτισμὸν ἐν Μεξικῷ καὶ ἐν Περούτᾳ μεζῶνα ἢ ἡ Ἀφρική, ὅτι ἡ Αἴγυπτος ἐπῆρξεν ἀρχαιοτάτη κοινὴν πολιτισμοῦ, ὅτι αἱ βόρεια παράλια τῆς Ἀφρικῆς μετέσχον ἴσως, τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ, τοῦτο δὲν μεταβάλλει τὴν θέσιν τῆς ὅλης ἡπείρου ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ ὅλου πολιτισμοῦ. Ὁ πολιτισμὸς τῆς Αἰγύπτου καὶ Ἀρμενίας ἦτο πολιτισμὸς Ἀσιατικός· ὁ δὲ τῆς ἄλλης βορείας Ἀφρικῆς ἦτο Ἑλληνορωμαϊκός. Καὶ τὴν Αἴγυπτον οἱ ἀρχαῖοι ἐθεώρουν μέρος τῆς Ἀσίας, ὡς ὄριον μετὰ τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης θέτοντες τὸν Νεῖλον. Ἄλλως τε ἡ βορεία Ἀφρική ἀπὸ τοῦ Πηλουσίου μέχρι τοῦ Ἀτλαντος, καὶ φυσικῶς καὶ γεωγραφικῶς, ἀπετέλει μᾶλλον μέρος τῆς Εὐρώπης μετέχουσα σὺν αὐτῇ τῶν εἰρηγετημάτων τῆς Μεσογείου θαλάσσης, διὰ ταύτης μὲν προϊστορικῶς χωρισθεῖσα ἀπὸ τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ καὶ διὰ ταύτης ἱστορικῶς ἐπικοινωνοῦσα πρὸς αὐτήν.

(3) Στράβ. Β' 121 «Ἡ μὲν οὖν Εὐρώπη πολυσχημονεστάτη πασῶν ἐστίν, ἡ δὲ Αἰθιοπία τάναντία πέπονθεν, ἡ δὲ Ἀσία μέσην πρὸς ἀμφοῖν ἔχει τὴν διάθεσιν».

καὶ παράλια τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου ἀπὸ τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ ἐντεῦθεν, εἶτα δὲ καὶ τὰ νότια καὶ τὰ δυτικὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου, περιλαμβανομένων ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου. Ἡ πληθὺς τῶν νήσων ἐν τῷ Αἰγαίῳ εἶναι τοιαύτη, τὸ πλῆθος τῶν κόλπων καὶ τῶν χερσονήσων οὕτω μέγα, ὥστε ἀδύνατον διὰ τὸν πλέοντα ἐν τῇ θαλάσῃ ταύτῃ, ν' ἀφανισθῇ ἐκ τοῦ ὁρίζοντος νησὸς τις ἢ ἄκρα χερσονήσου ἢ ἀκτὴ ἡπίερον· καὶ τὸ «ἄριστον ὕδωρ» τοῦ ποιητοῦ, ὑπὸ ἔποψιν ἱστορικὴν καὶ ἐκπολιτιστικὴν κινδυνεύει νὰ εφαρμοσθῇ ἐπὶ τὰς Ἑλληνικὰς ταύτας παραλίας χώρας καὶ νήσους (1). Τοῦναντίον τὰ δυτικὰ παράλια τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου ἀπὸ τῶν παραλίων τῆς Ἀχαρνανίας μέχρι τῶν παραλίων τῆς Ἰλλυρίας, διὰ τὸ ἀλίμενον ἐν πολλοῖς καὶ δύσομον τῶν ἀκτῶν καὶ τὴν σπάνιν τῶν νήσων, ἔμειναν, δι' ὅλης τῆς ἀρχαίας ἱστορίας, ἥκιστα προσφυᾶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἱστορικοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ. Ὁ λεπτομερέστερος περὶ τῶν τοιούτων λόγος ἀνήκει βεβαίως εἰς τὴν ἱστορίαν τὴν Ἑλληνικὴν· ἀλλὰ καὶ ταῦτα τὰ ἐνταῦθα γενικῶς καὶ κεφαλαιωδῶς λεγόμενα ἀρκούντως μαρτυροῦσι περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς φυσικῆς διαπλάσεως χώρας τινὸς ἐπὶ τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῶν οἰκούντων (2).

Ἄλλ' ὡς εἶπομεν, τοῦ κλίματος καὶ τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τῆς χώρας καὶ τοῦ ἐδάφους τῆς γῆς τὸ ποῖον δὲν ἐπιδρᾷ μόνον ἀμέσως ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἀλλὰ καὶ ἑμμέσως διὰ τοῦ τρόπου τοῦ ζῆν, τοῦ ἐξαρωμένου ἐν πολλοῖς, καὶ μάλιστα ἐν τῇ πρώτῃ βαθμίδι τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἀπὸ τῶν ὄρων τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως. Ἡ διαφορὰ τῆς τροφῆς καὶ τοῦ

(1) «Περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως ἐν Ἀσίᾳ καὶ Εὐρώπῃ, καὶ ἰδίως ἐν Ἑλλάδι, ἐπὶ τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῶν κατοίκων λέγει ὁ Ἀριστοτέλης (Πολ. Ζ, 6, 1, γέξ.) «Ποῖους δὲ τινας τὴν φύσιν εἶναι δεῖ (τοὺς ὄρους), νῦν λέγομεν. Σχεδὸν δὴ κατανοήσειεν ἂν τις τοῦτο γε, βλέψας ἐπὶ τε τὰς πόλεις τὰς εὐδοκίμουσας τῶν Ἑλλήνων καὶ πρὸς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, ὡς διείληπται τοῖς ἔθνεσι. Τὰ μὲν γὰρ ἐν τοῖς ψυχροῖς τόποις ἔθνη καὶ τὰ περὶ τὴν Εὐρώπην θυμοῦ μὲν ἐστὶ πλήρη, διανοίας δ' ἐνδεέστερα καὶ τέχνης· διόπερ ἐλευθέρα μὲν διατελεῖ μᾶλλον, ἀπολίτευτα δὲ καὶ τῶν πλησίον ἄρχειν οὐ δυνάμενα. Τὰ δὲ περὶ τὴν Ἀσίαν διανοητικὰ μὲν καὶ τεχνικὰ τὴν ψυχὴν, ἄθυμα δέ· διόπερ ἀρχόμενα καὶ δουλεύοντα διατελεῖ. Τὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων γένος, ὥσπερ μεσεῦει κατὰ τοὺς τόπους, οὕτως ἀμφοῖν μετέχει· καὶ γὰρ εὐθυμον καὶ διανοητικὸν ἐστὶ· διόπερ ἐλευθερόν τε διατελεῖ τὰ βέλτεστα πολιτευόμενον καὶ δυνάμενον ἄρχειν πάντων μᾶς τυγχάνων πολιτείας. Τὴν αὐτὴν δ' ἔχει διαφορὰν καὶ τὰ τῶν Ἑλλήνων ἔθνη πρὸς ἄλληλα· τὰ μὲν γὰρ ἔχει τὴν φύσιν μονόκωλον, τὰ δὲ εὖ κέχραται πρὸς ἀμφοτέρας τὰς δυνάμεις ταύτας».

(2) Ὁ Στράβων τάναντία φρονεῖ περὶ τῆς φύσεως τῆς Ἑλλάδος, λέγων «...καὶ τὰ φασίως οἰκούμενα καὶ ληστρικῶς ἡμεροῦνται, καθάπερ οἱ Ἕλληνες ὄρη καὶ πέτρας κατέχοντες φέκουν καλῶς διὰ πρόνοιαν τὴν περὶ τὰ πολιτικὰ καὶ τὰς τέχνας καὶ τὴν ἄλλην σύνεσιν τὴν περὶ τὸν βίον» (Στράβ. Α' 127). Ἐννοεῖται, ὅτι ἡ τοῦ Στράβωνος θεωρία εἶναι λιαν μονομερής.

ποτοῦ ἢ ἐπιδρῶσα σπουδαίως ἐπὶ τὴν διάφορον ἀνάπτυξιν τοῦ βίου εἶναι συνήθως ἀποτέλεσμα τοῦ κλίματος καὶ τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τῆς χώρας, ἐπίσης δὲ καὶ οἱ διάφοροι τρόποι τοῦ ζῆν οἱ παράγοντες τὰ διάφορα γενικὰ ἐπιτηδεύματα τοῦ βίου (ὁ βίος ὁ θηρευτικὸς, ὁ ἀλιευτικὸς, ὁ ποιμενικὸς, ὁ γεωργικὸς, ὁ ναυτικὸς, ὁ ἐμπορικὸς), περὶ ὧν γενήσεται περαιτέρω λόγος, προσέρονται ἀμέσως καὶ ἐν τῇ πρώτῃ ἀρχῇ αὐτῶν ἐξ αἰτίων φυσικῶν συνδεομένων πρὸς τὸ κλίμα καὶ πρὸς τὴν ποιότητα τοῦ ἐδάφους καὶ πρὸς τὴν γεωγραφικὴν θέσιν χώρας τινός. Οὕτως ὁ θηρευτικὸς βίος, εἰς ὃν ἐν ἀρχῇ τοῦ βίου ἐξ ἀνάγκης δίδεται ὁ ὄρεινός ὁ οἰκὼν ἐν ὄρεσι τραχεῖσιν· ὁ ἀλιευτικὸς, εἰς ὃν ἀσχολεῖται ὁ οἰκὼν χώραν παραλίαν· ὁ ποιμενικὸς, ὃν διάγει ὁ ἐν ἤττον τραχεῖᾳ ὄρεινῇ χώρα οἰκῶν· ὁ γεωργικὸς βίος ὁ ἀναπτυσσόμενος ἐν εὐφόροις πεδιναῖς χώραις ἢ ἐν εὐφόροις κοιλάσιν· ἢ ναυτιλία, ἣν μετέρχεται ὁ ἐν εὐλιμένους ἀκταῖς οἰκῶν· ἢ ἐμπορία, ἣν διεξάγει ὁ οἰκὼν περὶ τὰς εὐλιμένους ἀκτὰς ἢ ἐν προσφυέσιν εἰς συγκοινωνίαν μεσογειακῆς χώρας· ταῦτα πάντα, ἐνόσω μάλιστα ὑπαγορευόμενα τῷ ἀνθρώπῳ ὑπὸ φυσικῆς ὁμιῆς καὶ φυσικῶν ἀναγκῶν, ἔχουσι μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν πρώτην ἀνάπτυξιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἡ δὲ ἐπίδρασις αὕτη εἶναι ἑμμέσως ἐπίδρασις αὐτῆς τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου.

Ἄλλὰ καὶ τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα καὶ κεφάλαια τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου τὰ ἀποροῦντα ἀμέσως ἀπὸ τῆς λογικῆς φύσεως αὐτοῦ, ὡς ἡ θρησκεία, ἡ τέχνη, ἡ ποίησις, ἡ ἐπιστήμη, ἐν μέρει δὲ καὶ ἡ πολιτεία, ὑπόκεινται ἑμμέσως καὶ ἐν τινι μέτρῳ, ἔστω καὶ ἐλαχίστῳ, εἰς τὴν ἐπίδρασιν φυσικῶν αἰτίων καὶ δυνάμεων, ἅτινα ἐπιδρῶντα οὐ μόνον ἐπὶ τὴν φυσικὴν ἰδιοφυίαν τοῦ ἀτόμου ἢ τῆς φυλῆς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὸν τρόπον τοῦ ζῆν αὐτῶν ἐκτείνουσιν ἑμμέσως τὴν ἐπίδρασιν ταύτην καὶ ἐπὶ τὸν καθαρῶς πνευματικὸν βίον. Ἐν κεφαλαιῷ πᾶσα ἡ ἱστορικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ἀνθρώπου, μάλιστα ἐν ταῖς πρώταις αὐτῆς βαθμίσι, ἐν τῇ προϊστορικῇ λεγομένῃ περιόδῳ καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ ἐτι τῆς κυρίως ἱστορικῆς περιόδου, ἐξαρτᾶται κατὰ μέρος ἐκ τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν φυσικοῦ κόσμου. Ἄλλ' ἐνταῦθα πρέπει νὰ ποιώμεθα διάκρισιν ἀκριβῆ μεταξὺ τῆς πρώτης, ἐκ τῆς πρωτογόνου ἢ ἀμέσου συνειδήσεως ἢ, ἵνα κατὰ Ἐγγέλιον εἶπομεν, ἐκ τῆς ἀσυνειδήτου (unbewusst) λογικῆς ἐνεργείας ἀποροῦσας ἱστορικῆς ἀναπτύξεως, καὶ τῆς ἐκ τῆς ἑμμέσου συνειδήσεως, τῆς ὑπὸ τῆς σκέψεως δηλονότι παρακολουθουμένης. Ἐν τῇ πρώτῃ περιόδῳ ἡ ἀνάπτυξις ἐξαρτᾶται περισσότερον ἀπὸ τῆς φυσικῆς διαπλάσεως καὶ ὀλιγότερον ἐκ τῆς ἱστορίας, ἐν δὲ τῇ δευτέρῳ περισσότερον ἐκ τῆς ἱστορίας καὶ ὀλιγότερον ἐκ τῆς φύσεως. Διότι ἡ ἱστορία, ἥτοι ὁ δημιουργηθεὶς ἤδη καὶ ἐν τινι μέτρῳ ἀναπτυχθεὶς καὶ ἐπιδοὺς εἰς ἑαυτὸν ἱστορικὸς βίος, ἀποτελεῖ νέαν φύσιν ἥτοι νέαν δύναμιν πνευματικὴν, νέον κόσμον πνευματικόν, περιέχοντα τὸν ἀνθρώπον καὶ ἐπιδρῶντα ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ ὡς περιέχει

αὐτὸν ὁ κόσμος ὁ φυσικὸς καὶ ἐπιδοῦν ἐπ' αὐτόν. Καὶ ἐντεῦθεν ἐν τῷ μεγάλῳ ἱστορικῷ βίῳ διατελεῖ ἡ φύσις ἀπέναντι τοῦ ἀνθρώπου ἐν οἷα σχέσει καὶ ἐν τῷ βίῳ τῷ ἀτομικῷ. Κηδεμονεεῖς δηλονότι τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἰθύνει τὸν βίον αὐτοῦ, ἐνόσφ ἢ τοιαύτη κηδεμονία εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὸν ἀνθρώπον, ὅπως διὰ τὰ ἄλλα ὄργανικά ὄντα· ἀλλὰ καταλείπει αὐτὸν εἰς ἑαυτὸν ὁπότε οὗτος ἐκ τοῦ ἰδίου βίου δημιουργεῖ νέα κεφάλαια διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν φυσικῶν (ἴδ. σελ. 46-47) (1). Ἄν ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνικὸς λαὸς ὁ δημιουργήσας αὐτὸς ἐξ ἑαυτοῦ τὸν πολιτισμὸν αὐτοῦ, ὑπέκλυεν ἰσχυρῶς ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ· εἰς τὴν ἐπίδρασιν οὐ μόνον τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ φύσεως ἢ ἰδιοφυΐας, ἀλλὰ καὶ τῆς φυσικῆς ἰδιοφυΐας τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν, δὲν ἀκολουθεῖ ἐντεῦθεν ὅτι καὶ ὁ πολιτισμὸς οὗτος μόνον ὑπὸ τοιούτους φυσικοὺς ὁρους δύναται νὰ διαδοθῇ καὶ νὰ διαωνισθῇ (2). Τοῦναντίον λαοὶ τὸ πάλαι βάρβαροι, βάρβαροι διατελέσαντες ἐπὶ αἰῶνας κατὰ μέγα μέρος διὰ τὴν φύσιν τῆς χώρας αὐτῶν, οἷον οἱ πρόγονοι τῶν Γάλλων, Γερμανῶν καὶ Σλαύων, μεταλαμβάνοντες ὕστερον, δι' ἱστορικῆς ἐπικοινωνίας πρὸς τὸν Ἑλληνορωμαϊκὸν κόσμον, τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ, ἐγένοντο βαθμηδὸν λαοὶ πεπολιτισμένοι, ἀνεξαρτήτως τῆς ἐπὶ τὴν ὅλην ἀνάπτυξιν τοῦ τοιούτου πολιτισμοῦ εὐεργετικῆς ἢ βλαπτικῆς ἐπιδράσεως τῆς φύσεως τῶν χωρῶν αὐτῶν. Ἡ ἱστορία αὐτὴ ὡς δύναμις πνευματικῆ, ὡς κόσμος πνευματικὸς, παρήγαγεν ἀπὸ τῶν φυσικῶν στοιχείων τῶν *φυλῶν ἔθνη* μετὰ συνειδήσεως ἐθνικῆς (3), πα-

(1) Σημειωτέον, ὅτι κατὰ τὸν μακρὸν χρόνον τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἦτοι τοῦ ἠθικοῦ κόσμου καὶ ὁ φυσικὸς κόσμος ὁ περὶ τὸν ἀνθρώπον ὡς ἐστὶ μεταβολᾶς, αἰτνες ἠλάττωσαν τὴν ἄμεσον ἐπὶ τὸν ἀνθρώπον ἐπίδρασιν αὐτοῦ. Σήμερον ὁ ἀνθρώπος δὲν ὑποζύπτει εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ κλίματος ὅσον ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ, οὐ μόνον διότι ἡ ἱστορία αὐτὴ εἶναι νέα τις φύσις καθοδηγοῦσα αὐτόν, ἀλλὰ καὶ διότι αἱ φυσικαὶ ἐνέργειαι δὲν ἔχουσι τὴν αὐτὴν ἔντασιν δυνάμεως ἐπ' αὐτόν. Ἄν φυσικαὶ δυνάμεις καὶ ἡλιαὶ τὰς διαφορὰς μοίρας τοῦ ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς καταγομένου ἀνθρωπίνου γένους διέπλασαν οὕτως ἢ ἄλλως ἐν Ἀφρικῇ καὶ ἐν Εὐρώπῃ, σήμερον ἢ τοιαύτη φυσικὴ ἡλικὴ ἠλαττώθη μεγάλως, καὶ ὁ λευκὸς ὁ Εὐρωπαῖος ἐν Ἀφρικῇ διαιωόμενος, ὑπὸ κλίμα, ὅπερ ἐν προϊστορικοῖς χρόνοις διέπλεσε τοὺς ἀνθρώπους μαύρους, οὐδ' αὐτὸς γίνεται μαῦρος, οὐδ' οἱ παῖδες οἱ γεννώμενοι ἐξ αὐτοῦ ὑπὸ τὸ κλίμα ἐκείνο. Τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ διὰ τοὺς μαύρους τοὺς βιοῦντας ἐν χώραις λευκῶν. Μόνον ἢ ἀνάμικτος τοῦ αἵματος ἐπιφέρει βαθμηδὸν τὴν ἄρσιν τῆς διαφορᾶς.

(2) Ἰδ. Στράβ. Β' 103 «Καὶ τέχνηαι δὲ καὶ δυνάμεις καὶ ἐπιτηδεύσεις ἀρξάντων τινῶν ζωοῦσιν αἱ πλείους ἐν ὁποιοῦν κλίματι· ἔστι δὲ καὶ παρὰ τὰ κλίματα, ὥστε τὰ μὲν φύσει ἐστὶν ἐπιχώρια τινα, τὰ δ' ἔθει καὶ ἀσχίσει· οὐ γὰρ φύσει Ἀθηναῖοι μὲν φιλόλογοι, Λακεδαιμόνιοι δ' οὐ καὶ οἱ ἐπι γυγυτέρῳ Θηβαῖοι, ἀλλὰ μάλλον ἔθει. Οὕτως οὐδὲ Βαβυλώνιοι φιλόσοφοι φύσει καὶ Αἰγύπτιοι, ἀλλ' ἀσχίσει καὶ ἔθει».

(3) «Τὰ ἔθνη δὲν εἶναι δημιουργήματα μόνον τῆς φύσεως. Ἐθνότητες τοσαύτην ζωημένα δυνάμιν καὶ τοσοῦτον ἰδιοφυᾶ τύπον, ὡς ἡ ἐθνότης ἢ Ἀγγλική, ἢ Ἰταλική,

οἷαγε δυνάμεις ἠθικᾶς, αἰτνες ἐπέδρασαν πολλῷ ἰσχυρότερον ἐπὶ τὴν ὅλην πνευματικὴν κατάστασιν τοῦ κόσμου (1). Πόσα θαύματα ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην δὲν ἐπετέλεσεν ὁ Χριστιανισμὸς ἀπανταχοῦ τοῦ κόσμου καί, κατὰ δεύτερον λόγον τὸ Ἰσλάμ τὸ ἐξαγαγὸν πολλοὺς ἀγρίους καὶ βαρβάρους λαοὺς τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς ἐκ τῆς ἀγριότητος καὶ τῆς βαρβαρότητος καὶ εἰσαγαγὸν παρ' αὐτοῖς τὰ πρῶτα στοιχεῖα ἡμερώσεως, πολιτισμοῦ καὶ ἠθικωτέρου βίου καὶ γενναιοτέρων αἰσθημάτων· Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ὅσῳ πλέον λαὸς τις ἀναπτύσσει ἢ ἰδίαν ἱστορίαν ἢ εἰσέρχεται εἰς τὸν κύκλον ἀνεπτυγμένου ἤδη ἱστορικοῦ κόσμου, τοσοῦτο ὀλιγώτερον ὑπόκειται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἑξωτερικῆς φύσεως, ἢν, ὡς εἴπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἠθικῶς κατὰ μέγα μέρος συνωδᾶται ἀπαιτήσσει τοῦ ἰδίου αὐτοῦ πολιτισμοῦ καὶ δαμάζων διὰ τῆς ἐπιστήμης ὑποτάσσει ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἱστορίας. Πλείονα τότε ἐπίδρασιν ἐπὶ τὸν ἀνθρώπον ἀσχεῖ ὁ χρόνος ἢ ὁ τόπος, ὁ ἠθικὸς κόσμος ἢ ὁ φυσικὸς καὶ αἱ ἠθικαὶ δυνάμεις ἢ αἱ φυσικαί. Καὶ δύναται ὁ αὐτὸς πολιτισμὸς ὁ γεννηθεὶς καὶ ἀναπτυχθεὶς ὑπὸ τὸν κάλλιστον οὐρανὸν καὶ ἐπὶ τῆς δαμνῶς ὑπὸ τῆς φύσεως διὰ παντοίων φυσικῶν ἀρετῶν εὐνοηθείσης Ἑλληνικῆς γῆς ν' ἀνθήσῃ καὶ ἐν ταῖς ἐρημίαις τοῦ Σουδᾶν καὶ ἐν ταῖς χώραις τοῦ βορείου σέλαος, ἐνῶ ἡ γῆ ἢ Ἑλληνικὴ ἢ παραγαγοῦσα τὸν πολιτισμὸν τοῦτον δύναται νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν περιόδον τῆς βαρβαρότητος. Βεβαίως ἢ φύσις δὲν παραιτεῖται πάντα τὰ δικαιώματα αὐτῆς χάριν τῆς ἱστορίας.

εἶναι δημιουργήματα οὐχὶ τοσοῦτον τῆς χώρας καὶ τῆς φυλῆς, ὅσον τῶν μεγάλων ἡλικῶν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων» (Ranke. Ἐν τῷ Προλόγῳ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, σελ. 9).

(1) «Ἐγινώσκωμεν πρότερον ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς προκατακλυσμαίους αἱ γεωγραφικαὶ ιδιότητες τῆς ἡμετέρας ἡπείρου ἦσαν πλεονεκτήματα ἀνοφελῆ διὰ τοὺς κατοίκους αὐτῆς· ἐπειθόμεθα βραδύτερον ὅτι ἡ ἀρχαιοτάτη ἔξαρσις εἰς ἠψηλοτέρην ἀνάπτυξιν ἠθικὴν ἐγένετο ἐκεῖ, ἐνθα οὐ μακρὰν τοῦ σημείου τῆς ἐπαφῆς Ἀφρικῆς καὶ Ἀσίας ἔκει ὁ Νεῖλος καὶ ὅτι τὸ νότιον κράσπεδον τῆς Εὐρώπης διὰ τῆς γεωγραφικῆς αὐτοῦ διατερείσεως καὶ τῆς διασκευῆς ἦτο ἐξαρέτως παρεσκευασμένον πρὸς ὑποδοχὴν Ἀνατολιχοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλ' ὅτι ἡ κατάστασις αὐτὴ ἔλαυσεν ὁπότε διὰ τῆς ἐπίδρασεως τῶν ἀνθρωπίνων κατορθωμάτων ἢ ἀξία τῶν παρεχουσῶν φυσικῶν σχέσεων ἠλλοιώθη. Κατὰ τοῦτο σπουδαιότερον πρέπει νὰ ἐξάρῃμεν τὴν πρᾶξιν αὐτὴν τὴν ἀνθρωπίνην ἢ πάσας τὰς γεωγραφικὰς ιδιότητας γῆς καὶ θαλάσσης, πρέπει μάλιστα νὰ ἐξάρῃμεν αὐτὴν τὴν ἀνθρωπίνην πρᾶξιν ὡς κατορθωμὸν ὑψίστης ἀξίας». (Peschel. Völkerkunde σελ. 556). «Πᾶσα δύναμις εἶναι ἢ φυσικὴ ἢ ἠθικὴ· ἢ πρῶτη ἀρχεῖ ἐν τῷ βορρᾷ, ἢ δευτέρα ἐν τῇ μεσημβρίᾳ· καὶ ὅμως ὁ βίος δύναται νὰ σκληρωθῇ τὸν κάτοικον τῆς μεσημβρίας καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἰκανὸν νὰ ζῇ ὡς οἰονδήποτε κλίμα, καὶ ἢ ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος δύναται νὰ καταστήσῃ ἐφ' αὐτὸν οἰκίτηρα τοῦ βορρᾷ, διότι ἡ γῆ ἀνήκει εἰς τὸν ἀνθρώπον. Ἡ φύσις παρεχει τὴν ὁμῆν τοῦ σώματος, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα σχηματίζεται διὰ τῶν παραδόσεων καὶ διὰ τῶν ἰδεῶν τῶν μεταβιβαζομένων ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν· τοῦτο ἐργάζονται βραδύτερον οἱ αἰῶνες οἱ διαφεύσαντες ἀπὸ τῆς σαγῆς, καὶ ἢν πρώτη αἰτία ἐναφύσεως ψυχῆν εἰς τὸν πρῶτον ἀνθρώπον» (Johann Müller. Ἐν τῇ Εἰσαγ. τῆς παγκοσμ. ἱστορ.).

Καὶ ὁ βαρβαρώτατος καὶ τραχύτατος καὶ ἀφνέστατος λαὸς τοῦ κόσμου καθίσταται *αχαϊκῶς* ἡμερώτερος, ἡπιώτερος καὶ εὐφυνέστερος ὑπὸ τὸν οὐρανὸν καὶ ἐπὶ τῆς γῆς τῆς Ἑλλάδος, ὅπως αἱ σκοτεινὰ καὶ κατεφυγμένα περὶ τοὺς πόλους χώροι καὶ ἡ ἀμυώδης ἐρημος τῆς *Σαχάρας* δὲν παρουσκενάζουσιν εὐχάριστον ὑποδοχὴν εἰς τὰς Μούσας καὶ Χάριτας· ἀλλ' ὁ ἱστορικός ἄνθρωπος δύναται διὰ τῆς ἱστορίας αὐτῆς καὶ ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις νὰ παράσχη ἀσφαλῆς ἄσυλον καὶ καταφύγιον εἰς τὰς Μούσας καὶ Χάριτας καὶ εἰς πάντα τὰ προϊόντα τοῦ πολιτισμοῦ, ἐὰν ἐνθιμίῃ ἀσφαλῶς τοὺς ὅρους τῆς φυσικῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως καὶ ἐνεργείας. Οὕτως ἡ ἱστορία καθίσταται δύναμις ἠθικὴ ἐπιδρωσα ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον κυρίως διὰ τῶν ἠθικῶν αὐτῆς στοιχείων, τῶν ἀποτελούντων τὰ ἀπαραίτητα κεφάλαια τοῦ ἱστορικοῦ βίου.

Β'. Ἡθικὰ στοιχεῖα καὶ κεφάλαια τοῦ ἱστορικοῦ βίου. — 1) *Κοινωνία.* — Ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ λογικῇ αὐτοῦ φύσει καὶ ἐν τῇ ἀτομικότητι αὐτοῦ εἶναι αὐτὸς οὗτος ἀρχὴ καὶ δύναμις τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως. Ἄλλ' ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι τέλειος, ἢ μᾶλλον δὲν εἶναι τι ὄλον ἄνευ κοινωνίας, ἄνευ ἱστορικῆς ἐνώσεως πρὸς τὸ ὅμοιον αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο μήτηρ τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἡμερώσεως καὶ τοῦ ἱστορικοῦ καθόλου βίου εἶναι ἡ κοινωνία. Ἐξω τῆς κοινωνίας δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ εἰμὴ ἢ ὡς θεοῖον ἢ ὡς θεός (1). Τῆς ἰσχυρᾶς ταύτης μητρὸς ἅμα καὶ τροφῆς τῆς ἱστορικῆς ἀνθρωπότητος ἡ πρώτη ἀρχὴ καὶ δύναμις ἔγκειται ἐν αὐτῇ τῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου τοῦ φύσει πρὸς κοινωνίαν ὀρμῶντος (2). Διότι πλὴν τοῦ ὀρμεφυτοῦ πρὸς τὸ κοινωνεῖν, τοῦ ὁποῖου ἡ ὄλως φυσικὴ ἀρχὴ εἶναι ἀδύνατον ν' ἀμφισβητηθῇ, ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως τεκμήριον τῆς πρὸς κοινωνίαν φυσικῆς διαπλάσεως καὶ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ νοῦς καὶ μάλιστα ἡ γλῶσσα, ἥτοι ἡ φυσικὴ δύναμις τῆς γλώσσης τῆς δημιουργούσης ὀλόκληρον ἔξωτερικὸν καὶ ἔσωτερικὸν, φυσικὸν καὶ πνευματικὸν κόσμον διὰ συνδυασμοῦ φωνῶν καὶ φθόγγων ἐκδηλούμενον. Ὁ ἄνθρωπος ἠδύνατο νὰ νοῆ καὶ ἐκτὸς κοινωνίας βῶν εἰ καὶ ἡ τοιαύτη νόησις ἄνευ λόγου καὶ ἄνευ τῆς

(1) Ἀριστ. Πολιτ. Α' 1, 12 «Ὁ δὲ μὴ δυνάμενος κοινωνεῖν ἢ μηδὲν δεόμενος, δι' ἀτόρκειαν, αὐτὸν μέρος πόλεως, ὥστε θεοῖον ἢ θεός».

(2) «Φύσει μὲν οὖν ἡ ὀρμὴ ἐν πᾶσι πρὸς τὴν τοιαύτην κοινωνίαν· ὁ δὲ πρῶτος συστήσας μεγίστων ἀγαθῶν αἴτιος». (Ὁ αὐτὸς αὐτόθι). Ἐναντίον τῆς τοιαύτης θεωρίας οἱ θιασῶται τῆς θεωρίας τῆς φυσικῆς καταστάσεως, ἥτοι οἱ παραδεχόμενοι πρῶτην τινὰ κατάστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου φυσικὴν ἄνευ κοινωνίας, φρονοῦσιν ὅτι ἡ κοινωνία παρήχθη διὰ συνθήκης. Ἀρχηγοὶ τῆς τοιαύτης θεωρίας κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους εἶναι ὁ Ἰάκωβος Ρουσσώ καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ Ἀγγλὸς φιλόσοφος Θωμᾶς Χόββες (ὁ ζήσας κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα). Ὁ Κάντιος δὲν παραδέχεται μὲν ἀνθρωπίνον βίον ἄνευ κοινωνίας, ἀλλ' οὐχ' ἤττον καὶ τὴν κοινωνίαν θεωρεῖ ὡς ἀπόρροιαν συνθήκης.

διὰ λόγου νοητικῆς συγκοινωνίας πρὸς ἄλλους ἀνθρώπους (1) ἤθελεν εἶσθαι λίαν ἀτελής καὶ ἐλαττωματικὴ· ἀλλ' ἡ δύναμις τοῦ λαλεῖν, ἡ γλῶσσα, ὁ λόγος θὰ ἦτό τι πάντῃ ἄλογον καὶ ἄσκοπον ἂν μὴ φύσει ὁ ἄνθρωπος ἦτο προωρισμένος εἰς κοινωνίαν. Ἄλλ' ἡ γλῶσσα εἶναι τὸ εὐγλωττότατον ἔμα καὶ οὐσιωδέστατον γνώρισμα τῆς πνευματικότητος τοῦ ἀνθρώπου, ἐνταυτῷ δὲ καὶ στοιχεῖον ἀπαραίτητον τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως. Φωνᾶς ἔχουσι καὶ πολλὰ τῶν ζῴων εἶδη, καὶ μάλιστα τὰ πτηνὰ καὶ τὰ θηλαστικά, καὶ ἐν ταῖς φωναῖς ταύταις ἐκδηλοῦσι τὰ παθητικὰ αὐτῶν αἰσθήματα τοῦ λυπηροῦ καὶ ἠδέος, ἴσως δὲ καὶ μεταδίδουσιν ἀλλήλοις ἀσυνειδήτους τινὰς ὀρμεφυτοὺς αἰσθήσεις οὐδαμῶς ὑπερβαίνουσας τὰ ὅρια τῆς αἰσθητικότητος. Ἄλλ' ὁ ἄνθρωπος ἐπεκτείνει τὸ κράτος τῆς γλώσσης οὐ μόνον ἐφ' ἅπαντα τὰ ἀντικείμενα τῆς αἰσθήσεως, τὰ διακρινόμενα καὶ διαχωριζόμενα ἀπ' ἀλλήλων διὰ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὸν κόσμον τῆς ἔσωτερικῆς πείρας καὶ τοῦ ψυχικοῦ βίου. Ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς γλώσσης δὲν ἐκδηλοῖ μόνον παθητικὰ αἰσθήματα φυσικά, ἀλλὰ καὶ ἀντιλήψεις καὶ διανοήματα καὶ σκέψεις, καὶ τὸ μέγιστον πάντων, καὶ τοῦ ἔσωτερικῶν θησανροῦ τοῦ ἀποκαλυπτομένου ἐν τῇ γλώσσῃ μεταδίδωσι διὰ τοῦ λόγου τοῖς ὁμοίοις αὐτῷ. Οὕτω δὲ διὰ τῆς γλώσσης καὶ διὰ τοῦ λόγου δημιουργεῖται κοινωνία, ἥς ἄνευ ἡ γλῶσσα οὐδεμίαν ἠθελεν ἔχει ἀξίαν, οὐδένα προορισμόν (2). Ἡ ὑπαρξίς τῆς γλώσσης καὶ τοῦ λόγου ἐξηγεῖται μόνον διὰ τῆς ὑπάρξεως τῆς κοινωνίας, καθὼς καὶ ἡ κοινωνία ὑπάρχει καὶ ζῆ καὶ συγκροτεῖται διὰ τῆς γλώσσης καὶ διὰ τοῦ λόγου. Διότι διὰ τοῦ λόγου ἡ αἰσθησις, ἡ παρατήρησις, ἡ πείρα ἐκάστου ἀνθρώπου καθίσταται κοινὸν πάντων κτῆμα· καὶ διὰ μὲν τῆς καθ' ἑαυτὸν ἐνεργείας ἐκάστου

(1) «Ὁ ἄνθρωπος γίνεται, κατὰ δυνάμει ἐστίν, ὀλότης μόνον ἐν τῷ νοεῖν τοὺς ἄλλους καὶ ἐν τῷ νοεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἄλλων, ἐν ταῖς ἠθικαῖς κοινότησιν (οἰκογενεῖα, λαῶ, πολιτεία, θρησκεία), Ἐκαστος καθ' ἑαυτὸν ἄνθρωπος εἶναι σχετικὴ μόνον ὀλότης, νοῶν δὲ καὶ νοούμενος εἶναι μόνον ὡς τι παράδειγμα καὶ ἔκφρασις τῶν κοινότητων, ὧν ἀποτελεῖ μέλος καὶ ὧν μετέχει τῆς οὐσίας καὶ γενέσεως. Τὸ σύνολον τῶν αἰῶνων, λαῶν, πολιτειῶν, θρησκείων κλπ. εἶναι ἔκφρασις τῆς ἀπολύτου ὀλότητος, ἣν αἰσθανόμεθα καὶ εἰς ἣν πιστεύομεν, ἣτις προκύπτει ἡμῖν ἐκ τοῦ «νοῶ, ἄρα εἰμι (cogito, ergo sum)», τῆς βεβαιότητος τοῦ εἶναι τοῦ ἐγὼ ἡμῶν, τῆς βεβαιότητος δι' ἡμᾶς πραγματικότητος» (Droysen H. σ. 11).

(2) Ἀριστ. Π. Α' 2, 10 «Διότι δὲ πολιτικόν (*) ὁ ἄνθρωπος ζῶν πάσης μελίττης καὶ παντὸς ἀγελαίου ζῴου μᾶλλον, δήλον. Οὐδὲν γάρ, ὡς φαμεν, μάτηρ ἢ φύσις ποιεῖ, λόγον δὲ μόνον ὁ ἄνθρωπος ἔχει τῶν ζῴων. Ἡ μὲν οὖν φωνὴ τοῦ λυπηροῦ καὶ ἠδέος ἐστὶ σημεῖον, διὸ καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει ζῴοις· μέχρι γάρ τούτου ἡ φύσις αὐτῶν ἐλήλυθεν, ὥστε αἰσθάνεσθαι τοῦ λυπηροῦ καὶ ἠδέος καὶ ταῦτα σημαίνειν ἀλλήλοις. Ὁ δὲ λόγος ἐπὶ τὸ δηλοῦν ἐστὶ τὸ συμφέρον καὶ τὸ βλαβερόν, ὥστε καὶ τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἀδίκον. Τοῦτο γάρ πρὸς τᾶλλα ζῴα τοῖς ἀνθρώποις ἴδιον, τὸ μόνον ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ καὶ δικαίου καὶ ἀδίκου καὶ τῶν ἄλλων αἰσθῆσιν ἔχειν. Ἡ δὲ τούτων κοινωνία ποιεῖ οἰκίαν καὶ πόλιν».

(*) Κοινωνικὸν δηλονότι,

ατόμου εδρύνεται ο κύκλος ο πνευματικός της όλης κοινωνίας, εκ δὲ τοῦ εδρυνόμενου τούτου καθολικοῦ κύκλου ἀρύεται δύναμιν καὶ ζωὴν ἕκαστον ἀτομον. Ὅσον δὲ κἂν ἐκ πρώτης ὄψεως ὁ σχολὸς τοῦ κοινωνικοῦ βίου φαίνεται ἀπλῶς ἀμυντικός, καὶ διὰ τοῦτο ἀρνητικός, εἰς ζήτησιν ἀσφαλείας ἀτομικῆς ἀποβλέπων, κατ' οὐσίαν καὶ ἡ πρὸς κοινωνίαν ὁρμὴ καὶ αὐτὴ ἡ δύναμις τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἔχουσι χαρακτηριστὰ θετικὸν καὶ ἀποβλέπουσιν οὐχὶ ἀπλῶς πρὸς ἀσφάλειαν ἑκάστου, ἀλλὰ πρὸς παραγωγὴν κοινῆς ἀγαθοῦ καὶ πρὸς θετικὴν ἐνέργειαν κοινὴν, ἔτι δὲ καὶ παραγωγὴν κοινῶν συμφερόντων. Διὰ ταῦτα ἡ κοινωνία εἶναι ἀληθὴς μήτηρ τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἀλλὰ καὶ ἡ συνείδησις τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἢτοι ἡ ἱστορία, ὑπὸ τὴν ἐξ ὑποκειμένου ἔννοιαν αὐτῆς ὡς γνώσεως καὶ ἐπιστήμης, εἶναι προϊὼν τοῦ κοινωνικοῦ βίου, διότι εἶναι μὲν ἡ *μνήμη* ἑκάστου, ἢ κατὰ τὸν ποιητὴν «μουσομήτωρ ἐργάτις», ἡ ἀρχὴ τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ μόνον διὰ τῆς κοινωνίας, διὰ τῆς μεταδόσεως καὶ διαιωνίσεως τῆς μνήμης ἀποτελεῖται ἡ *ἱστορία*. Ἀλλ' ἡ κοινωνία τότε μόνον δύναται νὰ ἐκπληρώσῃ ἀσφαλῶς καὶ σχολίμως τὸν προορισμὸν αὐτῆς, ὅταν μεταβληθῇ εἰς κοινωνίαν ἔμπνευον ἢτοι πολιτικὴν, ὅταν ἐκ τοῦ κόλπου αὐτῆς γεννήσῃ τὴν πολιτείαν καὶ τὴν πολιτικὴν τάξιν, ἢτις εἶναι ἡ ἔμφυχσις τῆς κοινωνίας.

2) *Πολιτεία*.— Ἡ κοινωνία, ἢτοι ὁ κοινωνικὸς βίος, ὡς πάντα τὰ προϊόντα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἔχει διαφόρους βαθμοὺς ἀναπτύξεως ὁ δὲ ὑψηλότερος βαθμὸς κοινωνικῆς ἀναπτύξεως εἶναι ὁ *πολιτικός*, ὅποτε ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀναπτύσσεται, ἐκδηλοῦται καὶ ἐκφράζεται θετικῶς ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας. Ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας συνίσταται εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ δικαίου ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ δι' ἀρχῆς καὶ κυβερνήσεως ἐπὶ τούτῳ τεταγμένης(1). Τοῦ δικαίου δὲ ἡ ἀρχὴ στενωδὸς συνδέεται πρὸς τὴν τῆς ἐλευθερίας. Δύναμις καὶ ζωὴ, σφύγγος ζωῆς πρὸς παραγωγὴν ἱστορικοῦ βίου ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ εἶναι ἡ *ἐλευθερία*(2). Ἡ οὐσία τῆς ἐλευθερίας εἶναι τὸ νὰ μὴ κωλύηται μηδὲν μέλος τῆς κοινωνίας ἐν τῇ ἀναπτύξει τῶν δυνάμεων αὐτοῦ μηδὲ νὰ καταστρέφηται ὑπὸ τοῦ ἄλλου. Τοῦτο δὲ ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς πραγματώσεως τοῦ δικαίου τοῦ προσδιορίζοντος τὰ ὅρια τῆς ἐνεργείας ἑκάστου καὶ ὀφθαλμίζοντος καὶ κανονίζοντος τὰς ἀμοιβαίας πρὸς ἄλληλα σχέσεις τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας(3). Ἡ πραγμάτωσις τοῦ δικαίου γίνεται διὰ νόμων ἐρημευόντων καὶ

(1) «Ἡ πολιτεία εἶναι ἡ ἐνωσις πλήθους ἀνθρώπων ὑπὸ τὸν νόμον τοῦ δικαίου» (Κάντιος, Rechtslehre, § 45).

(2) Ἀριστ. Πολ. Γ' 4 7 «Ἡ δὲ πόλις κοινωνία τῶν ἐλευθέρων ἐστίν».

(3) «Τὸ δίκαιον εἶναι τὸ σύνολον τῶν ὁσων, ὅφ' οὗς ἡ ἀσφαλιστικὴ ἐνέργεια τοῦ ἔθνους μετὰ τῆς ἀσφαλιστικῆς ἐνεργείας τοῦ ἑτέρου δύναται νὰ συμβιβασθῇ κατὰ γενικὸν πᾶσι νόμον τῆς ἐλευθερίας» (Κάντιος, Rechtsl. Einleitung § C).

ἐπιβαλλόντων τὸ δίκαιον(1). Ἀλλὰ τοῦτο γίνεται μόνον δι' ἀρχῆς καὶ κράτους. Ἐντεῦθεν δύναμις καὶ κράτος εἶναι ἀπαραιτήτως συνδεδεμένα μετὰ τῆς πολιτείας καθιστάμενα συνώνυμα ταῦτη. Ἡ πολιτεία ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, τὴν «πασῶν τῶν κοινωνιῶν κυριωτάτην καὶ κρατίστην καὶ πάσας περιέχουσαν τὰς ἄλλας»(2). Καλεῖται δὲ πόλις καὶ κοινωνία πολιτικὴ ἢ ὀνομαζομένη παρ' ἡμῶν συνήθως *πολιτεία*(3). Ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς πολιτείας εἶναι ἡ οἰκογένεια, ἡ πρώτη αὕτη ἀνθρωπίνῃ κοινωνία, ἡ διὰ τῶν φυσικῶν καὶ ἠθικῶν δεσμῶν ἄρρενος καὶ θήλεος, γονέων καὶ τέκνων, *δεσπότου καὶ δούλου* παραχθεῖσα, εἶναι γνώμη ἐξενεχθεῖσα τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην, ἡ οἰκογένεια, ἢτοι ἡ οἰκογενειακὴ πολιτεία, προῆλθε τὸ μὲν ἐκ τοῦ συνδέσμου τοῦ ἄρρενος καὶ τοῦ θήλεος τοῦ παραχθέντος ἐκ τῆς γενετησίας ὁρμῆς τὸ δὲ ἐκ τῆς σχέσεως τοῦ δεσπότου καὶ δούλου, ζητούντων ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἐνώσει τὴν σωτηρίαν καὶ τὸ συμφέρον. Ἐκ τῶν δύο τούτων κοινωνιῶν προῆλθεν ἡ πρώτη οἰκία ἢ ὁ οἶκος(4). Ἐκ τῆς κοινωνίας τῶν οἰκῶν προῆλθεν ἡ κώμη εἶτα δὲ ἡ τελεία κοινωνία, ἡ πόλις, ἢτοι ἡ πολιτεία ἢ οὕσα αὐτάρκεια πρὸς παραγωγὴν καὶ ἀνάπτυξιν βίου τελείου(5). Ἡ ἀρχὴ λοιπὸν τῆς πολιτείας, κατὰ τὸν

(1) Στράβ. Α' 11 «Τύπος δὲ καὶ σχῆμα πολιτείας ὁ νόμος· διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὸ δίκαιον εἶπον τινὲς τὸ τοῦ κρείττονος συμφέρον».

(2) Ἀριστ. Πολ. Α' 1, 1 «Ἡ πασῶν κυριωτάτη (κοινωνία) καὶ πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας· αὕτη δ' ἐστίν ἡ καλουμένη πόλις καὶ ἡ κοινωνία ἢ πολιτικὴ. (Ὁ αὐτὸς Β' 1, 1)... ἡ κοινωνία πολιτικὴ ἢ κρατίστη πασῶν τοῖς δυναμένοις ζῆν ὅτι μάλιστα κατ' εὐχὴν».

(3) Ἐκεῖνο ὅπερ ἡμεῖς λέγομεν συνήθως *πολιτεία* ὁ Ἀριστοτέλης ἐκφράζει διὰ τοῦ πόλις. Καθόλου δὲ πόλις παρὰ τοῖς ἀρχαίοις σημαίνει ἐκεῖνο ὅπερ λέγεται παρ' ἡμῶν πολιτεία ἢ κράτος. («Αὕτη δ' ἐστίν ἡ καλουμένη πόλις καὶ ἡ κοινωνία ἢ πολιτικὴ»). Ἐντεῦθεν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἡ πόλις σημαίνει καὶ ἐκεῖνο, ὅπερ παρ' ἡμῶν τὸ ὄνομα πατρίς (φιλόπολις=φιλόπατρις). *Πολιτεία* δὲ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις σημαίνει συνήθως τὸ σχῆμα, τὴν τάξιν, τὸ σύνταγμα, ὡς λέγομεν ἡμεῖς, τῆς πόλεως (τῆς καθ' ἡμᾶς «πολιτείας»), τοῦτο δὲ καλεῖται καὶ πολίτευμα. Ἰδ. Ἀριστ. Πολιτ. Γ' 4, 1. «Ἐστὶ δ' ἡ πολιτεία πόλεως τάξις τῶν τε ἄλλων ἀρχῶν καὶ μάλιστα τῆς κυρίας πάντων. Κύριον μὲν γὰρ πανταχοῦ τὸ πολίτευμα τῆς πόλεως, πολίτευμα δ' ἐστὶν ἡ πολιτεία». Ὁ αὐτὸς αὐτόθι Ε' 5, 1 «Ἐπεὶ δὲ πολιτεία μὲν καὶ πολίτευμα σημαίνει ταῦτόν, πολίτευμα δ' ἐστὶ τὸ κύριον τῶν πόλεων». Ἀλλ' ἐνίοτε καὶ *πολιτεία* φαίνεται ταυτόσημον παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει πρὸς τὸ πόλις, ὅπερ σημαίνει τὴν *πολιτικὴν κοινωνίαν*. Ἀναλόγως τοῦ παρ' ἡμῶν πολιτεία καὶ ἐν ταῖς Εὐρωπαϊκαῖς γλώσσαις παρήχθησαν τὰ ὀνόματα État καὶ Staat ἐκ τοῦ Lat. Status (=κατάστασις, Status rei publicae=κατάστασις τῆς πολιτείας ἢ τοῦ κράτους).

(4) Ἀριστ. Πολ. Α' 2, 6. «Ἐκ μὲν οὖν τῶν δύο κοινωνιῶν, οἰκία πρῶτον, καὶ ὀρθῶς Ἡσίοδος εἶπε ποιήσας «Οἶκον μὲν πρώτιστα γεννᾶν τὸν βουὸν ἀροτήρα, ὁ γὰρ βούς ἀντ' οἰκέτου τοῖς πένησιν ἐστίν».

(5) Ὁ αὐτὸς αὐτόθι Α' 2, 8 «Ἡ δ' ἐκ πλείονων κωμῶν κοινωνία τέλειος πόλις, ἢ δὴ πάσης ἔχουσα πέρας τῆς αὐταρκείας, ὡς ἐστὶν εἰπεῖν, γινόμενη μὲν οὖν τοῦ ζῆν ἐνεκεν, οὕσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν».

Ἀριστοτέλην, εἶναι ὅλως πατριαρχική καὶ αἱ πόλεις ἦτοι αἱ πολιτεία πᾶσαι ἐβασιλεύοντο ἐν ἀρχῇ, ὡς ἐκ βασιλευομένων οἴκων συνελθούσαι «πᾶσα γὰρ οἰκία βασιλεύεται ὑπὸ τοῦ πρεσβυτάτου» (1). Ἄλλ' εἰ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης οὕτως ἀναλυτικῶς ἐρμηνεύει τὴν γένεσιν τῆς πολιτείας, οὐχ' ἦττον ὅμως φρονεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι «φύσει πολιτικὸν ζῷον» καὶ ὅτι ἡ πολιτεία εἶναι πραγματοποίησις τῆς ἰδέας τῆς λανθανούσης ἐν οἰαδῆποτε ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ, ἥτις εἶναι φύσει προωρισμένη πρὸς πολιτικὸν βίον· καὶ ἡ ἰδέα τῆς κοινωνίας ἐν τῇ καθολικωτέρᾳ ἐννοίᾳ αὐτῆς, ἦτοι ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ δι' αὐτῆς ὑπὸ τῆς φύσεως ἐπιδιωκομένου σκοποῦ, προϋπάρχει καὶ προηγείται τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀτόμου, τοῦ μὴ δυναμένου νὰ ὑπάρχῃ ἄνευ πολιτείας, ἄνευ νόμου, ἄνευ δικαίου· καὶ ὁ ἄνθρωπος ὁ βίῳ ἐκτὸς πολιτείας, ὁ «ἀθέμιστος, ὁ ἀνέστιος» εἶναι ὡσπερ θηρίον. Ἡ δικαιοσύνη ὑφίσταται καὶ ἀσκεῖται ἐν τῇ πολιτείᾳ (2). Ἄλλ' ὁ σκοπὸς τῆς πολιτείας δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ ὑπεράσπισις τοῦ δικαίου τῶν ἀποτελούντων τὴν κοινωνίαν, ἀλλὰ καὶ ἡ θετικὴ προαγωγή τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, τὸ εὖ ζῆν ἢ εὐδαιμονία (3). Τοιαῦται αἱ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς πολιτείας θεωρίαι τοῦ μεγίστου φιλοσόφου πολιτειολόγου τῆς ἀρχαιότητος, θεωρίαι συμβιβάζουσαι τὰς νῦν ἐπικρατούσας δύο μεγάλας περὶ πολιτείας ἀντιθέτους θεωρίας,

(1) Καὶ ὁ Ὅμηρος περὶ τῆς κοινωνίας τῶν Κυκλάπων λέγει (Ὅδ. Ι 112-115) ὅτι ἐν αὐτῇ δὲν ὑπῆρχον «οὔτε ἀγοραὶ βουλευφόροι οὔτε θέμιστες» ἦτοι οὔτε ἐκκλησίαι λαοῦ οὔτε νόμοι, ἀλλ' οὐχ' ἦττον ἐν τῇ ἰδεώδει ταύτῃ κοινωνίᾳ «ἐθεμίστευεν ἕκαστος παίδων ἢ δ' ἀλόχων»· ὅπερ μαρτυρεῖ ὅτι ὁ ποιητὴς πρὸ τῆς ἀναπτύξεως τῆς πολιτικῆς κοινωνίας ἐν τῇ πόλει ἐθεώρει ὑπάρχουσαν ταύτην ἐν τῷ οἴκῳ.

(2) Ἀριστοτ. Πολιτ. Α' 2, 8 «Διὸ πᾶσα πόλις φύσει ἐστίν, ἐπίπερ καὶ αἱ πρῶται κοινωνίαι... Ἐκ τούτων οὖν φανερόν ὅτι τῶν φύσει ἢ πόλις ἐστίν, καὶ ὅτι ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῷον, καὶ ὁ ἄπολις διὰ φύσιν καὶ οὐ διὰ τύχην ἦτοι φαῦλός ἐστιν ἢ κρείττων ἢ ἄνθρωπος, ὡσπερ καὶ ὁ ὑφ' Ὁμήρου λοιδορηθεὶς «ἀφρήτωρ, ἀθέμιστος, ἀνέστιος». Καὶ πρότερον δὴ τῇ φύσει πόλις ἢ οἰκία καὶ ἕκαστος ὁμοῦ ἐστίν. Τὸ γὰρ ὅλου πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέρους, ὡσπερ γὰρ καὶ τελεωθὲν βέλτιστον τῶν ζῳῶν ἄνθρωπος ἐστίν, οὕτω καὶ χωρισθὲν νόμου καὶ δίκης χειρίστον πάντων. Χαλεπωτάτῃ γὰρ ἀδικία ἔχουσα ὄπλα· ὁ δ' ἄνθρωπος ὄπλα ἔχων φύεται φρονήσει καὶ ἀρετῇ, οἷς ἐπὶ τάναντία ἐστὶ χρῆσθαι μάλιστα. Ἡ δὲ δικαιοσύνη πολιτικὴ... ἢ γὰρ δικαιοσύνη πολιτικῆς κοινωνίας τάξις ἐστίν· ἢ δὲ δίκη τοῦ δικαίου κρίσις»

(4) Ἀριστ. Πολ. Γ' 5, 13-14 «Φανερόν τοίνυν ὅτι ἡ πόλις οὐκ ἐστὶ κοινωνία τόπου καὶ τοῦ μὴ ἀδικεῖν σφᾶς αὐτοὺς καὶ τῆς μεταδόσεως χάριν, ἀλλὰ μὴν ἀναγκαῖον ὑπάρχει, εἴσπερ ἐστὶ πόλις, οὐ μὴν οὐδ' ὑπαρχόντων τούτων ἀπάντων ἤδη πόλις, ἀλλ' ἢ τοῦ εὖ ζῆν κοινωνία, καὶ τῆς οἰκίας καὶ τοῦ γέννου, ζωῆς τελείας χάριν καὶ ἀντάρκους... Τέλος μὲν οὖν πόλεως τὸ εὖ ζῆν, ταῦτα δὲ τοῦ τέλους χάριν. Πόλις δὲ ἢ γενῶν καὶ κομῶν κοινωνία ζωῆς τελείας καὶ ἀντάρκους. Τοῦτο δ' ἐστίν, ὡς φαμεν, τὸ ζῆν εὐδαιμόνας καὶ καλῶς». Ὁ αὐτὸς Πολ. Ζ' 7, 2. «Ἡ δὲ πόλις κοινωνία τις ἐστὶ τῶν ὁμοίων, ἐνεμεν δὲ ζωῆς τῆς ἐνδεχομένης ἀρίστης».

ὧν ἢ μὲν περιορίζει τὸν σκοπὸν τῆς πολιτείας εἰς τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ δικαίου. ἢ δὲ ἐπεκτείνει αὐτὴν καὶ ἐπὶ τὴν εὐδαιμονίαν τῶν πολιτῶν.

Ὅτι ἡ πολιτεία παρήχθη βαθμηδὸν ἐκ τῆς οἰκογενείας καὶ ἐκ τῆς πατριᾶς δὲν παραδέχονται πάντες οἱ νεώτεροι περὶ τὴν ἱστορίαν φιλόσοφοι. Κατὰ τοὺς περὶ τὸν Ἐγγελον ἢ πολιτεία προῆλθεν ἐξ αὐτῆς τῆς ἐξ αὐτοσυνειδησίας τοῦ ἀνθρώπου προερχομένης ἐλευθερίας. Ἡ τοιαύτη ἐλευθερία ἤγαγεν εἰς συγκρούσιν καὶ ἐκ τῆς συγκρούσεως ταύτης, τοῦ «πολέμου ἀπάντων καθ' ἀπάντων (bellum omnium in omnes)», προέκυψεν ὁ διὰ συνθήκης καθορισμὸς τοῦ δικαίου ἐκάστου. Ὁ πόλεμος ἐκεῖνος ἀπάντων καθ' ἀπάντων δὲν ἦτο τυφλή τις πάλη περὶ ὑπάρξεως, ἀλλὰ πάλη ὑπὲρ ἐπικρατήσεως συγκρουομένων ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν. Ἐντεῦθεν ἢ συνθήκη ἢ συμβιβάζουσα τὰς ἐλευθερίας ταύτας καὶ καθιερούσα τὸ δίκαιον, ἦτοι τὸ μέτρον τῆς ἐλευθερίας ἐκάστου (ἴδ. τὸν ἀνωτέρω ἐν σελ. 56 σημ. 3 δοθέντα ὑπὸ τοῦ Καντίου ὄρισμόν τοῦ δικαίου) ἀναγκαιῶς ἐγένετο τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν **πολιτείαν**, ἥτις ἐπραγματοποιήθη βαθμηδὸν διὰ τῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτυχθείσης καθολικῆς συνειδήσεως τοῦ δικαίου καὶ διὰ τῆς ἐντεῦθεν προελθούσης συνειδήσεως τοῦ καθόλου, ἦτοι τοῦ κοινῶν δικαίου. Οὕτως ἡ ἐλευθερία ἐκάστου ἀπὸ ἀπολύτου καὶ ἀπεριορίστου κατέστη περιορισμένη καὶ ἔλαβεν ἐννοίαν ἀρητηκὴν, τὴν τοῦ μὴ κωλύεσθαι τινα ἐν τῇ αὐτοσυνειδήτῳ ἐνεργείᾳ ὑπ' ἄλλου τινὸς ἐντὸς τῶν διαγεγραμμένων διὰ τοῦ δικαίου ὑφ' ὅλης τῆς κοινωνίας ὁρίων. Οὕτως αἱ φυσικαὶ ὁρμαὶ τῶν ἀτόμων ἐν τῇ διὰ τῆς πολιτείας πραγματοποιηθείσῃ **ἀρχῇ** καὶ ἐξουσία τῆς λογικότητος ἔλαβον χαρακτῆρα καὶ ἠθικὸν χρίσμα λογικότητος καὶ ἠθικότητος διὰ τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου καὶ τῶν ἐκ τούτου προερχομένων ἀπαιτήσεων (δικαιωμάτων) καὶ ὑποχρεώσεων (καθηκόντων). Οὕτω, κατὰ τὴν δευτέραν θεωρίαν, ἡ γενετήσιος ὁρμὴ κατέστη ἠθικὴ διὰ τοῦ γάμου καὶ διὰ τῆς οἰκογενείας, ἐνῶ κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἐκτεθείσαν πρώτην θεωρίαν ἢ ἐκ φυσικῶν δυνάμεων καὶ σχέσεων προελθούσα οἰκογένεια παρήγαγε τὴν οἰκογενεακὴν πολιτείαν, ἐκ ταύτης δὲ ἀναπτυσσομένης βαθμηδὸν καὶ αὐξανομένης, παρήχθησαν ἢ πολιτεία ἐντὸς εὐρύτερων ὁρίων καὶ οἱ νόμοι καὶ τὸ δίκαιον· ἢ τῆς ἐκδικήσεως ὁρμὴ ἀντικατέστη διὰ τῆς ποινῆς τῆς νομίμου καὶ ἢ πρὸς κοινωνίαν ὁρμὴ διὰ τῆς ἰδρύσεως ἐννόμου σχέσεως ἐν τῇ πολιτείᾳ. Οὕτω, κατὰ τὴν αὐτὴν θεωρίαν, ἢ ἰδέα τοῦ δικαίου καὶ τοῦ νόμου καὶ ὁ θεσμὸς τῆς πολιτείας καὶ ἢ μετὰ ταύτης συνδεομένη ἐξουσία δὲν παρήχθησαν ἐκ τῆς φυσικῆς πολιτείας τῆς οἰκογενείας, ἀλλὰ παρήγαγον αὐτὴν λαβοῦσαν καὶ ταύτην τὸ ἠθικὸν χρίσμα τῆς ἰερότητος τῆς οἰκογενείας, ἦτοι τῆς οἰκογενεακῆς τάξεως καὶ πολιτείας.

Δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ ἀσχοληθῶμεν ἐνταῦθα περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς πολιτείας, ἀλλ' ἀναγκαῖον ἐκ τῶν προτέρων νὰ διατρανωθῇ γενικῶς διὰ βραχέων

ή σχέσις ή έσωτερική τής πολιτείας, του άξονος τούτου, περί ον στρέφεται ό ιστορικός βίος, προς την άρχήν του ιστορικού βίου. Οιαδήποτε δέ και αν υποθετή ή άρχή τής πολιτείας εν τώ βίω του ανθρώπου, αναντίρρητον ότι ή ιδέα του δικαίου, είτε έξ άρχής καθοδηγήσασα τον άνθρωπον εις την πολιτείαν, είτε έξ των υστέρων εν τή δια φυσικών αιτίων και δυνάμεων δημιουργηθείση πολιτεία αποκαλυφθείσα και εκλάμψασα, κατ' ουσίαν υπήρχε εν τή ανθρωπίνη συνειδήσει και εν μέσφ των τυφλών φυσικών ορμών, εν ληληθυία καταστάσει υφισταμένη και ενεργούσα ούχι δια τής οκένσεως, αλλά δια τής άρχεγόνου συνειδήσεως του ανθρώπου. Και δέν υπάρχει πολιτεία ανθρωπίνη, εν οίφδηποτε βαθμῶ αναπτύξεως κἄν διατελή ό λαός ό χρώμενος αὐτῇ, φανερώς ή ληληθότως μη ενέχουσα την ιδέαν του δικαίου. Τό ζρεισμα τό έσωτερικόν τής πολιτείας είναι τό δίκαιον, τό έχον τό κράτος αὐτοῦ εν τή καθολική συνειδήσει τής πολιτείας, και ό νόμος, ό διατυπῶν κοί έρμηνεύων την άρχήν του δικαίου καθ' ὄρισμένας περιστάσεις, ανάγκας και σκοπούς* αλλά τό ζρεισμα τό έξωτερικόν, ή δύναμις δι' ἧς πραγματοποιεῖται και δεσπῶζει εν τή κοινωνία τό δίκαιον, είναι ή έξουσία, τό κράτος, ή άρχή ή διαθέτουσα πάσας τάς φυσικάς και πνευματικάς δυνάμεις τής κοινωνίας προς ὑπαρξιν και ασφάλειαν τής πολιτείας εν τῷ έσωτερικῷ και εν τῷ έξωτερικῷ και προς εκπλήρωσιν του σκοπού τής πολιτείας. Ἡ έξουσία είναι τοσοῦτον απαραίτητος προς πραγματοποίησιν του δικαίου και προς ὑπαρξιν τής πολιτείας και προς τό καταστήσαι την πολιτείαν αὐτήν και τον νόμον, αντι ἀπλών ιδεῶν και έννοιῶν και ἀληθειῶν πρακτικῶν, δυνάμεις πραγματικάς εν τή κοινωνία, ὡστε ή πολιτεία εν τή έξωτερική εκδηλώσει, εμφανίσει και ενεργεία αὐτῆς παρίσταται ὡς κράτος και καλεῖται κράτος(1). Ἐλλά κατά βάθος ό λόγος του κράτους, ἦτοι τής έξουσίας προς την πολιτείαν, είναι πάντοτε ό του μέσου προς τον σκοπόν, ούχι δέ ό τής ουσίας προς την εκδήλωσιν ή τής ιδέας προς τό ιδεῶδες (2). Ἡ έξουσία ἀνήκει εις την πολιτείαν (εν

(1) Πρβλ. τὰ νεότερα empire (imperium=έξουσία)=κράτος. Ἐν τή αρχαία Ἑλληνική τό κράτος σημαίνει πάντοτε έξουσίαν πολιτικήν, ούχι την πολιτείαν, ὡς νῦν παρ ἡμῖν.

(2) Τά περί τής φυσικής άρχής, ἦτοι τής καταγωγῆς τής έξουσίας και των σχέσεων αὐτῆς προς την πολιτείαν ό Ἀριστοτέλης ἀντελήφθη ὅλως ἐμπειρικῶς και πρακτικῶς καλῶντην πολιτείαν ἀπλῶς «τάξι των άρχῶν, των τε άλλων άρχῶν και μάλιστα τής κυρίας πάντων...» («πολίτευμα δ' ἐστί τό κύριον των πολιτῶν, ανάγκη δ' είναι κύριον ή ένα ή ὀλίγους ή πολλούς...»), οὐδαμῶς δέ φιλοσοφῶν περί τής άρχής και τής καταγωγῆς αὐτῆς τής έξουσίας. Τινές των νεωτέρων, των αποκλεισάντων τής ανθρωπίνης ιστορίας πάσαν ιδέαν και δύναμιν ἠθικήν, τά πάντα δέ έρμηνεύοντων δια τής άρχής τής φυσικής εξέλιξεως, την άρχήν τής πολιτείας έζητήσαν εν τή έξουσία, ταύτην δέ εν τή κοινῇ τῷ ανθρώπῳ και τισι γένεσι ζῳων ιδιότητι του άρχειν και υπακούειν. Και φαίνεται μὲν και ό Ἀριστοτέλης τοιοῦτόν τι υπαινισ-

τή ευρυτάτη έννοία του νόμου) και μόνη αὐτή κέκτηται την έξουσίαν, διότι μόνη αὐτή προστατεύει πάντα τὰ δίκαια τής κοινωνίας. Πάσα απομάκρυνσις από τής άρχής ταύτης, άγούσα εις δημιουργίαν κράτους εν κράτει, άκυροί την ιδέαν τής πολιτείας. Ἐλλά ἵνα ή πολιτεία μόνη, συναφδᾶ τῇ ιδέᾳ και τῷ σκοπῷ αὐτῆς

σόμενος εν οἷς λέγει «τό μὲν γάρ δυνάμενον τῇ διανοίᾳ προσῶν άρχον φύσει και δεσπῶζον φύσει, τό δέ δυνάμενον τῷ σώματι ταῦτα ποιεῖν άρχόμενον και φύσει δούλον»* ἄλλ' ό σκοπός του Ἀριστοτέλους ἀποβλέπει εν τούτοις κυρίως εις τό ἀποδεκνῶναι ὡς φυσικήν την άρχήν τής διακρίσεως των ανθρώπων εις ελευθέρους και δούλους. Πάντα δέ τά περί του θέματος τούτου υπό του μεγάλου φιλοσόφου φιλοσοφούμενα είναι βεβιασμένα και πλήρη θεώρησεν ὡς ιδέαν άρχέγονον τής πολιτείας, ὡς αὐτήν την ουσίαν τής πολιτείας, ὡς ζῶν τής πολιτείας, ὡς έχουσαν τοιαύτην θέσιν εν τῷ χώρῳ τής πολιτείας, οἷαν ή άγάπη εν τῇ οικογενείᾳ, ή πίστις εν τῇ εκκλησίᾳ, τό καλόν εν τῷ χώρῳ τής τέχνης* και τον νόμον τής έξουσίας εν τῷ πολιτικῷ κόσμῳ ἐθεώρησεν ὡς την αὐτήν έχοντα ισχύν, ἦν ό νόμος τής βαρύτητος εν τῷ κόσμῳ τῷ φυσικῷ. Ἐλλά ή τοιαύτη θεωρία φαίνεται ἐμπνευσθεῖσα τῷ περιφῆμῳ ιστορικῷ και φιλοσοφῷ μᾶλλον έξ των περί του κράτους Πρωσσικῶν ιδεῶν και φρονημάτων αὐτοῦ ή έξ ἀναλυτικῆς έρευνῆς ιστορικής. Ἡ ιδέα τής πολιτείας δέν είναι τό κράτος, ἄλλὰ τό δίκαιον, ή τάξις ή ἠθική, και ἐπί τέλους ή εὐδαιμονία τής κοινωνίας* και οὐδέποτε ή έξουσία δύναται νά θεωρηθῇ ὡς έχουσα προς την πολιτείαν την σχέσιν, ἦν έχει τό καλόν προς την τέχνην. Ἐν ή έξουσία θεωρητέα κατά τό Εὐαγγέλιον ἀνωθεν δεδομένη και δια τουτου ιερά, τουτο προέρχεται έξ τής στενῆς και ἀδιασπάστου συναφείας τής έξουσίας προς την πολιτείαν, προς τό δίκαιον και προς τους νόμους. Ὁ Ζεὺς παρ' Ὁμήρῳ δίδωσι μὲν τό κράτος εις τους βασιλεῖς, και τής κληρονομικῆς βασιλικῆς άρχής του Ἀγαμέμνονος τό σύμβολον, τό ἀφθιτον και ἀθάνατον σκήπτρον, ἐδόθη υπό του Διός δια του Ἐρμού εις τον Πέλοπα και παρᾶ τουτου μετεβίβασθη διαδοχικῶς εις τον υἱόν και εις τους απογόνους (εν Ἰλ. Β 206 συνάπτονται ἀμφοτέρω, σκήπτρον και θέμιστες «σκήπτρον δ' ἠδὲ θέμιστας, ἵνα σφίσι βασιλεύῃ»)* ἄλλ' ή θεία, ή ιερά ιδιότης των βασιλέων είναι ότι ἐμπνέονται υπό του Διός ή λαμβάνουσι παρᾶ τουτου ούχι ἀπλῶς έξουσίαν, ἄλλὰ «θέμιστας» (δικασπόλοι, «οἱ τε θέμιστας προς Διός εἰρύονται» Ἰλ. Ι 238) και ό ποιητής λοιδορεῖ τον ἀθέμιστον ἐπίσης ὡς τον «ἀφρότορα* και ἀνέστιον» (ἴδ Ἰλιάδ. Ι 63) υπαινισσόμενος ότι αἱ θέμιστες ἦτοι οἱ θεοὶ νόμοι συγκρατοῦσι την κοινωνίαν και την πολιτείαν. Είναι ἀληθές ότι ή ἀδιάσπαστος ἐνότης τής έξουσίας και του νόμου, καθίστησι δυσχερῆ την διάκρισιν των ιδεῶν* ἄλλ' όταν γένηται τοιαύτη τις διάκρισις κατ' ἀφαίρεσιν, ή προτεραιότης, και συν αὐτῇ τό οὐσιῶδες και ή ιδέα ἀνήκουσιν ούχι εις την έξουσίαν, ἄλλ' εις τό δίκαιον και εις την ἠθικήν τάξιν, ἄπερ ἀποτελοῦσι την ουσίαν και τον σκοπόν τής πολιτείας πλέον ή ή έξουσία.

* Ἐφρότορα κυριολεκτικῶς σημαίνει τον μη έχοντα ἀδελφόν (ἀνάδελφον). Είναι δέ ή ἑλληνική λ. φράτωρ και φρατήρ (ή φράτηρ) φυσικῶς και κυριολεκτικῶς ταυτόσημος τῇ λ. ἀδελφός και είναι κοινή πάσαις ταῖς συγγενέσι γλώσσαις τής Ἀρίας γλωσσικῆς οικογενείας (εν τῇ Λατινική frater εν τῇ Γοτθική ἦτοι τῇ ἀρχαιότατῃ Γερμανική bróthar) εν τῇ ἀρ-

κατέχη τὴν ἐξουσίαν, πρέπει νὰ πραγματοποιῆ ἐν ἑαυτῇ πάντα τὰ δίκαια τῆς εἰς πολιτείαν συνισταμένης κοινωνίας, τοῦτο δὲ κατορθοῦται πάλιν διὰ τῆς ἐσωτερικῆς ἁρμονίας τῶν ἀποτελούντων τὴν κοινωνίαν ἀνθρώπων καὶ λαῶν. Διὰ τοῦτο τὸ ὁμόφυλον ἢ ὁμοεθνὲς καὶ τὸ ὁμόθρησκον καὶ τὸ ὁμόγλωσσον, καίτοι ἐν τῷ ἰδεώδει προτύπῳ τῆς πολιτείας οὐδὲν σημαίνουσιν, ἀλλ' ἐν τῇ γενέσει καὶ ἀναπτύξει αὐτῆς εἰσὶ συντελεστικώτατα εἰς τὸ ἁρμονικὸν καὶ ὁμαλὸν τῆς ἀναπτύξεως ταύτης· καὶ ἂν μὴ ἀρίστη, τοὐλάχιστον ζωτικωτάτη ἠθικῶς, ἐπὶ τῆς γῆς πολιτεία εἶναι ἢ ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος στηριζομένη, ἐκτὸς ἐννοεῖται τοῦ ἰδεώδους χώρου τελείας κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως.

Ἐν τοιαύτῃ ἐθνικῇ πολιτείᾳ ἢ φυσικῇ φυλετικῇ ἀτομικότης λαοῦ τινος διὰ τῆς ἀτομικῆς τοῦ λαοῦ τούτου ἐν τῇ ἐσωτερικῇ αὐτῆς ἀναπτύξει ἰδιοφυίας παράγει τὸν βίον τὸν ἐθνικὸν καὶ δημιουργεῖ *ἐθνότητα* ἢ ἐθνικότητα (*nationalité*) (1). Μόνον δὲ ἐν τῷ ἐθνικῷ βίῳ καὶ διὰ τοῦ ἐθνικοῦ βίου δύναται νὰ

χαίει Σλαβονικῇ *bratru* ἐν τῇ Λιθουανικῇ *broterelis* (ἐν τύπῳ ὑποκοριστικῆς=ἀδελφούλης) ἐν τῇ Σανσκριτικῇ *bhrātā* ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Βακτρικῇ ἢ Ζενδικῇ *bratar* ἐν τῇ Περσικῇ *brater*. Ἀλλ' ἐνῶ ἐν πάσαις ταῖς λοιπαῖς Ἀρίαις ἢ λ. σημαίνει τὸν φυσικὸν ἀδελφόν, ἐν τῇ Ἑλληνικῇ, πρὸ ἀνημνευτῶν χρόνων, ἀπέβαλε τὴν φυσικὴν σημασίαν τοῦ κατὰ σάρκα ἀδελφοῦ, ἀντικατασταθεῖσα ἐν ταύτῃ ὑπὸ τοῦ ἐπιθέτου ἀδελφός (= *δμογάστριος* ἐκ τοῦ ἀ-δελφός). Πρὸβλ. τὸ Σανσκρ. *sa-garbhās*=ὁμογάστριος καὶ τὸ Τουρκικὸν *kardeş*=ἀδελφός, κυρίως ὁμογάστριος), μετέστη δὲ εἰς τὴν τροπικὴν σημασίαν τοῦ μέλους μιᾶς ἀδελφότητος συγγενείας, μιᾶς *φράτρας* ἢ *φρήτρας*, ἰδίως ἐν τῷ τύπῳ *φρατρία*, ὅστις καὶ πολιτικὴν προσέλαβεν ἔννοιαν. Ἐντεῦθεν δὲ τὸ ἐν τῇ ἄνω σημειώσει *ἀφρήτωρ* σημαίνει τὸν μὴ ἀνήκοντα εἰς *φράτραν* μηδεμίαν, τὸν στερούμενον κοινωνίας καὶ κοινωνικοῦ βίου, οὗ ἡ φράτρα ἀπετέλει τὴν πρώτην καὶ θεμελιώδη μονάδα.

(1) Ἐθνότης καὶ ἐθνικότης (*nationalité*) εἰσὶν ὅροι, ὧν ποιούμεθα χρῆσιν ἐν τῇ νέᾳ Ἑλληνικῇ, οὐδεμίαν ἄλλην ἔχοντες θέσιν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γλώσσῃ τῇ Ἑλληνικῇ. Ἐν ταύτῃ *ἔθνος* λέγεται περὶ πάσης ομάδος ἢ ἀγέλης ζώων ἢ ἀνθρώπων (ἔθνος μελισσῶν, βοῶν, χοίρων, ἢ *ἔθνος βροτέων* (ἀνθρώπων δηλαδὴ)). Ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ ἐπίθετον *ἔθνεος*=ἀγελαῖος, χυδαῖος, οὐχὶ γνήσιος). Ἐθνος Ἑλλήνων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ λέγεται μόνον περὶ τῆς φυλῆς τῆς δούσης τ' ὄνομα εἰς τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων, εἶ δὲ περὶ *ἐθνῶν* (λαῶν δηλονότι) Ἑλληνικῶν, ἀλλ' οὐδέποτε περὶ τοῦ ὅλου Ἑλληνικοῦ γένους ἢ τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου. Οἱ πρὸς δήλωσιν τούτου ὅροι εἶναι Ἑλλάς, τὸ Ἑλληνικόν, οἱ Ἕλληνες. Ἡμεῖς παραλαβόντες τὸ Φραγκικὸν *national* καὶ μεταφράσαντες αὐτὸ *ἔθνος* ἐδημοιογήσαμεν καὶ τοὺς ἐκ τούτων παραγομένους ὅρους *ἐθνότης* καὶ *ἐθνικότης* κατὰ τὰ ἀντίστοιχα Φραγκικὰ *nationalité*. Ἐν τῇ Χριστιανικῇ δὲ ἱστορίᾳ ἡμῶν εἶναι ἐν χρῆσει τὸ *ἔθνος*, καὶ Ἐθνικός προκειμένου περὶ εἰδωλολατρῶν (μὴ Χριστιανῶν, μὴδ' Ἰουδαίων) κατὰ μετάφρασιν τοῦ Ἑβραϊκοῦ= *Κογίμ* προκειμένου περὶ *ἐθνῶν* μὴ Ἑβραϊκῶν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἐκλεκτὸν ἢ περιούσιον λαὸν τοῦ Κυρίου, τοὺς Ἑβραίους. Καὶ οἱ Χριστιανοὶ ὡς περιούσιος λαὸς τοῦ Κυρίου *ἐθνικούς* ὠνόμασαν τοὺς μὴ Χριστιανούς (καὶ μὴ Ἰουδαίους). Οὕτω δὲ καὶ ἐν τῇ Λατινικῇ Χριστιανικῇ γραμματείᾳ καὶ λ. *gens* ἢ σημαίνουσα γένος μετέστη ἐν τῷ πληθυν-

ἀναπτύξει ὁ ἄνθρωπος ἀληθῆ ὑψηλότερον πολιτισμὸν καὶ βίον ἱστορικόν· καὶ οἱ διάφοροι λαοὶ τοῦ κόσμου οἱ χωριζόμενοι ἀπ' ἀλλήλων ὡς ἰδιαίτερα ἔθνη διὰ τῆς πολιτείας ἐνθεν μὲν ἀναπτύσσουσιν ἱστορικὸν βίον μόνον διὰ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἐθνικοῦ βίου παραγόμενον, ἐνθεν δὲ προσεγγίζοντες πρὸς ἀλλήλους ἀποτελοῦσιν ὁλόκληρον κόσμον πολιτικὸν ἢ συμπολιτείαν ἐθνῶν συνεχομένην καὶ συγκρατουμένην διὰ διεθνῶν σχέσεων καὶ διεθνῶν νόμων. Κόσμος πολιτικός, συμπολιτεία ἐθνῶν ἢ κρατῶν, οἷος ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνικὸς καὶ ὁ νεώτερος Εὐρωπαϊκὸς κόσμος, εἶναι τὸ μέγιστον, ὅπερ δύναται νὰ παραγάγῃ ὁ πολιτικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ καθολικωτέρᾳ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐξω τῆς πολιτικῆς ταύτης καὶ ἠθικῆς συναυλίας τῶν λαῶν καὶ πολιτειῶν ὑπάρχει ἢ ὁ ἐγωιστικὸς βίος τῶν λαῶν τῶν βιούντων καὶ πολιτευόντων καθ' ἑαυτοὺς ἄνευ ἠθικῆς τινος πρὸς ἀλλήλους ἐνότητος ἢ προσεγγίσεως καὶ ἄνευ προσοχῆς οἰασδῆποτε καὶ διαφέροντος πρὸς τὰ καθολικὰ συμφέροντα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, ἢ πολιτεία κοσμοκρατορίας καταστρέφουσα τὴν ἀτομικὴν ὑπαρξίν λαῶν καὶ ἐθνῶν καὶ παρακωλύουσα τὴν ἰδιοφυῆ ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν πρὸς βλάβην τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος καὶ τοῦ καθολικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἰδέα καθολικῆς πολιτείας ἀνθρωπίνης διὰ παγκοσμίου τινὸς κράτους παραγομένης εἶναι ἔτι μᾶλλον ἀπάρδουσα πρὸς τοὺς νόμους τῆς φυσικῆς ἀναπτύξεως τῶν λαῶν τῶν μετ' ἰδιαίτερων ἀτομικῶν καὶ φυσικῶν κεφαλαίων *αὐτάρχους* ἱστορικοῦ βίου πεπρωκισμένων παρὰ ἢ ἰδέα ἐθνικοῦ ἱστορικοῦ βίου ἀπηλλαγμένου πάσης ἐπαφῆς καὶ συναφείας πρὸς τὴν λοιπὴν ἀνθρωπότητα. Ὅρος ἀπαραίτητος τῆς προαγωγῆς τῶν συμφερόντων τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τοῦ καθολικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἢ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον σύμπραξις πολλῶν λαῶν καὶ πολιτειῶν διὰ τῶν ἰδίων ἐθνικῶν κεφαλαίων καὶ δυνάμεων, ἵνα οὕτω διὰ τῆς ἐν ποικιλίᾳ ἐνότητος καὶ ἁρμονίας αὐτῶν ἀποτελέσωσιν ἀληθῆ εἰκόνα τοῦ ἱστορικοῦ βίου.

Διεθνῆ νόμιμα.— Ἀλλ' ἵνα ὑπάρξῃ τοιαύτη τις εὐρεία πολιτικὴ κοινωνία ἢ οἰκογένεια κρατῶν καὶ λαῶν, πρέπει νὰ ὑπάρξῃ καὶ κοινόν τι δίκαιον διὰ πάσας τὰς πολιτείας ὁυθμίζον τὰς πρὸς ἀλλήλας σχέσεις τῶν πολιτειῶν καὶ καθιεροῦν νόμους τινὰς ἰσχύοντας ἐν τῷ χώρῳ τῶν σχέσεων τούτων. Τοιοῦτον δίκαιον ὑφίστατο ἐν ταῖς πρὸς ἀλλήλας σχέσεσι τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν πολιτειῶν, τὸ καλούμενον «δίκαιον τῶν Ἑλλήνων», καὶ ἐκ τούτου ἀπέρρεον θετικώτερον τὰ «δίκαια τῶν Ἑλλήνων», οἱ «νόμοι οἱ Ἑλληνικοί», τὰ «κοινὰ τῶν Ἑλλήνων νόμιμα». Ἐν τῇ σημερινῇ δὲ Εὐρωπαϊκῇ Χριστιανικῇ συμπολιτείᾳ τῶν

τικῶν (*gentes*) εἰς τὴν σημασίαν λαῶν μὴ Χριστιανικῶν ὡς καὶ τὸ ἐπίθετον *gentiles*=Ἐθνικός. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν τὸ νῦν παρ' ἡμῶν Ἐθνικός ἐν τῇ κοινῇ σημασίᾳ (ὅπως καὶ ἡ ἐθνότης) εἰσὶν ἐκφράσεις ἐκ τῶν Εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν μετενεχθεῖσαι, ἀλλ' ἔχουσαι ὁπωσδήποτε ἔννοιαν σπουδαίαν.

λαῶν ὑπάρχει τὸ καλούμενον διεθνὲς δίκαιον (*Droit international, Völkerrecht*)⁽¹⁾ καὶ τὰ ἐκ τούτου ἀπορρέοντα διεθνή νόμιμα. Ἡ γένεσις τῆς μεγάλης ταύτης διεθνοῦς πολιτείας, ἥτοι τοῦ πολιτικοῦ ἠθικοῦ συνδέσμου καὶ τῆς ἠθικῆς πολιτικῆς ἐνώσεως τῶν λαῶν, ὠρμήθη, ὅπως καὶ ἡ τῆς πολιτείας αὐτῆς, κατὰ τινα γνώμην ἀνωτέρω ἀναπτυχθεῖσαν, ἐκ διηνεκῶν συγκρούσεων διὰ πολέμων ἀπάντων καθ' ἀπάντων. Αἱ συγκρούσεις μετέστησαν κατὰ μικρὸν, διὰ συνθηκῶν εἰρήνης εἰς εἰρηνικὴν ἐπικοινωνίαν τῶν λαῶν καὶ παρήγαγον, διὰ τῆς προαγωγῆς τῶν κοινῶν συμφερόντων καὶ τοῦ ὑψηλοτέρου ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ, τὸ διεθνὲς καλούμενον δίκαιον τὸ ὁυθμίζον καὶ ἐμπεδοῦν τὰς διεθνεῖς σχέσεις.

Καὶ τὸσαῦτα μὲν περὶ τῆς καθόλου ἐννοίας τῆς πολιτείας ὑπὸ τοὺς διαφόρους βαθμοὺς τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς, ἀπὸ τῆς πρώτης πολιτικῆς κοινωνίας μέχρι τῆς διεθνοῦς συμπολιτείας τῶν λαῶν. Ὅτι δ' ἀφορᾷ τὰς διαφόρους μορφὰς ἢ τὰ σχήματα τῆς πολιτείας, ἢ τὴν *πολιτείαν* αὐτήν, κατὰ τὴν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ ἰδίᾳ παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει συνήθη σημασίαν τοῦ ὀνόματος⁽²⁾, παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς καὶ ἐν διαφόροις χρόνοις, τὰ ποιήματα εἶδη τῆς πολιτείας δύνανται νὰ ὑπαχθῶσιν ὑπὸ τρεῖς γενικωτάτας διαιρέσεις, ἃς ποιεῖται ὁ Ἀριστοτέλης. Κατ' αὐτὸν τρία ὑπῆρχον εἶδη πολιτείας: ἡ τοῦ ἐνὸς ἥτοι ἡ *μοναρχία* ἢ τῶν πλειόνων τοῦ ἐνὸς ἥτοι ἡ *ὀλιγαρχία* καὶ ἡ τοῦ πλήθους ἢ κυρίως *πολιτεία* καλουμένη. Ὅταν ἡ *μοναρχία* ἀποβλέπῃ πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον, ἐκκληροῖ δηλονότι τὸν ὑψιστον τῆς πολιτικῆς κοινωνίας σκοπὸν, καλεῖται *βασιλεία*. Ὅταν τὸν αὐτὸν σκοπὸν πραγματοποιῇ ἢ τῶν ὀλίγων, ἀλλ' ἀρίστων, καλεῖται *ἀριστοκρατία* «ἢ διὰ τὸ τοὺς ἀρίστους ἀρχειν ἢ διὰ τὸ πρὸς τὸ ἀρίστον τῇ πόλει καὶ τοῖς κοινωνοῦσιν αὐτοῖς» καὶ τοῦ πλήθους δὲ ἡ πολιτεία «ὅταν τὸ πλῆθος πρὸς τὸ κοινὸν πολιτεύηται συμφέρον, καλεῖται τὸ κοινὸν ὄνομα πασῶν τῶν πολιτειῶν, *πολιτεία*». Παρεκτροπαί, ἢ κατ' Ἀριστοτέλην, *παρεκβάσεις* τῶν τριῶν τούτων εἰδῶν τῆς πολιτείας, δι' ὧν ἀντὶ τοῦ κοινοῦ συμφερόντος τὰ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας κυβερνοῦνται καταχρηστικῶς πρὸς τὸ συμ-

(1) Τὸ παρὰ Λατίνοις *δίκαιον τῶν ἐθνῶν* (*jus gentium*) καθιέρου μὲν τὴν τοιαύτην ἀρχὴν δικαίου ἢ μᾶλλον τοῦ σεβασμοῦ τοῦ δικαίου τῶν ἐθνῶν, ἀλλ' ἀπλῶς ἐν τῇ ἀπονομῇ δικαιοσύνης κοινῆς πρὸς τοὺς ξένους ὑπὸ τῶν ἐπὶ τῶν ξένων στρατηγῶν (*praetorpe regni*). Τὸ *jus gentium* δὲν ἦτο τὸ νῦν *διεθνὲς* ἢ *ἀλληλεθνὲς* ἢ ἐθνοπροτεθνὲς (κατὰ Φίλιππον Ἰωάννου) δίκαιον. Παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἐπὶ μακρῶν ἰσχυρῶν ὡς πρὸς τὰς ξένας χώρας ἢ πολιτικὴ ῥήτρα «*Adversus hostem aeterna auctoritas esto*. (Ἐναντίον τῶν ξένων αἰώνιον ἔστω τὸ κύρος τῆς πολιτείας).

(2) Ἰδ. τὰ ἐν σελ. 56-57 καὶ Ἀρ. Π. Γ' 1, 2. «Ἡ δὲ πολιτεία τῶν τὴν πόλιν οἰκούντων ἐστὶ τάξις τις» καὶ Γ' 1, 1. «Διωρισμένων δὲ τούτων ἐχόμενόν ἐστὶ τὰς πολιτείας ἐπισκέψασθαι, πόσαι τὸν ἀριθμὸν καὶ τίνες εἰσὶ, καὶ πρῶτον τὰς ὀρθὰς αὐτῶν».

φέρον ἐνὸς ἢ ὀλίγων ἢ πολλῶν, εἶναι τῆς μὲν *μοναρχίας* ἢ *τυραννίς*, τῆς *ἀριστοκρατίας* ἢ *ὀλιγαρχία* καὶ τῆς *πολιτείας* ἢ *δημοκρατία*. Ἐν τῇ *τυραννίδι* ἄρχει ὁ *μονάρχης* πρὸς τὸ ἴδιον συμφέρον, ἐν τῇ *ὀλιγαρχίᾳ* οὐκ οἱ ἀριστοί, ἀλλ' οἱ ὀλίγοι εὐποροῦντες πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῶν πάλιν συμφέρον, ἐν δὲ τῇ *δημοκρατίᾳ* ἢ ἀρχῇ διεξάγεται χάριν τοῦ ἀπόρου πλήθους (1). Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἢ τε *ὀλιγαρχία*, ἢ ἀρχὴ δηλονότι τῶν ὀλίγων εὐπόρων, καὶ ἡ *δημοκρατία*, ἢ ἀρχὴ τῶν πολλῶν ἀπόρων, εἶναι ἐπίσης παρεκτροπαί τῆς ὀρθῆς πολιτείας, διότι ἡ διαφορὰ συνίσταται ἀπλῶς ἐν τῷ ἀριθμῷ καὶ ὁ ἀριθμὸς οὗτος δὲν δύναται νὰ καθιερωσῇ ἀρχὴν προτιμήσεως (2) μόνη δὲ ἀρίστη πολιτεία εἶναι, εἴτε *μοναρχία* ἐστὶν αὐτή, εἴτε ὀλίγων ἀρχή, εἴτε τοῦ ὄλου πλήθους, ἢ πολιτεία ἢ ἐκκληροῦσα τὸν σκοπὸν αὐτῆς, τὴν προαγωγὴν τοῦ κοινοῦ συμφερόντος. Οὐχ ἦττον ἐν ταῖς παρεκβάσει

(1) Ἀριστοτ. Γ' 6, 4 «Παρεκβάσεις δὲ τῶν εἰρημένων *τυραννίς* μὲν *βασιλείας*, *ὀλιγαρχία* δὲ *ἀριστοκρατίας*, *δημοκρατία* δὲ *πολιτείας*. Ἡ μὲν γὰρ *τυραννίς* ἐστὶ πρὸς τὸ συμφέρον τὸ τοῦ *μοναρχοῦντος*, ἢ δ' *ὀλιγαρχία* πρὸς τὸ τῶν εὐπόρων, ἢ δὲ *δημοκρατία* πρὸς τὸ συμφέρον τὸ τῶν ἀπόρων» πρὸς δὲ τὸ τῷ κοινῷ λυσιτελοῦν οὐδεμία αὐτῶν». Παρ' Ἑλλήνων, ἰδίως παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις, πρὸς μὲν δήλωσιν τῆς ὅλης πόλεως (*πολιτείας*) ἢ τοῦ κράτους συνήθης ὄρος ἦτο «τὰ πράγματα τῆς πόλεως ἢ τὰ πράγματα», πρὸς δὲ τῆς ὄλου πλήθους ἀρχῆς (τῆς «*πολιτείας* τοῦ Ἀριστοτέλους) «ὁ *δημος*» (ἢ τοῦ δήμου ἀρχή). Παρὰ Ῥωμαίοις ἡ πολιτεία ἐκαλεῖτο *Respublica* ἥτοι τὰ κοινὰ πράγματα, καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο εἶχε καὶ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῶν βασιλέων καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς βασιλείας ἐπὶ τῆς ἀριστοκρατίας καὶ ἐπὶ τῆς δημοκρατίας, καὶ καθ' οὗς χρόνους ἔτι ἡ ἀκριβὲς δημοκρατία (οὕτω καλεῖ ὁ Διονύσιος. Ἀλιζαρνασσεὺς τὴν πρὸ τοῦ Ἀυγούστου δημοκρατίαν) ἀπὸ τοῦ Ἀυγούστου μετέστη εἰς ἐνὸς μόνου ἀνδρὸς ἀρχὴν. Ἀλλὰ διὰ τὸ ἐν πολλοῖς δημοκρατικῶν τῆς ὅλης πολιτείας, ἰδίως μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς βασιλείας, τὸ ὄνομα κατέστη τρόπον τινὰ ταυτοσημον τῷ «*δημοκρατία*» καὶ ἐν τῇ τοιαύτῃ σημασίᾳ παρελήφθη παρὰ τῶν ἑωτέρων Εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν (*République*). Ἀλλ' οἱ Εὐρωπαῖοι ἐδημιούργησαν καὶ τὸν ἕτερον ὄρον *Démocratie* πρὸς δήλωσιν τῆς πραγματικῆς δημοκρατίας, τῆς λαϊκῆς, τῆς ἀποβλεπούσης πρὸς τὴν προαγωγὴν τῶν συμφερόντων τῶν λαϊκῶν τάξεων καὶ εἰσαγούσης εἰς τὴν κυβέρνησιν τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν τάξεων τούτων, ἐνῶ τὸ *République Démocratique*, ἀπλῶς τὸ σχῆμα τῆς πολιτείας τὸ μὴ *μοναρχικόν*. (Ἐνεσῆθεν *République Démocratique et socialiste*). Ἀλλ' οἱ ὄροι οὗτοι δὲν εἶναι ἀσφαλῶς καὶ σταθερῶς καθιερωμένοι. Ἐν δὲ ταῖς Ἡνωμέναις Πολιτεῖαις τῆς Βορείου Ἀμερικῆς *Δημοκρατικοί* (*democratica*) ὀνομάζονται οἱ διασῶνται τῆς συντηρητικῆς δημοκρατίας, *Ῥεπουβλικάνοι* (*Republican*) δὲ οἱ τῆς φιλελευθέρου καὶ ὀξυσοπαστικῆς δημοκρατίας. Ἡ τοιαύτη ἐρμηγεία τῶν ὀνομάτων ἐν Ἀμερικῇ εἶναι αὐθαίρετος καὶ ἀντιβαίνουσα πρὸς τὴν κυριολεξίαν τοῦ ὀνόματος καὶ πρὸς τὴν ἱστορίαν αὐτήν· τὸναντίον δὲ συμφωνοτέρη πρὸς ἀμφοτέρη ἢ ἐν Γαλλίᾳ καθιερωθεῖσα χρῆσις.

(2) Ἀριστοτ. Γ' 8, 7 «Τὸ μὲν ὀλίγους ἢ πολλοὺς εἶναι κυρίους συμβεβηκὸς ἐστὶ, τὸ μὲν ταῖς ὀλιγαρχίαις, τὸ δὲ ταῖς δημοκρατίαις, διὰ τὸ τοὺς μὲν εὐπόρους ὀλίγους, πολλοὺς δ' εἶναι τοὺς ἀπόρους πανταχοῦ».

τῶν πολιτειῶν χειρίστην μὲν θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τὴν τῆς βασιλείας τὴν ἀπὸ ταύτης, δηλονότι εἰς τυραννίδα μεταστάσιν· κατὰ δεύτερον λόγον φάσκει πολιτείαν θεωρεῖ τὴν εἰς ὀλιγαρχίαν παρεκτραπέσαν ἀριστοκρατίαν· σχετικῶς δὲ ἐν ταῖς παρεκβάσει μετριωτάτην τὴν δημοκρατίαν(1), διαφωνῶν ὅμως κατὰ τοῦτο πρὸς τὸν Κάντιον (2), ὅστις καὶ τὴν τοῦ ὄλου δῆμον ἀρχὴν θεωρεῖ ἀναγκαίως δεσποτικήν. Παραπλήσια πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰρημένα, καίπερ ἐν μέρει, καὶ ἰδίως ἐν τοῖς ὀνόμασι, διαφωνῶν, λέγει ὁ Πολύβιος (5' 4) «Ὅτε γὰρ πᾶσαν δῆπου μοναρχίαν εὐθέως βασιλείαν ζητέον· ἀλλὰ μόνην τὴν ἐξ ἐκόντων συγχωρουμένην, καὶ τῇ γνώμῃ τῇ πλείον ἢ φόβῳ καὶ βίᾳ κυβερνωμένην. Οὐδὲ μὴν πᾶσαν ὀλιγαρχίαν ἀριστοκρατίαν νομιστέον, ἣτις ἂν κατ' ἐκλογὴν ὑπὸ τῶν δικαιοτάτων καὶ φρονιμοτάτων ἀνδρῶν βραβεύηται. Παραπλήσιως οὐδὲ δημοκρατίαν, ἐν ἣ πᾶν πλῆθος κύριόν ἐστι ποιεῖν ὅ,τι ποτ' ἂν αὐτὸ βουληθῆ καὶ προθῆται. Παρὰ δὲ ὅ πάτριόν ἐστι καὶ σύνηθες, θεοὺς σέβασθαι, γονεῖς θεραπεύειν, πρεσβυτέρους αἰδεῖσθαι, νόμοις πείθεσθαι· παρὰ τοῖς τοιοῦτοις συστήμασι δὲ τὰ τοῖς πλείοσι δόξαν νικᾷ, τοῦτο (δεῖ) καλεῖν δημοκρατίαν. Διὸ καὶ γένη μὲν ἐξ εἶναι ζητέον πολιτειῶν· τρία μὲν, ἃ πάντες θρυλοῦσι, καὶ νῦν προεῖρηται· τρία δὲ τούτοις συμφυῆ, λέγω δὲ μοναρχίαν, ὀλιγαρχίαν, ὀλιγαρχίαν. Πρώτη μὲν οὖν ἀκατασκευῶς καὶ φυσικῶς συνίσταται μοναρχία· ταύτη δ' ἔπεται καὶ ἐκ ταύτης γεννᾶται μετὰ κατασκευῆς καὶ διορθώσεως βασιλεία· μεταβαλλούσης δὲ ταύτης εἰς τὰ συμφυῆ κακὰ, λέγω δ' εἰς τυραννίδα· αὐθις ἐκ τῆς τούτων καταλύσεως ἀριστοκρατία φύεται (3). Καὶ μὴν ταύτης εἰς ὀλιγαρχίαν ἐκτραπέσης κατὰ φύσιν, τοῦ δὲ πλῆθους δογῆ μετελθόντος τὰς τῶν προεστώτων ἀδικίας γεννᾶται Λῆμος. Ἐκ δὲ τούτου πάλιν ὕβρις καὶ παρανομίας ἀποπληροῦται σὺν χρόνῳ **ὀλιγαρχία**».

Τοσαῦτα εἰπόντες περὶ τῶν σημάτων τῆς πολιτείας ἦτοι περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἀσκεῖται ἡ ἐξουσία πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ τῆς πολιτείας, προστίθεμεν ἐνταῦθα ὀλίγιστα τινα καὶ κεφαλαίωδη περὶ τῶν εἰδῶν ἦτοι τῆς διαιρέσεως τῆς **ἐξουσίας** ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ. Ὁ Ἀριστοτέλης διαίρει τὴν

(1) Ἀριστοτ. Πολ. Δ' 2, 3.

(2) Κατὰ τὸν Κάντιον «ἐν ταῖς τριῶν πολιτείαις ἡ τῆς δημοκρατίας, ὑπὸ τὴν κυριολεξικήν ἔννοιαν τῆς λέξεως, εἶναι **δεσποτισμός**, διότι ἰδρύει ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, ἐν ἣ πάντες εἰσὶν ὑπὲρ τὸν ἕνα καὶ ἐναντίον τοῦ ἑνός (τοῦ μὴ ψηφίζοντος μετ' ἐκείνων) οὕτω δὲ ἀποφασίζουσι πάντες, οἵτινες ἐν τούτοις δὲν εἶναι πάντες, ὅπερ ἐνέχει ἐν ἑαυτῷ ἀντίφασιν πρὸς τὴν κοινὴν θέλησιν καὶ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν».

(3) Ὁ Πολύβιος γράφων ταῦτα εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὴν ἱστορίαν ἰδίως τὴν Ῥωμαϊκὴν· καθόλου δὲ ἡ τοῦ Πολύβιου θεωρία περὶ τῆς πολιτείας εἶναι θεωρία ἐπὶ ἱστορικῆς πείρας στηριζομένη.

ἐξουσίαν εἰς τρία μέρη ἢ μόρια ὡς λέγει καὶ τὰ μέρη ταῦτα θεωρεῖ μέρη τῆς πολιτείας. Ἐν τῶν τριῶν τούτων μερῶν εἶναι τὸ «βουλευόμενον» περὶ τῶν κοινῶν, δεύτερον «τὸ περὶ τὰς ἀρχάς (τοῦτο δ' ἐστὶν ἅς δεῖ καὶ τίνων εἶναι κυρίας, καὶ ποῖαν τινὰ δεῖ τὴν αἴρεσιν αὐτῶν), τρίτον δὲ τι τὸ δικάζον. Κύριον δ' ἐστὶ λέγει τὸ βουλευόμενον περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης καὶ συμμαχίας καὶ διαλύσεως, (διαλύσεως τῆς ἔχθρας), τῆς συνομιλογίσεως εἰρήνης καὶ περὶ νόμων καὶ περὶ θανάτου καὶ περὶ φυγῆς, δημεύσεως καὶ τῶν εὐθυνῶν». Ἡ διαίρεσις αὕτη τοῦ Ἀριστοτέλους, ἂν μὴ ἐν τοῖς κατὰ μέρος ἀκριβῶς, ἀλλ' ἐν τῷ ὅλῳ συνάδει πρὸς τὴν κρατοῦσαν νῦν διαίρεσιν τῆς ἐξουσίας ἐν πᾶσι τοῖς πεπολιτισμένοις λαοῖς εἰς τὴν νομοθετικὴν καὶ ἐκτελεστικὴν καὶ δικαστικὴν (1) ἐνομιμένων πασῶν ἢ ἰδεωδῶς ἐν τῇ ἐνότητι τῆς πολιτείας καὶ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἢ θετικῶς καὶ πολιτικῶς (ὡς συμβαίνει ἐν ταῖς μοναρχουμέναις πολιτείαις) ἐν τῷ ἀνωτάτῳ ἄρχαντι τῆς πολιτείας (2). Τοσαῦτα καὶ περὶ διαιρέσεως ἐξουσιῶν προεῖρηται ἡμῶς.

Ἐκ τῶν εἰρημένων πάντων νοεῖται ἡ μεγάλη σημασία καὶ ἡ σπουδαιότης τῆς πολιτείας ὡς στοιχείου ἱστορικοῦ βίου καὶ ἀναπτύξεως ἰδία καὶ καθόλου, παρ' ἐκάστῳ λαῷ καὶ ἔθνει καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς κοινῆς ἀνθρωπότητος διὰ τοῦ πολιτισμοῦ συνδεομένοις λαοῖς. Ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, ἢ τε στενωτέρα καὶ ἢ εὐρύτερα, εἶναι ἐκ τῶν ὑστερῶν τρανὸν μαρτύριον τῆς ταύτης δυνάμεως τῆς πολιτείας. Παρὰ πάσῃ τῇ ἀνθρωπότητι πανταχοῦ καὶ πάντοτε, ὅπου καὶ ἀφότου ὁ ἀνθρώπος εἰσῆλθεν εἰς τὸ στάδιον τοῦ ἱστορικοῦ βίου

(1) Κατὰ Κάντιον (Rechtslehre § 45) ἡ ἐξουσία εἶναι τριπλῆ (τριὰς πολιτικῆ, trias politica), ἡ νομοθετικὴ (potestas legislativa), ἡ ἐκτελεστικὴ ἢ κυβερνητικὴ (p. executoria ἢ rectoria) καὶ δικαστικὴ (p. iudiciaria), ὁμοία πρὸς τὰς τρεῖς προτάσεις τοῦ συλλογισμοῦ τοῦ **πρακτικοῦ λογικοῦ**. Οὕτω. 1) Μαίζων πρότασις εἶναι: ἡ τοῦ νόμου θέλησις (ἐξουσία νομοθετικῆ). 2) Ἐλάσσων πρ.: ἡ κατὰ νόμον διαταγή. 3) Τὸ συμπέρασμα: ἡ δικαστικὴ ἐπιμηγορία ἢ λέγουσα τί ἐν ἐκάστη περιόδῳ δίκαιόν ἐστι.

(2) Ἐν βασιλευμέναις πολιτείαις, ἐνθα ὁ βασιλεὺς ἀσκεῖ πᾶσαν τὴν πραγματικὴν ἐξουσίαν, οὗτος βεβαίως ἐστὶν ὁ ὑπέρτατος νομοθέτης καὶ βουλευτὴς τῶν κοινῶν, οὗτος ὁ ἀνώτατος ἄρχων ἐν τῇ κυβερνήσει, οὗτος δὲ καὶ ὁ ὑπέρτατος δικαστὴς καὶ ὁ ὑπέρτατος ἀπονομὴς τῆς δικαιοσύνης. Ἐν ταῖς νῦν συνταγματικαῖς καλουμέναις πολιτείαις ὁ βασιλεὺς ἰδεωδῶς ἐνοῖ καὶ ἐκπροσωπεῖ ἐν ἑαυτῷ τὰς τρεῖς ἐξουσίας, ὅπως καὶ ὁ πρόεδρος τῆς δημοκρατίας ἐν ταῖς δημοκρατουμέναις. Εἶναι δὲ πλημμελέστατον νὰ νομιζῆται καὶ νὰ καλεῖται ὁ συνταγματικὸς βασιλεὺς «ἀρχηγὸς τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας», καὶ ἡ ἐξουσία τῆς νομοθετικῆς βουλῆς ὡς ἀντιπροσώπου δῆθεν τοῦ λαοῦ (τῆς κυριαρχίας τοῦ λαοῦ) ν' ἀντιτίθεται πρὸς τὴν τοῦ βασιλέως, ὡς ἐὰν αἱ δύο ἐξουσίαι ἦσαν ἴσαι καὶ μὴ ἐκπροσωπεῖ ὁ βασιλεὺς τὴν ἔθνικὴν κυριαρχίαν ὅλην καὶ δὴ τὴν ὑπερτάτην, τὴν τε νομοθετικὴν καὶ τὴν δικαστικὴν καὶ τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν. Ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ τούτων ἐν λεπτομερείᾳ ἀνήκουσιν οὐχὶ εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἱστορίας, ἀλλ' εἰς τὴν ἱστορίαν αὐτήν.

κυβερνήσεις καὶ κυβερνῆται, νόμοι καὶ νομοθέται καὶ δικασταὶ ἤσκησαν τὴν μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὰς τύχας τῶν λαῶν, καὶ ἡ ἱστορία τῶν λαῶν κατέστη ἱστορία τῶν κυβερνήσεων καὶ τῶν κυβερνητῶν καὶ τῶν νόμων καὶ τῶν νομοθετῶν, καθόλου δὲ ἱστορία κρατῶν καὶ πολιτειῶν καὶ πολιτικῶν μεταβολῶν.

Ἐπὶ αὐτὴν δὲ τὴν ἔποψιν ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἡ ἱστορία καὶ ὑπὸ τὴν ἕξ ὑποκειμένου ἐπιστημονικὴν σημασίαν καὶ ἔννοιαν αὐτῆς, ὡς ἐπιστῆμη δηλονότι τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἀκριβῶς ἕνεκα τῆς σπουδαιότητος θέσεως, ἦν κέκτηται ἡ πολιτεία ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, ἐθεωρήθη καὶ ἐν ἀρχαίοις χρόνοις μέχρι τινός, ἀλλ' ἰδίως ἐν τοῖς νεωτάτοις χρόνοις, ὑπὸ τινος σχολῆς ἱστορικῶν ὡς ἐπιστῆμη πολιτικὴ, αὐτὴ ἡ ἐπιστῆμη τῆς πολιτείας ἐκτείνουσα τὰς ἐρεῦνας αὐτῆς ἀπὸ τῶν φιλοσοφικῶν περὶ πολιτείας θεωριῶν εἰς τὴν ἐρευναν τῆς ἐν χρόνῳ ἀναπτύξεως καὶ ἐξελίξεως τῆς πολιτείας. Περὶ τῆς θεωρίας ταύτης γενήσεται λόγος περαιτέρω ἐν τοῖς περὶ τῆς μεθόδου τῆς ἱστορίας. Ἐνταῦθα τελευτῶμεν τὸν περὶ πολιτείας λόγον διὰ τῶν ἑξῆς περὶ τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ σημασίας τῆς πολιτείας παρὰ τοῦ Δρόυσεν εἰρημένον: «Ἡ πολιτεία δὲν διατελεῖ πρὸς τὰς ἄλλας ἠθικὰς σφαίρας ὅπως ἐκάστη τούτων πρὸς πάσας τὰς ἄλλας, ἀλλ' ἐν τῇ περιοχῇ αὐτῆς περιλαμβάνει πάσας, καὶ πᾶσαι ἐκεῖναι κινοῦνται ὑπὸ τὴν αἰγίδα καὶ ὑπὸ τὸ δίκαιον τῆς πολιτείας, ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν καὶ ὑπὸ τὴν εὐθύνην αὐτῆς πρὸς ὄφελος ἢ πρὸς ὄλεθρον αὐτῆς. . . Ὅσον τὸ σχῆμα τῆς πολιτείας τραχύτερον, τοσοῦτον ἄρχει ἐν αὐτῇ ἡ βία ἀντὶ τῆς ἐξουσίας καὶ τοσοῦτον ἡ πολιτεία εἶναι ἐνδεὴς ἐλευθερίας. Ἡ πρακτικὴ σημασία τῶν ἱστορικῶν μελετῶν κεῖται ἐν τούτῳ, ὅτι αὐταὶ καὶ μόνον αὐταὶ, παρέχουσι τῇ πολιτείᾳ, τῷ λαῷ, τῷ στρατῷ κτλ. τὰ μέσα τοῦ θεάσασθαι τὰς ἐαυτῶν εἰκόνας. Ἡ σπουδὴ τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ βῆσις τῆς πολιτικῆς διαπλάσεως καὶ μορφώσεως. Ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ εἶναι ὁ πρακτικὸς ἱστορικός: θεωρητικὸς τῶν ὄντων καὶ πρακτικὸς τῶν δεόντων».

3) **Ἐπιστῆμη.** — Ἡ ἐπιστῆμη, ἡ κατὰ Βάκωνα ἀποτελοῦσα τὸ κράτος τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς φύσεως, ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην αὐτῆς ἔννοιαν, ὡς ἐπιστῆμη καθολικὴ, ὡς γνῶσις ἢ μᾶλλον ὡς ζήτησις τῆς ἀληθείας (φιλοσοφία) (1) ἐν τῷ σύμ-

(1) Ἡ ἐπιστῆμη καθ' ἑαυτὴν εἶναι μία μόνον καὶ καθολικὴ, αὕτη δ' ἐστὶν ἡ εὐρεία γνῶσις τῆς ἀπειρώς πλουσίας καὶ ζωσῆς συντάξεως καὶ συναρμογῆς τοῦ καθολικοῦ σύμπαντος (des gesamten Alls) τῶν πραγμάτων, ἤτοι τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ. Ἄλλ' ἡ ἐπιστῆμη αὕτη εἶναι διὰ τὸν ἀνθρώπον, ἕνεκα τοῦ πεπερασμένου τῆς φύσεως αὐτοῦ, ἀπλῶς ὑποκειμένου διαρκοῦς σπουδῆς, ὑψηλὸν τέρας, πρὸς ὃ ἀδιαλείπτως ἀγωνίζεται νὰ προσεγγίσῃ, χωρὶς ποτε πράγματι τελείως νὰ ἐπιτύχῃ τούτου. Διὰ τοῦτο ἡ ἐπιστῆμη αὕτη ἐν τοῖς ἀρχαιότατοις χρόνοις ἐκλήθη φιλοσοφία ἤτοι ἀγάπη πρὸς τὴν σοφίαν καὶ σπουδὴ πρὸς αὐτήν» (I. Beck. Empir. Psych. σελ. 5). Ἡ φιλοσοφία ὡς καθολικὴ ἐπιστῆμη περιελάμβανεν ἐν ἀρχῇ πάσας τὰς γνῶσεις, ἀλλ' ἀξιοσημειωμένων τῶν ἐκ πείρας γνῶσεων

παντὶ χώρῳ τοῦ ὄντος καὶ νοουμένου ἀποτελεῖ στοιχεῖον κυριώτατον καὶ σπουδαιότατον τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Διότι ἂν ἡ οὐσία τοῦ βίου τούτου ἦναι ὁ κόσμος ὁ ἠθικός, ὁ κόσμος ὁ πνευματικὸς ὁ ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος δῆμιον ὁ ἠθικός, ὁ κόσμος ὁ πνευματικὸς ὁ ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος δῆμιον γούμενος, ἡ ἐπιστῆμη δὲν περιλαμβάνει μὲν ἐν ἑαυτῇ σύμπασαν τὴν πνευματικὴν κίνησιν καὶ ἐνεργεῖαν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἀλλ' ἀποτελεῖ σπουδαιότατον αὐτῆς μέρος καὶ στοιχεῖον. Ἡ ἐμπεφυκυῖα τῷ ἀνθρώπῳ, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ὄρεξις τοῦ εἰδέναι ὑπῆρξε κέντρον καὶ ἐλατήριον ἰσχυρὸν τῷ ἀνθρώπῳ διὰ τὴν πρόοδον ἂν μὴ ἐν τῇ γενέσει, τοῦλάχιστον ἐν τῇ τελειότερῃ ἀναπτύξει τοῦ ἱστορικοῦ βίου οὐδὲν δὲ μέρος ἢ στοιχεῖον τοῦ βίου τούτου, καὶ ἂν ἔτι δὲν ὑπῆρξεν ἀπόρροια τῆς ἐπιστήμης, δύναται νὰ ἦναι ἄσχετον πρὸς αὐτὴν ἢ νὰ μὴ ὑπόκειται ἐν τινι μέτρῳ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἐπιστήμης. Αὕτη προάγουσα τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος ἀπέναντι τῆς φύσεως καί, κατ' ἀντιπεπονητότα λόγον, ἀξιοσημειωμένη καὶ κρατυνομένη διὰ τῆς τοιαύτης ἐλευθερίας, ἀποτελεῖ τὴν κυριωτάτην δύναμιν καὶ τὸ κυριώτατον ὄπλον τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐν τῷ κατὰ τῆς φύσεως ἀγῶνι τῷ ἀποτελοῦντι, κατὰ τὰ μέχρι τοῦδε εἰρημένα, τὴν οὐσίαν τοῦ ἱστορικοῦ βίου, τὸ περιεχόμενον αὐτὸ τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Διὰ τοῦτο δὲ μέγα διακριτικὸν σημεῖον καὶ γνώρισμα τῆς ἐσωτερικῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀξίας τῶν λαῶν ἀπέναντι ἀλλήλων εἶναι καὶ ὁ βαθμὸς καὶ ὁ τρόπος, καθ' οὓς οὗτοι μετέχουσι τῆς ἐπιστήμης ἢ συντελοῦσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν προαγωγὴν αὐτῆς. Ἄλλ' ἡ ἐπιστῆμη ἀρουμένη τὴν δύναμιν αὐτῆς ἐκ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν γνώσεων διὰ τῆς ἀπὸ ἀτόμου εἰς ἀτομον καὶ ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν μεταδόσεως ἔχει ἀπεριόριστον ἔδαφος τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς τὴν κοινωνίαν. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ὁ λόγος ἐνταῦθα πάντοτε περὶ τῆς ὅλης ἐπιστήμης, περὶ πάσης διανοητικῆς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος πρὸς εὐρεσιν τῆς ἀληθείας ἐν τῷ φυσικῷ καὶ τῷ ἠθικῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου, περὶ τῆς ἐπιστήμης, ἣτις ἐν τῷ ὅλῳ αὐτῆς, καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ὑψίστου τέρατος καὶ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς εἶναι ἡ διηνεκὴς πρὸς τὴν ἀλήθειαν σπουδὴ καὶ ζήτησις αὐτῆς χάριν αὐτῆς ταύτης καὶ χάριν τῆς χρησιμοποίησεως αὐτῆς ἐν τῷ βίῳ τῷ ἱστορικῷ γινομένη. Τὴν τοιαύτην ἐπιστῆμην οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλουον φιλοσοφίαν, ὡς οὖσαν ἀγάπην καὶ σπουδὴν πρὸς τὴν σοφίαν, πρὸς τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας, οὐχὶ δὲ αὐτὴν τὴν σοφίαν ἦτοι τὴν ἀνέφικτον τῷ ἀνθρώπῳ γνῶσιν τῆς

τοῦ ἀνθρώπου κατὰ μικρὸν ἐδημιουργήθησαν ἴδια συστήματα ἐπιστημῶν ἐμπειρικῶν, ἡ δὲ φιλοσοφία κατέστη ἐπιστῆμη τῶν ἀρχῶν, ἣτις ἐπιστῆμη τῶν γενικῶν ἀρχῶν τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ εἶναι, ἡ βῆσις ἐφ' ἣς στηρίζεται πᾶσα γνῶσις καὶ πᾶσα ἐμπειρικὴ ἐπιστῆμη καὶ ἀποτελοῦσα οὕτω τὴν ἐνότητα τὴν ἱστορικὴν μετὰ τῶν ἰδιαίτερων ἐπιστημῶν ἐκλήθη ἐπιστῆμη καθολικὴ, ἐπιστῆμη ἐπιστημῶν, καὶ πρώτη ἐπιστῆμη. Ἄλλ' ἐν τοῖς ἀνωτέροις περὶ τῆς φιλοσοφίας ποιούμενοι λόγον ἐννοοῦμεν ὑπὸ τὸν ὄρον τούτον τὴν ἐπιστῆμην ἐν γένει καὶ ἰδίως τὴν ἀφορῶσαν ἀμέσως εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον.

ἀπολύτου ἀληθείας (1). Τὴν τοιαύτην φιλοσοφίαν ἐξυμνεῖ ὁ Ἰσοκράτης λέγων ὅτι «αὕτη (ἡ φιλοσοφία) καὶ πρὸς τὰς πράξεις ἐπαίδευσε (τοὺς Ἕλληνας, τοὺς ἀνθρώπους) καὶ πρὸς ἀλλήλους ἐπράυνε καὶ τῶν συμφορῶν τὰς τε δι' ἀμαθίαν καὶ τὰς ἐξ ἀνάγκης γινομένας διείλε, καὶ τὰς μὲν φυλάξασθαι, τὰς δὲ καλῶς ἐννοεῖν ἐδίδαξε». Τοσαῦτα καὶ περὶ τοῦ κράτους καὶ τῆς θέσεως τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ (2).

4) **Τέχνη. Καλαὶ τέχνη. Ποίησις.** — Αἱ τέχνη καθόλου ὡς προϊόντα τῆς ἀνθρωπίνης πνευματικῆς ἐνεργείας προερχόμενα καὶ αὐτὰ ἐκ τοῦ κράτους τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς φύσεως, τῆς ὑποτασσομένης εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἐξεργασίαν, ἀποβλέπουσαι δὲ εἰς τὴν προαγωγὴν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, εἰσὶ στοιχεῖα ἱστορικῆς ἀναπτύξεως, ἅμα δὲ καὶ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς τοιαύτης ἀναπτύξεως καὶ τῶν διαφόρων βαθμῶν καὶ περιόδων αὐτῆς. Ἄλλ' ἐκ τῶν τεχνῶν αἱ μὲν ἀποβλέπουσαι εἰς τὰς ἐξωτερικὰς φυσικὰς ἀνάγκας τοῦ ἀτομικοῦ ἢ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου καὶ διὰ τοῦτο καλούμεναι βάνανσοι, βιοποριστικαὶ ἢ βιομηχανοὶ ἀνάγονται εἰς τὸν ἐξωτερικὸν βίον καὶ εἰς τὴν ὕλικὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου (3), καὶ διὰ τοῦτο ἔχουσι μὲν θέσιν τινὰ σημαντικὴν ἐν τῇ ἱστορικῇ βίῳ τῆς ἀνθρω-

(1) Ἰαμβλίχου Χαλκιδέως. Περὶ τῆς Νικομάχου Ἀριθμητικῆς Εἰσαγωγῆς (σελ. 5 ἐκδ. Sam. Tennullius) «Φιλοσοφίαν Πυθαγόρας ὠνόμασε πρῶτος καὶ ὄρεξιν αὐτὴν εἶπεν εἶναι καὶ οἶονε φίλιαν σοφίας, σοφίαν δὲ ἐπιστήμην... τῆς ἀληθείας... Τὴν δὲ σοφίαν ἐπιστήμην τῶν κυρίως ὄντων».

(2) Πρὸς τὴν τοιαύτην ἐπιστήμην τῆς φιλοσοφίας ἀνεφώνησεν ὁ Κικέρων ἐνθουσιωδῶς τὸν ὕμνον ἐκείνον, τὸν ἐκδηλοῦντα καὶ ἀνακηρύσσοντα τὸ κράτος, τὴν θέσιν καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ἐπιστήμης ταύτης ἐν τῇ ἱστορίᾳ, (Κικ. Tuscul. V, 2) «Ἔφ' ἱστορίᾳ, (ἀναφωνεῖ ὁ μέγας φιλόσοφος καὶ ῥήτωρ), τοῦ βίου ἡγεμόν! ὦ ἡ τῆς ἀρετῆς ἀνιχνεύτρια καὶ διώκτις τῶν κακῶν! Τί οὐκ ἰσχυρὸν ἡμεῖς, ἀλλ' ἅπας τῶν ἀνθρώπων ὁ βίος ἀνευ σοῦ ἡδύνατο νὰ ἦναι; σὺ τοὺς ἀνθρώπους, διεσκεδασμένους, εἰς κοινωνίαν βίου συνέλεξας; σὺ αὐτοὺς πρὸς ἀλλήλους τὸ μὲν πρῶτον κατοικίαις, εἶτα δὲ συζυγίαις, τέλος δὲ γραμμῶν καὶ φωνῶν κοινωνίαις συνήνωσας; σὺ ἢ τοὺς νόμους ἐφευράδασα, σὺ διδάσκαλος τῶν ἡθῶν καὶ τῆς παιδείας ἐγένου, πρὸς σὲ καταφεύγομεν καὶ παρὰ σοὶ ζητοῦμεν βοήθειαν. Σοὶ ἡμᾶς αὐτοὺς, ὡς τὸ πρὶν κατὰ μέγα μέρος, οὕτω καὶ νῦν ἐνδομύχως καὶ συλλήβδην, παραδίδομεν. Μία ἡμέρα διαγομένη καλῶς καὶ κατὰ τὰ σὰ διδάγματα προτιμητέα ἀθανασίας ἀμαρτωλῆς. Τίνος λοιπὸν ταῖς βοηθείαις αἰρετώτερον δυνάμεθα νὰ χρῶμεθα ἢ ταῖς σοῖς; ἀφοῦ καὶ τοῦ βίου τὴν γαλήνην σὺ ἐπεδαψίλευσας καὶ τοῦ θανάτου τὸν φόβον ἀφεῖλες. Ἄλλ' ἡ φιλοσοφία τοσοῦτον ἀπέχει τοῦ νὰ ἐπαινεθῇ ἀξίως τῶν ὅσα καὶ οἷα εὐηργέτησε τὸν ἀνθρωπίνον βίον, ὥστε ὑπὸ πλείστον μὲν ἀμελεῖται, ὑπὸ πολλῶν δὲ καὶ περιφρονεῖται! Ἄλλὰ τολμᾷ τις νὰ περιφρονῇ τὴν τοῦ βίου μητέρα καὶ νὰ μαινῇ ἐαυτὸν διὰ τοιαύτης μητροκτονίας καὶ τοσοῦτον ἀσεβῆς νὰ ἦναι, ὥστε νὰ μέμφηται ἐκείνην, ἣν ὀφείλει νὰ εὐλαβῆται, καὶ ἂν εἴ τι ὀλίγον δύναται νὰ ἀντιληφθῇ τῆς ἀξίας αὐτῆς;».

(3) Ἀριστοτ. Πολ. Δ' 3, 11 «Τούτων δὲ τῶν τεχνῶν τὰς μὲν ἐξ ἀνάγκης ὑπάρχειν, τὰ δὲ εἰς τροφήν ἢ τὸ καλῶς ζῆν».

πότητος, ἀλλ' οὐκ ἰσχυρὴν, οἷαν κέκτηνται αἱ καλαὶ τέχνη, αἱ ἀπορρέουσαι ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ψυχικῆς αἰσθήσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀποβλέπουσαι εἰς καθαρῶς ψυχικὰς, νοεράς καὶ πνευματικὰς τέχναις.

Αἱ καλαὶ τέχναι αἱ ἔχουσαι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ψυχικῷ βίῳ μεγάλην ἔχουσι ὁππῆ ἐπὶ τὸ ἐσωτερικὸν καθαρῶς πνευματικὸν μέρος τοῦ βίου. Αἱ τέχναι αὐταὶ κατὰ τὰ διάφορα εἶδη καὶ τοὺς διαφόρους βαθμοὺς τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν παριστῶσι καὶ εἰκονίζουσι διὰ τῆς ὕλης τὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ τὴν ἐκ τοῦ βάθους τῆς ψυχῆς ἐμπνέουσαν τὴν αἴσθησιν καὶ μεταποιοῦσαν αὐτὴν εἰς καλαισθησίαν καὶ διὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἐξεργασίας μεταβάλλουσαν τὰ φυσικὰ ὄντα εἰς ἰδεώδεις τύπους τοῦ καλοῦ. Ἡ μεγάλη ἀξία τῶν καλῶν τεχνῶν ἐν τῇ ἱστορικῇ βίῳ εἶναι ὅτι δὲν ἀποτελοῦσιν ἀπλῶς τὸ κόσμημα τοῦ βίου τούτου, δὲν περιβάλλουσιν ἀπλῶς μετὰ χάριτος τὸν βίον, ὡς φαίνονται φρονούντες οἱ περὶ τὸν μέγαν φυσιοῖστορα Dubois - Reymond, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς καλαισθησίας καὶ τῆς ἐντεῦθεν προερχομένης ἐξάρσεως τοῦ πνεύματος εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἰδεώδους ἐξευγενίζουσι τὴν ψυχὴν, ἐξαιροῦσι τὸ αἰσθητικὸν εἰς ἐνθουσιασμόν, κοσμοῦσι καὶ καλλύνουσι τὴν φαντασίαν καὶ πλουτίζουσι τὸ πνεῦμα διὰ τοῦ ἰδεώδους, δι' οὗ περιβάλλουσι τὸν βίον ἅπαντα, θέτουσαι αὐτῷ τὴν σφραγίδα τῆς πνευματικότητος. Ἐκ τῶν καλῶν τεχνῶν ἡ τὴν μεγίστην ἐν τῇ ἱστορίᾳ δύναμιν καὶ πλοῦτον ἀναπτύσσουσα εἶναι ἡ ποίησις (1).

Ἡ ποίησις, καὶ ἰδίως ἡ ποίησις ἡ ἐπική, κατὰ τὸν φιλόσοφον Ἐγγelon

(1) Αἱ καλαὶ τέχναι ἀποτελοῦμεθα ἐκ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τῆς γλυπτικῆς, τῆς ζωγραφικῆς, τῆς μουσικῆς καὶ τῆς ποιήσεως διαφέρουσιν ἀλλήλων οὐ μόνον κατὰ τὸ εἶδος, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν βαθμὸν ἢ δὲ κατὰ βαθμὸν διαίρεσις καὶ διαφορὰ μέτρον ἔχει τὸν βαθμὸν τῆς ἀναπτύξεως ἢ τοῦ ἐκδηλώσεως τοῦ καλοῦ ἐν ἐκάστῳ εἶδει. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, κατὰ τὸν Ἐγγelon, κατέχει τὴν κατωτάτην βαθμίδα, ὡς ἀνήκουσα οὐσιωδῶς εἰς τὴν συμβολικὴν μορφήν τῆς τέχνης, διότι ἡ αἰσθητὴ ὕλη ὑπερέχει ἐν αὐτῇ μεγάλως καὶ ἡ ἀληθὴς συμμετρία μεταξὺ τῆς ὑποστάσεως καὶ τῆς μορφῆς εἶναι ἔτι ἐν τῇ ζήτησιν τὸ ὕλικόν αὐτῆς εἶναι ὁ λίθος, εἰς ὃν ἡ τέχνη δίδωσι μορφήν κατὰ τοὺς νόμους τῆς βαρῆτος; διὰ τοῦτο ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἔχει τὸν χαρακτήρα τοῦ δγκώδους, τῆς σιγῆς σοβαρότητος καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ὕψους τοῦ μεγαλείου. Ἀνωτέραν ταύτης βαθμίδα ἀποτελεῖ ἡ γλυπτικὴ, ἥτις, εἰ καὶ αὐτὴ ἔτι εἶναι συνδεδεμένη πρὸς τὴν στερεὰν ὕλην, ἀλλ' ὅμως παριστῶσα δι' αὐτῆς τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, τὴν κατασκευὴν ταύτην τῆς ψυχῆς ἐν τῇ καθαριότητι καὶ τῇ κάλλει αὐτῆς, μεθίσταται ὅλως εἰς τὸ ἰδεώδες. Ἀνωτέραν τῆς γλυπτικῆς βαθμίδα ἀποτελεῖ ἡ ζωγραφικὴ δίδουσα ψυχὴν ζωηρότεραν εἰς τὸ σῶμα αὐτῆς καὶ ἔχουσα ὡς μέσον παραστάσεως τῆς ἰδέας ἀπλῶς τὴν διὰ χρωμάτων παύει παντελῶς ἢ ἐκ τοῦ χώρου ἐξάρτησις. Τὸ ὕλικόν αὐτῆς εἶναι ἤχος, ἐσωτερικοὶ παλμοὶ ἡχοῦντος σώματος; διὰ τοῦτο ἡ μουσικὴ καταλείπει ὅλως τὸν χῶρον τῆς αἰσθητικῆς θεωρίας καὶ ἐπιδρᾷ ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τὴν ἐσωτερικὴν συναίσθησιν. Ἡ μουσικὴ εἶναι ἡ τέχνη ἡ ὑποκειμενικωτάτη. Ἐν τῇ

είναι ή λαλοῦσα τέχνη, ή λύουσα τήν γλώσσαν τῆς τέχνης καί διὰ τοῦτο δυναμένη νά παραστήσῃ τὰ πάντα. Ἡ ποίησις ὡς ὄργανον τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου ἔχουσα οὐχί ἀπλῶς, ὡς ή μουσική, τόν ἦχον, ἀλλά τήν φωνήν τήν ἔναρθρον τοῦ ἀνθρώπου, τόν λόγον αὐτόν τόν ἀνθρώπινόν καί διὰ τούτου ἀποκαλύπτουσα τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι εἶδος τι *ἱστορίας*. Τοιοῦτον χαρακτηῖρα ἔχει πρὸ πάντων ή *ποίησις ή ἐπική* ἥτοι ή ποίησις ή διηγούμενη «ἔργα ἀνδρῶν τε θεῶν τε, τά τε κλείουσιν αἰοιοί». Ἡ μόνη οὐσιώδης διαφορὰ τῆς τοιαύτης ποιήσεως ἀπὸ τῆς ἱστορίας εἶναι ὅτι αὐτὴ μὲν παρίστησι τὸν ἀνθρώπον ὑπὸ τὴν φυσικὴν αὐτοῦ καί τὴν πραγματικὴν ὄψιν καί ἐμφάνισιν, ή δὲ ἐπική ποιητικὴ ἱστορία ὑπὸ τὴν τοῦ ἰδεώδους· καί ή μὲν πραγματικὴ ἱστορία διδάσκει τὸν ἀνθρώπινον ἥτοι τὸν ἱστορικὸν βίον ὡς ἔχει πραγματικῶς, ή δὲ ποίησις παρίστησι τὸν ἱστορικὸν βίον ὡς οὗτος διαμορφοῦται κατὰ τὰς ιδέας, τὰ αἰσθήματα, τοὺς πόθους τοῦ ποιητοῦ τοῦ ἐκπροσωποῦντος καί ἐξηγεῖν τὴν ἰδεώδη ἀντίληψιν τοῦ κόσμου ὑπὸ τῆς κοινωνίας ή ὑπὸ τοῦ ἔθνους, εἰς ὃ ἀνήκει ὁ ποιητής(1). Ἐντεῦθεν ὅ,τι ἐν τῇ ἱστορίᾳ παρίσταται δι' ἀνθρώπων πραγματικῶν καί διὰ πραγματικῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων καί ἐνεργειῶν, τοῦτο ή ποίησις ή ἐπική ή τὸ ἔπος παρίστησι δι' ἀνθρώπων ἰδεωδῶν, διὰ δυνάμεων καί ἐνεργειῶν ἐκδηλουσῶν τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως τῆς φυσικῆς. Τὰ πρόσωπα τῆς ἱστορίας εἶναι πραγματικὰ ἄτομα, ἐνῶ τὰ τῆς ποιήσεως, καί ἂν ἔχουσιν ἔτι ἀρχὴν πραγματικὴν, μεθίστανται εἰς ἰδεώδεις ἀνθρωπίνων ἀρετῶν καί κακιῶν μορφάς. Διὰ τοῦτο ή μὲν ποίησις περιστρέφεται περὶ τὰ γενικὰ καί καθόλου, ή δὲ ἱστορία περὶ τὰ μερικὰ καί ἐν τούτῳ ἀκριβῶς κεῖται ή ὑπεροχὴ τῆς ποιήσεως ἀπέναντι τῆς ἱστορίας, ὡς φρονεῖ ὁ Ἀριστοτέλης(2). Ἡ τοιαύτη φύσις καί ὁ χαρακτήρ τῆς ἐπικῆς ἰδίως ποιήσεως ἐγένετο αἰτία ἵνα ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ τῶν ἐθνῶν τὸ

ποιήσει δὲ τῇ ὑπερτάτῃ καί καθολικωτάτῃ πᾶσιν τῶν καλῶν τεχνῶν ἐπανέρχονται πᾶσαι αἱ ἄλλαι καλαὶ τέχναι, ἰδίως δὲ αὐτὴ περιλαμβάνει τὰς πλαστικὰς τέχνας (τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, γλυπτικὴν, ζωγραφικὴν) ἐν τῷ ἔπει, ὅπερ εἶναι εὐρεῖα διήγησις πλουσία εἰς εἰκόνας δημοῶδων ἱστοριῶν. (*Id. Schwegler Geschichte der Philosoph. σελ. 300-301, ἐκδ. 7).

(1) Ἀριστοτ. Περὶ Ποιητ. Κεφ. Θ' 1-2. «Φανερόν δὲ ἐκ τῶν εἰρημένων καί ὅτι οὐ τὸ κατὰ γενόμενα λέγειν, τοῦτο ποιητοῦ ἔργον ἐστίν, ἀλλ' οἷα ἂν γένοιτο, καί τὰ δυνατὰ κατὰ τὸ εἶδος ή τὸ ἀναγκαῖον. Ὁ γὰρ ἱστορικὸς καί ὁ ποιητής οὐ τῷ ή ἔμμετρα λέγειν ή ἄμετρα διαφέρουσιν· εἴη γὰρ ἂν τὰ Ἡροδότου εἰς μέτρα τεθῆναι, καί οὐδὲν ἦττον ἂν εἴη ἱστορία τις μετὰ μέτρου ή ἄνευ μέτρου· ἀλλὰ τοῦτο διαφέρει, τῷ τὸν μὲν τὰ γενόμενα λέγειν, τὸν δὲ οἷα ἂν γένοιτο».

(2) Ἀριστοτ. Αὐτότη 3. «Διὸ καί φιλοσοφώτερον καί σπουδαιότερον ποίησις ἱστορίας ἐστί· ή μὲν γὰρ ποίησις μᾶλλον τὰ καθόλου, ή ἱστορία τὰ καθ' ἕκαστον λέγει». Ἀλλ' ὁ Πολύβιος (Β' 56) ἀλλοίαν ποιεῖται σύγκρισιν τῆς ἱστορίας πρὸς τὴν ποίησιν τὴν τραγικὴν. «Τὸ γὰρ τέλος ἱστορίας καί τραγωδίας οὐ καὐτόν, ἀλλὰ τοῦναντίον. Ἐκεῖ μὲν γὰρ δεῖ διὰ τῶν πιθανωτάτων λόγων ἐκπλήξαι καί ψυχαγωγῆσαι κατὰ τὸ παρὸν τοὺς ἀκούοντας,

ἔπος(1) προηγηθῆ τῆς ἱστορίας καί παρασκευάσῃ τὴν πρὸς ταύτην ὁδόν. Ἀλλὰ τοῦτο ἐγένετο ἐν ἔθνεσι, παρ' οἷς τὸ ἰδεῶδες καί τὸ πραγματικὸν τοῦ βίου ἀνεπτύχθησαν ἀρμονικῶς ἐξ ἀλλήλων, ὡς παρ' Ἑλλήσι, παρ' οἷς ὁ βίος ἐκ τοῦ ἰδεώδους ἀρξάμενος ἔληξεν εἰς τὸ πραγματικὸν καί ἐκ τοῦ πραγματικοῦ πάλιν ὑψώθη εἰς τὸ ἰδεῶδες. Παρ' ἔθνεσι τοῦναντίον παρ' οἷς, ὡς παρὰ τοῖς Ἀρίοις Ἰνδοῖς, ὁ βίος ὁ ἱστορικὸς ἔκλινε πάντοτε πρὸς τὸ ἰδεῶδες καί κατὰ μικρὸν ἠφρανίσθη ἐν τούτῳ, τὸ ἔπος ἀπετέλεσε διαρκῶς τὴν μόνην, τοῦλάχιστον τὴν κυριωτάτην, ἱστορίαν αὐτῶν, ἐνῶ παρ' ἄλλοις λαοῖς, ὡς παρὰ Βαβυλωνίους, Ἀσσυρίους, καί παρ' αὐτοῖς τοῖς Ῥωμαίοις, παρ' οἷς ή ἱστορία ἀρχεται ἀπὸ τοῦ πραγματικοῦ βίου, τὸ ἔπος ἐδημιουργήθη μετὰ τὴν ἱστορίαν(2) ἀγωνιζόμενον

ἐνθάδε δὲ διὰ τῶν ἀληθινῶν ἔργων καί λόγων εἰς πάντα τὸν χρόνον διδάξει καί πείσει τοὺς φιλομαθοῦντας». Περὶ τῆς ἐσωτερικῆς σχέσεως τῆς ποιήσεως τῆς ἐπικῆς καί μυθικῆς πρὸς τὴν ἱστορίαν καί περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν ἐν τῇ ἀνεπίξει τοῦ πνευματικοῦ καί ἱστορικοῦ βίου συνεδυσάσθησαν ἀμφοτέρω πρὸς ἄλληλα ἐν ἱστορικῇ χρονικῇ ἀκολουθίᾳ, λέγει ὁ Στράβων (Α' 15 καί ἐξῆς) τάδε τὰ διδακτικώτατα: «... οἱ παλαιοὶ φιλοσοφίαν τινὰ λέγουσι πρώτην τὴν ποιητικὴν, εἰσάγουσαν ἡμᾶς εἰς τὸν βίον ἐκ νέου καί διδάσκουσαν ἥθη καί πάθη καί πράξεις μεθ' ἡδονῆς· οἱ δ' ἡμέτεροι καί μόνον ποιητὴν ἔφασαν εἶναι τὸν σοφόν· διὰ τοῦτο καί τοὺς παῖδας αἱ τῶν Ἑλλήνων πόλεις πρώτιστα διὰ τῆς ποιητικῆς παιδεύουσιν, οὐ ψυχαγωγίας χάριν δὴ ποῦθεν ψιλῆς, ἀλλὰ σοφροῦσιν... Καί πρῶτον ὅτι τοὺς μύθους ἀπεδέξαντο οὐ ποιητὰ μόνον, ἀλλὰ καί αἱ πόλεις πολὺ πρότερον καί οἱ νομοθέται τοῦ χρησίου χάριν, βλέψαντες εἰς τὸ φυσικὸν πάθος τοῦ λογικοῦ ζῴου· φιλειδήμων γὰρ ἀνθρώπος, προοίμιον δὲ τούτου τὸ φιλόμυθον· ἐντεῦθεν οὐν ἀρχεται τὰ παιδία ἀκροᾶσθαι καί κοινωνεῖν λόγων ἐπὶ πλείον· αἴτιον δ' ὅτι καινολογία τίς ἐστίν ὁ μῦθος, οὐ τὰ καθεστηκότα φράζων, ἀλλ' ἔτερα παρὰ ταῦτα· ἡδὴ δὲ τὸ καινὸν καί ὃ μὴ πρότερον ἔγνω τις· τοῦτο δ' αὐτὸ ἐστὶ καί τὸ ποιοῦν φιλειδήμονα· ὅταν δὲ προσῆ καί τὸ θαυμαστόν καί τὸ τερατώδες, ἐπιτείνει τὴν ἡδονήν, ἥπερ ἐστὶ τοῦ μανθάνειν φίλτρον· κατ' ἀρχὴν μὲν οὐν ἀνάγκη τοιοῦτοις δέλεοι χρῆσθαι, προοίους δὲ τῆς ἡλικίας ἐπὶ τὴν τῶν ὄντων μάθησιν ἄγειν, ἥδη τῆς διανοίας ἐρρωμένης καί μηκέτι δεομένης κολάκων... τοιαύτης δὲ τῆς μυθοποιίας οὔσης καί καταστρεφούσης εἰς τὸ κοινωνικὸν καί τὸ πολιτικὸν τοῦ βίου σχῆμα καί τὴν τῶν ὄντων ἱστορίαν, οἱ μὲν ἀρχαῖοι τὴν παιδικὴν ἀγωγὴν ἐφύλαξαν μέχρι τῶν τελείων ἡλικιῶν καί διὰ τῆς ποιητικῆς ἱκανῶς σοφρονίζεσθαι πᾶσαν ἡλικίαν ὑπέλαβον· χρόνοις δ' ὕστερον ή τῆς ἱστορίας γραφῆ καί ἡ νῦν φιλοσοφία παρελήλυθεν εἰς μέσον· αὐτὴ μὲν οὐν πρὸς ὀλίγους, ή δὲ ποιητικὴ δημοφιλεστέρα καί θέατρα πληροῦν δυνάμενη, ή δὲ διὰ τοῦ Ὀμήρου ὑπερβαλλόντως· καί οἱ πρότεροι ἱστορικοὶ καί φυσικοὶ μυθογράφοι».

(1) Ἐννοεῖται ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τῆς ἐπικῆς ποιήσεως ὑπὸ τὸν κύριον αὐτῆς χαρακτήρα, ὅστις εἶναι ὁ τῆς ποιητικῆς ἱστορίας, οὐχὶ δὲ περὶ ποιήσεως οἰασθήποτε συγκαμένης ἐν μέτρῳ ἐπικῷ.

(2) Παρὰ Ῥωμαίοις μάλιστα εἶχε χαρακτήρα ὅπως ἱστορικὸν μεταποίησαν τὴν ἱστορίαν τῆς Ῥώμης εἰς ποίησιν ἀναπτυχθεῖσαν παρ' αὐτοῖς κατὰ μίμησιν τῆς Ἑλληνικῆς ποιήσεως.

νά μεταστήση τὴν πραγματικὴν ἱστορίαν εἰς τὸ ἰδεώδες τῆς ποιήσεως. Ἡ τοιαύτη σημασία τοῦ ἔπους ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἐξηγεῖ τὸ ἐκ πρώτης ὄψεως παράδοξον φαινόμενον ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ γεγονός, ὅτι τὸ ἔθνος τοῦτο μετὰ τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἱστορικοῦ βίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ, καὶ μετὰ τὴν εὔρεσιν καὶ γνῶσιν τῆς γραφῆς, ἐπὶ αἰῶνας ἔτι, μέχρι τῶν χρόνων τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἀκμῆς, ὡς μέγα ἱστορικὸν βιβλίον εἶχε τὸ μέγα αὐτοῦ ἔπος καὶ οὐχὶ μνημεῖα ἱστορικὰ παριστώοντα τὴν πραγματικὴν ἱστορίαν. Τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη ἦσαν τὸ μέγα βιβλίον τὸ ἱστορικὸν ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος, τὸ περιέχον πᾶσαν θεῖαν καὶ ἐγκόσμιον ἱστορίαν τοῦ ἔθνους, τὴν θεολογίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν αὐτοῦ τὴν πρακτικὴν ἐν τῷ δημοσίῳ βίῳ· καὶ τὸ βιβλίον τοῦτο ἀπετέλει μνημεῖον ἱστορικὸν εἰκονίζον ὁλόκληρον ἱστορικὸν βίον. Τοῦ γεγονότος τούτου, ὅπερ καὶ ὡς αἴτιον καὶ ὡς ἀποτέλεσμα σπουδαίαν κέκτηται σημασίαν, λεπτομερέστερον λόγον ποιησόμεθα ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ (1). Ἐνταῦθα ἀρκούμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὸ μνημονευθὲν γεγονός εἶναι ἐκ τῶν πολλῶν γνωρισμάτων τῆς μεγάλης ἀρμονίας τῆς ἐκδηλουμένης ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου μεταξὺ τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἰδεώδους, εἶναι γνωρίσμα τοῦ ὅλως πραγματικοῦ, ἐνταυτῷ δὲ καὶ ἰδεώδους, χαρακτήρος τοῦ βίου τούτου.

Ἡ ποίησις, κατὰ τὸν Ἐγελον, ἀποτελεῖ τὸ σημεῖον τῆς ἀπὸ τῆς τέχνης εἰς τὴν θρησκείαν μεταβάσεως. Διότι ἐν μὲν τῇ ποιήσει ἡ ἰδέα εἶναι ὑποκείμενον τῆς θεωρίας, ἐν δὲ τῇ θρησκείᾳ τῆς ἀμέσου ἀντιλήψεως.

5) **Θρησκεία.** — Ἡ θρησκεία ἢ παρ' ἅπασιν τοῖς λαοῖς καὶ ἐν παντὶ χρόνῳ ἱστορικῷ, ἐν οἰφδῆποτε βαθμῷ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου, παραστήσασα καὶ παριστώσα ὑπὸ τύπον περιορισμένον, ἀλλ' ἀναπτύξεως ἐπιδεικτικόν, τὴν ἰδέαν τῆς θεότητος (2) εἶναι ἐκδήλωσις τῆς ὑψίστης πνευματικῆς ὁρμῆς τῆς ἐκ τοῦ βάθους τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως

(1) Ἰδ. καὶ τὰ ἐν σελ. 72 σημ. 2 ἐκ τοῦ Στράβωνος παρατεθειμένα.

(2) «Οὐχί! Δὲν κατέλιπες Σεαντὸν ἀμάρτυρον εἰς τὰ πλάσματά σου, ὃ αἰωνία πηγὴ πάσης ζωῆς, πασῶν τῶν οὐσιῶν καὶ μορφῶν. Τὸ κεκυφὸς ζῆον αἰσθάνεται ἀμυδρῶς τὴν Σὴν δύναμιν καὶ ἀγαθότητα... Ἀλλὰ τὸν ἀνθρώπον ἕψωσας ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε αὐτὸς οὕτως χωρὶς νὰ ἤξευρη καὶ χωρὶς νὰ θέλῃ τοῦτο, ἐρευνᾷ τὰ αἴτια τῶν ὄντων, καὶ τεκμαίρεται τὴν τούτων συνάφειαν καὶ εὐρίσκει οὕτω Σέ, ὃ μεγάλη τῶν ὄντων συνάφεια, ὃ οὐσία τῶν οὐσιῶν. Τὸ ἔνδον τῆς Σῆς φύσεως δὲν ἐννοεῖ, διότι οὐδεμίαν δύναμιν ὄντος τινὸς ἐνδοθεν διαβλέπει· ὁπότε μάλιστα ἠθέλησε νὰ δώσῃ μορφὴν εἰς Σέ, ἐπλανήθη καὶ ἔδει νὰ πλανηθῇ· διότι εἶσαι ἄνευ μορφῆς, εἰ καὶ εἶσαι ἡ μόνη ἀρχὴ καὶ ἡ αἰτία πασῶν τῶν μορφῶν. Καὶ ὅμως καὶ πᾶσα ἀπατηλὴ λάμψις, ἣν αἰσθάνεται ὡς ἐκ Σοῦ ἐκπορευομένην, εἶναι φῶς, καὶ πᾶς ἀπατηλὸς βωμὸς, ὃν ἤγειρε πρὸς Σέ, εἶναι ἀψευδὲς μνημεῖον οὐ μόνον τῆς Σῆς ὑπάρξεως, ἀλλὰ καὶ τῆς δυνάμεως, ἣν ἔχει ὁ ἀνθρώπος νὰ Σέ γινώσκῃ καὶ νὰ Σέ λατρεύῃ. Ἡ θρησκεία, λοιπὸν καὶ ὡς ἀσκησις ἀπλῶς τῆς διανοίας θεωρουμένη,

προερχομένης. Ἡ ὁρμὴ αὕτη, ἡ ἔλξις αὕτη ἢ πνευματικὴ πρὸς τὴν ἀπόλυτον ἀρχὴν τῶν ὄντων πάντων, ὄρατῶν τε καὶ νοητῶν, ὡς πρὸς πνευματικὸν κέντρον παντὸς εἶναι καὶ νοεῖν· ἡ ὁρμὴ αὕτη πρὸς τὸ θεῖον καὶ τὰ θεῖα εἶναι τὸ ὑψιστον καὶ εὐγενέστατον στοιχεῖον τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ ἐν ἐκ τῶν κυριωτάτων κεφαλαίων τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἐν τῇ πνευματικῇ τοῦ ἀνθρώπου φύσει καὶ τῷ πνευματικῷ βίῳ ἐκδηλουμένη σπουδὴ καὶ ὁ πόθος πρὸς τὴν πρώτην πηγὴν τῶν ὄντων, ἡ ὑψοῦσα τὸν ἀνθρώπον πρὸς τὸν ὑπεραισθητὸν καὶ ὑπερκόσμιον, ἀπλῶς νοητόν, χῶρον τῆς ἰδέας τῆς θεότης καὶ τοῦ θείου· ἡ τοιαύτη σπουδὴ ἢ ἀποτελοῦσα τὴν ὑψίστην πνευματικὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἢ μὴ ἔχουσα τὸ κέντρον καὶ τὸν τελικὸν σκοπὸν αὐτῆς ἐν τῷ ἐπὶ γῆς βίῳ, φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως οὐχὶ τοσοῦτον στενωῶς συνημμένη μετὰ τοῦ ἱστορικοῦ βίου, οὐ τὸ στάδιον εἶναι ὁ κόσμος ὁ ὄρατός, ὁ βίος ὁ ἀνθρώπινος καὶ ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία καὶ ἡ ἐκ ταύτης παραγομένη πολιτεία. Ἀλλὰ καὶ οὕτως ἡ θρησκεία μεγίστην ἀνέκαθεν ἠσχισσε καὶ ἀσκει πάντοτε ὁσπὴν ἐπὶ τὸν ἀνθρώπινον βίον, συγκεντρώσασα ἐν ἑαυτῇ οὐχ ἅπαξ ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἱστορίας ἅπαντα τὸν ἱστορικὸν βίον μεγάλου μέρους τῆς ἀνθρωπότητος καὶ κατασταθεῖσα ἀπόλυτος ἰθύντρια τοῦ τοιοῦτου βίου (1). Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ ἔνθα ἡ θρησκεία δὲν ἀπετέλεσε τὴν μόνην ἄρχουσαν πνευματικὴν δύναμιν, πανταχοῦ καὶ πάντοτε ἠσχισσε τὴν ἰσχυρὰν αὐτῆς ὁσπὴν καὶ ἐπίδρασιν ἐπὶ τὰς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων. Διότι ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ πνευματικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου κέντρον ἔλξεως ἔχει τὸν κόσμον τὸν πνευματικὸν τῆς θεότητος, διὰ τοῦτο συνῆψε πάντοτε στενωῶς ἢ χαλαρῶς, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, ἐν ἀρμονίᾳ ἢ ἐν συγχύσει, ἐπ' ἀγαθῷ ἢ ἐπὶ βλάβῃ, τὸν ἐπὶ γῆς βίον, ἥτοι τὸν ἱστορικὸν βίον, πρὸς τὸ κέντρον ἐκεῖνο· καὶ πανταχοῦ, ἔνθα οἱ ἀνθρώποι διανοοῦνται καὶ αἰσθάνονται ἀνθρωπίνως, ζῆ ἢ ἰδέα, τοῦλάχιστον ἀμυδρά τις ἐσωτερικὴ αἰσθησις, τῆς θεότητος καὶ τοῦ ἀοράτου κόσμου καὶ ἡ λατρεία πρὸς τὸ ὑψιστον ὄν (2). Ἀφότου

εἶναι ἡ ὑψίστη ἐκδήλωσις τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας, τὸ θεϊότατον καὶ εὐγενέστατον ἄνθος τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς». (Herder. Ideen zur. phil. der G. VI).

(1) Τάδε λέγει ὁ πολὺς Ῥάγκε ἀρχόμενος τῆς συγγραφῆς τῆς παγκοσμίου αὐτοῦ ἱστορίας « Ἀρχομαι ἀπὸ τῶν περὶ τῶν θεῶν πραγματικῶν ἰδεῶν, αἵτινες ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις συνάπτονται μὲν μετὰ τῶν ὁρμῶν τοῦ βίου καὶ μετὰ τοῦ πνεύματος τῆς πολιτείας ἐκάστου τόπου, ἀλλὰ τὸ κεφάλαιον τούτων ἐκφράζουσι νοητότερον καὶ εὐληπτότερον ἢ ὅσον τοῦτο δύναται νὰ γένηται διὰ τῆς περιγραφῆς τῶν καταστάσεων καὶ τῶν θεσμῶν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα. Τὸ θεῖον εἶναι ἀεὶποτε τὸ ἰδεώδες τὸ διαχέον φῶς πρὸ τῶν ἀνθρώπων· εἰ καὶ δὲ ἐν ταῖς ἀνθρωπίναις πράξεσιν ἐνοικεῖ τάσις ὅλος ἄλλοία, τάσις δηλονότι διευθυνομένη πρὸς τοὺς ὅρους τῆς πραγματικῆς ὑπάρξεως, ἀλλ' ὅμως τὸ πνεῦμα σπουδάζει ἀδιαλείπτως πρὸς τὸ θεῖον».

(2) Πλούταρχος πρὸς Κολώτην λα', 4 «Ἐῦροις ἂν ἐπιὼν καὶ πόλεις ἀτειχίστους,

ὁ ἄνθρωπος ὑπῆρξεν ἐπὶ γῆς, ἀπέβλεπεν ἐν τῷ νῷ ἢ ἀπλῶς ἐν τῷ αἰσθηματι εἰς δύο κόσμους ἀοράτους, εἰς τὸν Θεὸν τὸν ὀπίσθεν τοῦ μεγάλου αἰσθητοῦ φυσικοῦ κόσμου ἀποκρυπτόμενον ἢ ἀποκαλυπτόμενον καὶ εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πνευματικὴν οὐσίαν, τὴν ὀπίσθεν τῆς φυσικῆς ὑπάρξεως κρυπτομένην ἢ ἀποκαλυπτομένην, τὴν αἰτίαν, τὴν οὐσίαν δηλονότι, τῆς ὑπάρξεως ταύτης καὶ τὴν μέλλουσαν τύχην αὐτῆς (τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς). Ἡ συνάρφεια δ' ἀκριβῶς τῆς ἰδέας τῆς θεότητος μετὰ τῆς ἰδέας τῆς ἀθανάτου ψυχῆς καὶ τῆς μελλούσης καταστάσεως αὐτῆς ἐν μέλλοντί ποτε βίῳ κατέστησε βαθμηδὸν τὴν θρησκείαν γονιμώτατον στοιχεῖον καὶ δραστηριωτάτην δύναμιν τῆς μορφώσεως τῶν ἠθῶν καὶ τοῦ ὅλου βίου δι' ἀρχῶν ἠθικῶν ἐντεῦθεν δὲ ἀμέσως καὶ ἐμμέσως ἐπέδρασεν ἡ θρησκεία τὰ μέγιστα ἐπὶ τὴν ὅλην ἀνάπτυξιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἡ ἐκτὸς τοῦ θετικοῦ κράτους τῆς πολιτείας κειμένη δύναμις τῆς θρησκείας δὲν ἔπαυσε τοῦ εἶναι ἀρχὴ καὶ ἔρεισμα τοῦ καθόλου ἠθικοῦ βίου καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, δι' ὧν ἡ θρησκεία ἐνίσχυσεν αὐτὴν τὴν δύναμιν τῆς πολιτείας παρέχουσα αὐτῇ ἐλαττήρια ἰσχυρότερα, εἰσδύουσα εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς, ἐκεῖ, ἔνθα οὔτε ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ νομοθέτου οὔτε ὁ βραχίον τοῦ δικαστοῦ δύναται νὰ εἰσδύσῃ, καὶ ἀναπληροῦσα διὰ τῆς ἐσωτερικῆς ἠθικῆς, διὰ νόμων ἠθικῶν ἐσωτερικῶν, εἰς αὐτὴν τὴν συνείδησιν, εἰς αὐτὰ τὰ βάθη τῆς ψυχῆς, ἐπιβαλλομένων, τὸ φύσει ἐλλιπὲς τῶν πολιτικῶν νόμων οὕτω δὲ κατέστη ἰσχυρὰ ἀρωγὸς καὶ ἐπίκουρος τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς τάξεως. Πρὸς τούτοις ἡ θρησκεία διὰ τοῦ ὑψηλοτέρου πνευματικοῦ κόσμου, ὃν ἀπεκάλυπεν εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἀνθρώπινον, καὶ διὰ τοῦ τελειότερου βίου, ὃν ὑπισχνεῖται, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἰδέας τοῦ ἀπολύτου κράτους τοῦ πνεύματος, τοῦ κράτους δηλονότι τῆς ἀληθείας καὶ τῆς δικαιοσύνης, ἔτι δὲ καὶ διὰ τῆς ἰδέας τῆς ἐπὶ τὸν κόσμον ἐπιβλεπούσης καὶ ἐποπτευούσης πανσόφου προνοίας τοῦ ὑψίστου ὄντος, παραμυθίζεται τὸν ἄνθρωπον ἐν μέσῳ τοῦ χαλεποῦ ἀγῶνος τοῦ ἱστορικοῦ βίου. «Πάντες δὲ θεῶν χατέονσ' ἄνθρωποι» εἶναι τὸ μέγα καὶ θεμελιῶδες δόγμα τῆς Ὀμηρικῆς θεολογίας, φιλοσοφίας καὶ ἠθικῆς (1) καὶ δικαίως ὁ περιώνυμος Μελέαγγρον τὸν Ὀμηρικὸν τοῦτον στίχον (Ὀδ. Γ 48) ἐθεώρει ὡς τὸν ἀλλοσιώτατον πάντων τῶν ἐν τοῖς Ὀμηρικοῖς ἔπεσι. Διότι ἡ θρησκεία πρὸ πάντων παρέχει τῷ ἀγωνιζομένῳ ἀνθρώπῳ, τὴν σωτήριον ἐλπίδα, ἥτις ἐν μέσῳ πολλῶν πόνων καὶ μόχθων καὶ ταλαιπωριῶν, ἀπερ' ἐξῆλθον ἐκ τοῦ

ἀγραμμάτους, ἀβασιλεύτους, ἀοίκους, ἀσημίτους, νομίσματος μὴ δεομένας, ἀκείρους θεῶν καὶ γυμνασίων· ἀνιέρου δὲ πόλεως καὶ ἀθέου, μὴ χρομένης εὐχαις μηδὲ ὄρκοις, μηδὲ θυσίαις ἐπ' ἀγαθοῖς, μηδ' ἀποτροπαῖς κακῶν, οὐδεὶς ἔστιν οὐδ' ἔσται γεγονός θεατῆς· ἀλλὰ πόλις ἂν μοι δοκεῖ μάλλον ἐδάφους χωρὶς ἢ πολιτεία τῆς περὶ θεῶν δόξης ὑφαιρέσειης παντάπασι, οὐσίαν λαβεῖν ἢ λαβοῦσα τηρήσαι.

(1) Πρβλ. Ἀράτου Φαινόμενα 4 «Πάντη δὲ Διὸς μεχρήματα πάντες».

πίθου τῆς Πανδώρας, παραμένουσα ἐν τῷ βυθῷ τοῦ πίθου διαμένει διαρκῆς πολῦτιμος δύναμις ἐνίσχουσα τὸν ἄνθρωπον διαρκῶς ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς ἱστορίας (1). Πλὴν τούτων ἡ θρησκεία καὶ θετικώτερον ἀνέκαθεν ἐπέδρασεν ἐπὶ τὴν προαγωγὴν τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Διότι ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐρμηνευθείσης φύσεως αὐτῆς ἐλαυνομένη πρὸς τὴν ζήτησιν καὶ διὰ τῆς ζητήσεως πρὸς τὴν ἔρευναν καὶ γνῶσιν τοῦ θεοῦ, ὡς ἀρχῆς καὶ αἰτίας τῶν ὄντων, προήγαγε τὴν ἐπιστήμην τοῦ φυσικοῦ κόσμου (2), πολλῶ δὲ πλέον τὰς πνευματικὰς καλουμένας ἐπιστήμας, μάλιστα δὲ τὴν φιλοσοφίαν. Ἐξ ἄλλου δὲ διὰ τῆς ἰδέας, τοῦ θεοῦ ὄντος, ἦν ἐνόησε καὶ διετύπωσε καὶ εἰκονικῶς παρέστησεν ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ, συνεδέθη στενωῶς μετὰ τῶν καλῶν τεχνῶν καὶ εὐδὴ παρέσχε στάδιον οὐ μόνον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐνίσχυσιν καὶ ἔξαρχιν αὐτῶν ἐν τῷ χώρῳ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ὑψηλοῦ, ἀμφοτέρων ἀπορροόντων ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ θεοῦ καὶ διηνεκῶς μετὰ ταύτης συνδεομένων. Καὶ οὐδεμία καλὴ τέχνη, μὴ συναπτομένη ἀμέσως ἢ ἐμμέσως μετὰ τῆς ἰδέας τῆς θεότητος, δύναται νὰ εἰκονίσῃ καὶ νὰ παραστήσῃ ἐν ἑαυτῇ ἐπαρκῶς καὶ κατ' οὐσίαν τὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ὑψηλοῦ. Ἐὰν δὲ ἡ θρησκεία παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς καὶ κατὰ τοὺς διαφόρους χρόνους καὶ καιροὺς διαφοροτάτους διήλθε βαθμοὺς ἐσωτερικῆς τελειότητος καὶ ἀγνότητος

(1) Τὸ ἄγιον καὶ ἡ θρησκεία εἰσὶν ἔκφρασις τῆς ἐνδεΐας καὶ ἀπορίας τοῦ πεπερασμένου εἶναι, εἰσὶν ἔκφρασις τῆς ἀνάγκης, ἣν αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος τοῦ ἐνοθῆναι μετὰ τοῦ ἀπείρου καὶ ἀναπαύεσθαι ἐν αὐτῷ· ἔκφρασις τῆς αἰσθήσεως τῆς θεότητος, τῆς προσδοκίας, τῆς σωτηρίας, τῆς βεβαιότητος περὶ τοῦ αἰωνίου, τοῦ τελείου, τοῦ ἀπολύτου. Droysen H. σ. 30).

(2) Αἱ περὶ τῶν οὐρανίων ἐπιστήμαι, ἡ ἀστρονομία καὶ ἡ μετὰ ταύτης συνδεομένη ἀστρονομικὴ χρονολογία, ἔλαβον τὴν γένεσιν καὶ τὴν πρώτην ἀνάπτυξιν αὐτῶν ἐν τῷ κόλπῳ τῆς θρησκείας (ἐν τῷ Σάββαϊσμῷ ἢ ἀστερολατρείᾳ τῆς Βαβυλωνίας καὶ Ἀσσυρίας). Ὁ περιώνυμος φυσιοῖστος τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων Du Bois - Reymond τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Εὐρώπῃ θεωρεῖ ὡς ἐν τῶν κυριωτάτων αἰτίων τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἐπιδόσεως τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν· λέγει δὲ καὶ ὁ Ράγκε (Παγκ. ἱστ. σελ. 28). «Οἷα πλάνη τὸ θεωρεῖν τὴν τῆς φύσεως ἱστορίαν καὶ θρησκείαν ὡς διατελούσας ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἀλλήλας! Ἄνευ τινὸς καθαρῶς τῷ πνεύματι τοῦ ἀνθρώπου συναδούσης θρησκείας, ἦν ἡ ἀνθρωπότις πράγματι ἐδέξατο καὶ εἰς ἣν ἐπίστευσεν, ἐπιστήμη τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἠθέλεν εἶσθαι τι ἀδύνατον. Τὴν πνευματικὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Ἄμμων Ῥᾶ καὶ Βάιαλ ἀποτελεῖ ἡ ἰδέα καὶ ὁ λόγος τοῦ Ἰεχωβά, ὡς ἐκήρυξεν αὐτὸν ὁ Μωϋσῆς». «Ὅτι καὶ ἡ λαοικὴ ἐγεννήθη καὶ ἀνετράφη ἐν τῷ κόλπῳ τῆς θρησκείας μαρτυρεῖ ἡ ἱστορία τῆς ἐπιστήμης ταύτης καὶ ἡ τῶν θρησκευμάτων· μάλιστα δὲ ἡ Ἑλληνικὴ μυθολογία, οἱ περὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ μῦθοι καὶ ἡ τῶν Ἀσκληπιδῶν ἱστορία. Ὅτι δὲ καὶ τῆς ἱστορίας αὐτῆς», ἦτοι τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἢ ἀρχῆ διὰ τῆς ποιήσεως καὶ διὰ τῶν μύθων συνάπτεται μετὰ τῆς θρησκείας καὶ θεολογίας, καὶ ὅτι οἱ πρῶτοι ἱστορικοὶ, ὡς καὶ οἱ πρῶτοι φυσιοῖστορες (φυσικοὶ) ἦσαν μυθογράφοι, ἐρρήθη ἤδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (ἴδ. σελ. 72 σημ. 2).

ἢ τοῦναντίον πνευματικῆς ὀπισθοδρομήσεως καὶ δεισιδαιμονίας μέχρι τινὸς δὲ καὶ δουλείας ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς, καὶ ὅτε μὲν ἐξήγειρε τὸν ἄνθρωπον καὶ παρόρμησεν εἰς ἔργα γενναῖα καὶ μεγάλα διὰ τῶν ἱερῶν αἰσθημάτων τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ὅτε δὲ παρόρμησεν αὐτὸν διὰ τοῦ φανατισμοῦ εἰς ἔργα καταστροφῆς καὶ πνευματικῆς τυφλώσεως, καὶ ὅτε μὲν καθωδήγησε λαοὺς καὶ ἡγεμόνας καὶ νομοθέτας καὶ κριτὰς πολιτειῶν διὰ τῶν ἀγίων καὶ ἱψηλῶν αἰσθημάτων τῆς ἀληθείας, τοῦ δικαίου, τῆς ἀρετῆς, τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς φιλανθρωπίας, ὅτε δὲ ἐχρησίμευσεν ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν ὡς ὄργανον ἰδιοτελῶν σκοπῶν καὶ τυραννίας ἠθικῆς ἐν πάσαις ταύταις ταῖς διαφοραῖς καὶ ἀντιθέσεσι δὲν ἔπαυσε νὰ ἦναι σπουδαιότατον στοιχεῖον ἱστορικῆς ἀναπτύξεως ὑπὸ τε τὴν θετικὴν (τὴν τοῦ ἐσθλοῦ) καὶ ὑπὸ τὴν ἀρνητικὴν (τὴν τοῦ κακοῦ) ἔννοιαν αὐτοῦ. Διότι ὅπως ἅπας ὁ λοιπὸς ἀνθρώπινος βίος δὲν ἀποτελεῖται μόνον ἀπὸ ἀρετῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ κακίας, οὕτω καὶ ὁ θρησκευτικὸς βίος εἶναι διηλεκτικῆς ἀγῶν μεταξὺ διηλεκτοῦς ἠθικῆς τελειοποιήσεως καὶ ἠθικῶν παρεκτροπῶν ἢ δὲ ἱστορία ἢ ἔχουσα περιεχόμενον τὸν ὅλον ἀνθρώπινον βίον ἐξετάζει οὐ μόνον τὰ ἀγαθὰ, ἀλλὰ καὶ τὰ φαῦλα τοῦ βίου τούτου (ἴδ. σελ. 38). Ἄλλ' ὡς εἴρηται, ἐν πάσαις ταῖς φάσεσι τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἡ θρησκεία ἀποτελεῖ ἐν ὅλῳ δύνάμιν ἀναπτύξεως μεγίστην καὶ σπουδαιότατην.

Ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἡ θρησκεία δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς προερχομένη ἐκ τῆς κοινωνίας, ὡς ἔχουσα δηλονότι ἀρχὴν ἱστορικὴν, διότι ἡ θεογνωσία, ἀπορρέουσα ἀμέσως ἐκ τοῦ βάθους τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως καὶ λογικότητος καὶ ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς θεωρίας τοῦ ἐξωτερικοῦ φυσικοῦ κόσμου, εἶναι κτήσις ἀτομική. Τοῦτ' αὐτὸ δύναται τις νὰ εἴπῃ καὶ περὶ τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ. Ἀμφότερα προηγήθησαν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τῆς κοινωνικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως καὶ ὑπῆρχον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἐκτὸς τῆς κοινωνίας βιοῦντι. Ἄλλ' ὅπως πᾶσα ἡ πνευματικὴ δύναμις τοῦ ἀνθρώπου ἢ ἐν τῇ γλώσσῃ, ἐν τῇ τέχνῃ καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἐκδηλουμένη, παρήγαγεν μὲν ἐν ἀρχῇ τὴν ἱστορίαν ἢ συντέλεσεν εἰς τὴν γένεσιν αὐτῆς, ἀλλ' οὐχ ἦττον κατ' ἀντιπεπονητότα λόγον ἠδὲξήθη καὶ ἐκραταιώθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ διὰ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας, οὕτω καὶ ἡ θρησκεία ἐγεννήθη μὲν ἐκτὸς τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἀλλ' ἀνεπτύχθη ἐν αὐτῷ ἀνέπτυξε καὶ διεμόρφωσε τὸν βίον τούτου. Ἡ θεογνωσία καὶ ἡ μετ' αὐτῆς ἀδιασπᾶστος συνδεομένη λατρεία τοῦ θεοῦ ἐν τῇ κοινωνίᾳ πρῶτον ἔλαβεν ὑπόστασιν θετικὴν καὶ τύπον δόγματος καὶ πίστεως ἢ δὲ θρησκεία ἢ ἐν τῇ θετικῇ αὐτῆς ὑποστάσει ἐνοῦσα ἐν ἑαυτῇ τὴν θεογνωσίαν καὶ τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ διεμορφώθη ἐν τῇ κοινωνίᾳ, συντέλεσε δ' ἰσχυρῶς καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν, ἂν μὴ εἰς τὴν γένεσιν, τῆς πολιτείας. Ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ ἐδημιούργησε μεγάλα κέντρα θρησκευτικῆς κοινωνίας, καὶ αἱ ἱερατικαὶ κοινότητες ἀπετέλεσαν ἀρχαιοτάτας ἱερατικὰς πολιτείας περὶ τοὺς ναοὺς

καὶ τὰ μαντεῖα. Αἱ μεγάλαι θρησκευτικαὶ πανηγύρεις ἀπετέλεσαν κατὰ μικρὸν μεγάλας ἐμπορικὰς συνόδους καὶ πανηγύρεις καὶ ἐμπόρια. Οὕτω δ' ἔλαβον ἀρχὴν πολλαὶ πόλεις καὶ πολιτεῖαι. Ἐν πᾶσι δὲ ἡ θρησκεία ἀνεκάθεν συνεδέθη στενωτάτα ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, ἀμέσως καὶ ἐμμέσως, μετὰ τῆς πολιτείας, καὶ ὁ σύνδεσμος οὗτος πολυειδῶς ἐπέδρασεν ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ὅλου ἱστορικοῦ βίου καὶ ἐπὶ τὰς τύχας τῆς ἀνθρωπότητος, ὡς ἀποδεικνύει τοῦτο ἡ ἱστορία τῶν διαφόρων βίων τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ τε θρησκεία καὶ ἡ πολιτεία, τὸ δίκαιον καὶ οἱ νόμοι οἱ ἠθικοὶ καὶ οἱ πολιτικοί, ὡς καὶ αὐτὴ ἡ κοινωνία, ἐν ἡ ἀναπτύσσονται, ἀπορρέουσι μὲν ἀπὸ τῆς πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' εἰσὶ καὶ ἀπαραίτητα στοιχεῖα τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἐντεῦθεν τοῦ ἱστορικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου. Οὕτω δ' ἀναπόσπαστα ἀπὸ τοῦ ἱστορικοῦ βίου τυγχάνουσι ταῦτα, ὥστε, καθὰ λέγει ὁ Ἐγγελοσ, καὶ ὁπόταν ἔτι ἐν τῇ μακρᾷ πορείᾳ τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως ἐπέρχονται ἐξ ἀνάγκης περίοδοί τινες ἱστορικαί, ἐν αἷς τὸ πνεῦμα ἐν τῇ ἀκατασχέτῳ αὐτοῦ ὁρμῇ πρὸς τὰ πρόσω ὠθείται ἀπὸ τοῦ πραγματικοῦ εἰς σφαίρας ἰδεώδεις, ἵνα ἐνταῦθα εὖρη τὴν εἰρήνην, ἣν μάτην ζητεῖ ἐν τῷ πραγματικῷ ἱστορικῷ κόσμῳ, καὶ πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ τοιοῦτου σκοποῦ τολμηρῶς ἐνίοτε προσβάλλει καὶ καταστρέφει πᾶν ἱερὸν καὶ βαθέως ἐρριζωμένον ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καὶ τότε πάλιν τὸ βαθύτερον λογικὸν πνεῦμα, τὸ μὴ καταβαλλόμενον ὑπὸ τῶν ἀπαιτήσεων τῆς ἐπαναστατικῆς καὶ ἀνατρεπτικῆς διανοίας, ἀναγκάζεται ν' ἀναδημιουργῇ τὸ καταστραφέν καὶ ν' ἀποκαθιστᾷ ἐξ αὐτοῦ τοῦ βίου τῆς ἰδίας αὐτοῦ οὐσίας. Πᾶσα μεγάλη κοινωνικὴ, πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἐπανάστασις δύναται μὲν τὰ ἀνατρέψῃ τὸ καθεστὼς τὸ ἔχον ὀρισμένην μορφήν καὶ ἱστορικὸν χαρακτῆρα (τὸ κοινωνικόν, τὸ πολιτικόν, τὸ θρησκευτικόν), τὸ δι' αἰῶνων ἐπικρατήσαν' ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀνατραπέντος νέον πάντοτε ἰδρύει κοινωνικόν, πολιτικόν καὶ θρησκευτικόν καθεστὼς, καὶ ἐκ τῶν κόλπων τῆς ἐπαναστάσεως νέα προκύπτει ἀρχὴ ἐπαναστατικῆς μεθισταμένη κατὰ μικρὸν εἰς μόνιμον ἅμα καὶ νόμιμον καθεστὼς (1). Θρησκεία καὶ πολιτεία ἀναπτύσσονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀλλὰ δὲν παράγονται ἐν ταύτῃ καὶ ἐκ ταύτης, τοῦναντίον δὲ παράγουσι καὶ συγκροτοῦσιν αὐτήν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας

(1) Ἡ Γαλλικὴ ἐπανάστασις περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος κατέλυσε ἐπὶ μικρὸν τὴν θρησκείαν τὴν Χριστιανικὴν, ἀλλ' ἵδρυσεν ἀμέσως τὴν λατρείαν τῆς φύσεως καὶ τοῦ λόγου, εἶτα δὲ τὴν τοῦ Ὑπερτάτου ὄντος, μεθ' ὃ μετέστη πάλιν εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ἡ ἐπανάστασις τοσαύτας διελθοῦσα φάσεις καὶ περιπετείας ἀνατροπῶν, τοσαύτας ἀνατρέψασα πολιτείας, οὐδέποτε κατήγγησεν αὐτὴν τὴν πολιτείαν. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ θιασῶται τῶν ἄκρων ἐπαναστατικῶν κοινωνικῶν ἢ πολιτικῶν ἀρχῶν, οἱ ζητοῦντες τὴν ἀνατροπὴν πάσης νῦν κρατούσης, πολιτικῆς, κοινωνικῆς καὶ θρησκευτικῆς τάξεως, καὶ αὐτοὶ οἱ ἀναρχικοὶ καὶ οἱ μηδενισταί, ζητοῦσι τὴν καταστροφὴν τοῦ ὑπάρχοντος, ἵνα ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ καταστραφέντος ἀναδημιουργήσωσι κοινωνίαν καὶ πολιτείαν νέαν.

συνίσταται πρότιστα και μάλιστα εν τῇ μελέτῃ τούτων. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα, καὶ ἕκαστον καθ' ἑαυτό, καὶ πάντα ὁμοῦ, ἐπιδρῶσιν, ὡς ἐροῦμεν, τὰ μέγιστα ἐπὶ τὴν ὄλην ἀνάπτυξιν τῆς ἱστορίας καὶ ἰδίως ἐπὶ τὴν συγχρότησιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ πολυπλόκου κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ.

6) *Οἱ βίοι ἦτοι τὰ τοῦ βίου ἐπιτηδεύματα.* — Πλὴν τῶν καθαρῶς πνευματικῶν κεφαλαίων καὶ δυνάμεων, ἅτινα συγχροτοῦσι τὸν ἱστορικὸν βίον καὶ ἐπιδρῶσι πολλαχῶς ἐπὶ τὴν τούτου ἀνάπτυξιν, ὑπάρχουσιν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ καὶ ἄλλαι δυνάμεις καὶ ἐνέργειαι ἀποβλέπουσαι εἰς τὴν ὕλικὴν τοῦ βίου εὐημερίαν, εἰς τὸ ὕλικῶς εὐ ζῆν τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ. Καθὰ ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν, ὁ Ἀριστοτέλης αὐτός, ἐν τοῖς περὶ κοινωνίας καὶ περὶ πολιτείας φιλοσοφοῦσι τὴν εὐζωίαν ἐθεώρησεν ὡς σκοπὸν τοῦ πολιτικοῦ βίου. Ἄλλὰ τὸ εὐ ζῆν τοῦτο, ὡς αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης δι' ὧν λέγει ὁμολογεῖ, δὲν συνίσταται μόνον ἐν τῇ πνευματικῇ καὶ ἠθικῇ τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύξει, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ εὐζωίᾳ τῇ ὕλικῇ καὶ τῇ ἔξωτερικῇ, ἧς καὶ ἡ φύσις αὐτῆ τοῦ ἀνθρώπου ἐφίεται ἰσχυρῶς καὶ ἐπιζητεῖ αὐτήν. Καὶ ἐκ τοῦ τρόπου δέ, καθ' ὃν ζητεῖ τὴν εὐζωίαν καὶ ἐργάζεται ὑπὲρ αὐτῆς ὁ ἄνθρωπος, προέρχονται οἱ διάφοροι τρόποι τοῦ ζῆν αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ οἱ ἀποτελοῦντες τοὺς διαφόρους βίους ἢ τὰ διάφορα τοῦ βίου ἐπιτηδεύματα, περὶ ἃ ἀσχολεῖται ὁ ἄνθρωπος, ἵνα ὡς δυνατὸν ζῆ εὐδαιμόνως καὶ οἱ βίοι οὗτοι ἐπιδρῶσιν ἀμέσως ἐπὶ τὴν κοινωνικὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ, καὶ διὰ ταύτης ἐπὶ τὸν ὅλον βίον. Οἱ βίοι ἢ τὰ ἐπιτηδεύματα, εἰσὶ πολλὰ καὶ ποικίλα τὸ εἶδος καὶ διάφορα τὸν βαθμὸν, ἐν ταῖς κατωτέραις δὲ βαθμίαις ἀποβλέπουσιν ἀπλῶς εἰς πορισμὸν τροφῆς καὶ πρὸς ἄμυναν τῶν βλαβερῶν ἐπιδράσεων τῆς ἔξωτερικῆς φύσεως. Τοιαῦτα ἐπιτηδεύματα περιστροφόμενα τὸ πλεῖστον περὶ τὴν θήραν καὶ τὴν ἀλιεῖαν καὶ περὶ τὴν πρόχειρον ἐν τοῖς φυσικοῖς δόμοις τῶν σπηλαίων καὶ ἐν καλύβαις ἢ ἐν λιμναίοις δόμοις οἰκίαις (περὶ ὧν γενήσεται ἀλλαγῶν λόγος) δὲν ἔχουσι σημασίαν σπουδαίαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ εἶναι ὑποκείμενα μελέτης μᾶλλον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῇ περὶ φύσεως (1). Ὁ ἱστορικὸς βίος ἄρχεται, καὶ τοῦτο ἀμυδρῶς πως καὶ ἀσθενῶς, ἀπὸ

(1) Ἐννοεῖται ὅτι ἐνταῦθα διακρίνοντες τὰ ἐπιτηδεύματα εἰς διάφορα εἶδη καὶ βαθμοὺς καὶ κατὰ τοὺς βαθμοὺς τούτους κρίνοντες τὸν βαθμὸν τῆς ἡμερόσεως καὶ πολιτισμοῦ, ἐννοοῦμεν τὸ ἀποκλειστικὸν κράτος ἢ τοῦλάχιστον τὴν σχετικὴν ἐπιγράτησιν ἐκάστου ἐπιτηδεύματος ἐν τῷ ὅλῳ βίῳ. Ὅταν δηλονότι λέγωμεν περὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ἢ τοῦ ἀλευτικοῦ ἢ τοῦ ποιμενικοῦ βίου, ποιούμεθα τὸν λόγον περὶ κοινωνιῶν περὶ ταῦτα μόνον τὰ ἐπιτηδεύματα ἀποκλειστικῶς ἢ κατὰ μέγιστον μέρος ἀσχολουμένων καὶ ἐκ τούτων βίουσων. Ἄλλως τὰ διάφορα ἐπιτηδεύματα δύνανται νὰ συνπάρῃωσι. Δύνανται λ. γ. ὁ νομᾶς ν' ἀσχῆ καὶ ἐμπορίαν, καὶ ὁ ἐν μάλιστα προηγμένῳ καὶ ἡμερωμένῳ βίῳ διατώμενος εὐπατριδῆς νὰ ἀσχολῆται περὶ τὴν θήραν καὶ τὴν ἀλιεῖαν καὶ τὴν κτηνοτροφίαν, τοῦ κατωτέρου βαθμοῦ περιεχομένου συνήθως ἐν τῷ ἀνωτέρῳ, ἀλλ' οὐχὶ τάναπαλιν, προβλ.

τοῦ ποιμενικοῦ βίου, καὶ ἡ κτηνοτροφία εἶναι τὸ πρῶτον βῆμα ἐν τῇ ὁδῷ τῆς ἡμερόσεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Οὐ μόνον διότι ὁ βίος οὗτος προαίνει ὀπωσοῦν τὰ ἦθη διὰ τῆς πρὸς τὰ ἡμερωμένα ζῶα στοργῆς, ἀλλὰ καὶ παρέχει ἀφορμὴν εἰς πολλὰς εἰρηρῆκας ἀσχολίας καὶ βαναύσους τέχνας (τὴν χορῆσιν τοῦ γάλακτος, τὴν κατασκευὴν τυροῦ, βουτύρου, τὴν ἐριουργίαν) ὑπάρχει δὲ ἐν τῷ βίῳ τούτῳ καὶ ἀμυδρά τις ἀρχὴ ἰδιοκτησίας διότι πλὴν τῆς σαφῶς ὀρισμένης κτήσεως τῶν κτηνῶν προσδιορίζονται γενικῶς αἱ εἰς νομᾶς ἀνήκουσαι ἐκτάσεις γῆς, τίθενται δὲ καὶ βάσεις ἰσχυροτέρας τινὸς κοινωνικῆς ἀναπτύξεως διὰ τῆς πατριαρχεικῆς πολιτείας (1) (ἴδε σελ. 57) τῆς ἐν τῷ ποιμενικῷ βίῳ τὸ πλεῖστον ἀναπτυσσομένης (2). Καὶ ὁ θρησκευτικὸς δὲ βίος δύνανται ν' ἀναπτυχθῆ ἐν τῷ ποιμενικῷ βίῳ. Ἄλλὰ ὑπὸ καθόλου ἔποψιν ὁ ποιμενικὸς βίος ἀποτελεῖ ἀπλῶς τὴν πρῶτην καὶ ἀρχέτυπον βαθμίδα ἡμερόσεως, διότι οὔτε μόνιμοι οἰκίσεις ὑφίσταν-

Ἀριστοτ. Π. Α' 3, 5 «Οἱ δὲ καὶ μγγύντες ἐκ τούτων ἡδέως ζῶσι, προσαναπληροῦντες τὸν ἐνδεέστατον βίον, ἢ τυγχάνει ἐλλείπων πρὸς τὸ αὐτόρρηξ εἶναι, οἷον οἱ μὲν νομαδικὸν ἄμα καὶ ληστρικόν, οἱ δὲ γεωργικόν καὶ θρησκευτικόν...».

(1) Ἡ ἱστορία τῶν πατριαρχῶν τῆς Ἀγίας Γραφῆς εἶναι τρανὸν τούτου τεκμήριον. Παρ' Ὀμήρῳ ἡ Ἑλληνικὴ πολιτεία ἔχει ἀναπτυχθῆ μεγάλως ἄλλὰ καὶ ἐνταῦθα σαφῆ ἀπῆρχον ἴχνη πατριαρχικῆς πολιτείας ἐκ τοῦ ποιμενικοῦ βίου λαβούσης τὴν ἀρχὴν. Εἰς τοῦτο δ' ἀναφέρεται πρὸς ἄλλοις πολλοῖς ἐμμέσως καὶ ἡ εἰς τοὺς βασιλεῖς διδομένη προσηνυμία τοῦ «ποιμένος λαῶν».

(2) «Εἶναι γνωστὸν τίνας ἔξεις *συνηθείας* βαθείας γεννᾷ ὁ βίος τοῦ σκηνίτου καὶ ἐν τίνι βαθμῷ ὁ βίος οὗτος ἀναπτύσσει τὰ ὀρμέματα τὰ ἀτομικά, πόσον ἐνισχύει τὸν χαρακτήρα τὸν προσωπικόν, ἀλλ' ἐνταῦθα πόσον ἀνεπίδεκτον περὶ ἀρχῆς καὶ διοργανώσεως καθίστησιν αὐτόν. Κύκλος ἰδεῶν ἱκανῶς στενός, πάθη βαθυτάτα, νοῦς λίαν πραγματικὸς, τάσεις πρὸς τὸ καθιστᾶν τὰς περὶ τοῦ ἐγωιστικοῦ συμφέροντος σκέψεις ὑπερτέρας τῶν τῆς ἠθικότητος, θρησκεία ἀπλή καὶ καθαρὰ, τοιοῦτον εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ σκηνίτου. Εἰθισμένοι ἡμεῖς νὰ θεωρῶμεν τὸν ἀστικὸν βίον ὡς τὸν μόνον ἀρμόδιον νὰ ἀναπτύσῃ τὸν πολιτισμὸν, ἐννοοῦμεν συνήθως τὸν νομαδικὸν βίον ὑπὸ χροιάν ὄλως ψευδῆ. Ἡμεῖς ἔξω τοῦ ἀστικοῦ βίου δὲν βλέπομεν εἰμὴ τὸν ἡμιδουλοπάροικον ἀγρότην τὸν δι' οὐδενὸς δεσμοῦ μετέχοντα τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ τοιοῦτον, οἷον ἐδημιουργήσεν αὐτόν ὁ μέσος αἰὼν ἄλλ' ὁ τοιοῦτος βίος εἶναι ἀρχοῦντος καινοφανῆς καὶ μάλιστα πάντων ἀμέτοχος πολιτισμοῦ ὁ βίος οὗτος εἶναι ὁ καθιστῶν τὸν ἄνθρωπον τὰ μάλιστα μεμονωμένον καὶ ὀλίγιστα μετέχοντα τοῦ βίου τῆς κοινωνίας. Δύνανται τις νὰ εἴπῃ ἀσφαλῶς ὅτι τὸ εἶδος τοῦ βίου τοῦ Κιργισίου, τιθεμένης κατὰ μέρος τῆς ἀνισότητος τῶν φυλῶν, εἶναι ἀρμόδιότερον ν' ἀναπτύσῃ τὸ ἀτομικὸν ἢ τὸ τῶν ἡμετέρων χωρικῶν. Ὁ βίος ὁ κοινὸς φυλῆς τινος εἶναι, τῷ ὄντι, μεγάλη σχολή, εἰς ἣν παρίστανται πάντες ἡ διηγετικῆς καὶ μετὰ οἰκειότητος γινομένη τῶν ἀτόμων πρὸς ἄλληλα ἐπαφῆ ἐξεγείρει εἰς μέγιστον βαθμὸν οἰκειότητος γινομένη τῶν ἀτόμων πρὸς ἄλληλα ἐπαφῆ ἐξεγείρει εἰς μέγιστον βαθμὸν δυνάμεις τινὰς ψυχικὰς· τέλους, ἐὰν τοιοῦτος βίος ἦναι ἦτον ἀρμόδιος εἰς θεωρίας ἐπιστημονικὰς καὶ λογικὰς, ἰδρῆε τοῦλάχιστον κοινωνίαν ἀληθῶς ποιητικὴν, ἐν ἣ αἱ μεγάλα θρησκευτικὰ ἰδέαι εὐρίσκουσι θαυμάσιον πρὸς καλλιέργειαν ἔδαφος» (Renan Histoire des Langues Semitiques. σελ. 498 - 99).

ται ἔτι οὔτε ἰδιοκτησία ἀσφαλῆς. Ὁ ποιμενικὸς βίος ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἶναι νομαδικός, πλανητικὸς (1), καὶ διὰ τοῦτο οὔτε πόλιν δύναται νὰ ἰδρῶσῃ οὔτε τάξιν ν' ἀναπτύξῃ πολιτειακὴν καὶ ἔννομον· καὶ ἡ μόνη παρὰ τοῖς λαοῖς τούτοις ἀρχὴ καὶ βάσις τοῦ πολιτικοῦ βίου εἶναι ἡ ἐνότης φυλῆς καὶ πατριᾶς (2).

Ἀνώτερος τοῦ ποιμενικοῦ βίου εἶναι ὁ βίος ὁ γεωργικὸς, ἀφ' οὗ ἀρχεται σπουδαιότερα τις ἡμέρωσις καὶ πολιτισμὸς τῶν λαῶν. Ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις ὁ βίος οὗτος προάγει τὸν ἀνθρώπινον βίον. Πρῶτον διότι ἡ γεωργία ἐπασχολοῦσα τὸν ἄνθρωπον ἐν περὶωρισμένῳ χώρῳ καθιεροῖ τὴν ἀρχὴν τοῦ μονίμου βίου καὶ τῆς ἰδιοκτησίας, τῶν δύο ἰσχυρῶν τούτων στοιχείων τῆς κοινωνικῆς προόδου καὶ τῆς πολιτειακῆς ἀναπτύξεως. Εἶτα ὁ γεωργὸς ἐργαζόμενος τὴν γῆν καὶ καλλιεργῶν αὐτὴν καθίσταται οἰκειότερος πρὸς τὴν πρακτικὴν μελέτην τῆς φύσεως καὶ ἰδίως τῆς γῆς, ἧς καρποῦται τὰ κεφάλαια καὶ τὰς δυνάμεις. Αἱ εὐεργετικαὶ καὶ βλαπτικαὶ ἐπὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐπιδράσεις τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ τῶν φυσικῶν ἐν γένει στοιχείων προάγουσιν ἐν τῷ πνεύματι αὐτοῦ τὴν ἀντίληψιν ἰδεῶν θρησκευτικῶν φυσικωτέρων, καὶ διὰ τοῦτο ἁρμονικωτέρων πρὸς τὴν φυσικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡμερωτέρα τις καὶ καθαρωτέρα καὶ ἠθικωτέρα λατρεία τῆς φύσεως ἀναπτύσσεται καὶ προάγεται ἐν τῷ γεωργικῷ βίῳ· ἐν τούτῳ δὲ παράγεται καὶ πλουσιωτέρα τις θρησκευτικὴ μυθολογία. Ἡ διηγετικὴ εἰρηνικὴ ἐργασία καθίστησι τὸ ἦθος ἡμερωτέρον καὶ πραότερον· καὶ ἐν τῇ μονίμῳ οἰκίῃσιν ὁ οἰκογενειακὸς βίος λαμβάνει μείζονα ἐσωτερικὴν ἐμπέδωσιν καὶ ἡ ἐστία καθίσταται κέντρον ἱερὸν τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς οἰκογενειακῆς ἁρμονίας, εἰρήνης καὶ εὐδαιμονίας. Ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ποικιλία τῆς φύσεως, πρὸς ἣν ἀτενίζει πάντοτε ὁ γεωργὸς μετὰ διαφέροντος, πλουτίζουν τὴν φαντασίαν καὶ ἐξεγείρουσι τὸ αἶσθημα, ἐνῶ ὁ νομαδικὸς βίος θεᾶται τὴν φύσιν ὑπὸ μορφὴν ἀπλῆν καὶ μονότονον. Ἐν γένει δὲ ἡ ἐπιμελὴς ἐργασία, ἡ εἰρηνικὴ καὶ μόνιμος κτῆσις καὶ οἰκίσις τῆς γῆς καὶ ἡ αὐξανομένη συνοίκησις οὐ μόνον καθιεροῦσιν, ἀλλὰ καὶ ἐμπεδοῦσι τὴν πολιτικὴν διοργάνωσιν τῆς κοινωνίας ἐν τῷ γεωργικῷ βίῳ διὰ θεσμῶν καὶ νόμων, ἐνῶ αἱ ἐκ πείρας προοιῦσαι γνώσεις καὶ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῶν ἐπὶ τὴν ἐργασίαν καθιστῶσι τὸν βίον καὶ ὀλιγῶς καὶ πνευματικῶς σπουδαιότερον (3).

(1) Τοῦ τοιοῦτου νομαδικοῦ, ποιμενικοῦ ἢ πλανητικοῦ βίου διάφορος βεβαίως εἶναι ἡ κτηνοτροφία τῶν μονίμως οἰκούντων λαῶν.

(2) Κατὰ Ἀριστοτέλην (Πολ. Α' 3, 4) «Οἱ ἀργότατοι (τῶν ἀνθρώπων) νομάδες εἰσὶν· ἢ γὰρ ἀπὸ τῶν ἡμέρων τροφῆς ζῶν ἀνευ πόνου γίνεται σχολάζουσιν· ἀναγκαίου δ' ὄντος μεταβάλλειν τοῖς κτήνεσι διὰ τὰς νομάς καὶ αὐτοὶ ἀναγκάζονται συναζομένου ὥστε γεωργίαν ζῶσαν γεωργοῦντες».

(3) «Ὁ γεωργὸς συνδεδεμένος δι' ὅλου τοῦ βίου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ἐργασίᾳ αὐτοῦ μετὰ

Ὁ γεωργικὸς βίος, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, εἶναι ἐκ τῶν ἐχόντων αὐτόφυτον τὴν ἐργασίαν πρὸς πορισμὸν τροφῆς, ἢν ἐργασίαν ὁ Ἀριστοτέλης ἀντιτίθει πρὸς τὴν δι' ἀλλαγῆς καὶ καπηλείας πρὸς πορισμὸν ἐπίσης τῆς τροφῆς γινομένην ἐργασίαν. Τοιοῦτοι βίοι αὐτόφυτον ἔχοντες τὴν ἐργασίαν εἶναι, κατὰ τὸν Σταγειρίτην, ὁ νομαδικός, ὁ γεωργικός, ὁ ληστοικός, ὁ ἀλιευτικός καὶ ὁ θηρευτικός, ἀντιτιθέμενοι πάντες οὗτοι πρὸς τὸν βίον τὸν τῆς ἐμπορίας. Ἄλλ' ἡ ἐμπορία συναπτομένη μετὰ τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς ναυτιλίας ἀπεργάζεται βίον ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις τελειότερον τοῦ γεωργικοῦ. Ἡ βιομηχανία προάγουσα τὰς τε βαναύσους τέχνας (ἰδ. σελ. 70) καὶ τὰς ἀποβλεπούσας πρὸς τὴν ὕλικὴν εὐξωσίαν, πολυτέλειαν καὶ τρυφήν, καὶ ἐφαρμοζούσα ἐπὶ τὰς τέχνας ταύτας τὰς τε ἐκ πείρας προερχομένας πρακτικὰς γνώσεις καὶ τὰς θεωρητικὰς τῆς ἐπιστήμης, τὰς διὰ τῶν σπουδαίων ἐφευρέσεων αὐξανομένας, ἀπεργάζεται τὰς βιομηχανίους καθόλου καλοῦμένας τέχνας πηγὴν πλοῦτου καὶ εὐμαρείας καὶ ὕλικῆς εὐδαιμονίας ἐπιδοῦν καὶ ἐπὶ τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ δὲ ἐμπορία διὰ τῆς μεταδόσεως καὶ μεταλήψεως προϊόντων φυσικῶν ἢ βιομηχανικῶν ἀπὸ χώρας εἰς χώραν καὶ ἀπὸ λαῶν εἰς λαούς, καθιστῶσα τὴν μεταξὺ τῶν λαῶν ἐπικοινωνίαν ζωηροτέραν καὶ διαρκεστέραν, αὐξάνει οὐ μόνον τὸν ὕλικόν αὐτῶν πλοῦτον, ἀλλὰ καὶ

τῆς γῆς καὶ μετὰ τοῦ ἐδάφους, ἐξ οὗ ἀρύεται τὸν καρπὸν ἐν ἰδρωτί τοῦ προσώπου αὐτοῦ, προσκολλᾶται ἐξ ὅλης ψυχῆς εἰς τὸ κτήμα αὐτοῦ· περὶ τούτου ἡ κυριωτάτη αὐτοῦ φροντίς, οὐχὶ περὶ τῶν πολιτικῶν ἢ κοινωνικῶν πραγμάτων. Διὰ τοῦτο τὸ ἰδιοφεύστατον τῷ γεωργῷ, τὸ ἰδιαιτάτα χαρακτηρίζον αὐτὸν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἄλλους βιοῦντας, εἶναι βαθύ θρησκευτικὸν αἶσθημα καὶ εὐσέβεια πρὸς τὸ θεῖον, ἐξ οὗ ἀπορρέει πᾶσα εὐπορία τῆς φύσεως, καὶ ἰσχυρόν τι καὶ ἀμετάβλητον φρόνημα συντηρητικόν, ὅπερ ἐμμένει τοῖς ἀνέκαθεν παραδεδομένοις καὶ ἀποστρέφεται νεωτερισμοὺς καὶ ἀνατροπὰς, ἅπερ ἐνοχλοῦσιν αὐτὸν ἐν τῇ ἐργασίᾳ καὶ ἐν τῇ ἡσυχίᾳ τοῦ κτήματος αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ γεωργὸς διευθύνεται ὑπὸ διαυγοῦς πνεύματος· αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ εἶναι εὐθεῖαι· εἰ καὶ δὲ δὲν στερεῖται πανούργου φρονησεως ἐν τῇ ἐπιδιώξει τῶν συμφερόντων αὐτοῦ, οὐχ ἦττον ἐν τῇ τιμότητι καὶ τῇ εὐσεβείᾳ αὐτοῦ ἀποστρέφεται τὰς τρίβους τοῦ δόλου καὶ τῆς ἀπάτης. Καὶ ὁπόταν ἔτι ἡ ὁρμὴ τῶν φυσικῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων ἄγῃ αὐτὸν εἰς παρεκτροπὰς, καὶ τότε ἔτι ἀρίσταται τοῦ ἐγωισμοῦ ἐκείνου, τοῦ μετὰ ψυχραιμίας συστηματικῆς ὑποσκάπτουτος τὰ συμφέροντα τοῦ γείτονος. Ὁ γεωργὸς ἐν ἐνεργητικότητι, ἅμα δὲ καὶ ἐν χρηστότητι καὶ ἐν ἀπλότητι ἠθῶν, βιοῖ τὸν μονότονον αὐτοῦ βίον, τὸν ποικιλλόμενον μόνον διὰ τῆς διαδοχῆς τῆς ἐργασίας καὶ τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ, μακρὰν τῶν λεπτεπιλέπτων ἐκείνων ἀπολαύσεων τῶν πόλεων, μὴ ζητῶν ἄλλας ἀπολαύσεις ἢ τὰς ὑπὸ τοῦ γεωργικοῦ βίου παρεχομένας. Ἡ γεωργικὴ τάξις ἔχει μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν κοινωνίαν καὶ τὴν πολιτείαν. Ἐν ταύτῃ ἔγκειται τὸ συντηρητικὸν στοιχεῖον, ἐνταυτῷ δὲ καὶ ἡ δύναμις καὶ τὸ ὕγιές τῆς τε κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας. Ἡ τάξις αὕτη εἶναι ἡ ἀπαραίτητος βάσις, ἐφ' ἧς πρέπει νὰ γερθῇ τὸ κοινωνικὸν καὶ τὸ πολιτικὸν οἰκοδόμημα, ἵνα ἔγῃ τοῦτο ἰσχυρὰ θεμέλιον καὶ διαρκὲς ἔρεισμα». (Albert. Stöckl, Lehrbuch der Philos. Zw-eit. Abtheil. σ. 566).

τὸν πνευματικόν, διότι διὰ τῆς ἐμπορικῆς ἐπιμιξίας, ἐν ᾧ ἀμέσως ἀνταλλάσσονται ὕλικά ἀντικείμενα ἐμπορίας, ἀνταλλάσσονται συγχρόνως ἐμμέσως γνώσεις καὶ ἰδέαι καὶ πολιτισμὸς μεταξὺ τῶν λαῶν. Πρὸς τούτοις ἢ τε βιομηχανία καὶ ἡ ἐμπορία προάγουσι τὴν ἀνάπτυξιν ἀλλήλων τε καὶ τῆς γεωργίας. Ἡ βιομηχανία διὰ τῆς ἐξεργασίας τῶν προϊόντων τῆς γεωργίας αὐξάνει τὴν τούτων τιμὴν καὶ τὴν ἀξίαν καὶ διανοίγει ἀγορὰς πρὸς χρησιμοποίησιν αὐτῶν, ἢ δὲ ἐμπορία τὰ προϊόντα τῆς γεωργίας καὶ τῆς βιομηχανίας διασπείρει εἰς χώρας ἐγγὺς καὶ μακρὰν κειμένας καὶ διὰ μεγάλων κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν ὁδῶν διανοίγει εὐρὸν στάδιον εἰς τὴν διάδοσιν καὶ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν τοιαύτης φύσεως προϊόντων. Ἀμφότερα δέ, ἢ τε βιομηχανία καὶ ἡ ἐμπορία, ἐπιφέρουσι τὴν συμπύκνωσιν τῶν ἀνθρώπων εἰς τὰ μεγάλα κέντρα βιομηχανικῆς καὶ ἐμπορικῆς κινήσεως καὶ μεγάλων ἀγορῶν καὶ οὕτως, ἐν μέρει μὲν παρέχουσιν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν νέων πόλεων, ἐν μέρει δὲ συντελοῦσιν εἰς τὴν προαγωγὴν τῶν ὑπαρχουσῶν καὶ διὰ τῆς κτίσεως καὶ τῆς προαγωγῆς τῶν πόλεων καὶ τῆς ἐκ ταύτης προερχομένης ἀναπτύξεως τοῦ ἀστικοῦ βίου ὡς καὶ διὰ τῆς ὅλης εὐημερίας τοῦ λαοῦ συντελοῦσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς πολιτείας καὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου.

Πλὴν τούτων ἡ ἐμπορία διανοίγει μεγάλας ὁδοὺς οὐ μόνον διὰ πεδινῶν εὐφρόρων χωρῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ χωρῶν ἐρήμων ἢ διὰ τραχείας ὄρεινῆς διδοῦσα ἀφορμὴν εἰς ἰδρύσιν μεγάλων ἐμπορικῶν κέντρων ἐν τῇ μεσογαίᾳ, εἰς κτίσιν πόλεων ἐν ταῖς ὁάσεσι τῶν ἐρήμων ἢ εἰς δημιουργίαν τοιούτων ὁάσεων καὶ εἰς ἐπικοινωνίαν τῶν τραχέων ὄρεινῶν πρὸς τοὺς ἡμετέρους κατοίκους τῶν πεδινῶν ἢ τῆς παραλίας, καὶ εἰς τὴν οὕτω συντελουμένην κατὰ παντοίαν διεύθυνσιν διάδοσιν τοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ οὕτω μὲν κατὰ τὴν ξηρὰν μέγα ἀνοίγεται στάδιον εἰς τὸ τολμηρὸν καὶ ὀφροκίνδυνον ἐπιχειρηματικὸν πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ πολλῶ εὐρύτερον στάδιον ἢ ἐμπορία διανοίγει κατὰ θάλασσαν, στάδιον καθιστῶν ἔτι τολμηρότερον, ὀφροκινδυνότερον καὶ μᾶλλον μεγαλεπήβολον καὶ μεγαλοεργὸν τὸ ἐπιχειρηματικὸν πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ τῆς ναυτιλίας προαγωγὴ ὑπῆρξεν ἐν μέρει μὲν αἰτία, ἐν μέρει δὲ ἀποτέλεσμα τῆς μεγάλης ἀναπτύξεως τῆς ἐμπορίας. Αἱ μεγάλαί καὶ τολμηραὶ θαλάσσαι ἐπιχειρήσεις αἱ γινόμεναι κατὰ πολλοὺς καὶ διαφόρους χρόνους ἐν τε τῇ ἀρχαιότητι καὶ ἰδίως ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις εἴτε, ὡς ἐγένετο συγῆθως, χάριν ἐμπορικῶν σκοπῶν, εἴτε πρὸς ἀνακάλυψιν νέων χωρῶν εἴτε χάριν κατακτήσεως καὶ ἐπεκτάσεως πολιτικῆς, συντέλεσαν πᾶσαι καὶ πάντοτε, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, εἰς τὴν ποικίλην ἐπιμιξίαν τῶν λαῶν καὶ εἰς τὴν πνευματικὴν αὐτῶν ἐπικοινωνίαν ἐν τῷ χώρῳ τῆς ἐπιστήμης, τῆς θρησκείας, τῶν θρησκευτικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν ἰδεῶν καὶ τοῦ καθόλου πολιτισμοῦ. Διὰ τῆς προαγωγῆς τῆς ναυτιλίας καὶ τῶν δι' αὐτῆς γινομένων θαλασσιῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἀνακαλύψεων νέων χωρῶν εὐρύνεται ὁ ὀρίζων ὁ φυσικὸς καὶ ὁ γεωγραφικὸς,

καὶ διὰ τούτου ὁ ἱστορικὸς καὶ ὁ πνευματικὸς, οὕτω δὲ παρέχεται ἀφορμὴ καὶ ὕλη πλουσία εἰς μυρίας διανοητικὰς κινήσεις, εἰς τὴν κίνησιν τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης, ἅμα δὲ ἐξεγείρεται πᾶσα δύναμις καὶ πᾶσα ἀρετὴ φυσικὴ καὶ πνευματικὴ τοῦ ἀνθρώπου διὰ πάντων δὲ τούτων δημιουργεῖται κοινωνικὴ κατάστασις ἀκμαία καὶ ἀνθηρὰ προάγουσα διὰ τῆς ἠθικῆς τόλμης καὶ ἐπιχειρηματικότητος καὶ διὰ τῆς ὕλικῆς εὐημερίας τὸν ὅλον ἱστορικὸν βίον.

Αἱ διάφοροι κοινωνικαὶ τάξεις. — Πάντα τὰ μνημονευθέντα στοιχεῖα τοῦ ἱστορικοῦ βίου καὶ τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως (πολιτεία, ἐπιστήμη, τέχνη, θρησκεία, βίον) ἀναπτύσσονται καὶ ἐνεργοῦσιν, ὡς εἶπομεν, ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ διὰ τῆς κοινωνίας· τινὰ δὲ τούτων, ὡς ἡ ἐμπορία, παράγονται ἐκ τῆς κοινωνίας αὐτῆς ἢτοι ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα τὰ κεφάλαια καὶ πᾶσαι αὐτῆς ἢτοι ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα τὰ κεφάλαια καὶ πᾶσαι αὐτῆς αἱ δυνάμεις ἀναπτυσσόμενα ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἐπιδρῶσιν ἀμοιβαδὸν ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κοινωνίας εὐεργετικῶς ἢ βλαπτικῶς, προάγοντα καὶ εὐρύνοντα, αὐξάνοντα καὶ ἐπιρροωνύοντα καὶ ἐξευγενίζοντα τὸν κοινωνικὸν βίον, ἀλλ' ἐξ ἄλλου ἐπάγοντα καὶ τὴν διαφθοράν, τὴν παραλυσίαν καὶ τὴν ἐκθίλυνσιν αὐτοῦ· τοσοῦτον δ' ἰσχυρὰ ἢ ἀμοιβαία αὐτῆς ἐπ' ἄλληλα ἐπίδρασις τῆς κοινωνίας καὶ τῶν μνημονευθέντων ἐκείνων στοιχείων, ὥστε πολλάκις ἀνατρέπονται οἱ ὅροι τοῦ αἰτίου καὶ τοῦ αἰτιατοῦ, καὶ ὁ,τι εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς κοινωνικῆς ἀναπτύξεως καθίσταται αἴτιον τῆς περαιτέρω ἀναπτύξεως τῆς αὐτῆς κοινωνίας, καὶ τὰνάπαλιν. Ἀλλ' ἐκεῖνο, ὅπερ ἰδιαιτέρως καὶ διασκέστερον ἐπιδρᾷ ἐπὶ τὴν κοινωνίαν καὶ ὑφίσταται τὴν ἀμοιβαίαν αὐτῆς ἐπίδρασιν, εἶναι τὰ μνημονευθέντα διάφορα εἶδη τοῦ βίου· διότι ἐκ τῆς τούτων διαφορᾶς παράγονται διάφοροι κοινωνικαὶ τάξεις, αἰτινες ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν θεσμῶν τινῶν καὶ ἰδεῶν καὶ παραδόσεων προσλαμβάνουσι, διὰ τοῦ χρόνου καὶ διὰ τῆς ἠθικῆς καθιερώσεως, κῦρος ἠθικόν, πολιτικόν καὶ θρησκευτικόν ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ ἐπιδρῶσι πολυειδῶς ἐπὶ τὰς τύχας αὐτῆς, καὶ δι' αὐτῆς ἐπὶ τὰς τύχας τῶν λαῶν αὐτῶν. Ταυταῦτα τάξεις κοινωνικαὶ εἶναι ἡ ἀριστοκρατία, ἢ τε ἱερατικὴ καὶ ἡ πολεμικὴ, ἢ τὰς τῶν γεωργῶν μετὰ τῆς ἀγροτικῆς ἀριστοκρατίας, ἢ τῶν βιομηχανῶν καὶ τῶν ἐμπόρων, καὶ ἡ θητικὴ, ἢτοι ἡ τῶν ἐργατῶν, ἢς παρέκθασις ἢ παραφυὰς εἶναι ἢ τῶν δουλοπαροίκων. Ἡ τάξις ἢ ἱερατικὴ ἐν μέρει δὲ καὶ ἡ τῆς πολεμικῆς ἀριστοκρατίας ἐδημιουργήθησαν ἐκ τοῦ κόλπου μὲν τῆς κοινωνίας, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν ἰδεῶν καὶ παραδόσεων· ἀλλὰ καὶ αἱ τάξεις τῆς ἀγροτικῆς ἀριστοκρατίας καὶ ἡ τῶν βιομηχανῶν καὶ ἐμπόρων καὶ τῶν θητῶν ἢ ἐργατῶν, εἰ καὶ παρήχθησαν ἐκ τῆς κοινωνίας αὐτῆς, ἄνευ ἀμέσου ἐπίδρασεως τῆς θρησκείας καὶ τῆς πολιτείας, οὐχ ἦττον ἐν ταῖς πολιτείαις (ἰδίως ταῖς ἀρχαίαις) ἔλαβον ἐμμέσως χαρακτῆρα θρησκευτικὸν καὶ πολιτικόν. Ἡ ἀγροτικὴ ἀριστοκρατία παρήχθη ἐκ τῆς συσσωρεύσεως πολλῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας εἰς τὰς χεῖρας

ὀλίγων γαιοκτημόνων, οἵτινες διὰ τοῦ δικαιώματος τῆς κληρονομίας κατέστησαν τὴν κτῆσιν καὶ τὴν ἐκ ταύτης προερχομένην κοινωνικὴν αὐτῶν ὑπεροχὴν κληρονομικὴν ἐν τῷ οἴκῳ αὐτῶν καὶ ἐδημιούργησαν οὕτω βαθμηδόν, πρὸ πάντων διὰ τῆς ἐνιαίας κληρονομίας, (ἦτοι διὰ τῆς μεταβάσεως τῆς κληρονομίας ἀπὸ ἀρχηγοῦ (προωτότοκου) εἰς ἀρχηγὸν (προωτότοκον)) τῆς οἰκογενείας, φυσικῶς ὄλως καὶ νομίμως, τὴν κληρονομικὴν ἀριστοκρατίαν ἢ εὐγένειαν τῶν γαιοκτημόνων εὐπατριδῶν, τὴν νομιμωτάτην καὶ ὑγιεστάτην πασῶν τῶν κληρονομικῶν ἀριστοκρατιῶν (1).

Ἀπέναντι τῆς ἀριστοκρατίας ταύτης συμφωνοτέραν πρὸς τὴν κοινωνικὴν ἰσότητά θέσιν κέκτηνται αἱ τάξεις τῶν ἐλευθέρων ἀγροτῶν τῶν ἀποτελούντων τὴν μεσαίαν τάξιν τὴν στηριζομένην ἐπὶ τῆς σχετικῆς ἰσότητος τῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας. Παρέκβασις τῆς τοιαύτης τάξεως εἶναι ἡ τῶν ἀγροτῶν θητῶν ἢ πενεστῶν (ἢ δουλοπαροίκων κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, τῶν πελατῶν ἢ *clientium* ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ῥώμῃ), ἡ τάξις δηλονότι ἀγροτῶν μὴ ἐχόντων ἰδιοκτησίαν ἐγγείου, ἀλλ' ἐργαζομένων ἐν τοῖς κτήμασι τῶν εὐπατριδῶν. Ἡ τάξις αὕτη δὲν εἶναι ἡ τῶν δούλων (2). Ἄλλ' οἱ τοιοῦτοι ἀγρόται, καίπερ ὄντες προσωπικῶς ἄνδρες

(1) «Ἐνθα ἡ εὐγένεια παράγεται φυσικῶς ἐκ τῆς ἱστορίας λαοῦ τινος, ἐνταῦθα λαμβάνει αὕτη ὑπὸ τε κοινωνικὴν καὶ ὑπὸ πολιτικὴν ἔποψιν θέσιν σπουδαιότατην. Διὰ τῶν ἱστορικῶν ἀναμνήσεων, αἵτινες διαιωνίζονται δι' αὐτῆς καὶ διὰ τῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας, τὸ συμφέρον τῆς εὐγενείας ταύτης, στενωπῶς συνδεδεμένον πρὸς τὴν πολιτείαν, στρέφεται πρὸ πάντων πρὸς τὴν διατήρησιν τῆς καθεστηκυίας τάξεως καὶ τὴν μετὰ τῆς θυσίας τῆς περιουσίας καὶ τοῦ αἵματος ὑπεράσπισιν αὐτῆς. Ἡ τοιαύτη εὐγένεια ἡγουμένη πάντων ἐν τοῖς φρονήμασι καὶ ἐν τοῖς αἰσθήμασι τῆς φιλοπατρίας καὶ ἐν τῇ ἀφιλοκερδείᾳ καὶ ἐθελουσίᾳ, εἶναι διὰ πᾶσαν χώραν ἐν μὲν ταῖς ἡμέραις τῆς εὐφροσύνης κόσμημα τῶν ἑορτῶν αὐτῆς, ἐν δὲ τοῖς καιροῖς τῆς ἀτυχίας καταφύγιον καὶ ἄσυλον τοῦ ὑπὸ τῆς δυστυχίας μὴ πίπτοντος φρονήματος καὶ τῆς ἀδαμάστου ἀντιστάσεως. Ἀρνούμενη ἔξαρσιν ἠθικὴν ἐκ τῆς δικαίας ὑπερηφανείας, ἣν ἐμποιεῖ αὐτῇ ἡ συναίσθησις τῶν καθηκόντων καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τῆς θέσεως αὐτῆς, δὲν καθίσταται μόνον ἕρεσμα τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ προπύργιον τῶν ἐλευθεριῶν τοῦ λαοῦ, αἵτινες, ὡς ἡ τε φύσις αὐτῆ τοῦ πράγματος καὶ ἡ ἱστορία διδάσκουσιν, εἰσὶ καθ' ἑαυτὰς ἀσθενεῖς ἐν τῇ ἀμύνη κατὰ τῆς παρεκβαίνουσης τῶν ὀρίων τῶν δικαιωμάτων αὐτῆς μοναρχίας». (Ferdinand. Walter *Naturrecht und Politik* σ. 214).

(2) Ἡ τῶν δούλων τάξις ἢ μᾶλλον ἡ ἰδιότης τοῦ δούλου, ἡ δουλεία, τὸ δουλικόν τὸ ἐστερημένον τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας καὶ παντὸς ἀνθρωπίνου δικαιώματος καὶ ἀποτελοῦν κτῆσιν δεσπότητος δίκην κτήνους, δὲν παρήχθη κυρίως ἐκ τῆς κοινωνικῆς ἀναπτύξεως, ἀλλ' ἔλαβεν ἀρχὴν ἀπὸ τοῦ ἐξανδραποδισμοῦ καὶ ἀνεπτύχθη ἐκ τῆς ἀνθρωπεμπορίας. Εἶναι δὲ τὸ τῶν δούλων ζήτημα μᾶλλον ἠθικὸν ἢ κοινωνικόν. Τὸ σύστημα τῆς δουλείας, ἀντιβαίνει πρὸς πᾶσαν ἀρχὴν ἠθικὴν, κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν, προήλθεν ἐκ τῆς παραγνωρίσεως τῆς καθόλου ἀνθρωπίνης ἀξίας καὶ ἐκ τῆς ἐνδείας ὑψηλοτέρων αἰσθημάτων φιλανθρωπίας. Φιλόσοφοι τινες, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης, ἐζήτησαν νὰ θεωρήσωσι τὴν ἀρχὴν τῆς δουλείας ὡς ὄλως φυσικὴν, ἐκ τῆς φύσεως εἰς ἐλεύθερον καὶ δούλον διαιρέσεως τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὸ σύστημα ἐθεώρησαν ἠθικῶς ἐπιτρεπόμενον. Ἀλλὰ πᾶσα

ἐλεύθεροι, ἐργαζόμενοι διηνεκῶς ἐν τοῖς κτήμασι τοῦ εὐπατρίδου, καὶ τὴν ἐργασίαν ταύτην κληρονομικῶς οὕτως εἰπεῖν μεταβιβάζοντες εἰς τὰ γένη αὐτῶν, ἐκ τῶν σχέσεων τῆς ἐποτελείας κατὰ μικρὸν παρὰ τισι λαοῖς καὶ ἐν τισι χρόνοις περιήλθον εἰς σχέσεις οὐ πόρρω ἀπεχούσας τῆς δουλείας (ἰδίως παρὰ πολλοῖς τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, παρὰ τισι δ' αὐτῶν καὶ μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων) (1).

Ἀπέναντι τῶν γεωργικῶν ἢ ἀγροτικῶν τάξεων ἴστανται ἐν ταῖς πόλεσιν αἱ διάφοροι τάξεις αἱ ἐκπροσωποῦσαι τὸν ἀστικὸν καλούμενον βίον καὶ ἀποτελοῦσαι τὸν ἀστικὸν πληθυσμὸν (2). Αἱ τάξεις αὗται, στηριζόμεναι κυρίως ἐπὶ τῆς βιομηχανίας καὶ ἐμπορίας, δὲν ἔχουσιν ἀσφαλῆ βάσιν πλούτου, οἷαν ἡ ἐπὶ ἐγγείου ἰδιοκτησίας στηριζομένη γεωργικὴ τάξις, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ ἐξ ἐμπορίας καὶ βιομηχανίας πλούτου στηριζομένη ἀστικὴ ἀριστοκρατία δὲν ἔχει οὔτε τὴν ἐξωτερικὴν μονιμότητα καὶ ἀσφάλειαν οὔτε τὸν ἐσωτερικὸν ἠθικὸν χαρακτήρα καὶ τὴν ἠθικὴν δύναμιν τῆς κληρονομικῆς ἀγροτικῆς εὐγενείας, ἐκπροσωποῦσα τὴν ἐφήμερον δύναμιν τοῦ κλητοῦ πλούτου, οὐχὶ δὲ ἀποτελοῦσα δύναμιν κοινωνικὴν κληρονομικὴν ἐπὶ γενεᾶς διήκουσαν, διὰ τῆς ἠθικῆς ἰσχύος ἐπιβάλλουσας καὶ διὰ τὴν ἀρχαιότητα σεβαστῆν. Σπουδαιότεραν θέσιν κατέχει ἐν τῷ ἀστικῷ βίῳ ἢ μεσαίᾳ καλουμένη τάξις ἢ ἀντιστοιχοῦσα τῇ τάξει τοῦ ἐλευθέρου ἀγρότου, οὔσα δὲ καὶ ἐδραιότερα καὶ ἀσφαλεστέρα καὶ μείζονας δυνάμεις ἠθικὰς καὶ ἀρετὰς πολιτικὰς ἐν αὐτῇ συγκεντροῦσα καὶ ἐν εὐρυτέρῳ μέτρῳ ἐκπροσωποῦσα τὴν πολιτείαν ἢ ἡ πλουτοκρατικὴ ἀριστοκρατία. Τάξις ἀνταποκρινομένη ἐν τῷ ἀστικῷ βίῳ πρὸς τὴν τῶν πενεστῶν ἢ τῶν δουλοπαροίκων τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ εἶναι τὸ *θητικόν* τῆς πόλεως, ἦτοι ἡ τάξις τῶν ἐργατῶν, τῶν χειρωνακτῶν δηλο-

ἢ περὶ τούτων φιλοσοφικὴ δικαιολογία τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ἀσθενής καὶ ἐν πολλοῖς ἀντιφατικὴ (ἰδ. σελ. 60 σημ. 2)· αὐτὸς δὲ ὁ Ἀριστοτέλης ὁμολογεῖ (Πολ. Α' 2, 19-20) «ὅτι ἔχει τινὰ λόγον ἢ ἀμφισβήτησις, καὶ οὐκ εἰσὶν οἱ μὲν φύσει δούλοι, οἱ δ' ἐλεύθεροι, δηλονότι καὶ ὅτι ἐν τισι διώρισται τὸ τοιοῦτον, ὧν συμφέρει τῷ μὲν τὸ δουλεύειν, τῷ δὲ τὸ δεσπάζειν».

(1) Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ δουλοπαροικοὶ ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει, οἱ *serf* ἢ *leibeigener* τῶν Ῥωμαιογερμανικῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης· παρὰ τισι δὲ Σλαβικοῖς λαοῖς, ἰδίως παρὰ τοῖς Ῥώσσοις, ἡ δουλοπαροικία μετέστη σχεδὸν εἰς δουλείαν.

(2) Ὁ Ἀριστοτέλης, ὅστις πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ κοινωνικοῦ βίου συγκεντροῖ εἰς τὴν πόλιν, ἦτοι τὴν πολιτείαν, τὴν ἐξῆς ποιεῖται διαίρεσιν τῶν κοινωνικῶν τάξεων ἐν τῇ πόλει «Ἐν μὲν οὖν ἐστί, (λέγει), τὸ περὶ τὴν τροφὴν πλῆθος, οἱ καλούμενοι γεωργοί, δευτερον δὲ τὸ καλούμενον βίναυσον· ἐστὶ δὲ τοῦτο περὶ τὰς τέχνας, ὧν ἀνευ πόλιν ἀδύνατον οἰκίσθαι.... Τρίτον δ' ἀγοραῖον· λέγω δ' ἀγοραῖον τὸ περὶ τὰς πράξεις καὶ τὰς ὀνάς καὶ τὰς ἐμπορίας καὶ κληλείας διατρέβον. Τέταρτον δὲ τὸ θητικόν· πέμπτον δὲ τὸ γένος τὸ *προτολεμιστῶν*» (τὸ τῶν πολεμιστῶν δηλονότι). Ἀριστ. Πολ. Α' 3. 11).

νότι. Ἄλλ' ἡ ἄπορος αὐτὴ καὶ πολυάριθμος τάξις τοῦ ἀστικῶν πληθυσμοῦ εἰς μείζονα συνήθως περιέχεται κακοδαιμονίαν ἢ τὸ ἀγροτικὸν θητικόν, καὶ ἰδίως ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσι ταῖς ἀποτελούσαις κέντρον μεγάλης ἐμπορικῆς καὶ βιομηχανικῆς κινήσεως καὶ κινήτου πλοῦτου, καὶ διὰ τοῦτο χαλεπὰ δημιουργεῖ ζητήματα κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς τάξεως. Καθόλου δὲ ἐν τῷ ἀγροτικῷ καὶ ἐν τῷ ἀστικῷ πληθυσμῷ αἱ πρὸς ἀλλήλας σχέσεις τῶν διαφόρων τάξεων ἐδημιούργησαν ἀνάκαθεν καὶ δημιουργοῦσι μεγάλα ζητήματα κοινωνικά, περὶ ὧν τὴν ἐξέλιξιν περιστρέφεται σπουδαῖον μέρος τῆς ἱστορίας τῶν τε ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων κοινωνιῶν, ἐντεῦθεν δὲ καὶ πολιτειῶν καὶ κρατῶν καὶ ἐθνῶν διότι τὰ κοινωνικά ζητήματα καὶ οἱ κοινωνικοὶ ἀγῶνες, μεγίστην ἀσκοῦσι ὄψιν ἐπὶ τὴν ἐσωτερικὴν πολιτείαν τῶν λαῶν (1).

Κληρονομικαὶ κοινωνικαὶ τάξεις (Gastes). — Ἐκ τῆς ἐπὶ τὸν κοινωνικὸν καὶ ἐπὶ τὸν πολιτικὸν βίον ἐπιδράσεως τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ τοῦ πολεμικοῦ βίου προέκυψαν ἀρχαιότατα ἐν τισιν ἐθνῶν κοινωνίαις τάξεις κληρονομικαὶ ἀριστοκρατικαὶ ἀποτελοῦσαι τὴν ἀριστοκρατίαν τὴν ἱερατικὴν, τὴν καλουμένην «τάξιν τῶν ἱερέων», καὶ τὴν ἀριστοκρατίαν τὴν στρατιωτικὴν, τὴν καλουμένην «τάξιν τῶν μαχίμων». Ἡ ἱερατικὴ ἀριστοκρατία προήλθεν ἐκ τῆς ὑπερόχου θέσεως, ἣν ἔλαβεν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἡ θρησκεία καὶ δι' αὐτῆς ἡ ἱερωσύνη καὶ ἡ ταύτην ἀσκοῦσα τάξις τῶν ἱερέων (τὸ ἱερατεῖον). Ἡ τοιαύτη ὑπεροχὴ τοῦ θρησκευτικοῦ βίου καὶ ἡ ἐκ ταύτης προελθοῦσα ὑπεροχὴ τοῦ ἱερατείου, ἡ καθιερώσασα τὴν κληρονομικὴν τάξιν τῶν ἱερέων, προήλθε κατὰ μέγα μέρος καὶ ἀπὸ τοῦ χαρακτῆρος τῶν λαῶν, ἐν οἷς ἐπέδωκεν ἡ τοιαύτη ἀριστοκρατία, ὡς περὶ τούτου λεπτομερέστερος λόγος γενήσεται ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ ἱστορίᾳ τῶν λαῶν. Φυσικωτέραν καὶ κανονικωτέραν ἀρχὴν καὶ ἀνάπτυξιν ἔλαβεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν λαῶν ἡ ἀριστοκρατία ἢ τῶν μαχίμων, ὡς καὶ περὶ ταύτης ἐκτενέστερος γενήσεται λόγος περαιτέρω. Ἡ ἀριστοκρατία ἢ τε ἱερατικὴ καὶ ἢ πολεμικὴ καὶ ἢ ἀγροτικὴ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς συστάσεως αὐτῶν, κατὰ φυσικὸν λόγον αὐτοσυντηρήσεως οἰκογενεια-

(1) Ἐν ταῖς ἀρχαίαις κοινωνίαις καὶ ἰδίως ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς καὶ ἐν Ῥώμῃ, ὡς καὶ ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς καὶ τοῖς τῶν νεωτέρων χρόνων Εὐρωπαϊκοῖς κράτεσι, μέχρι τοῦ παρόντος αἰῶνος, τὰ κοινωνικά ζητήματα ἦσαν κυρίως ἀγροτικά. Καὶ περὶ τὴν κτήσιν ἀγρῶν, καὶ ἰδίως περὶ τὴν ὀφθμισιν τῶν σχέσεων τῶν καλλιεργούντων τοὺς ἀγρούς ἑθνῶν πρὸς τοὺς μεγάλους ἰδιοκτήτας, περιστρέφοντο οἱ μεγάλοι κοινωνικοὶ ἀγῶνες. Ἄλλ' ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς αἰῶνι τὸ ἐργατικὸν καλούμενον ζήτημα ἦτο τὸ ζήτημα τῆς ὀφθμίσεως τῶν σχέσεων τῶν ἐργατῶν τῶν πόλεων καὶ τῆς ὑπ' αὐτῶν γινομένης ἐργασίας πρὸς τὰ μεγάλα κεφάλαια τῆς βιομηχανίας, κατέστη σπουδαιότερον, κληθὲν διὰ τὴν μεγάλην αὐτοῦ ὄψιν ἐπὶ τὰς σχέσεις τὰς κοινωνικὰς, ζήτημα *κοινωνικόν*, καὶ παρήγαγε καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ αὐτῇ μερίδας καλουμένας *κοινωνιακὰς* καὶ τὴν ἐπιστήμην τὴν καλουμένην «Κοινωνιολογίαν» (Sociologie),

κῆς, ἐξήτησαν νὰ κατασταθῶσι κληρονομικαὶ ἐν τοῖς οἴκοις αὐτῶν. Τὸ τοιοῦτον ἦτο ἀπλοῦν καὶ φυσικὸν διὰ τὴν ἀγροτικὴν ἀριστοκρατίαν, δι' οὗς εἶπομεν ἐν τοῖς ἐμπροσθεν λόγοις (ἴδ. σελ. 85) ἄλλὰ διὰ τὴν ἱερατικὴν καὶ διὰ τὴν πολεμικὴν εὐγένειαν ἀπητοῦντο καὶ ἀρεταὶ παρὰ τῶν κληρονομούντων ὅμοιαι ταῖς τῶν πατέρων. Ἄλλ' αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι καὶ θεωρίαι τῶν λαῶν ἐποίησαν οὕτως, ὥστε καὶ ἐν ἐλλείψει τοιοῦτον ἀρετῶν διὰ νόμον τινὸς ἠθικοῦ ἢ θρησκευτικοῦ νὰ καθιερωθῇ τὸ κληρονομικὸν τῆς εὐγενείας. Αἱ διάφοροι κοινωνικαὶ τάξεις ἢ μᾶλλον ἢ διαφορὰ ἢ ὑφισταμένη μεταξύ τῶν κοινωνικῶν τάξεων ἢ προελθοῦσα ἐκ λόγων ὅλως φυσικῶν καὶ ἱστορικῶν ἐθεωρήθη, κατὰ τὰς ἰδέας τὰς θρησκευτικὰς, ὡς προερχομένη ἐκ θείας τινὸς διατάξεως τῶν ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ καὶ ἀποτελοῦσα οὕτως ὄρον ἀπαραίτητον τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἠθικῆς τάξεως. Κατὰ τὰς ἰδέας ταύτας αἱ τάξεις αἱ κοινωνικαὶ ἐθεωρήθησαν ὡς ἐκπροσωποῦσαι τὰς διαφόρους τάξεις τῆς ἀνθρωπίνης πνευματικῆς ἀξίας, οὐχὶ ἀξίας ἐκ τῆς ἀτομικότητος ἢτοι ἐκ τῆς ἀτομικῆς φύσεως καὶ τῆς ἐλευθέρως ἀναπτύξεως αὐτῆς προερχομένης, ἀλλ' ἀξίας ἐκ τῆς γεννήσεως αὐτῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἐκ τῆς καταγωγῆς καὶ ἐκ τοῦ γένους αὐτοῦ, κατὰ θεῖαν οἰκονομίαν τοῦ κόσμου, ἀπορροούσης. Ἐντεῦθεν οἱ ἄνθρωποι οἱ ἀνήκοντες εἰς τὰς ὑπερτέρας τάξεις ἐθεωρήθησαν ὡς ὄντα ἀνθρώπινα τὴν φύσιν ὑπέρτερα τῶν εἰς τὰς λοιπὰς τάξεις ἀνηκόντων. Καὶ μεταξύ δὲ πασῶν τῶν τάξεων, ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ αὐτῶν, καθιερώθη ὁμοία διάκρισις σχετικῆς ὑπεροχῆς στηριζομένη ἐπὶ τῆς φυσικῆς τῆς γεννήσεως ἰδιότητος. Τοιαῦται κληρονομικαὶ τάξεις ἐν ταῖς χώραις, ἐν αἷς ἰδρυθήσαν καὶ καθιερώθησαν (ὡς ἐν Ἰνδίας καὶ ἐν Αἰγύπτῳ), διέφερον μὲν κατὰ τὸν ἀριθμὸν, ἀλλὰ γενικῶς περιελάμβανον τὰς τέσσαρας τάσδε: α') τὴν τῶν ἱερέων, β') τὴν τῶν μαχίμων, γ') τὴν τῶν γεωργῶν καὶ δ') τὴν τῶν βιομηχανῶν καὶ ἐμπόρων (1). Πλὴν τῆς Αἰγύπτου καὶ τῶν Ἰνδιῶν ἐν ἄλλοις Ἀσιατικοῖς κράτεσι δὲν καθιερώθη μὲν ἡ εἰς βίους διαίρεσις μετὰ τοσαύτης αὐστηρότητος καὶ θρησκευτικοῦ κύρους, ἀλλ' ὅμως ἐν πάσαις ταῖς πολιτείαις τῆς δυτικῆς Ἀσίας ὑφίστατο κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἰσχυρῶς ὀργανωμένη κληρονομικὴ τῆς εὐγενείας, ἰδίως ἢ ἱερατικὴ καὶ ἢ πολεμικὴ. Καὶ ἐν Ἑλλάδι δὲ καὶ ἐν Ῥώμῃ ἦτο μὲν ἀρχαιότατη ἢ κληρονομικὴ ἀριστοκρατία, ἀλλ' ἄνευ τοῦ χαρακτῆρος τῆς εἰς βίους διαίρεσεως, ὃν ἔφερον ἐν ταῖς Ἀσιατικαῖς πολιτείαις.

Ἡ εἰς κληρονομικὰς τάξεις διαίρεσις ὑπῆρξε μὲν ὀφέλιμος ἐν τισι τῇ κοινωνίᾳ, ὡς διατηροῦσα ἐν τῷ οἴκῳ τὰς ἀριστοκρατικὰς καὶ πολιτικὰς ἀρετάς

(1) Ἡ λεγομένη τάξις τῶν Παριῶν ἢ Τσάνταλα ἐν ταῖς Ἰνδίας δὲν ἦτο κυρίως τάξις κοινωνικὴ ὑποδεεστέρα τῶν ἄλλων μόνον κατὰ τὸν βαθμὸν, ἀλλ' ἦτο καὶ ἀντικείμενον ἀποστραφῆς καὶ περιφρονήσεως ὡς ἠθικῶς μαρὰ καὶ ἀκάθαρτος.

ἀλλ' ὑπὸ καθόλου ἔποιν κρινομένη ὑπῆρξε βλαπτικωτάτη, ὡς κωλύουσα τὴν ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ ἀναιροῦσα τὴν μεγάλην ἀρχὴν τῆς ἀνθρωπίνης ἀτομικότητος καὶ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας ἀναπτύξεως, ἣτις εἶναι ἀρχὴ καὶ θεμέλιον τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως (ἴδε σελ. 44-45). Ἡ φύσις, καθὼς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, φαίνεται μὲν πολλάκις ὅτι θέλει νὰ καταστήσῃ τὴν ἀρετὴν κληρονομικὴν, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ πράξῃ τοῦτο (1). Ἡ δὲ ἐλευθερία καὶ ἐλευθέρω ἀνάπτυξις, καθὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται, εἶναι σφραγὶς τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἐκ πασῶν τῶν κοινωνικῶν τάξεων αἱ δύο μέγιστα ἐπιδράσασαι ἐπὶ τὸν ἱστορικὸν βίον τῶν λαῶν εἶναι ἡ ἱερατικὴ ἀριστοκρατία καὶ ἡ ἀριστοκρατία ἢ πολεμικὴ. Ἀλλὰ περὶ τῆς ἱερατικῆς ἀριστοκρατίας γενήσεται λόγος ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐκάστου λαοῦ· περὶ δὲ τῆς πολεμικῆς ἀριστοκρατίας, μεθ' ἧς συνδέεται ἡ ἱστορικὴ ἀρχὴ καὶ ἡ σημασία τοῦ πολέμου αὐτοῦ ὡς δυνάμεις ἱστορικοῦ βίου καὶ ἱστορικῆς ἀναπτύξεως, ἀνάγκη ἐκ τῶν προτέρων νὰ ἐκτεθῶσι κεφαλαιωδῶς πλείονα ἐνταῦθα.

Ἡ ἱστορικὴ σημασία καὶ σπουδαιότης τοῦ πολέμου. Ὁ ἡρωισμὸς καὶ ὁ ἱπποτισμὸς. — Ὁ πόλεμος παρὰ πᾶσαν τὴν ἐκ τῶν προτέρων ἐπὶ τὸ ἠθικὸν συναίσθημα τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ πράγματος ἐμποιομένην ἀχαρὴν ἐντύπωσιν, ἔξεταζομένων ψυχρῶς τῶν πραγμάτων ὑπὸ καθόλου ἱστορικῆν ἔποιν ἀποδεικνύεται μέγα στοιχεῖον ἱστορικῆς ἀναπτύξεως οὐ μόνον ἀρνητικῆς ἐπὶ τὸ φαῦλον, ἀλλὰ καὶ θετικῆς ἐπὶ τὸ ἐσθλόν, τεινούσης, παρακωλύον μὲν ἐν μέρει τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλ' ἐν πολλοῖς προάγον αὐτήν. Ἡ ἀρχὴ τοῦ πολέμου κεῖται ἐν αὐτῇ τῇ λογικότητι καὶ ἐν τῇ ἠθικῇ ἐλευθερίᾳ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τοῦτο, ὅτι ὁ ἀνθρώπος ζητῶν νὰ εὐρύνη, ὅσον ἔνεστιν ἐπὶ μείζον τὸν κύκλον τῆς ἐλευθερίας ταύτης ἐξ ἀνάγκης ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς ὁμοίους αὐτῷ (ἴδ. τὰ ἐν σελ. 59). Ὅ,τι δὲ συμβαίνει ἐν τῷ ἀτομικῷ ἀνθρώπῳ, ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει καὶ ἐν κοινωνίᾳ ἀνθρωπίνῃ. Ὁ ἔγωισμὸς ὁ ἀτομικὸς μεθίσταται εἰς ἔγωισμὸν φυλετικόν, ἐθνικόν καὶ πολιτικόν, ἀναλόγως τῆς ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀναπτύξεως τῶν λαῶν· καὶ οὕτω προκύπτουσι πόλεμοι μικροὶ ἢ μεγάλοι, οἵτινες ἐν μέσῳ μυρίων καταστροφῶν διὰ τῆς αἱματηρᾶς ὁδοῦ, ἣν διανοίγουσιν, ἐπιφέρουσι βαθμηδὸν τὴν ἰσορροπίαν ἐν ταῖς συγκρουομέναις δυνάμεισιν ἢ τὴν ὑπὸ τὸν ἰσχυρότερον ὑπαγωγὴν τοῦ ἀσθενεστέρου· οὕτω δὲ φανερῶς ἢ λεληθότως, ἀμέσως ἢ ἠμμέσως, διὰ τοῦ πολέμου ἑνθμίζονται ἐπὶ εὐρύτερων βάσεων αἱ κοινωνικαὶ καὶ πολιτικαὶ πρὸς ἄλληλα σχέσεις τῶν ἐθνῶν. Βεβαίως ἐν τοῖς πολέμοις

(1) Ἀριστοτ. Πολ. Α' 2. 19. «Ἀξιοῦσι γὰρ ὡσπερ ἐξ ἀνθρώπου ἀνθρώπον καὶ ἐκ θηρίων γίνεσθαι θηρίον, οὕτω καὶ ἐξ ἀγαθοῦ ἀγαθόν· ἢ δὲ φύσις βούλεται μὲν τοῦτο ποιεῖν πολλάκις, οὐ μέντοι δύναται».

ἀναπτύσσεται ἡ θηριώδης ὁρμὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἀναπτύσσονται ἅμα καὶ αἱ εὐγενέστεραι ὁρμαὶ αὐτοῦ. Ἡ ἰδέα τοῦ καθήκοντος, τὸ αἶσθημα τῆς πρὸς τὸ καθήκον ἀφοσιώσεως, ἢ ὑπὲρ τοῦ δικαίου, τῆς ἐλευθερίας, τῆς πίστεως καὶ τῶν ἄλλων πνευματικῶν ἀγαθῶν ἄμυνα, ὁ ἀγὼν ὁ ὑπὲρ τῆς ἐστίας καὶ τῆς πατρίδος, ἢ πολεμικὴ ἀνδρεία καὶ ἢ πρὸς τὸν θάνατον περιφρόνησις ἐξεγείρουσιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ φρονήματα γενναῖα καὶ αἰσθημάτων εὐγενῆ ἐμπνέοντα καὶ ἐπιρροονύοντα τὴν συνείδησιν τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας. Τὰ ἰσχυρὰ συναισθημάτων τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ αὐτοῦ τοῦ φανατισμοῦ (1), καίπερ ἐπακολουθούμενα ὑπὸ καταστροφῶν, ἀναπτύσσουσιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὴν ὑψίστην ἠθικὴν ἀρετὴν τῆς ἀταπαρνήσεως καὶ τῆς γενναίας ἐθελουσίας ὑπὲρ τῶν ὑψηλοτέρων καὶ καθολικωτέρων συμφερόντων τῆς πατρίδος, τῆς ἀνθρωπότητος, τῆς θρησκείας, τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. «Πόλεμος ἀπάντων πατήρ», εἶπεν ἡ σοφὴ ῥῆσις. Ὁ πόλεμος εἶναι μέγα στοιχεῖον ἀναπτύξεως τοῦ ἱστορικοῦ βίου καὶ, μέχρι τινός, τοῦ πολιτισμοῦ. Ὅσον κἂν ἐκ πρώτης ὄψεως ἢ εἰρήνη, ἢ ὑπὸ τοῦ Πινδάρου ὡς «μεγαλάνωρ ἡσυχία» ἐξιμνουμένη, θεωρῆται ὡς φυσικὸς κοινωνικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὄρος ἀπαραίτητος τῆς εὐδαιμονίας αὐτοῦ (2).

(1) Ὁ φανατισμὸς εἶναι παρέκβασις τις τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ὅστις εἶναι ἢ ἐν ὑψίστῳ βαθμῷ ἔξαρσις καὶ ἐκδήλωσις τῶν ἱερῶν καλουμένων αἰσθημάτων τῶν ὑφούντων τὸν ἀνθρώπον εἰς τὸν ἠθικὸν κόσμον τῆς θεότητος, τῆς πίστεως, τῆς πατρίδος, τῆς ἐλευθερίας, τῆς τιμῆς καὶ τοῦ καθήκοντος. Ὁ φανατισμὸς ἐμπνέεται μὲν ὑπὸ τοιοῦτου αἰσθηματος, ἀλλὰ παρεκτρέπει τὸν ἀνθρώπον καὶ εἰς ἔργα ἀγρίας καταστροφῆς.

(2) Πολυβ. Δ' 74 «Εἰ γὰρ ἡς πάντες εὐχόμεθα τοῖς θεοῖς τυχεῖν, καὶ πᾶν ὑπομένομεν ἰμείροντες αὐτῆς μετασχεῖν, καὶ μόνον τοῦτο τῶν νομιζομένων ἀγαθῶν ἀναμφισβήτητόν ἐστι παρ' ἀνθρώποις (λέγω δὴ τὴν εἰρήνην), ταύτην δυνάμενοι τινες μετὰ τοῦ δικαίου καὶ καθήκοντος παρὰ τῶν Ἑλλήνων εἰς πάντα χρόνον ἀδήριτον κτᾶσθαι.....». Ὁ τοῦ Πινδάρου ὑπὸ τοῦ Πολυβίου (α Δ. 31) ἀναφερόμενος πρὸς τὴν εἰρήνην ὕμνος ἔχει ὧδε:

Τὸ κοινόν τις ἀστῶν ἐν εὐδίῃ τιθεῖς

Ἐρσηνησάτω μεγάλανωρος ἡσυχίας

Τὸ παιδρὸν φάος

(Ταῦτα ὑπὲρ τῆς εἰρήνης ἔψαλλεν ὁ Πίνδαρος καθ' ὃν χρόνον Ξέρξου στρατεύοντος ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἢ ἐν Θήβαις ὀλιγαρχικὴ μερὶς ἐμῆδιζεν εἰρηρικὴν ἀσπαζομένην πολιτικὴν). Πρὸς τοὺς λυρικoὺς δὲ τούτους ὑπὲρ τῆς εἰρήνης Πινδαρικoὺς στίχους παραβλητέοι ἐκ γενικωτέρας ἀπόψεως οἱ ἐξῆς στίχοι τοῦ Βακχυλίδου

Τίττει δὲ θνητοῖσιν εἰρήνην μεγάλην,

Πλοῦτον καὶ μελιγλώσσων ἀοιδῶν ἄνθεα

Ὁ δὲ Πολύβιος ἐν τῷ μνημονευθέντι χωρίῳ οὕτως ἀποφαίνεται περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης:

«Ἐγὼ γὰρ φοβερόν μὲν εἶναι φημι τὸ πολεμεῖν, οὐ μὴν οὕτω γε φοβερόν, ὥστε πᾶν ὑπομένειν χάριν τοῦ μὴ προσδέξασθαι πόλεμον. Ἐπει τί καὶ θρασύνουσι τὴν κατηγορίαν καὶ παρησιάν καὶ τὸ τῆς ἐλευθερίας ὄνομα πάντα, εἰ μὴδὲν ἔσται προυργαίτερον τῆς

μόνη δὲ ἡ ἰδέα καὶ τὸ ὄνομα τοῦ πολέμου ἐμποιῇ φρίκην εἰς τὸν ἀναλογιζόμενον οἷαν ὁ πόλεμος ἐπιφέρει ἀνατροπὴν καὶ καταστροφὴν τῶν εἰρηλικῶν ἐπιτηδευμάτων καὶ τῶν ἀγαθῶν τοῦ εἰρηλικοῦ βίου καὶ πόσον τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῆς κανονικῆς πορείας τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ μεθίστησιν εἰς βίον ἄγριον καὶ εἰς ἔργα καταστροφῆς καὶ κακοδαιμονίας(1). Ὅμως, παρὰ πάντα ταῦτα, ὁ πόλεμος ἀποτελεῖ οὐσιώδεις στοιχεῖον ἱστορικῆς ἀναπτύξεως καὶ μέρος τοῦ μεγάλου ἀγῶνος, ὃν ὁ ἄνθρωπος ἀγωνίζεται κατὰ τῆς φύσεως καὶ ὅστις ἀγὼν ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ἱστορίας αὐτοῦ. Διὰ τοῦ πολέμου ἀφυπνίζονται αἱ κοινωναὶ ἐκ τῆς ἠθικῆς νάρκης, ἣν μακροχρόνιος εἰρήνη καὶ εἰρηλικὰ ἐπιτηδεύματα καὶ ἀΰξεις πλούτου καὶ ὑπέροτρος ἀπόλαυσις ὑλικῆς εὐδαιμονίας ἐμποιοῦσι τοῖς λαοῖς παραλύοντα ἐν αὐτοῖς τὰ νεῦρα τοῦ σθεναρωτέρου καὶ πνευματικῶς ζωτικωτέρου βίου. Διὰ τῶν πολέμων μεταδίδεται ἡψηλότερος πολιτισμὸς ἱστορικῶν λαῶν εἰς λαοὺς βαρβάρους, δι' αὐτῶν γίνονται ἀνακαλύψεις νέων χωρῶν καὶ διανοίγονται εὐρύτερα στάδια εἰς τὸν παγκόσμιον πολιτισμὸν(2). Ὀλίγα πράξεις

εἰρήνης; Οὐδὲ γὰρ Θηβαίους ἐπαινοῦμεν κατὰ τὰ Μηδικά, διότι τῶν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἀποστάντες κινδύνων τὰ Περσῶν εἴλοντο διὰ τὸν φόβον οὐδὲ Πίνδαρον τὸν συναπιφνηάμεν αὐτοῖς ἄγαν τὴν ἡσυχίαν διὰ τῶνδε τῶν ποιημάτων (τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων). δόξας γὰρ παραυτίκα πιθανῶς εἰρηζένας, μετ' οὐ πολὺ πάντων αἰσχίστην καὶ βλαβερωτάτην πεποιημένους ἀπόφασιν. *Εἰρήνη γὰρ* μετὰ τοῦ δικαίου καὶ πρέποντος κάλλιστόν ἐστι κτήμα καὶ λυσιτελέστατον, μετὰ δὲ κακίας ἢ δουλείας ἐπωιδίστου πάντων αἰσχιστόν καὶ βλαβερώτατον».

Ἐν τοῖς ἑξῆς στίχοις (Αἴαντος 1185 κ.ε.) ὁ μέγας Σοφοκλῆς φαίνεται καταδικάζων τὸν πόλεμον

Τίς ἄρα νέατος ἐς πότε λήξει πολυπλάγκτων ἐτέων ἀριθμὸς
 Τάν ἄπαστον αἰὲν ἐμοὶ δορυσοσῆτων
 μόχθων ἄταν ἐπάγων
 ἄν' εὐρώδη Τροίαν
 δύστανον ὄνειδος Ἑλλάνων;

*Ὁφελε πρότερον αἰθέρα δῦναι μέγαν ἢ τὸ πολύκοινον Ἄδαιν κείνος ἀνήρ, ὃς στρυγερῶν ἔδειξεν ὄπλων Ἑλλάσι κοινὸν Ἄρη.

(1) Θουκυδ. Γ' 82 «Ἐν μὴν γὰρ εἰρήνῃ καὶ ἀγαθοῖς πράγμασιν αἱ τε πόλεις καὶ οἱ ἰδιῶται ἀμείνους τὰς γνώμας ἔχουσι διὰ τὸ μὴ ἐς ἀκουσίους ἀνάγκας πίπτειν, ὁ δὲ πόλεμος ὕφελόν τὴν εὐπορίαν τοῦ καθ' ἡμέραν βίαιος διδάσκαλος καὶ πρὸς τὰ πάρόντα τὰς ὁργὰς τῶν πολλῶν ὁμοιοῖ» Περβλ. καὶ Πολυβ. Δ' 31.

(2) «Οἱ πόλεμοι εἰσὶ φρικῶδεις ἅμα δὲ καὶ εὐεργετικοί, ὡς αἱ θύελλαι, καὶ ἄδικοι, ἐξαιρουμένης τῆς περιπτώσεως τῆς ἀμύνης, καὶ ἐπιφέρονται πάντοτε ἔνεκα τῶν ἐν τοῖς νόμοις ἑλλείψεων ἄλλ' ἐξεγείρουσιν οὕτω δυνάμεις νεναρκωμένας ἐν τῷ ἀνειμένῳ βίῳ καὶ παρασκευάζουσι νέαν τάξιν πραγμάτων. Κηρύττουσι διὰ φοβεράς φωνῆς τὴν αἰώνιον ἀλήθειαν ὅτι ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ἐπιστήμη καὶ ὁ πολιτισμὸς, πάντα ταῦτα τὰ δῶρα τῆς γεννήσεως καὶ τῆς τύχης, εἰσὶ ματαιότητες, ὅταν ὁ ἄνθρωπος παραδεδομένος εἰς τὴν

γίνονται ἐν τῷ κόσμῳ τῷ ἱστορικῷ ὑπὸ ἀνδρῶν ἢ ἐθνῶν ἢ πολιτειῶν ἀμέσως πρὸς παραγωγὴν τοῦ πολιτισμοῦ μετ' ἀμέσου περὶ τούτου συνειδήσεως καὶ βουλήσεως τῶν δρώντων. Τὸ πλεῖστον δὲ τοῦ πολιτισμοῦ ἔργον κατορθοῦται ἐμμέσως διὰ πράξεων σκοποῦσῶν τὸ ἄμεσον συμφέρον τῶν δρώντων, εἴτε ἄνδρες εἰσὶν οὗτοι εἴτε λαοὶ ἢ πολιτεῖαι. Ἐν τοῖς οὗτοι δ' ἐμμέσως καὶ ἀνευ συνειδήσεως τελουμένοις ἔργοις τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἡμερώσεως εἶναι καὶ οἱ πόλεμοι καὶ ὑπὸ τὴν βαρβαρωτάτην αὐτῶν ἐνίστη ὄψιν. Καὶ αὐτοὶ οἱ πρὸς κινδύνου καὶ ὑποδοῦλωσιν χωρῶν καὶ λαῶν διεξαγόμενοι πόλεμοι, καὶ αὐτὰ αἱ ἐπιδρομαὶ βαρβάρων λαῶν εἰς χώρας ὑπὸ ἡμερωτέρων λαῶν οἰκουμένας, ὡς ἀποτέλεσμα ἔχουσιν οὐχὶ σπανίως τὴν ἐμμέσως καὶ λεληθότως γινομένην μετάδοσιν τοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ ἡμερωτέρων λαῶν εἰς τοὺς βαρβάρους· διότι ἡ μεταδοτικὴ δύναμις τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἐν πᾶσι πολλῷ ὑπερέτερα τῆς βαρβαρότητος, καὶ οἱ βάρβαροι νικηταὶ πεπολιτισμένων λαῶν συχνότατα ὑποκύπτουσιν εἰς τὸν τούτων πολιτισμὸν καὶ ἱστορικὸν βίον.

Διὰ τῶν πολέμων οὐχὶ σπανίως ἡ ἱστορία μεθίσταται εἰς τὸν χώρον τῆς ποιήσεως, καὶ μεγάλοι πολεμισταὶ ὑπὸ τὴν ἰδεώδη μορφήν ἡρώων καὶ ἡμιθέων παραδίδονται εἰς τὰς μελλούσας γενεὰς διὰ τοῦ ἔπους ὡς τέλεια πρότυπα ἀνθρωπίνης ἀρετῆς καὶ ἱστορικοῦ μεγαλείου. Ὀλόκληρος ὁ κόσμος ὁ ἡρωϊκὸς ὁ ἀποτελῶν μίαν τῶν θαυμασιωτάτων περιόδων τοῦ ἱστορικοῦ βίου τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους παρήχθη διὰ πολέμων καὶ παρήγαγεν αὐτὸς τὸ κάλλιστον καὶ τὸ τελειό-

ὑπεροψίαν τῆς ἡδυπαθείας, ἐπιλανθάνηται πάσης ἀρρενωπῆς ἀρετῆς. Πολλοὶ λαοὶ πεπολιτισμένοι κατεστάθησαν λεία τοῖς βαρβάρους διότι περιέπεσον εἰς ἀδράνεια· διότι ἡ νίκη ἀνήκει εἰς τὸν ἔχοντα μείζονα δρᾶσιν. Διὰ τῆς δράσεως οἱ Ῥωμαῖοι ὑπέταξαν τὸν κόσμον ἀπὸ τῶν τοιχῶν τῆς Βαβυλωνίας μέχρι τοῦ σπηλαίου τοῦ Φίγγαλ(*), καὶ τὸ Ἰσλάμ ἐν διαστήματι πέντε καὶ ὀγδοήκοντα ἐτῶν διεχύθη ἀπὸ τῶν ὄχθων τοῦ Γάγγου μέχρι τῶν ὄχθων τοῦ Ἰβήρος καὶ νησιώται(**) καταπιέζοντες διὰ τοῦ ἐνὸς βραχίονος τοὺς εἰρηλικούς Ἰνδοὺς καὶ διὰ τοῦ ἐτέρου τὰ παράλια τῆς Περουσίας, ἴδρυσαν ἐπὶ τοῦ στοιχείου τοῦ μάλιστα ἀστάτου (τοῦ ὕδατος) κράτος οὐδέποτε ἀπολούμενον. Μεσημβρία ἢ Βορρᾶς, ἡπειρος ἢ θάλασσα δὲν ποιοῦσι τὴν δύναμιν τῶν ἐθνῶν· τὸ πνεῦμα καὶ ἡ τόλμη διδοῦσι καὶ ἀφαιροῦσι τὰ πάντα. Διὰ τῆς δράσεως αὐτῆς ἡ μικρὰ Εὐρώπη κινεῖ τὸν κόσμον ἅπαντα» (I. Müller, Εἰσαγ. εἰς παγκόσμ. ἱστ.). Περβλ. Θουκ. 1,41 «... Ἄλλα πᾶσαν μὲν θάλασσαν καὶ γῆν ἐσβατὸν τῇ ἡμετέρῃ τόλμῃ καταναγκάσαντες γενέσθαι, πανταχοῦ δὲ μνημεῖα κακῶν τε καὶ ἀγαθῶν αἰδία ξυγκατοικίσαντες...». Ὁ αὐτὸς 1, 43 «... Ἄλλα μᾶλλον τὴν τῆς πόλεως δύναμιν καθ' ἡμέραν ἔργῳ θεωμένων καὶ ἐραστὰς γιγνομένων αὐτῆς, καὶ ὅταν ὑμῖν μεγάλη δόξη εἶναι, ἐνθυμούμενους ὅτι τολμῶντες καὶ γινώσκοντες τὰ δέοντα καὶ ἐν τοῖς ἔργοις αἰσχυρόμενοι ἄνδρες αὐτὰ ἐκτίσαντο».

(*) Τὸ σπήλαιον τοῦ Φίγγαλ (τοῦ μυθικοῦ ἥρωος τῶν Σκυθικῶν παραδόσεων) εἶναι ἐν τῇ νήσῳ Στάφφα, μία τῶν Ἑβρίδων.

(**) Ἐννοεῖ τοὺς Ἄγγλους.

τατον προῖον τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, τὰ Ὀμηρικά ἔπη. Τὸ παγκόσμιον ἀποικιακὸν κράτος τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὸ πρὸ τῶν Περσικῶν πολέμων, ἦτο ἐπακολούθημα φυσικὸν καὶ λογικὸν τῆς ἠρωικῆς περιόδου. Οἱ Περσικοὶ πόλεμοι παρήγαγον τὴν μεγάλην Περίκλειον περίοδον διὰ τοῦ πολέμου ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς διὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων μετεδόθη εἰς τὴν Ἀσίαν. Ὁ πόλεμος εἶναι ὄργανον τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ὑπεροχῆς τῆς ὕλικῆς καὶ ἄνευ ταύτης ἡ ἠθικὴ δύναμις μόνη ἐφ' ἑαυτῆς οὐχὶ πάντοτε θριαμβεῖ. Αὐτὸς ὁ θεάνθρωπος ἰδρυτὴς τῆς Χριστιανικῆς πίστεως κηρύσσει ὅτι ἦλθεν ἵνα βάλῃ μάχαιραν εἰς τὸν κόσμον διὰ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ, μαρτυρεῖ ὅτι καὶ τὸ κράτος τῆς εἰρήνης θεμελιούται καὶ ἐμπεδοῦται διὰ τοῦ πολέμου. Ὁ πόλεμος ὡς μέγα στάδιον τῆς ἀναπτύξεως τῆς τόλμης τοῦ ἀνθρώπου βεβαίως παρὰ τὰ μνημεῖα τῶν ἀγαθῶν τίθησι καὶ οὐκ ὀλίγα μνημεῖα κακά, ἀλλ' ἐν πᾶσι παρίσταται ὡς τι στοιχεῖον ἠθικῆς τάξεως τοῦ κόσμου (1). Καὶ ὑπὸ τὴν τοιαύτην αὐτοῦ ἀληθῆ ἰδιότητα παρήγαγε καὶ ἀνέπτυξεν ἐν τῶν λαμπροτάτων στρατιωτικῶν στοιχείων τοῦ ἱστορικοῦ βίου, τὸν ἠρωισμόν καὶ τὸν παρεμφερῆ τούτῳ ἱπποτισμόν.

Ἡρωισμὸς καὶ ἱπποτισμὸς. — Ὁ τε ἠρωικὸς καὶ ἱπποτικὸς βίος ἀνεπτύχθησαν κατὰ μέγα μέρος διὰ τοῦ πολέμου παρ' ἅπασιν τοῖς ἱστορικοῖς λαοῖς καὶ ἡ ἱστορία πάντων τῶν λαῶν ἄρχεται διὰ παραδόσεων μυθικῶν ἢ ποιητικῶν περὶ τῶν πολεμικῶν ἀνδραγαθημάτων τῶν *ἠρώων* ἐκάστου ἔθνους. Ἄλλ' ἡ εὐγενεστάτη μορφή τοῦ ἠρωικοῦ βίου ἐν μὲν τῇ ποιητικῇ καὶ ἐπικῇ ἱστορίᾳ παρίσταται ἐν τῇ ἠρωικῇ περιόδῳ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ἱστορίας, ὑπὸ δὲ πραγματικωτέραν ἱστορικὴν ὄψιν ἐν τῷ ἱπποτισμῷ τῆς Χριστιανικῆς Εὐρώπης τῶν μέσων αἰώνων. Αἱ μεγάλοι ἠθικαὶ ἀρεταὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ *ἠρωικοῦ* καὶ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ *ἱπποτικοῦ* βίου ἔχουσι τὴν αὐτὴν κατ' οὐσίαν ἀρχὴν καὶ γένεσιν καὶ τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα ἀναπτύξεως. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, ὅπως ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, πρὶν ἢ στρατιωτικὴ ὄρμη τῶν λαῶν ἡ ἐξεγερθεῖσα ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἠρωικῆς περιόδου εὐρη διέξοδον εἰς μεγάλας καὶ τολμηρὰς ἐκδήμους στρατείας, ἐστρέφετο περὶ πολέμους μεταξὺ τῶν διαφόρων φυλῶν, χωρῶν καὶ ἡγεμόνων. Ἐν τῷ ἐντεῦθεν δὲ ἀναπτυχθέντι στρατιωτικῷ βίῳ, ἐν μέσῳ τῶν διηνεκῶν πολέμων καὶ τῶν ἐντεῦθεν πηγαζόντων δεινῶν, ἐν μέσῳ τῆς καταπατήσεως τοῦ δικαίου τοῦ ἀσθενοῦς

(1) Ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ὁ τὰ πολεμικὰ καὶ τὰ στρατηγικὰ εἶπερ τις ἄλλος ἐπαῖων Μόλτκε, ἐνῶ μέχρι τινὸς ἐθεώρει τὴν διαρκῆ εἰρήνην ὡς ἀγαθὸν μέγα, ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἀγατόρωτον, βραδύτερον ἐκήρυξεν ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι ἀπαραίτητον στοιχεῖον τῆς ἠθικῆς τάξεως τοῦ κόσμου ἀναπτύσσον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑψίστας ἀρετὰς τῆς ἐθελουσίας, τῆς αὐταπαρνήσεως καὶ τῆς πρὸς τὸν θάνατον περιφρονήσεως, καὶ διὰ τοῦτο προάγον εἰς ὑψιστον βαθμὸν τὸ αἰσθημα τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας, τῆς ἐθνικῆς τιμῆς καὶ τοῦ πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὴν ἀνθρωπότητα καθήκοντος.

ὑπὸ τῆς βίας τοῦ ἰσχυροτέρου, ἀνεπτύχθη στρατιωτικὴ ἀρετὴ ἐμπνέουσα τοῖς ἐν πολέμῳ διαπρέπουσι καὶ ἐπὶ ἀλλῇ φυσικῇ ἐξέχουσιν ἀνδράσιν αἰσθήματα γενναιότητος καὶ δικαιοσύνης καὶ ἀγάπης πρὸς τὸ δίκαιον καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν, εἰλικρινοῦς καὶ ἀκραδάντου ἐμμοῆς ἐν τῇ πίστει τοῦ λόγου, πίστεως εἰς τὴν φιλίαν, ἐκτιμήσεως τοῦ γενναίου ἀντιπάλου, σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἀτυχήσαν ἀρετὴν καὶ συμπαθείας πρὸς τὸν ἠττηθέντα γενναῖον ἀντίπαλον· εὐσέβειαν πρὸς τὸ θεῖον, γενναιότητα ἐν κινδύνοις, ὑπερηφάνειαν εὐγενῆ, ἀγνότητα ἔρωτος, βαθυτάτην καὶ ζωηροτάτην συναίσθησιν τιμῆς καὶ χάριν τῆς τιμῆς ταύτης πᾶσαν ἐθελουσίαν καὶ αὐτὴν τὴν πρὸς τὸν θάνατον περιφρόνησιν· πάντα ταῦτα προερχόμενα καὶ ἐπιρρωννύμενα ἐκ τῆς διηνεκῶς διὰ τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς ἀναπτυσσομένης συνειδήσεως τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας καὶ τῆς ἐντεῦθεν προοιούσης ἠθικῆς ἐξάρσεως τοῦ φρονήματος. Ἐκ τοιούτων πολεμικῶν ἀρετῶν, περὶ ὧν ἐν τῇ ἀφηγήσει τῆς ἱστορίας ἐν οἰκείοις τόποις μακρὸς γενήσεται λόγος, προῆλθεν ὁ δηθεὶς χαρακτῆρ τοῦ τε ἠρωικοῦ βίου τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ἱπποτικοῦ (1) καλουμένου τῶν μέσων αἰώνων. Ὁ ἱπποτισμὸς οὗτος εἶναι τὸ κάλλιστον κόσμημα τοῦ πολεμικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἐν γένει καὶ πολιτικοῦ βίου τῶν μέσων αἰώνων ἀφθονον παρέχον ἀφορμὴν εἰς τὴν ποίησιν τὴν ἠρωικὴν τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ εἰς τὰς μυθιστορίας τῶν νεωτέρων χρόνων. Ὁ μεσαιωνικὸς ἱπποτισμὸς ὑπὸ τὴν ἔποψιν τὴν ἐπικὴν ἔλαβε μείζονα ἀναλογίαν καὶ ὁμοιότητα πρὸς τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν ἠρωικὸν βίον καὶ ἔδωκεν ἀφορμὴν, ὅπως ἐκεῖνος, εἰς τὰ κάλλιστα ἔπη ἀφότου διὰ τῶν σταυροφοριῶν στενωῶς συνεδέθη μετὰ τῆς ιδέας τῆς θρησκείας καὶ τῶν ὑπὲρ πίστεως ἀγώνων. Ἐν γένει δὲ ὁ τε ἠρωισμὸς τῶν ἀρχαίων καὶ ὁ ἱπποτισμὸς τοῦ μέσου αἰῶνος ἐπέδρασαν μᾶλλον ἐπὶ τὴν ἠθικὴν ἢ ἐπὶ τὴν κοινωνικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ βίου.

(1) Τὸ ὄνομα *ἱππότης* ἢ *ἱππεὺς* σημαῖνον τὸν ἔφιππον πολεμιστὴν. ἢ, καθ' Ὀμηρον τὸν ἐφ' ἄρματος μαχόμενον, ἔλαβεν ἀνέκαθεν τὴν σημασίαν τοῦ ἀνδρειοτέρου καὶ γενναιοτέρου πολεμιστοῦ. Κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ὁ ἀληθὴς πολεμιστὴς μετὰ τελείου ὄπλισμοῦ πολεμικοῦ ἦτο ὁ *ἱππότης*. Παρ' Ὀμήρῳ τὸ ὄνομα τοῦτο, ὡς καὶ πάντα τὰ ἔχοντα ὁμοίαν σημασίαν καὶ παραγόμενα ἐκ τοῦ *ἱππος* ἢ σύνθετα ἐξ αὐτοῦ, εἶναι συνήθεις προσωνυμῖαι διδόμεναι εἰς τοὺς ἠρώας πολεμιστὰς (*ἱππεύς*, *ἱππότης*, *ἱππλάτα*, *ἱπποδάμης*, *ἱππόδαμος*, *ἱπποδαστής*, *ἱπποκλέυθος*, *ἱπποκορυστής*, *ἱπποπόλος*), Ὁμοίαν σημασίαν ἠθικὴν τοῦ γενναίου, τοῦ ἀνδρείου καὶ ἠθικῶς ἱπποτικοῦ ἔλαβον αἱ Εὐρωπαϊκαὶ λέξεις *Chevalier*, *chevaleresque* καὶ *ritterlich*, (*Ritter*). Καὶ ἐν τῇ Ἰνδικῇ δὲ καὶ Βαυτρικῇ μυθικῇ ἱστορίᾳ οἱ μυθικοὶ ἠρώες φέρουσιν ὀνόματα σύνθετα ἀπὸ *αρχα* (*Σανσκριτ.*), *αρχα* (*Βαυτρ.*).—*ἱππος*, *Кітцапа*, *Керецапа*, *Vistaца* (*Ἰστάσπης*), πρβλ. τὸ Φίλιππος. Κατὰ τὸν Ῥώσον ἱστοριογράφον

3. Ἡ καθόλου ἀξία τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης καὶ αἱ ἐκ τῆς μελέτης αὐτῆς ὠφέλειαι.

Ἡ ἀξία τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης.— Τὰ μέγιστά τε καὶ ἐπισημότερα περὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας καὶ περὶ τῶν στοιχείων ἢ κεφαλαίων τοῦ ἱστορικοῦ βίου καὶ τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως εἰρημμένα παρέχουσιν ἡμῖν ἐκ τῶν προτέρων ἰδέαν τινὰ περὶ τοῦ περιεχομένου τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης καὶ περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἡ ἱστορία ὡς ἐπιστήμη ἐξεργαζομένη τὸ ὕλικόν αὐτῆς παρίστησι τὴν ὅλην εἰκόνα τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἄλλ' ἡ ἰδέα αὕτη καθίσταται ἔτι σαφερέτερα, ὅταν ἐρμηνευθῇ ἡ ἀξία τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης καὶ ἀποδειχθῶσιν αἱ ἐκ τῆς μελέτης αὐτῆς θεωρητικαὶ καὶ πρακτικαὶ ὠφέλειαι, ὡς γίνεται τοῦτο ἐν τοῖς ἐξῆς.

Ἄν ἡ φιλοσοφία, ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην καὶ γενικωτάτην τοῦ ὀνόματος ἐννοιοῦνται, ὡς ἐπιστήμη θεωρητικὴ ἅμα καὶ πρακτικὴ, ὡς ἐπιστήμη ζητοῦσα καὶ ἐρευνῶσα τὰς ὑψίστας ἀληθείας ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ συνειδήσει καὶ ἐφαρμοζοῦσα αὐτὰς πρακτικῶς ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου, ἦναι καὶ ἐλέχθη τιμητικῶς «πότνια βασίλισ τῶν ἐπιστημῶν καὶ πάσης παιδεύσεως, καὶ μήτηρ πασῶν τῶν τεχνῶν» (*augusta scientiarum et disciplinarum regina omniumque artium mater*) ἡ ἱστορία, ἐν ἧ, κατὰ τὸν Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασσεῖα, εἶναι καθιδρυμένη ἡ ἀλήθεια, ἡ ἀρχὴ τῆς φρονήσεως καὶ τῆς σοφίας (1), ἡ παριστῶσα καὶ εἰκονίζουσα καὶ ἐρμηνεύουσα τὴν ἐν χρόνῳ ἀνάπτυξιν καὶ ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, εἶναι τις διηγετικὴ φιλοσοφία πρακτικὴ ἅμα δὲ καὶ θεωρητικὴ, τιμηθεῖσα διὰ τοῦτο ὑπὸ τῆς ἀρχαιότητος ὡς «μάρτυς ἀτόπτης τῶν χρόνων, φῶς τῆς ἀληθείας, διδάσκαλος τοῦ βίου, ζωὴ τῆς μνήμης, ἄγγελος τῆς ἀρχαιότητος» (2). Περὶ τῆς φιλοσοφίας, ὑπὸ τὴν διπλὴν αὐτῆς ἐννοίαν, τὴν

Καρμισίνον τὸ ἐν ταῖς Σλαβικαῖς γλώσσαις σὺνηθεὶς ἡγεμόνος δηλωτικὸν ὄνομα *князь* παράγεται ἐκ τῆς λέξεως *кни*=ἵππος τοῦ ἵππου ὄντος παρὰ τοῖς Σλαβοῖς κτήματος πολιτιμοτάτου. Ἐν Κρήτῃ σήμερον κτήμα (χτήμα) σημαίνει ἵππον. Παρὰ τοῖς *Романос* δὲ τῆς Βορείου Γερμανίας, τοῖς ἀπὸ Σλαβῶν γενομένοις Γερμανοῖς, καίπερ οἰκοῦσι παρὰ τὴν θάλασσαν, τριάκοντα ἵπποι ἀπετέλουν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα μέγαν πλοῦτον καὶ πᾶς ἰδιοκτῆτης ἐκαλεῖτο *князь*. Καὶ παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς δὲ Τούρκοις *спахи*=ἱππότης (ἐκ τοῦ Περσικοῦ *εσπ*=ἵππος) σημαίνει ἱππότης, εὐγενής, τιμαριούχος.

(1) Διον. Ἀλικαρν. Ἀρχαιολ. Ῥωμ. Α' 1 «Ἐν αἷς (ἱστορίας) καθιδροῦσθαι τὴν ἀλήθειαν πάντες ὑπολαμβάνομεν, ἀρχὴν φρονήσεώς τε καὶ σοφίας».

(2) Κικ. *De Orat.* Βιβλ. Α' κεφ. 9 «*Historia verō testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia velustatis*». Περὶ Διον. Ἀλικ. Τέχνη η' «Τῆς (ἱστορίας) ἰερόν εἶναι τὴν ἀλήθειαν ἠγούμεθα». Ἰδ. καὶ Λουκιανοῦ «Πῶς δεῖ συγγράφειν ἱστορίαν»

τε θεωρητικὴν καὶ τὴν πρακτικὴν, ὀρθῶς ἐλέχθη ὅτι εἶναι αἰώνιος ἀγὼν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐναντίον τῆς ἀγνοίας, τοῦ ἀδίκου, τῆς πλάνης τῆς ἀνελευθερίας, τοῦ κακοῦ καὶ τῆς ἁμαρτίας καὶ διηγετικῆς σπουδῆ καὶ προσπάθειας τοῦ ἀνθρώπου πρὸς προαγωγὴν τοῦ βίου εἰς κατὰστάσιν ἀξίαν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ καὶ τέλος, ἡ αὐθόρμητος καὶ ἐλευθέρως μετὰ τοῦ Θεοῦ σύμπραξις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος πρὸς τὸ ἔργον, δι' οὗ ὁ Θεὸς ὁδηγεῖ τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ. Ἄλλ' ἀκριβῶς πάντα ταῦτα τὰ περὶ φιλοσοφίας κατὰ βάθος ἀληθεύοντα κατὰ πλάτος ἐξελέσσονται, ἐμφανίζονται καὶ πραγματοποιοῦνται ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐν τῷ ἱστορικῷ δηλονότι βίῳ καὶ νοοῦνται καὶ ἐρμηνεύονται διὰ τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης. Διότι ὑποκείμενον τῆς ἱστορίας, καθὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐρρήθη καὶ διὰ πολλῶν ἠρμηνεύθη, εἶναι ὁλόκληρος ὁ ἠθικὸς κόσμος διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, καὶ κατὰ μέρος ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, καὶ διὰ τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως δημιουργούμενος, ὁ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν μέγαν φυσικὸν κόσμον ἀποτελῶν τὸν ἀνθρώπινον κόσμον. Ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὁ ἀνθρώπος, ὡς μετέχων θείας οὐσίας καὶ θεότητος καὶ διὰ τοῦτο δημιουργῶν ἴδιον κόσμον, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μικρὸς τις θεὸς ἢ μᾶλλον ὡς συνεργάτης τοῦ θεοῦ καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθείσης φύσεως ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ διὰ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου προορισμένου σκοποῦ. Ἴνα δὲ λάβῃ τις ἰδέαν τινὰ περὶ τοῦ μικροῦ τούτου κόσμου καὶ ἐκτιμήσῃ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ ἐν τῷ περιέχοντι αὐτὸν μεγάλῳ κόσμῳ τῆς φύσεως, ἀρκεῖ νὰ ἀφαιρέσῃ αὐτὸν ἀπὸ τοῦ περιέχοντος φυσικοῦ κόσμου καὶ ἐν τῇ ἀφαιρέσει ταύτῃ, καθὰ εἶπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἀντιληφθῇ τῆς ὅλης ἐν χρόνῳ καὶ χώρῳ ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς περιοχῆς αὐτοῦ.

Ἄλλ' ἡ μεγάλη διὰ τὸν ἀνθρώπον ἀξία τοῦ ἱστορικοῦ τούτου κόσμου καὶ τῆς τούτου ἐπιστήμης, τῆς ἱστορίας δηλονότι, δὲν ἐγκείται ἀπλῶς ἐν τῇ θέσει, ἦν ὁ κόσμος οὗτος ὁ ἱστορικὸς κατέχει ἐν τῷ σύμπαντι φυσικῷ κόσμῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ καὶ παιδεύσει, ἦν ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου ἀρύεται ὁ ἀνθρώπινος βίος. Ἐν τῇ θεωρίᾳ ταύτῃ ὁ ἱστορικὸς ἀνθρώπος θεωρεῖ αὐτὸς ἑαυτόν. Διότι ἡ ἱστορία ὡς ἐπιστήμη τοῦ καθολικοῦ ἀνθρωπίνου βίου εἶναι διὰ τὴν ἀνθρωπότητα τὸ γινώσκειν καὶ συνειδέειν ἑαυτὴν ἐν τῇ καθολικότητι αὐτῆς ὑπεράνω τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως. Ἡ ἱστορία ὡς ἐπιστήμη εἶναι καθολικὴ συνείδησις τῆς ἀνθρωπότητος ὑφουμένη ὑπεράνω τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἀτομικότητος καὶ τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Τὸ ὑποκείμενον τῆς ἱστορίας εἶναι τὸ καθολικὸν ἔγῳ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ὁ ἀνθρώπος ὁ συνειδῶς

§ 39 «Ἐν γὰρ τοῦτο ἴδιον ἱστορίας, καὶ μόνῃ θυτέον τῇ ἀληθείᾳ, εἰ τις ἱστορίαν γράφῃ».

τὸ ἐγὼ τοῦτο εἶναι τὸ ἐγὼ τὸ νοῦν, τὸ συνειδὸς ἑαυτοῦ, τὸ ὑποκείμενον αὐτὸ τῆς ἱστορίας (1). Κατὰ τὸν Κικέρωνα, ἡ ἀξία τοῦ «θείου χρησμοῦ τῶν Δελφῶν, τοῦ «γνώθι σαυτὸν», ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος διὰ τοῦ γνῶναι ἑαυτὸν νοεῖ τὸ ἐν ἑαυτῷ θεῖον, καὶ τὸ ἐν ἑαυτῷ πνεῦμα θεωρεῖ ὡς ἀναθηματικὴν εἰκόνα τῆς θεότητος, καὶ οὕτω νοῶν καὶ ὀνθιμίζων τὸν βίον συνφρὰ τῷ προορισμῷ αὐτοῦ τῷ συνισταμένῳ ἐν τῇ διὰ τῆς σοφίας εὐρισκομένη *ἐδπραξία* θέλει ἐπιτύχει τοῦ προορισμοῦ τούτου ἀκολουθῶν τὴν ὑπὸ τῆς σοφίας ὑποδεικνυμένην ὁδόν (2). Ἀλλὰ μέγα παιδευτήριον τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἐν τε τῷ ἀτομικῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐν τῷ καθολικῷ βίῳ τῶν ἐθνῶν πρὸς τὸ γνῶναι τὴν ἀληθῆ φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ κτῆσιν τῆς σοφίας τῆς καθοδηγούσης τὸν ἀνθρώπινον βίον εἰς τὴν εὐδαιμονίαν εἶναι ἡ ἱστορία. Αὕτη ὡς καθολικὴ συνείδησις τῆς ἀνθρωπότητος, ὡς τὸ καθολικὸν αὐτῆς «γνῶναι ἑαυτήν», ἀποκαλύπτει ἐν ἑαυτῇ ὡς ἐν κατοπτρῷ τοῦ ἀνθρώπινου βίου τὴν εἰκόνα τῆς θεότητος τοῦ ἀνθρώπου τὴν καθοδηγοῦσαν τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς τὸν προορισμὸν αὐτῆς «ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῆς σοφίας (*sapientia duce*)». Ἡ ἱστορία εἶναι κατὰ τὸν Διονύσιον «ἱερὸν, εἰς ὃ εἶναι ἀφιερωμένη ἡ ἀλήθεια», καὶ ἐν τῷ ἱερῷ τούτῳ τελεῖται διὰ τῆς ἐπιστήμης ἡ ἐπικοινωνία τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος πρὸς τὸ κράτος τῶν διὰ θεωρίας καὶ γνώσεως καὶ πείρας αἰώνων ὅλων ἐγνωσμένων ἀληθειῶν τοῦ ἀνθρώπινου βίου. Καὶ ἐν τῇ τοιαύτῃ ιδιότητι τῆς ἱστορίας ἔξ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, ὡς ἐπιστήμης τε καὶ ὡς ἐπιστητοῦ, ἔγκειται ἡ μεγάλη ἀξία αὐτῆς ἐν τῇ ὅλῃ ἐπιστήμῃ καὶ τὸ μέγεθος τῶν ἔξ αὐτῆς ὠφελειῶν ἐν τῷ ἀνθρώπινῳ βίῳ. Ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἱστορίας, κεῖται ἅπας ὁ ἠθικὸς κόσμος καθὰ κατὰ Σύλλεσθ καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἶπομεν, ἐν τῇ γενέσει καὶ ἀναπτύξει αὐτοῦ καὶ

(1) «Ὁν λόγον ἔχει τὸ ἀριστοτέχνημα πρὸς τὴν ιδέαν τοῦ καλοῦ, τοιοῦτον λόγον ἔχει τὸ ἐμπειρικὸν καὶ τὸ ἐφήμερον ἐγὼ πρὸς τὸ ἐγὼ, ἐν ᾧ ὁ φιλόσοφος διανοεῖται, ὁ ἀριστοτέχνης ποιεῖ, ὁ δικαστὴς δικάζει, ὁ ἱστορικὸς ἐρευνᾷ. Τὸ γενικὸν τοῦτο ἐγὼ, τὸ ἐγὼ τῆς ἀνθρωπότητος, εἶναι τὸ ὑποκείμενον τῆς ἱστορίας. Ἡ ἱστορία εἶναι τὸ «γνώθι σαυτὸν» τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ συνείδησις αὐτῆς» (Droysen, H. 33). Ἡ ἀλήθεια αὕτη ὑπόκειται εἰς τοὺς ἐν σελ. 37 σημ. 1 ἐκτεθέντας περιορισμούς.

(2) Κικέρων. De legibus A' 22. «Ὁ γνοὺς ἑαυτὸν θὰ νοήσῃ πρῶτον ὅτι ἔχει τι τὸ θεῖον καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἐν ἑαυτῷ θὰ ὑπολάβῃ ὥσπερ ἀναθηματικὴν τινα εἰκόνα τῆς θεότητος καὶ ἀείποτε θὰ πράττῃ καὶ θὰ νοῆ ἄξιόν τι τοῦ τοσοῦτον μεγάλου δώρου τῶν θεῶν καὶ ὁπόταν ὅλον ἑαυτὸν διίδη καὶ δοκιμάσῃ, θὰ κατανοήσῃ τίτι τρόπῳ ὑπὸ τῆς φύσεως κεκοσμημένος ἦλθεν εἰς τὸν βίον, καὶ ὁπόσα κέρχεται ὄργανα πρὸς τὴν ἐπίτευξιν καὶ κτῆσιν τῆς σοφίας ἀφοῦ τὰς τῶν πραγμάτων πάντων ἀρχάς, ὥσπερ ἐσκιαγραφημένας ἐννοίας, ἐν τῇ ψυχῇ καὶ ἐν τῷ νῷ ἔχει συλλάβει ἔξ ὧν φωτισθεῖς, τῆς σοφίας ἡγουμένης, θέλει κρίνει ἑαυτὸν ὡς ἄνδρα ἀγαθὸν καὶ δι' αὐτὴν ταύτην τὴν αἰτίαν εὐδαίμονα ἐσόμενον».

ὁ μελετῶν τὴν ἱστορίαν μελετᾷ τὸν ἠθικὸν κόσμον παρακολουθῶν τὴν πορείαν τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ. Μεγάλοι ἱστοριογράφοι ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἐκλήρουν καὶ ἐξηγήσαντο τὴν τοιαύτην σπουδαιότητα τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἐν τῷ ἀνθρώπινῳ βίῳ. Ὁ Ἡρόδοτος ἀληθῶς δὲν ἐποίησατο λόγον ἰδιαίτερον περὶ τῶν ἐκ τῆς ἱστορίας ὠφελειῶν ἀλλ' ὁ τρόπος αὐτός, καθ' ὃν ἠρμήνευσε τὴν ἔννοιαν τῆς ἱστορίας καὶ τὸν σκοπὸν τῆς ἱστοριογραφίας, «ὡς μὴ τὰ γενόμενα ἔξ ἀνθρώπων ἐξίτηλα τῷ χρόνῳ γένηται...» μαρτυρεῖ ἀρκούντως τὴν ιδέαν, ἣν εἶχεν ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας περὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς ἱστορίας ἐν τῷ ἀνθρώπινῳ βίῳ. Ἀλλ' ὁ Θουκυδίδης σαφῶς ἐξηγήσατο τὴν τοιαύτην σπουδαιότητα καὶ ὠφέλειαν δι' ὧν εἶπεν ἐν τῷ τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ προοιμίῳ (Θουκ. Βιβλ. Α' 22) «ὅσοι δὲ βουλήσονται τῶν τε γενομένων τὸ σαφὲς σκοπεῖν καὶ τῶν μελλόντων ποτὲ αὐθις κατὰ τὸ ἀνθρώπειον τοιοῦτων καὶ παραπλησίων ἔσεσθαι, ὠφέλιμα κρίνειν αὐτὰ ἀρκούντως ἔξει». Ταῦτα λέγων ὁ Θουκυδίδης θεωρεῖ τὴν ἱστορίαν, κατὰ Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασσεά, φιλοσοφίαν ἐκ παραδειγμάτων, ἤτοι φιλοσοφίαν ἐξετάζουσαν τὰ κατὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον, φιλοσοφίαν πρακτικὴν ἐκ τῶν πραγμάτων αὐτῶν τοῦ βίου καὶ τῆς ἱστορίας διδάσκουσαν τὸν ἀνθρώπον τὰς πρακτικὰς ἀληθείας τὰς ἀναφερομένας εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον (1). Λέγει δὲ καὶ ὁ Πολύβιος (Βιβλ. Α' 1) «... διὰ τὸ μηδεμίαν ἐτοιμοτέραν εἶναι τοῖς ἀνθρώποις διόρθωσιν τῆς τῶν προγεγενημένων πράξεων ἐπιστήμης... πάντες, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἀρχῇ καὶ τέλει κέρχονται τούτῳ, φάσκοντες ἀληθινοτάτην μὲν εἶναι παιδείαν καὶ γυμνασίαν πρὸς τὰς πολιτικὰς πράξεις τὴν ἐκ τῆς ἱστορίας μάθησιν, ἐναργεστάτην δὲ καὶ μόνην διδάσκαλον τοῦ δύνασθαι τὰς τῆς τύχης μεταβολὰς γενναίως ὑποφέρειν, τὴν τῶν ἀλλοτριῶν περιπετειῶν ὑπόμνησιν». Λέγει δ' ὁ αὐτὸς καὶ τάδε (Α' 35). «Διοῖν γὰρ ὄντων τρόπων πᾶσιν ἀνθρώποις τῆς ἐπὶ τὸ βέλτιον μεταθέσεως τοῦ τε διὰ τῶν ἰδίων συμπτωμάτων καὶ τοῦ διὰ τῶν ἀλλοτριῶν ἐναργέστερον μὲν εἶναι συμβαίνει τὸν διὰ τῶν κρείων περιπετειῶν, ἀβλαβέστερον δὲ τὸν διὰ τῶν ἀλλοτριῶν. Διὸ τὸν μὲν οὐδέποθ' ἐκουσίως αἰρετέον, ἐπεὶ μετὰ μεγάλων πόνων καὶ κινδύνων ποιεῖ τὴν διόρθωσιν τὸν δὲ ἀσὶ θηρευτέον ἐπεὶ χωρὶς βλάβης ἐστὶ συνιδεῖν ἐν ἑαυτῷ τὸ βέλτιον. Ἐξ ὧν συνιδόντι καλλίστην παιδείαν ἡγητέον πρὸς ἀληθινὸν βίον τὴν ἐκ τῆς πραγματικῆς ἱστορίας περιγιγνομένην ἐμπειρίαν. Μόνη γὰρ αὕτη χωρὶς βλάβης ἐπὶ παντὸς καιροῦ καὶ περιστάσεως, κρι-

(1) Διον. Ἀλ. Τέχνη. Κεφ. ΙΑ' β' «Τοῦτο καὶ Πλάτων εἶπεν ὅτι ἡ ποιητικὴ μυρία τῶν παλαιῶν ἔργα κοσμοῦσα τοὺς ἐπιγιγνομένους παιδεύει. Παιδεία ἄρα ἐστὶν ἡ ἐντευξίς τῶν ἠθῶν. Τοῦτο καὶ Θουκυδίδης εἶπε λέγειν περὶ ἱστορίας λέγων ὅτι καὶ ἡ ἱστορία φιλοσοφία ἐστὶν ἐκ παραδειγμάτων. «Ὅσοι δὲ βουλήσονται... ὠφέλιμα» χρῆσθαι ταῖς παλαιαῖς ἱστορίαις καὶ τοῖς παραδείγμασι τῶν ἐθνῶν».

τὰς ἀληθινὸς ἀποτελεῖ τοῦ βελτίονος» (1). Ἀδελφὰ τούτοις λέγει, καὶ ὁ Διοδώρος ὁ Σικελιώτης περὶ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, τὰ τοῦ Πολυβίου εὐρύτερον ἀναπτύσσων καὶ ἐξηγούμενος (Διοδ. Σικελ. Α' 1-2) «Τοῖς τὰς κοινὰς ἱστορίας πραγματευομένοις μεγάλας χάριτας ἀπονέμειν δίκαιον πάντας ἀνθρώπους, ὅτι τοῖς ἰδίους πόνους ὠφελῆσαι τὸν κοινὸν βίον ἐφιλοτιμήθησαν. Ἀκίνδυνον γὰρ διδασκαλίαν τοῦ συμφέροντος εἰσηγησάμενοι, καλλίστην ἐμπειρίαν διὰ τῆς πραγματείας ταύτης περιποιούσιν τοῖς ἀναγινώσκουσιν. Ἡ μὲν γὰρ ἐκ τῆς πείρας ἐκάστου μάθησις μετὰ πολλῶν πόνων καὶ κινδύνων ποιεῖ τῶν χρησίμων ἕκαστα διαγινώσκειν· καὶ διὰ τοῦτο τῶν ἡρώων ὁ πολυπειρότατος μετὰ μεγάλων ἀτυχημάτων

Πολλῶν ἀνθρώπων ἶδεν ἄσπερα καὶ νόον ἔγνω'

ἢ δὲ διὰ τῆς ἱστορίας περιγινομένη σύνεσις τῶν ἀλλοτρίων ἀποτευγμάτων τε καὶ κατορθωμάτων ἀπείρατον κακῶν ἔχει τὴν διδασκαλίαν... Καλὸν γὰρ τὸ δύνασθαι τοῖς τῶν ἄλλων ἀγνοήμασι πρὸς διόρθωσιν χρῆσθαι παραδείγμασι, καὶ πρὸς τὰ συγκυροῦντα ποικίλως κατὰ τὸν βίον ἔχειν μὴ ζήτησιν τῶν πραττομένων, ἀλλὰ μίμησιν τῶν ἐπιτετευγμένων. Καὶ γὰρ τοὺς πρεσβυτάτους ταῖς ἡλικίας ἅπαντες τῶν νεωτέρων προκρίνουσιν ἐν ταῖς συμβουλίαις διὰ τὴν ἐκ τοῦ χρόνου περιγεγενημένην αὐτοῖς ἐμπειρίαν, ἧς τοσοῦτον ὑπερέχειν συμβέβηκε τὴν ἐκ τῆς ἱστορίας μάθησιν, ὅσον καὶ τῷ πλήθει τῶν πραγμάτων προτεροῦσαν αὐτὴν ἐπεγνώκαμεν. Διότι καὶ πρὸς ἀπάσας τὰς τοῦ βίου περιστάσεις χρησιμοτάτην ἂν τις εἶναι νομίσειε τὴν ταύτης ἀνάληψιν. Τοῖς μὲν γὰρ νεωτέροις τὴν τῶν γενηρακῶτων περιποιεῖ σύνεσιν, τοῖς δὲ πρεσβυτέροις πολλαπλασιάζει τὴν ὑπάρχουσαν ἐμπειρίαν, καὶ τοὺς μὲν ἰδιώτας ἀξίους ἡγεμονίας κατασκευάζει, τοὺς δ' ἡγεμόνας τῷ διὰ τῆς δόξης ἀθανατισμῷ προτρέπεται τοῖς καλλίστοις τῶν ἔργων ἐπιχειρεῖν· χωρὶς δὲ τούτων τοὺς μὲν στρατιώτας τοῖς μετὰ τὴν τελευτὴν ἐπαίνοισι ἐτοιμοτέρους κατασκευάζει πρὸς τοὺς ὑπὲρ τῆς πατρίδος κινδύνους, τοὺς δὲ πονηροὺς τῶν ἀνθρώπων ταῖς αἰωνίοις βλασημίαις ἀποτρέπει τῆς ἐπὶ τὴν κακίαν ὁρμῆς. Καθόλου δὲ διὰ τὴν ἐκ ταύτης ἐπ' ἀγαθῷ μνήμην οἱ μὲν κτίσται πόλεων γενέσθαι προεκλήθησαν, οἱ δὲ νόμους εἰσηγήσασθαι περιέχοντας τῷ κοινῷ βίῳ τὴν

(1) Πρβλ. Διον. Ἄλιξ. Ῥωμ. Ἀρχ. ΙΑ' 1 «... Τοῖς δὲ πολιτικοῖς ἀνδράσιν, ἐν οἷς ἔγωγε τίθειμι καὶ τοὺς φιλοσόφους... τὸ μὲν ἦδυσθαι τῇ παντελεῖ θεωρίᾳ τῶν παρακολουθούτων τοῖς πράγμασι, κοινὸν ὅσπερ καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ὑπάρχει· χωρὶς δὲ τῆς ἡδονῆς περιγίνεται τὸ περὶ τοὺς ἀναγκαίους καιροὺς μεγάλα τὰς πόλεις ἐκ τῆς τοιαύτης ἐμπειρίας ὠφελεῖν καὶ ἄγειν αὐτὰς ἀκούσας ἐπὶ τὰ συμφέροντα διὰ τοῦ λόγου· ἤρῃσιν γὰρ οἱ ἀνθρώποι τὰ τ' ὠφελοῦντα καὶ βλάπτοντα καταμάνθανουσιν, ὅταν ἐπὶ παραδειγμάτων ταῦτα πολλῶν ὁρώσι, καὶ τοῖς ἐπὶ ταῦτα παρακαλοῦσιν αὐτοὺς φρόνησιν μαρτυροῦσι, καὶ πολλὴν σοφίαν».

ἀσφάλειαν, πολλοὶ δ' ἐπιστήμης καὶ τέχνας ἐξευρεῖν ἐφιλοτιμήθησαν πρὸς εὐεργεσίαν τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων. Ἐξ ἀπάντων δὲ συμπληρουμένης τῆς εὐδαιμονίας, ἀποδοτέον τῶν ἐπαίνων τὸ πρωτεῖον τῇ τούτων μάλιστα αἰτία ἱστορίᾳ. Ἡγητέον γὰρ εἶναι ταύτην φύλακα μὲν τῆς τῶν ἀξιολόγων ἀρετῆς, μάρτυρα δὲ τῆς τῶν φαύλων κακίας, εὐεργετὴν δὲ τοῦ κοινοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων» (1).

«Ἡ ἱστορία, λέγει ὁ Σίλλερ, παρακολουθεῖ τὸν ἄνθρωπον διὰ πασῶν τῶν καταστάσεων, ἃς διήλθεν οὗτος, (ἴδ. σελ. 40). Οὐδεὶς ὑπάρχει ἐν ὑμῖν (λέγει ὁ Σίλλερ πρὸς τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ) εἰς ὃν νὰ μὴ ἔχη νὰ εἴπῃ τι σπουδαῖον ἢ ἱστορία· πᾶσαι αἱ τοσοῦτον διαφέρουσαι ἀπ' ἀλλήλων ὁδοὶ τοῦ μέλλοντος προορισμοῦ ἐκάστου ἐξ ὑμῶν συνάπτονται ἐν τινι σημείῳ μετὰ τῆς ἱστορίας· ἕνα δὲ προορισμὸν ἔχετε ἐπίσης κοινὸν πάντες πρὸς ἀλλήλους, τὸν προορισμὸν, ὃν ἐφέρατε εἰς τὸν κόσμον μετ' ὑμῶν αὐτῶν, τὸ νὰ μορφωθῆτε δηλονότι ὡς ἄνθρωποι, καὶ ἀκριβῶς πρὸς τὸν ἄνθρωπον λαλεῖ ἡ ἱστορία». Οὐσιώδης ἰδιότης τῆς ἱστορίας εἶναι ὅτι αὕτη ὑψοῦσα τὸ πνεῦμα εἰς τὸν καθολικὸν χῶρον καὶ τὸν αἰώνιον χρόνον τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καθίστησι τὸν ἄνθρωπον συμπολίτην πάντων τῶν αἰῶνων καὶ πάντων τῶν λαῶν(2). «Οὐδεμία ἐπιστήμη, λέγει ὁ Καντοῦ, δύναται

(1) Τὰ τοῦ Διοδώρου πάντως ὑπ' ὄψιν ἔχων λέγει καὶ Θεοφύλακτος ὁ Σιμοκράτης ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ τοιαῦτα «... Ἀξιολογώτατον τε πάντων τὸ τῆς ἱστορίας διέθετο (ὁ λόγος ὁ ἀνθρώπινος, ὁ νοῦς) πολυπειρότατον ἀκοῇ μὲν ἦδυσμα, τῇ δὲ ψυχῇ παιδευτήριον· οὐδὲν γὰρ ταῖς φιλοπευθεῖσι ψυχαῖς ἔνεστι ἱστορίας ἐλαγωγότερον... οὐκοῦν ἐρήσειε τις κοινὴν ἀπάντων ἀνθρώπων τὴν ἱστορίαν διδάσκαλον, εἰσηγομένην οἷς τε ἐγγχειρητέον καὶ ἂ παροπτέον ὡς μὴ συνοῖσόντα... καὶ ταῖς μὲν τῶν ἄλλων συμφοραῖς προμηθεστέρους σφᾶς αὐτοὺς ἀπεργάζεσθαι, τοῖς προσηλαστέροις ἀπέδειξε, μικραῖς ἀφορμαῖς μεγάλων ἀρετῶν κορυφὰς ἐπαυξάνουσα· καὶ τῷ μὲν πρεσβύτῳ χειραγωγός τις ἐστὶ καὶ βακτηρία, τῷ δὲ νέῳ παιδαγωγός κάλλιστος καὶ συνετώτατος, τῇ πολυπειρίᾳ πολιτοῦσά πως τὸν νεότερον, καὶ προφθάνουσα τοῦ χρόνου τὰ κατ' ὀλίγον μαθήματα». Πρβλ. Ἀγαθίου Σχολαστικοῦ Ἱστοριῶν προοίμιον «... Ῥᾶδιον μὲν οὖν ἤμιστα ἂν εἴη ἅπαντα διεξιέναι καὶ ἀπαριθμεῖσθαι ὀπόσων ἀγαθῶν ἡ ἱστορία τὸν βίον ἐμπλήρησι τὸν ἀνθρώπειον· ὡς δὲ σολλήβδην εἰπεῖν, οἶμαι γε αὐτὴν φιλοσοφίας τῆς πολιτικῆς οὐ μάλᾳ μειονεκτεῖσθαι, εἰ μὴ τι καὶ μᾶλλον ὀνίνησιν· ἢ μὲν γὰρ, οἷά τις ἀστεμφῆς δέσποινα καὶ ἀθόπευτος, κελεύει καὶ διατάττει, ὁποῖον τε ἔξεσθαι καὶ ὁποῖα διαφεύγειν προσήκει, ὅσπερ τῷ πείθοντι καταμυγῆσα τὸ ἀναγκάζον· ἢ δὲ τῷ θέλοντι πλείστον χωρμένη καὶ ὅσον καρυκεύουσα τὰς ἀπαγωγίας τῇ ποικιλίᾳ τῶν παραδειγμάτων, καὶ παριστώσα τῷ λόγῳ ἐν οἷς τε εὐδοκιμήσασιν ἄνθρωποι εὐβουλίᾳ χρῆσάμενοι καὶ δικαιοσύνη, καὶ ἔνθα διήμαρτον τοῦ προσήκοντος, ἢ γνώμης τινὸς ἐναντίας ἢ τύχης ἡγησαμένης, λανθάνει ταῖς ψυχαῖς ἡρέμα τὰς ἀρετὰς ἐσοικίζουσα· τὸ γὰρ προσηγνὲς αὐταῖς καὶ αὐθαίρετον μᾶλλον τι ἐμφύεται καὶ προσεῖζαναι».

(2) Ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη περὶ τὸ ἀληθὲς διατρέφουσα ἔχει ἀντικείμενον αὐτῆς τὸ ἀεὶ παρὸν καὶ οὐδὲν ἀπόλλυται ἐν τῷ παρελθόντι, διότι ἡ ἰδέα εἶναι πάντοτε παρούσα καὶ τὸ πνεῦμα ἀθάνατον καὶ ἡ ἐκάστοτε ἐνεστώσα μορφή αὐτοῦ περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ πάσα

κάλλιον τῆς ἱστορίας νὰ πληρώσῃ τὴν ἐπιθυμίαν καὶ νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ εἰδέναι τὸ ἀληθές, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ καλόν, ἐφ' ὧν θεμελιούται σύμπας ὁ ἠθικὸς κόσμος· διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ τοῦ πολιτισμοῦ πρόοδος ἐπιτακτικωτέραν καθίστησι τὴν σπουδὴν τῆς ἱστορίας. Ἡμεῖς οἱ νεῖλνδες ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, παροδικοὶ κρίκοι τῆς ἀλύσεως, δι' ἧς διαιωρίζεται τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐν μέσῳ τῆς τῶν ἀτόμων καταστροφῆς, πῶς δυνάμεθα νὰ διευθύνωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ἐν τῇ πορείᾳ τῶν αἰῶνων ἀφιέμενοι εἰς μόνην τὴν ἡμετέραν αὐτῶν πείραν; Περιοριζόμενοι ἀπλῶς εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἀναλύσεως τῶν σωματικῶν καὶ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων αὐτοῦ ἀτελῆ μόνον καὶ ἐν πολλοῖς θεωρητικῇ ἠθέλωμεν ἔχει γνῶσιν περὶ τοῦ καθόλου βίου τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλ' ἡ ἱστορία ἐνθεν μὲν διδάσκουσα ἡμᾶς τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις, ἐνθεν δὲ περισυλλέγουσα πάσας τὰς περὶ τῶν πράξεων τούτων μελέτας καὶ κρίσεις καὶ θεωρίας τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ὑπῆρξαν βαθεῖς γνῶσται τῶν ἀνθρωπίνων, συνενοὶ ἐπιτυχῶς ἀμφοτέρω τὰ εἶδη καὶ ἀποτελεῖ τὴν καλλίστην μετάβασιν ἀπὸ τῆς θεωρίας εἰς τὴν πράξιν. Ὁ ἀνθρώπος ἐκτὸς τῆς ἱστορίας βιῶν, ἐν μέσῳ τυφλοῦ ἐγωισμοῦ καὶ τῶν ἐντεῦ-

τάς προηγουμένας βαθμίδας τῆς ἀναπτύξεως. Τὰ διάφορα δὲ σημεῖα καὶ αἱ περίοδοι τῆς ἀναπτύξεως, ἅπερ τὸ πνεῦμα καταλείπει ὀπισθεν ἐν τῷ παρελθόντι, διατηροῦνται ἐν τῷ βᾶθει τοῦ παρόντος» (*Εὐγελοσ). «Τὸ ἀντικείμενον τῆς ἱστορικῆς ἐρεῦνης δὲ εἶναι τὰ παρελθόντα, διότι ταῦτα παρήλθον, ἀλλ' ὅ,τι ἐξ αὐτῶν ἐν τῷ νῦν καὶ ἐνταῦθα μὲν εἶναι ἀνεξίτηλον, εἴτε ἐν τῇ ἀναμνήσει τοῦ ὄντος ποτὲ καὶ γενομένου εἴτε ἐν τοῖς λειψάνοις τοῦ γεγενημένου καὶ συμβεβηκότος. Πᾶν σημεῖον ἐν τῷ ἐνεστώτι τούτῳ εἶναι τι γινόμενον. Τί ἦτο καὶ πῶς ἐγένετο, εἶναι παρελθόν· ἀλλὰ τὸ παρελθόν ὑφίσταται ἰδεωδῶς ἐν τῷ ἐνεστώτι... τὸ ἐρευνητικὸν τοῦ πνεύματος βλέμμα δύναται νὰ ἐξεγείρῃ καὶ νὰ ἀναζωογονήσῃ τὸ παρελθόν καὶ νὰ ῥίψῃ ἀναδρομικὸν φῶς εἰς τὸ κενὸν σκότος τοῦ παρρημένου. Ἄλλ' οὕτως οὐχὶ τὰ παρελθόντα καθίστανται φωτεινά (ταῦτα δὲν ὑπάρχουσι πλέον), ἀλλ' ὅ,τι ἐξ αὐτῶν ἐν τῷ νῦν καὶ ἐνταῦθα εἶναι ἀνεξίτηλον. Αἱ ἐξεγείρομεναι λάμψεις ἀντικαθιστῶσι τὸ παρελθόν, εἰσὶ δ' αὐταὶ ἡ πνευματικὴ τῶν παρελθόντων παρουσία. Τὸ πεπερασμένον πνεῦμα ἔχει ὑπ' ὀφιν μόνον τὸ παρὸν καὶ τὸ ἐνταῦθα. Ἄλλ' ἡ ἐνδεὴς αὐτῆ καὶ στενὴ περιοχὴ τοῦ εἶναι αὐτοῦ ἐρρύνεται πρὸς μὲν τὰ πρόσω (τὸ μέλλον) διὰ τῆς θελήσεως καὶ τῶν ἐλπίδων αὐτοῦ, πρὸς δὲ τὰ ὀπίσω (πρὸς τὸ παρελθόν) διὰ τῆς πλησμονῆς τῶν ἀναμνήσεων. Τὴν τοιαύτην ἰδεωδὴ συνάφειαν τοῦ παρελθόντος πρὸς τὸ παρὸν ἐγκλείον ἐν ἑαυτῷ τὸ πνεῦμα ἔχει «ἀνάλογον» τι τῆς αἰωνιότητος. Οὕτω δὲ περιανγάζει τὸ παρὸν αὐτοῦ διὰ τῆς θέας καὶ γνώσεως τῶν παρελθόντων, ἅπερ οὐδὲν εἶναι καὶ οὐδεμίαν διάρκειαν ἔχουσιν εἰμὴ ἐν τῷ πνεύματι καὶ διὰ τοῦ πνεύματος. Ἡ ἀνάμνησις δημιουργεῖ τῷ πνεύματι τοὺς τύπους καὶ τὴν ὕλην τοῦ ἰδιαϊτάτου αὐτοῦ κόσμου (μνήμην ἀπάντων μουσομήτορ ἐργάτιν Αἰσχ. Πρῶμ. 470). Μόνον ὅ,τι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα καὶ ἡ ἀνθρωπίνῃ χεῖρ διεμύρωσεν, ἐχάραξεν, ἐθίξε, μόνον τὸ ἴχνος τὸ ἀνθρώπινον ἀναδίδωσι πάλιν τὸ φῶς αὐτοῦ. Ὁ ἀνθρώπος χαράσσει, διαμορφῶν, κατατάσσει, ἐν πάσῃ ἐκδηλώσει ἐνεργείας δίδωσιν ἐκφρασίαν τινὰ τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ οὐσίας, τοῦ ἐγῶ αὐτοῦ. Πᾶν ὅ,τι ἐκ τοιούτων ἐκφράσεων καὶ ἀποτυπώσεων ἔστιν ὅπως καὶ ἔστιν ὅπου ὑπάρχει, τούτο λαλεῖ πρὸς ἡμᾶς καὶ εἶναι ἡμῖν νοητόν» (Drayson, Η. 9).

θεν προερχομένων παθῶν καὶ θλίψεων, καταντᾷ νὰ βλέπῃ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ ἄτομα μόνον. Ποσάκις δὲ ὁ ἐν τοιαύτῃ θέσει εὐρισκόμενος ἀνθρώπος ἐν ταῖς παροδικαῖς ἐκλάμψεσι τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ δὲν καταλαμβάνει ἑαυτὸν οἰονεῖ πλανώμενον ἐντὸς λαβυρίνθου, οὔτινος δὲν δύναται νὰ εὑρῇ τὴν ἔξοδον; Ποσάκις δὲν θεωρεῖ ἑαυτὸν κυβερνώμενον μὲν ὑπὸ τῆς βίας, περιστοιχιζόμενον δὲ ὑπὸ δόλου καὶ ἀπάτης καὶ ἀγόμενον τυφλῶς ἐν μέσῳ προσβολῶν αἰφνιδίων, πικρῶν ἀπογοητεύσεων καὶ θλίψεων καὶ ἐλπίδων ἀπατηλῶν, διαρκούντος τοῦ ὀλίγου χρόνου τοῦ βίου, ὃν ἡ δυστυχία ἀμφισβητεῖ πρὸς τὸν θάνατον; Καὶ ὅταν ὁ τοιοῦτος βλέπῃ τὸν κόσμον παραδιδόμενον εἰς τὰς ἰδιοτροπίας τῆς τυφλῆς τύχης ἢ γινόμενον παίγιον οἰκτροῦ δαίμονος, βασκάνου καὶ σκληροῦ, ἡδομένου νὰ βλέπῃ τοὺς μεγάλους ἀγῶνας τῶν μεγαθύμων ἀνδρῶν ὑποκύπτοντας ὑπὸ τὸν δόλον καὶ τὴν βίαν, ποσάκις ὁ ὑπὸ τοιαύτην μορφὴν τὰ τοῦ κόσμου θεώμενος δὲν κραίει: «Δρεψόμεθα τὰ ῥόδα ἐνόςῳ εἶναι θάλαρά! πρὸ ἡμῶν τὸ χάος, μεθ' ἡμᾶς ὁ κατακλυσμός!». Ἄλλ' ὅταν ἡ ἱστορία, ἡ ἀθάνατος συμπολίτις πάντων τῶν λαῶν, ῥίπτῃ τὸ βλέμμα αὐτῆς ἐπὶ τὸ θέατρον τῆς ἐνεργείας ἀπάσης τῆς ἀνθρωπότητος, τὸ θέαμα τῆς αἰωνίου διαρκείας τοῦ ἀνθρώπου μεταβάλλει τὸ βραχυχρόνιον τῆς ἡμετέρας ὑπάρξεως, καὶ τότε ἡ πρότερον καταλαβοῦσα ἡμᾶς δυσθυμία ὑποχωρεῖ εἰς τὴν παρήγορον σκέψιν τῆς γενικῆς ἀδελφότητος· τότε ἐν μέσῳ τῶν φαινομένων ἀταξιῶν καὶ τῆς συναφείας ἐκείνης τῶν συμβαινόντων, ἦν καλοῦμεν τύχην, ἀναγνωρίζομεν νοῦν ὑπέρτερον διευθύνοντα τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς ἐνεργείας τῶν ἀτόμων, ἐν ἀγνοίᾳ καὶ παρὰ τὴν θέλησιν αὐτῶν, πρὸς κατάκτησιν τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἀρετῆς, καὶ τότε ἐννοοῦμεν ποσάκις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ θῦμα τῆς βίας γίνεται διδάσκαλος τῶν διωκτῶν αὐτοῦ καὶ αἱ μᾶστιγες τῆς ἀνθρωπότητος καθίστανται εὐεργέται αὐτῆς (1). Καὶ πρὸ τοῦ θεάματος τούτου ἐννοοῦμεν

(1) Λέγει καὶ ὁ Σίλλερ... «Ὁ ἀνθρώπος μεταβάλλεται καὶ φεύγει ἀπὸ τῆς σκηνῆς· τὰ φρονήματα αὐτοῦ φεύγουσι καὶ μεταβάλλονται μετ' αὐτοῦ· μόνῃ ἡ ἱστορία μὲν ἀδιάλειπτος ἐπὶ τοῦ θεάτρου ὡς ἀθάνατος συμπολίτις πάντων τῶν ἐθνῶν καὶ πάντων τῶν χρόνων. Ὡς ὁ Ὀμηρικὸς Ζεὺς ἐπιβλέπει ἄνωθεν μετὰ βλέμματος Ἰλαροῦ ἅμα μὲν ἐπὶ τὰ αἰματηρὰ ἔργα τοῦ πολέμου, ἅμα δὲ καὶ ἐπὶ τοὺς εἰρηνικοὺς λαοὺς τοὺς τρεφομένους ἐν ἀθρότῃ ἐκ τοῦ γάλακτος τῶν ποιμνίων αὐτῶν. Ὅσον ἀτάκτως κἂν φαίνηται ὅτι ἐνεργεῖ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τὴν πορείαν τοῦ κόσμου, ἡσύχως θεᾶται τὸ συγκεχυμένον παίγιον· διότι τὸ ἐφ' ὅλον τὸν κόσμον ἐκτεινόμενον βλέμμα αὐτῆς πόρρωθεν ἤδη ἀνακαλύπτει ποῦ ἡ ἀχαλίνωτος ἀκολασταίνουσα ἐλευθερία ὀδηγεῖται ὑπὸ τοῦ χαλινοῦ τῆς ἀνάγκης. Ὅ,τι διὰ τὴν τιμωρὸν συνείδησιν τοῦ Γρηγορίου(*) ἡ τοῦ Κρόμβελ κρατεῖ μυστικόν, τοῦτο σπεύδει νὰ ἀποκαλύψῃ εἰς πάσαν τὴν ἀνθρωπότητα, «ὅτι δῆλα δὴ ὁ ἐγωιστῆς ἀνθρώπος δύναται μὲν νὰ ἐπιδιώκῃ φαύλους σκοποὺς, ἀλλ' ἀσυνειδήτως προάγει τοὺς ἀρίστους».

(*) Ἐννοεῖ τὸν πάπαν Γρηγόριον Ζ'.

πῶς ἡ ἱστορία στρέφει πρὸς ὄφελος τῶν παιδῶν τὸν καρπὸν τῶν θλίψεων τῶν πατέρων. Καὶ ἐν τῇ νοήσει τῆς ἀληθείας ταύτης ὑψούμενοι ὑπεράνω τῶν ἐφημέρων συμφερόντων καθιστάμεθα μέλη παγκοσμίου κοινωνίας κεκλημένης πρὸς κατάρτησιν τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς εὐδαιμονίας. Πρὸς τούτοις διὰ τῆς ἱστορίας ἐκτείνοντες τὴν ὑπαρξίν ἡμῶν εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας καὶ τὸν χρόνον τῆς οἰκίσεως εἰς ἅπαντὰ τὸν κόσμον, καθιστάμενοι δὲ σύγχρονοι καὶ συμπολίται πάντων τῶν ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος ἐν στενῷ ἢ εὐρῆι κύκλῳ ἀγωνισαμένων ἀνδρῶν, αἰσθανόμεθα τὸ καθήκον τοῦ ἐπιυξῆσαι διὰ τοὺς ἐπιγινόμενους τὴν κληρονομίαν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν ὑπὸ τῶν πατέρων. Οὐδὲν πλέον τῆς ἱστορίας καθίσταται συντελεστικώτερον πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς μεταξὺ τῆς φαντασίας καὶ τῆς σκέψεως καὶ λόγου ἀρμονίας, ἐν ἣ ἀρμονίᾳ ἔγκειται τὸ πλεῖστον τῆς εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τῆς ἱστορίας πληροῦνται τὰ κενά, ἅπερ καταλείπουσιν ἐν ἡμῖν οἱ εὐγενεῖς πόθοι καὶ ἅπερ μὴ πληρούμενα καθιστῶσιν ἔρημον τὸν βίον· δι' αὐτῆς δὲ διευθύνονται πρὸς εὐγενεῖ σκοπὸν δύο ἐλατήρια ἰσχυρὰ ἐν ταῖς ἐνεργείαις τοῦ βίου τοῦ ἱστορικοῦ: ἡ ἀγάπη καὶ ὁ θαυμασμός, ἅπερ κακῶς νοούμενα καὶ διευθυνόμενα γίνονται αἰτία τοσοῦτων μόχθων ἀνωφελῶν καὶ ματαίων. Ἡ δύναμις αὕτη τῆς ἱστορίας, ἡ ἀνατρέπουσα κράτη καὶ καθεστῶτα κατὰ τὸ φαινόμενον αἰῶνια, εἶναι τις παραμυθία διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὅποταν ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἐθνικῆς ἀναπτύξεως καταστρέφονται ἐλπίδες ἠδεῖαι καὶ ἡ ἀπογοήτευσίς ψυχραίνῃ τὸ αἶσθημα καὶ τὰ μεγαλοπρεπῆ σχέδια ἀφανίζονται ὡς ὄνειρα νυκτός. Διότι ἀκριβῶς τότε οἱ ἄνθρωποι οἱ ἔχοντες ἱστορίαν καὶ νοῦντες αὐτὴν καὶ διδασκόμενοι κάλλιον ἐκ τῶν κοινῶν παθημάτων ἀνανεοῦσι καὶ ἀναζωογονοῦσιν ἐν ἑαυτοῖς τὴν ἐκ τῆς ἱστορίας ἐμπνεομένην ἠθικὴν δύναμιν. Ἡ καρδιά τοῦ ἀσθενοῦς ἐπιρρώννεται καὶ ὑψοῦται ἐν τῇ μελέτῃ τῆς ἱστορίας διὰ τῆς βεβαίας πεποιθήσεως ὅτι οἱ ἀγῶνες αὐτοῦ, ὅσον ἀσθενεῖς κἂν φαίνονται, θέλουσι συντελέσει εἰς τὸν κοινὸν θρίαμβον».

«Ἡ ἱστορία, λέγει ὁ βαθυνούστατος ἱστοριογράφος Γερβίνος, ἦν οἱ πάλαι σοφοὶ ἐκάλουν μητέρα τῆς σοφίας, ἡ ἱστορία, ἣτις ἀληθῶς εἶναι ἡ βαθεῖα γνώσις πάντων τῶν θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων, τὴν ὑγιεινὴν παρέχουσα τροφήν πρὸς τὴν καθόλου τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς ἀνάπτυξιν, περιλαμβάνουσα ἐν ἑαυτῇ τὸ σύμπαν τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, πᾶσαν φρενῶν ἀνθρωπίνων δέλτον διερευνημένη καὶ πᾶν ὅπερ οὐδ' ἡ θρησκεία ἀποκαλύπτει οὐδ' ἡ φιλοσοφία ἀναιροῦσιν οὐδ' ἡ ψυχολογία ἐξιχνεῖ, ταῦτα ἐν τῷ μεγάλῳ τοῦ ἀνθρώπου βίου ὁρέματι ἐξερευνώσα, εἶναι ἀπηλλαγμένη δογμάτων, ἐλευθέρη τῶν ὑπὸ σχολῶν παραδεδομένων καὶ συλλήβδην παντός τεχνητοῦ περιορισμοῦ τὸν γνήσιον αὐτῆς μαθητὴν οὐδενὸς χώρου περιορισμὸς δύναται νὰ δεσμεύσῃ, οὐδεμίαν πίστιν νὰ περιορίσῃ, καὶ οὐδὲν ἐπιτήδευμα προσφιλὲς νὰ ἐπικρατήσῃ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ. Ὁ τοιοῦτος λαμβάνων ὡς ἀντικείμενον τῶν σκέψεων καὶ θεωριῶν αὐτοῦ

τὸν βίον ἐν ἀπάσῃ αὐτοῦ τῇ πλησμονῇ, πρὸς τὴν τούτου ἀντίληψιν ἀναγκαίως ἀγνήν φέροι ἐν ἑαυτῷ καὶ ἀκραιφνῆ τὴν ἀσχετόν εἰκόνα τῆς πραγματικότητος. Ὁ μύστης οὗτος ἀναγκαίως ἀρύεται τὰς γνώσεις αὐτοῦ ἐν συμμετρίᾳ ἐξ ἑαυτοῦ καὶ ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, διότι ὁμοιος νόμος διέπει ἀμφοτέρω· ἀναγκαίως δὲ ἀπλῶς ἓνα καὶ πολλαπλῶς παντὶ ἀνθρώπινῳ κοινωνεῖ, διανοίγων μὲν τὸν νοῦν αὐτοῦ πρὸς τὴν καθαρωτάτην ἀπλότητα τῆς φυσικῆς καταστάσεως, πάντως δὲ μὴ βδελυσσόμενος νὰ στρέφῃ τὴν διάνοιαν αὐτοῦ εἰς τοὺς φανλοτάτους κύκλους τῆς ἐπικρατούσης διαφθορᾶς καὶ εἰς τὰς ἐπηρεῖας ἀμέτρου τρυφηλότητος, τὰς πηγὰς ταύτας τῶν ὑπερῆξιμένων ἀναγκῶν· ὁ τοιοῦτος διανήχεται τὸν ὄφθιν τοῦ κόσμου διατηρῶν καθαρὰν τὴν ψυχὴν, οἷα ἐξῆλθεν αὕτη ἐκ τῶν χειρῶν τῆς φύσεως, καὶ διατελῶν προσιτὸς εἰς πᾶσαν μεταλλάττουσαν ὄσπῃν τοῦ ποικίλαις χροιαῖς μεταβαλλομένου κόσμου, μεταμορφοῦται ἀπέναντι αὐτοῦ δίκην Πρωτέως, ἐνῶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ διατελεῖ ἐν ἐσωτερικῇ ἡρεμίᾳ καὶ ἡσυχίᾳ διὰ τῆς ἀσφαλοῦς θεωρίας τῶν πραγμάτων, καὶ ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ, ὅπερ ἐπίσης ἀναγκαῖον, ἐν σταθερᾷ σεμνότητι. Ἡ ἱστορία ἀδυσώπητως ἐμμένουσα ἐν ταῖς ἀξιώσεσιν αὐτῆς δὲν παραδίδωσιν ἑαυτὴν παντὶ τῷ προστυγχάνοντι συλλογῆ· ἐκφεύγουσα δὲ τῶν ἀπτομένων αὐτῆς χειρῶν ἡμιμαθοῦς μαθητοῦ παραμένει μόνον παρ' εὐαρίθμοις καὶ ἀφωσιωμένοις μύσταις, οἵτινες οὐχὶ ἀπροθύμως ἀφιέρωσαν ἑαυτοὺς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς καὶ ἐπὶ τέλους, πλουσίως ἀνταμείβουσα, διανοίγει αὐτοῖς τὸ φῶς ἀπαστρέπτον ἔνδον αὐτῆς.

Ἄλλὰ καὶ τότε ἔτι καὶ αὐτοὶ οἱ εὐνοούμενοι δύνανται νὰ κανχῶνται μόνον ἐπ' ἐκείνῳ, ὅπερ ὁ Ἀλκιβιάδης ἔλεγε τῷ Σωκράτει, ὅτι τὰ ἔνδον αὐτοῦ τοσοῦτον μόνον ἦσαν αὐτῷ ἀνοικτά, ὥστε μόνον τὴν τούτων θεῖαν καὶ θαυμασίαν αἴγλην νὰ δυνηθῆ νὰ θεάσῃται (1). Διότι τὸ κατέχειν τὸ ὅλον τῆς ἱστορίας οὐδενὶ καθίσταται δυνατόν. Αὕτη δὲν ὑπεῖκει εἰς ποσότητὸς βίαν, ἀλλά, τοῦτ' αὐτό, δειλεάζει καὶ παρορμᾷ πρὸς διηνεκεῖς ἐπαναλήψεις τῆς πρὸς κατάληψιν ἀποπείρας. «Ἡ ἱστορία, λέγει καὶ ὁ περίφημος ἱστοριογράφος Ρόττεκ, ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἰς τοὺς πλείστους κλάδους τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης παρέχει ἰδιαιτέρας σπουδαίας ὀφελείας, κέκτηται καὶ τι γενικὸν καὶ ὑψηλόν, καθαρῶς ἀνθρώπινον, διαφέρον, καὶ ἐπιδορᾷ πάντως ἰσχυρῶς ἐπὶ τὴν μόρφωσιν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας. **Αἶσθημά τι φυσικόν**, δύναται τις εἰπεῖν ἀνάγκη φυσικῆ, ἔλκει ἡμᾶς πρὸς τὴν ἱστορίαν. Ἡ φαντασία ἠδέως διατρέχει περὶ τὰς εἰκόνας τοῦ παρελθόντος καὶ τὸ αἶσθημα ἐξεγείρεται εὐαρέστως. Πόθεν ἄρα ἡ καθολικὴ αὕτη ἔλξει πρὸς

(1) Ἰδ. Πλάτ. Συμπόσ. § 33 «Σπουδάσαντος δὲ αὐτοῦ καὶ ἀνοιχθέντος οὐκ οἶδα εἴ τις ἐώρακε τὰ ἐντὸς ἀγάλματα· ἀλλ' ἐγὼ ἤδη ποτ' εἶδον, καὶ μοι ἔδοξεν οὕτω θεῖα καὶ χρυσᾶ εἶναι καὶ πάγκαλα καὶ θαυμαστά, ὥστε ποιητέον εἶναι ἐν βραχεῖ ὅτι κελύει Σωκράτης».

τὴν ἱστορίαν; — Αὕτη ἐγκείται βαθέως ἐν τῇ συναισθητικῇ καὶ ἠθικῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου, ἣτις πανταχοῦ, ἐνθα παρίσταται ἀδιάφθορος καὶ ἐν τινι βαθμῷ ἀναπτύξεως, ἐκδηλοῦται διὰ συμπαθητικοῦ αἰσθήματος καὶ ὑπακούουσα εἰς τὰς κρείττονας διαθέσεις τῆς ψυχῆς ἀγαπᾷ καὶ ἐκτιμᾷ ἑαυτὴν οὐχὶ ἐν τῇ ἀπομονώσει ἑαυτῆς, ἀλλ' ἐν τῇ καθολικότητι τοῦ γένους. Τὸ γινώσκων τοῦτο τὸ εὐρέως διασπαρμένον ἐν ἀνθρώπινον γένος, εἰς ὃ ἀνήκομεν' τὸ νοεῖν τὸν πνευματικὸν τοῦτον βίον, εἰς οὗ τὸν ὅσιν πλέει καὶ ἡ ἰδία ἐκάστου ἀνθρώπου μικρὰ κύμβη' τὸ διὰ διδασκαλίας τοῦλάχιστον ἀμυδρῶς αἰσθάνεσθαι τὸν σκοπὸν καὶ τὸ τέσμα, πρὸς ὃ πλέομεν' τοῦτο βεβαίως πρέπει νὰ ἔχη ὑψιστον καθαρῶς ἀνθρώπινον διαφέρον. Καὶ ποῦ ἄλλοθι ἐμφανίζεται ἡμῖν ἡ ἀνθρωπότης ἐν τῇ ἀληθείᾳ αὐτῆς μορφῇ, ἐν τῷ ἰδιοφνεῖ αὐτῆς βίῳ εἰμὴ ἐν τῇ ἱστορίᾳ; Ἐν αὐτῇ, καὶ μόνον ἐν αὐτῇ, νοοῦμεν τίς ἡ ὑπὸ τὰς τοσαύτας τυχαίας διαμορφώσεις καὶ ὑπὸ τὰς ποικίλας ἰδιοφνίας τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου λανθάνουσα μόνιμος καὶ αἰωνία ἀνθρωπίνη φύσις; Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ φύσις αὕτη ἐκδηλοῦται ἐν πολυειδῶς ποικιλλομέναις μορφαῖς καὶ εἶναι ἐπιδεικτικὴ οὐ μόνον μορφώσεως καὶ προόδου, ἀλλὰ καὶ παραμορφώσεως καὶ ἀνακοπῆς, ἀλλὰ παρ' ὅλα ταῦτα ἡ αὕτη φύσις καὶ αἱ αὐταὶ δυνάμεις ὑφίστανται πανταχοῦ, καὶ αἱ αὐταὶ κλίσεις καὶ πάθη δρῶσιν ἐπίσης. Τὸ κοινὸν συμφέρον βλέπομεν πανταχοῦ εἰς σύγκρουσιν πρὸς συμφέροντα ἰδιωτικά, καὶ ὅμως καὶ οὕτω προαγόμενα διὰ τούτων καὶ ἐν τῇ πολλαπλῇ συμμίξει τῶν κατὰ μέρος συμβαινόντων γενικὴν τινα πορείαν τῆς ἱστορίας. Κατὰ ταῦτα ὃ μὴ εἰδὼς τὴν ἱστορίαν, εἶναι ξένος ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐν μέσῳ τοῦ γένους αὐτοῦ, ξένος πρὸς ἑαυτὸν! Οὐδὲν μέλει αὐτῷ τῶν μεγάλων συμφερόντων, ὑπὲρ ὧν ἡ ἀνθρωπότης ἀνεκαθεν ἐπάλαυσε καὶ ἠγωνίσαστο· ὃ τοιοῦτος δύναται, οἰαδήποτε κἂν ὦσι τὰ φυσικὰ προτερήματα αὐτοῦ, παθητικῶς μόνον νὰ μετέχη τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος, ὥσπερ τις τροχός, ὅστις οὐδαμῶς γινώσκει εἰς τίνα μηχανὴν εἶναι προσηρμοσμένος.

«Οὐ μόνον ὃ ἀληθὲς βίος τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἱστορίᾳ νοεῖται, ἀλλὰ καὶ κατὰ μέγιστον μέρος ἐν ταύτῃ μόνον ὑφίσταται. Ἄνευ αὐτῆς ἐκάστη γενεὰ ἤθελε πορεύεσθαι τὴν ἰδιαιτέραν καθ' ἑαυτὴν πορείαν αὐτῆς καὶ ἤθελε βαδίζει πάντοτε τὴν σνήθη πεπατημένην ἀτραπὸν. Ἡ ἱστορία συνάπτει πάσας τὰς γενεὰς εἰς ἄλλωσιν μίαν. Αὕτη εἶναι ἡ ἐνδελεχὴς περὶ ἑαυτῆς συνείδησις τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῶν λαῶν. Ἡ πείρα πάντων τῶν αἰώνων καὶ ἡ παράδοσις μεθ' ὅλων αὐτῆς τῶν θησαυρῶν ἀνήκει εἰς αὐτήν (1). Αἱ γνώσεις, αἱ ἰδέαι, αἱ ἐφευρέσεις πάντων τῶν χρόνων καὶ τῶν λαῶν, καὶ ὅ,τι οἱ σοφοὶ ἐν πολιῷ ἀρχαιότητι ἐνόη-

(1) Πρὸβλ. καὶ τὸν ἡμέτερον Διόδωρον λέγοντα (Α' 2, 5). «Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα μνημεῖα διαμένει χρόνον ὀλίγον ὑπὸ πολλῶν ἀναιρούμενα περιστάσεων, ἡ δὲ τῆς ἱστορίας δύνα-

σαν καὶ ἐδίδαξαν, μεταδίδονται δι' αὐτῆς εἰς τοὺς ἐπιγινόμενους. Νῦν δύναται οὕτοι νὰ ἀρξωνται ἐκείθεν, ἐνθα οἱ πρόγονοι αὐτῶν ἔπαυσαν, καὶ ἡ πρόοδος εἶναι δυνατὴ δι' αὐτοὺς ἐν βαθμῷ τελειότητος ὅλως ἀπροσδιορίστῳ.

«Ἄλλὰ καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς ὑψηλῆς ταύτης ἐπόψεως καὶ τῆς εὐρείας ταύτης καθολικότητος τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας, αὕτη εἶναι γόνιμος μήτηρ γνώσεων. Οὐχὶ ἀδίκως ἀποδίδουσιν αὐτῇ τὸ ἥμισυ τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Διότι ἀμέτροτος εἶναι ἡ περιοχὴ τῶν ἰδίως ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, καὶ τὰ πλείεστα φιλοσοφικὰ συστήματα ἐξ αὐτῆς λαμβάνουσι τὸ τε ὑλικὸν αὐτῶν καὶ τὰ διασαφητικὰ παραδείγματα καὶ ἀποδείξεις.

Οὐδὲν ἀποθαρρυντικώτερον ἢ τὸ αἶσθημα τοῦ ἀδαοῦς περὶ τὴν ἱστορίαν, οὐδὲν οἰκτρότερον τῆς τούτου θέσεως, μέλλοντος νὰ κρίνη περὶ πραγμάτων τοῦ ἰδιωτικοῦ ἢ τοῦ δημοσίου βίου. Οὐδὲν βιβλίον, οὐδὲν φύλλον ἐφημερίδος δύναται οὗτος ν' ἀναγνώσκη ἐννοῶν καὶ ὠφελούμενος· πανταχοῦ πλανᾶται ἐν τῷ σκότει, τὸ παρὸν εἶναι δι' αὐτὸν αἰνίγμα καὶ τὸ μέλλον ἐντελῶς κεκοιμημένον· προλήψεις παντοειδῆς τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς τάξεως τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου ἀνακόπτουσι τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ δρᾶσιν· τὸ μὲν συνηθέστατον δὲν ἠξεύρει νὰ ἐρμηνεύη, τὸ δ' ἀσύνηθες ἀφαιρεῖ ἀπ' αὐτοῦ τὴν ἀντίληψιν. Πόσον ὑπέροχος ἀπέναντι τοῦ τοιοῦτου ἀνθρώπου ἵσταται ὃ τῆς ἱστορίας δαήμεν ἀνὴρ! Πρὸ τῶν βλεμμάτων τούτου εὐρὺς διανοίγεται καὶ ἐλεύθερος ὃ ὀρίζων καὶ ἀφ' ὑψηλῆς σκοπιᾶς θεᾶται οὗτος τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν. Οὐδὲν δι' αὐτὸν εἶναι παράδοξον, διότι οὐδὲν αὐτῷ καινόν. Ἀνακαλύπτει οὗτος τὰ κρύφια ἐλατήρια καὶ τὰ πιθανὰ ἀποτελέσματα τῶν καθ' ἐκάστην γινόμενων, διότι τὸ παρελθὸν περιέχει τὰς κλείς τοῦ παρόντος καὶ τὸ παρὸν τὰς τοῦ μέλλοντος. Τίθησι τὰ πάντα εἰς τὴν ἀριόζουσαν ἐκάστῳ θέσιν, καὶ οὔτε ὑπὲρ τοῦ νέου, οὔτε ὑπὲρ τοῦ ἐγγωρίου οὔτε ὑπὲρ τοῦ ξένου ἔχει μεροληπτικὴν τινα προτίμησιν, καὶ οὔτε ἡ πολιτικὴ οὔτε ἡ θρησκευτικὴ γοητεία δύναται ν' ἀπαιτήσῃ αὐτόν. Πολίτης κρείττων καὶ θεοσεβῆς εἰλικρινέστερος δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη τοιοῦτου ἀνδρός, διότι οὗτος ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀναγνωρίζει τοὺς ὅρους τοῦ ὑψηλοτέρου ἀνθρώπινου βίου, ἡ δὲ θεότης ἐμφανίζεται αὐτῷ ἐν τῇ διευθύνσει τῶν ἀνθρωπίνων τυχῶν, καὶ ἡ ἀθανασία ἐν τῇ κοινῇ προσδοκίᾳ τῶν λαῶν· καὶ ἀδιάφορος ἰστάμενος οὗτος ἀπέναντι τῶν πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν τύπων, τῶν εἰς ἰδίους τινὰς τόπους καὶ χρόνους ἀνηκόντων, γίνεται ἀνεκτικὸς ἀπέναντι τῶν ὑπὸ διάφορον περιβολὴν τὰς αὐτὰς λατρευόντων αἰωνίους ἀληθείας.

μεις εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην διήκουσα τὸν πᾶντα λυμαινόμενον χρόνον ἔχει φύλακα τῆς αἰωνίου παραδόσεως». Πρὸβλ. καὶ Πολυβ. (ΙΒ' 25.) «Συνεφίστησι γὰρ τὰ πράγματα πρὸς τὸ μέλλον οἰκειῶς, εἴαν τις ὑπὲρ ἐκάστου ἀληθινῶς ἱστορῇ τὰ παρεληλυθότα».

«Ὁ τοσοῦτον ποικίλος πλουτισμὸς τῆς γνώσεως πρέπει ἀναγκαίως νὰ ἐπιδρῶ καὶ ἐπὶ τὸν πρακτικὸν βίον, καὶ ἡ ἱστορία οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ ἦναι ἢ διδάσκαλος τῆς φρονήσεως, τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀρετῆς (1).

«Ἡ πείρα τῶν πραγμάτων καὶ ἡ γνώσις καὶ τῶν περὶ τὸν ἄνθρωπον εἰσὶν αἱ δύο κυριώταται τῆς φρονήσεως πηγαί, ἡ δὲ ἱστορία εἶναι τὸ κεφάλαιον τῆς πείρας καὶ τῆς περὶ τοῦ ἀνθρώπου γνώσεως. Διὰ τε τὸν ἰδιωτικὸν καὶ διὰ τὸν δημόσιον βίον, διὰ τε τοὺς ἀνθρώπους καθ' ἑαυτοὺς καὶ διὰ τὰς πολιτείας ἡ ἱστορία περιέχει τὰ σπουδαιότατα καὶ ἐλκυστικώτατα τῶν μαθημάτων καὶ ταῦτα παραδιδόμενα ἐν παραινετικοῖς τε καὶ προτρεπτικοῖς παραδείγμασιν, ὁμοίομορφα ἐν ταῖς ἀρχαῖς αὐτῶν, παρ' ὅλας τὰς κατὰ τὰς περιστάσεις καὶ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ διαφορᾶς. Διότι τὸ ἀληθεῦς διὰ τὰ μεγάλα ἀληθεύει καὶ διὰ τὰ μικρά. Ὁ θέλων νὰ ἐπιδρῶ ἐπὶ τὰ ἔθνη πρέπει νὰ γινώσκῃ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἡ φρόνησις καὶ ἡ ἐπιμέλεια, ἡ πρόνοια καὶ ἡ μετριοπάθεια ἐξ ἑνός, ἡ ἀφροσύνη δὲ καὶ ἡ ὀρθοθυμία θρασυτέρας καὶ ὑπερβολῆς ἐξ ἄλλου εἰσὶν αἷτια τῆς εὐδαιμονίας καὶ τοῦ ὀλέθρου ἐν τε τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ τοῦ ἀτόμου καὶ ἐν τῷ δημοσίῳ βίῳ τῶν λαῶν».

Ἡ ἀρετὴ καὶ τὸ δίκαιον ἐν τῇ ἱστορίᾳ.—«Ἐὰν τὰ διδάγματα (ἐξακολουθεῖ ὁ Ῥόττεκ) τῆς φρονήσεως, διὰ τῆς ἐπιτυχοῦς ἐκβάσεως τῶν πράξεων καθίστανται ἐλκυστικά, τὰ διδάγματα τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀρετῆς ἀρύνονται τὴν δύναμιν αὐτῶν ἐκ τοῦ μεγέθους καὶ ἐκ τῆς ἐρασμιότητος τῶν προτύπων. Διότι τὸ δίκαιον δὲν εἶναι πάντοτε νικηφόρον οὐδ' ἡ ἀρετὴ εἶναι πάντοτε εὐτυχής· ἀλλ' ἀκριβῶς τὸ τοιοῦτον ὑποῖ ἀμφοτέρων τὴν ἀξίαν. Ἡ ἀδιαπάργησις ἀπεργάζεται τὴν ἠθικὴν ἀξίαν. Τοῦτο λέγει ἡμῖν ἡ καθολικὴ ἠθικὴ· ἀλλὰ ἡ ἀφηρημένη ἰδέα τοῦ καθήκοντος, ἡ μὴ καθισταμένη αἰσθητὴ διὰ παραδειγμάτων, σπανίως μόνον δύναται νὰ ἐλκύσῃ τὸν σεβασμὸν τοῦ ἀνθρώπου. Τὰ παραδείγματα δὲ τὰ ὑφ' ὄψιν τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν καὶ ἐμπνέοντα αὐτῇ σεβασμὸν καὶ ἀγάπην παρέχει ἡ ἱστορία. Αὕτη διὰ τῶν παραδειγμάτων τούτων ἀπὸ ξηροῦ συστήματος ἠθικῆς πλάττει **ζῶσαν εἰκόνα ἀνθρώπων δρώντων** (2)· ὁ δ' εἰσερχόμενος εἰς τὴν στοάν ταύτην τῶν μεγάλων καὶ γενναίων ἀνδρῶν πάντων τῶν χρόνων ὑφ' ὄψιν ἠθικῶς ἐν τῇ συνειδήσει καὶ συναισθήσει τῆς ἠθικῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐνθουσιᾶ ἐν τῇ ψυχικῇ αὐτοῦ δυνάμει πρὸς ἀμιλλαν τῶν ὁμοιωμένων. Ὅτι τὰ πρότυπα ἐκεῖνα τῆς ἀρετῆς εἰσὶν ὀλίγα, τοῦτο δὲν ἐλαττοῖ τὴν ἐξ αὐτῶν προσγινομένην ἠθικὴν

(1) Πρβλ. τὰ ἐκ τοῦ Διονυσίου ἀνωτέρω παρατεθέντα ἐν σελ. 97 «ἐν ταῖς ἱστορίαις καθιδρῶσθαι τὴν ἀλήθειαν, ἀρχὴν φρονήσεως τε καὶ σοφίας».

(2) Πρβλ. Διοδώρ. βιβλ. ΙΑ' 11. 3. «Ὁ δὲ χρόνος ὁ πάντα μαραινῶν τᾶλλα τὰς ἀρετὰς ἀθανάτους φυλάττει καὶ πρεσβύτερος γενόμενος αὐτὰς ταύτας ποιεῖ νεωτέρας. Ζῆλος δὲ ἐπὶ τῶν ἀνδρῶν ἐγένετο ὁ προεξηρημένος· πάλαι γὰρ γεγονότες ὥσπερ νῦν ὄντες ὑπὸ πάντων μνημονεύονται».

ἐξαρσιν· τὸνναντίον δὲ ἡ ἠθικὴ ἀξία αὐτῶν καθίσταται ἐπιβλητικώτερα ἐκ τῆς ἐμφαινόμενης ἀντιθέσεως πρὸς τὰς κακίας τῶν πολλῶν, ἐνῶ τῶν κακῶν ὁ ὅμιλος τοσοῦτω καθίσταται ἀποτροπαιότερος, ὅσῳ μείζων ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν».

Ἡ φιλοπατρία καὶ ἡ φιλελευθερία ἐν τῇ ἱστορίᾳ.—«Μεταξὺ τῶν εὐγενικῶν αἰσθημάτων, (λέγει ὁ Ῥόττεκ), αἵτινα ἐξεγείρει καὶ τρέφει ἡ ἱστορία, δύο εἰσὶ τὰ μάλιστα ἐξαιρετά, συγγενῆ πρὸς ἄλληλα καὶ μητέρες τῶν λοιπῶν πλείστων ἀρετῶν, ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδος καὶ ἡ ἀγάπη τῆς ἐλευθερίας. Οὐ μόνον διότι ἡ ἱστορία κέκτηται πλοῦτον παραδειγμάτων τῶν τοιούτων ἀρετῶν, αἷτινες πλέον ἢ ἄλλαι ἀρεταὶ συνεχονται μετὰ τοῦ δημοσίου βίου καὶ παράγουσι τὰ μεγάλα ἔργα· ἀλλὰ καὶ διότι ἀμφοτέρω, ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως αὐτῶν, μέχρι τινὸς ὑπάρχουσι διὰ τῆς ἱστορίας, τοῦλάχιστον δι' αὐτῆς λαμβάνουσι τὴν ὑψίστην αὐτῶν μόρφωσιν καὶ ἰσχύν. Ὁ ξένος καὶ ἀδαὴς τῆς ἱστορίας ὁρμεφυτῶς μόνον δύναται ν' ἀγαπᾷ τὴν πατρίδα αὐτοῦ, διότι δὲν γινώσκει τὴν πατρίδα ταύτην· καὶ τὸ τῆς ἐλευθερίας φρόνημα πολλάκις μόνον ἐκ τῆς ἱστορίας δυνάμεθα ν' ἀρῶμεθα, διότι αὕτη δείκνυσιν ἡμῖν ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶναι δυνατὴ, δείκνυσι δὲ καὶ τὸ πῶς εἶναι δυνατὴ. Ποσάκις τὸ ὄνομα ἐνὸς Λεωνίδα, ἐνὸς Δεκίου Μυδὸς ἐνέπλησεν ἐνθουσιασμοῦ καὶ παρῶρησεν εἰς ἥρωικὰς πράξεις τοὺς ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγωνιζομένους; Ποσάκις τὸ ὄνομα τοῦ Κάτωνος ἐστερέωσε τὸ πίπτον θάρος εὐγενῶν ὑπερμάχων τῆς ἐλευθερίας, καὶ ἡ ὀργίλη σκιά τοῦ Ἑρμάννου ἐκράτυνε τὸν βραχίονα νεαρῶν Γερμανῶν πολεμιστῶν!»

Καὶ ταῦτα τὰ περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης καὶ περὶ τῶν ἐκ τῆς μελέτης αὐτῆς ὠφελειῶν εἰρημένα διασαφοῦσιν ἔτι μᾶλλον τὴν ἔννοιαν τῆς ἱστορίας ὡς πρὸς τὸ βάθος αὐτῆς· ἀλλ' εἶναι ἤδη καιρὸς νὰ στρέψωμεν τὸν λόγον εἰς τὰ περὶ τοῦ πλάτους αὐτῆς, ἥτοι τὴν ἐξωτερικὴν ἔκτασιν, τὸν ἀκριβῆ ὀρισμὸν τῆς περιοχῆς αὐτῆς ἐν τῷ καθολικώτερω χώρῳ τῶν ἐπιστημῶν, καὶ τὴν λογικὴν διαίρεσιν τοῦ ὅλου αὐτῆς. Τὸ θέμα τοῦτο ἀνάγκη νὰ πραγματευθῶμεν ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ.

4. Μέθοδος τῆς ἱστορίας(1).

Διαίρεσις, τάξις καὶ ἐξεργασία τῆς ἱστορίας (2).— Ποιοῦμενοι λόγον ἐν τοῖς ἔμπροσθεν περὶ τοῦ πλάτους καὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐκτάσεως τοῦ περιεχομένου τῆς ἱστορίας ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ σκιαγραφήσωμεν τὸ ἄπειρον μέγεθος τῆς ὕλης τῆς ἀποτελούσης τὸ περιεχόμενον τοῦτο. Τῆς ἱστορίας ὑπόθεσις εἶναι αὐτὸς ὁ ἀνθρώπινος βίος, ἄρα τὸ πλάτος τῆς ἱστορίας ἦτοι τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι αὐτὸ τὸ πλάτος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, καὶ πρόκειται νῦν νὰ διαιρεθῇ τὸ πλάτος τοῦτο κατὰ τὰ διάφορα αὐτοῦ μέρη ἅτινα συναρμολογούμενα ἐπιστημονικῶς πρέπει νὰ ἀποτελέσωσιν ἐπιστήμην συστηματικὴν τῆς ἱστορίας. Ἄλλ' ἀκριβῶς τὸ τοιοῦτον ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀποβαίνει δυσχερέστερον ἢ ἐν πάσῃ ἄλλῃ ἐπιστήμῃ, καὶ παρήγαγε ζητήματα ἱκανά, περὶ ὧν ἀνάγκη λεπτομερέστερον νὰ πραγματευθῶμεν ἐνταῦθα.

Τὸ πλάτος τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης ὑπὸ τὴν γενικὴν ἔννοιαν τοῦ ὀνόματός τὴν μέχρι τοῦδε ἀναπτυχθεῖσαν εἶναι τὸ περιλαμβάνον πάντα ὅσα ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ καὶ ἐν τῷ ἠθικῷ κόσμῳ ἐγένοντο καὶ ἔχουσιν ἀναφορὰν πρὸς τὰς ἐνεργείας, τὰ πάθη καὶ τὰς τύχας τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ κατὰ τὸν ἀδιάλειπτον ὅρῳ τοῦ χρόνου. Μέγας καὶ εὐρύς ὁ χώρος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ ἄπειρα τὰ ἐν τούτῳ γενόμενα καὶ διηγεῶς γινόμενα. Δύναται λοιπὸν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα νὰ περιλάβῃ ἐν τῇ συνειδήσει ἢ ἐν τῇ μνήμῃ αὐτοῦ ἅπαν τοῦτο τὸ ἄπειρον πλῆθος καὶ νὰ ἀντέξῃ εἰς τὴν τούτου ὁρμὴν;

Δύναται ὁ ἀνθρώπος νὰ γινώσκῃ καὶ νὰ μελετᾷ πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἢ διὰ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ συνειδότης ἐν τῷ κόσμῳ τελεσθέντα εἴτε καὶ ἅπλως ἀνεξαρτήτως αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου συνειδήσεως καὶ ἐνεργείας ἐπὶ τὸν βίον αὐτοῦ ἐπιδράσαντα φυσικὰ γεγονότα; Δύναται νὰ διαδράμῃ κατὰ διάνοιαν πάσας τὰς χώρας αἰτινες ὑπῆρξαν θέατρον τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ ἐξετάζῃ ἐν τῷ μεγάλῳ ὁράματι τοῦ χρόνου πάντα τὰ ἐν πάσαις ταῖς χώραις καὶ ὑπὸ πάντων τῶν ἀνθρώπων εἴτε ὡς ἀτόμων, εἴτε ὡς φυλῶν ἢ ἔθνῶν ἢ πολιτειῶν καὶ κρατῶν καὶ ὀλοκλήρων πολιτικῶν κόσμων γενόμενα καὶ ἔχοντα ἀναφορὰν τινα πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον; Δύναται ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια νὰ καταστήσῃ ὑπόθεσιν τῆς ἐρεῦνης αὐτῆς πάντα τὸν ἠθικὸν πνευματικὸν κόσμον, πᾶ-

(1) Τὴν μέθοδον τῆς Ἱστορίας δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν, ἐπόμενοι τῷ Διονυσίῳ τῷ Ἀλικαρνασσεῖ, τὸ *τεχνικὸν ἢ οἰκονομικὸν μέρος* τῆς Ἱστορίας, τὸ περιλαμβάνον «τὰ περὶ τὴν διαίρεσιν, τὴν τάξιν καὶ τὴν ἐξεργασίαν τῆς Ἱστορίας» (Διον. Ἀλικαρν. Περὶ Θουκυρακτικῆς θ'). Καὶ ὁ Πολύβιος δὲ τὴν μέθοδον καλεῖ *οἰκονομίαν καὶ χειρισμόν*.

(2) Τὸ ὄνομα ἐλήφθη ἀπὸ τοῦ Διονυσίου.

σαν κοινωνικὴν, πολιτικὴν, θρησκευτικὴν, ἐπιστημονικὴν ἀνάπτυξιν καὶ βίον τοῦ ἀνθρώπου, πᾶσαν πολιτείαν, πᾶν δίκαιον, πάντα νόμον καὶ θρησκείαν, πᾶσαν φιλολογίαν καὶ τέχνην, πάσας τὰς γλώσσας πάντων τῶν ἔθνῶν τοῦ κόσμου, καὶ πρὸς τῇ καθολικῇ ἐπιστήμῃ τῆς φιλοσοφίας πᾶσαν κατ' ἰδίαν ἐπιστήμην, πάντα δηλονότι τὰ πνευματικὰ στοιχεῖα τοῦ ἱστορικοῦ βίου παρὰ πάσῃ τῇ ἀνθρωπότητι· καὶ ταῦτα πάντα οὐχὶ ἐν τῷ ἐνεστῶτι ἐκάστοτε βαθμῶ καὶ τύπῳ τῆς ἀναπτύξεως ἐκάστου, ἀλλ' ἐν τῇ ὅλῃ πορείᾳ τῆς γενέσεως καὶ ἀναπτύξεως αὐτῶν ἐν παντὶ χρόνῳ καὶ τόπῳ; Καὶ ἂν ἔτι πρὸς στιγμὴν τὸ τοιοῦτον ἤθελε θεωρηθῆναι δυνατόν, δύναται ὁ ἀνθρώπος ἐν τῇ καθολικῇ ταύτῃ ἐρεῦνῃ ν' ἀναδράμῃ μέχρι τῆς ἀρχῆς τῆς ἱστορίας καὶ νὰ λάβῃ ἀσφαλῆ ἀφετηρίαν ἐν τῇ μελέτῃ τῆς ὅλης ἱστορίας θεωρῶν τὰ κατὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον ἀπὸ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς, ἀπὸ τῆς γενέσεως δηλονότι τοῦ ἀνθρώπου, καὶ παρακολουθῶν ἐκεῖθεν τὰς ἀπείρους διευθύνσεις τῆς ἀναπτύξεως τοῦ βίου τούτου ἐν τῷ ἀχανεῖ τοῦ χρόνου διαστήματι; Διότι οὕτω μόνον εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ καθολικὴ θετικὴ ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας κατὰ τὴν σκιαγραφηθεῖσαν ἔκτασιν αὐτῆς; Ἄλλὰ καὶ ἂν ἔτι δυνηθῇ νὰ εὑρῇ τοιαύτην τινὰ ἀρχὴν καὶ ἀφετηρίαν ἀσφαλῆ καὶ διεύθυνσιν πολυμερῆ ἐν τῷ πολυμερεῖ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος, δύναται νὰ νοήσῃ καὶ νὰ συλλάβῃ ἐν τῇ διανοίᾳ τὸν τοιοῦτον βίον ὡς ἀντικείμενον τῆς γνώσεως ἐν πάσῃ τῇ ἐσωτερικῇ ἐνότητι αὐτοῦ, οἷαν ἐνότητα ἀπαιτεῖ πᾶσα συστηματικὴ γνῶσις ἀξία νὰ λέγηται ἀληθῆς ἐπιστήμη; Τοιαύτη τις ἐπιστήμη περιλαμβάνουσα ἐν τῇ περιοχῇ αὐτῆς πᾶν ὅ,τι ὁ ἀνθρώπος εἰργάσατο ἐν τῷ ἱστορικῷ αὐτοῦ βίῳ, καὶ πᾶν ὅπερ γενόμενον ἐν τῇ φύσει ὑπέκυψεν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην πείραν καὶ γνῶσιν, καὶ πάντα τὰ γενόμενα ἐν ταῖς ἀνθρωπίναις κοινωνίαις καὶ πολιτείαις μέχρι σήμερον ἐπὶ τῶν πέντε ἡπείρων τῆς γῆς· πᾶν, ὅπερ προελθὼν ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἶρε τὴν προσθυᾶ ἔκφρασιν ἐν τῷ πολιτισμῷ τοῦ ἀνθρώπου· τοιαύτη τις ἐπιστήμη ἤθελεν εἶσθαι ἡ ἐπιστήμη ἢ κεφαλαιώδης, ἦτοι τὸ κεφάλαιον παντὸς ἐπιστητοῦ ἔχον πλάτος πολλῶ εὐρύτερον ἢ ἡ *φιλοσοφία* ἐν τῇ ιδιότητι αὐτῆς τῆς ἀρχῆθεν, τῇ ιδιότητι δηλονότι τῆς καθολικῆς ἐπιστήμης τῆς περιλαμβανούσης πάσας τὰς ὑστερον ἰδίους κλάδους τοῦ εἰδέναι ἀποτελεσάσας εἰδικὰ ἐπιστήμας. Διότι καὶ ἡ τοιαύτη φιλοσοφία ἢ ἐπιστήμη καθολικὴ ἤθελε περιέχεσθαι ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἱστορίας, ἥτις ὡς ἐπιστήμη παντὸς τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου, πρὸς τῷ σύμπαντι χρόνῳ τοῦ ἀνθρωπίνως εἰδέναι, ἤθελε περιλάβει καὶ πάντα τὰ ἄλλα τὰ ἐκ τῆς βουλήσεως καὶ τοῦ ὅλου πνευματικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου προερχόμενα, καθόλου δ' εἰπεῖν πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου καὶ διὰ τοῦ ἀνθρώπου πραττόμενα καὶ αὐτὰ τὰ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν ἀνθρώπον καὶ πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον ὑπὸ τῆς φύσεως γινόμενα. Ἄλλ' εἶναι δυνατόν τοιαύτη τις ἐπιστήμη, καὶ ἂν ἤθελε καταστῆναι προσιτὴ εἰς ὑψίστην τινὰ καὶ μεγίστην

ανθρωπίνην διάνοιαν, να μεταδοθῆ ὡς ἐπιστήμη θετική, ἐν ἐνόητι καὶ συστηματικότητι, ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν; Τὰ πάντα συνηγοροῦσι βεβαίως ἐνταῦθα ὑπὲρ ἀπαντήσεως ἀρηνητικῆς εἰς τὴν οὕτω τιθεμένην ἐρώτησιν. Ὁ μόνος ὅρος τῆς ὑπάρξεως τοιαύτης τινὸς ἐπιστήμης ἱστορικῆς ἤθελεν εἶσθαι ἡ διαίρεσις αὐτῆς εἰς πολλὰς κατ' ἰδίαν ἱστορίας, ὧν ἐκάστη ἐμελλεν ἀποτελέσει ἴδιον κλάδον ἱστορίας λαμβάνουσα τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ περιεχομένου αὐτῆς, ὡς τοῦτο ἐγένετο ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ὡς καθολικῇ τῶν ὄντων ἐπιστήμη διὰ τῆς διαίρεσεως αὐτῆς εἰς τὰς πολλὰς εἰδικὰς ἐμπειρικὰς ἐπιστήμας. Καὶ δύναται μὲν τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι, ὅπως διὰ τοῦ χωρισμοῦ τῶν εἰδικῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν ἡ φιλοσοφία ἀπὸ τῆς καθολικῆς ἐπιστήμης τῶν ὄντων κατέστη ἀπλῶς ἐπιστήμη τῶν ἀρχῶν, οὕτως ὑπεράνω τῶν εἰδικῶν ἱστοριῶν ἠδύνατο νὰ ὑπάρχῃ τις καθολικὴ ἱστορία ὡς ἱστορία τῶν ἀρχῶν, τῶν ζητημάτων δηλονότι τῶν ἀναγομένων εἰς τὴν πρώτην ἀρχὴν τοῦ ἀνθρώπου, τῶν ζητημάτων τῶν ὄντων κοινῶν εἰς πάσας τὰς εἰδικὰς ἱστορίας καὶ συνεχόντων ταύτας πρὸς ἀλλήλας. Ἄλλ' ἡ ἱστορία ὡς ἐπιστήμη τῶν γινομένων, ὡς ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἐν τῇ πορείᾳ τῆς τούτου ἀναπτύξεως, οὐσα κατ' ἐξοχὴν ἐπιστήμη ἐμπειρικὴ, δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἐν τῷ ὅλῳ αὐτῆς κειμένη ἀπὸ τῶν κατὰ μέρος ἱστοριῶν, ὡς ὑφίσταται ἡ φιλοσοφία ἀποκεχωρισμένη τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν. Τὸ ὄλον τῆς ἱστορίας καθίσταται οὕτως ἀπλῶς ἀφηρημένη ἐνόησις καὶ ἰδία ἐπιστήμη ἀνευ ἰδίας ὑποστάσεως, ἀνευ ἰδιαιτέρου θετικοῦ περιεχομένου. Τοιαύτη τις ἱστορία ἤθελεν εἶσθαι τὸ πολὺ γενικὴ τις φιλοσοφικὴ θεωρία τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ τῶν στοιχείων τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ περιλαμβάνουσα καὶ τὰς ὑποθέσεις τὰς περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνθρώπου βίου τὰς ἀναγομένας εἰς τὸν ἐκτὸς τῆς θετικῆς ἐπιστήμης τῆς ἱστορίας χώρον τὸν προϊστορικόν. Ἡ τοιαύτη ἐπιστήμη ἤθελεν εἶσθαι ἀπλῆ τις εἰσαγωγὴ ἢ ἐπίλογος τῶν ἰδιαιτέρων ἱστοριῶν, ἀνευ τῆς ἀπαραιτήτου τῇ ἱστορίᾳ ιδιότητος τοῦ διδάσκειν καὶ ἐκτιθέσθαι πράξεις ἀνθρωπίνας ὑπὸ ὁρισμένων ἀνδρῶν ἢ ἔθνων ἢ πολιτειῶν καὶ ἐν ὁρισμένῳ μέτρῳ ἐπιδράσεως ἐπὶ τὸν βίον καὶ τὰς τύχας τοῦ ἀνθρώπου γινομένας ἤθελεν εἶσθαι ἡ πολυθρόνητος **φιλοσοφία** τῆς ἱστορίας (1).

(1) Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, ἣν τινες κατὰ τὸν παρελθόντα ἰδίως καὶ κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα, ἐθεώρησαν καὶ ἐπραγματεύθησαν ὡς ἰδίαν αὐτοτελῆ ἐπιστήμην, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ φιλοσοφικὴ τις θεωρία συστηματικὴ περὶ τῶν γενικῶν κεφαλαίων τῆς ἱστορίας. Ἄλλ' ἐπειδὴ πᾶσα περὶ τῆς ἱστορίας φιλοσοφικὴ θεωρία ἐνοῦται ἀδιασπᾶστος μετὰ τοῦ ὅλικου αὐτῆς τῆς ἱστορίας κατὰ βάθος καὶ ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ αὐτὴ ἡ ἱστορία γενικώτερον καὶ θεωρητικώτερον ἐξεταζομένη καὶ οὐδὲ δύναται νὰ ὑπάρχῃ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας ὡς ἰδιαιτέρα ἐπιστήμη κειμένη καὶ ἀποτελοῦσα ἐπιστήμην φιλοσοφικὴν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι μεγάλοι φιλόσοφοι, οἷοι ὁ Ἑρδερικὸς καὶ ὁ Ἑγκελ, συνέγραψαν ἰδίας πραγματείας τῆς «φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας», ἐξετάζοντες ἐν αὐταῖς, ὑπὸ πνεῦμα γενικώτερον τὰ διάφορα κεφαλαῖα μέρη τῆς ἱστορίας· ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ πραγ-

Ἄλλὰ μὴ ὑφισταμένης οὕτω καθολικῆς τινος θετικῆς ἐπιστήμης ἱστορικῆς καὶ αἱ καθ' ἑαυτὰς ἱστορίαι περιστροφόμεναι περὶ πάντα κλάδον τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, περὶ πάσας τὰς ἐνεργείας, τὰ πάθη καὶ τὰς τύχας αὐτοῦ, ἢ καθ' ἑαυτὰς ἤθελον περιλάβει τὰ εἰδικώτατα τοῦ βίου τούτου πράγματα οὐδαμῶς ἢ κατ' ἐλάχιστον ὄρον ἐκφράζοντα ἐν ἑαυτοῖς τὴν ἐννοίαν τῆς ἱστορίας (1), ἢ πᾶσαι ὁμοῦ ἤθελον ἀγάγει ἡμᾶς εἰς τὸ αὐτὸ τέλος, εἰς ὃ ἡ ἐνιαία ἱστορία περιλαμβάνουσα πάντα τὰ ἀναγόμενα εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον. Οὕτως ἢ περὶ τὴν ἱστορίαν ἐπιστήμη περιέχεται εἰς τὸ δίλημμα νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ ἱστορίας περιλαμβανούσης πᾶσαν τὴν πνευματικὴν δρασίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ πάντα τὰ παθήματα καὶ τὰς τύχας αὐτοῦ καθ' ὅλους τοὺς χρόνους καὶ τόπους καὶ ἀφηρημένης τινὸς φιλοσοφικῆς περὶ ἱστορίας διδασκαλίας. Δύναται τις ἴσως ν' ἀντιπῇ ὅτι αὐτὴ ἡ φύσις τῶν πραγμάτων παρέχει ὡς πρὸς τοῦτο τὰς βάσεις τὰς φυσικὰς λογικῆς τινος διαίρεσεως τῆς ἱστορίας δεικνύουσης ἡμῖν τὴν ὁδὸν τῆς πραγματικῆς ἱστορίας. Ἡ φύσις διήρσε τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς φυλὰς καὶ διὰ τούτων εἰς ἔθνη οἰκοῦντα ἐν ἰδίοις ἐπὶ τῆς γῆς τόποις, ἔχοντα τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ἰδιοφυίαν καὶ διὰ ταύτης καὶ κατὰ ταύτην δημιουργοῦντα τὴν ἱστορίαν αὐτῶν. Ἡ ἱστορία λοιπὸν πρέπει νὰ ἔχῃ ὑπόθεσιν τὸν ἴδιον ἐκάστου ἔθνους βίον καὶ ἐκ τῶν τοιούτων ἱστοριῶν ν' ἀποτελεσθῇ ἡ καθολικώτερα ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἄλλ' οὕτω τὸ ζήτημα μετατίθεται ἀπλῶς χωρὶς νὰ λυθῇ. Διότι καὶ ἡ ἰδιαιτέρα ἐκάστου ἔθνους ἱστορία, ὡς μελέτη σύμπαντος τοῦ πνευματικοῦ βίου αὐτοῦ, παρίστησι τὰς αὐτὰς κατὰ βάθος δυσχε-

ματεῖαι κατὰ βάθος οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν ἢ πραγματεῖαι ἱστορικαὶ ἐκ γενικωτέρας καὶ καθολικωτέρας ἐπόψεως κρίνουσαι τὸν ἱστορικὸν βίον. Ἄλλοι, ὡς ὁ Ῥόττεκ, *φιλοσοφίαν* τῆς ἱστορίας ἐθεώρησαν ἀπλῶς τὴν ἐπιστημονικωτέραν καὶ συστηματικωτέραν ἐξεργασίαν τῆς ἱστορικῆς ὕλης. «Φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, λέγει ὁ Ῥόττεκ, εἶναι ἐκεῖνο, ὅπερ τὴν ἱστορίαν ἀπὸ ἀκάρπου θησαυροῦ μνήμης μεταβάλλει εἰς τροφὴν τῆς διανοίας καὶ τῆς καρδίας, καὶ καθίστησιν αὐτὴν ἀληθῆ *ἐπιστήμην*». Λέγων δὲ ὁ Ῥόττεκ ὅτι ἀνευ βλέμματος φιλοσοφικοῦ δὲν δύναται νὰ γένηται λόγος οὔτε περὶ τελεσφόρου ἐρευνῆς οὔτε περὶ μελέτης τῆς ἱστορίας καὶ κρίσεως περὶ αὐτῆς» οὐδὲν νεώτερον λέγει ἢ ὅ,τι ἦδη καὶ ἐν τῇ ἀρχαίότητι εἶπον ὁ Πολύβιος καὶ ὁ Διονύσιος περὶ τῆς ἱστορίας (ἴδ. σελ. 19—20 καὶ 99—100) ὅτι δηλονότι ἡ ἱστορία εἶναι ἐπιστήμη συστηματικὴ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου («φιλοσοφία ἐκ παραδειγμάτων») ἐρευνῶσα τὸν βίον τούτον συστηματικῶς καὶ ἐν τῇ καθολικότητι αὐτοῦ κατὰ πλάτος καὶ βάθος. Ὡστε φιλοσοφία τῆς ἱστορίας εἶναι κατ' οὐσίαν αὐτὴ ἡ *ἱστορικὴ ἐπιστήμη*.

(1) Διότι αἱ εἰδικαὶ αὐταὶ ἱστορίαι δὲν ἤθελον εἶσθαι, ὡς νῦν νοοῦνται, εἰδικαὶ ἱστορίαι λαῶν, κρατῶν, πόλεων ἢ μεγάλων ἱστορικῶν ἀνδρῶν, ἀλλ' ἱστορίαι ἀναφερόμεναι εἰς πάντα ἀνθρώπινον βίον· οὕτω δὲ ἠθέλομεν ἔχει ἱστορίαν ἔθνους τινός, ἀλλὰ παρὰ ταύτην καὶ ἱστορίαν φιλολογίας, ἱστορίαν μουσικῆς, ἀστρονομίας, ἱστορίαν γλώσσης Ἑλληνικῆς, ἱστορίαν ποιήσεως κτλ. καὶ πᾶσαι αἱ τοιαῦται ἱστορίαι ἤθελον ἀποτελέσει τὴν ὄλην ἱστορίαν.

ορίας, ἃς καὶ ἡ ὑπὸ καθολικωτέραν ἔποιν τὸν ἀνθρώπινον βίον πραγματευομένη ἱστορία. Πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοιούτου διλήματος καὶ πρὸς καθιέρωσιν μεθόδου ἐπιστημονικῆς ἐν τῇ μελέτῃ καὶ συγγραφῇ τῆς ἱστορίας ἐπαρκούσης εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας προϋτάθησαν ἐν τοῖς νεωτάτοις χρόνοις πολλὰ συστήματα, ἐξ ὧν ἔλαβον τὰ ὀνόματα καὶ σχολαὶ ἀσπαζόμεναι διαφόρους θεωρίας ἀναφερομένας εἰς τὸν ἄριστον τρόπον τῆς συγγραφῆς καὶ τῆς μελέτης τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ πλάτους ἢ τῆς περιοχῆς καὶ τῶν ὁρίων τῆς ἐπιστήμης ταύτης. Ἄλλ' ὁ ἄριστος τρόπος τῆς διαλευκάνσεως τῶν τοιούτων ζητημάτων εἶναι ὁ γενετικὸς ἢ *ἱστορικὸς* τὸ νὰ παρακολουθῇ τις δηλονότι τὴν πορείαν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς *ἱστορίας* ὡς ἐπιστήμης ἀπὸ τῆς γενέσεως αὐτῆς μέχρι σήμερον. Καὶ τοῦτο θέλομεν πράξει ἐν τοῖς περαιτέρω. Ἄλλ' ἵνα ἡ τοιαύτη διὰ τῆς ἱστορίας διαλεύκανσις τοῦ ζητήματος καταστῇ εὐχεροστέρα καὶ σαφεστέρα, καλὸν κρίνομεν νὰ ἐκθέσωμεν ἐκ τῶν προτέρων, ὅσον ἔνεστι συντόμως καὶ περιληπτικῶς, τὰς σήμερον ἐπικρατούσας ἐν ταῖς διαφόροις σχολαῖς θεωρίας, διότι καὶ αὗται οὖσαι προῖόν τῆς ἀνεξίξεως τῆς περὶ τὴν ἱστορίαν ἐπιστήμης παριστώσιν ἡμῖν ἐκ τῶν ὑστέρων τὰ πορίσματα τῶν ἐν τῷ ἀπασχολοῦντι ἡμᾶς ζητήματι πολλῶν καὶ μεγάλων ἐρευνῶν καὶ συζητήσεων. Αἱ θεωρίαι αὗται ἐκπροσωποῦνται γενικῶς ἐν δυοῖς σχολαῖς, ἐν τῇ σχολῇ τῇ καλουμένῃ «ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ» (*Kulturgeschichte*) (1) καὶ ἐν τῇ σχολῇ τῆς «ἱστορίας τῆς πολιτικῆς» (2).

Α'. *Ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ*. — Αἱ θεωρίαι τῆς σχολῆς τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ συγκεφαλαιοῦνται ἐν τοῖς ἑξῆσι: Τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης κυριώτατος σκοπὸς εἶναι τὸ παριστάναι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ ἀνθρώπου τὴν τε οὐσίαν καὶ τὴν μορφήν τοῦ ἀνθρωπίνου πνευματικοῦ βίου ἐν τῇ βαθμιαίᾳ αὐτοῦ ἐξε-

(1) Ἐννοεῖται ὅτι ὁ ὅρος «ἱστορία τῶν πολιτισμῶν», οὗ ποιοῦμεθα χρῆσιν ἐνταῦθα, ἐκφράζων κατ' οὐσίαν ἐκεῖνο, ὅπερ ἐν τῇ Γερμανικῇ νοεῖται διὰ τοῦ *Kulturgeschichte*, δὲν σημαίνει κυρίως τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ (*histoire de la civilisation*), ἀλλὰ τὴν ἱστορίαν ἢ τὴν ἱστοριογραφίαν τὴν ἐξετάζουσαν ἱστορικῶς τὸν ἀνθρώπινον βίον κατὰ τὴν πορείαν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ὅλου πολιτισμοῦ. Ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος αἱ τῶν λέξεων ἐννοιαὶ δὲν διαφέρουσι πολὺ ἀπ' ἀλλήλων· ἀλλ' ὁρος «ἱστορία πολιτισμοῦ», ὡς ἐπιστημονικὸς ὅρος, δὲν εἶναι ἐπιτυχῆς, ἀντιτιθέμενος μάλιστα πρὸς τὴν *ἱστορίαν τῆς πολιτικῆς*. Ἀλλὰ πολλῶ ἀτυχεσιτέρα ἤθελεν εἶσθαι οἰαδίποτε ἀπόπειρα πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ μνημονευθέντος ὅρου δι' ἄλλων ὄρων συμφωνούντων ἴσως γραμματικῶς πληρέστερον πρὸς τὸ *Kulturgeschichte*. (Τοιοῦτοι ὄροι θὰ ἦσαν «ἡ παιδευτικὴ» ἢ «ἡμερωτικὴ», «ἡ περὶ τὴν ἡμέρωσιν ἢ παιδευσιν» καὶ γενικώτερον «ἡ περὶ τὸν βίον» ἱστορία). «Βιολογικὴ ἱστορία» θὰ ἦτο ἴσως ὄρος κατάλληλος, ἐὰν μὴ τὸ ὄνομα «βιολογία» (*biologie*) καθιεροῦτο πρὸς δήλωσιν ἄλλης ἐπιστήμης.

(2) *Πολιτικὴ ἱστορία* καὶ ἐν μέρει νῦν μέχρι τινὸς ὅ,τι *πραγματικὴ ἱστορία* παρὰ Πολυβίῳ (ἢ ἱστορία ἢ περὶ τὰς πράξεις τῶν ἐθνῶν καὶ πόλεων ἢ ἀφηγουμένη γεγονότα πραγματικὰ οὐχὶ ποιητικὰ ἢ μύθων).

λίξει καὶ πραγματώσει· ὑπόθεσις ἄρα τῆς ἱστορίας εἶναι πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸν πολιτισμὸν αὐτοῦ, πᾶν ὅπερ τὸν ἀνθρώπον καθίστησιν ἀληθῆ ἀνθρώπον. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη πρέπει νὰ ἐκτείνῃ τὸν κύκλον τῆς ἐνεργείας αὐτῆς ἐφ' ὅσον ἔνεστι μείζονα ἔκτασιν ἐν τῷ χώρῳ τῆς ἀνθρωπότητος εἴτε ἐν καθολικῇ ἐνότητι λαμβανομένης εἴτε κατὰ τοὺς συγκροτοῦντας αὐτὴν ἰδιαιτέρους λαούς. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀνθρωπότης ἀποτελεῖ μίαν ἠθικὴν ἐνότητα διὰ τῆς ἐνότητος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ, ἡ ἱστορία πρέπει νὰ ζητῇ καὶ νὰ ἐρευνᾷ τὴν ἐνότητα ἢ τὸ πνεῦμα τῆς ἐνότητος ταύτης ἐν παντὶ αὐτῆς βήματι καὶ ἐν πᾶσι τοῖς λαοῖς, ν' ἀναδράμῃ ἐν τῇ ἐρευνῇ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρωπίνου βίου μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἀναπτύξεως ταύτης, ἔστω καὶ ἐν μέσῳ ἀμυδροῦ μόνον φωτός, νὰ παρακολουθῇ δὲ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἐν πνεύματι καθολικῶ ἀποβλέποντι πρὸς πᾶσαν τὴν ἀνθρωπότητα κατὰ πάσας τὰς περιόδους τῆς ἐξελίξεως, διότι ἡ ἱστορία εἶναι τὸ «γνώαι ἑαυτὴν» δι' ἅπασαν τὴν ἀνθρωπότητα. Τὴν ἀλήθειαν βεβαίως δὲν δύναται ἐν πᾶσι νὰ εὐρίσκη ἐν τῷ εὐρυτάτῳ χώρῳ τοῦ ἐρευνᾶν αὐτὴν, ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ περιορίζηται μόνον εἰς τὰς θετικὰς γνώσεις· διότι ἡ ἱστορία, ὅπως ἡ φιλοσοφία, δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ φῶς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ τούτων ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος πλήρης καὶ τελεία ἀντίληψις, ἀλλ' ἡ ζήτησις τῆς τοιαύτης ἀληθείας καὶ διδασκαλία αὐτῆς, ἡ ἀφοσίωσις πρὸς αὐτὴν (1). Τὸ ἔργον τῆς ἱστορίας εἶναι τὸ τοῦ «προδρομοῦ» τῆς ἀληθείας· δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ φῶς, ἀλλ' ὑπάρχει, ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός (2). Τὰ ἑξωτερικὰ γεωγραφικὰ καὶ χρονικὰ ὅρια τοῦ πλάτους καὶ τῆς ἐκτά-

(1) Πρβλ. τὰ περὶ τῶν σχέσεων τῆς ἀληθείας πρὸς τὴν ἱστορίαν κατὰ Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασσεῖα σελ. 97).

(2) «Εἰς τὸ πεπερασμένον ὄμμα τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος (τῆς ἱστορίας) εἶναι κεκαλυμμένα· ἀλλὰ τὸ ὄμμα τοῦτο δύναται διὰ τῆς ἐρένης νὰ νοήσῃ τὴν διεύθυνσιν τῆς ὀρητικῶς φερομένης κινήσεως. Εἰς τὴν στενὴν ταύτην τοῦ *ἐνταῦθα* καὶ *νῦν* εἰρηκτὴν φυγαδευμένον βλέπει τὸ *πόθεν* καὶ *πῶς*; Βλέπει ὅ,τι βλέπει, ὡς πεπληρωμένον φωτός, ἐν ᾧ καὶ ἔξ οὗ εἶναι τὸ πᾶν· καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ εἶναι μακρόθεν γενομένη ἀντανάκλασις τοῦ φωτός ἐκεῖνου. Δὲν ἠθελεν ὑπομείνει τὴν τοῦ φωτός τούτου αἴγλην· ἀλλ' εἰς τὰς διαφανεῖς σφαῖρας, τὰς ἀποκαλυπτομένας αὐτῷ, γυμνάζον τὸ βλέμμα καὶ παροξύνον αὐτό, αἰσθάνεται πάντοτε εὐρυτέρας ἐκτάσεις, πάντοτε μείζονας ἐμπυρείας. Κύκλος ἐν τοῖς κύκλοις τούτοις εἶναι ὁ ἀνθρώπινος κόσμος καὶ ἡ ἱστορία αὐτοῦ καὶ τὸ ἱστορικῶς μέγα εἶναι τι ἀκαρὲς ἐν τῇ μεγάλῃ ἀποκαλύψει τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ (*θεοφανείᾳ*). Ἡ ἱστορία εἶναι τὸ νὰ γινώσκῃ ἡ ἀνθρωπότης ἑαυτὴν, τὸ νὰ ἔχη πεποιθήσιν περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς. Δὲν εἶναι αὕτη «τὸ φῶς καὶ ἡ ἀλήθεια», ἀλλὰ ζήτησις ταύτης καὶ παραινετικὸς ὑπὲρ αὐτῆς λόγος, εἶναι τέλος μία καθιέρωσις, τὸ ἱεροῦσθαι πρὸς αὐτὴν, ὁμοίᾳ τῇ τοῦ Ἰωάννου ῥήσει «οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, ἀλλ' ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός» (*Droysen H. 37*). Πρβλ. τὰ ἐν σελ. 105 σημ. 1.

σεως τῆς ἱστορίας προσδιορίζονται ὑπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν τοῦ πολιτισμοῦ. Ἔθνη μὴ ἀναπτύξαντα πολιτισμὸν ἐν τινι μέτρῳ, ἀλλὰ βιοῦντα βίον ὅλως φυσικὸν ἢ μικρὸν τούτου διαφέροντα ἀποκλείονται τῶν πυλῶν τῆς ἱστορίας. Ὡστε ἡ ἱστορία περιστρέφεται κυρίως περὶ τὸν βίον τῶν ἐθνῶν τῶν δημιουργησάντων πολιτισμὸν τινα ἐν τῷ κόσμῳ (1). Πᾶς δὲ τοιοῦτος πολιτισμὸς, παρὰ πάσας τὰς κατὰ γένη καὶ κατὰ τόπους διαφορὰς, εἶναι κοινόν τι κτῆμα τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου εἶναι κοινή τις ἐργασία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους πρὸς τελειοποίησιν αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν μέγιστον τῆς ἱστορίας ἔργον εἶναι τὸ νὰ μὴ ἐπιτρέπη ν' ἀπόληται μηδὲν ἐκ τοῦ κέρδους τῆς ἐργασίας ταύτης. Πρὸς τοῦτο ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ περιέχῃ πάντα ὅσα τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἰργάσατο ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως. Ἐκάστη ἐπιστήμη καὶ τέχνη δύναται νὰ ἔχῃ καὶ ἔχει τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἱστορίαν· τὸ κάλλιστον δ' ἔργον τῆς ἱστορίας εἶναι ν' ἀποδεικνύῃ, ἐν μὲν τῷ χώρῳ τῆς θρησκείας καὶ τῆς τέχνης καὶ τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν (οἷον φιλοσοφίας, φιλολογίας, ἱστορίας τῆς τέχνης, τοῦ δικαίου καὶ τῶν νόμων) τὴν ἐκ τούτων ἐπὶ τὴν ὅλην πνευματικὴν ἀνάπτυξιν ἐπίδρασιν καὶ τὴν ἐντεῦθεν ἐπελθοῦσαν πνευματικὴν κατάστασιν τῶν λαῶν, ἐν δὲ τῷ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, νὰ ἐρευνᾷ τοὺς ὄρους, καθ' ὅους ἡ φύσις καὶ ὁ φυσικὸς κόσμος καὶ ἡ τούτου γνῶσις ἐπίδρασιν ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον ἐν τῷ χώρῳ τῶν ὑψίστων τύπων τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς πολι-

(1) *Ιδ. σελ. 40. Κατὰ τῆς τοιαύτης θεωρίας ὑπάρχουσιν ἀντιρρήσεις, οὐδένα λαόν, οὐδὲ τὸν βαρβαρώτατον, ἀποκλείουσαι τῆς ἱστορίας. Οὕτω λέγει ὁ Ἐρνέστος Βέρνχαϊμ (Ernst Bernheim, Lehrbuch, der Hist. Methode σελ. 35) «Πρέπει ν' ἀπορρίψωμεν ἀπολύτως τὴν περιορισμένην ἐκείνην θεωρίαν, ἣτις περιόδους τινὰς χρονικὰς καὶ λαοὺς θέλει ν' ἀποκλείσῃ ἐντελῶς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης ὡς μὴ ἱστορικούς. Ἐννοοῦσι δ' ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο τοὺς λαοὺς τοὺς ἱσταμένους ἐν τῇ κατωτάτῃ βαθμίδι, οὓς καλοῦσι καὶ *προϊστορικούς*· καλοῦντες δ' αὐτοὺς μὴ ἱστορικούς ἀμφισβητοῦσιν αὐτοῖς καὶ τὴν ἰκανότητα καὶ αὐτὴν τὴν ἐλπίδα τοῦ δύνασθαι καὶ τούτους ἐξελεθεῖν τῆς βαρβάρου ἐκείνης καταστάσεως καὶ ἀναπτύξαι ὑψηλότερον ἱστορικὸν βίον· εἰσὶ δὲ οὗτοι οἱ Νιγηῖται καὶ οἱ Ἰθαγενεῖς τῆς Ἀμερικῆς. Ἀλλὰ τίς δύναται οὕτω νὰ προδικάσῃ τὴν τύχην τῶν λαῶν; Καὶ δὲν συνέβη πολλάκις φυλαὶ κατὰ τὸ φαινόμενον βαρβαρώταται αἴφνης νὰ κατορθώσωσιν ἔργα κοσμοϊστορικὰ ἐκπληκτικά, ὡς οἱ Οὐνοὶ, οἱ Μογγόλοι, οἱ Ἀραβες; Καὶ δὲν ὑπάρχουσιν ἄλλοι λαοὶ ἐκ τῆς κατ' ἐπιφάνειαν ἀπεγνωσμένης ἀγριότητος βαθμηδὸν γινόμενοι λαοὶ ἰσχυροὶ καὶ πεπολιτισμένοι, ὡς οἱ Μαγῖροι; Καὶ δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν μὴ ἱστορικούς τοὺς ἐν ἀγριότητι ἐμμένοντας λαοὺς, ὅποταν οὗτοι γίνωνται ὑπόθεσις τοῦ ἡμετέρου ἐπιστημονικοῦ διαφέροντος καὶ κτῶνται σημασίαν ὡς παρέχοντες ὕλην εἰς τὸν ἡμέτερον πολιτισμὸν ἢ καὶ πολέμοι ὄντες τῶν ὑπὲρ τοῦ πολιτισμοῦ ἐνεργειῶν ἡμῶν; Φρονοῦμεν ὅτι οὐδεὶς ὑπάρχει λαὸς ἀπολύτως μὴ ἱστορικός· διότι ἡ συνάφεια τῶν ἐξελίξεων δύναται αἰφνιδίως ἢ βαθμηδὸν νὰ μεταβάλλῃ τὰ πάντα. Τὸ αὐτὸ ἀληθεύει καὶ περὶ τῶν λαῶν, οἵτινες, καίπερ κεκτημένοι πολιτισμὸν ἀνώτερον, διατελοῦσι, κατὰ τὸ φαινόμενον, στάσιμοι ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν, ὡς οἱ Σῖναι»

τείας, τῆς θρησκείας, τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης. Κατ' ἀκολουθίαν αἱ ἀνακαλύψεις αἱ ἐπίδρασαι ἀμέσως ἐπὶ τὸν ἠθικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου· αἱ ἐφευρέσεις αἱ ἀσκήσασαι ῥοπήν τινα μεγάλην ἢ μικράν ἐπὶ τὸν ὅλον πνευματικὸν βίον· αἱ ἐπιστήμαι αἱ πνευματικαί· «ἡ συνάφεια τῶν πολιτικῶν γεγονότων (ὡς λέγει ὁ Σλόσσερ) μετὰ τοῦ βίου τοῦ οἰκογενειακοῦ καὶ τοῦ ἀστικοῦ καὶ τῶν τούτου ἐκδηλώσεων, ἡ ὅλη διαμόρφωσις τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς πεπολιτισμένης κοινωνίας, ἡ πορεία τῆς ἐσωτερικῆς μορφώσεως, αἱ κυριώδεις μεταβολαὶ τοῦ μέρους τῆς φιλολογίας τοῦ μὴ ἀποκλειστικῶς τῇ τάξει τῶν λογίων διαφέροντος»· πάντα ταῦτα καὶ αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι τῶν λαῶν κατὰ τὰ οὐσιώδη αὐτῶν στοιχεῖα, ἐπίσης δὲ καὶ αἱ καλαὶ τέχναι καὶ ὁ πολιτικὸς καθόλου καὶ κοινωνικὸς βίος τῶν λαῶν, πρὲπει νὰ ὦσιν ἔργον μελέτης σπουδαίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν λαῶν καὶ τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος. Ἄνευ τούτων ἡ ἱστορία ἢ περιοριζομένη εἰς τὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς σχέσεις τῶν λαῶν καὶ περὶ τὰ ἐξωτερικὰ γεγονότα τῶν πολέμων καὶ τῶν λοιπῶν πρὸς ἀλλήλους σχέσεων τῶν λαῶν (τῶν διεθνῶν σχέσεων) καταλείπει χάσματα καθιστῶντα ἀκατάληπτον τὴν ἱστορίαν ἐν τοῖς κυριωτάτοις κεφαλαίοις αὐτῆς, τοῖς ἀναφερομένοις εἰς τὰ κάλλιστα ἔργα καὶ κατορθώματα τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ εἰς τὰς κάλλιστας περιόδους τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος. Βεβαίως ἡ τοιαύτη μελέτη τῆς ἱστορίας εὐρυτάτην ἔχει ἔκτασιν· ἀλλ' ἐκ τοῦ περὶ τὴν ἐπιστήμην πλούτου καὶ ἐκ τῆς ἀρετῆς τῆς μεθόδου τοῦ γράφοντος τὴν ἱστορίαν, καθόλου δὲ ἐκ τῆς κρίσεως αὐτοῦ, ἐξαρτᾶται τὸ μέτρον, καθ' ὃ ἐπεκτείνει οὗτος τὰς μελέτας αὐτοῦ ἐπὶ τὸν χώρον τοῦ ὅλου πολιτισμοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει καὶ ἀνεξαρτήτως τῶν ἀρετῶν ἢ τῶν κακιῶν πολλὰ καὶ ἐν τῷ ὑποδειχθέντι τρόπῳ τοῦ μελετᾶν καὶ συγγράφειν τὴν ἱστορίαν δύναται νὰ μένωσι χάσματα. Ἄλλ' ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἐπιστήμη διατελοῦσα ἔτι ἐν τῇ περιόδῳ τοῦ γίνεσθαι καὶ κατὰ τοῦτο εἶναι ἐπιστήμη τοῦ μέλλοντος, ἐκ τοῦ μέλλοντος προσδοκῶσα τὴν καθ' ὕλην καὶ κατ' εἶδος πληρεστέραν καὶ τελειότεραν διοργάνωσιν αὐτῆς. Ἀλλὰ καὶ ἐν ᾧ διατελεῖ νῦν ἡ ἱστορία αὕτη βαθμῶ ἀναπτύξεως καὶ προόδου, δὲν δύναται νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης ταύτης τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου ἢ ἱστορία ἢ πολιτικὴ ὡς δία αὐτοτελῆς ἐπιστήμη· διότι ἡ ἐπιστήμη τοῦ πνεύματος εἶναι μία καὶ μόνη, ἣτις, θεωρουμένη μὲν ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν ἀναλλοιώτων θεμελιωδῶν αὐτῆς ἀρχῶν, εἶναι ἡ φιλοσοφία· ἐφ' ὅσον δὲ παρίσταται ἐν τῇ κινήσει καὶ ἀναπτύξει τοῦ ὑποκειμένου αὐτῆς, εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ.

Τοιαῦται αἱ γενικαὶ ἀρχαὶ καὶ θεωρίαι τῆς περὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ σχολῆς. Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τῆς σχολῆς ταύτης νοεῖται πληρέστερον ἐν τῇ ἀντιθέσει αὐτῆς πρὸς τὴν σχολὴν τὴν πολιτικὴν.

Β') *Ἡ πολιτικὴ σχολή, ἥτοι ἡ σχολή τῆς πολιτικῆς ἢ πραγματικῆς (1) ἱστορίας.* — Τῆς σχολῆς ταύτης ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ εἶναι ὅτι ὁ ἱστορικὸς βίος τῶν λαῶν καὶ τῶν ἐθνῶν ἔχει τὴν οὐσίαν αὐτῆς ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ ἐν τῇ στενῶς μετὰ ταύτης συνδεομένη κοινωνικῇ ἀναπτύξει τῶν λαῶν. Ἡ πολιτεία συγκροτοῖ ἐν αὐτῇ τὰ ἄριστα καὶ κάλλιστα στοιχεῖα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, πάσας τὰς πνευματικὰς καὶ ὕλικὰς δυνάμεις αὐτοῦ· αὐτὴ προάγει τὸν ἱστορικὸν βίον καὶ τὰ διάφορα στοιχεῖα τῆς τούτου ἀναπτύξεως, αὐτὴ συγκρατεῖ καὶ διατηρεῖ τὴν κοινωνίαν, τὴν μητέρα καὶ τροφὸν πάσης ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως· αὐτὴ πρὸ πάντων καὶ ἀμέσως συνδέει τοὺς λαοὺς διὰ τῶν κρατῶν καὶ τῶν κυβερνήσεων εἰς μεγάλας συμπολιτείας καὶ συγκρατεῖ τὴν ἑνωσιν ταύτην διὰ τῶν διεθνῶν σχέσεων καὶ τῶν διεθνῶν νομίμων· ἡ πολιτεία τέλος ἀποτελεῖ πανταχοῦ τὸ μέτρον τῆς προόδου καὶ τῆς ὀπισθοδρομήσεως, τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς βαρβαρότητος, τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς παρακμῆς τῶν ἐθνῶν. Ἐν τῷ χώρῳ τῷ πολιτικῷ μόνον ὁ ἱστορικὸς εὐρίσκει θετικὸν ἔδαφος ἐργασίας, οὐχὶ δὲ ἐν τῷ χώρῳ τοῦ ὅλου ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ. Διότι ἡ ἔρευνα καὶ ἡ νόησις ἀπάσης τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως, ἥς ἀπόρροια ὁ πολιτισμὸς, εἶναι ἀνέφικτος, ἐνὸς ἢ ἱστορία δὲν ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῶν κυρίως ἱστορικῶν ἐρευνῶν καὶ δὲν εἰσέρχεται ἐντὸς τῶν ὁρίων ἄλλων ἐπιστημῶν καὶ μάλιστα φυσικῶν. Ἴνα ὑπάρχη τις ἰδιαιτέρος χώρος καὶ ἔδαφος δι' ἱστορικὰς ἐρεῦνας, πρέπει ν' ἀποκλείωνται τοῦ ἔδαφους τούτου πᾶσαι αἱ ἐρευναὶ καὶ αἱ γνώσεις αἱ ἀναγόμεναι εἰς τὸν χώρον τῶν μαθηματικῶν, τῶν

(1) Οἱ κορυφαῖοι τῆς σχολῆς τῆς πολιτικῆς ἱστορίας (ὁ Βόλιγβροκ, ὁ Δάλμαν) ἐκάλεσαν τὴν ἱστορίαν τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τοῦ πραγματικοῦ βίου. Ὅτι τοιαύτην ἐν μέρει ἔχει ἔννοιαν ὁ ὅρος «πραγματικὴ ἱστορία» παρὰ τῷ Πολυβίῳ ἐξάγεται ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ ἱστοριογράφου τούτου περὶ ἐννοίας τῆς *πραγματικῆς ἱστορίας* εἰρημένων. Ὁ Πολύβιος τὴν ἱστορίαν, ὅπως ταύτην συγγράφει αὐτός, καλεῖ *πραγματικὴν* καὶ τὴν μέθοδον αὐτοῦ *πραγματικὸν τρόπον*. Καὶ ἐρμηνεύει μὲν αὐτὸς ὁ Πολύβιος τὸν ὅρον *πραγματικὴ* «ἐκ τῶν πράξεων τῶν ἐθνῶν καὶ πόλεων καὶ δυνατῶν», περὶ ἧς περιστρέφεται ἡ τοιαύτη ἱστορία· ἀλλ' ὅτι αἱ πράξεις αὗται ἔχουσι χαρακτῆρα κατ' ἐξοχὴν πολιτικὸν καὶ ἀποτελοῦσι *πολιτικὴν* ἱστορίαν τοῦτο μαρτυροῦσιν οὐ μόνον τὸ περιεχόμενον αὐτῆς τῆς ἱστορίας τοῦ Πολυβίου, ἀλλὰ καὶ ὅσα οὗτος λόγον ποιούμενος περὶ τῶν διαφόρων εἰδῶν τῆς ἱστορίας λέγει καὶ περὶ τῆς *πραγματικῆς ἱστορίας* (Θ. 1): «τὸν μὲν γὰρ φιλήκουον ὁ γενεαλογικὸς τρόπος ἐπισπάται, τὸν δὲ πολυπράγμονα καὶ περιττὸν ὁ περὶ τὰς ἀποικίας καὶ κτίσεις... τὸν δὲ πολιτικὸν ὁ περὶ τὰς πράξεις τῶν ἐθνῶν καὶ πόλεων καὶ δυνατῶν. Ἐφ' ὃν ἡμεῖς *πρὸς κατηρητότες καὶ περὶ τούτου πεποιημένοι τὴν ὅλην τάξιν*, πρὸς ἐν μὲν τι καὶ γένος, ὡς προεῖπον ἡμῶς μεθεῖναι». Ἐκ τῶν λόγων τούτων ἐξάγεται πως ὅτι «πραγματικὴν ἱστορίαν» ὁ συγγραφεὺς θεωρεῖ περίπου τὴν *νῦν πολιτικὴν*. Ἄλλ' ὅτι ἡ τοῦ Πολυβίου «πραγματικὴ ἱστορία», ἢ *διαφέρονσα τοῖς πολιτικοῖς*, ἢ ἱστορία τῶν *πράξεων*, εἶναι ἀπλῆ μετάφρασις τοῦ *res gestae* (ἰδ. σ. 18—19), δὲν εἶναι δὲ ἀκριβῶς ἡ *νῦν πολιτικὴ* καλουμένη ἱστορία, καὶ ὅτι ἔχει ὅρια πολλῶν ταύτης εὐρύτερα θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐξηγησάμεθα περαιτέρω.

φυσιοῖστορικῶν καὶ τῶν φιλολογικῶν ἐρευνῶν. Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ ὁ τοιοῦτος ἀρνητικὸς προσδιορισμὸς τῶν ὁρίων τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης (λέγουσιν οἱ θιασῶται τῆς σχολῆς)· ἀλλὰ πρέπει νὰ τεθῶσιν ὅρια θετικώτερα καὶ νὰ ὀρισθῇ θετικῶς καὶ εὐκρινῶς τὸ ὑποκείμενον τῆς ἱστορίας. Τὸ ὑποκείμενον δὲ τοῦτο, (κατὰ τοὺς θιασώτας τῆς πολιτικῆς σχολῆς), πρέπει νὰ περιορισθῇ τὸ πολὺ εἰς ἐκείνας τὰς *ἀνθρωπίνους πράξεις, αἰτινες ἐγένοντο ἐν τινι χρόνῳ, κατ' ὃν αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ἐφρόντισε περὶ τῆς διὰ παραδόσεων ἱστορικῶν διαιωνίσεως τῶν πράξεων αὐτοῦ*. Ἡ ἱστορία ἄρα πρέπει νὰ ἀρξῆται ἀπὸ τῆς ἱστοριογραφίας ἢ ἀπὸ μνημείων ἐγγράφων δυναμένων νὰ θεωρηθῶσιν ὡς πηγαὶ πραγματικῶν ἱστορικῶν παραδόσεων. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ οὕτω περιορισμένῳ χώρῳ τῶν παραδόσεων τὸ ἔδαφος τῆς ἱστορίας τότε λαμβάνει θετικότητα καὶ ἀσφάλειαν καὶ ἀποφεύγει τὴν σύγχυσιν πρὸς ἄλλας συγγενεῖς ἐπιστήμας, μόνον ὅταν ἔχη ἀσφαλὲς κέντρον καὶ ἀφετηρίαν ὀρισμένην. Ἀλλὰ κέντρον ἀσφαλὲς καὶ ἀφετηρίαν ὀρισμένην παρέχει τῇ ἱστορίᾳ μόνη ἡ πολιτεία καὶ αἱ πρὸς τὴν πολιτικὴν ἀνάπτυξιν ἀναφερόμεναι ἐν ταῖς παραδόσεσιν ἀνθρώπιναι πράξεις. Ἡ πολιτεία, λέγουσι, περιέχει ἐν αὐτῇ στοιχεῖα πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ πολιτισμοῦ ἱκανὰ νὰ καταστήσωσιν αὐτὴν ὀπωσδήποτε κέντρον τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἄπαν τὸ κράτος τοῦ δικαίου καὶ τῶν νόμων καὶ ἡ τούτων ἐπιστήμη ἀνήκουσιν εἰς τὴν πολιτείαν· εἰς ταύτην δ' ἀνήκουσι καὶ οἱ διάφοροι τρόποι καὶ βαθμοὶ τῆς κοινωνικῆς ἀναπτύξεως, ἔτι δὲ οἱ διάφοροι βίοι οἱ ἐκ τῆς κοινωνικῆς ἀναπτύξεως προιόντες καὶ τὸν ἱστορικὸν βίον ἐν τοῖς οὐσιωδεστάτοις ἐρμηνεύοντες. Ἡ ὕλικὴ εὐημερία τῶν λαῶν, αἱ τέχναι οἱ βιομήχανοι, αἱ ἐπιστήμαι καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἐπὶ τὸν πρακτικὸν βίον, ἡ βιομηχανία καὶ ἡ ἐμπορία, ἡ «οἰκονομική», ἥτοι ἡ πολιτικὴ ἢ ἐθνικὴ οἰκονομία, διατελοῦσιν εἰς ἄμεσον πρὸς τὴν πολιτείαν ἐπαφὴν καὶ ἡ ἐπωφελὴς διὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον ἀνάπτυξις πάντων τούτων εἶναι κυρίως ἔργον τῆς πολιτείας. Πολιτικὸν χαρακτῆρα φέρουσι καὶ αἱ ἐν τοῖς κόλποις τῆς κοινωνίας τελούμεναι μεγάλοι μεταβολαὶ καὶ ἐπαναστάσεις αἱ μεταρρυθμίζουσαι τὰ τῆς πολιτείας καὶ ἀποβαίνουσαι συνήθως ἔργα πολιτικά. Ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀναπτύσσεται τὸ ἀτομικὸν μεγαλεῖον τοῦ ἀνθρώπου, καὶ μόνον ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀναπτύσσεται τὸ ἀτομικὸν μεγαλεῖον τοῦ ἀνθρώπου, καὶ μόνον ἐν αὐτῇ δύναται νὰ ὑπάρχωσι καὶ νὰ ἐνεργῶσιν ἄνδρες οἷοι Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας, Ἰούλιος Καῖσαρ, Φρειδερίκος ὁ Β', Ναπολέων ὁ Α'. Ἡ πολιτεία δὲ ἡ παρέχουσα ἀφορμὴν καὶ στάδιον εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ὑψίστης πνευματικῆς ἀναπτύξεως ἐρμηνεύει τὸν ἀνθρώπον καὶ ὡς ἄτομον ἐν τῇ ὑψίστῃ ἐκδηλώσει τῶν δυνάμεων αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπίνης καθόλου ἀξίας. Αὐτὸς ὁ ἐθνικὸς βίος μόνον διὰ τῆς πολιτείας λαμβάνει ὑπόστασιν καὶ ὑπαρξιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ· καὶ ὁ θρησκευτικὸς δὲ βίος εἶναι ἀδιάσπαστος ἀπὸ τοῦ πολιτικοῦ βίου. Διὰ ταῦτα δὲ πάντα ἡ ἱστορία τῆς πολιτείας εἶναι ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ὁ ἐκ τῶν σπουδαιότερων ὑπερμάχων τῆς πολιτικῆς σχολῆς Δειδριχός Σέφερ (Dietrich Schäfer) πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας θεωριῶν λέγει πρὸς τοὺς ἄλλους (1) ὅτι ἡ λεγομένη ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἱστορία τῶν ἰδιαιτέρων πνευματικῶν καὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν, ὧν ἐκάστη ἔχει τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἱστορίαν· ὅταν δὲ αἱ ἱστορικαὶ αὐταὶ θεωρηθῶσι κειχωρισμένοι ἀπ' ἀλλήλων, ὡς εἶναι κειχωρισμένοι αἱ ἐπιστῆμαι (ὡς τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ ὁ τρόπος τῆς διοργανώσεως τῶν πανεπιστημίων ὁ προελθὼν ἐκ λόγων πρακτικῆς ἀνάγκης), διὰ τὴν ἐπιστήμην τῆς ἱστορίας οὐδὲν ἄλλο μένει ὡς ὑποκείμενον εἰμὴ ἡ ἱστορία τῆς πολιτείας· ἡ δὲ λεγομένη ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ ἀποβάλλουσα οὕτω τὸ ξένον καλλώπισμα περιορίζεται ἀπλῶς εἰς θεωρίαν ἐξωτερικῶν τύπων. Ὅτι ἡ τοιαύτη θεωρία δὲν εἶναι ἐν πᾶσιν ὀρθή, θέλομεν ἰδεῖ ἐν τοῖς περαιτέρω. Ἐπίσης δὲ ἀληθῆς ἐν πᾶσι δὲν φαίνεται καὶ ἡ ἄλλη θεωρία τοῦ Σέφερ, ὅτι ἡ ἱστοριογραφία τὴν ζωτικὴν αὐτῆς δύναμιν ἠρύσατο πάντοτε ἐκ τῆς πρὸς τὴν πολιτείαν ἐπαφῆς καὶ ὅτι ἡ παράστασις καὶ ἐξήγησις τῆς πολιτικῆς ἀναπτύξεως ὑπῆρξε τὸ ἰδιαίτερον αὐτῆς ὑποκείμενον, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἡ πολιτικὴ ἱστορία, ἐνόσω παρακολουθεῖ τὴν μεταξὺ τῆς πολιτικῆς τάξεως καὶ πασῶν σχεδῶν τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ἀνθρώπινου πνευματικοῦ βίου συνάφειαν, ἐκπληροῖ πάσας τὰς εὐλόγους ἀξιώσεις, ἅς ἡ περὶ τὸν ἀνθρώπινον βίον μελέτη ἀξιοῖ παρὰ τῆς ἱστοριογραφίας. Τοιαῦται αἱ θεωρίαι τῆς πολιτικῆς σχολῆς. Ἐν τούτοις ἡ ἱστορία τῆς ἱστοριογραφίας δὲν ἐπικυροῖ ἐν πᾶσι τὴν θεωρίαν ταύτην.

Ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ἀληθῶς ὅτι ἡ ἱστοριογραφία περιστρέφετο ἀνεκάθεν περὶ τὰς ἀναγραφὰς πολιτικῶν γεγονότων. Τὰ χρονικά τῶν ἀρχαίων βασιλέων τῆς Βαβυλῶνος, τῆς Ἀσσυρίας, τῆς Αἰγύπτου, τῆς Μηδίας καὶ τῆς Περσίας, τὰ γνωστὰ ἡμῖν ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀνακαλυφθέντων ἐπιγραφικῶν μνημείων, ἀναφέρονται εἰς τὰ πολεμικὰ τῶν ἡγεμόνων ἐκείνων ἔργα καὶ εἰς τὰς πρὸς τοὺς ξένους ἢ ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτῶν κράτει τελουμένας πολιτικὰς πράξεις. Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐπιχείρημα ἰσχυρῶς συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς σχολῆς. Διότι παρὰ τοῖς μνημονοῦσιν Ἀσιατικοῖς λαοῖς ἡ θρησκεία ἦτο στενῶς συνδεδεμένη μετὰ τῆς πολιτείας ἢ μᾶλλον θρησκεία καὶ πολιτεία δὲν ἦσαν σαφῶς διακεκοιμένα ἀπ' ἀλλήλων, καὶ μᾶλλον ἐν τῇ θρησκείᾳ ἐνείχeto ἡ πολιτεία ἢ ἐν τῇ πολιτείᾳ ἡ θρησκεία (ἴδε σελ. 74), διὰ τοῦτο καὶ αἱ πολιτικαὶ πράξεις καὶ οἱ λόγοι οἱ ἐν ταῖς μνημονοιούμεναις ἐπιγραφαῖς ἔχουσιν βαθὴν θρησκευτικὸν χαρακτῆρα. Ἐπειτα καὶ ὁ πολιτισμὸς τῶν λαῶν ἐκείνων, ὅπως βραδύτερον καὶ ὁ τῶν Ἑλλήνων, δὲν ἦτο οὕτω πολυμερῆς καὶ πλούσιος,

(1) Ἐν βιβλιαρίῳ ἐπιγραφομένῳ «Ἡ κυρία περιοχή τῆς ἱστορίας Das Eigentliche Gebiet der Geschichte».

οἷος ὁ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους οὐδ' ἡ ἀνάπτυξις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῶν ἐπὶ τῶν πρακτικῶν βίον οὕτω μεγάλη καὶ πολυμερῆς ὡς νῦν. Ὁ βίος ἦτο μᾶλλον φυσικὸς δι' ὑλικῆς τινος πολιτισμοῦ κεκαλλωπισμένος, οὐχὶ ἐπιστημονικός, ὡς νῦν, διὰ τῆς ἐπιστήμης κινούμενος καὶ διὰ ταύτης συνθεωτάτος ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις καθιστάμενος. Ἐξ ἄλλου ἢ ἔλλειψις ἐλευθερίας καὶ ἐλευθέρως πολιτικῆς ἀναπτύξεως ἀφήρει ἀπὸ τῶν κρατῶν ἐκείνων αὐτὴν τὴν ἀληθῆ ἰδιότητα πολιτείας καὶ πολιτικοῦ βίου, ἡ δὲ ἀναγραφὴ τῶν πράξεων τῶν ἡγεμόνων δὲν ἀποτελεῖ ἱστοριογραφίαν. Τὸ μόνον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἀσιατικῇ ἱστορίᾳ ἀληθῆς μνημεῖον ἱστοριογραφίας ἐθνικῆς τε καὶ καθολικῆς ἢ παγκοσμίου, ἢ Παλαιᾶ Διαθήκη, περιέχει μὲν καὶ πολιτικὴν χρονογραφίαν· ἀλλ' ὁ κύριος χαρακτῆρ τῆς βίβλου ταύτης εἶναι ὁ τῆς ἱστορίας τοῦ ὅλου πνευματικοῦ βίου τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραήλ, καὶ ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἡ πολιτεία δὲν εἶναι τὸ κυρίως ἐπικρατοῦν ἱστορικὸν στοιχεῖον. Παρ' Ἑλλησι τὰ ἱστορικά ἔργα τῶν τε πρὸ τοῦ Ἡροδότου καὶ συγχρόνων τούτῳ λογογράφων ἢ ἱστοριογράφων δὲν εἶχον καθαρῶς πολιτικὸν χαρακτῆρα· αὐτοῦ δὲ τοῦ Ἡροδότου ἡ ἱστορία εἶναι ἱστορία πολιτισμοῦ μᾶλλον ἢ ἱστορία πολιτικῆ. Εἶναι ἀληθῆς ὅτι τοῦ Θουκυδίδου ἡ συγγραφή φέρει χαρακτῆρα πολιτικῆς ἱστορίας, ἀλλὰ τοιαύτη ἦτο ἢ κατὰ βάθος περιορισμένη ὑπόθεσις τῆς συγγραφῆς ἐκείνης τῆς περιστρεφομένης περὶ τὴν ἱστορίαν ἐνὸς πολέμου, ὡς τοῦτο δύναται τις νὰ εἴπῃ καὶ περὶ τῆς Ξενοφοντίου ἱστοριογραφίας. Οὐχ ἦττον καὶ τὸ προοίμιον καὶ αἱ δημηγορίαι τοῦ Θουκυδίδου μαρτυροῦσιν ὅτι παρὰ τῷ συγγραφῆ τούτῳ τὸ πνεῦμα τῆς ἱστοριογραφίας ἦτο βαθύτερον καὶ εὐρύτερον τοῦ τῆς νῦν πολιτικῆς ἱστοριογραφίας. Περὶ δὲ τοῦ δεκαετηρίδας τινὰς μετὰ Θουκυδίδην ἀκμάσαντος ἱστοριογράφου Θεοπόμπου, λέγει δητῶς ὁ Διονύσιος Ἀλικαρνασσεύς (Ἐπιστολὴ πρὸς Γν. Πομπήϊον § 5) ὅτι καὶ «ἐθνῶν εἴρηκεν οἰκισμοὺς καὶ πόλεων κτίσεις ἐπελήλυθε, βασιλέων τε βίους καὶ τρόπων ἰδιώματα δεδήλωκε καὶ εἴ τι θανμαστὸν καὶ παράδοξον ἐκάστη γῆ καὶ θάλασσα φέρει, συμπεριελήφθη ἐν τῇ πραγματείᾳ». Καὶ τὸ τοιοῦτον εἶδος τῆς τοῦ Θεοπόμπου ἱστοριογραφίας, ὅπερ μᾶλλον συνάδει πρὸς τὰς θεωρίας τῆς σχολῆς τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ, ἐπαινῶν ὁ Διονύσιος προστίθησι «καὶ μηδεὶς ὑπολάβῃ ψυχαγωγίαν ταῦτ' εἶναι μόνον, ἀλλὰ πᾶσιν ὡς ἔπος εἰπεῖν, ὠφέλιαν παρέχει». Ἡ τῶν Μακεδονικῶν καὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων Ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία φέρει ἀληθῶς πολιτικώτερον χαρακτῆρα, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς καθαρὰ πολιτικὴ ἱστοριογραφία ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος. Καὶ ὁ μέγας Πολύβιος «πραγματικὴν ἱστορίαν» λέγων δὲν ἔννοεῖ τὴν ἱστορίαν τοῦ πραγματικοῦ βίου, ὡς ἀπολύτως νοοῦσιν αὐτὴν οἱ νῦν διασῶται τῆς σχολῆς τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, ἀλλὰ τὴν ἱστορίαν τὴν πραγματικὴν, τῶν

πραξίων (*rerum gestarum*) (1). Παρά τοις Ῥωμαίοις ἡ ιστοριογραφία ἀνέκαθεν περιεστρέφετο περὶ τὴν πολιτείαν καὶ τὰ πολιτικά· ἀλλὰ τοῦτο προῆλθεν ἐκ τῆς ἐνδείας καθολικωτέρου καὶ ποικιλωτέρου πνευματικοῦ βίου παρὰ τῷ λαῷ τούτῳ. Ἐξ οὗ ἡ πολιτεία καὶ ἡ μετ' αὐτῆς στενῶς συνδεδεμένη καὶ μέρος σχεδὸν τῆς πολιτείας ἀποτελοῦσα θρησκεία ἦσαν τὰ μόνα μέσα τοῦ ιστορικοῦ βίου. Ἄλλ' ἡ ἐπίδρασις τοῦ πνεύματος τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπὶ τὴν ιστοριογραφίαν ἀφείλεν ἢ περιώρισε σφόδρα τὸν πολιτικὸν χαρακτήρα τῆς ιστοριογραφίας κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Μόλις δὲ ἀπὸ τῆς περιόδου τῆς Ἀναγεννήσεως (ἀπὸ τοῦ ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνος) ἤρξατο ἡ πολιτικὴ ιστοριογραφία βαθμηδὸν νὰ ἐπιδίδῃ μεχριστοῦ κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἠξίωσεν ἀποκλειστικὸν ὑπὲρ ἑαυτῆς κράτος ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τῆς ιστορίας. Ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ὁ Κάντιος πρὸ πάντων ἐξῆρε τὴν σημασίαν τῆς πολιτείας ἐν τῷ ιστορικῷ βίῳ λέγων: «Τὴν ιστορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους οὐδὲν ἄλλο ἐν μακρογραφίᾳ δύναται τις νὰ θεωρήσῃ ἢ ὡς ἐκπλήρωσιν κεκρυμμένου τινὸς σκοποῦ τῆς φύσεως πρὸς παραγωγὴν ἐσωτερικοῦ (χάριν δὲ τοῦ σκοποῦ τούτου καὶ ἐξωτερικοῦ) *τελείου τύπου πολιτεύματος*, ὡς τῆς μόνης καταστάσεως, ἐν ἣ αὕτη (ἡ φύσις) δύναται ν' ἀναπτύξῃ τελείως ἐν τῇ ἀνθρωπότητι πάντα τὰ κεφάλαια αὐτῆς». Ἄλλ' αἱ τοῦ Καντίου περὶ ιστορίας γενικαὶ θεωρίαι συνοδευόμεναι μετὰ τῆς περὶ παγκοσμίου ιστορίας ιδέας αὐτοῦ δὲν συνάδουσιν ἐν πᾶσι πρὸς τὰς θετικὰς ἀρχὰς καὶ θεωρίας τῆς σχολῆς τῆς πολιτικῆς ιστορίας. Ταύτης ἀντιπρόσωπος κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἐγένετο ὁ περίφημος φιλόλογος ἄμα καὶ ιστορικὸς καὶ πολιτικὸς Φρειδερίκος Δάλμαν (2). Οὗτος διὰ τῶν φιλολογικῶν αὐτοῦ μελετῶν περὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν, εἶτα δὲ περὶ τῶν νεωτέρων Εὐρωπαϊκῶν πολιτειῶν, συνδέων μετὰ τῆς ιστορίας στενώτατα τὴν *πολιτικὴν* (ἣν ἐθεώρησε μᾶλλον ἐπιστήμην ἢ τέχνην) τὸν πολιτικὸν βίον ἐκάλεσε «πραγματικὸν βίον» καὶ πάσας τὰς ιστορικὰς αὐτοῦ μελέτας ἐποίησατο σχεδὸν ἀποκλειστικῶς περὶ τὴν πολιτείαν, τὴν μὲν *πολιτικὴν*

(1) Πολυβ. Α' 3 «Ἐν μὲν οὖν τοῖς πρὸ τούτων χρόνοις ὡσανεὶ σποράδας εἶναι συνέβαινε τὰς τῆς οἰκουμένης πράξεις» καὶ Α' 4 «Νῦν δ' ὄρων τοὺς μὲν κατὰ μέρος πολέμους καὶ τινὰς τῶν ἄμα τούτοις πράξεων...». Περὶ καὶ Διοδ. Σικελ. 1, 3 «Τὰς κοινὰς πράξεις», τοῦτέστι τὴν καθολικὴν πάντων τῶν ἐθνῶν ιστορίαν. Τοῦ αὐτοῦ αὐτόθι «ἐργιμμένων τῶν τε χρόνων καὶ τῶν πράξεων» καὶ «πολλῶν δὲ καὶ μεγάλων πράξεων ἀπολειμμένων μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς βίου τῶν ιστοριογράφων οὐδεὶς ἐπεβάλετο αὐτὰς μᾶς συντάξεως περιγραφῆ πραγματεῦσθαι διὰ τὸ μέγεθος τῆς ὑποθέσεως» (ἴδ. καὶ σελ. 118 σημ. 1).

(2) Γεννηθεὶς τῷ 1788 ἀποθανὼν τῷ 1860. Ἄλλ' ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς πολιτικῆς ιστορίας ἀνατρέπει μέχρι τοῦ Ν. Μακκιαβέλη, ζήσαντος κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα, ἢ τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ Βόλιγβρον, ἀκμάσαντος περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος (ἴδε κατωτέρω).

καταστήσας ἐπιστήμην ιστορικὴν) *historische politik* (1), τὴν δὲ ιστορίαν ἐπιστήμην πολιτικὴν (*politische historie*). Ἡ μεγάλη ἐν Εὐρώπῃ πολιτικὴ κίνησις ἡ ἀρξαμένη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ προπαρελθόντος αἰῶνος καὶ ἐκτὸς μικρῶν διαλειμμάτων δι' ὅλου τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐπασχολήσασα ζωηρῶς καὶ ἰσχυρῶς τὰ πνεύματα, καὶ ἰδίως τὰς τῶν λογίων τάξεις, καὶ στρέψασα τὴν διάνοιαν τῶν πολλῶν πρὸς τὴν *πολιτικὴν* ἐνέπνευσε τῷ Δάλμαν καὶ ἄλλοις πολλοῖς τὴν ιδέαν ὅτι ὁ μόνος πραγματικὸς βίος ἐν τῇ ιστορίᾳ εἶναι ὁ πολιτικὸς «ὁ ἐκπροσωπῶν τὰ δικαιώματα τοῦ παρόντος», ὡς εἶχεν εἰπεῖ ὁ Σλέτζερ (2).

Ἡ ἔλλειψις συστήματος ἐπιστημονικοῦ ἔχοντος κῆρος ἀδιαφιλονείκητον ἐν τῇ συγγραφῇ τῆς ιστορίας· αἱ πολλαχόθεν ἐγειρόμεναι ἀντιρρήσεις κατὰ τοῦ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἰδίως αἰῶνος ἐπικρατοῦντος συστήματος τῆς συναφείας τῆς ιστορικῆς ἐπιστήμης μετὰ φιλοσοφικῶν θεωριῶν· ἡ πολλαχῶς μαρτυρουμένη ἔλλειψις ἐνότητος ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τῆς ιστορίας κατὰ τὰ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Δάλμαν ἰσχύοντα συστήματα καὶ ἡ ἐντεῦθεν προερχομένη ἀσάφεια τῆς ἐννοίας τοῦ ὀνόματος αὐτῆς ὡς ἐπιστήμης, κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἔλλειψις ἀκριβοῦς ἐπιστημονικοῦ ὀρισμοῦ· ταῦτα πάντα συνετέλεσαν ἵνα ἡ διὰ τῆς ἀπλότητος τῆς μεθόδου καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ζωτικότητος τοῦ περιεχομένου διακρινομένη *πολιτικὴ ιστορία* ἀποτελέσῃ παρὰ πολλοῖς αὐτοτελῆ ἐπιστήμην, αὐτὴν τὴν θετικὴν ἐπιστήμην τῆς ιστορίας, καὶ ἐπικρατήσῃ οὕτως ἡ σχολὴ ἢ περιορίζουσα τὸ ὑποκείμενον τῆς ιστορίας εἰς μόνην τὴν πολιτείαν. Ἄλλ' ἡ ἀντίρρῃσις δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπέλθῃ, αἱ πολλαὶ δὲ κατὰ τοῦ νέου συστήματος ἀντιρρήσεις δύνανται νὰ περιληφθῶσιν ἐν τοῖς ἐξῆς:

(1) Τοῦ ὀνόματος ἐποίησατο χρῆσιν πρότερον ὁ Σλέτζερ (Schlötzer), ὁ συγγραφεὺς καὶ ιστορικὰ ἔργα καθαρῶς πολιτικά.

(2) Περὶ τοῦ καθόλου χαρακτήρος τῶν πρώτων δεκαετηρίδων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὡς πρὸς τὰς ιστορικὰς μελέτας ἔγραψεν ὁ Ι. Ζιγκάιζεν· «Μεγάλα ἐν τῷ παρόντι φαινόμενα, ὧν ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξις δύναται νὰ ἐπενέγκῃ σπουδαῖα ἀποτελέσματα διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῶν μελλόντων πραγμάτων, φύσει παρορμητικῶς ἰσχυρῶς τὰ διανοούμενα πνεύματα πρὸς τὴν μελέτην καὶ θεωρίαν τοῦ παρελθόντος. Καὶ ὅσα μείζονα τὰ φαινόμενα ταῦτα ἀσκοῦσι δύναμιν μορφωτικὴν ἐπὶ τὰ σπουδαιότατα ἐν τῷ βίῳ τῆς πολιτείας καὶ τῶν λαῶν συμφέροντα καὶ ἐπὶ τὴν πνευματικὴν καθόλου τῆς ἀνθρωπότητος ἀνάπτυξιν, τοσοῦτ' μᾶλλον διὰ τούτων ζωογονοῦνται αἱ ιστορικαὶ μελέται. Καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην οὐδεμία περίοδος τῆς ιστορίας δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ ἡμετέρου αἰῶνος, καθ' ὃ ἡ γενικὴ σχεδὸν μεταμόρφωσις τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τῶν ἐχόντων τὴν μεγίστην ἐπὶ τὸν δημόσιον βίον ῥοπήν ἤφατο κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἴστων καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου τῶν καθ' ἕκαστα μελῶν τῶν πολιτειῶν καὶ ἐξήγειρεν οὕτω γενικὸν διαφέρον εἰς τὴν ἔρευναν τῶν παρελθόντων χρόνων, ἐν οἷς ἐνόμιζον ὅτι εἶδει ν' ἀναζητῶσι τὰ αἷτια τὰ παραγόντα τὴν μεταμόρφωσιν ἐκείνην».

α') 'Ως πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἀρχῆς ἔλλειψις μεγάλη τοῦ συστήματος θεωρεῖται ὅτι ἡ πολιτικὴ σχολὴ ὡς κυριώτατον στοιχεῖον τῆς ἱστορίας, ἦτοι τοῦ ἱστορικοῦ βίου λαμβάνουσα τὴν πολιτείαν λησμονεῖ ὅτι ἡ πολιτεία δὲν εἶναι οὔτε ἀρχὴ οὔτε σκοπός, ἀλλ' ὅτι ἀρχὴ καὶ δύναμις ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὅλη εἶναι ὁ ἄνθρωπος, τὸ ἄτομον καὶ ἐν τῇ ἐρευνῇ καὶ ἐξηγήσει τῆς ἱστορίας καὶ αὐτῆς τῆς πολιτείας ἡ ψυχολογικὴ αἰτία τῶν γενομένων εἶναι τὸ ἀμέσως ἀπαιτούμενον καὶ ἀπαραίτητον. Ἀφοῦ ἡ ὑπόθεσις τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ παράστασις ἀνθρωπίνων πράξεων, ἀνάγκη πρὸ πάντων ἔργων αὐτῆς νὰ ἦναι ἡ νόησις τῶν δρώντων ἀνθρώπων. Πάντα τὰ ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου δρώντα αἷτια δρῶσι μόνον ὡς ἐλατήρια τῶν δρώντων προσώπων. Ἰστορία δὲ μῆτε νὰ ὑπάρχη μὴδὲ νὰ νοηθῇ εἶναι δυνατόν, ὁπότεν τοῦ μετὰ ζωῆς καὶ ζωτικότητος ἐνεργοῦντος ἀτόμου ἐκβαλλομένου ἐκ τῆς σειρᾶς τῶν αἰτίων τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως ἀφρημένα ἀρχαὶ περὶ πολιτείας ἢ καταστάσεων μεταλλαγαὶ λαμβάνωσι τὴν θέσιν αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὰ ἄτομα δρῶσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὑπὸ τὸ πνεῦμα καὶ τὰς ιδέας τοῦ χρόνου, καὶ οἱ μεγάλοι ἄνδρες, οὓς οἰκαιοποιεῖται ἡ πολιτικὴ ἱστορία, ἀπλῶς διότι παρέχει αὐτοῖς στάδιον μεγαλοουργημάτων, εἰσὶ τέκνα τῶν αἰώνων αὐτῶν, καὶ οὐχὶ τῆς πολιτείας· καὶ τὸ φύσει μεγαλοφυῆς πνεῦμα λαμβάνει τὴν τε ἱστορικὴν αὐτοῦ δύναμιν καὶ τὸν τύπον τὸν ἱστορικὸν ἐκ τοῦ πνεύματος καὶ ἐκ τῶν ιδεῶν τοῦ χρόνου. Ἀλλ' αἱ ιδέαι δὲν γεννῶνται ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἀλλ' ἀπλῶς ἐπιδρῶσιν ἐπ' αὐτὴν καὶ εἰσὶ γεννήματα καὶ προϊόντα τῆς ὅλης πνευματικῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐκδηλώσεως τὸ πνεῦμα τοῦ αἰῶνος καὶ ἐκδηλουμένης ἐν αὐτῷ. Τὸ παράδειγμα τοῦ ποιητοῦ Γουσταύου Φράυταγ, ὅστις πλεόν ἢ οἰσοδήποτε ἱστορικὸς ἐνόησε τὸ μέγα μυστήριον τοῦ ἀτομικοῦ βίου παρὰ τὸν βίον τοῦ λαοῦ καὶ κάλλιον παντὸς ἄλλου διὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦ πεπονημένων ἱστορικῶν εἰκόνων τοῦ Φρειδερίκου τοῦ Μεγάλου καὶ τοῦ Λουθήρου ἔδειξεν ὅτι ἡ ἔξοχος ἀτομικότης ἔχει μὲν τὴν ῥίζαν αὐτῆς ἐν τῷ χώρῳ τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ, ἀλλ' ὅτι ὑπεραίρεται τοῦ αἰῶνος τούτου· τὸ παράδειγμα τοῦ Φράυταγ μαρτυρεῖ ὅτι ἡ τοῦ ὅλου ἱστορικοῦ βίου ἐποπτικὴ ἀντίληψις, οὐχὶ δὲ ἡ δι' ὀρισμένον στοιχείου ἱστορικῆς ἀναπτύξεως (τῆς πολιτείας) ἐρμηνεία, παρίστησι τὸ ἱστορικὸν μεγαλεῖον ἐν τῇ ἀληθείᾳ αὐτοῦ φύσει καὶ μορφῇ. Τὸ παράδειγμα δὲ τοῦ Βίγκελμαν, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης, ἐλέγχει ὡς ἡμαρτημένην τὴν θεωρίαν ὅτι χωριζομένης τῆς ἱστορίας ἐκάστης ἐπιστήμης καὶ τέχνης ἀπὸ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ, αὐτὴ στερηθεῖσα τοῦ ξένου ἰδανικοῦ αὐτῆς κοσμήματος (ἴδ. σελ. 120) περιορίζεται εἰς θεωρίαν κενῶν τύπων. Διότι ὁ Βίγκελμαν ὁ θεωρούμενος καὶ τιμώμενος ὡς πατὴρ τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης ἐγένετο θαυμαστής τοῦ ὅλου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ πρὶν ἐρευνῆσαι καὶ θαυμάσῃ τὴν Ἑλληνικὴν τέχνην· μόνον δὲ ἀφοῦ ἀντελήφθη τοῦ ὅλου Ἑλληνικοῦ πνευματικοῦ βίου ἐν τῇ ἐνότητι αὐτοῦ, τότε ἐν ταῖς πλαστικαῖς τέχναις

ἀνεγνώρισε τὸ ἀγνότατον ἄνθος τοῦ τοιοῦτου βίου, καὶ πολὺ πρὶν ἤδη ἐν ἀγαλλμακῶν ἑλληνικόν, εἶχεν ἀντιληφθῆ κατὰ βάθος τῆς ιδέας τῆς τέχνης ἐκ τοῦ ὅλου κάλλους καὶ τῆς λαμπρότητος τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου. Ὁ ὅλος ἱστορικὸς βίος ἔθνους τινὸς ἢ τῆς ἀνθρωπότητος ἀπάσης ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῆς ἐνότητι συλλαμβανόμενος εἶναι τι ἄλλο ἢ ἀπλοῦν ἄθροισμα τῶν κατὰ μέρος ἱστορικῶν τῶν διαφόρων στοιχείων τοῦ πνευματικοῦ βίου· καὶ ἡ ἱστορία ἢ τὸν ὅλον βίον καὶ τὸν πολιτισμὸν ἔχουσα ὑπόθεσιν ἔχει ἰδίαν δύναμιν καὶ ζωτικότητα καὶ δὲν εἶναι ἀπλῆ θεωρία τύπων. Ἡ τοιαύτη δ' ἱστορία καὶ ὑπὸ μεθοδικὴν ἔποψιν συνάδει περισσότερον πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Ἡ πολιτεία εἶναι τι σύνθετον καὶ παράγωγον, καὶ ἡ μελέτη αὐτῆς χωρεῖ μόνον συνθετικῶς ἀπὸ τοῦ ὅλου εἰς τὸ μέρος, Ἀλλ' ἡ ἱστορικὴ ἀνάπτυξις εἶναι ἀναλυτικὴ ὀρμωμένη ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀρχῆς καὶ κέντρου τοῦ βίου, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἡ μέθοδος τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης καὶ συγγραφῆς ἀνάγκη νὰ ἦναι ἀναλυτικὴ, ὀρμωμένη ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀπὸ τοῦ ἔθνους οὐχὶ ἀπὸ τῆς πολιτικῆς τούτου συντάξεως. Ὁ ἠθικὸς κόσμος ὁ ἐκ τῆς τοῦ ἀνθρώπου ἠθικῆς μορφώσεως ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην ἔννοιαν τῶν ὀνομάτων τούτων προερχόμενος ἀτελῶς καὶ μονομερῶς πραγματοποιεῖται διὰ τῆς πολιτείας, καὶ ἡ ἀποκλειστικῶς πολιτικὴ ἱστορία δὲν δύναται νὰ παραστήσῃ ἡμῖν τὸν βαθμὸν καὶ τῆς πραγματώσεως τοῦ τοιοῦτου κόσμου. Ἡ θρησκεία, ἡ ἐπιστήμη, ἡ τέχνη κινουῦνται μὲν ἐν τῇ περιοχῇ τῆς κοινωνικῆς τάξεως τῆς διὰ τῆς πολιτείας πραγματοποιουμένης, καὶ ἐν τῇ προόδῳ καὶ ἀναπτύξει αὐτῶν προάγονται ἢ κωλύονται ὑπὸ τῆς καθόλου πολιτικῆς καταστάσεως, ἀλλὰ δὲν λαμβάνουσι τὴν ζωὴν αὐτῶν ἐκ τῆς πολιτείας. Ἀκριβῶς δὲ σήμερον, ὁπότε παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν πεπολιτισμένων ἔθνων ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πολιτικοῦ βίου ἔφθασεν εἰς τὸ πλήρωμα τῆς γονίμου ἐνεργείας αὐτοῦ, ὁ ἱστορικὸς ἀτενίζει μετὰ προσοχῆς οὐχὶ εἰς τὸν χώρον τῆς πολιτείας καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτικοῦ βίου, ἀλλ' εἰς τὸν χώρον τῆς θρησκείας, τῆς φιλολογίας, τῆς τέχνης, τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, τῆς φιλοσοφίας, τῆς «οἰκονομικῆς» ἦτοι ἐθνικῆς οἰκονομίας· εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ δικαίου καὶ εἰς κοινωνικὰ ζητήματα οὐχὶ ἀμέσως μετὰ τοῦ πολιτικοῦ βίου συνδεόμενα, ἵνα ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ νέους εὖρη πόρους ζωῆς διὰ τὸν ἱστορικὸν βίον. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ παρελθόντι τὰ μεγάλα πολιτικὰ γεγονότα καὶ αἱ μέγισται πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ μεταβολαί, οἷαι αἱ ἐκ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1789 προελθοῦσαι, δὲν ἔλαβον τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν αἰτίαν αὐτῶν ἀπλῶς ἐκ τοῦ πολιτικοῦ βίου, ἀλλὰ τὰ δρώντα αἷτια ἐνέκειντο κυρίως ἐκτὸς τῆς πολιτείας, ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ φιλολογίᾳ καὶ ἐν τῷ καθόλου πνεύματι τῶν χρόνων· τοῦτο δὲ δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ ἡ ἱστορία ἢ πολιτικὴ, ἂν μὴ κατασταθῇ καὶ ἱστορία τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἢ παρακολουθήσῃ τοιαύτην τινὰ αὐτοτελῆ ἱστορίαν παραλλήλως χωροῦσαν τῇ πολιτικῇ. Ἀλλὰ καὶ

ἐν τῇ μιᾷ καὶ ἐν τῇ ἑτέρῃ περιστάσει παύει ἡ πολιτικὴ ἱστορία τοῦ νὰ ἀποτελεῖ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν τὴν ἱστορίαν τῶν λαῶν.

β') Ἡ πολιτικὴ ἱστορία δὲν δύναται πάντοτε νὰ παραστήσῃ ἐν ἐνότητι τὸν ἱστορικὸν βίον τῶν λαῶν, τοῦναντίον δὲ ἡ τοιαύτη ἱστορία, χωριζομένη ἀποτόμως ἀπὸ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ, δημιουργεῖ πολλὰ χάσματα ἀποτόμως διακόπτοντα τὸν ἱστορικὸν μίτον ἢ χαλαροῦντα καὶ παραλύοντα τὸν ἱστορικὸν δεσμόν. Ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου εἰς τὸν Γερμανολατινικὸν ἢ Γερμανορωμαϊκὸν Ἐυρωπαϊκὸν κόσμον τῶν μέσων αἰώνων ἤθελεν ἐξηγηθῆ μηχανικῶς μόνον καὶ ἔξωτερικῶς, οὐχὶ δὲ ὀργανικῶς καὶ μετ' ἐσωτερικῆς ἱστορικῆς ἀλληλουχίας, ἐὰν ἡ ἐξήγησις ἐγένετο μόνον διὰ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τοῦ τότε Ῥωμαϊκοῦ καὶ τοῦ βαρβαρικοῦ κόσμου ἤθελε δὲ ἀγνοηθῆ ἅπανα ἡ ἰδιαιτέρα ἱστορικὴ σημασία καὶ σπουδαιότης τοῦ μεγάλου τούτου ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος γεγονότος, ἂν μὴ ἐξητάζετο κατὰ βάθος τὸ πνεῦμα καὶ ὁ πνευματικὸς βίος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κόσμου καὶ ἂν μὴ ἐμελετᾶτο ἡ μεγάλη σημασία τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἡ ἠθικὴ τούτου ἐπίδρασις ἐπὶ τὰς τύχας τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου τοῦ ἀπὸ τῆς ἐθνικῆς λατρείας μεταστάντος βαθμηδὸν εἰς τὴν Χριστιανικὴν πίστιν (1). Αὐτὴ ἡ μεσαιωνικὴ Ἐυρωπαϊκὴ ἱστορία εἶναι κατὰ βάθος ἀκατανόητος, περιοριζομένη μόνον εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν βαρβαρικῶν κρατῶν τῆς Ἐυρώπης. Ἀκριβῶς δὲ οἱ Ἐυρωπαῖοι ἱστοριογράφοι οἱ πρὸ τοῦ Ἰωάννου Ζιγκάιζεν, ὑπὸ πολιτικὴν μόνον ἔποψιν ἐξετάζοντες τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐν Ἀνατολῇ κράτους τοῦ Βυζαντίου καὶ πολιτικῶς μόνον παρακολουθοῦντες τὰς τύχας αὐτοῦ, οὐδὲν ἄλλο διέβλεπον ἐν τῷ κράτει τούτῳ ἢ παρηγμακότα τινὰ πολιτικὸν ὄργανισμὸν καὶ βίον, ἐκκλησιαστικὰς ξεῖδας καὶ ὀραδιοφυγίας ἀδλικὰς καὶ κακουργήματα ἡγεμόνων, ἐν κεφαλαίῳ ἔλειπεν τινὰ ἐξακολουθήσασιν τῆς Ῥωμαϊκῆς αυτοκρατορίας ἐν Ἀνατολῇ ἐν μέσῳ τῶν Ἑλληνικῶν ἢ ἑξελληνισμένων λαῶν οὐδεμίαν ἐχόντων ζωὴν καὶ ζωτικότητα ἱστορικὴν. Ἀλλ' οἱ ἐπισταμένως μελετῶντες τὴν ἱστορίαν ταύτην, ὡς ὁ I. Ζιγκάιζεν, ὑπὸ πάσας τὰς τοῦ βίου ἐπόψεις, καὶ ὀπισθεν τοῦ πέπλου τοῦ πολιτικοῦ ἐρευνῶντες τὰ πνευματικὰ στοιχεῖα τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου διείδον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἀρξαμένην τινὰ διάλυσιν καὶ ἀποσύνθεσιν τοῦ ἀρχαίου βίου καὶ ἀρχὴν νέας συνθέσεως ἱστορικῆς, νέας

(1) Ἀκριβῶς τοῦτο ἐμαρτύρησεν ὁ ἱστορικὸς Ἰάκωβος Βουχχάρδος (I. Buchkhard) ἐν τῷ ἱστορικῷ αὐτοῦ ἔργῳ τῷ ἐπιγραφόμενῳ «Ὁ χρόνος Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου (Die zeit Constantins des Grossen)». Ἐνῶ ὡς κύριον σκοπὸν ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ προϋτίθετο τὸ παραστήσασιν τὴν διάσπασιν καὶ τὴν νέαν ἐπὶ νέων βάσεων ἀναδιοργάνωσιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἐξίτηι δηλονότι νὰ ἐκθέσῃ ἱστορίαν πολιτικὴν, ἠναγκάσθη ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς ἱστορίας νὰ δώσῃ αὐτῇ χαρακτῆρα ὅπως ἄλλοιον παραστήσας κυρίως καὶ ἐξηγησάμενος τὴν ἀπὸ τῆς ἐθνικῆς λατρείας εἰς τὸν Χριστιανισμὸν μετάστασιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κόσμου.

ζωῆς καὶ ζωτικότητος ἱστορικῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει ὑπὸ τὸν μηχανικὸν πολιτικὸν βίον τοῦ κράτους ἢ τῆς πολιτείας ἀνεπτύχθη ἡ ζωτικότης ἢ ἐθνικὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ, τοῦτο δὲ ἐγένετο καὶ ὑπὸ τὴν ξένην καὶ ἀλλόφυλον καὶ ἀλλόθρησκον πολιτείαν τὴν διαδεξαμένην τὸ Βυζαντινὸν κράτος.

Ἄν δὲ παρακολουθοῦντες τὰς τύχας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους εἰσέλθωμεν εἰς τὴν ἱστορικὴν περίοδον τῶν ἐτῶν 1453—1821, δυνάμεθα ἄρα ἐν τῇ πολιτικῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἀνατολῆς ἢ τῆς Δύσεως ἢ ἐν τῇ πολιτικῇ ἱστορίᾳ τοῦ τότε πολιτικῶς μὴ ὑπάρχοντος σχεδὸν Ἑλληνικοῦ ἔθνους νὰ μελετήσωμεν καὶ νὰ νοήσωμεν τὸν ἱστορικὸν βίον τοῦ ἔθνους τούτου κατὰ τὴν μνημονευθεῖσαν περίοδον, ἣτις εἶναι ἀκριβῶς μία τῶν σπουδαιοτάτων τῆς ὅλης ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους; Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ζῆ καὶ ἀναγεννᾶται κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην πνευματικῶς καὶ ἠθικῶς καὶ καθόλου ἱστορικῶς ἀκριβῶς μετὰ τὸν θάνατον καὶ ἐν μέρει ἔνεκα τοῦ θανάτου τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ βίου. Ὅτι δὲ ἡ πολιτεία δὲν εἰσδύει πάντοτε βαθέως εἰς τὰ σπλάγχνα τοῦ βίου τῶν ἐθνῶν καὶ ὅτι τὰ ἔθνη καὶ ὑπὸ τὴν ἀρνητικὴν ἐπίδρασιν ἢ μᾶλλον ὑπὸ τὴν θετικὴν ἀντίδρασιν τῆς περιοχούσης αὐτὰ πολιτείας ζῶσι καὶ ζωογονοῦνται καὶ ἔχουσιν ἱστορίαν μαρτυρεῖ τοῦτο ἢ τε ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους κατὰ τὴν μνημονευθεῖσαν χρονικὴν περίοδον, μαρτυρεῖ δὲ καὶ ἡ ἱστορία πολλῶν ἄλλων λαῶν κατὰ τὰς σπουδαιοτάτας περιόδους τοῦ βίου αὐτῶν.

Τίνα ἀξίαν ἤθελεν ἔχει ἡ ἱστορία τῆς Ἰταλίας κατὰ τὸν ΙΑ' καὶ ΙΕ' αἰῶνα, ἂν ὁ ἀποκλειστικὸς ἢ ὁ κυριώτατος χώρος τοῦ ἱστορικοῦ βίου τοῦ Ἰταλικοῦ ἔθνους ἦτο ὁ πολιτικός, οὐχὶ δὲ ὁ εὐρύτερος πνευματικὸς βίος τοῦ Ἰταλικοῦ ἔθνους ὁ ἀκμάσας καὶ διαλάμπας ἰδίως διὰ τῆς Ἀναγεννήσεως, διὰ τοῦ Ἰταλικοῦ πολιτισμοῦ καὶ διὰ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ τούτου τοῦ περιβάλλοντος ἀφθιτον αἴγλην τὸν ἱστορικὸν βίον τοῦ Ἰταλικοῦ ἔθνους ἀπὸ τοῦ ΙΑ'—ΙΣ' μ.Χ. αἰῶνος ἐν μέσῳ ἀκριβῶς τῶν πολιτικῶν διαιρέσεων καὶ τῆς καθόλου πολιτικῆς ἀθλιότητος, τῆς παρακολουθησάσης τὴν ἱστορίαν τῆς Ἰταλίας ἀπὸ τῶν χρόνων ἰδίως ἐκείνων μέχρι τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ ΙΘ' αἰῶνος; Τί δὲ ἤθελε σημαίνει ἡ Γερμανικὴ ἱστορία τοῦ ΙΣ' μ.Χ. αἰῶνος ἢ περιοριζομένη εἰς τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τῶν πολυαριθμῶν Γερμανικῶν κρατῶν καὶ κρατιδίων καὶ τῶν Γερμανῶν ἡγεμόνων καὶ ἡγεμονίσκων ὑπὸ τὴν ἀσθενῆ πολιτικὴν ἐνότητα τῆς ἀσθενοῦς Γερμανικῆς βασιλείας τοῦ αυτοκράτορος τοῦ ἀγίου Ῥωμαϊκοῦ κράτους τοῦ Γερμανικοῦ ἔθνους, ἂν μὴ ὁ θρησκευτικὸς βίος τοῦ ἔθνους τούτου, ἢ θρησκευτικὴ μεταρρυθμισις τοῦ ΙΣ' αἰῶνος καὶ ἡ ταύτην παρακολουθήσασα, ἐν μέρει δὲ καὶ ἐκ ταύτης κραταιωθείσα, πνευματικὴ κίνησις καθίστων τὴν Γερμανίαν μέγα κέντρον τῆς Ἐυρωπαϊκῆς ἱστορίας κατὰ τὸν ΙΣ' καὶ ἐν μέρει κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα; Ὁ ΙΗ' αἰὼν τῆς Ἐυρωπαϊκῆς ἱστορίας ἐκλήθη μέγας ἀναμορφωτῆς τοῦ ἱστορι-

κοῦ βίου τῆς Εὐρώπης ἔνεκα τῆς μεγάλης ἀναμορφώσεως τῆς ἐπιγενομένης κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον εἰς ἅπαντας τοὺς κλάδους τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ πρωτοβουλία τῶν τότε μεγάλων κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων ἀνήκει ἐν μέρει καὶ εἰς ἡγεμόνας καὶ πολιτικούς ἀνδρας. Ἀλλὰ καὶ ἡ τοιαύτη τῶν ἡγεμόνων καὶ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν συμμετοχὴ εἰς τὸ μέγα ἔργον τοῦ αἰῶνος ἐγένετο ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν τοῦ πνεύματος καὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ αἰῶνος, καὶ αἱ ἰδέαι αὗται τοσοῦτω ἦσαν ἰσχυρότεραι, ὅσῳ μείζων ἦτο ἡ κατάπτωσις, εἰς ἣν περιῆλθεν ὁ πολιτικὸς βίος, ὡς τοῦτο ἐγένετο ἐν Γαλλίᾳ. Ἄνευ τῆς ἱστορίας τοῦ ὅλου βίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἤθελεν εἶσθαι ἀκατάληπτος ἡ ἱστορία ἡ πολιτικὴ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, καὶ ἅπαντα μὲν, ἰδίως δὲ ἡ τῆς Γαλλίας, ἔνθα ὅσῳ πλέον ἡ πολιτικὴ ἱστορία καθίστατο κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ 1789 πενιχρὰ καὶ ἐνδεής, τοσοῦτω μᾶλλον ἀνεξάντλητος πλουσία ἀπέβαινε ἡ ἱστορία τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἡ ἐπενεγκοῦσα τὸ τοῦ 1789 μέγα κίνημα τὸ τοσοῦτον ἐπίδρασαν ἐπὶ τὸν ὅλον κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν βίον τῆς Γαλλίας.

Ἡ ἱστορία τῆς Παπασύνης καὶ τοῦ μεγάλου κράτους τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ ἐκδηλωθέντος καὶ ἐκδηλουμένου ἔτι μέχρι σήμερον ἐν τῇ παπικῇ ἀρχῇ, ἐλαχίστην τινὰ καὶ ὅλως ἔξωτερικὴν ἡδύνατο νὰ ἔχη σημασίαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Εὐρώπης, ἂν ἡ Εὐρωπαϊκὴ ἱστορία περιεστρέφετο κυρίως περὶ τὴν πολιτείαν, ἥτοι περὶ τὰ διάφορα Εὐρωπαϊκὰ Χριστιανικὰ κράτη. Ἀλλ' ὅλως τοῦναντίον, ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας περιέχει ἐν ἑαυτῇ κατὰ μέγα καὶ σπουδαῖον μέρος τὴν ἱστορίαν τῶν κρατῶν ἐκείνων. Ὁμοίως δὲ τὸ μέγα καὶ παγκόσμιον κράτος τοῦ Μωαμεθανισμοῦ οὐδεμίαν ἔχει θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς πολιτείας, τοῦναντίον δὲ ἡ ἱστορία τοῦ Ἰσλάμ ὡς θρησκείας καὶ ὡς ἐκκλησίας παρήγαγε τὰς κατὰ μέρος ἱστορίας πολλῶν μωαμεθανικῶν κρατῶν, ὧν ὁ ἱστορικὸς βίος νοεῖται κυρίως ἐν τῇ θρησκείᾳ καὶ ἐν τῇ θρησκευτικῇ πολιτείᾳ τοῦ Ἰσλάμ. Τὸ Ὀθωμανικὸν κράτος παρήστησεν ἴσως γένεσιν καὶ χαρακτῆρα μᾶλλον πολιτικόν, ἀλλ' ἡ δύναμις ἡ καταστήσασα αὐτὸ μέγα καὶ κραταῖον καὶ παρασχοῦσα αὐτῷ τὴν μεγάλην καὶ ἀνεξάντλητον ζωτικότητα, ἀντιθέτως τῷ χαρακτῆρι τῆς Ἀσιατικῆς πολιτείας καὶ τῶν Ἀσιατικῶν κρατῶν, εἶναι ἡ δύναμις ἡ ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ ἡ νοουμένη ἐν τῇ καθολικῇ ἰδέᾳ τοῦ Ἰσλάμ (1). Τίνα σημασίαν ἤθελεν ἔχει ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἱστορίᾳ ἡ μεγάλη Μακεδονικὴ περίοδος ἥτοι ἡ ἐποχὴ τῶν διαδόχων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἡ περίοδος τοῦ «Ἑλληνισμοῦ», ἂν ἡ ἱστορία αὐτῆς ἦτο ἀπλῶς πολιτικὴ (ἔχουσα ὡς κυρίαν ὑπόθεσιν τοὺς διηνηκεῖς πολέμους τοὺς διεξαγομένους τότε μεταξὺ τῶν πολλῶν ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀσίᾳ Ἑλληνικῶν καὶ Ἑλληνοβαρβαρικῶν κρατῶν τῶν παραχθέντων ἐκ τῆς διαλύσεως τοῦ μεγάλου Μακεδονικοῦ κράτους)

(1) Ἴδε ἡμετέραν «Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος» σελ. 181—182.

καὶ ἂν μὴ διέλαμπε διὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ κράτους τοῦ Ἑλληνισμοῦ τοῦ ἐπικρατήσαντος ἐν τῷ τότε ἱστορικῷ κόσμῳ διὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τοῦ καθολικοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐπίσης δὲ καὶ ἡ πρὸ τῶν Μηδικῶν μεγάλη ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀποικισμοῦ καὶ τοῦ διὰ τούτου ἰδρυθέντος μεγάλου ἀποικιακοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου ἤθελεν ἐνδεῶς μόνον ἐρμηνευθῆ διὰ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας. Καὶ τὸ Εὐρωπαϊκὸν δ' ἀποικιακὸν σύστημα τῶν νεωτέρων χρόνων, τὸ τοσοῦτον θαυματουργῆσαν ἐν ταῖς Ἠνωμέναις Πολιτείαις τῆς βορείου Ἀμερικῆς, ἔχει τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς κυρίως πολιτικῆς ἱστορίας. Ἡ ἱστορία ἡ δημιουργήσασα ἐκ τῶν Ἀγγλικῶν ἀποικῶν τῆς βορείου Ἀμερικῆς τὸν θαυμάσιον κόσμον τὸν καλούμενον κατ' ἐξοχὴν Ἀμερικὴν, ἤθελε παρέλθει ἀπαρατήρητος ἐν τῇ ὅλῃ πολιτικῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἀγγλίας (1), ἂν τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἦτο ἡ πολιτεία. Πόσον πενιχρὰ καὶ μονομερῆς εἶναι ἡ πολιτικὴ ἱστορία ἡ μὴ συναπτομένη μετὰ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ ἢ μὴ μετέχουσα ἐν εὐρεῖ μέτρῳ τῆς ἱστορίας ταύτης, μαρτυρεῖται ἐκ τῶν ἔργων τῶν μεγάλων ἱστορικῶν τοῦ αἰῶνος τούτου. Ὁ Λεοπόλδος Ράγκε δὲν ἀνήκει μὲν κυρίως εἰς τὴν πολιτικὴν σχολήν, ἀλλ' ἴσται ἐγγύτατα πρὸς αὐτήν, πολλὰ μάλιστα τῶν ἱστορικῶν πραγματειῶν αὐτοῦ θεωροῦνται καθαρῶς πολιτικαί καὶ ὅμως μία τῶν σπουδαιωτάτων πραγματειῶν τοῦ ἱστορικοῦ τούτου εἶναι ἡ «Ἱστορία τῆς Παπασύνης» ἔχουσα ὑπόθεσιν ὑπερβαίνουσαν πολὺ τὰ ὅρια τῆς πολιτικῆς ἱστορίας. Καὶ αὗται δὲ αἱ καθαρῶς πολιτικαὶ θεωρούμεναι ἱστορικαὶ πραγματεῖαι αὐτοῦ μετέχουσιν ἐν εὐρεῖ μέτρῳ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐν τῶν ἱστορικῶν ἀριστουργημάτων τοῦ ἀνδρὸς τῶν θεωρουμένων καθαρῶς πολιτικῶν εἶναι «ἡ Ὀθωμανικὴ καὶ ἡ Ἰσπανικὴ μοναρχία». Καὶ ὅμως τὸ ἔργον τοῦτο ἀνήκει κατὰ βάθος εἰς τὸν χῶρον τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐκθεσις πολιτικῶν γεγονότων μικρὸν κατέχει μέρος ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ, κύριον δ' ὑποκείμενον καὶ σκοπὸς αὐτῆς εἶναι ἡ ἀπόδειξις τοῦ πῶς ἐκ τῶν αὐτῶν στοιχείων τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἀναπτύσσεται τὸ μεγαλεῖον καὶ ἐπέρχεται ἡ παρακμὴ τῶν λαῶν. Ἐν τῇ συγγραφῇ ταύτῃ προβαίνει ὁ ἱστορικὸς διὰ μεθόδου ἀναλυτικῆς ἐξετάζων ἕκαστον τῶν στοιχείων τοῦ ὅλου κοινωνικοῦ βίου τῶν ἐπενεγκόντων

(1) Οἱ θιασῶται τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ παριστῶσι τὴν Ἰσλανδίαν ὡς παράδειγμα ἱστορικῆς χώρας, ἣτις οὐδὲν ἢ ἐλάχιστον σημαίνουσα ἐν τῇ ὅλῃ πολιτικῇ ἱστορίᾳ τοῦ βορρᾶ, παρέχει ἐν τούτοις ἀνεξάντλητον ὕλην ἐρεῦνης εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ ὡς μέγα Γερμανικοῦ ἀποικιακοῦ πολιτισμοῦ παράδειγμα. Ὁ λαὸς τῆς χώρας ταύτης ἐν τῇ ἀπομονώσει αὐτοῦ μαρτυρεῖ τρανῶς πῶς τὰ ἀρχέτυπα στοιχεῖα τοῦ Γερμανικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἀναπτύξεως ἀφιέμενα εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν τροχίαν, αὐτὰ καθ' ἑαυτά, δύναται νὰ ἀναπτυχθῶσι τελεσφόρως καὶ μετ' ἐσωτερικῆς ἐγότητος βίου. Πλεῖστα παραδείγματα ὅμοια παρέχει ἡ ἱστορία τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ἀποικῶν.

τό τε μεγαλείον καὶ τὴν παρακμὴν κατὰ τὸν διάφορον τρόπον τῆς ἐξελίξεως τῶν αὐτῶν στοιχείων. Καὶ ἐν τῇ παγκοσμίῳ δὲ αὐτοῦ ἱστορίᾳ ὁ συγγραφεὺς μεγίστην ἔδωκε σημασίαν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν θρησκευμάτων καὶ ἡ ἱστορία τῆς γραμματείας καὶ τῆς τέχνης κατέλαβε σπουδαίαν θέσιν καὶ χῶρον ἐν τῇ ἱστορικῇ ταύτῃ πραγματείᾳ. Πρὸς ταῦτα πάντα ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν ὅτι πολλάκις ὁ πολιτικός βίος, καθὰ καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὑπηνίχθημεν, ἐπιδρᾷ ἀρνητικῶς ἐπὶ τὰ ἔθνη τὰ συνιστῶντα μέγα τι πολιτικὸν κράτος. Τίνα ἐπίδρασιν ἐσωτερικὴν ἀσκεῖ ἀπ' αἰῶνων τὸ Αὐστριακὸν κράτος ἐπὶ τὸν ἱστορικὸν βίον τῶν λαῶν τῶν συγκροτούντων αὐτὸ ἢ ποίαν συνείδησιν πολιτικῆς ἐνότητος πρὸς τὸ κράτος ἀναπτύσσει καὶ ἔμπεδοί ἐν αὐτοῖς; Ἡ ἰδέα τοῦ Αὐστριακοῦ κράτους, ἥτοι τῆς πολιτικῆς ἐνότητος τῶν λαῶν τῶν συγκροτούντων τὴν μοναρχίαν ταύτην, τοσοῦτ' μᾶλλον χαλαροῦται καὶ καθίσταται ἀσθενεστέρα, ὅσῳ ἰσχυρότερον ἀναπτύσσεται ὁ ἰδιαιτέρος ἐθνικὸς ἱστορικὸς βίος ἐκάστου λαοῦ. Βεβαίως ὑπῆρχον καὶ ὑπάρχουσι περίοδοι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν διαφόρων λαῶν, ἐν αἷς ἡ πολιτεία ἤσκησεν ἀπόλυτον κράτος ἐπὶ τὴν γένεσιν καὶ διαμόρφωσιν τῶν ἐθνῶν καὶ τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Τὰ πλείστα τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν (ἰδίως τὸ Γαλλικὸν καὶ τὸ Ῥωσικόν) ἀπετέλεσαν ἐνότητά διὰ τοῦ κράτους (1). Ἡ Ἑλβετία, αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι τῆς Βορείου Ἀμερικῆς διὰ τῆς πολιτείας καὶ διὰ τῶν πολιτικῶν θεσμῶν συνέστησαν ἐθνότητα ἰδίαν, ἀνεξαρτήτως ὅλως τῆς διαιρούσης τοὺς λαοὺς τῶν χωρῶν τούτων (τῆς Ἑλβετίας ἰδίως) γλωσσικῆς καὶ ἐθνογραφικῆς διαφορᾶς. Ἄλλα δὲ κράτη, ὡς τὸ Πρωσικόν, διὰ τοῦ πολιτικοῦ αὐτῶν ὀργανισμοῦ καὶ διὰ τῶν πολιτικῶν θεσμῶν ἐπέδρασαν σπουδαιότατα ἐπὶ τὰς τύχας τοῦ ἔθνους, οὗ ἐν τῷ κόλπῳ καὶ τῇ περιοχῇ ἐγεννήθησαν (2). Ἄλλ' ἀκριβῶς ἐν πᾶσι τούτοις ἡ πολιτεία ἐπετέλεσε μεγάλα καὶ θαυμάσια, ἀλλὰ τὸ ἀληθὲς μεγαλεῖον τοῦ ἔργου δὲν ἐνέκειτο ἐν τῇ πολιτείᾳ αὐτῇ, ἀλλ' ἐν τῇ ἰδέᾳ, ὑπὲρ ἧς ἠγωνίσαστο, καὶ αὕτη ἦτο ἡ ἰδέα ἡ ἐθνικὴ. Ἐν Γαλλίᾳ ἡ μοναρχία ἐδημιούργησε τὴν Γαλλικὴν ἐθνότητα, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ μεγάλου τούτου ἔργου κατέπεσεν. Ἡ Πρωσικὴ μοναρχία διέπραξε μεγάλα, ἀλλὰ τὸ μεγαλεῖον τῆς ἐπιβολῆς ἠρύετο ἐκ τῆς ἰδέας τῆς Γερμανικῆς ἐνότητος τῆς αἰρομένης ὑπὲρ τὴν ἰδέαν τοῦ κράτους. Ἐν Ἑλβε-

(1) Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν τῷ παρελθόντι ἡ Αὐστριακὴ μοναρχία, πρὶν ἀναπτυχθῆ ἔθνικὴ ἰδέα ἐν τοῖς λαοῖς τῆς μοναρχίας, συνετέλεσε διὰ τοῦ πολιτικοῦ δεσμοῦ εἰς τὴν διατήρησιν τῶν ἐθνοτήτων τούτων. Ὑπὸ τινὰ δ' ἔποψιν δύναται νὰ εἴπῃ τις ὅτι καὶ αὕτη ἡ Ὄθωμανικὴ ἀρχὴ μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους συνετέλεσε λεληθότως εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῶν ἄλλων Χριστιανικῶν ἐθνοτήτων τῆς Ἀνατολῆς διὰ τῆς μεγάλης καὶ ἰσχυρᾶς, ἣν ἴδρυσεν καὶ συνεκρότησε, πολιτείας.

(2) Καὶ ὁ Πολύβιος δὲ (Β' 37—38) ἐξαιρεῖ τὴν πολιτείαν τῶν Ἀχαιῶν ὡς διὰ τῶν ἀληθινῶν δημοκρατικῶς αὐτῆς θεσμῶν μεταστήσασαν τὴν μικρὰν ὀμοσπονδίαν τῶν Ἀχαιῶν πόλεων εἰς συμπολιτείαν ἐπεκταθείσαν ἐπὶ τὸ πλείστον τῆς Ἑλλάδος.

τία ἡ δὲ πολιτεία ἡ ἀποτελοῦσα νῦν τὴν Ἑλβετικὴν ἐθνότητα ὑπῆρξεν ἀποτελεσμα πολλῶν ἱστορικῶν καὶ γεωγραφικῶν περιστάσεων. Ὅτι δὲ ἐν ταῖς Ἡνωμέναις Πολιτείαις ἰδίως ἡ πολιτεία ἐγένετο καθολικὴ ἀρχὴ καὶ οὐσιῶδες στοιχεῖον τοῦ δημοσίου βίου, ἀφιεμένων πάντων τῶν ἄλλων εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἀτομικοῦ καὶ ἰδιωτικοῦ βίου, ἡ τοιαύτη εἰς τὸ ἰδεῶδες ἔξαρσις τῆς πολιτείας ἦτο ἀποτέλεσμα ἰδεῶν περὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ αἱ ἰδέαι αὗται προῆλθον ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ βίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ τῶν νεωτέρων χρόνων τοῦ φύσαντος τὸ κάλλιστον αὐτοῦ ἄνθος ἐν ταῖς βορείαις Ἀμερικανικαῖς ἀποικίαις. Ὅτι δ' ἀκριβῶς διὰ τοιαύτης πολιτείας ὁ Ἀμερικανικὸς λαὸς δημιουργεῖ καὶ ἀναπτύσσει ἴδιον ἐθνικὸν βίον Ἀμερικανικόν, καὶ ὅτι ἐν τῷ ἄλλῳ πεπολιτισμένῳ κόσμῳ ἡ ἐθνικὴ ἐνότης καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν ἐθνοτήτων θεωρεῖται ἀρχὴ καὶ οὐσιωδέστατον στοιχεῖον καὶ σκοπὸς τοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ τῆς πολιτικῆς ἀναπτύξεως, τὸ τοιοῦτον ἐκ περισσοῦ μαρτυρεῖ ὅτι ἡ πολιτεία δὲν ἐκπροσωπεῖ πάντοτε τὸ ὑψιστον ἰδεῶδες τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη κατὰ τῆς ἐπικρατήσεως πολιτικῆς ἱστορίας ἀντίρροσις πρέπει νὰ ἐξηγηθῆ ἰεπιτομερόστερον ἐν τοῖς ἐπομένοις.

γ') Ἡ πολιτικὴ ἱστορία δὲν δύναται ν' ἀποτελέσῃ καθ' ἑαυτὴν ἱστορίαν, διότι ἡ πολιτεία δὲν εἶναι ὁ ὑψιστος σκοπὸς καὶ ἡ ὑψίστη ἰδέα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, οὔτε ὑπὸ τὴν ἔποψιν τὴν ἀφηρημένην τῆς καθολικῆς ἀνθρωπότητος, οὔτε ὑπὸ τὴν θετικωτέραν ἔννοιαν τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῶν λαῶν. Ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας ἔχει ἔννοιαν σχετικὴν, τὸ δ' ἀπόλυτον αὐτῆς κεῖται μόνον ἐν τῇ ἀπολυταρχίᾳ τῇ θεοκρατικῇ, ὅποτε ἡ πολιτεία ἀληθῶς εἶναι σκοπὸς ἑαυτῆς, ὡς τοῦτο συμβαίνει ἐν τῇ πολιτείᾳ τῶν θεοκρατουμένων λαῶν. Ἄλλὰ τοιαύτη ἰδέα πολιτείας θεοκρατικῆς δὲν συνάδει πρὸς τὸν ἀληθῆ σκοπὸν τῆς πολιτείας τὸν πραγματοποιούμενον ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ διὰ τῆς ἐλευθέρως ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πολιτεία ἔχει σπουδαιότητα ἰδιαιτέραν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὅποτε ἀποβλέπει εἰς πραγματοποιήσιν ἰδέας τινὸς λεληθυίας ἢ φανερᾶς, ἀμέσου ἢ ἐμμέσου, ἐκτὸς ἑαυτῆς κεκμένης. Ἡ σύμπηξις τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος, ἐνὸσφ τὸ ἔθνος εἶναι ἐν τῷ γίνεσθαι (ὡς ἐν Ῥωσίᾳ) ἢ γενόμενον δὲν ἔτυχεν ἔτι τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἐνότητος, ἥτις εἶναι κυρίως πραγματοποιήσις τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος, κατορθοῦται μόνον διὰ τῆς πολιτείας. Ἄλλ' ἀπαξ ἐπιτευχθέντος τοῦ σκοποῦ τούτου ἢ τῆς ἰδέας ταύτης, ἡ πολιτεία δὲν εἶναι σκοπὸς ἑαυτῆς, ἀλλ' ὄργανον πάλιν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Ἐν τῷ πολιτικῶς ἠνωμένῳ ἐθνικῷ βίῳ ἡ πολιτεία σπουδαίαν πάντως κέκτηται καὶ σπουδαιοτάτην θέσιν, ἀλλὰ τὸ μεγαλεῖον τὸ ἐθνικόν, ἡ παραγωγή τοῦ ἐθνικοῦ βίου, εἰσὶν ἰδέαι ὑπερτεραι τῆς ἰδέας τῆς πολιτείας. Τὰ ἔθνη τὰ κεκορημένα πολιτικῶς ἦτοι τὰ ἔθνη, ἅτινα ἐπραγματοποίησαν τὴν ἐθνικὴν ἐνότητα αὐτῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ δὲν ζῆ-

τοῦσιν ἄλλην ἐπέκτασιν χάριν σκοπῶν ἀπλῶς κατακτητικῶν ἐναντίον ἐθνῶν πεπολιτισμένων (διότι τὸ τοιοῦτον οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς πολιτείας)(1), συνεπλήρωσαν δὲ καὶ τὴν ἐσωτερικὴν πολιτικὴν ἀνάπτυξιν δόντα τῇ πολιτείᾳ «ἰσηγορίας καὶ παρηγορίας καὶ τῆς καθόλου ἀληθινῆς δημοκρατίας», κατὰ Πολύβιον, ὑπόστασιν καὶ οὐσία· τὰ ἔθνη ταῦτα διὰ τῆς πολιτείας καὶ διὰ τῆς πολιτικῆς δυνάμεως οὐδὲν ἄλλο ζητοῦσι (πλὴν ἐννοεῖται τῆς ὑπὸ τῆς πολιτικῆς προστατευομένης κοινωνικῆς καὶ ἠθικῆς τάξεως καὶ τῶν στοιχειωδῶν συμφερόντων τοῦ κοινωνικοῦ βίου) ἢ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐθνικοῦ βίου καὶ τοῦ ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ ἔργον αὐτῶν εἶναι κυρίως ἐκπολιτιστικὸν καὶ ἡ ἱστορία τοῦ τοιοῦτου ἔργου εἶναι ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ. Κράτη, ἅτινα ἐξεπλήρωσαν ἀπαξ τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ἀποστολὴν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν πολιτικὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἐλευθερίαν, καὶ ἠσφάλισαν ἑαυτά, κατὰ τὸ ἐνόν, ἐναντίον παντὸς κινδύνου, ὡς μέγα ἰδεῶδες τοῦ βίου αὐτῶν ἔχουσι τὴν διατήρησιν καὶ ἐπ' ἀπειρον ἀνάπτυξιν τοῦ ἐθνικοῦ βίου, ἀνάπτυξιν προάγουσαν ἀκριβῶς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ταύτης, τὸ πλεῖστον, ἀποτελοῦσαν ὑπόθεσιν. Τοιαύτη ἡ ἱστορία τῆς Σουηδίας, τῆς Ὀλλανδίας, τοῦ Βελγίου καὶ κατ' ἔξοχὴν τῆς μεγάλης Ἀμερικανικῆς συμπολιτείας (2). Δι' ἔθνη τοιαῦτα, ἅτινα ἐξίκοιτο εἰς τὸ πλήρωμα τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ἀναπτύξεως διὰ τῆς πραγματοποίησης τῆς ἐννόμου ἐλευθερίας καὶ ἀσφαλοῦς καθιερώσεως τῶν τελειότερων ἐλευ-

(1) Τὸ σύστημα τῶν μεγάλων ἀποικιακῶν κρατῶν εἶναι ἔργον οὐχὶ πολιτικῆς ἐξελίξεως ἢ κατακτήσεως, ἀλλὰ κινήσεως ἐκπολιτιστικῆς (ἴδ. σελ. 84). Τὸ αὐτὸ δὲ ῥητέον καὶ περὶ κατακτήσεων τῶν γενομένων ὑπὸ πεπολιτισμένων κρατῶν δι' ἐπεκτάσεως ἐν χώραις ὑπὸ βαρβάρων οἰκουμέναις. Ἡ τοιαύτη ἐπέκτασις εἶναι ἔργον ἐκπολιτιστικὸν καὶ ἀποτελεῖ μέρος τῆς πολιτικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἐθνικοῦ βίου.

(2) «Ὁ θέλων νὰ ἐννοήσῃ, λέγει ὁ Δειδερίχος Σέφερ, τὴν ἀνάπτυξιν κράτους τινὸς ὀφείλει νὰ ἐρευνήσῃ τὴν γένεσιν, αὔξησιν καὶ διάρκειαν τῆς δυνάμεως τοῦ κράτους τούτου. Ἀλλὰ τὰ ὄργανα τῆς ἰσχύος κράτους τινὸς εἰσὶ πρὸ πάντων πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς φύσεως· διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὰ ζητήματα ταῦτα κατέχουσιν ἔξοχον θέσιν ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐργασίᾳ» Ἀλλὰ τὸ οὕτω νοούμενον κράτος εἶναι κράτος ἄνευ ὑψηλοτέρου ἰδεώδους τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἢ μᾶλλον τὸ ἰδεῶδες αὐτοῦ κείται ἐν τῇ ἀπεριορίστῳ ἀνάπτει τῆς πολιτικῆς δυνάμεως, ἣτις αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, ἄνευ τινὸς σχέσεως πρὸς τὴν ὑπαρξίν ἢ τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἐθνικοῦ βίου, ἄγει εἰς τυραννίαν, γραφειοκρατίαν καὶ στρατοκρατίαν. Ἡ πλημμελής νόσις τῆς ἰδέας τῆς πολιτείας καὶ τῆς σημασίας τοῦ πολιτικοῦ βίου ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐγένετο ἀφορμὴ ἵνα κράτη καὶ πολιτεία, ὡς ἡ Ἑλβετία, τὸ Βέλγιον, ἡ Σουηδία, αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι τῆς Ἀμερικῆς, αἱ μὴ φροντίζουσαι περὶ πολέμων καὶ κατακτήσεων καὶ στρατοῦ καὶ διηγετοῦς στρατιωτικῆς ὀργανώσεως, θεωρηθῶσιν ὡς μὴ ἔχοντα ἱστορίαν. Καὶ ὁμως ἐξ ὑψηλοτέρου ἐπόψεως κρίνων τις τὸν ἀνθρώπινον βίον δύναται νὰ εἴπῃ ὅτι ἀκριβῶς τὰ μνημονευθέντα κράτη πραγματοποιοῦσιν ἐν μείζονι μέτρῳ τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἢ τὰ ἔθνη τὰ κατατριβόμενα διηγετοῦς περὶ τὴν ἀνάπτυξιν πολεμικῶν παρασκευῶν, αἵτινες παρακωλύουσι τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ἐλευθέραν πολιτικὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν κοινωνικὴν εὐημερίαν.

θέρων θεσμῶν, ἢ πολιτικὴ ἱστορία οὐδὲν ἄλλο ἐν τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι εἶναι ἢ ἀπλῆ τις ἀναγραφὴ τοῦ πολιτικοῦ συντάγματος καὶ τῶν πολιτικῶν θεσμῶν στερουμένη τῆς ἄλλης ἱστορικῆς ζωτικότητος.

δ') Ἡ πολιτικὴ ἱστορία ὡς περιστρεφομένη ἀπλῶς περὶ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ πραγματοποίησιν τῆς πολιτικῆς ἰδέας, ἰδέας μὴ ἀπολύτου καὶ ἀπείρου, οἷα ἐστὶν ἡ ἰδέα τοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ τε καθολικοῦ ἀνθρωπίνου καὶ τοῦ ἰδιαίτερου ἐθνικοῦ, δὲν δύναται νὰ παράσχη καὶ μέτρον τι ἐκτιμήσεως τῆς ἀξίας τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, κριτήριον δηλονότι ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐπὶ ὑψηλοτέρων ἠθικῶν ἀρχῶν στηριζόμενον. Διότι δυοῖν θάτερον πρέπει νὰ ὑποτεθῇ ἐνταῦθα: ἢ ὅτι ἐν τῇ πολιτείᾳ ὑπάρχει τις ἰδέα ἠθικῆς ὑπερτέρας τῆς ἰδέας τῆς πολιτείας, καὶ τότε ἡ πολιτεία δὲν δύναται νὰ ἦναι οὔτε τὸ μόνον οὐδὲ τὸ κύριον ὑποκείμενον τῆς ἱστορίας ἢ ὅτι ἡ ὑπεράτη ἰδέα εἶναι αὐτὴ ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας, καὶ τότε τὸ μέτρον τῆς ἠθικῆς ἐκτιμήσεως τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἐν τῇ ἱστορίᾳ, αὐτὸ δηλονότι τὸ κριτήριον τῆς ἱστορίας, πρέπει νὰ στηρίζηται ἐπὶ ἀρχῶν πολιτικῶν. Ἄλλ' οὕτω πρέπει νὰ καθιερωθῇ πάντως ἐν τῷ ὅλῳ ἱστορικῷ βίῳ πολιτικὴ τις ἠθικὴ παρεμφερὴς πρὸς τὴν τοῦ Μακιαβέλη καὶ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Καντίου τοσοῦτον αὐστηρῶς καταδικασθεῖσαν πολιτικὴν ἠθικὴν τὴν «χαλκεύουσαν» τὸν ἠθικὸν νόμον καθ' ἣν ἐννοίαν ἤθελε συνάδει οὗτος πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρός, πολιτικὴν δηλονότι ἠθικὴν συνισταμένην ἐν τῇ πολιτικῇ φρονήσει τῇ μὴ ὑποτασσομένη εἰς τοὺς ὑπερτάτους νόμους τῆς ὑψίστης ἠθικῆς φρονήσεως, τοὺς πηγάζοντας ἀπὸ τῆς καθόλου ἠθικῆς τάξεως τοῦ κόσμου, ἀλλὰ κειμένη ὑπεράνω ταύτης. Ἀλλὰ τότε ἡ πολιτεία ἤθελεν ἀντικαταστήσει τὴν ὅλην ἠθικὴν τάξιν ἐν τῷ ὅλῳ ἀνθρωπίνῳ βίῳ, καὶ καταργουμένων οὕτω τῶν αἰωνίων καὶ ἀναλλοιώτων νόμων τῆς ἠθικῆς τάξεως τοῦ κόσμου ἢ πολιτικῆ τέχνης καὶ φρονησις καὶ αἱ ἐκάστοτε κατὰ τὰς σκέψεις καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρός ὑπαγορευόμεναι πράξεις ἤθελεν ἐπέχει θέσιν νόμων ἠθικῶν διηγετοῦς κατὰ τὰ συμφέροντα τῆς πολιτείας μεταβαλλομένων. Ἀλλὰ περὶ τούτων ἐκτενέστερος γενήσεται λόγος ἐν τῷ περὶ τοῦ κριτηρίου τῆς ἱστορίας κεφαλαίῳ.

Τίς ἡ ἀρίστη μέθοδος τῆς ἐξεργασίας τῆς ἱστορίας; — Ἐκ πάντων τῶν μέχρι τοῦδε περὶ τῆς μεθόδου τῆς ἐξεργασίας τῆς ἱστορίας εἰρημένων ἀκολουθεῖ ὅτι ἡ πολιτικὴ ἱστορία, ἦτοι ἡ μέθοδος ἐκείνη τῆς ἐξεργασίας τῆς ἱστορίας, καθ' ἣν ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη ὡς ἐπιστήμη θετικὴ περιορίζεται κυρίως, καὶ σχεδὸν ἀποκλειστικῶς, εἰς τὴν ἱστορίαν τὴν πολιτικὴν, παρὰ πάσας τὰς μεθοδικὰς εὐκολίας, ἃς παρέχει μέχρι τινὸς εἰς τὴν ἀκριβεστέραν ἐπιστημονικὴν συστηματοποίησιν τῆς ἱστορικῆς ὕλης καθιστώσα ἀπλοῦν τὸ θέμα τὸ ἱστορικὸν καὶ διευκρινούσα τὸν τε χῶρον καὶ τὸ πλάτος καὶ τὰ ὅρια τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης, ἐλαττοῖ κατὰ βάθος πολὺ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ζωὴν τῆς ἱστορίας, καὶ πολλαχοῦ δὲ

καθίσταται ἀμυδρά τις σκιά ἢ μηχανικὴ τις κίνησις ἀπέναντι τῆς ἀληθοῦς ζωῆς τῆς μετατιθεμένης οὕτως εἰς τὸν χῶρον τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ. Περιοριζομένη ἢ πολιτικὴ ἱστορία περὶ ὀρισμένες περιόδους ἱστορίας, ἐν αἷς ὁ πολιτικὸς βίος εἶναι τὸ δεσπῶζον ἐν τῇ ἱστορίᾳ στοιχεῖον, δύναται ἄριστα νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ εἰδικὸν αὐτῆς ἔργον. Ἄλλὰ καὶ ἐνταῦθα ὡς ἀπαραίτητος ὅρος τοῦ ἐξωτερικοῦ, τοῦ κατὰ πλάτος περιορισμοῦ ἀνάγκη νὰ ἐπέλθῃ ἡ αὔξησις τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου τῆς ἱστορίας ἐκείνης. Διότι οὕτω μόνον πραγματοποιοῦνται καὶ ἐν τῇ μελέτῃ τῆς ἱστορίας ἐφαρμοζομένου τοῦ περιφήμου λόγου τοῦ Γκαϊτε ὅτι «ἐν τῷ περιορισμῷ δείκνυσιν ἐαυτὸν ὁ ἐπαίτων (In der Beschränkung zeigt sich der Meister)» ἢ πολιτικὴ ἱστορία καὶ ἢ *πολιτικὴ* ὡς τέχνη ἢ ὡς ἐπιστήμη (ἴδ. σελ. 123) δύναται νὰ παραστήσῃ τὸν καθόλου ἱστορικὸν βίον ὑπὸ τὰς κυριωτάτας αὐτοῦ ἐπόψεις καὶ δὲν καθίσταται ἢ ἱστορία ἔργον ἀναλύσεως ὀλίγων *περγαμηνῶν* ἢ ἀπαριθμήσεως κυβερνητικῶν πράξεων ἢ παραθέσεως στατιστικῶν πινάκων, ἔστι δ' ὅπου ἀφηγήσεως πολέμων, μαχῶν καὶ καταστροφῶν. Ἄλλ' ὡς ἔφθην μὲν εἰπόντες, ἢ τοιαύτη κατὰ βάθος σπουδαιότης τῆς πολιτικῆς ἱστορίας ἔχει σχετικὴν καὶ περιορισμένην ἀξίαν καὶ ἀληθεύει μόνον προκειμένου περὶ ἰδιαιτέρων τινῶν περιόδων τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἄλλ' ἢ πολιτικὴ ἱστορία ὅ,τι ἐκτὸς τῆς ὀρισμένης ταύτης περιπτώσεως, δὲν κατορθοῖ νὰ ἐπιτύχῃ ὡς πρὸς τὸ ὅλον βάθος καὶ πλάτος τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης, κατορθοῖ μὲχρι τινὸς νὰ ἐπιτύχῃ ὡς πρὸς τὴν μεθοδικὴν ἐξεργασίαν τῆς ἱστορικῆς ὕλης. Ἐκ τῶν πολλῶν μεταξὺ τῶν θιασωτῶν τῶν διαφόρων περὶ τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην σχολῶν γινομένων συζητήσεων καὶ ἀντιρρήσεων περὶ τῆς περιοχῆς τῆς ἐπιστήμης ταύτης ἐν τῷ ὅλῳ πνευματικῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος προκύπτει προφανῶς ὅτι μεγάλη ἀσάφεια ἐν μέρει δὲ καὶ σύγχυσις ἐπεκράτει καὶ ἐπικρατεῖ ἔτι μὲχρι τινὸς περὶ τὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸν τῆς περιοχῆς τοῦ ὑποκειμένου τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης αὐτοτελοῦς. Ἐξ ὧν δὲ περὶ τῆς καθόλου ἐννοίας τῆς ἱστορίας ἐρρήθησαν νοεῖται εὐκόλως ὅτι ἢ τοιαύτη ἀσάφεια προκύπτει ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης, ἢ τις, ὡσπερ ἢ φιλοσοφία (νοουμένη ὑπὸ τὴν ἐννοίαν τῆς καθολικῆς ἐπιστήμης), ἐκ μιᾶς ἀρξαμένη περιοχῆς, ἀναλόγως τῆς προοιούσης ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, περιέλαβεν ἄπειρον πλάτος. Τὸ μὴ δυνατόν τοῦ περιληφθῆναι ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἅπαντα τὸν ἀνθρώπινον βίον μεθ' ὅλου τοῦ πλήθους τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ καθ' ὅλον τὸ πλάτος τῆς δράσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, καὶ τὸ ἀδύνατον τῆς ὑπάρξεως τῆς ἐπιστήμης ἱστορικῆς διὰ τῆς διαίρεσεως τῆς ἱστορικῆς ὕλης εἰς ἄπειρον πλῆθος κατὰ μέρος ἱστορικῶν ἀνευ ἐνότητος ταῦτα, παρὰ τοῖς ἀρχαίοις αὐτοῖς καθίσταντο δυσχερῆ τὴν μεθοδικὴν ἐξεργασίαν τῆς ἱστορίας καὶ ἢ ὕλη τῆς ἱστορίας παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἤδη γραμματικοῖς ἐθεωρεῖτο *ὕλη ἀμέθοδος*,

καθὰ λέγει ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός (1). Ἄλλ' ἢ ἀμέθοδος αὕτη ὕλη τεραστίως ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Σέξτου δι' αἰῶνων ὄλων ἀῖξεθῆσα καὶ εὐρυνθῆσα κατὰ πολλὰς διευθύνσεις τοῦ ἱστορικοῦ βίου δὲν ἐσκότισε μὲν τὰ κατὰ τὴν καθόλου ἐννοίαν τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ δυσχερῆ κατέστησε τὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸν τῆς περιοχῆς καὶ τῶν ὅρων τῆς κυρίως ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἀπέναντι τῶν συγγενῶν αὐτῇ πνευματικῶν καλουμένων ἐπιστημῶν. Ἐν τοῖς πολλοῖς δὲ καὶ πλείστοις ὀρισμοῖς, οἵτινες πρὸς τῷ γενικωτάτῳ ὀρισμῷ τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἐδόθησαν ὑπὸ διαφόρων ἱστορικῶν εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην, ἵνα σαφέστερον ἐπεξηγήσωσι τὴν ἐννοίαν αὐτῆς, οὐδεὶς κέκτηται τὴν ἀκριβῆ τῶν ὀρισμῶν τῶν διδομένων εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας. Ἀπὸ τῆς εὐρυτάτης περιοχῆς τοῦ ὅλου ἡθικοῦ κόσμου, ἣν ἔδωκε τῇ ἱστορίᾳ ὁ Σίλλερ, μὲχρι τῆς στενωτάτης περιφερείας τῆς πολιτικῆς ἱστορίας μέγας φυσικῶς ὑπῆρχε χῶρος εἰς γένεσιν καὶ διατύπωσιν πολλῶν καὶ ποικίλων ὀρισμῶν. Ἄλλὰ τὸ πλῆθος αὐτὸ τῶν ὀρισμῶν καὶ ἢ διαφορὰ αὐτῶν ἀπ' ἀλλήλων οὐδεμίαν ἠθέλον ἔχει σημασίαν σπουδαίαν, ἂν μὴ ἦσαν ἀκριβῶς ἀποτελέσματα τῆς περὶ τῶν ὀρίων καὶ τῆς περιοχῆς τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἐπικρατούσης συγχύσεως. Τινὲς εὐρυναν τὸν κύκλον τῆς ἱστορίας καὶ πέραν ἔτι τοῦ ἡθικοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ προέβησαν οὐχὶ ἀλῶς μὲχρι τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου ἢ τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ μὲχρι τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου (2), ἐν ᾧ ἄλλοι καὶ αὐτὴν τὴν περιοχὴν τῆς πολιτείας ἐζήτησαν νὰ συμπεριλάβωσι προκειμένου περὶ ἱστορίας καὶ τινὲς μὲν ἐθεώρησαν αὐτὴν ἅπλοῦν τμήμα τῆς ἐγκυκλοπαιδειακῆς φιλοσοφίας, ἄλλοι δὲ ἄλλοιοῦντες καὶ τὸ βάθος τῆς ἐννοίας αὐτῆς, τῆς διασαφηθείσης ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἀπεφάνησαν γινώμην περὶ τῆς ὑπαγωγῆς τῆς ἱστορίας εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ἢτοι εἰς τὴν περὶ φύσεως ἱστορίαν τινὲς δὲ τῶν οὕτω φρονούντων, ὡς ὁ

(1) Σέξτ. Ἐμπειρ. Πρὸς Γραμματικούς § ἰβ' «Οἱ πλείους ὁμολογήμασιν αὐτὸ (τὸ ἱστορικόν) ἄτεχνον εἶναι καὶ τῆς ἀμεθόδου ὕλης τυγχάνειν».

(2) Ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ πρέπει νὰ ἀρξῆται ἢ ἡμετέρα περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους φιλοσοφία (λέγει ὁ Ἐρδερους ἐν τῇ ἀρχῇ τῶν «Ἰδεῶν» ἴδ. σ. 38 σημ. 1), ἐὰν μέλλῃ νὰ ἦναι ἐν τινι μέτρῳ ἀξία τοῦ ὀνόματος τούτου. Ἐπειδὴ ἢ γῆ, ἣν οἰκοῦμεν οὐδὲν καθ' ἑαυτὴν εἶναι, ἀλλὰ τὴν διάπλασιν καὶ τὴν μορφήν αὐτῆς, τὴν πρὸς ὄργανισμὸν καὶ διατήρησιν τῶν δημιουργημάτων δύναμιν λαμβάνει ἐκ τῶν δυνάμεων τῶν διηκουσῶν τὸ σύμπαν, διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἐξετάξῃ τις αὐτὴν μονομερῶς, ἀλλ' ἐν τῷ χορῷ τῶν κόσμων, ἐν ᾧ εἶναι θεθειμένη. Μετ' ἀοράτων, αἰώνιων δεσμῶν εἶναι δεδεμένη αὕτη πρὸς τὸν ἥλιον ὡς πρὸς κέντρον, ἐξ οὗ λαμβάνει τὸ φῶς τὸ θερμαῖνον τὴν ζωὴν καὶ αὐξάνον αὐτήν». Καὶ ὁ Σλόσσερ δέ, ἀκολουθῶν ἐν μέρει τῷ Ἐρδέρῳ, τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπου ἐθεώρησε συνδεθεμένην πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου, τοῦ ἡλιακοῦ συστήματος, τῶν πλανητῶν, καὶ τῆς φύσεως τῆς γῆς καίπερ ἀποκλείει τῆς ἱστορικῆς μελέτης τὰ κοσμογονικὰ ζητήματα.

περίφημος Βέλγος φυσιοδίφης στατιστικός 'Αδόλφος Κετελέ, έθεώρησαν την ιστορίαν ως άπλην τινα *στατιστικήν*. Τέλος δέ εν μέσω της συγχύσεως ταύτης (1) δέν έλειπον και θεωρία περί της έννοιας της ιστορίας μετέχουσαί τινος σκεπτικισμού και άρνούμεναι την επιστημονικήν ύπόστασιν της «λεγομένης ιστορίας», θεωρίας, καθ' ός ούχι άπλώς ή έννοια της άνθρωπότητας και του ανθρώπινου βίου, αλλά και αυτή ή τών λαών είναι ιδέαι άφρημέναι· λαοί δέν ύπάρχουσιν είμή ως έννοιαί άφρημέναι, τά δέ πράγματα είναι τά άτομα, και μόνον τών άτόμων ή ιστορία είναι πραγματική, ή δέ λεγομένη ιστορία του κόσμου ή τών έθνών ή πολιτειών είναι άπλώς *σχηματισμός* (configuration) τυχαίος άνευ έσωτερικής έννοιας ή μύθος συμπεφωνημένος (fable convenue) (2). 'Εν μέσω της τούταυτης συγχύσεως περί τόν όρισμόν της περιοχής της ιστορίας ή της πολιτικής

(1) Την σύγχυσιν ταύτην εικονίζει ο Λώρετζ (Geschichtswissenschaft in Haupttrichtungen und Aufgaben σ. 186) διά τών έξής «'Η περιοχή τών ιστορικών γεγονότων είναι άπειρος' ιστορικών γεγονότων είναι ο θάνατος Καρόλου του Μεγάλου τῷ 814 και ή εξαφάνισις νήσου τινός εν τῷ Ειρηνικῷ 'Ωκεανῷ τῷ 1883, τὸ τέλος τοῦ 'Ρωμαϊκοῦ κράτους, ο σεισμός της Λισσαβώνας, ή ανακάλυψις της εν Καρλσβάδη πηγῆς θερμοῦ ὕδατος, ή περιστροφή της γῆς περί τόν ἥλιον, ή άλωσις τών Παρισίων, τὸ κρανίον τὸ εν ση-
λαίῳ Νεάντερ (*), αἱ λιμναίαι οικήσεις, ο μύθος τοῦ περιπλανωμένου 'Ιουδαίου, ο (γεω-
λογικός) αἰὼν τών παγετώνων της γῆς, ή κτίσις της 'Ρώμης, ή παράστασις τοῦ Φάουστ τοῦ Γκαίτε, ή μετάφρασις τοῦ Σαίξπηρου, ή οἰκοδόμησις τοῦ ναοῦ τοῦ 'Αγίου Πέτρου, ή γέννησις τοῦ Λουθήρου και ή ανακάλυψις τοῦ ἀστέρου Ποσειδῶνος' πάντα εἰσι γεγονότα ιστορικά!».

(2) Τοιαύτας θεωρίας εξήνεγκεν ο Γάλλος φιλόσοφος και μαθηματικός Auguste Comte, ο άρχηγός του *θετικισμού* (positivisme) εν τῇ φιλοσοφίᾳ. 'Εννοεῖται δέ οτι τοιαύτας θεωρίας αναφέροντες ενταῦθα, θέλομεν δέ αναφέρει και εν τοῖς περαιτέρω, ούχι διότι κέκτηνται σημασίαν σπουδαίαν, αλλά διότι θέλομεν νά διευκρινήσωμεν τὸ έπασχολοῦν ἡμᾶς ζήτημα καθ' ὅλην τὴν έκτασιν αὐτοῦ. *Ο,τι άφορᾷ ἄλλως τὴν σχέσιν λαῶν και έθνῶν ως δυνάμεων ιστορικών, ως οργανισμῶν ιστορικών ἀπέναντι τοῦ ἀτόμου, ἴδε ἡμετέραν πραγματείαν «Σκανδιναυϊκαί 'Αναμνήσεις» σελ. 17—18 «'Η ιστορία δέν συνίσταται μόνον εν τῷ πολλαπλασιασμῷ τοῦ ἀτόμου εν τῷ μακρῷ χρόνῳ. Διότι τὸ ποσὸν μεταβάλλει τὸ ποῖόν, καθά εἶπεν ο 'Εγελος, και τὸ ποῖον τοῦτο ενταῦθα (προκειμένου δηλονότι περί λαῶν) εἶναι ο οργανισμός ο ιστορικός ο ἐπιζῶν τῇ εξαφάνισις τών ἀτόμων. Καί ἄν, ως διδάσκουσιν ἡμᾶς οί φυσιολογοῦντες και οί ψυχολογοῦντες, ο καθόλου οργανισμός τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου ο παράγων τὸν ἀτομικόν τούτου χαρακτηῖρα και τὴν ἀτομικὴν μορφήν και έκδηλῶν τὴν ένότητα της ζωῆς και της συνειδήσεως ἀπέναντι πασῶν τών κατὰ μέρος μεταβολῶν, διαρκῶς προσγινομένων και ἀπογινομένων τών ἀποτελούντων εἰν οργανικήν ὕλην ἀτόμων' ἄν ο τοιοῦτος οργανισμός ἦναι ἀρχή και δύναμις ζωική και

(*) Οὔτω καλεῖται τὸ πλησίον της Πρωσσοικῆς πόλεως Μέτμαν εν τῇ κοιλάδι Νεάντερ (Neanderthal) σπήλαιον (Neanderhöhle), ἔνθα εὑρέθη σκελετός προκατακλυσματοῦ ἀνθρώπινου σώματος.

ιστορίας σχολή υπό τὴν ἔποψιν της μεθόδου στερορὰν ὁπωσδήποτε ἔδωκε βάσιν και ἀσφαλῆ ἀφετηρίαν εἰς τὸν προσδιορισμόν της περιοχῆς ταύτης. Οὔ μόνον οί κεκρυγμένοι διασῶται της σχολῆς ταύτης, ἀλλὰ και ἄλλοι μὴ εἰς σχολὰς ὁρισμένας ἀνήκοντες, ὡς ο 'Ράγκε, ο Λῶρεντζ και ἄλλοι, ἀλλ' ἀπλῶς ἀκριβείαν και θετικότητα εν τῇ ἐπιστήμῃ ζητοῦντες, ἐσκέφθησαν οτι ἦτο ἀνάγκη νά δοθῇ θετική τις βάσις εἰς τὴν ιστορίαν, ἐξ ἧς αὐτὴ ὁρμωμένη νά ὁρίξῃ και νά ἑνθμίξῃ τὰς πρὸς τὰς συγγενεῖς ἐπιστήμης σχέσεις και νά εὐρύνῃ τὸν κύκλον αὐτῆς ἀναλόγως τών ἀπαιτήσεων τοῦ πλοῦτου, της ἀκριβείας και της μεθοδικότητος της ἐπιστήμης (1).

ψυχική, αἰτία τοῦ σώματος και τών καθ' ἕκαστον παρὸν φαινομένων αὐτοῦ, ο οργανισμός ο ιστορικός ο παράγων και ἀποτελῶν τὸν καθολικόν χαρακτηῖρα και μορφήν έθνῶν και λαῶν και ἀποκαλύπτων τὴν καθολικὴν συνείδησιν της ἀνθρωπότητος ή τὴν συνείδησιν της καθολικῆς ἀνθρωπότητος δημιουργεῖ ἀρχὴν και δύναμιν βίου ιστορικοῦ ὡς αἰτία τοῦ ιστορικοῦ βίου ἑκάστου ἀτόμου ὅπερ προάγει, ζωογονεῖ και καθίστησι καθολικότερον.... *Ἀνθρωποι και γενεαί ἔρχονται και παρέρχονται, προσγιγνόνται και ἀπογιγνόνται, ἀλλ' ο καθολικός ιστορικός βίος, ο οργανισμός ο ιστορικός τοῦ ἔθνους ή τοῦ λαοῦ, τείνει πρὸς αἰωνιότητα, τοσοῦτο διαρκέστερος καθιστάμενος, ὅσο τελειότερον πραγματοποιεῖ τὸ ἰδεῶδες τοῦ ιστορικοῦ βίου». Οὔτω πάντες οί *Ἕλληνες ἔρχονται και παρέρχονται ὡς άτομα, ἀλλὰ τὸ ἔθνος τὸ 'Ελληνικόν, ο οργανισμός ο ιστορικός, μένει διαρκῆς και ὡς ζωτικὴ ἀρχὴ δίδωσι ζωικότητα ἐθνικὴν εἰς ἕκαστον ἄτομον, καθιστῶν τὸ ἄτομον τοῦτο μέλος τοῦ ὅλου 'Ελληνικοῦ.

(1) 'Εκ τών συγγενῶν ἐπιστημῶν ἐκεῖνη, πρὸς ἣν εἰς μείζονα περιέρχεται σύγκρουσιν ή ιστορία και μεθ' ἧς κοινόν ἔχε γνώρισμα τὸ ἀπροσδιόριστον της περιοχῆς, εἶναι ή *φιλολογία*, κατὰ τὸν ὅρισμόν, ὃν ἔδωκε περί αὐτῆς ο περιώνυμος Αὔγουστος Βοϊκχιος. Κατὰ τὸν Βοϊκχιον (Encyclopädie und Methodologie der Philologie Wissenschaften σελ. 10) «φιλολογία» εἶναι «ή γνώσις τοῦ ἐγνωσμένου» «ή γνώσις δηλονότι παντός τοῦ υπό τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος παραχθέντος, ή ἐκ νέου γνώσις και νόσις πάσης μέχρι νῦν κτηθείσης ἀνθρωπίνης γνώσεως». Διὰ τοῦ τοιοῦτου ὁρισμοῦ μόνη ἐκτός τοῦ χώρου της φιλολογίας μένουσα αὐτοτελής ἐπιστήμη εἶναι ή φιλοσοφία, ἐνῶ πασαι αἱ ἄλλαι ἐπιστήμαι αἱ τε πνευματικαί και φυσικαί, περιλαμβάνονται κατὰ τὸ μᾶλλον ή ἥττον εν τῇ περιοχῇ της φιλολογίας. Κατὰ τὸν Βοϊκχιον ή φιλολογία κατὰ τὸ φαινόμενο μόνον διαφέρει της ιστορίας, και τοῦτο, διότι ή ιστορία κατὰ τὸ κύριον αὐτῆς μέρος περιορίζεται εἰς τὰ της πολιτείας. *Ὅστε κατὰ τὸν μέγαν φιλόλογον ή ιστορία ὡς αὐτοτελής εἰδικὴ ἐπιστήμη εἶναι μέρος της φιλολογίας τὸ πραγματευόμενον εἰδικῶς περί τών πολιτικῶν. 'Ἄλλ' οὔτως ἀνατρεπομένων τῶν ὄρων δύναται νά εἴπῃ τις οτι ή ιστορία γενικῶς μὲν περιλαμβάνει πᾶσαν τὴν φιλολογίαν υπό τὴν εὐρυτάτην τοῦ ὀνόματος έννοιαν τὴν δοθεῖσαν αὐτῇ υπό τοῦ Βοϊκχιου, εἰδικότερον δέ τὰ κατὰ τὴν πολιτείαν. 'Ἄλλ' οὔτω δέν διευκρινεῖται οὔτε της ιστορίας οὔτε της φιλολογίας ή έννοια. Καί προκειμένου μὲν περί τοῦ βίου τών ἀρχαίων *Ἑλλήνων και *Ρωμαίων, οὔτινος οὐσιώδης ιδιότης εἶναι οτι ή έσωτερική ένότης εἶναι μείζων και ή περιοχὴ στενωτέρα ή τοῦ μεσαιωνικοῦ και νεωτέρου Εὐρωπαϊκοῦ βίου, ή ταυτότης φιλολογίας και ιστορίας δικαιολογεῖται μέχρι τινός (εἰ και και οὔτως οὔτε ή έννοια της πολιτικῆς ιστορίας συνᾶδει εἰς τὸν δοθέντα ὅρισμόν της φιλολογίας, οὔτε ή

Πρὸς τοῦτο ἔδει νὰ προσδιορισθῇ ἰδιαίτερός τις χώρος ἐν τῇ ὅλῃ περιοχῇ τῆς ἱστορίας ὡς κέντρον, εἰς ὃ κυρίως ἀποβλέπων ὁ ἱστορικὸς καὶ ἐξ οὗ ὁρμώμενος νὰ δύναιτο νὰ εὐρύνῃ τὸν κύκλον τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ ἐπὶ τὸν χώρον τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ὡς τοιοῦτον κέντρον ἐθεώρησαν τὴν πολιτείαν, διότι ἐν αὐτῇ κάλλιον διαφαίνεται ἡ δύναμις τῆς ἀνθρωπίνης βουλῆσεως καὶ ἐνεργείας. Οὕτως ἱστορία ἐν τῇ στενωτέρῃ ταύτῃ ἐννοία τοῦ ὀνόματος ἐκλήθη «ἡ ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη ἢ ἐν χρονικῇ ἀκολουθίᾳ ἀναπτύσσουσα καὶ παριστώσα τὰς εἰς τὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς καταστάσεις τοῦ ἀνθρώπινου βίου ἀποβλεπούσας καὶ μετὰ συνειδήσεως ἐκτελουμένας πράξεις τοῦ ἀνθρώπου μεθ' ὅλων τῶν ἑσωτερικῶν καὶ τῶν ἑξωτερικῶν αἰτίων αὐτῶν (1)».

γραμματικῇ δύναιτο νὰ περιληφθῇ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἱστορίας). Ἄλλὰ προκειμένου περὶ τοῦ πολυμερεστάτου νεωτέρου Εὐρωπαϊκοῦ βίου ἢ ἐνωσις φιλολογίας καὶ ἱστορίας παράγει δυσχερείας. Τοῦτο ἔπεισε πολλοὺς τῶν φιλολόγων νὰ τροποποιήσωσι τὸν ὑπὸ τοῦ Βοϊκχίου δοθέντα τῆς φιλολογίας ὄρισμόν (ἰδίως προκειμένου περὶ φιλολογίας τῶν νεωτέρων ἐθνῶν) περιορίζοντες τὴν ἔκτασιν αὐτῆς εἰς τὴν γνῶσιν καὶ ἔρευναν τοῦ «ἐγνωσμένου» τὴν γινομένην διὰ τῶν μνημείων τῆς γλώσσης, καὶ ὡς ἀντικείμενον τῆς φιλολογίας θεωροῦντες τὴν γνῶσιν τοῦ ἰδιοφθοῦς πνευματικοῦ βίου λαοῦ τινος, ἐφ' ὅσον ὁ τοιοῦτος βίος ἐκδηλοῦται ἐν τῇ γλώσσῃ καὶ ἐν τῇ γραμματείᾳ (Litteratur). Αὐτὸς δὲ ὁ Βοϊκχίος ὁ συγγράψας τὰς περὶ τῆς «πολιτικῆς οἰκονομίας Ἀθηνῶν» καὶ «περὶ τοῦ ναυτικοῦ τῆς Ἀττικῆς πολιτείας» πραγματείας, αἰτινες εἰσὶν ἀριστουργήματα πολιτικῆς ἱστορίας ἀπέδειξεν ὅτι ἡ πολιτικὴ ἱστορία δὲν συνδέεται ἥττον στενῶς μετὰ τῆς φιλολογίας ἢ ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ὅτι ἡ πολιτικὴ ἱστορία δὲν δύναται ν' ἀποτελέσῃ αὐτοτελῆ ἐπιστήμην ἱστορικὴν τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ περιλαμβανομένης ἐν τῇ φιλολογίᾳ.

(1) Lorenz. Geschichissensch. σ. 191. Τοιοῦτον ὄρισμόν τῆς ἱστορίας διατυπῶν ὁ Λῶρεντζ προστίθῃσιν: «ὅτι πρὸς τῇ οὕτω καθοριζομένῃ ἱστορίᾳ δύνανται νὰ ὑπάρχωσι καὶ ὑπάρχουσι ποικίλαι ἄλλαι ἱστορίαι, ἐννοεῖται εὐκόλως· θὰ ἦτο δὲ πλημμελὲς ἐὰν ἡ τῆς κυρίως ἱστορίας ἐννοία ἀπέκλειε τὴν ὑπαρξίν καὶ ἄλλων κλάδων τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης πράγματι ὄφισταμένων καὶ ἐπιτυχέστατα καλλιεργούμενων. Ἀκριβῶς δὲ ἐν τῇ μετὰ συνειδήσεως γινομένῳ περιορισμῷ τῆς ἱστορίας ἐπὶ τὰς πολιτικὰς πράξεις κείται ἡ δύναμις τοῦ συστήματος· διότι ὁπότεν τὸ ἔδαφος τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας σαφῶς κατανοηθῇ, θὰ ἦναι δυνατόν νὰ σχηματίσῃ τις ἀρχὰς καὶ ἐν τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ πολιτικοῦ ἀνθρώπου νὰ νοήσῃ τὸ κράτος τῶν νόμων τῶν διεπόντων τὸν ἀνθρώπον». Ἐν τούτοις πᾶσαι αὗται αἱ διασαφήσεις δὲν ἀρκοῦσιν ἵνα παραστήσωσιν ὡς ἐπαρκῆ τὸν ὑπὸ τοῦ Λῶρεντζ διδόμενον τῇ ἱστορίᾳ *στινώτατον* ὄρισμόν. Τί ἐστὶν ἱστορία ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν ἐννοίαν τοῦ ὀνόματος ὡς ὄρον ἐπιστημονικοῦ, περὶ τούτου ἐποησάμεθα ἤδη λόγον ἰκανὸν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ περὶ «Διασαφήσεως τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας». Ἄλλ' ἀκριβῆς ὄρισμός, καὶ μετὰ τὰ τσαυτὰ περὶ τοῦ βάθους καὶ τοῦ πλάτους τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας λεχθέντα, δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ διατυπωθῇ. Ὁ Βέρνχαϊμ (Lehrb. d. H. M. σ. 2) ὡς ὑπόθεσιν τῆς ἱστορίας θεωρεῖ τὸν ἀνθρώπον ἐνόσω οὗτος ἐνεργεῖ ὡς ὄν λογικόν, ὡς οὐσία ἔχουσα συνειδήσιν καὶ συναίσθησιν ἑαυτῆς, οὐσία διαγνωσμένη καὶ βουλομένη. Ἄλλὰ τὸν τοιοῦτον ὄρισμόν εὐρίσκει λίαν εὐρύν, διότι οὕτως ἐν τῇ ἱστορίᾳ περιλαμβάνεται καὶ ὁ ἰδιωτικὸς

Ἄλλ' οὕτω τῆς κοινωνικῆς ἀναπτύξεως (ἀφότου αὕτη ὑποβλήθεισα ὑπὸ τὴν τάξιν τῆς πολιτείας λαμβάνει διὰ ταύτης ὄρισμένην τινὰ ἐκδήλωσιν τῆς ὑποστάσεως αὐτῆς) τιθεμένης ὡς κέντρον τοῦ ἱστορικοῦ βίου, δὲν πρέπει ὡς ἀρχὴ καὶ ἀφετηρία τῆς ἱστορίας τῆς θετικῆς νὰ ληφθῇ οὐδ' αὐτὴ ἢ ὡς ἔγγιστα δυναμένη νὰ προσδιορισθῇ ἀρχὴ τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναπτύξεως (διότι, ὡς παρατηρεῖ ὁ Λῶρεντζ, οὕτως ἡ ἱστορία ἤθελεν ἐκφύγει τῶν χειρῶν ἡμῶν αὐθις πετομένη διὰ τῶν σκοτεινῶν προϊστορικῶν χώρων καὶ χρόνων μέχρι τοῦ Ἀδάμ), ἀλλὰ τὸ σημεῖον ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἢ τῆς ἀναπτύξεως τῆς πολιτικῆς, ἀφ' οὗ αὐτὴ ἢ κοινωνία, ἦτοι οἱ ἐν τῇ κοινωνίᾳ συντεταγμένοι ἀνθρώποι παρέχουσι πληροφορίας περὶ ἑαυτῶν ἢ περὶ τοῦ παρελθόντος αὐτῶν. Ἡ ἀρχὴ λοιπὸν τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ παράδοσις, ὅριον δὲ ἀνυπέρβατον τῆς ἱστορικῆς ἐρεῦνης πρέπει νὰ ἦναι ἡ γραφὴ (1). Ἐννοεῖται δὲ ὅτι πᾶν μνημεῖον ἔγγραφον ἐξ ἀρχαιοτάτων

καὶ ὁ οἰκογενειακὸς βίος, «ἐνῶ οἱ τοιοῦτοι βίοι εἰσὶν ὑποθέσεις τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἐφ' ὅσον ἔχουσι σημασίαν διὰ τὴν γένεσιν καὶ τὴν οὐσίαν τῶν μεγαλειτέρων ἐξείνων κοινωνιῶν καὶ κοινῶν κτήσεων, ἐν αἷς οἱ ἀνθρώποι συνάπτονται πρὸς ἀλλήλους, ἵνα δύνανται νὰ ὑπάρχωσιν ἐπὶ τῆς γῆς καὶ νὰ ἀναπτύσσωνται *ἀνθρωπίνως*» τῶν κοινῶν ἐξείνων κτήσεων, αἰτινες εἰσὶ καρπὸς ἀγῶνων καὶ ἐργασίας ἀνθρωπίνης καὶ ἀποτελοῦσι τὸν ἀνθρώπινον πολιτισμόν». Καὶ τὸν ὄρισμόν δὲ τοῦ Winter, καθ' ὃν ὑποκείμενον τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης εἶναι «ἡ ἀπόδειξις τῆς ἐπιδράσεως ἐκάστου ἰδιαίτερου γεγονότος ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν προαγωγὴν τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ καὶ τῆς συναφείας τοῦ γεγονότος ἐκεῖνου μετὰ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ παρόντος» δὲν εὐρίσκει ἐν πᾶσιν ἀκριβῆ ὁ Βέρνχαϊμ. Μετὰ πολλὰς δ' ἀποπειράς πρὸς εὐρεσιν ἀκριβεστέρου ὀρισμοῦ δίδωσι τὸν ἑξῆς: «Ἡ ἱστορία εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ ὡς ὄντος κοινωνικοῦ». Ἄλλὰ καὶ ὁ ὄρισμός οὗτος, ὃν διὰ πολλῶν πειρᾶται νὰ δικαιολογήσῃ καὶ νὰ παραστήσῃ ὡς τὸν σχετικῶς ἀκριβεστέρον, εἶναι λίαν εὐρὺς περιλαμβάνων πᾶσαν τὴν κοινωνικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλὰ τὰ περὶ τούτων ἀκριβεστέρον διασαφούνται ἐν τοῖς περὶ «καθολικῆς ἱστορίας».

(1) Ταύτην ἔθηκεν ὡς ὄριον τῆς θετικῆς ἱστορίας ὁ Ράγκε. Καθόλου δὲ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς περιοχῆς τῆς ἱστορίας λέγει ὁ ἱστοριογράφος οὗτος: «Ἡ γῆ κατέστη οἰκήσιμος καὶ φιλήθη· οἱ λαοὶ ἦσαν κεχωρισμένοι καὶ ἐβίουν ἐν ποικίλαις πρὸς ἀλλήλους σχέσεσιν· ἐπέκτειντο ἀρχὰς πολιτισμοῦ πολὺ πρὶν ἢ ἐφευρεθῇ ἡ γραφὴ· ἐν τούτοις ἀπὸ ταύτης μόνον τῆς γραφῆς ἀρχεται ἡ ἱστορία. Ἡ ἱστορία ἐκεῖνο μόνον δύναται νὰ ἐπιχειρήσῃ, ὅπερ διὰ τῶν πόρων αὐτῆς δύναται νὰ ἐπιτύχῃ. Πῶς δύναται νὰ τολμήσῃ ὁ ἱστοριογράφος ν' ἀποκαλύψῃ τὸ μυστήριον τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου καὶ δὴ τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὴν φύσιν; Τοιαῦτα προβλήματα ἀνάγκη ν' ἀφεθῶσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φύσεως καὶ εἰς τὴν θρησκείαν. Μετὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνθρώπου συνδέονται μνημεῖα ἀμνημονεύτου τινὸς χρόνου παρελθόντος ὥστερ πύλαι τῆς ἱστορίας. Τὰ μνημεῖα ταῦτα ἐγένοντο θαῦμα ἐνταυτῷ δὲ καὶ αἰνίγμα διὰ τὰς γενεὰς τὰς ζώσας. Ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ ἐμελετήθησαν καὶ ἐνοήθησαν τὰ μνημεῖα ταῦτα κάλλιον ἢ πρότερόν ποτε. Ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν ἐν τοῖς ἐρειπίοις κατακεχωρισμένων πόλεων ἀνεκαλύφθησαν οἰκοδομαί, ὧν ἐν τοῖς τοίχοις οἱ ἄλλοτε ἰσχυροὶ ἡγεμόνες τοῦ κόσμου ἀνέγραψαν τὰ ἔργα

χρόνων παραδεδομένον δὲν εἶναι καὶ διὰ τοῦτο ὕλη ἱστορικῆς ἐρεῦνης, ἀλλὰ μόνον τὸ ἐγγύθεν ἢ πόρρωθεν ἔχον σχέσιν πρὸς τὴν ἱστορίαν καὶ διαφωτίζον τὸν χῶρον αὐτῆς. Οὕτω λοιπὸν διὰ τῶν ἐγγράφων μνημείων τῶν ἱστορικῶν δημιουργεῖται ἡ ἱστορία τῆς πολιτείας καὶ πᾶσα πολιτεία ἔχει τὴν ἱστορίαν αὐτῆς. Ἄλλ' ἡ ἱστορία τῆς πολιτείας, ἢτοι ἡ πολιτικὴ ἱστορία, ἐκ τῆς στενῆς ταύτης ἐννοίας τῆς ἱστορίας οἰασθήποτε πολιτείας μεθίσταται εἰς τὴν εὐρύτεραν ἐννοίαν τῆς ἱστορίας πάντων, ὅσα ἀνάγονται ἢ δύνανται ν' ἀναχθῶσι καθόλου εἰς τὸν βίον τὸν πολιτικὸν καὶ εἰς τὸν μετὰ τούτου συνδεόμενον θρησκευτικὸν βίον. Βίος δὲ πολιτικὸς καὶ βίος θρησκευτικὸς καὶ μετὰ τούτων ἀμφοτέρων αἱ ἀρχαὶ τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας ἐκτείνουσι τὸν χῶρον τῆς ἱστορίας βαθμηδὸν ἐφ' ἅπαν τὸ στάδιον τῆς κοινωνικῆς ἀναπτύξεως· οὕτω δὲ ἡ ἱστορία καθίσταται «ἐπιστήμη τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ ὡς κοινωνικοῦ ὄντος». Πλὴν τούτου καὶ αὐτὴ ἡ φύσις τῶν πραγμάτων ἢ φέρουσα πολλὰς πολιτείας ἢ κράτη εἰς ἐπαφὴν πρὸς ἄλληλα ἐχθρικὴν ἢ φιλικὴν (ἴδε σελ. 63) εὐρύνει τὸν κύκλον τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, ἣτις περιλαμβάνει καὶ τὰς σχέσεις τῶν διαφόρων πολιτειῶν πρὸς ἀλλήλας καὶ πάσας τὰς πράξεις τὰς ἀναγομένας εἰς τὰς σχέσεις ταύτας. Οὕτω δὲ ὁ κύκλος τῆς ἱστορίας εὐρύνεται ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ ἐρευνῶντος ἀναλόγως τῆς εὐρύνσεως τοῦ κύκλου τῶν πρὸς ἀλλήλας κοινωνουσῶν πολιτειῶν, (αἰτίνας-οὐχὶ σπανίως ἐκπροσωποῦσιν ἔθνη ἰδιαίτερα ἔχοντα

αὐτῶν. Νῦν πανταχοῦ ἡ ἐρευνα τῆς ἀρχαιότητος διεξάγεται μετὰ σπουδῆς ζωογονουμένης ὑπὸ τινος αἰσθήματος εὐσεβείας· τέχνη δὲ καὶ ἀρχαιότης εἰσὶ τρόπον τινὰ ἐννοιαὶ ταυτόσημοι. Οὕτω δὲ συναρμολογοῦνται νῦν τὰ δυστυχῶς λίαν κεκολοβωμένα καὶ ἐν ἀποσπάσμασι σωζόμενα μνημεῖα τῆς ἀρχαίας λατρείας, τῆς θρησκείας καὶ τῶν πολιτικῶν θεσμῶν τὰ διατηρηθέντα μέχρι ἡμῶν. Πᾶν νέον εὕρημα χαιρετίζεται νῦν ὡς εὐτυχῆς ἀνακάλυψις. Περὶ τὰ διάφορα δὲ κέντρα ἐσχηματίσθησαν κύκλοι μελέτης καὶ σπουδῆς, ὧν ἕκαστος ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον εἶδος μελέτης καὶ ἰδιάν, εἰς ταύτην μόνην ἀφιερωμένην, ἀπαιτεῖ ἐνέργειαν βίου. Συγχρόνως δὲ προήχθη καὶ τις καθολικὴ περὶ γλώσσης ἐπιστήμη, ἣτις, ἐρειδομένη ἐπὶ εὐρείας καὶ συστηματικῆς μαθήσεως, ἐπιχειρεῖ νὰ διακρίνη τὰ ἔθνη εἰς διαφόρους οἰκογενείας καὶ νὰ προσδιορίσῃ τὰς τούτων πρὸς ἀλλήλας σχέσεις. Πάντως εὐκταία θὰ ἦτο ἐργασία· τις παριστώσα τὴν γένεσιν καὶ τὴν βαθμηδὸν ἀνάπτυξιν τῶν τοιοῦτων σπουδῶν, οὕσα ὠφέλιμος οὐ μόνον διὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν πολλῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν τελειοτέραν ἐξεργασίαν αὐτῶν τούτων τῶν διαφόρων κύκλων τῆς σπουδῆς καὶ τῆς μελέτης. Τοιαύτη τις ἐργασία ἤθελεν ἀποτελέσει τὸ κόσμημα ἐγκυκλοπαιδείας τινός τῶν ἱστορικῶν γνώσεων, ἀλλ' ἐν τῇ καθολικῇ ἱστορίᾳ οὐδεμιᾶς θὰ ἐτύγχανεν ὑποδοχῆς, διότι αὕτη ἀσχολεῖται μόνον περὶ τὰ φανερά πορίσματα τῆς ἐρεῦνης. Ἡ ἱστορία ἀρχεται τὸ πρῶτον ἐκεῖ, ἐνθα τὰ μνημεῖα καθίστανται νοητὰ καὶ πρόκεινται εἰς τὴν μελέτην ἀξιόπιστοι ἀναγραφαί. Αἱ ἀρχαὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἀνήκουσιν εἰς χρόνους, ὧν τὸ μυστήριον δὲν δυνάμεθα νὰ ἐρμηνεύσωμεν. Ἄλλ' ἡ ἀνάπτυξις αὐτοῦ ἀποτελεῖ τὸ συνηθέστατον φαινόμενον τῶν χρόνων, περὶ ὧν ὑπάρχει ἀξιόπιστος παράδοσις» (Ράγκε. Ἐν τῷ προλόγῳ τῆς «παγκοσμίου ἱστορίας»).

ἴδιον ἱστορικὸν βίον ἔθνικὸν ἴδ. σελ. 62). Ἐκ δὲ τῶν ποικίλων μεταξὺ τῶν λαῶν καὶ τῶν πολιτειῶν ἀνταγωνισμῶν καὶ τῶν συνδεόντων τὰς πολιτείας καὶ τὰ ἔθνη πρὸς ἄλληλα δεσμῶν τοῦ κοινοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐν μέσῳ τῶν τοπικῶν, πολιτικῶν ἢ καὶ ἔθνικῶν ποικιλιῶν βαθμηδὸν ἐκδηλουμένης κοινῆς ἀνθρωπίνης κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀξέως, γεννᾶται ἡ ἰδέα καθολικῆς τινος ἀνθρωπότητος· διότι, ὡς λέγει ὁ Ράγκε, τὰ ἔθνη οὐδαμῶς ἄλλως δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἔχοντα συνάφειαν ἐν ἑαυτοῖς εἰμὴ καθ' ὅσον ἐπιδρῶντα ἐπ' ἄλληλα ἐμφανίζονται τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο καὶ μετ' ἀλλήλων ἀποτελοῦσι ζωῶν τινὰ ὁλότητα. Ἐντεῦθεν λαμβάνει ἀρχὴν ἡ ἰδέα καὶ ἡ ἐπιστήμη τῆς καθολικῆς ἢ παγκοσμίου ἱστορίας (1). Ἄλλὰ περὶ ταύτης ἀνάγκη νῦν ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ ἰδιαίτερον καὶ λεπτομερέστερον νὰ ποιησώμεθα λόγον, τοσοῦτω μᾶλλον, ὅσῳ ἡ διασάφησις τῆς ἰδέας τῆς καθολικῆς ἱστορίας συνδέεται στενῶς μετὰ τοῦ τοσοῦτον ἐπασχολοῦντος ἡμᾶς ζητήματος τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς περιοχῆς τῆς ἱστορίας.

3. Καθολικὴ ἢ παγκόσμιος ἱστορία.

Ἡ ἐννοία τῆς καθολικῆς ἱστορίας. — Οἱ ὅροι καθολικὴ ἢ παγκόσμιος ἢ γενικὴ ἱστορία φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως ὅτι εἶναι ἀπλῶς ὅροι μεθοδικῆς ἐξεργασίας ἐξωτερικῆς τῆς ἱστορίας σημαίνοντες τὴν γενικωτέραν ἱστορίαν πάντων τῶν κρατῶν καὶ τῶν λαῶν τοῦ κόσμου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν μερικωτέραν ἱστορίαν ἐκάστης πολιτείας ἢ ἐκάστου ἔθνους· καὶ ἡ καθολικὴ ἱστορία φαίνεται οὕτως ὡς ἀπλῆ τις μηχανικὴ καὶ ἐξωτερικὴ ἐνότης τῶν κατὰ μέρος ἱστοριῶν. Ἄλλ' οὐχ οὕτως ἔχει τὸ πρῶγμα τῇ ἀληθείᾳ. Ἡ ἰδέα τῆς καθολικῆς ἱστορίας ὡς ἱστορίας

(1) «Ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἱστορικῆς ἐρεῦνης παρίστανται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν αἱ ποικίλαι φάσεις, ἐν αἷς ἐκδηλοῦται ἡ ἀνθρωπίνη ἀνάπτυξις καὶ ἐμφανίζεται μετὰ τῆς ἀντοχῆς ἐκείνης, τὴν ὁποίαν, ὑφ' ἕκαστον τῶν τύπων αὐτῆς, εὐρίσκει ἐν ταῖς ἐμφύτοις ἰδιοφυταῖς τῶν διαφόρων λαῶν καὶ φυλῶν. Διότι αἱ ἰδιοφυταὶ αὐταὶ ἔχουσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν ἀρχέγονόν τι δίκαιον καὶ ἐσωτερικὴν τινὰ δύναμιν ἀκαταγώνιστον. Ἡ ἱστορικὴ ἀνάπτυξις οὐδαμῶς στηρίζεται ἀπλῶς ἐπὶ τῶν ἐκπολιτιστικῶν τάσεων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀλλὰ λαμβάνει ἀρχὴν καὶ ἐξ ἐλατηρίων πάντη ἀλλοίας φύσεως, κατ' ἐξοχὴν δὲ ἐκ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν ἔθνων τῶν ἀγωνιζομένων πρὸς ἄλληλα περὶ τῆς κτήσεως τοῦ ἐδάφους καὶ περὶ ὑπεροχῆς. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ, ὅστις ἀείποτε ἄπτεται καὶ τοῦ χρόνου τοῦ πολιτισμοῦ, δημιουργοῦνται αἱ παγκόσμιαι ἱστορικαὶ δυνάμεις αἱ παλαιούσα διηνεκῶς πρὸς ἀλλήλας περὶ τῆς ἀρχῆς· ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ τὸ μερικὸν διαμορφοῦται μὲν διὰ τοῦ γενικοῦ, ἀλλὰ συγχρόνως ἀνίεξι καὶ ἀντιδρᾷ κατ' αὐτοῦ» (Ράγκε. Αὐτόθι).

πάντων τῶν λαῶν καὶ τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν πολιτειῶν ἀνταποκρινόμενη πρὸς τὴν καθολικὴν ἰδέαν τῆς ἐνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἔχει γένεσιν τοσοῦτον ἀρχαίαν, ὅσον ἡ ἰδέα τῆς ἱστορίας τῆς ἐπὶ μέρους, τῆς ἱστορίας ἐκάστου δηλονότι ἔθνους. Κατὰ ταῦτα δὲ ἡ καθολικὴ ἱστορία δὲν εἶναι ἄθροισμα τῶν κατ' ἰδίαν ἱστοριῶν, ἀλλ' εἶναι ἰδέα ἱστορίας ἐχούσης ἐσωτερικὴν ἐνότητα ὀργανικὴν καὶ ζωτικὴν, συνάδουσαν πρὸς τὴν μεγάλην ἰδέαν τῆς ἀνθρωπότητος. Ταῦτα λέγοντες δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι παρ' ἅπασιν τοῖς λαοῖς τοῦ κόσμου ἡ ἱστορία ἢ ἐθνικὴ ἢ πολιτικὴ ἔθνους τινὸς ἢ πολιτείας συνεδέθη ἔξ ἀρχῆς μετὰ τῆς ἰδέας τῆς καθολικῆς τῆς ἀνθρωπότητος ἱστορίας· ἀλλ' ἐννοοῦμεν ὅτι ἡ ἀληθὴς ἱστορία, ἡ μὴ περιοριζομένη εἰς ἀπλὴν χρονολογίαν ἢτοι εἰς τὴν ἀναγραφὴν τῶν κατὰ διαφόρους χρόνους γεγονότων, ἡ ἱστορικὴ δηλονότι ἐπιτήμη ἢ γεννηθεῖσα καὶ ἀναπτυχθεῖσα ἐκ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἱστορικοῦ βίου καὶ τοῦ ἱστορικοῦ προσορισμοῦ παρὰ τοῖς ἔθνεσι καὶ τοῖς λαοῖς, παρ' οἷς ἐμορφώθη ἱστορικὸς βίος, περιέλαβεν ἐν ἑαυτῇ λεληθότως ἢ φανερώς, ἅμα τῇ γενέσει αὐτῆς, τὴν ἰδέαν τῆς καθολικῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος. Πρὸς ἀκριβῆ νήσιν καὶ διασάφησιν τούτου ἀνάγκη νὰ ἀναδράμωμεν εἰς τὰς πρώτας ἀρχὰς τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης.

Παρὰ τοῖς μεγάλοις λαοῖς τῆς Ἀσίας οἵτινες ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι δημιουργοὶ τοῦ ὕλικου, ἐν μέρει δὲ καὶ τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν ἀνεπτύχθη ἱστορικὴ ἐπιστήμη ὑπὸ τὴν μέχρι τοῦδε ἐρημηνυθεῖσαν ἐννοίαν αὐτῆς, διότι δὲν ἀνεπτύχθη ἱστορία ἔξ ὑποκειμένου ἢτοι ἱστορικὸς βίος μετὰ συνειδήσεως ἑαυτοῦ διαμορφωθείς καὶ δυνάμενος νὰ παραγάγῃ ἐπιστήμην ἱστορίας. Ἡ ἱστορία τῶν λαῶν τούτων φέρει τὸ πλεῖστον χαρακτῆρα χρονολογιακόν. Τῶν τοιούτων δὲ χρονολογιακῶν αἱ πρῶται ἀρχαί, πλὴν τῶν Σινικῶν χρονολογιακῶν, εὐρίσκονται ἐν τοῖς ἐπιγραφικοῖς μνημείοις τῶν ἀρχαίων κρατῶν τῆς Αἰγύπτου, τῆς Βαβυλωνίας καὶ τῆς Ἀσσυρίας, ἐν οἷς ἀναγράφονται αἱ πράξεις, καὶ μάλιστα αἱ πολεμικαί, τῶν ἡγεμόνων, οἵτινες εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ οἱ λαλοῦντες ἐν τοῖς μνημείοις ἐκείνοις καὶ διηγούμενοι τὰς πράξεις αὐτῶν. Ἐν ταῖς τοιαύταις χρονολογιακαῖς ὑπάρχουσι βεβαίως εἰδήσεις καὶ περὶ τῶν συγχρόνων κρατῶν ἔχουσαι μέχρι τινὸς καὶ χαρακτῆρα συγχρονιστικῆς χρονολογιακῆς (1). Ἀλλ' ἐν ταῖς χρονολογιακαῖς ταύταις τοσοῦτον ὀλίγον ἐπικρατεῖ τὸ ἀληθὲς ἱστορικὸν πνεῦμα, ὥστε δὲν δύναται νὰ ἦναι λόγος περὶ ἱστορίας σπουδαίας οὔτε πολιτικῆς οὔτε ἐθνικῆς ἐκ τοιούτων ἀναγραφῶν ἀπαρτιζομένης, πολλῶ δ' ὀλιγώτερον περὶ ἱστορίας καθολικῆς ἢ παγκοσμίου. Ἐν τοῖς ἀρχαίοις μνημείοις τῆς Ἀνατολικῆς ἱστοριογραφίας τὸ σπουδαιότατον ὑπὸ ἔποψιν ἱστορίας καθολικῆς μνημείον, τὸ φέρον ἐν

(1) Τοιαύτη συγχρονιστικὴ χρονολογιακὴ τῶν πράξεων Ἀσσυρίων καὶ Βαβυλωνίων ἡγεμόνων εὐρέθῃ ἐν τοῖς Ἀσσυριακοῖς ἐπιγραφικοῖς μνημείοις.

ἑαυτῶ τὸν τύπον καὶ ἐν μέρει τὴν ἰδιότητα παγκοσμίου ἱστορίας, εἶναι ἡ Παλαιὰ Διαθήκη κατὰ τὸ ἱστορικὸν μέρος αὐτῆς. Τοιοῦτον ἱστορικὸν χαρακτῆρα φέρουσιν ἐν αὐτῇ ἰδίως τὰ πρῶτα κεφάλαια τῆς Γενέσεως μετὰ τῶν περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς διασπορᾶς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἰς τὰς τρεῖς ἡπείρους εἰδήσεων καὶ τῶν γενεαλογικῶν καὶ ἐθνογραφικῶν καταλόγων αὐτῶν. Ἀλλ' αἱ ἐν τῇ Γενέσει κρυφορούμεναι, οὕτως εἰπεῖν, ἀρχαί τῆς παγκοσμίου ἱστορίας δὲν λαμβάνουσιν εὐρείαν ἀνάπτυξιν, καὶ ἅπαντα ἡ ἱστορία ἢ ἐν τῇ Ἱεραῖ Γραφῇ λαμβάνει κατὰ μικρὸν χαρακτῆρα ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς ἱστορίας τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραὴλ· μόνον δὲ τὰ κράτη καὶ οἱ λαοὶ οἱ ἐρχόμενοι εἰς ἐπαφὴν ἱστορικὴν πρὸς τὸν λαὸν τοῦ Ἰσραὴλ ἀξιοῦνται πως τῆδε κἀκεῖθι μνείας τινὸς ἐν τῷ κυρίως χρονολογιακῶ μέρει τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (ἐν ταῖς βίβλοις τῶν βασιλειῶν, ἥτις εἶναι ἡ πολιτικὴ ἅμα δὲ καὶ θρησκευτικὴ ἢ μᾶλλον ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραὴλ) τοῦτο δὲ γίνεται μέχρι τῶν ἐσχάτων χρονολογιακῶν τῆς Γραφῆς (τῆς χρονολογιακῆς τῶν Μακκαβαίων, ἐνθα γίνεται λόγος καὶ περὶ Ἑλληνικῶν πολιτειῶν καὶ περὶ Ῥώμης ἐν σχέσει πάντοτε πρὸς τὴν Ἰουδαϊκὴν ἱστορίαν). Ἡ ἀληθὴς ἱστορία καὶ ἱστοριογραφία, ὅπως καὶ ὁ ἀληθὴς ἱστορικὸς βίος, ἀνεπτύχθησαν καὶ ἠνθῆσαν τὸ πάλαι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι· διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἱστοριογραφίᾳ δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν πορείαν τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, ἐν ταύτῃ δὲ νὰ ζητήσωμεν τὴν ἀρχὴν, τὴν γένεσιν καὶ τὴν πορείαν τῆς ἀναπτύξεως τῆς καθολικῆς ἱστορίας.

Ἐν Ἑλλάδι, ὡς ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν ἐν παρόδῳ (ἴδ. σελ. 74), ἡ ἱστοριογραφία ἀνεπτύχθη βραδέως· ἀλλ' ἡ τὴν θέσιν τῆς ἱστορίας ἐπέχουσα ἐπικὴ ποίησις καὶ μάλιστα τὸ μέγα ἔπος τὸ ἀποτελοῦν τὴν καθολικὴν, οὕτως εἰπεῖν, ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ κατὰ τὴν μεγάλην ἡρωικὴν περίοδον ἔχει μὲν χαρακτῆρα ἱστορίας κυρίως Ἑλληνικῆς, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται ἔξ αὐτοῦ ὅλως τὸ πνεῦμα τῆς καθολικῆς ἱστορίας. Ἡ ἱστορία ἢ Ὀμηρικὴ ἔχει ἀφετηρίαν τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ κέντρον γεωγραφικὸν αὐτῆς εἶναι μᾶλλον ἢ Ἀσία. Πάντες οἱ λαοὶ οἱ γνωστοὶ εἰς τὸν μέγαν ποιητὴν ἐπέχουσι θέσιν τινὰ μείζονα ἢ ἐλάσσονα ἐν τῷ μεγάλῳ ἐπικῶ κόσμῳ τοῦ ποιητοῦ καὶ αὐτοὶ οἱ τὰ πέπρατα τοῦ κατ' αὐτὸν κόσμου οἰκοῦντες λαοὶ ἀξιοῦνται μνείας τινὸς· καὶ ἐν τῇ παγκοσμίῳ ταύτῃ κοινωνίᾳ τῶν λαῶν οἱ Ἕλληνες δὲν διακρίνονται ἀποτόμως ἀπὸ τῶν βαρβάρων (1). Ἡ Ὀμηρικὴ καὶ ἡ μετ' Ὀμηρον ἱστορικὴ περίοδος τοῦ βίου τοῦ Ἑλληνικοῦ μεγάλως ἐξοκείωσε τὸ Ἑλληνικόν, γεωγραφικῶς τε καὶ ἱστορικῶς, πρὸς τὸν ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος κόσμον καὶ τὸ διὰ τῶν ἡρωικῶν στρατειῶν καὶ

(1) Θουκ. Βιβλ. Α' 3 «Ὁ μὲν οὐδὲ βαρβάρους εἶρηγεν (Ὀμηρος) διὰ τὸ μηδὲ Ἑλληνῶν πο, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, ἀντίπαλον εἰς ἐν ὄνομα ἀποκεκρίσθαι».

ἀποικιῶν ἰδρυθῆν μέγα καθολικὸν κράτος τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐνίσχυσε μὲν ἐν τῇ συνειδήσει τῇ ἱστορικῇ τοῦ Ἑλληνοσὶν τὴν διαφορὰν τοῦ βαρβάρου ἀπὸ τοῦ Ἑλληνοσὶν, ἀλλ' οὐχὶ εἰς βαθμὸν ἀποκλείοντα τῆς κοινῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας τοὺς βαρβάρους. Τοῦναντίον ἢ διὰ τῶν ἀποικιῶν ἀναπτυχθεῖσα ζωνηροτάτη κοινωνία πρὸς τοὺς βαρβάρους καὶ τὰ βαρβαρικά κράτη, ἰδίως τὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (Φρυγίας, Λυδίας), Αἰγύπτου καὶ Φοινίκης, πρὸς τῇ ἰδέᾳ τῆς ἠθικῆς ὑπεροχῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀπέναντι τοῦ βαρβάρου (1) ἀνέπτυξεν ἀμυδρῶς πὼς καὶ τὴν ἰδέαν τῆς καθολικῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ Μικρὰ Ἀσία, ἢ μᾶλλον ἢ Ἑλλάς ἢ Ἀσιατικὴ ἢ κέντρον ἔχουσα τὴν Ἰωνίαν, ἦτο ἡ γέφυρα ἢ ἐνοῦσα τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον πρὸς τὸν βαρβαρικόν. Ἐν Ἰωνίᾳ τὸ πρῶτον ἐγεννήθη ἡ Ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία καθ' ὃν περίπου χρόνον καὶ ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Καὶ ἡ πρώτη αὕτη ἱστοριογραφία τῶν Ἰώνων λογοποιῶν ἢ λογογράφων, ἢ καλουμένη *λογογραφία*, εἶχε χαρακτηρὰ παγκοσμίου ἱστορίας καλουμένη ὑπὸ τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεῶς ἱστορία *κοινή* (2), ὅπως ἐκάλουσαν κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους τὴν ἄλλως καὶ *καθολικὴν* λεγομένην ἱστορίαν, ὡς περιέχουσαν ἱστορίαν *κοινήν* Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων (ἴδ. κατωτέρω). Ἡ Ἰωνικὴ λογογραφία περιστρέφετο πρὸ πάντων περὶ τὰς κτίσεις πόλεων, τὴν ἰδρυσιν ἀποικιῶν καὶ τὰς γενεαλογίας ἡγεμόνων. Ὁ καθολικὸς δὲ καὶ παγκόσμιος χαρακτηρὸς τῆς τοιαύτης ἱστοριογραφίας συνάδει ἀκριβῶς πρὸς τὸν καθολικὸν χαρακτηρὰ τῶν τε τόπων καὶ τῶν χρόνων, ἐν οἷς ἐγεννήθη. Ἡ Ἰωνία, ἐν ἣ ἐγεννήθη, εὗρίσκετο τότε εἰς ἀδιαλείπτους σχέσεις πρὸς τοὺς Ἀσιατικοὺς λαοὺς. Αἱ ἀποικίαι αἱ Ἑλληνικαὶ ἰδίως αἱ τῆς Ἰωνικῆς πόλεως Μιλήτου, εἶχον ἔκταθῃ μέχρι τῆς ὑπερθεῖν τῆς Μαιώτιδος Σκυθίας, ἢ δ' ἐμπορία τῶν Μιλησίων ἐξετείνετο, ὡς εἰκάζουσι, μέχρι τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, ἴσως δὲ καὶ μέχρι Κίνας καὶ Θιβέτ (3). Κατὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ὁ Ἀριστέας ὁ Προκοννήσιος (560 π. Χ.) εἶχεν ἐν ἔτεσιν ἐννέα περιηγηθῆ πολλὰς χώρας τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τῆς σημερινῆς Εὐρωπαϊκῆς Ῥωσσίας καὶ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας καὶ εἶχε ποιήσει τὸ ἔπος τὸ περὶ Ἀριμασπῶν (λαοῦ τινος τῆς κεντρικῆς Ἀσίας), κατὰ τοὺς χρόνους τούτους (560 π. Χ.) καὶ ὁ φιλόσοφος Ἀναξίμανδρος ὁ Μιλήσιος εἶχε κατασκευάσει τὸν πρῶτον γνωστὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῇ Ἑλληνικῇ *Γεωγραφικὸν Πίνακα* ἕνα περίπου αἰῶνα πρὶν ἢ ὁ Ἑκαταῖος Μιλήσιος συγγράψῃ

(1) Ἀριστοτ. Πολ. Α' 1, 5 «Διό φασιν οἱ ποιηταὶ «βαρβάρων δ' Ἑλλήνας ἄρχειν εἰκόσ», ὡς ταυτὸ φύσει βάρβαρον καὶ δοῦλον ὄν».

(2) Ῥομ. Ἀρχ. Ε' 17 «...παρὰ τῆς κοινῆς ἱστορίας οἶδα μαθῶν, ἦν ποιητῶν τε οἱ παλαιότατοι καὶ συγγραφέων οἱ λογιώτατοι παραδεδώκασι».

(3) Φρονοῦσι τινὲς ὅτι οἱ Ὑπερβόρειοι τοῦ Ἡροδότου εἶναι αὐτοὶ οἱ τοῦ «Θυρανίου κράτους» κάτοικοι, εὗρίσκουσι δ' ἰκανὰ σημεῖα τῆς ταυτότητος τῶν Ἰσσηδόνων τοῦ Ἡροδότου πρὸς τοὺς ἀρχαίους κατοίκους τοῦ Θιβέτ.

τὴν πρώτην γνωστὴν ἡμῖν πραγματείαν τῆς παγκοσμίου γεωγραφίας («Γῆς περιόδου»). Τὸ παγκόσμιον ἀποικιακὸν κράτος τὸ Ἑλληνικόν, ἢ παγκόσμιος ἐμπορία, ἢ ἐπιστήμη τῆς καθολικῆς γεωγραφίας, αἱ περὶ τῆς γῆς καὶ τοῦ κόσμου γνώσεις καὶ φιλοσοφικαὶ θεωρίαι εὗρυναν τὸν γεωγραφικόν, ἐπιστημονικόν, ἱστορικόν καὶ ἐκπολιτιστικόν τῶν Ἑλλήνων ὀρίζοντα καὶ προήγαγον τὴν ἰδέαν τῆς καθολικῆς ἀνθρωπότητος. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ πρώτη Ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία ἦτο ἢ τῆς καθολικῆς ἱστορίας. Τὸ μέγα Περσικὸν κράτος τὸ πολιτικῶς ἐνώσαν σύμπασαν σχεδὸν τὴν εἰς τοὺς Ἑλληνας γνωστὴν Ἀσίαν καὶ ἐπεκτεῖναν τὴν δύναμιν αὐτοῦ καὶ ἐπὶ χώρας Ἑλληνικᾶς ἐνίσχυσε παρὰ τοῖς Ἑλλήσι τὴν ἰδέαν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ὅπως βραδύτερον τὸ παγκόσμιον κράτος τῆς Ῥώμης. Μέγας ἀντιπρόσωπος τῆς τοιαύτης καθολικῆς ἢ παγκοσμίου ἱστοριογραφίας, καίπερ μὴ ἐχούσης ἔτι τὸν τύπον συστηματικῆς ἱστοριογραφίας, εἶναι ὁ Ἡρόδοτος, ὅστις, κατὰ τὸν Διονύσιον, οὐ μόνον *κοινήν* Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων πράξεων ἐξένηνοχεν ἱστορίαν, ἀλλὰ «καὶ τὴν τε πραγματικὴν προαίρεσιν ἐπὶ τὸ μείζον ἐξήνεγκε καὶ λαμπρότερον, οὔτε πόλεως μίᾳς οὔτ' ἔθνος ἐνὸς προσελόμενος ἀναγράψαι, πολλὰς δὲ καὶ διαφόρους πράξεις ἐκ τε τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας, εἰς μίαν περιγραφὴν πραγματείας ἀγαγεῖν (1)» Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ἡρόδοτος δὲν ἐποίησατο χρῆσιν τοῦ ὀνόματος *κοινή* ἢ *καθολικὴ* ἱστορία, οὐδ' ἔχει τὸ ὄνομα «ἱστορία» παρ' αὐτῷ ἔννοια ἱστορικῆς συγγραφῆς ἢ μελέτης (ἴδ. σελ. 15 σημ. 1) ἀλλ' ὅμως αὐτὸ τὸ ἔργον τοῦ Ἡροδότου εἶναι ἱστορία καὶ γεωγραφία ἐν ταυτῷ παγκόσμιος. Ὁ καθολικὸς δὲ ἢ παγκόσμιος χαρακτηρὸς τῆς ἱστορίας δὲν περιορίζεται ἀπλῶς εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἔκτασιν καὶ τὸν ἐξωτερικὸν τύπον, ἀλλ' ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὴν ἰδέαν τὴν ἐσωτερικὴν. Διότι ὁ Ἡρόδοτος οὐ μόνον ἔλαβεν ὡς ὑπόθεσιν τῆς ἱστορίας αὐτοῦ τὰς πράξεις Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων, («ἔργα μεγάλα τε καὶ θωμαστά τὰ μὲν Ἑλλήσι, τὰ δὲ βαρβάροισι ἀποδεχθέντα») οὐ μόνον καθώρισε τὸν σκοπὸν τῆς ἱστορίας ὡς ἀποβλέποντα εἰς τὴν διαιώνισιν ἀξιωματικῶν γεγονότων, εἴτε ὑπὸ Ἑλλήνων ἐπράχθησαν ταῦτα εἴτε ὑπὸ βαρβάρων, ἀλλ' ἐξήνεγκε καὶ τὴν μεγάλην ἰδέαν τῆς ἱστορίας, θεωρήσας ταύτην ὡς πάλιν μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἀσίας, καὶ τὴν μεταξὺ τοῦ βαρβαρικοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου μεγάλην σύγκρουσιν ἀνήγαγεν εἰς ἔχθραν πρὸ αἰῶνων ὑφισταμένην μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἀσίας. Οὕτω παρὰ τῷ Ἡροδότῳ τὰ δύο μεγάλα κέντρα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ἡ δυτικὴ Ἀσία καὶ ἡ Ἑλλάς, ἢ Ἀσία καὶ ἡ Εὐρώπη, παρεστάθησαν ὡς ἔκπαιλα καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἱστορίας διὰ τῆς διηγετικῆς αὐτῶν πάλης ἐμψυχοῦντα τὴν ἰδέαν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ δημιουργοῦντα τὴν ἱστορίαν αὐτῆς.

(1) Διονυσ. Ἀλικαρν. ἐπιστολὴ πρὸς Πομπηϊόν. § γ' καὶ περὶ Θουκ. χαρ. ε'.

Ὁ Θουκυδίδης, ὁ πρῶτος καὶ μέγιστος τοῦ κόσμου πολιτικὸς ἱστοριογράφος, ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ συγγραφομένου ὑπ' αὐτοῦ τμήματος τῆς ἱστορίας, ἔχοντας ὑπόθεσιν καθαρῶς Ἑλληνικὴν, δὲν ἠδύνατο νὰ δώσῃ εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ χαρακτηριστὰ καθολικῆς ἱστορίας. Ἀλλὰ παρ' ὅλα ταῦτα ἡ τοῦ Θουκυδίδου ἱστορία φέρει κατὰ βάθος χαρακτηριστὰ ἱστορίας καθολικῆς. Ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν δὲν ἀπετέλει τότε ἓν ἔθνος, ἀλλ' ὀλόκληρον κόσμον· ὁ δὲ συγγραφεὺς ὁ ἐπιβαλλόμενος εἰς τὴν συγγραφὴν τοῦ μεγίστου καὶ σημαντικωτάτου, ὡς ἐφρόνει, πολιτικοῦ γεγονότος ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ ἠλαύνετο ἐν τῇ συγγραφῇ τῆς τοιαύτης ἱστορίας ὑπὸ πνεύματος πανελληνίου καὶ διὰ τοῦτο καθολικοῦ. Ἄλλως τε ὁ Θουκυδίδης δὲν ἀπέκλεισε κατ' ἀρχὴν τὸ βαρβαρικὸν ἂν μὴ ἀπὸ τοῦ κύκλου τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ, τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ κόσμου τῆς ἱστορίας(1). Καὶ αὐτὸ τὸ καθολικὸν ἀνθρώπινον πνεῦμα, ὑφ' ὃ φιλοσοφῶν ἠρομήνευσε τὰ ἐν τῷ μεγάλῳ πολέμῳ γεγονότα, ἐξηγούμενος τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐν τῇ καθόλου ἱστορικῇ αὐτῆς δράσει, ἀρκεῖ ἵνα παρὰσχη τῇ συγγραφῇ τοῦ Θουκυδίδου ἰδιότητα καὶ χαρακτηριστὰ ἱστορίας καθολικῆς, οὐχὶ μὲν κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἔκτασιν καὶ τὸν τύπον, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἀντίληψιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Καὶ ὁ μετὰ Θουκυδίδην δὲ τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν (τὰ «Ἑλληνικά») συγγράψας καὶ τὴν ἐκείνου ἱστορίαν συνεχίσας Ξενοφῶν καὶ ἐν ταύτῃ τῇ ἱστορίᾳ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις αὐτοῦ ἱστορικαῖς πραγματείαις (περὶ Κύρου Παιδείας, Κύρου Ἀναβάσεως) δὲν ἀπέκλεισε τὸ βαρβαρικὸν ἐκ τῆς ἱστορίας· καὶ αὐτὰ δὲ τὰ «Ἑλληνικά» συνέγραψεν ὑπὸ πνεῦμα πανελληνίου ἅμα καὶ καθολικὸν περιλαβὼν καὶ ἅπασαν τὴν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας συναπτομένην βαρβαρικὴν. Οἱ ἐπισημότεροι τῶν μετὰ Ξενοφῶντα ἱστορικῶν Θεόπομπος καὶ Ἐφορος συνέγραψαν ἱστορίας ἐχούσας ἔκτασιν καὶ τύπον καθολικώτερον. Περὶ τοῦ Ἐφόρου ὁ Πολύβιος λέγει ὁρθῶς ὅτι ἦτο ὁ πρῶτος συγγράψας ἱστορίαν καθολικὴν(2). Ἡ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν συγγραφέων τούτων ἰδρυθεῖσα μεγάλη Ἑλληνομακεδονικὴ μοναρχία καὶ ἡ ταύτην διαδεξαμένη ἔτι μείζων Ῥωμαϊκὴ κοσμοκρατορία καὶ ἡ διὰ τῶν μεγάλων τούτων καθολικῶν κρατῶν ἐπελθοῦσα πολιτικὴ ἐνότης καὶ πνευματικὴ κοινωνία τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς δυτικῆς Ἀσίας ἔτι μᾶλλον προήγαγον τὸ σύστημα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, οὐ μόνον καθ' ὅλην διὰ τῆς εἰς ἓνα πολιτικὸν κόσμον συναγωγῆς τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν παραδόσεων αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν

(1) Θουκ. Βιβλ. Α' 1 «Κίνησις γὰρ αὕτη μέγιστη δὴ τοῖς Ἑλλήσιν ἐγένετο καὶ μέρος τινὶ τῶν βαρβάρων, ὡς δὲ εἶπειν, καὶ ἐπὶ πλείστον ἀνθρώπων».

(2) Πολυβ. Ε' 33 «... Ἐφορον τὸν πρῶτον καὶ μόνον ἐπιβεβλημένον τὰ καθόλου γράψαι». Περὶ τοῦ καθολικοῦ χαρακτηριστοῦ τῆς ἱστορίας τοῦ Θεοπόμπου ἴδε τὰ ἐν σελ. 23—24 εἰρημένα.

ἐσωτερικὴν ἰδέαν τῆς καθολικότητος, διότι οὕτως ἔτι μᾶλλον ἀνεπτύχθη ἢ μεγάλη ἀοχὴ τῆς κοινότητος τοῦ ἀνθρώπινου βίου καὶ πολιτισμοῦ. Καὶ οἱ Ἕλληνες ἱστοριογράφοι τῶν χρόνων τῆς ἀρχῆς τῆς Ῥωμαϊκῆς δημοκρατίας καὶ τῶν πρώτων χρόνων τῆς αὐτοκρατορίας (Πολύβιος, Λιονύσιος, Διόδωρος) οὐ μόνον συνέγραψαν ἱστορίαν ὑπὸ πνεῦμα καθολικόν, ἀλλὰ καὶ ἠρομήνευσαν ἐπιστημονικῶς καὶ ἐξῆραν ἠθικῶς τὴν σημασίαν καὶ σπουδαιότητα τῆς καθολικῆς ἱστορίας. Ὁ Πολύβιος, ὅστις πολλαχοῦ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ ζητεῖ νὰ πείσῃ ἡμᾶς ὅτι πρῶτος αὐτὸς ἐπεβάλετο εἰς τὴν συγγραφὴν ἀληθοῦς καὶ τελείας παγκοσμίου ἱστορίας (ἦν ὀνομάζει ἱστορίαν *καθολικὴν καὶ κοινὴν*)(1) ἢ *σύνταξιν τῶν καθόλου*, κατ' ἀντίθεσιν τῆς κατὰ μέρος ἱστορίας ἢ τῆς ἐπὶ μέρος *συντάξεως*, ὡς καλεῖ τὴν ἱστορίαν τὴν ἔχουσαν ὑπόθεσιν ἴδιον τι τμήμα ἱστορίας) καὶ πολλαχῶς ἐρομήνευε τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ ἠθικὴν ὑπεροχὴν τῆς καθολικῆς ἱστορίας ἀπέναντι τῆς εἰδικῆς, φέρει τὴν πρὸς συγγραφὴν τοιαύτης ἱστορίας καθολικῆς ἐπιβολὴν αὐτοῦ εἰς ἄμεινον συνάφειαν καὶ σχέσιν πρὸς τὴν παγκόσμιον ἀοχὴν τῶν Ῥωμαίων, ὡς ταύτην ἐμπνεύσασαν αὐτῷ τὴν ἰδέαν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας(2). Ἀληθῶς δὲ τὸ μέγα γεγονός τῆς ἰδρύσεως τῆς Ῥωμαϊκῆς μοναρχίας, οὐ μόνον ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ μεγαλείου τοῦ πολιτικοῦ καὶ τῆς ἀρετῆς τῆς πολιτικῆς καὶ ἀνθρωπίνης τῆς παρισταμένης ἐν αὐτῇ, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν αἰτίων τῶν συντελεσάντων εἰς τὸ τοιοῦτον μεγαλεῖον διὰ τῆς ἀλληλοδιαδόχου καταλύσεως τῶν μεγάλων Ἑλληνασιατικῶν κρατῶν τῆς μεγάλης πολιτικῆς συμπολιτείας τῆς προελθούσης ἐκ τῆς καταλύσεως τοῦ κράτους τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἦτο ἐπιτηδειότατον νὰ ἐξεγείρῃ καὶ νὰ ἐξάρῃ ἠθικῶς τὰ πνεύματα πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ ἀνθρώπινου βίου καὶ ἰδίως τοῦ πολιτικοῦ μεγαλείου τῶν ἐθνῶν. Ἡ ἰδέα ἢ πολιτικὴ ἢ ὑπὸ τὸ πολιτικὸν μεγαλεῖον τῆς Ῥώμης εἰκονίζουσα τὸν ἱστορικὸν βίον ὑπὸ τὴν ὑψίστην τούτου πολιτικὴν ἀνάπτυξιν καὶ συγκέντρωσιν ἀνέπτυξε, πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς κοινῆς ἀνθρω-

(1) Πολυβ. Η' 4.

(2) Πολυβ. Α' 4 «Τὸ γὰρ τῆς ἡμετέρας πραγματείας ἴδιον καὶ τὸ θαυμάσιον τῶν καθ' ἡμᾶς καιρῶν τοῦτο ἔστιν, ὅτι καθάπερ ἡ τύχη σχεδὸν ἅπαντα τὰ τῆς οἰκουμένης πράγματα πρὸς ἓν ἐκλινε μέρος, καὶ πάντα γενεῖν ἠνάγκασε πρὸς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν· οὕτω καὶ διὰ τῆς ἱστορίας ὑπὸ μίαν σύνοψιν ἀγαγεῖν τοῖς ἐντυγχάνουσι τὸν χειρισμὸν τῆς τύχης, ὃ κέρηται πρὸς τὴν τῶν ὄλων πραγμάτων συντέλειαν. Καὶ γὰρ τὸ προκαλεσάμενον ἡμᾶς καὶ παρορμηθῆσαν πρὸς τὴν ἐπιβολὴν τῆς ἱστορίας, μάλιστα τοῦτο γέγονε· σὺν δὲ τούτῳ καὶ τὸ μηδένα τῶν καθ' ἡμᾶς ἐπιβεβληθῆναι τῇ τῶν καθόλου πραγμάτων συντάξει· πολὺ ἂν ἦττον ἔγωγε πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἐφιλοτιμήθην. Νῦν δ' ὄρων τοὺς μὲν κατὰ μέρος πολέμους καὶ τινὰς τῶν ἅμα τούτοις πράξεων καὶ πλείους πραγματευομένους, τὴν δὲ καθόλου καὶ συλλήβδην οἰκονομίαν τῶν γεγονότων πότε καὶ πόθεν ὀρηθήναι καὶ πῶς ἔσχε τὴν συντέλειαν ταύτην, οὐδ' ἐπιβαλλόμενον οὐδένα βασιλεύειν, ὅσον γε καὶ ἡμᾶς εἰδέναι· παντελῶς ὑπέλαβον ἀναγκαῖον εἶναι τὸ μὴ παραλιπεῖν μηδ' εἶσαι παρελθεῖν ἀνεπιστάτως τὸ κάλλιστον ἅμα καὶ ὠφελιμώτατον ἐπιτήδευμα τῆς τύχης».

πότητος και κοινῆς ἀνθρωπίνης πολιτείας, τὴν ἰδέαν παγκοσμίου ἱστορίας(1). Καὶ αὐτὸ τὸ Ἰουδαϊκὸν ἔθνος τὸ περιορίζον τὴν ἀνθρωπίνην καθολικότητα ἐν ἑαυτῷ δὲν ἔμεινεν ἀλλότριον, τοῦλάχιστον ἀρνητικῶς, πρὸς τὴν ἠθικὴν ταύτην ἔξαρχον τὴν ἐκ τοῦ πολιτικοῦ μεγαλείου ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐμπνεομένην καὶ ἐν τῷ βιβλίῳ τῷ ἀποδιδομένῳ εἰς τὸν προφήτην Δανιήλ, ὄντι δὲ ἔργῳ τοῦ Β' π. Χ. αἰῶνος (τῶν χρόνων Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς) ἐξηγγέλθη ὡς ἐν «ἀποκαλύψει» ἢ ἀλλεπάλληλος κοσμοκρατορικὴ ἀρχὴ τῶν μεγάλων κρατῶν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης. Ὁ κόσμος καὶ ἡ ἀνθρωπότης, καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ Κυρίου ἐκλεκτὸς λαός, παρεστάθησαν ὡς προωρισμένοι ὑπὸ τῆς θείας τοῦ παντὸς οἰκονομίας νὰ υποκινήσωσιν ἀλληλοδιαδόχως εἰς τέσσαρας παγκοσμίους μοναρχίας, ἤτοι α') τὴν τοῦ Ἀσσυροβαβυλωνιακοῦ κράτους, β') τοῦ Μηδοπερσικοῦ., γ') τοῦ Ἑλληνομακεδονικοῦ καὶ δ') τοῦ Ῥωμαϊκοῦ. καθὰ περὶ τούτων ἐκτενέστερον ἀλλαχοῦ ποιησόμεθα λόγον. Οὕτω κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς ἢ καθολικότης ἢ πολιτικὴ ἢ ἐκδηλουμένη ἐν τοῖς μεγάλοις παγκοσμίοις κράτεσιν, ἐν δὲ τῇ Ῥωμαϊκῇ ἀρχῇ σαφεστέραν ἅμα δὲ καὶ διαρκεστέραν λαβοῦσα ὑπόστασιν, ἀνῆχθη ἐν τῇ διανοίᾳ τῶν ἱστοριογράφων εἰς τὴν ἰδέαν τῆς καθολικῆς ἱστορίας ἐξαίρουσαν τὴν σπουδαιότητα τῆς τοιαύτης ἱστορίας. Ὑπὸ τὸ κράτος τοιαύτης ἰδέας ἐπιβάλετο εἰς τὴν σύνταξιν τῆς *καθολικῆς* (ἢ, ὡς καλεῖ οὗτος, *κοινῆς*) (2) ἱστορίας αὐτοῦ ὁ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος καὶ τοῦ Αὐγούστου σύγχρονος Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ὅστις ἐν τῇ καθολικότητι τῆς ἱστορίας καθ' ὕλην τε καὶ κατὰ τύπον ἐπειράθη νὰ ὑπερακοντίσῃ πάντας τοὺς πρὸ αὐτοῦ παριδῶν δὲ καὶ ὅσα ὁ Πολύβιος περὶ τῆς καθολικῆς αὐτοῦ ἱστορίας εἶπε, τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἱστορίαν ἐθεώρησεν ὡς τὴν τελειοτάτην *κοινὴν* ἢ παγκόσμιον ἱστορίαν(3), καὶ οὐ μόνον

(1) Πολυβ. Α' 3. «Ἐν μὲν οὖν τοῖς πρὸ τούτων χρόνοις ὥσανει σποράδας εἶναι συνέβαινε τὰς τῆς οἰκουμένης πράξεις, διὰ τὸ καὶ κατὰ τὰς ἐπιβολάς, ἔτι δὲ συντελείας αὐτῶν ὡς καὶ κατὰ τόπους διαφέρειν ἕκαστα τῶν πεπραγμένων. Ἀπὸ δὲ τούτων τῶν καιρῶν οἰοεὶ σωματοειδῆ συμβαίνει γίνεσθαι τὴν ἱστορίαν, συμπλέκεσθαι τε τὰς Ἰταλικὰς καὶ Λυβικὰς πράξεις ταῖς τε κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ ταῖς Ἑλληνικαῖς καὶ πρὸς ἐν γίνεσθαι τέλος τὴν ἀναφορὰν ἀπάντων». Πρβλ. Γ' 1 «Ὅντος γὰρ ἐνός ἔργου καὶ θεάματος ἐνός τοῦ σύμπαντος, ὅπερ τούτου γράφειν ἐπιχειρήκαμεν, τοῦ πῶς καὶ πότε καὶ διὰ τί πάντα τὰ γνωριζόμενα μέρη τῆς οἰκουμένης ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων δυναστείαν ἐγένετο».

(2) Τοῦ ὀνόματος τούτου ποιοῦνται χρῆσιν, ὡς εἴπομεν, καὶ ὁ Διονύσιος, καὶ ὁ Διόδωρος, ἔτι δὲ καὶ ὁ Σράβων ποιοῦμενος λόγον περὶ «τῆς κοινῆς ἱστορίας γραφῆς» (Στράβων Α' 382 «Οἱ δ' ἐν τῇ κοινῇ τῆς ἱστορίας γραφῆς χωρὶς ἀποδείξαντες τὴν τῶν ἡλείρωις τοπογραφίαν καθάπερ Ἐφορός τε ἐποίησε καὶ Πολύβιος»). Τοῦ ὄρου «καθολικὴ ἱστορία» ἐποιήσατο χρῆσιν κατὰ Σουίδα καὶ ὁ τοῦ Διοδώρου σύγχρονος Νικόλαος ὁ Δαμασκηνός.

(3) Διοδ. Σικελ. Α' 3. «Θεωροῦντες ἡμεῖς δικαίας ἀποδοχῆς τυγχάνοντας τοὺς ταύτην (τὴν ἱστορίαν) πραγματευομένους προήχθημεν ἐπὶ τὸν ὅμοιον τῆς ὑποθέσεως ζῆλον»

ὑπὸ ἔννοιαν καὶ ἔποιεν ἐπιστημονικὴν τε καὶ ἠθικὴν ἐξῆρε τὸ μεγαλεῖον τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἔποιεν μεθοδικότητος καὶ πρακτικῆς ὠφελείας πρὸς ἀνάγνωσιν παρέστησε τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς. Τὴν ἠθικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν ἀξίαν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἀνήγαγεν ὁ Διόδωρος εἰς τὴν μεγάλην ἀρχὴν τῆς πρὸς ἀλλήλους συγγενείας πάντων τῶν κατὰ τόπους καὶ χρόνους διεστηκότων ἀνθρώπων. Ἡ παγκόσμιος ἱστορία, κατὰ τὸν ἱστοριογράφον τοῦτον, τὰς κοινὰς τῆς *οἰκουμένης*(1) πράξεις καθάπερ μιᾶς πόλεως ἀναγράφουσα καθίσταται οὕτω θησαυρὸς κοινὸς πασῶν τῶν ἱστορικῶν πράξεων, καὶ οἱ τοιαύτας ἱστορίας συγγράφοντες διὰ τῆς καθολικῆς ταύτης ἀναγραφῆς καὶ ἱστορίας παντὸς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου γίνονται τρόπον τινὰ «ὑπουργοὶ τῆς θείας προνοίας». Ὑπὸ μεθοδικὴν δὲ καὶ πραγματικὴν ἔποιεν ἐξαίρων πολλαχῶς ὁ Διόδωρος τὴν ἀξίαν καὶ χρησιμότητα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας καὶ τὴν ὑπεροχὴν αὐτῆς ἐπὶ τῶν κατὰ μέρος ἱστοριῶν, ὡς μέγα γενικὸν προτέρημα τῆς τοιαύτης ἱστορίας θεωρεῖ τὴν συνεχῆ καὶ ἀδιάσπαστον ἐνότητα καὶ συνάφειαν ἐν τῇ ἀφηγήσει τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ τὴν γενικότητα καὶ καθολικότητα τῶν ἐκ τῆς μελέτης τῆς παγκοσμίου ἱστορίας γνώσεων (2).

ἐπιστήσαντες δὲ τὸν νοῦν τοῖς πρὸ ἡμῶν συγγραφεῦσιν, ἀπεδεξάμεθα μὲν ὡς ἐνὶ μάλιστα τὴν προαίρεσιν αὐτῶν, οὐ μὴν ἐξειργάσθαι πρὸς τὸ συμφέρον καὶ τὸ δυνατόν τὰς πραγματείας αὐτῶν ὑπελάβομεν. Κειμένης γὰρ τοῖς ἀναγινώσκουσι τῆς ὠφελείας ἐν τῷ πλείστας καὶ ποικιλωτάτας περιστάσεις λαμβάνειν, οἱ πλείστοι μὲν ἔθνοισι ἢ μιᾶς πόλεως αὐτοτελεῖς πολέμους ἀνέγραψαν, ὀλίγοι δ' ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων ἀρξάμενοι τὰς κοινὰς πράξεις ἐπεχείρησαν ἀναγράφειν μέχρι τῶν καθ' αὐτοὺς καιρῶν, καὶ τούτων οἱ μὲν τοὺς οἰκείους χρόνους ἐκάστοις οὐ παρέξεν, οἱ δὲ τὰς τῶν βαρβάρων πράξεις ὑπερέβησαν, ἔτι δ' οἱ μὲν τὰς παλαιὰς μυθολογίας διὰ τὴν δυσχέρειαν τῆς πραγματείας ἀπεδοκίμασαν, οἱ δὲ τὴν ὑπόστασιν τῆς ἐπιβολῆς οὐ συνετέλεσαν, μεσολαβηθέντες τὸν βίον ὑπὸ τῆς περρωμένης. Τῶν δὲ τὴν ἐπιβολὴν ταύτης τῆς πραγματείας πεποιημένων οὐδεὶς προεβίβασε τὴν ἱστορίαν κατωτέρω τῶν Μακεδονικῶν καιρῶν· οἱ μὲν γὰρ εἰς τὰς Φιλίππου πράξεις, οἱ δ' εἰς τὰς Ἀλεξάνδρου, τινὲς δ' εἰς τοὺς διαδόχους ἢ τοὺς ἐπιγόνους κατέστρεψαν τὰς συντάξεις· πολλῶν δὲ καὶ μεγάλων τῶν μετὰ ταῦτα πράξεων ἀπολελειμμένων μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς βίου, τῶν ἱστοριογράφων οὐδεὶς ἐπεβάλετο αὐτὰς μιᾶς συντάξεως περιγραφῆς πραγματεῦσθαι διὰ τὸ μέγεθος τῆς ὑποθέσεως».

(1) Διοδ. Σικελ. Α' 4 «Διὸ καὶ ἐρριμμένων τῶν τε χρόνων καὶ τῶν πράξεων ἐν πλείοσι πραγματείας καὶ διαφοροῖς συγγραφεῦσι δυσπερίληπτος ἢ τούτων ἀνάληψις γίνεται καὶ δυσμνημόνευτος. Ἐξετάσαντες οὖν τὰς ἐκάστου τούτων διαθέσεις ἐκρίναμεν ὑπόθεσιν ἱστορικὴν πραγματεῦσθαι τὴν πλείστα μὲν ὠφελῆσαι δυναμένην, ἐλάχιστα δὲ τοὺς ἀναγινώσκοντας ἐνοχλήσουσαν. Εἰ γὰρ τις τὰς εἰς μνήμην παραδεδομένας τοῦ σύμπαντος κόσμου πράξεις, ἀρξάμενος ὥσπερ τινὸς μιᾶς πόλεως, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀναγράψαι κατὰ τὸ δυνατόν...».

(2) Διοδ. Σικελ. Αὐτόθι «Ἡ δ' ἐν μιᾶς συντάξεως περιγραφῆς πραγματεία τὸ τῶν πράξεων ἐρρόμενον ἔχουσα τὴν μὲν ἀνάγνωσιν ἐτοιμὴν παρέχεται, τὴν δ' ἀνάληψιν ἔχει παντελῶς

Ἡ τε Ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορία διὰ τῶν κοσμοϊστορικῶν καὶ πολλῶν μᾶλλον διὰ τῶν ἀληθῶς κοσμοπολιτικῶν, οὕτως εἰπεῖν, τάσεων αὐτῆς καὶ ὁ συγχρόνως μετ' αὐτῆς γεννηθεὶς καὶ ἀναπτυχθεὶς Χριστιανισμὸς ἐπίσης προήγαγον πολιτικῶς καὶ ἠθικῶς τὴν ἰδέαν τῆς καθολικῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς παγκοσμίου ἀνθρωπίνης πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς κοινωνίας καὶ τοῦ κοινοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ὑπὸ πολιτικὴν ἔποψιν ὁ κόσμος ἐθεωρεῖτο ἀποτελῶν μίαν πολιτείαν ἢ μίαν οἰκογένειαν πολιτικὴν συνδέουσαν ἐν τῇ ἐνότητι τῆς πολιτείας ποικίλους τὴν καταγωγὴν λαούς. Ὁ βαρβαρικὸς κόσμος, ὁ ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἐθεωρεῖτο οἰονεὶ παράρτημα τοῦ παγκοσμίου κράτους τῆς Ῥώμης ἢ μᾶλλον τοῦ καθολικοῦ κράτους τῆς πεπολιτισμένης ἀνθρωπότητος τοῦ καλουμένου Ῥωμαϊκοῦ. Ὑπὸ ἠθικὴν δ' ἔποψιν ὁ Χριστιανισμὸς ἐπέβαλε τὴν θρησκευτικὴν ἐνότητα ἐν πνεύματι ἀδελφότητος καὶ κοινωνικῆς ἰσότητος ἀνεξαρτήτως φυλετικῆς ἢ ἐθνικῆς διαφορᾶς. Ἡ ἀναμόρφωσις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἢ ἐπὶ τοῦ Κωνσταντινου, καὶ αἱ μεταναστεύσεις λαῶν καὶ ἡ λεγομένη κατάλυσις τοῦ δυτικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους οὐδεμίαν ἐπήνεγκον μεταβολὴν εἰς τὰς περὶ καθολικῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος θεωρίας, ἐν μέρει μάλιστα ἔτι μᾶλλον ἐπέρρωσαν αὐτάς. Διότι ὁ βαρβαρικὸς κόσμος ἢ μᾶλλον ὁ Λατινοβαρβαρικὸς (ἢ Λατινογερμανικὸς ἢ Γερμανορρωμαϊκὸς) κόσμος ὁ ἐγεγνηθεὶς νῦν ἐν τῇ Δύσει ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ Λατινικοῦ κόσμου ἔλαβε μείζονα ἐσωτερικὴν ἐνότητα διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ διὰ τῆς καθολικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα καὶ τῆς Χριστιανικῆς Ῥώμης. Ἡ δὲ διὰ τῆς παπικῆς ἀρχῆς ἀνίδρυσις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους τῆς Δύσεως ἐν τῇ μεγάλῃ μοναρχίᾳ τοῦ Φράγκου βασιλέως Καρόλου τοῦ Μεγάλου τοῦ ἀναρρηθέντος ὑπὸ τοῦ Πάπα «αὐτοκράτορος» τῆς Ῥώμης (800), καὶ ἔτι βραδύτερον ἐν τῷ «ἀγίῳ Ῥωμαϊκῷ κράτει τοῦ Γερμανικοῦ ἔθνους», ἦτο τὸ πολιτικὸν ἰδεῶδες τῆς νέας ἐνότητος τοῦ κόσμου ὑπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας. Ἡ Εὐρώπη ἢ ἀποτελοῦσα ἐνότητι ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐνότητι πολιτικὴν ἐν τῷ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καθιερωθέντι ἀγίῳ Ῥωμαϊκῷ

κράτει παρίσταται νῦν ὡς ἀποτελοῦσα καθολικὴν τινα κοινωνίαν πολιτικὴν μέλλουσαν ν' ἄρξῃ τοῦ κόσμου διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ διαδιδόμενου καθ' ἅπασαν τὴν ἀνθρωπότητα. Αἱ τέσσαρες μεγάλοι παγκόσμιοι μοναρχίαι τοῦ προφήτου Δαυὶδ ἐγένοντο νῦν δόγματα θρησκευτικῆς, αἶμα δὲ καὶ ἱστορικῆς καὶ πολιτικῆς πίστεως. Ἡ τετάρτη τῆς προφητείας μεγάλη μοναρχία ἐθεωρεῖτο νῦν ἡ χριστιανικὴ Ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορία ἢ μέλλουσα νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν Χριστιανικὴν πίστιν εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον καὶ ν' ἄρξῃ ἐπὶ τῆς γῆς μέχρι τῆς συντελείας τῶν αἰῶνων ἀποτελοῦσα τὴν μόνην καὶ καθολικὴν πολιτείαν τοῦ ἠνωμένου Χριστιανικοῦ κόσμου. Ἦτο δυνατόν ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἰδεῶν τούτων νὰ μὴ ἀναπτυχθῇ καὶ ἐπικρατήσῃ ἡ ἰδέα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας; Ἡ ἰδέα αὕτη ἐπικρατήσασα ἰσχυρῶς καθ' ὅλον τὸν μέσον αἰῶνα ἐδημιούργησε τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν τῶν χρόνων τούτων τῶν ἀρχομένων ἀπὸ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ διὰ τῶν τεσσάρων καθολικῶν μοναρχιῶν περιλαμβάνουσας ἅπασαν τὴν ἱστορίαν τῆς κατὰ τὰς τέσσαρας χρονικὰς περιόδους ὑπὸ τὰς μοναρχίας ἐκείνας τασομένης ἀνθρωπότητος(1).

Ἐν τῷ Ἀνατολικῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει, ἦτοι ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ διετηρήθη μὲν ἡ ἰδέα τῆς καθολικότητος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ὡς καὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ὑπὸ χαρακτήρα καθολικότητος Ἑλληνικῆς, ἐχούσης μᾶλλον βάθος ἐσωτερικὸν ἢ πλάτος ἐξωτερικόν, μᾶλλον βάθος πνευματικὸν ἢ ἔκτασιν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν. Ἐν Ἀνατολῇ, ἀντιθέτως πρὸς τὰς κοσμοκρατορικὰς παραδόσεις τῆς Δύσεως ἀνεπτύχθη καὶ ἐπεκράτησεν ἡ ἰδέα τῆς ἐξωτερικῆς περιορισμένης, ἐθνικῆς τρόπον τινα, καθολικότητος Ἑλληνικῆς ἢ Ῥωμαϊκῆς, καὶ βραδύτερον τῆς καθολικότητος τῆς ὀρθοδοξίας. Τὰ ὀνόματα *οἰκουμένη*, *οἰκουμηνικὸς* ἐκληροδοτήθησαν ἀπὸ τῆς πολιτείας τῆς Ῥωμαϊκῆς(2) εἰς τὸ Ἑλληνορρωμαϊκὸν

(1) Ἐννοεῖται ὅτι ἐκάστη μοναρχία δὲν ἐθεωρεῖτο ὡς ἄρχουσα τοῦ ὅλου κόσμου, ἀλλ' ἐκπροσωποῦσα τὴν ὅλην καθ' ἑαυτὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος.

(2) Οἰκουμένη ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τὸ οἰκούμενον ὑπ' ἀνθρώπων μέρος τῆς γῆς, ἐνίοτε δὲ αὐτὴ ἡ πᾶσα γῆ. Πρβλ. Ἀριστοτ. περὶ Ψυχ. Γ' 3, 10 «Φαίνεται μὲν ὁ ἥλιος ποδιαῖος, πεπίστευται δ' εἶναι μείζον τῆς οἰκουμένης». Ὁ Στράβων (Β' 112) ἐπιστημονικῶς καθορίζει οὕτω τὴν «οἰκουμένην»: «Ὑποκείσθω δὴ σφαιροειδῆς ἡ γῆ σὺν τῇ θαλάττῃ... νοεῖσθω δὲ πεντάζωνος καὶ ὁ ἰσημερινὸς τεταγμένος ἐν αὐτῷ κύκλος καὶ ἄλλος παράλληλος, ὁρίζων τὴν κατεφυγμένην ἐν τῷ βορείῳ ἡμισφαιρίῳ, καὶ διὰ τῶν πόλων τέμνον τις τούτους πρὸς ὀρθάς· τοῦ δὲ βορείου ἡμισφαιρίου δύο περιέχοντος τεταρτημόρια γῆς, ἃ ποιεῖ ὁ ἰσημερινὸς πρὸς τὸν διὰ τῶν πόλων, ἐν ἐκατέρῳ τούτων ἀπολαμβάνεται τετράπλευρον χωρίον, οὗ ἡ μὲν βόρειος πλευρὰ ἡμισυ τοῦ πρὸς τῷ πόλῳ παραλλήλου ἐστίν, ἡ δὲ νότιος τοῦ ἰσημερινῷ ἡμισυ, αἱ δὲ λοιπαὶ πλευραὶ τμηματὰ εἰσι τοῦ διὰ τῶν πόλων ἀντιζείμενα ἀλλήλους, ἴσα τὸ μήκος· ἐν θατέρῳ δὲ τῶν τετραπλευρῶν τούτων (ὁποτέρῳ δ' οὐδὲν ἂν διαφέρειν δόξειεν), ἰδρῦσθαι φάμεν τὴν καθ' ἡμᾶς οἰκουμένην πεπύκλυτον θαλάσσην καὶ οἰκίαν νήσῳ». Τῆς οἰκουμένης ταύτης, κατὰ τὸν Στράβωνα,

εὐπαρακολούθητον· καθόλου δὲ τῶν ἄλλων τοσοῦτον ὑπερέχειν ταύτην ἡγητέον, ὅσῳ χρησιμώτερον ἐστὶ τὸ πᾶν τοῦ μέρους, καὶ τὸ συνεχὲς τοῦ διηρημένου, πρὸς δὲ τούτοις τὸ διηρημένον τοῖς χρόνοις τοῦ μηδὲ γνοσκομένου τίσιν ἐπράχθη καιροῖς». Ἄλλ' ὅ,τι ἰδίως ἀφορᾷ εἰς τὸ *εἰρόμενον* καὶ τὸ *συνεχὲς* καὶ *διηρημένον* τῆς ἱστορίας, τοῦτο ἀναφερόμενον μᾶλλον εἰς τὴν μέθοδον τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἀπαραίτητον εἰς πᾶσαν ἱστορίαν, οὐχὶ δ' ἀπλῶς εἰς τὴν καθόλου. Πρβλ. Διον. Ἄλικ. Περὶ Θεοκ. Χαρακτ. θ' «Ὅλη γὰρ ἡ βίβλος οὕτω κέκοπται καὶ τὸ διηρημένον τῆς ἀγγελίας ἀπολώλεκε· πλανώμεθα δὲ καθάπερ εἰκὸς καὶ δυσκόλως τοῖς δηλουμένοις παρακολουθοῦμεν, ταραττομένης ἐν τῷ διασπᾶσθαι τὰ πράγματα τῆς διανοίας, καὶ τὰς ἡμιτελεῖς τῶν ἀκουσθέντων μνήμας οὐ ῥηδῖως οὐδ' ἀκριβῶς ἀναφερούσης· *χρὴ δὲ τὴν ἱστορικὴν πραγματείαν εἰρομένην καὶ ἀπερίσπαστον εἶναι, ἄλλως τε ἐπειδὴν περὶ πολλῶν γίνεται πραγμάτων καὶ δυσαναμαθήτων*».

κράτος τοῦ Βυζαντίου ἔτι δὲ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ διὰ τοῦ κράτους καὶ τῆς Ἐκκλησίας εἰς τοὺς θεσμοὺς τοὺς πολιτικοὺς καὶ ἐκκλησιαστικοὺς τοῦ Βυζαντίου καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην(1). Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ *παγκόσμιος ἱστορία* ἐν τῇ Βυζαντινῇ ἱστοριογραφίᾳ μετεῖχεν ἐν ἴσσοι βαθμῶ τοῦ θρησκευτικοῦ ἐκείνου ἰδεώδους, καὶ αἱ περὶ τῶν τεσσάρων μοναρχιῶν παραδόσεις δὲν ἐπέδρασαν ἐνταῦθα, ὅσον ἐν τῇ Δύσει, ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἰδέας αὐτῆς ἱστορίας (ἴδ. κατωτ.). Ἐν Βυζαντίῳ οἱ μὲν ἔσχατοι τῶν ἐθνικῶν ἱστοριογράφων (ὡς ὁ Εὐνάπιος, ὁ Ὀλυμπιόδωρος, ὁ Ζώσιμος) συνέγραψαν τὴν καθολικὴν ἱστορίαν ὑπὸ πνεῦμα οἱ τῆς τοῦ Πολυβίου «σχολῆς» ἢ δὲ κυρίως Βυζαντινῆ ἱστοριογραφία τῶν Χριστιανῶν χρονογράφων τοῦ Βυζαντίου καὶ ὑπὸ τὰ ὀνόματα «οἰκουμενικῆς» καὶ «*παντοδαπῆς*» (κατὰ Εὐσέβιον) ἱστορίας ἢ χρονογραφίας διετήρησε τὸ πνεῦμα τῆς Ἑλληνικῆς καθολικῆς ἱστοριογραφίας τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων ὑπὸ χροιάν χριστιανικὴν, καὶ μέθοδον νέαν, δι' ἧς τεχνικῶς συνδέεται ἢ ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν χαραδόσεων γνωστῆ καθολικῆ ἱστορία, καὶ μετ' αὐτῆς ἡ Βυζαντινῆ, πρὸς τὰς κοσμοϊστορικὰς παραδόσεις τῆς παλαιᾶς Διαθήκης. Καὶ αὐτὴ ἡ κυρίως ἐκκλησιαστικὴ ἱστοριογραφία τοῦ Βυζαντίου, ἧς ἀρχηγὸς καὶ διαπρεπὴς ἀντιπρόσωπος ὁ Εὐσέβιος, εἶχε χαρακτῆρα θετικώτερον καὶ ἐπιστημονικώτερον ἢ ἡ τῆς Δύσεως.

Ἡ σὺν τῷ χρόνῳ ἐξασθένεισι καὶ ἡ πτώσις τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἔθηκε τέρμα εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἱστοριογραφίαν καὶ εἰς τὸ ἐν Βυζαντίῳ διαμορφωθὲν σύστημα τῆς καθολικῆς ἱστορίας. Ἄλλ' ἡ κατάλυσις τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους καὶ ἡ ἐν Εὐρώπῃ ἴδρουσις μεγάλῃς καθολικῆς Ἰσλαμικῆς μοναρχίας ἀπειλούσης τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Εὐρώπης καὶ τὴν ὑπαρξίν αὐτῆν τοῦ Χριστιανισμοῦ διέλυσεν ἐν μέρει καὶ ἐν τῇ Δύσει τὰ μεγάλα ὄνειροπολήματα τοῦ παγκοσμίου Χρι-

τὰ πρὸς μεσημβριαν ὄρια ἐξετείνοντο μέχρι τοῦ *παρὰλλῆλου* τοῦ διερχομένου διὰ τῶν τόπων τῶν κειμένων τρισχιλίους σταδίους νοτιώτερον τῆς Μερόης, τὰ δὲ βόρεια μέχρι τῆς Ἰέρνης (Ἰρλανδίας) καὶ τῆς χώρας τῶν Ῥωξολανῶν Σκυθῶν τῶν οἰκούντων ὑπὲρ τὸν Βορυσθένην. Ἄλλ' εἰς τοσοῦτον μικρὸν τμήμα τῆς γῆς περιορίζων ὁ Στράβων τὴν οἰκουμένην δὲν ἀμφισβητεῖ τὴν πιθανότητα ὑπάρξεως καὶ ἄλλης ἐπὶ τῆς γῆς «οἰκουμένης» ἀγνώστου εἰς τὴν κατ' αὐτὸν ἐπιστήμην. Καὶ τοιαύτη μὲν ἡ ἐπιστημονικὴ ἔννοια τοῦ ὀνόματος. Ἄλλ' ἡ πολιτικὴ τοῦτου σημασία, ἧς ποιοῦνται χρῆσιν ὁ τε Πολύβιος καὶ οἱ ἄλλοι τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων Ἑλληνας συγγραφεῖς, εἶναι μᾶλλον ἢ τοῦ κόσμου τοῦ ὑποτεταγμένου ὑπὸ τὸ κράτος τῆς Ῥώμης καὶ κατὰ τοῦτο οὐχὶ ἡ ἔννοια, ἀλλ' ἡ χρῆσις τοῦ ὀνόματος (οἰκουμένη) συνάδει πρὸς τὸ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις «*orbis terrarum* (κύκλος τῆς γῆς)».

(1) Οὕτως *οἰκουμένην* καλεῖ ὁ Θεοφύλακτος ὁ Σιμοκάτης τὸ Βυζαντινὸν κράτος (πρβλ. καὶ «οἰκουμενικὸς διδάσκαλος», οἰκουμενικὸς πατριάρχης) συγγράφας αὐτὸς «οἰκουμενικὴν ἱστορίαν», ἧτις εἶναι κατ' οὐσίαν ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους.

στιανικοῦ κράτους τῆς τετάρτης μεγάλῃς μοναρχίας τῆς προφητείας τοῦ Δανιήλ. Καὶ ἄλλα δ' αἴτια σπουδαία συνετέλεσαν πρὸς τοῦτο. Καθ' ὃν ἀκριβῶς χρόνον ἔπιπτε τὸ Ἀνατολικὸν Ῥωμαϊκὸν κράτος, τὸ ἄγιον Ῥωμαϊκὸν κράτος τῆς Δύσεως ἀπέβαλλε διηνεκῶς πᾶσαν τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν δύναμιν καὶ καθίστατο ἀπλῶς σκιά καὶ ἰδέα ἄνευ πραγματικῆς δυνάμεως ἱστορικῆς. Ἡ ἀπὸ τοῦ ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνος ἀφῆραμένη ἐπίδοσις τῆς μοναρχικῆς ἐξουσίας ἐν τοῖς διαφόροις Εὐρωπαϊκοῖς κράτεσι καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἐκ τῆς καταλύσεως τῆς φεουδαλικῆς μοναρχίας προελθούσα ἀρχὴ κρατῶν μοναρχικῶν ἐθνικῶν καὶ τὸ ἀπὸ τοῦ ΙΣ' αἰῶνος ἐνισχυόμενον σύστημα τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἰσορροπίας καθιέρωσε κατὰ μικρὸν ἐν τῷ πολιτικῷ συστήματι καὶ ἠμπέδωσεν ἐν τῇ πολιτικῇ συνειδήσει τῶν λαῶν τὴν ἀρχὴν τῆς χριστιανικῆς Εὐρωπαϊκῆς συμπολιτείας κρατῶν καὶ ἐθνῶν, τῆς ἀναρρούσης πρᾶγματι τὴν ἰδέαν καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ παγκοσμίου Χριστιανικοῦ κράτους. Ἦδη κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα ὁ Μακιαβέλης ἐνεκαίεισε νέον σύστημα καὶ νέαν μέθοδον ἱστορικὴν ἀνατρέπουσαν κατὰ βάθος τὸ δόγμα τῶν τεσσάρων μοναρχιῶν καὶ εἰσηγούμενην νέας περιόδους ἐν τῇ μεθοδικῇ διαίρεσει τῆς ἱστορίας ἀναλόγους πρὸς τὸν πραγματικώτερον ὑπ' αὐτῆς διατυπωθέντα χαρακτῆρα τοῦ πολιτικοῦ βίου. Ἡ μεγάλη περίοδος τῆς «Ἀναγεννήσεως» (1), αἱ μεγάλαι ἀνακαλύψεις αἱ γεωγραφικαὶ καὶ αἱ πρόοδοι τῆς ἄλλης ἐπιστήμης, διέλυσαν τέλει τὰ περὶ τετάρτης μοναρχίας ὄνειρα. Θεωρητικῶς ἐπεκράτησεν ἔτι ἐν τισὶ χρόνοις τὸ σύστημα τῶν τεσσάρων μοναρχιῶν, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ὑπεχώρησε τοῦτο εἰς νέαν μέθοδον διαίρεσεως. Ἄλλ' ἡ ἰδέα τῆς καθολικῆς ἱστορίας δὲν ἔπεσε μετὰ τῆς ἰδέας τῆς παγκοσμίου χριστιανικῆς μοναρχίας. Περὶ τὰ τέλη ἀκριβῶς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ὁ περιώνυμος Γάλλος θεολόγος καὶ ἐπίσκοπος Bossuet νέαν ἔδωκεν ἰσχὺν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ὑπὸ πνεῦμα καθαρῶς θρησκευτικῶν διὰ τῶν περιφήμων αὐτοῦ περὶ τῆς «παγκοσμίου ἱστορίας λόγων» (*Discours sur l' Histoire Universelle 1686*). Ἐν τῇ καθολικῇ ἱστορίᾳ τοῦ Bossuet ἐπεκράτησεν, ὡς εἶπομεν, βαθὺ πνεῦμα θρησκευτικὸν καὶ θεολογικόν, ἀφοῦ ἡ ἱστορία τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ παρῆσθη ὡς κέντρον τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, τῶν ἄλλων δὲ

(1) Ἡ Ἀναγέννησις ἐπιδράσασα μεγάλως ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν κλασικῶν σπουδῶν, ἰδίως τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς φιλολογίας, συνετέλεσεν ἵνα κατὰ μικρὸν ἐν τῇ σπουδῇ τῆς ἱστορίας ἰσχύσασιν ἐπιστημονικώτεραι ἀρχαὶ καὶ ἐπιστημονικώτερα μέθοδοι· ἀλλ' ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας καὶ ἡ νεωτέρα, τῶν μεσαιωνικῶν ἰδεῶν ἀπληλαγμένη, ἱστοριογραφία οὔτε ἀπὸ τῆς «Ἀναγεννήσεως» κυρίως ἀρχεται οὔτε ἀπὸ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος διὰ τοῦ λόρδου Βόλιγγροκ (ἴδ. κατωτέρω) οὔτε διὰ τῶν περὶ «παγκοσμίου ἱστορίας λόγων», τοῦ Bossuet, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Βολταίρου καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ τῆς Γερμανικῆς φιλοσοφίας τοῦ ΙΗ' αἰῶνος διὰ τῶν μεγάλων φιλοσόφων ἱστορικῶν τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Γαλλίας καὶ τοῦ περιφήμου Ἰταλοῦ φιλοσόφου καὶ ἱστορικοῦ I. Βατίστα Βίκωνος. Ἡ ἱστορία ὡς ἐπιστήμη νεωτέρα Εὐρωπαϊκὴ εἶναι ἔργον τοῦ ΙΖ' καὶ ΙΗ' αἰῶνος.

λαῶν τῶν ἱστορικῶν ἡ ἀξία ἢ ἱστορική ἐκρίθη ἀναλόγως τῶν σχέσεων καὶ τῆς ἱστορικῆς συναρείας αὐτῶν πρὸς τὸν ἐκλεκτὸν τοῦ Κυρίου λαόν. Τὸ νέον σύστημα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, μᾶλλον διὰ τῆς ἐκτάκτου δυνάμεως τοῦ λόγου ἢ διὰ τῶν ἀκραιφνῶς ἐπιστημονικῶν θεωριῶν τοῦ συγγραφέως ἐπικρατήσαν ἐπὶ τινα χρόνον, ὑπεχώρησε κατὰ μικρὸν εἰς τὴν *πραγματικὴν ἢ πολιτικὴν ἱστορίαν*, οἷα ἀνεπτύχθη αὕτη ἀπὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἐν Ἀγγλίᾳ διὰ τοῦ Βόλιγβροκ καὶ ἐν Γαλλίᾳ διὰ τοῦ Μοντεσκιέ (Montesquieu). Ἄλλ' ἡ ἰδέα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας νέαν ἔλαβε δύναμιν κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους μεταστᾶσα ἀπὸ τοῦ χώρου τῆς θρησκείας εἰς τὸν χώρον τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν περὶ τῆς ἀνθρωπότητος φιλοσοφικῶν ἰδεῶν. Ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἡ φιλοσοφία ἤρξατο νὰ ἐκτείνῃ τὸ ἰσχυρὸν αὐτῆς κράτος ἐπὶ τὸν χώρον τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, ἀντικαθιστῶσα ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην τὴν θεολογίαν. Αἱ καθολικαὶ ἰδέαι περὶ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ περὶ τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, περὶ τῆς φιλοσοφικῆς πολιτείας καὶ κοινωνίας καὶ περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, τὸ φιλοσοφικὸν δίκαιον καὶ ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία ἐγένοντο πηγαὶ ἐμπνεύσεων διὰ τοὺς μεγάλους ἱστορικοὺς καὶ ἡ ἰδέα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἀνέλαμψε μετὰ νέας ιδεώδους ἀγλῆς καὶ λάμψεως φιλοσοφικῆς ἐν τε τῇ Γαλλίᾳ καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἐν Γερμανίᾳ.

Ἐν Γαλλίᾳ καθ' ὃν ἀκριβῶς χρόνον οἱ θιασῶται τῶν κοινωνικῶν ἀρχῶν τοῦ Ἰακώβου Ρουσσῶ ἀνέτρεπον τὴν ἰδέαν αὐτὴν τῆς ἠθικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου, ἤτοι τὴν ἰδέαν αὐτὴν τῆς ἱστορίας (1), ἡ παγκόσμιος ἱστορία εἶρε μέγα ἐρημνέα τὸν περιώνυμον Βολταίρον, τὸν καθιερώσαντα τὸν ὄρον «τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας». Τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα τοῦ αἰῶνος καὶ τὸ μετὰ τούτου ἐμμέσως συνδεόμενον καὶ ἐν Γαλλίᾳ ἰδίως ἐπικρατοῦν πνεῦμα τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ

(1) Εἰ καὶ αἱ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας ἰδέαι τοῦ Ρουσσῶ αἱ ἀναπτυχθεῖσαι ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ «Περὶ τῆς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἀνισότητος (Sur l'égalité parmi les hommes)» καὶ ἐν τῇ «Κοινωνικῇ συνθήκῃ (Contrat social)» εἰσὶν ἐναντία πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ἠθικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου τῆς προαγομένης διὰ τοῦ ἱστορικοῦ βίου, καθόλου δὲ αἱ τε ἰδέαι καὶ αὐτοὶ οἱ τρόποι τοῦ διαγοεῖσθαι τοῦ ἀνδρὸς ἔχουσι τι τὸ *σκεπτικόν* καὶ ἀντικειμενικὸν εἰς τὸ ἱστορικὸν πνεῦμα· ἀλλ' ὅμως ἐν τῇ «Αἰμυλίῳ» ὁ Ρουσσῶ ἐξήνεγκε θεωρίαν περὶ ἱστοριογραφίας οὐδαμῶς ἀναιρούσας τὴν ἰδέαν τῆς ἱστορίας. Ἐν ταύταις ἐκφράζεται μὲν ὁ συγγραφεὺς οὐχὶ εὐνοϊκῶς περὶ τῆς ἱστοριογραφίας τῶν χρόνων αὐτοῦ καὶ μετὰ τινος σκεπτικισμοῦ παρακολουθεῖ τὰς ἱστορικὰς παραδόσεις, ἀλλ' ὅμως ἀποδίδουσι ἀξίαν τινὰ εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν τὴν *ἀντικειμενικὴν* (τὴν ἐξ ἀντικειμένου δηλονότι ἔκθεσιν τῶν γεγονότων ἀνευ κρίσεως καὶ αἰτιολογίας ὑποκειμενικῆς) καὶ ὡς πρότυπον συγγραφέως τῆς τοιαύτης ἱστοριογραφίας παρίστησι τὸν Θουκυδίδην. Ἐπιστήμη συστηματικὴ καὶ συστήματα ἱστοριογραφίας καὶ φιλοσοφίας περὶ τῆς ἱστορίας, πάντα ταῦτα καταδικάζονται ὑπὸ τοῦ Ρουσσῶ, καθ' ὃν ὁ μόνος τρόπος τοῦ γράφειν ὀρθῶς τὴν ἱστορίαν εἶναι ὁ βιογραφικὸς κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἐφαρμοσθεῖσαν μέθοδον.

ἐπέδρασε σπουδαίως ἐπὶ τὴν ἱστοριογραφίαν τοῦ Βολταίρου καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ταύτην ὁ καὶ ἄλλως τῆς πολυμερεστάτης ἱστοριογραφίας (τῆς ἱστορίας δηλονότι τοῦ πολιτισμοῦ ὑπὸ εὐρυτάτην ἔννοιαν) περιφανῆς οὗτος ἀντιπρόσωπος συνέγραψε τὰς δύο τῆς καθολικῆς ἱστορίας πραγματείας αὐτοῦ. α') Σύνοψιν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου μέχρι τοῦ Καρόλου Ε' (Abrégé de l'histoire universelle depuis Charlemagne jusq' à Charles V. 1753) καὶ β') Δοκίμιον περὶ τῆς γενικῆς ἱστορίας καὶ περὶ τῶν ἠθῶν καὶ τοῦ πνεύματος τῶν ἐθνῶν ἀπὸ Καρόλου τοῦ Μεγάλου μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν (Essai sur l'histoire générale et sur les moeurs et l'esprit des nations depuis Charlemagne jusq' à nos jours (1756)). Ἐν Ἀγγλίᾳ κατὰ τὰς πρώτας ἤδη δεκαετηρίδας τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἡ ἰδέα παγκοσμίου ἱστορίας ὑπὸ πνεῦμα φιλοσοφικὸν καὶ κοσμοπολιτικὸν τοσοῦτον ἐπεκράτησεν, ὥστε ἡ κοινὴ γνώμη τοῦ κόσμου τῶν λογίων ἀπήτει ἐκτενεστάτην τινὰ καθολικὴν πραγματείαν ἱστορικὴν ἐκπληροῦσαν τοὺς ὄρους παγκοσμίου ἱστορίας ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος. Τούτου ἕνεκα ἀπὸ τοῦ 1730 ἤρξατο ἡ ἔκδοσις μεγάλης πραγματείας παγκοσμίου ἱστορίας συντασσομένης συνεργασίᾳ πολλῶν Ἀγγλῶν λογίων καὶ ἐπιγραφομένης «Καθολικὴ ἱστορία ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον, συνειλεγμένη ἀπὸ τῶν πρώτων συγγραψάντων καὶ κεκοσμημένη διὰ πινάκων κτλ. (An universal history from the earliest Account of time to the present compiled from original authors and illustrated with maps etc)» (1)

Ἐν Ἰταλίᾳ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἔτι τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ὁ περιώνυμος ἐν Νεαπόλει καθηγητῆς **Giov. Battista Vico** ὁ θεωρούμενος συνήθως ἰδρυτῆς τῆς «φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας» (2) εἶχεν ἐγκαινίσει τὴν φιλοσοφικὴν διδασκαλίαν τῆς ἱστορίας εἰσηγούμενος τὴν ἰδέαν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ὑπὸ ἔννοιαν φιλοσοφικὴν. Ἄλλ' ἡ ἰδέα αὕτη ἐκαλλιεργήθη σπουδαίως καὶ γονίμως καὶ ἐκαρποφόρησε πρὸ πάντων ἐν Γερμανίᾳ. Ἡ φιλοσοφία ἢ Γερμανικὴ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος παρέστησε τὴν ὅλην ἱστορίαν καὶ τὸν ἱστορικὸν βίον ὡς ἀνάπτυξιν τῆς ἰδέας τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ ἰδέα αὕτη κατέστη διὰ τοὺς φιλοσόφους ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τῆς ἱστορίας καὶ

(1) Τῆς ἱστορίας ταύτης ἐκδοθεῖσης ἐν τόμοις 30 καὶ μεταφρασθεῖσης εἰς τὸ Γερμανικὸν τῷ 1744, ἐγένετο τῷ 1764 ἔκδοσις νέα πολὺ συντομωτέρα καὶ ἐπιγραφομένη «Γενικὴ ἱστορία τοῦ κόσμου ἀπὸ τῆς δημιουργίας μέχρι τοῦ παρόντος χρόνου (A general history of the world from the creation to the present time)». Ἡ ἐπιτομὴ ἐγένετο χάριν μείζονος διαδόσεως τοῦ ἔργου.

(2) Ἐνεκα τῆς φιλοσοφικῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ πραγματείας τῆς ἐπιγραφομένης «Ἀρχαὶ νέας τινὸς ἐπιστήμης, (Principi di una scienza nuova)», ἣτις ἐξεδόθη μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ τῷ 1725. Ἄλλ' ὡς ἀνωτέρω ἐρρήθη, ὁ ὄρος «φιλοσοφία τῆς ἱστορίας» ἀποδίδεται εἰς τὸν Βολταίρον.

ἢ ὑπὸ τὸ κράτος καὶ τὰς ἐμπνεύσεις τῆς φιλοσοφίας ζῶσα καὶ κραταιουμένη ἱστορικὴ ἐπιστήμη δὲν ἠδύνατο νὰ ἀντιληφθῆ τῆς ἰδέας τοῦ ὑποκειμένου αὐτῆς ἢ ὑπὸ ἔννοιαν φιλοσοφικὴν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν δηλονότι τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος. Οὕτως ἡ παγκόσμιος ἱστορία κατέστη ἀληθῆς φιλοσοφικὴ ἱστορικὴ ἐπιστήμη ὡς ἰδεώδη ὑπόθεσιν τῆς ἱστορίας παριστῶσα τὸν καθολικὸν ἄνθρωπον τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ ἐμφανίσει καὶ δράσει. Οὐχὶ συγγραφεῖς ἀπλῶς περὶ τὴν ἱστορίαν ἢ τὴν χρονολογίαν ἀσχολούμενοι, ἀλλὰ, πλὴν τῶν μεγάλων ἱστορικῶν, ὁ μνημονευθεὶς ἤδη διάσημος φιλόσοφος καὶ ἱστορικὸς Βίκων, ὁ φιλόσοφος καὶ ποιητὴς Ἑρδερος καὶ μετ' αὐτοὺς ὁ μέγας μεταρρυθμιστὴς τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας Ἐμμανουὴλ Κάντιος, ὁ ποιητὴς καὶ ἱστοριογράφος Σίλλερ, ὁ μέγας φυσιοῖστος καὶ φιλόσοφος Ἀλέξανδρος Οὐμβόλδος, ἦσαν οἱ μεγάλοι ἀντιπρόσωποι καὶ ἡγέται τῶν ἱστορικῶν σχολῶν καὶ ἐρμηνεῖς τῆς ἰδέας τῆς ἱστορίας καὶ μεταρρυθμισταὶ τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Ἡ φιλοσοφικὴ αὕτη ἀντίληψις τῆς ἰδέας τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἔνθεν μὲν τὴν ἐξωτερικὴν τῆς ἱστορίας περιοχὴν ἐξέτεινεν ἐφ' ἅπασαν τὴν ἱστορικὴν ἀνθρωπότητα, ἔνθεν δὲ καὶ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῆς πλάτος εἰρῦνεν ἐφ' ὅλον τὸν ἀνθρώπινον βίον κατὰ τὰ κύρια στοιχεῖα τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως. Ἐντεῦθεν τὸ σύστημα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας τὸ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐγκαινισθὲν ἦτο σύστημα τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ, τὸ δὲ κρατοῦν ἰδίως ἐν τῷ συστήματι πνεῦμα ἦτο τὸ τῆς καθολικῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς ἐνότητος τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπινου βίου. Ὑπὸ τὸ κράτος δὲ τοιοῦτου πνεύματος φιλοσοφικοῦ ὁ περιώνυμος Σλέτζερ ἔδωκε τὸν περίφημον αὐτοῦ περὶ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ὀρισμὸν ὡς ὑπόθεσιν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἀποφῆνας τὸν βίον «πάντων τῶν λαῶν τοῦ κόσμου». «Ἡ ἱστορία, κατὰ Σλέτζερ, ἀνευ πατρίδος, ἀνευ ἐθνικῆς ὑπερηφανείας, ἐκτείνεται ἐφ' ἅπασας τὰς χώρας, ἔνθα οἱ ἄνθρωποι οἰκοῦσι κοινωνικῶς, καὶ ἐπιβλέπει μετ' εὐρέος βλέμματος πᾶσαν τὴν σκηνήν, ἐν ἣ ποτε ἐτελέσθησαν ἀνθρώπιναι πράξεις. Πᾶν μέρος τοῦ κόσμου ἔχει ὁμοίαν ἀξίαν δι' αὐτήν. Οὐχὶ τέσσαρες μοναρχίαι, ἐκ τριάκοντα ἄλλων ἀποκεχωρισμέναι· οὐχὶ λαὸς Θεοῦ· οὐχὶ Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι ἐπασχολοῦσι κατὰ προτίμησιν τὴν καθολικὴν ἱστορίαν. Αὕτη τὴν πολυπραγμοσύνην αὐτῆς ἐκτείνει τοσοῦτον ἐπὶ τὰς ὄχθας τοῦ Βαντίσου (Χοαγγῶ) καὶ τοῦ Νείλου, ὅσον καὶ ἐπὶ τὰς τοῦ Τιβέρεως καὶ τοῦ Οὐϊστούλα» (1). Ὑπὸ

(1) Ἐν τούτοις ὁ Σλέτζερ, εἰ καὶ γεωγραφικῶς εὐρύνει τὰ ὅρια τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ἀλλ' ὁμως χρονικὰ ὅρια προσδιορίζει αὐτῇ πολλὰ στενώτερα τῶν ὑπὸ τοῦ Ἑρδερου καὶ τοῦ Σλόσσερ τιθεμένων (ἴδ. σελ. 137) θεωρῶν ὡς ἀρχὴν τῆς ἱστορίας τῆς παγκοσμίου τὴν «παράδοσιν». Οὐχ ἦττον εὐρύνει ἐπὶ μέγα καὶ τὸ πλάτος αὐτῆς θεωρῶν τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν ὡς ἱστορίαν πολιτείας ἅμα δὲ καὶ τέχνης, ἐμπορίας, φιλολογίας καὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων, ὅσα τούτων ἐπέδρασαν ἐπὶ τὸν βίον τῆς ἀνθρωπότητος.

τοιοῦτου πνεύματος καθολικότητος κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἐνεπνεύσθησαν καὶ πάντες οἱ μετὰ Σλέτζερ συγγράψαντες παγκόσμιον ἱστορίαν, ὧν οἱ σπουδαιότεροι ὁ τῷ Σλέτζερ σύγχρονος Ἰωάννης Μύλλερ, καὶ μετὰ τούτους, ὁ Ῥόττεκ, ὁ Ἰταλὸς Καντοῦ καὶ ὁ περιώνυμος Χριστόφορος Σλόσσερ ὁ ἐν τῇ συγγραφῇ καὶ ἰδίως ἐν τῇ ἠθικῇ ἐκτιμήσει τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ὑποκύψας ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἱστοριογράφον ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς Καντιου φιλοσοφίας καὶ θεωρηθεὶς ἐπὶ τινα χρόνον ὡς ὁ μέγιστος τῶν ἱστορικῶν τοῦ αἰῶνος προαγαγὼν τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην μέχρι τῆς κορυφαίας ἀκρότητος αὐτῆς. Ἄλλ' ὁ Σλόσσερ ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος μέγας ἱστοριογράφος τῆς φιλοσοφικῆς ἱστορικῆς σχολῆς. Ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Γερβίνος διετήρησε μὲν τὸ πνεῦμα τῆς σχολῆς ταύτης, ἀλλ' ὑπέκυψεν ἐν μέρει καὶ ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς νεωτέρας θετικῆς ἱστοριογραφίας καὶ ἠγωνίσθη μεγάλους ἀγῶνας ὑπὲρ τοῦ δεινῶς πολεμουμένου συστήματος τοῦ μεγάλου διδασκάλου.

Ἡ κατὰ τοῦ συστήματος τοῦ Σλόσσερ καὶ κατὰ τῆς φιλοσοφικῆς ἱστορικῆς σχολῆς καθόλου ἀντίδρασις προήλθε πρὸ πάντων ἀπὸ τῆς πολιτικῆς σχολῆς καὶ ἰδίως ἀπὸ τῶν θιασωτῶν τῆς ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἱστορικῆς διανοίας τοῦ Λεοπόλδου Ῥάγκε ἀναπτυχθείσης θετικωτέρας ἱστορικῆς ἐπιστήμης, ἥτις ἐπέδρασε μεταρρυθμιστικῶς καὶ ἐπὶ τὴν ιδιότητα καὶ ἀρχὴν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας τῆς ὁμοιωμένης πρὸ πάντων ἀπὸ τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας. Ἡ κατὰ τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας ἀρξαμένη κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἐπανάστασις τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τὸν χρόνον τῆς ἱστορίας, ἔνθα ἐτελέσθη ὁμοίαις ἐπανάστασις τῆς ἱστορίας ὡς θετικῆς ἐπιστήμης ἐναντίον τῶν φιλοσοφικῶν ὁσπῶν τῆς φιλοσοφικῆς ἱστορικῆς σχολῆς. Μέγας ἀντιπρόσωπος τῆς νέας ταύτης περιόδου ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἱστοριογραφίας εἶναι ὁ Λεοπόλδος Ῥάγκε. Ὁ Ῥάγκε δὲν κατεπολέμησε τὴν ἰδέαν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ἀλλ' ἔδωκεν αὐτῇ μείζονα θετικότητα διὰ τῆς περιστολῆς τῶν ὁρίων καὶ τῆς περιοχῆς καὶ διὰ τοῦ ἀκριβεστέρου καθορισμοῦ τοῦ περιεχομένου αὐτῆς (ἴδ. κατωτ.). Καὶ τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Ῥάγκε ὑπῆρξε τὸ τέλος μακροῦς πάλης, ἣν ἡ σχολὴ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, ἐν μέρει δὲ καὶ ἡ σχολὴ τῆς θετικωτέρας ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ, συνῆψε κατὰ τῆς φιλοσοφικῆς ἱστορικῆς σχολῆς καὶ τῆς ὑπὸ ταύτης ἀνακηρυσσομένης ἰδέας τῆς παγκοσμίου ἱστορίας.

Καὶ πρῶτον ἐτέθη τὸ ζήτημα τί ἐστὶ παγκόσμιος ἱστορία; Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην δύναται τις κατὰ τὰ μέχρι τοῦδε εἰρημένα ν' ἀπαντήσῃ οὐ μόνον διὰ τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης ἐρμηνεύσεως τῆς ὑπὸ τοῦ Σλέτζερ δοθείσης τῇ ἐννοίᾳ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν ἔκτασιν καὶ περιοχὴν τῆς ἱστορίας ταύτης, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἰδέας τῆς ἀνθρωπότητος τῆς στηριζομένης ἐπὶ τῆς μεγάλης ἀρχῆς τῆς ἐνότητος τοῦ ἀνθρώπινου γένους καὶ τοῦ ἀν-

θροπίνου πνεύματος και τῆς ἐνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ (1). Τὸ ἔργον λέγουσιν οἱ ὑπέρομαχοι και τῆς ἰδέας και τοῦ συστήματος τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, πρὸς ὃ τείνει και σπεύδει σύμπασα ἡ ἀνθρωπότης διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἰδεῶν τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, εἶναι κοινὸν παντὶ τῷ ἱστορικῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος. Εἰς τὸ κράτος τοῦ πνεύματος εἶναι προωρισμένα οὐχὶ ἐν ἡ δύο ἔθνη και πολιτεία, ἀλλὰ σύμπασα ἡ ἀνθρωπότης ἡ ὑπεράνω πασῶν τῶν κατὰ τόπους, φυλάς, ἔθνη και λαοὺς και πολιτείας ποικιλιῶν τοῦ ἰδιαιτέρου ἱστορικοῦ βίου ἔχουσα κοινὸν κτῆμα τὴν ὅλην ἱστορίαν ἣτοι τὸν ὅλον ἱστορικὸν βίον τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ θεωρία αὕτη ὑπὸ ἔποψιν ἰδεώδη ἔχει καλῶς. Ἄλλ' ὑπάρχει ἄρα ἐξ ἀντικειμένου ἐν τοῖς πράγμασι δηλονότι και ἐκ τῶν πραγμάτων ἐν τῷ θετικῷ χώρῳ τῆς ἐπιστήμης παγκόσμιος ἱστορία. Καὶ ἂν μὴ ὑπάρχη, δύναται τις ὁμώμενος ἐκ τῆς ἰδέας τῆς καθόλου ἀνθρωπότητος, τῆς ἀνθρωπότητος τῆς πνευματικῶς ἠνωμένης, τῆς ἰδεώδους τέλος ἐν τῷ ἠθικῷ κόσμῳ κοινῆς ἱστορίας, νὰ εἰσβάλλῃ εἰς τὸ θετικὸν ἔδαφος τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, τῆς μόνον ἐπὶ θετικῶν παρατηρήσεων και παραδόσεων ἱστορικῶν στηριζομένης και διὰ τούτων οἰκοδομούσης τὸ τῆς ἐπιστήμης οἰκοδόμημα; Δύναται νὰ ὑπάρχη θετικὴ ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας στηριζομένη ἐπὶ ἀρχῶν ἰδεωδῶν και θεωριῶν, οἷαι αἱ ἀποτελοῦσαι τὴν ἔννοιαν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας κατὰ τὴν δοθεῖσαν αὐτῇ ἐρμηνείαν; Βεβαίως οἱ λαοὶ οἱ μὴ ἀναπτύσσοντες πολιτισμὸν, καθὰ οὐχ ἅπαξ ἐρρήθη, ἀποκλείονται τοῦ κόσμου τοῦ ἱστορικοῦ και κατ' ἀκολουθίαν τῆς ἐπιστήμης τῆς ἱστορίας. Ἄλλ' οἱ λαοὶ οἱ ἀναπτύξαντες πολιτισμὸν και ἱστορικὸν βίον δύναται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ὅλοι ὁμοῦ ἀποτελοῦντες ἓνα ἱστορικὸν κόσμον; Ἀρκεῖ ἡ κοινότης τῶν νόμων τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου ἵνα δημιουργηθῶσι και καθιερωθῶσι ἀρχαὶ ἐπιστημονικαὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοιαῦται, ὥστε ἐκ τούτων νὰ κρίνῃ τις τὴν ἱστορίαν ἐκάστου λαοῦ και ἐνῶν τὰ καθέκαστα εἰς ἓν ὅλον νὰ παραγάγῃ κοινὴν ἱστορίαν ἀνθρωπίνην, ἐνόσφ ἡ τοιαύτη ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἔνωσις δὲν εἶναι ἀπόρροια θετικῶν ἱστορικῶν παραδόσεων; Δύναται ἀπλοῦς τις παραλληλισμὸς τοῦ Σινικοῦ πολιτισμοῦ πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν ἢ Εὐρωπαϊκὸν ν' ἄγῃ ἡμᾶς εἰς τὴν ἰδέαν κοινῆς ἱστορίας, ἐνῶ οὐδεμία ἐν τῇ ἱστορικῇ ἀναπτύξει ἐκατέρων τῶν λαῶν ὑπάρχει συνάφεια ἐσωτερικὴ πλὴν ἴσως γνωρισμάτων τινῶν τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ και τοῦ ἱστορικοῦ βίου κοινῶν τῇ ἱστορίᾳ ἀμφοτέρων τῶν λαῶν, ἔτι δὲ και τῆς ἐν χρόνῳ ἐνότητος, τοῦ συγχρόνου δηλονότι γεγονότων τινῶν; Ἄλλ' ἀρκοῦσι τὰ ὀλίγα ἢ πολλὰ κοινὰ γνωρίσματα τοῦ πολιτισμοῦ, ἄνευ ἱστορικῶς ἀποδεδειγμένης ἐσωτερικῆς πρὸς ἄλληλα συναφείας ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐκατέρων τῶν λαῶν, και ἡ

(1) Ὡς ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, ἡ τε ἰδέα και τὸ σύστημα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας συνδέονται στενῶς μετὰ τῆς ἰδέας και τοῦ συστήματος τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ.

συγχρονιστικὴ ἀπαρίθμησις γεγονότων οὐδεμίαν ἐχόντων ἐσωτερικὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν και συνάφειαν ἵνα παραγάγῃσιν ἱστορίαν κοινὴν μετ' ἐσωτερικῆς ἐνότητος συνημμένην; Ἄλλὰ και ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ πάντων τῶν λαῶν ὑπάρχουσι τινες δεσμοὶ ἀφανεῖς μὲν και ἀόρατοι ἐν τῷ παρελθόντι και ἐν τῷ παρόντι, ἀλλὰ προωρισμένοι ἐν μέλλοντι ποτε χρόνῳ, σὺν τῇ προοιούσῃ ἀναπτύξει τοῦ παγκοσμίου πολιτισμοῦ, νὰ συνάψῃσι τὴν ἀνθρωπότητα εἰς μίαν παγκόσμιον κοινωνίαν, δύναται ἡ θετικὴ ἐπιστήμη διὰ τοιούτων ὑποθέσεων νὰ δημιουργῇ παγκόσμιον ἱστορίαν μὴ ἐκ τοῦ παρελθόντος παραδεδομένην και μὴ ἐν τῷ παρόντι ὑφισταμένην; Δύναται ἴσως νὰ διατυπώσῃ ἔννοιάν τινα ἰδεώδους παγκοσμίου ἱστορίας καταλείπουσα πολλὰ χρίσματα ἐν τῇ πραγματικῇ ἱστορίᾳ; ἀλλ' ἰδεώδης κοινὴ ἱστορία κείται πάντοτε ἐκτὸς τοῦ θετικοῦ ἐδάφους τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Σλόσσερ δύο διέκρινε ἤδη παγκοσμίου ἱστορίας: τὴν *παγκόσμιον ἱστορίαν* (Weltgeschichte) τὴν περιέχουσαν τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν πάντων τῶν λαῶν τοῦ κόσμου, ἐκάστου κατ' ἰδίαν, ἀνεξαρτήτως τῆς ἐσωτερικῆς ἐνότητος τοῦ ἱστορικοῦ βίου; και τὴν *καθολικὴν ἱστορίαν* (Universalhistorie) (1) τὴν ἐν ἐσωτερικῇ ἐνότητι τὸν καθολικὸν ἀνθρώπινον βίον μελετῶσαν και ἐρευνῶσαν. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη διάκρισις, λέγουσιν οἱ πολέμοι τοῦ συστήματος τῆς ἱστοριογραφίας τοῦ Σλόσσερ, μετέχει πολὺ τοῦ αὐθαιρέτου και κατὰ βάθος οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὑπὸ διάφορον ὄνομα (τὸ τῆς παγκοσμίου πολιτικῆς ἱστορίας) διάκρισις τῆς παγκοσμίου χρονογραφίας ἀπὸ τῆς καθολικῆς ἱστορίας, ὑφ' οἷαν ἔννοιαν ἔννοεῖ αὐτὴν ἡ φιλοσοφικὴ ἱστορικὴ σχολή. Ἄλλ' εἶναι δυνατόν ὑπὸ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἕτερον τύπον νὰ συγγραφῇ παγκόσμιος ἱστορία ἐν ἴσῳ μέτρῳ φροντίζουσα τῆς ἱστορικῆς ἀξίας και Σινῶν και Ἰαπῶνων και Ἰνδῶν και Ἑλλήνων, και Ῥωμαίων και Γερμανῶν (2);

Ὁ συγγραφέων *καθολικὴν* ἱστορίαν ὑφ' οἷαν σημασίαν ἔννοεῖ ταύτην ὁ Σλόσσερ, ἂν δὲν μέλλῃ νὰ περιορισθῇ εἰς γενικὰς τινὰς θεωρίας περὶ τῆς καθόλου πορείας ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου, και μέλλῃ νὰ συγγραφῇ ἀληθῆ ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ τῶν λαῶν, ἀνάγκη νὰ ἔχῃ γνῶσιν τοῦ πνευματικοῦ βίου πάντων τῶν ἱστορικῶν λαῶν ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῶν ἀναπτύξει, νὰ ἔχῃ γνῶσιν δηλονότι τῆς φιλολογίας, τῆς τέχνης, τῆς θρησκείας, τῆς πολιτείας και τῶν νόμων ἐν πάσει αὐτῶν τῇ ἱστορικῇ ἀναπτύξει. Ἄλλὰ και ἐὰν ὑπάρχη συγγραφεὺς δυνά-

(1) «Χρῶμεθα τῇ ἐκφράσει, λέγει ὁ Σλόσσερ, «καθολικὴ ἱστορία (Universalhistorie)» πρὸς τὴ τῆς «παγκοσμίου ἱστορίας (Weltgeschichte)», και ὑπὸ μὲν τὴν πρώτην νοοῦμεν τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος ὡς τι συνημμένον ὅλον θεωρουμένην, ὑπὸ δὲ τὴν δευτέραν τὴν ἱστορίαν τῶν ἰδιαιτέρων λαῶν κατὰ χρονολογικὴν ἀκολουθίαν συντεταγμένην».

(2) Ἐκτενεστεράς και λεπτομερεστεράς ἀντιρρήσεις τοιαύτης φύσεως κατὰ τοῦ συστήματος τῆς ἱστορίας τοῦ Σλόσσερ ἴδ. παρὰ Λῶρεντζ (Geschichtswisch. σ. 35 κέξ.).

μενος νὰ συγγράφῃ τοιαύτην ἱστορίαν, δύναται αὐτὴ νὰ ἔχῃ ἀξίαν καθολικῆς ἱστορίας πανταχοῦ καὶ παρὰ πᾶσι; Δύναται διὰ τὸν Εὐρωπαῖον νὰ ἔχῃ σημασίαν σπουδαίαν παγκόσμιος ἱστορία, ἐν ἣ ἐκτίθεται ὁ ἐπὶ χιλιάδας ἐτῶν ἐκτεινόμενος Σινικὸς βίος μεθ' ὅσης λεπτομερείας καὶ ὁ Εὐρωπαϊκός; ἢ τὰνάπαλιν δύναται ὁ Σίνης ἢ ὁ Ἰάπων ἢ ὁ Ἰνδοσίνης νὰ μελετᾷ παγκόσμιον ἱστορίαν, ἐν ἣ ὁ ἱστορικὸς βίος τῆς Εὐρώπης καὶ ὁ Χριστιανικὸς πολιτισμὸς καθίστανται ὑποκείμενον ἐπ' ἴσης σπουδαίων, ὅπως καὶ ὁ βίος ὁ Σινικὸς ἢ ὁ πολιτισμὸς ὁ Βουδδαϊκός; Ἡ μεγάλη δυσαναλογία ἢ ὑπάρχουσα ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ τοῦ Σλόσσερ ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ χώρου τοῦ καθιερωμένου ἔνθεν μὲν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Σινῶν, ἔνθεν δὲ εἰς τὴν τῶν Εὐρωπαϊκῶν λαῶν, θεωρεῖται ὑπὸ τῶν ἀντιφρονούντων πρὸς τὸ σύστημα τοῦ ἀνδρὸς ὡς ἀπόδειξις τῆς σαθρότητος τοῦ συστήματος τῆς κατὰ Σλόσσερ παγκοσμίου ἱστορίας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Σλόσσερ ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ (Weltgeschichte) αὐτοῦ, ἣν συνέγραψεν ἐν τόμοις 18 καὶ σελίσιν περίπου 9 χιλ. ἀφιέρωσεν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Σινικοῦ κράτους τοῦ ἀριθμοῦντος 400 ἑκατομμ. κατοίκων καὶ ἔχοντος πολιτισμὸν κατὰ χιλιετηρίδας ἀρχαιότερον τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ μόνον 18 σελίδας. Ὁ αὐτὸς δὲ μέγας συγγραφεὺς τῆς παγκοσμίου ἱστορίας τὴν ἱστορίαν τῶν Ἰνδῶν, ἐνὸς τῶν ἀρχαιοτάτων καὶ σπουδαιοτάτων ἱστορικῶν λαῶν τῆς Ἀσίας τοῦ ἀριθμοῦντος 200 ἑκατ. ἀνθρώπων περιέλαβεν ἐν σελίσιν 22. Ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο δὲν εἶναι σπουδαῖον. Διότι, τιθεμένου κατὰ μέρος ὅτι ὁ Σλόσσερ ἐν τῇ «Καθολικῇ ἱστορικῇ ἐπιθεωρήσει τοῦ ἀρχαίου κόσμου» πολλῶ πλείονας σελίδας καθιέρωσεν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἀνω μνημονευομένων λαῶν, ἢ δυσαναλογία δῆθεν περὶ τὸ ποσὸν τῆς ἱστορικῆς ὕλης, εἰς ἣν περιῆλθεν ὁ συγγραφεὺς ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς ἱστορίας τῶν διαφόρων λαῶν, δὲν ἀντίκειται πάντοτε πρὸς τὴν ἀναλογίαν τὴν προσήκουσαν καὶ τηρητέαν ἐν τῇ κατονομηθῆ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλικου, πολλῶ δὲ ὀλιγώτερον τοιαύτη δυσαναλογία δύναται ν' ἀναιρέσῃ κατ' ἀρχὴν τὴν ἰδέαν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας. Κατὰ τῶν ἱστοριογράφων τοῦ συστήματος τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ὁρίζεται ἢ μομφὴ ὅτι ὁμοίωμοι ἀπὸ τῶν ἰδεῶν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἀπὸ ἀρχῶν κοσμοπολιτικῶν ἀκολουθοῦσιν ἐν τῇ πράξει πορείαν ὅπως μονομερῆ καὶ ἐγωιστικὴν συγκεντροῦντες εἰς μίαν γωνίαν τοῦ κόσμου, εἰς τὴν Εὐρώπην, ἅπασαν σχεδὸν τὴν καθολικὴν αὐτῶν ἱστορίαν, ἐλαχίστην ποιούμενοι μναίαν λαοῦ 400—600 ἑκατομμυρίων Ἀσιατῶν πρὸ χιλιετηρίδων πεπολιτισμένον. Ἐν τούτοις εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Σλόσσερ πλέον ἢ οἱ πρὸ αὐτοῦ συγγραφεῖς παγκοσμίου ἱστοριῶν ἐξέτεινε τὴν περιοχὴν τῆς ἱστορίας ταύτης, καὶ ἡ Βυζαντινὴ ἱστορία δι' αὐτοῦ τὸ πρῶτον ἔλαβε τὴν προσήκουσαν αὐτῇ σπουδαίαν θέσιν ἐν τῇ καθολικῇ ἱστορίᾳ. Τοῦτο δὲ ὀητέον καὶ περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἀράβων καὶ τῶν ἄλλων Ἰσλαμικῶν λαῶν, περὶ ὧν τοσοῦτον ἐπισταμένως καὶ λεπτομερῶς ἱστορήσεν ἐν

τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ αὐτοῦ. Καὶ ὅμως ἢ τοιαύτη πρὸς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν ἰπηρεσία τοῦ Σλόσσερ δὲν ἀπῆλλαξε τὴν ὑπ' αὐτοῦ κατ' ἐξοχὴν ἀντιπροσωπευομένην φιλοσοφικὴν σχολὴν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἀπὸ τῆς μομφῆς ὅτι ἐλαχίστην αὐτὴ ἔδωκε προσοχὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν λαῶν τῆς ἀνατολικῆς Ἀσίας. Καὶ ἢ μομφὴ δέ, ἣν ἐξηκόντισεν ὁ Dubois-Reymond κατὰ τῆς σχολῆς τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ, λέγων, ὅτι, ἐνῶ οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἀσίας (Σίνοι, Ἰάπωνες) ἦσαν ἐν πολλοῖς τοῦ καθολικοῦ πολιτισμοῦ κλάδοις ὑπέρτεροι τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων οὐδαμῶς λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ ἢ μομφὴ αὐτὴ δύναται ν' ἀπευθυνθῆ ὑπὸ πολλῶν καὶ κατὰ τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ἣτις ἄλλως εἶναι σχολὴ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ μετὰ τῶν καθολικῶν αὐτῆς περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ πολιτισμοῦ ἰδεῶν. Πᾶσαι δ' αὐταὶ αἱ κατὰ τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τῆς παγκοσμίου ἱστορίας μομφαὶ ἔδωσαν ἀφορμὴν ἵνα τὸ σύστημα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας τὸ ἐγκαινισθῆν ὑπὸ τοῦ Λεοπόλδου Ράγκε θεωρηθῆ ὑπὸ πολλῶν ὡς τὸ ὑγέστατον καὶ τελειότατον σύστημα καὶ ἢ ἀρίστη μέθοδος, καθ' ἣν πρέπει νὰ συγγραφῆ ἢ παγκόσμιος ἱστορία.

Ἡ παγκόσμιος ἱστορία κατὰ Ράγκε.— Τὸ σύστημα τῆς κατὰ Ράγκε καθολικῆς ἢ παγκοσμίου ἱστορίας εἶναι ἀνάλογον πρὸς τὸ καθόλου σύστημα τῆς ἱστοριογραφίας τοῦ ἀνδρὸς. Καθὰ εἶπομεν, ὁ Ράγκε τὸν χώρον τῆς ἱστορίας δὲν ἐπεξέτεινε μὲν ἐφ' ἅπασαν τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλ' οὔτε πάλιν ἐσμίκρυνε καὶ περιορίσεν αὐτὸν κατὰ πλάτος καὶ εἶδος εἰς τὸν χώρον τῆς πολιτείας. Ἐκηρύχθη μὲν κατὰ τῆς ἀρχῆς, ὅτι ἱστορικὸς βίος καὶ πολιτισμὸς εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ (ἴδ. σελ. 139), καὶ ὅτι πᾶσα ἀνάπτυξις βίου ἀποτελοῦσά τινα βαθμίδα πνευματικῆς μορφώσεως ἢ ἡμερώσεως εἶναι καὶ ἱστορία· ἀλλὰ δὲν ἐθεώρησε πάλιν τὴν ἱστορίαν ὡς προῖον μόνον τοῦ πολιτικοῦ βίου, ἀλλ' ὡς ἐπιστήμην εἰδήσεων παραδιδομένων διὰ τῆς γραφῆς καὶ ἐν μνημείοις ἱστορικοῖς, εἰδήσεων δηλονότι τοιούτων, ἅς οἱ παραδόντες παρέδωσαν περὶ τῶν συγγενῶν αὐτοῖς ἢ παρελθόντων γεγονότων ἐν συνειδήσει ἱστορικῇ, ἵνα καταστήσῃσι δηλονότι αὐτὰς παραδόσεις ἱστορικῆς. Τοιαύτην ἐν μέρει ἀρχὴν ἱστορικῆς μελέτης, ἐρεῦνης καὶ συγγραφῆς καθιέρωσεν ὁ Ράγκε καὶ διὰ τὴν καθολικὴν ἱστορίαν. Δὲν περιορίσε ταύτην εἰς τὴν ἱστορίαν τὴν ἐθνικὴν, ἀλλὰ καὶ δὲν ἐνόησε νὰ ὀρίσῃ αὐτὴν εἰς τὸν χώρον τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν. «Ἡ παγκόσμιος ἱστορία, λέγει (1), ἤθελε καταστήσῃ ἱστορία φαντασιώδης ἢ ἱστορία φιλοσοφημάτων, ἂν ἤθελε ν' ἀπομακρυνθῆ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τούτου δὲν δύναται νὰ στηριχθῆ διαρκῶς. Ἐν τοῖς ἔθνεσιν αὐτοῖς ἐμφανίζεται ἢ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος. Ὑπάρχει ἱστορικὸς βίος ἀφ' ἐνὸς ἔθνους εἰς ἄλλο

(1) Ράγκε. Ἐν τῷ προλόγῳ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας.

ἔθνος καὶ ἀφ' ἑνὸς κύκλου λαῶν εἰς ἄλλον κύκλον προοδευτικῶς κινούμενος (fortschreitend). Ἀκριβῶς δὲ ἐκ τοῦ ἀγῶνος τῶν διαφορῶν συστημάτων τῶν ἐθνῶν παρήχθη ἡ παγκόσμιος ἱστορία καὶ αἱ ἐθνότητες ἔλαβον συνειδησιν ἐναντιῶν *διότι τὰ ἔθνη δὲν εἶναι αὐτόματα*. Ἴνα ὑπάρῃ ἱστορία καθολικὴ κατὰ τὸν Ῥάγκε πρέπει αὕτη νὰ τεθῇ ἐπὶ τοῦ εὐρύτερου ἐδάφους ἱστορίας ἐθνῶν ἀποτελούντων ἐν ὅλῳ συνημμένον ἱστορικῶς. Συνάρεια δὲ τοιαύτη μεταξὺ ἐθνῶν δύναται νὰ ἦναι μόνη ἐκείνη, καθ' ἣν ταῦτα ἐπιδρῶντα ἐπ' ἄλληλα διὰ τῆς παρ' ἄλληλα ἢ καὶ μετ' ἄλληλα ἐμφανίσεως καὶ χρονικῆς ἐνότητος ἢ ἀκολουθίας παράγουσι «ζωντανὴν τινα ὁλότητα (Gesamtheit) ἱστορικὴν» (1).

Ταῦτα λέγων ὁ Ῥάγκε περιορίζει τὴν παγκόσμιον αὐτοῦ ἱστορίαν κυρίως εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Εὐρωπαϊκῶν λαῶν τὴν ἀρχομένην ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Ἑλλήνων. «Ἄλλοτε, λέγει, αἱ ἐκ τῶν παναρχαίων χρόνων κληρονομηθεῖσαι καταστάσεις τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου Ἀνατολικοῦ λαοῦ ἐθεωρήθησαν ὡς βάσεις πάντων. Ἄλλ' ἵνα τις νοήσῃ τὴν ἐσωτερικὴν κίνησιν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, οὐδαμῶς δύναται νὰ λάβῃ ὡς ἀφετηρίαν λαοὺς ἐν αἰωνία ἡρεμίᾳ βιοῦντας». Οὕτως ὁ Ῥάγκε τὴν παγκόσμιον αὐτοῦ ἱστορίαν περιορίσεν εἰς τὴν ἀπὸ τῶν Ἑλληνικῶν ἢ Ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων ἀρχαιμένην ἱστορίαν τῆς Εὐρώπης προτάξας ἐν ἀρχῇ καὶ τινα ὡσπερ γενικὴν εἰσαγωγὴν περὶ τοῦ βίου ἰδίως τοῦ θρησκευτικοῦ τῶν ἀρχαίων λαῶν τῆς δυτικῆς Ἀσίας, ὡς ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἀπεικονιζομένου τοῦ ὅλου χαρακτήρος τῆς ἱστορίας τῶν μνημονευθέντων λαῶν. Τὸ ἐπὶ τοῦ Ῥάγκε ἐγκαινισθὲν νέον σύστημα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἀναντιρρήτως οὐκ ὀλίγα κέκτηται προτερήματα ὑπὸ ἔποψιν καθολικῆς ἱστορίας. Δι' αὐτοῦ ἡ καθολικὴ ἱστορία λαμβάνει ἐνότητα καὶ δύνανται καὶ ἐντασιν ἐσωτερικὴν, ἐνῶ συγχρόνως ἀπαλλάσσεται τοῦ μεγάλου ἐξωτερικοῦ ὄγκου. Διότι τοιαύτης παγκοσμίου ἱστορίας ἢ ὑπόθεσις δὲν εἶναι ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἀλλ' οἱ λαοὶ οἱ δι' ἀπτῶν, θετικῶν καὶ ἀκραιφνῶς ἱστορικῶν σημείων καὶ ἐκδηλώσεων ἐπιδρῶντες ἐπ' ἄλλήλους καὶ διὰ τῆς τοιαύτης ἐπιδράσεως παράγοντες κοινὸν βίον ἱστορικὸν καὶ κοινὸν πολιτισμὸν ἢ ἰδέα τῆς ἱστορίας δὲν εἶναι πλέον ἢ ἰδέα τῆς ἀνθρωπότητος ἢ ἐκ τῶν προτέρων φιλοσοφικῶς νοουμένη καὶ διατυπωμένη, ἀλλ' ἡ ἰδέα τῆς ἀνθρωπότητος τῆς ἐκ τῆς ἱστορικῆς ἐρεῦνης γινωσκομένης καὶ διαγινωσκομένης· οἱ δεσμοὶ οἱ ἐνοῦντες ἱστορικῶς τοὺς λαοὺς δὲν εἶναι οἱ τῆς κοινῆς καταγωγῆς, τῆς κοινῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τοῦ κοινοῦ ἀνθρωπίνου προορισμοῦ· ἀλλ' οἱ πραγματικοὶ ἱστορικοὶ δεσμοὶ οἱ συνδέοντες τοὺς λαοὺς ἐσωτερικῶς τε καὶ ἐξωτερικῶς ἐπὶ τοῦ θετικοῦ ἐδάφους τῆς ἱστορίας. Τὸ θέατρον τῆς ἱστορίας τῆς καθολικῆς δὲν εἶναι πλέον πᾶσα ἢ γῆ καθολικῶς λαμβανομένη, ἀλλὰ περιορισμένα τμήματα γῆς, ἐν οἷς διάφοροι λαοὶ κατὰ διάφορα συμπλέγματα συνεχίζουσι τὴν

ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν κατὰ τὸ πνεῦμα τὸ δημιουργήσαν τὸν *περιορισμένον αὐτῶν καθολικὸν ἱστορικὸν βίον*. Τοῦ Ῥάγκε ἡ παγκόσμιος ἱστορία ἀρχεται κυρίως ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς ἢ μᾶλλον ἀπὸ τῆς Ἑλληνοπερσικῆς περιόδου, προτάσσονται δὲ ταύτης, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, ὀλίγα τινα περὶ τῶν λαῶν καθόλου τῆς δυτικῆς Ἀσίας, ὡσπερ εἰσαγωγὴ τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας, ἐνεκα τῆς ἐπαφῆς, εἰς ἣν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἦλθε πρὸς τὸν πολιτισμὸν τῶν λαῶν ἐκείνων. Ὁ πολιτισμὸς τῶν μεγάλων κρατῶν τῆς δυτικῆς Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου ὁ ἀνακαλυπτόμενος ἐν τοῖς νῦν ἐθρυσκομένοις μνημείοις τῶν χωρῶν τούτων ἀποτελεῖ κατὰ τὸν Ῥάγκε τὴν εἴσοδον τῆς ἱστορίας. Τὸ δὲ κύριον στοιχεῖον τὸ δεσπύον ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ τῶν λαῶν τούτων εἶναι τὸ θρησκευτικόν, ἐξ οὗ κατὰ μικρὸν διὰ πάλης ἐσωτερικῆς τῶν ἐξωτερικῶν πραγματικῶν δυνάμεων πρὸς τὸ πνευματικὸν κράτος τῆς θρησκείας ἀναπτύσσεται ἀμυδρῶς ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας ἢ πραγματωθεῖσα τελειότερον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Ἑλλήνων.

Τὸ σύστημα τῆς καθολικῆς ἱστορίας τοῦ Ῥάγκε, ὡπερ αὐτὸς οὕτως χαρακτηρίζει ὡς ἀπλὴν ἀπόπειραν ἢ δοκίμιον συγγραφῆς παγκοσμίου ἱστορίας, εἶναι καὶ κατὰ τοῦτο ἰδίως θετικὸν καὶ ἐπιστημονικῶς ὑγιὲς καὶ ἀσφαλές, ὅτι ἀγει ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν μελέτην τῆς πραγματικῆς ἱστορίας· καθίστησι τρόπον τινα τὴν καθολικὴν ἱστορίαν ἱστορίαν πραγματικὴν ὑφ' ἣν ἔννοιαν ἐοικημέναι τὸ ὄνομα ἢ νεωτέρα ἱστοριογραφία· καθίστησι δ' ἐν γένει τὴν ἱστορίαν ἐπιστήμην θετικωτέραν περιορίζουσαν τὸ πλάτος αὐτῆς, ἵνα αὐξήσῃ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῆς βάθος. Ἄλλ' ἐξ ἄλλου μεγάλη ἔλλειψις τοῦ συστήματος εἶναι ὅτι ἀναιρεῖ πράγματι τὴν ἀρχὴν τῆς καθολικότητος ἀπὸ τῆς ἱστορίας καὶ ἀπὸ τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος ἀνατρέπουσα ἀρχὰς καὶ ἰδέας δι' αἰῶνων ἐν τῇ ἱστορικῇ συνειδήσει τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἐπικρατούσας καὶ διηνεκῶς ἐξαγγελιομένης. Ἡ ἰδέα παγκοσμίου ἱστορίας περιλαμβανούσης σύμπασαν τὴν ἀνθρωπότητα εἶναι, καθὰ εἶδομεν, ἀρχαιοτάτη συντελέσασα σπουδαιότατα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἰδέα τῆς κοινῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ὑπῆρξεν ἰδέα γονιμοτάτη διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἱστορίας, καὶ οἱ μεγάλοι τῆς ἀρχαιότητος ἱστοριογράφοι Ἡρόδοτος καὶ Πολύβιος καὶ Διόδωρος τοιαύτης ἰδέας ἀκριβῶς ἐμφορούμενοι ἐξῆραν τὴν μεγάλην σπουδαιότητα τῆς ἱστοριογραφίας (1). Τὸ ὅτι ἡ παγκόσμιος ἱστορία τοῦ Ἡροδότου δὲν ὑπερέβαινε

(1) Ὁ Πολύβιος ἐξαιρεῖ τὴν ἰδέαν τῆς καθολικῆς ἱστορίας ἐν τοῖς ἐξῆς: Α' 4 «Ὅπερ (ἀγώνισμα τῆς ἱστορίας) ἐκ μὲν τῶν κατὰ μέρος γραφόντων τὰς ἱστορίας οὐκ οἶόν τε συνιδεῖν· εἰμὴ καὶ τὰς ἐπιφανεστάτας πόλεις τις κατὰ μίαν ἐκάστην ἐπελθὼν, ἢ καὶ νῆ Δία γεγραμμένας χωρὶς ἀλλήλων θεασάμενος, εὐθὺς ὑπολάβοι κατανενομημένοι καὶ τὸ τῆς ὅλης οἰκουμένης σχῆμα καὶ τὴν σύμπασαν αὐτῆς θέσιν καὶ τάξιν· ὅπερ ἐστὶν οὐδαμῶς εἰκός. Καθόλου μὲν γὰρ ἔμοιγε δοκοῦσιν οἱ πεπεισμένοι διὰ τῆς κατὰ μέρος ἱστορίας μετρίως

τὸ ὄριον τοῦ Ἑλληνοπερσικοῦ κόσμου, καὶ ὅτι ὁ Πολύβιος καὶ ὁ Διόδωρος οἰκουμένην καὶ οἰκουμένης ἱστορίαν λέγοντες ἐνόουν τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν λαῶν τῶν περιλαμβανομένων ἐν αὐτῷ, τοῦτο δὲ ἐξασθενεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς καθολικότητος τῆς ἱστορίας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἀρχαία ἱστοριογραφία εὔρυνε τὸν ἱστορικὸν αὐτῆς ὀρίζοντα ἀναλόγως τῆς εὐρύσεως τοῦ πολιτικοῦ ὀρίζοντος, καί, ὡς εἶδομεν, ἡ γενικωτέρα ἰδέα παγκοσμίου ἱστορίας συνδέεται ἱστορικῶς παρὰ Πολυβίῳ μετὰ τῆς γενέσεως τοῦ μεγάλου Ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ἄλλὰ τὸ τοιοῦτον ἐνέκειτο ἀκριβῶς ἐν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων. Ὁ Πολύβιος καὶ ὁ Διονύσιος ὁμολογοῦσιν ὅτι τὴν ἰδέαν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἐνέπνευσεν αὐτοῖς τὸ κράτος τῶν Ῥωμαίων, ἀκριβῶς διότι οὕτω «πάντων πλοτῶν καὶ πορευτῶν γεγονότων» (2) εὐρύνθη ὁ τῆς ἱστορίας ὀρίζων ἐφ' ἅπαντα τὸν κόσμον ὡς ἐνόμιζον. Ὅτι ἡ περιοχὴ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ παρὰ πᾶσι τοῖς λαοῖς· ὅτι οἱ Εὐρωπαῖοι ἱστοριογράφοι δὲν δίδουσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀσίας οἷαν εἰς τὴν τῆς Εὐρώπης προσοχὴν· ὅτι τὰ μεγάλα κεφάλαια τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἐκτίθενται ἐν ταῖς Εὐρωπαϊκαῖς καθολικαῖς ἱστορίαις ὑπὸ ἔποψιν ἀποκλειστικῶς Εὐρωπαϊκῆν, ἐν ὑστάτῃ μοίρᾳ τιθεμένης τῆς ἱστορίας ἑκατοντάδων ἑκατομμυρίων Ἀσιατῶν, οἵτινες καὶ αὐτοὶ ἔχουσι τὸν ἀρχαιότατον πολιτισμὸν αὐτῶν· ταῦτα πάντα εἶναι ζητήματα ἀφορῶντα εἰς τὰς λεπτομερείας, ὡς ἀναγόμενα οὐχὶ εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ ἰδέαν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ἀλλ' εἰς τὸν τρόπον τῆς συγγραφῆς αὐτῆς. Βεβαίως ὁ Εὐρωπαῖος ἱστοριογράφος ὁ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἰνδῶν καὶ τὰ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Βραχμανισμοῦ καὶ Βουδδισμοῦ ἐν ὀλίγαις σελίσιν περιλαβὼν δὲν δύναται νὰ ἀξιοῖ ἵνα ὁ Σίνης ἢ Ἰάπων ἢ Σιαμαῖος ἱστοριογράφος ἐν τῇ «καθολικῇ ἱστορίᾳ» αὐτοῦ παραχωρήσῃ πλεῖον χωρὸν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῇ τοῦ Περικλέους, Αἰγυπτίου, Καρό-

συνόψεσθαι τὰ ὅλα παραπλήσιόν τι πάσχειν, ὡς ἂν εἴ τις ἐμφύχου καὶ καλοῦ σώματος γεγονότος, διεσπασμένα τὰ μέρη θεωροῦνται, νομίζοιεν ἰκανῶς αὐτόπται γίνεσθαι τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ τοῦ ζῴου καὶ καλλονῆς. Εἰ γὰρ τις, αὐτίκα μάλᾳ συνθεῖς καὶ τέλειον αὐτῆς ἀπεργασάμενος τὸ ζῶον τῷ τε εἶδει καὶ τῇ τῆς ψυχῆς εὐπρεπείᾳ, κάπειτα πάλιν ἐπιδεικνύοι τοῖς αὐτοῖς ἐκείνοις, ταχέως ἂν οἶμαι πάντας αὐτοὺς ὁμολογήσειν διότι καὶ λίαν πολὺ τι τῆς ἀληθείας ἀπελείποντο πρόσθεν καὶ παραπλήσιοι τοῖς ὄνειρώττουσιν ἦσαν. Ἐννοιοῦν μὲν γὰρ λαβεῖν ἀπὸ μέρους τῶν ὄλων δυνατὸν· ἐπιστήμην δὲ καὶ γνώμην ἀτρεκέη ἔχειν ἀδύνατον. Διὸ παντελῶς βραχὺ τι νομιστέον συμβάλλεσθαι τὴν κατὰ μέρος ἱστορίαν πρὸς τὴν τῶν ὄλων ἐμπειρίαν καὶ πίστιν. Ἐκ μὲν τοι γὰρ τῆς ἀπάντων πρὸς ἀλλήλα συμπλοκῆς καὶ παραθέσεως, ἔτι δ' ὁμοιότητος καὶ διαφορᾶς, μόνως ἂν τις ἐφίκοιτο, καὶ δυνηθεῖη, κατοπεύσας, ἅμα καὶ τὸ χρήσιμον καὶ τὸ τεργνὸν ἐκ τῆς ἱστορίας λαβεῖν».

(2) Πολυβ. Δ' 40. Ἰδ. καὶ Διον. Ἀλ. Ῥωμ. Ἀρ. Α' 3. Ἡ δὲ Ῥωμαίων ἀρχὴ ἀπάσης μὲν ἄρχει γῆς ὅση μὴ ἀνέμβατός ἐστι, ἀλλ' ὑπ' ἀνθρώπων κατοικεῖται· πάσης δὲ κρατεῖ θάλασσης....»

λου τοῦ Μεγάλου, Λουθήρου, Κρόμβελ ἢ τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Βουδδισμοῦ τοῦ ἐπενεγκόντος τὴν μερίστην ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἐπανάστασιν ἐν τῇ νοτιανᾷ τολικῇ Ἀσίᾳ. Ἄλλὰ τὸ τοιοῦτον δὲν εἶναι λόγος ἵνα καταδικασθῇ τὸ σύστημα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας τὸ ἐπικρατοῦν πρὸ τοῦ Ῥάγκε καὶ ἐπεκτεινόμενον ἐφ' ὅλην τὴν ἱστορικὴν ἀνθρωπότητα. Τὸ ὅτι ὁ Ἰάπων συγγράφει τὴν παγκόσμιον αὐτοῦ ἱστορίαν μᾶλλον ὑπὸ ἔποψιν Ἰαπωνικῆν, Ἀσιατικὴν καὶ Βουδδιστικὴν, καὶ ὁ Εὐρωπαῖος ὑπὸ ἔποψιν Εὐρωπαϊκῆν καὶ Χριστιανικῆν εἶναι ζήτημα πρακτικῆς ἀνάγκης καὶ ὀφειλείας, οὐδαμῶς ἀπτόμενον τῆς ἐσωτερικῆς οὐσίας τῆς ἐπιστήμης. Ἐκαστον ἔθνος καὶ ἕκαστος λαὸς ἐν τῇ ἐπιθεωρήσει τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος λαμβάνει ὡς κέντρον καὶ ἀφετηρίαν τῆς τοιαύτης ἐπιθεωρήσεως τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ θέσιν ἢ τὴν ἐγγὺς κειμένην ταύτη. Καὶ μήπως, ὡς παρατηρεῖ ὁ Βέρνχαϊμ, ὁ Γάλλος τὴν αὐτὴν παρέχει θέσιν, ἢν ὁ Γερμανός, τῇ Γερμανικῇ ἱστορίᾳ ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ συγγραφομένη καθολικῇ ἱστορίᾳ; Βεβαίως τὰ ἔθνη πάντα δὲν δύναται νὰ λάβωσιν ὡς ἀφετηρίαν τῆς ἱστορίας τῆς καθολικῆς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἐθνικὴν ἱστορίαν, διότι τοῦτο δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς μεθόδου τοῦ συγγραφῆν, ἀλλ' ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς τῶν πραγμάτων, καθ' ἣν τινὲς μὲν τῶν λαῶν προηγοῦνται κατὰ αἰῶνας καὶ χιλιετηρίδας, ἄλλοι δὲ ἔπονται ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ ἱστορικοῦ βίου, καὶ δὲν δύναται ὡς ἀρχὴν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας νὰ λάβῃ ὁ Ἕλληνας τὴν ἀρχὴν τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ὁ Γερμανός ἢ ὁ Γάλλος τὴν τῆς Γερμανικῆς ἢ τῆς Γαλλικῆς. Ἄλλὰ τοῦτο δὲν κολύει ἵνα ἕκαστος ἱστοριογράφος εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ συγγραφομένην παγκόσμιον ἱστορίαν δώσῃ μέχρι τινὸς χαρακτῆρα ἐθνικῆς ἱστορίας, εἰς ταύτην πρὸ πάντων ἐπιστῶν τὴν προσοχὴν αὐτοῦ. Οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων ἱστοριογράφων τοσοῦτον ἐξῆρε τὴν σημασίαν καὶ σπουδαιότητα τῆς καθολικῆς ἱστορίας καὶ τὴν ἰδέαν τῆς καθολικότητος ὅσον ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης· καὶ ὅμως τοῦτο δὲν ἐκόλυσε τὸν ἱστοριογράφον τοῦτον ἵνα ἐν ταῖς λεπτομερείαις δώσῃ ἰδιαιτέραν προσοχὴν καὶ ἐπιμέλειαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν καὶ ἀπέναντι ταύτης θεωρήσῃ τὴν βαρβαρικὴν ὡς ξένην καὶ ἑτερογενῆ(1). Πολλῶ σαφεστέρην καὶ οὐσιαστικωτέραν περὶ τῶν τοιοῦτων ζητημάτων γνώμην ἀπεφῆναι ὁ Στράβων. Οὗτος ἀντιλαμβάνεται τῆς ἐννοίας τῆς γεωγραφικῆς ἱστορίας ἢ τῆς πολιτικῆς γεωγραφίας ὑπὸ ἔποψιν καθολικωτάτην· καὶ ὅμως ὁμολογεῖ ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν πάντες οἱ κατὰ τὰ διάφορα μέρη τοῦ κόσμου οἰκοῦντες νὰ σπουδάζωσι περὶ τὴν ὅλην γεωγραφίαν μετὰ τῆς αὐτῆς λεπτομερείας καὶ ἀκριβείας. Τὸ τοιοῦτον, λέγει, τότε μόνον

(1) Διοδ. Α' 9 «Περὶ πρώτων δὲ τῶν βαρβάρων διέξιμεν, οὐκ ἀρχαιότερους αὐτοὺς ἡγοῦμενοι τῶν Ἑλλήνων, καθάπερ Ἐφορος εἶρηκεν, ἀλλὰ προδιελθεῖν βουλόμενοι τὰ πλεῖστα τῶν περὶ αὐτοὺς, ὅπως ἀρξάμενοι τῶν παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἱστορουμένων μηδεμίαν ἐν ταῖς ἀρχαιολογίαις ἑτερογενῆ πρᾶξιν παρεμβάλλωμεν».

θά ἦτο ἴσως δυνατόν, ἐὰν πᾶσα ἡ οἰκουμένη ἦτο τεταγμένη ὑπὸ μίαν ἀρχήν· ἀλλ' ἀφοῦ ἡ οἰκουμένη διαιρεῖται εἰς πολλὰ κράτη καὶ πολιτείας, οἱ πολῖται ἐκάστου κράτους ἀποβλέπουσι πρὸς τὰ ἀναγκαϊότερα αὐτοῖς, καὶ δὲν δύναται ὁ Ἰνδὸς ἢ ὁ Αἰθίοψ νὰ διδάσκηται τὴν γεωγραφίαν, τὴν πρακτικῶς χρήσιμον αὐτῷ, διὰ γεωγραφικῶν βιβλίων γεγραμμένων χάριν Ἑλλήνων ἢ Ῥωμαίων, οὐδὲ τὴν πολιτικὴν γεωγραφίαν ὁ Ἕλλην ἢ ὁ Ῥωμαῖος δύναται νὰ διδάσκηται διὰ Ἰνδοῦ ἢ Αἰθίοπος γεωγράφου, ὁ ὁποῖος δὲν δύναται νὰ περιλάβῃ ἐν τῇ γεωγραφίᾳ αὐτοῦ τὰ κατὰ τοὺς Βοιωτοὺς τοὺς οἰκοῦντας τὴν Ὑρίην καὶ Αὐλίδα. Μέτρον, κατὰ Στράβωνα, τῆς γεωγραφικῆς μελέτης ἐστὶν ἵνα ἕκαστος τὰ μὲν κατὰ τὰς ξένας χώρας μελετᾷ γενικώτερον, τὰ δὲ τῆς ἑαυτοῦ χώρας ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα(1). Ὅ,τι ὁ Στράβων λέγει περὶ τῆς γεωγραφίας τῆς καθολικῆς, ἀληθεύει καὶ περὶ τῆς ἱστορίας τῆς καθολικῆς. Καὶ ὅμως ἡ λεπτομερεστέρα περὶ ἐκάστου τόπου χάριν τοῦ οἰκοῦντος ἔθνοιοις γινομένη καὶ ἐκ πρακτικῶν λόγων καὶ πρακτικῆς χρῆσεως ὑπαγορευομένη γεωγραφικὴ διδασκαλία ἢ-μελέτη ἢ συγγραφὴ δὲν ἀναιρεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς καθολικῆς γεωγραφίας τῆς περιλαμβανούσης γενικὴν τινα καὶ καθολικὴν γεωγραφικὴν σπουδὴν καὶ μελέτην τῆς ὅλης οἰκουμένης. Ἐπίσης δὲ καὶ ἡ λεπτομερεστέρα ἱστορικὴ διδασκαλία μελέτη καὶ συγγραφὴ περὶ ἐνὸς ἔθνοιοις ἢ συμπολιτείας ἔθνοιοις (Εὐρωπαϊκῶν λ. χ.) δὲν ἀναιρεῖ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ὑπόστασιν τῆς καθολικῆς ἱστορίας. Καὶ δύναται μὲν τις νὰ ὀνομάσῃ καὶ τὴν τοιαύτην ἱστορίαν τὴν περιστρεφομένην περὶ ἔθνη ἐν διηγεσίᾳ καὶ ἀμοιβαίᾳ ἱστορικῇ ἐπ' ἀλλήλα ἐπιδράσει διατελοῦντα, (οἷα λ. χ. τὰ ἔθνη τὰ Εὐρωπαϊκὰ) ἱστορίαν καθολικὴν, ὡς ἐποίησε τοῦτο πολὺ πρὸ τοῦ Ῥάγκε ὁ I. Μύλλερὸς(2) ἀλλὰ τοῦτο οὐδαμῶς κωλύει ἵνα ὑπεράνω τῆς καθολικῆς Εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας ὑπάρχῃ καθολικὴ ἱστορία πάντων τῶν ἱστορικῶν ἔθνοιοις. Καὶ ὁ Ἕλλην ὁ μελε-

(1) Στράβ. Α' 9 «... οὐκ ἐπ' ἴσης δυνατόν οὔτ' ἐκείνοις ἅπαντα γνωρίζειν, οὔτε τοῖς γεωγραφοῦσιν, ἀλλὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πολὺ ἐν ἀμφοτέροις καθορᾶται τούτοις· μόλις γὰρ ἂν τὸ ἐπ' ἴσης πάντ' εἶναι φανερὰ συμβαίῃ τῆς συμπάσης οἰκουμένης ὑπὸ μίαν ἀρχὴν καὶ πολιτείαν ὑπηγμένης· ἀλλ' οὐδ' οὕτως, ἀλλὰ τὰ ἐγγυτέρω μᾶλλον ἂν γνωρίζοιτο· κἂν προσήκοι ταῦτα διὰ πλειόνων ἐμφανίζεσθαι, ἵν' εἴη γνώριμα· ταῦτα γὰρ καὶ τῆς χρῆσεως ἐγγυτέρω ἐστίν, ὥστ' οὐκ ἂν εἴη θαυμαστόν οὐδ' εἰ ἄλλος μὲν Ἰνδοῖς προσήκοι χωρογράφος, ἄλλος δὲ Αἰθίοψι, ἄλλος δὲ Ἕλλησι καὶ Ῥωμαίοις· τί γὰρ ἂν προσήκοι τῷ παρ' Ἰνδοῖς γεωγράφῳ καὶ τὰ κατὰ Βοιωτοὺς οὕτω φράζειν ὡς Ὀμηρὸς «οἶθ' Ὑρίην ἐνέμοντο καὶ Αὐλίδα πετρῆσσαν Σχοῖνόν τε Σκῶλόν τε»; ἡμῖν δὲ προσήκει, τὰ δὲ παρ' Ἰνδοῖς οὕτω καὶ τὰ καθ' ἕκαστα οὐκέτι· οὐδὲ γὰρ ἡ χρῆσις ἐπάγεται· μέτρον δ' αὕτη μάλιστα τῆς τοιαύτης ἐμπειρίας».

(2) Ὁ I. Μύλλερὸς ἐπέγραψε τὸ πρῶτον αὐτοῦ δοκίμιον τῆς παγκοσμίου ἱστορίας «Αἱ χρονικαὶ περίοδοι τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῶν κυριωτέρων ἔθνοιοις» καὶ ὡς ὑπόθεσιν τῆς ἱστορίας ταύτης καθώρισεν τὴν «Εὐρωπαϊκὴν ἀνθρωπότητα».

τῶν τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν λεπτομερεστέρον, ὑπὸ ἔποψιν δηλονότι Ἑλληνικὴν ἢτοι ἔθνηκην, ὁ αὐτὸς δὲ καὶ ὡς Εὐρωπαϊὸς μελετῶν λεπτομερῶς τὴν Εὐρωπαϊκὴν καθόλου ἱστορίαν οὐδαμῶς κωλύεται, ὑπὸ ἔποψιν καθαρῶς ἀνθρωπίνην καὶ ἀχραιοφῶς ἐπιστημονικὴν, νὰ μελετᾷ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἰνδῶν ἢ Σινῶν ἢ Βακτριανῶν μετὰ τοῦ αὐτοῦ ζήλου, μεθ' οὗ σπουδάζει περὶ τὴν ἔθνηκην ἱστορίαν. Τοῦτο δὲ δύναται νὰ πράξῃ καὶ ὁ Ἰάπων περὶ τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὴν Εὐρωπαϊκὴν καὶ περὶ τὴν ὅλην ἀνθρωπίνην ἱστορίαν. Διότι ἡ ὑπὸ καθαρῶς ἐπιστημονικὴν ἔποψιν καὶ μετ' ἀχραιοφῶς ἐπιστημονικοῦ διαφέροντος μελέτη τῆς ἱστορίας κείται ὑπεράνω παντὸς περιορισμοῦ ἐξ αἰσθημάτων ἔθνηκων καὶ ἐκ λόγων πρακτικῶν ὑπαγορευομένου. Ὁ ζήλος μεθ' οὗ ἡ Εὐρωπαϊκὴ ἐπιστήμη ἐρευνᾷ νῦν τὰ κατὰ τὰς γλώσσας, φιλολογίας καὶ τὰς ἱστορίας τῶν ἐκτὸς τῆς Εὐρώπης λαῶν εἶναι τρανὸν τῶν λεγομένων τεκμήριον. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ περὶ τὸν Ῥάγκε ἀποκλείουσι τοῦ χώρου τῆς θετικῆς ἱστορίας τὰς περὶ τὸν ἱστορικὸν βίον τῶν Ἀσιατικῶν λαῶν νῦν περιστρεφομένας μελέτας. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη μέθοδος δὲν ἔχει κῆρος ἀπόλυτον. Ἀφοῦ ὁ Ῥάγκε αὐτὸς ὥρισεν ὡς ἀρχὴν καὶ ἀφετηρίαν τῆς θετικῆς ἐπιστήμης τῆς ἱστορίας τὴν γραφὴν, ἦτοι τὰ διὰ τῆς γραφῆς παραδεδόμενα, πῶς δύναται τις ν' ἀποκλείσῃ τοῦ χώρου τῆς θετικῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης τὴν ἱστορίαν τῶν Βαβυλωνίων, Αἰγυπτίων καὶ Ἀσσυρίων τὴν διὰ γραπτῶν μνημείων σαφεστέραν καὶ πιστοτέραν ἡμῖν παραδοθεῖσαν ἢ ὅπως παρεδόθη ἢ Ῥωμαϊκὴ ἱστορία διὰ τῶν χρονολογιῶν, ἐξ ὧν ἠρύσαντο τὴν ὕλην τῆς ἑαυτῶν ἱστορίας οἱ συγγράψαντες Ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι συγγραφεῖς; Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ῥάγκε περιλαμβάνει ἐν τῇ παγκοσμίῳ αὐτοῦ ἱστορίᾳ μόνους τοὺς λαοὺς (ἰδ. σελ. 162) τοὺς ἀποτελοῦντας ἐν ἑαυτοῖς, δι' ἀμοιβαίας ἐπ' ἀλλήλους ἐπιδράσεως. «ζωντανὴν τινα ὁλότητα» καὶ τοιούτους θεωρεῖ τοὺς λαοὺς τοὺς Εὐρωπαϊκοὺς, γινομένης ἀρχῆς ἀπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἄλλ' εἶναι ἡ ἱστορία ἢ Ἑλληνικὴ καταληπτὴ ἄνευ τῆς ἱστορίας τῶν ἀρχαίων τῆς δυτικῆς Ἀσίας λαῶν καὶ ἰδίως τῶν παρὰ τὴν Μεσόγειον οἰκούντων; δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνικὸς ἱστορικὸς βίος ὡς παραχθεὶς ἄνευ ἐπιδράσεώς τινος ἐκ μέρους τοῦ ἱστορικοῦ βίου τοῦ ἀναπτυσθέντος ἐν τῇ δυτικῇ Ἀσίᾳ; Δύναται βεβαίως νὰ ἀντεῖπῃ τις ὅτι ἡ μεταξὺ τῆς δυτικῆς Ἀσίας καὶ ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀμοιβαία ἐπίδρασις εἶναι ἕμμεσος μὴ δυναμένη ν' ἀποτελέσῃ ἐνότητα ζωντανήν, οἷαν ἀξιοῖ ὁ Ῥάγκε προκειμένου περὶ λαῶν ἀποτελούντων ἐνότητα ἱστορικὴν. Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον δύναται νὰ ᾄθῃ καὶ περὶ τῶν σχέσεων τοῦ νέου Εὐρωπαϊκοῦ βίου πρὸς τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνορωμαϊκόν. Εὐλόγως δὲ παρατηρεῖ ὁ Βέρναϊμ, ἀντιλέγων τῇ σχολῇ τοῦ Ῥάγκε, ὅτι καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἐπέδρασαν ἐπὶ τὸν νεώτερον Εὐρωπαϊκὸν βίον οὐχὶ ἀμέσως, ἀλλὰ διὰ τῶν λειψάνων τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν. Ἄλλὰ καὶ ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι δύναται τις

νά νοήση ἱστορικῶς τὸν Ἀσιατικὸν Μωαμεθανισμόν ἄνευ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τούτους ἀμφοτέρους ἄνευ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰσραήλ; δύναται τις νὰ συγγράψῃ καθολικὴν ἱστορίαν Εὐρωπαϊκὴν ἄνευ τοῦ Ἰσλάμ, ἄνευ τοῦ κράτους τῶν Χαλιφῶν, ἄνευ Τούρκων καὶ τοῦ Ὀσμανικοῦ κράτους; Ἀλλὰ καὶ ἐὰν εἰς τοιοῦτους λαοὺς ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ τοσαύτη μόνον παραχωρῆται θέσις, ὅση ἀπαραιτήτως ἀπαιτεῖται ἵνα ἡ Εὐρωπαϊκὴ ἱστορία καταστῇ ἐν πᾶσιν ἀρτία καὶ τελεία, ἡ τοιαύτη Εὐρωπαϊκὴ ἱστορία εἶναι ἀπλῶς παγκόσμιος ἱστορία τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἀνθρωπότητος κατ' οὐδένα τρόπον ἔξαντλοῦσα τὸ βάθος παγκοσμίου ἱστορίας πραγματικῆς, τοιαύτης, ἐν ἧ Ἰσλαμικὸς καὶ Μωαμεθανισμὸς, Χριστιανικὸς καὶ Ἰσλαμικὸς Ἀσία πρέπει νὰ ὄσιν ἐπίσης ὑπόθεσις γενικωτέρας ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης καὶ ἱστορικῆς παραστάσεως. Ἐν γένει δὲ τὸ σύστημα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας τῆς προτεινομένης ὑπὸ τῆς σχολῆς τοῦ Ράγκε καθίσταται ἐν πολλοῖς καθολικὴ ἱστορία Εὐρωπαϊκὴ ἔχουσα ἀπᾶσας τὰς κατὰ βάθος καὶ πλάτος ἀτελείας καὶ ἑλλείψεις ἱστορίας μερικῆς, μετ' εὐρυτάτης περιοχῆς. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἄλλος λόγος, δι' ὃν ὁ Ράγκε ἀπέκλεισε τοὺς Ἀσιατικοὺς λαοὺς ἐκ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, δὲν εἶναι λίαν ἰσχυρός. Οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι ἀποκλείονται τῆς κατὰ Ράγκε παγκοσμίου ἱστορίας διὰ τὴν αἰώνιον ἡρεμίαν, ἣτοι στασιμότητα αὐτῶν, ἐνῶ κατὰ τὸν Ράγκε τὰ ἔθνη ἐπὶ τοσοῦτον μόνον δύναται νὰ θεωρῶνται ὡς ἔχοντα συνάφειαν πρὸς ἄλληλα ἱστορικὴν ἐφ' ὅσον ἐπιδρῶσιν ἀμοιβαίως ἐπ' ἄλληλα. Ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ ὅτι ὑπάρχουσι σπουδαῖαι ἀντιρροήσεις ἀναιροῦσαι κατ' ἀρχὴν τὰς θεωρίας περὶ στασιμότητος τοῦ ἱστορικοῦ βίου παρὰ τισι λαοῖς ἱστορικοῖς (1), αἱ περὶ στασιμότητος τῶν λαῶν τῶν Ἀσιατικῶν θεωρία δὲν ἰσχύουσι προκειμένου περὶ πολλαπλῆς ἐπιδράσεως τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ βίου Ἀσιατικῶν τινῶν λαῶν ἐπὶ τὸν βίον τὸν Ἑλληνικὸν καὶ διὰ τούτου ἐμμέσως ἐπὶ τὸν ἱστορικὸν καθόλου βίον τῆς Εὐρώπης. Πάντως δὲ ἡ στασιμότης ἐν τῷ πολιτισμῷ δὲν εἶναι βεβαίως στασιμότης ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ λαοὶ οἱ ἐν στασιμότητι πολιτισμοῦ διατελοῦντες δ' ἐξωτερικῶν ἀκριβῶς ἱστορικῶν ἐπιδράσεων ἀφυπνίζονται ἰσχυρῶς εἰς ζωτικώτερον ἱστορικὸν βίον, ὡς τοῦτο συνέβη εἰς τινὰ ἔθνη ἱστορικὰ τῆς Ἀσίας

(1) «Λαοὶ τινες, οἷος λ. χ. ὁ Σινικός, καίπερ ὄντες ἀρχαίῳθεν πεπολιτισμένοι, διατελοῦσι κατὰ τὸ φαινόμενον στάσιμοι ἐν τῇ ἱστορικῇ ἀναπτύξει καὶ ἐνεργείᾳ, οὐδεμίαν ἐπιδεικνύοντες ἀνάπτυξιν πέραν τοῦ σημείου, εἰς ὃ ἅπασι ἔξικοντο. Ἀλλὰ στασιμότης ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν δὲν ὀφίσταται ἀληθῶς παρὰ τοῖς λαοῖς τούτοις καὶ ὅ,τι δι' ἐπιπολαιίας θεωρίας τῶν πραγμάτων δοκεῖ στασιμότης, τοῦτο ἐν τῇ βαθυτέρᾳ τῶν πραγμάτων μελέτῃ ἀποδεικνύεται ὡς μεγάλη κίνησις ἰδιόρρυθμος, ἣτις δὲν πρέπει νὰ διαλάθῃ ἡμᾶς καὶ νὰ φαίνεται ὡς μὴ ὑπάρχουσα, ἀπλῶς διότι δὲν ἐπιδρᾷ ἀμέσως καὶ ἐνεργῶς ἐπὶ τὸν ἡμέτερον Εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν». (Βέρνχαϊμ Lehrs, d. H. M. σελ. 36).

διὰ τῆς διαδόσεως τοῦ Ἰσλάμ. Ἐν γένει δὲ ἡ Ἀσιατικὴ ἱστορία καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ διαρκῶς ἐν ἡρεμίᾳ καὶ στασιμότητι διατελοῦσα. Τῆς Ἑλληνικῆς τοῦλάχιστον ἱστορίας τὸ μέγα καὶ σπουδαιότατον μέρος ἀνάγεται εἰς τὴν ἐπὶ τὸν Ἀσιατικὸν βίον ἐπίδρασιν καὶ εἰς τὴν μετὰ τούτου στενὴν συνάφειαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον τὸ κατὰ Ράγκε σύστημα τῆς καθολικῆς ἱστορίας, παρὰ πάντα τὰ κατὰ μέρος πλεονεκτήματα αὐτοῦ ὑπὸ γενικὴν πρακτικὴν ἔποψιν δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ δι' ἡμᾶς κρεῖττον καὶ τελειότερον τοῦ πρότερον ἐπικρατοῦντος φιλοσοφικοῦ συστήματος τῆς καθολικῆς ἱστορίας (1).

(1) Πρὸς τοὺς θιασώτας τῆς σχολῆς τῆς περιοριζούσης τὴν καθολικὴν ἱστορίαν εἰς τοὺς λαοὺς τοὺς Εὐρωπαϊκοὺς ἀποτεινόμενος ὁ Βέρνχαϊμ (Lehrd. d. H. M. σελ. 37—39) λέγει τὰ ἑξῆς: «Εἰς τοιοῦτον περιορισμὸν κατέληξαν ἐκ διαφόρων ὀρμώμενοι ἀφετηριῶν... Οἱ ὑπέρμαχοι τῆς Γερμανικῆς φιλοσοφίας τοῦ ἰδεώδους, ἰδίως ὁ Ἐγγελοσ καὶ οἱ τοῦτου θιασῶται, ὡς κεφάλαιον τῆς ἱστορίας θεωροῦσι τὴν πρῶτον τοῦ πνεύματος τοῦ κόσμου τὴν μετὰ συνειδήσεως ἐλευθερίας γινομένην τὴν πραγματοποιουμένην ἐν τῷ πολιτισμῷ τῆς Εὐρωπαϊκῆς πολιτείας. Διὰ τούτους ἱστορία εἶναι μόνον ἐκεῖνο, ὅπερ ἀποτελεῖ οὐσιώδη ἱστορικὴν περίοδον ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ πνεύματος τοῦ κόσμου... Οἱ ἄμεσοι ὑπέρμαχοι καὶ ὁμολογηταὶ τῆς Ἐγγελοσ φιλοσοφίας ἐξέλιπον θανόντες ἄλλα τὸ ἰσχυρὸν πνεῦμα τῆς φιλοσοφίας ἐκεῖνης κρατεῖ ἐτι τῶν ἡμετέρων θεωριῶν ἐν πολλοῖς τῆς ἐπιστήμης χώροις καὶ ἐπιδρᾷ ἀναμφιβόλως καὶ ἐν τῷ προκειμένῳ ζητήματι. Ἄλλοι εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα καταλήγουσι διὰ τῆς ἀπλουστερας ὁδοῦ τοῦ πρακτικοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ: «Τί ἡμῖν μέλει, λέγουσι, περὶ τῶν λαῶν, οἵτινες πέραν τῶν ὁρίων τῆς Τουρκίας διαπληκτίζονται πρὸς ἀλλήλους; Ἡμεῖς θέλομεν νὰ φωτισθῶμεθα μόνον περὶ τοῦ ἰδίου ἡμῶν παρελθόντος καὶ πολιτισμοῦ». Οἰκοθεν δῆλον ὅτι τοιοῦτον ἀτεχνῶς ἐμπειρικὸν διαφέρον δὲν δύναται νὰ ἰσχύῃ προκειμένου περὶ ἐπιστήμης. Ἄλλως ἔδει τις ν' ἀξιοῖ ἵνα πᾶσα ἐπιστήμη ἀσχολῆται μόνον περὶ ἐκεῖνο, ὅπερ ὑπισχνεῖται ἄμεσον πρακτικὴν χρησιμότητα. Ἀλλὰ καὶ ὑπὸ πρακτικὴν ἔποψιν εὐκόλως ἀποδεικνύεται τὸ ἑλλίπες τῆς τοιαύτης θεωρίας. Ἀκριβῶς δὲ ὁπόταν ἀποβλέψωμεν εἰς τὸ παρὸν καὶ εἰς τὴν νεωτάτην ἱστορίαν, τὴν τὰ μάλιστα διαφέρουσαν ἡμῖν, δὲν νοοῦμεν ἄρα ὅτι ἡ ἡμετέρα εὐδαιμονία καὶ κακοδαιμονία συνδέεται στενωτάτα μετὰ πάντων τῶν γνωστῶν ἡμῖν λαῶν; Καὶ δὲν διαφέρει ἡμῖν ἡ ἱστορία τοῦ Ζανζιβάρ; Καὶ τίνα λαὸν ἢ τίνα χρόνον, ἔξ ὧν δυνάμεθα νὰ διδαχθῶμεν τι δι' ἡμᾶς αὐτοὺς, δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς μὴ ἐπιδρῶντα ἐπὶ τὴν ἡμετέραν ἀνάπτυξιν; Ἄμεσός τις ἐπίδρασις ἐφ' ἡμᾶς δὲν πρέπει ν' ἀποτελέσῃ τὸν ἀπαραίτητον ὅρον τοῦ νὰ δώσωμεν σημασίαν τινὰ ἱστορικὴν εἰς τοὺς λαοὺς» (διότι οὕτω καὶ οἱ Ἑλληνες καὶ οἱ Ῥωμαῖοι δὲν εἶναι δι' ἡμᾶς ὑπόθεσις ἱστορίας; διότι καὶ οὗτοι δὲν ἐπιδρῶσιν ἐφ' ἡμᾶς ἀμέσως, ἀλλὰ διὰ τῶν λειψάνων τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν). Οὐχὶ «περιέργεια» ἀπλῆ καθίστησιν ἡμῖν ἄξια μελέτης τὰ συμβαίνοντα παρὰ τὸν Βαῦπσον καὶ παρὰ τὸν Ἰαντσεακίγγον; Ἄλλ' ἡ συνειδήσις ὅτι αἱ τύχαι καὶ ἡ μόρφωσις πάντων τῶν ἀνθρώπων συνάπτονται μετ' ἀλλήλων. Διότι καὶ αὐτὸς ὁ τῆς πολιτικῆς σχολῆς θιασώτης ἱστοριογράφος δὲν θά θελήσῃ νὰ περιορίσῃ τὸν ὀρίζοντα τῆς ἱστορίας εἰς καθαρῶς πολιτικὴν συνάφειαν... Οὐδαὶς σήμερον βαθυγνώμων ἀνὴρ ἰστάμενος σοβαρῶς πρὸ τοιοῦτου ζη-

°Αλλά ταῦτα λέγοντες ἐννοοῦμεν τὸ πρᾶγμα ἀπλῶς ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ἑξωτερικοῦ πλάτους καὶ τῆς περιοχῆς τῆς διδομένης εἰς τὴν καθολικὴν ἱστορίαν ὑπὸ τῆς φιλοσοφικῆς ἱστορικῆς σχολῆς, οὐχὶ δὲ ὑπὸ τὴν τῆς μεθόδου τοῦ ἱστορεῖν. Διότι, τιθεμένου κατὰ μέρος τοῦ ζητήματος τῆς περιοχῆς καὶ τῆς ἐκτάσεως, ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ καθαρῶς ἐπιστημονικοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου τοῦ συγγράφειν, τὸ σύστημα τῆς ἱστοριογραφίας τοῦ 'Ράγκε πρέπει νὰ θεωρηθῆ καθόλου ὡς μεγάλη πρόοδος ἐν τῇ ἐπιστήμῃ. Δι' αὐτοῦ ἡ ἱστορία ἐν γένει, ἄρα καὶ ἡ καθολικὴ, κατέστη ἀληθῶς θετικὴ ἢ, ἵνα εἴπωμεν

τῆματος θὰ ἀρνηθῆ τὴν μεγάλην συνάφειαν πάντων τῶν ἀνθρωπίνων... Λέγουσιν ὅτι εἶναι ἀδύνατον πάσας τὰς ἱστορικὰς ἐνεργείας πάντων τῶν λαῶν νὰ συνάψῃ τις εἰς ἐνότητα μίαν καὶ ἐμπειρικῶς ὁ ἱστορικὸς εἶναι ὑποχρεωμένος πάντοτε νὰ περιορίσῃ τὰς μελέτας αὐτοῦ ἐν ὀρισμένῳ κύκλῳ ἀνθρώπων, ὧν ἐν μέσῳ ἵσταται' καὶ ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ (λέγουσι), ὃν τρόπον ἀντιλαμβάνεται τῆς ἐννοίας αὐτῆς ὁ Βουδδιστής, τοσοῦτον ὀλίγον ὁμοία ἐστὶ τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ τῇ γραφομένη ὑπὸ Γερμανοῦ λογιῶν, ὅσον ὁμοία εἶναι ἡ παγκόσμιος ἱστορία Σίνου τινὸς ἱστοριογράφου πρὸς τὴν τοῦ 'Ιωάννου Μυλλέρου ἢ πρὸς τὴν τοῦ 'Ράγκε. "Ἄν τοῦτο ἐν πᾶσιν ἦναι ὀρθόν, τότε καὶ ἡ παγκόσμιος ἱστορία τοῦ Γάλλου ἀλλοίαν παρίστησιν ὄψιν ἐξωτερικὴν ἢ ἡ τοῦ Γερμανοῦ ἐν ἄλλαις λέξεσι, δὲν ὑπάρχει πλέον ἱστορία οὐδεμία μεθ' ἐνότητος ἐσωτερικῆς, οὐδεμία ὑφίσταται ἱστορία ἐξ ἀντικειμένου... Δὲν δυνάμεθα οὐδαμῶς νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι, ὅταν ἐρευνῶμεν ἱστορίαν 'Ινδικὴν ἢ Σινικὴν, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ὄμεν ἐν πᾶσι καὶ καθόλου μονομερεῖς 'Ινδοὶ ἢ Σίνοι ἐπιλανθανόμενοι ὡς δυνατὸν τοῦ ἡμετέρου ἱστορικοῦ κόσμου. Τοῦναντίον ἡ ἔποψις, ὑφ' ἣν ἡμεῖς, τιθέμενοι ἐκτὸς τοῦ ἰδίου ἡμῶν πολιτισμοῦ, ἐξετάζομεν τὰ τῶν διαφόρων ἐθνῶν, δύνανται νὰ ἦναι τοιαύτη, ὥστε νὰ κείτῃ ἐκτὸς παντὸς ἰδιαιτέρου καὶ εἰδικοῦ ἐθνικοῦ ἱστορικοῦ βίου, καὶ τοιαύτη ἔποψις δύναται νὰ ἦναι μόνον ἡ καθαρῶς ἐπιστημονικὴ, ἢ τοῦ σύμπαντος πολιτισμοῦ καὶ τῆς συμπάσης ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως. Πόσον τὸ τοιοῦτον πρακτικῶς εἶναι δυνατὸν διὰ τὸ ἀνεπαρκὲς τῶν ἡμετέρων δυνάμεων καὶ κατὰ πόσον δυνάμεθα ἡμεῖς ν' ἀποσπάσωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς τοῦ ἰδιαιτέρου ἡμῶν κύκλου, ἐφ' ἃ θεωροῦμεν τὰ πράγματα, τὸ τοιοῦτον οὐδὲν σημαίνει ἀπέναντι τοῦ ζητήματος: ἐὰν ἡ ἡμετέρα ἐπιστήμη ἀπαιτῆ παρ' ἡμῶν κατ' ἀρχὴν νὰ ἐξετάζωμεν τὰ πράγματα ὑπὸ τὴν ἄνα μνημονευθεῖσαν ἔποψιν. Μεγάλῃ δὲ ἡ διαφορὰ ἐν τῷ ἡμέτερῳ ἔργῳ, ἂν ἐκ τῶν προτέρων ἀποβλέπωμεν πρὸς τὴν κατὰ τὸ δυνατόν ἐκπλήρωσιν τῆς τοιαύτης ἀπαιτήσεως ἢ ἐὰν ἐκ τῶν προτέρων ἀποκηρύττωμεν τὴν τοιαύτην ἀπαιτήσιν τῆς ἐπιστήμης' μεγάλη δηλονότι ἡ διαφορὰ ἐὰν ἡμεῖς ἐκ τῶν προτέρων τὸν ἡμέτερον πολιτισμὸν θεωρῶμεν ὡς τὸ κεφάλαιον τῆς ἱστορίας καὶ θέλωμεν ν' ἀγνοῶμεν τοὺς τῶν ἄλλων λαῶν ἢ ἐὰν ἡμεῖς, μετριοφρονέστερον λογιζόμενοι, τὸν ἡμέτερον πολιτισμὸν θεωρῶμεν ὡς ἀπλοῦν τι μέρος (τοῦ ὅλου ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ) ἀποτελοῦν μετ' ἄλλων πολιτισμῶν τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν. Καὶ ἀπέναντι τῆς διαφορᾶς ταύτης οὐδὲν σημαίνει τὸ ὅτι ἡμεῖς τὸν ἡμέτερον πολιτισμὸν δυνάμεθα νὰ θεωρῶμεν ὡς τὸν μάλιστα προηγμένον καὶ πολιτιμότερον καὶ ὅτι διὰ λόγους εὐνοήτους προσωπικοῦ διαφέροντος προθυμότερον σπουδάζομεν περὶ τὸν πολιτισμὸν τοῦτον καὶ μείζονα τούτου ποιούμεθα ἐπιμέλειαν, ἀφοῦ δὲν θεωροῦμεν αὐτὸν ὡς τὸν μόνον καὶ τὸ πᾶν, ἐνθυμού-

κατὰ 'Ράγκε, ἡ ἐννοία τῆς παγκοσμίου ἱστορίας διὰ τῆς ἐπαναστάσεως τῶν ἰδεῶν ἐξηγηθωπίστη (säcularisirt). Τὰ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορίας καθωρίσθησαν ἐπὶ θετικωτέρων βάσεων, ἀφοῦ τὰ διὰ τῆς γραφῆς παραδιδόμενα ἀπετέλεσαν τὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορίας καὶ ἡ ὕλη τῆς ἱστορίας ἢ περιοριζομένη οὕτως εἰς τὰ ἐγγραφα μνημεῖα κατέστη ἐπιδεικτικωτέρα θετικῆς ἱστορικῆς ἐρεῦνης ἐπὶ ἐμπορικῆς κριτικῆς ἐρειδομένης. Καὶ αὐτὴ ἡ μεθοδικὴ διαίρεσις καὶ ἐξεργασία τῆς καθολικῆς ἱστορίας κατέστησάν πως ἀπλούστερα. Διὰ πάντα ταῦτα τὰ πλεονεκτήματα τὸ σύστημα τοῦ 'Ράγκε, εἰ καὶ δὲν δύναται αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ν' ἀπαρτίσῃ πλήρως καὶ τέλειον σύστημα παγκοσμίου ἱστορίας ἀλλ' ὅμως συναπτόμενον ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν περιοχὴν (οὐχὶ τοῦ χρόνου, διὰ τῆς προσλήψεως τῶν περιόδων τῶν προϊστορικῶν, ὧν ἡ ἐξέτασις κείται ἐκτὸς τοῦ θετικοῦ ἐδάφους τῆς ἱστορίας ἀλλὰ τῶν λαῶν τῶν ἐχόντων ὀπωσδήποτε ἱστορίαν) μετὰ τοῦ συστήματος τοῦ Σλόσσερ δύναται ν' ἀπεργάσῃται σύστημα ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὰς μέχρι σήμερον προόδους τῆς ἐπιστήμης. Τὸ σύστημα τοῦτο, καθὰ εἴπομεν, πρέπει νὰ συμφωνῇ πρὸς τὴν περιοχὴν τὴν κυρίως ἱστορικὴν, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν προϊστορικὴν, ἥτις δύναται νὰ γένηται ὑπόθεσις ἰδίας μελέτης, πολλῶν δ' ὀλιγότερον τὴν κοσμολογικὴν, οἷαν περιοχὴν ἔδωκεν ὁ Σλόσσερ εἰς τὴν καθολικὴν αὐτοῦ ἱστορίαν (1). Ἀλλὰ τὸ σύστημα τῆς φιλοσοφικῆς ἱστορικῆς σχολῆς ἔχει καὶ ἄλλο τι

μενοι πάντοτε ὅτι ἡ ἱστορία δὲν περιορίζεται διὰ τῶν τεσσάρων πασσάλων τοῦ ἰδιαιτέρου πολιτισμοῦ. Τὸ τοιοῦτον δὲν ἔχει μόνον διαφέρον θεωρητικόν, ἀλλὰ καὶ σημασίαν οὐσιωδῶς πρακτικὴν διὰ τὴν ὅλην σπουδὴν τῆς ἡμετέρας ἐπιστήμης. Ἴνα τοῦτο νοήσῃ τις σαφῶς, ἀρκεῖ νὰ παραβάλλῃ τὴν σπουδὴν τῆς ἱστορίας, ὡς ἐγένετο αὕτη ὑπὸ τῶν 'Ελλήνων καὶ τῶν 'Ρωμαίων, οἵτινες ὠρμῶντο ἐξ ἐπόψεως ἀποκλειστικῆς (*), πρὸς τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἡμεῖς καλλιεργοῦμεν τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην' διότι ἡμεῖς ὀρμῶμεθα σήμερον ἐξ ἐπόψεως κοσμοπολιτικῆς ἔχοντες ἰσχυρὰν ἢ ἀσθενῆ συνείδησιν τῆς τοιαύτης ἡμῶν ἐπόψεως. Καὶ ἡ τοιαύτη ἔποψις εἶναι ἡ μόνη προσήκουσα εἰς τὴν καθόλου περὶ τῆς ἱστορίας θεωρίαν τὴν ἐν πᾶσι κρατοῦσαν σήμερον, ὡς προερχομένην ἀμέσως ἀπὸ τοῦ ὀρισμοῦ αὐτοῦ τῆς ἱστορίας».

(1) Περατοῦμεν τὸ περὶ Καθολικῆς ἱστορίας κεφάλαιον τοῦτο προστιθέντες εἰς ὅσα περὶ ταύτης ἐρρήθησαν καὶ τότε τὰ ὑπὸ τοῦ 'Ρόττεκ εἰρημένα: «Ἡ καθολικὴ ἱστορία εἶναι ἡ μεγίστην ἔχουσα τὴν ἀξίαν καὶ ἡ διδακτικωτάτη ἱστορία. Ἄνευ αὐτῆς πᾶσαι αἱ εἰδικαὶ ἱστορίαι εἰσὶ τὸ μὲν ἀκατανόητοι, τὸ δὲ εἰς δευτερεύοντας σκοποὺς χρήσιμοι' ἀνευ ταύτης δὲν δυνάμεθα νὰ ὑψωθῶμεν εἰς τὸ σημεῖον, ἐξ οὗ πάντως ἐν τῷ κράτει τῆς ἱστορίας δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὸ ἀληθῶς ἄξιον εἰδέναι ἀπὸ τοῦ μὴ ἔχοντος σημασίαν. Αὕτη εἶναι τὸ κεφάλαιον καὶ τὸ ἐνωτικὸν σημεῖον πασῶν τῶν κατὰ μέρος ἱστοριῶν, τὸ τὰ μάλιστα ἄξιον παγκοίνου διαφέροντος».

(*) Τὸ τοιοῦτον ἀναιρεῖται κατὰ μέγα μέρος (διὰ τοὺς 'Ελληνας τοῦλάχιστον) διὰ τῶν ἐν σελ. 163 περὶ τῆς παρ' 'Ελλήσιν ἰδέας τῆς παγκοσμίου ἱστορίας εἰρημένων.

ἄξιον προσοχῆς καὶ μελέτης ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ· τοῦτο δὲ εἶναι ἡ ἔρευνα καὶ ἡ μελέτη τῶν πρωτογόνων δυνάμεων τῶν ἐνεργουσῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἥτοι τὸ ζήτημα τὸ περὶ τῶν πρώτων ποιητικῶν καὶ τῶν ἐσχάτων τελικῶν αἰτίων ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἡ νεωτέρα ἱστοριογραφία (ἰδίως ἡ πολιτικὴ) ἡ ἀσχολουμένη κυρίως περὶ τὴν γνῶσιν καὶ παράστασιν τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς τοῦ ἱστορικοῦ βίου, οὐχὶ δὲ τῶν πρώτων καὶ ἐσχάτων αἰτίων αὐτοῦ, καταλείπει τὸ ζήτημα τοῦτο εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἢ εἰς τὴν λεγομένην φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας. Ἄλλ' ἡμεῖς, ἵνα μὴ ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῇ παρεμβάλωμεν ζητήματα ἐκβαίνοντα τῶν θετικῶν ὀρίων τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ μὴτε ζητήματα ὀπωσδήποτε συνδεόμενα μετὰ τῆς ἐπιστήμης τῆς ἱστορίας παραπέμφωμεν εἰς ἐπιστήμην, ἧς ἡ ἐκτὸς τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης θέσις εἶναι λίαν ἐπισφαλῆς (ἴδ. σελ. 112 σημ. 1), πραγματευόμεθα ἐνταῦθα ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ γενικῶς καὶ κεφαλαιωδῶς καὶ **ἱστορικῶς** πάντα τὰ ζητήματα, ὅσα κείνται μὲν ἐκτὸς τῶν ὀρίων τῆς θετικῆς ἐπιστήμης τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ στενῶς συνδέονται μετ' αὐτῆς. Τὰ ζητήματα ταῦτα εἶναι τὰ τῆς **Ἰδέας** ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

6. Ἡ Ἰδέα ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Ἡ Θεὸς ἐν τῇ ἱστορίᾳ.—Τὸ ζήτημα, ἂν ἐπὶ τὸν ἱστορικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου τὸν παραγόμενον κατ' οὐσίαν ἐκ τῆς βουλῆσεως, ἥτοι ἐκ τῆς μετὰ συνειδήσεως καὶ ἐλευθερίας ἐνεργούσης πρακτικῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου, ἐπιδρῶ δυνάμεις τις πνευματικὴ ὑπερτέρα διευθύνουσα τὴν πορείαν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, εἶναι μᾶλλον φιλοσοφικὸν ἢ ἱστορικὸν· ἀλλ' ἐκεῖνο, ὅπερ διαφέρει ἡμῖν ἐν τῇ διασαφήσει τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας, καὶ μάλιστα τῆς παγκοσμίου, εἶναι πρὸ πάντων ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις τοῦ ζητήματος, καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην θέλομεν πραγματευθῆ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ τὸ ῥηθὲν ζήτημα, οὐχὶ πειρώμενοι νὰ λύσωμεν αὐτό, ἀλλ' ἐκτιθέντες ἱστορικῶς τὰς διαφορὰς ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς ἱστοριογραφίας δοθείσας αὐτῷ λύσεις.

Ἡ ἀνθρωπὸς ὁ διὰ τῆς λογικῆς αὐτοῦ φύσεως δημιουργῶν καὶ ἀναπτύσσων τὴν ἱστορίαν ἥτοι τὸν ἱστορικὸν βίον αὐτοῦ, εὐθύς ὡς ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ βίου τούτου ἀνῆλθον εἰς βαθμὸν παρασχόντα τῷ ἀνθρώπῳ συνείδησιν τοῦ τοιοῦτου βίου, δὲν ἐθεώρησε τὸν ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθέντα κόσμον ὡς ἔργον προελθὸν μόνου ἐξ ἀνθρώπου καὶ ἐξ ἀνθρωπίνων μόνον δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν, ἀλλ' ὡς ἔργον διεξαγόμενον ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου συνεργείᾳ καὶ ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην διεύθυνσιν ὑψηλοτέρας τινὸς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς δυνάμεως, τῆς

προνοίας δηλονότι τῆς θεότητος. Ἡ τοιαύτη δόξα καὶ πίστις ἦτο στενῶς συνδεμένη μετὰ τῆς θρησκευτικῆς τοῦ ἀνθρώπου θεωρίας, καθ' ἣν ἡ τὰ πάντα δημιουργήσασα ὑπερτέρα τοῦ κόσμου ἀρχή, διευθύνουσα τὸν ἀνθρώπινον βίον πρὸς σκοπὸν ὑπ' αὐτῆς ταύτης προωρισμένον, ἐπιδρῶ ἐπὶ τὴν πορείαν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ τοιοῦτου βίου **ὑπεράνω τῶν ὀρίων, ἐν οἷς ἐνεργεῖ ἡ βούλησις καὶ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου.** Ἡ ἰδέα τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ περὶ τῶν ἀνθρωπίνων συνεδέθη πρωϊμώτατα μετὰ τῆς ἰδέας τῆς ἠθικῆς τάξεως τοῦ κόσμου, μετὰ τῆς ἰδέας δηλονότι, καθ' ἣν, ὅπως ὁ φυσικὸς κόσμος ὁ ἐκτὸς τῆς βουλῆσεως καὶ ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου κείμενος, οὕτω καὶ ὁ κόσμος ὁ διὰ τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας καὶ διὰ τῆς βουλῆσεως τοῦ ἀνθρώπου δημιουργούμενος, ἀποτελεῖ τάξιν ἔννομον καὶ ἠθικὴν, ἥτοι τάξιν ἐξ ἐλευθέρας ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου προερχομένην, ἀλλ' ὑποκειμένην εἰς νόμους ἠθικούς, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν φυσικὴν τάξιν, τὴν ἀμέσως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἢ ὑπὸ τῆς φύσεως παραχθεῖσαν καὶ διευθυνομένην. Ὁ ἀνθρωπὸς ἐντὸς τῶν ὀρίων τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ ἀπέναντι τῆς φύσεως εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὴν τάξιν ταύτην, ὑποχρεωμένος νὰ ῥυθμίξῃ τὴν ἐλευθέραν ἐνεργείαν αὐτοῦ συμφώνως πρὸς τοὺς ἐκ τῆς ἠθικῆς τάξεως παραγομένους νόμους τοὺς καλουμένους ἠθικούς, τῆς ὑπερέρας προνοίας τοῦ Θεοῦ ἐργαζομένης μόνον, ἐκεῖ, ἔνθα εὐρίσκει ὄρια ἢ τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερία καὶ κατ' ἀκολουθίαν, μετὰ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλῆσεως παύει καὶ ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ἐκ τῆς ἐλευθέρας βουλῆσεως τοῦ ἀνθρώπου προερχόμενα ἔργα ῥυθμίζονται καὶ διευθύνονται, ὑπεράνω τῆς θελήσεως τοῦ ὄντος, πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς φύσεως τεταγμένον τῷ ἀνθρώπῳ σκοπὸν. Ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῇ πορείᾳ τῆς θρησκευτικῆς καὶ καθόλου τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀναλόγως τοῦ μείζονος ἢ ἐλάττονος βαθμοῦ τῆς τοιαύτης πνευματικῆς ἀναπτύξεως, αἱ περὶ ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ὑπὲρ ταύτην ἐνεργούσης ἐπὶ τὰ ἀνθρώπινα ὑψηλοτέρας δυνάμεως ἰδέαι ὑπέστησαν δεινὴν σύγχυσιν καὶ ἔργα δι' ἀνθρώπων τελεσθέντα ἀπεδόθησαν εἰς τὴν ἀμεσον ἐπίδρασιν τῆς θείας δυνάμεως, ἐνίοτε δὲ τάνάπαλιν ὁ ἀνθρωπὸς ἀπέδωκεν εἰς ἑαυτὸν ἔργα μείζονα τῶν ὑπ' αὐτοῦ διαπραχθέντων, οὐχὶ δὲ σπανίως ἐθεώρησεν ἑαυτὸν μέγαν καὶ διὰ γεγονότα ἀνεξάρτητα τῆς θελήσεως καὶ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ μέγας ἐπῆλθε «ταραγμὸς ἐν τε τοῖς θείοις καὶ ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις», μεγάλη ἐν τῇ ἱστορικῇ συνειδήσει τῆς ἀνθρωπότητος σύγχυσις τῶν ἀνθρωπίνων καὶ τῶν θείων ἐν τοῖς γεγονόσι τοῦ ἱστορικοῦ βίου, καὶ ἡ περὶ προνοίας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τὸν ἱστορικὸν βίον ἰδέα ὑπὸ πολλὰς καὶ ποικιλωτάτας διευπλώθη μορφὰς ἀντιλήψεων καὶ ἐννοιῶν, ἀναλόγως τοῦ καθόλου τρόπου καὶ βαθμοῦ τῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου μορφώσεως, ἀπὸ τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἐγράφησαν αἱ πρῶται τῆς ἱστορίας σελίδες ἢ αἱ πρῶται διεμορφώθησαν ἱστορικαὶ παραδό-

σεις, μέχρι τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἡ ἱστορία ἐγένετο θετική ἐπιστήμη. Ἄλλ' ἐν ἀπάσαις ταῖς ποικίλαις ταύταις ἀντιλήψεσι καὶ ἐννοίαις καὶ γνώμαις τῶν λαῶν ἡ ἰδέα ἠθικῆς τινος τάξεως ἐμφαίνεται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον σαφῆς ἐν τῇ ἱστορικῇ συνειδήσει πάντων τῶν ἱστορικῶν λαῶν ἀποτελοῦσα τὴν βαθεῖαν πεποίθησιν πάντων τῶν περὶ τοῦ ἀνθρώπινου βίου ἐμβριθῶς φιλοσοφησάντων πνευματικῶν πάντων τῶν αἰώνων. Ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις ἐγγράφοις ἱστορικοῖς μνημείοις, τῆς Βαβυλωνίας, Ἀσσυρίας καὶ Αἰγύπτου οἱ τῶν χωρῶν τούτων ἡγεμόνες τὰ ἔργα καὶ τὰ κατορθώματα αὐτῶν, ὡς καὶ τὴν ἥτταν καὶ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐχθρῶν, ἀπέδωσαν εἰς τὴν ἄμεσον πρόνοιαν καὶ ἐπίδρασιν τῶν θεῶν αὐτῶν. «Ὁ μὴ φοβούμενος τὸν θεὸν ἡγεμὼν, κατὰ τινὰ Νινευίτικὴν ἐπιγραφὴν, ἐκκόπτεται ὡς ὁ κάλαμος». Ἐν ταῖς ἀρχαιοτάταις χρονολογίαις τῶν Σινῶν, οἷα ἡ ἐπὶ τοῦ βασιλέως Ὑάου (2357 π. Χ.) συγγραφείσα θεολογικὴ φιλοσοφικὴ καὶ ἱστορικὴ βίβλος Σούκιγκ, (Σου-κιγκ) ἐπικρατεῖ ἡ ἰδέα ὅτι ἡγεμόνες καὶ λαοὶ διὰ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν προκαλοῦσιν ἐφ' ἑαυτοὺς τὰς δεινοτάτας τιμωρίας καὶ ὅτι ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ τῶν λαῶν δεσπόζει τις ὑψηλότερος νόμος, οὗ ἐκ τῆς ἐκπληρώσεως ἐξαρτᾶται ἡ ἀξία τοῦ βίου ἐκείνου. Ἐπίσης δὲ ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις βιβλίοις τῶν Ἀρίων λαῶν, ἐν τῷ Βέδᾳ τῶν Ἀρίων τῆς Ἰνδικῆς, καὶ ἐν τῷ Ἀβέστα τῶν Ἀρίων τῆς Ἀριανῆς ὁ θεὸς παρίσταται ὡς ἰδρυτὴς τῆς ἠθικῆς τάξεως τοῦ κόσμου καὶ τῶν αἰώνιων νόμων αὐτοῦ. Ἐν τῷ Βραχμανισμῷ τῶν Ἰνδῶν τοσοῦτον ἐπεκράτησεν ἐν τῇ ἱστορικῇ συνειδήσει ἡ ἰδέα περὶ τῆς θείας διατάξεως τῶν κατὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον, ὥστε οὐδέποτε τὸ ὑπὸ τὸν Βραχμανισμὸν διατελοῦν Ἰνδικὸν ἔθνος, παρ' ὅλον τὸν παναρχαῖον πολιτισμὸν αὐτοῦ, παρήγαγεν ἱστορίαν ἢ ἱστοριογραφίαν, ἀλλ' ἡ ποίησις, ἥτοι ἡ ποιητικὴ ἱστορία, ἔμεινεν ἡ μόνη πραγματικὴ ἱστορία τοῦ ἔθνους τούτου. Καὶ οἱ μεγάλοι βασιλεῖς τῶν Περσῶν Κῦρος καὶ Δαρεῖος ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς αὐτῶν ἅπαν τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν ἀποδίδουσιν εἰς τὴν χάριν τοῦ ὑψίστου θεοῦ τοῦ κόσμου, τῆς ἀρχῆς τοῦ φωτός, τῆς ἀληθείας καὶ τῆς σοφίας, τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, Ὁρομάσδου ὅλη δὲ ἡ πολιτικὴ τάξις τῆς μεγάλης Περσικῆς μοναρχίας ἐθεωρήθη ὡς ἡ ἐπὶ γῆς ἐξεικόνισις τῆς θείας ἐν οὐρανῷ πολιτείας τοῦ Ὁρομάσδου. Εἶναι δὲ περιττὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἰσραὴλ τὰ πάντα γίνονται δι' ἀδιαλείπτου καὶ ἀμέσου ἐπιδράσεως τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τὰς τύχας τοῦ ἐκλεκτοῦ λαοῦ.

Ἄλλὰ καὶ παρὰ τοῖς Ἑλλησι, παρ' οἷς ἀρχεται ἀληθεσττέρα καὶ πραγματικωτέρα ἱστορικὴ ἀνάπτυξις συνδεομένη μετὰ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἐν τῷ ἐλευθέρως διανοεῖσθαι καὶ πράττειν ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ νοεῖν τὸν προορισμὸν τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἡ ἀρχαιοτάτη ἱστορία ἀρχεται μετὰ τῆς ἰδέας τῆς διηγεκοῦς ἐπιβλέψεως τοῦ θεοῦ ἐπὶ τὰ ἀνθρώπινα. Ἄπασα ἡ ἠρωικὴ καλουμένη

περίοδος τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας παρέστη ὑπὸ τοῦ ἔπους τοῦ ἠρωικοῦ, ἥτοι τῆς ἠρωικῆς ποιητικῆς ἱστορίας, ὡς ἱστορία ἢ «ἔργα ἀνδρῶν τε θεῶν τε» ἐν διηγετικῇ πρὸς ἀλλήλους συναφείᾳ δρώντων. Καὶ πλὴν τῆς ὑπερτάτης ἐπὶ τὰ ἀνθρώπινα ἐπιβλέψεως τοῦ τὰ πάντα ἄνωθεν ἐκ τοῦ Ὀλύμπου ἐφορῶντος καὶ ἰθύνοντος Διὸς ἐνεργοῦσιν ἐπὶ τὸν Ὀμηρικὸν ἱστορικὸν κόσμον καὶ ἄλλαι δυνάμεις ἠθικαὶ, ἰσχυρότεραι καὶ αὐτῆς τῆς θελήσεως τοῦ Διὸς, ἐκπροσωποῦσαι τοὺς αἰώνιους καὶ ἀναλλοιώτους ἠθικοὺς νόμους τῆς ἠθικῆς τάξεως τοῦ κόσμου. Τοιαῦται δυνάμεις εἶναι ἡ Μοῖρα, ἡ Νέμεσις, ἡ Ἄτη, καὶ ἡ καὶ αὐτοὺς τοὺς θεοὺς δαμάζουσα ἀδήριτος Ἀνάγκη. Συγχρόνως δὲ ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ἡ ἀνάγκη, ἣν ἔχει ὁ ἀνθρωπὸς ἐν τῷ βίῳ τῆς τοῦ θεοῦ ἀρωγῆς (1). Ἄλλὰ καὶ ὁ πρῶτος συγγραφεὺς παγκοσμίου ἱστορικῆς πραγματείας Ἡρόδοτος, ὁ ἐκπροσωπῶν τὴν τε πρὸ αὐτοῦ καὶ τὴν σύγχρονον αὐτῷ Ἴωνικὴν ἱστοριογραφίαν, ὁ καὶ πατὴρ τῆς ἱστορίας κληθεὶς, συνῆψε στενωῶς, ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ συγγραφείσῃ ἱστορίᾳ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ θεοῦ ἐπὶ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα μετὰ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἐν ἐλευθερίᾳ βουλήσεως ἀναπτυσσομένης καὶ δρώσης ἀνθρωπίνης ἀρετῆς. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἡροδότου, ὅπως ἐν τοῖς Ὀμηρικοῖς ἔπεσιν, ὁ ὁ θεὸς παρίσταται ἐπιβλέπων ἐπὶ τὰ ἀνθρώπινα, καὶ ἐντεῦθεν ὑπὸ τὰ αὐτὰ ἢ διάφορα ὀνόματα καὶ ὑπὸ διάφορον ἐν μέρει τρόπον ἀντιλήψεως ἐνεργοῦσιν ἐν τῷ ἠθικῷ κόσμῳ ἡ Μοῖρα, ἡ Νέμεσις, ἡ Ἄτη. Ἄλλ' ἐξ ἄλλου ἢ τοῦ Ἡροδότου ἱστορία ἀποτελεῖ οὕτως εἰπεῖν, τὸν δεσμὸν τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, καὶ διὰ τοῦ Ἡροδότου γίνεται τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν **ἐξανθρώπινον** (2) τῆς ἱστορίας. Πρὸς τῇ ἀδιαλείπτῳ ἐπιβλέψει τοῦ θεοῦ ἐπὶ τὰ ἀνθρώπινα καὶ ὁ ἀνθρωπὸς διὰ τῆς θελήσεως αὐτοῦ, καὶ μάλιστα διὰ τῆς ἀρετῆς, ἀποτελεῖ μεγάλην δύναμιν ἱστορικὴν. Ἡ Ἑλλάς ἡ μικρὰ καὶ πενιχρὰ ἡ ἀγωνιζομένη κατὰ τοῦ μεγάλου Ἀσιατικοῦ ὄγκου καὶ νικῶσα τοῦτον ἐν **πενίᾳ**, «δι' ἀρετῆς ἐπάκτου, ἀπὸ τε σοφίης κατεργασμένης καὶ νόμου ἰσχυροῦ» (3), κατορθοῖ τὸ μέγα οὗτο κατόρθωμα καὶ κατισχύει τοῦ ἀτάκτου δουλικοῦ πλήθους καὶ τῆς ὕλικῆς δυνάμεως τῆς Ἀσίας διὰ τῆς εὐσεβείας τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς, καὶ διὰ τῆς

(1) Ἰδ. σελ. 76. Πάντες δὲ θεῶν χατέουσιν ἀνθρώποι (Ὀμηρος) καὶ πάντα δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάντες (Ἄρατος).

(2) Ἐποησάμεθα χρῆσιν τῆς λέξεως ταύτης καὶ ἀνωτέρω (Ἰδ. σελ. 71), ἐνθα μεταφράζομεν τὰ Ἑθροπαϊκὰ *säcularisiren, seculariser*, ὡς κάλλιον ἢ τὸ *ἐκλαϊκίστω* ἐρμηνευούσης τὴν ἐννοιαν τῆς μεταστάσεως τῶν θεῶν εἰς τὰ ἀνθρώπινα. Ἰδ. Πλουτ. Περὶ Ἰσιδ. καὶ Ὀσίρ. 23 «Ἐξανθρωπίζοντας τὰ θεῖα» πρβλ. καὶ περὶ τοῦ «Σωκράτους Δαιμονίου» 12 «φιλοσοφίαν ἐξανθρωπίσαντος».

(3) Ἡροδ. Ζ' 102 «...τῇ Ἑλλάδι πενίη μὲν αἰεὶ κοτε σύντροφός ἐστι, ἀρετὴ δὲ ἐπακτός ἐστι, ἀπὸ τε σοφίης κατεργασμένη καὶ νόμου ἰσχυροῦ» τῇ διαχρεωμένῃ ἢ Ἑλλάδι τὴν τε πενήν ἀπαμύνεται καὶ τὴν δεσποσύνην».

ἀγάπης πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, ἀφοσιώσεως πρὸς τὸ καθήκον καὶ τῆς αὐταπαρνήσεως. Ἄλλὰ καὶ ἡ ἀναγνώρισις αὐτῆ τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας, ἡ παράστασις τοῦ ἀνθρώπου ὡς δι' ἰδίων δυνάμεων ἐνεργοῦντος ἐν τῇ ἱστορίᾳ συνδέεται παρὰ Ἡροδότῃ στενῶς μετὰ τῆς ἰδέας τῆς ἠθικῆς τάξεως, καθ' ἣν ὁ θεὸς εἰς τὸν ἀσθενῆ παρέχει δύναμιν καὶ σθένος ἐναντίον τοῦ ἐγωιστικῶς ἐπαιρομένου καὶ ἐν τῇ αἰσθήσει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ ἀμνημονοῦντος τοῦ ἠθικοῦ νόμου ὑπερόπτον δυνάστου. Ἡ ἐλευθερία καὶ ἐντεῦθεν ἀπορρέουσα ἠθικὴ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου διατελεῖ ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὴν πρόνοιαν τὴν θεῖαν ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς ἠθικῆς τάξεως, καὶ ἡ ἱστορία παρίσταται παρὰ τῷ Ἡροδότῃ ὡς μέγα κριτήριον τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων.

Ἐν τῶν μᾶλλον ἀξιοσημειωτῶν φαινομένων τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ εἶναι ὅτι ἐν τῇ μεγίστῃ ἀκμῇ τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἡ ἰδέα ἡ περὶ τῆς ἠθικῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ ὑψίστῳ βαθμῷ τῆς τελειότητος αὐτοῦ συνάπτεται μετὰ τῆς ἰδέας τῆς ἀτελείας τοῦ ἀνθρωπίνου μεγαλείου καὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐπιβλέψεως καὶ ἐπιδράσεως τοῦ θεοῦ ἐπὶ τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις. Ἐν οὐδεμιᾷ περιόδῳ τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας ἡ συνείδησις τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας, τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου μεγαλείου τοσοῦτον ἐξήρθη ἐν τῷ πνεύματι τοῦ Ἑλλήνος, ὅσο μετὰ τὰ Μηδικὰ καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῶν Μηδικῶν. Αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ κατὰ τῶν Μήδων κατόρθωμα καὶ τὸ κατ' ἀκολουθίαν τούτου δημιουργηθὲν μέγα ἐπὶ τῶν θαλασσῶν Ἀθηναϊκὸν κράτος, ἡ μεγάλη καὶ ἀπαράμιλλος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ πνευματικὴ ἀνάπτυξις καὶ ἠθικὴ ἔξαρσις ἢ μετὰ τοῦ κράτους ἐκείνου συνδεομένη ἐνέπνευσαν εἰς τοὺς μεγάλους τραγικοὺς ποιητὰς τῶν Ἀθηνῶν τὴν περὶ τοῦ μεγαλείου τοῦ ἀνθρώπου ἰδέαν. Τότε ὁ Αἰσχύλος ἐν τῷ «Προμηθεὶ Δεσμώτῃ» παρέστησε τὴν εἰκόνα τοῦ κατὰ τῆς φύσεως καὶ κατὰ τοῦ Διὸς ἀγωνιζομένου πολυμηχάνου ἀνθρώπου, καὶ ὁ Σοφοκλῆς ἐξύμνησε τὴν δεινότητα τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἀγωνιζομένου νὰ ὑποτάξῃ τὴν φύσιν ὑπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ, τοῦ ἐπὶ πάντα μηχανωμένου πόρον καὶ ἐπὶ μηδὲν ἀπόρου, τοῦ κατὰ πάντων τῶν φυσικῶν, πλὴν τοῦ θανάτου, κακῶν ἐπινοήσαντος τρόπους θεραπείας (1). Καὶ ὅμως μετὰ τῆς τοιαύτης περὶ τοῦ μεγαλείου τοῦ ἀνθρώπου ἰδέας συνεδέθησαν παρὰ τοῖς μνημονευθεῖσι μεγάλοις ποιηταῖς, τοῖς μεγάλοις ἀντιπροσώποις καὶ ἐρμηνεῦσι τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως τοῦ Ἑλλήνος, ἰδίως παρὰ τῷ Σοφοκλεῖ, ἰδέαι περὶ τῆς ἠθικῆς τάξεως τοῦ κόσμου καὶ τῶν αἰωνίων καὶ ἀναλλοιώτων ἠθικῶν νόμων τῶν ἐν τῷ οὐρανῷ γεννηθέντων καὶ διεπόντων τὰ ἀνθρώπινα ὑπεράνω τῶν ἀνθρωπίνων βουλευμάτων τῶν νόμων τῶν οὐρανίων τῶν τιμωρούντων ἀπηνῶς

(1) Ἴδε σελ. 34.

πᾶσαν ὕβριν ἀνθρώπου, πάντα ἐγωισμὸν ἀνθρώπειον ἀποπειρώμενον νὰ παραβιάσῃ τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ λησμονοῦντα ὅτι ὑπεράνω τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς βουλήσεως καὶ τῶν νόμων τῶν ἀνθρωπίνων δεσπόζουσι νόμοι αἰώνιοι ἠθικοί, ἀναλλοίωτοι, ἀκατάληπτοι εἰς τὸν ἀνθρώπον ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν καὶ γένεσιν αὐτῶν. Οὕτως, ὅσο τὸ μεγαλεῖον τὸ ἱστορικὸν τοῦ ἀνθρώπου ὑψοῦται ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ Ἑλλήνος εἰς τὸ ἐφικτὸν αὐτῷ ὕψος, τοσοῦτον ἀποκαλύπτονται αὐτῷ τὰ ἀσθενῆ μέρη τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ἀνακηρύσσεται τὸ ἀπόλυτον κράτος τῆς ἠθικῆς τάξεως (τῆς εἰκονιζομένης πρὸ πάντων ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ δικαίου), τῆς μὴ περιοριζούσης τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἑυθυμίζουσας αὐτὴν καὶ κολαζούσης τὰς παρεκτροπὰς αὐτῆς καὶ ἡ ἐν λόγοις καὶ ἔργοις τελειότης (ἡ εὐσεπτος ἀγνεία ἔργων λόγων τε πάντων) θεωρεῖται ὡς ὕψιστον ἰδεῶδες τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἐφικτὸν καθιστάμενον τῷ ἀνθρώπῳ διὰ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ὁ Ζεὺς εἶναι ὁ ὑπεράνω πάσης φθορᾶς καὶ φθαρτότητος καὶ παντὸς περιορισμοῦ τοῦ χρόνου διέπων καὶ ἐπιτηρῶν τὴν τάξιν ταύτην (1). Οὕτω μεγαλοφυῶς, οὕτως εὐσεβῶς, φιλοσοφικῶς, ὑπερηφάνως καὶ ἐν συναισθήσει τοῦ ἀνθρωπίνου μεγαλείου, ἅμα δὲ καὶ βαθεῖα νοήσει καὶ ἐπιγνώσει τοῦ κράτους τοῦ «θεοῦ» ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις, συνέδεσε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἐν τῇ ὑψίστῃ βαθμίδι τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ, τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν πρόνοιαν τὴν θεῖαν ἐν τῇ πορείᾳ καὶ ἀναπτύξει τοῦ ἱστορικοῦ βίου.

(1) Σοφοκλ. Οἰδιπ. Τύρ. 863—879.

Εἰ μοι ξυνεῖη φέροντι
μοῖρα τὰν εὐσεπτον ἀγνεῖαν λόγων ἔργων τε πάντων,
ὄν νόμοι πρόκεινται
ὑψίποδες, οὐρανίαν
δι' αἰθέρα τεκνωθέντες, ὄν Ὀλυμπος
πατήρ μόνος, οὐδέ νιν
θνατὰ φύσις ἀνέρων
ἔτικτεν, οὐδέ μήποτε λάθα κατακοιμιάση
μέγας ἐν τούτοις θεός, οὐδέ γηράσκει.
Ἵβρις φυτεύει τύραννον
Ἵβρις, εἰ πολλῶν ὑπερπλησθῆ μάταν, ἃ μὴ ἐπίκαιρα,
μηδὲ συμφέροντα,
ἀκρότατον εἰσαναβᾶσ'
αἶπος ἀπότομον ὄρουσεν εἰς ἀνάγκαν,
ἐνθ' οὐ ποδὶ χρησίμῳ
χρηῖται

Ἴδε καὶ τὰ παρὰ τοῦ αὐτοῦ Σοφοκλέους (Ἀντιγ. στ. 456—458) περὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου εἰρημένα:

Οὐ γάρ τι νῦν γε κάχθές, ἀλλ' ἀείποτε
ζῆ ταῦτα, κοῦδεις οἶδεν ἐξ ὄτου φάνη.

Ἡ ἀναγκαιὰ φύσις (1), ἀποτελοῦσι ληληθότως τὸ ἔσχατον κριτήριον τῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἱστορικῶν πράξεων ἐνῶ ἢ εἰς *μανικὴν* καὶ εἰς *χρησμοὺς* πίστις καταδικάζεται (2). Ἡ τοῦ Θουκυδίδου ἱστορία εἶναι κατὰ τοῦτο πραγματικὴ, ὅτι ἐρμηνεύει τὰ ἀνθρώπινα, διὰ τῶν ἀνθρώπων δὲν εἰσάγει ἀποτόμως τὸν θεὸν εἰς τὰ ἀνθρώπινα, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐξάντλησιν τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων καὶ πάσης διὰ τούτων ἐρμηνείας τῶν γινομένων, ἀνάγει τὰ ἀνθρώπινα εἰς τὸ θεῖον ὡς τὴν ἐσχάτην αἰτίαν τῶν πραγμάτων.

Ἡ ἀναγκαιὰ φύσις (1), ἀποτελοῦσι ληληθότως τὸ ἔσχατον κριτήριον τῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἱστορικῶν πράξεων ἐνῶ ἢ εἰς *μανικὴν* καὶ εἰς *χρησμοὺς* πίστις καταδικάζεται (2). Ἡ τοῦ Θουκυδίδου ἱστορία εἶναι κατὰ τοῦτο πραγματικὴ, ὅτι ἐρμηνεύει τὰ ἀνθρώπινα, διὰ τῶν ἀνθρώπων δὲν εἰσάγει ἀποτόμως τὸν θεὸν εἰς τὰ ἀνθρώπινα, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐξάντλησιν τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων καὶ πάσης διὰ τούτων ἐρμηνείας τῶν γινομένων, ἀνάγει τὰ ἀνθρώπινα εἰς τὸ θεῖον ὡς τὴν ἐσχάτην αἰτίαν τῶν πραγμάτων.

Ὅ,τι ὁ Θουκυδίδης ἐποίησεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, τοῦτο ὁ σύγχρονος αὐτῷ Σωκράτης ἐτέλεσεν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τῇ πρακτικῇ τοῦ ἀνθρώπου, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ δηλονότι τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς καὶ τελειότητος, ἐξηγούμενος τὸν ἀνθρωπὸν διὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ διὰ τῆς μελέτης τῆς ὑψηλοτέρας καὶ θειοτέρας ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν τῷ «Γνώμαι ἑαυτὸν» τοῦ ἀνθρώπου εὐρίσκων τὸν θεῖον προορισμόν, πᾶσαν δὲ τὴν ἐπὶ μέρους ἱστορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἐρμηνεύων διὰ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τὴν φύσιν αὐτὴν ἐν τῷ ὄλῳ αὐτῆς παριστῶν ὡς θεῖαν, ὡς ἐκ θεοῦ, ἐκ τῆς προνοίας τοῦ θεοῦ ἀπορρέουσιν καὶ εἰς θεῖον προωρισμένην τέρατα. Διὰ τοῦ στόματος τοῦ Σωκράτους ἐξήνεγκεν ὁ Πλάτων τὴν ἐλπίδα περὶ τοῦ *θείου λόγου* τοῦ δυναμένου νὰ καθοδηγήσῃ τὸν ἀνθρωπὸν ἐν τῷ πελάγει τοῦ βίου. Ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ ἀναλυτικῶς ἐξετάζων πάντα τὰ εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον ἀναγόμενα, ἐρμηνεύει μὲν καὶ οὗτος τὰ κατὰ τὸν ἀνθρωπὸν ἐν τῷ κοινωνικῷ καὶ τῷ πολιτικῷ βίῳ, τῇ διπλῇ αὐτῇ ἀρχῇ τῆς ἱστορικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύξεως, διὰ τῆς φύσεως, ἀλλὰ τὴν φύσιν αὐτὴν τὴν δημιουργοῦσαν τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν καὶ πολιτείαν παρίστησιν ἐργαζομένην μετὰ λόγου καὶ σκοποῦ (ἴδ. σελ. 58), λέγων οὕτως ἐκεῖνο, ὅπερ μετὰ πολλοὺς αἰῶνας εἶπε καὶ ὁ Κάντιος, ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου βλέπων «τὴν πραγματοποίησιν κεκρυμμένων σκοπῶν τῆς φύσεως» (ἴδε κατωτέρω). Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης προβαίνειν περαιτέρω φρονεῖ ὅτι καὶ ἐπὶ τὸν τρόπον, καθ' ὃν συνέστησαν αἱ ἀνθρώπινα κοινωνία καὶ πολιτεία, ἐπέδρασε τὸ θεῖον καὶ ὅτι πάντα ταῦτα εἰσὶν ἔργα τῆς θείας δυνάμεως τῆς συνεχούσης τὸ πᾶν (3). Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν λαμβάνει ἀφορμὴν ἵνα ὁμολογήσῃ ἢ ἀρνηθῇ ἀμέσως τὴν ἐπὶ τὸν ἱστορικὸν βίον ἐπίδρασιν ὑπερτέρας ἠθικῆς δυνάμεως· ἀλλ' ὅσα λέγει περὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς

(1) Θουκ. Β' 64 «φέρειν τε χρὴ τὰ δαιμόνια ἀναγκαιῶς».

(2) Θουκ. Γ' 45 «... καὶ ἡ τύχη ἐπ' αὐτοῖς οὐδὲν ἔλασσον ξυμβάλλεται εἰς τὸ ἐπαίρειν· ἀδοκίμως γὰρ ἔστιν ὅτε παρισταμένη καὶ ἐκ τῶν ὑποδεστέρων κινδυνεύειν τινὰ προάγει καὶ οὐχ ἦσσαν τὰς πόλεις, ὅσῳ περὶ τῶν μεγίστων, ἐλευθερίας ἢ ἄλλων ἀρχῆς, καὶ μετὰ πάντων ἔκαστος ἀλογίστως ἐπὶ πλέον τι αὐτὸν ἐδόξασεν».

(3) Θουκ. Ε' 104 «... ὁμῶς δὲ πιστεύομεν τῇ μὲν τύχῃ ἐκ τοῦ θεοῦ μὴ ἐλασσώσασθαι, ὅτι ὅσοι πρὸς οὐ δικαίους ἰστάμεθα».

ἡ ἀναγκαιὰ φύσις (1), ἀποτελοῦσι ληληθότως τὸ ἔσχατον κριτήριον τῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἱστορικῶν πράξεων ἐνῶ ἢ εἰς *μανικὴν* καὶ εἰς *χρησμοὺς* πίστις καταδικάζεται (2). Ἡ τοῦ Θουκυδίδου ἱστορία εἶναι κατὰ τοῦτο πραγματικὴ, ὅτι ἐρμηνεύει τὰ ἀνθρώπινα, διὰ τῶν ἀνθρώπων δὲν εἰσάγει ἀποτόμως τὸν θεὸν εἰς τὰ ἀνθρώπινα, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐξάντλησιν τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων καὶ πάσης διὰ τούτων ἐρμηνείας τῶν γινομένων, ἀνάγει τὰ ἀνθρώπινα εἰς τὸ θεῖον ὡς τὴν ἐσχάτην αἰτίαν τῶν πραγμάτων.

Ὅ,τι ὁ Θουκυδίδης ἐποίησεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, τοῦτο ὁ σύγχρονος αὐτῷ Σωκράτης ἐτέλεσεν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τῇ πρακτικῇ τοῦ ἀνθρώπου, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ δηλονότι τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς καὶ τελειότητος, ἐξηγούμενος τὸν ἀνθρωπὸν διὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ διὰ τῆς μελέτης τῆς ὑψηλοτέρας καὶ θειοτέρας ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν τῷ «Γνώμαι ἑαυτὸν» τοῦ ἀνθρώπου εὐρίσκων τὸν θεῖον προορισμόν, πᾶσαν δὲ τὴν ἐπὶ μέρους ἱστορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἐρμηνεύων διὰ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τὴν φύσιν αὐτὴν ἐν τῷ ὄλῳ αὐτῆς παριστῶν ὡς θεῖαν, ὡς ἐκ θεοῦ, ἐκ τῆς προνοίας τοῦ θεοῦ ἀπορρέουσιν καὶ εἰς θεῖον προωρισμένην τέρατα. Διὰ τοῦ στόματος τοῦ Σωκράτους ἐξήνεγκεν ὁ Πλάτων τὴν ἐλπίδα περὶ τοῦ *θείου λόγου* τοῦ δυναμένου νὰ καθοδηγήσῃ τὸν ἀνθρωπὸν ἐν τῷ πελάγει τοῦ βίου. Ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ ἀναλυτικῶς ἐξετάζων πάντα τὰ εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον ἀναγόμενα, ἐρμηνεύει μὲν καὶ οὗτος τὰ κατὰ τὸν ἀνθρωπὸν ἐν τῷ κοινωνικῷ καὶ τῷ πολιτικῷ βίῳ, τῇ διπλῇ αὐτῇ ἀρχῇ τῆς ἱστορικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύξεως, διὰ τῆς φύσεως, ἀλλὰ τὴν φύσιν αὐτὴν τὴν δημιουργοῦσαν τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν καὶ πολιτείαν παρίστησιν ἐργαζομένην μετὰ λόγου καὶ σκοποῦ (ἴδ. σελ. 58), λέγων οὕτως ἐκεῖνο, ὅπερ μετὰ πολλοὺς αἰῶνας εἶπε καὶ ὁ Κάντιος, ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου βλέπων «τὴν πραγματοποίησιν κεκρυμμένων σκοπῶν τῆς φύσεως» (ἴδε κατωτέρω). Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης προβαίνειν περαιτέρω φρονεῖ ὅτι καὶ ἐπὶ τὸν τρόπον, καθ' ὃν συνέστησαν αἱ ἀνθρώπινα κοινωνία καὶ πολιτεία, ἐπέδρασε τὸ θεῖον καὶ ὅτι πάντα ταῦτα εἰσὶν ἔργα τῆς θείας δυνάμεως τῆς συνεχούσης τὸ πᾶν (3). Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν λαμβάνει ἀφορμὴν ἵνα ὁμολογήσῃ ἢ ἀρνηθῇ ἀμέσως τὴν ἐπὶ τὸν ἱστορικὸν βίον ἐπίδρασιν ὑπερτέρας ἠθικῆς δυνάμεως· ἀλλ' ὅσα λέγει περὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς

(1) Θουκ. Ε' 105 «... ἠγούμεθα γὰρ τό τε θεῖον δόξῃ, τὸ ἀνθρώπειόν τε σαφῶς διὰ παντός ὑπὸ φύσεως ἀναγκαιῆς, οὐδ' ἂν κρατῆ, ἄρχειν».

(2) Θουκ. Ε' 103 «... μηδὲ ὁμοιωθῆναι τοῖς πολλοῖς, οἷς παρὸν ἀνθρωπείως ἔτι σώζεσθαι, ἐπειδὴν πιεζομένους αὐτοὺς ἐπιλίπωσιν αἱ φανεραὶ ἐλπίδες, ἐπὶ τὰς ἀφανεῖς καθίστανται, μαντικὴν τε καὶ χρησμοὺς καὶ ὅσα τοιαῦτα μετ' ἐλπίδων λυμáινεται».

(3) Ἀριστοτ. Πολ. Ζ' 1, 5—6 «Ὁ τε γὰρ νόμος τάξις τίς ἐστὶ, καὶ τὴν εὐνομίαν ἀναγκαῖον εὐταξίαν εἶναι· ὁ δὲ λίαν ὑπερβάλλον ἀριθμὸς οὐ δύναται μετέχειν τάξεως· θείας γὰρ δὴ τοῦτο δυνάμει ἐργον, ἥτις καὶ τότε συνέχει τὸ πᾶν, ἔπει τό γε καλὸν ἐν πλήθει καὶ μεγέθει».

άνθρωπίνης κοινωνίας και περί της συντάξεως της ανθρώπινης πολιτείας διά της θείας δυνάμεως της συνεχούσης τὸ πᾶν, ἐρμηνεύουσιν ἡμῖν τὴν περὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ θείου ἐπὶ τὴν ὅλην πορείαν τῶν ἀνθρωπίνων γνώμην αὐτοῦ.

Μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην ὁ μάλιστα ἐξάρας τὴν ἐπίδρασιν ὑπερτέρας τινὸς δυνάμεως ἐπὶ τὰς τύχας τῆς ἱστορίας εἶναι ὁ μέγας Πολύβιος. Ὁ συγγραφεὺς οὗτος τῆς καθολικῆς ἱστορίας ζητεῖ νὰ καθορίσῃ ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος τὰ ὅρια τῆς ἐλευθέρως τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας ἀπέναντι τῆς ὑπερτέρας ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ ἐνεργούσης θείας δυνάμεως (1). Ἀλλ' ἐνῶ καταδικάζει αὐστηρῶς τὰς γνώμας τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἵτινες γεγονότα ἐρμηνεύοντα ἀπλούστατα διὰ τῆς φύσεως ἢ διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου ἀποδίδουσιν ἀφρόνως εἰς ὑπερφυσικὰς δυνάμεις, αὐτὸς οὗτος πάλιν τὰ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἱστορίᾳ μεγάλα καὶ θαυμαστά ἔργα τὰ ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς, μεγαλοφυΐας, τόλμης καὶ ψυχομαχίας κατορθωθέντα θεωρεῖ ἔργα ὑπερτέρας τινὸς ἠθικῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ δυνάμεως ἢν ὀνομάζει Τύχην. Ὁ Πολύβιος ἐβίου καὶ συνέγραφε καθ' ὃν χρόνον μέγιστα ἱστορικά πολιτικά γεγονότα ἠλλοίουν θαυμασίως ἐν βρονχυτάτῳ χρόνῳ τὴν ὄψιν τοῦ κόσμου καὶ ἡ Ῥώμη, ὡς λέγει, ἐν ἔτεσι 53 μετὰ τὸ τέλος τοῦ Β' Καρχηδονιακοῦ πολέμου κατέστη κυρία τῆς οἰκουμένης. Τὸ μέγα τοῦτο γεγονός ἦτο ἐπιτήδειον νὰ ἐξάσῃ τὴν διάνοιαν καὶ τὸ αἶσθημα τοῦ μελετῶντος τὴν ἱστορίαν καὶ νὰ ἐμπνεύσῃ αὐτῷ τὴν ἰδέαν τῆς ἐπιδράσεως ὑψηλοτέρας καὶ θειοτέρας δυνάμεως ἐπὶ τὰ ἀνθρώπινα. Ὁ Πολύβιος, ὁμολογῶν τὸ μεγαλεῖον τοῦ τελεσθέντος ἔργου, δὲν ἐκθαμβοῦται μὲν τοσοῦτον, ὥστε ν' ἀποδόσῃ αὐτὸ εἰς δυνάμεις ὑπερφυσικὰς, ἀγωνιζόμενος τοῦναντίον νὰ ἐξηγήσῃ τὰ πάντα διὰ τῆς ἱστορίας, διὰ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς καὶ κακίας. Ἀλλὰ καὶ ἐν τοιαύτῃ πραγματικῇ καὶ ἀσφαλεστάτῃ θεωρίᾳ τῶν γινομένων διαβλέπει ἐν τοῖς πράγμασι τῆς ἱστορίας ὑψηλοτέραν τινὰ δύναμιν ὑπεράνω τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως, καὶ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων διευθύνουσαν τὰ ἀνθρώπινα (2). Καὶ τὸ **θεῖον** δὲ δὲν ἀκοκλείεται ὑπὸ τοῦ Πολυβίου ἐκ τῆς ἱστορίας (ἴδ. κάτωθ. σημ. 1).

(1) Πολυβ. Β' 37 «Δῆλον, ὡς, τύχην μὲν λέγειν, οὐδαμῶς ἂν εἴη πρόπον· φαῦλον γάρ· αἰτίαν δὲ μᾶλλον ζητεῖν. Χωρὶς γὰρ ταύτης οὔτε τῶν κατὰ λόγον οὔτε τῶν παρά λόγον εἶναι δοκούντων οὐδὲν οἷόν τε συντελεσθῆναι». Πρβλ. καὶ Ζ' 4 «Ἐν μὲν ἀδύνατον ἢ δυσχερὲς τὰς αἰτίας καταλαβεῖν ἀνθρώπων ὄντα, περὶ τούτων ἴσως ἂν τις ἀπορῶν ἐπὶ τὸν θεὸν τὴν ἀναφορὰν ποιοίτο... ὧν δὲ δυνατὸν ἐστὶ τὴν αἰτίαν εὑρεῖν, ἐξ ἧς καὶ δι' ἢν ἐγένετο τὸ συμβαῖνον, οὐ μοι δοκεῖ τῶν τοιούτων δεῖν ἐπὶ τὸ θεῖον ποιεῖσθαι τὴν ἀναφορὰν».

(2) Οὕτως ὁ Πολ. τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους θεωρεῖ (Α' 4) «τὸ κάλλιστον ἅμα καὶ ὠφελιμώτατον ἐπιτήδευμα τῆς τύχης». «Πολλὰ γὰρ αὕτη, λέγει, καινοποιοῦσα καὶ συνεχῶς ἐναγωνιζομένη τοῖς τῶν ἀνθρώπων βίοις, οὐδέπω τοιόν δ'

τὴν ἀρχὴν τῆς ὑψηλοτέρας ταύτης ἠθικῆς δυνάμεως ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἔτι μᾶλλον ἐξῆρξεν ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης ὁ καλέσας τοὺς ἱστοριογράφους «ὑπουργοὺς τῆς θείας προνοίας» καὶ εἰς τὴν καθολικὴν ἱστορίαν προσενέμας τὸν χαρακτήρα τῆς μεγίστης καὶ καθολικῆς διδασκαλίας. Καὶ ὁ σύγχρονος δὲ τῷ Διοδώρῳ Διο-

ἀπλῶς οὐτ' εἰργάσατο ἔργον, οὐτ' ἠγωνίατο ἀγώνισμα, οἶον τὸ καθ' ἡμᾶς». Περί τῆς πίστεως τοῦ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως εἰς τὴν τύχην, λέγει ὁ Πολυβιος (ΚΘ' 6. c) «... ὅστε πολλάκις καὶ λίαν μνημονεύειν τῆς Δημητρίου τοῦ Φαληρέως φωνῆς· ἐκεῖνος γὰρ ἐν τῷ περὶ τῆς τύχης ὑπομνήματι βουλόμενος ἐναργῶς ὑποδεικνύει τοῖς ἀνθρώποις τὸ ταύτης εὐμετάβολον, ἐπιστάς ἐπὶ τοὺς κατ' Ἀλέξανδρον καιροὺς, ὅτε κατέλυσε τὴν Περσικὴν ἀρχὴν, λέγει ταῦτα «Εἰ γὰρ λάβοις μὴ χρόνον ἄπειρον μηδὲ γενεὰς πολλὰς, ἀλλὰ πεντήκοντα μόνον ἔτη ταῦτα πρὸ ἡμῶν, γνοίσις ἂν ὡς τὸ τύχης χαλεπὸν ἐνταῦθα· πεντηκοστῷ γὰρ ἔτει οἴεσθ' ἂν ἡ Πέρσας ἢ βασιλέας τῶν Περσῶν, ἢ Μακεδόνας ἢ βασιλέας τῶν Μακεδόνων, εἴ τις θεῶν αὐτοῖς προὔλεγε τὸ μέλλον, πιστεῦσαι ποτ' ἂν, ὡς εἰς τοῦτον τὸν καιρὸν Περσῶν μὲν οὐδ' ὄνομα ληφθήσεται τὸ παράπαν, οἱ πάσης σχεδὸν τῆς οἰκουμένης ἐδέσποζον, Μακεδόνας δὲ πάσης κρατήσιν, ὧν οὐδ' ὄνομα πρότερον ἦν. Ἀλλὰ πως ἢ πρὸς τὸν βίον ἡμῶν ἀσύνθετος τύχη, καὶ πάντα παρὰ τὸν λογισμὸν τὸν ἡμέτερον καινοποιοῦσα, καὶ τὴν αὐτὴν δύναμιν ἐν τοῖς παραδόξοις ἐνδεικνυμένη, καὶ νῦν, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, δείκνυσσι πᾶσιν ἀνθρώποις, Μακεδόνας εἰς Περσῶν εὐδαιμονίαν ἐσοκίσασα, διότι καὶ τούτοις ταῦτα ἀγαθὰ κέχρηκε ἕως ἂν ἄλλο τι βουλευσῆται περὶ αὐτῶν». (Ὁ νῦν γέγονε κατὰ Περσέα). Ταῦτα μὲν ὁ Δημήτριος ὥσπερ θείῳ τινὶ στόματι περὶ τοῦ μέλλοντος πεφοίβαζεν· ἐγὼ δὲ κατὰ τὴν γραφὴν ἐπιστάς τοῖς καιροῖς, καθ' οὓς συνέβη καταλυθῆναι τὴν Μακεδόνων βασιλείαν, οὐκ ἔκρινον ἀνεπιστάτως παραδραμεῖν, ἅτε γεγονὼς κατόπτης τῆς πράξεως· ἀλλ' αὐτὸς τε τὸν πρόποντα λόγον ἐπιφθέγγασθαι καὶ Δημητρίου μνησθῆναι· δοκεῖ γὰρ μοι θειοτέραν ἢ κατ' ἀνθρώπων τὴν ἀπόφασιν ποιήσασθαι σχεδὸν γὰρ ἑκατὸν καὶ πεντήκοντα πρότερον ἔτεσι τάληθες ἀπεφῆναι περὶ τῶν ἔπειτα συμβησομένων». Σημειωτέον ἐν τούτοις ὅτι ὁ Πολύβιος καὶ ἐν τοῖς εἰρημένοις καὶ ἐν οἱς ἀλλαχοῦ λέγει περὶ τῆς τύχης (ἴδ. Β' 70 «Οὕτως αἰεὶ ποτ' ἢ τύχη τὰ μέγιστα τῶν πραγμάτων παραλόγως εἴωθε κρίνειν») οὐδεμίαν φαίνεται ἀποδίδων αὐτῇ ὑψηλὴν ἠθικὴν ἔννοιαν ὑπερτάτης τινὸς ἠθικῆς δυνάμεως θείας ἢτοι προνοίας θεοῦ ἐπιβλεπούσης τὰ ἀνθρώπινα. Τύχη διὰ τὸν Πολύβιον εἶναι μᾶλλον τὸ θαυμαστὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, τὸ μὴ ἀμέσως κατανοούμενον. Καὶ ὅμως τὰ ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν τύχην ἀποδιδόμενα εἰσὶ τὸ πλεῖστον γεγονότα ἱστορικά, φυσικώτατα ἀναπτυχθέντα καὶ εὐκόλως διὰ τῆς ἱστορικῆς τῶν πραγμάτων ἀναλύσεως νοούμενα. Ἐνιαχοῦ μάλιστα τύχη καὶ ἀνθρωπίνῃ ἀρετῇ φαίνονται συγχεόμενα παρὰ τῷ μεγάλῳ ἱστοριογράφῳ (ἴδ. Α' 4. «...Τίνι τρόπον ἢ τίνι γένει πολιτείας (Ῥωμαίων) τὸ παραδοξότατον καθ' ἡμᾶς ἔργον ἢ τῆς συνετέλεσε. Πρβλ. καὶ Α' 3. «...Ἴνα μηδεὶς, ἐπιστάς ἐπ' αὐτὴν τὴν τῶν πραγμάτων ἐξηγήσιν, τότε διαπορῇ καὶ ζητῇ ποίους διαβουλίους, ἢ ποίας δυνάμεις καὶ χορηγίας χρησάμενοι Ῥωμαῖοι πρὸς ταύτας ὄρμησαν τὰς ἐπιβολὰς δι' ὡς καὶ τῆς γῆς καὶ τῆς θαλάσσης τῆς καθ' ἡμᾶς ἐγένοντο πάσης ἐγκρατεῖς»). Ἐνίοτε πάλιν ἢ τύχη φαίνεται παρὰ Πολυβίῳ ὥσπερ τις Νέμεσις (Πολύβ. Μ' 13) «Θεωροῦντες τὴν τύχην ὡς ἐστὶν ἀγαθὴ φθονῆσαι τοῖς ἀνθρώποις καὶ μάλιστα κατὰ τοῦτο τὸ μέρος ἰσχύειν, καθ' ὃ ἂν δοκῇ μάλιστα μακαρίζεσθαι καὶ κατορθοῦν», Ὁ Π. καλεῖ τὴν τύχην ἐνίοτε καὶ τὸ αὐτόματον.

νύσιος πρὸς ταῖς διανοίαις τῶν πραττόντων καὶ «τὰ παρὰ τοῦ δαιμονίου συγκυροῦντα» καὶ «τὴν τοῦ δαιμονίου πρόνοιαν» θεωρεῖ ὡς ὄρον τῆς ἐπιτυχίας τῶν μεγάλων ἀνθρωπίνων βουλευμάτων ἐν τῇ ἱστορίᾳ (1).

Ἡ Στωικὴ φιλοσοφία, ἡ ἀποτελοῦσα τὴν πρακτικὴν ἠθικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν θρησκείαν τῆς διανοητικῆς ἀριστοκρατίας τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ἀκριβοῦς Ῥωμαϊκῆς δημοκρατίας, διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτῆς περὶ τῆς λογικότητος καὶ τῆς δικαιοσύνης τῆς ἠθικῆς τάξεως τοῦ κόσμου καθιέρωσε τέλειον δόγμα θεοδικίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἄλλ' ἐξ ἄλλου ἡ αὐτὴ φιλοσοφία καὶ μετ' αὐτὴν ἡ Νεοπυθαγόρειος καὶ ἡ Νεοπλατωνικὴ σχολὴ διὰ τῆς περὶ ἠθικῆς αὐτονομίας τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίας οὐδαμῶς προήγαγον τὴν εἰς τὴν πρόνοιαν τοῦ θείου ἐπὶ τὸν ἀνθρώπινον βίον πίστιν. Κατὰ δὲ τοὺς πρώτους μ. Χ. αἰῶνας, καθ' ὃν χρόνον ἡ ἠθικὴ διαφθορὰ ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει ἐξίκετο εἰς τὸ κατακόρυφον αὐτῆς σημεῖον, καὶ οἱ μὲν Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες ἤξιον νὰ λατρεύωνται ὡς θεοί, οἱ δὲ δουλόφρονες ὑπήκοοι πανταχοῦ ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ καὶ ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κόσμῳ, προσέφερον αὐτοῖς λατρείαν θεϊάν, τὸ πνεῦμα τῆς ἀπιστίας ἐπὶ τοσοῦτον προήχθη, ὥστε καὶ ἄνδρες φιλόσοφοι καὶ φυσιοδίφαι, ὡς ὁ Πλίνιος ὁ πρεσβύτερος, ἐδογματίζον ὅτι θεὸς οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ ἄνθρωπος δυνάμενος νὰ εὐεργετῇ τοὺς ὁμοίους αὐτοῦ καὶ ὅτι τοιοῦτος ὁ Ῥωμαῖος αὐτοκράτωρ ὁ διέπων τὸν κόσμον, «ὁ μέγιστος τοῦ παντὸς αἰῶνος ἰθύντωρ» (2). Ἐννοεῖται ὅτι ὑπὸ τὸ κράτος τοιούτων ἰδεῶν οὐδεμία ἠδύνατο νὰ ὑπάρχῃ πίστις εἰς τὴν ὑπερτέραν πρόνοιαν τῆς θεότητος ἐπὶ τὰ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπινου βίου.

Ἐναντίον τῆς τοιαύτης ἠθικῆς καταπτώσεως νικηφόρος ἀντέδρασαν ὁ Χριστιανισμὸς καὶ διὰ τῆς τούτου ὀριστικῆς ἐπικρατήσεως σπουδαίαν πάλιν ἔλαβον ἔξαρσιν αἱ περὶ τῆς θείας προνοίας καὶ περὶ τῆς ἠθικῆς τοῦ κόσμου τάξεως ἰδέαι. Περιττὸν δὲ νὰ εἴπωμεν ὅτι πᾶσα ἡ Χριστιανικὴ ἱστοριογραφία καὶ ἐν Ἀνατολῇ καὶ ἐν Δύσει, οὐ μόνον ἡ ἐκκλησιαστικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτικὴ, καὶ αὐτὴ ἔτι ἡ αὐλική, ἐνεπνέετο βαθέως ὑπὸ ἰδεῶν ἀκραιφνῶς θρησκευτικῶν ὡς πρὸς τὴν θεωρίαν τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὑπεράνω τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων ἐνεργουσῶν ἠθικῶν δυνάμεων, καὶ ἡ ἠθικὴ τοῦ κόσμου τάξις, κατὰ τὸ πρότυπον τῆς οὐρανίου πολιτείας τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, ἐθεωρήθη ὡς ἡ ἰδέα ἡ ὑψίστη ἡ διήκουσα διὰ τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ περίοδος τῆς Ἀναγεννήσεως, καὶ ἡ νέα διεύθυνσις, ἦν ἐπειράθη ὁ Μακκιαβέλης νὰ δώσῃ εἰς τὴν πολιτικὴν ἱστοριογραφίαν, δὲν ἐπέ-

(1) Διον. Ἄλιξ. Ῥωμ. Ἀρχ. Β' 56, πρβλ. καὶ Γ' 14 «Τί οὖν οὐ δεχόμεθα τὴν τοσαύτην τοῦ δαιμονίου πρόνοιαν».

(2) Plin. Hist. Nat. II 7 «Deus est mortali juvare mortalem, et hæc ad æternam gloriam via. Hac proceres ire Romani, hac nunc cælesti passu cum liberis suis vadit maximus omnium ævi rector Vespasianus Augustus, fessis rebus subveniens».

δρασαν σπουδαίως ἐπὶ τὸ πνεῦμα τῆς καθόλου ἱστοριογραφίας. Μέγαν σταθμὸν ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς Εὐρώπης ἀπετέλεσεν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἡ Βεσπφαλικὴ εἰρήνη καὶ συνθήκη τοῦ 1648, δι' ἧς ἐπερατώθη ὁ μέγας τριακονταετῆς πόλεμος. Διότι τότε ἐδημιουργήθη ἐν τῇ πολιτικῇ καὶ ἱστορικῇ συνειδήσει τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ κόσμου ἡ ἰδέα τῆς «Εὐρώπης» καὶ τῆς «Εὐρωπαϊκῆς οἰκογενείας», ἣτις κατίσχυσεν ὀριστικῶς τῶν τέως ἐπικρατουσῶν περὶ καθολικῆς Χριστιανικῆς πολιτείας τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἢ τοῦ ἁγίου Ῥωμαϊκοῦ κράτους θεωριῶν. Ἄλλ' ἐξ ἄλλου ἡ ἐνεκα τῆς καταπαύσεως τοῦ μακροχρονίου ἐκείνου καὶ καταστρεπτικωτάτου πολέμου τοῦ περατωθέντος διὰ τῆς εἰρήνης ἐκείνης ἐπελθοῦσα εἰς τὰ πνεύματα μεγάλη ἠθικὴ πολιτικὴ ἔξαρσις μετέστρεψε τό τε αἴσθημα καὶ τὴν διάνοιαν τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τῆς θετικῆς πολιτικῆς τάξεως καὶ ἀπὸ τοῦ θετικοῦ ἐδάφους τῆς ἱστορίας εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἠθικῆς τάξεως καὶ εἰς τὸ ἰδεῶδες τῆς πολιτικῆς κοινωνίας τῶν λαῶν οὕτω δὲ παρεσκεύασε γόνιμον ἔδαφος εἰς νέας θεωρίας περὶ τῆς ἰδέας τῆς ἱστορίας (1) καὶ περὶ τοῦ ὑπεράνω τοῦ κράτους τῆς φύσεως ὑφουμένου κράτους τῶν ἀνθρωπίνων πνευμάτων, τοῦ κράτους τῆς χάριτος ὑπὸ ἔννοιαν φιλοσοφικὴν (ἦτοι τῆς ἠθικῆς πολιτείας τῆς ἐνούσης τὴν ἠθικὴν τελειότητα μετὰ τῆς δυνατῆς διὰ τὸν ἄνθρωπον εὐδαιμονίας) καὶ περὶ ἐπικρατήσεως τῆς ἰδέας τῆς ἠθικῆς τάξεως ἐν τῇ παγκοσμίῳ τοῦ ἀνθρώπου ἱστορίᾳ. Ὁ Λειβνίτιος ὁ Bossuet, εἶτα δὲ ὁ Βίκων ὑπῆρξαν νῦν εἰσηγηταὶ τῶν τοιούτων ἰδεῶν, αἵτινες ἐπέδρασαν σφόδρα καὶ ἐπὶ τὰς ἰδέας τῆς φιλοσοφικῆς ἱστορικῆς σχολῆς τοῦ 17' καὶ 18' αἰῶνος. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ Γαλλικὴ φιλολογία καὶ φιλοσοφία τοῦ 18' αἰῶνος δεινὰ κατήνεγκε τραύματα κατὰ τῶν τοιούτων θεωριῶν καὶ ἔνθεν μὲν διὰ τοῦ Βολταίρου κατέστησε τὴν ἱστορίαν περὶ ἐν τῇ πραγματικότητι (2), ἔνθεν δὲ διὰ τοῦ Μοντεσκιᾶ ἔδωκεν αὐτῇ θετικώτερον χαρακτῆρα πολιτειολογίας, τέλος δὲ διὰ τοῦ Ρουσσῶ ἐπειράθη ν' ἀναιρέσῃ οὐ μόνον τὴν ἠθικὴν τάξιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ἔννοιαν τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ ἱστορικοῦ βίου ὡς ἀνα-

(1) Ἰδ. ἡμετέραν Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ 18' αἰῶνος. σελ. 89—90.

(2) Ἄλλὰ καὶ ὁ Βολταίρος δὲν ἠρνεῖτο τὴν ἐπίδρασιν ὑψηλοτέρης ἠθικῆς δυνάμεως ἐπὶ τὸν ἱστορικὸν βίον. Ἰδ. Wegele Geschichte der Deutschen Historiographie, σελ. 781 «Ὅσον ἐμπαθῶς καὶ μονομερῶς καὶ ἀνκατεπολέμησε καὶ κατωκίδισεν ὁ Βολταίρος τὸν Χριστιανισμόν, ἐνθα οὕτως παρίσταται ἐν τῇ μορφῇ τῆς ἱεραρχίας καὶ μάλιστα ἐν τῇ μὴ ἀνεκτικότητι αὐτοῦ, δὲν δύναται ἐν τούτοις νὰ ὀνομάσῃ τις ἐλαστικὸν τὸν τρόπον, καθ' ὃν ὁ συγγραφεὺς οὗτος θεωρεῖ τὰ τῆς ἱστορίας. Παρὰ τῷ Βολταίρῳ οὐ μόνον τὰ ἔξωτερικά γεγονότα παρίστανται ἰθνηνόμενα ὑπὸ ἰδεῶν κειμένων ὑπεράνω τῶν γεγονότων τούτων, ἀλλὰ καὶ ὅπισθεν ἡ μάλλον ὑπεράνω τῶν ἰδεῶν τούτων ἄρχει ἀόρατός τις δύναμις, ἦν ὁμοῦς ὁ συγγραφεὺς ἐν ταῖς ἱστορικαῖς αὐτοῦ θεωρίαις ἔθηκε δικαίως ἐκτὸς τῆς σφηνῆς τῆς ἱστορίας».

πτύξεως και προόδου του ανθρώπινου βίου (3). 'Αλλ' ενώ τοιαύτην ή Γαλλική φιλολογία και φιλοσοφία του ΙΗ' αιώνας ελάμβανεν άπέναντι της ιστορίας θέσιν εν Γερμανία νέα πνευματική δύναμις ενεφυσάτο εις την ιστορίαν δια της Γερμανικής φιλοσοφίας. Αύτη ή «κριτική φιλοσοφία» του Καντίου ή άναμορφώσασα την επιστήμην της φιλοσοφίας επέδρασε και επί τας περι της ιδέας της ιστορίας θεωρίας. 'Ο Κάντιος, ό την άρχήν της ήθικής τάξεως του κόσμου παραγαγών εκ του «πρακτικού λόγου» εν τη περι ιστορίας του ανθρώπου θεωρία αυτού ώρμήθη από άρχής τινος όμοίας τη ή υπό τ. υ 'Αριστοτέλους εκφρασθείση («ούθδν γάν ή φύσις μάτην ποιεί»), ότι «πᾶσαι αί φυσικαί δυνάμεις δημιουργήματός τινος εισί προωρισμένα ν' αναπτυχθῶσι τελείως και σκοπίμως»· ούτω δέ και την ιστορίαν του ανθρώπινου βίου εθεώρησεν ως άποβλέπουσαν εις τινά σκοπόν ύπ' αύτης της φύσεως προνοηθέντα και, ως ό 'Αριστοτέλης, εθεώρησε τόν σκοπόν τουτόν ως δύναμιν ύψηλοτέραν διήκουσαν δια της ιστορίας και διευθύνουσαν τόν ιστορικόν βίον προς τόν προορισμόν αυτού (1). Την δύναμιν ταύτην δέν έδίστασεν ό μέγας φιλόσοφος νά καλέση και *Πρόνοιαν* (2). 'Αλλά πολλῶ πλέον του Καντίου τό μεγαλειόν τῶν εν τη ιστορία ενεργουσῶν ιδεῶν έξήρη και έξύμνη-

(1) 'Ιδ. σελ. 154 σημ. 1.

(2) Kant. Idee zu einer Allgemeinen Geschichte, 3 Satz. «'Η φύσις ήθέλησεν ίνα ό άνθρωπος πάντα, όσα κείνται ύπερ την μηχανικήν διάταξιν της ζωόδους αυτού ύάρξεως, νοήση ταύτα όλως έξ έαυτού και μηδεμιάς άλλης άπολαύη εύδαιμονίας ή τελειότητος είμη εκείνης, ήν αυτός ούτος, έλεύθερος διατελών από του όρμεμφύτου, δια του ίδιου αυτού λόγου παρήγαγεν. 'Η φύσις δηλονότι ούδέν περιττόν ποιεί, και εν τη χρήσει τῶν τρόπων τῶν άγόντων προς τόν σκοπόν αύτης δέν είναι σπάταλος». Πρβλ. του αυτού αυτόθι (8. Satz. «Τήν ιστορίαν του ανθρώπινου γένους δύναται τις εν τῶ όλῳ νά θεωρήση ως την εκπλήρωσιν κεκρυμμένου τινός σκοπού της φύσεως». 'Ιδ. και τά εν σελ. 122 λεχθέντα.

(3) Kant. Idee zu einer Allgem. Geschichte 9 Satz. 'Ο Κάντιος θεωρεί εν πρώτοις ώφέλιμον την *φιλοσοφικήν άπόπειραν* του έξεργάσασθαι την *γενικήν παγκόσμιον ιστορίαν* (Allgemeine Weltgeschichte) κατά τρόπον τοιοῦτον, ώστε ή τοιαύτη ιστορία νά έρμηνεύη τόν σκοπόν της φύσεως τόν άποβλέποντα εις τελείαν τινά πολιτικήν ένωσιν του ανθρώπινου γένους ('Ιδ. σελ. 122) Και όμολογεί μόν ότι τοιαύτη τις έπιβολή του συγγράφαι ιστορίαν παριστώσαν *'Ιδέαν ώρισμένην*, τό ποίαν δηλονότι έδει νά ακολουθήση πορείαν ό άνθρωπινος βίος ό όφείλων νά συνάδη προς ώρισμένους λογικούς σκοπούς, ήθελε, κατά τό φαινόμενον, έξαγάγει τόν συγγράφοντα εκ του θετικού έδάφους της ιστορίας καθιστώσας την συγγραφομένην ιστορίαν τρόπον τινά μυθιστορίαν. 'Αλλ' έρεδόμενος επί της άρχής, ότι ή φύσις, όπως πανταχού, ούτω και εν τῶ ανθρώπινῳ βίῳ και εν τη ανθρώπινῳ έλευθερίᾳ ούδέν ποιεί άνεν σχεδίου και τελικού σκοπού, την ιδέαν της τοιαύτης ιστορίας θεωρεί όπως τινά μίτον, δι' οῦ ή ιστορία από *δοκούσης σωρείας ανθρώπινων έργων* μεθίσταται τουλάχιστον εις σύστημα. 'Εν τη 'Ελληνική ιστορία («άφ' ης κυρίως άρχεται ή ιστορία, και εν η σώζεται ή διαπιστοῦται πᾶσα άρχαιότερα ή σύγχρονος ιστορία»), εν τη επιδράσει του 'Ελληνικού βίου επί τόν 'Ρωμαϊκόν και εν τη ήσπῃ, ήν ήσκησεν ούτος επί τόν βαρβαρικόν κόσμον της Εύρώπης, εν τη όλῃ τέλος ακολουθία της Εύρωπαϊκής ιστορίας

σεν ό μέγας ποιητής, φιλόσοφος και ιστορικός 'Ερδερους, όστις και δι' άλλων μόν έργων αυτού, ιδίως δέ δια τῶν «'Ιδεῶν», συνετέλεσεν, ως οὔδεις άλλος, ίνα ή κατά τόν παρελθόντα αιώνα αναπτυχθείσα επιστήμη της «Παγκοσμίου ιστορίας» λάβη διεύθυνσιν όλως θεωρητικήν και παρασταθῆ ως ιστορία της ανθρωπότητος και του πολιτισμοῦ, και οι ὅροι «ιστορία παγκόσμιος», «ιστορία του πολιτισμοῦ» και «ιστορία της ανθρωπότητος» κατασταθῶσι σχεδόν ταυτόσημοι».

'Η φιλοσοφική ιδέα της ανθρωπότητος τοσοῦτο στενωῶς συνεδέθη εν τη διανοίᾳ του μεγάλου φιλοσόφου μετά της ιδέας ύψηλοτέρου βίου και πολιτισμοῦ, ώστε χάριν του συνδέσμου τούτου περιώρισεν εν μέρει τό πλάτος της παγκοσμίου ιστορίας και έψεξε μάλιστα τόν Σλέτζερ, ότι εν τη ιστορία αυτού δέν έποιήσατο έκλογήν τινά τῶν πεπολιτισμένων λαῶν ή τῶν έχόντων μείζονα σημασίαν εν τη ιστορία του κόσμου, αλλά πάντας τους ιστορικούς λαούς έθηκεν εν ίση μοίρα ('Ιδ. σελ. 156). Χαρακτηριστικώτατον δέ δια τας φιλοσοφικές και θρησκευτικές ιστορικές θεωρίας του 'Ερδέρου είναι ότι οὔτος τόν *'Ιουδαϊκόν λαόν* (οῦ την ιστορίαν ό εν τη θεωρία και εν τῶ όρισμῶ της ιστορίας κοσμοπολιτικώτατος, άλλ' εν τη εκθέσει τῶν πραγμάτων νηφαλιώτατος Σλέτζερ παρέστησεν οὔχι πάν-

εύρισκεν ό Κάντιος κανονικήν τινά πορείαν επί τὰ κρείττω, τουλάχιστον εν τῶ χώρῳ της πολιτείας, τῶν τεχνῶν και τῶν επιστημῶν. 'Η εν προόδῳ ανάπτυξις τῶν στοιχείων τούτων του ιστορικού βίου δια του έσθλου μέρους αὐτῶν ὕψωσε και ελάμπρυνε λαούς, ενώ τό εν αυτοίς ὑπάρχον φαῦλον και πλημμελές κατέρριψεν αυτούς. Και όμως και μετά την πτώσιν υπελείφθη πάντοτε ζωπυρόν τι παιδεύσεως και πολιτισμοῦ, όπερ δια πάσης μεταβολής του ιστορικού καθεστώτος (Revolution) έτι μάλλον ανεπτύχθη και ύψηλοτέραν παρεσκεύασε βελτίωσιν. 'Ο προσέχων τόν νοῦν εις την τοιαύτην τῶν πραγμάτων ιστορικήν ακολουθίαν ανακαλύψει πάντως μίτον τινά, χρησιμεύοντα οὔ μόνον προς έξήγησιν του τοιοῦτου «πολυπλόκου δράματος του ανθρώπινου βίου», οὔδ' άπλως προς πολιτικήν προφητείαν τῶν μελλουσῶν πολιτικῶν μεταβολῶν, αλλά και προς τό διανοίξει ενθαρρυντικήν τινά άποψιν εν τῶ μέλλοντι. 'Εν τη άπόψει ταύτη ή ανθρωπότης παρίσταται ήμιν πόρρωθεν όπως εργαζομένη διηνεκῶς προς τόν τελικόν σκοπόν του νά άνέλθη εις κατάστασιν, εν η πάντα τὰ σπέρματα, άπερ ή φύσις έθηκεν εν αὐτῇ, δύνανται ν' αναπτυχθῶσι τελείως και εν η ό ένταῦθα επί της γῆς προορισμός του ανθρώπου δύναται νά πληρωθῆ. «Τοιαύτη τις, λέγει ό Κάντιος, ύπερ της φύσεως ή κάλλιον ύπερ της *Προοίαις* συνηγορία έστιν ελατήριον σπουδαίον προς τό εκλέξει ιδιαίτερον τινά τρόπον της του κόσμου θεωρίας. Διότι τινά σημασίαν δύναται νά έχη τό έξυμνεῖν τό μεγαλειόν και την σοφίαν της δημιουργίας εν τῶ άλόγῳ κράτει της φύσεως και παραινείν προς την τουτόου θεωρίαν, εάν τό μέρος του μεγάλου θεάτρου της υπερτάτης σοφίας, τό περιέχον τόν σκοπόν πάντων τούτων, ή ιστορία δηλονότι του ανθρώπινου γένους, μέλλη τούναντίον νά μένη αδιάλειπτος εναντιότης (πρός την σοφίαν και τό μεγαλειόν του φυσικοῦ νόμου), ης ή θεά αναγκάζει ήμᾶς ν' αποστρέψωμεν άπ' αὐτης μετά δυσθυμίας τους όφθαλμούς ήμῶν και βιάζει ήμᾶς νά έλπίσωμεν ότι θέλομεν εύρει εν άλλῳ τινι κόσμῳ τόν τελειόν εκείνον λογικόν σκοπόν, άφού καταληφθῶμεν υπό άπογνώσεως του εύρεῖν τοιοῦτον κόσμον εν τη ιστορίᾳ του ανθρώπου».

τοτε ὑπὸ λαμπρὰν μορφήν) ἐθεώρησεν ὡς τὴν ζύμην τῆς ἱστορίας. Ἄλλ' ὁ Ἑρδερως προέβη ἔτι περαιτέρω, ἀφαιρέσας ἐκ τῆς ἱστορίας, πρὸς ἐκπληξιν καὶ ἀποδοκιμασίαν τοῦ Σλόσσερ, τὸ πραγματικὸν μεγαλεῖον τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα οὕτω κρατύνη ἐν αὐτῇ τὸ τῆς ἰδέας κράτος. Ὁ φιλόσοφος ὁ δογματίσας ὅτι «τὸ ἔργον τῆς Προνοίας πορεύεται τὴν αἰώνιον αὐτοῦ πορείαν κατὰ μεγάλους καθολικοὺς νόμους» δὲν ἐδίστασε νὰ εἴπῃ περὶ τῆς ἱστορίας(1): «Τὰ πάντα λοιπὸν εἰς πρόσκαιρα ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐπὶ τοῦ μετώπου τοῦ ναοῦ αὐτῆς γέγραπται: «Μηδαιμινότης καὶ Σῆψις». Πατοῦμεν ἐπὶ τῆς κόνεως τῶν προγόνων ἡμῶν καὶ βαδίζομεν ἐπὶ τοῦ καθειμένου σωροῦ κατεστραμμένων ἀνθρωπίνων πολιτειῶν καὶ βασιλείων. Ὡσπερ σκιαὶ παρέρχονται πρὸ ἡμῶν Αἴγυπτος, Περσία, Ἑλλάς, Ῥώμη ὡσπερ σκιαὶ ἐξέρχονται τῶν τάφων αὐτῶν καὶ ἐμφανίζονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ. . . Καὶ ἐὰν πολιτικὸν τι οἰκοδόμημα ἐπιζήσῃ ἑαυτοῦ, τίς δὲν εὐχεται τούτῳ εἰρηνικὸν θάνατον; Τίς δὲν αἰσθάνεται φρίκην, ὅταν ἐν τῷ κύκλῳ ὄντων, ἅπερ ζῶσι καὶ ἐνεργοῦσι, ἀπαντᾷ νεκρικοὺς θαλάμους ἀρχαίων θεσμῶν ἀφαιρούντων φῶς καὶ κατοικίαν ἀπὸ τῶν ζώντων; Καὶ πόσον ταχέως πάλιν, ὁπόταν ἡ διαδόχος γενεὰ ἀναιρῇ τὰς θήκας ταύτας, καὶ ταύτης οἱ θεσμοὶ φαίνονται τῇ ἐπομένῃ γενεᾷ ὡσπερ νεκρικοὶ σοροὶ καὶ ὑπὸ ταύτης πέμπονται ὑπὸ τὴν γῆν; Καὶ ἐὰν ἐν πᾶσι τούτοις ὑποτεθῇ ὅτι ὑπάρχει τις πρόοδος ἐπαισθητῆ, ποῦ ἡ πρόοδος αὕτη φαίνεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ; Πανταχοῦ παρατηρεῖ τις ἐν αὐτῇ καταστροφὴν, χωρὶς νὰ νοῆ ἂν τὸ ἐγκαινισθὲν ἦναι κρεῖττον τοῦ καταστραφέντος. Τὰ ἔθνη ἀνθοῦσι καὶ ἀπανθοῦσι καὶ εἰς οὐδὲν ἅπαξ ἀπανθῆσαν ἔθνος ἐπανερχεται νέα, πολλοῦ γε δεῖ, καλλίων ἀνθηρότης. Ὁ πολιτισμὸς χωρεῖ πρὸς τὰ πρόσω, χωρὶς νὰ καταστῇ οὕτω καὶ τελειότερος. Ἐν νέῳ τόπῳ νέα ἀναπτύσσονται δυνάμεις, ἐνῶ αἱ ἀρχαῖαι τοῦ ἀρχαίου τόπου δυνάμεις οἴχονται ἀνεπιστρεπτί. Ἦσαν ἄρα γε οἱ Ῥωμαῖοι σοφώτεροι καὶ εὐδαιμονέστεροι ἢ οἱ Ἕλληνες; Ἐσμὲν ἄρα ἡμεῖς κρεῖττονες ἢ Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι; **Ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πάντοτε** ἡ αὐτή. Καὶ τῷ δεκακισχιλιοστῷ ἔτει ἀπὸ κτίσεως τοῦ κόσμου ὁ ἀνθρώπος γεννᾶται ἐμπαθής, ὡς ἐμπαθής ἐγεννήθη τῷ δισχιλιοστῷ ἔτει, καὶ διανύει τὸν δρόμον τῶν ἀτασθαλιῶν αὐτοῦ ἔχων ὡς τέρμα ὄψιμόν τινα, ἀτελῆ καὶ ἄχρηστον σοφίαν. Πλανώμεθα ἐν λαβυρίνθῳ, ἐνῶ μία **ροπή** ἀποτέμνει τὸν ἡμέτερον βίον διὰ τοῦτο σχεδὸν ὅλως ἀδιάφορον δύναται νὰ ἦναι δι' ἡμᾶς ἐὰν ἡ σκολιὰ ὁδὸς ἔχῃ σχέδιον καὶ ἔξοδον. Ἄλγεινή ἡ τύχη τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὅπερ μεθ' ὅλων τῶν μόχθων καὶ ἀγώνων αὐτοῦ εἶναι δεδεμένον εἰς τὸν τροχὸν τοῦ Ἰξίωκος καὶ εἰς τὴν πέτραν τοῦ Σισύφου καὶ καταδεδικασμένον εἰς Ταντάλειον πόθον. Πρέπει νὰ θέλωμεν, πρέπει ν' ἀποθάνωμεν χωρὶς ποτε νὰ ἴδωμεν ὄριμασμένον τὸν

(1) Ideen zur G. d. Phil XV.

καρπὸν τῶν μόχθων ἡμῶν ἢ ἐκ τῆς ὅλης ἱστορίας μάθωμέν τι πόρισμα τῶν ἀνθρωπίνων ἀγώνων. Οἰκοδομοῦμεν ἐπὶ πάγον· γράφομεν ἐπὶ τῶν κυμάτων τῆς θαλάσσης· τὸ κύμα ἀντικαθίσταται δι' ἄλλου κύματος, ὁ πάγος διαλύεται καὶ τὸ ἡμέτερον παλάτιον καταστρέφεται ὡσπερ τὰ διανοήματά ἡμῶν. Πρὸς τί λοιπὸν ὁ ἀλγεινὸς μόχθος, ὃν ὁ Θεὸς ἔδωκε τῷ ἀνθρώπῳ ἐν τῷ βραχεῖ τούτῳ βίῳ ὡς ἡμερήσιον πόνον; πρὸς τί τὸ φορτίον, οὗ ὑπὸ τὸ βάρος ἕκαστος ἐργάζεται βαδίζων τὴν πρὸς τὸν τάφον ἄγουσαν; Ἐὰν δὲ τὸ μέγιστον κακὸν τοῦ ἀνθρώπου προέρχεται ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀνθρώπου, ἐκ τῆς κακῆς αὐτοῦ πολιτείας καὶ κυβερνήσεως, ἀπὸ τοῦ θράσους τῶν καταπιεζόντων καὶ ἀπὸ ἀπαρατήτου τινὸς ἀδυναμίας τῶν ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων, ὅποια ἄρα ἡ τύχη αὕτη, ἡ παλοῦσα τὸν ἀνθρώπον ὑπὸ τὸν ζυγὸν τοῦ ἰδίου αὐτοῦ γένους, ὑπὸ τὴν ἀσθενῆ ἢ ἐμμανῆ αὐθαιρεσίαν τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ; Ἀριθμησάτω τις τοὺς αἰῶνας τῆς εὐτυχίας ἢ δυστυχίας τῶν λαῶν καὶ τοὺς ἀγαθοὺς καὶ φαύλους ἡγεμόνας, καὶ ἐν τοῖς ἀρίστοις ἔτι τούτων εὐρέτω τὸ κεφάλαιον τῆς σοφίας ἢ τῆς μωρίας τοῦ νοῦ ἢ τοῦ πάθους αὐτῶν ὁποῖον τερατῶδες ἀρνητικὸν κεφάλαιον μέλλει τις νὰ καταριθμήσῃ! Θεώρησον τοὺς δεσπότας τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀφρικῆς καὶ σχεδὸν πάσης τῆς γῆς· ἰδὲ τὰ τέρατα ἐκείνα νὰ καθίσαντα ἐπὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ θρόνου, ὑφ' οὓς ἐπὶ αἰῶνας ὁ κόσμος ἔπαθε· ἀρίθμησον τὰς ταραχὰς καὶ πολέμους, τὰς καταπίσεις καὶ τοὺς ἐμπαθεῖς θορύβους καὶ παρατήρησον πανταχοῦ τὴν ἔκβασιν. Πίπτει ὁ Βροῦτος καὶ θριαμβεῖ ὁ Ἀντώνιος· ἀπόλλυται ὁ Γερμανικὸς καὶ ἄρχουσι Τιβέριος, Καλιγόλας καὶ Νέρων· ὁ Ἀριστείδης ἐξορίζεται καὶ ὁ Κομφούκιος γίνεται φηγάς· Σωκράτης, Φωκίων, Σενέκας ἀποθνήσκουσι(1). Βεβαίως ἐνταῦθα πανταχοῦ βλέπομεν ἐπικρατοῦν ὡς ἀξίωμα τόδε: ὅ,τι δύναται νὰ γείνη, γίνεται· ὅ,τι δύναται ν' ἀπόληται, ἀπόλλυται· ἀλλ' ἄλγεινή τις ἐπίγνωσις πανταχοῦ κηρύττει ὡς ἀλήθειαν τὸ δεύτερον δόγμα, ὅτι δηλονότι ἐπὶ τῆς ἡμετέρας γῆς νικᾷ ἡ ἀγρία δύναμις καὶ ὁ ταύτης ἀδελφός, ὁ δόλος».

(1) Πρὸβλ. Λαμαρτίνου(Méditations poétiques, Le Désespoir τοὺς ἐξῆς στοίχους:

La valeur sans les dieux décidant les batailles
 Un Caton libre encore déchirant les entrailles
 Sur la foi de Platon

Un Brutus, qui mourait pour la vertu, qu'il aime,
 Doute au dernier moment de cette vertu même
 Et dit: «Tu n'est qu'un nom!».

La fortune toujours du parti de grands crimes.
 Les forfaits couronnés devenus législateurs
 La gloire au prix du sang.

Ἄλλὰ μετὰ τὴν ζοφερὰν ταύτην εἰκόνα ὁ μέγας ποιητὴς καὶ φιλόσοφος προστίθησι καὶ τάδε ἀναιροῦντα ἄρδην τὰς κατ' αὐτοῦ μομφὰς τοῦ Σλόσσερ καὶ ἀνακηρύττοντα διαπρυσίως τὸ κράτος τοῦ θεοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ «Οὕτως ἀπορεῖ καὶ ἀπελπίζει ὁ ἄνθρωπος, πάντως μετὰ πολλὰ κατὰ τὸ φαινόμενον ἐκ τῆς πείρας τῆς ἱστορίας ἐξαγόμενα συμπεράσματα· μέχρι τινὸς δὲ ὁ ἀλγεινὸς οὗτος θρῆνος ἔχει συνήγορον τὴν ὅλην ἐπιφάνειαν (Oberfläche) τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου· καὶ γινώσκω πολλούς, οἵτινες ἐν τῷ ἀγρίῳ ὠκεανῷ τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας ἐπίστευσαν ὅτι ἀπώλεσαν τὸν θεόν, ὃν ἐπὶ τῆς στερεᾶς χέρσου τῆς φυσικῆς ἱστορίας ἐν ἐκάστῳ καλάμῳ ἀχύρου ἢ κόκκῳ ἄμμου ἔβλεπον διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ πνεύματος καὶ ἐξ ὅλης καρδίας ἐλάτρευον. Ἐν τῷ ναῷ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου τὰ πάντα ἐφαίνοντο αὐτοῖς πλήρη παντοδυναμίας καὶ ἀγαθῆς σοφίας· τοῦναντίον δ' ἐν τῇ ἀγορᾷ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, ἐν ἧ καὶ ὁ χρόνος τῆς ζωῆς ἡμῶν λογίζεται, οὐδὲν ἄλλο εἶδον ἢ παλαίστραν ἀφρόνων παθῶν ἀγρίων δυνάμεων, καταστρεπτικῶν τεχνῶν ἄνευ ἀγαθοῦ τινος διαρκῶς ἐπίδοσιν λαμβάνοντος σκοποῦ. Ἡ ἱστορία ἔδοξεν αὐτοῖς ὡς τις ἰσθὸς ἀράχνης ἐν γωνίᾳ τινὶ τῆς παγκοσμίου οἰκοδομῆς ὅστις, ἐν τοῖς περιπλόκοις μίτοις αὐτοῦ, δεικνύει μὲν ἱκανὴν ἀπεξηραμένην λείαν, ἀλλ' οὐδέποτε τὸ ἀλγεινὸν κεντρικὸν σημεῖον αὐτοῦ, αὐτὴν τὴν ὑφαίνουσαν ἀράχνην... Ἄλλ' ἐν τούτοις ἂν ὑπάρχῃ Θεὸς ἐν τῇ φύσει, ὑπάρχει καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ· διότι καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι μέρος τῆς δημιουργίας, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς ἀγριωτάταις παρεκτροπαῖς, ἀκολασίαις καὶ πάθεσιν ἀναγκαίως ἀκολουθεῖ νόμους οὐδὲν ἥττον καλοὺς καὶ ἐξαιρέτους ἢ ἐκεῖνοι, καθ' οὓς κινοῦνται πάντα τὰ οὐράνια καὶ ἐπίγεια ὄντα». Τὸ θεώρημα τοῦτο ἐξήτησε νὰ ἀποδείξῃ ὁ ποιητὴς ἐν τοῖς πέντε κεφαλαίοις τοῦ βιβλίου τῶν «Ἰδεῶν». Τὸ α' τῶν κεφαλαίων τούτων ἀποδείκνυσιν ὅτι «Ἡ ἠθικὴ τελειοποίησις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, καὶ ὁ Θεὸς ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ παρέδωκε τὰς τύχας τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ τοῦ ἰδίου». Ἐν τῷ β' ὅτι «Πᾶσαι αἱ καταστρεπτικαὶ ἐν τῇ φύσει δυνάμεις οὐ μόνον ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ χρόνου ἐξ ἀνάγκης ὑποτάσσονται εἰς δυνάμεις συντηρητικὰς, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αὐταὶ ἐπὶ τέλους χρησιμεύουσιν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ὅλου· ἐν τῷ γ' ὅτι «Τὸ ἀνθρώπινον γένος εἶναι προωρισμένον νὰ διέλθῃ βαθμίδας τινὰς τοῦ πολιτισμοῦ ἐν ποικίλαις ἀλλοιώσεσιν· ἀλλ' ἡ διαρκὴς κατάστασις τῆς εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου ἐρείδεται οὐσιωδῶς καὶ μόνον ἐπὶ τοῦ λόγου καὶ τῆς δικαιοσύνης· ἐν τῷ δ' ὅτι «Κατὰ τοὺς νόμους τῆς φύσεως ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ χρόνου ὁ λόγος καὶ τὸ δίκαιον ἐν τοῖς ἀνθρώποις μείζονα καταλαμβάνουσι χῶρον καὶ προάγουσι τὴν διαρκεστέρην ἠθικὴν τελειοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου· ἐν τῷ ε' ὅτι «Σοφὴ τις ἀγαθότης διέπει τὴν τοῦ ἀνθρώπου τύχην· διὰ τοῦτο οὐδεμία ὑπάρχει τιμὴ καλλίων, οὐδεμία εὐδαιμονία διαρκεστέρα καὶ ἀγνωτέρα ἢ τὸ

πράττειν ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν ἐκείνης». Ἐν τῷ ἐπιλόγῳ τοῦ κεφαλαίου τούτου λέγει ὁ Ἐρδερς: «Ἐν τούτοις ἐν τῷ ὅλῳ τοῦ γένους τὸ ἀνθρώπινον λογικὸν πορεύεται τὴν ὁδὸν αὐτοῦ. Ἐπινοεῖ καὶ ὅποτε ἔτι δὲν δύναται νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν ἐπίνοιαν· ἐφευρίσκει καὶ ὅταν ἔτι κακαὶ χεῖρες ἐπὶ μακρὸν χρόνον καταχρῶνται τὴν ἐφεύρεσιν. Ἡ κατάχρησις τιμωρεῖ αὐτὴν καὶ ἡ ἀταξία, ἀκριβῶς διὰ τοῦ ἀκαμάτου ζήλου τοῦ ἐσωτερικῶς διηνεκῶς ἀξαναομένου λόγου, σὺν τῷ χρόνῳ μεθίσταται εἰς τάξιν. Ὁ λόγος οὗτος καταπολεμεῖ τὰ πάθη, ἐνισχύει καὶ καθαίρει αὐτὸς ἑαυτὸν, καὶ ἐνῶ πιέζεται ἐνταῦθα, φεύγει ἐκεῖσε καὶ εὐρύνει τὸν κύκλον τοῦ ἐπὶ τῆς γῆς κράτους αὐτοῦ. Χωρὶς νὰ ἦναι τις θρησκομανῆς, δύναται νὰ ἐλπίζῃ ὅτι πανταχοῦ, ἐνθα οἰκοῦσιν ἄνθρωποι, θέλουσί ποτε οἰκήσει καὶ ἄνθρωποι λογικοί, δίκαιοι καὶ εὐδαιμόνες· εὐδαιμόνες οὐχὶ διὰ τοῦ ἰδίου αὐτῶν λογικοῦ, ἀλλὰ διὰ τοῦ λογικοῦ τοῦ ὅλου ἀδελφικοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Κύπτω εὐλαβῶς πρὸ τῆς ὑψηλῆς ταύτης ὑποτυπώσεως τῆς ὅλης σοφίας τῆς φύσεως περὶ τοῦ ὅλου τοῦ ἐμοῦ γένους, τοσοῦτῳ μᾶλλον προθύμως, ὅσον διότι βλέπω, ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ διάγραμμα συμπάσης τῆς φύσεως. Ὁ νόμος ὁ κρατῶν τὰ συστήματα τῶν κόσμων, ἐν ταῦτῳ δὲ καὶ πάντα κρῦσταλλον, πᾶν σκολήκιον, πᾶσαν νιφάδα, αὐτὸς ὁ νόμος ἔπλασε καὶ κρατεῖ καὶ τὸ ἐμὸν γένος. Ὁ νόμος οὗτος ἐποίησε τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου κρηπίδα τῆς διαρκείας καὶ διαρκοῦς δράσεως αὐτῆς, ἐφ' ὅσον θὰ ὑπάρχωσιν ἄνθρωποι. Πάντα τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς τὴν ὑπόστασιν καὶ τὴν πρὸς ἄλληλα ὄρῳαίαν συνάφειαν· διότι πάντα ἐρείδονται, ἐντὸς τινων ὁρίων, ἐπὶ τῆς ἰσοροπίας ἀντιμαχομένων δυνάμεων, ἢ ἰσοροπίαν ἀπεργάζεται ἐσωτερικῆς τῆς δυνάμεις διευθύνουσα αὐτὰ πρὸς τὴν τάξιν. Μετὰ τοῦ μίτου τούτου διατρέχω τὸν λαβύρινθον τῆς ἱστορίας καὶ βλέπω πανταχοῦ ἁρμονικὴν τάξιν θεῖαν· διότι πᾶν, ὅπερ δύναται νὰ συμβῆ, συμβαίνει· ὅ,τι δύναται νὰ ἐνεργῆ, ἐνεργεῖ. Ἀλλὰ μόνον ὁ λόγος καὶ τὸ δίκαιον διαρκοῦσι, ἢ δ' ἄνοια καὶ ἡ ἀτασθαλία καταστρέφουσι καὶ ἑαυτὰς καὶ τὴν γῆν. Ὅταν λοιπόν, κατὰ τὸν μῦθον ἐκεῖνον, ἀκούω ἕνα Βροῦτον μετὰ λόγῃς ἐν τῇ χειρὶ ὑπὸ τὸν ἀστερόεντα οὐρανὸν ἐν Φιλίπποις λέγοντα: «Ὁ ἀρετῆ, ἐνόμιζον ὅτι ἦσόν τι· νῦν βλέπω ὅτι εἶσαι ὄνειρον» (1), ἐν τῇ ἐσχάτῃ ταύτῃ μομφῇ δὲν βλέπω τὸν ἥρεμον σοφόν. Ἐὰν ὁ Βροῦτος κατεῖχεν ἀληθῆ ἀρετὴν, αὕτη, ὡς ὁ νοῦς αὐτοῦ, ἀμείψασα αὐτὸν πάντοτε ἤθελε ἀμείψει καὶ τὴν στιγμὴν ταύτην (2). Ἄλλ' ἐὰν ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ ἦτο φιλοπατρία

(1) Οἱ λόγοι οἱ ἀποδιδόμενοι εἰς τὸν Βροῦτον εἰσὶν οἱ ἐξῆς στίχοι ἀνωνύμου τραγικοῦ ποιητοῦ:

Ὁ τλήμων ἀρετῆ, λόγος ἄρ' ἦσθα· ἐγὼ δέ σε
Ὡς ἔργον ἦσκουν· σὺ δ' ἄρ' ἐδούλευες τύχη.

(2) Ὅτι ἀληθῶς οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα καὶ ὅτι ἡ ἀρετὴ δὲν εἶχε καταλίπει τὸν Βροῦτον μαρτυρεῖ ὁ Πλούταρχος (ἐν Βίῳ Βρούτου § 52) λέγων «Ἐαυτὸν δὲ τῶν νενικη-

Ῥωμαϊκή, τί παράδοξον ὅτι ὁ ἀσθενέστερος ἐδέησε νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὸν ἰσχυρότερον, ὁ νοθηρὸς εἰς τὸν δραστηριώτερον; Ἄλλὰ καὶ ἡ νίκη τοῦ Ἀντωνίου μεθ' ὅλων τῶν ἐπακολουθημάτων αὐτῆς ἀνῆκεν εἰς τὴν τάξιν τοῦ κόσμου καὶ εἰς τὴν φυσικὴν εἰμαρμένην τῆς Ῥώμης... Τὸ ὄνειρον τὸ περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς εἶναι ὠραῖον, διότι ἐν αὐτῷ ὁ ἄνθρωπος νοεῖ ἑαυτὸν ὡς ἀπολαύοντα τῆς φιλικῆς κοινωνίας πάντων τῶν σοφῶν καὶ ἀγαθῶν, οἵτινές ποτε ἐργασάμενοι ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος, μετὰ τῆς ἡδείας ἀμοιβῆς τοῦ περατωθέντος ἀγῶνος ἐπάτησαν τὴν ὑψηλότεραν γῆν(1). Ἄλλ' ἡ ἱστορία ἐν τινι μέτρῳ ἀνοίγει ἡμῖν τὰς τερπνάς ταύτας σκηνάς τῆς μετὰ συνετῶν καὶ δικαίων ἀνδρῶν τοσοῦτων αἰῶνων διαλέξεως καὶ συνουσίας. Ἐνταῦθα ὁ Πλάτων ἴσεται πρὸ ἐμοῦ ἐκεῖ ἀκούω τὰς φιλικὰς τοῦ Σωκράτους ἐρωτήσεις καὶ συμμερίζομαι τὴν τελευταίαν αὐτοῦ τύχην. Ὅταν ὁ Μάρκος Αὐρηλῆιος ἐν κρυπτῷ λαλῇ πρὸ τὴν ἐμὴν καρδίαν, καὶ ὁ πτωχὸς Ἐπίκτητος δίδει διαταγὰς κραταιότερον ἐνὸς βασιλέως. Ὁ τάλας Τύλλιος, ὁ ἀτυχὴς Βοήθιος λαλοῦσι πρὸς ἐμὲ καὶ ἀνακοινοῦσιν ἐμοὶ τὰς τοῦ βίου περιπετείας, τὴν τε θλίψιν καὶ τὴν παραμυθίαν τῆς ψυχῆς αὐτῶν... Χιλιάκις πέριξ ἐμοῦ ἐλύθη τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ πανταχοῦ τὸ πόρισμα τῶν ἀνθρωπίνων ἀγῶνῶν εἶναι τὸ αὐτό: ἐν τῷ λόγῳ καὶ τῇ δικαιοσύνῃ ἔγκειται ἡ οὐσία τοῦ ἡμετέρου γένους, καὶ ὁ σκοπὸς καὶ ἡ τύχη αὐτοῦ. Ἡ εὐγενεστάτη χρῆσις τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας εἶναι ἡδε: «Καθοδηγεῖ ἡμᾶς αὐτη οἰοῖνεῖ εἰς τὰς βουλὰς τῆς τύχης καὶ διδάσκει ἡμᾶς ἐν τῇ οὐτιδανῇ μορφῇ ἡμῶν νὰ πράττωμεν κατὰ τοὺς αἰώνιους νόμους τῆς φύσεως τοὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κειμένους». Δεικνύουσα ἡμῖν τὰ παραπτώματα καὶ τὰ ἐπακολουθήματα πάσης ἀλογίας, ὀδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην ἔνωσιν ἐν ἣ ὁ λόγος καὶ τὸ ἀγαθὸν ἀγωνίζονται μὲν ἀγῶνα μακρὸν ἐναντίον τῶν ἀγρίων δυνάμεων, καὶ ὅμως διηνεκῶς, συνωδὰ τῇ φύσει αὐτῶν, δημιουργοῦσι τὴν τάξιν καὶ μένουσιν ἐν τῇ ὁδῷ τῆς νίκης».

Ταῦτα λέγει ὁ Ἐρδερους. Καὶ πᾶσα δὲ ἡ φιλοσοφικὴ ἱστορικὴ σχολὴ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ παρόντος αἰῶνος ὑπὸ τὸ κράτος τοιοῦ-

κότων μακαριώτερον νομίζειν (ἔφη) οὐκ ἐχθὲς οὐδὲ πρῶην μόνον, ἀλλὰ καὶ νῦν ἀπολείποντα δόξαν ἀρετῆς, ἦν οὐθ' ὄπλοις οὔτε χρήμασιν ἀπαλείψουσιν οἱ κεκρατηκότες. Ὅτι ὁ Βροῦτος ἐφθέγγετο τὸ μνημονεῦθὲν ἀνωτέρω λόγιον πρὸς τὴν ἀρετὴν (τὸ καὶ εἰς τὸν Ἑρακλῆν ἀποδιδόμενον) λέγει μόνον ὁ Δίων Κάσιος (ΜΖ' 49), ἐνῶ πᾶν τοῦναντίον, ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω φαίνεται, μαρτυρεῖ ὁ Πλούταρχος. Οὗτος ἀναφέρει τοὺς στίχους ἐκείνους ἐν τῷ «Περὶ δεισιδαιμονίας» (§ β') χωρὶς μηδὲν νὰ εἴπῃ περὶ Βροῦτου.

(1) Πρβλ. καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ἐν τῇ «Ἀπολογία» περὶ τῶν ἐν τῷ μέλλοντι βίῳ εἰρημένα (Πλατ. Ἀπολ. Σωκράτ. § 32) «...Εἰ δ' αὖ οἶον ἀποδημῆσαι ἐστὶν ὁ θάνατος ἐνθένδε εἰς ἄλλον τόπον, καὶ ἀληθὴ ἐστὶ τὰ λεγόμενα, ὡς ἄρα ἐκεῖ εἰσιν ἅπαντες οἱ τεθνεώτες, μεῖζον ἀγαθὸν τούτου εἶη ἄν... οἷς (Ὅρφεϊ, Μουσαίῳ, Ἡσιόδῳ, Ὀμήρῳ κτλ.) ἐκεῖ διαλέγεσθαι καὶ ξυνεῖναι καὶ ἐξετάζειν ἀμήχανον ἂν εἶη εὐδαιμονίας».

των θεωριῶν, αἵτινες ἐμορφώθησαν ἰδίως ἐν Γερμανίᾳ, ἐκήρυξε τὴν *ιδέαν*, τὰς οὐρανίους ιδέας, τὸ *θεῖον* καὶ τὴν *θεῖαν πρόνοιαν* ὡς ὑψιστον ἡγεμόνα ἐν τῇ πορείᾳ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας. Αὐτὸς ὁ Οὐμβόλδος ἀπεφάνετο ὅτι «ὁ ἱστοριογράφος κρατεῖ πάντας τοὺς μίτους τῆς ἐπιγείου ἐνεργείας καὶ ὅλους τοὺς τύπους τῶν ὑπερκοσμίων ιδεῶν». Ὁ νηφαλιώτατος καὶ πραγματικώτατος ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς ἱστορίας I. Μύλλερους εἶπεν: «Αἱ σελίδες τῶν χρονικῶν μοι εἶναι πᾶσαι ἐπίσης σπουδαῖαι καὶ εὐρίσκομαι μετὰ τῆς θεωρίας μου μόνος παρὰ τῷ ἀοράτῳ ἡγεμόνι πάντων τῶν ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς πραγμάτων». Καὶ πάλιν: «Ὅσον ἀτελεῖ ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ φαίνονται τὰ μυστήρια καὶ ἡ φύσις τῶν μεγίστων ἐπαναστάσεων, τοσοῦτο καταφανῆς παρίσταται ἡμῖν ἡ *ὑψηλοτέρα* τούτων διεύθυνσις»(1). Μετὰ τὸν I. Μύλλερους καὶ τὸν Σλέτζερ μέγας θιασώτης τῆς ιδέας τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐνεργούσης Προνοίας τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ Σλόσσερ. Οὗτος ἐν πολλοῖς καταπολεμεῖ ἐξωτερικῶς τὰς ιδέας τοῦ Ἐρδέρους, ὃν μέμφεται ἰδίως ὡς λέγοντα ὅτι «ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ πάντοτε σκιὰ διαδέχεται ἐτέραν σκιὰν ἵνα ἐπὶ τέλους τὰ πάντα καταλήξωσιν εἰς τὸ μηδὲν» (ἴδ. σελ. 186) καὶ ὅμως ὁ Σλόσσερ κατ' οὐσίαν εἶναι θιασώτης τῶν ιδεῶν τοῦ Ἐρδέρους καί, ὅπως οὗτος, ἐπειράθη καὶ ὁ Σλόσσερ ν' ἀναδράμῃ ἐν τῇ *ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος* μέχρι τῶν ἐσχάτων ἡζῶν καὶ ἀρχῶν τῆς ἱστορίας, ὑψόμενος ὑπεράνω οὐ μόνον τοῦ θετικῆς ἐδάφους τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ τῆς γῆς αὐτῆς, καὶ ἀρξάμενος τῆς περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐρεῦνης ἀπὸ τῆς τοῦ ὅλου κόσμου δημιουργίας, ἀκολουθῶν ἐν τούτῳ, ὡς λέγει αὐτὸς ὁ Σλόσσερ, τῷ Ἐρδέρῳ. Καὶ δύναται μὲν τις νὰ εἴπῃ μετὰ τοῦ Λῳρεντζ ὅτι τοιαύτη τις ἱστορία παγκόσμιος δὲν ἠδύνατο νὰ συγγραφῇ ἄνευ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ιδέας τῆς θεότητος οὐδ' ἠδύνατο ἄνευ τῆς ιδέας ταύτης νὰ ἐρημνευθῇ τὸ μέγα καὶ βαρὺ ζήτημα τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἀνθρωπότητος ὑπὸ τοιαύτην ἔποψιν καθολικὴν. Ἄλλ' ἐξ ἄλλου πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ περὶ Προνοίας ιδέα παρὰ τῷ Σλόσσερ ἀπαντᾷ οὐχὶ σπανίως καὶ ἐν τῇ ἀφηγήσει τῆς πραγματικῆς ἱστορίας καὶ συνδέεται στενωῶς μετὰ τῆς βαθείας συνειδήσεως τῆς ἠθικῆς τάξεως καὶ τοῦ βαθυτάτου περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἠθικοῦ συναισθηματος, ὃν οὐχὶ σπανίως τρανὸν παρέχει μαρτύριον ὁ βαθὺς οὗτος γνώστης τῶν

(1) Αἱ τοιαῦται θεωρίαι δὲν κωλύουσιν οὐχ ἦττον τὸν I. Μύλλερους ἵνα πρὸς τῇ ιδέᾳ τῆς «ὑψηλοτέρας διευθύνσεως καὶ τοῦ ἀοράτου ἡγεμόνος πάντων τῶν πραγμάτων», φρονῇ ὅτι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχουσιν «ἐμπεφυκυῖαι δυνάμεις» πρὸς δημιουργίαν τῆς ἱστορίας, ὅτι «ἡ τόλμη καὶ ἡ φυσικὴ δύναμις ἀποφασίζουσι τὰ πάντα ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ αἱ δυστυχίαι, δι' ἃς οἱ ἄνθρωποι μεμφιμοιοῦσιν, εἰσὶ σχεδὸν πάντοτε ἀποτελέσματα τῆς ἰδίας αὐτῶν ἀνικανότητος καὶ ἀδυναμίας». Τοσοῦτον ὁ I. Μύλλερους τὴν «ὑψηλοτέραν τοῦ ἀνθρώπου βίου διεύθυνσιν» τίθησιν ὑπεράνω τοῦ κοινῆς βίου καὶ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου θελήσεως τῆς οὐδαμῶς κωλυομένης ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ αὐτῆς ὑπὸ τῆς διευθύνσεως ἐκείνης.

ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Τὸ κράτος τῆς Προνοίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀνεκέρυξαν εὐγλωττῶς καὶ μεγαλοφώνως καὶ ὁ Καντοῦ καὶ ὁ Ρόττεκ. Ἀλλὰ μήπως καὶ ὁ πολλῶν τούτων τε καὶ τοῦ Σλόσσερ νηφαλιώτερος θεωρούμενος καὶ περὶ τὸ πραγματικὸν κατ' ἐξοχὴν μέρος τῆς ἱστορίας διατρέβων Ῥάγκε, ὁ μέγας οὗτος ἀντιπρόσωπος τῆς θετικῆς ἱστοριογραφίας τῶν νεωτέρων χρόνων, ὁ καλούμενος ὑπὸ τινῶν Δάντης τῆς ἱστοριογραφίας, ἐνῶν (ὅπως ἤνωσεν ὁ Δάντης τοὺς μέσους αἰῶνας πρὸς τοὺς νεωτέρους χρόνους) τὴν ἀρχαιότεραν, τὴν μεσαιωνικὴν (1), οὕτως εἶπεν, μέθοδον τῆς ἱστοριογραφίας πρὸς τὴν νεωτέραν, τὴν θετικὴν ἐπιστημονικὴν, ἡδυνήθη ἐν τῇ παγκοσμίῳ αὐτοῦ ἱστορίᾳ, τῇ συγγραφείῃ καθ' ἣν εἶπομεν μέθοδον τῆς θετικῆς ἐπιστήμης τῆς ἱστορίας, ν' ἀποφύγη τὴν ἀρχὴν τῆς ὑψηλότερας ἰδέας; Ὁ Ῥάγκε δὲν περιορίσθη νὰ εἴπῃ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, παρ' ὅλην τὴν πρὸς τὴν πραγματικότητα φυσικὴν αὐτοῦ τάσιν, ἐλκύεται πρὸς τὸ θεῖον, καὶ ὅτι τὸ θεῖον εἶναι «τὸ ἰδεῶδες, τὸ δίκην δαδούχου φωτίζον τὴν πορείαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος» ἀλλὰ παρεδέχθη καὶ *ιδεῶδη τινὰ πυρῆνα* (Idealen Kern) ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καταφανῆ καθιστάμενον ἐκ τούτου, ὅτι «ἐν τοῖς ἀγῶσι τοῖς γινομένοις διὰ τὰ ἀμοιβαῖα συμφέροντα πολιτειῶν καὶ λαῶν ἀνακύπτουσι πάντοτε ὑψηλότεραι δυνάμεις (potenzen), αἵτινες διαμορφοῦσι τὸ καθόλου συμφώνως πρὸς τὸ ἰδεῶδες καὶ παρέχουσιν αὐτῷ ἄλλοῖον τινὰ χαρακτῆρα» (2). Ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ἐπὶ τὸ πραγματικώτερον ἀντιλήψεως τῆς ἱστορίας ὑπερέβη τὸν Ῥάγκε ὁ τοῦ Σλόσσερ μαθητῆς καὶ ἐν πολλοῖς θιασώτης καὶ θερμὸς ὑπέρμαχος τοῦ ἐκείνου συστήματος Γερβίνος περιορίσας τὸ ἐν τῇ ἱστορίᾳ νοούμενον ἰδεῶδες εἰς τὸ *δυνατὸν* (τὰ ἔσχατα ὄρια δηλονότι τοῦ δυνατοῦ γενέσθαι, κατ' ἀντίθεσιν τοῦ συνήθους πραγματικοῦ καὶ γινομένου) καὶ εἰς τὸ *ἀναγκαῖον*, μὴ ἀφαιρῶν καθόλου ἀπὸ τῆς ἱστορίας τὰς *ιδέας* (3).

(1) Μεσαιωνικὴν λέγοντες ἐν ταῦθα ἐννοοῦμεν τὴν μέθοδον τὴν ἀρχαϊκὴν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ νεωτερίζον πνεῦμα τῶν νεωτέρων πραγματικῶν σχολῶν τῆς ἱστορίας.

(2) Ranke, Weetgeschichte, Dritter Theil. Erste Abtheilung, σελ. 6. Οὐδαμοῦ ἄλλοθι τῶν ἔργων τοῦ Ῥάγκε, πλὴν τοῦ χωρίου τούτου, εἶρον ἐγὼ ὄρισμένον τι περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ ἰδεῶδους ἢ τῶν ἰδεῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἰρημένον. Ἀλλὰ παρὰ τῷ Λῳρεντζ (Geschilswissenschaft, σελ. 268) εὐρίσκομεν καὶ τάδε περὶ τῶν *ιδεῶν* κατὰ Ῥάγκε: «Ἀναμνήσκομαι διδασκτικοῦ τινος διαλόγου μετὰ τοῦ Διδασκάλου, ἐν ᾧ οὗτος μοι ἐξηγεῖτο πῶς πάντα τὰ ἱστορικὰ πράγματα καταντῶσιν ἐπὶ τέλος εἰς *ιδέας τινάς*, ἐν αἷς *τεραστία ἐγκρίται ἐνέργεια καὶ δι' ὧν πάντα γίνονται*. «Οἱ ἄνθρωποι, ἔλεγε, *κατέχονται ὑπὸ τῶν ἐντελῶς ὄρισμένων τούτων ἰδεῶν*». Ἀλλὰ πέρα τούτου δὲν χωροῦσι τὰ πράγματα· διότι πλέον τούτου οὐδὲν ἡ ἱστορία οὔτε ν' ἀποκαλύψῃ οὔτε νὰ ἐξερευνήσῃ δύναται».

(3) Ἡ ἱστορία μέσην ἐπέχουσα θέσιν μετὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ποιήσεως καὶ ἐν τῇ πνευματικῇ τῷ λαῶν ἀναπτύξει μετὰ τῶν ἀμφοτέρων πάντοτε τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἀναπτύσσουσα ζοῆν καὶ ἀκμὴν, μέσην τινὰ βαδίζει ὁδὸν μετὰ τῆς ἐνεργείας τῆς φαντασίας

Ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται δῆλον ὅτι πάντες οἱ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ τῇ ἱστοριογραφίᾳ ἐξέχοντες ἄνδρες, ἀπὸ Ἡροδότου μέχρι Ῥάγκε, ὁμοφώνως ἀπεφάνησαν ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου πλὴν τῶν φυσικῶν δυνάμεων ἐνεργοῦσι καὶ ὑψηλότεραι ἠθικαὶ δυνάμεις εἴτε ἰδέαι, ὑπὸ διαφόρους καὶ ποικίλας ἀντιλήψεις νοούμεναι καὶ διὰ διαφόρων ὀνομάτων προσδιοριζόμεναι. Ἐντεῦθεν ὅμως δὲν ἀκολουθεῖ ὅτι δὲν ὑπῆρξαν καὶ φιλόσοφοι, ἢ ἄλλοι ἐρευνηταὶ τῆς φύσεως καὶ ἰδίᾳ τῆς ἀνθρωπίνης, οἵτινες ἐν ταῖς περὶ τοῦ ἱστορικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου θεωρίαις αὐτῶν δὲν ἐπρέσβευον ἀρχὰς καὶ γνώμας πάντη ἀλλοίας. Οὐδένα ποιούμεθα λόγον ἐν ταῦθα περὶ τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν τοῦ Ρουσσῶ τῶν ἀναιρουσῶν μέχρι τινὸς πᾶσαν ἀρχὴν τοῦ ἱστορικοῦ βίου καὶ τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, οὔτε περὶ τῶν *σκέψεων* (ἴδ. σελ. 136) ἢ τοῖς *σκεπτικιστικῶν* θεωριῶν περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἐνεργουσῶν δυνάμεων, περὶ ὧν ἀλλαχού ἐποησάμεθα τινὰς ἤδη ὑπαινιγμούς. Ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ θεωρίαι φυσιοῖστορικαί, περὶ ὧν ἀνάγκη νὰ διαλάβωμεν ἐν ταῦθα ἐν ὀλίγοις, ἀπλῶς ἵνα πληρέστερον, ὡς ἐνεστι, διαλευκανθῇ τὸ ἐπασχολοῦν ἡμᾶς ζήτημα.

Α'. Ἡ *θεωρία τῆς ἐξελίξεως ἐφαρμοζομένη ἐν τῇ ἱστορίᾳ*.— Κατὰ τὰ συμπεράσματα τῆς θεωρίας ταύτης ἢ μέχρι τοῦδε ἐπικρατοῦσα περὶ τῆς ἱστορίας ἰδέα στηρίζεται ἐπὶ τῆς κοσμολογικῆς ἐκείνης ἀρχῆς τῆς παριστώσης τὸν ἄνθρωπον ὡς τὸ ὑψιστον καὶ τὸ τελειότατον τῶν ὄντων ἐν τῷ κόσμῳ, ὡς δημιουργηθὲν κατ' εἰκόνα καὶ κατ' ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἰδέα καὶ ἡ ἐκ ταύτης προερχομένη ἀντίληψις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἀποκλείουσι κατ' οὐσίαν τὸ δυνατὸν τῆς ἀπείρου τελειοποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου, διότι τὸ ὁμοίωμα οὐδέποτε οὐδαμῶς δύναται νὰ καταστῇ ὡς καὶ τὸ πρωτότυπον αὐτὸ δὲν δύναται νὰ ὑπερβάλλῃ ἑαυτό. Ἐντεῦθεν ἐξ ἀνάγκης τίθεται ἡ ἀρχὴ ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὡς εἶναι σήμερον ὑπὸ τῆς φύσεως πεποικισμένος μετὰ τῶν φυσικῶν αὐτοῦ κεφαλαίων, εἶναι *δυνάμει* τέλειος, χωρὶς νὰ ὑποστῶσι τὰ φυσικὰ κεφάλαια, αὐτὴ δηλονότι ἡ φυσικὴ διάπλασις τοῦ ἀνθρώπου, μεταβολὴν τινὰ ἢ ἀλλοίωσιν δι' ἐξελίξεως φυσικῆς καὶ διὰ παραγωγῆς νέας ἀνθρωπίνης φύσεως (ἢ τοῦ νέου εἴδους ἀνθρώπων ἢ ὄντων ἀνθρωποειδῶν ὑψηλότερας φύσεως, διαφερόντων φύσει τοῦ νῦν ἀνθρώπου ὅσον ὁ ἄνθρωπος τῶν ὑποδεεστέρων αὐτοῦ ἀνθρωποειδῶν

καὶ τῆς σκέψεως. Ὁρμωμένη ἀπὸ νηφαλίου καὶ ἔμφρονος παρατηρήσεως τῶν πραγμάτων δὲν δύναται νὰ περιορισθῇ ἐν ταύτῃ, ἀλλ' ἀναγκαιῶς ἄπτεται καὶ τῶν παρακειμένων αὐτῇ (τῇ παρατηρήσει) χώρων, πρὸς τῷ ἐκ τῆς πείρας πραγματικῶ ἐκτείνουσα τὴν προσοχὴν καὶ ἐπὶ τὸ *δυνατὸν καὶ ἀναγκαῖον*... οὐδὲν κοινὸν αὐτῇ δύναται νὰ ἔχῃ πρὸς τὰ αἰθέρια ἰδεῶδη, *εἰ καὶ δὲν δύναται νὰ μὴ ἐπιζητῇ ἰδέας*: οὐδὲν κοινὸν αὐτῇ καὶ τῷ ὕλισμῳ, εἰ καὶ δὲν δύναται νὰ ἐκβαίνη τῆς κοινῆς πραγματικότητος» (Gervinus, Gesammelte Kleine historische Schriften, σελ. 350).

ζωικών ὄντων). Ἄλλ' ἡ τοιαύτη θεωρία (λέγουσιν οἱ θιασῶται τῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως), καθ' ἣν ἕκαστον εἶδος εἶναι δυνάμικῶς ἀναλλοίωτον ἐν τῇ φυσικῇ ἀρχηγόνῳ διαπλάσει αὐτοῦ, ἀντιβαίνει πρὸς τὰ συμπεράσματα τῆς νεωτέρας ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, καθ' ἃ ἔν τε τῷ ἀψύχῳ καὶ ἐν τῷ ἐμψύχῳ κόσμῳ τελεῖται ἀδιάκοπος ἐνέργεια ἀναπτύξεως, ἔχουσα ὡς ἐπακολούθημα τὴν πλήρη τῆς φύσεως μεταβολὴν καὶ ἀνανέωσιν ἐν τε τοῖς καθ' ἕκαστον καὶ ἐν τῷ ὅλῳ. Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην, ἐπειδὴ πᾶν τὸ ὑπάρχον ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ὁ κόσμος ἐν τῇ ὁλότητι αὐτοῦ διατελοῦσιν ἐν διηνεκεῖ ἐξελίξει καὶ πάντα τὰ ὄντα εἰσὶν ἀποτελέσματα τῆς ἐξελίξεως ταύτης, τῆς ἀπεριορίστου ἐν χρόνῳ καὶ χώρῳ, ἡ ἰδέα τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου ὡς δυνάμει τελειοτάτου καὶ εὐγενεστάτου πάντων τῶν δημιουργημάτων, προωρισμένου ἀπλῶς νὰ μεταβάλλῃ τὸ δυνάμει ἐν αὐτῷ ὑπάρχον εἰς ἐνέργειαν καὶ ἐν τῇ πράξει ταύτῃ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ πλήρωμα τῆς τελειότητος, εἰς τὴν *ἐντελέχειαν* αὐτοῦ ἡ τοιαύτη, λέγουσιν, ἰδέα πίπτει ἀφ' ἑαυτῆς· διότι καὶ ὁ ἀνθρώπος, ὡς καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ οἰκουμένη γῆ, δὲν δύνανται ν' ἀποτελέσωσιν ἐξαίρεσιν ἐν τῇ ἀτέρμονι σειρᾷ τῆς καθολικῆς ἀναπτύξεως τῆς περιεχούσης ἐν ἑαυτῇ πᾶν τὸ παρὸν, τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον. Πᾶσα τοιαύτη ὑπόθεσις ἤθελεν εἶσθαι ἐγωιστικὴ μυωπία τοῦ ἀνθρώπου, διότι ὁ ἀληθὴς καὶ εὐγενὴς ἐγωισμὸς τοῦ ἀνθρώπου δὲν πρέπει νὰ ἀπάγῃ πρὸς τὴν θεωρίαν, καθ' ἣν ὁ ἀνθρώπος, ὁ σήμερον ἐν τῷ ὑψίστῳ βαθμῷ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἀνθρώπινου καὶ τῆς ὑψίστης ἀνθρωπίνης τελειότητος εὐρισκόμενος, δύνανται, ἐν τῇ νέᾳ φάσει τῆς διαπλάσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τοῦ ἐντεῦθεν παραγομένου νέου βίου, νὰ κατέχῃ τὴν ἐσχάτην καὶ κατωτάτην θέσιν. Ἄρα κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην, ἡ ἀνθρωπίνη ἱστορία εἶναι ἱστορία ἀναπτύξεως οὐ μόνον τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ τῆς φύσεως αὐτῆς τῆς ἀνθρωπίνης, οὐδεμίαν παρέχουσα ἡμῖν διὰ τοῦτο λαβὴν ἐκ τῆς νῦν προόδου τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς ὅλης ἐξελίξεως. Ἡ οὐσία καὶ ὁ χαρακτὴρ τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην συγκεφαλαιοῦνται ἐν ταῖς λέξεσι ταῖσδε: «Ἄγὼν περὶ ὑπάρξεως». Ὁ ἀγὼν οὗτος ἀποβλέπει πρὸς τὴν συντήρησιν καὶ αὔξησιν δι' ἀμύνης μὲν κατὰ τοῦ ἰσχυροτέρου, δι' ἐπιθέσεως δὲ κατὰ τοῦ ἀσθενεστέρου. Διὰ τῆς ἀμύνης ζητεῖ ὁ ἀνθρώπος νὰ διατηρῇ τὰ ἑαυτοῦ, διὰ τῆς ἐπιθέσεως δὲ νὰ κατέχῃ τὰ ἀλλότρια. Ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ περὶ ὑπάρξεως, συντηρήσεως καὶ αὐξήσεως πάλης (ἣτις συναπτομένη μετὰ τῆς γενετησίου ὁρμῆς καὶ τοῦ μεταξὺ τῶν γεννώντων καὶ γεννωμένων φυσικοῦ δεσμοῦ τῆς στοργῆς καθίσταται ἀγὼν κληρονομικὸς οὐχὶ ἀπλῶς μετὰ τῶν ἀτόμων, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν οἰκογενειῶν, καὶ τῶν ἐντεῦθεν δι' ἀναπτύξεως καὶ αὐξήσεως προερχομένων φυλῶν καὶ ἐθνῶν) τίθενται κατὰ μικρὸν αἱ βάσεις τοῦ ἠθικοῦ συστήματος τῆς κοινωνίας καὶ πολιτείας, τοῦ δικαίου καὶ τῶν νόμων· διὰ τούτων δὲ ὁ ἀνθρώπος ἐξακολουθεῖ, ὑπὸ διαφόρους φάσεις καὶ τύπους, κατὰ βᾶθος

καὶ κατ' οὐσίαν τὸν αὐτὸν περὶ ὑπάρξεως ἀγωνιζόμενος ἀγὼνα, βαδίζων διηνεκῶς τὴν ὁδὸν τῆς αἰωνίου ἀναπτύξεως ἢ μᾶλλον ἐξελίξεως καὶ προόδου. Ἡ πρόοδος ἡ διηνεκῆς καὶ ἀπαιστος ἡ γινομένη διὰ μεγάλων μεταβολῶν καὶ μεταμορφώσεων εἶναι ἡ μεγάλη ἰδέα τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Περὶ θεοῦ καὶ θείας προνοίας καὶ τελικοῦ σκοποῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς οὐδεὶς κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην δύνανται νὰ γίνηται λόγος συνφθὰ πρὸς τὰ εἰρημένα.

Β'. *Ἡ φυσιοϊστορικὴ σχολὴ τοῦ Dubois - Reymond καὶ Buckle.* — Οἰαδῆποτε καὶν δοθῇ ἀξία ἐπιστημονικὴ εἰς τὴν ἐκτεθεισάν περὶ ἐξελίξεως θεωρίαν, δὲν δύνανται αὕτη ἐν τῇ ἐφαρμογῇ αὐτῆς εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀρησις οἰασδήποτε ἰδέας ὑψηλοτέρας ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀφοῦ ἡ ἀρχή, ἀφ' ἧς ὁρμάται, εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ αἰωνίως γίνεσθαι, τῆς αἰωνίου μεταβολῆς καὶ προόδου. Ἄλλως τε ἡ θεωρία αὕτη οὐδαμῶς ἄλλοιοῖ τὴν οὐσίαν τῆς ἱστορίας ὡς θετικῆς ἐπιστήμης ἀφοῦ ἀναγνωρίζει τὴν λογικότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως αὐτοῦ, ἀμφισβητεῖ δὲ μόνον τὴν ἀλήθειαν τῶν τέως περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους τοῦ ἀνθρώπου ἐπικρατουσῶν θρησκευτικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἀρχῶν.

Ἄλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι θεωρίαι φυσιοϊστορικαὶ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας ἀναιροῦσαι αὐτὸν τὸν οὐσιώδη χαρακτῆρα τῆς ἱστορίας καὶ ζητοῦσαι νὰ καταστήσωσι τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν μέρος τῆς περὶ φύσεως ἱστορίας, καὶ ἰδίως τῆς φυσικῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου (τῆς ἀνθρωπολογίας). Ἡ φυσιοϊστορικὴ αὕτη σχολή, ἧς ἡγέτης εἶναι ὁ περιώνυμος Dubois - Reymond, φρονεῖ ὅτι ἡ ἱστορία, ὑφ' οἷαν ἔποιν ἐρευνᾶται, μελετᾶται καὶ γράφεται νῦν, οὐδὲν ἕλλο παρίστησιν ἡμῖν ἢ πολέμους ἀνωφελείς, ὁραδιοργίας πολιτικῆς καὶ πολιτικῆς τέχνης ὀλεθρίως ἐπιδρῶσαν ἐπὶ τὰς τύχας τοῦ ἀνθρώπου, μάταιον θαυμασμὸν προσφερόμενον πρὸς ψευδῆ μεγαλεῖα, «ἀναισθητοὺς θεραπείας» (κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Dubois - Reymond) πρὸς βασιλεῖς καὶ ἥρωας καὶ θόρυβον μέγαν περὶ τὴν λεγομένην «ἀνθρωπότητα» κίνησιν καὶ ἀνάπτυξιν (τὴν λεγομένην ἱστορικὴν) ἄνευ νόμων, ἄνευ τάξεως οὐδεμιᾶς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς αἰωνίους νόμους τοὺς διέποντας τὸν φυσικὸν κόσμον. Ἴνα δὲ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν τοιαύτην πλημμυλῆ ἀντίληψιν τοῦ ὑποκειμένου τῆς ἱστορίας, ἡ φυσιοϊστορικὴ σχολὴ ἀξιοῖ ἵνα ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου ἐξητάζηται καὶ ἐρευνᾶται φυσιοϊστορικῶς, ἐφαρμοζομένης καὶ ἐπὶ τὸν ἀνθρώπινον βίον τῆς μεθόδου τῆς φυσιοϊστορικῆς. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐπαράθη νὰ ἐκτελέσῃ ὁ Ἄγγλος ἱστοριογράφος Buckle, ἐφαρμόσας εἰς τὴν ἱστορίαν τὴν μέθοδον τῆς ὑπαγωγῆς τῶν ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ φαινομένων εἰς νόμους σταθεροῦς. Τοὺς νόμους τούτους ἠξίωσεν ὁ Buckle (1) ὅτι εὔρεν ἐν τῇ

(1) Τὰς θεωρίας ταύτας ἀνέπτυξεν ὁ Buckle ἰδίως ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ συγγραφείσῃ «Ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἀγγλίᾳ (History of civilisation in England)» καὶ ἐκδοθείσῃ τῷ 1858.

μελέτη τῆς ἱστορίας τῶν διαφόρων Εὐρωπαϊκῶν λαῶν, ἀνακαλύψας ἐν τῇ τοιαύτῃ μελέτῃ τὴν γενικὴν ἀρχήν, ὅτι πάντα τὰ ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ γινόμενα ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου εἰσὶν ἀπόρροια ἐξωτερικῶν ὀρισμένων φυσικῶν ἐπιδράσεων ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀντεπιδράσεων ἐκ τῶν ἔνδον τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τὸν ἐξωτερικὸν βίον τελουμένων. Διὰ τῆς τοιαύτης μεθόδου ὁ μνημονευθεὶς ἱστοριογράφος ἐπειράθη νὰ ἐρμηνεύσῃ πάντα τὰ ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ δι' ὀρισμένων νόμων ἱστορικῶν. Διὰ τῶν νόμων τούτων ὡς νόμων σταθερῶν ἠρμηνεύθησαν πάντα τὰ φαινόμενα τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ ἱστορίας ἀνθρώπων δρώντων ἐγένετο ἱστορία γενικῶν τινων δυνάμεων φυσικῶν, δι' ὧν κινεῖται καὶ δρᾷ ὁ ἄνθρωπος καὶ δημιουργεῖ καθ' ὀρισμένους πάντοτε νόμους τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ. Τὸ ἔργον τοῦ Buckle ἐποίησεν ἐντύπωσιν τινα καθ' ὃν χρόνον ἐφάνη, καὶ ὡς πάντα τὰ καινοφανῆ προϊόντα τῆς φιλολογίας τὰ φέροντα τύπον νέας τινὸς ἀληθοῦς ἢ δοκούσης ἐπιστημονικῆς ἀρχῆς καὶ μεθόδου, εὔρεν ἱκανοὺς θιασώτας θορυβωδῶς ὑποστηρίζοντας τὴν καινοφανῆ θεωρίαν. Ἐννοεῖται ὅτι ἐν τοιοῦτῳ συστήματι ἱστοριογραφίας δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ λόγος οὐδεὶς περὶ *ἰδέας* ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀφοῦ αὐτὴ ἡ ἀρχὴ καὶ ιδιότης τῆς ἱστορίας ἀναιρεῖται καὶ ἡ μελέτη τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καθίσταται ἀπλῶς μελέτη φυσιοϊστορικῆ τοῦ ἀτόμου, ὡς μόνη δὲ ἰδέα καὶ ὑπερτέρα ἀρχὴ ἐν τῇ ἱστορίᾳ θεωρεῖται αὐτὴ ἢ ἐν τῷ λοιπῷ φυσικῷ κόσμῳ ἀπολύτως ἄρχουσα φυσικὴ δύναμις ἢ φύσις. Ὁ ἄνθρωπος μετὰ τῆς ἀτομικότητος καὶ τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ ἐλευθερίας ἐξαφανίζεται ἐκ τῆς ἱστορίας ὡς δρῶν στοιχεῖον καὶ ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος καθίσταται οὕτως ἄπειρος μηχανισμός· εἰ καὶ κατὰ τὰς ὁμολογίας αὐτῶν τῶν ἀντιπροσώπων τῆς τοιαύτης σχολῆς Dubois-Reymond, J. Stuart Mill, Comte ἢ μηχανικὴ ἐξήγησις εἰς ἀνυπερβλήτους προσκρούει δυσχερείας πρακτικὰς διὰ τὸ πολὺπλοκον τῆς συνθέσεως τῆς ἱστορίας καὶ διὰ τὸ ἀνεπαρκὲς τῆς χρονολογίας πρὸς τὴν μεθοδικὴν παράστασιν τῆς κινήσεως τοῦ μηχανισμοῦ. Οὐδαμῶς προτιθέμεθα ἐνταῦθα νὰ λεπτολογήσωμεν περὶ τὰς θεωρίας καὶ τὰ συμπεράσματα τῆς φυσιοϊστορικῆς σχολῆς τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν ἐν κεφαλαίῳ, πρὸς γενικὸν χαρακτηρισμὸν τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν τάσεων τῆς σχολῆς ταύτης, ὅτι κατὰ τὰς θεωρίας αὐτῆς οὐ μόνον οὐδεμία ἰδέα ὑψηλοτέρα ἢ καθολικὴ τις ἠθικὴ δύναμις ἐπιδρᾷ ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἀλλ' οὐδ' ἡ ἠθικὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερία, καὶ οἱ ἐντεῦθεν προερχόμενοι ἠθικοὶ νόμοι ἔχουσιν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν καθόλου πορείαν τῶν ἀνθρώπων· ἡ ἱστορία διέπεται διὰ νόμων φυσικῶν ἀναλλοιώτων, τῶν νόμων τῶν ἱστορικῶν (1) καὶ πάντα τὰ ἔργα ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν

(1) Ἀλλὰ λέγοντες ἱστορικοὺς νόμους πρέπει νὰ ποιῶμεθα διάκρισιν μεταξὺ ἱστορικῶν

λαῶν ἐξηγοῦνται διὰ νόμων φυσικῶν μηχανικῶν. Οὐ μόνον πόλεμοι καὶ πράξεις καὶ ἠρωισμοὶ καὶ μαρτύρια, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ μεγάλαι πνευματικαὶ ἐπαναστάσεις ἐν τῷ θρησκευτικῷ καὶ ἐν τῷ καθόλου πνευματικῷ βίῳ θεωροῦνται ὡς συμπτώματα τῆς ἐπιτάσεως τῆς *ἐρεθιστότητος* τοῦ ἀνθρώπου· ἢ παγκόσμιος ἱστορία ἐρμηνεύεται διὰ νόμων ἀριθμητικῶν καὶ καθίσταται ὑπόθεσις μαθηματικῆς πραγματείας, καί, ὡς ἐρρήθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἀπλῆ τις στατιστικὴ (ἴδ. σελ. 136). Κατὰ τὰς θεωρίας ταύτας, καθ' οἷονδήποτε τρόπον καὶ ἂν ἐρμηνευθῶσιν αἱ ἐνέργειαι τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀτόμου, αἱ ἐνέργειαι μεγάλων συμπλεγμάτων κοινωνικῶν, παρ' ὅλον τὸ δοκοῦν ἀνθαίρετον αὐτῶν, δεικνύουσι σταθερὰν κανονικότητα, οἷα ὑφίσταται ἐν ταῖς ἐνεργείαις τοῦ φυσικοῦ κόσμου, καὶ δύνатаί τις, παρακολουθῶν τοὺς νόμους τῆς κανονικῆς ταύτης ἐνεργείας καὶ ἐξακριβῶν αὐτούς, νὰ προσδιορίσῃ ἐκ τῶν προτέρων τὸ τέρμα, εἰς ὃ τείνουσι καὶ φθάνουσι αἱ πράξεις τῶν διαφόρων κοινωνιῶν (1).

Πᾶσαι αὐταὶ αἱ φυσιοϊστορικαὶ περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ἥτοι τοῦ ἱστορικοῦ βίου θεωρίαι δύνανται, ὑπὸ ἔποσιν καθαρῶς θεωρητικὴν καὶ ὑποκειμενικὴν, νὰ ἔχωσι τὴν ἀξίαν αὐτῶν ὡς ἀθῶν ἐπιστημονικῶν ἀποπειρῶν γινομένων πρὸς λύσιν τοῦ μεγάλου αἰνίγματος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ὑπὸ τὴν καθόλου ἠθικὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ· ἀλλὰ δὲν δύνανται νὰ ἔχωσιν ἀξίαν θετικὴν οὐδεμίαν, ἐνόσφ ἐκτὸς τῆς περιοχῆς τῆς περὶ φύσεως ἱστορίας, ἔτι δὲ τῆς φυσικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἱστορίας, ὑπάρχει ἐπιστήμη ἱστορικὴ ὁμοιωμένη ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀρχῆς καὶ ἀξιώματος ἀπορρέοντος ἀμέσως ἀπὸ τῆς λογικῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἐκ τῆς τοιαύτης θεμελιώδους ἀρχῆς τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἀπορρέουσιν ἄλλα ζητήματα, ὧν ἐπὶ τὴν λύσιν ἔχουσι ὅσπῃν τινα πρακτικὴν πᾶσαι αἱ μνημονευθεῖσαι θεωρίαι. Τὸ πρῶτον

νόμων, οἷους ἐννοοῦσιν αὐτοὺς οἱ τῆς φυσιοϊστορικῆς σχολῆς θιασῶται οἱ ζητοῦντες νὰ ἐρμηνεύωσι πάντα τὰ ἐν τῇ ἱστορίᾳ διὰ νόμων φυσικῶν καὶ μηχανικῶν, καὶ τῶν ἱστορικῶν νόμων, οἷοι ἀληθῶς ἐπεκράτησαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ ἐν τῇ ἱστορικῇ ἀναπτύξει τῶν λαῶν τῶν ἱστορικῶν, ἔχοντες τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐν τῇ φυσικῇ καὶ ἀτομικῇ ἰδιοφυίᾳ ἐκάστου λαοῦ.

(1) Χάριν περιεργείας παραθέτομέν τινας τῶν ἀνακαλυφθέντων δῆθεν νόμων: «Ἡ καταπίσις λαοῦ τινος ὑπὸ ἐτέρου λαοῦ ἐξεργεῖται παρὰ τῷ πρώτῳ τὴν πρὸς ἀποχωρισμὸν κλίσιν». Ὁ νόμος ὁ ἀνακαλυφθεὶς ὑπὸ τοῦ Buckle: «Ἡ πρόοδος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν, μεθ' ἧς ἐρευνῶνται οἱ νόμοι τῶν φαινομένων, καὶ πρὸς τὴν ἔκτασιν καθ' ἣν ἡ γνώσις τοιούτων νόμων εἶναι διαδεδομένη». Ἴδου οἱ αἰώνιοι καὶ φυσικοὶ νόμοι τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως οἱ ἀποκλείοντες πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἐλευθερίαν, οἱ προωρισμένοι ν' ἀντικαταστήσωσιν ἐν τῇ διανοίᾳ τῆς ἑαυτὴν συνειδήσις ἀνθρωπότητος τοὺς ὑπὸ τοῦ μεγαλοφυοῦς Σοφοκλέους δι' αἰῶνων κηρυχθέντας αἰωνίους ἠθικοὺς νόμους (ἴδ. σελ. 177), οἵτινες οὐδαμῶς ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ μεγάλου ποιητοῦ ἀναιροῦσι τὴν ἐν τῷ νοεῖν καὶ πράττειν ἐλευθερίαν καὶ τὴν τόλμην τοῦ δεινοτάτου τῶν ὄντων, τοῦ ἀκαταπαύστως ἐναντίον τῆς φύσεως ἀγωνιζομένου, τοῦ Ἀνθρώπου».

τῶν ζητημάτων τούτων εἶναι τὸ τοῦ κριτηρίου τῆς ἱστορίας, ἦτοι τὸ ζήτημα τῆς ἱστορίας θεωρουμένης ὡς κριτηρίου τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων.

Τὸ κριτήριο τῆς ἱστορίας ἦτοι ἡ ἱστορία θεωρουμένη ὡς κριτήριο τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Μέτρον τῆς ἀξίας τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. — «Ἡ ἱστορία δὲν εἶναι ἀπλῶς διδάσκαλος τῆς ἀρετῆς, ἀλλὰ καὶ αὐστηρὸς κριτὴς καὶ ἀμερόληπτος βραβευτὴς καὶ τιμωρὸς ἐπανορθοῦσα τὰ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς τύχης διαπραττόμενα ἀδικήματα. Πολλάκις ἐν τῷ βίῳ ὁ εὐγενὴς χαρακτὴρ παραγνωρίζεται καὶ συκοφαντεῖται· πολλάκις ἰσχυροὶ κακοποιοὶ κατορθοῦσι νὰ ἐξαπατῶσι τοὺς συγχρόνους, νὰ ἐξαγοράζωσιν ἢ νὰ ἐκβιάζωσιν ἐπαίλους καὶ νὰ ἐπιβάλλωσι σιγὴν εἰς τὰς κατ' αὐτῶν μορφὰς καὶ ὄνειδη. Ἀλλὰ καὶ ἂν οἱ ἱστοριογράφοι καθ' ἑαυτοὺς ἢ καὶ πάντες οἱ σύγχρονοι ἀποτυφλωθῶσι, καταφοβηθῶσι καὶ διαφθαρθῶσιν, ἡ ἱστορία τοῦ μέλλοντος δὲν πάσχει τι τοιοῦτον πάθος. Αὕτη ἄνευ εὐνοίας καὶ ὀργῆς, ἄνευ φόβου καὶ ἐλπίδος, ἐξετάζει τὰς μαρτυρίας, δικάζει τὰς πράξεις καὶ κατὰ τὴν ἐκάστου ἀξίαν ἀπονέμει τὴν δόξαν ἢ τὸ αἶσχος. Καὶ δύνανται μὲν νὰ διαφύγωσι τινες τὴν κρίσιν αὐτῆς ἐλλείψει ἢ ἀπωλείᾳ μαρτυριῶν· εἶναι δ' ἐπίσης δυνατόν, εἰ καὶ δύσκολον, νὰ ἀπατήσῃ τις αὐτὴν ἐνίοτε· ἀλλ' αὕτη ἐρευνᾷ πάντοτε μετὰ βλέμματος ὀξυδερκοῦς, σταθμᾶται μετ' ἠρέμου ὑψηλοφροσύνης καὶ ἐκδίδωσιν ἐτυμηγορίαν ἐλευθέραν καὶ διαρκῆ. Ἐφ' ὅσον ὑπάρξουσιν ἄνθρωποι ἐν τῷ κόσμῳ, τὰ ὀνόματα τοῦ Κριτοῦ καὶ τοῦ Ἄλφα θὰ προφέρωνται μετὰ κατάρτας καὶ βδελυγμίας, ἐνῶ τὰ ὀνόματα τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Σίδνεϋ θὰ ἠχῶσιν ἐν ἀγάπῃ καὶ εὐλογίᾳ ἀπὸ τῶν χαιλέων τῶν ἀνθρώπων, οἰκοῦντα ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ πόθος τῆς ὑστεροφημίας ὡς καὶ ὁ τῆς ἀθανασίας ζῆ ἐν τοῖς στήθεσι τῶν ἀνθρώπων, τὸ πρὸς τὸν ἀδυσώπητον τοῦτον τιμωρὸν (τὴν ἱστορίαν) βλέμμα ἐπίκρανεν ἤδη ἐνίοτε τοὺς θριάμβους τοῦ εὐτυχοῦς κακούργου, παρώρμησεν αὐτόν, παρὰ τὴν θέλησιν αὐτοῦ, πρὸς ἀγαθὰς κατ' ἐπιφάνειαν πράξεις, ἀνεπτέρωσε δὲ τὸ φρόνημα τοῦ προσβεβλημένου δικαίου καὶ τῆς πασχούσης ἀθρότης».

Ὅ τοιαῦτα περὶ τοῦ κριτηρίου τῆς ἱστορίας γράφων Ῥόττεκ νομίζει τις ὅτι γράφων αὐτὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὸν ἡμέτερον Διόδωρον, λέγοντα (Βιβλ. Α' 2): «Ἠγητέον γὰρ εἶναι ταύτην (τὴν ἱστορίαν) φύλακα μὲν τῆς τῶν ἀξιολόγων ἀρετῆς, μάρτυρα δὲ τῆς τῶν φαύλων κακίας... Εἰ γὰρ ἡ τῶν ἐν Ἄδου μυθολογία τὴν ὑπόθεσιν πεπλασμένην ἔχουσα πολλὰ συμβάλλεται τοῖς ἀνθρώποις πρὸς εὐσέβειαν καὶ δικαιοσύνην, πόσῳ ὑποληπτέον τὴν *προφήτην* τῆς ἀληθείας ἱστορίαν τῆς ὅλης φιλοσοφίας οἶονεὶ μητροπόλιν οὖσαν ἐπισκευάσαι δύνασθαι τὰ ἦθη μᾶλλον πρὸς καλοκάγαθίαν. Πάντες γὰρ ἄνθρωποι διὰ τὴν τῆς φύσεως ἀσθένειαν βιοῦσι μὲν ἀκαριαῖόν τι μέρος τοῦ παντός αἰῶνος, τετελευτήκασι δὲ πάντα τὸν ὑστερον χρόνον· καὶ τοῖς μὲν ἐν τῷ ζῆν μηδὲν ἀξιόλογον πράξασι ἅμα ταῖς τῶν

σωμάτων τελευταῖς συναποθνήσκει καὶ τὰ ἄλλα πάντα τὰ κατὰ τὸν βίον, τοῖς δὲ δι' ἀρετὴν περιποιησαμένοις δόξαν αἰ πράξεις ἅπαντα τὸν αἰῶνα μνημονεύονται διαβοῶμεναι τῷ *θειοτάτῳ τῆς ἱστορίας σιόματι*. Καλὸν δ' οἶμαι τοῖς εὐφρονοῦσι θνητῶν πόνων ἀντικαταλλάξασθαι τὴν ἀθάνατον εὐφημίαν. Ἡρακλῆς μὲν γὰρ ὁμολογεῖται πάντα τὸν γενόμενον αὐτῷ κατ' ἀνθρώπους χρόνον ὑπομεῖναι μεγάλους καὶ συνεχεῖς πόνους καὶ κινδύνους ἐκουσίως, ἵνα τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων εὐεργετήσας τύχῃ τῆς ἀθανασίας· τῶν δὲ ἄλλων ἀγαθῶν ἀνδρῶν οἱ μὲν ἠρωικῶν, οἱ δὲ ἰσοθέων τιμῶν ἔτυχον, πάντες δὲ μεγάλων ἐπαίνων ἠξιώθησαν, τὰς ἀρετὰς αὐτῶν τῆς ἱστορίας ἀπαθανατιζούσης. Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα μνημεῖα διαμένει χρόνον ὀλίγον ὑπὸ πολλῶν ἀναιρούμενα περιστάσεων, ἡ δὲ τῆς ἱστορίας δύναμις, ἐπὶ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην διήκουσα, τὸν πάντα τὰλλα λυμαινόμενον χρόνον ἔχει φύλακα τῆς αἰωνίου παραδόσεως τοῖς ἐπιγιγνομένοις» (1). Πάντα, ὅσα λέγουσιν ὁ Διόδωρος καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ Ῥόττεκ περὶ τοῦ παγκοσμίου κριτηρίου τῆς ἱστορίας τοῦ ἀπονέμοντος τὴν ἱστορικὴν δικαιοσύνην, ἔστω καὶ μετὰ αἰῶνας, εἰς τοὺς ἀνδρας καὶ τοὺς λαούς, ἢ μᾶλλον εἰς τὴν τούτων μνήμην παρὰ τοῖς ἐπιγιγνομένοις, ὑπὸ ἠθικὴν πάντως ἔποψιν ἐξεταζόμενα εἶναι θαυμάσια. Ἀλλ' ἐνταῦθα, ἐπὶ τοῦ θειικοῦ ἐδάφους τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, τίθεται τὸ ζήτημα: Τίς ἢ ἱστορία αὕτη ἢ δικάζουσα τὰς πράξεις τῶν ἱστορικῶν ἀνθρώπων καὶ λαῶν, ἢ ἐκπροποῦσα τὴν φωνὴν τῶν αἰῶνων, ἢ ἀποτελοῦσα τὸ αἰώνιον κριτήριο τῆς οἰκουμένης; Καὶ ποῖον τὸ μέτρον, καθ' ὃ μετρεῖ τὴν ἀξίαν ἐκάστου, καὶ τίνες οἱ νόμοι, καθ' οὓς δικάζει καὶ ἐκδίδει τὴν ἐτυμηγορίαν αὐτῆς; Δύναται νὰ ὑπάρχῃ φωνὴ καὶ ἐτυμηγορία δικαστοῦ ἄλλῃ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς βιβλίοις ἢ ἢ ὑπὸ τοῦ ἱστοριογράφου ἐκφερομένη γνώμη καὶ ἐτυμηγορία; Ἐὰν δὲ δὲν ὑπάρχῃ ἄλλοῖα ταύτης οὐδεμία, δύναται ἢ τοῦ ἱστοριογράφου κρίσις ν' ἀποτελῇ τὴν κρίσιν τῆς ἱστορίας, τὴν κρίσιν τῶν αἰῶνων; Δὲν ὑπόκειται αὕτη εἰς πλάνας ἀσυνειδήτους ἔνεκεν ἀγνοίας ἢ εἰ πλημμελείας ἐν γνώσει γινομένης ὑπὸ πάθους; (2). Ἡ κριτικὴ ἱστορία βεβαίως ἐνταῦθα δύναται μεγάλως νὰ ὑπηρετήσῃ τῇ ἐπιστήμῃ δι' ἀσφαλοῦς μεθόδου ζητοῦσα καὶ εὐρίσκουσα τὴν ἀλήθειαν. Ἀλλ' εἶναι πάντοτε καὶ αἰ μέ-

(1) Περὶ. Νικητὰ Χωνεῖατοῦ Προοίμιον. «... τὰ δὲ παρ' αὐτοῦ βεβιωμένα, κἂν ὅσα εἶη, κἂν δίκαια, κἂν ἀθέμιτα, κἂν ἐφύβριστα... ἡ ἱστορία διαπρασιῶς βοᾷ· ὥστε καθ' ἑτερόν τινα τρόπον καὶ λόγον καὶ βίβλος ζώντων ἡ ἱστορία ἐλεγχθήσεται καὶ σάλπιγξ περὶ τραπεζοῦ τὰ γραφόμενα, τοὺς πάλαι τεθνεώτας οἷον τῶν σημμάτων ἐξαισιωῶσα καὶ ὑπ' ὄψιν τιθεῖσα τοῖς βουλομένοις».

(2) Πλουτ. Β'. Περικλ. § 23 «Οὗτο εἶοικε πάντῃ χαλεπὸν εἶναι καὶ δυσθήρατον ἱστορία τὸ ἀληθές, ὅταν οἱ μὲν ὑστερον γεγονότες τὸν χρόνον ἔχωσιν ἐπιπροσθοῦντα τῇ γνώσει τῶν πραγμάτων, ἢ δὲ τῶν πράξεων καὶ τῶν βίων ἡλικιωτὴς ἱστορία, τὰ μὲν φθόνοις καὶ δυσμενείας, τὰ δὲ χαριζομένη καὶ κολακεύουσα, λυμαινῆται καὶ διαστρέφῃ τὴν ἀλήθειαν».

θοδοι αἱ κριτικαὶ ἀσφαλεῖς ἀγούσαι ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἀλήθειαν; Ὁ κριτικώτατος Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς ἐξιμνεῖ τὸ ἱστορικὸν κριτήριον τοῦ ἱστοριογράφου Θεοπόμπου παραβάλλων αὐτὸ πρὸς τὸ δικαστήριον τοῦ Ἄδου (1) διὰ τὴν ἀκρίβειαν καὶ αὐστηρότητα τοῦ ἔξετασμοῦ. Ἄλλ' αὐτὸς ὁ Διονύσιος δὲν παραλείπει ν' ἀναφέρῃ ὅτι τὸ κριτήριον τοῦτο κατεκρίνετο ὑπὸ πολλῶν, διὰ τὰ ἀτοπήματα, εἰς ἃ περιέπιπτε διὰ τῆς ἀκρας ἐκείνης αὐστηρότητος. Ὁ δὲ Πολύβιος καταδικάζει αὐστηρῶς τὸ τοιοῦτον κριτήριον τοῦ Θεοπόμπου, οὐδὲν εὐρίσκων ἐν αὐτῷ ἀγαθὸν καὶ ἀξιόπαινον, πολὺ δὲ τὸ κακὸν καὶ ψεκτέον (2). Τὸ παράδειγμα μόνον τοῦτο τὸ ἐκ τῆς ἀρχαιότητος παραδοθὲν μαρτυρεῖ πόσον ἐπισημὰ εἶναι τὸ κριτήριον τῆς ἱστορίας τὸ ἐκπροσωπούμενον ὑπὸ τῶν ἱστοριογράφων. Δὲν δύναται νὰ ἀντεῖπῃ τις οὐδαμῶς ὅτι τὸ κριτήριον τῆς ἱστορίας εἶναι ἀσφαλές, ὁπότε πολλοὶ ἱστοριογράφοι τὰ αὐτὰ πράγματα καὶ πρόσωπα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον κρίνωσι· διότι ἡ ἀλήθεια τῆς ἱστορικῆς κρίσεως δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς πλειονότητος ἢ μειονότητος τῶν κριτῶν καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ ψέξῃ τὸν Γερβίνον διότι εἰς οὐδένα ἱστοριογράφον ἀρχαῖον ἢ νεώτερον πλὴν Θουκυδίδου ἀναγνωρίζει ἀδιστακτικῶς τὴν ἀρετὴν τῆς ἀσφαλοῦς κρίσεως (ἴδε κατωτέρω). Ἀλλὰ τὸ ζήτημα, περὶ οὗ ἡμῖν ὁ λόγος, δὲν λύεται διὰ τῆς ἀναλύσεως τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἕκαστος τῶν ἱστορικῶν δημιουργεῖ τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ κριτήριον· τὸ τοιοῦτον ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἱστοριογραφίας, ἔτι δὲ εἰς τὴν περὶ ἑκάστου συγγραφέως μελέτην. Ἐξετάζοντες ἐνταῦθα ὑπὸ ἔποψιν καθολικὴν τὰ περὶ τοῦ ἱστορικοῦ κριτηρίου καὶ τοῦ μέτρου ἢ κανόνος, τῆς ἀξίας τῶν ἱστορικῶν πράξεων, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν πρὸ πάντων οὐχὶ τὸ πῶς κρίνει ἕκαστος συγγραφεὺς τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἐκτιθεμένας ἱστορικὰς πράξεις· ἀλλὰ τὸ πῶς καὶ τίνι μέτρῳ ἠθικῶς πρέπει νὰ κρίνονται ἐν αὐτῇ τῇ ἱστορίᾳ αἱ πράξεις αἱ ἀνθρώπιναι, ἵνα ἡ κρίσις ἢ γινομένη ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐρμηνεύῃ ἐν τινι μέτρῳ τὴν καθολικὴν ἱστορικὴν συνείδησιν καὶ τὸ κριτήριον αὐτῆς· τίνες δηλονότι αἱ καθολικαὶ ἀρχαί· αἱ ἠθικαί, ποῖον τὸ μέτρον τῆς ἀξίας τῆς ἱστορικῆς καὶ τοῦ μεγαλείου τοῦ ἱστορικοῦ, καθ' ὃ πρέπει νὰ μετροῦνται αἱ ἱστορικαὶ πράξεις. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ καθορισμὸς τῶν ἀρχῶν τούτων ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἰδέας τῆς ἱστορίας καὶ ὅτι

(1) Διον. Ἐπιστ. πρὸς Πομπ. § 5' «...Καὶ μοι δοκεῖ ὡς μυθεύομενος εἶναι τῶν ψυχῶν ἀπολυθειῶν τοῦ σύμπαντος ἔξετασμός ἐπὶ τῶν ἐκεῖ δικαστῶν, οὕτως ἀκριβὴς εἶναι ὁ διὰ τῆς Θεοπόμπου γραφῆς γινόμενος· διὸ καὶ βάσκανος ἔδοξεν εἶναι, προλαμβάνων τινὰ τοῖς ἀναγκαίοις ὄνειδιμοῖς καὶ τὰ τῶν ἐνδόξων προσώπων οὐκ ἀναγκαῖα πράγματα. ὁμοίον τι ποιῶν τοῖς ἰατροῖς, οἳ τέμνουσι καὶ καιοῦσι τὰ διεφθαρμένα τοῦ σώματος, ὡς βάθους τὰ καυτήρια καὶ τὰς τομὰς φέροντες, οὐδὲ τῶν ὑγιαινόντων καὶ κατὰ φύσιν ἐχόντων στοχαζόμενοι».

(2) Ἰδ. Πολυβ. Η' 11—13.

ἡ ἰδέα αὕτη ἢ περιέχουσα καὶ ἐκφράζουσα τὸν ὅλον σκοπὸν, τὴν ὅλην ἀξίαν τοῦ ἱστορικοῦ βίου, τὴν ἠθικὴν τάξιν τοῦ κόσμου, τὸ τέρας καὶ τὴν ἐντελέχειαν τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως, εἶναι τὸ μέγα μέτρον καθ' ὃ κρίνονται αἱ ἱστορικαὶ πράξεις ἀνδρῶν τε λαῶν τε. Καὶ κατὰ τοῦτο τὰ ἐκτεθέντα ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ περὶ τῆς ἰδέας τῆς ἱστορίας κατὰ τὰ διάφορα ζητήματα καὶ σχολὰς διαφωτίζουσιν ἐκ τῶν προτέρων μέχρι τινὸς τὰ κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ μέτρου τῆς ἀξίας τῶν ἱστορικῶν πράξεων. Ἀλλ' αὐτὰ πάλιν τὰ εἰρημένα περὶ τῆς ἰδέας κατὰ τοὺς ποικίλους τρόπους τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς ὑπὸ διαφόρων σχολῶν παριστῶσιν ἡμῖν καὶ ἄπασαν τοῦ ζητήματος τὴν δυσχέρειαν. Διότι εὐρισκόμεθα ἀμέσως πρὸ τῆς ἐρωτήσεως: Εἶναι δυνατόν πᾶσαι αἱ ἀνθρώπιναι πράξεις νὰ κρίνονται διὰ τοῦ αὐτοῦ μέτρου, ἀφοῦ διὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους δὲν ὑφίσταται ἡ αὐτὴ ἰδέα ἐν τῇ ἱστορίᾳ; Δύναται νὰ ὑπάρχῃ μέτρον κοινὸν τῆς ἱστορικῆς ἀξίας ἐν τῇ διανοίᾳ πάντων τῶν συγγραφέων, ἀφοῦ τοσαῦτα παρὰ τούτοις ὑφίστανται διαφοραὶ περὶ τῆς ἰδέας τῆς ἱστορίας; Καὶ ἂν ἡ ἰδέα κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν τῇ μεσαιωνικῇ Εὐρώπῃ ἀντίληψιν ἦναι τὸ ἀπόλυτον κράτος τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ποῖαν ἠθικὴν ἀξίαν δύναται νὰ ἔχῃ αἱ πράξεις αἱ ἱστορικαὶ τῶν μὴ Χριστιανικῶν λαῶν, αἱ πράξεις αἱ γινόμεναι ὑπὸ τὸ πνεῦμα καὶ τὰς ἐμπνεύσεις οὐχὶ τῆς ἰδέας τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ἰδέας τινὸς ἀντικειμένης πρὸς αὐτήν; Καὶ δύναται νὰ ἔχῃ ἐπιστημονικὴν ἰδιότητα καὶ ἀξίαν ἡ ἱστορία ἢ ἄρδην καὶ ἀθρόως καταδικάζουσα πᾶσας τὰς ἱστορικὰς πράξεις καὶ πάντα τὰ μεγαλοργήματα τὰ ἱστορικὰ τῶν Μωαμεθανῶν ἡγεμόνων τὰ ὑπὸ τῆς ἰδέας τοῦ Ἰσλάμ ἐμπνεόμενα, μόνον καὶ μόνον διότι οἱ πράξαντες αὐτὰ δὲν ἦσαν Χριστιανοὶ καὶ δὲν διενοήθησαν χριστιανικῶς, ἀλλὰ μωαμεθανικῶς, καθ' ὃν τρόπον δηλονότι ἡ μωαμεθανικὴ θρησκεία νοεῖ τὰς ἰδέας τοῦ ἱστορικοῦ βίου; Ἐξ ἄλλου δὲν δύναται καὶ ὁ Μωαμεθανὸς συγγραφεὺς τῆν ἱστορίαν αὐτοῦ νὰ καταδικάσῃ εἰς ἀφάνειαν καὶ μηδαμινότητα πᾶσαν τὴν μὴ Μωαμεθανικὴν ἱστορίαν; Ἡ οὕτω τιθεμένη ἐρώτησις ἐνέχει ἐν ἑαυτῇ τὴν λογικὴν ἀπάντησιν. Τὸ μέτρον τῆς ἱστορικῆς ἀξίας, ὡς καὶ τὸ κριτήριον τῆς ἱστορίας, δὲν δύναται ν' ἀπορρῆξῃ ἐξ οἰασδήποτε μονομεροῦς θρησκευτικῆς ἰδέας· μὴ ὑπαρχούσης δὲ κοινῆς θρησκείας διὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους, ἡ ἱστορία ἢ ἐπιστημονικὴ ἐκ τῶν προτέρων ἀποκλείει ἐκ τοῦ κριτηρίου αὐτῆς πᾶσαν ἰδέαν θρησκευτικὴν ἐκ θετικῆς ἱστορικῆς θρησκείας προερχομένην. Ἡ πολιτεία ὡς πρὸς τοῦτο φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως θετικώτερον παρέχουσα ἔδαφος πρὸς εὐφροσίνην καὶ καθορισμὸν τοῦ μέτρου τῆς ἱστορικῆς ἀξίας κατὰ τὴν ἰδέαν τὴν ἐν τῇ πολιτείᾳ διαρκῶς πραγματοποιουμένην. Ἀλλά, καὶ κατὰ μέρος τιθεμένης πάσης κατὰ τύπον ἀπ' ἀλλήλων διαφορᾶς τῶν πολιτειῶν, καὶ ἐπὶ τῇ ἀπλή ὑποθέσει ὅτι πᾶσαι αἱ πολιτεῖαι στηρίζονται ἐπὶ κοινοῦ ἀνθρωπίνου φυσικοῦ ἢ φιλοσοφικοῦ δικαίου, ἄρα ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας δύναται νὰ περιλάβῃ ἐν ἑαυτῇ ἢ νὰ ὑποτάξῃ

εις εαυτήν πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἀρετήν καὶ ἡ ἐκ τῆς τοιαύτης ἰδέας προερχομένη πολιτική ἠθική ἢ πολιτική φρόνησις δὲν δύναται νὰ νοηθῆ καθ' ὃν τρόπον ἐνόησε καὶ ἐδίδαξεν αὐτὴν ὁ Μακκιαβέλης ἐν τῷ «Ἡγεμόνι»; Τί δὲ μέλλει γενέσθαι, ἂν τὸ ἐκ τῆς ἰδέας τῆς πολιτείας ἐπιβαλλόμενον καθῆκον προσκρούῃ εἰς τὸν καθόλου ἠθικὸν νόμον κατὰ τρόπον ὑπομιμνήσκοντα ἡμᾶς τὸν Κάντιον λέγοντα ὅτι «δύναται νὰ νοήσῃ πολιτικὴν ἠθικὴν, καθ' ἣν τῆς πολιτικῆς φρονήσεως αἱ ἀρχαὶ δύναται νὰ συνυπάρχωσι μετὰ τῆς ἠθικῆς, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ νοήσῃ πολιτικὸν ἠθικολόγον χαλκεύοντα ἠθικὴν κατὰ τρόπον συνάδοντα πρὸς τὰ συμφέροντα τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρός»; Ἄλλως τε καθὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (ἴδ. σελ. 132) ἐξηγησάμεθα ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας δὲν δύναται νὰ ᾔναι ἀπόλυτος, ἀλλ' ὑποτάσσεται εἰς ὑψηλοτέρας ἰδέας. Ἄλλ' ἐὰν ἡ πολιτικὴ φρόνησις ἢ ἡ πολιτικὴ ἠθική (1) ἢ ἑυθιμίζουσα τὰς πράξεις πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς πολιτείας δὲν δύναται νὰ ᾔναι ἠθικὸν μέτρον τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ, δύναται τις ἴσως τὸ τοιοῦτον μέτρον νὰ ζητήσῃ ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ φιλοσοφικῇ ἠθικῇ. Ἄλλ' ἡ φιλοσοφικὴ ἠθικὴ, διδάσκουσα τὸν ἀνθρώπον τὸ τί δέον νὰ πράττῃ κατὰ τοὺς ἠθικοὺς νόμους, δὲν δύναται νὰ καταστῆ μέτρον διὰ τὰς πράξεις τὰς γεγενημένας. Τὸ ἱστορικὸν κριτήριον ὑποτίθησι πάντως ὅτι ὑπάρχουσι παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τοῖς δρωσίν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀρχαὶ τινες ἠθικῆς ἐν τῷ ἰδιωτικῷ καὶ δημοσίῳ καὶ ἀπαιτεῖ τὴν τούτων πραγμάτων, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἐργηνεύσῃ καὶ νὰ ἐξηγήσῃ τὸν ἀνθρώπινον βίον διὰ τοῦ μέτρου τῶν φιλοσοφικῶν ἀρχῶν τῆς ἠθικῆς. Ἄλλως τε αἱ ἀρχαὶ τῆς φιλοσοφικῆς ἠθικῆς ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐξελίξει τῶν αἰώνων δὲν διευπλώθησαν πάντοτε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Ἡ ἠθικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους ἢ ἀπὸ τοῦ ΙΣ' αἰῶνος θεωρηθεῖσα ὑπὸ τινῶν Γερμανικῶν πανεπιστημίων ὡς ἡ τελειοτάτη φιλοσοφικὴ ἠθικὴ, «ἣς οὐδὲν ἐξοχώτερον καὶ τελειότερον (præstantius et absolutius) δύναται νὰ ὑπάρχῃ», καὶ ἦν ὁ περιώνυμος Τρένδλεμβουργ κατὰ τοὺς νεωτάτους χρόνους ἐθεώρησεν ὡς τὴν μόνην ἀγκοινὸν κῦρος ἔχουσαν ἠθικὴν διδασκαλίαν ἐκρίθη ὑπὸ τινῶν ὡς δυναμένη νὰ ἄγῃ, ἐν τῇ ἐφαρμογῇ αὐτῆς ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ, εἰς φαῦλον κύκλον (2).

Μεῖζονα κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἔσπην ἐπὶ τὰς κρίσεις σπουδαίων τινῶν ἱστορικῶν ἤσκησεν ἡ ἠθικὴ τοῦ Καντίου ἢτοι ὁ ἠθικὸς νόμος ὁ ἐκ τοῦ πρακτικοῦ λόγου ἀπορρέων. Ἄλλ' ἡ ἠθικὴ τοῦ Καντίου ἠΐστηριζομένη ἐπὶ τῆς περιφήμου *κατηγορικῆς ἐπιταγῆς* (categorischen Imperatif) τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐφαρμοσθεῖσα εἰς τὸ

(1) Ὁ ὅρος *Πολιτικὴ ἠθικὴ* ἔχει ἐνταῦθα προδήλως ἔννοιαν διάφορον ἢ ἐν τῇ συνήθει παρ' ἡμῶν χρήσει, καθ' ἣν «πολιτικὴν ἠθικὴν» ἐννοοῦμεν τὴν καθόλου ἠθικότητα, ἣν πρέπει νὰ ἔχωσιν οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες ἐν τῷ πολιτεύεσθαι.

(2) Lorenz, Geschichtswissenschaft, σελ. 74.

κριτήριον τῆς ἱστορίας ὑπὸ τοῦ Σλόσσερ πολλὴν κατὰ τούτου προῦκάλεσε κατάκρισιν διότι ἔκρινε τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις τὰς ἱστορικὰς ὑπὸ ἔποψιν ἠθικὴν αὐστηρὰν ταυτίζων ἀπολύτως τὴν *πολιτικὴν* πρὸς τὴν *ἠθικὴν* (κατὰ τὸ δόγμα τοῦ Καντίου)(1) καὶ πάσας τὰς πολιτικὰς πράξεις κρίνων κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς αὐστηρᾶς ἠθικῆς (2). Αἱ περὶ τοῦ κριτηρίου τῆς ἱστορίας ἀρχαὶ καὶ ἰδέαι τοῦ Σλόσσερ ἐπέδρασαν ἐν τινὶ μέτρῳ καὶ ἐπὶ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ σύστημα τοῦ μεγάλου μαθητοῦ αὐτοῦ Γερβίνου, καθ' οὗ ἰδίως ἐξηνέχθη πολλαχόθεν ἡ μομφή, ὅτι ἐξέδωκε δόγματα καὶ διατάγματα ἠθικῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καὶ ὅτι τὴν καθηγητικὴν ἔδραν κατέστησε κριτήριον τῆς ἱστορίας. Ὅλως ἀλλοίαν τῆς τοῦ Σλόσσερ καὶ Γερβίνου ὁδὸν καὶ μέθοδον συνέστησε ὁ Λεοπόλδος Ράγκε ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ ἱστορικοῦ κριτηρίου γράφων ἐν τῇ ἀρχῇ ἔτι τοῦ σταδίου αὐτοῦ (1824), «Προσένειμαν τῇ ἱστορίᾳ τὸ ἀξίωμα τοῦ κρίνειν καὶ δικάζειν τὸ παρελθὸν καὶ τοῦ διδάσκειν τὸν σύγχρονον κόσμον πρὸς ὄφελος τοῦ μέλλοντος. Τὸ παρὸν δοκίμιον δὲν φιλοδοξεῖ ἐπὶ τοσοῦτον σπουδαῖα ἀξιώματα· θέλει δὲ μόνον νὰ εἴπῃ ὅ,τι *κυρίως ἐγένετο*». Κατ' οὐσίαν ὁ Ράγκε ἔμεινε πιστὸς εἰς τὰς ἀρχὰς ταύτας καὶ διὰ τοῦτο ἐθεωρήθη ἀρχηγὸς τῆς *ἀντικειμενικῆς* ἱστοριογραφίας, τῆς ἐκθετοῦσης τὰ πράγματα ἐξ *ἀντικειμένου* (ὅ,τι ἐγένετο). Ἀλλὰ δύναται κατὰ βάθος ἡ ἀντικειμενικὴ ἱστοριογραφία νὰ ἐκθέτῃ τὰ πράγματα ἄνευ κρίσεως ἠθικῆς περὶ αὐτῶν καὶ δύναται ἡ κρίσις αὕτη νὰ μὴ ἐρείδηται ἐπὶ ἀρχῶν τινῶν ἠθικῶν, ἔστω ἀντικειμενικῶν; Ἡ μέθοδος, ἦν ἠκο-

(1) «Οὐχὶ τὸ δίκαιον πρὸς τὴν *πολιτικὴν*, ἀλλ' ἡ *πολιτικὴ* παντὸς χρόνου ὀφείλει νὰ συμμορφωθῆ πρὸς τὸ δίκαιον». «Ἀντικειμενικῶς οὐδεμία ὑφίσταται διαφωνία μεταξὺ *ἠθικῆς* καὶ *πολιτικῆς*». Κάντιος.

(2) Ποίας περὶ τῆς ἠθικῆς πολιτικῆς ἢ πολιτικῆς ἠθικῆς πρεσβεύει ὁ Σλόσσερ ἀρχὰς ἐννοεῖται καὶ ἐξ ὧν λέγει οὗτος περὶ τοῦ Δάντου: «Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐπιστημονικοῦ αὐτοῦ συστήματος ὀκοδόμησεν (ὁ Δάντης) τὸ πολιτικὸν ἠθικὸν αὐτοῦ οἰκοδόμημα καταφυγὼν πρὸς τοῦτο εἰς τὴν σύμπραξιν τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, τοῦ ὁρατοῦ καὶ τοῦ ἀορατοῦ, τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν διαβόλων, τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Σατανᾶ. Πάντα τὰ προμνημονευθέντα ὑπ' αὐτοῦ συνῆψε μετὰ τῆς ἰδέας, ἣν ἐσχημάτισε περὶ τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μεγάλη αὐτοῦ ψυχὴ περιέλαβεν ἐν εαυτῇ τὸ σύμπαν... Ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας κατήλθεν εἰς τὴν τιμωρίαν καὶ ἀπὸ τῆς ἀρετῆς ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἀμοιβήν. Καὶ ἀπέναντι τῶν τε ἁμαρτωλῶν αὐτοῦ φίλων, οὓς ἐπεμψεν εἰς τὸν Ἄδην, καὶ τῶν ἐναρέτων ἐχθρῶν, οἷς ἔδωκε θέσιν ἐν τῷ Παραδείσῳ, ἦτο ἀμερόληπτος. Δικαίως ἐθεωρήθη φιλόσοφος ἐν τοῖς ποιηταῖς, ἀλλὰ πρὸς τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν ποιητῶν παρίσταται μετὰ μεῖζονος ἀξίας ὡς ἀνθρώπος ἀληθῆς καὶ δίκαιος... Ἐφάνη, ἵνα λαλήσωμεν χρώμενοι τῷ λόγῳ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ἀτρόμητος φίλος τῆς ἀληθείας, ἀπέστη παντὸς ψεύδους μιμηθεὶς τὸν ἄνεμον τὸν προσβάλλοντα σφοδρότατα τὰς ὑψίστας κορυφὰς». Οἱ στίχοι τοῦ Δάντου, οὓς ὑπαινίσσεται ὁ Σλόσσερ ὡς παράγγελμα ἠθικὸν τῆς ἱστοριογραφίας αὐτοῦ, ἔχουσιν ὡς ἐξῆς: «Ἀκολουθήσον τὴν ὁδὸν σου καὶ ἄφες τοὺς ἀνθρώπους νὰ λαλῶσι. Στήθι ἀκράδαντος ὡς ὁ πύργος ὁ μηδέποτε κλίνων τὴν κεφαλὴν, ὅποταν οἱ ἄνεμοι σφοδρῶς προσβάλλωσιν αὐτήν». Ἰδ. Lorenz Geschichtsw. σελ. 56 σημ. 1.

λούθησεν ὁ Ῥάγκε, ἡ ἀποτελοῦσα τὸ ψυχολογικὸν κριτήριον, ἡ μέθοδος δηλονότι ἢ ἐρμηνεύουσα καὶ κρίνουσα τὰ πράγματα κατὰ τὰ ψυχολογικὰ ἐλατήρια τῶν δρώντων διὰ τῆς ἐρεῦνης, μελέτης καὶ νοήσεως πασῶν τῶν σκέψεων, τῶν λογισμῶν καὶ τῶν αἰσθημάτων (1) ἢ τοιαύτη ψυχολογικὴ μέθοδος, ἦν ὁ Ῥάγκε ἐφήρμοσεν ἐπιτυχῶς, εἶναι βεβαίως ἡ ἀρίστη μέθοδος τοῦ συγγραφεῖς ἐξ ἀντικειμένου τὴν ἱστορίαν, καὶ ἐν τῇ μεθόδῳ ταύτῃ προηγήθη τοῦ Ῥάγκε κατὰ αἰῶνας δλοκλήρους καὶ εἰς βαθμὸν ἀνυπέβλητον ὁ Θουκυδίδης. Πρὸς συγγραφὴν πραγματικῆς ἱστορίας, πρὸς τὴν ἐξ ἀντικειμένου παράστασιν καὶ ἐξήγησιν τῶν πραγμάτων ἐν τῇ νεωτέρῳ ἰδίως πολιτικῇ ἱστορίᾳ ὁ Ῥάγκε συνέστησεν ὡς ἀπαραίτητον τὴν ἀνάγνωσιν καὶ μελέτην ἐγγράφων ἐρμηνευόντων τὰς μυθίας σκέψεις καὶ βουλεύματα τῶν δρώντων ἀνδρῶν. Ὁ Θουκυδίδης δὲν εἶχεν, ὅπως ὁ Ῥάγκε, ἀφθονίαν τοιούτων ἐγγράφων, ἀλλ' ἠγωνίσθη μετὰ μείζονος ταλαιπωρίας καὶ ζήλου καὶ εὐσυνειδησίας ἢ ὁ Ῥάγκε, ἵνα μάθῃ οὐ μόνον «τὰς πράξεις τῶν ἔργων», ἀλλὰ καὶ τοὺς λόγους καὶ τὰς σκέψεις τῶν δρώντων, καὶ οὕτω ψυχολογικῶς ἐρμηνεύσῃ τὰ γινόμενα. Οὕτω δὲ παρέδωκεν ἡμῖν ἱστορίαν πραγματικωτάτην ἐξ ἀντικειμένου ἐκτιθεῖσαν τὰ γεγονότα (2). Ἡ ἱστορία τοῦ Θουκυδίδου εἶναι μέγα θέατρον συγκρούσεως δικαίων

(1) Πρβλ. Διον. Ἰστορ. Ἐπιστ. πρὸς Γν. Πομπ. ς' «Τὸ καθ' ἑκάστην πράξιν μὴ μόνον τὰ φανερά τοις πολλοῖς ὄρεῖν καὶ λέγειν, ἀλλ' ἐξετάζειν καὶ τὰς ἀφανεῖς αἰτίας τῶν πράξεων καὶ τῶν πράξαντων καὶ τὰ πάθη τῆς ψυχῆς, ἃ μὴ ῥάδια τοῖς πολλοῖς εἰδέναι καὶ πάντα ἐκκαλύπτειν τὰ μυστήρια τῆς δοκούσης ἀρετῆς καὶ τῆς ἀγνοουμένης κακίας».

(2) Ἐν γένει ὁ Θουκυδίδης, πρὸ πάντων ὑπὸ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων τε καὶ ἱστορικῶν θεωρεῖται ὡς μέγας καὶ ἀληθῆς τύπος καὶ ὑπογραμμὸς τοῦ ἀληθοῦς ἱστορικοῦ. Εἰπομεν ἤδη τί περὶ Θουκυδίδου φρονεῖ ὁ Ρουσσώ. Ὁ Κάντιος (Idee zur einer allg. Geschichte. 9 Satz Σημ.) ἐπαναλαμβάνει ἐπικυρῶν, ἐκεῖνο, ὅπερ εἶπε περὶ Θουκυδίδου ὁ Hume, ὅτι «Τὸ πρῶτον φύλλον τῆς ἱστορίας τοῦ Θουκυδίδου εἶναι ἡ μόνη ἀρχὴ πάσης ἀληθοῦς ἱστορίας». Ὁ δὲ Γερβίνος (Ueber Schlosser's universalhistorische Uebersicht der alten Welt und ihrer Cultur σελ. 15) ἐξηγουόμενος διὰ πολλῶν τὰς δυσχερείας τοῦ συγγραφεῖς ἱστορίαν σύγχρονον λέγει περὶ τοῦ Θουκυδίδου «Εἰς ἓνα μόνον ἄνδρα, εἰς ἓνα μόνον λαὸν ἐγένετο δυνατὸν (νὰ παραγάγῃ ἱστορίαν σύγχρονον διὰ παντὸς πολῦτιμον). Ὡσπερ θαυμά τι ἐμφανίζεται ὁ λαὸς οὗτος, δι' οὗ ἡ ἀνθρωπότης οἰοῖται ἀπεκαλύφθη εἰς ἑαυτήν» πᾶς μῖτος δυνάμενος νὰ ὀδηγήσῃ ἡμᾶς πρὸς ἐξήγησιν τοῦ θαύματος τούτου εἶναι σχεδὸν διεσπασμένον. Καὶ ἐάν ποτε ἡ ἐμφάνισις δαιμονίου ἀνδρὸς ὑπῆρξε θαῦμα, ἢ ἐν μέσῳ τοῦ λαοῦ ἐκείνου ἐμφάνισις τοῦ Θουκυδίδου ἦτο ἡ θαυμαστοτάτη πασῶν τῶν ἐμφανίσεων. Μεθ' ὅσα καὶ ἂν εἴπωμεν καὶ ἀριθμήσωμεν περὶ τῶν περιστάσεων, αἰτινες ὑπεβόηθησαν αὐτῷ μεθ' ὅσα καὶ ἂν ἐπινοήσωμεν ἡμεῖς ἔτι πλείονα πρὸς ἐξήγησιν τῆς ἐμφανίσεως ταύτης, ὁ ἀνὴρ καὶ τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ ἔργον θὰ μένωσι πάντοτε αἰνίγματα. Μάτην παλαίωμεν νῦν ἡμεῖς νὰ εὐρωμεν ἐν ταῖς τύχαις τῶν ἐθνῶν τοσοῦτον ποικίλας, ἅμα δὲ καὶ τοσοῦτον ἀπλᾶς, τοσοῦτον περιπλόκου, ἀλλὰ καὶ τοσοῦτον φανερὰς ἐξελίξεις; μάτην ἠθέλωμεν ἀγωνισθῆναι νὰ εὐρωμεν τὸν καθαρὸν ἐκεῖνον τύπον, τὸν ληφθέντα ἐκ τῆς ἱστορίας ἐνὸς λαοῦ, ὅστις ἦτο πιστὸς εἰς τὴν κοινὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὡς οὐδεὶς ἄλλος λαός,

ἀξιώσεων, λογισμῶν, σκέψεων, αἰσθημάτων καὶ παθῶν καὶ τὸ κριτήριον τῆς ἱστορίας δὲν εἶναι αἱ ἀρχαὶ αἱ ἠθικαὶ τοῦ συγγραφεῖς, ἀλλ' αὐτὴ ἡ ψυχὴ καὶ ἡ διάνοια τῶν δρώντων. Ὁ μέγας συγγραφεὺς ἀποφεύγει ἐπιμελέστατα νὰ διατυποῖ ἐκ τῶν προτέρων ἀρχὰς καὶ ἰδέας, ἀγωνίζεται νὰ ἐξηγητῆται τὰ ἀνθρώπινα διὰ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ αὐτὸ ἔτι «τὸ περιβάλλον τῶν ἀνθρωπείων». Ἀλλὰ τίς βαθύτερον ὑποκύπτων εἰς τὴν μελέτην τῶν ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου γραφομένων δὲν ἀναγινώσκει νοερώς, ὑπὸ τὰ γραφόμενα ἐκεῖνα, καὶ τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς τοῦ συγγραφεῖς καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἠθικὴν ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων; Ὁ Θουκυδίδης δὲν λαλεῖ περὶ ἀπολύτου δικαίου οὔτε περὶ ἠθικῆς πολιτικῆς ἢ περὶ ἀρχῶν καὶ νόμων ἠθικῶν, οὔτε περὶ κριτηρίου ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἀλλ' ὅμως ἡ ἱστορία τοῦ Θουκυδίδου εἶναι ἀληθὲς κριτήριον τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, οὐδὲ πρέπει νὰ ὑποθεθῆ ὅτι πᾶσα ἢ περὶ τοῦ δικαίου καὶ πρέποντος θεωρία ἐν ταῖς δημιουργίαις τοῦ Θουκυδίδου ἔχουσι σχετικὴν ἀξίαν μόνον διὰ τοὺς λέγοντας. Τοῦναντίον ἐν πολλοῖς ὑπολανθάνει ἠθικὴ τις ἐκτίμησις τῶν ἀνθρωπίνων κατὰ τὰς ἀρχὰς καὶ

οἶον τύπον ἠδύνατο νὰ παραλάβῃ μόνος ὁ ἀνὴρ, ἐν ᾧ ἐνετυπώθησαν πᾶσαι αἱ μέγισται ιδιότητες τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Αὐτὸς ἤρξατο τοῦ εἶδους τῆς ἱστοριογραφίας, ὅπερ ἀντέταξε πρὸς τὸ τῆς Ἡροδοτείου, καὶ αὐτὸς ἐξήνεγκεν αὐτὸ εἰς τὴν κορυφαίαν ἀκρότητα. Παρέδωκε τοῖς ἐπιγινόμενοις τὸ ἔργον αὐτοῦ ὡς αἰώνιον θησαυρὸν πρὸς διδασκαλίαν καὶ πρὸς σοφὴν χρῆσιν. Ἐμάντευσε καὶ εἶρε τὸ μέγα τέραμα, ὅπερ ἡ ἱστοριογραφία ἠδύνατο νὰ θέσῃ δι' ἑαυτήν... Ὁ Θουκυδίδης νοεῖ καλῶς ὅτι ἡ γνώσις τῆς ἱστορίας εἶναι ἔργον ἀτελές, ὅτι μυρία ἐλατήρια μυστικώτατα καὶ τὰ αἴτια τῶν πραγμάτων μένουσι δι' ἡμᾶς κεκρυμμένα, καὶ θὰ μένωσι διὰ παντὸς ἀνεξήγητα.... Τοῦ ἱστορικοῦ μόνος σκοπὸς δύναται νὰ ἦναι τὸ ἐξεγείρειν ἐν ὄλῳ διὰ τοῦ ἔργου αὐτοῦ νοῦν ἱστορικόν, νοῦν δηλονότι δι' ἐμφρονα, ἤρεμον καὶ ὑγιᾶ παρατήρησιν καὶ κρίσιν τοῦ πρὸ τῶν ποδῶν κειμένου... Ἡ ἱστορία εἰθισμένη νὰ μετρῇ τὰ ἑαυτῆς διὰ τοῦ μεγάλου μέτρου τῶν χρόνων δὲν ἐλαύνεται ἀπὸ στιγμῶν ἢ ῥοπῶν καιρικῶν, δὲν ἠττάται ὑπὸ τῶν συμφορῶν τοῦ παρόντος, οὐδ' αἰωρεῖται ὑπὸ κουφονόων ἐλπίδων τοῦ μέλλοντος. Ἡ κτήσις δὲ τῆς ἀταράχου ταύτης παρατηρήσεως, τῆς ἀσφαλοῦς τῶν πραγμάτων κρίσεως, τῆς συμμετρίας καὶ τῆς σόφρονος ἐκείνης ἡρεμίας εἶναι διὰ τὸν ἀληθῆ ἱστορικὸν ἀναγκαῖον κεφάλαιον, ἀναπτυσσόμενον πάλιν διὰ τῆς μελέτης καὶ σπουδῆς, ἥτις καὶ πρὸς τοὺς ἦτον εὐτυχεῖς ἐρευνητὰς τῆς ἱστορίας μεταδίδωσι συνήθως τῶν ιδιοτήτων ἐκεῖνων. Ἀλλὰ πλὴν τοῦ Θουκυδίδου τίς δύναται νὰ σεμνύνηται ὅτι δαψιλῶς κέκτηται τὰς τοιαύτας ιδιότητας;» (*).

(*) Τὰς τοιαύτας περὶ Θουκυδίδου κρίσεις δὲν ἀναιροῦσι κατὰ βάθος τὰ ὑπὸ τοῦ Διονυσίου περὶ τῆς διαθέσεως τῆς ἱστορικῆς τοῦ ἀνδρὸς εἰρημῆς (ἰδ. Διον. Ἰστορ. Ἐπιστ. πρὸς Γν. Πομπ. § γ'). «Μιᾶς δ' ἰδέας ἐπιμνησθήσομαι πραγματικῆς, ἦν οὐδεμιᾶς τῶν εἰρημῶν ἦτον ἐν ἀπάσαις ἱστορίαις ζητούμεν, τὴν αὐτοῦ τοῦ συγγραφεῖς διάθεσιν, ἢ κέχρηται πρὸς τὰ πράγματα, περὶ ὧν γράφει ἢ μὲν Ἡροδοτοῦ διάθεσις ἐν ἅπασιν ἐπιεικῆς, καὶ τοῖς μὲν ἀγαθοῖς συνηδομένη καὶ τοῖς κακοῖς συναλγοῦσα ἢ δὲ Θουκυδίδου διάθεσις ἀθέτακτος ἔστι καὶ πικρά, καὶ τῇ πατρίδι τῆς φυγῆς μνησικακοῦσα τὰ μὲν γὰρ ἁμαρτήματα ἐπεξέρχεται καὶ μάλα ἀκριβῶς, τῶν δὲ κατὰ νοῦν κερωρηκότων καθάπαξ οὐ μέμνηται.

πεποιθήσεις του συγγραφέως γινομένη. Και η συγγραφή η Θουκυδίδεις αποκαλύπτει και ερμηνεύει ημίν πάσας τὰς ἠθικὰς καὶ πολιτικὰς ἰδέας, πάσας τὰς περὶ δικαίου θεωρίας καὶ ἰδίως τὰς διεπούσας τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν. Ἐλλοὺδ' ὁ Ῥάγκε οὐδ' ἡ σχολὴ αὐτοῦ δύναται, παρ' ὅλην τὴν ἀπόλυτον ἀντικειμενικότητα, ἣν ἐπιτηδεύουσιν ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς ἱστορίας περιοριζόμενοι εἰς τὴν ψυχολογικὴν ἐξήγησιν τῶν γινομένων, ν' ἀποφεύγῃσι τὸ ἔργον τῆς ἠθικῆς ἐκτιμήσεως (1). Τοῦλάχιστον ὁ Σύβελ, εἰς τῶν σπουδαιοτάτων ἀντιπροσώπων τῆς πραγματικῆς σχολῆς τοῦ Ῥάγκε, λέγει ὅτι «ἡ τῶν ἱστορικῶν πηγῶν κριτικὴ διεξαγομένη ἐν συνειδήσει καὶ μεθοδικῶς, δύναται νὰ πορίσῃ μόνον τὴν ὑπόστασιν τῶν καθ' ἕκαστον πραγματικῶν γεγονότων· ἀλλὰ τότε ἀκριβῶς ἄρχεται τὸ κύριον ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ· τοῦτο δὲ γίνεται, ὅταν ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς ὑποστάσεως νοῆ τὸ *εσωτερικόν* περιεχόμενον τῶν γεγονότων ἐκείνων καὶ καθορίζων σαφῶς τὴν *πνευματικὴν* συνάφειαν αὐτῶν φθάνῃ εἰς τὴν ἠθικὴν τούτων ἐκτίμησιν». Ἡ ἠθικὴ ἐκτίμησις τῶν ἱστορικῶν πράξεων εἶναι στοιχεῖον ἀπαραίτητον τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας καὶ διὰ τοῦτο ἀδιάσπαστον καὶ ἀπὸ τῆς ἀντικειμενικῆς ἢ πρακτικῆς ἐκθέσεως τῆς ἱστορίας. Ἡ παράστασις τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας τῶν πραγμάτων ἀπαιτεῖ καὶ τὴν ἐκ μέρους τοῦ ὑποκειμένου τοῦ συγγραφέοντος τὴν ἱστορίαν νόησιν τῆς ἀληθείας Ὁ ἱστοριογράφος, καθὰ λέγει ὁ Γερβίνος, πρέπει νὰ γράφῃ «τὴν ἀλήθειαν τὴν καθαρὰν, τὴν αὐστηράν, τὴν πλήρη ἐν τῇ ἀρίστη γνώσει καὶ συνειδήσει (im besten Wissen und Gewissen)». Ἀλλὰ τοιαύτη ἀλήθεια δύναται νὰ ἦναι προσιτὴ εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ ἱστοριογράφου ἢ δύναται νὰ ἐκδηλωθῇ διὰ τοῦ στόματος ἢ διὰ τοῦ καλάμου αὐτοῦ ἄνευ ἠθικῆς τινος ἐκτιμήσεως; (2) Κατὰ τοῦτο πολὺ συνεπέστεροι πρὸς τὰς ἀρχὰς αὐτῶν φαίνονται ἐκεῖνοι

(1) Ἀρκεῖ πρὸς τοῦτο ν' ἀναφέρωμεν ὡς παράδειγμα τὸν τρόπον, καθ' ὃν κρίνει ὁ Ῥάγκε τὸν ὑπὸ τοῦ Νέρωνος διαπραχθέντα φόνον τῆς ἰδίας αὐτοῦ μητρὸς «Ὁ φόνος ἐξετελέσθη διὰ τινος ἀπελευθέρου, ὅστις ἦτο ἔμπιστος τοῦ Νέρωνος ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς παιδικῆς αὐτοῦ ἡλικίας· ἡ πράξις αὐτὴ εἶναι τὸ φρικαλεώτατον τῶν ἀνοσιουργημάτων, ὅπερ ἐπήνεγκεν ἡ οἰκογενειακὴ διχόνοια. Ὁ υἱὸς φονεῖ τὴν μητέρα, ἵνα πραγματώσῃ ἀσφαλῶς ἀξιώσεις, ἃς ἀποκλειστικῶς ὀφείλει εἰς αὐτὴν· ἐπιτρέπει νὰ βυθισθῇ ἡ φονικὴ μάχαιρα εἰς τὸ σῶμα τὸ κρυφορῆσαν καὶ γεννήσῃ αὐτόν». (Ranke, 3 Weltg. Th. 1 Abt. σελ. 115).

(2) Ἰδ. Πολυβ. Α' 14 «... Ὅταν δὲ τὸ ἱστορίας ἦθος ἀναλαμβάνῃ τις, ἐπιλαθέσθαι χρὴ πάντων τῶν τοιούτων· καὶ πολλάκις μὲν εὐλογεῖν καὶ κοσμεῖν τοῖς μεγίστοις ἐπαινοῖς τοὺς ἐχθροὺς, ὅταν αἱ πράξεις ἀπαιτῶσι τοῦτο· πολλάκις δὲ ἐλέγχειν καὶ ψέγειν ἐπονειδίστως τοὺς ἀναγκαιοτάτους, ὅταν αἱ τῶν ἐπιτηδευμάτων ἀμαρτίαι τοῦθ' ὑποδεικνύωσιν. Ὅσπερ γὰρ ζῶον, τῶν ὄψων ἀφαιρεθειῶν, ἀχρειοῦται τὸ ὄλον· οὕτως ἐξ ἱστορίας ἀναιρεθείσης τῆς ἀληθείας, τὸ καταλειπόμενον αὐτῆς ἀνοφελὲς γίγνεται διήγημα. Διόπερ οὔτε τῶν φίλων κατηγορεῖν, οὔτε τοὺς ἐχθροὺς ἐπαινεῖν ὀκνητέον... Ἀποστάντες οὖν τῶν πρακτόντων, αὐτοῖς τοῖς πρακτομένοις ἐφαρμοστέον τὰς προεπούσας ἀποφάσεις καὶ διαλήψεις ἐν ὑπομήμασιν». Ὁ Πολύβιος ἐνταῦθα λαλεῖ κυρίως περὶ φιλαληθείας καὶ ἀμε-

οῖτινες, ὡς ὁ Buckle καὶ ἄλλοι ἀντιπρόσωποι τῆς φυσιοῖστορικῆς ἱστορικῆς σχολῆς, κηρύττουσιν ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἠθικὴ ἐκτίμησις τῶν πρακτομένων, διότι δὲν παραδέχονται τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως καὶ ἀμφισβητοῦσιν. ὡς ὁμολογεῖ αὐτὸς ὁ Buckle, τὴν ὑπαρξιν τῆς αὐτοσυνειδησίας· καὶ τὴν μὲν θρησκείαν καὶ πολιτείαν θεωροῦσιν ὡς αὐθαιρέτως ἐπιβεβλημένας τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ, τὸ δὲ δίκαιον καὶ τὸν νόμον ὡς φραγμοὺς καὶ παρακολύματα τῆς αὐθορμήτου ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου. Ἐννοεῖται ὅτι ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ τοιαύτης φυσιοῖστορικῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης Ἀλλὰ κατὰ βάθος ἐξεταζομένων τῶν πραγμάτων οὔτε ἡ τοῦ Θουκυδίδου οὔτε ἡ τοῦ Ῥάγκε ἱστορία ἀποκλείουσι τὴν ἠθικὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Ἀλλ' οἱ μεγάλοι οὔτοι ἱστοριογράφοι δὲν ζητοῦσι τὸ μέτρον τῆς τοιαύτης ἐκτιμήσεως ἐκτὸς τῆς ἱστορίας, ἀλλ' ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῇ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἱστορία ὡς ἐπιστῆμη θετικὴ καὶ πραγματικὴ οὐδὲν ἀπόλυτον δύναται νὰ καθορίσῃ μέτρον, οἷον δύναται νὰ δογματίσῃ ἢ φιλοσοφία καὶ ἡ θρησκεία, τὸ μέτρον τῆς ἠθικῆς ἐκτιμήσεως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῇ πραγματικῇ ἐξ ἀνάγκης εἶναι σχετικόν. Ἡ θρησκεία, ὡς εἶδομεν, δὲν δύναται νὰ καταστῇ μέτρον ἀπόλυτον τῆς ἠθικῆς ἐκτιμήσεως τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων τὸ δ' ἀπόλυτον μέτρον τῆς φιλοσοφίας δὲν ἐφαρμόζεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἥτις παρίστησι τὸν ἀνθρώπον οὐχὶ οἷον δεῖ εἶναι τοῦτον, ἀλλ' οἷος πράγματι ἐστί. Ἀνάγκη λοιπὸν ὁ ἱστοριογράφος ὁ ἀπόλυτον δικαιοσύνην ἀπονέμων ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἰς τὰ ἐν αὐτῇ δρῶντα πρόσωπα, χάριν ἀκριβῶς τῆς ἀπολύτου ταύτης δικαιοσύνης, νὰ ἔχῃ μέτρον σχετικόν, κρίνων τὰ ἔργα τοῦ Χριστιανοῦ διὰ τοῦ μέτρου τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς καὶ τὰ τοῦ Μωαμεθανοῦ διὰ τῆς μωαμεθανικῆς· καὶ οἷαν ἀπονέμει δικαιοσύνην εἰς Ἑλληνα διὰ τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ τοὺς ἐμπνεομένους ὑπὸ τῆς ἰδέας τῆς Ἑλληνικῆς, τὴν αὐτὴν δικαιοσύνην, πρέπει νὰ ἀπονέμῃ εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ κατ' αὐτοῦ ἀγωνιζομένου Μωαμεθανοῦ, ἐνόσω οὔτοι εἶναι ἀπόρροια φυσικὴ καὶ λογικὴ τῆς δημιουργησάσης καὶ περιεχούσης τὸ μωαμεθανικὸν ἐκεῖνο ἔθνος ἱστορίας καὶ τῆς ἠθικῶς ἐμψυχούσης ταύτην ἱστορικῆς ἰδέας. Οὕτω μόνον ὁ ἱστορικὸς τὸ μέτρον τῆς ἠθικῆς ἐκτιμήσεως λαμβάνει ἐκ τῆς ἱστορίας αὐτῆς. Οὐδεὶς λαὸς καὶ οὐδὲν κράτος ἐν τῇ ἱστορίᾳ διηνεκῶς ἀγωνίζεται ὑπὲρ τοῦ ἰδεώδους τῆς

ροληψίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἀλλ' ἐκ τῆς ὅλης ἐννοίας τῶν λεγομένων ὑπ' αὐτοῦ ἐξάγεται ὅτι τὴν ὅλην ἱστορικὴν ἀλήθειαν συνάπτει πρὸς τὴν ἠθικὴν ἐκτίμησιν, αὐτὴν τὴν ἠθικὴν ἀλήθειαν, τῶν ἱστορικῶν πράξεων. Τὴν τοιαύτην ἠθικὴν ἐκτίμησιν ὡς ἀπαραίτητον ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ θεωρεῖ καὶ ὁ Διόδωρος (ΙΕ' 1). «Παρ' ὅλην τὴν πραγματείαν εἰωθότες χρῆσθαι τῇ συνήθει τῆς ἱστορίας παρρησίᾳ, καὶ τοῖς μὲν ἐπιλέγειν ἐπαινον, τοὺς δὲ φαύλους, ὅταν ἐξαμαρτάνωσιν, ἀξιοῦν δικαίας ἐκτιμήσεως, διὰ τοῦ τοιούτου τρόπου νομίζομεν τοὺς μὲν εὖ πεφυκότας πρὸς ἀρετὴν τῷ διὰ τῆς δόξης ἀθανατισμῷ προτρέψεσθαι ταῖς καλλίσταις ἐγχειρεῖν πράξεσι, τοὺς δὲ τὴν ἐναντίαν ἔχοντας διάθεσιν τοῖς ἀρμολογίαις βλασφημίαις ἀποτρέψειν τῆς ἐπὶ τὴν κακίαν ὁρμῆς».

ἀνθρωπότητος καὶ τῶν ἀπολύτων δικαίων αὐτῆς· αἱ μεγάλα ἰδέαι αἱ διήκουσαι διὰ τῶν ἱστορικῶν τῶν λαῶν, εἴτε ἐθνικαὶ εἴτε πολιτικαὶ εἴτε θρησκευτικαὶ εἰσιν αὐταί, ἔχουσι πᾶσαι χαρακτῆρα περιορισμένον, ἀλλὰ τείνοντα εἰς τὸ ἀπόλυτον. Κατὰ πόσον ἡ μία ἢ ἡ ἄλλη ἐθνικὴ ἢ πολιτικὴ ἢ θρησκευτικὴ ἰδέα πλησιάζει εἰς τὸ ἀπόλυτον ἢ ἀφίσταται αὐτοῦ, ἢ περὶ τούτου κρίσις δὲν εἶναι ἔργον τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ μᾶλλον τῆς φιλοσοφίας. Ἡ πραγματικὴ ἱστορία ἢ κρίνουσα τὰ πρόσωπα τὰ δρῶντα, οὐχὶ τὰς ἰδέας, ἐκτελεῖ ἐπιεικῆς ἔργον δικαιοσύνης ἱστορικῆς, ὅταν κρίνῃ τὰ πρόσωπα ταῦτα ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀνδρῶν καὶ λαῶν οὐχὶ κατὰ τὰς ὑψίστας καὶ ἀπολύτους ἰδέας τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλὰ κατὰ τὰς ὑψίστας ἰδέας τὰς διηκούσας διὰ τοῦ βίου ἐκάστου λαοῦ καὶ κατὰ τὰς ἠθικὰς ἀρχάς, ἃς ἔχουσιν οἱ λαοὶ οὗτοι περὶ τοῦ ἀπολύτου δικαίου καὶ περὶ τοῦ ὑψίστου προορισμοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἐννοεῖται ὅτι τοῦτο οὐδαμῶς κωλύει ἵνα αὐταὶ αἱ ἰδέαι καὶ αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ τῶν λαῶν κρίνονται ὑπὸ τῆς ἱστορίας καὶ ἐκτιμῶνται κατὰ τὸ εὐρύτερον μέτρον τῶν ἱστορικῶν ἀληθειῶν. Ἡ ἱστορία κρίνει περὶ τῆς ἠθικῆς ἀξίας τοῦ Χριστιανισμοῦ, τοῦ Ἰσλάμ, τοῦ Βουδδαϊσμοῦ, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ κρίνῃ τὰς πράξεις τῶν μαχητῶν τοῦ Ἰσλάμ τὰς γενομένας ὑπὸ τὰς ὑπαγορευσεις τῆς ὑψίστης ἠθικῆς τοῦ Ἰσλάμ κατὰ τοὺς νόμους τῆς Χριστιανικῆς ἢ Ἀριστοτελικῆς ἢ Καντίου ἠθικῆς. Οὐδεὶς ἱστορικὸς δύναται νὰ καταδικάσῃ λαοὺς βαρβάρους ἀγωνιζομένους ἐκθύμως ὑπὲρ τῶν ἐστιῶν καὶ τῶν βωμῶν αὐτῶν ἐναντίον πεπολιτισμένου ἐπιδρομέως, ὅπως οὐδεὶς πάλιν δύναται νὰ κατακρίνῃ ἐπιδρομέα πεπολιτισμένον χάριν τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἐν συνειδήσει καθήκοντος πρὸς τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἀνθρωπότητα, ἐπιβάλλοντα τὸ κράτος καὶ τὸν νόμον, τὴν πίστιν καὶ τὴν θρησκείαν αὐτοῦ διὰ τῆς βίας τῶν ὅπλων ἐπὶ λαοὺς βαρβάρους ἢ ἥττον πεπολιτισμένους. Ἐντὸς τῶν ὁρίων τούτων ὁ ἱστορικὸς δύναται νὰ κρίνῃ μόνον ἂν ἡ νίκη τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἑτέρου ὑπῆρξεν ὠφέλιμος εἰς τὰ καθόλου συμφέροντα τῆς ἀνθρωπότητος, ὅφ' ἦν ἔποψιν νοεῖ ταῦτα. Καὶ ἐνταῦθα τὸ μέτρον εἶναι πάντοτε σχετικὸν ἐκ τῆς ἱστορίας αὐτῆς λαμβανόμενον(1).

Τὸ δίκαιον τὸ ἱστορικὸν καὶ τὸ δίκαιον τὸ φιλοσοφικόν.— Τὰ ὅσα εἶπομεν περὶ

(1) *18. περὶ τούτου ὅσα ἐγράψαμεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως (Ἱστορία τοῦ ΙΘ' αἰῶνος Τομ. Β' σελ. 229 καὶ ἐξῆς). «Ἡ ἱστορία δὲν εἶναι στάδιον ἐπιδείξεως φιλοπατρίας καὶ ἐκχύσεως καὶ διαχύσεως πατριωτικῶν αἰσθημάτων. Ἐν τῷ χώρῳ τοῦ ἀπολύτου δικαίου δὲν ὑπάρχει κριτήριον διὰ τὴν ἱστορίαν. Ἡ ἱστορία κρίνει τὸ δίκαιον ἢ τὸ ἀδίκον οἰασδήποτε πράξεως, μόνον καθ' ὅσον ἀναφέρεται αὕτη εἰς θετικῶς ὄρισμένας ἀρχάς τοῦ δικαίου. Ἀλλὰ πέρα τοῦ σημείου τούτου, προκειμένου περὶ δικαίων διαμαχομένων πρὸς ἀλλήλα, δύναται μὲν ἡ ἱστορία νὰ παρακολουθῇ τὸν ἀγῶνα τοῦτον, νὰ κρίνῃ αὐτὸν ἐν τοῖς ἀποτελέσμασιν αὐτοῦ ἐξετάζουσα ποτέρου νίκη ἢ ἥττα ἀπέβη ὠφελιμωτέρα εἰς τὰ συμφέροντα τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλ' ἐκ τῶν προτέρων δὲν δύναται ν' ἀποφαίνηται ὑπὲρ τοῦ ἐνὸς ἢ κατὰ τοῦ ἑτέρου».

τοῦ μέτρου τῆς ἠθικῆς ἀξίας καὶ ἠθικῆς ἐκτιμήσεως καὶ τοῦ ἱστορικοῦ κριτηρίου τῶν ἱστορικῶν πράξεων ἀληθεύουσι καὶ περὶ τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ δὲν δύναται νὰ γείνη λόγος περὶ ἀπολύτου δικαίου, οὐχὶ διότι δὲν ὑπάρχει ἐξ ἀντικειμένου ἀπόλυτος ἐν αὐτῇ δικαιοσύνη, ἀλλὰ διότι ἡ ἱστορία, ὑποκειμενικῶς νοουμένη, ἦτοι ὡς ἐπιστήμη θετικὴ, δὲν δύναται νὰ εὗρῃ καὶ νὰ κρίνῃ καὶ νὰ καθορίσῃ τοιοῦτον δίκαιον. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ συνήθως γίνεται λόγος περὶ τοῦ δικαίου τοῦ ἱστορικοῦ καὶ τοῦ δικαίου τοῦ φιλοσοφικοῦ· καὶ ὑπὸ μὲν τὸ ὄνομα τοῦ ἱστορικοῦ δικαίου νοοῦνται τὰ δίκαια, οἱ θεσμοὶ καὶ οἱ νόμοι οἱ διὰ τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως ἐπικρατήσαντες ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ τῶν λαῶν· ὑπὸ δὲ τὸ τοῦ φιλοσοφικοῦ δικαίου αἱ περὶ τοῦ ἱστορικοῦ βίου (τῆς κοινωνίας, πολιτείας, θρησκείας κλπ.) ἰδέαι τοῦ δικαίου αἱ προερχόμεναι ἀπὸ καθαρᾶς περὶ τοῦ βίου τούτου φιλοσοφικῆς θεωρίας. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη διάκρισις δὲν εἶναι ἐν πᾶσιν ὀρθὴ καὶ ἀκριβής, καὶ μάλιστα ὅταν ἱστοριογράφοι τινὲς ὡς ὁ Ῥόττεκ, φιλοσοφικὸν μὲν δίκαιον καλῶσι τὴν αἰώνιον ἰδέαν τοῦ δικαίου τὴν ἐκδηλουμένην διὰ τῆς δημοσίας γνώμης, ἱστορικὸν δὲ θεσμοὺς τοὺς διὰ τῆς βίας καὶ αὐθαιρεσίας ἐν χρόνῳ καθιερωθέντας καὶ διὰ τῆς δημοσίας δυνάμεως τῆς ἐξουσίας ὑφισταμένους, ἐκδηλουμένους καὶ ἐνεργοῦντας. Διότι ἡ αἰώνιος ἰδέα τοῦ δικαίου ἢ προσιτὴ εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ φιλοσόφου δὲν δύναται νὰ δημιουργήσῃ ἀπόλυτον δίκαιον ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Πάντα τὰ δίκαια ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἔχουσι τάσιν πρὸς τὸ ἀπόλυτον, ἀλλ' οὐδὲν αὐτῶν δύναται νὰ δημιουργήσῃ κράτος ἀπολύτου δικαίου. Καὶ τὸ λεγόμενον ἱστορικὸν δίκαιον καθίσταται δίκαιον φιλοσοφικὸν ἀπλῶς καὶ μόνον διότι μετέχει τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου· καὶ οὐδὲν δίκαιον, οὐδεμία πολιτεία, οὐδεὶς θεσμὸς, οὐδεὶς νόμος, καθιερωθεὶς ἐν τῇ ἱστορίᾳ διὰ τοῦ χρόνου ἀνήγαγε τὴν γένεσιν αὐτοῦ εἰς τὴν βίαν καὶ τὴν αὐθαιρεσίαν, ἐξ ὧν ἔλαβεν ἴσως ἀρχὴν, ἀλλὰ τὰ πάντα περιεβλήθησαν τὴν σφραγίδα τῆς ἰδέας τοῦ ἀπολύτου δικαίου. Ἀλλὰ καὶ τὸ λεγόμενον φιλοσοφικὸν δίκαιον, τὸ ἐκ τῆς διανοίας τῶν φιλοσόφων ἢ τῆς φιλοσοφούσης κοινωνίας γεννηθὲν καὶ δι' ἐπαναστάσεων καὶ ἀνατροπῶν τοῦ καθεστώτος ἰδρύνον τὸ κράτος αὐτοῦ, διὰ τὸ παρὸν καὶ διὰ τὸ μέλλον, ἐπὶ ἀρχῶν φιλοσοφικῶν καὶ ἰδεῶν αἰωνίων, καθίσταται δίκαιον θετικὸν μεθ' ὅλου τοῦ περιορισμένου χαρακτῆρος τῆς θετικότητος, εὐθὺς ἅμα ἀπὸ τοῦ χώρου τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ἰδεῶν μεταστῆ εἰς τὸ θετικὸν ἔδαφος τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Πᾶσα ἐπανάστασις ἐν τῷ πολιτικῷ, κοινωνικῷ καὶ θρησκευτικῷ βίῳ ἐναντίον τοῦ καθεστώτος τοῦ ἱστορικοῦ γίνεται ἐν ὀνόματι τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ δικαίου· ἀλλὰ καὶ τὸ καθεστῶς αὐτὸ τὸ ἱστορικὸν ἀμύνεται ἐναντίον τῆς ἐπαναστάσεως ἐν ὀνόματι πάλιν τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ δικαίου. Καὶ οὕτω πᾶν μέτρον ἀπολύτου δικαίου ἀποκλείεται ἐκ τοῦ θετικοῦ χώρου τῆς ἱστορίας καὶ τὰ πάντα κρίνονται κατὰ τὸ σχετικὸν μέτρον τοῦ δικαίου. Ὁ ἱστο-

ρικός ἐξηγεῖται τὴν φύσιν τῶν διαμαχομένων δικαίων, παρακολουθεῖ τὸν ἀγῶνα αὐτῶν, κρίνει τὰ ἀποτελέσματα, χωρὶς νὰ ἔχη μέτρον ἀπόλυτον προσδιορίζον τὴν ἠθικὴν ἀξίαν ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ δικαίου. Ἡ ἠθικὴ ἐκτίμησις καὶ ἐνταῦθα γίνεται διὰ τῆς ἱστορίας αὐτῆς, οὐχὶ διὰ δυνάμεων ἐκτὸς τοῦ θετικοῦ χώρου τῆς ἱστορίας κειμένων.

Ἡ γενικὴ αὕτη θεωρία ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ λεγομένου δικαίου τῶν ἐθνῶν ἢ τοῦ διεθνoῦς δικαίου, τοῦ καθορίζοντος καὶ ὀρθοῦντος τὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις τῶν λαῶν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ δικαίου. Τὸ δίκαιον τοῦτο, ὑπὸ τὴν θετικὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ μορφήν, εἶναι προῖδον συνθήκης ἢ θετικῶν ἱστορικῶν σχέσεων καὶ δὲν ἔχει κῦρος γενικὸν δι' ἅπαντα τὰ ἔθνη ἢ κράτη, ἀλλὰ δι' ἐκεῖνα μόνον ἅτινα διὰ δεσμῶν τινῶν ἠθικῶν ἱστορικῶν ἢ διὰ συνθηκῶν ὠρισμένων ἀποτελοῦσι καθ' ἑαυτὰ ἰδίαν τινὰ πολιτικὴν ἐνότητα ἢ συμπολιτείαν τῶν λαῶν (ἴδ. σελ. 64). Πλὴν τούτου τὸ διεθνὲς δίκαιον δὲν ἔχει ἀπόλυτον πραγματικὸν κῦρος οὐδὲ δι' αὐτοὺς τοὺς λαοὺς, ὧν ἐν μέσῳ ἰσχύει διέπον τὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις αὐτῶν· διότι ὑπόκειται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν ποικίλων μεταβολῶν καὶ περιπετειῶν τῶν διεθνῶν σχέσεων, ὧν ἐν τῷ χώρῳ ὑπέρτατος κριτῆς καὶ δικαστῆς οὐχὶ σπανίως εἶναι ἢ τῶν ὀπλων βία.

Γνώρισμα τῆς ἱστορικῆς ἀξίας. Τὸ τέρας τοῦ ἱστορικοῦ βίου.—Ἄλλ' ἐὰν διὰ τὸν ἱστορικὸν δὲν ὑπάρχη μέτρον ἀπόλυτον πρὸς τὸ κρίνειν τὰς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀνθρωπίνους πράξεις, δὲν ὑπάρχει ἄρα καὶ γενικόν τι γνώρισμα ἱστορικῆς ἀξίας, δι' οὗ νὰ διακρίνωνται οἱ λαοὶ ἀπ' ἀλλήλων ἢ νὰ συγκρίνωνται πρὸς ἀλλήλους ὡς πρὸς τὴν σχετικὴν τελειότητα καὶ ἱστορικὴν ἀξίαν ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ; Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἀπάντησις πρὸς τὴν ἐρώτησιν ταύτην προὑποτίθησι τὴν ἰδέαν τοῦ ὑψίστου προορισμοῦ τοῦ ἱστορικοῦ βίου, τοῦ ὑψίστου προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ κόσμῳ. Ὁ τοιοῦτος προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, εἶναι ἡ *εὐπραξία* ἢτοι ἡ εὐδαιμονία. Ἀλλὰ τί ἐστὶν εὐπραξία ἢ εὐδαιμονία διὰ τὸν ἀνθρώπον ἢ συνδεομένη πάντως μετὰ τῆς ὑψίστης τελειότητος αὐτοῦ; Τὸ ζήτημα τοῦτο ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον ἔννοιαν αὐτοῦ ὑπερβαίνει πάντως τὰ ὅρια τῆς θετικῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' ὑπὸ τὴν θετικωτέραν αὐτοῦ μορφήν καὶ χαρακτῆρα παρομαρτεῖ πάντοτε τῇ μελέτῃ αὐτῆς. Τὸ ζήτημα θετικώτερον καὶ πρακτικώτερον διατυπούμενον ἔχει ὧδε: Τί ἐστὶν ἐκεῖνο, ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν λαοῦ τινος, κοινωνίας ἢ πολιτείας ἢ ἀτόμων ἢ γενικώτερον τοῦ ἀνθρώπινου βίου ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ ἐξελίξει; Ἐννοεῖται ὅτι ἐνταῦθα δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος οὔτε περὶ ἐλευθερίας ἐθνικῆς ἢ πολιτικῆς, οὔτε περὶ ἀγῶνων πρὸς κτῆσιν τοιαύτης ἐλευθερίας, οὔτε περὶ ἐνότητας ἐθνικῆς, οὔτε περὶ μεγάλων ἰδεῶν ἐθνικῶν ἢ πολιτικῶν τῶν διαφόρων λαῶν· διότι πᾶσαι αὐταὶ αἱ ἰδέαι εἰσὶ σχετικαί, οὐχὶ ἀπόλυτοι, εἰσὶ δηλονότι μέσα ἄγοντα πρὸς τὴν εὐπραξίαν, ὡς πρὸς

ἱστορικὸν προορισμόν, ἀλλὰ δὲν ἀποτελοῦσι τὸν προορισμόν τοῦτον. Τὸ ζήτημα εἶναι: τί ἐστὶν ἡ μεγάλη ἰδέα λαοῦ τινος κεκτημένου πάντα τὰ ἄνω μνημονευθέντα κεφάλαια τοῦ ἱστορικοῦ βίου (καὶ ἐθνικὴν ἐνότητα καὶ πολιτικὴν ἐλευθερίαν, καὶ ἐλευθέρους θεσμούς), λαοῦ μὴ ἔχοντος πλέον οὔτε ἐξωτερικοὺς ἀγῶνας πρὸς κτῆσιν τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας οὔτε ἐσωτερικοὺς ἀγῶνας πρὸς κτῆσιν καὶ στερέωσιν ἐλευθέρου ἀστικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου ἐπὶ ἰσονομίας ἀληθοῦς στηριζομένου καὶ ταύτην πραγματικῶς ἀσχοῦντος ἐν τῷ βίῳ; Τί ἐστὶν ἡ μεγάλη ἰδέα, ἵνα εἴπωμεν σαφέστερον ἐκ παραδειγμάτων, οὐχὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους τοῦ μὴ συμπληρώσαντος τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ ἐνότητα καὶ ἐλευθερίαν, οὔτε τῆς Γερμανίας τῆς ὑποχρεωμένης νὰ ἀμύνηται διαρκῶς ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῶν κεκτημένων, οὔτε τῆς Ῥωσσίας τῆς εὐρισκομένης ἔτι ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἐλευθέρου πολιτικοῦ βίου, ἀλλὰ τῶν Ἠνωμένων πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς ἢ ἑτέρας τινὸς πολιτείας τοιαύτης πραγματοποιησάσης τὸ ἰδεῶδες τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας ἐσωτερικῶς καὶ ὑπὸ μηδενὸς κινδυνεύοντος ἐξωτερικῶς; Τοῦ ζητήματος τούτου ἡ λύσις εἶναι δυσχερὴς ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως. Ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ τσαυτὰ εἶναι τὰ καθ' ἑκάστην τοὺς λαοὺς καὶ τὰς πολιτείας ἐπασχολοῦντα ζητήματα τοῦ πρακτικοῦ βίου, τσαυτὴ παρὰ πλείστοις λαοῖς ἢ ἀτέλεια περὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν στοιχείων αὐτῶν τοῦ ἱστορικοῦ βίου, μάλιστα δὲ περὶ τὴν προαγωγὴν τῶν πολιτικῶν ἐλευθεριῶν, τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης καὶ τάξεως καὶ τῆς ἄλλης εὐημερίας τοῦ βίου, ἔτι δὲ τοῦ ἐθνικοῦ μεγαλείου, ὥστε ἕκαστον τῶν τοιούτων στοιχείων ἀρκεῖ ἵνα δημιουργήσῃ μεγάλην τινὰ ἰδέαν δυναμένην νὰ ἐπασχολῇ τὴν ἐνέργειαν λαῶν καὶ κρατῶν. Καὶ αἱ μερικαὶ αὗται ἰδέαι τῶν λαῶν, αἵτινες ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνονται ἀπλῶς ὡς τρόποι καὶ ὁδοὶ ἄγουςαι εἰς τὸν ὑψηλότερον ἱστορικὸν βίον, ἐπὶ αἰῶνας ἀποτελοῦσι τὸ μέγα πρόβλημα τοῦ ἱστορικοῦ βίου καὶ τὴν πραγματικὴν ἔξ ὑποκειμένου μεγάλην ἰδέαν τῶν λαῶν. Ἱστορικῆς τις διαλεύκανσις τοῦ ζητήματος δύναται ἴσως οὐχὶ νὰ λύσῃ τοῦτο, ἀλλὰ τοῦλάχιστον νὰ διαφωτίσῃ τὴν ὑπόθεσιν αὐτοῦ. Παρὰ τοῖς λαοῖς ἐκεῖνοις, παρ' οἷς ἡ θρησκεία καὶ αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι ἀποτελοῦσι τὸν πυρῆνα τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἡ ὑψηλὴ ἰδέα τοῦ βίου τούτου εἶναι αὐτὴ ἢ πραγματοποίησις τῆς θρησκευτικῆς ἰδέας. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι παρὰ τοῖς λαοῖς τούτοις ἡ πολιτεία, ἢτοι τὸ κράτος καὶ ἡ κυβερνώσα τοῦτο ἀρχή, ἢ ἐκπροσωποῦσα τὴν ἰδέαν τῆς θρησκείας καὶ τῆς θεότητος ἐν τῷ κόσμῳ, εἶναι ἡ μεγάλη ἰδέα τοῦ βίου. Τὸ ἐκάστοτε παρὸν τῶν τοιούτων λαῶν εἶναι τὸ μέλλον αὐτῶν· δουλεία δὲ πολιτικὴ καὶ δουλεία πνευματικὴ, ἔλλειψις συνειδήσεως ἱστορικῆς ἢτοι ἱστορικοῦ προορισμοῦ εἶναι τὰ συνήθη γνωρίσματα τῆς ἱστορίας αὐτῶν. Τοιοῦτος ὑπῆρξε κατ' οὐσίαν πολλῶν ἀρχαίων ἐθνῶν τῆς Ἀνατολῆς.

Ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος εἶχε βαθυτάτην συνείδησιν τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ ἀξίας·

ἀλλ' ὁ ὅλος βίος ὁ ἱστορικός, ὡς λέγει ὁ Ἐγγελοσ, ἦτο μᾶλλον πραγματώσις τοῦ καλοῦ, καὶ ἐν τῇ συναισθήσει τοῦ καλοῦ τούτου τοσοῦτον ἐν τῇ ἱστορικῇ συνειδήσει τὸ ἰδεῶδες συνήφθη καὶ ἐτανύσθη πρὸς τὸ πραγματικόν, ὥστε οὐδὲν ὑψηλότερον τοῦ αἰεὶ παρόντος ἠδύνατο νὰ ἐπιδιώξῃ ὁ Ἕλληνας. Ὁ βίος αὐτοῦ ἐξεπρόσωπε, ὡς λέγει ὁ Ἐγγελοσ, τὴν νεότητα, τὸ ἀνθος τῆς ἱστορικῆς ἡλικίας τῆς ἀνθρωπότητος, νεότητα πλήρη ζωῆς, σφρίγγου, ἀκμῆς καὶ κάλλου, ἀλλὰ νεότητα προωρισμένην ἀπλῶς νὰ κοσμήσῃ τὸν κόσμον καὶ νὰ ἀπολαύσῃ τοῦ νεανικοῦ αὐτῆς κάλλου ὡς μένοντος αἰώνιου καὶ ἀναλλοιώτου, ἀνευ προαισθήσεως καὶ προβλέψεως τῆς ἀνδρικήσ ἡλικίας καὶ προπαρασκευῆσ πρὸς αὐτὴν νεότητα μὴ φροντίζουσαν περὶ τοῦ μέλλοντος. Ἐκτὸς τῆς ἰδεῶδουσ ταύτης πραγματικότητος τῆς περικλειούσης τὸν ἱστορικὸν βίον μόνη φαινομένη μεγάλη ἰδέα δύναται νὰ κληθῇ ἴσως μέχρι τινὸς ἢ μετὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμουσ, καὶ ἰδίωσ μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, καταλαβοῦσα ἱκανοὺσ τῶν Ἑλλήνων ἰδέα τοῦ κατὰ βαρβάρων πολέμου· ἀλλ' αὐτὴ οὐδέποτε διευπλώθη θετικῶσ ὡσ μεγάλη ἰδέα τοῦ Ἑλληνικοῦ. Τὸ παγκόσμιον πνευματικὸν κράτοσ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὸ παραχθὲν διὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἦτο ἔργον τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματοσ καὶ πολιτισμοῦ, προσελθὸν ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ ἐκ τῆσ μετὰ συνειδήσεωσ τοῦ ἱστορικοῦ προορισμοῦ συνδεομένησ ἱστορικῆσ ἐξελλίξεωσ αὐτοῦ. Ἡ Ἑλλάσ εἶχεν ἰσχυρὰν συνείδησιν τῆσ ἠθικῆσ αὐτῆσ θέσεωσ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου. Ἡ πόλισ τῶν Ἀθηνῶν, ἢ γενομένη παιδείουσ «τῆσ πάσης Ἑλλάδοσ κατὰ τὴν ῥῆσιν τοῦ Περικλέουσ, διὰ τῆσ φιλοσοφίασ, ὡσ λέγει ὁ Ἰσοκράτησ, ἐπὶ τοσοῦτον προήγαγε τὸν βίον τὸν Ἑλληνικόν, ὥστε τὸ ὄνομα τῶν Ἑλλήνων κατέστησε γνώρισμα οὐχὶ γένουσ, ἀλλὰ διανοίασ καὶ ἐποίησεν ὥστε Ἑλληνεσ νὰ καλῶνται μᾶλλον οἱ Ἑλληνικῆσ διανοίασ ἢ οἱ τῆσ Ἑλληνικῆσ φύσεωσ μετασχόντεσ (ἴδ. σελ. 69). Ἐν τοῖσ λόγοισ τοῦ Ἰσοκράτουσ ὑπολανθάνει βεβαίωσ μεγάλη τισ ἰδέα καὶ συνείδησισ τοῦ ἱστορικοῦ προορισμοῦ τοῦ Ἑλληνοσ ἐν τῷ κόσμῳ τῆσ ἀνθρωπότητοσ. Ἀλλ' ἢ ἐπίδρασισ τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματοσ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐπὶ τὴν ἀνθρωπότητα ἦτο ἔργον τῆσ ὅλησ ἱστορίασ, οὐχὶ τῶν Ἑλλήνων αὐτῶν. Ἡ Ῥώμη, ἐκπροσωποῦσα μᾶλλον τὴν ἀνδρικήν ἡλικίαν ἐν τῷ καθολικῷ βίῳ τῆσ ἀνθρωπότητοσ καὶ διὰ τοῦτο πρακτικώτερον ἀντιληφθεῖσα τοῦ σκοποῦ τῆσ ἱστορίασ, ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἱστορικοῦ αὐτῆσ μεγαλείου καὶ ἐκ τῆσ συνειδήσεωσ τοῦ μεγαλείου τούτου διετύπωσεν ἀληθῆ μεγάλην ἰδέαν, ἰδέαν προορισμοῦ ἱστορικοῦ καὶ ἐκήρυξε ταύτην διὰ τοῦ στόματοσ τοῦ μεγάλου αὐτῆσ ποιητοῦ: Νὰ ἰθύνῃ τοὺσ Λαοὺσ διὰ τοῦ κράτουσ αὐτῆσ νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτοῖσ τὸν νόμον τῆσ εἰρήνησ, νὰ φεῖδῃται τῶν ὑποτεταγμένων καὶ νὰ καταπολεμῇ τοὺσ ὑπερηφάνουσ»(1). Ὁ μεσαιωνικὸσ κόσμοσ ὁ Εὐρωπαϊκὸσ

(1) Ἰδ. Βιργιλ. Αἰνεῖάδ. VI 851 - 54 «Tu regere imperio populos, Romanae, memento

ὡσ μεγάλην ἰδέαν τοῦ ἱστορικοῦ βίου εἶχε τὸ καθολικὸν κράτοσ τοῦ Χριστιανισμοῦ, καθὰ πολλὰκισ ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἰπωμεν τοῦτο· ἐπίσης δὲ καὶ τοῦ Μωαμεθανικοῦ κόσμου ἢ μεγάλη ἰδέα ἦτο ἢ καθυπόταξισ σύμπαντοσ τοῦ κόσμου ὑπὸ τὸ κράτοσ τοῦ Ἰσλάμ. Τὸ Βυζαντινὸν κράτοσ κείμενον ἐν μέσῳ τῶν δύο ἀντιθέτων ἱστορικῶν κόσμων, τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Χριστιανικοῦ τῆσ Δύσεωσ καὶ τοῦ Μωαμεθανικοῦ τῆσ Ἀνατολήσ καὶ ἀγωνιζόμενον διαρκῶσ τὸν περὶ ὑπάρξεωσ ἀγῶνα μεγάλην ἰδέαν πρακτικὴν εἶχε τὴν ἀνάκτησιν τῶν διαρκῶσ ἀπολλυμένων τμημάτων τοῦ κράτουσ(1), καὶ ἐπύκτησιν νέων χωρῶν διὰ σοφίασ καὶ δικαίων τροπαίων καὶ ἐπιτηδευμάτων. Ἡ ἰδέα αὐτὴ μετὰ τὴν πτώσιν τῆσ Κωνσταντινουπόλεωσ μετεδόθη εἰσ τὸ Ἑλληνικόν τὸ ἐν τῇ δουλείᾳ ὑπὸ ὑψηλοτέρων ἔννοιαν καὶ χαρακτῆρα ἀποβλέπον εἰσ τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ πεσόντοσ κράτουσ. Ἐν τῷ νεωτέρῳ Εὐρωπαϊκῷ βίῳ, ἀφοῦ διελύθησαν τὰ μεσαιωνικά ὄνειρα, ἐδημιουργήθησαν πολλὰ ζητήματα ἀφορῶντα εἰσ τὸν ἐσωτερικὸν καὶ τὸν ἐξωτερικὸν βίον τῶν λαῶν καὶ ἀποτελοῦντα τὴν μεγάλην ἰδέαν ἐκάστου ἔθνοσ. Ἡ ἰδέα τοῦ κράτουσ καὶ τῆσ μοναρχίασ ἢ ἀποτελοῦσα τὴν ψυχὴν τῶν μεγάλων Εὐρωπαϊκῶν πολιτειῶν ἀπὸ τοῦ ΙΕ' καὶ τοῦ ΙΖ' αἰῶνοσ μετέστη κατὰ τὸν ΙΗ' εἰσ ἰδέαν πολιτικῆσ ἐλευθερίασ τῶν λαῶν. Ἡ δὲ ἰδέα τῆσ πολιτικῆσ ἐνότητοσ ἐπὶ τῇ βάσει τῆσ ἐθνικῆσ ἐνότητοσ ὑπῆρξε μεγάλη ἰδέα διὰ τοὺσ λαοὺσ κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα. Καὶ αἱ ἰδέαι αὐται ὡσ καὶ αἱ ὑπὸ τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν πρακτικῶν ἀναγκῶν τοῦ βίου ὑπαγορευόμεναι περὶ πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεωσ ἀρχαὶ πολλὰ ἐδημιούργησαν καὶ δημιουργοῦσι καθ' ἐκάστην ζητήματα ἐπασχολοῦντα τὰ πνεύματα. Ἐξ ἄλλου ἢ διεθνῆσ πολιτικῆ, δι' αἰτία καὶ λόγουσ μηδὲν ἔχοντασ κοινὸν πρὸσ μεγαλεῖον καὶ ἰδεῶδη ἱστορικά, τοσοῦτον περιπλόκουσ καὶ ἐν μέρει ἀνωμάλουσ κατὰ βάθοσ καθίστησι τὰσ διεθνείσ σχέσεισ, ὥστε, ὑπὸ ἔποψιν πρακτικὴν, περὶ ὑψηλοτέρασ ἰδέασ τοῦ ἱστορικοῦ βίου ὑπεράνω τῶν πρακτικῶν ζητημάτων τῆσ ἡμέρασ τῶν ἰδιαιτέρων συμφερόντων καὶ παθῶν ἐγωιστικῶν κειμένησ, εἴτε ἐν τῷ βίῳ τῷ ἰδιαιτέρῳ τῶν λαῶν, εἴτε ἐν τῇ μεγάλῃ κοινῇ ἱστορίᾳ τῆσ Εὐρώπησ, οὐδεμία σκέψισ ἢ λόγουσ δύναται νὰ γείνη. Ὅ,τι δ' ἀφορᾷ τὰσ γνώμασ τὰσ θεωρητικάσ περὶ τοῦ μέτροσ καὶ τοῦ γνωρίματοσ τῆσ ἱστορικῆσ ἀξίασ καὶ τοῦ ἱστορικοῦ μεγαλείου διάφοροι ὑπὸ διαφόρων σχολῶν ἐξηνέχθησαν καὶ ἐκφέρονται γνῶμαι. Οἱ θιασῶται τῆσ πολιτικῆσ ἱστορίασ τὸ ὑψιστον ἰδεῶδες τοῦ ἱστορικοῦ βίου διορῶσιν ἐν τῇ πραγματοποιήσει τῆσ ἰδέασ τῆσ πολιτείασ ὡσ περιεχούσης ἐν ἑαυτῇ πάσασ τὰσ ἰδέασ τοῦ πνευματικοῦ βίου τῆσ ἀνθρωπότητοσ καὶ ἐν τῇ προόδῳ τοῦ πολι-

haec tibi erunt artes: pacisque imponere morem, parcere subjectis et debellare superbos».

(1) Ὡσ σκοπὸσ τῆσ βασιλείασ ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει καθορίζεται ἐν τῇ «Ἐπαναγωγῇ τοῦ νόμου» «ἢ τῶν ὄντων καὶ τῶν ὑπαρχόντων δι' ἀγαθότητοσ φυλακῆ καὶ ἀσφάλεια, καὶ τῶν ἀπολωλότων δι' ἀγρύπνου ἐπιμελείασ ἢ ἀνάληψισ, καὶ τῶν ἀπόντων διὰ σοφίασ καὶ δικαίων τροπαίων καὶ ἐπιτηδευμάτων ἢ ἐπύκτησ».

τικοῦ βίου εὐρίσκουσι τὸ μέτρον καὶ τὸ γνῶρισμα τῆς ἱστορικῆς ἀξίας καὶ τοῦ ἱστορικοῦ μεγαλείου τῶν λαῶν(1). Ἐκ τῶν θιασωτῶν δὲ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ οἱ ὑπὸ πνευματικωτέρων ἔποψιν κρίνοντες τὰ τοῦ ἱστορικοῦ βίου φρονοῦσιν ὅτι, ἐπειδὴ αἱ τὸν ἱστορικὸν βίον διέπουνται ἀρχαὶ εἶναι ἠθικαί, ἐν τῇ προόδῳ τῶν ἠθικῶν θεωριῶν κείται ὁ πυρὴν τῆς ἱστορικῆς προόδου. Ἄλλ' αἱ ἠθικαὶ θεωρίαι ἄγουσιν εἰς ἰδέας καὶ ἡ ἱστορικὴ ζωτικότητα ἐνός λαοῦ, τὸ μέτρον καὶ γνῶρισμα τῆς *ἐμπραξίας*, τῆς προόδου καὶ τοῦ ἀληθοῦς αὐτοῦ πολιτισμοῦ, κείται ἐν τῇ διηνεκί αὐτοῦ ἀφοσιώσει πρὸς τὸ ἰδεῶδες, ἐν τῷ ζητεῖν πάντοτε τὴν πραγματοποίησιν ἰδεῶν, οὐχὶ ἀπλῶς τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας, ἤτοι τῆς ἐλευθέρας πατρίδος ἢ πολιτείας, ἀλλὰ παντὸς ἰδεώδους, ὅπερ ἐν ἐλευθέρῳ πατρίδι καὶ πολιτείᾳ δύναται νὰ ἐπιζητῆ τις ὑπὲρ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ τε ἐθνικοῦ καὶ τοῦ καθόλου ἀνθρωπίνου βίου ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἰδεῶν. Ἡ πρὸς τὸ ἰδεῶδες ἀφοσίωσις, καὶ ἐν τῇ πλημμυεῖ ἔτι μορφῇ τοῦ τοιοῦτου ἰδεώδους, περιέχει πάντοτε τὸ σπέρμα τῆς ἠθικότητος. Ἡ κατανόησις τοῦ ἠθικοῦ εἶναι ἡ οὐσία τῆς διαπλάσεως καὶ μορφώσεως τῆς καρδίας, ὅπως ἡ κατανόησις τῆς ἀληθείας, καὶ ἐν τῇ ἀτελεῖ ἔτι μορφῇ αὐτῆς εἶναι σημεῖον τῆς μορφώσεως τῆς διανοίας. Μόνον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἰδεῶν δυνάμεθα νὰ εὐρωμεν ἀλάθητον μαρτύριον τῆς ἠθικότητος τοῦ ἀνθρώπου. Βεβαίως ἐν τῷ ἱστορικῷ κόσμῳ ἡ ἀγρία, ἡ μὴ μετέχουσα ἰδέας, φυσικὴ ἰσχύς ἔχει πάντοτε τὸ φαινόμενον κράτος αὐτῆς, ἀλλὰ πραγματικὸν ἐπὶ τῆς ἰδέας κράτος δὲν δύναται νὰ ἀσκήῃ ἢ τοιαύτη ἰσχύς ἄτε μὴ δυναμένη νὰ ἀπτηται τῆς περιοχῆς τοῦ κράτους τῆς ἰδέας. Τὸ κράτος τῶν ἰδεῶν εἶναι τὸ πνευματικὸν κράτος τῆς ἱστορίας, τὸ δὲ μέτρον τοῦ ἱστορικοῦ μεγαλείου ἀνδρῶν τε καὶ λαῶν εἶναι ὁ ἀγὼν, ὃν ἀγωνίζονται οὗτοι ὑπὲρ τῆς πνευματικῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος. Αὕτη δὲ συνίσταται ἐν τῇ διηνεκί ἐπιζητήσει τοῦ ἰδεώδους, ἐν τῇ ἐνθουσιῶδει ἐντάσει τῶν ψυχικῶν δυνάμεων τῆς θελήσεως καὶ ἐνεργείας πρὸς πραγμάτων τῆς *ἰδέας τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἀνθρωπισμοῦ*, ὡς λέγει ὁ Ἑρδερ(2), οὐχὶ ἀπλῶς ἐν τῷ χώρῳ τῆς

(1) Κατὰ τὸν Δειδερῖχον Σέφερ «ὁ βαθμὸς τῆς ἀναπτύξεως λαοῦ τινος ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀφοσιώσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς πολιτείας καὶ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας». Ἄλλ' αὐτὸς ὁ Σέφερ ὁμολογεῖ ὅτι κατὰ ἱστορικὰς τινὰς περιόδους οἱ ἀνθρωποὶ ἔδειξαν ἀφοσίωσιν ἐν ὑπερτέρῳ βαθμῷ πρὸς τὴν πίστιν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν. Ἄλλ' ὡς ἄλλαχού εἶπομεν (ἴδ. σελ. 61—2) τῆς πολιτείας τὸ ἰδεῶδες δὲν εἶναι ἀπόλυτον, μόνον δὲ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ ἰδεῶδες τοῦ ὅλου ἱστορικοῦ βίου καὶ ὡς ἀπαραίτητος βᾶσις καὶ ὄργανον τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ ἰδεώδους ἐκείνου ἢ πολιτεία δύναται ν' ἀποτελέσῃ τὸ σχετικὸν ἰδεῶδες τοῦ βίου.

(2) «Θεωροῦντες τὴν ἀνθρωπότητα τοιαύτην, οἷαν νοοῦμεν αὐτὴν κατὰ τοὺς νόμους τοὺς ἐμπεφυκότας αὐτῇ, οὐδὲν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ γινώσκομεν ὑψηλότερον ἢ τὸν *ἀνθρωπισμόν*· διότι καὶ ὁπόταν ἔτι σκεπτόμεθα περὶ ἡμῶν αὐτῶν ὡς περὶ ἀγγέλων ἢ θεῶν, νοοῦμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ὡς ἰδεῶδεις ὑψηλοτέρας φύσεως ἀνθρώπους. Πρὸς τὸν προφανῆ τοῦτον

διανοίας ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ χώρῳ τοῦ αἰσθητήματος, τῆς φαντασίας καὶ τοῦ ἐποπτικοῦ νοῦ καὶ λόγου. Ἡ προαγωγή τῆς ἐπιστήμης, ἡ καλλιέργεια τῶν καλλῶν τεχνῶν, ἡ διηνεκὴς ἀνάπτυξις καὶ τελειοποιήσις τοῦ ἰδεώδους τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ ἠθικοῦ βίου ἢ πραγμάτων τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας διὰ τῆς ἐδραιώσεως τοῦ κράτους τοῦ δικαίου ἐν τῷ σεβασμῷ πρὸς τὰ δίκαια πάντων τῶν λαῶν ἢ μετάδοσις καὶ διάδοσις τῶν πνευματικῶν θησαυρῶν ἀπανταχοῦ τοῦ κόσμου ἀπὸ ἔθνους εἰς ἔθνος καὶ ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν ἢ ἀρμονικὴ συναφὴ τοῦ δικαίου τῶν λαῶν πρὸς τὸ καθολικὸν δίκαιον τῆς ἀνθρωπότητος, ἵνα οὕτως ἀποτελεσθῇ παγκόσμιος κοινωνία πνευματικῆ ἀνθρώπων· παγκόσμιος ἱστορία ἐν τῇ ἀκριβεῖ ἐννοίᾳ τοῦ ὀνόματος ἤτοι ἱστορία συμπάσης τῆς ἀνθρωπότητος ἠνωμένης πρὸς ἑαυτὴν διὰ τοῦ πνευματικοῦ κράτους τοῦ καθολικοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν μεγαλοπρεπῆ ἐνότητα τῆς ἀνθρωπότητος ἐν τῇ μεγαλοπρεπεῖ ἐπίσης ποικιλίᾳ τῶν πολλῶν καὶ διαφόρων ἰδιοφυῶς πεπολιτισμένων λαῶν· τοιοῦτον μόνον δύναται νὰ ἦναι τὸ ὑψιστον ἰδεῶδες, πρὸς ὃ ἀποβλέπει ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου. Τὰ πέρα τούτου δὲν εἶναι ἔργον τῆς ἱστορίας νὰ ἐξημερεύσῃ ὅσον δήποτε κἂν τὸ ἔργον τοῦτο καθοδηγηθῇ καὶ φωτισθῇ ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ θρησκεία δύνανται νὰ δείξωσι καὶ δεικνύουσιν ἀληθῶς ὑψηλότερον τέμα τῷ ἀνθρώπῳ βίῳ. Ἄλλ' ἡ ἱστορία ὡς θετικὴ ἐπιστήμη, ἐπὶ τοῦ θετικοῦ ἐδάφους τῆς πείρας ἐρειδομένη, δὲν δύναται ἐκ τῶν *προτέρων* νὰ παράσῃ ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ εἰς τὰς φιλοσοφικὰς θεωρίας καὶ θρησκευτικὰς πεποιθήσεις θέσιν εὐρύτεραν ἐκείνης, ἣν ἀξιοῖ νῦν ἡ φυσιοῖστορικὴ σχολὴ τῆς ἐξελίξεως. Αὕτη στηριζομένη ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀτέρμονος ἐξελίξεως τοῦ κόσμου ἐπεκτείνει τὴν ἐξέλιξιν ταύτην ἐπὶ τὴν φύσιν αὐτὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοὺς θεμελιώδεις ὄρους τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ. Ἄλλὰ καὶ κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην οὐδὲν δύναται νὰ ὑπάρχη μέτρον ἀσφαλὲς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἢ γνῶρισμα τῆς ἱστορικῆς ἀξίας καὶ τοῦ ἱστορικοῦ μεγαλείου τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ τὰ πάντα ὑπόκεινται εἰς τὸν ἀπαραίτητον νόμον τῆς ἀπείρου καὶ ἀτέρμονος γενέσεως καὶ ἐξελίξεως (ἴδ. τὰ περὶ τούτων λεχθέντα ἐν σελ. 193—5)(1).

σκοπὸν εἶναι διοργανωμένη ἢ φύσις ἡμῶν· χάριν τούτου ἐδόθησαν ἡμῖν αἱ λεπτότεραι αἰσθήσεις καὶ ὁρμαὶ ἡμῶν, τὸ λογικὸν καὶ ἡ ἐλευθερία, ἡ ἡμετέρα εὐπαθὴς ἄμα καὶ διαρκὴς ὑγεία, ἡ γλῶσσα, ἡ τέχνη καὶ ἡ θρησκεία ἡμῶν». (Herder. Ideen zur G. d. Phil. XV).

(1) Ὡς πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς σχολῆς τῆς ἐξελίξεως κηρυσσομένην ἀρχὴν τῆς ἐν τῷ μέλλοντι μεταβολῆς αὐτῆς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τῶν ὄρων τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως ὁ Ρενὰν (ἴδ. Histoire des Langues Sémitiques σ. 504—5) παρακολουθῶν τὴν ἱστορικὴν περίοδον τὴν τελουμένην ἐν τῷ καθόλου ἱστορικῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τῶν μεγάλων ἐν τῇ ἱστορίᾳ κατὰ διαφόρους περιόδους ἐμφανισθεισῶν οἰκογενειῶν τῶν λαῶν καὶ συμπεραίνειν ὅτι ἡ Ἰνδογερμανικὴ φυλὴ παρίσθη τὸν ὑψηλότερον βαθμὸν τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως προστίθησι τάδε: «Τί τὸ κολῶν νὰ μορφωθῇ γένος ἀνθρώπων τοσού-

Μεταξύ των φυσιοϊστορικών περί του μέτρου και του γνωρίσματος της ιστορικής αξίας και του ιστορικού μεγαλείου γνωμών και θεωριών αξία σημειώσεως είναι αί του περιφανούς φυσιοδίφου Dubois - Reymond. Κατά ταύτας ὁ βαθμὸς τῆς εὐπραξίας και τοῦ ιστορικοῦ μεγαλείου τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς ἀναπτύξεως τῶν φυσιοϊστορικών αὐτῆς γνώσεων και ἐξαρτᾶται καθόλου ἐκ τῶν γνώσεων τούτων. Ὁ ἄνθρωπος τοσοῦτω μᾶλλον καθίσταται κρείττων ἑαυτοῦ, τοσοῦτω εὐρύτερον ἐκτείνει τὸ ἐπὶ τῆς φύσεως κράτος τοῦ πνεύματος αὐτοῦ, και κατ' ἀκολουθίαν τοσοῦτω πλέον προσεγγίζει πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν, ὅσῳ ἐγκρατέστερος τῆς ἐπιστήμης τῆς φύσεως καθίσταται· και οἱ βαθμοὶ τῶν περὶ τῆς φύσεως γνώσεων τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τοὺς διαφόρους χρόνους ἀποτελοῦσι τὸ μέτρον οὐ μόνον τῆς ιστορικῆς αξίας, ἀλλὰ και τῆς ιστορικῆς ζωτικότητος αὐτοῦ και τῆς ἐν τῷ πολιτισμῷ και τῇ ἡμερώσει τελειοποιήσεως. Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι και ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῶν ἐπὶ τὰς βιομηχανικὰς τέχνας εἶναι ἡ μόνη ἐγγύησις τοῦ πολιτισμοῦ, εἶναι δὲ και σκοπὸς και ἀντικείμενον τῆς ιστορίας τοῦ πολιτισμοῦ (1). Κατὰ τὸν Dubois - Reymond ἡ μεγάλη ἔλλειψις τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ και ἡ λίαν μονομερῆς διεύθυνσις και τάσις αὐτοῦ ἡ ἐκδηλουμένη ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ αἰσθήματος τοῦ καλοῦ, ἐγκείται ἐν τῇ ἐλλείψει τῶν φυσιοϊστορικών γνώσεων. Ἐνεκα τῆς μονομεροῦς ἐκείνης διεύθυνσεως ὁ Ἑλληνισμὸς ἔδειξε καταπληκτικὴν ἀδεξιότητα περὶ τὸ νοεῖν τὴν φύσιν και ἀτενίζειν πρὸς αὐτὴν μετὰ ἡσχημένων ὀφθαλμῶν. Καὶ αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης, κατὰ τὸν Dubois - Reymond, ἦτο ἀπλοῦς θεωρητικὸς ἐρευνητῆς τῆς φύσεως,

τῷ ὑπέρτερον τοῦ Ἰνδογερμανικοῦ, ὅσῳ ὑπέρτερον εἶναι τοῦτο τοῦ γένους τῶν Σημιτῶν και τοῦ τῶν Σινῶν; Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην εἶναι δύσκολος ἡ ἀπάντησις. Τοιοῦτόν τι γένος ἤθελε κρίνει τὸν ἡμέτερον πολιτισμὸν τοσοῦτον ἀτελεῖ και τοσοῦτον ἔλλιπῆ, ὅσον ἀτελεῖ και ἔλλιπῆ εὐρίσκομεν ἡμεῖς τὸν πολιτισμὸν τὸν Σινικόν. Μόνη ἡ ἱστορία (*ἐννοῶ σημειωθῆτω καλῶς, τὴν ἱστορίαν τὴν φωνιζομένην ὑπὸ ὄνομα τινος φιλοσοφίας*) ἔχει τὸ δικαίωμα ν' ἀπτηται τῶν δυσχερῶν τούτων προβλημάτων· θεωρία τις ἐκ τῶν προτέρων εἶναι ἀλυσιτελεῖς πρὸς αὐτό· και ἐὰν ἡ φιλολογία ἔχη τινὰ σημασίαν ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ, τὴν τοιαύτην σημασίαν κέρηται ἀκριβῶς διότι πορίζει τῇ ἱστορίᾳ πληροφορίας αὐθεντικωτάτας και ἀσφαλεστάτας. Εἶναι ἀνάγκη νὰ προσθέσω ὅτι ἡ εἰς τὸν ὑψηλότερον προορισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος πίστις οὐδαμῶς ταράσσεται ὑπὸ τοιοῦτον τινὸς συμπεράσματος; Ἡ ἀνθρωπίνη φύσις και ἐν τῇ κατοστάτῃ αὐτῆς βαθμίδι εἶναι θεία διὰ τὸν λόγον ὅτι ἀπτεται τοῦ ἀπείρου ἐν μέτρῳ ἀσθενεστάτῳ. Ἐν ταῖς ὑψηλοτέραις σφαιραῖς τῆς μορφώσεως ἡ ἀνθρωπότης εἶναι μυριάκις θειότερα διὰ τὸν λόγον ὅτι μετέχει τοῦ κόσμου τοῦ ἰδεώδους ἐν μέτρῳ ὑψηλοτέρῳ· ἀλλὰ και τότε ἔτι ἄβυσσος χωρίζει αὐτὴν ἀπὸ τοῦ τέρατος, πρὸς ὃ ποθεῖ νὰ φθάσῃ· δὲν θὰ ἦτο δὲ ὀρθὸν νὰ δίσχυρισθῇ τις ὅτι δὲν δύναται νὰ παρασκευασθῇ (διοργανωθῇ) ἰσχυρότερον πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ τέρατος τούτου, χωρὶς νὰ ἀλλοιωθῶσιν αὐτοὶ οἱ ὅροι τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ».

(1) «Ἡ ἀληθὴς πρόοδος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς γνώσεως τῶν ἀληθειῶν και τῶν νόμων τῆς φύσεως», (Buckle), Ἰδ. και σελ. 197 σημ. 1.

οὐχὶ πρακτικὸς ἐκκαρπωτῆς αὐτῆς. Ἡ αὐτὴ ἔλλειψις τῶν φυσιοϊστορικών γνώσεων ἀπετέλεσε και τὸ ἀδύνατον μέρος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, και τὴν ἔλλειψιν ταύτην ἐκληρονόμησε και ὁ βάρβαρος μεσαιωνικὸς κόσμος παρὰ τοῦ πεσόντος ἀρχαίου κόσμου. Ἄλλ' ἐτέρωθεν ἢ ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἐπικρατοῦσα ἰδέα τοῦ ἐνὸς μόνου θεοῦ ἐξφκείωσεν ἐν μέρει τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ἐνότητος τῶν αἰτίων τῶν φαινομένων και ἐξέκαυσε τὸν πόθον πρὸς τὴν γνώσιν τῆς αἰτίας αὐτῶν· οὕτω δὲ αὐτὸς ὁ Χριστιανισμὸς, ὁ γενόμενος ἐν ἀρχῇ αἰτίας τοῦ ἡσυχαστικοῦ βίου και τῆς σχολαστικῆς θεωρίας τοῦ κόσμου, ἀπεζημίωσε κατὰ μικρὸν ληληθῶς και ἐμμέσως τὴν ἀνθρωπότητα ἐξεγείρας τὴν περὶ τὴν φύσιν μελέτην και σπουδὴν (1).

Αἱ θεωρίαι τοῦ Dubois - Reymond, οἰανδήποτε ἀξίαν θεωρητικὴν κἂν ἔχωσι καθ' ἑαυτάς, ἐν τῇ ἐφαρμογῇ αὐτῶν εἰς τὴν ἱστορίαν πολλὰς προκαλοῦσιν ἀντιρρήσεις (2) και εἰς πολλὰ ἤγαγον ἄτοπα συμπεράσματα. Ἀρχεῖ ν' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τινὰ τῶν συμπερασμάτων τούτων, πρὸς κατανόησιν τοῦ καθόλου χαρακτῆρος και τῆς ἀξίας αὐτῶν. Ὁ Dubois - Reymond τὴν πτώσιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐρμηνεύει ἀπλοῦστατα ἐκ τῆς παρὰ τούτου μὴ καλλιεργείας τῶν φυσιοϊστορικών γνώσεων τῶν ἐφαρμοζομένων εἰς τὴν τέχνην και ἰδίως εἰς τὰ ὄργανα τοῦ πολέμου. Καὶ θεωρεῖ μὲν ἀνεπαρκῆ τὴν γνώμην τοῦ Λίβικ ὅτι τὸ «Ῥωμαϊκὸν κράτος, και πρὸ τούτου αἱ Ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι και ὕστερον ἡ Ἰσπανικὴ μοναρχία κατεστράφησαν ἢ παρήκμασαν, διότι τὸ ἔδαφος τὸ ἐν τῇ περιοχῇ τῆς σιτεμπορίας αὐτῶν δὲν ἦτο πλέον γόνιμον εἰς τὴν παραγωγὴν τῶν διὰ τοῦ σίτου ἀπαραιτήτων μεταλλικῶν ὑλῶν ἰδίως τοῦ φωσφορικοῦ ὀξέος και τοῦ καλίου»· ἀλλ' ὁ περιώνυμος φυσιοδίφης φρονεῖ οὐχ ἦττον ὅτι ἡ ἔλλειψις φυσιοϊστορικών γνώσεων και τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν ἐπὶ τῶν ὀπλισμῶν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ ἐπήνεγκε τὴν κατάλυσιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους. Κατὰ τὸν Dubois - Reymond, ἐὰν οἱ Ῥωμαῖοι καλλιεργούντες τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας και ἐφαρμοζόντες αὐτάς ἐπὶ τὴν τέχνην ἐτελειοποιούν τὸν ὀπλισμὸν αὐτῶν, τότε τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος, παρ' ὄλην τὴν μέχρι οὐρανοῦ ἐξικνουμένην δυσωδίαν τῆς ἠθικῆς σήψεως αὐτοῦ δὲν ἤθελε καταστραφῆ ὑπὸ τῶν βαρβάρων. Ὁ γινώσκων ὁποσοῦν τὴν ἱστορίαν τῆς πολεμικῆς τέχνης τῶν Ῥωμαίων και τῆς λεγομένης κατὰ τὸ 476 μ. Χ. καταλύ-

(1) Ἀξιοσημείωτα και ὅσα περὶ τῶν σχέσεων τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως θρησκείας και τῶν ἱερῶν Γραφῶν πρὸς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας λέγει ὁ Ῥάγκε (Παγκόσμ. Ἰστ. Τόμ. Α' σελ. 28—29). «Τὸ σπουδαιότατον, ὅπερ ἐπετέλεσεν ἢ περὶ φύσεως ἱστορία, εἶνε ὅτι μικρὸν κατὰ μικρὸν διέλυσε τὸν γνώφον ἐκείνον, ὃν αἱ φυσιολατρικαὶ θρησκείαι διέχεαν ἐπὶ τὸν κόσμον· ἀλλὰ μόνη αὐτὴ (ἡ φυσικὴ ἱστορία) οὐδέποτε ἤθελε κατορθῶσαι τὸ ἔργον ἐκεῖνο». Κατὰ τὸν Ῥάγκε ἡ εἰς ἕνα θεὸν πίστις ἢ ἀποκαλυφθεῖσα ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ συνετέλεσεν εἰς τὴν γνώσιν τῆς φύσεως. Ἰδ. σελ. 77 σημ. 2.

(2) Ἰδ. Λῳρεντζ Geschichtswissenschaft σελ. 148.

σεως τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ τὴν ὅλην ἱστορίαν τῶν μεταβολῶν τῶν ἐπελευθυσῶν ἐν τῇ Δύσει καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ διὰ τῶν βαρβάρων καὶ τοῦ Ἰσλάμ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς λεγομένης μεσαιωνικῆς ἱστορίας ἐννοεῖ πόσον μονομερεῖς καὶ ἐν τῷ ὅλῳ πλημμελεῖς εἶναι αἱ θεωρίαι αὐταὶ τοῦ Dubois-Reymond καὶ πόσον καὶ τὰ μεγαλοφυᾶ πνεύματα, ὡς λέγει ὁ Λῶρεντζ, ἔξερχόμενα τοῦ κύκλου τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτῶν ἐνεργείας καὶ ἐπελαύνοντα εἰς περιοχὰς ξένων ἐπιστημῶν, περιπίπτουσιν εἰς τὰς ἀτοπωτάτας τῶν γνωμῶν καὶ θεωριῶν. Μεγάλαι ἱστορικὰ ἔργα δὲν ἐρμηνεύονται διὰ γενικῶν ἀρχῶν μονομερῶν τῆς φυσικῆς ἱστορίας, ἀλλὰ διὰ τῆς ἱστορίας αὐτῆς. Εἶναι βεβαίως ἔργον ἐπισημὰ καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ἔργου ἥκιστα συνᾶδον νὰ ἐπιχειρηθῇ ἐνταῦθα λεπτομερῆς ἔλεγχος τῆς ἐκτεθείσης θεωρίας ἐν τῇ ἐφαρμογῇ αὐτῆς εἰς τὰ καθέκαστα κεφάλαια τῆς ἱστορίας. Τὸ τοιοῦτον δύναται καὶ πρέπει νὰ γένηται μόνον ἐν τῇ ἀφηγήσει αὐτῇ τῆς ἱστορίας, ἐνθα τῶν γεγονότων ἢ πολυμερῆς ἐρμηνεία καθίστησιν ἀναγκαίαν τὴν ἀνέλιξιν οἰασδῆποτε θεωρίας ἐγγύθεν ἢ πόρρωθεν συνδεομένης πρὸς τὴν ἐρμηνείαν ἐκείνην. Ὁ σκοπὸς ἡμῶν ἐνταῦθα ἀποβλέπει ἀπλῶς εἰς τὸ νὰ δώσωμεν ἰδέαν τινὰ τῶν διαφορῶν ἀνέκαθεν καὶ σήμερον ἐπικρατουσῶν ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ θεωριῶν περὶ τοῦ μέτρου καὶ τοῦ γνωρίσματος τῆς ἱστορικῆς ἀξίας, τῆς προόδου καὶ τοῦ ἱστορικοῦ μεγαλείου ἐν τῷ βίῳ τῶν διαφορῶν λαῶν καὶ τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος. Ὅτι αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι μεγάλῃ ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἔτι μείζονα πιθανώτατα ἐν τοῖς μέλλουσιν ἀσκήσουσι ἄσπῃ ἐπὶ τὰς τύχας τῆς ἀνθρωπότητος ἐν τε τῷ ἰδιωτικῷ καὶ ἐν τῷ δημοσίῳ βίῳ καὶ μεγάλως θὰ ἐπιδράσωσιν ἰδίως ἐπὶ τὴν μέλλουσαν διαμόρφωσιν τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς τάξεως, τοῦτο κεῖται ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας. Ἀλλ' ἐπίσης εἰς οὐδεμίαν δύναται νὰ ὑπόκηται ἀμφιβολίαν ὅτι ἡ πρόοδος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν δὲν ἀποτελεῖ τὸν μόνον καὶ σπουδαιότατον ὄρον τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἱστορικοῦ βίου, πολλοὺ γε δεῖ τὸ μέτρον καὶ τὸ γνώρισμα τῆς προόδου τοῦ βίου τούτου καὶ τῆς ἀνθρωπίνης τελειότητος καὶ εὐδαιμονίας τῆς ἐκδηλουμένης ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἡ ἐπιστήμη, κατὰ τὸν Βάκωνα, καθὰ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν, εἶναι τὸ κράτος τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς φύσεως· ἀλλ' οὔτε τῆς ἐπιστήμης ἢ ἀξία περιορίζεται εἰς τὰς περὶ φύσεως ἱστορίας ἢτοι τὰς φυσικὰς καλουμένας ἐπιστήμας, οὔτε ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς φύσεως νοητέον ἀπλῶς τὴν ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου ἄψυχον ἢ ἄλογον φύσιν. Μέγιστον ὑποκείμενον τῆς ἐπιστήμης, ἀποτελοῦν τὴν ἀληθῆ ἀξίαν αὐτῆς, εἶναι ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου ὡς πνευματικοῦ ὄντος καὶ ἡ μελέτη τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ κόσμου τοῦ ἐκ τῆς λογικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου προερχομένου· ὡς δ' εἴπομεν καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἡ ἱστορία εἶναι διὰ τὴν ἀνθρωπότητα τὸ καθόλου «γνώσκειν ἑαυτήν», ἢ καθολικὴ δηλονότι συνείδησις, ἣν λαμβάνει περὶ ἑαυτῆς ἡ ἀνθρωπότης, καὶ ἡ μελέτη τῆς θείας φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἐκ ταύ-

τῆς προόδου τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἐν τῇ τοιαύτῃ, δὲ γνώσει καὶ συνειδήσει τοῦ ἀνθρωπίνου πνευματικοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἢ μᾶλλον ἐν τῷ χώρῳ τῆς τοιαύτης γνώσεως, τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν προηγούνται αἱ ἐπιστῆμαι αἱ πνευματικαί. Αὐταὶ περιγράφουσι καὶ ἐρμηνεύουσι τὴν πνευματικὴν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου φύσιν διὰ τῆς μελέτης τοῦ ἠθικοῦ θρησκευτικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου καὶ διὰ τῆς σπουδῆς καὶ καλλιέργειας τῆς γλώσσης, τῆς φιλολογίας, τῆς ἱστορίας, τῆς τέχνης, τῆς ποιήσεως, τῆς ἀρχαιολογίας, τῆς φιλοσοφίας, τῶν πολιτικῶν ἐπιστημῶν, τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου, τῆς θεολογίας, τῆς ἱστορίας τῶν θρησκευμάτων καθόλου καὶ ἰδίως τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐπὶ πᾶσι δὲ τῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου. Ὅτι αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι διὰ τῆς συστηματικῆς, ὡς λέγει ὁ Dubois-Reymond, ἐπικρατήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐπὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐκκαρπώσεως τῆς φύσεως ἄγουσιν εἰς τὴν αὐξήσιν τῆς ὕλικῆς δυνάμεως καὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου εὐζωίας, εἶναι ἀναμφισβήτητον. Ἀλλ' οὐδαμῶς ἐκ τούτων ἐπιτεταί ὅτι ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ὑπέρτατον τοῦτο τέλημα, πρὸς ὃ σπεύδει νὰ φθάσῃ οὗτος, συνίσταται ἀπλῶς ἐν τῇ ὕλικῃ δυνάμει καὶ ἐν τῇ εὐζωίᾳ καὶ ἐν ἀπολαύσεσιν ὕλικαῖς. Ἀπασα ἡ πρόοδος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, πᾶσαι αἱ μεγάλαι φυσιοῖστορικαὶ ἀνακαλύψεις καὶ ἡ τούτων ἐφαρμογὴ εἰς τὰς τέχνας οὐδὲν σημαίνουσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ ἀπέναντι τῶν ὠφελειῶν, ἃς παρέχουσιν εἰς αὐτὴν ὁ Ἑλληνικὸς βίος διὰ τῶν καλῶν τεχνῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ ὁ Χριστιανισμὸς διὰ τῶν ὑψηλῶν ἠθικῶν ἀρχῶν, ἃς ἐκήρυξε περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἀλλὰ καὶ ἡ σχετικὴ ὠφέλεια τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἄλλων ἠθικῶν στοιχείων τοῦ ἱστορικοῦ βίου, πρὸ πάντων τῆς πολιτείας (1). Αὐτὸς ὁ

(1) Ὁρθότατα ὁ Λῶρεντζ (Geschichtsw. σελ. 140—42 καὶ 164) καταπολεμῶν τὰς γνώμας τῶν ἐκτιμώντων ὑπερβολικῶς τὴν σημασίαν καὶ σπουδαιότητα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ ἐρωτᾷ: ἐάν πᾶσαι αὐταὶ αἱ φυσιοῖστορικαὶ γνώσεις καὶ ἀνακαλύψεις ἠδύναντο νὰ ἐπιδράσωσιν ἐπὶ τὴν εὐδαιμονίαν, ἔστω τὴν ὕλικήν, τοῦ ἀνθρώπου ἄνευ τοῦ ἄλλου πολιτισμοῦ τοῦ πνευματικοῦ. Πῶς ἤθελε χρησιμοποιηθῆ ἡ ἀνακάλυψις τῆς δυνάμεως τοῦ ἀτμοῦ, τοῦ ἠλεκτρισμοῦ καὶ τῶν τοιούτων, ἂν μὴ ὑπῆρχον πολιτεία καλῶς συντεταγμένα καὶ κυβερνήσεις ἰσχυραὶ καὶ πεπολιτισμένα καὶ πολιτικὴ οἰκονομία καὶ ὑποουργεῖα ἐμπορίας, ταχυδρομείων, τηλεγράφων, δημοσίων ἔργων κτλ., πανεπιστήμια καὶ πολυτεχνεῖα καὶ καθόλου ἡμέρωσις ἠθῶν, ἅτινα πάντα εἰσὶν ἔργα τῆς καθόλου πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ. Ὑπομνηστικῶν δ' ἱστορικῶς πόσον αἱ ἐφευρέσεις αἱ ἐφαρμοσθεῖσαι εἰς τὴν πολεμικὴν τέχνην ταχέως καὶ ἀνεπαίσθητος μετεδόθησαν εἰς τοὺς βαρβάρους καὶ ὑπὸ τούτων ἐχρησιμοποιήθησαν ἐναντίον τοῦ πολιτισμοῦ, ἐρωτᾷ μετὰ λεπτῆς εἰρωνείας τὸν Dubois-Reymond τί ἤθελε συμβῆ, ἐάν ἀνεκαλύπτετο τὸ πηδάλιον τοῦ ἀεροπόρου πλοίου καὶ καθίστατο δυνατόν ἵνα τοιοῦτον πλοῖον, ἐξοπλισμένον διὰ τῶν φονικωτάτων ὀργάνων τοῦ πολέμου, διασχίξῃ ἑλευθέρως τὸν ἄερα ὑπερθεῖν τῶν μεγάλων κέντρων τοῦ πολιτισμοῦ, δυνάμενον ἐν βραχεί νὰ μεταβάλῃ εἰς σοφὸν ἐρει-

Dubois - Reymond λέγει μὲν ὅτι αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι «περιορίζουσι τὸ βλέμμα καὶ τὴν παρατήρησιν ἐπὶ τὸ ἐγγύτατα κείμενον, τὸ ἀπτόν, τὸ διὰ τῆς ἀμέσου καὶ κατὰ τὸ φαινόμενον μετ' ἀπολύτου βεβαιότητος γινόμενον, ἀποτρέπουσι δὲ τὸ πνεῦμα ἀπὸ τῶν γενικωτέρων καὶ ἤττον ἀσφαλῶν θεωριῶν, καὶ ποιοῦσι αὐτὸ νὰ μὴ κινῆται ἐν τῷ χώρῳ τοῦ κατὰ ποσὸν ἀπροσδιόριστου»· καὶ τὰς τοιαύτας ιδιότητας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ὁ Dubois - Reymond θεωρεῖ ὡς ἀνεκτίμητον ἀρετήν. Ἄλλ' οὐχ ἤττον ὁ μέγας φυσιοδίφης ὁμολογεῖ εἰλικρινῶς ὅτι, ἔνθα ἡ περὶ φύσεως ἱστορία μόνον ἄρχει, «καθιστᾷ τὸ μὲν πνεῦμα ἐνδεῆς ἰδεῶν, τὴν φαντασίαν γυμνὴν εἰκόνων, καὶ τὴν ψυχὴν ἐνδεῆ αἰσθήματος, καὶ ὡς ἀποτέλεσμα ἔχει ψυχικόν τινα βίον στενόν, ξηρόν, σκληρόν, ἐγκαταλελειμμένον ὑπὸ Μουσῶν καὶ Χαρίτων». Οὕτως ὁ Dubois - Reymond δὲν ἀρνείται τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν ὀφέλειαν τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν Μουσῶν καὶ Χαρίτων, καταδικάζει μάλιστα τὴν Ἀμερικανικὴν πρὸς ὕλικὴν ὀφέλειαν τάσιν (Utilitarisme): ἀλλ' ἐν τῇ ὅλῃ θεωρίᾳ αὐτοῦ αἱ Μοῦσαι καὶ αἱ Χάριτες εἰσὶν ὡσπερ ἀπλᾶ κοσμήματα τοῦ ἱστορικοῦ βίου, οὕτινος τὴν οὐσίαν ἀποτελοῦσι κυρίως αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι. Ἀλλὰ διὰ τῆς θεωρίας ἀκριβῶς ταύτης ἐμμέσως ἀναιρεῖ τὴν οὐσίαν αὐτὴν τῆς ἱστορίας, ἥτις εἶναι ἡ γνῶσις τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου.

Ἰκανὰ ἤδη ἐρρήθησαν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ περὶ τοῦ σπουδαίου ζητήματος τῆς *ἰδέας* τῆς ἱστορίας καὶ τῶν μετὰ τούτου συνδεομένων εἰδικωτέρων ζητημάτων περὶ τοῦ κριτηρίου τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ μέτρου καὶ τοῦ γνωρίσματος τῆς ἱστορικῆς ἀξίας, οὐχὶ ἵνα δοθῇ λύσις ὀριστικὴ εἰς τὰ ζητήματα ταῦτα, ἀλλ' ἵνα διαλευκανθῶσι τὰ κατὰ τὴν ἐννοίαν αὐτῶν, οὕτω δὲ διασαφηθῇ ἡ καθόλου ἐννοία τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης, ὅπερ, εἶναι ὁ κύριος σκοπὸς τῆς Εἰσαγωγῆς ταύτης. Νομίζοντες ὅτι ἐν τοῖς μέχρι τοῦδε κεφαλαίοις ἱκανῶς ἐπραγματευσάμεθα τὰ κατὰ τὴν διασάφησιν ταύτην, μεταβαίνομεν ἐν τοῖς ἐπομένοις εἰς ζητήματα ἀφορῶντα εἰς τὴν θετικωτέραν μεθοδικὴν ἐξεργασίαν τῆς ἱστορικῆς ὕλης οἷον εἶναι τὸ τῆς χρονολογικῆς ἤτοι τῆς κατὰ χρονικὰς περιόδους διαιρέσεως τῆς ἱστορίας, τὸ τῶν πηγῶν τῆς ἱστορίας καὶ τῆς κριτικῆς τούτων ἐπεξεργασίας καὶ τὸ τῶν βοηθητικῶν τῆς ἱστορίας ἐπιστημῶν.

7. Ἡ κατὰ περιόδους χρονικὰς διαιρέσεις τῆς καθολικῆς ἱστορίας.

Περὶ τῆς χρονικῆς καθόλου διαιρέσεως τῆς ἱστορίας.—Τὸ μέγεθος τοῦ ὕλικου

πίου Παρισίους καὶ Λονδίνον; Βεβαίως τὸ κακὸν ἤθελε προληφθῆ ὑπὸ τῶν Εὐρωπαϊκῶν κυβερνήσεων· ἀλλ' οὐχὶ διὰ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Μόνον ἡ ὑψηλότερα συνείδησις καὶ τὸ ὑψηλότερον αἰσθημα τοῦ κοινοῦ πολιτισμοῦ ἤθελε πείσει τὰς πεπολιτισμένας κυβερνήσεις νὰ κωλύσωσι διὰ συμβάσεων διεθνῶν τὴν χρῆσιν τοιούτων πλοίων. Ἀλλὰ τοῦτο οὐ-

τῆς ἱστορίας τοῦ δι' αἰῶνων σωρευομένου (ἴδ. σελ. 39) καθίστησι βεβαίως καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὡς καὶ ἐν πάσῃ ἐπιστήμῃ ἀναγκαίαν τὴν μεθοδικὴν διαιρέσιν τῆς ὕλης καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν «τάξιν» ἥτοι κατάταξιν αὐτῆς πρὸς παραγωγὴν ὀλοκλήρου συστήματος ἐπιστημονικοῦ. Ἐνταῦθα βεβαίως δὲν προκίεται *οὐδαμῶς* περὶ τῶν θεωριῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ διάφορα συστήματα ἢ σχολὰς, καθ' ἃς ποικιλοτρόπως ἐρμηνεύεται ἡ καθολικὴ ἐννοία τῆς ἱστορίας (τὰς σχολὰς δηλονότι τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας), διότι ἐν ταῖς θεωρίαις ἐκείναις δὲν πρόκειται κυρίως περὶ τῆς διαιρέσεως τῆς ἱστορικῆς ὕλης, ἀλλὰ περὶ τοῦ καθορισμοῦ τῆς περιοχῆς τῆς ὕλης ταύτης. Νῦν μετὰ τὸν καθορισμὸν τῆς περιοχῆς, πρόκειται νὰ διαιρεθῇ ἡ κατὰ πλάτος καθοριζομένη ἱστορικὴ ὕλη κατὰ ἀρχὴν τινα ἢ βάσιν διαιρέσεως λαμβανομένην ἐκ τινος τῶν γενικῶν γνωρισμάτων τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας. Ὁ τόπος ἐν ᾧ γίνονται τὰ ἱστορικὰ ἔργα, ὁ χρόνος, καθ' ὃν γίνονται καὶ ἐν ᾧ περιέρχονται, καὶ οἱ ἄνθρωποι ἥτοι οἱ λαοὶ καὶ οἱ μεγάλοι ἡγέται αὐτῶν, ὅφ' ὧν καὶ δι' ὧν γίνονται, παρέχουσι τῇ ἱστορίᾳ διαφόρους ἀρχὰς ἢ βάσεις διαιρέσεως. Καὶ οὕτως ἐκ τῆς ἀρχαιότητος ἤδη ἡ ἱστορία διηρέθη εἰς τοπικὴν, χρονικὴν, ἐθνικὴν, βιογραφικὴν, ἐξετάζουσα τὰ ἐν ἐνὶ μόνον τόπῳ ἢ ἐν ἐνὶ χρόνῳ ἢ ὅφ' ἐνὸς μόνου ἔθνους ἢ ὅφ' ἐνὸς μόνου ἀνδρὸς γινόμενα καὶ τὴν ἐνότητα τῆς ἐκθέσεως ἔχουσα ἐν τῇ ἐνότητι τοῦ τόπου, τοῦ ἔθνους ἢ τοῦ βίου τοῦ ἐνὸς μόνου ἀνδρός(1). Ἐκ τοιούτων διαιρέσεων παράγονται πολλαὶ ἱστορίαι μερικαὶ ἢ εἰδικαί. Ἀλλ' ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ τοιούτων ἱστοριῶν, ἀλλὰ περὶ ἱστορίας καθολικῆς. Καὶ δύναται μὲν καὶ αὕτη, οὔσα κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν πλάτος ἄθροισμα τῶν ἐπὶ μέρους ἱστοριῶν, νὰ διαιρεθῇ ὡς πρὸς τὰ μέρη αὐτῆς δι' οἰασδήποτε ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὑποδειχθεισῶν μεθόδων τῆς διαιρέσεως, κατὰ τὰ ἔθνη ἢ τοὺς τόπους ἢ τοὺς χρόνους, ὧν περιλαμβάνει τὰς ἱστορίας, διὰ μεθόδου δηλονότι ἐθνογραφικῆς ἢ γεωγραφικῆς ἢ συγχρονιστι-

δαμῶς ἤθελε κωλύσει τὸν βάρβαρον ἡγεμόνα τοῦ Δαχομεῦ νὰ ἐκπέμψῃ κατὰ τῶν Παρισίων ἀριθμὸν τινα τοιούτων ληστρικῶν ἀεροπόρων πλοίων δυναμένων νὰ μεταβάλωσιν αὐτοὺς εἰς σωρὸν ἐρειπίων καὶ καταστροφῶν. Ἄρα αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι δὲν ἀποτελοῦσι τὸ μέτρον τῆς εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' εἰσὶ μέσα ἄγοντα πρὸς ταύτην ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῆς ὑψηλοτέρας ἠθικῆς μορφώσεως καὶ καθολικῆς ἡμερώσεως.

(1) Καθὰ ἐν τοῖς οἰκείοις τόποις ἐξηγησάμεθα ἡ ἱστορία παρὰ τοῖς ἀρχαίοις διηγεῖτο ὡς πρὸς τὴν περιοχὴν, εἰς καθολικὴν (ἢ κοινὴν ἢ καὶ ὄλην ἱστορίαν ἢ τὴν τῶν καθόλου σύνταξιν) καὶ τὴν κατὰ μέρος (ἐθνικὴν, τοπικὴν) ὡς πρὸς τὸ εἶδος δὲ καὶ τὴν μέθοδον τῆς ἐκθέσεως εἰς ποιητικὴν, πεζὴν, γενεαλογικὴν καὶ πραγματικὴν. Ἡ πραγματικὴ δὲ ἱστορία, ἥς τὴν ἐννοίαν ἐξηγησάμεθα ἤδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, διηγεῖτο κατὰ Πολύβιον, (B' 25. c) εἰς τὴν περὶ τὰ ὑπομνήματα τὰ ἱστορικὰ ἀσχολουμένην («περὶ τὴν ἐν τοῖς ὑπομνήμασι πολυπραγμοσύνην καὶ τὴν παράθεσιν τῆς ἐκ τούτων ὕλης» β' τὴν τοπογραφικὴν τὴν ἀσχολουμένην («περὶ τὴν θέαν τῶν πόλεων καὶ τῶν τόπων, περὶ τε ποταμῶν καὶ λιμένων καὶ καθόλου τῶν κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν ἰδιωμάτων καὶ διαστημάτων») καὶ

κῆς (1) ἄλλ' οὐδεμία τῶν τοιούτων διαιρέσεων, προκειμένον περὶ καθολικῆς ἱστορίας, εἶναι ἀσφαλῆς, ὑπὸ ἔποιν ἐμμεθοδοσίας, καὶ ἐπαρκοῦσα εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς καθολικῆς ἱστορίας, ἧς κύριος χαρακτὴρ εἶναι ἡ ἔκθεσις τῶν πραγμάτων ἐν τῇ καθολικῇ ἐνότητι αὐτῶν. Ἄλλ' ὅμως ἀσφαλεστέρα σχετικῶς καὶ φυσικώτερα φαίνεται ἡ διαίρεσις ἡ ἔχουσα βάσιν τὸν χρόνον. Διότι τῆς ἱστορίας καθισταμένης οὕτως ἀντιληπτῆς ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ χρόνου ὡς περιέχοντος τοῦτου τὰ γεγονότα καὶ συνέχοντος αὐτὰ διὰ τῆς ἀλύσεως αὐτοῦ, δύναται τε ἀσφαλέστερον νὰ διαιρέσῃ τὴν ἱστορικὴν ὕλην διὰ τοῦ χρόνου διαίρων τὸν χρόνον αὐτὸν εἰς αἰῶνας καὶ περιόδους, ὅπως τὴν γῆν εἰς ἠπείρους καὶ χώρας. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ χρόνος ὁ ἱστορικὸς δὲν δύναται νὰ παρέχῃ ὅρια διαίρεσεως φυσικῆς, οἷα παρέχει ὁ χώρος ὁ γεωγραφικὸς τὰ ὄρη, τὰς θαλάσσας, τοὺς ποταμούς· διὰ τοῦτο ἡ κατὰ χρόνον διαίρεσις ἔχει χαρακτῆρα ὑποκειμενικόν· ἐξαρτᾶται δὲ ἐκ τοῦ πνεύματος καὶ ἐκ τῆς μεθόδου τοῦ συγγραφέως νὰ καθορίσῃ οὕτω τὰς χρονικὰς περιόδους, ὥστε ἐκάστη αὐτῶν νὰ παριστᾷ χαρακτῆρα ἰδίας περιόδου ἱστορικοῦ βίου διακρινομένης ἀπὸ τῆς τῶν ἄλλων. Οὕτως ἔχοντος τοῦ πράγματος δὲν δύναται νὰ γείνη λόγος περὶ διαιρέσεων καὶ περιόδων ἱστορικῶν ἀσφαλῶς καὶ ἀπολύτως καὶ ἀναλλοιώτως αἰεὶ καθωρισμένων ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ· ἄλλ' αἱ περίοδοι αὗται δημιουργοῦνται διαρκῶς κατὰ τὰς μεγάλας

γ' τὴν κυρίως πολιτικὴν (τὴν ἀσχολουμένην «περὶ τὰς πράξεις τὰς πολιτικὰς») (*). Ἐπιπολυμερεστέρα σήμερον ἡ διαίρεσις τῆς ἱστορίας ὑπὸ τὰς ἄνω ῥηθείσας ἐπόψεις (ἱστορία πολιτικὴ, ἱστορία πολιτισμοῦ, καί, εἰδικώτερον, ἱστορία Ἐκκλησιαστικὴ, καὶ ἡ ταύτης διάφορος ἱστορία τῶν θρησκευμάτων), ἱστορία τῆς φιλολογίας (Philologie), ἱστορία τῆς γραμματείας (Literature), ἡ ἱστορία τῆς τέχνης, ἱστορία ἐμπορίας, ἱστορία διαφόρων ἐθνῶν (Ἑλληνικὴ, Ῥωμαϊκὴ, Γαλλικὴ, Ῥωσικὴ) καὶ πόλεων (Ἀθηνῶν, Ῥώμης), ἀνδρῶν (Ἀλεξάνδρου, Ναπολέοντος, Καποδιστριαίου)· ἱστορία ἰδιαιτέρων περιόδων χρονικῶν (ἱστορία τοῦ Δ' μ. Χ. αἰῶνος, ἱστορία τοῦ ΙΘ' αἰῶνος) ἢ ἰδιαιτέρων γεγονότων (ἱστορία τῶν Μηδικῶν πολέμων, τοῦ Τριακονταετοῦς πολέμου, τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως κτλ.).

(1) Ἡ ἐθνογραφικὴ μέθοδος ἐν τῇ καθολικῇ ἱστορίᾳ ἐξετάζει τὴν ἱστορίαν ἐκάστου ἔθνους ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους· ἡ γεωγραφικὴ ἢ τοπογραφικὴ τὴν ἱστορίαν ἐκάστου τόπου ἢτοι πάντων τῶν λαῶν τῶν κατὰ διαφόρους χρόνους οἰκησάντων ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ· ἡ συγχρονιστικὴ μέθοδος ἐκτίθησι τὴν ὅλην ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος συγχρόνως, ἀριθμοῦσα ἐν ἐκάστῳ μικρῷ ἢ μεγάλῳ χρονικῷ διαστήματι ἐκ παραλλήλου τὰ πανταχοῦ καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι γινόμενα.

(*) Ἡ τοιαύτη διαίρεσις τῆς πραγματικῆς μαρτυρεῖ, πρὸς τοῖς πρότερον εἰρημένους, ὅτι ἡ πραγματικὴ ἱστορία τοῦ Πολυβίου ἢτοι ἡ ἱστορία τῶν πράξεων δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἡ πολιτικὴ ἱστορία τῶν νεωτέρων, ἀφοῦ περιελάμβανε ταύτην. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐν τῇ διαίρεσει τῆς πραγματικῆς εἰς «τὴν ἐν τοῖς ὑπομνήμασι πολυπραγμοσύνην» γίνεται σύγχυσις τῆς καθ' ὕλην διαίρεσεως πρὸς τὴν μεθοδικὴν ἐξεργασίαν, ἢτοι σύγχυσις τῆς ὕλης τῆς ἱστορικῆς πρὸς τὴν μέθοδον τῆς ἱστορίας.

τοῦ ἱστορικοῦ βίου μεταβολὰς· καὶ τὰς καθωρισμένας οὕτω περιόδους δύναται ὁ συγγραφεὺς νὰ μεταρρυθμίξῃ ἢ νὰ μεταβάλλῃ κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς μεθόδου, καθ' ἣν διαίρεσις καὶ ἐξεργάζεται τὴν ἱστορικὴν ὕλην. Ἐνταῦθα διαλαμβάνομεν ἐν ὀλίγοις τὴν κατὰ διαφόρους χρόνους ἐπικρατήσασαν εἰς χρονικὰς περιόδους διαίρεσιν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας.

Ἡ εἰς μεγάλας χρονικὰς περιόδους διαίρεσις τῆς ἱστορίας ἀπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἱστοριογράφων μέχρι τῶν Χριστιανικῶν χρόνων.— Ἡ ἀρχὴ τῆς εἰς μεγάλας χρονικὰς περιόδους διαίρεσεως τῆς ἱστορίας ἀνήκει εἰς χρόνους, καθ' οὓς ἡ ἰδέα τῆς ἱστορίας ἀνεπτύχθη καὶ διεμορφώθη ἐν πνεύματι γενικῷ καὶ καθολικῷ ἐν τῇ διανοίᾳ τῶν συγγραφότων. Τοῦτο δὲ ἐγένετο πρῶτον ἐν τοῖς χρόνοις τοῖς Χριστιανικοῖς· διότι μόνον διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἡ ἰδέα τῆς ἱστορίας ἔλαβε καθολικότητα ἐπεκτεινομένην ἐφ' ἅπασαν τὴν ἀνθρωπότητα καὶ ἐφ' ἅπαντα τὸν χρόνον ἀπὸ κτίσεως κόσμου καὶ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου μέχρι τῶν χρόνων, καθ' οὓς συνέγραψεν ἕκαστος τῶν συγγραφέων τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ. Πρὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ τοιοῦτον πνεῦμα καθολικότητος δὲν ὑπῆρχεν. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ὡς παγκόσμιος ἱστορία ἤρξατο ἀπὸ τῆς καθολικῆς ἀρχῆς τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ διήρесе τὴν πρώτην ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος κατὰ χρονικὰς περιόδους ἐν ἀπάσῃ τῇ περιοχῇ τῆς εἰς τὴν Γραφὴν γνωστῆς ἀνθρωπότητος· ἄλλ' ἐν τῷ ἀκραιφνῶς ἱστορικῷ μέρει ἡ αὐτὴ Βίβλος περιελάβεν μόνον τὴν ἱστορίαν τὴν Ἑβραϊκὴν καὶ ταύτην διήρесе εἰς περιόδους μικρὰς κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν ἡγουμένων ἢ κυβερνητῶν, τῶν Κριτῶν καὶ βασιλέων τοῦ Ἰσραήλ. Ὅμοιόν τι ἐποίησαν, κατὰ Διονύσιον οἱ πρῶτοι Ἕλληνες ἱστοριογράφοι οἱ καλούμενοι λογογράφοι ἢ κατὰ τόπους ἢ κατὰ χρόνους ἐπαρκαλουμένης . . . ἢ ταῖς διαδοχαῖς τῶν βασιλέων μερίζοντες τὰς ἀναγραφὰς ἢ ταῖς περιόδους τῶν Ὀλυμπιάδων ἢ τοῖς ἀποδεικνυμένοις ἄρχειν ἐπὶ τούτῳ ἐνιαυσίους ἀρχάς» (1). Ὁ Θουκυδίδης, κατὰ τὸν Διονύσιον, νεωτερίσας ὡς πρὸς τοῦτο, «εἰς θερίας τε καὶ χειμερίας ἐμέρισε τὴν ἱστορίαν». Ὁ Θουκυδίδης ἔχων ὡς ὑπόθεσιν τῆς ἱστορίας αὐτοῦ γεγονότα λίαν περιορισμένου χρόνου ἠδύνατο ν' ἀκολουθήσῃ ἐν τῇ ἀναγραφῇ τῶν γεγονότων ἐνὸς μόνου πολέμου τὴν ἀσυνήθη κατὰ Διονύσιον «καινὴν καὶ ἀτριβῆ ὁδὸν» τῆς κατὰ θέρος καὶ χειμῶνα διαίρεσεως τῶν γινομένων. Ὁ Ἡρόδοτος, ὅστις, κατὰ Διονύσιον, συνέγραψεν ἱστορίαν 210 ἐτῶν, ἠκολούθησεν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα οὐχὶ τοῖς χρόνοις, ὡς ὁ Θουκυδίδης, ἀλλὰ ταῖς «περιοχαῖς τῶν πραγμάτων» περιλαμβάνων ἐν ἰδιαιτέροις βιβλίοις διάφορα κεφάλαια ἐσωτερικῶς πρὸς ἄλληλα συναπτομένων γεγονότων. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ πλησιεστέραν καὶ τελειοτέραν συλλαβόντες ἰδέαν τῆς καθολικῆς ἱστορίας Πολύβιος καὶ Διόδωρος ὡς πρὸς τὴν χρονικὴν διαίρεσιν τῆς ἱστορίας δὲν ἀπε-

(1) Διον. Ἀλικ. Περί Θουκυδ. χαρακτ. § θ.

μακρύνθησαν πολὺ τῆς παλαιόθεν πεπατημένης ὁδοῦ. Καὶ ὁ μὲν Πολύβιος ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς καθολικῆς ἢ κοινῆς ἱστορίας ἐννοῶν κυρίως τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου ἐχρησάτο ταῖς παρὰ τοῖς Ἕλλησι καὶ τοῖς Ῥωμαίοις χρονικαῖς διαιρέσεις τῆς ἱστορίας· ὁ δὲ Διόδωρος, καίπερ, ὡς εἴπομεν, ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ ἐξάρας τὴν ἰδέαν τῆς ἠνωμένης ἀνθρωπότητος, ἐν τῇ καθόλου ἐξεργασίᾳ καὶ κατατάξει τῆς ἱστορίας δὲν ὠδηγήθη ὑπὸ τῆς καθολικῆς ταύτης ἰδέας (ἴδ. σελ. 166), καὶ διὰ τοῦτο καὶ αἱ χρονικαὶ περίοδοι, εἰς αἷς διήρησε τὴν ἱστορίαν, εἶχον χαρακτῆρα μᾶλλον Ἑλληνορωμαϊκῶν ἢ παγκόσμιον (1). Χρονικὰς περιόδους μεγάλας καθιέρωσεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ πρώτη ἡ Χριστιανικὴ ἱστοριογραφία. Ἐν τῷ καθολικῷ πνεύματι, οὗ ἐνεφορήθη ὁ Χριστιανισμὸς ἐξεληθὼν μὲν ἐκ τῶν στενῶν ὁρίων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ἀρθεὶς δὲ ὑπεράνω τῶν ἐθνικῶν διαφορῶν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς καθολικῆς ἀνθρωπότητος, ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπεκτείνῃ τὸν κύκλον τῆς ἱστορίας ἐπὶ σύμπασαν τὴν γνωστὴν ἀνθρωπότητα καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν διαφόρων ἀρχαίων ἱστορικῶν λαῶν νὰ συνάψῃ πρὸς τὴν ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς γνωστὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου· ἐντεῦθεν δὲ τὰς μεγάλας χρονικὰς διαιρέσεις τῆς ἱστορίας ἐξέτεινεν ἐπὶ εὐρύτερον καὶ καθολικώτερον κύκλον.

Αἱ χρονικαὶ περίοδοι τῆς Χριστιανικῆς ἱστοριογραφίας.— Ὁ πρῶτος γράψας καθολικὴν ἱστορίαν ὑπὸ χριστιανικῶν πνεύμα χριστιανὸς ἱστοριογράφος Σέξτος Ἰούλιος Ἀφρικανὸς (2) (κατὰ τὸν Γ' μ. Χ. αἰῶνα) ἐν ταῖς «Χρονογραφίαις» αὐτοῦ ταῖς ἀποτελούσαις παγκόσμιον ἱστορίαν ἐχρησάτο τῇ μεθόδῳ τῶν μεγάλων χρονικῶν περιόδων λαβὼν ὡς βᾶσιν τὰς μακρὰς χρονικὰς περιόδους τῆς Παλαιᾶς Γραφῆς καὶ συνάψας ταύτας πρὸς τὰς τῆς Ἀσσυροβαβυλωνιακῆς καὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας. Κατὰ τὸ παράδειγμα αὐτοῦ ὁ Εὐσέβιος ἐν τῷ προοίμῳ τῶν «Χρονικῶν Κανόνων» αὐτοῦ (3) διήρησε τὴν ἱστορίαν εἰς χρονικὰς περιόδους με-

(1) Ἡ ὅλη ἱστορία τοῦ Διοδώρου, ἢ συγγραφείσα ἐν τεσσαράκοντα βιβλίοις, ἐν τῷ πραγματικῷ αὐτῆς ἦτοι μὴ μυθικῷ μέρει τῷ ἀπὸ τῶν Τρωικῶν ἀρχομένη καὶ λήγοντι εἰς τοὺς Γαλατικὸς πολέμους τοῦ Καίσαρος, περιελάμβανε γεγονότα χιλίων ἑκατὸν τριάκοντα ἐτῶν, διηρεῖτο δὲ εἰς δύο μέρη παριστῶντα δύο χρονικὰς περιόδους τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ὅπως ἀνίσους πρὸς ἀλλήλας· τὴν μὲν ἀρχομένην ἀπὸ τῶν Τρωικῶν καὶ λήγουσαν εἰς τὴν τελευταίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὴν δὲ ἀρχομένην ἀπὸ τῆς τελευταίας τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ καὶ ἐξικνουμένην μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ πρὸς Γαλάτας πολέμου τῶν Ῥωμαίων. Ὡς εἰδικωτέρας χρονικὰς περιόδους ἀπὸ τοῦ Τρωικοῦ μέχρι τοῦ Γαλατικοῦ πολέμου καθορίζει ὁ Διόδωρος τάσδε: 1) τὴν ἀπὸ τῶν Τρωικῶν μέχρι τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν ἔτη 80· 2) τὴν ἀπὸ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν μέχρι τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος ἔτη 328· 3) τὴν ἀπὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ πρώτου Κελτικοῦ πολέμου ἔτη 730.

(2) Ὁ καταγόμενος ἀπὸ Λιβύης, ἀλλὰ διατρίβων ἐν Ἐμμαῶς τῆς Παλαιστίνης, ἀκμάσας δὲ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῶν αὐτοκρατόρων Ἐλεγαβάλου καὶ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου.

(3) Τοῦ ἔργου τούτου τοῦ Εὐσέβιου τὸ πλεῖστον διεσώθη ἐν τῇ Λατινικῇ μεταφράσει

γάλας καθορίζων μὲν ταύτας ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, προσδιορίζων δὲ ἐκ παραλλήλου καὶ τὰς ἀνταποκρινόμενας πρὸς ταύτας χρονικὰς περιόδους τῆς Ἀσσυριακῆς καὶ Ἑλληνικῆς, εἶτα δὲ καὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας. Οὕτως ὁ Εὐσέβιος μνημονεύων ἀπλῶς τῶν χρόνων τοῦ Ἀδάμ, εἶτα δὲ καὶ τῶν τοῦ Νῶε, ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Ἀβραάμ, ὃν θεωρεῖ σύγχρονον πρὸς τὸν Νίνον τῆς Ἀσσυρίας, καθορίζει τὴν πρώτην θετικὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορίας, καθ' ὃν χρόνον ἐν Ἑλλάδι ἤκμαζε μόνη ἡ Σικυῶν, ἔνθα δευτέρως (μετὰ τὸν Αἰγιαλέα) ἐβασίλευεν ὁ Εὐρωπ ὡς «οὔπω τότε Ἀθηναίων οὔτε τὴν πόλιν οὔτε τὴν προσηγορίαν ἐχόντων» οὔτε τῆς τῶν Ἀργείων ἀρχῆς ὑφισταμένης· ἐν Αἰγύπτῳ δὲ ἦρχεν ἐν Θήβαις ἡ ἐκκαίδεκάτη δυναστεία. Οὕτω δὲ ἀπὸ Ἀβραάμ, Νίνου, Εὐρωπος καὶ τῆς ἐκκαίδεκάτης Αἰγυπτιακῆς δυναστείας ἀρχεται ἡ πρώτη περίοδος τῆς ἱστορίας ἐκτεινομένη μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Μωϋσέως (καὶ τῆς ἐξόδου τοῦ Ἰσραὴλ ἐξ Αἰγύπτου) καὶ τοῦ συγχρόνου τῷ Μωϋσεὶ Κέκροπος, τῶν Ἀθηνῶν βασιλέως, περιλαμβάνουσα ἔτη 505. Ἡ δευτέρα περίοδος ἡ ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ Μωϋσέως, τῆς τοῦ Κέκροπος ἐν Ἀθήναις βασιλείας καὶ τῆς ἐκκαίδεκάτης Αἰγυπτιακῆς δυναστείας ἐκτείνεται μέχρι τῶν χρόνων τῶν Κριτῶν τοῦ Ἰσραὴλ Λαβδῶν καὶ Σαμφῶν, τῆς ἀλώσεως τῆς Τροίας, τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ ἐκ τῆς εἰκοστῆς δυναστείας βασιλεύοντος Θουαρίδος (τοῦ ἀπὸ Ὀμήρου Πολύβου καλουμένου;) (1) περιλαμβάνει ἔτη 300. Ἡ τρίτη περίοδος ἡ ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου καὶ τῶν συγχρόνων ἐν ταῖς ἱστορίαις τῶν ἄλλων λαῶν γεγονότων ἐκτείνεται μέχρι τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος καὶ τῶν χρόνων τῶν προφητῶν Ἡσαίου καὶ Ὡσηέ, περιλαμβάνουσα ἔτη 406. Ἡ τετάρτη περίοδος ἡ ἀρχομένη ἀπὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος κατέρχεται μέχρι τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἱερουσαλὴμ κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος τῆς βασιλείας Δαρείου τοῦ Περσῶν βασιλέως καὶ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ξε' Ὀλυμπιάδος, περιλαμβάνουσα ἔτη 256. Ἡ πέμπτη περίοδος ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς ξε' Ὀλυμπιάδος καὶ τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἱερουσαλὴμ κατέρχεται μέχρι τοῦ 15 ἔτους τῆς ἀρχῆς τοῦ αὐτοκράτορος Τιβερίου (καθ' ὃν χρόνον ὁ Χριστὸς ἐποίησατο ἀρχὴν τῆς Εὐαγγελικῆς αὐτοῦ διδασκαλίας), περιλαμβάνουσα ἔτη 548. Ἡ τελευταία περίοδος περιλαμβάνει τοὺς χρόνους τοὺς ἀπὸ τοῦ 15 ἔτους τῆς ἀρχῆς τοῦ Τιβερίου μέχρι τοῦ 325. Τὴν τοιαύτην χρονικὴν διαίρεσιν τῆς ἱστορίας τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου ἠκολούθησεν ὁ περίφημος Λατίνος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς Ἱερώνυμος ἐκτείνας ταύτην μέχρι τοῦ 378 καὶ εἰσαγαγὼν αὐτὴν καὶ εἰς τὴν Λατινικὴν ἱστοριογραφίαν. Ἀλλὰ μετὰ τοῦτον ἕτερος Λατίνος ἱστοριογράφος, ὁ ἱερὸς Ἀγγουστίνος, ἀλλοίαν εἰσηγήσατο μέθοδον, τοῦ Ἱερωνύμου καὶ ἐν τινι Ἀρμενικῇ μεταφράσει ἀρχαίᾳ, ὀλίγα δὲ ἀποσπάσματα ἐσώθησαν ἐκ τοῦ πρωτοτύπου Ἑλληνικοῦ κειμένου.

(1) Τοῦτο λέγει ὁ Εὐσέβιος, Περὶ Πολύβου ἴδ. Ὀμήρ. Ὀδυσ. Δ στ. 126.

τὴν μὲν ἀπὸ Ἀβραὰμ μέχρι Ἰησοῦ ἱστορίαν διαιρέσας εἰς τρεῖς χρονικὰς περιόδους κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου παραδιδόμενας τρεῖς διαιρέσεις, ὧν ἑκάστη (ἀπὸ Ἀβραὰμ μέχρι Δαυὶδ, ἀπὸ Δαυὶδ μέχρι τῆς Βαβυλωνιακῆς αἰχμαλωσίας καὶ ἀπὸ τῆς Βαβυλωνιακῆς αἰχμαλωσίας μέχρι Χριστοῦ) περιεῖχε γενεὰς 14. Εἰς τὰς τρεῖς περιόδους ταύτας προσέθηκεν ὁ ἱερός Αὐγουστίνος ἑτέρας 2 τῆς ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Ἀβραὰμ ἱστορίας (μίαν ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Νῶε καὶ ἑτέραν ἀπὸ Νῶε μέχρι Ἀβραὰμ), καὶ μίαν ἔτι περίοδον, τὴν 6ην, ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, εἰς ἣν ἕκτην περίοδον ἀκολουθεῖ ἡ ὑπερκόσμιος ἑβδόμη περίοδος τοῦ αἰωνίου Σαββάτου ἧτοι τῆς ἀναπαύσεως τῆς οὐρανόου βασιλείας. Τὴν τοιαύτην διαίρεσιν τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου ἐφήρμοσαν εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν καὶ ἄλλοι Λατῖνοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς καὶ δὴ καὶ ὁ κατὰ τὸν Η' αἰῶνα ἀκμάσας περίφημος Βέδας ὁ **Σεβαστός** (*Venerabilis*) γράφας «Περὶ τῶν ἕξ αἰῶνων (*De sex aetatibus*)» καὶ διαιρέσας τὴν ἀπὸ δημιουργίας τοῦ κόσμου καὶ Ἀδὰμ μέχρι τοῦ 710 μ. Χ. ἱστορίαν εἰς ἕξ περιόδους α') ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Σὴμ ἢ τοῦ δευτέρου ἔτους μετὰ τὸν κατακλυσμὸν β') ἀπὸ Σὴμ μέχρι Ἀβραὰμ, γ') ἀπὸ Ἀβραὰμ μέχρι Δαυὶδ, δ') ἀπὸ Δαυὶδ μέχρι Κύρου τοῦ μεγάλου, ε') ἀπὸ Κύρου μέχρι Ἰησοῦ, ς') ἀπὸ Ἰησοῦ μέχρι τοῦ 710 μ. Χ. (ὅτε ἔγραφεν αὐτὸς) καὶ καθόλου μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Ἄλλ' ἐνῶ ἐν Ἀνατολῇ (ἐν τῷ Βυζαντίῳ) καὶ ἐν τῇ Δύσει ἠκολούθουν οἱ Χριστιανοὶ ἱστοριογράφοι ἢ χρονογράφοι τὴν ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου, τοῦ Ἰερωνύμου καὶ τοῦ Αὐγουστίνου παραδοθεῖσαν χρονικὴν διαίρεσιν, κατὰ μικρὸν ληληθότως νέον καθιερώθη σύστημα περιόδων συναπτόμενον μετὰ ἰδεῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν βαθυτέρων καὶ ὑψηλοτέρων, ὅπερ ἔνεκα τοῦ βαθέος θρησκευτικοῦ καὶ ἠθικοῦ, ἐν μέρει δὲ καὶ πολιτικοῦ χαρακτήρος αὐτοῦ, ὑπερίσχυεν ἐν τῇ Δύσει τοῦ ἀπὸ Αὐγουστίνου καθιερωθέντος συστήματος. Τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι τὸ τῶν τεσσάρων καθολικῶν μοναρχιῶν.

Τὸ σύστημα τῶν τεσσάρων καθολικῶν μοναρχιῶν.— Ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τῷ ἀποδιδομένῳ εἰς τὸν προφήτην Δανιὴλ γίνεται λόγος περὶ τεσσάρων βασιλειῶν, αἵτινες κατὰ θεῖαν τινὰ τοῦ κόσμου διάταξιν ἔμελλον ἀλληλοδιαδόχως νὰ κυβερνήσωσι τὸν κόσμον μέχρι τῆς συντελείας τῶν αἰῶνων. Ἐν τῷ Β' κεφαλαίῳ τοῦ μνημονευθέντος βιβλίου λέγεται ὅτι ὁ βασιλεὺς Ναβουχοδονόσορ εἶδεν ὄνειρον, ὅπερ λησμονηθὲν ὑπ' αὐτοῦ μετὰ τὴν ἐξέγερσιν ἀνεκλήθη εἰς τὴν μνήμην ὑπὸ τοῦ Δανιὴλ. Ἐν τῷ ὄνειρῳ τούτῳ (1) ὤφθη τῷ βασιλεῖ εἰκὼν μεγάλη ἰσταμένη ἔχουσα τὴν κεφαλὴν χρυσοῦν, τὰς χεῖρας καὶ τὸ στήθος

(1) Δανιὴλ Β' 31 κέξ. «Σὺ βασιλεῦ ἐθεώρεις καὶ ἰδοὺ εἰκὼν μία, μεγάλη ἢ εἰκὼν ἐκείνη, καὶ ἡ πρόσσις αὐτῆς ὑπερφερὴς ἐστὼσα πρὸ προσώπου καὶ ἡ ὄρασις αὐτῆς φοβερά. Ἡ εἰκὼν, ἧς ἡ κεφαλὴ χρυσοῦ χρηστοῦ, αἱ χεῖρες καὶ τὸ στήθος καὶ οἱ βραχίονες

καὶ τοὺς βραχίονας ἕξ ἀργύρου, τὴν κοιλίαν καὶ τοὺς μηρούς χαλκοῦς, τὰς κνήμας μέρος μὲν ἐκ σιδήρου, μέρος δὲ ἐξ ὄστράκων καὶ λίθος ἀποσχισθεὶς ἀπὸ τοῦ ὄρους συνέτριψε τὴν εἰκόνα καὶ μετέβαλεν αὐτὴν εἰς κονιορτόν, αὐτὸς δὲ ὁ λίθος μετεβλήθη εἰς ὄρος μέγα. Ὁ Δανιὴλ ἠρμήνευσε τὸ ὄνειρον ὡς σημαῖνον τὰς τέσσαρας βασιλείας τὴν χρυσοῦν κεφαλὴν ὡς σημαίνουσαν τὴν βασιλείαν τὴν Βαβυλωνιακὴν, ἣν ἔμελλον ν' ἀκολουθήσωσι τρεῖς ἄλλαι βασιλείαι: δευτέρα ἥττων τῆς Βαβυλωνιακῆς ἡ ἀργυρᾶ, τρίτη ἡ χαλκῆ, μέλλουσα νὰ κυριεύσῃ πάσης τῆς γῆς, τετάρτη ἡ σιδηρᾶ, ἰσχυρὰ ὡς σίδηρος τὸν δὲ λίθον ἠρμήνευσεν ὁ Δανιὴλ ὡς σημαίνοντα τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ τὴν μέλλουσαν νὰ καταλύσῃ τὴν τετάρτην βασιλείαν καὶ νὰ βασιλεύσῃ ἐπὶ αἰῶνας. Ἐν τῷ Ζ' κεφαλαίῳ τοῦ αὐτοῦ βιβλίου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Δανιὴλ αὐτὸς εἶδεν ὄραμα, καθ' ὃ «τέσσαρες ἄνεμοι τοῦ οὐρανοῦ προσέβαλον εἰς τὴν θάλασσαν τὴν μεγάλην καὶ τέσσαρα θηρία μεγάλη ἀνέβαινον ἐκ τῆς θαλάσσης, διαφέροντα ἀλλήλων. Τὸ πρῶτον ὁμοίαζε λεαίνῃ, τὸ δεύτερον ἄρκτῳ, τὸ τρίτον παρδάλει, τὸ τέταρτον θηρίον ἦτο «φοβερόν καὶ ἔκθαμβον καὶ ἰσχυρόν παρὰ πάντα τὰ θηρία τὰ ἔμπροσθεν αὐτοῦ». Εἶδε δὲ ὁ Δανιὴλ ἐν τῷ ὄραματι τούτῳ καὶ θρόνους τεθέντας, καὶ τὸν «Παλαιὸν τῶν ἡμερῶν» καθήμενον ἐπὶ τοῦ θρόνου· εἶτα δὲ ἐθεώρει πάλιν ἐν τῷ ὄραματι τῆς νυκτὸς καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ὡς υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος ἦν, καὶ ἕως τοῦ Παλαιοῦ ἡμερῶν ἔφθασε καὶ ἐνώπιον αὐτοῦ προήγαγον αὐτόν» καὶ αὐτῷ ἐδόθη

αὐτῆς ἀργυροῦ, ἡ κοιλία καὶ οἱ μηροὶ χαλκοῖ, αἱ κνήμαι σιδηραῖ, οἱ πόδες μέρος μὲν τι σιδηροῦν, καὶ μέρος δὲ τι ὄστράκινον. Ἐθεώρεις ἕως οὗ ἀπεσχίσθη λίθος ἕξ ὄρους ἄνευ χειρῶν καὶ ἐπάταξε τὴν εἰκόνα ἐπὶ τοὺς πόδας τοὺς σιδηροῦς καὶ ὄστράκινους καὶ ἐλέπτυνεν αὐτοὺς εἰς τέλος. Τότε ἐλεπτύνθησαν εἰσάπαξ ὁ σίδηρος, τὸ ὄστρακον, ὁ χαλκός, ὁ ἀργυρός, ὁ χρυσοῦς καὶ ἐγένετο ὡσεὶ κονιορτὸς ἀπὸ ἄλωνος θερινῆς καὶ ἐξῆρξεν αὐτὰ τὸ πλῆθος τοῦ πνεύματος, καὶ τόπος οὐχ εὐρέθη αὐτοῖς, καὶ ὁ λίθος ὁ πατάξας τὴν εἰκόνα ἐγενήθη ὄρος μέγα καὶ ἐπλήρωσε πᾶσαν τὴν γῆν. Τοῦτο ἐστὶ τὸ ἐνύπνιον καὶ τὴν σύγκρισιν αὐτοῦ ἐροῦμεν ἐνώπιον τοῦ βασιλέως. Σὺ, βασιλεῦ, βασιλεὺς βασιλέων, ὃ ὁ θεὸς τοῦ οὐρανοῦ βασιλείαν ἰσχυρὰν καὶ κραταίαν καὶ ἔντιμον ἔδωκεν ἐν παντὶ τόπῳ, ὅπου κατοικοῦσιν οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων· θηρία τε ἀγροῦ, καὶ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἰχθύες τῆς θαλάσσης ἔδωκεν ἐν τῇ χειρὶ σου καὶ κατέστησέ σε Κύριον πάντων· σὺ εἶ ἡ κεφαλὴ ἢ χρυσοῦ. Καὶ ὅπισσω σου ἀναστήσεται βασιλεία ἑτέρα ἥττων σου, ἧτις ἐστὶν ὁ ἀργυρός, καὶ βασιλεία τρίτη ἧτις ἐστὶν ὁ χαλκός, ἡ κυριεύσει πάσης τῆς γῆς, καὶ βασιλεία τετάρτη, ἧτις ἐστὶν ἰσχυρὰ ὡς σίδηρος· ὃν τρόπον ὁ σίδηρος λεπτύνει καὶ δαμάζει πάντα, οὕτως πάντα λεπτύνει καὶ δαμάσει... Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν βασιλέων ἐκείνων ἀναστήσει ὁ θεὸς τοῦ οὐρανοῦ βασιλείαν, ἧτις εἰς τοὺς αἰῶνας οὐ διαφθαρήσεται, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ λαφ' ἐτέρῳ οὐχ ὑπολειφθήσεται, λεπτύνει δὲ λιχμήσει πάσας τὰς βασιλείας, καὶ αὕτη ἀναστήσεται εἰς τοὺς αἰῶνας, ὃν τρόπον εἶδες, ὅτι ἀπὸ ὄρους ἐτμήθη λίθος ἄνευ χειρῶν καὶ ἐλέπτυνε τὸ ὄστρακον, τὸν σίδηρον, τὸν χαλκόν, τὸν ἀργυρον, τὸν χρυσοῦν· ὁ θεὸς ὁ μέγας ἐγνώρισε τὸ βασιλεῖ ἃ δεῖ γενέσθαι μετὰ ταῦτα καὶ ἀληθινὸν τὸ ἐνύπνιον, καὶ πιστὴ ἡ σύγκρισις αὐτοῦ».

ἡ τιμὴ καὶ ἡ βασιλεία, καὶ πάντες οἱ λαοί, φυλαὶ καὶ γλώσσαι αὐτῶ δουλεύουσιν ἢ ἐξουσία αὐτοῦ ἐξουσία αἰώνιος, ἣτις οὐ παρελεύσεται καὶ οὐ διαφθαρήσεται. «Ἐφριξε τὸ πνεῦμα μου, λέγει ὁ Δανιήλ, ἐν τῇ ἔξει μου, ἐγὼ ὁ Δανιήλ, καὶ αἱ ὀφθαλμοὶ τῆς κεφαλῆς μου ἐτάρασσόν με. Καὶ προσῆλθον ἐνὶ τῶν ἐστηκότων καὶ τὴν ἀκριβειαν ἐζήτησαν παρ' αὐτοῦ μαθεῖν περὶ πάντων τούτων» καὶ εἶπέ μοι τὴν ἀκριβειαν καὶ τὴν σύγκρισιν τῶν λόγων ἐγνώρισέ μοι. Ταῦτα τὰ θηρία τὰ μεγάλα τὰ τέσσαρα τέσσαρες βασιλείαι ἀναστήσονται ἐπὶ τῆς γῆς. Αἱ ἀρθήσονται καὶ παραλήψονται τὴν βασιλείαν ἅγιοι ὑψίστου καὶ καθέξουσιν ἕως αἰῶνος τῶν αἰώνων».

Ὡς ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται δῆλον ὁ Δανιήλ περὶ τεσσάρων βασιλειῶν προφητεύων οὐδεμίαν τούτων πλὴν τῆς τῶν Βαβυλωνίων ὀνομάζει. Ἀλλὰ διὰ τοὺς ἐρμηνευτὰς τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων ἦτο εὐκόλον ἐκ τῆς ἱστορίας αὐτῆς νὰ ἐρμηνεύσωσιν ὡς τρεῖς μεγάλα μοναρχίας μετὰ τὴν Βαβυλωνιακὴν τὰς πράγματι διαδεξαμένας ἀλλήλας τρεῖς μοναρχίας τὴν τῶν Μήδων καὶ Περσῶν, τὴν τῶν Μακεδόνων καὶ τὴν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους. Καὶ τοιαύτην ἐρμηνείαν γνωστὴν εὗρισκομεν κατὰ πρῶτον παρὰ τῷ ἐκκλησιαστικῷ συγγραφεὶ τοῦ Γ' μ. Χ. αἰῶνος Ἰππολύτῳ τῷ ἐπισκόπῳ καὶ μάρτυρι (1) μετὰ τοῦτον δὲ καὶ Εὐσέβιῳ ὁ Παμφίλου ὁμοίαν ἐρμηνείαν ἔδιδεν εἰς τὰς προφητείας Δανιήλ τέταρτον θηρίον ὀνομάζων τὴν τῶν Ῥωμαίων ἀρχὴν (2). Ἀλλὰ λεπτομερέστατα πάντων ἠρμηνεύσε τὴν Δανιήλειον προφητείαν ὁ τῶν ἱερῶν γραφῶν περίφημος ἐρμηνευτὴς Ἰερώνυμος. Κατὰ τὸν Λατίνον τοῦτον πατέρα τῆς Ἐκκλησίας, οἱ τέσσαρες ἄνεμοι οἱ ἐν τῷ ὄραματι τοῦ Δανιήλ «προσβαλόντες εἰς τὴν θάλασσαν» ἐσήμαινον τὰς τέσσαρας τοῦ οὐρανοῦ Ἀγγελικὰς τάξεις, καθ' ἃς συνεκροτήθησαν καὶ τὰ τέσσαρα μεγάλα βασίλεια τοῦ κόσμου(3) ἢ θάλασσα σημαίνει τὸν κόσμον τοῦτον καὶ τὸν

(1) Ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ «Περὶ συντελείας τοῦ κόσμου καὶ περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου, καὶ εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ». Κεφ. 13. 12, 14, 15, 16. «... Τὸ πρῶτον θηρίον εἰπὼν ὁ Δανιήλ, ἦγουν τὴν λέαιναν τὴν ἐκ τῆς θαλάσσης ἀναβαίνουσαν, τὴν τῶν Βαβυλωνίων γεγενημένην βασιλείαν ἐν τῷ κόσμῳ σημαίνει, ταύτην οὖσαν τῆς εἰκόνας τὴν χρυσοῦν κεφαλὴν. Μετὰ οὖν τὴν λέαιναν δεύτερον ὄρῳ θηρίον ὁ προφήτης ὁμοίον ἄρκτου, ὅπερ ἦσαν Πέρσαι· μετὰ γὰρ Βαβυλωνίους Πέρσαι ἐκράτησαν... ἔπειτα τὸ τρίτον ἢ πάρδαλις, οἵτινες ἦσαν Ἕλληνες· μετὰ γὰρ Πέρσας Ἀλέξανδρος ὁ τῶν Μακεδόνων ἐκράτησε, καθελὼν τὸν Δαρεῖον... ἔπειτα φησὶ τέταρτον θηρίον φοβερόν καὶ ἐκθαμβόν· οἱ ὀδόντες αὐτοῦ σιδηροὶ καὶ ὄνυχες χαλκοῖ. Τίνες οὗτοι ἀλλ' ἢ ἡ Ῥωμαίων βασιλεία, ὅπερ ἐστὶν ὁ σίδηρος, ἐν ᾧ συνθλάσει τὰ πρὸ αὐτῆς βασίλεια καὶ κατακυριεύσει πάσης τῆς γῆς; ...».

(2) Γεωργίου Φραντζῆ Βιβλ. Δ' κεφ. 1 «Φησὶ γὰρ ὁ Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου Ὀκταβίου Καίσαρος ἀρχὴν ἢ τετάρτην βασιλείαν λαμβάνειν».

(3) Τὴν ἐρμηνείαν ταύτην ἐστήριζεν ὁ Ἰερώνυμος ἐπὶ τοῦ χωρίου τοῦ Δευτερονομίου

αἰῶνα τὸν ἐξ ἄλμυρῶν καὶ πικρῶν κυμάτων πλημμυροῦντα(1) τὸ πρῶτον θηρίον, ἢ λέαινα, σημαίνει τὴν Βαβυλωνιακὴν ἀρχὴν, ὀνομασθεῖσαν λέαιναν ἢ διὰ τὴν ὀμότητα τοῦ ἔθνους ἢ διὰ τὸ φιλήδονον αὐτοῦ· τὸ δεύτερον θηρίον, ἢ ἄρκτος τὴν ἀρχὴν τὴν Περσικὴν (2) τὸ τρίτον θηρίον ἢ πάρδαλις, τὸ κράτος τῶν Μακεδόνων, ὅπερ λέγεται χαλκοῦν μὲν, διότι ὁ χαλκὸς ἐν τοῖς μέταλλοις εἶναι ἠχηρόν, καὶ ὁ δὲξὺς αὐτοῦ καὶ μακρὰν διαχεόμενος ἡχος δηλοῖ οὐ μόνον τὴν φήμην καὶ τὴν ἐξουσίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν εὐγλωττίαν τὴν Ἑλληνικὴν, ἐνῶ ἡ πάρδαλις εἶναι σύμβολον τῆς ταχύτητος καὶ τῆς ὀρμητικότητος τοῦ Ἀλεξάνδρου(3), ὅστις ἀπὸ τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τοῦ Ἀδρίου μέχρι τοῦ Γάγγου ποταμοῦ οὐχὶ τοσοῦτον διὰ μαχῶν, ὅσον διὰ νικῶν διελαύνει καὶ ἐν ἔτεσιν ἕξ μέρος τῆς Εὐρώπης καὶ τὴν Ἀσίαν πᾶσαν καθυποτάσσει. Τὸ τέταρτον θηρίον, τὸ πρὸς οὐδὲν φυσικὸν θηρίον παραβαλλόμενον ὑπὸ τοῦ Δανιήλ ὅσπερ τὰ τρία ἄλλα, εἶναι τὸ θηρίον τὸ Ῥωμαϊκόν, ὅπερ ὁ προφήτης δὲν παρέβαλε πρὸς οὐδὲν θηρίον, ἵνα παραστήσῃ αὐτὸ φοβερώτερον καὶ ἵνα τὸ Ῥωμαϊκόν θηρίον θεωρηθῇ ὡς τὸ ἀγριώτατον ἐν θηρίοις, τὸ καταστρέψαν ἢ ὑποδουλώσαν ἑαυτῷ πάντα τὰ ἔθνη(4). Ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ κόσμου θὰ καταστραφῇ τὸ Ῥωμαϊκόν κράτος ὑπὸ τοῦ Ἀντιχρίστου («Παλαιοῦ ἡμερῶν, ὃς ὑπερέξει κακῶς πάντας τοὺς ἔμπροσθεν, καὶ λόγους πρὸς τὸν ἡμιστον λαλήσει καὶ τοὺς ἁγίους παλαιώσει») (5) ἢ υἱοῦ τῆς ἀπωλείας, ἀλλὰ τὸ κράτος τούτου θὰ καταλυθῇ ταχέως ὑπὸ τοῦ ἐπὶ νεφελῶν ἐρχομένου τὸ δευ-

(κεφ. 32, ἴδ. 8) λέγοντος «Ὅτε διεμέριζεν Ὑψίστος ἔθνη, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδάμ, ἔστησεν ὄρια ἔθνων κατὰ ἀριθμὸν Ἀγγέλων Θεοῦ».

(1) Mundum istum saeculumque significat salsis amarisque fluctibus redundantem.

(2) Ὅταν ὁ Ἰερώνυμος τὴν δευτέραν βασιλείαν τὴν ἀργυρᾶν, κατὰ Δανιήλ ὀνομάζει ἤττονα τῆς προγενεστέρης (τῆς Βαβυλωνιακῆς) καὶ μείζονα τῆς ἐπομένης (τῆς Ἑλληνικῆς) Medorum videlicet atque Persorum, quod argenti habet similitudinem, minus priore et majus sequente οὐδὲν λέγει ἀληθὲς οὔτε ὡς πρὸς τὴν σχετικὴν ἔκτασιν τῶν κρατῶν (διότι τὸ Περσικόν οὔτε ἐλάσσονα τοῦ Βαβυλωνιακοῦ οὔτε μείζονα τοῦ Μακεδονικοῦ εἶχεν ἔκτασιν) οὔτε ὡς πρὸς τὸν πολιτισμόν. Παρεσύρθη δὲ πάντως ἐκ τῶν περὶ τοῦ ἀργυροῦ αἰῶνος μυθικῶν παραδόσεων τῆς ποιήσεως κατὰ Ἡσίοδον καὶ Ὀβίδιον.

(3) Tertium regnum pardo bestiae velocissimae et ὀρμητικῆ comparatur. Nihil enim Alexandri victoria velocius fuit. Πρβλ. Ἰωάννου Ζωναρᾶ Γ' 6 «Πάρδαλις μὲν γὰρ εἰκάσθαι Ἀλέξανδρος διὰ τὸ δξύρροον καὶ εὐκίνητον, ὃ καὶ τὰ πτερὰ ἐδήλου».

(4) Δαν. Ζ' 23. «Τὸ θηρίον τὸ τέταρτον, βασιλεία τετάρτη ἔσται ἐν τῇ γῆ, ἣτις ὑπερέξει πάσας τὰς βασιλείας, καὶ καταφάγεται πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ συμπατήσῃ αὐτὴν καὶ κατακόψει».

(5) Ἰωάν. Ζων. Γ' 7 Διὰ γὰρ τὴν μανίαν τοῦ Ἀντιχρίστου ἢ ὅλη βασιλεία περιαιρεθήσεται καὶ οὐκ αὐτὸ τὸ θηρίον εἰς καῦσιν δοθήσεται, ἀλλὰ τὸ σῶμα αὐτοῦ· τοῦ γὰρ θηρίου τὴν βασιλείαν αἰνιττομένου εἰκὸς ἐστὶν ἐν τῇ βασιλείᾳ πολλοὺς εἶναι καὶ τὸν θεὸν σέβοντας καὶ ἀρετὴν μετιόντας. Οὐ τούτους οὖν φησὶν εἰς καῦσιν δοθῆναι, ἀλλὰ τοὺς κακούς ἐργάτας».

τερὸν εἰς τὸν κόσμον υἱοῦ τοῦ Ἀνθρώπου, οὐ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος (1).

Ἐκ τῆς τοιαύτης ἐρμηνείας τῶν προφητειῶν τοῦ Δανιὴλ ἀνεπτύχθη κατὰ μικρὸν ἐν τε τῷ Βυζαντίῳ καὶ ἐν τῇ ἄλλῃ μεσαιωνικῇ Εὐρώπῃ ἡ θεωρία τῶν τεσσάρων μοναρχιῶν, μεθ' ὧν συνεδέετο ἡ ἰδέα τῆς διαρκείας τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους μέχρι τῆς συντελείας τῶν αἰώνων (2). Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἀνατολῇ ἡ θεωρία αὕτη εἶχε σαφέστερον καὶ ἱστορικώτερον χαρακτῆρα. Ἐνταῦθα ἡ Ῥωμαϊκὴ μοναρχία ἢ ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου ἀρχομένη (3) (οὐχὶ ἄρα τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος ὑπὸ τὴν χριστιανικὴν μόνον αὐτοῦ μορφήν ὡς ἐν τῇ Δύσει) ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ τετάρτη μεγάλη περίοδος ἱστορική. Αὕτη δὲ εἰ καὶ κατὰ τὰς ἐρμηνείας τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Δανιὴλ ἐφαίνεται, κατὰ τὴν θεωρίαν τὴν θρησκευτικὴν, ὡς προωρισμένη νὰ διαρκέσῃ μέχρι τῆς συντελείας τοῦ κόσμου· ἀλλ' ὅμως ἐν τῇ πραγματικότητι ἠγωνίζετο διαρκῶς τὸν ὑπὲρ ὑπάρξεως ἀγῶνα κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν, ὑφ' ὧν καὶ ἐπὶ τέλος ἠφανίσθη. Διὰ τοῦτο καὶ κατὰ τοὺς ἐσχάτους χρόνους τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν Ἰσλαμικῶν ἀνήχθη εἰς τὴν προφητείαν τοῦ Δανιὴλ καὶ τὸ κράτος «τῶν Ὀθμανλίδων» παρεστάθη ὡς πέμπτη βασιλεία (4) καὶ πρὸς τὴν τοῦ Δανιὴλ ἐφηρημόσθη καὶ τις τοῦ Ἡσαίου προφητεία ἐπὶ τὸν λαὸν τῶν Ἰσλαμικῶν, ἐγένετο δὲ λόγος καὶ περὶ

(1) Δαν. αὐτόθι 27 «καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ βασιλεία αἰώνιος, καὶ πᾶσαι ἀρχαὶ αὐτῷ δουλεύσουσι καὶ ὑπακούσονται». Ἰωάν, Ζων. Γ' 7. «Μετά δὲ τὴν τοῦ θηρίου ἀπώλειαν ὄρων ὁ προφήτης φησὶν ὡς υἱὸν Ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐπὶ νεφελῶν καὶ ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν φθάσαντα, ᾧ καὶ δοθῆναι λέγει ἀρχὴν καὶ τιμὴν. Ταῦτα σαφῶς τὴν δευτέραν ἐπιφάνειαν τοῦ σωτήρος ἡμῶν Χριστοῦ προσθεσπίζουσιν». Ἄλλ' ἐν τῇ ἡμετέρῃ Ἐκκλησίᾳ «Παλιὸς τῶν ἡμερῶν» νοεῖται οὐχί: Ἀντίχριστος, ἀλλ' αὐτός, ὁ Ἰησοῦς Χριστός (Ὅρα καὶ τὴν ἀκολουθίαν τῆς ὑπαπαντῆς Ἀγκαλιζεται χερσὶ τῷ Συμεῶν) ὁ Παλιὸς τῶν ἡμερῶν.

(2) Πρῶτος χρησάμενος τῷ συστήματι, τῶν τεσσάρων μοναρχιῶν εἶναι ὁ Χριστιανὸς χρονολόγος Σουλίκιος Σεβήρος (περὶ τὰ 400). Ὅτι ὁ ἱερός Αὐγουστίνος ἐχρήσατο τῷ αὐτῷ συστήματι ὡς λέγει ὁ Βέρνχαϊμ (Lehrb. der. H. M. σελ. 59) δὲν εἶναι ἀκριβές· ὁ ἱερός Αὐγουστίνος ἐν τῇ «Πολιτείᾳ τοῦ Θεοῦ (De civitate dei K. γγ')» ἀναφερόμενος πρὸς τὴν τῶν τεσσάρων βασιλειῶν προφητείαν τοῦ Δανιὴλ, καὶ ἀσχετῶς ὅπως πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς προφητείας ταύτης ἐρειδομένην χρονολογικὴν διαίρεσιν, λέγει ἀπλῶς ὅτι ὁ Προσβύτερος Ἰερώνυμος ἀρκούντως ἐπιμελῶς καὶ πολυμαθῶς ἐπραγματεύσατο περὶ τῆς ἐρμηνείας τῆς προφητείας. Κατὰ τὰ ἄλλα ὁ Αὐγουστίνος (De civ. D. κ') ἀκολουθεῖ τῇ χρονολογικῇ διαίρεσει τοῦ Εὐσεβίου λόγον ποιούμενο περὶ τῶν βασιλειῶν οὐχὶ ἀπλῶς τῆς τῶν Βαβυλωνίων καὶ Μήδων, ἀλλὰ καὶ τῆς τῶν Αἰγυπτίων καὶ Σικυωνίων.

(3) Γ. Φραντζῆ Δ' 1 «Καὶ οὐκ ἀρχὴν ποιῶσιν οἱ ἐξηγηταὶ ἀπὸ Ῥώμου καὶ Ῥωμύλου, οὕτε δυναστείας Ῥωμαίων, ἀριστοκρατίας, δημοκρατίας, δικτατορίας, ὑπατείας καὶ βασιλείας μνημονεύουσιν, ἀλλὰ μόνον ἐκ τοῦ Ὀκταβίου Καίσαρος διὰ τὴν κατάπαυσιν τῆς μοναρχίας».

(4) «Ὅσπερ τοίνυν ἡ τῶν Ἀσσυρίων βασιλεία κατελύθη ὑπὸ τῶν Βαβυλωνίων, ἡ δὲ τῶν Βαβυλωνίων ὑπὸ τῶν Περσῶν, ἡ δὲ τῶν Περσῶν ὑπὸ τῶν Μακεδόνων, ἡ δὲ τῶν Μα-

τοῦ «ξανθοῦ γένους» τοῦ κατατροπώσαντος τὸ κράτος τῶν Ἰσλαμικῶν. Τοῦναντίον δὲ ἐν τῇ Δύσει ἐρριζώθη ἢ ἐπὶ τὴν μέγιστον συντελείαν τῶν αἰώνων διάρκειαν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους πίστις. Αἱ μεγάλα διὰ τῆς μεταναστεύσεως τῶν λαῶν καὶ τῆς λεγομένης καταλύσεως τοῦ δυτικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους μεταβολαὶ αἱ ἐπελθοῦσαι ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ καὶ ἡ ἐνταῦθα ἰδρῶσις νέων κρατῶν Γερμανικῶν ἢ Γερμανολατινικῶν· ὁ ὀλοσχερὴς πολιτικὸς χωρισμὸς τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τῆς Δύσεως· ἡ καθόλου ἐν τῷ ἐθνικῷ καὶ πολιτικῷ βίῳ τῆς Εὐρώπης ἐπελθοῦσα μεταβολὴ ἢ χωρίζουσα αὐτὴν ἀπὸ τοῦ Ἀνατολικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους· ταῦτα πάντα οὐδεμίαν ἐφαίνοντο ἔχοντα σπουδαιότητα καὶ σημασίαν ἀπέναντι τῆς πνευματικῆς ἐνότητος τῆς ἐνούσης τὴν Εὐρώπην πρὸς τὴν Ῥώμην ὡς πρὸς κέντρον τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ διὰ τῆς Ῥώμης πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ἡ ἰδέα καθολικῆς μοναρχίας χριστιανικῆς Ῥωμαϊκῆς ἐπέζησε τῇ λεγομένῃ κατὰ τὸ 476 καταλύσει τοῦ δυτικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, διὰ τῆς ἐνότητος τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου τῆς ἐχούσης τὸ κέντρον αὐτῆς ἐν τῇ Ῥώμῃ (1). Καὶ αὕτη ἡ θετικωτέρα ἰδέα μοναρχίας Ῥωμαϊκῆς καθολικῆς δὲν ἐφαίνετο ἐν τῇ Δύσει ἐξαφανισθεῖσα ἐκ τῆς πραγματικότητος. Ἡ ἐν Κωνσταντινοπόλει μοναρχία, καίπερ μὴ ἔχουσα πραγματικὴν δύναμιν ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς Ἰταλίας, καὶ πόρρωθεν ἐτι ἐφαίνετο περιβαλλομένη αἴγλην τινὰ τῆς παγκοσμίου Ῥωμαϊκῆς Χριστιανικῆς μοναρχίας. Ἄλλ' ἡ ἰδέα ἔλαβε πολλῶν μείζονα θετικότητα ὅποτε τῷ 800 μ. Χ. ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥώμης ἀπένειμε τὸ ἀξίωμα τοῦ Ῥωμαίου αυτοκράτορος εἰς τὸν βασιλέα τῶν Φράγκων Κάρολον καὶ ἐκ τῆς Φραγκικῆς ταύτης Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας μετὰ τινα χρόνον παρήχθη κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα τὸ «ἅγιον Ῥωμαϊκὸν κράτος τοῦ Γερμανικοῦ ἔθνους». Τὸ κράτος τοῦτο τὸ παριστῶν ἰδεωδῶς τὴν πολιτικὴν ἐνότητα τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου, παρ' ὅλην τὴν ἐσωτερικὴν πραγματικὴν ἀσθένειαν αὐτοῦ, πνευματικῶς καὶ ἠθικῶς διειρήρην ἐπὶ αἰῶνας τὴν ἰσχυρῶς ἐμπεδομένην ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ κόσμου ἰδέαν, ὅτι εἶναι ἡ τελευταία τῆς προφητικῆς ἀποκαλύψεως μεγάλη μοναρχία ἢ μέλλουσα νὰ διαρκέσῃ μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς αἰωνιότητος τοῦ ἁγίου Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐπεκράτησε καὶ ἡ εὐρύτερα καὶ γενικωτέρα ἰδέα τῆς κατὰ θεῖαν διάταξιν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος προωρισμένης ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀρχῆθεν διακρατήσεως τῶν τεσσάρων βασιλειῶν, τῶν ἀποτελουσῶν τὰς τέσσαρας μεγάλας περιόδους καὶ σταθμοὺς τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ὅτι δὲ ἐν τῇ θρησκευτικῇ ταύτῃ καὶ ἠθικῇ ἰδεώδει ἀντιλήφει τῆς ἐννοίας τῶν διαφόρων περιόδων ὑπελάνθανε καὶ ἡ ἀπλουστάτη ἔννοια τῆς κεδόνων ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, οὕτω καὶ ἡ τῶν Ῥωμαίων κατελύθη ὑπὸ τῶν Ὀθμανλίδων. Ὁ αὐτὸς αὐτόθι.

(1) Ἴδε ἡμετέραν Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος σελ. 40 καὶ ἐξῆς.

μεθοδικῆς διαιρέσεως τῆς ἱστορίας εἰς τέσσαρας περιόδους καὶ τῆς κατὰ τὰς περιόδους ταύτας ἀναγραφῆς τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τῶν ἀναγομένων εἰς τοὺς χρόνους ἐκάστης βασιλείας, τοῦτο οἶκοθεν δῆλον (1). Ἄλλ' ἐνῶ ἐν τῇ τοιαύτῃ μεθόδῳ τῆς χρονικῆς τῆς ἱστορίας διαιρέσεως αἱ τρεῖς πρῶται μοναρχία ἢ βασιλείαι παρίστανον ἱστορικὰς περιόδους θετικῶς καθορισμένας, καίπερ δυσαναλόγους πρὸς ἀλλήλας κατὰ τὴν ἔντασιν (2), ἡ τετάρτη περίοδος ἦτο ὅλως ἀόριστος ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου (3) ἢ ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ μέλλουσα νὰ διαρκέσῃ μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Οὕτω δὲ διὰ τῆς τετάρτης περιόδου τῆς ἐξερχομένης ὅλως ἐκ τοῦ θετικοῦ ἱστορικοῦ χώρου καὶ ἀποβαλλούσης πᾶσαν ἀναλογίαν πρὸς τὰς λοιπὰς ἐκτεινομένης δὲ εἰς τὸν ἰδεώδη χώρον τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων καὶ βυθιζομένης εἰς τὸ πέλαγος τῶν αἰώνων. ὁλόκληρον τὸ σύστημα ἀπέβαλλε τὸν πρακτικὸν καὶ θετικὸν ἐπιστημονικὸν μεθοδικὸν αὐτοῦ *χακλῆρα*. Ἄλλ' ἐν τῷ τοιοῦτῳ χαρακτηρὶ ἀκριβῶς τοῦ συστήματος ἔκειτο ἡ ἠθικὴ δύναμις καὶ ἡ διὰ ἀρχαίας αὐτοῦ. Οὔτε δὲ ἡ τῷ 1453 ἐπελθοῦσα πτώσις τοῦ ἀνατολικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους οὔτε ἡ μετὰ τοῦ γεγονότος ἐκείνου συμπύπτουσα ἀκμὴ τῆς Ἀναγεννήσεως, ἧς ὁ κυριώτατος χαρακτηρ εἶναι ἀναζωπύρησις τῶν σπουδῶν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ ἐν γένει τῆς κλασικῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς φιλολογίας καὶ ἐντεῦθεν ἡ βαθυτέρα μελέτη τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ, ἐπήνεγκον τὴν κατάλυσιν τοῦ συστήματος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὸν 16^ο αἰῶνα ὁ Ν. Μακκιαβέλης ὁ τολμηρῶς νεωτερίσας περὶ τὰ δόγματα τῆς *πολιτικῆς ἠθικῆς* (ἴδ. σελ. 153) εἰσηγήσατο νεωτερισμὸν τινα καὶ περὶ τὸν καθορισμὸν τῶν χρονικῶν περιόδων τῆς ἱστορίας ὑπαινιξάμενος ὅτι ἀπὸ τῆς μεγάλης μεταναστεύσεως τῶν λαῶν ἀρχεται νέα περίοδος ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ὁ Λῶρεντζ φρονεῖ ὅτι διὰ τοῦ νεωτερισμοῦ τούτου ὁ Μακκιαβέλης εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἱστορίαν, ἀντὶ τῶν μέχρι τοῦδε ἐπικρατουσῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν θεωριῶν, νέαν ὅλως ἀρχὴν καὶ νέον στοιχεῖον, ἀρχὴν καὶ στοιχεῖον τῆς φυσικῆς ἱστορίας, διότι διὰ τῆς «μεγάλης μεταναστεύσεως τῶν λαῶν» εἰσέρχεται εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου, ὡς

(1) Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο ἡ ἀρχὴ τῆς ἱστορίας δὲν καθορίζετο σαφῶς διὰ τῆς πρώτης τῶν βασιλειῶν, τῆς Ἀσσυροβαβυλωνιακῆς δηλονότι βασιλείας, καὶ ὅτι παρὰ τὸ σύστημα τῶν τεσσάρων μοναρχιῶν ἐξηκολούθει ὑφιστάμενον ἐν ταῖς λεπτομερείαις τὸ σύστημα τῶν μνημονευθεισῶν περιόδων, Ἀδάμ, Νῶε, Ἀβραάμ κτλ. Οἱ Βυζαντινοὶ δὲ ἱστοριογράφοι προσέθηκαν εἰς τὸ σύστημα τῶν χρονικῶν τούτων διαιρέσεων καὶ τὴν κτίσιν τῆς Ῥώμης, τὴν μοναρχίαν τοῦ Αὐγούστου, εἶτα δὲ τὴν τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου.

(2) Ἐν τῇ Βαβυλωνιακῇ βασιλείᾳ περιλαμβάνετο ὁλόκληρος ἡ Βαβυλωνιακὴ καὶ Ἀσσυριακὴ ἱστορία (ἀπὸ τῶν μυθευμένων Νεβρώδ^{ος} καὶ Νίνου) χωρὶς νὰ καθορισθῇ σαφῶς ἡ ἀρχὴ ταύτης ὡς ἀρχὴ τῆς ὅλης ἱστορίας τοῦ κόσμου.

(3) Ἰδ. πρώτην σημ.

νέον στοιχεῖον φυσικόν, ἡ Γερμανικὴ φυλὴ. Ἄλλ' οἰαδήποτε κἂν θεωρηθῇ καὶ ὑπὸ ἔποψιν φυσιοῖστορικὴν ἢ σημασία τῆς μεταναστεύσεως τῶν λαῶν καὶ ἡ εἴσοδος τῆς Γερμανικῆς φυλῆς εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἱστορίας, φαίνεται ὅτι ὁ Μακκιαβέλης τὴν σημασίαν τῆς μεταναστεύσεως τῶν λαῶν ἐνόησεν ὑπὸ ἔποψιν καθαρῶς ἱστορικὴν θεωρήσας τὸ γεγονὸς ἐκεῖνο ὡς ἀρχὴν τῆς μεγάλης ἱστορικῆς μεταβολῆς ἐν τῇ ὄψει τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς Εὐρώπης, γονίμως ἐπιδρασάσης ἐπὶ τὴν ἀνάπλασιν τῆς Εὐρώπης μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ἄλλως ὁ Μακκιαβέλης δὲν ἐξήνεγκε τὴν μνημονευθεῖσαν θεωρίαν αὐτοῦ ὡς νέον σύστημα τῆς εἰς περιόδους διαιρέσεως τῆς ἱστορίας, ἀλλ' ὡς ἀπλὴν ἰδέαν, ἧτις δὲν ἐπήνεγκε τὴν μεταβολὴν τοῦ συστήματος τῶν τεσσάρων μοναρχιῶν (1). Τὸ σύστημα τοῦτο ἔπεσε κατ' ὀλίγον ἐν τῇ ἱστορικῇ συνειδήσει τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ κόσμου καὶ τῶν ἱστοριογράφων ἐνεκα τῆς κατὰ μικρὸν παρακμῆς καὶ καταπτώσεως τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ἰδέας τοῦ ἀγίου Ῥωμαϊκοῦ κράτους. Καὶ ἀπὸ τοῦ 16^ο καὶ 17^ο, ἀλλ' ἰδίως ἀπὸ τοῦ 18^ο αἰῶνος, ἐπὶ τῇ Εὐρωπαϊκῇ ἱστορίᾳ γεγονότα ἐξασθενοῦντα καὶ μονοτονῶς ἐκηδενίζοντα τὴν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν σημασίαν τῆς ἰδέας τοῦ ἀγίου Ῥωμαϊκοῦ κράτους. Τὸ καθολικὸν πολιτικὸν σύστημα τῆς Εὐρώπης ἤρχισε νὰ ὑποκύπτῃ εἰς σπουδαίας μεταβολὰς ἀπὸ τοῦ 16^ο μέχρι τοῦ 18^ο αἰῶνος, διὰ τῆς ἐπιδόσεως τοῦ ἐθνικοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ τῆς ἐθνικῆς μοναρχίας παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς. Τὸ θρησκευτικὸν σχίσμα τοῦ 16^ο αἰῶνος ἀνήνεγκε τὴν ἰδέαν τῆς καθολικότητος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐμμέσως δὲ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ τῇ ἐκπροσωπούμενῃ ὑπὸ τοῦ Ῥωμαίου αυτοκράτορος. Μεγάλοι διεθνεῖς πόλεμοι ἐν συναφείᾳ μετὰ τῶν περιστάσεων τούτων παρήγαγον κατὰ μικρὸν τὸ σύστημα τῆς Εὐρωπαϊκῆς τῶν κρατῶν ἰσορροπίας καὶ συμπολιτείας τὸ καθιερωθὲν ἐπισήμως τῷ 1648 διὰ τῆς Βεστφαλικῆς συνθήκης καὶ ἐνισχυθὲν διὰ τῆς ἔκτοτε Εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας. Νεαὶ δὲ παρήχθησαν ἐνταῦθα ἰδέαι πολιτικαὶ καὶ, ἐν ἐντυτέρῳ κύκλῳ, ἱστορικαί. Ἡ ἰδέα καθολικῆς μοναρχίας Χριστιανικῆς ἀποβαλοῦσα πᾶσαν πολιτικὴν σπουδαιότητα θετικὴν ἤρξατο νὰ ἐκλείπῃ καὶ ὡς ἰδέα πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἐκ τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ κόσμου τότε δὲ καὶ τὸ σύστημα τῶν τεσσάρων μεγάλων μοναρχιῶν ὡς μεγάλων περιόδων τῆς ἱστορίας, ὅπερ ἐχρῶντο ἔτι ἄνδρες ὁ Ἰωάννης Σλείδανος (2) (κατὰ τὸν 17^ο αἰῶνα) καὶ ὁ Φραγκίσκος Βάκων (κατὰ τὸν 17^ο καὶ 18^ο αἰῶνα) ἀντεκαταστάθη διὰ τοῦ νέου συστήματος τῆς ἀρχαίας, μεσαιωνικῆς καὶ νέας ἱστορίας.

(1) Ἡ ὅλη σημασία τοῦ νεωτερισμοῦ τοῦ Μακκιαβέλη συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι συγγράφων τὴν ἱστορίαν τῆς Φλωρεντίας (*Istorie Florentine*, κυρίως κατὰ τὰς χρονικὰς περιόδους 1218 - 1492), τὴν ἱστορίαν ταύτην συνάπτει γενικῶς μετὰ τῆς ἱστορίας τῆς Εὐρώπης τῆς ἀρχομένης ἀπὸ τῆς μεταναστεύσεως τῶν λαῶν.

(2) Ὁ Ἰωάννης Σλείδανος ἐξέδωκε τῷ (1556) καὶ πραγματείαν ἰδίαν «Περὶ τῶν τεσσάρων μοναρχιῶν (*De quatuor monarchiis*)». Ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὃν ὁ Wegele (*Gesch der*

Ἀρχαία, μεσαιωνική καὶ νέα ἱστορία.— Ὁ πρῶτος ὅστις κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα κατέλιπε τὸ σύστημα τῶν τεσσάρων μοναρχιῶν ἦτο ὁ Ἰουῆτος Λίππος ὅστις τὴν κατὰ τὸ 1601 ἐκδοθεῖσαν παγκόσμιον ἱστορίαν αὐτοῦ διήρθεσεν οὐχὶ κατὰ τὰς τέσσαρας μοναρχίας, ἀλλὰ κατὰ νέαν τινὰ διαίρεσιν εἰς Ἀνατολικήν, Ἑλληνικήν, Ῥωμαϊκὴν καὶ Βαρβαρικήν· καὶ μετὰ τοῦτον ὁ περιφημὸς Γάλλος Ἰησοῦίτης Πετὰβιος (ἴδε κατωτέρω), ὅστις ἐν τῷ χρονολογικῷ ἔργῳ αὐτοῦ τῷ ἐπιγραφῶ μὲν «Ἀπογραφή τῶν χρόνων (Rationarium temporum)» ἠκολούθησε τὸ σύστημα τῶν ἑξ χρονικῶν περιόδων, περὶ οὗ ἐγένετο λόγος ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (ἴδ. σελ. 242). Μετ' ὀλίγον ὁ Γεώργιος Ὅρν (Horn), πρῶτος οὗτος τὴν ὑπόθεσιν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἐκ τοῦ στενοῦ χώρου τῆς θρησκευτικῆς ιδέας, ἐν ᾧ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον περιορίζετο ἕως τότε, ἐξέτεινεν ἐφ' ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα καὶ πάντα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου ἐθεώρησεν ὡς μέλη μιᾶς καθολικῆς ἱστορικῆς κοινωρίας· εἰσηγήσατο δὲ νέαν διαίρεσιν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας εἰς ἀρχαίαν καὶ νέαν ἐξ ἧς διαιρέσεως προῆλθε καὶ ἡ τῶν τριῶν περιόδων, τοῦ ἀρχαίου κόσμου, τῶν μέσων αἰώνων καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων. Ὁ ὅρος «νέοι χρόνοι» ἢ «νεώτεροι χρόνοι (tempora moderna, modernus νέος ἐκ τοῦ modo = ἄρτι ἔναγχος)» κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς «ἀρχαίους χρόνους» ἢ τὴν «ἀρχαιότητα» εἶχε πολὺ πρότερον καθιερωθῆ ἔν τῃ φιλολογίᾳ ἐπικρατήσας ἤδη ἀπὸ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἐν Ἰταλίᾳ, ἐμμέσως δὲ καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ, νέα τις ἐφάνη περίοδος ἀρχομένη ἐν τῷ τρόπῳ τοῦ διανοεῖσθαι θρησκευτικῶς καὶ πολιτικῶς, καὶ ἡ συνείδησις τοῦ ἐθνικοῦ βίου παρὰ τοῖς Ἰταλοῖς διὰ τῆς ὁσημέραι τελειότερον ἀναπτυσσομένης Ἰταλικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας καθίστατο ἰσχυροτέρα, μεγάλοι δὲ ποιηταί, ὡς ὁ Πετράρχης, ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτῶν ἐξύμνουν τὸ πνεῦμα τῶν «νέων χρόνων», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ τοῦ παρελθόντος. Τοῦτο ἐποίει μετὰ ἕνα καὶ ἡμίσειον αἰῶνα ἐν Γερμανίᾳ ὁ Οὐλερίχος Οὐττεν καθ' ὃν χρόνον ἡ περίοδος τῆς «Ἀναγεννήσεως» μετέδιδε τὰ φῶτα τῶν *νεωτέρων χρόνων* ἀπὸ τῆς Ἰταλίας εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν λοιπὴν Εὐρώπην. Οὕτω κατὰ μικρὸν ἀπὸ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ὁ ὅρος modernus κατέστη ἐν τῇ καθόλου φιλολογίᾳ δηλωτικὸς τοῦ νέου πνευματικοῦ βίου, τῶν νέων ιδεῶν, τῶν *νέων ἔθνων* καὶ τῶν νέων ἀνθρώπων, καὶ ἀπὸ τῆς φιλολογίας εἰσήχθη μετὰ τοιαύτης σημασίας εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν(1). Ὁ Μιχαὴλ de Leone ἐστὶν ὁ πρῶτος καλέσας τὴν *χρονολογίαν* αὐτοῦ

D. Historiogr.) θεωρεῖ ὡς ἑκτακτὸν τι φαινόμενον διὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα καὶ ἀποδίδει αὐτῷ ὡς ἱστορικῆς ιδιότητος, δι' ἧς ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ ἤθελεν ὑπερφηανεῖσθαι ἱστοριογράφος, οἷος ὁ Ῥάγκε, εἶχετο στερεῶς τοῦ συστήματος αἴμα δὲ καὶ τῆς ἠθικῆς θεωρίας τῶν τεσσάρων μοναρχιῶν, φρονῶν ὅτι μετὰ τὸ ἅγιον Ῥωμαϊκὸν κράτος δὲν δύναται νὰ ἰδρῶθῃ ἄλλη παγκόσμιος μοναρχία καὶ ὅτι αὕτη ἦτο ἡ τελευταία. Σημειωτέον ὅτι ὁ Σλειδανὸς ἦτο σύγχρονος καὶ φίλος τοῦ αυτοκράτορος Καρόλου Ε' τοῦ Ἀψβουργικοῦ, ἐφ' οὗ μετὰ νέας λαμπρῶς ἐφαίνετο ἀναξωγογούμενον τὸ ἅγιον Ῥωμαϊκὸν κράτος τοῦ Γερμανικοῦ ἔθνους.

(1) Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ πρῶτος διαιρέσας τὴν ἱστορίαν εἰς ἀρχαίαν καὶ νέαν Γεώργιος

τὴν ἀρχομένην ἀπὸ τῆς μάχης τοῦ Κίτζιγκεν (1525) «χρονικὰ τῶν νεωτέρων ἀνθρώπων (Chronica temporum hominum modernorum)». Ἄλλ' ὁ Μιχαὴλ de Leone διὰ τῆς χρήσεως τοῦ ὀνόματος τούτου δὲν ὑπηνίσσετο διαίρεσιν τινὰ τῆς ὅλης ἱστορίας εἰς ἀρχαίαν καὶ νέαν, ἀλλ' ἐκάλει ἀπλῶς τοὺς χρόνους, ὧν ἔγραφε τὴν ἱστορίαν, νεωτέρους ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἀρχαιότερους χρόνους. Ὡς ὅρον ἱστορικῆς διαιρέσεως μετεχειρίσθη, ὡς ἐρρήθη, τὸ modernus πρῶτος ὁ περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἀκμάσας ἱστοριογράφος Γεώργιος Ὅρν, ὁ συγγραφεὺς τῆς «Κιβωτοῦ τοῦ Νῶε» καὶ τῆς «Πολιτικῆς οἰκονομίας» ἔτι δὲ καὶ τῆς «Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν». Οὗτος διήρθεσε τὴν καθολικὴν ἱστορίαν (universalem historiam) εἰς ἀρχαίαν (antiquam) καὶ νέαν (novam), καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ περιέλαβε παρὰ τὸ πνεῦμα τῆς μέχρι τότε ἐπικρατούσης ιδέας τῆς ἐνότητος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαίων ἔθνων πάντων καὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν τῇ Ἀνατολῇ τῷ 1453 καὶ μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς ἀρχῆς τοῦ Ῥωμύλου Αὐγουστύλου ἐν τῇ Δύσει τῷ 476· ὁμολογῶν, ὅτι ἀπὸ τοῦ 476 μέχρι τοῦ Καρόλου μεγάλου ἐπῆλθεν ἐν τῇ Δύσει διάλειμμα χρόνου, καθ' ὃ δὲν ὑφίστατο αὐτοκρατορία.

Ἄλλ' ὁ νεωτερισμὸς τοῦ Ὅρν ἦτο ἀνώμαλος ὑπὸ ἔποιν χρονολογικῆν· διότι τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀνατολικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους μέχρι τοῦ 1453 περιελάμβανε ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἱστορίᾳ, ἐνῶ τὴν ἀπὸ 476 καὶ ἐντεῦθεν ἱστορίαν τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς διὰ τοῦ Καρόλου ἀνιδρυθείσης Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας τῆς Δύσεως περιελάμβανε ἐν τῇ νέᾳ. Κατ' οὐσίαν ἠδύνατο νὰ ὑπάρχη τις ἴσως λόγος δικαιολογῶν τὴν τοιαύτην διαίρεσιν, διότι τὸ Ἀνατολικὸν Ῥωμαϊκὸν κράτος τὸ καταλυθὲν τῷ 1453 ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐξακολούθησις τῆς ἀρχαίας ἱστορίας, τοῦ ἀρχαίου δηλονότι ἔθνους τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ῥωμαίων, ἐνῶ τὰ ἀπὸ τοῦ 476

γιος Ὅρν (καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Κελλάριος) δὲν μετεχειρίσθη προκειμένου περὶ τῆς νέας ἱστορίας τὸ ὄνομα moderna (historia), ἀλλὰ τὸ nova (historia). Ἄλλ' αὐτὴ ἢ εἰς ἀρχαίαν καὶ νέαν διαίρεσις τῆς ἱστορίας καὶ ἡ καθιέρωσις τοῦ ὀρου *νέα ἱστορία* ἦτο ἀπόρροια τῆς γενικωτέρας σημασίας τῆς δοθείσης εἰς τὴν λέξιν modernus. Ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ ἢ ἐν τῇ ἱστορικῇ φιλολογίᾳ ἐχρήσατο πρῶτος τὴ λέξει modernus ἢ moderny (Ἀγγλιστί) ὁ περιφημὸς Βόλιγβροκ, ὑπουργὸς τῆς βασιλείας Ἄννης τῆς Ἀγγλίας, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος (ἴδ. σελ. 154). Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐν ταῖς «Περὶ τῆς σπουδῆς τῆς ἱστορίας ἐπιστολαῖς (The letters on the study of history)», ὡς ἀρχὴν αὐτῆς λαβὼν τὴν ἀρχὴν τῆς βασιλείας τοῦ Φερδινάνδου τοῦ Καθολικοῦ τῆς Ἀραγωνίας (1488), τὰ τελευταῖα δηλονότι ἔτη τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ὁπότε ἐγένετο ἡ ἀνακάλυψις τῆς Ἀμερικῆς, καὶ διαιρέσας τὴν νέαν ταύτην ἱστορίαν εἰς τρία ἰδιαιτέρα τμήματα 1) ἀπὸ τοῦ 1488 μέχρι τοῦ 1659, ὁπότε ἐγένετο ἡ Πυρηνναϊκὴ εἰρήνη μεταξὺ τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰσπανίας, 2) ἀπὸ τοῦ 1659 μέχρι τοῦ 1688, ὁπότε ἐν Ἀγγλίᾳ ἔπεσεν ἡ δυναστεία τῶν Στουάρτων καὶ 3) τὸ τμήμα τὸ ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ 1688. Διὰ τοὺς ἐκτεθέντας λόγους ὁ Βόλιγβροκ ἐθεωρήθη πληρμελῶς ὑπὸ τινῶν ὡς πρῶτος καθιερώσας τὴν διαίρεσιν τῆς ἱστορίας εἰς ἀρχαίαν καὶ νέαν, ἐνῶ τοῦτο ἐγένετο πρὸ αὐτοῦ διὰ τῶν Ὅρν καὶ Κελλάριου.

ἢ μᾶλλον ἀπὸ τοῦ Δ΄ καὶ Ε΄ αἰῶνος εἰσερχόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Εὐρώπης ἔθνη ἦσαν νέα. Ἀλλὰ καὶ οὕτω ὑπὸ ἔποψιν χρονολογικὴν ἢ χιλιετῆς περίου ἀναδρομικὴ διαφορά ἢ ὑπάρχουσα μεταξὺ τῆς ἀρχαίας ἱστορίας τοῦ 1453 καὶ τῆς νέας ἱστορίας τοῦ 476 ἐφαίνεται λίαν ἀνώμαλος καὶ ἀδικαιολόγητος ὑπὸ ἔποψιν χρονολογικὴν. Τοῦτο νοήσας ὁ Ὅρν, ἐν τῇ δευτέρῃ ἐκδόσει τῶν ἱστορικῶν αὐτοῦ ἔργων νέαν ἐποιήσατο διαίρεσιν τῆς ὕλης ἱστορίας, καθ' ἣν τέλος μὲν τῆς ἀρχαίας ἱστορίας ἐν Ἀνατολῇ ἐθεώρησε τῷ 1453, ἐν τῇ Δύσει δὲ τὸ 476 ἄλλ' ἀρχὴν τῆς νέας ἱστορίας ἐν Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει ἔταξε τὴν αὐτὴν, τὸ 1453 διὰ τὸ τμήμα δὲ τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας τὸ ἀπὸ 476—1453, ὅπερ κατὰ τὴν νέαν διαίρεσιν οὔτε ἐν τῇ ἀρχαίᾳ περιλαμβάνεται ἱστορία οὔτε ἐν τῇ νέᾳ, ἴδιον καθιέρωσεν ὄνομα τὸ τοῦ μέσου (medii) ἅμα δὲ καὶ νεωτέρου (recentioris) αἰῶνος (aevi) (1). Οὕτω ἐγένετο ἡ ἀρχὴ τῆς χρήσεως τοῦ ὄρου «μέσου αἰῶνος» (medii aevi) (2). Ἀλλ' ὁ ὄρος «μέσος καὶ νεώτερος αἰὼν», ὡς ἐποιήσατο χρῆσιν αὐτοῦ ὁ Ὅρν, προκειμένου περὶ τῆς αὐτῆς χρονικῆς περιόδου, εἶχε τι τὸ βεβιασμένον καὶ ἀνώμαλον, ὅπερ ἤρθη μετ' ὀλίγον διὰ νέας διαιρέσεως, ἣν ἐποιήσατο ἀπὸ τοῦ 1685 ὁ Γερμανὸς φιλόλογος καὶ ἱστοριογράφος καὶ καθηγητῆς τῆς ἱστορίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Ἄλλης (ἀπὸ τοῦ 1733) Χριστόφορος Κελλάριος. Οὗτος τὴν ὑπ' αὐτοῦ τῷ 1685 ἐκδοθεῖσαν ἱστορίαν τοῦ ἀρχαίου κόσμου τὴν ἐκτεινομένην μέχρι τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου ἐπέγραψεν ἀπλούστατα «Ἱστορίαν ἀρχαίαν (Historiam antiquam)». Μετὰ τρία δ' ἔτη ἐξέδωκε συνέχειαν τῆς ἱστορίας ταύτης ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἱστορία τοῦ μέσου αἰῶνος (Historia medii aevi)» καὶ μετὰ τινα ἔτη τὴν «Νέαν ἱστορίαν (Historia nova)» περιλαμβάνουσας τὰ τοῦ ΙΓ' καὶ ΙΖ' αἰῶνος γεγονότα οὕτω ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΖ' αἰῶνος καθιερώθη νέον σύστημα διαιρέσεως τῆς ἱστορίας ἐπικρατήσαν τοῦ τέως ἰσχύοντος συστήματος τῶν τεσσάρων μοναρχιῶν, ὅπερ, ἀποβαλὼν τὴν ἐσωτερικὴν ἰδεώδη θρησκευτικὴν ἠθικὴν ἔννοιαν, ὑπὸ ἔποψιν μεθοδικὴν εἶχε καταστῆ κενὸν πάσης ἐννοίας, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν τετάρτην βασιλείαν, τὴν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, τὴν μέλουσαν νὰ διαρκῆσθαι μέχρι συντελείας αἰῶνων. Ὁ νέος

(1) Τὸ μνημονευθὲν τμήμα τῆς ἱστορίας ἐπιγράφεται «Imperia et regna medii et recentioris aevi, quae hodieque supersunt et durant».

(2) Ὅσον ἀφορᾷ τὴν χρῆσιν τῶν λέξεων (μεσος = medius καὶ αἰὼν = aevus), ὁ νεωτερισμὸς ἐγένετο μᾶλλον περὶ τὴν δευτέραν (αἰὼν, aevus), διότι τοῦ medius ἢ χρῆσις εἶχε καθιερωθῆ ἐν τῇ φιλολογίᾳ ἔτι πρότερον ὑπὸ τοῦ Δουκαγγίου, προκειμένου περὶ τῶν διαφόρων περιόδων τῆς Λατινικῆς γλώσσης εἰς χρονικὰς περιόδους (latinitas antiqua, media infima). Ἀλλ' ἡ λέξις αἰὼν = aevus νῦν τὸ πρῶτον ἔλαβε σημασίαν μεγάλης χρονικῆς περιόδου, ἐν ἣ σημασίᾳ ἐχρῶντο πρότερον ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ τῇ λέξει aetas (ἴδ. σελ. 226).

πολιτικὸς βίος τῆς Εὐρώπης καὶ αἱ νέα ἰδέαι αἱ πολιτικαὶ καὶ αἱ ἱστορικαὶ ἀπῆ-
τουν νέαν διαίρεσιν τῆς ἱστορίας καὶ διὰ τοῦτο ἐπεκράτησε κατὰ μικρὸν τὸ νέον
τῆς τριττῆς διαιρέσεως σύστημα. Ἀλλὰ τὸ σύστημα τῶν «τεσσάρων μοναρχιῶν»
εὔρε θιασώτας ὑπερμάχους καὶ μετὰ τὴν καθιέρωσιν τοῦ νέου συστήματος, ὑπῆρ-
ξαν δὲ καὶ συγγραφεῖς κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ ΙΗ' αἰῶνος θερμοῦς
ὑπερασπίζοντες τὸ σύστημα ἐκεῖνο (1).

Ἐν τούτοις καὶ ἡ νέα διαίρεσις δὲν ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν σπουδαίαν ὑπὸ πάντων
τῶν μεγάλων ἱστορικῶν τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος αἰῶνος. Οἱ δύο μεγάλοι
περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος ἀκμάσαντες
ἱστοριογράφοι τῆς Γοτιγγείου Σχολῆς, ὁ Γάττερορ καὶ ὁ Σλέτζερ, ἐφήρμοσαν τὸ
τὸ νέον σύστημα τροποποιούμενον ἐν πολλοῖς οὐχὶ μετὰ πάσης τῆς ἀκριβείας
τῶν ὄρων καὶ τῶν χρονικῶν διαιρέσεων (2). Ἀλλ' ὁ πολλάκις μνημονευθεὶς ὑφ'
ἡμῶν I. Μύλλερορ οὐδεμίαν ἐποιήσατο χρῆσιν οὐδὲ τῆς νέας διαιρέσεως συγγρά-
ψας τὴν ὅλην παγκόσμιον ἱστορίαν αὐτοῦ ἐν βιβλίοις 24, ἐφαρμόσας οὕτω, ὡς
ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ὁ Ῥάγκε, μᾶλλον τὴν διαίρεσιν τὴν «κατὰ περιοχὰς»
ἢ τὴν τῆς χρονικῆς ἀκολουθίας (ἴδ. σελ. 223). Μόνον ὀλίγοι σπουδαῖοι ἱστορικοὶ
τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, ὡς ὁ Σλόσσερ, Ῥόττεκ, Οὐηβῆρορ, ἠκολούθησαν τὸ νέον σύ-
στημα, ὅπως καθιερώθη ὑπὸ τοῦ Κελλάριου, κατὰ τὰς γενικὰς αὐτοῦ διαιρέσεις.
Ὅ,τι δ' ἀφορᾷ εἰς τὰ ὅρια τῶν τριῶν τμημάτων, εἰς ἃ διαιρεῖται ἡ ἱστορία κατὰ
τὸ σύστημα ἐκεῖνο, τοῦτο εἰς οὐδένα σπουδαῖον ἱστορικὸν ἔδωκεν ἀφορμὴν θεω-
ριῶν ἢ συζητήσεων. Κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα ἐν τοῖς διδακτικοῖς ἰδίως ἐγχειριδίοις
τῆς ἱστορίας ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια ὡς ὄριον τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς μεσαιω-
νικῆς ἱστορίας νὰ θεωρῆται τὸ ἔτος 476 μ. Χ. ὡς τέλος δῆθεν τοῦ δυτικοῦ Ῥω-
μαϊκοῦ κράτους(3), εἰ καὶ οὐδεὶς σχεδὸν τῶν σπουδαιοτέρων τοῦ αἰῶνος τούτου

(1) Οὕτω ὁ καθηγητῆς I. Jan ἐν ἔτει 1712 ἐδημοσίευσεν πραγματείαν «περὶ τῶν τεσσάρων μοναρχιῶν (De IV Mondarchiis)», ἐν ἣ ὑπερήσπιζε τὸ σύστημα τοῦ ἐναντίου τῆς νέας τριττῆς διαιρέσεως. Ἡ πραγματεία αὕτη ἐξεδόθη καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Jan (1728) ἐπεξεργασμένη. Ἐπι καὶ περὶ τὰ τέλη δὲ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ὁ ἱστορικὸς C. Breyer ἐδημοσίευσεν αὐτὴν ἐκ νέου πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ συστήματος τῶν τεσσάρων μοναρχιῶν. ἴδ. Wegele Geschichte der D. Historiographie σελ. 416 σημ. 3.

(2) Ὁ Γάττερορ τὴν διαίρεσιν τῆς ἱστορίας εἰς ἀρχαίαν καὶ νέαν ἢ εἰς ἀρχαίαν, μέσην (οὐχὶ τοῦ μέσου αἰῶνος) καὶ νέαν θεωρεῖ ἀπλῶς ὡς μίαν τῶν πολλῶν τῆς ἱστορίας κατ' εἶδος καὶ κατὰ χρονικὴν ἀκολουθίαν διαιρέσεων ὁ δὲ Σλέτζερ ἀρχαίαν μὲν ἱστορίαν ὠνόμασε τὴν μέχρι τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου (περὶ τὰ τέλη τοῦ Δ' μ. Χ. αἰῶνος), νέαν τὴν ἀπὸ Θεοδοσίου μέχρι ἀνακαλύψεως τῆς Ἀμερικῆς (492) καὶ νεωτάτην τὴν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ἀρχομένην.

(3) Ὅτι τὸ γεγονὸς τοῦτο τὴν ἀποδιομένην αὐτῷ σημασίαν μεγάλου ἱστορικοῦ γεγονότος οὐδὲ σημαίνει κυρίως τὴν κατάλυσιν τοῦ δυτικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἢ τὴν κατάλυσιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐν τῇ Δύσει, περὶ τούτου γενήσεται λόγος ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῆς ἱστορίας, εἰς ὃ ἀνήκει ἢ τοῦ γεγονότος ἀφήγησις.

ἱστορικῶν ἔταξε τὸ γεγονός τοῦτο ὡς τέλος τῆς ἀρχαίας ἱστορίας(1). Ὡς ὄριον δὲ μεταξὺ τῆς μέσης καὶ τῆς νέας ἱστορίας ἄλλοι μὲν ἔταξαν τὸ ἔτος τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453), ἄλλοι τὸ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς Ἀμερικῆς(1492) καὶ ἄλλοι τὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Λουθηρου ὡς μεταρρυθμιστοῦ (1517). Πολὺ ὀλιγώτερον συμφωνοῦσιν οἱ διάφοροι ἱστοριογράφοι ὡς πρὸς τὰς ὑποδιαίρεσεις τῶν τριῶν μεγάλων τμημάτων.

Καθὰ εἶπομεν, ὁ Ῥάγκε, ἐν τῇ συγγραφῇ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας αὐτοῦ οὐδὲν ἠκολούθησε χρονικῆς διαιρέσεως σύστημα, διαιρέσας ἀπλῶς τὴν ἱστορίαν εἰς *μέρη*, (Theile) καὶ *τμήματα* (Abtheilungen) καὶ *κεφάλαια*, καὶ ἐφαρμόσας οὕτω τὸ σύστημα τῆς κατὰ περιοχὰς διαιρέσεως. Ἡ παγκόσμιος ἱστορία, ὡς ἀντιλαμβάνεται ὁ Ῥάγκε τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας ταύτης, καὶ κατὰ τὴν ἔκτασιν, ἦν δίδει αὐτῇ, (ἴδ. σελ. 162) ἀποτελεῖ, καθὰ φρονεῖ ὁ ἱστορικὸς οὗτος, περιόδον ἀποκλείουσαν πάσας τὰς διαιρέσεις τοῦ προτέρου συστήματος. Κατὰ τὸν Ῥάγκε, ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ καὶ διαδοχῇ τῶν μεγάλων κρατῶν καὶ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ, ἀναπτύσσεται ἡ ἰδέα τῆς τοιαύτης ἱστορίας οὐχὶ μὲν ἄνευ ἀγώνων, ἀλλὰ καὶ ἐν συνειδήσει τῆς ἐσωτερικῆς συνοχῆς καὶ ἀκολουθίας. Μεταξὺ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων λαῶν (τῶν ἀνηκόντων, ἐννοεῖται πάντοτε, εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν κατὰ τὴν περιοχὴν τὴν δοθεῖσαν αὐτῇ ὑπὸ τοῦ Ῥάγκε), μεταξὺ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς καὶ μεταξὺ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νεωτέρας πολιτείας ὑπάρχουσιν ἀπλῶς ἀντιθέσεις οὐχὶ ἀσυμβίβαστοι, εὐδεμία δὲ κοσμοϊστορικῆ ἀντίθεσις χωρίζουσα ἀπ' ἀλλήλων ὀλοκλήρους κόσμους ἱστορικοῦς. Διαιρέσεις τοιαῦται, οἷαι αἱ χωρίζουσαι τὴν ἱστορίαν εἰς κόσμους ἀπ' ἀλλήλων χωριζομένους, παρακωλύουσι μᾶλλον, κατὰ τὸν Ῥάγκε, ἢ προάγουσι τὴν ἐλευθέραν ἐνέργειαν τοῦ πνεύματος ἐν τῷ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν πραγμάτων καὶ νοεῖν αὐτὰ ἐν τῇ ἐνότητι αὐτῶν' εἰσὶ δὲ σταθμοὶ ἀνθαιρέτως παρεμβαλλόμενοι εἰς τὴν πορείαν τοῦ παρατηρητοῦ(2) μόνην ἀξίαν ἔχοντες ὅτι παρέχουσιν ἴσως τῷ ὀδοιπόρῳ βακτηρίαν βοηθητικὴν ἐν τῇ περαιτέρῳ πορείᾳ. Ὁ Ῥάγκε δὲ ἀμφισβητεῖ τὴν ἀνάγκην τῆς διαιρέσεως τῆς ἱστορίας, οὐδ' ὡς μέτρον διαιρέσεως θεωρεῖ ἀπλῶς τὸ ἐξωτερικὸν μέγεθος τῶν περιόδων, τούναντίον δὲ φρονεῖ ὅτι ἐν

(1) Τοῦ Σλόσερ ἡ ἀρχαία ἱστορία ἐκτείνεται μέχρι τοῦ δευτέρου ἡμίσεως τοῦ 5' μ. Χ. αἰῶνος, ὅποτε οἱ Λομβαρδοὶ κατέλαβον τὴν ἄνω Ἰταλίαν. Ὁ Ῥόττεκ ὡς ἀρχὴν τοῦ μέσου αἰῶνος θεωρεῖ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου (396). Ὁ Οὐηβῆρος τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν ἐκτείνει ἀπλῶς μέχρι τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου.

(2) Πρβλ. ὅσα ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς (περὶ Θουκ χαρακτῆρ. § 8') γράφει κατακρίναν τὴν ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου ἐφαρμοζομένην μέθοδον τοῦ διαιρεῖν τὰ γεγονότα καθ' ἀπλὴν ἀκολουθίαν χρονικὴν (κατὰ θέρος καὶ χειμῶνα) λέγων περὶ τῶν ἀτοπημάτων τῶν ἐκ τῆς πλημμελούς καθόλου διαιρέσεως προερχομένων (σελ. 149 σημ. 3). Ἴδε ὅσα λέγει ὁ Διόδωρος περὶ τῆς ἀπαιτουμένης ἐν τῇ καθολικῇ ἱστορίᾳ συνοχῆς καὶ ἐνότητος τῆς ἀφηγήσεως σελ. 150.

τῇ διαιρέσει τῶν κεφαλαίων ὡς βάσις πρέπει νὰ λαμβάνωνται τὰ σημεῖα τὰ ἐξέχοντα διὰ τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν αὐτῶν, ἀλλ' ἡ διαίρεσις δὲν πρέπει νὰ ἐπιδορᾷ μηδαμῶς ἐπὶ τὴν ἀντίληψιν καὶ νόησιν, κρίσιν καὶ ἔρευναν τῶν πραγμάτων ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῶν ἐνότητι.

Ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ Ῥάγκε θεωρίας καὶ ἐκ τῶν εἰρημένων πάντων ἐξάγονται δύο τινά: α') ὅτι ἡ ἐνότης τῆς ἱστορικῆς ἐκθέσεως ἢ ἀφηγήσεως ἢ ἐρειδομένη ἐπὶ τῆς ἀδιακόπου ἐνότητος τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως δὲν ἀποκλείει τὴν διαιρέσιν τῆς ἱστορίας τὴν ἔχουσαν βάσιν μεθοδικὴν καὶ ἀποβλέπουσαν εἰς τὴν σκόπιμον μεθοδικὴν ἀντίληψιν τῶν ἐκτιθεμένων (1), β') ὅτι οἰαδήποτε διαίρεσις ἔχει ἀξίαν μόνον σχετικὴν. Τούτου οὕτως ἔχοντος τὸ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐπικρατήσαν σύστημα τῶν τριῶν περιόδων (2), παρ' ὅλας τὰς κατὰ μέρος πλημμελείας αὐτοῦ, δύναται νὰ παρέχη γενικὴν τινα βάσιν διαιρέσεως τῆς ἱστορίας, καταλειπομένης πάσης ἐλευθερίας εἰς τὸν ἱστοριογράφον ὡς πρὸς τὸν προσδιορισμὸν τῶν ὁρίων τῶν περιόδων ἤτοι τῶν σημείων τῆς μεταβάσεως ἀπὸ περιόδου εἰς περίοδον καὶ ὡς πρὸς τὴν ὑποδιαίρεσιν ἐκάστης περιόδου. Ὁμολογητέον δὲ ὅτι παρὰ τὰς μνημονευθείσας πλημμελείας (3) τὸ σύστημα τοῦτο ἔχει καὶ τὸ πλεονέκτημα ὅτι αἱ τρεῖς ῥηθεῖσαι περίοδοι ἐν τῇ

(1) Πρβλ. Διον. Ἀλικ. Ἐπιστ. πρὸς Γν. Πομπ. § γ' «Ἔργον ἐστὶν ἱστορικὸν διελέσθαι τε καὶ τάξει τῶν δηλουμένων ἕκαστον ἐν ᾧ δεῖ τόπων».

(2) Εἰς τὰς τρεῖς περιόδους προσθέτουσι συνήθως νῦν καὶ τετάρτην, τὴν ἀπὸ τοῦ 1789 (τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως) ἀρχομένην, ἣν καλοῦσιν ἱστορίαν νεωτάτην ἢ ἱστορίαν τῶν νεωτάτων χρόνων.

(3) Δύο εἰσὶν αἱ κυριώταται πλημμελειαί, ἅς μέφονται κατὰ τοῦ συστήματος: 1) ὅτι ὡς βάσιν τῆς διαιρέσεως λαμβάνει τὴν ἱστορίαν τῶν Εὐρωπαϊκῶν μόνων λαῶν καὶ 2) ὅτι προδικάζει τὸ μέλλον διὰ τῶν ὄρων *μέση*, *νέα*, ἐνῶ τὸ μέλλον εἶναι ἀχανές καὶ τὸ νῦν *νέον* μετὰ τινα χρόνον καθίσταται *ἀρχαῖον* οὐχὶ ἀπλῶς διὰ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ἐνδεχομένων νὰ προέλθωσι μεγάλων ἐν τῷ μέλλοντι μεταβολῶν, δι' ὧν νέα δύναται νὰ δημιουργηθῇ περίοδος ἱστορικῶ βίου. Ἡ πρώτη πλημμελία αἴρεται διδομένης εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν τῆς περιοχῆς τῆς ὑπὸ τοῦ Ῥάγκε ὀριζομένης. Ἀλλὰ καὶ εὐρυτάτης διδομένης περιοχῆς εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν καὶ περιλαμβανούσης ταύτης πάντων τῶν λαῶν τὰς ἱστορίας, τὸ σύστημα τῆς τριττῆς διαιρέσεως δύναται νὰ ἐπεκταθῇ ἐπὶ τὴν ἱστορίαν τῶν μὴ Εὐρωπαϊκῶν λαῶν ὡς σύστημα διαιρέσεως ἀπλῶς χρονικῆς, οὐδαμῶς κωλῶν τὴν ἐκτὸς τῶν μεγάλων ἐκείνων χρονικῶν περιόδων σκοπιμώτερον καὶ πρὸς τὰς ἀληθεῖς περιόδους τοῦ ἱστορικῶ βίου συμφωνότερον διαιρέσιν τῆς ἱστορίας ἐκάστου μὴ Εὐρωπαϊκοῦ λαοῦ. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν δευτέραν πλημμελίαν, ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσωμεν ἀπλῶς ὅτι ἡ ἀξία τοῦ συστήματος εἶναι σχετικὴ, ἀφορῶσα μόνον τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον καὶ ὅτι οὐδὲν θετικὸν σύστημα διαιρέσεως χρονικῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ δύναται νὰ προνοήσῃ περὶ τοῦ ἀχανοῦς μέλλοντος, ὅπερ, ὅπως ἐξ ἑαυτοῦ παράγει τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, οὕτω παράγει καὶ τὰς νέας διαιρέσεις προσθέτον νέας περιόδους καὶ δημιουργοῦν ἐντεῦθεν νέον σύστημα διαιρέσεως ὑπὸ τοῦ χρόνου καὶ τῶν πραγμάτων δεικνύμενον.

Εὐρωπαϊκῇ τοῦλάχιστον ἱστορίᾳ εἰκονίζουσιν, ὑπὸ γενικὴν ὄψιν, τρεῖς φάσεις ἢ περιόδους τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς Εὐρώπης ἀπ' ἀλλήλων παραγομένας καὶ ἐσωτερικῶς πρὸς ἀλλήλας συνημμένας, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἱστορικὴν αὐτῶν ὄψιν καὶ ἐκδήλωσιν διαφερούσας ἀλλήλων. Ἡ πρώτη περίοδος εἰκονίζει τὸν Ἑλληνορωμαϊκὸν κόσμον τὸν ἐν τῇ ἐξελίξει αὐτοῦ ἀπολήξαντα εἰς τὸν Χριστιανισμόν· ἡ δευτέρα παρίστησιν ἡμῖν τὴν πρώτην περίοδον τοῦ νέου Εὐρωπαϊκοῦ βίου, ἐν ἣ πρωταγωνιστοῦσιν οἱ Γερμανολατινικοὶ λαοί· ἡ δὲ τρίτη τὴν ἀκμὴν τοῦ βίου τούτου. Δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι προτιμότερον παντὸς ἄλλου, διότι καὶ εἰς τὴν ἐθνικὴν ἱστορίαν ἐφαρμοζόμενον ἐξημενεύει ἄριστα τὰς τρεῖς περιόδους τοῦ ἐθνικοῦ βίου: τὸ ἀρχαῖον Ἑλληνικόν, τὸ Χριστιανικόν Ἑλληνικόν τοῦ Βυζαντίου καὶ τὸ Ἑλληνικόν, τὸ νεώτερον, ὃ δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν Ἑλληνικὸν Εὐρωπαϊκόν (1). Διὰ τοὺς λόγους τούτους καὶ διότι ἐπικρατεῖ ἔτι παρὰ πολλοῖς ἐν Εὐρώπῃ τὸ σύστημα τῆς τριττῆς διαιρέσεως, ἐν τῇ καθολικῇ ἡμῶν ἱστορίᾳ θέλομεν ἀκολουθήσει τὸ σύστημα τοῦτο ὑπὸ τὰς γενικὰς αὐτοῦ ἐπόψεις (2), χρώμενοι πάσῃ ἐλευθερίᾳ ἐν τῇ ἐξεργασίᾳ καὶ ταῖς ὑποδιαίρεσιν καὶ ἐν τοῖς προσδιορισμοῖς τῶν ὁρίων ἐκάστης περιόδου.

(1) Ἰδ. ἡμετέραν Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως (ἱστ. ἸΘ' αἰῶνος Τόμ. Β' σελ. 16).

(2) Αἱ ἐν τῷ παρόντι αἰῶνι ὑπὸ τινων φιλοσόφων, ἰδίως ὑπὸ τοῦ Ἐγέλου, γενόμενα ἀπόπειραι πρὸς προσδιορισμὸν ἀπολύτων περιόδων, ὡς ἐξετάζουσαι τὸν ἱστορικὸν βίον ἐξ ἀπόψεως ὄλων φιλοσοφικῆς δὲν δύνανται νὰ ἔχωσι σπουδαίαν σημασίαν ἐν τῷ θετικῷ ἐδάφει τῆς ἱστορίας. Ἐσχάτως ὁ Λῶρεντζ προέτεινε νέαν βάσιν χρονικῆς διαιρέσεως φυσικῆς τῆς ἱστορίας διὰ τῶν αἰώνων καὶ γενεῶν. Κατὰ τὸν Λῶρεντζ (Geschichtswissenschaft σελ. 279—299) ὁ αἰὼν, ἦτοι 100 ἔτη, ὡς περιέχων, καθὰ λέγει ὁ Ἡρόδοτος, τρεῖς γενεάς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς βᾶσις φυσικῆς διαιρέσεως τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, διότι ἀποτελεῖ χρονολογικὴν ἐκφρασιν διὰ τὴν πνευματικὴν καὶ ὕλικὴν συνάφειαν καὶ συνειρημὸν τριῶν ἀνθρωπίνων γενεῶν. Τὰ 100 ἔτη ἀποτελοῦντα τὸν μέσον ὄρον τῆς διαρκείας τριῶν γενεῶν ἀπαρτίζουσι πνευματικὴν τινα ἱστορικὴν ἐνότητα, ἧρα καὶ ἱστορικὴν περίοδον ἰδίαν, ἧτις δύναται νὰ θεωρηθῇ μέτρον τῆς χρονικῆς διαιρέσεως τῆς ἱστορίας. Ἀλλὰ τὸ μέτρον τοῦτο, προκειμένου περὶ μακρᾶς σειρᾶς ἱστορικῶν γεγονότων, εἶναι λίαν μικρὸν. Διὰ τοῦτο ὡς μέτρον ἐνότητος ἱστορικῆς ἐν εὐρυτέρῳ κύκλῳ προτείνει τὴν περίοδον 300 ἐτῶν, ὡς μέγιστον δὲ μέτρον τὴν περίοδον 600 ἐτῶν. Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι, κατὰ τὸν Λῶρεντζ, δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς μέτρον ἐνότητος ἱστορικῆς, οὐχὶ ἀπλῶς διότι εἶναι πολλαπλάσιοι τῶν 100 ἐτῶν, ἀλλὰ διότι εἶναι οἱ ἄμειστοι ὄροι χρονικῶν περιόδων, ἦτοι ἀριθμῶν ἐτῶν, ἐν οἷς πραγματοποιεῖται ἰδέα τις ἱστορικῆ ἐν εὐρυτέρῳ ἐξελίξει καὶ εὐρυτέρῳ συναφείᾳ ἱστορικῇ. Ὁ Λῶρεντζ διὰ πολλῶν παραδειγμάτων ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς ἄλλης ἱστορίας πειρᾶται ν' ἀποδείξῃ ὅτι αἱ τοιαῦτα χρονολογικὰ περίοδοι 100, 300 καὶ 600 ἐτῶν ἀποτελοῦσι περιόδους ἱστορικῆς ἀναπτύξεως. Ἄλλ' αἱ

8. Πηγὰί τῆς ἱστορίας.

Ἡ ἱστορία, ὡς εἶπομεν ἀντικείμενον ἔχει τὸν ἀνθρώπινον βίον τὸν ἐν χρόνῳ διὰ τῆς ἀναπτύξεως, ἐξελίξεως καὶ ποικίλης διαμορφώσεως τῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως παραγόμενον. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη ἐξέλιξις καὶ διαμόρφωσις τελουμένη ἐν χρόνῳ δὲν παρίσταται διαρκῶς ἐν τῇ καθολικῇ αὐτῆς εἰκόνι διὰ τοῦ χώρου οὐδ' ὑποπίπτει ὑπὸ τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν πείραν τοῦ ἐρευνητοῦ, ὅπως ὁ κόσμος ὁ φυσικὸς καὶ ὁ ἀνθρώπος ὁ φυσικὸς, οἵτινες διεπόμενοι οὐχὶ δι' ἐλευθέρας θελήσεως καὶ κινήσεως ὡς ὁ ἀνθρώπος ὁ λογικὸς, ἀλλὰ διὰ νόμων κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῶν ἐκδήλωσιν διαρκῶν καὶ ἀναλλοιώτων, παρέχουσιν ἐν χώρῳ ὕλην εἰς τὴν πείραν καὶ ἐρευναν τῆς φύσεως. Ἄλλ' ἡ ἱστορία ἀπορρέει μὲν ἀπὸ τῶν ἀναλλοιώτων νόμων τῆς λογικῆς καὶ πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἐξελίσσεται καὶ πραγματοποιεῖται διὰ τῆς θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου τῆς ποικίλης μεταβαλλομένης ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν θεμελιωδῶν ἐκείνων νόμων τῆς ἀνθρωπίνης λογικῆς φύσεως, καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ παραστήσῃ τὸν ὅλον βίον ἐν οἴφδηποτε χώρῳ, ἀλλ' εἰκονίζει αὐτὸν ἐν τῇ ἀτέρμονι σειρᾷ τοῦ χρόνου. Ἡ πείρα ἢ ἀνθρωπίνῃ δύναται νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸν χρόνον οὐχὶ διὰ τῆς αἰσθήσεως, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀναμνήσεως ἢ δὲ ἀνάμνησις τότε μόνον δύναται νὰ παρέχῃ ὕλην εἰς τὴν ἐρευναν τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος, ὅταν αὐτὴ ἢ ἀνθρωπότης ἐργάζηται πρὸς συναφῆ διατήρησιν τῶν ἀναμνήσεων καὶ πρὸς διηγετικὴ ἀπὸ γενεῶν εἰς γενεάς μετὰδοσιν τῶν ὅσα εἶδε καὶ ἐπραξεν ἐκάστη γενεά. Ἡ μετὰδοσις αὕτη τοῦ ὕλικου τῆς ἱστορίας ἢ γινομένη ἐν συνειδήσει εἴτε καὶ ἄνευ συνειδήσεως τῶν μεταδιδόντων (1) τελεῖται κατὰ τρόπους ποικίλους ἀναλόγως τῶν δια-

θεωρίαι αὐται περὶ φυσικῶν χρονολογικῶν περιόδων ἱστορικῶν δὲν εἶναι πειστικαὶ καὶ ἐλέγχονται διὰ μακρῶν ὑπὸ τοῦ Βερννχάιμ (Lithrb. der H.M. σελ. 64—67).

(1) Τὸ ὕλικόν τοῦτο ὁ Δροῦσεν (Histor. σελ. 14) διακρίνει εἰς δύο εἶδη καὶ τάξεις: 1) Τὰ λείψανα τοῦ παρελθόντος, ὅσα διατηρηθέντα μέχρι τοῦ παρόντος φέρουσιν ἐν ἑαυτοῖς τὸν τύπον καὶ τὴν ἄμεσον ὄψιν τοῦ παρελθόντος· τοιαῦτα λείψανα εἶναι α') τεχνικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ ἔργα (ὀδοί, ἀγροί, οἰκοδομαί, ναοί, ἀγάλματα, εἰκόνες κτλ.)· β') καταστάσεις ἠθικῶν κοινοτήτων (ἦθη καὶ ἔθιμα, νόμοι πολιτικοί, θρησκευτικαὶ διατάξεις) ἢ λείψανα παριστῶντα διανοήματα καὶ γνώσεις καὶ οἰανδήποτε πνευματικὴν ἐνέργειαν (φιλοσοφήματα, φιλολογικά, μυθολογικά καὶ ἱστορικά ἔργα ὡς προϊόντα τῶν χρόνων αὐτῶν καὶ μόνον χάριν τῶν χρόνων ἐκείνων γεγραμμένα) ἢ ἔγγραφα δημοσίας ὑπηρεσίας (ἀλληλογραφίαι, λογιστικοὶ πίνακες, ἀρχεῖα παντὸς εἶδους). Ἐν τοῖς τοιούτοις λειψάνοις τοῦ παρελθόντος δὲν ὑπάρχει ἡ ἰδέα τῆς παραδόσεως, ἦτοι οἱ καταλιπόντες ταῦτα ἐκ τοῦ παρελθόντος εἰς τὸ παρὸν δὲν ἀπέβλεπον εἰς τὴν δι' αὐτῶν διατήρησιν τοῦ παρελθόντος ἐν τῇ μνήμῃ τοῦ παρόντος· παρέδωσαν ταῦτα ἀπλῶς εἰς τὴν ἱστορίαν, οὐχὶ δὲ εἰς τὴν ἱστορικὴν συνείδησιν τῶν ἐπιγινόμενων. 2) Τὰ λείψανα ἐκείνα, ὅσα ἐξ ἀρχῆς παρεδόθησαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς διατηρήσεως τῆς μνήμης τοῦ παρελθόντος ἢ πρὸς ὧν τὴν παραγωγὴν

φόρων βαθμῶν τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου. Πάντα δὲ τὰ οὕτω μεταδιδόμενα ἀποτελοῦσι τὰς πηγὰς τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, διότι ἐκ τούτων ὥσπερ ἐκ πηγῶν ἀρρούμενος ὁ ἐρευνητὴς τὸ ὕλικόν ἐκτίθησι καὶ ἐξεργάζεται τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ. Ὡστε τὸ πρῶτον ἔργον τοῦ ἐρευνητοῦ εἶναι νὰ εὕρῃ τὰς πηγὰς ταύτας, καὶ τὸ ἔργον τοῦτο τὸ ἀποτελοῦν ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ τὴν τέχνην ἢ τὴν μέθοδον τὴν καλουμένην *εὐρετικὴν* (Heuristik) εἶναι τὸ παραβαλλόμενον ὑπὸ τοῦ Νειβούρου πρὸς «τὴν τέχνην τοῦ μεταλλευτοῦ τὴν διεξαγομένην ὑπὸ τὴν γῆν»

Αἱ πηγαί, ὡς εἶπομεν εἰσὶ πολλαὶ καὶ πολλῶν εἰδῶν. Κυρίως εἰπεῖν πάντα τὰ μνημεῖα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου τὰ προερχόμενα ἐκ τῆς πνευματικῆς δράσεως εἰσὶ μνημεῖα ἱστορικὰ καὶ κατ' ἀκολουθίαν πηγαὶ τῆς ἱστορίας. Πᾶσα ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη, πάντα τὰ μνημεῖα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν τεχνῶν, εἴτε βιομήχανοι εἰσὶν αὐταὶ εἴτε τέχναι καλαί, πᾶσα ἡ θεολογία καὶ φιλολογία, ἡ φιλοσοφία καὶ πᾶσα τέλος γνῶσις ἀνθρωπίνῃ καὶ πᾶν προῖόν πνευματικῆς ἀναπτύξεως ἢ δράσεως, ἡ θρησκεία καὶ οἱ θρησκευτικοὶ θεσμοί, ἡ πολιτεία καὶ οἱ πολιτικοὶ νόμοι, ἐφ' ὅσον διατηροῦνται καὶ κρατοῦσιν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωσίᾳ ἢ καὶ ἀπλῶς διατηροῦνται ἐν τῇ μνήμῃ τῶν γενεῶν εἴτε διὰ προφορικῶν παραδόσεων ἀπὸ στόματος εἰς στόμα καὶ ἀπὸ ἀκοῆς εἰς ἀκοὴν παραδιδόμενων, εἴτε ἐν συγγραφαῖς καὶ βιβλίοις καὶ ἐν ἐπιγραφαῖς, εἰσὶ πηγαὶ τῆς ἱστορίας. Πρὸς τούτοις οἰκογενειακὰ καὶ γενεολογικὰ ὀνόματα καὶ προσωνυμίας καὶ παραδόσεις οἰκόσημα ἔθνοςσημα, σημαῖαι, νομίσματα ὄργανα πολεμικά, ὄπλα, στολαὶ καὶ τέλος πᾶν, ὅ,τι ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ πνευματικῇ δράσει καὶ ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ παραχθὲν μένει ὡς μνημεῖον τοῦ παρελθόντος, εἶναι πηγὴ ἱστορίας. Ἀλλὰ τὰς σπουδαιότητας πηγὰς ἀποτελοῦσιν αἱ ἀναμνήσεις μεταδιδόμεναι διὰ τῶν προφορικῶν ἢ ἐγγράφων λόγων ἢ παραδόσεων. Τοιαῦτα πηγαὶ εἶναι συγγράμματα ἱστορικά, δημόσια ἔγγραφα, παραδόσεις δημῶδεις, ἄσματα δημοτικὰ ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ

συντελέσεν ὁ σκοπὸς τῆς ἀναμνήσεως, οἷα εἶναι τὰ ἔγγραφα τὰ σκοποῦντα νὰ μαρτυρήσωσιν ἐν τῷ μέλλοντι τὴν ἐπιτέλεσιν ἔργου τινὸς (ἐπιγραφαί, νομισματοσῆμα, ὑπὸ τινος δ' ἐπόψεως καὶ νομίσματα, καὶ καθόλου πᾶν ἀναμνηστικὸν σημεῖον ἢ σύμβολον καὶ αὐταὶ αἱ στήλαι ὁρίων, αἱ προσωνυμίας αἱ τιμητικαί, τὰ οἰκόσημα, ὀνόματα κτλ.). Τὰ τοιαῦτα λείψανα ὁ Δρόυσεν καλεῖ ἰδίως *πηγὰς*, ἥτοι πράγματα τοῦ παρελθόντος, ὡς ἀντελήφθη αὐτῶν ὁ ἀνθρώπινος νοῦς καὶ διεμόρφωσε καὶ *παρέδωκεν* αὐτὰ ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἀναμνήσεως. Λείψανα, ἐν οἷς ἐνοῦνται αἱ ἰδιότητες τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου εἴδους καλοῦνται ὑπὸ τοῦ Δρόυσεν μνημεῖα. (*Id. καὶ Bernheim Lehrb. der H. M. σελ. 184—5.). Ὁ Δρόυσεν διαιρεῖ πρὸς τούτοις τὰς πηγὰς εἰς δύο τάξεις ἢ εἶδη: 1) εἰς ἐκείνας, ὧν ἡ ἀντίληψις τείνει νὰ ᾖναι ὑπερβαλλόντως *ὕποκειμενικὴ* (οἷον μῦθοι, ἄσματα ἱστορικά, λόγοι ἐν δικαστηρίῳ ἢ ἐν κοινοβουλίᾳ λεγόμενοι, δημοσιογραφικαὶ πραγματεῖαι, προφήται, ποιηταί: Δάντης, Ἀριστοφάνης κτλ.): 2) εἰς ἐκείνας ὧν ἡ ἀντίληψις τείνει ὅσον ἐνεστί νὰ ᾖναι *πραγματικὴ*, οἷα τὰ κυρίως ἱστορικὰ ἔργα.

λαοῦ σωζόμενα. ἐπιγραφαὶ καὶ οἰαδήποτε μνημεῖα ἢ ἔργα τέχνης ἐνεπίγραφα. Ἀλλὰ καὶ αἱ πηγαὶ αὗται αἱ παρέχουσαι ἡμῖν παντοίας εἰδήσεις ἱστορικὰς, ὅσον πολλὰ καὶ πλούσια κἂν ὧσι δὲν εἶναι ἔτι τέλειαι πηγαί, ἀλλ' ἀπλῶς πηγαὶ πρῶται ἢ πρῶται ἀποτελοῦσαι, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Δρόυσεν ἐκφερομένην εἰκόνα, τὰς καθ' ἡμέραν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἐπαναλαμβανομένας ἀτμοσφαιρικὰς ἐνεργείας ὑψουμένων καὶ κατερχομένων ἀτμῶν, ἐξ ὧν παράγονται αἱ τῶν ὑδάτων πηγαὶ (ὡς πηγαὶ παράγωγοι). Αἱ δευτέραι αὗται ἢ παράγωγοι πηγαὶ τῆς ἱστορίας εἶναι αἱ ἐκ τῶν πρώτων προερχόμεναι θέουσαι πηγαί, λαβοῦσαι ἤδη μορφήν θεύματος ἱστορικοῦ, μεταποιηθεῖσαι δηλονότι εἰς συναγωγὴν ἢ σύστημα ἱστορικῶν εἰδήσεων διὰ τῆς ἐσωτερικῆς ἱστορικῆς συνοχῆς τῶν εἰδήσεων τούτων, ἐξ ὧν πᾶς συγγραφεὺς δύναται νὰ ἀντλήῃ μέχρι τινὸς ἀνυπόπτως τὸ ὕλικόν τῆς ἱστορικῆς συγγραφῆς. Ἀλλὰ καὶ τοιοῦτον χαρακτῆρα καὶ μορφήν λαμβάνουσαι αἱ πηγαὶ δὲν εἶναι ἔτι πηγαὶ διανγεῖς, ἀψευδεῖς δηλονότι καὶ πραγματικαὶ ἐν πᾶσιν. Αἱ παράγωγοι πηγαὶ εἶναι κατὰ τὸν Δρόυσεν, ἀντιλήψεις ἀντιλήψεων, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἔτι αὗται κυρίως ἱστορικαὶ πηγαὶ καὶ ἱστορικὰ μνημεῖα. Ἴνα τοῦτο γένηται ἀνάγκη αἱ πηγαὶ ἐκεῖναι νὰ ὑποβάλλωνται ὑπὸ τὸν ἔλεγχον καὶ τὸ κριτήριον τοῦ ἐρευνητικοῦ πνεύματος, ἵνα λάβωσι δύναμιν καὶ ἀξίαν ἀληθῶν πηγῶν, ἥτοι ἀληθῶν εἰδήσεων, ἐξ ὧν δύναται ν' ἀποτελεσθῇ ἀφήγησις ἢ ἔκθεσις ἱστορικῆ. Ὁ τοιοῦτος ἔλεγχος εἶναι ἔργον τῆς «ἱστορικῆς κριτικῆς» ἀποτελοῦν τὸ μέρος αὐτῆς τὸ καλούμενον «κριτικὴν τῶν πηγῶν» (1). Τοσαῦτα μόνον ἐνταῦθα κεφαλαιωδῶς εἰπόντες περὶ τῶν πηγῶν τῆς ἱστορίας καὶ τῆς κριτικῆς τῶν πηγῶν ἐπιφυλασσόμεθα εἰδικώτερον νὰ πραγματευθῶμεν περὶ τῶν πηγῶν ἐκάστου τμήματος τῆς ἱστορίας ἐν τοῖς οἰκείοις τόποις.

(1) Κύριον ἔργον τῆς «Κριτικῆς τῶν πηγῶν» εἶναι ἡ ἀπόδειξις τῆς γνησιότητος ἢ μὴ τῶν πηγῶν, ἂν δηλονότι σύγγραμμά τι ἱστορικὸν ἢ ἔγγραφον οἰονδήποτε περιέχον ὕλην ἱστορίας εἶναι ἔργον τοῦ συγγραφέως ἢ τοῦ συντάκτου, εἰς ὃν ἀποδίδεται, καὶ εἶναι κατ' ἀκολουθίαν προῖόν τοῦ χρόνου, εἰς ὃν ἀναφέρεται, καὶ δύναται νὰ ἔχη τὸ κύρος τὸ παρεχόμενον αὐτῷ ὑπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ συγγραφέως καὶ ὑπὸ τοῦ χρόνου, ἐν ᾧ ἐγράφη. Ἡ Κριτικὴ ἐξετάζει καὶ ἐλέγχει μεθοδικῶς τὸ περιεχόμενον τῶν πηγῶν καὶ διὰ τῆς ἐρεῦνης ταύτης προσδιορίζει τὸν χρόνον, εἰς ὃν ἀνήκει οἰονδήποτε μνημεῖον ἱστορικόν, καὶ οὕτω προσδιορίζει τὴν ἀληθῆ ἀξίαν ἐκάστου μνημείου ὡς πηγῆς ἱστορικῆς. Μόνον διὰ τῆς κριτικῆς ἐξεργασίας τῶν πηγῶν δύναται νὰ τελεσθῇ ἐπιστημονικὴ κατάταξις τοῦ ὕλικου τῆς ἱστορίας τοιαύτη, ὥστε τὸ ἐκ τῆς κατατάξεως παραγόμενον νὰ ᾖναι ἀληθῆς ἱστορία. Ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦ κριτικοῦ δὲν περιορίζεται ἀπλῶς εἰς τὸν ἔλεγχον τῶν πηγῶν, ἀλλ' ἐπεκτείνεται καὶ ἐπὶ τὸν ἔλεγχον τοῦ περιεχομένου αὐτῆς τῆς γνησίας ἀποδεδειγμένης πηγῆς. Διότι καὶ ὅταν ἔτι σύγγραμμά τι ἀποδειχθῇ ὡς γνήσιον ἔργον τοῦ συγγραφέως, εἰς

9. Βοηθητικά της ιστορίας επιστήμη.

Βοηθητικά επιστήμη της ιστορίας είναι πᾶσαι αἱ ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ιστορίας ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος νοούμεναι ἐπιστήμη. Ἡ ιστορία ἢ φυσική, ἰδίως ἢ περὶ τὸν ἄνθρωπον, ἢ ἀνθρωπολογία δηλονότι, εἶναι ἐπιστήμη πολλαχῶς ἐφαπτομένη τοῦ κύκλου τῆς ιστορίας. Ἀλλὰ βοηθητικά πρὸ πάντων διὰ τὴν ιστορίαν εἶναι αἱ ἐπιστήμη αἱ καλούμεναι πνευματικά, αἱ ἐπιστήμη δηλονότι, ἐκείναι, ὧν ὑπόθεσις εἶναι αὐτὸ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ιστορικῇ αὐτοῦ ἐξελίξει, οἷον ἡ φιλολογία (1), ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ θεολογία ἢ φιλο-

δὸν ἀποδίδεται, δὲν ἀκολοθεῖ ἐντεῦθεν ὅτι πάντα τὰ γραφόμενα ἐν αὐτῷ δύνανται νὰ ὦσιν ἀψευδεῖς πηγὰί ιστορίας. Καὶ ὁ συγγραφεὺς αὐτός, παρὰ τὴν ἀγαθὴν θέλησιν καὶ τὴν φιλαλήθειαν αὐτοῦ, δύνανται, ἐν ἀγνοίᾳ αὐτοῦ, νὰ μεταχειρισθῇ πηγὰς πρὸς συγγραφὴν ιστορίας οὐχὶ πάντοτε διαυγεῖς. Ἀνάγκη λοιπὸν ἢ Ἱστορικὴ κριτικὴ νὰ ἐκτείνῃ τὰς ἐνεργείας αὐτῆς καὶ ἐφ' ἅπασαν τὴν περιοχὴν τοῦ ὕλικου τῆς ιστορίας, ἵνα ἐλέγξῃ πᾶσαν παράδοσιν προφορικὴν ἢ γραπτὴν καὶ διαπιστώσῃ τὸ ἀληθὲς καὶ ἀκριβὲς αὐτῆς. Διὰ τῆς τῆς αὐτῆς ἐργασίας ἡ Κριτικὴ παρασκευάζει οὐχὶ ἀπλῶς τὸ γνήσιον διὰ τὴν ιστορίαν ὕλικόν, ἀλλὰ καὶ τὴν *ιστορίαν* τὴν κριτικὴν. Αὕτη δὲν εἶναι εἶδος τι ἰδιαιτέρον ιστορίας, ἀλλ' αὕτη ἢ διὰ τῆς *ιστορικῆς* κριτικῆς (τῆς ἐφορμογῆς δηλονότι τῆς κριτικῆς ἐν τῇ ιστορίᾳ) παρασκευαζομένη ἀληθὴς καὶ *πραγματικὴ* ιστορία ὑπὸ τὴν κυριολεκτικὴν τοῦ ὀνόματος τούτου ἔννοιαν.

(1) Ἡ ἀμεσώτερον καὶ στενώτερον πάσης ἄλλης πνευματικῆς ἐπιστήμης μετὰ τῆς ιστορίας συναπτομένη ἐπιστήμη εἶναι ἡ φιλολογία. Καὶ ὡς εἶδομεν (σελ. 137 σημ. 1) ἡ τοιαύτη στενὴ συνάφεια ἔδωκεν ἀφορμὴν ἵνα συγγέωσιν τινες τὴν περιοχὴν ἑκατέρας τῶν ἐπιστημῶν πρὸς τὴν τῆς ἑτέρας. Τοιαύτη τις σύγχυσις ἐπεκράτει καὶ ἐν ταῖς ἰδέαις τῶν ἀρχαίων φιλολόγων, τῶν γραμματικῶν δηλονότι, ὡς πρὸς τὴν περιοχὴν τῆς ιστορίας καὶ τῆς φιλολογίας ἦτοι τῆς *γραμματικῆς*. Τὴν σύγχυσιν ταύτην καὶ τὰς ἐκ ταύτης προερχομένης πολυειδῶς πλημμυεῖς περὶ τῆς ιστορίας γνώμας τῶν παλαιῶν γραμματικῶν ἐλέγχων ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικὸς λέγει (Πρὸς Γραμματικούς Α' ἰβ' «Εἰ συστατὸν τὸ ιστορικόν»): «Ὅτι μὲν οὖν ἀξιοῦται τοῦτο ὀλοσχερῶς εἶναι μέρος γραμματικῆς, συμφανές. Ταυρίσκος γοῦν ὁ Κράτης ἀκουστής, ὥσπερ οἱ ἄλλοι κριτικοὶ ὑποτάσσων τῇ κριτικῇ τὴν γραμματικὴν, φησὶ τῆς κριτικῆς εἶναι μὲν τι ἰστορικόν, τὸ δὲ τριβικόν, τὸ δ' ἰστορικόν· λογικόν μὲν τὸ στρεφόμενον περὶ τὴν λέξιν καὶ τοὺς γραμματικούς τρόπους, τριβικόν δέ, τὸ περὶ τὰς διαλέκτους καὶ τὰς διαφορὰς τῶν πλασμάτων καὶ χαρακτήρων· ἰστορικόν δέ, τὸ περὶ τὴν προχειρότητα τῆς ἀμεθόδου ὕλης. Διονύσιος δὲ ὁ Θράξ ἐξ ἑσθ' ἡμερῶν γραμματικῆς εἶπε λέγων, ἅπερ ἡμεῖς ἀνωτέρω ὀλοσχερῶς τρία προσηγορεύσαμεν, ἐν τούτοις καὶ τὸ ἰστορικόν ἀποδίδωσιν. Ἀσκληπιάδης δὲ ἐν τῷ περὶ γραμματικῆς τρία φήσας εἶναι τὰ πρῶτα τῆς γραμματικῆς μέρη... τεχνικόν, ἰστορικόν, γραμματικόν, τριχὴ ὑποδιαιρεῖται τὸ ἰστορικόν· τῆς γὰρ ιστορίας τὴν μὲν τινα ἀληθῆ εἶναι φησὶ, τὴν δὲ ψευδῆ, τὴν δὲ ὡς ἀληθῆ· καὶ ἀληθῆ δὲ τὴν πραγματικὴν, ψευδῆ δὲ τὴν περὶ πλάσματα καὶ μύθους, ὡς ἀληθῆ δέ, οἷα ἐστὶν ἡ κωμῶδία καὶ οἱ μίμοι· τῆς δὲ ἀληθοῦς τρία πάλιν μέρη· ἢ μὲν γὰρ ἐστὶ περὶ τὰ πρόσωπα θεῶν καὶ ἡρώων καὶ ἀνδρῶν ἐπιφανῶν· ἢ δὲ περὶ τοὺς τόπους καὶ

σοφικῆ. Μεγάλην σημασίαν καὶ σπουδαιότητα διὰ τὴν ιστορίαν ἔχει ἰδίως ἢ μετὰ τῶν φυσικῶν καὶ πνευματικῶν μεσεύουσα ἐπιστήμη τῆς ψυχολογίας (ὡς φυσικὴ ἐπιστήμη ἀποτελοῦσα μέρος τῆς ἀνθρωπολογίας, ἀλλ' ὡς ἐπιστήμη τῆς ψυχῆς καὶ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων οὐσα ἐπιστήμη κατ' ἐξοχὴν πνευματικὴ) ὡς ἐξετάζουσα αὐτὴν τὴν πηγὴν καὶ φυσικὴν ἀρχὴν τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου, ἰδίως τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως, τοῦ κυριωτάτου τούτου στοιχείου τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, καθὰ πολλαχῶς ἐξηγησάμεθα τοῦτο ἐν τοῖς μετὰ τούδε εἰρημένοις. Ἀμεσον σχέσιν καὶ συνάφειαν ἔχουσι πρὸς τὴν ιστορίαν ἐπιστήμη τινες ἔχουσι ὑπόθεσιν τὴν εἰδικωτέραν ἔρευναν τῶν στοιχείων αὐτῶν τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἦτοι ἡ Κοινωνιολογία (Sociologie), ἡ Πολιτειολογία, ἡ ἱστορία τῆς τέχνης (ἢ σήμερον ἀρχαιολογία συνήθως καλουμένη), ἡ γλωσσολογία, ἡ ἱστορία τῆς γραμματικῆς (Litterature) καὶ τῆς φιλολοοίας (Philologie) ὑπὸ τὴν γενικωτέραν ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος, ἢ ἐθνολογία καὶ ἐθνογραφία περιεχόμεναι πᾶσαι μᾶλλον ἢ ἥττον ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ιστορίας καὶ ἀποτελοῦσαι μέρος αὐτῆς ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν ἔννοιαν τῆς περιοχῆς ταύτης, καὶ διὰ τοῦτο δυνάμεναι νὰ ὀνομασθῶσιν ἰδίως «Ἐπιστήμη Ἱστορικῆ». Εἰς τὴν τάξιν τῶν «ἱστορικῶν τούτων ἐπιστημῶν» ἀνάγεται καὶ ἡ Οἰκονομία (1), ὡς διερωθμισθῆ ἢ ἐπιστήμη αὕτη ὑπὸ τοῦ περιωνύμου Γερμανοῦ Καρόλου Κνίεσ ἐπὶ τὸ ἱστορικώτερον, ὀνομασθεῖσα «Ἐθνικὴ Οἰκονομία ὑπὸ ἑσθ' ἡμερῶν ἱστορικὴν (Nationalökonomie vom

χρόνους· ἢ δὲ περὶ τὰς πράξεις· τῆς δὲ ψευδοῦς, τούτεστι τῆς μυθικῆς, ἐν εἶδος μόνον ὑπάρχει, λέγει, τὸ γενεαλογικόν, ὑποτάσσεται δὲ τῷ ἱστορικῷ κοινῶς φησὶ, καθὼς καὶ Διονύσιος, τὸ περὶ τὰς γλώσσας... ἀλλ' ὅτι μὲν γραμματικῆς εἶναι μέρος βούλονται τὸ ἱστορικόν, ἐκ τούτου ἐστὶ συμφανές· λοιπὸν δέ, ἐπεὶ οἱ πλείους ὀμολογήσασιν αὐτὸ ἄτεχνον εἶναι, καὶ ἐκ τῆς ἀμεθόδου ὕλης τυγχάνειν, ἀπολελύκασιν ἡμᾶς τῆς ἐπὶ πλεῖον πρὸς αὐτοὺς ἀντιρρήσεως· ὅμως δ' οὖν, ὑπὲρ τοῦ μὴ ἀνεπισήμαντον παρελθεῖν τὸν τύπον, οὕτως ἐρωτητέον ἦτοι τέχνη ἐστὶν ἢ γραμματικὴ, ἢ οὐκ ἐστὶ τέχνη· καὶ εἰ μὲν οὐκ ἐστὶν, αὐτόθεν συμβεβίβασται τὸ προκείμενον· εἰ δὲ τέχνη ἐστὶν, ἐπεὶ τὰ τῆς τέχνης μέρη πάντως ἐστὶ τεχνικά. τὸ δὲ ἱστορικόν ἀμέθοδον ὀμολογεῖται τυγχάνειν, οὐκ ἂν εἴη τῆς γραμματικῆς μέρος τὸ ἱστορικόν... Ὅθεν καταγελαῦν ἄξιον τῶν λεγόντων ὅτι, εἰ καὶ ἡ ὕλη τῆς ιστορίας ἐστὶν ἀμέθοδος, ἢ μὲν τοι κρίσις ταύτης γενήσεται τεχνικὴ δι' ἧς γινώσκωμεν τὴν ψευδοῦς ἱστορίαν καὶ τί ἀληθῶς· πρῶτον μὲν γὰρ οὐ παραδεδώκασιν ἡμῖν οἱ γραμματικοὶ τῆς ἀληθοῦς ιστορίας κριτήριον... εἶτα δὲ καὶ μηδεμιᾶς οὐσίας ἀληθοῦς ιστορίας παρὰ τοῖς γραμματικοῖς οὐδὲ τὸ τῆς ἀληθείας κριτήριον ὑποστατὸν ἐστὶν... Καὶ μὴ οὐδὲ δι' ὧν ἂν ἡ ἱστορία γραφείη καλῶς διδάσκουσιν οἱ γραμματικοί, ἵνα κατ' ἀναφορὰν τὴν ὡς ἐπὶ τὰ τοιαῦτα θεωρήματα λέγωμεν τεχνικόν τι μέρος ὑπάρχειν παρ' αὐτοῖς τὸ ἱστορικόν, τούτο γὰρ ἱστορικόν ἐστὶ τὸ ἔργον... ἠθέον καὶ κατὰ τὸ ἱστορικόν μέρος ἀύστατον εἶναι τὴν γραμματικὴν».

(1) «Οἰκονομικὴ» εἶναι ὄρος καθιερωθῆς ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους τοῦ συγγράψαντος «Οἰκονομικά». Ἡ περὶ *Οἰκονομικῆς* διδασκαλία τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν διαφέρει (κατὰ τὴν οὐσιώδη αὐτῆς στοιχεῖα) τῆς νῦν «Πολιτικῆς οἰκονομίας» καλουμένης ἐπιστήμης.

geschichtlicheu Standtpuncte) (1). Ἀλλὰ μεταξύ πασῶν τῶν βοηθητικῶν τῆς ἱστορίας ἐπιστημῶν δύο εἰσὶν αἱ κατ' ἐξοχὴν ἀπαραίτητοι διὰ τὴν γνῶσιν καὶ μελέτην τῆς ἱστορίας: ἡ Γεωγραφία καὶ ἡ Χρονολογία, οὗσαι εἰδικώτεραι ἐπιστήμαι τῶν δύο κυριωτάτων στοιχείων, τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, δι' ὧν ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ὡς γινομένη ἐν τόπῳ καὶ κύριον χαρακτῆρα ἔχουσα τὴν διαδοχὴν καὶ ἀκολουθίαν τὴν χρονικὴν τῶν γινομένων, λαμβάνει ὑπόστασιν θετικὴν καὶ πραγματικὴν.

Α'. Γεωγραφία. Ἡ γεωγραφία ἦτοι ἡ καθόλου καὶ κατὰ μέρος γνῶσις τοῦ φλοιοῦ τῆς γῆς τῆς οἰκουμένης ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου (2) εἶναι ἀναγκαιοτάτη καὶ ἀπαραίτητος εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος, διὰ τὸν ἀπλουστάτον λόγον ὅτι πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου γεγόμενα ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ ἐγένοντο καὶ γίνονται ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ὑπ' αὐτοῦ γῆς, καὶ πάντα ὅσα ἔπραξεν ὁ ἀνθρώπος, ἔπραξεν αὐτὰ ἐν χώρῳ τινί. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἱστορία καθίσταται ἀκατάληπτος ἢ τερατωδῶς συγκεχυμένος σωρὸς παρασάσεων, ἐνοιῶν προσώπων καὶ πραγμάτων, ὅταν ὁ μελετῶν αὐτὴν δὲν γιγνώσκῃ τὴν σχετικὴν ἐπὶ τῆς γῆς θέσιν ἐκάστου τόπου τοῦ ἀναφερομένου ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἄλλ' ὑπάρχει καὶ ἕτερος λόγος σπουδαῖος καθιστῶν τὰς γεωγραφικὰς γνώσεις ἀναγκαιοτάτας εἰς τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας: ὁ λόγος ὅτι ἡ γεωγραφικὴ διάπλασις καὶ ὁ γεωγραφικὸς χαρακτῆρ ἐκάστου τόπου, ἐν τῇ ἀρχῇ μάλιστα τοῦ ἱστορικοῦ βίου (ἴδ. σελ. 48), ἐπέδρασε σπουδαιότατα ἐπὶ τὸν χαρακτῆρα τὸν ἱστορικὸν ἐκάστου λαοῦ καὶ παρήγαγε τὴν ἱστορικὴν ἐκείνην ἰδιοφυίαν τῶν λαῶν τὴν ἐπιδράσαντα σπουδαίως ἐπὶ τὴν γένεσιν τῆς ἐθνικῆς ἰδιοφυίας ἐκάστου λαοῦ (3). Δι' ἀμφοτέρους τούτους τοὺς λόγους ἡ γεωγραφία συνεδέθη

(1) Οὕτως ἐπιγράφει ὁ συγγραφεὺς τὴν πραγματείαν αὐτοῦ ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐκδόσει ἀντὶ τῆς προτέρας ἐπιγραφῆς «Ἐθνικὴ Οἰκονομία ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ἱστορικῆς μεθόδου (N. Oekonomie vom Standpuncte der geschichtlichen Methode).

(2) Οἰκοθεν ἐννοεῖται ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται κατ' ἐξοχὴν περὶ τῆς φυσικῆς καὶ περὶ τῆς πολιτικῆς καλουμένης σήμερον γεωγραφίας.

(3) Ἄρκει νὰ ἀναφέρωμεν ὡς πρὸς τοῦτο ἐνταῦθα τὴν σπουδαιοτάτην ἐργασίαν τοῦ περιφήμου ἱστορικοῦ καὶ γεωγράφου Neuman «Φυσικὴ γεωγραφία τῆς Ἑλλάδος» (Physicallsche Geographie von Griechenland). Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ περὶ αὐτὰ ὁ συγγραφεὺς ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ «ἱστορία καὶ ἡ γεωγραφία» προέρχονται ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς, εἰσὶ δὲ ἐπιστήμαι διάφοροι ἀλλήλων κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ συστήματος. Ἐξηγουόμενος δὲ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἱστορικοῦ βίου ἐκ λόγων γεωγραφικῶν, ἐν τῇ γεωγραφικῇ διαπλάσει τῆς Ἄττικῆς εὐρίσκει τὴν ἀρχὴν τῶν Ἀττικῶν μύθων ὡς ἐν τῷ γεωγραφικῷ σχηματισμῷ τῶν ὄρεων τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἀκτῶν τῶν κόλπων εὐρίσκει τοὺς λόγους τοὺς προάγοντας ἢ κωλύοντας τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτικοῦ βίου. Ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐν πολέμῳ καὶ ἐν εἰρήνῃ ἐρμηνεύονται ἐκ τῆς φυσικῆς διαπλάσεως τῆς χώρας. Τοιαύτη διδασκαλία τῆς χώρας ὅσον ἐν ταῖς κατὰ μέρος ὑπόκεινται συνήθως εἰς ὑπερβολὰς καὶ μονομερεῖς ἀντιλήψεις, τοσοῦτον ἐν τῷ ὅλῳ περιέχει ἄλλ-

ἀνέκαθεν στενωτάτα μετὰ τῆς ἱστορίας (1), καὶ ἀπὸ τοῦ Ἡροδότου, Ἐφόρου, Θεοπόμπου καὶ Στράβωνος μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων οὐκ ὀλίγοι μεγάλοι ἱστοριογράφοι ὑπῆρξαν καὶ μεγάλοι γεωγράφοι· καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἱστοριογράφοι τῆς ἀρχαιότητος οἱ μὴ συγγράψαντες ἰδίως γεωγραφικὰς πραγματείας, ὡς ὁ Πολύβιος καὶ ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ἐξῆραν διὰ πολλῶν τὸ ἀδιάσπαστον τῆς γεωγραφίας ἀπὸ τῆς ἱστορίας (2). Ὁ τε Πολύβιος καὶ ὁ Διόδωρος χάριν τῆς συγγραφῆς τῆς ἱστορίας περιηγήθησαν τὰς πλείστας τῶν χωρῶν, ὧν συνέγραψαν τὴν ἱστορίαν, γενόμενοι οὕτω γεωγράφοι χάριν τῆς ἱστορίας (3). Ὁ μέγας τῆς

θείας γενικῆς μεγάλας, ὧν ἡ γνῶσις εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὴν ἀκριβῆ ἀντίληψιν καὶ νόησιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου.

(1) Ὡς «ἀρχηγέτην» τῆς γεωγραφικῆς ἐπιστήμης (ἢ ἐμπειρίας, ὡς λέγει) θεωρεῖ ὁ Στράβων τὸν Ὀμηρον ἴδ. Στάβ. Βιβλ. Α' 1 «Καὶ πρῶτον ὀρθῶς ὑπειλήφαμεν καὶ ἡμεῖς καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν, ὧν ἔστι καὶ Ἰππαρχος, ἀρχηγέτην εἶναι τῆς γεωγραφικῆς ἐμπειρίας Ὀμηρον, ὃς οὐ μόνον ἐν τῇ κατὰ τὴν ποίησιν ἀρετῇ ὑπερβέβληται τοὺς πάλαι καὶ τοὺς ὕστερον, ἀλλὰ σχεδόν τι καὶ τῇ κατὰ τὸν βίον ἐμπειρίᾳ τὸν πολιτικόν, ἀφ' ἧς οὐ μόνον περὶ τὰς πράξεις ἐσπούδασεν ἐκεῖνος, ὅπως ὅ,τι πλείστας γνοίη καὶ παραδώσει τοῖς ὕστερον ἐπομένοις, ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ τοὺς τόπους τοὺς τε καθ' ἕκαστα καὶ τοὺς κατὰ σύμψασαν τὴν οἰκουμένην γῆν τε καὶ θάλατταν· οὐ γὰρ ἂν μέχρι τῶν ἐσχάτων αὐτῆς περὰ τῶν ἀφίκετο τῇ μνήμῃ κύκλῳ περιῶν».

(2) Μέγα μέρος τῆς ἱστορίας τοῦ Ἡροδότου εἶναι γεωγραφία φυσικὴ καὶ πολιτικὴ. Ὁ ἱστοριογράφος Ἐφορος, οὗ ἐμνημονεύσαμεν πολλάκις, ἦτο γεωγράφος κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Στράβωνος, ὅτι δὲ καὶ ὁ Θεόπομπος ἦτο γεωγράφος καὶ ὅτι τοῦλάχιστον μέρος τῆς ἱστορίας αὐτοῦ ἦτο γεωγραφικὸν κατὰ τὴν Ἡροδότου μέθοδον, μαρτυρεῖ ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς λέγων περὶ αὐτοῦ. (Ἐπιστ. πρὸς Γν. Πομπ' § 5) «Καὶ εἴτι θαυμαστόν καὶ παράδοξον ἐκάστη γῆ καὶ θάλασσα φέρει, συμπεριεῖληφεν ἐν τῇ πραγματείᾳ. Καὶ μηδεὶς ὑπολάβῃ ψυχραγωγίαν ταῦτ' εἶναι μόνον, ἀλλὰ πᾶσιν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ὀφέλειαν παρέχει» ἴδ. σελ. 121.

(3) ἴδ. Πολύβ. Γ' 36—38 «Ἴνα δὲ μὴ τῶν τόπων ἀγνοουμένων παντάπασιν ἀσαφῆ γίνεσθαι συμβαίη τὴν διήγησιν, ῥητέον ἂν εἴη... Ῥητέον δ' οὐκ αὐτὰς τὰς ὀνομασίας τῶν τόπων καὶ ποτομῶν καὶ πόλεων· ὅπερ ἐνοιῖ ποιούσι τῶν συγγραφέων, ὑπολαμβάνοντες ἐν παντὶ πρὸς γνῶσιν καὶ σαφήνειαν αὐτοτελεῆς εἶναι τοῦτο τὸ μέρος. Οἶμαι δ' ἐπὶ μὲν τῶν γνωρίζομένων τόπων οὐ μικρά, μεγάλα δὲ συμβάλλεσθαι πέφυκε πρὸς ἀνάμνησιν ἢ τῶν ὀνομάτων παράθεσις· ἐπὶ δὲ τῶν ἀγνοουμένων εἰς τέλος, ὁμοίαν ἔχει τὴν δύναμιν ἢ τῶν ἀγνοουμένων ἐξήγησις ταῖς ἀδιανοήτοις καὶ κρουσματικαῖς λέξεσι. Τῆς γὰρ διανοίας ἐπ' οὐδὲν ἀπεραιομένης, οὐδὲ δυναμένης ἐφαρμόττειν τὸ λεγόμενον ἐπ' οὐδὲν γνωρίμον, ἀνυπότακτος καὶ κωφὴ γίνεσθαι ἢ διήγησις. Διόπερ ὑποδεικτέος ἂν εἴη τρόπος, δι' οὗ δυνατόν ἔσται, περὶ τῶν ἀγνοουμένων λέγοντας κατὰ ποσὸν εἰς ἀληθινὰς καὶ γνωρίμους ἐννοίας ἄγειν τοὺς ἀκούοντας. Πρώτῃ μὲν οὖν καὶ μεγίστῃ γνῶσις· εἴτι δὲ κοινὴ πᾶσιν ἀνθρώπων, ἐστὶν ἡ τοῦ περιέχοντος ἡμᾶς διαίρεσις καὶ τάξις... Δευτέρᾳ δὲ, καθ' ἣν ἐκάστη διαφορᾷ τῶν προειρημένων τοὺς ἐπὶ τῆς γῆς τόπους ὑποτάττοντες καὶ φέροντες αἰετὴ τῇ διανοίᾳ τὸ λεγόμενον ἐπὶ τε τῶν προειρημένων εἰς γνωρίμους καὶ συνήθεις ἐννοίας ἐπιπίπτουσαν ὑπὲρ τῶν ἀγνοούτων καὶ ἀοράτων τόπων... Καθάπερ γὰρ ἐπὶ τῆς ὁράσεως εἰθίσμεθα συνεπιστρέφειν αἰετὴ τὰ πρόσωπα πρὸς τὸ κατὰ τὴν ἔνδειξιν ὑπο-

ἀρχαιότητος γεωγράφος Στράβων, ὁ τοσοῦτον ἐξαίρων τὴν χρησιμότητα τῆς γεωγραφίας καὶ τοσαύτην προσνέμων αὐτῇ σπουδαιότητα (1), ἦτο κυρίως ἱστοριογράφος καὶ χάριν τῆς ἱστορίας αὐτοῦ ὡς βοηθητικὴν πρὸς ταύτην πραγματείαν συνέταξε τὴν γεωγραφίαν αὐτοῦ (2). Ἐκ τῶν εἰρημένων πάντων νοεῖται ὅτι ἡ γεωγραφία δὲν εἶναι μόνον ἐπιστήμη βοηθητικὴ τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ ἀπαραίτητον συστατικὸν τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, τοιαύτην θέσιν καὶ σπουδαιότητα ἀπέναντι τῆς ἱστορίας ἔχει καὶ ἡ

Β΄. Χρονολογία.—Ἡ χρονολογία εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῆς διαιρέσεως καὶ καταμετρήσεως τοῦ χρόνου κατὰ τὰ φυσικὰ ἐν οὐρανῷ φαινόμενα. Ὁ χρόνος εἶναι ἡ συνέχουσα τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν δύναμις, ἡ ἀποτελοῦσα τοῦ τε ἀτομικοῦ καὶ τοῦ καθολικοῦ ἀνθρωπίνου βίου τὴν ἐξωτερικὴν συνεχῆ ὑπόστασιν, καὶ οὐδεμία πρᾶξις ἀνθρώπου δύναται νὰ λάβῃ ἐξωτερικὴν ὑπόστασιν, διακεκριμένην ὑπόστασιν καὶ φύσιν, ἂν δὲν περιορισθῇ, οὕτω δὲ καὶ προσδιορισθῇ διὰ τοῦ χρόνου. Καὶ ὅπως ὁ χώρος ἀποτελεῖ τὸ ἐξωτερικὸν αἰσθητὸν ἔδαφος τοῦ ἱστορικοῦ βίου, οὕτω ὁ χρόνος τὸν ἐσωτερικῶς αἰσθητὸν δεσμόν τὸν συνέχοντα αἰῶνας καὶ γενεάς παρελθούσας πρὸς γενεάς παρούσας καὶ μελλούσας. Ὁ χρόνος εἶναι οὕτως εἰπεῖν ὁ ἰδεώδης χώρος τῆς ἱστορίας, ὅστις, ἵνα καταστῇ καταληπτὸς καὶ νοητὸς ἐν τοῖς καθέκαστα, εἶναι ἀνάγκη νὰ διαιρεθῇ εἰς ὠρισμένους ἱστορικοὺς χρόνους ἢτοι χώρους ἰδεώδεις· ὅπως ὁ χώρος ὁ φυσικὸς ἦτοι ἡ ἐπιφάνεια τῆς γῆς, ἵνα καταστῇ καταληπτὴ ἡ φύσις τῆς ἐπ' αὐτῆς παραγομένης ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου

δεικνύμενον, οὕτω καὶ τῇ διανοίᾳ χρῆσιν συνδιανεύειν καὶ συρρέειν ἐπὶ τοὺς τόπους αἰεὶ τοὺς διὰ τοῦ λόγου συνεπιδεικνυμένους». Λέγει δὲ καὶ ὁ Διόδωρος Α΄ 4. «... Μετὰ δὲ πολλῆς κακοπαθείας καὶ κινδύνων ἐπήλθομεν πολλὴν τῆς τε Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης, ἵνα τῶν ἀναγκαιοτάτων καὶ πλείστων μερῶν αὐτόπται γεννηθῶμεν· πολλὰ γὰρ παρὰ τὰς ἀγνοίας τῶν τόπων ἡμαρτον οὐχ οἱ τυχόντες μόνον τῶν συγγραφέων, ἀλλὰ τινες καὶ τῶν τῇ δόξῃ πεπωροτηκότων».

(1) Στράβ. Α΄ 1. «Τῆς τοῦ φιλοσόφου πραγματείας εἶναι νομίζομεν, εἴπερ ἄλλην τινά, καὶ τὴν γεωγραφικὴν, ἣν νῦν προηγήμεθα ἐπισκοπεῖν· ὅτι δὲ οὐ φάυλως νομίζομεν ἐκ πολλῶν δῆλον· οἱ τε γὰρ πρῶτοι θαρρήσαντες αὐτῆς ἀψεσθαι τοιοῦτοι τινὲς ὑπῆρξαν Ὀμηρὸς τε καὶ Ἀναξίμανδρος ὁ Μιλήσιος· ἡ τε πολυμάθεια, δι' ἧς μόνης ἀφίκεσθαι τοῦδε τοῦ ἔργου δυνατόν, οὐκ ἄλλου τινὸς ἔστιν ἢ τοῦ τὰ θεῖα καὶ τὰ ἀνθρώπεια ἐπιβλέποντος, οὐ περ τὴν φιλοσοφίαν ἐπιστήμην φασίν, ὡς δ' αὐτὸς καὶ ἡ ὠφέλεια ποικίλη τις οὖσα, ἡ μὲν πρὸς τὰς πολιτικὰς καὶ τὰς ἡγεμονικὰς πράξεις, ἡ δὲ πρὸς ἐπιστήμην τῶν οὐρανίων καὶ τῶν ἐπὶ τῆς γῆς καὶ θαλάττης ζώων καὶ φυτῶν καὶ κερῶν καὶ τῶν ἄλλων ὅσα ἰδεῖν παρ' ἐκάστης ἔστι, τὸν αὐτὸν ὑπογράφει ἄνδρα τὸν φροντίζοντα τῆς περὶ τὸν βίον τέχνης καὶ εὐδαιμονίας».

(2) Στράβ. Α΄ 23. «Διόπερ καὶ ἡμεῖς πεποιηκότες ὑπομνήματα ἱστορικὰ χρήσιμα, ὡς ὑπολαμβάνομεν, εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν φιλοσοφίαν, ἔγνωμεν προσθῆναι καὶ τὴν δετὴν σύνταξιν· ὁμοειδῆς γὰρ καὶ αὕτη, καὶ πρὸς τοὺς αὐτοὺς ἄνδρας, καὶ μάλιστα τοὺς ἐν ταῖς ὑπεροχαῖς».

ἀνάγκη νὰ διαιρεθῇ εἰς χώρους παριστῶντας τὸν τόπον ἐκάστου ἰδιαιτέρου γεγονότος. Εἶναι ἡ ἀνάγκη ἀπαραίτητος ἢ ἐπὶ φυσικῶν φαινομένων ἐρειδομένη διαίρεσις τοῦ χρόνου εἰς ἔτη, μῆνας καὶ ἡμέρας ἵνα προσδιορισθῇ ἕκαστον τῶν γινομένων διδοῦσα αὐτῷ ὠρισμένα ὄρια χρονικά. Ἐντεῦθεν δὲ ἀναγκαῖον εἶναι καὶ διὰ τὸν μελετῶντα τὴν ἱστορίαν νὰ γινώσκῃ τὰς τοιαύτας διαιρέσεις καὶ τοὺς διαφόρους παρὰ διαφοροῖς λαοῖς τρόπους, δι' ὧν αἱ φυσικαὶ ἐκεῖναι διαιρέσεις ἀξιοθεῖσαι διὰ διαιρέσεων τεχνητῶν καθιερώθησαν διαρκῶς καὶ ἀπετέλεσαν τὰ παρὰ διαφοροῖς λαοῖς συστήματα τῆς διαιρέσεως καὶ καταμετρήσεως τοῦ χρόνου. Ἐννοεῖται οἰκοθεν ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ πρόκειται κυρίως οὐχὶ περὶ τῆς χρονολογίας τῆς μαθηματικῆς ἢ τῆς ἀστρονομικῆς τῆς ἐκτεινούσης τὸ κράτος καὶ τὴν περιοχὴν αὐτῆς ἐπὶ τε τὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον, ἀλλὰ περὶ τῆς χρονολογίας τῆς τεχνητῆς τῆς ἱστορικῆς καλουμένης. Αὕτη στηρίζεται βεβαίως ἐπὶ τῆς χρονολογίας τῆς ἀστρονομικῆς καὶ τῶν διὰ ταύτης προσδιοριζομένων φυσικῶν διαιρέσεων τοῦ χρόνου ἀλλὰ πρὸς ταῖς φυσικαῖς ταύταις διαιρέσεις καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τούτων ἔχει καὶ τεχνητὰς διαιρέσεις ἀποβλεπούσας εἰς τὸν προσδιορισμὸν τοῦ χρόνου τῶν γεγονότων καὶ τῆς πρὸς ἄλληλα τούτων χρονικῆς σχέσεως καὶ χρονικῆς κατατάξεως. Τοιαύτη διαίρεσις τεχνητὴ ἢ ἱστορικὴ τοῦ χρόνου εἶναι πρὸ πάντων ἡ λαμβάνουσα ὡς ἀρχὴν καὶ ἀφετηρίαν χρονικὸν τι σημεῖον, τὸν χρόνον· δηλονότι ἀξιολόγου τινὸς γεγονότος, ἐξ οὗ χρονολογοῦνται ἢ προσδιορίζονται χρονικῶς τὰ διάφορα γεγονότα ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Τοιαύτη ἀρχὴ χρονολογίας, (καλουμένη παρὰ τοῖς Εὐρωπαίοις διὰ τοῦ λατινικοῦ ὀνόματος *aera*) (1) καθιερωμένη καθολικῶς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀνέκαθεν καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς λαοῖς δὲν ὑπῆρξεν ἐν τῷ παρελθόντι οὐδ' ἐν νῦν ἔτι ὑπάρχει. Τὸ πάλαι ἕκαστον ἔθνος εἶχεν ἴδιαν ἀρχὴν χρονολογικὴν, καθὰ περὶ τούτων γενήσεται λόγος ἐν τῇ ἰδιαιτέρῃ ἐκάστου λαοῦ ἱστορίᾳ. Ἐνταῦθα ποιούμεθα λόγον μόνον περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς χρονολογίας, αἵτινες ἔχουσιν ἀνέκαθεν σπουδαιότεραν τινὰ ἀξίαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου. Παρὰ τοῖς Ἕλλησι, πλὴν τῆς κοινῆς τῶν Ὀλυμπιάδων χρονολογίας (τῆς ἀρχομένης ἀπὸ τῆς νίκης τοῦ Κοροΐβου 776), αἱ διάφοροι πόλεις αἱ Ἑλληνικαὶ εἶχον καὶ ἰδιαιτέρον τρόπον τοῦ προσδιορίζαν τὰ ἔτη τῶν ἱστορικῶν γεγονότων διὰ τῶν ὀνομάτων τῶν ἀρχόντων (τοῦ ἐπωνύμου ἀρχοντος ἐν Ἀθήναις) ἢ ἐφόρων (ἐν Σπάρτῃ) ἢ ἱερέων (τῆς ἱερείας τῆς Ἥρας ἐν Ἀργεῖ). Ἐπὶ τῶν Μακεδονικῶν χρόνων καθιερώθη ἡ ἀρχὴ χρονολογίας ἢ καλουμένη Φιλιππικὴ (ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Φιλίππου τοῦ Ἀρριδαίου ἢτοι ἀπὸ τῆς τελευτῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου 323 π. Χ.). Περιφημος ἦτο καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ 312 ἀρχομένη χρονολογία ἢ καλουμένη τῶν Σελευκιδῶν, ἐνεκα τῆς τότε συστάσεως τοῦ μεγάλου κράτους τῶν Σελευκιδῶν,

(1) Οὐχὶ ἐκ τοῦ Γοτθικοῦ *jera* = ἔτος, ὡς τινες ὑπέθεσαν, ἀλλ' ἐκ τοῦ Λατινικοῦ *aes*, *aeris* χαλκῶς καὶ χαλκοῦν νόμισμα, πληθυντ. *aera* = ἡμετέρας τῆς ἀριθμώσεως καὶ κεφάλαιον ἀριθμῶν.

ἦν χρονολογίαν μετεχειρίζοντο καὶ οἱ Ἰουδαῖοι τῶν τότε χρόνων. Οἱ Ῥωμαῖοι, εἰ καὶ εἶχον ὡς ἀρχὴν τῆς χρονολογίας τὴν κτίσιν τῆς Ῥώμης (Ab urbe condita τῷ 754 ἢ 753 π. Χ.), προσδιώριζον συνήθως τὰ γεγονότα κατὰ τὰ ἔτη καὶ διὰ τῶν ὀνομάτων τῶν ἐνιαυσίως ἀρχόντων ὑπάτων, κατὰ δὲ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἀρχῆς τῶν αὐτοκρατόρων χρώμενοι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους καὶ τῇ **Ἀκτιακῇ** καλουμένῃ χρονολογικῇ ἀρχῇ (ἀπὸ 30 πρὸ Χριστοῦ)(1).

Εἰς τὰς ἐπισημοτέρας ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀναφερομένας ἀρχὰς τῆς χρονολογίας πρέπει νὰ συγκαταριθμηθῇ καὶ ἡ χρονολογικὴ ἀρχὴ ἢ τοῦ **Ναβονασσάρου** καλουμένη, ἢ λαβοῦσα τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Βαβυλωνίας Ναβονασσάρου (747—733 π. Χ.). Ἡ ἀρχὴ τῆς χρονολογίας εἶναι αὐτὸ τὸ ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Ναβονασσάρου (26 Φεβρουαρίου κατὰ τὸ Ἰουλιανὸν ἡμερολόγιον 747 π. Χ.) λέγεται δὲ ἡ χρονολογία αὕτη καὶ «χρονολογία τοῦ 424 ἔτους», διότι λήγει τῷ 323 π. Χ. ὁπότε ἀρχεται ἡ **Φιλιππικῇ**. Ἡ χρονολογικὴ ἀρχὴ τοῦ Ναβονασσάρου ἦτο λίαν διαδεδομένη καὶ ἐν τοῖς μετὰ Ἀλέξανδρον χρόνοις, ἐν Συρίᾳ, Μεσοποταμίᾳ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ, ἔνθα συνεδυάζετο μετὰ τῆς περιφήμου Ἀγυπτιακῆς χρονολογίας τῶν Σωθικῶν (Soth) περιόδων ἢ τῶν «κυνικῶν=κύκλων», ὧν μία ἦτο κατὰ Θεῶνα τὸν ἀστρονόμον, ἢ ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Μενόφρεως ἀρχομένη (1322 π. Χ.). Ἡ χρονολογικὴ ἀρχὴ τοῦ Ναβονασσάρου εἶναι ἐν τῶν σπουδαιωτάτων μνημείων τῶν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος παραδιδόμενων.

Ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ ἡ χρονολογία ἐν ἀρχαιοτέροις μὲν χρόνοις εἶναι ὅλως γενεαλογικῇ, κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς δὲ χρόνους προσδιορίζεται κατὰ τὰ ἔτη τῆς βασιλείας ἐκάστου βασιλέως. Βραδύτεραν ὡς ἀρχὴν χρονολογίας ἐλάβανον οἱ Ἰουδαῖοι τὴν ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου ἔξοδον ἢ τὴν Βαβυλωνιακὴν αἰχμαλωσίαν, ἢ τὴν βασιλείαν τοῦ Κύρου καὶ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπιστροφὴν, κατὰ δὲ τοὺς Μακεδονικοὺς χρόνους τὸ ἔτος 312, καθὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (2) εἴρηται. Ἡ Σελευκιδικὴ ἀρχὴ τῆς χρονολογίας διετηρήθη καὶ παρὰ τοῖς χριστιανοῖς κατὰ τοὺς πρώτους μ. Χ. αἰῶνας. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Γ' μ. Χ. αἰῶνος καθιερώθη ἐν Αἰγύπτῳ νέα ἀρχὴ χρονολογίας Χριστιανικῆς, ἢ τῆς βασιλείας τοῦ Διοκλητιανοῦ

(1) Ἡ ἐν Ἀκτίῳ νίκη τοῦ Ὀκταβιανοῦ ἐγένετο τῷ 31 π. Χ. ἀλλ' ὡς ἀρχὴ τῆς Ἀκτιακῆς χρονολογίας ἐλαμβάνετο τὸ τέλος τοῦ κατὰ τῆς Κλεοπάτρας πολέμου καὶ ἡ μεταβολὴ τῆς Αἰγύπτου εἰς Ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν (30 π.Χ.).

(2) Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τῶν Μακκαβαίων ἢ Χασμοναίων καὶ τὴν ἰδρυσιν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ κράτους ὑπὸ τὴν δυναστείαν τῶν Χασμοναίων καθιερώθη νέα ἀρχὴ χρονολογίας ἢ καλουμένη τῶν Χασμοναίων συμπίπτουσα τῷ 170 τῆς τῶν Σελευκιδῶν χρονολογίας, ἦτοι τῷ 143 π. Χ. Ἡ χρονολογία αὕτη διετηρήθη ἐπὶ μακρότατον χρόνον ἐν Αἰγύπτῳ, Συρίᾳ καὶ Μεσοποταμίᾳ. Ἐν ταῖς ἀρετικαῖς χριστιανικαῖς ἐκκλησίαις τῶν Ἰακωβιτῶν καὶ Νεστοριανῶν μέχρι σήμερον ἀρχὴ τῆς χρονολογίας εἶναι ἡ μετοπωρινὴ ἰσημερία (9 Σεπτεμβρίου) διότι ὁ Σεπτέμβριος καὶ παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς ἐπὶ τινὰ χρόνον ἦτο ἀρχὴ τοῦ ἔτους (καὶ μέχρι σήμερον μένει ἀρχὴ τοῦ Ἰνδικτιῶνος).

(384 μ. Χ. κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν μέχρι σήμερον Χριστιανικὴν χρονολογίαν), ἢ καλουμένη **μαρτυρικῇ** (διὰ τὸν μέγαν καὶ σφοδρότατον διωγμὸν τὸν γενόμενον ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκείνου καὶ τῶν συναρχόντων αὐτῷ ἄλλων αὐτοκρατόρων ἐναντίον τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας)(1). Ἄλλ' ἢ χρῆσις τῆς χρονολογικῆς ταύτης ἀρχῆς περιορίσθη εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ Ἀβησσυνίαν (2). Ὡς κοινὴ ἀρχὴ χρονολογίας Χριστιανικῆς κατὰ μικρὸν ἐπεκράτησε τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως ἢ ἐνσαρκώσεως (Ad. incarnatione Domini) τοῦ Χριστοῦ, ταύτης εἰσηγητὴς κατὰ 5' αἰῶνα ἐγένετο ἐν τῇ Δύσει ὁ πρεσβύτερος τῆς ἐν Ῥώμῃ Ἐκκλησίας Διονύσιος ὁ Μικρὸς (Exiguus) καλούμενος, προσδιορίσας ὡς ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ τὸ 754 μετὰ τὴν κτίσιν τῆς Ῥώμης (3). Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς χρονολογίας τοῦ Διονυσίου ἤρξατο ἐν τῇ Δύσει ἀπὸ τοῦ 525 ὡς ἀρχῆς τοῦ ἔτους λαμβανομένης τῆς 25 Δεκεμβρίου, ἡμέρας, καθ' ἣν ἡ Ἐκκλησία ἐορτάζει τὴν κατὰ σάρκα γέννησιν τοῦ Σωτῆρος. Ἄλλ' ἢ χρῆσις τῆς Διονυσιακῆς χρονολογίας περιορίσθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας, μόνον δὲ ἀπὸ τοῦ Καρόλου ταῦ Μεγάλου ἐπεκράτησε καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ καταστῇ καθολικῇ. Ἐν τῇ Ἑλληνικῇ

(1) Οἱ Κόπται ὡς καὶ οἱ Ἀβησσύνιοι Χριστιανοὶ πρὸς τῇ ἀπὸ γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ ποιοῦνται μέχρι σήμερον χρῆσιν καὶ τῆς μαρτυρικῆς χρονολογικῆς ἀρχῆς.

(2) Παρὰ τοῖς Ἀρμενίοις Χριστιανοῖς κατὰ τὸν 5' αἰῶνα καθιερώθη ὡς ἀρχὴ χρονολογίας τὸ ἔτος 551, καθ' ὃ μετερρυθμίσθη τὸ ἐορτολόγιον τῆς Ἀρμενικῆς ἐκκλησίας ὑπὸ τοῦ Καθολικοῦ ἢ Πατριάρχου Μωϋσῆ.

(3) Ἄλλ' ὁ καθορισμὸς τοῦ 754 ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης ὡς ἔτους τῆς γεννήσεως τοῦ Σωτῆρος ἐλέγχεται πλημμελὲς ἐκ τῶν ἐξῆς λόγων: α') Κατὰ τὸν Εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν, (2, 1) πνεῦμα Θεοῦ ἐπεγένετο ἐπὶ Ἰωάννου τοῦ Ζαχαρίου, ἵνα ἐξέλθῃ εἰς ἔρημον καὶ γείνη Βαπτιστῆς, τῷ 15 ἔτει τῆς ἀρχῆς τοῦ αὐτοκράτορος Τιβερίου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Τιβερίου ἐγένετο αὐτοκράτωρ τῷ 765 μ. Χ., τὸ ἔτος τοῦ ἐν ἐρήμῳ κηρύγματος εἶναι τῷ 780 ἀλλ' ὁ Χριστὸς κατὰ τὴν βάπτισιν αὐτοῦ, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἦγε τὸ 30 τῆς ἡλικίας ἔτος· ἂν λοιπὸν, ὡς ἐξέγεται ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου, ὑποτεθῇ ὅτι ἡ βάπτισις τοῦ Σωτῆρος ἐγένετο κατ' αὐτὸ ἀμέσως τὸ πρῶτον ἔτος τοῦ κηρύγματος τοῦ Ἰωάννου, πρέπει ὡς ἔτος τῆς γεννήσεως αὐτοῦ νὰ παραδεχθῶμεν τὸ 750 ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης· β') Κατὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Εὐαγγελίου, ὅτε ἐγεννήθη ὁ Ἰησοῦς, ἔζη ἔτι καὶ ἐβασίλευεν Ἡρώδης ὁ μέγας ἐν Ἰουδαίᾳ· ἀλλ' ἐπειδὴ κατὰ τὰ ἀσφαλῶς ὑπὸ τοῦ Ἰωσήπου παραδιδόμενα ὁ Ἡρώδης ἐτελεύτησε τῷ 750, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐγεννήθη οὐχὶ μετὰ τὸ 750, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸ τοῦ ἔτους τούτου, ἀφοῦ ὁ Ἡρώδης ἀπέθανε νοσήσας ἐπὶ τινὰ χρόνον νόσον χαλεπὴν ἐπὶ δὲ τῷ ἀκούσματι τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ ἐθανάτωσε τοὺς ἀπὸ διαιτοῦς καὶ κατωτέρω ἐν Ἰουδαίᾳ παῖδας. Ὡστε τὸ ἀληθὲς ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ πρέπει νὰ τεθῇ τοῦλάχιστον τέσσαρα ἔτη πρὸ τῆς ἐπικρατούσης χρονολογικῆς ἀρχῆς τοῦ 754 ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης. Ἀλλὰ παραδόξως ἡ Ἀβησσυνιακὴ Ἐκκλησία, ἢ διατηροῦσα τὴν **μαρτυρικὴν** χρονολογίαν (ἰδ. ἀνωτέρω σημ. 2), ὡς ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Σωτῆρος δέχεται χρονολογίαν κατὰ 8 ἔτη μεταγενεστέραν καὶ αὐτῆς τῆς τοῦ Διονυσίου καὶ ὡς ἀρχὴν τῆς **μαρτυρικῆς** χρονολογίας, ἦτοι ὡς πρῶτον ἔτος τῆς ἀρχῆς τοῦ Διοκλητιανοῦ τίθησιν οὐχὶ τὸ 384 μ. Χ., ἀλλὰ τὸ 276 μ. Χ.

Ἀνατολῇ καὶ μετὰ τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Μέγαν, ὅστις καθιέρωσε καὶ νέαν τινὰ ἀρχὴν χρονολογικὴν, τὴν τῆς Ἰνδικτιῶνος (1), ἔχουσαν περιορισμένην ἐφαρμογὴν, ἐπεκράτει τὸ σύστημα τοῦ χρονολογεῖν κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἀρχῆς τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν ὑπάτων εἰ καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν ὑπάτων ὑφίστατο κατ' ὄνομα μόνον ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει) καὶ διατάγματα αὐτοκρατορικὰ τοῦ ἔτους 537 ἐπέτασσαν τὴν ἀκριβῆ ἐν τοῖς δημοσίοις ἐγγράφοις σημειῶσιν τοῦ ἔτους τῆς ἀρχῆς τοῦ αὐτοκράτορος, τῶν ὀνομάτων τῶν ὑπάτων, ἔτι δὲ καὶ τοῦ Ἰνδικτιῶνος. Ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ δὲ ἡ χρονογραφία τῇ Βυζαντινῇ, ὡς καὶ ἐν τῇ τῆς Φραγκικῆς Εὐρώπης ἐπεκράτησε τὸ σύστημα τοῦ χρονολογεῖν ἀπὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου κατὰ τὰς παραδόσεις τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Τὸ σύστημα τοῦτο ὅπερ παρά τισιν ἱστοριογράφοις διετηρήθη μέχρι τοῦ παρελθόντος αἰῶνος μετὰ πολλῶν διαφορῶν περὶ τὸν καθορισμὸν τῆς χρονολογικῆς ἀρχῆς ὑπεχώρησε κατὰ μικρὸν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει (2) εἰς τὸ τῆς ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως, ὅπερ ἐπικρατεῖ σήμερον πανταχοῦ τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ (ιδίως ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ) καὶ ἐν τῷ κοινῷ βίῳ (3) ἐσχάτως δὲ καὶ παρὰ τοῖς Ὀθωμανικοῖς αὐτοῖς ὑπὸ τὸ ἀραβικὸν ὄνομα Μίλαδ=γέννησις. Ἐκ τῶν Ἀσιατικῶν ἱστορικῶν χρονολογικῶν ἀρχῶν μνημονεύομεν ἐνταῦθα μόνον τῆς μωαμεθανικῆς ἀρχῆς τῆς χρονολογίας τῆς καλουμένης Χίτζρα (Ἐγίρα) συμπιπτούσης τῇ 16 Ἰουλίου 622, κληθείσης δὲ Χίτζρας ἦτοι Φυγῆς διὰ τὴν τότε φυγὴν τοῦ Μωάμεθ ἀπὸ Μέκκας εἰς Μεδινάν. Ἄλλ' ἡ χρονολογία ἡ Ἰσλαμικὴ ἢ ἀρχομένη ἀπὸ Ἐγίρας, ἔχουσα ὡς μέτρον χρόνου τὸ ἔτος τὸ σεληνιακόν, οὐχὶ δὲ τὸ ἡλιακόν ὅπως ἡ Χριστιανικὴ χρονολογία, διαφέρει ταύτης οὐχὶ ἀπλῶς ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς ἀρχῆς τῆς χρονολογίας, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ μῆκος ἐκάστου ἔτους καὶ ἐκάστης περιόδου ἐτῶν. Διὰ τοῦτο ἡ μετατροπὴ αὐτῆς εἰς χρονολογίαν Χριστιανικὴν ἀπαιτεῖ οὐχὶ ἀπλῶς τὴν εἰς τὴν Μωαμεθανικὴν χρονολογίαν προσθήκην 622 ἐτῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐτῶν τῆς Ἐγίρας ἀφαίρεσιν τοῦ πλεονάζοντος ἀριθμοῦ ἐτῶν τοῦ προκύπτοντος ἀπὸ τῆς διαφορᾶς τοῦ σεληνιακοῦ καὶ τοῦ ἡλιακοῦ ἔτους. Ἄλλ' ἀνάγκη πρὸς τοῦτο νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ ἐκ τῆς Ἀστρονομικῆς χρονολογίας.

(1) Ἰνδικτιῶν (ἐκ τοῦ Λατ. Indictio *δήλωσις*, ἐντεῦθεν ἐπιβολὴ φόρου) λεγομένη ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν καὶ *ἐπιπέμψις* ἦτο χρονικὴ περίοδος τῆς ἐγγείου φορολογίας περιλαμβανούσα 15 ἔτη. Αἱ Ἰνδικτιῶνες ἀρχοῦνται ἀπὸ τοῦ 313 μ. Χ.

(2) Ἐκ τῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν μόνον ἡ Ἰσπανία μέχρι τοῦ ΙΔ' μ. Χ. αἰῶνος εἶχεν ἰδίαν Ἰσπανικὴν χρονολογικὴν ἀρχὴν τὸ ἔτος 716.

(3) Περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἡ Γαλλία, ἡ διὰ τὴν μεγάλην ἐπαναστάσεως τῆς ἀπὸ τὸ 1789 ἀρξαμένης καταλύσασα τὴν βασιλείαν καὶ ἰδρύσασα τὴν δημοκρατίαν (1792 10]22 Σεπτεμβρίου) καθιέρωσε νέον σύστημα χρονολογίας ἱστορικῆς ἀρχὴν λαβούσης ἀπὸ τοῦ ἔτους 1792 (10]22 Σεπτεμβρίου) ἀλλ' αὕτη μετὰ τῶν νέων ἐπὶ ἀστρονομικῆς χρονολογίας στηριζομένων μηνῶν καὶ δεκάδων αὐτῆς (ὑποδιαίρέσεων τῶν μηνῶν) κατηργήθη τῷ 1805.

Σπουδαίαν σημασίαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἔχει ἡ μαθηματικὴ ἢ ἀστρονομικὴ χρολογία ὡς πρὸς τὴν παρὰ τοῖς διαφοροῖς λαοῖς ἐπικράτησιν τῆς διαιρέσεως τοῦ ἔτους εἰς μῆνας κατὰ τὸ σεληνιακὸν ἢ ἡλιακὸν ἔτος. Ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις πάντες σχεδὸν οἱ ὀνομαστοὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ λαοὶ τῆς Ἀσίας, (μηδ' αὐτῶν τῶν Βαβυλωνίων ἐξαιρουμένων, παρ' οἷς αἱ ἀστρονομικαὶ γνώσεις ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐμπειρικῶς καὶ πρακτικῶς σημαντικῶς προόδευσαν) καὶ οἱ Ἕλληνες καὶ Ἱταλικοὶ λαοὶ καὶ αὐτοὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἐχρῶντο τῷ ἔτει τῷ σεληνιακῷ τῷ ἀριθμοῦντι 354 ἡμέρας. Μόνοι οἱ Αἰγύπτιοι προῖμώτατα ἐχρῆσαντο τῷ ἔτει τῷ ἡλιακῷ. Εἰ καὶ δὲ διαφοραὶ τοῦ σεληνιακοῦ ἔτους πρὸς τὸ ἡλιακὸν καὶ αἱ ἐντεῦθεν προκύπτουσαι ἀνωμαλίας ἦσαν ἐπαισθηταὶ εἰς τοὺς λαοὺς τοὺς χρομένους τῷ σεληνιακῷ ἔτει, ὅμως ἡ τούτου χρῆσις παρέμεινε μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος. Οὗτος δὲ διὰ τοῦ ἀστρονόμου καὶ φιλοσόφου Σωσιγένοῦ μετερρῦθμισε τῷ 46 π. Χ. τὸ Ῥωμαϊκὸν ἡμερολόγιον ἀντικαταστήσας τὸ σεληνιακὸν ἔτος διὰ τοῦ ἡλιακοῦ τοῦ ἀριθμοῦντος 365 ἡμέρας, καὶ 6 ὥρας (διὸ καὶ τὸ σύστημα τῆς κατὰ τετραετίαν προσθήκης μιᾶς ἡμέρας (βισέκτου). Ἀλλὰ τὸ Ἰουλιανὸν ἡμερολόγιον τὸ διατηρούμενον μέχρι σήμερον ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν πάσαις ταῖς Ἀνατολικαῖς χριστιανικαῖς ἐκκλησίαις ὑπέστη νέαν μεταρρῦθμισιν ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ, ἣν παρεδέξαντο ὕστερον καὶ οἱ Προτεστάνται, τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ Πάπα Γρηγορίου ΙΓ' τῷ 1582. Διὰ τῆς μεταρρῦθμίσεως ταύτης τὸ ἔτος διηρέθη ἀκριβέστερον εἰς 365 ἡμέρας 5 ὥρας καὶ 11' 48" ἐντεῦθεν δὲ διέταξεν ὁ Γρηγόριος ἵνα κατὰ τὸ ἔτος 1582 ἀφαιρεθῶσιν ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου 10 ἡμέραι (1) καὶ ἐν μέλλοντι ἐκ πάσης περιόδου 400 ἐτῶν ἀφαιρεθῶσι τρεῖς ἡμέραι ὡς πλεονάζουσαι (2).

Πρὸ δύο ἐτῶν καὶ ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κράτει, ἐπὶ τῆς ἐπαναστατικῆς Κυβερνήσεως Πλαστήρα καθιερώθη Γρηγοριανὴ χρονολογία, τὸ πρῶτον ἐν τῇ πολιτείᾳ

(1) Ὁ πλεονάζων οὗτος ἀριθμὸς προέκυψεν ὡς δῆλον ἐκ τῆς ἀκριβείας τοῦ Ἰουλιανοῦ προστιθέντος εἰς 365 ἡμέρας ἐκάστου ἔτους 6 ὥρας ἀντὶ 5, 48' 46", οὕτω δὲ ἐκ τῶν 6 ὥρῶν ἐκάστου ἔτους ἐν τέσσαρσιν ἔτεσιν ἀπετελεῖτο ἐμβόλιμος ἡμέρα ὀλόκληρος ἀντὶ μόνον 23 ὥρῶν 15' 4" ἦτοι ἀνὰ πᾶσαν τετραετίαν προσετίθεντο ἐκ περισσοῦ 44' 5", ἅτινα ἐν ἔτει 400 ἀπετέλεσαν τρεῖς ἡμέρας καὶ 2 ὥρας καὶ ἀπὸ 325 μέχρι 1582 10 περίπου ἡμέρας. Ἐντεῦθεν προῆλθεν ἵνα τῷ 1582 ἡ ἑαρινὴ ἰσημερία, ἡ ὑπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου τῷ 325 μ. Χ. προσδιορισθεῖσα διὰ τὴν 21 Μαρτίου, συμπέσῃ τῇ 11 Μαρτίου. Ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῇ μεταρρῦθμίσει τοῦ Γρηγορίου ΙΓ' δὲν περιελήφθη καὶ ἡ διαφορὰ ἢ μεταξὺ 46 π. Χ. (τοῦ ἔτους δηλονότι τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου) καὶ τοῦ 325 μ. Χ. (τοῦ ἔτους τῆς συνόδου). Ἡ διαφορὰ ἐκείνη μένει πάντοτε σταθερὰ παράγουσα ἀνακριβειαν περιοριζομένην μόνον εἰς τὸ μεταξὺ 46 π. Χ. καὶ 325 μ. Χ. χρονικὸν διάστημα.

(2) Ἀλλὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο ποσὸν δὲν ἀφαιρεῖται ἐν τέλει ἐκάστης περιόδου 400 ἐτῶν, ἀλλ' ἡ ἀφαίρεσις γίνεται οὕτω, ὥστε ἐκάστη ἑκατονταετηρίς, ἥς τοῦ ἀριθμοῦ τὰ δύο πρῶτα ψηφία δὲν ἀποτελοῦσι ποσὸν διαιρητὸν διὰ 4, νὰ μὴ ἔχη ἐν τῷ τελευταίῳ ἔτει τῆς τελευταίας τετραετίας βίσεκτον. Οὕτω τὰ ἔτη 1700, 1800, 1900 πρέπει νὰ ἔχωσι 28

εἶτα δὲ κατὰ διαταγὴν τοῦ Πλαστήρα καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀφοῦ καὶ ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ἐξαρθρωμένη νῦν ὑλικῶς καὶ ἠθικῶς ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος, ἔδωσε τὴν συναίνεσιν αὐτῆς. Ἄλλ' ἡ μεταβολὴ αὕτη μὴ γενομένη ἐν συναίνεσει μετὰ τῶν πρεσβυγενῶν πατριαρχικῶν ἐκκλησιῶν Ἀλειανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, ἔμμενουσῶν ἔτι ἐν τῷ Ἰουλιανῷ ἡμερολογίῳ, ἐπήνεγκε σχίσμα μετὰ τούτων καὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησιῶν.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἱστορίας

1. Φυσιοῖστορικὰ ζητήματα ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Περὶ τῆς προϊστορικῆς περιόδου καθόλου.— Ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ πραγματευόμεθα ἐν ὀλίγοις τὴν πανάρχαιον, τὴν προϊστορικὴν καλουμένην περίοδον τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν πραγματικὴν ἱστορικὴν περίοδον τὴν ἀρχομένην ἀπὸ θετικωτέρων ἱστορικῶν παραδόσεων τῶν δι' ἱστορικῶν μνημείων, πρὸ πάντων διὰ μνημείων γραπτῶν, παραδεδομένων. Ἡ προϊστορικὴ αὕτη περίοδος κειμένη ἐκτὸς τοῦ θετικοῦ ἐδάφους τῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἱστορικῶν παραδόσεων παρέχει ἀφορισμὴν εἰς γένεσιν διαφόρων θεωριῶν καὶ ζητημάτων συνδεομένων μετὰ γενικωτέρων θεωριῶν καὶ ζητημάτων ἀναγομένων εἰς τὴν φυσικὴν ἀρχὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὑπαγομένων εἰς τὴν ἱστορίαν τὴν φυσικὴν. Ἡ θετικὴ ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας ἐλάχιστα ἀσχολεῖται περὶ τὰς λεπτομερείας τῶν τοιούτων θεωριῶν καὶ ζητημάτων περιοριζομένη μόνον εἰς τὰ ἀσφαλέστατα τῶν συμπερασμάτων τῶν ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ γινομένων ἐρευνῶν Ἄλλα καὶ τὰ συμπε-

μόνον ἡμέρας Φεβρουαρίου, κατὰ τὰ ἔτη δὲ ταῦτα ἡ διαφορὰ τοῦ Γρηγοριανοῦ ἡμερολογίου ἀπέναντι τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀξάνεται κατὰ μίαν ἡμέραν.

ράσματα ταῦτα ἐπὶ τοσοῦτον μόνον λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν, ἐφ' ὅσον περιβάλλοντα, μορφὴν ἱστορικὴν καὶ προβάλλονται τυπωδῶς ὡς ζητήματα ὑπ' αὐτῆς τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου προταθέντα καὶ τυχόντα λύσεώς τινος ἐν τῇ ποιητικῇ ἢ ἐν τῇ μυθικῇ ἱστορίᾳ τῶν λαῶν. Βεβαίως δὲ στεροῦνται σπουδαιότητος διὰ τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην ζητήματα φυσιοῖστορικὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐν τῇ δημιουργίᾳ τοῦ παντός, καὶ μάλιστα εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὰς σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν γῆν καὶ πρὸς τὰ λοιπὰ γήινα ὄντα, ἰδίως μὲν πρὸς τὰ ὀργανικά, ἰδιαίτατα δὲ πρὸς τὰ κατὰ τὴν φυσικὴν ζωὴν μάλιστα παρεμφερῆ πρὸς τὸν ἀνθρώπον ζῳικά ὄντα. Ἄλλα παρ' ὅλην τὴν σπουδαιότητα, ἣν ἔχουσι τὰ τοιαῦτα ζητήματα διὰ τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην, αὕτη, εἴτε ἐκτεινομένη εἰς τὰς περὶ τὰ τοιαῦτα ζητήματα θεωρίας, εἴτε καὶ ἀπλῶς παραδεχομένη ὡς ἀφετηρίαν τὰ βέβαια καὶ ἀσφαλῆ δοκοῦντα πορίσματα τῶν περὶ τὰ ζητήματα ταῦτα φυσιοῖστορικῶν θεωριῶν, ἐξέρχεται τῶν ὁρίων αὐτῆς καὶ ἀπόλλυσι τὸν ἰδιοφυᾶ αὐτῆς χαρακτήρα. Ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη, ἔχουσα ἀντικείμενον τὸν ἠθικὸν κόσμον τὸν ἐκ τῆς πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπορρέοντα, δὲν ἐξετάζει τὰ κατὰ τὴν γένεσιν αὐτῆς τῆς πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου ἄλλα ταύτην λαμβάνουσα ὡς ἀφετηρίαν ἐξετάζει καὶ ἐρευνᾷ τὸ ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῆς τοιαύτης φύσεως προελθόν καὶ τὴν ἐρευνᾶν αὐτῆς ταύτην στηρίζει ἐπὶ τῶν ἐπὶ τοῦ λογικοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ καταλειφθέντων μνημείων τῶν φερόντων πάντοτε τὸν τύπον καὶ τὴν σφραγίδα τῆς ἀνθρωπίνης ἐργασίας. Μόνον ἐν τῇ ἐρεύνη καὶ τῇ θεωρίᾳ τῶν τοιούτων μνημείων δύναται ἡ ἱστορία νὰ συγκρίνη τό τε ἔργον αὐτῆς καὶ τοὺς καρποὺς τοῦ τοιούτου ἔργου πρὸς τὰ πορίσματα τῶν φυσιοῖστορικῶν περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐρευνῶν. Ἐν πᾶσι δὲ τούτοις ἡ ἱστορία μελετᾷ πάντοτε τὸν ἀνθρώπον τῆς ἱστορίας, οὐχὶ τὸν ἀνθρώπον τῆς φύσεως τὸν ἀνθρώπον τὸν ἀποκαλύπτοντα ἑαυτὸν διὰ τῆς ἱστορίας ἀπέναντι τῆς φύσεως, οὐχὶ τὸν ἀνθρώπον τῆς φύσεως τὸν ἀποκαλυπτόμενον ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ καὶ ὑπὸ τῆς φύσεως αὐτῆς.

Ὁ παραδείσιος βίος τοῦ ἀνθρώπου.— Ἐν τοῖς ἱστορικοῖς μνημείοις, ἅπερ ὁ ἀνθρώπος, ἀφότου ἐν τῷ κόσμῳ εἰσῆλθεν εἰς τὸ στάδιον τοῦ ἱστορικοῦ βίου, κατέλιπε περὶ ἑαυτοῦ, μεγίστην σημασίαν ἔχουσιν ἐκεῖνα, ἐν οἷς αὐτὸς οὗτος ὁ ἀνθρώπος ἀπεκάλυψε καὶ ἐξεδήλωσε τὸ πρῶτον τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ συνείδησιν καὶ ἐχαρακτήρισε τὴν ἱστορίαν καὶ τὸν ἱστορικὸν αὐτοῦ βίον ἐν τῇ πρώτῃ τούτου γενέσει. Τοιαῦτα μνημεῖα εἶναι αἱ περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου παραδόσεις τῶν κυριωτάτων καὶ σπουδαιοτάτων ἱστορικῶν λαῶν ἐφ' ὅσον αἱ παραδόσεις αὗται εἰσὶν ἀχραιφνῆ ἀπηχήματα ἀμέσου ἱστορικῆς συνειδήσεως τῶν λαῶν ἐκφερόμενα μεθ' ὅλης τῆς ποιητικῆς ἀπλότητος καὶ φυσικῆς ἀφελείας καὶ ὑποκειμενικῆς ἀληθείας. Ὑπὸ διττὴν ὄψιν

παριστώσιν αἱ παραδόσεις αὐταὶ τὴν πρώτην ἀρχὴν τοῦ ἀνθρωπίου βίου· αἱ μὲν εἰκονίζουσιν αὐτὸν ὡς ἀπὸ μικροῦ καὶ ταπεινοῦ καὶ ἐνδεοῦς ἀρξάμενον καὶ βαθμηδὸν προαγόμενον εἰς ἀνάπτυξιν καὶ πολιτισμόν· αἱ δέ, καὶ αὐταὶ εἰσὶν αἱ σπουδαιότεραι καὶ τῶν σπουδαιότερων ἱστορικῶν λαῶν παραδόσεις, παριστῶσι τὸν ἄνθρωπον βιοῦντα ἐν ἀρχῇ ἐν παραδείσῳ εὐδαιμονίας, ἐξ ἧς ἕνεκα τῆς ἁμαρτίας ἐκπεσὼν ἀπώλεσε μετὰ τῆς πρώτης ταύτης εὐδαιμονίας τὴν ἀθρότητα καὶ κατεδικάσθη νὰ διέλθῃ τὸν βίον, μετὰ τὴν ἐκ τοῦ παραδείσου ἐξέλασιν, ἐν πάσῃ ἀθλιότητι ἐν μέσῳ ἀγῶνων πολλῶν καὶ πόνων καὶ μόχθων διηνεκῶν μεχριστοῦ ἐπανελθῆν εἰς τὴν πρώτην ἐκείνην εὐδαιμονίαν. Εἶπομεν ἤδη ἀλλαγῶν (ἴδ. σελ. 19) πῶς ἡ Ἑλληνικὴ ποίησις ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Προμηθέως παρέστησε τὴν πτώσιν τοῦ ἀνθρώπου (1), πτώσιν προϋποθέτουσαν εὐδαίμονά τινα κατάστασιν παρεμφερῆ πρὸς τὸν ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς ποιήσεως διὰ τοῦ Ἡσιόδου ὑμνηθέντα χρυσοῦν αἰῶνα τῆς ἐν ἀθρότητι καὶ φυσικῇ ἀπλότητι βίου εὐδαιμονίας. Καὶ ἄλλων δὲ λαῶν ἱστορικῶν Ἀσιατικῶν καὶ Εὐρωπαϊκῶν αἱ παραδόσεις αἱ ποιητικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ διηγῶνται ἢ ὑπαινίσσονται εὐδαίμονά τινα κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου ἐν ἀρχῇ τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Πασῶν δὲ τούτων τῶν παραδόσεων ὁ πνευματικὸς πυρὴν ἔγκειται ἐν τῇ ιδέᾳ, ἣν ἔχων ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ. Ἡ ἰδέα αὕτη εἶναι ἡ ἀντίθεσις τοῦ κόσμου τοῦ φυσικῶς πραγματικοῦ πρὸς τὸν κόσμον τὸν πνευματικὸν καὶ ιδεώδη, ἀντίθεσις, ἣν ἠσθάνθη καὶ ἐνόησεν ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτῇ τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως καὶ τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Βεβαίως ἐντεῦθεν δὲν ἐπεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος, εὐθύς ὡς ἐδημιουργήθη ἐν τῷ κόσμῳ, ἤρξατο τοῦ ἔργου τῆς ἡμερώσεως ἐν γνώσει καὶ συνειδήσει τῆς λογικῆς αὐτοῦ φύσεως καὶ τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ προορισμοῦ, ἐμπνεόμενος πάντοτε ὑπὸ τοῦ ιδεώδους κόσμου τοῦ πνεύματος αὐτοῦ. Ἀλλὰ ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνθρωπίνης ἡμερώσεως. Τὸ ζήτημα τοῦτο κείμενον ἐκτὸς τοῦ θετικοῦ ἔδαφους τῆς ἱστορίας, δὲν δύναται βεβαίως νὰ λυθῆ ἱστορικῶς διὰ τῆς ποιήσεως ἢ τῶν ποιητικῶν καὶ μυθικῶν

(1) Σημειωτέον ὅτι ὁ περὶ τοῦ Προμηθέως μῦθος δὲν λέγει ἠρητῶς περὶ τῆς εὐδαιμονίας, ἣν διῆγεν ὁ ἄνθρωπος πρὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Προμηθέως γενομένης κλοπῆς καὶ εἰς ἀνθρώπους μεταδόσεως τοῦ οὐρανοῦ πυρός, ἀλλ' ὑπονοεῖ τοιαύτην τινὰ εὐδαιμονίαν, ἀφοῦ λέγει ὅτι ἕνεκεν τῆς πράξεως τοῦ Προμηθέως ἐπέμφθη ἢ Πανδώρα εἰς τὸν κόσμον καὶ τότε ἐξηλθον ἐκ τοῦ Πίθου καὶ διεδόθησαν πᾶσαι αἱ συμφοραὶ. Αἱ περὶ τῆς πρώτης εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου Ἑλληνικαὶ παραδόσεις σαφέστερον παρεστάθησαν ποιητικῶς ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου ἐν τοῖς μύθοις τοῖς περὶ τῆς εὐδαιμονίας τοῦ χρυσοῦ καὶ ἀργυροῦ αἰῶνος, οὓς διεδέξαντο ὕστερον οἱ αἰῶνες τοῦ χαλκοῦ καὶ τοῦ σιδήρου οἱ πλήρεις ἀγῶνων καὶ μόχθων καὶ ἀθλιότητος. Ὑπὸ βαθυτέραν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἔννοιαν ἢ περὶ παραδεισίου εὐδαιμονίας καὶ τῆς ἐπακολουθησάσης ταύτης πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἰδέα παρεδόθη ἐν ταῖς περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου παραδόσεσι τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ ὑπὸ ὑψηλὴν ἔννοιαν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν ἐδογματίσθη καὶ ἐδιδάχθη ἐν τῇ Χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ.

παραδόσεων. Ἄλλ' ἐξ ἄλλου οὐδ' ἡ ἱστορία τῆς φύσεως οὐδ' αὐτὴ ἢ τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου εἰσὶ κεκλημένοι νὰ λύσωσι τὸ μέγα ζήτημα τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἄπασα ἢ ἀξία ἢ ἱστορικὴ τῶν μνημονευθειῶν ἀνωτέρω ποιητικῶν παραδόσεων τῶν διαφόρων λαῶν περὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἔγκειται οὐχὶ ἐν τῇ δι' ἱστορικῆς ὁδοῦ καὶ μεθόδου ἀνεπίκτω πραγματικῇ ἀληθείᾳ τῶν παραδόσεων αὐτῶν, ἀλλ' ἐν τῇ εἰκόνι, ἣν παρέχουσι τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορίας. Αἱ παραδόσεις ἐκεῖναι παριστῶσι τὸν ἄνθρωπον ὁμολογοῦντα καὶ μαρτυροῦντα αὐτὸν τὴν ποιητικότητα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ τὸ πνευματικὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Αἱ αὐταὶ παραδόσεις μαρτυροῦσιν ὅτι καθ' ὃν χρόνον ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ τῶν ἀξιολογωτάτων λαῶν ἐξηγέρθη τὸ πρῶτον εἴτε ἀμυδρῶς καὶ λεληθότως ἢ σαφῶς καὶ ἐν ἐπιγνώσει ἢ συνείδησις ἢ ἱστορικῆ, ἢ συνείδησις αὕτη ἐξεδηλώθη μετὰ σπουδῆς καὶ τάσεως πρὸς τὸ ιδεώδες. Τὸ δὲ ιδεώδες τοῦτο, τὸ παρακολουθοῦν τὴν πρώτην εἰς ἱστορικὸν βίον ἀνάηψιν ἀποδείκνυσιν, ὡς οὐδὲν ἄλλο, τὴν λογικότητα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ δίδωσιν ἐκ τῶν προτέρων τῇ ἱστορίᾳ καὶ τῷ ἱστορικῷ βίῳ τὸ χρίσμα καὶ τὴν σφραγίδα τῆς ἀληθοῦς αὐτοῦ ἀρχῆς, ἣτις εἶναι ἢ λογικότης, καὶ τοῦ ὑψίστου προορισμοῦ, ὅστις δὲν δύναται νὰ νοηθῆ ἄλλως ἢ ὡς ἐντελέχεια τῆς λογικῆς καὶ πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου. Αἱ παραδόσεις τῆς Ἱερᾶς γραφῆς περὶ τῆς πρώτης εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἕνεκεν ἁμαρτίας πτώσεως αὐτοῦ, αἱ ἀποτελέσασαι τὸ μέγα καὶ ὑψηλὸν δόγμα τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας περὶ τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς ἕνεκεν ταύτης πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς διὰ τῆς θείας χάριτος ἀπολυτρόσεως αὐτοῦ, ἀνήγαγον εἰς ὑψίστην ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἀλήθειαν τὴν περὶ τῆς λογικῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνθρώπου παράδοσιν. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ σπουδαιότεροι τῶν φιλοσόφων ἱστορικῶν οἱ κατὰ μέρος ἢ καθόλου ἀμφισβητήσαντες τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν τοῦ δόγματος ἢ μᾶλλον ἐπὶ τὸ ὀρθολογιστικώτερον πειραθέντες νὰ ἐρμηνεύσωσι τὰς τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς παραδόσεις, ἠναγκάσθησαν νὰ ὁμολογήσωσιν ἐμμέσως τὴν μεγάλην ἀλήθειαν τὴν ὑπολανθάνουσαν ἐν ταῖς παραδόσεσιν ἐκεῖναις περὶ τοῦ θείου καὶ ιδεώδους, δι' οὗ ἢ ἀνθρωπότης, ἐκπαλαὶ ἐμφορομένη τῶν ἐνδοθεν ἐκ τοῦ πνευματικοῦ αὐτοῦ βίου καὶ ἐκ τῆς συνειδήσεως τῆς πνευματικότητος αὐτοῦ ἀπορροεῶν ἀληθειῶν, περιέβαλε τὴν ἀρχὴν τοῦ βίου καὶ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ. Παραθέτομεν ἐνταῦθα τὰ ὅσα περὶ τούτων ἔγραψεν ὁ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἐμβριθῆς φιλόσοφος Ἰωάννης Χουβερ (1).

«... Πᾶν ὅ,τι σήμερον πιστεύομεν ὅτι ἠξυῖομεν περὶ τῆς πρώτης κατάστασεως τοῦ ἡμετέρου γένους, εἶναι τις ὑπαινιγμὸς ὅτι τοῦτο ἐκ μικρῶν καὶ ταπεινῶν ὠρμήθη πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ καὶ μόνον κατὰ μικρὸν διὰ μακρᾶς

(1) I. Huber. Wissenschaftliche Tagesfragen.

καὶ ἐπιπόνου ἐργασίας καὶ ἐν μέσῳ βαρέων μόχθων καὶ ἀγώνων ἀγωνιζόμενον ἀνύψωσεν ἑαυτό. Ἡ τε ἀνθρωπότης ἅπασα, καὶ πᾶς ἄνθρωπος ἐν αὐτῇ, δὲν εἶναι τι οἴκοθεν τέλειον προϊόν, οὐδ' ἢ πορεία τοῦ βίου αὐτῆς εἶναι οἷα ἡ ἀσφαλῆς καὶ εἰρηνικὴ αὐξήσις φυτοῦ τινος· τοῦναντίον ἡ ἱστορία εἶναι ἀγὼν τοῦ πνεύματος ἐναντίον τῆς φύσεως, τῆς τε περιβαλλούσης αὐτὸν ἐξωτερικῆς καὶ τῆς ἐν τῷ ἰδίῳ τοῦ ἀνθρώπου ὀργανισμῷ ἀμέσως περιεχούσης αὐτόν. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καθυποτάσσει ὁ ἄνθρωπος ὑφ' ἑαυτὸν τὴν φύσιν καὶ ἀναπτύσσει τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, τὸν νοῦν καὶ τὴν ἠθικὴν βούλησιν, καθιστάμενος οὕτω αὐτὸς οὗτος ἴδιον αὐτοῦ ἔργον. Τὸ εἰδύλλιον τὸ περὶ τοῦ εὐδαίμονος τόπου, ἐν ᾧ ὑπῆρξεν ἡ κοιτίς τῆς ἀνθρωπότητος, ὡς καὶ αἱ ποιητικαὶ παραδόσεις περὶ χρυσοῦ τινος αἰῶνος, ὅστις ἀφανίζεται βυθιζόμενος εἰς μακρὰν ὄπισθεν ἡμῶν κείμενον παρελθόν, περιέχουσι λείψανόν τι πραγματικῆς ἀληθείας κατὰ τοῦτο μόνον, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν ἀληθῶς ὅτι ἡ πρώτη νηπιότης τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἀόπλου, τοῦ μηδένα ἔχοντος τρόπον ἀμύνης, προσεβλήθη θυελλωδῶς ὑπὸ τῶν ταιλαιπωριῶν καὶ τῶν τρόμων τοῦ ὑστεροῦ αὐτοῦ βίου· τοῦναντίον δὲ πιστεύομεν ὅτι ὡς ὅρος ἀπαραίτητος τῆς διατηρήσεως καὶ προαγωγῆς τοῦ νεαροῦ γένους πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀγαθὴ τις φύσις καὶ τις διὰ τοῦ δεσμοῦ τῆς συγγενείας εἰρηνικὴ συμβίωσις τῆς πρώτης οἰκογενείας. Καὶ ὅμως οὐδεμία γνῶσις πραγματικῆ, ἀλλὰ μόνον ἐπισφαλεῖς εἰκασίαι ἐπανάγουσιν ἡμᾶς εἰς τὴν ἐπαύριον τῆς γενέσεως τῆς ἀνθρωπότητος, ἧς τῆς πρώτης πατρίδος τὸ ἔδαφος οὐδέποτε δυνάμεθα πλέον νὰ πατήσωμεν. Ἀλλὰ ἡ ὑπόθεσις περὶ ἰδεώδους τινὸς πρώτης καταστάσεως τοῦ ἡμετέρου γένους δὲν ἐπιβεβαιοῦται ὑπὸ τῆς φυσικῆς θεωρίας τῶν πραγμάτων, οὔτε δὲ ἡ ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη οὔτε ἡ φιλοσοφία ἔχουσιν ἐπαρκεῖς πρὸς παραδοχὴν αὐτῆς λόγους. Ὅσον ὀλίγον δι' ἡμᾶς τὸ σπέρμα εἶναι ἄνθος, τοσοῦτον ὀλίγον ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι κατάστασις ὑψηλοτέρας ἡμερώσεως. Ἐν τῇ σημερινῇ θεωρίᾳ τὸ ἰδεῶδες κεῖται οὐχὶ ἐν τῷ παρελθόντι, ἀλλ' ἐν τῷ μέλλοντι. Ἡ σκέψις δὲ καὶ ἡ ἐλπίς αὕτη ὑπεκκαίει τὸν ἡμέτερον ζῆλον καὶ δίδωσιν ἡμῖν δύναμιν ἐν τῷ ἐργάζεσθαι πρὸς ὄφελος τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐν τῷ καθιστάναι τὴν ἐργασίαν ταύτην ἠθικὴν. Ἐν τῇ σκέψει καὶ ἐν τῇ ἐλπίδι ταύτῃ ἐξαφανίζεται ἡ ἀπαισιόδοξος περὶ τῆς τύχης τοῦ ἀνθρώπου θεωρία, ἣτις πλέον ἢ ἄλλοτε ποτε ἐπιπολάζει νῦν ἐν ἡμῖν καὶ ἐμφανίζεται οὐχὶ ὡς ἐπιστημονικὴ ἐπίγνωσις, ἀλλ' ὡς ἐξομολόγησις φιληδόνου τινὸς καὶ ἐκτεθλημένης γενεᾶς. Ἡ ἀπαισιόδοξία αὕτη θεωμένη ἀναδρομικῶς τὸν ὄον τῆς ἱστορίας εἶναι τοσοῦτον ἀμβλύωψ, ὥστε δὲν δύναται νὰ ἴδῃ τὴν πρόοδον ὀπίπτουσα δὲ τὸ βλέμμα ἐπὶ τὰ προβλήματα τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος εἶναι τοσοῦτο πλεονέκτις καὶ τοσοῦτον ἀσθενής, ὥστε δὲν δύναται νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων τούτων. Ὀδυρομένη ἀσθενικῶς διὰ τὰς θλίψεις τοῦ βίου, ὃν αὐτὴ δὲν δύναται νὰ διαμορφώσῃ ἠθικῶς οὐδ' ἐπαρκῶς δι' ἐπιζη-

τήσεως τῶν πραγματικῶν ἀγαθῶν, δὲν ἐννοεῖ τὴν ὑπεροχὴν τῆς ἠρωϊκῆς τύχης τοῦ Ὀδυσσεῶς ἀπέναντι τῆς ζωῆς τῶν Φαιάκων· δὲν γινώσκει καὶ δὲν ἐννοεῖ τὴν ἀνάγκην τοῦ ἐναντίον τῆς φύσεως ὑπὲρ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πνεύματος ἀγῶνος οὐδὲ τὴν εὐδαιμονίαν τὴν ἐπιγινομένην εἰς τὸ πνεῦμα ἐκ τῆς συναισθήσεως τῆς ἐνεργείας, τῆς κινήσεως τῶν δυνάμεων καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιδόσεως αὐτοῦ. Ἡ τοιαύτη ἀπαισιόδοξία, ἀπολύουσα ἑαυτὴν πλεονεκτικῶς ἀπὸ τῆς μεγάλης ἐργασίας τῆς ἱστορίας, δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὴ τῆς ἠθικῆς ἐκείνης ἀνοχῆς τῆς διαλλακτικῆς τὸν ἄνθρωπον μετὰ τῆς τύχης αὐτοῦ καὶ παρεχούσης ἐλπίδας περὶ ἐπιτυχῆς ἐπιδόσεως τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς εὐδαιμονίας τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἡ νεωτέρα ἱστορικὴ ἔρευνα δὲν φαίνεται συμβιβαζόμενη ἐν πᾶσι μετὰ τῶν μνημονευθεισῶν περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνθρώπου παραδόσεων. Ἀλλ' ὅμως ἡ φιλοσοφία δὲν θέλει δυνηθῆ πάντως ν' ἀρνηθῇ τὴν *βαθεῖαν* ἀλήθειαν τὴν ἐγκειμένην ἐν ταῖς τοῦ κληρονομικοῦ ἁμαρτήματος παραδόσεσι. Τοιαῦται ἰδέαι δὲν λαμβάνουσιν ἀρχὴν ἀπλῶς ἀπὸ *τεχνητῶν σκέψεων*, ἀλλ' εἰσὶ διανοήματα *κοσμοῖστορικά, ἀπαντήσεις*, ὡς αὐτὴ ἡ ἀνθρωπότης ἔδωκεν ἑαυτῇ ἐν τοῖς μεγάλοις προβλήμασι τοῦ βίου αὐτῆς. Ἐν πάσαις ταῖς ἄνω μνημονευθείσαις παραδόσεσιν ἡ ἀνθρωπίνη ὑπαρξις παρίσταται ὑπὸ ἔποψιν ἠθικὴν, καὶ ὁ ἐπίγειος οὗτος βίος νοεῖται ὡς προωρισμένος εἰς πνευματικὴν τινα ἔξαρξιν ὑποῦσαν αὐτὸν ἐκ τῆς πρώτης αὐτοῦ φυσικῆς καταστάσεως τῆς μὴ συναρδούσης ἔτι πρὸς τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ πνεῦμα εὐρίσκεται ἐν ἀρχῇ βεβυθισμένον εἰς τὴν φύσιν καὶ δεδεσμευσμένον ὑπὸ πλεονεκτικῶν τινῶν ὁρμῶν· ἀλλ' ὅταν ἐξεγεροθῇ ἐν αὐτῷ ἡ συνείδησις ὑψηλοτέρων σκοπῶν καὶ ἠθικῶν καθηκόντων, νοεῖ ἑαυτὸ ὡς εὐρισκόμενον ἐν καταστάσει, ἣν πρέπει νὰ υπερβάλλῃ, εἰάν πρέπει νὰ ἔλθῃ εἰς ἑαυτὸ ἥτοι νὰ καταστῇ λογικὸν καὶ ἐλεύθερον πνεῦμα. Τοιαύτη τις κατάστασις φαίνεται αὐτῷ ὡς ἔμφυτον κακόν· καὶ ἐνόσφ δὲν κατανοεῖ ὅτι ἡ κατάστασις αὕτη εἶναι ἀναγκαία, ἵνα διὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐργασίας ἀναπτύξῃ ἑαυτό, παράγονται τὰ φιλοσοφήματα ἐκεῖνα περὶ τῆς ἐξ ἀγνοτέρας τινὸς καὶ ὑψηλοτέρας ὑπάρξεως διὰ τὴν ἁμαρτίαν ἐπελθούσης πτώσεως. Καὶ αἱ θεωρίαι αὗται περιέχουσιν ἅμα καὶ τινα *θεοδικίαν*, περιέχουσι μάλιστα καὶ τι πλέον : τὴν διατήρησιν τῆς εἰς Θεὸν πίστεως. Διότι ἀπέναντι τῶν κακιῶν τοῦ κόσμου καὶ τῶν δεινῶν τῆς ἱστορίας ταιλαιπωριῶν ἐγείρεται ἐν ταῖς τεθλιμμέναις καρδίαις ἡ εἰς τὸν ἀγαθὸν δημιουργὸν καὶ εἰς τὴν διέπουσαν τὸν κόσμον Πρόνοιαν πίστις. Ἐξ ὁρμῆς ἄρα θρησκευτικῆς καὶ ἐξ ἐπιγνώσεως ἠθικῆς ἐγεννήθησαν αἱ παραδόσεις ἐκεῖναι ὡς τις αὐτόματος φιλοσοφία· μόνον δὲ ἐπιπόλαιός τις καὶ πάσης ἰδέας κενὸς ὀρθολογισμὸς δύναται νὰ παρανοήσῃ τὰς τε παραδόσεις καὶ τὴν βαθεῖαν τούτων ἐννοιαν... Ὅποτεν ὁ ἄνθρωπος νοῖ τὴν ὑψηλοτέραν αὐτοῦ φύσιν, νοῖ δὲ καὶ τὰς ταύτης ἀπαιτήσεις, εὐρίσκει ὅτι εἶναι γυμνὸς καὶ αἰσχύνεται, ἥτοι εὐρίσκει ἑαυτὸν ἐν καταστάσει φυσικῇ μὴ συναρδούσῃ πρὸς τὴν ὑψηλοτέραν αὐτοῦ φύσιν. Ἡ νόησις αὕτη

μεθίσταται εις όρμην πρὸς ἕξαρσιν ἠθικὴν ἐν τῇ σοβαρᾷ καὶ ἐπιπόνῳ τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἐργασίᾳ, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος διαρρήγνυσι τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὴν ζωώδη κατάστασιν καὶ ἀγωνίζεται νὰ ἀρθῇ εἰς ὑπαρξιν λογικὴν καὶ ἠθικὴν. Ὅσῳ δὲ μᾶλλον ἐπιτυγχάνει τοῦ τοιοῦτου, τοσοῦτω, πλεόν ἐρμηνεύει ὡς εὐλογίαν τὴν κατάραν, μεθ' ἧς ἐξεδιώθη ἐκ τοῦ τόπου τῆς πρώτης εὐδαιμονίας, καὶ ἐννοεῖ ὅτι αἱ ἀνάγκαι καὶ τὰ παθήματα, οἱ πόνοι καὶ οἱ ἀγῶνες αὐτοῦ(1),

(1) Πρὸβλ. Schiller Etwas über die erste Menschengesellschaft nach dem Leitfaden der mos. Urkunde. Übergang der Menschen zur Freiheit und Humanität. «Διὰ τῶν ἡγιῶν τῆς φυσικῆς ὁρμῆς ἔδει ἡ Πρόνοια νὰ ὀδηγήσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν βίον, καὶ ἐπειδὴ τὸ λογικὸν αὐτοῦ δὲν εἶχεν ἔτι ἀναπτυχθῆ, ἔδει νὰ ἴσταται ὀπισθεν αὐτοῦ δίξην τροφοῦ ἀγρύπνου. Διὰ τῆς πείνης καὶ τῆς δίψης ἐδηλώθη αὐτῷ ἡ ἀνάγκη τῆς τροφῆς. Ἐκεῖνο, οὐπερ ἔδειτο πρὸς πλήρωσιν τῆς ἀνάγκης ταύτης, ἡ φύσις εἶχε θέσει περὶ αὐτὸν ἐν ἀφθόνῳ προμηθείᾳ· αὕτη δὲ διὰ τῆς γεύσεως καὶ ὀσφρήσεως ὠδήγει αὐτὸν πρὸς ἐκλογίην. Διὰ τὸ πρῶτον τοῦ κλίματος εἶχε καταλίπει αὐτὸν ἡ φύσις γυμνὸν καὶ διὰ γενικῆς τιнос περὶ αὐτὸν εἰρήνης εἶχεν ἀσφαλίσῃ τὴν ζωὴν αὐτοῦ καὶ ἄνευ ὀπλων ἀμύνης. Ὡς πρὸς τὴν διατήρησιν τοῦ γένους εἶχε λάβει πρόνοιαν ἡ αὐτὴ φύσις διὰ τῆς γενετησίου ὁρμῆς. Οὕτω ὡς φυτὸν καὶ ζῶον ὁ ἄνθρωπος ἦτο τέλειον. Καὶ τὸ λογικὸν αὐτοῦ εἶχεν ἀρχίσει πόρρωθεν ν' ἀναπτύσῃ ἑαυτό. Ἐπειδὴ δηλονότι ἡ φύσις ἐσκέπτετο ἔτι περὶ αὐτοῦ καὶ ἐφρόντιζε καὶ ἐνήργει χάριν αὐτοῦ, διὰ τοῦτο αἱ δυνάμεις αὐτοῦ εὐκολώτερον καὶ μᾶλλον ἀκωλύτως ἠδύνατο νὰ στραφῶσιν ἐπὶ τὴν ἡρεμον θεωρίαν, καὶ τὸ λογικὸν αὐτοῦ, μὴ διασπώμενον ὑπὸ μηδεμιᾶς φροντίδος, ἠδύνατο ἀδιαταράκτως νὰ κατασκευάσῃ τὸ ὄργανον αὐτοῦ, τὴν γλῶσσαν, καὶ νὰ συναρμόσῃ τὸ λεπτὸν μέλος τῶν διανοημάτων. Ὅσπερ ἐν συναισθήσει εὐδαιμονίας ἔρριπτε νῦν τὸ βλέμμα πέραξ αὐτοῦ ἐν τῇ δημιουργίᾳ. Τὸ φαιδρὸν αὐτοῦ αἰσθημα ἀντελαμβάνετο ἀφιλοκερδῶς καὶ ἀγνώως πάντων τῶν φαινομένων καὶ ἐτίθει αὐτὰ καθαρῶς καὶ εἰλικρινῶς ἐν τῇ ζωηρᾷ μνήμῃ. Γλυκεῖα καὶ φιλομειδῆς ἦτο λοιπὸν ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ οὕτως ἔδει νὰ ἦναι, ἐὰν ἔμελλε νὰ ἐπιρρώσῃ αὐτὸν διὰ τὸν ἀγῶνα τὸν ἐπικείμενον αὐτῷ. . . Ἐὰν ἡμεῖς τὴν φωνὴν ἐκείνην τοῦ Θεοῦ τὴν ἐν Ἐδέμ, τὴν ἀπαγορεύσαν τῷ ἀνθρώπῳ τὸ δένδρον τῆς γνώσεως, μεταβάλωμεν εἰς φωνὴν τοῦ ἀνθρωπίνου ὀρμεμφύτου τοῦ ἀποτρέψαντος αὐτὸν ἀπὸ τοῦ δένδρου τούτου κατὰ τὴν ἐρμηναίαν ταύτην ἢ λεγομένη ἀπειθεία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν θεῖαν ἐκείνην ἐντολὴν οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ἀποστασία τις ἀπὸ τοῦ ὀρμεμφύτου αὐτοῦ, ἅρα ἡ πρώτη ἐκδήλωσις τῆς ἀντενεργείας αὐτοῦ, τὸ πρῶτον τόλμημα τοῦ λογικοῦ αὐτοῦ, ἢ πρώτη ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως. Ἡ ἀποστασία αὕτη τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοῦ ὀρμεμφύτου, ἢ τις ἐπήνεγχε μὲν εἰς τὴν δημιουργίαν τὸ ἠθικὸν κακόν, ἀλλ' ἐπήνεγκεν αὐτὸ μόνον ἵνα οὕτω καταστάσῃ κατορθωτὸν τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν· ἢ ἀποστασία αὕτη, εἶναι ἀναντιρρῶτως τὸ εὐτυχέστατον καὶ μέγιστον γεγονός ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἱστορίᾳ· ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης λαμβάνει ἀρχὴν ἢ ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἐνταῦθα ἐτέθη ὁ πρῶτος ἀκρογωνιαίος λίθος πρὸς τὴν ἠθικότητα αὐτοῦ. Ὁ ἀνήρ διδάσκων τὸν λαὸν δικαιοῦται πάντως νὰ πραγματευθῇ τὸ γεγονός τοῦτο ὡς πῶσιν τοῦ πρώτου ἀνθρώπου καὶ, ὅσον τοῦτο χωρεῖ, ν' ἀρυσθῇ ἠθικὴν ἐντεῦθεν διδασκαλίαν· ἀλλὰ καὶ ὁ φιλόσοφος οὐδὲν ἦσσαν δικαιοῦται νὰ συχαρῇ ἐν συνόλῳ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἐπὶ τῷ σπουδαίῳ τούτῳ πρὸς τελειότητα βήματι. Ὁ πρῶτος δικαιοῦται νὰ καλέσῃ τὸ γεγονός πῶσιν, διότι ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ ἀθῶου δημιουργήματος ἐγένετο ἔνοχον, ἀπὸ τελείου πράγματις τῆς φύσεως ἐγένετο ἄτελής ἠθικῆς οὐσίας, ἐξ εὐτυχῶς ὀργάνου ἀτυχῆς τεχνίτης. Ὁ φιλόσοφος δικαιοῦται τὸ γεγονός νὰ κα-

εἰσὶν ἀναγκαῖος πρὸς ἀνάπτυξιν αὐτοῦ μοχλός· τοσοῦτω πλεόν ἐν μέσῳ τῶν ἀγῶνων τούτων διατηρεῖται ἢ πίστις πρὸς τὴν ἠθικὴν τάξιν τοῦ κόσμου, διότι οἱ ἀγῶνες οὗτοι ὑποῦσι τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὴν πίστιν ταύτην καὶ δὲν καταλείπουσιν αὐτὸν εἰς τὴν διάκρισιν στενῆς καὶ μύωπος θεωρίας, ἣτις διὰ τὰ καθέκαστα παρορᾷ τὸν μέγαν τοῦ ὄλου χαρακτήρα. Καὶ ἐν τοιαύτῃ ἀντιλήψει τῆς ἱστορίας αἱ περὶ ἀπολυτρόσεως διδασκαλίαι ἠθικῆς τιнос θρησκείας οὐ μόνον ἄθικτοι μένουσιν ἀλλὰ καὶ ἐπιρρώννυνται, οὐδὲν δ' ἀφαιρεῖται ἀπὸ τῆς λατρείας τῶν μεγάλων ἐκείνων κοσμοἱστορικῶν προσώπων, ἅτινα ἐκ τοῦ βάθους τῆς ἐνθέου, ψυχῆς αὐτῶν ἔδωσαν νέας ἰσχυρὰς ὁρμὰς εἰς τὴν ὑψωσιν τοῦ ἀνθρώπου. «Φῶς ἐκ τοῦ σκοτούς!». Τοῦτο εἶναι τὸ ἐξαγόμενον τῆς αἰωνίου ἱστορικῆς ἐπιγνώσεως ἡμῶν καὶ τὸ ἐξαγόμενον τοῦτο νοεῖται ὅλως κατὰ τὴν ἐννοιαν ἠθικῆς τιнос καὶ ἐπὶ θεογνωσίας στηριζομένης περὶ τοῦ κόσμου θεωρίας».

Ὡς εἴπομεν, εἰ καὶ αἱ θεωρεῖαι αὗται, ἃς εἶχεν ἐξενέγκει καὶ ὁ Ἑρδερ(1), ἀπάδουσιν ἐν πολλοῖς πρὸς τὰς διὰ τῶν ὑψηλῶν δογμάτων τῆς ἀμω-

λέση βῆμα γιγάντιον, διότι δι' αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ δούλου τῶν φυσικῶν ὀρμῶν κατέστη δημιουργημα ἐνεργούν ἐλευθέρως, ἐξ αὐτομάτου οὐσία ἠθικὴ καὶ διὰ τοῦ βήματος τούτου προσήλθε τὸ πρῶτον εἰς τὴν κλίμακα, τὴν μέλλουσαν μετὰ πάροδον χιλιετηρίδων νὰ ἀγάγῃ αὐτὸν εἰς αὐτεξουσιότητα. Νῦν ἡ ὁδὸς ἢ ἀγούσα πρὸς ἀπόλαυσιν ἐγένετο μακρὰ Ἐν ἀρχῇ ἦρκει νὰ ἐκτείνῃ τὴν χεῖρα ἵνα τῇ ἐπιθυμίᾳ ἀκολουθήσῃ ἢ ἀπόλαυσις· ἀλλὰ νῦν ἔδει νὰ σκεφθῇ καὶ μεταξὺ ἐπιθυμίας καὶ ἀπολαύσεως νὰ παρεμβάλλῃ ἐργασίαν καὶ πόνον. Ἡρθη ἢ εἰρήνη ἢ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ζῴων. Ἡ ἀνάγκη παρῴρμησε τὸ ζῶον ἐναντίον τῶν φυτειῶν τοῦ ἀνθρώπου καὶ κατ' αὐτοῦ τούτου· καὶ νῦν ὁ ἄνθρωπος ἔδει διὰ τοῦ λογικοῦ αὐτοῦ νὰ πορίσῃ ἑαυτῷ ἀσφάλειαν καὶ διὰ τῆς τέχνης ὑπεροχὴν δυνάμεων φυσικῶν ἐναντίον τοῦ ζῴου, οἷαν ὑπεροχὴν δὲν εἶχεν ἀπονέμει αὐτῷ ἡ φύσις· ἔδει νῦν νὰ ἐφεύρῃ ὄπλα καὶ διὰ στερεῶν οἰκημάτων νὰ ἀσφαλίσῃ τὸν ὕπνον αὐτοῦ ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν. Οὕτω δὲ ἠδύνατο διὰ πάντα κίνδυνον ἀποσοβηθέντα νὰ γνωρίζῃ χάριν αὐτὸς εἰς ἑαυτόν. Διὰ τοιοῦτου ἀγῶνος καθιστάμενος εὐγενῆς δὲν ἠδύνατο νὰ ποθήσῃ τὴν πρῶτην ἐκείνην εὐδαιμονίαν, παρεγνώριζε δὲ ἑαυτὸν ὁσάκις ἐν μέσῳ τῆς θλίψεως καὶ τῶν ἀναγκῶν ἐπόθει νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν παράδεισον ἐκείνον. Ὅσάκις περιέπιπτεν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τῆς ἀργίας καὶ τῆς νοθρότητος, ἐσωτερικῆς τις ὁρμὴ ἰσχυρὰ, ἢ ἀφυπνιζομένη ὁρμὴ τῆς ἀντενεργείας, κατεδίωκεν αὐτὸν ἐν τῇ εὐδαιμονίᾳ ἐκείνῃ καὶ καθίστα ἀτερπεῖς τὰς ἡδονὰς, ὅσας δὲν ἐδημιούργει αὐτὸς δι' ἑαυτόν. Οὕτω ἐνῶ ὁ φυσικὸς παράδεισος καθίστατο δι' αὐτὸν ἐρημία, αὐτὸς τὴν ἐρημίαν ἠγωνίζετο νὰ μεταβάλλῃ εἰς νέον παράδεισον διὰ τῆς ἐργασίας αὐτοῦ. Ἄλλ' ἠθέλεν εἰσθαι εὐτυχῆς τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἐὰν εἶχε ν' ἀγωνίζηται μόνον κατὰ τῆς ἀφορίας τοῦ ἀγροῦ, τῆς ἐχθρας τῶν θηρίων καὶ κατὰ τῆς θυελλώδους φύσεως, οὐχὶ δὲ καὶ κατ' ἄλλου χειρόνος ἐχθροῦ! Ἡ ἀνάγκη ἐπέσειεν αὐτόν, πάθη ἐξηγέρθησαν καὶ ὤπλισαν αὐτὸν ἀμέσως ἐναντίον τῶν ὁμοίων αὐτοῦ. Ἐναντίον τοῦ ἀνθρώπου ἔδει ν' ἀγωνίζηται τὸν περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνα, ἀγῶνα μακρὸν καὶ πονηρόν, μὴ περατωθέντα ἔτι καὶ νῦν· ἀλλ' ἐν τούτῳ τῷ ἀγῶνι μόνον ἠδύνατο νὰ μορφώσῃ καὶ προαγάγῃ τὸ λογικὸν καὶ τὴν ἠθικότητα».

(1) Herder Ideen X 6. «Ἐν μόνον ἀπηγορευμένον δένδρον ὑπάρχει ἐν τῷ παραδείσῳ καὶ τὸ δένδρον τοῦτο φέρει, καθὰ ἐπεισεν ὁ ὄφις τὸν ἄνθρωπον, τὸν καρπὸν τῆς τοῦ

μήτου ἡμῶν πίστεως ἐξαγγελιομένης περὶ τῶν αἰτίων τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀληθείας, οὐχ ἦττον συνάδουσι ταῖς ἀληθείαις ταύταις κατὰ τὴν γενικὴν ταύτην ἀρχήν, ὅτι εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἀναγνωρίζουσι τὴν ιδιότητα τοῦ συνειδέναι τὴν θεῖαν αὐτῆς καὶ πνευματικὴν καταγωγὴν. Βεβαίως πλὴν τῶν ἀνω ἐκτεθεισῶν θεωριῶν καὶ ἄλλαι ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀνθρώπου δυνατὸν νὰ προβληθῶσι καὶ προεβλήθησαν θεωρίαι καὶ ζητήματα, ἅτινα ἐκ πρώτης ἀρχῆς φαίνονται ὡς ἀνατρέποντα τὰς ἐκ τῶν ἱερῶν παραδόσεων ἀπορροεύσας περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνθρώπου ἰδέας ἡμῶν. Ἀλλὰ κατ' οὐσίαν αἱ θεωρίαι αὗται οὐδὲν μεταβάλλουσιν εἰς ὅ,τι ἡ θρησκεία, ἡ παράδοσις καὶ ἡ ψυχολογία διδάσκουσιν ἡμᾶς περὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ περιβόητος περὶ ἐξελιξέως θεωρία, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀνθρώπου, δὲν εἶναι τις νέα, ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου φυσιοδίφου Δαρβίνου καὶ τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ τὸ πρῶτον ἐξενεχθεῖσα, ὡς συνήθως πιστεύουσιν οἱ πολλοί. Ὁ Ἐρδερως γράφων ἤδη τῷ 1784 τὰς περιφήμους αὐτοῦ «Ἰδέας τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας», ἐξ ὧν ἱκαναὶ περικοπαὶ ληφθεῖσαι ἐσημειώθησαν πολλαχοῦ τῆς πραγματείας ταύτης, ὡς θεμελιώδη νόμον ἐν τῷ ζῳικῷ ὀργανισμῷ ἐθεώρησε τὴν ἀρχήν, καθ' ἣν «πάντα τὰ δημιουργήματα, ὅσα πλέον πλησιάζουσι τῷ ἀνθρώπῳ, ἔχουσι μείζονα ἢ ἥττονα ὁμοιότητα πρὸς αὐτόν, καὶ ὅτι ἡ φύσις ἐν τῇ ἀπέριφῳ ποικιλίᾳ, ἦν ἀγαπᾷ, φαίνεται ὅτι πάντα τὰ ἔχοντα ζῶν ἐπλασε κατὰ τινὰ ἀρχέγονον τύπον τοῦ ὀργανισμοῦ (1) καὶ ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶναι τὸ κέντρον τῆς ζῳικῆς δημιουργίας, εἶναι δηλονότι ὁ ἐξεργασμένος τύπος, ἐν ᾧ οἱ χαρακτῆρες πάντων τῶν γενῶν συνάγονται περὶ αὐτὸν ὡς ἐν τελειοτάτῳ κεφαλαίῳ». Καὶ ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης ὀρμώμενος ἐθεώρει τὸν πίθηκον ὡς ἐν τοῖς ζῴοις ἐγγύτατα πρὸς τὸν ἀνθρώπον τεταγμένον. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἐν τῇ συγκρίσει καὶ παραβολῇ, ἦν ἐποίησατο τοῦ ζῴου τούτου πρὸς τὸν ἀνθρώπον ὑπὸ τε ἀνατομικὴν, φυσιολογικὴν καὶ ὑπὸ ψυχικὴν καθόλου ἔποψιν, εὗρεν ἀπλήρωτον χάσμα μεταξὺ τῶν δύο γενῶν, διαφορὰν ῥιζικὴν δι' οὐδεμιᾶς ὑποθέσεως δυναμένην ν' ἀρθῆ. Ὁ Ἐρδερως αὐτὸς ἐθῆκε καὶ συνεζήτησε τὸ ζήτημα μετὰ ἡρεμίας ἐμποιούσης ἐκπληξίν ἀπέναντι τοῦ θορύβου, ὃν διήγειραν πρὸ τινῶν δεκαετηρίδων αἱ

Θεοῦ σοφίας, ἧς ὀρέγεται ὁ ἀνθρώπος. Καὶ ἠδύνατο νὰ ὀρεχθῆ τις ὑψηλότερος; καὶ ἠδύνατο ἐν τῇ πτώσει αὐτοῦ νὰ καταστῆ εὐγενέστερος; Ἄς παραβάλλῃ τις, ἔστω καὶ ὡς ἀπλὴν ἀλληγορίαν, τὴν παράβασιν ταύτην πρὸς τὰς τῶν ἄλλων λαῶν παραδόσεις, ἵνα ἐννοήσῃ ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ ἀρίστη καὶ καλλίστη, οἷα τις συμβολικὴ εἰκὼν ἐκείνου, ὃπερ ἐπήνεγκεν εἰς τὸ ἡμέτερον γένος ἐξ ἀρχῆς τοῦ βίου τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τὴν θλίψιν αὐτοῦ. Ἡ ἀμφίβολος σπουδὴ ἡμῶν πρὸς γνώσεις, ἢ ὀρητικὴ χρῆσις καὶ κατάχρησις τῆς ἡμετέρας ἐλευθερίας, ἢ ἄτακτος εὐρυνσις καὶ παράβασις τῶν ὅρων, οἵτινες ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ τεθῶσιν διὰ νόμων ἠθικῶν εἰς πλάσμα τσοῦτον ἀσθενές, ὃπερ ὀφείλει ἔτι νὰ μάθῃ πῶς αὐτὸ ἑαυτὸ νὰ διευθύνῃ· τοῦτό ἐστιν ὁ πύρινος τροχός, ὑφ' ὃν στενάζομεν καὶ ὅστις ἀποτελεῖ νῦν ἔτι σχεδὸν τὸν κύκλον τοῦ ἡμετέρου βίου».

(1) Herder Ideen II 4.

τοῦ Δαρβίνου Hæckel περὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος θεωρίαι (1). Τὸ ζήτημα τῆς ἀπὸ πιθήκων καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὃπερ δὲν διέφυγε καὶ τὴν τοῦ Καντίου διάνοιαν, ἔθῆκεν εὐκρινέστερον τῷ 1708 ὁ Doornik. Ἀλλὰ τὸ περὶ γενέσεως καὶ φυσικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου ζήτημα ὑπὸ ἔποψιν ἀνθρωπολογικὴν ἔλαβε μείζονα σημασίαν ἀφότου τῷ 1812 ὁ ἐν Ἀλλῇ καθηγητῆς τῆς ἀνατομίας Ἰωάννης Φρειδερίκος Μέκελ ἐξήνεγκε νέας τινὰς θεωρίας περὶ γενέσεως τῶν ζῴων ὑπὸ ἔποψιν φιλοσοφικὴν. Ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ θεωρίαι, ὧν τὰ πορίσματα συνεζήτησαν καὶ ἄνδρες ἱστορικοί, οἷος ὁ Σλόσσερ, καὶ αὕτη ἡ τοῦ Δαρβίνου θεωρία οὐδομῶς κατ' οὐσίαν ἄπτονται τῶν περὶ τῆς λογικῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀληθειῶν. Περὶ τῆς Δαρβινικῆς θεωρίας τῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ γενέσεσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις ἀπὸ τοῦ 1850 ἱκανὸν ἤγειρε θόρυβον ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ, εἰς τῶν ἐμβριθεστέρων καὶ συντηρητικωτέρων φυσιοδιφῶν τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ὁ Γερμανὸς Ὁσκαρ Πέσσελ λέγει τάδε (2): «Τὸ Δαρβινικὸν δόγμα δὲν δύναται βεβαίως νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐν πᾶσιν ἐπιτυχές, ἀλλὰ πάντως ὡς ἡ ἀρίστη ἀπόπειρα γενομένη πρὸς ἐξήγησιν τῆς συναφείας τῆς παλαιότερας δημιουργίας πρὸς τὴν νεωτέραν· τότε δὲ μόνον πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθῆ τὸ δόγμα τοῦτο, ὅταν δοθῆ εἰς τὸ προκείμενον ζήτημα ἕτερα λύσις ἐπιτυχεστέρα. Δὲν δύναται ἀληθῶς νὰ νοήσω πῶς ἡ θεωρία αὕτη δύναται νὰ σκανδαλίση τὰ εὐσεβῆ πνεύματα, ἀφοῦ δι' αὐτῆς ἡ δημιουργία μείζονα προσκᾶται ἀξίαν καὶ σημασίαν φέρουσα ἐν ἑαυτῇ τὴν δύναμιν τῆς ἀνανεώσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ τελειοτέρου. Ὅποτε ὁ Κοπέρνικος ἐκῆρυξε τὴν ἔτι ἀσθενῶς ἀποδεδειγμένην θεωρίαν αὐτοῦ περὶ τῆς πλανητικῆς ιδιότητος τῆς γῆς... καὶ ὁ Κέπλερ διὰ τῶν νόμων αὐτοῦ παρέσχε τὰς ἀκριβεῖς ἀποδείξεις τῆς ἀληθείας τῆς Κοπερνικεῖου θεωρίας, ἡ νέα ἀποκάλυψις κατεδικάσθη οὐ μόνον ὑπὸ τῆς παπικῆς αὐλῆς, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ζηλωτῶν Προτεσταντῶν. Ὁ ἀληθὴς δημιουργὸς κατεδικάσθη ἐν (in index gesetzt) ἐν τοῖς ἀνδράσιν, οἵτινες ἐξήγησαν τὸν τρόπον, καθ' ὃν ὠκοδόμησε τὸν κόσμον αὐτοῦ, διότι ὁ δημιουργὸς οὗτος ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ δὲν εἶχεν ἀκολουθήσει τὰς θεωρίας τοῦ Πτολεμαίου, ἀλλὰ τοῦ Κοπερνίκου, καὶ ὡς αἰρετικοὶ κατεδιώχθησαν ἐκεῖνοι, οὓς εἶχε περιμένει ὁ Θεὸς 6 χιλ. ἔτη, ὡς γράφει

(1) Λέγει δὲ καὶ ὁ Λῶρεντζ λίαν χαρακτηριστικῶς (Geschichtswissenschaft σελ. 34 σημ.): «Ὁ ἡμέτερος αἰὼν δὲν πρέπει νὰ λησμονῆ ἐν τισιν ὅτι τὰ φῶτα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐξεγείρουσι πάντοτε τὸν θαυμασμὸν ἡμῶν. Καὶ δὲν εἶναι ἀξιωμακτικὸν πῶς ὁ ὡς εὐσεβῆς διαβηθεὶς Ἐρδερως ἐπραγματεύθη τὸ ζήτημα τῆς ἀπὸ πιθήκων καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου μετὰ ἡρεμίας τοιαύτης, ὅποια θὰ ἦτο εὐκαταία σημερον δι' ἐπιστήμονας φιλελευθέρους. Εἶναι δὲ ἀξία σημειώσεως καὶ ἡ παρατήρησις, ἦν ἐποίησατο ὁ Ἐρδερως κατὰ τῆς θεωρίας τῆς ἀπὸ πιθήκων καταγωγῆς, ὅτι οἱ μάλιστα τῷ πιθήκῳ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ὁμοιότητα προσεγγίζοντες ἀνθρώποι οἰκοῦσιν ἐκ χώραις, ἐν αἷς οὐδέποτε ὑπῆρξαν πίθηκοι».

(2) Völkerkunde σελ. 19.

ὁ Κοπέρνικος περὶ ἑαυτοῦ, ἵνα νοήσῃσι τὸ ἔργον αὐτοῦ. Καὶ νῦν πάλιν δύο παρίστανται πρὸ ἡμῶν δημιουργοί: εἰς μὲν τοιοῦτος, οἷον ἐνόησεν αὐτὸν ὁ Κυβιέρος, καταστρέφων δηλονότι τὸ ἴδιον αὐτοῦ ἔργον, διότι ἐπενόησε κρεῖττον, καὶ ἕτερος τοιοῦτος, οἷον διενόηθη αὐτὸν ὁ Δαρβίνος, ὅστις τὸ ὄν τὸ λαβὸν ἀπαξ ζωὴν ἐπλασεν ἀλλοιωτόν, ἀλλὰ προνοήσας ἐκ τῶν προτέρων περὶ τῆς διευθύνσεως, ἦν ἐμελλε νὰ λάβῃ ἢ ἀλλοιώσῃς αὕτη, ἀφίνει νῦν τὸ ὠρολόγιον νὰ τρέχῃ ἀνενοχλήτως τὴν πορείαν αὐτοῦ. . . . Εἰ καὶ ὁ Δαρβίνος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐμπεδώσῃ ἀσφαλῶς τὴν περὶ ἐξελίξεως τῶν εἰδῶν θεωρίαν αὐτοῦ, ἀλλ' ὅμως λίαν ἐξησθένωσε τὸ ἀντίθετον δόγμα τὸ περὶ ἀναλλοιώτου τῶν γνωρισμάτων τοῦ εἶδους· οὕτω δὲ ἐν τῷ χώρῳ τῆς «φυσικῆς περὶ τῶν ἐθνῶν ἱστορίας», ἐπέρρωσε τὴν εἰκασίαν, ὅτι πᾶσαι αἱ φυλαὶ παρήχθησαν ἐξ ἐνὸς πρώτου τύπου καὶ διὰ τῆς συναγωγῆς μικρῶν δι' ἀνεπαισθήτων κληρονομικῶν μεταδόσεων ἐμπεδουμένων διαφορῶν ἀπετέλεσαν διαφόρους κλάσεις». Οὕτω, κατὰ τὸν Πέσχελ, ἡ θεωρία τοῦ Δαρβίνου συνηγορεῖ μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ἐνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἢ ἀναιρεῖ τὴν τοιαύτην ἀρχὴν (1). Καὶ ὁ αὐτὸς δὲ φυσιοδίφης φρονεῖ ὅτι οὔτε ἡ μορφὴ τοῦ ἀνθρωπίνου κρανίου οὔτε τὰ ἄλλα τμήματα τοῦ σκελετοῦ παριστῶσι σαφῆ διάκρισιν μεταξὺ τῶν τεσσάρων πρωτογόνων ἀνθρωπολογικῶν διαιρέσεων ἤτοι φυλῶν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ αὐτὸ δὲ τὸ χρῶμα τοῦ δέρματος δείκνυσιν οὐχὶ ἀποτόμους φυσικὰς διαφορὰς, ἀλλὰ βαθμιαίαν τινὰ κατὰ ποικίλους βαθμοὺς χωροῦσαν παραλλαγὴν· οὐδ' αὐτὴ ἡ διαφορὰ τῆς κόμης ἐπιτρέπει ἵνα διῆσχυρισθῇ τις περὶ τοῦ ἀναλλοιώτου τοῦ τύπου τῆς φυλῆς. Ἀλλ' ὡς ἤδη εἶπομεν, πάντα ταῦτα τὰ πορίσματα τῆς φυσικῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου, οἳαδήποτε κἂν ᾧσι, δὲν ἄπτονται ἀμέσως τοῦ ζητήματος τῆς ἀρχῆς τοῦ ἱστορικοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἱστορία ὀρμᾶται ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ λογικοῦ, ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου τῶν ἱερῶν παραδόσεων τῆς Γραφῆς, τοῦ δημιουργηθέντος ἐκ γῆς καὶ ἐμφυσηθέντος διὰ τῆς πνοῆς τῆς θεότητος, ἤτοι ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ μετὰ πνευματικότητος καὶ λογικότητος πεπρωτισμένου, τοῦ ἐλθόντος εἰς τὸν κόσμον μετὰ τοῦ λόγου, μετὰ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀπείρου καὶ μετὰ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἰδεώδους τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ (2).

Ἐν τῶν σπουδαιωτάτων φυσικῶν κεφαλαίων ἢ στοιχείων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου εἶναι ἡ γλῶσσα. Καὶ αὐταὶ δ' ἀκριβῶς αἱ

(1) Περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν νοεῖται ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, κατὰ τοὺς θιασώτας τῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως, ἐποησάμεθα ἤδη λόγον ἐν τοῖς ἐμπροσθεν (ἴδ. σ. 193).

(2) «Ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἐν τῷ ταπεινοτάτῳ αὐτῆς βαθμῷ εἶναι θεία, κατὰ τοῦτο ὅτι ἐξικνεῖται εἰς τὸ ἀπείρον ἐν μέτρῳ λίαν ἀσθενεῖ. Ἐν τοῖς ὑψηλοτέροις βαθμοῖς ἡ ἀνθρωπότης εἶναι χιλιάκις θειοτέρα, διότι μετέχει τοῦ κόσμου τοῦ ἰδεώδους κατὰ τρόπον ὑψηλότερον· ἀλλὰ καὶ τότε ἄβυσσος χωρίζει αὐτὴν ἀπὸ τοῦ τέρατος, πρὸς ὃ τείνει» Ρενάν (ἴδ. σελ. 230).

φυσιοῖστορικαὶ περὶ τῆς γλώσσης μελέται καὶ ἔρουναι μαρτυροῦσι τὴν μεγίστην καὶ ὑψίστην φυσικὴν διαφορὰν τὴν ὑπάρχουσαν μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἄλλου ζωϊκοῦ κόσμου. Καὶ ἡ ἱστορία τῆς γλώσσης ὡς καὶ ἡ τοῦ βίου καὶ τῶν ἡθῶν παρέχει, καθὰ λέγει ὁ Πέσχελ, τὴν μεγίστην καὶ ἀρίστην ἀποδείξιν τῆς ὑψηλοτέρας ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου· καὶ ἀπέναντι τῆς ἀποδείξεως ταύτης σιγῶσι πᾶσαι αἱ ἐξ ἄλλων φυσικῶν ἐπόψεων θεωρίαι εἴτε συνηγοροῦσιν αὐταὶ εἴτε μὴ ὑπὲρ τῶν παραδόσεων τῆς Ἁγίας Γραφῆς. «Ἡ διδακτικὴ αὕτη ἱστορία (ἡ Μωσαϊκὴ περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνθρώπου παραδόσις), λέγει ὁ Ἐρδερος (1), διηγεῖται ὅτι οἱ πρωτόπλαστοι διετέλουν ἐν συνναστροφῇ μετὰ τοῦ διδάσκοντος αὐτοὺς Θεοῦ (2) καὶ ὅτι ὑφηγομένου τούτου ἐκτίσαντο, διὰ τοῦ γινώσκειν τὰ ζῶα, γλῶσσαν καὶ νοῦν (3), καὶ ὅτι ἐπειδὴ ὁ ἀνθρώπος διὰ τῆς ἀπηγορευμένης ὁδοῦ, διὰ τῆς γνώσεως τοῦ κακοῦ, ἤθελε νὰ καταστῇ ὁμοίος τῷ Θεῷ, ἐκτίσατο τὴν γνῶσιν ταύτην μετὰ ζημίας ἑαυτοῦ καὶ ἔκτοτε ἔλαβεν ἄλλον τόπον διαμονῆς καὶ νέου τεχνικωτέρου ἤρξατο τρόπου τοῦ βίου. Ταῦτα πάντα εἰσὶ παραδόσεις ὑπὸ τὸν πέπλον τῆς τοιαύτης ποιητικῆς διηγήσεως κρύπτουσαι μείζονα ἀνθρωπίνην ἀλήθειαν ἢ τὰ μεγάλα περὶ τῆς φυσικῆς καταστάσεως τῶν «γηγενῶν» διδακτικὰ συστήματα. Ἀφοῦ τὰ πλεονεκτήματα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἰσὶ μὲν δυνάμεις ἐμφυτοί, ἀλλ' ἐκαλλιεργήθησαν καὶ μετεδόθησαν κληρονομικῶς κυρίως δι' ἀνατροφῆς, γλώσσης, παραδόσεως καὶ τέχνης, πάντες οἱ μίτοι ταύτης τῆς οὕτω ἀποτελεσθείσης ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν καὶ πάσης γωνίας τῆς γῆς συνάπτονται ἐξ ἀνάγκης εἰς μίαν ἀρχὴν. Πρὸς τούτοις ἐὰν τὸ ἀνθρώπινον γένος προώριστο νὰ ἦναι τοιοῦτον, οἷον ἀληθῶς εἶναι, ἔδει πάντες οἱ μίτοι ἐκεῖνοι ἐξ ἀρχῆς νὰ συναφθῶσι πρὸς ἀλλήλους τεχνικῶς. Ὅσον ὀλίγον δύναται νῆπιόν τι ἐρριμμένον ἔξω νὰ ἐγκαταλειφθῇ εἰς ἑαυτὸ ἐπὶ πολὺν χρόνον, χωρὶς νὰ ἀφανισθῇ καὶ νὰ διαφθαρῇ, τοσοῦτον ὀλίγον ἠδύνατο τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐν τῇ πρώτῃ γενέσει καὶ βλαστήσει νὰ ἐγκαταλειφθῇ εἰς ἑαυτό. Ἀνθρώποι εἰθισμένοι ἅπαξ νὰ διαιτῶνται ὡς οἱ Οὐραγγ-Οὐτάγγοι, οὐδέποτε δι' ἑαυτῶν μέλλουσι νὰ ἐργάζωνται ἐναντίον ἑαυτῶν καὶ οὐδέποτε ἤθελον μάθει νὰ μεταστῶσιν ἐξ ἀγλώσσου τινὸς καὶ ἀπεσκληρυμένης ζωώδους καταστάσεως εἰς ἀνθρώπινον βίον. Ἄνλοιπὸν ἤθελον ἡ θεότης ἵνα ἡ ἀνθρωπότης ἐνεργῇ ὡς δύναμις λογικὴ καὶ προνοοῦσα, ἔδε

(1) Ideen X 7.

(2) Πρβλ. καὶ Ἡσιόδ. «Ἔργα καὶ Ἡμέραι» σ' 108 «Ὡς ὁμόθεν γεγάασι θεοί, θνητοὶ τ' ἀνθρώποι».

(3) Γένεσις. Κεφ. Β' ἔδαφ. 19, 20 «Καὶ ἐπλασεν ὁ Θεὸς ἔτι ἐκ γῆς πάντα τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ καὶ πάντα τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἤγαγεν αὐτὰ πρὸς τὸν Ἀδὰμ, ἰδεῖν τί καλέσει αὐτὰ· καὶ πᾶν ὃ ἐὰν ἐκάλεσεν αὐτὰ Ἀδὰμ ψυχὴν ζῶσαν, τοῦτο ὄνομα αὐτοῦ· Καὶ ἐκάλεσεν Ἀδὰμ ὀνόματα πᾶσι τοῖς κτήνεσι καὶ πᾶσι τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ καὶ πᾶσι τοῖς θηρίοις τοῦ ἀγροῦ».

νά επιμεληθῆ αὐτῆς μετὰ λόγου καὶ προνοίας. *Ἀνατροφή, τέχνη, ἀνάπτυξις ἦσαν διὰ τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς πρώτης συγμῆς ἀπαραίτητα*. οὕτω δὲ ὁ εἰδοποιὸς χαρακτὴρ τῆς ἀνθρωπότητος αὐτῆς παρέχει ἡμῖν ἐγγύησιν περὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἀληθείας τῆς ἀρχαιοτάτης ταύτης φιλοσοφίας».

Ταῦτα λέγει ὁ Ἑρδερς. Ἀλλὰ καὶ ὁ Σίλλερ ὁ φρονῶν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὡρμήθη εἰς τὸν βίον τὸν ἱστορικὸν ἀπὸ καταστάσεως πολλῶ ἀγριωτέρας ἢ οἶαν παρίστων οἱ ἀγριώτατοι τῶν χρόνων αὐτοῦ λαοὶ (ἴδ. σελ. 38), ὁ αὐτός, οἶονεὶ ἀντιφάσκων ἑαυτῷ, εἶπεν, ὡς εἶδομεν (ἴδ. σελ. 260), ὅτι, καὶ ὁπότε ἔτι ὁ ἄνθρωπος ἔζη εὐρισκόμενος ἐν τῷ παραδείσῳ (ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς ἀμαθείας καὶ δουλείας, ὡς ὀνομάζει αὐτόν), ἢ λογικότης αὐτοῦ εἶχεν ἀρχίσει ν' ἀναπτυχθῆ καὶ ἐπειδὴ ἢ φύσις ἐφρόντιζε καὶ εἰργάζετο ὑπὲρ τῆς πληρώσεως τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τοῦτο αἱ δυνάμεις αὐτοῦ (αἱ πνευματικαὶ βεβαίως) εὐκολώτερον καὶ μᾶλλον ἀκωλύτως ἠδύνατο νὰ στραφῶσιν ἐπὶ τὴν ἡσυχον θεωρίαν, καὶ τὸ λογικὸν αὐτοῦ μὴ περισπώμενον ὑπὸ φροντίδος μηδεμιᾶς ἠδύνατο ἀνενοχλήτως νὰ κατασκευάζῃ τὸ ὄργανον αὐτοῦ, τὴν γλῶσσαν, καὶ νὰ ἐκβάλλῃ λεπτὰς διανοημάτων φωνάς. Πρὸς τούτοις κατὰ τὸν Σίλλερ, ὁ ἄνθρωπος ἐν τῷ σταδίῳ τοῦ πρώτου αὐτοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βίου ἀντελήφθη τῶν φαινομένων ἐν φαιδρῷ αἰσθημάτων καὶ ἐναπέθηκεν αὐτὰ ἐν μνήμῃ ζωηρᾷ καθαρᾷ καὶ σαφῇ. Ἄλλ' αἱ θεωρίαι αὗται τοῦ Σίλλερ ἀναιροῦσιν ἀκριβῶς τὰ ὅσα εἶπεν αὐτὸς περὶ τῆς πρώτης τοῦ ἀνθρώπου καταστάσεως ὡς οὔσης ἀγριωτέρας καὶ ταπεινοτέρας ἢ ἡ κατάστασις τῶν νῦν βαρβαρωτάτων τοῦ κόσμου λαῶν. Πιθανὸν αἱ διηγήσεις καὶ ἐκθέσεις τῶν περιηγητῶν, ἔξ ὧν ἠρύσατο ὁ Σίλλερ τὰς γνώμας αὐτοῦ περὶ τοῦ βίου τῶν ἐν τισὶ γωνίαις τοῦ κόσμου ἐν τῇ ἐσχάτῃ βαρβαρότητι βιούντων λαῶν, δὲν ἦσαν ἐν πᾶσιν ἀκριβεῖς. Ὁ Ὄσκαρ Πέσσελ ἐν τῇ φυσιοϊστορικῇ περὶ τῶν λαῶν πραγματείᾳ αὐτοῦ, ἧς ἐμνημονεύσαμεν οὐχ ἀπαξ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, πλείστας ὄσας συνέλεξε πληροφορίας ἀναφερομένας εἰς τὸν βίον τῶν πανταχοῦ τοῦ κόσμου βαρβάρων λαῶν καὶ ἐν τῷ λαβυρίνθῳ τῶν πολλῶν καὶ πολλακῶν ἀντιφατικῶν εἰδήσεων τῶν περιηγητῶν, ἐθνογράφων καὶ φυσιογράφων, δι' αὐστηροῦ καὶ εὐσυνειδήτου ἐλέγχου τῶν εἰδήσεων τούτων ἔφθασεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐν τοῖς μέχρι σήμερον ἀνακαλυφθεῖσιν ἀγρίοις καὶ βαρβάροις λαοῖς οὐδεὶς οὐδαμοῦ τοῦ κόσμου ὑπάρχει λαὸς μὴ γινώσκων τὴν χρῆσιν τοῦ πυρός(1) καὶ μὴ διαφέρων τῶν

(1) Peschel, Völkerkunde σελ. 137 «Θαρραλέως δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἐφ' ὅλης τῆς γῆς δὲν εὐρέθη ἔτι ἀνθρωπίνῃ φυλῇ μὴ ἔχουσα κοινωνίαν μηδεμίαν μετὰ τοῦ πυρός. Ἄλλὰ τὸ πῦρ εἶναι χρήσιμός τις καὶ ἰσχυρὸς βοηθὸς τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι μέσον, ὅπερ δὲν δύναται ν' ἀντικατασταθῆ δι' ἄλλου, προκειμένου νὰ ἐπιτευχθῶσιν εἰς τὴν ὕλην ἀλλοιώσεις, ὧν ἄνευ δὲν ἠθέλομεν δυνηθῆ νὰ ἀπολάβωμεν τῶν σπουδαιοτάτων ἐκ τῶν ἡμετέρων θεραπευτικῶν δυνάμεων. Διὰ τῆς βοηθείας τοῦ πυρός ἠδηρήθη τὸ πρῶτον ὁ ἄνθρωπος, καὶ δύναται καὶ ἔτι καὶ νῦν, κοιλαίνας κορμούς δένδρων νὰ μεταβάλλῃ αὐτοὺς εἰς

ζῶων κατὰ τὴν τροφήν καὶ τὴν διαίταν' ὅτι τὸ γυμνὸν ἢ ἡμίγυμνον παρὰ τισὶ βαρβάροις δὲν εἶναι γνώρισμα ἀγριότητος, διότι ὑπάρχουσιν ἄγριοι λαοὶ ἠναγκασμένοι ὑπὸ τοῦ κλίματος νὰ ἐπινοῶσιν ἐνδύματα, ἐνῶ ἄλλοι λαοὶ βάρβαροι μᾶλλον ἀνεπτυγμένοι διαιτῶνται γυμνοί, ἐπιτρέποντος τοῦτο τοῦ κλίματος. Ἐξετάζων δὲ τὸ θέμα τοῦτο ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς *αισθηματικῆς αἰδοῦς*, λέγει ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ τοιοῦτου αἰσθηματος παρὰ τοῖς βαρβάροις δὲν πρέπει νὰ κρίνηται κατὰ τὸ μέτρον τῆς χρήσεως τοῦ ἐνδύματος. Οὐδεὶς, κατὰ τὸν Πέσσελ, ἀνεκαλύφθη λαὸς ἄγριος μὴ γινώσκων τὴν χρῆσιν τῶν ὄπλων καὶ μὴ ἔχων τὸν θεσμόν ἢ τὸ ἔθος τοῦ γάμου (εἴτε ἐν μονογαμίᾳ εἴτε ἐν πολυγαμίᾳ, εἴτε ἐν πολυανδρίᾳ) ἢ μὴ βιῶν ἐν στοιχειώδει οἰκογενειακῷ κοινωνικῷ βίῳ· οὐδεὶς εὐρέθη λαὸς ἐν τῇ

πλοῖα. Τὸ πῦρ μόνον ἀποσοβεῖ τὰ ἀρπακτικὰ θηρία τοῦ δρυμοῦ καὶ τῆς ἐρήμου, τὸν Ἀφρικανὸν λέοντα, τὴν Ἀσιατικὴν τίγριν καὶ τὸν Ἀμερικανικὸν ἰαγουάρ. Διὰ τοῦ πυρός ἐσκήρυνον οἱ ἄνθρωποι τῶν παλαιάτων χρόνων τὰ ἀκατέργαστα αὐτῶν ὄπλα, τὰς αἰχμάς τῶν ξυλίνων λογχῶν». Ὁ Πέσσελ φρονεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος τὴν χρῆσιν τοῦ πυρός ἐδιδάχθη τὸ πρῶτον ἐκ τῆς ἀστραπῆς τῆς κατακαυσάσης τὸ δένδρον καὶ διὰ τοῦτο καλεῖ τὸ πῦρ οὐράνιον δῶρον, ἐκφέρει δὲ καὶ τὴν γνώμην τοῦ Δαρβίνου ὅτι διὰ τῆς λάβας τῶν ἠφαιστειῶν ὀρέων ὁ ἄνθρωπος ἐδιδάχθη καὶ ἐνόησε διαρκῶς τὰ τοῦ πυρός εὐεργετήματα. Ὅτι ἡ γνώσις καὶ ἡ χρῆσις τοῦ πυρός εἶναι γνώρισμα τῆς πρώτης ἀναπτύξεως τοῦ βίου παρὰ τοῖς λαοῖς εἶναι ἀναμφήριστον. Ἐνεῦθεν δὲ καὶ ἡ λατρεία τοῦ πυρός ὡς δυνάμει θείας εἶναι ἀρχαιοτάτη παρὰ πολλοῖς λαοῖς· καὶ ὁ Ἑλληνικὸς δὲ μῦθος περὶ τοῦ Προμηθέως μαρτυρεῖ τὴν μεγάλην σπουδαιότητα, ἣν ἀπέδιδεν ἡ συνείδησις ἡ Ἑλληνικὴ ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πυρός ἐπὶ τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπινου βίου. Ἄλλ' ἀμφιβάλουσι τινες ἂν ἡ μεγάλη ἐν τοῖς μύθοις εἰς τὸ πῦρ ἀποδομένη σπουδαιότης ἔχη ἀρχὴν τὴν χρῆσιν τοῦ πυρός εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου ἢ ἂν πρέπη νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὴν ἔκπαλαι, ἀνεξαρτήτως τῆς ἐπὶ τὸν βίον ἐπιδράσεως, καθιέρωσιν, τῆς λατρείας τοῦ πυρός καὶ τὴν χρῆσιν αὐτοῦ ἐν ταῖς θρησκευτικαῖς τελεταῖς. Ὁ περιώνυμος Ἀσιανολόγος Σπίγγελ ὁμολογεῖ μὲν τὴν ὑψίστην σημασίαν τοῦ πυρός διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπινου βίου, ἧτις ἀνάπτυξις θὰ ἦτο ἀδύνατος ἄνευ τῆς χρήσεως τοῦ πυρός (διότι ἡ χρῆσις αὕτη, λέγει, εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων γνωρισμάτων τῶν διακρινόντων τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῶν ζῴων, ἅτινα, καὶ τῶν ἰσχυροτάτων ἐξ αὐτῶν μὴ ἐξαιρουμένων, οὐ μόνον δὲν δύναται νὰ ποιῶνται χρῆσιν τοῦ πυρός, ἀλλὰ καὶ μετὰ τρόμου ἀποφεύγουσιν αὐτό), ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἐξενέγκῃ γνώμην περὶ τῶν πρώτων αἰτίων τῆς χρήσεως τοῦ πυρός. Ἐπειδὴ δὲ, λέγει, ὑποτίθεται ὅτι ἡ πρώτη τοῦ ἀνθρώπου κατοικία ἦτο ἐν κλίμασι θερμοῖς, ἡ ἀνάγκη τῆς θερμότητος δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀνάγκη τροφῶν ὀπτῶν, διότι ὁ τὸ πρῶτον ἐκ φυτικῶν οὐσιῶν τρεφόμενος ἄνθρωπος δὲν ἠδύνατο ν' ἀποβλέψῃ πρὸς τοιαύτην ἀνάγκην. Κλίνει δὲ ὁ Σπίγγελ ν' ἀσπασθῆ τὴν γνώμην τῶν φρονούντων ὅτι τὸ πῦρ εἶναι ἀνακάλυψις θρησκευτικῆ, προελθούσα τυχαίως ἐξ ἱεροπραξιῶν θρησκευτικῶν ἐν χρόνῳ, καθ' ὃν οἱ ἄνθρωποι οὐδόλως ἐσκέπτοντο περὶ χρησιμοποίησεως τοῦ πυρός εἰς σκοποὺς πρακτικούς, καὶ ὅτι καὶ ἡ χρῆσις ἐφθῶν ἢ ὀπτῶν ἐδεσμάτων εἶχε τὴν ἀρχὴν ἐκ τῶν εἰς θεοὺς γενομένων θυσιῶν (Spiegel, Artische Periode und ihre Zustände σελ. 146). Περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πυρός ἐν τῇ ἱστορίᾳ γενήσεται λόγος *κατωτέρω* ἐν τῷ περὶ Προμηθέως μύθῳ.

ἀγριότητα αὐτοῦ μὴ ἔχων, ἂν μὴ αἴσθημα θρησκευτικόν, τοῦλάχιστον κίνησιν τινα ἢ ἐξέγερσιν (aufregung) θρησκευτικὴν ζωοποιούσαν τὴν ἄψυχον φύσιν.

Ἄλλὰ τὰ τοιαῦτα ἐκ τῶν ἐκθέσεων τῶν περιηγητῶν ἐξαγόμενα συμπεράσματα δὲν ἔχουσι σπουδαίαν σημασίαν διὰ τὸ ἡμέτερον ζήτημα. Αἱ νεώτεροι μεγάλοι εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ κόσμου περιηγήσεις ἤρξαντο ἀπὸ τῶν μεγάλων γεωγραφικῶν ἀνακαλύψεων τοῦ ΙΔ' αἰῶνος. Οὐδὲν δὲ σημαίνει διὰ τὸ ὅλον ζήτημα ἂν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους δὲν ἀνεκαλύφθησαν λαοὶ στερούμενοι τῶν πρώτων στοιχείων τῆς τοῦ βίου ἀναπτύξεως. Τὸ γεγονός τοῦτο δὲν ἀναιρεῖ οὐδαμῶς τὴν ὑπόθεσιν, καθ' ἣν, ὡς λέγει ὁ Σίλλερ, ὁ ἄνθρωπος ὠρμήθη εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ βίου ἀπὸ σημείου κατωτέρου τῆς κατωτάτης βαθμίδος τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ νῦν ἐκ τῶν περιηγήσεων γινωσκομένου. Ἡ οὐσία τοῦ ὅλου ζητήματος εἶναι κυρίως ἂν ὁ ἄνθρωπος εἰσῆλθεν εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον τὸν ἐρχόμενον μετὰ βαρβαρότητος ἀπὸ πρωτογόνου τινὸς καταστάσεως πνευματικῆς ὑψηλότερας ἂν ἢ βαρβαρότης ἢ ἐν ἀρχῇ τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἦτο ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ζωῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου ἢ ἂν ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς εἰσόδου αὐτοῦ εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον, ἀποτέλεσμα δηλονότι τῆς ἀρχῆς τῆς ἱστορίας, τοῦ πολέμου πάντων καθ' ἀπάντων ἂν τέλος ὁ παραδείσιος ἐκεῖνος βίος τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος ἢ τοῦ χρυσοῦ γένους ἦτο ἀπλῶς προῖον φαντασίας καὶ ποιήσεως ἢ ἂν ἦτο ἀνάμνησις βίου τινὸς προϊστορικοῦ ἄνευ μὲν πολιτισμοῦ, ἀλλ' ἐν τελείᾳ πνευματικότητι καὶ λογικότητι, οὐχὶ ἐν κτηνώδει καταστάσει, διαγομένου. Τοιαύτην γνώμην, ὡς εἶδομεν ἄνωτέρω, ἐξήνεγκεν ὁ Ἐρδερικὸς τὴν γνώμην τοῦ κακοῦ θεωρῶν ὡς ἁμαρτίαν καὶ ὡς αἰτίαν τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου, φρονῶν δὲ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἅμα τῇ γενέσει αὐτοῦ δὲ ἐγκατελείφθη εἰς ἑαυτόν, ἀλλ' ἤρξατο τοῦ βίου μετὰ κεφαλαίων πνευματικῶν οὐχὶ ἀπλῶς δυνάμει ἐν τῇ φύσει αὐτοῦ ὑπαρχόντων, ἀλλὰ καὶ ἐνεργείᾳ ἐκδηλουμένων ἐν αὐτῷ ἅμα τῇ πρώτῃ αὐτοῦ γενέσει. Ἡ λύσις τῶν τοιούτων ζητημάτων κεῖται βεβαίως ἐκτὸς τοῦ κύκλου τῆς θετικῆς ἐπιστήμης τῆς ἱστορίας ἄλλ' ἐκεῖνο, ὅπερ δύναται τις νὰ θεωρήσῃ ὡς προσεγγίζον πρὸς τὴν ἀλήθειαν, εἶναι ἢ ὑπόθεσις ἢ συμβιβάζουσα ὡς δυνατόν τὰς ἐκ τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως τῶν ἐθνῶν ἀπορροεύσας περὶ τῆς πρώτης καταστάσεως αὐτῶν παραδόσεις πρὸς τὰ πορίσματα τῶν γενικωτέρων περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου φυσιοϊστορικῶν θεωριῶν ἢ ἐρευνῶν. Ἡ θεωρία ἢ κρίνουσα τὰ κατὰ τὴν πρώτην κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῆς καταστάσεως, ἐν ἣ ἐυρίσκονται νῦν ἔτι οἱ βαρβαρώτατοι καὶ ἀγριώτατοι τῶν λαῶν, εἶναι ἀσύστατος, διότι εἶναι ἀυθαίρετος. Ἀφοῦ ἢ ἀρχὴ τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ ἀνατρέχει εἰς χιλιετηρίδας ὅλας πρὸ τοῦ ἡμετέρου αἰῶνος, ἀφοῦ ἢ ἱστορία ἢ ἐπὶ ἱστορικῶν μνημείων ἐρειδομένη παρίστησι σήμερον ἐνώπιον ἡμῶν πολιτισμὸν ἀνατρέχοντα μέχρι τῆς Ε' π. Χ. χιλιετηρίδος, εὐλογωτέρα καθίσταται ἢ ὑπόθεσις ὅτι οἱ λαοὶ οἱ διατελοῦντες νῦν ἐν καταστάσει ὅπως ἀγρία, μικρὸν ἀπεχού-

σης τῆς κτηνώδους, ὡς λέγει ὁ Σίλλερ, διατελοῦσιν ἐν τοιαύτῃ καταστάσει, οὐχὶ διότι τοιαύτη ἦτο ἡ κατάσταση τῆς ἀνθρωπότητος ἀπάσης ἐν ἀρχῇ, ἀλλὰ διότι ἀκριβῶς οἱ λαοὶ οὗτοι, ἀπομακρυνθέντες τῆς κοιτίδος τοῦ πρώτου πολιτισμοῦ καὶ διασκεδασθέντες εἰς τὰς ἐσχάτας γωνίας τῆς γῆς, ἐν τῇ ἀπομονώσει αὐτῶν περιῆλθον εἰς κατάστασιν βάρβαρον καὶ ἀγρίαν, ἣτις ἀναλόγως τοῦ χρόνου κατέστη ἔτι μᾶλλον ἀγρία καὶ βάρβαρος. Διότι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἢ μετέχουσα τῆς πνευματικότητος ἅμα δὲ καὶ τοῦ ζωῆς, εἶναι ἐπιρροεπὴς εἰς ἀνάπτυξιν ἀμφοτέρων τῶν ἰδιοτήτων ἀναλόγως τῆς πρὸς ἀνάπτυξιν ἑκατέρας τούτων εὐνοϊκῆς ἢ δυσμενοῦς ἐπιδράσεως τοῦ συνόλου τῶν ἐξωτερικῶν φυσικῶν ἢ ἱστορικῶν περιστάσεων. Καὶ ὅπως ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις καὶ ὁ πολιτισμὸς ἀρξάμενος ἀπαξ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν εὐνοϊκῶν περιστάσεων εἶναι ἀκατάσχετος, οὕτω ἀκατάσχετος εἶναι καὶ ἡ πρὸς τὸ ζῶδες καὶ πρὸς τὴν ἀγριότητα ὁσπῆ, ὅποτε οἱ ὄροι τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ὅλου βίου εἶναι εὐνοϊκώτεροι πρὸς τὴν τοιαύτην ὁσπῆν. Ἄντι λοιπὸν νὰ στηριζόμεθα ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ἅπας ὁ ἀνθρώπινος πολιτισμὸς ὠρμήθη ἀπὸ καταστάσεως ἀγρίας, κατωτέρας τῆς ἀγριωτάτης νῦν ἐν τῷ κόσμῳ εὐρισκομένης, εὐλογώτερον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ ἀνθρώπινος βίος καθόλου ὠρμήθη ἀπὸ πρώτης καταστάσεως, οὕτως εἰπεῖν, οὐδετέρας ἀπὸ καταστάσεως παριστώσης τὸν ἄνθρωπον βιοῦντα φυσικῶς, ἀλλὰ καὶ πνευματικῶς κατέχοντα πάντα τὰ στοιχεῖα καὶ τὰ κεφάλαια τῆς ἀμέσου ἀναπτύξεως καὶ προόδου, δυνάμει τε καὶ ἐνεργείᾳ λογικόν, βιοῦντα ἐν ἀπλότητι φυσικῇ, ἀλλ' οὐχὶ ζῶδει, ἔχοντα τὴν δύναμιν τοῦ λόγου, τοῦ λαλεῖν δηλονότι καὶ διανοεῖσθαι καὶ νοεῖν τὸν κόσμον, ἔτι δὲ, τὸ σπουδαιότερον, ἔχοντα τὴν πρώτην καὶ ἀληθῆ θρησκείαν, τὴν θεογνωσίαν τὴν ἄμεσον καὶ καθαρὰν, δι' ἧς ὁ δημιουργὸς ἐπροίκισεν αὐτὸν ἅμα τῇ ἐν τῷ κόσμῳ ἐμφανίσει. Ἐκ τοιαύτης φυσικῆς ἠθικῆς καταστάσεως σύμπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος ὀρμηθὲν διηρόθη ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ χρόνου, διὰ τῆς ἐπιδράσεως ἐξωτερικῶν περιστάσεων, εἰς ἡμέρους καὶ ἀγρίους. Καὶ ἐνῶ κατὰ τὴν μίαν διεύθυνσιν προήχθη καὶ ἐνισχύθη ἢ ἡμέρωσις, κατὰ τὴν ἄλλην διεύθυνσιν ἠυξήθη καὶ ἐπετάθη ἢ βαρβαρώσις καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως, πρὸ πάντων ἢ γλῶσσα, ὁ λόγος καὶ ἡ θεογνωσία ἐνῶ κατὰ τὴν πρώτην διεύθυνσιν ἀνεπτύχθησαν ἐν μέσῳ τῶν ἀπαραιτήτων καὶ ἀναποσπάστων ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως παρεκτροπῶν καὶ ὀλισθημάτων, ἐν τῇ δευτέρᾳ διευθύνσει ἐβαρβαρώθησαν, διεστράφησαν καὶ ἀπέβαλον τὴν πρώτην φυσικὴν εὐγένειαν, δύναμιν καὶ ἀξίαν αὐτῶν. Διότι εἶναι ἀλήθεια ἀναμφίριστος ὅτι ὁ λόγος, ἢ γλῶσσα καὶ ἡ θεογνωσία δὲν παρήχθησαν ἐκ τῆς κοινωνίας καὶ ἐκ τῆς πολιτείας, ἀλλὰ παρήγαγον ταύτας καὶ ἂν ἔτι ὑποτεθῆ ὅτι παρήχθησαν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, τοιαύτη κοινωνία πρέπει νὰ νοηθῆ μόνη ἢ πρώτη, ἢ ποιητικὴ, ἢ παραδείσιος κοινωνία, ἢ κοινωνία τοῦ χρυσοῦ γένους καὶ τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος (1). Βεβαίως

(1) Χρυσοῦν γένος (χρῦσον γένος μερόπων) ὠνόμασεν ὁ Ἡσίοδος τὴν πρώτην ἐκεῖνην

καὶ ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν, οἵτινες ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς παραδεισίου καταστάσεως ἀνέπτυξαν πολιτισμὸν ἱστορικόν, ἢ μετὰστασις ἀπὸ τοῦ πρώτου ἐκείνου βίου εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον τῆς ἀναπτύξεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ δὲν ὑπῆρξεν ἄμεσος καὶ ἄνευ μεσολαβούσης βαρβαρότητος. Ἄλλ' ἢ βαρβαρότης αὕτη πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὑπὸ μορφὴν πάντως διάφορον τῆς βαρβαρότητος, εἰς ἣν παρεξετράπησαν καὶ ἐν ἧ διέμενον διαρκῶς ἐκβαρβαρούμενοι καὶ ἐξαγριούμενοι οἱ βάρβαροι λαοὶ οἱ μένοντες μέχρι σήμερον ἔξω τῶν πυλῶν τῆς ἱστορίας. Ἡ βαρβαρότης ἢ προηγηθεῖσα τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἱστορικῶν λαῶν ἦτο ἢ βαρβαρότης τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τῆς πρώτης ἀπολιτίστου μέν, ἀλλ' ἠθικῶς ἡμέρου καὶ πνευματικῶς ἡρέμου καταστάσεως τῶν πρώτων φυσικῶν ἀπλοϊκῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν εἰς βίον ἱστορικὸν πλήρη ἀγῶνων, κινδύνων καὶ περιπετειῶν. Μεταναστεύσεις εἰς ψυχρότερα κλίματα, διαιρέσεις τῶν λαῶν ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἀπαραίτητοι ἔριδες περὶ καταλήψεως νέων χωρῶν ἔτι δὲ οἱ ἀγῶνες οἱ ἐσωτερικοὶ περὶ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν ὀργάνωσιν τῆς πολιτείας, αἱ ὁσημέραι ἀξυανόμενα ἀνάγκαι τοῦ βίου, αἱ ἐπιδρομαὶ καὶ κατακτήσεις, αἱ κοινωνικαὶ καὶ πολιτικαὶ διαιρέσεις ἐν τοῖς κόλποις τοῦ αὐτοῦ λαοῦ ἐνὶ λόγῳ πόλεμοι ἀπάντων καθ' ἀπάντων ἐσωτερικοὶ τε καὶ ἐξωτερικοὶ, ἐμφύλιοι καὶ ἀλλόφυλοι, πόλεμοι κατὰ ἀνθρώπων, πόλεμοι κατὰ θηρίων, δυνάστευσις καὶ ὑποταγή, δεσποτεία καὶ δουλεία ταῦτα πάντα ἐδημιούργησαν περιοδὸν τινα βαρβαρότητος. Ἄλλ' ἢ βαρβαρότης, ἐν ἧ ὁ σιδηροῦς αἰὼν ἀντικατέστησε τὸν χρυσοῦν καὶ τὸν ἀργυροῦν, δὲν ἀπεμακρύνθη τέλος τῆς ἡμερότητος, οὐδ' ἀπώλεσε πάντα τὰ οὐσιώδη κεφάλαια τοῦ πνευματικοῦ βίου. Ὁ λόγος, ἢ γλῶσσα, ἢ συνείδησις τῆς λογικότητος, ἢ θεογνωσία (μετὰ τινων παρεκβάσεων), ἢ πρώτη ἀπλή οἰκογενειακὴ πατριαρχικὴ πολιτεία, ἀπετέλεσαν δυνάμεις ἠθικὰς, διὰ τῆς ἀναπτύξεως δὲ τούτων προῆλθεν ἐκ τῆς βαρβαρότητος καὶ προήχθη ὁ ἱστορικὸς βίος καὶ ὁ πολιτισμὸς. Ἀκριβῶς δὲ ἐν τοῖς λαοῖς, οἵτινες ἀπὸ τοιαύτης βαρβαρότητος μικρὸν κατὰ μικρὸν ἀνέπτυξαν τὸν ἱστορικὸν βίον, τὸ παρὸν, δοκοῦν πάντοτε «βαρὺ» καὶ χαλεπὸν, ἔδωκεν ἀφορμὴν, ἵνα ἐν τῇ ποιήσει ἐκφράσῃ τὴν ἀντίθεσιν τοῦ παρόντος ἱστορικοῦ βίου, τοῦ ἀπὸ βαρβαρότητος ἀρχομένου

κοινωνίαν τῶν ἀνθρώπων τῶν ἐν παραδεισίῳ εὐδαιμονίᾳ βιούντων χρυσοῦν αἰῶνα (auream aetatem) καλοῦσι τὸν τοιοῦτον βίον οἱ Λατίνοι ποιηταί. Ὁ βίος τοῦ χρυσοῦ γένους περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου ὡς ἐξῆς (Ἔργ. καὶ Ἡμ. στ. 111):

Ὡς τε θεοὶ δ' ἔζων ἀκηδέα θυμὸν ἔχοντες
νόσφιν ἄτερ τε πόνων καὶ οὐζύος οὐδέ τι δειλὸν
γῆρας ἐπῆν, αἰεὶ δὲ πόδας καὶ χεῖρας ὁμοῖοι
τέρποντο ἐν θαλίῃσι κακῶν ἔκτοσθεν ἀπάντων
θνήσκον δ' ὡς ὑπνῶ δεδμημένοι ἐσθλά δὲ πάντα
τοῖσιν ἔην, καρπὸν δ' ἔφερε ζείδωρος ἀρουρα
αὐτομάτως, πολλὸν τε καὶ ἄφθονον οἱ δ' ἐθέλημοι
ἦσχοι ἐργ' ἐνέμοντο καὶ ἐσθλοῖσι πολέεσιν.

καὶ μετὰ βαρβαρότητος διαγομένου, πρὸς τὴν πρώτην ἠθικὴν ἡμερότητα τοῦ ἀπλουστεροῦ καὶ φυσικωτέρου βίου, οὐτινος οὐχὶ διὰ ποιητικῶν ἐμπνεύσεων, ἀλλὰ διὰ συνεχοῦς ἱστορικῆς συνειδήσεως διετήρουν ζωηρὰν τὴν μνήμην καὶ ἀνεπὸλουν τὴν εὐδαιμονίαν. Ἡ βαρβαρότης ἄρα ἢ γενομένη ἀρχὴ καὶ ἀφετηρία τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἀπόρροια δὲ καὶ ἀποτέλεσμα τῆς ἀπὸ τῆς πρώτης εὐδαιμονίας τοῦ φυσικοῦ εἰρηνικοῦ βίου μεταστάσεως καὶ ἀποτελοῦσα τὴν περίοδον τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ παραδεισίου βίου εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον, πρέπει νὰ διακριθῆ ἀπὸ τῆς ἄλλης βαρβαρότητος, ἣτις πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς τις παρεκτροπὴ καὶ παρεκβάσις ἀπὸ τῆς πορείας τῆς κανονικῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως. Ἡ τοιαύτη βαρβαρότης ἀναλόγως τοῦ χρόνου κατέστη μείζων καὶ βαθύτερον ἐχώρισεν ἑαυτὴν ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς ἀνθρωπότητος χωροῦσα διαρκῶς ἐγγύτερον πρὸς ζφώδη κατάστασιν χωρὶς ἐν τούτοις ν' ἀπολέσῃ παντελῶς κατ' οὐσίαν τὰ κεφάλαια τῆς πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου (1). Ἄν λοιπὸν σήμερον ἔτι ὑπάρχουσιν ἢ ὑπῆρχον πρὸ ἐνὸς αἰῶνος λαοὶ ἄγριοι μὴ ἔχοντες, ὡς λέγει ὁ Σίλλερ, ἰδέαν γάμου καὶ οἰκογενείας, λαοὶ ἄγριοι ἀγωνιζόμενοι πρὸς τὰ θηρία χάριν τῆς κατοικίας καὶ τῆς τροφῆς, μηδὲ τὴν γλῶσσαν αὐτῶν ἔτι (κατὰ τὰς ὑπερβολικὰς ἀφηγήσεις τῶν περιηγητῶν, ἐξ ὧν ἠρῶσατο ὁ Σίλλερ τὰς πληροφορίας) δυνηθέντες νὰ ὑψώσωσιν ὑπεράνω τῶν ἀνάρθων φωνῶν τῶν ζφῶν ἂν ὑπάρχωσι βάρβαροι καὶ σήμερον ἔτι λαοί, παρ' οἷς τὸν θανάτου ἠγεμόνα ἀκολουθοῦσιν οἱ δοῦλοι αὐτοῦ σφαζόμενοι ἐπὶ τοῦ τάφου, ἵνα ὑπηρετῶσιν αὐτῶ ἐν τῷ ἄλλῳ βίῳ ἂν λαοὶ τινες λατρεύουσιν ὄρη καὶ πέτρας καὶ δένδρα ὡς θεῖα ὄντα οὐδαμῶς ἐκ τούτου ἔπεται λογικῶς ὅτι ὁ ἱστορικὸς βίος ἀπὸ τοιαύτης καταστάσεως ἔλαβε τὴν ἀρχήν. Διότι οἰαδήποτε καὶ ὑποτεθῆ ἢ ἐπίδρασις τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως, τοῦ κλίματος καὶ τοῦ ἐδάφους ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου, δὲν δυνάμεθα διὰ τῆς διαφορᾶς τῆς φυσικῆς ἐπιδράσεως νὰ ἐξηγήσωμεν τὰς μεγάλας μεταξὺ τῶν ἐθνῶν τῶν πολιτισθέντων πρὸ 6 χιλ. ἐτῶν καὶ τῶν ἐθνῶν τῶν διατελούντων ἔτι νῦν ἐν τῇ ἀγριωτάτῃ βαρ-

(1) Ἐκ τῶν διαφορῶν μυθικῶν παρὰ διαφοροῖς λαοῖς παραδόσεων περὶ τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἢ μάλιστα ἀξιοσημείωτος ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν ἐνταῦθα λεγομένων εἶναι ἡ Θιβητικὴ. Κατὰ ταύτην οἱ ἄνθρωποι κατάγονται ἀπὸ θεῶν τινῶν ὄντων τῶν καλουμένων Λάων. Οἱ Λάοι οἰκοῦσιν ἐπὶ τῆς ὑψίστης κορυφῆς ὄρους οὐρανομήκους περιβαλλομένου ὑπὸ ἑπτὰ θαλασσῶν καὶ ἑπτὰ χρυσοῦν ὄρων, ὑπὸ τοὺς Λάους δὲ κατὰ διαφοροῦς βαθμίδας οἰκοῦσι διάφορα ἄλλα ὄντα. Διὰ τοῦ χρόνου καὶ τῶν αἰώνων οἱ οἰκῆτορες οὗτοι τοῦ οὐρανοῦ κατέρχονται βαθμηδὸν λαμβάνοντες μορφὰς διηγεκῶς ὑποδεεστέρας καὶ τέλος λαμβάνουσι μορφὴν ἀνθρώπου· ἀλλ' οἱ πρῶτοι γενόμενοι ἄνθρωποι Λάοι γεννῶνται ἀπὸ ζεύγους πιθήκων. Οὕτως ὁ Θιβητικὸς μῦθος ἀφοῦ κατεβίβασε τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ κατέστησεν αὐτὸν οἰκῆτορα τῆς γῆς διελθόντα πρῶτον διὰ τῶν πιθήκων. Ὁ βίος λοιπὸν τοῦ ἀνθρώπου ἔχει θεῖαν ἀρχήν ἀλλὰ τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἀρχομένου ἢ θεϊότης ἐκείνη ἐξέπεσε καὶ κατῆλθεν ἐνιαχοῦ μέχρι κτηνώδους τινὸς καταστάσεως βαρβαρότητος. Ὁ Θιβητικὸς μῦθος εἶναι ὁ μόνος ἐκ τῶν περὶ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου μύθων ὁ θεωρῶν πατέρα τοῦ ἐπὶ γῆς γεννηθέντος, οὐρανοῦ δὲ τὴν καταγωγὴν ἀνθρώπου, τὸν πιθήκων.

βαρότητι διαφοράς. Ἄλλως τε οὐδ' οἱ βάρβαροι πάντες λαοὶ ἔζησαν καὶ ζῶσιν ἔτι σήμερον ὑπὸ ὄρους ἀναπτύξεως φυσικῆς πάντοτε καὶ πανταχοῦ δυσμενεῖς· οὐδ' ἡ ἀνάπτυξις ἢ πρῶϊμος ἠκολούθησε πάντοτε τὴν φυσικὴν εὐφυίαν τῶν τόπων. Λογικώτερα δὲ πάντως ἢ ὑπόθεσις ὅτι ὁ ἀνωτέρω περιγραφεὶς βίος τῶν σήμερον ἔτι ἐν τῇ παχυλῇ βαρβαρότητι διατελούντων λαῶν ἐξετάθη καὶ ἐπετάθη ἀναλόγως τοῦ μεγέθους τοῦ χρόνου τοῦ διαρρέυσαντος ἀπὸ τῆς ἡμέρας. καθ' ἣν παρεξέβησαν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τοῦ πολιτισμοῦ, μέχρι σήμερον. Ὁ βαθμὸς ἄρα τῆς ἀναπτύξεως τοῦ βίου τῶν σήμερον ἔτι ἐν τισὶ γωνίαις τοῦ κόσμου ἐν τῇ ἐσχάτῃ βαρβαρότητι βιούντων λαῶν δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς μορφή καὶ τύπος τοῦ πρώτου ἀνθρώπου. Ὁ ἱστορικὸς βίος ἄρχεται οὐχὶ ἀπὸ βαρβαρότητος ἀρεκτραπείσης ἢ ἀγριότητος παραμορφούσης τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἀπὸ παραδεισίου ἡμερότητος, ἀθωότητος καὶ πνευματικότητος, ἣτις διὰ τῆς βαρβαρότητος καὶ ἐκ τῆς βαρβαρότητος, εἰς ἣν ἐνέπεσε καὶ ἣτις οὐδέποτε κατέλιπε καὶ δύναται νὰ καταλείπη τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ ἐν τῇ ὑψίστῃ βαθμίδι τοῦ πολιτισμοῦ, ἐδημιούργησε βαθμὴν τὸν πολιτισμόν. Οὕτω δὲ φθάνομεν εἰς τὸ συμπέρασμα τὸ τελικὸν καὶ σπουδαῖον ὅτι ὁ παραδεισος, ἐξ οὗ ἐξεβλήθη ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς γενέσεως τοῦ κακοῦ, ὡς καὶ ὁ παραδείσιος βίος καὶ ὁ χρυσοῦς αἰὼν καὶ τὸ «χρυσοῦν γένος βροτῶν», δὲν εἶναι ἀπλᾶ δημιουργήματα τῆς φαντασίας καὶ τῆς ποιήσεως, δι' ἀφαιρέσεως ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ βίου ληφθέντα, ἀλλ' εἶναι πραγματικότης, ἱστορία *δυναμική*, ἐξηγουμένη ἡμῖν τὴν πραγματικὴν ἱστορίαν, τὴν ἱστορίαν τῆς ἐνεργείας καὶ τῶν πράξεων καὶ παρέχουσα κατ' οὐσίαν τὴν ἀληθῆ εἰκόνα τῆς ἱστορίας ταύτης.

Ἡ ἐνότης τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. — Ἄλλὰ πᾶσα αὕτη ἢ ὑπόθεσις καὶ πάντα τὰ συμπεράσματα ταῦτα στηρίζονται ἐπὶ τινος ἀρχῆς ἢ ὑποθέσεως γενικῆς ἣς ἄνευ ἀποβάλλουσι πᾶσαν αὐτῶν τὴν σπουδαιότητα καὶ δύναμιν. Ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι ἡ μεγάλη ἀρχὴ τῆς ἐνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Μόνον διὰ τῆς ἀρχῆς ταύτης καὶ διὰ τῆς ὑποθέσεως ὅτι πᾶν τὸ ἀνθρώπινον γένος μίαν ἔχει κοινὴν καταγωγὴν, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν φύσιν, δυνάμεθα ὡς κρηπίδα τοῦ ἱστορικοῦ βίου νὰ θεωρήσωμεν τὸ λαμπρότατον μέρος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τὸν παραδείσιον ἐκείνον βίον, τὴν λογικότητα αὐτοῦ, τὴν γλῶσσαν καί, τὸ σπουδαιότερον, τὴν ἀληθῆ θεογνωσίαν. Ἄμα δὲ ἀναιρουμένης τῆς ὑποθέσεως ταύτης μυρία χωροῦσιν ὑποθέσεις περὶ τῆς τοιαύτης ἀρχῆς τοῦ δεινός ἢ δεινός λαοῦ ἢ οἰκογενείας λαῶν καὶ περὶ τῆς πάντῃ διαφόρου ἀρχῆς ἄλλων λαῶν. Ἄλλὰ τὸ μέγα ἠθικόν, θρησκευτικὸν καὶ ἱστορικὸν δόγμα τῆς ἐνιαίας ἀρχῆς καὶ καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου οὐδαμῶς προσβάλλεται σπουδαίως οὔτε ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων οὔτε ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἀνθρωπολογικῶν θεωριῶν. Εἴπομεν ἤδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὅτι, κατὰ τὰς ἐρεῦνας τοῦ Πέσσελ, οὔτε τοῦ κρανίου οὔτε τῶν ἄλλων τμημάτων τοῦ σκελετοῦ ἢ διάπλασις μαρτυρεῖ σαφῆ ὄρον διακρίσεων μεταξὺ τῶν

μεγάλων ἀνθρωπολογικῶν διαιρέσεων, εἰς ἃς διαιροῦσι τὸ ἀνθρώπινον γένος οἱ ὑπὸ ἔποψιν τῆς φυσικῆς διαπλάσεως ἐξετάζοντες τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν φυσιοδίφαι. Ἄλλ' ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ πλανηθῶμεν ἐν ταῖς πολλαῖς λεπτομερεῖαις τῶν ἀνθρωπολογικῶν θεωριῶν, αἵτινες ἐν πλείστοις εἰσὶ πάντοτε ἐπισηφαλεῖς. Πολὺ σπουδαιότερα ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν καὶ ἀσφαλέστερα εἶναι ἐν τῷ προκειμένῳ ζητήματι τὰ συμπεράσματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν πνευματικὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. «Ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν φυλετικῶν γνωρισμάτων, λέγει ὁ Πέσσελ (Völkerkunde. σελ. 21), μέλλει νὰ δειχθῆ πόσον ὀλίγον αἱ μεγάλαι ταλαντεύσεις τῶν τοιούτων γνωρισμάτων ἐπιτρέπουσιν ἡμῖν νὰ διαγράψωμεν ἀσφαλῆ ὄρια· ἀλλ' ἐκ τῶν προτέρων ἐπιτραπήτω ἡμῖν νὰ υποδείξωμεν διὰ σειράς πραγμάτων, ὅτι λαοὶ πορρωτάτω ἀπ' ἀλλήλων οἰκοῦντες καὶ ἐξωτερικῶς ἐλάχιστα πρὸς ἀλλήλους προσεγγίζοντες, ἐν ταῖς πνευματικαῖς αὐτῶν κινήσει συναντῶνται μετ' ἀλλήλων κατὰ τρόπον οὕτω καταπληκτικόν, ὥστε, τοῦλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν δύναμιν τοῦ διανοεῖσθαι, ἢ ἐνότητος καὶ ἢ ταυτότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἰς οὐδεμίαν δύναται νὰ ὑπόκειται ἀμφιβολίαν». Ὁ ἐμβριθῆς φυσιοδίφης προσάγων μυρία παραδείγματα ἐκ τοῦ πνευματικοῦ βίου, τὸ ὅτι τῶν τρόπων τοῦ διανοεῖσθαι, τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων, καὶ δὴ καὶ ἐκ τῶν προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν τῶν πανταχοῦ τοῦ κόσμου λαῶν, ἰδίως τῶν βαρβάρων, εἰλημμένα πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς μεγάλης ἀρχῆς τῆς πνευματικῆς ἐνότητος τοῦ ἀνθρώπου, προστίθησιν: «Οὕτω λοιπὸν εἰς τὰ αὐτὰ διανοήματα καὶ εἰς τὰς αὐτὰς πλάνας κατήντησαν οἱ οἰκίητορες τῶν τεσσάρων μερῶν τοῦ κόσμου. Τὴν τοιαύτην δὲ σύμπτωσιν διττῶς δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν: ἢ ὅτι πᾶσαι αὗται παρήχθησαν ὁπότε πάντες οἱ κλάδοι τοῦ ἡμετέρου γένους ᾤκουν μίαν περιορισμένην πατρίδα, ἢ ὅτι τὰ κοινὰ ἐκεῖνα γνωρίσματα ἀνεπτύχθησαν αὐτοτελῶς παρ' ἐκάστῳ λαῷ μετὰ τὴν διασπορὰν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐφ' ἅπασαν τὴν γῆν. Ἐὰν ἡ δευτέρα ὑπόθεσις θεωρηθῆ πιθανή, τότε ἡ διανοητικὴ δύναμις πασῶν τῶν ἀνθρωπίνων φυλῶν εἶναι ἢ αὐτὴ μέχρι τῶν παραδοξοτάτων αὐτῆς πηδημάτων καὶ ἀποπλανήσεων». Ἐκ τοῦ συμπεράσματος τούτου νοεῖται ὅτι εἰς τὴν πληρεστέραν διαλεύκανσιν τοῦ περὶ ἐνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ζητήματος καὶ εἰς ὀριστικὴν λύσιν αὐτοῦ συμβάλλεται ἡ λύσις τοῦ ζητήματος τῆς πρώτης κοιτίδος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Πολλοὶ ἀνέκαθεν ἐγένοντο συζητήσεις καὶ ἀνεπτύχθησαν θεωρίαι περὶ τῆς πρώτης κατοικίας τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἡ συνήθης ὑπόθεσις περὶ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας (1) πολλαχῶς ὑπεστηρίχθη διὰ τῶν ἐν ταῖς ἀρχαιοτάταις παραδόσεσι πολλῶν ἱστορικῶν λαῶν διδομένων ὑπαιγιμῶν, ἰδίως δὲ διὰ τῶν λεγομένων ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ περὶ τῶν τεσσάρων ποταμῶν τῶν ἐκ τῆς Ἐδέμ ἢ

(1) Εἰδικώτερον ὡς κοιτὶς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐθεωρήθη ὑπ' ἄλλων μὲν ἢ περὶ τὸν Ἰνδικὸν Καύκασον χώρα τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, ὑπ' ἄλλων δὲ τὸ Κασγάρ, ὑπὸ τινῶν δὲ ἡ νοτιώτερον τῆς κεντρικῆς Ἀσίας κειμένη Ἰνδικὴ χώρα Κασμίρ.

τοῦ Παραδείσου πηγαζόντων. Ἀλλὰ περὶ τῶν παραδόσεων τούτων τῶν διαφόρων ἱστορικῶν λαῶν γενήσεται λόγος ἀλλαχοῦ ἐκτενέστερος. Ἐννοεῖται δ' ὅτι καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι ἀνεπίδεκτον θετικῆς ἐπιστημονικῆς λύσεως ἱστορικῆς πᾶσα δὲ λύσις εἶναι κατ' οὐσίαν ἀπλή ὑπόθεσις, ὑπὲρ ἧς πλείονες ἢ ἐλάσσονες συνηγοροῦσι λόγοι. Ὑπὸ ἔποψιν φυσιοῖστορικὴν ἢ περὶ κεντρικῆς Ἀσίας ὑπόθεσις ἐθεωρεῖτο καὶ θεωρεῖται ἔτι ὑπὸ πολλῶν ὡς ἡ μᾶλλον πιθανὴ διὰ τὰς κλιματολογικὰς καὶ τὰς ἄλλας φυσικὰς ιδιότητας τοῦ τόπου. Μόνον δὲ αἱ νεώταται περὶ γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου θεωρίαι αἱ ἐρειδόμεναι ἐπὶ τῶν γενικωτέρων ἀρχῶν καὶ θεωριῶν τῆς ἐξελίξεως ἐζήτησαν νὰ νεωτερίσωσι καὶ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς πρώτης κατοικίας τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τοιαύτην προτείνουσαι ὑποθετικὴν τινα χώραν ἠπειρωτικὴν μεταξὺ Μαδαγασκάρης καὶ Ἀνατολικῶν Ἰνδιῶν, τὴν Λεμουριάν(1), μὴ ὑπάρχουσαν πλέον νῦν. Ἀλλ' ἡμεῖς ἀφιέντες εἰς τὴν φυσικὴν ἱστορίαν τὰς τοιαύτας ὑποθέσεις καὶ ἐρεῦνας καὶ θεωρίας ὡς ἥκιστα διαφερούσας τῇ θετικῇ ἐπιστήμῃ τῆς ἱστορίας, περιορίζομεν τὴν ἐρευναν καὶ τὴν ἐξέτασιν τῶν περὶ ἀρχῆς καὶ ἐνότητος καὶ διαιρέσεως ὡς καὶ περὶ τῆς πρώτης κοιτίδος τοῦ ἀνθρώπου ζητημάτων εἰς τὸ μόνον ὑπὸ ἱστορικὴν ἅμα δὲ καὶ φυσιοῖστορικὴν ἔποψιν ἄξιον ἐρεῦνης θέμα, τὸ τῆς γλώσσης. Ἡ γλῶσσα ὡς ὄργανον καὶ ἐξωτερικὴ παράστασις εἰκῶν καὶ ἐρμηνεὺς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, εἶναι τὸ στοιχεῖον ἐκεῖνο, ὅπερ ἐνοῖ τὸν ἀνθρώπον τὸν ἱστορικὸν πρὸς τὸν ἀνθρώπον τὸν φυσικόν, τὸν ἀνθρώπον τὸν ἀτομικὸν πρὸς τὸ ἔθνος καὶ τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ καθολικὴ τις ἐξέτασις αὐτῆς, ὡς μάλιστα προήχθη νῦν ἢ περὶ τὴν γλῶσσαν ἐπιστήμη, δύναται νὰ διαφωτίσῃ καὶ νὰ λύσῃ πολλὰ τῶν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορίας ἀναγομένων ζητημάτων, παρέχουσα εἰς τὴν ἱστορίαν τὰ μόνα ἀσφαλῆ ἐκ τοῦ προῖστορικοῦ κόσμου ἐρεῖσματα(2).

(1) Τὸ ὄνομα ἐλήφθη ἐκ τοῦ Λατινικοῦ lemures, ὅπερ σημαίνει τὰς σκιὰς ἢ τὰ εἴδωλα τῶν τεθνεώτων (ἐντεῦθεν δὲ καὶ lemuria (οὐδὲτ. πληθυντ.) ἐορτὴ ἰλαστήριος ὑπὲρ τῶν ψυχῶν, τὰ μαλάκια). Ἐκ τοῦ ὀνόματος τούτου ἔπλασαν τὴν Λεμουριάν ὡς τόπον τοῦ ὑποτιθεμένου πρώτου ἀνθρώπου, τοῦ ἡμιπιθήκου δῆθεν ἀνθρώπου τοῦ πληροῦντος τὸ μεταξὺ τοῦ πιθήκου καὶ τοῦ νῦν ἀνθρώπου χάσμα. Τὸ ὄνομα Λεμουρία ἐπενοήθη ὑπὸ τοῦ Ἀγγλοῦ ζωολόγου Philip Sclater. Ἡ ὑπόθεσις ἢ περὶ Λεμουρίας ὡς περὶ χώρας κειμένης μεταξὺ Μαδαγασκάρης καὶ ἀνατολικῆς Ἰνδίας καὶ Κεϋλάνης ἐρείδεται ἐπὶ παλαιοντολογικῶν παρατηρήσεων γενομένων ἐν Μαδαγασκάρῃ καὶ ταῖς ἀπέναντι ταύτης Ἀφρικανικαῖς παραθαλάσσις, ἔτι δὲ ἐν Κεϋλάνῃ, καὶ ἐν Ἰνδοστάν, καθ' ἃς παρατηρήσεις αἱ χώραι αὗται θεωροῦνται ὡς πατρίς τῶν ἡμιπιθήκων, τῶν ἀνθρωποειδῶν δηλονότι πιθήκων, ἐξ ὧν δῆθεν προήχθησαν οἱ πρῶτοι ἀνθρώποι. Ἀλλ' ἡ Λεμουρία δὲν ὑπάρχει νῦν καταποθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἰνδικοῦ Ὠκεανοῦ, κατὰ τὰς εἰκασίας τοῦ Sclater καὶ τῶν ὁμοφρονούντων αὐτῷ.

(2) «Τὸ νήπιον καὶ ὁ ἄγιος θέλουσιν εἶσθαι τὰ δύο μεγάλα ὑποκείμενα μελέτης δι'

2. Ἡ γλῶσσα ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Ἡ φύσις, ἡ γένεσις καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀνθρωπίνης γλώσσης.— Ἄν ὁ πυρὴν τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἡ δύναμις ἢ παράγουσα τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ πνεῦμα αὐτὸ ἢτοι ἡ πνευματικὴ φύσις καὶ λογικότης αὐτοῦ ἢ διακρίνουσα τὸν ἀνθρώπον ἀπὸ πάντων τῶν ἄλλων ὄντων καὶ καθιστῶσα αὐτὸν κύριον τῆς γῆς, ἢ γλῶσσα ὡς ἐρμηνεῖα καὶ παράστασις, ὡς ἐξωτερικὴ ἐκδήλωσις καὶ ὄργανον τῆς τοιαύτης φύσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, εἶναι στοιχεῖον, κεφάλαιον ἅμα δὲ καὶ ὄργανον κυριώτατον τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Αὕτη ἀμέσως ἀπὸ τῆς λογικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως ἀπορρέουσα καὶ ταύτην ἀποκαλύπτουσα ἐνεργεῖ ἐν τῷ βίῳ διὰ τῆς πολυφθόγγου, αἰώνιως ζώσης καὶ ἐπ' ἄπειρον ποικιλομένης δυνάμεως αὐτῆς, καὶ ἅπαντα μὲν τὸν αἰσθητὸν καὶ νοητὸν κόσμον, αὐτὰ τὰ βάρη τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ συνειδήσεως περιβάλλει δι' ὑποστάσεως καὶ διὰ τύπου καὶ μορφῆς ἐξωτερικῆς, ἀπεικονίζει δι' ἐν θαυμαστῇ ἐνότητι καὶ ἁρμονίᾳ πάντα τὸν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην αἴσθησιν καὶ νόησιν προσιτὸν κόσμον. Ἡ γλῶσσα εἶναι τὸ ἀπαραίτητον ὄργανον τοῦ κοινωνικοῦ βίου, αὐτὴ διὰ τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς μαρτυροῦσα περὶ τοῦ φύσει κοινωνικοῦ τοῦ ἀνθρώπου (ἴδ. σελ. 54), εἶναι δ' ἐπίσης ἀπαραίτητον ὄργανον πάσης πνευματικῆς ἐνεργείας ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ. Δι' αὐτῆς δημιουργεῖται ὁ πνευματικὸς θησαυρὸς τῆς φιλολογίας ὁ ἀποτελῶν τὸν ἀναγκαῖον ὄρον τῆς ἀδιασπάστου ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ ἱστορικῆς συνειδήσεως αὐτῆ δ' εἶναι καὶ ὁ δεσμὸς τοῦ πολιτισμοῦ, ἢ κλεῖς τῆς γνώσεως καὶ τὸ

ἐκεῖνον, ὅστις θὰ θελήσῃ νὰ οἰκοδομήσῃ ἐπιστημονικῶς τὴν θεωρίαν τῶν πρώτων αἰώνων τῆς ἀνθρωπότητος. Εἰς τὴν ἐπιστήμην μένει ἐν μέσον ἀμεσώτερον ἵνα ἔλθῃ εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς τοὺς παναρχαίους τούτους χρόνους. Τὸ μέσον τοῦτο εἶναι τὰ προϊόντα αὐτὰ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τὰ ποιητικὰ πλάσματα, ἐνθα τοῦτο ἐκφράζει ἑαυτὸ, τὰ ἀρχέτυπα μνημεῖα (documents), ἐν οἷς ἀπέθηκε τὰς ἀρχαιοτάτας αὐτοῦ ἀναμνήσεις. Τὰ πλάσματα καὶ τὰ μνημεῖα ταῦτα λαμβάνουσιν ἔμπεδον τύπον διὰ τῆς γραφῆς ἐν χρόνῳ περιόδῳ λίαν ἀπομακρυσμένη τῆς βρεφικῆς ἡλικίας τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ πῶς ὁ ἀνθρώπος ἠδύνατο νὰ μεταβιβάσῃ τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἡλικίας, ἐν ἣ μάλιστα ἦτο κυρία ἑαυτῆς καὶ ἐν ἣ μὴ ἔχουσα παρελθὸν δὲν ἠδύνατο νὰ σκεφθῆ περὶ μέλλοντος; Ἀλλ' ὑπάρχει τι μνημεῖον, ἐφ' οὗ εἶναι γεγραμμένα πᾶσαι αἱ φάσεις τῆς θαυμασίας ταύτης Γενέσεως, μνημεῖον περιέχον ὕλικὸν πάντων τῶν αἰώνων καὶ δυνάμενον νὰ παραδώσῃ τοῦτο εἰς ἀνάλυσιν· ποίημα θαυμάσιον γεννηθὲν καὶ ἀναπτυχθὲν μετὰ τοῦ ἀνθρώπου, συνοδεῦσαν αὐτῷ ἐπὶ παντὶ βήματι καὶ λαβὸν τὸ χρῆμα ἐκάστου τῶν τρόπων τοῦ αἰσθάνεσθαι αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ βαθεῖα μελέτη τῆς γλώσσης ἔσται ἀείποτε τὸ μέσον τὸ δραστηκώτατον, ἵνα ἀψηταί τις τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· διὰ τῆς γλώσσης εὐρισκόμεθα ἀπέναντι τῶν αἰώνων τῶν πρωτογενῶν ἐν οἷα θέσει ὁ καλλιτέχνης ὁ μέλλων νὰ ἀποκαταστήσῃ τὸν ἀνδριάντα τὸν ὀρειχάλκινον κατὰ τὸν τύπον, καθ' ὃν ἐσχεδιάσθη οὗτος (Renau De l' origine. du L. σελ. 68).

ὄργανον τῆς ἀληθείας. Ἡ γλῶσσα, ἤτοι ὁ λόγος δὲν εἶναι ἀπλοῦν ὄργανον τοῦ πνεύματος, ἀλλ' εἶναι αὐτὸ τὸ πνεῦμα ἀποκαλυπτόμενον αἰσθητῶς καὶ ἀποτελοῦν τὸν δεσμὸν τῆς ἐνότητος μεταξὺ τοῦ ἐσωτερικοῦ, τοῦ καθαρῶς πνευματικοῦ, καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ, τοῦ ἐν αἰσθητῷ κόσμῳ ζῶντος καὶ αἰσθητικῶς ἀποκαλυπτομένου ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο ἄνευ τῆς γλώσσης δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀναπτυχθῆ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα καὶ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ὡς οὗς ὄρους ὑπάρξεως ἐδημιουργήθη ὁ ἀνθρώπος ἐν τῷ κόσμῳ καὶ κατὰ τοῦτο ἡ γλῶσσα εἶναι ἡ τροφός, παιδαγωγός καὶ διδάκαλος τοῦ πνεύματος.

« Πάντα τὰ ὄργανα τῆς τέχνης, λέγει ὁ Ἐρδερως, ἐγκέφαλος, αἰσθήσεις καὶ χεῖρ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ εὐθυτενεί τοῦ ἀνθρώπου φυῆ θά ἔμενον ἀδρανῆ, ἂν μὴ ὁ Δημιουργὸς ἐδώρειτο μηχανὴν τινα θέτουσαν εἰς κίνησιν πάντα ἢ μηχανὴ αὕτη ἦτο τὸ θεῖον δῶρον τοῦ λόγου. Μόνον διὰ τῆς γλώσσης ἀφυπνίζεται τὸ νυστάζον πνεῦμα ἢ μᾶλλον ἠψιλὴ δεξιότης (τοῦ πνεύματος), ἣτις αὕτη καθ' ἑαυτὴν ἤθελε μένει αἰωνίως νεκρά, διὰ τῆς γλώσσης καθίσταται δύναμις καὶ ἐνέργεια. Μόνον διὰ τῆς γλώσσης ὀφθαλμός τε καὶ νοῦς, καὶ δὴ τὸ αἶσθημα πασῶν τῶν αἰσθήσεων καθίσταται ἐν καὶ ἐνούμενον δι' αὐτῆς μεταποιεῖται εἰς διάνοιαν δημιουργικὴν... Δύναται τις καὶ πρέπει τὰ μὲν λεπτὰ ὄργανα τοῦ λαλεῖν νὰ θεωρήσῃ ὡς πηδάλιον τοῦ νοῦ, τὸν δὲ λόγον ὡς σπινθῆρα οὐρανόθεν καταπεσόντα καὶ τὰς ἡμετέρας αἰσθήσεις καὶ διανοίας κατὰ μικρὸν καταφλέγοντα. Ἐν τοῖς ζῴοις βλέπομεν προπαρασκευὰς πρὸς τὸν λόγον καὶ ἡ φύσις ἐργάζεται ἐνταῦθα ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω, ἵνα τέλος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ περατώσῃ τὴν τέχνην. Ἐν μορφῇ ἀπλουστάτῃ ἐμφανίζεται ἡ πολυμήχανος αὕτη τεχνίτις πάντων τῶν θεῶν διανοημάτων καὶ λόγων, ἣτις δι' ὀλίγου ἀέρος καὶ διὰ στενῆς τινος ὀραγᾶδος οὐ μόνον ἄπαντὸ κράτος τῶν ἰδεῶν τοῦ ἀνθρώπου ἔθηκεν εἰς κίνησιν, ἀλλὰ καὶ κατειργάσατο πάντα, ὅσα ὁ ἀνθρώπος ἐπὶ τῆς γῆς διέπραξεν. Οὐδὲν θαυμαστότερον καὶ ὠραιότερον ἢ τὸ παρατηρεῖν τὴν βαθμιαίαν πορείαν, ἐφ' ἧς ἡ φύσις ἀπὸ τοῦ ἀφώνου ἰχθύος, ἐρπετοῦ καὶ ἐντόμου βαθμηδὸν προάγει εἰς ἦχον καὶ φωνήν. Τὸ πτηνὸν ἠδεύει ἐπὶ τῷ κελαδήματι αὐτοῦ, ἐπὶ τῷ τεχνικωτάτῳ ἔργῳ, ἅμα δὲ τῷ λαμπροτάτῳ προτερήματι, ὅπερ ὁ Δημιουργὸς ἔδωκεν αὐτῷ τὸ ζῶν, ὅπερ ἔχει φωνήν, ἐκρήγνυσι ταύτην ζητοῦν βοήθειαν, αἰσθάνεται κλίσεις καὶ θέλει ἵνα ἡ ἐσωτερικὴ κατάστασις τῆς οὐσίας αὐτοῦ ἢ εὐφρόσυνος ἢ λυπηρὰ καταστῆ ἐξωτερικῇ. Ὀλίγους ποιεῖται μορφασμούς· καὶ μόνον ἐκεῖνα τὰ ζῶα λαλοῦσι διὰ σημείων, εἰς ἃ συγκριτικῶς ἢ ζῶσα φωνὴ εἶναι ἀπηγορευμένη. Ἡ γλῶσσα ζῶων τινῶν εἶναι οὕτω πεπλασμένη, ὥστε νὰ μιμῶνται ἀνθρωπίνους λόγους, ὧν δὲν ἀντιλαμβάνονται τῆς ἐννοίας. Ὁ ὀργανισμὸς οἰονεὶ ἔξωθεν προτρέχει τῆς ἐσωτερικῆς δυνάμεως ἰδίως διὰ τῆς ἀνθρωπίνης γυμνασίας. Ἄλλ' ἐνταῦθα (ἐνδον) κλείεται ἡ θύρα, καὶ εἰς τὸν ἀνθρωποειδέστατον πίθηκον διὰ τῶν θηλακίων, ἅπερ ἡ φύσις ἐκρέμασεν εἰς τοὺς βρόγγχους, οἰονεὶ σκοπίμως καὶ βιαίως ἀπαγορεύεται ὁ

λόγος. Διὰ τί τοῦτο ἔπραξεν ὁ πατήρ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου; διὰ τί ἤθελεν ἵνα εἰς τὸ δημιούργημα (τὸν πίθηκον), ὅπερ μιμεῖται τὰ πάντα, μὴ ἐπιτραπῆ νὰ μιμῆται ἀκριβῶς τὸ κριτήριον τοῦ ἀνθρώπου καὶ πρὸς τοῦτο ἐνέφραξεν αὐτῷ ἀδυσωπήτως δι' ἰδίων κωλυμάτων τὴν ὁδόν; Ὑπαγέτω τις εἰς τοὺς οἴκους τῶν παραφρόνων καὶ ἀκουέτω τὴν λαλιὰν τῶν ἀκουέτω τις τοὺς λόγους τῶν ἐξαμβλωτικῶν καὶ λίαν ἠλιθίων ἀνθρώπων· καὶ θέλει δώσει οἶκον τὴν πρὸς τὴν ἐρώτησιν ἀπάντησιν. Ὅποιαν θλίψιν ἐμποιεῖ ἡμῖν ἡ λαλιὰ τῶν τοιούτων ὄντων καὶ τὸ βεβηλωθὲν δῶρον τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου! ἀλλὰ πόσῳ μᾶλλον ἤθελε βεβηλωθῆ τὸ δῶρον τοῦτο ἐν τῷ στόματι τοῦ ἀκολάστου, χονδροειδοῦς, ζώδους πιθήκου, ἂν οὗτος ἠδύνατο νὰ πιθηκῆσῃ ἀνθρωπίνως φωνάς, ὡς δὲν ἀμφιβάλλω, μετ' ἀτελοῦς ἀνθρωπίνης σκέψεως. Ἀπαίσιός τις ὑφ' ἀνθρωποειδῶν φθόγγων καὶ πιθηκικῶν διανοημάτων ἤθελεν εἶσθαι τὸ παραγόμενον. Οὐχί! ὁ θεῖος λόγος δὲν ἔπραξε νὰ ταπεινωθῆ μέχρι τούτου· καὶ ὁ πίθηκος ἐγένετο ἄλαλος, μᾶλλον ἄλλος ἢ τὰ ἄλλα ζῶα, ἅτινα μέχρι τοῦ βατράχου καὶ τῆς σαύρας ἔχουσιν ἕκαστον τὸν ἴδιον αὐτοῦ ἦχον. Ἀλλὰ τὸν ἀνθρώπον ἡ φύσις κατεσκευάσατο τοιοῦτον, ὥστε νὰ λαλῆ. Εἰ καὶ πολλὰ ζῶα ἔχουσιν ὄργανα φωνῆς ὅμοια πρὸς τὰ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὅμως καὶ ἐν τῇ μιμήσει οὐδὲν τούτων ἔχει τὴν δεξιότητα τοῦ ἐκβάλλειν τὸν ὀρμητικὸν χεῖμαρρον τοῦ λόγου τὸν ἐξερχόμενον ἐκ τοῦ μεγαλοπρεποῦς ἐλευθέρου ἀνθρωπίνου στέρνου, ἐκ τοῦ ἡμερωτέρου στενωτάτου καὶ τεχνικῶς κεκλεισμένου στόματος. Τοῦναντίον ὁ ἀνθρώπος οὐ μόνον δύναται νὰ μιμῆται πάντας τοὺς ἦχους καὶ φθόγγους τῶν ζῴων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐδιδάχθη τὴν τέχνην τοῦ ἐκτυποῦν ἰδέας ἐν τοῖς φθόγγοις, τοῦ εἰκονίζειν μορφὰς ἐν φωναῖς καὶ τὸ ἄρχειν τῆς γῆς διὰ τοῦ λόγου τοῦ ἐκπεμπομένου ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ. Ἀπὸ τῆς γλώσσης λοιπὸν ἄρχεται τὸ λογικὸν καὶ ἡ ἡμέρωσις τοῦ ἀνθρώπου· διότι μόνον δι' αὐτῆς οὗτος καὶ ἑαυτοῦ ἄρχει καὶ τῆς σκέψεως καὶ ἐκλογῆς καθίσταται ἐγκρατής, πρὸς ὃ διὰ τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτοῦ δυνάμει μόνον ἦτο ἱκανός. Ὑψηλότερα δημιουργήματα δύνανται καὶ πρέπει νὰ ὦσιν ἐκεῖνα ὧν ὁ νοῦς ἐξεγείρεται διὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ, διότι τούτοις ἀρκεῖ τὸ ὄραθὲν γνώρισμα ἵνα πράττωσιν ἰδέας καὶ ταύτας διακεκριμένως νὰ καθορίσωσιν· ὁ ἀνθρώπος τῆς γῆς εἶναι ἔτι τρόφιμος τοῦ ὠτός. Ἡ διάκρισις τῶν πραγμάτων ἀνάγκη νὰ παραχθῆ ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ τὸ πρῶτον διὰ τῆς βοηθείας ἑτέρου τινός· οὕτω δὲ τὸ μὲν ἴσως ἀναπνέων, τὸ δὲ ἠγῶν καὶ ψάλλον ἔμαθε νὰ μεταδίδη τὰ διανοήματα αὐτοῦ. Ἐκφραστικὸν εἶναι βεβαίως τὸ ὄνομα, δι' οὗ καλοῦσιν οἱ Ἀνατολικοὶ λαοὶ τὰ ζῶα «ἀφώνους τῆς γῆς». Μόνον δι' ὀργανισμοῦ παράγοντος τὴν γλῶσσαν ἔλαβεν ὁ ἀνθρώπος τὴν πνοὴν τῆς θεότητος, τὸ πρὸς τὴν λογικότητα καὶ αἰώνιον τελειότητα σπέρμα, ἠγῶ τινος τῆς δημιουργικῆς ἐκείνης φωνῆς πρὸς τὸ ἐπὶ γῆς κράτος· ἐνὶ λόγῳ τὴν θεῖαν τέχνην τοῦ δημιουργεῖν ἰδέας, τὴν μητέρα πασῶν τῶν τεχνῶν».

Περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς δημιουργίας τῆς γλώσσης διάφοροι ἐξηνέχθησαν γνῶμαι καὶ θεωρίαι. Μία τῶν ἀρχαιοτάτων παραδόσεων εἶναι ἡ καὶ ἀλλαγοῦ μνημονευθεῖσα τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς παράδοσις, καθ' ἣν ὁ Ἀδὰμ κατ' εἰσήγησιν τοῦ θεοῦ αὐτοῦ, πέμποντος εἰς αὐτὸν τὰ ζῶα, ἔδωκε τούτοις τὰ ὀνόματα αὐτῶν. Ἐὰν ἡ παράδοσις αὕτη ὑπαινίσσεται ἐνταῦθα τὴν διὰ τοῦ Ἀδὰμ γενομένην ἀρχὴν τῆς γλώσσης, ἐκ τῆς τοιαύτης παραδόσεως δὲν ἐξάγεται οὔτε ὅτι ὁ πρῶτος ἄνθρωπος (ὁ Ἀδὰμ) ἐδιδάχθη τὴν γλῶσσαν ὑπὸ τοῦ θεοῦ αὐτοῦ δι' ἀμέσου διδασκαλίας, οὔτε ὅτι ἡ γλῶσσα προῆλθεν ἐκ συνεννοήσεως ἀνθρώπων ἐν κοινῶν βιούντων, ἀφοῦ πρὸ τῆς δημιουργίας ἔτι τῆς γυναικὸς ὁ Ἀδὰμ ἔδωκε τοῖς ζῴοις τὰ ὀνόματα αὐτῶν. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν ὁ Σοφοκλῆς τὴν γένεσιν καὶ ὑπαρξιν τῆς γλώσσης ἐξύμνησεν ὡς ἐν τῶν μεγαλοεργημάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ συνέδεσε τὴν ἀρχὴν τῆς γλώσσης μετὰ πνευματικῆς φύσεως, τῆς λογικότητος καὶ τῆς πρὸς πολιτικὴν κοινωνίαν ὀριμῆς (1), ὥσπερ ὕστερον ὁ Ἀριστοτέλης (2). Ἄλλ' ἐκ τῆς τοῦ Σοφοκλέους ῥήσεως οὐδαμῶς ἐξάγεται ὅτι ὁ μέγας ποιητὴς ἐφρόνει ὅτι τὴν γλῶσσαν ὁ θεὸς αὐτὸς ἐδίδαξεν ἀμέσως τὸν ἄνθρωπον ἄλλ' οὐδὲ ἡ ἑτέρα ὑπόθεσις, ὅτι τὴν γλῶσσαν ἐπενόησεν ὁ ἄνθρωπος ἐν κοινῶν βίῳ, δικαιολογεῖται οὐδαμῶς. Ἐν τῇ ῥήσει τοῦ ποιητοῦ τὸ «ἐδιδάξατο» οὐδαμῶς δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ ὡς σημαῖνον τὴν ἱστορικὴν ἀρχὴν τῆς γλώσσης κατὰ τὰς Πυθαγορείους καὶ Ἑλεατικὰς περὶ γλώσσης δοξασίας ἄλλως τε ὁ συνδεσμος τοῦ «φθέγματος» μετὰ τοῦ «ἀνεμόεντος φρονήματος», προτασσομένου μάλιστα τοῦ «φθέγματος», μαρτυρεῖ ὅτι ὁ ποιητὴς τὴν γλῶσσαν ἐθεώρει οὐχὶ προῖόν τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ συναφές τι τῷ πνεύματι καὶ οἶονεϊ ἐκδήλωσιν αὐτοῦ (3).

(1) Σοφοκλ. Ἀντιγ. στ. 190. «Καὶ φθέγμα καὶ ἀνεμόεν φρόνημα καὶ ἀστυνόμους ὀργὰς ἐδιδάξατο».

(2) Ἰδ. σελ. 57 σημ. 2.

(3) Ἐδιδάξατο ἐξηγητέον, ἀνέπτυξεν, ἐξήγγειλεν, ἐκαλλιέργησεν οὐχὶ ἐδίδαξεν ἑαυτόν. (Ἰδ. Δ. Σεμιτέλου Σοφοκλέους τραγωδίαί Τόμ. Α' Ἀντιγόνη σελ. 190. στ. 355 «Φθέγμα ἀκουστέον «τὴν ἀνθρωπίνην διάλεξιν», ὡς λέγει ὁ Σχολιαστὴς, τούτέστι τὸν λόγον, ἧτοι τὴν γλῶσσαν. Οὕτως ἀκούουσι καὶ πάντες οἱ νεώτεροι ἐξηγηταί. Ὁ Σχηνειδουῖνος παραβάλλων τὸν Κικέρωνα ἐν Tusculi, 25, 62 λέγοντα «τίς πρῶτος ὁ ἄνθρωπος, πᾶσι τοῖς πράγμασιν ἔθηκεν ὀνόματα, ὅπερ ὑψίστης σοφίας ἔργον ἔδοξε τῷ Πυθαγόρῃ, ἡ τίς διεσκεδασμένους τοὺς ἀνθρώπους συνήνωσε καὶ εἰς κοινῶν βίῳ συνεκάλεσε», παρατηρεῖ ὅτι ὁ Σοφοκλῆς φθέγμα κτλ. ἐδιδάξατο λέγων φαίνεται ἀσπαζόμενος τὴν δημοτικὴν γνώμην ἧτις ἤρθεσε καὶ τοῖς Ἑλεαταῖς καὶ τῷ Πυθαγόρῃ, καθ' ἣν ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι σύμπτως τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλ' ἐπίκτητος, οὐχὶ δηλονότι φύσει δεδομένη, ἀλλὰ θέσει ἀφωρισμένη τούτέστι κατὰ συνθήκην καὶ ὁμολογίαν τεθειμένη. Πρβλ. καὶ Ὁράτ. 1, 3, 102 «ἐμάχοντο ἑωσὺ ἐφεῦρον τὰς λέξεις, δι' ὧν ἐδήλουν τὰς φωνὰς καὶ τὰς αἰσθήσεις, εὗρον δὲ καὶ τὰ ὀνόματα» τούντεῦθεν ἀπίσαντο τοῦ πολέμου, καὶ ἤρξαντο νὰ ὀχυρῶσι τὰς πόλεις καὶ νὰ θέτωσι νόμους». Ὁ Δινδόρφιος ὁμοίως παρατηρεῖ «Τῆς γλώσσης δὲ καὶ τοῦ πνεύματος αἱ δυνάμεις (ἀνεμόεν φρόνημα) εἰ καὶ ὑπὸ τῆς φύσεως ἐδόθησαν, ὁμοίως ἐν ἀνθρώποις εὗρημένα

Ὁ Πλάτων πολλὰ περὶ τῆς δημιουργίας τῶν λέξεων ἀστείως μᾶλλον ἢ σοβαρῶς εἰπὼν οὐδὲν περὶ τῆς γενέσεως τῆς γλώσσης εἶπε σπουδαῖον. Ὁ Ἀριστοτέλης, καθὰ εἶπομεν, τὴν γλῶσσαν θεωρῶν ὡς δημιουργηθεῖσαν ὑπὸ τῆς φύσεως χάριν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας ἀπομακρύνεται ὅλως τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης Πυθαγορείου καὶ Ἑλεατικῆς περὶ τῆς γλώσσης δοξασίας. Οἱ Ἐπικούρειοι φιλόσοφοι καὶ τινες μεταγενέστεροι Ἕλληνες συγγραφεῖς, ὡς ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης (1), ἔτι δὲ τινες πατέρες τῆς Ἐκκλησίας (ὡς ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης) καὶ ὁ ὑλόφρων Ῥωμαῖος ποιητὴς Λουκρήτιος ἐπρέσβευον τὴν γνώμην, καθ' ἣν ἡ γλῶσσα ἔλαβεν ἀρχὴν ἀπὸ ἀγρίας τινὸς καὶ κτηνώδους ἀνθρωπίνης καταστάσεως. Ἡ θεωρία αὕτη, ἣν ὡς παχυλῶς ὑλόφρονα χαρακτηρίζει ὁ Ρενάν, δὲν χωρίζει τὴν γλῶσσαν ἀποτόμως ἀπὸ τοῦ πνεύματος, ἀλλ' ἀμφοτέρων τὴν ἀρχὴν ἀνάγει εἰς ζῳώδη τινα κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ κατὰ τοῦτο εἶναι λογικότερα τῆς θεωρίας, καθ' ἣν ἡ γλῶσσα εἶναι δημιούργημα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας κατὰ συνθήκην ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθεῖσαν. Ἡ θεωρία αὕτη ἡ ἀποδομένη εἰς τὸν Πυθαγόραν καὶ εἰς τοὺς Ἑλεάτας φιλοσόφους εὐροῦσα δὲ παράδοξος θιασῶτας καὶ ὑπερμάχους μετὰ τῶν φιλοσόφων τοῦ ἸΗ' αἰῶνος, εἶναι τοσοῦτο παράδοξος, ὅσο παράλογος ἤθελεν εἶσθαι ἡ γνώμη ὅτι ἡ ψυχὴ ἐδημιούργησε τὸ ὀργανικόν, τὸ ζῶν σῶμα, ἀφοῦ ἔλαβεν ἤδη ἐκείνη ὑπόστασιν φυσικὴν ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ. Βεβαίως ἡ ψυχὴ εἶναι, ὡς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, «ἀρχὴ καὶ αἰτία τοῦ ζῶντος σώματος», διότι ἀκριβῶς εἶναι ἡ οὐσία τοῦ ὀργανικοῦ σώματος ἡ ἐνοῦσα καὶ συνέχουσα τὸν ὀργανισμόν τὸν φυσικὸν τοῦ ἀνθρώπου καὶ διὰ τούτου ἀποκαλύπτουσα ἑαυτήν. Τοιαύτη δὲ τις δημιουργία τῆς γλώσσης ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὡς ἀρχῆς καὶ αἰτίας τῆς γλώσσης ὡς ἀποκαλυπτομένου δι' αὐτῆς, ὡς δημιουργήσαντος (καθ' ὅσον τὸ πνεῦμα εἶναι ἀρχέγονος ὀργανικὴ δύναμις ἢ παραγαγοῦσα τὸν φυσικὸν ἄνθρωπον) τὰ ὄργανα τὰ φωνητικὰ

λογίζονται, διότι τῇ τούτων τέχνῃ καὶ ἀγχινοῖα τελειοποιοῦνται καὶ πρὸς τὴν τοῦ βίου χρῆσιν καλλιεργοῦνται.— Πρὸς τὰ λεγόμενα ἐν τῇ στροφῇ ταύτῃ ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους ὁ Σχηνειδουῖνος παρέβαλε τὰ τοῦ Ἰσοκράτ. σελ. 27 d. «ἐγγενομένου δ' ἡμῖν τοῦ πείθειν ἀλλήλους καὶ δηλοῦν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς περὶ ὧν ἂν βουλευθῶμεν, οὐ μόνον τοῦ θηριώδους ζῆν ἀπηλλάγημεν, ἀλλὰ καὶ συνελθόντες πόλεις φέρισσμεν καὶ νόμους ἐθέμεθα καὶ τέχνας εὗρομεν καὶ σχεδὸν ἅπαντα τὰ δι' ἡμῶν μεμηχανευμένα λόγος ἡμῖν ἔστιν ὁ συγκατασκευάσας».

(1) Διοδ. Σικελ. Α' 8 «Τοὺς δ' ἐξ ἀρχῆς γεννηθέντας τῶν ἀνθρώπων φασὶν ἐν ἀτάκτῳ καὶ θηριώδει βίῳ σκορᾶν ἐπὶ τὰς νομὰς ἐξίεναι καὶ προσφέρεσθαι τῆς τε βοτάνης τὴν προσηνεστάτην καὶ τοὺς αὐτομάτους ἀπὸ τῶν δένδρων καρπούς· καὶ πολεμουμένους μὲν ὑπὸ τῶν θηρίων ἀλλήλοις βοηθεῖν ὑπὸ τοῦ συμφέροντος διδασκομένους, ἀθροίζομένους δὲ διὰ τὸν φόβον ἐπιγινώσκειν κατὰ μικρὸν τοὺς ἀλλήλων τύπους. Τῆς φωνῆς δ' ἀσῆμου καὶ συγκεχυμένης οὔσης ἐκ τοῦ κατ' ὀλίγον διαρθροῦν τὰς λέξεις καὶ πρὸς ἀλλήλους τιθίντας σύμβολα περὶ ἐκάστου τῶν ὑποκειμένων γνώριμον σφίσι αὐτοῖς ποιεῖσθαι τὴν περὶ πάντων ἐρημίαν».

καὶ παραγαγόντος τὰς φωνάς, χρησιμοκοιήσαντος δὲ τοὺς φωνητικούς ἤχους ὑπὲρ τοῦ ὄργάνου τῆς φυσικῆς ἀποκαλύψεως αὐτοῦ, συνάδει λίαν πρὸς τὸν ὅλον πνευματικὸν ὀργανισμόν τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλ' ἢ τοιαύτη θεωρία πόρρω ἀπέχει τῆς ἀλόγου ἐκείνης γνώμης, καθ' ἣν οἱ ἄνθρωποι συνελθόντες εἰς κοινωνίαν καὶ αἰσθανόμενοι τὴν ἀνάγκην τοῦ λόγου ἀπὸ τῆς σκέψεως ταύτης ὁρμώμενοι, συνεφώνησαν πρὸς ἀλλήλους τὸ μὲν πρῶτον διὰ νοημάτων καὶ χειρονομιών, ἵνα καθορίσωσι τὰς φωνὰς πρὸς συνεννόησιν, εἶτα δὲ ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν ἀπὸ κοινῆς συμφωνίας ἠΰξησαν τὸν ἀριθμὸν τῶν φωνῶν καὶ τῶν λέξεων. Ἡ θεωρία αὕτη οὐ μόνον ἐξευτελίζει καὶ ἐκμηδενίζει τὴν ἀξίαν τῆς γλώσσης, ἀλλ' εἶναι καὶ ἄλογος, ὡς προϋποθέτουσα, τρόπον συνεννοήσεως, καὶ τοῦτον πρὶν ἢ ὑπάρξῃ ὁ τρόπος αὐτῆς τῆς συνεννοήσεως, αἱ φωναὶ καὶ αἱ λέξεις. Αὐτὴ ἢ θεωρία περὶ τοῦ «ἐσωτερικοῦ αὐτομάτου (innéité)», καθ' ἣν ἡ ψυχὴ ἐν ἐκάστῳ ἀνθρώπῳ καὶ ἄνευ κοινωνίας ἀνθρωπίνης δημιουργεῖ τὴν γλῶσσαν ἐξ ἐσωτερικῆς ἐμπνεύσεως (1), φαίνεται πολλῶ λογικωτέρα τῆς ὀρθοῦς θεωρίας, ἵνα μὴδὲν εἴπωμεν περὶ τῆς ὑπερφυσικῆς θεωρίας, καὶ καθ' ἣν ὁ θεὸς αὐτὸς ἐδίδαξεν ἀμέσως τὸν ἄνθρωπον γλῶσσαν (2). Οὔτε ὁ σκοπὸς οὔτε τὰ ὄρια τῆς πραγματείας ταύτης ἐπιτρέπουσι νὰ ἐκταθῶμεν ἐνταῦθα εἰς μακρὰς κατὰ βάθος καὶ πλάτος θεωρίας περὶ τῆς γλώσσης. Ὁ μόνος καὶ κύριος ἡμῶν σκοπὸς εἶναι νὰ ἐκθέσωμεν τὴν ἀληθεστάτην καὶ μάλιστα δυσεξέλεγκτον γνώμην καὶ θεωρίαν περὶ τῆς φύσεως καὶ γενέσεως τῆς γλώσσης, ἵνα ἀπὸ ταύτης ὁρμώμενοι ἐξετάσωμεν τὴν διὰ τῆς γλώσσης ἀποδεικνυομένην ἐν ποικιλίᾳ ἐνότητά τῆς ἐσωτερικῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους φύσεως. Τὸ συμπέρασμα πασῶν τῶν σπουδαιοτάτων καὶ

(1) Τοιαύτην φαίνεται πρεσβεύων γνώμην καὶ ὁ Ἡρόδοτος ἐν οἷς ἱστορεῖ περὶ τῶν ὄσα ἔπραξεν ὁ Ψαμμήτιχος πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς πρώτης ἀνθρωπίνης γλώσσης. (Ἰδ. Ἡροδ. 2, 1).

(2) Ἡ θεωρία αὕτη, ἣν ἐξήνεγκον ἀνεκὰθεν θεολόγοι τινὲς καὶ φιλόσοφοι μέχρι τοῦ παρόντος αἰῶνος, ὁρμᾶται ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ὅτι ἡ γλῶσσα δὲν δύναται νὰ ᾔνοιετο ἐφεύρεσις τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, καὶ κατὰ τοῦτο ὑπὸ ἔποψιν ἀρνητικῆν, ἀναιροῦσα τὴν ἀνωτέρω ἐκτεθεισάν παυχλήν, ἄλογον καὶ «ὑλόφρονα θεωρίαν» περὶ τῆς ἐπινοήσεως τῆς γλώσσης ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, εὐρίσκειται ἐν τῇ ἀληθείᾳ. Ἄλλ' ὅτι ἀφορᾷ τὸ θετικὸν πόρισμα περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς γενέσεως τῆς γλώσσης, ἡ μνημονευθεῖσα θεωρία χωροῦσα μέχρι τοῦ πιστεύειν εἰς ὑπερφυσία καὶ ἄμεσον ἐπίδρασιν τοῦ θεοῦ ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ γενέσει τῆς γλώσσης καὶ ὑπὸ ἔποψιν ἔτι καθαρώς αἰτιολογικῆν καθίσταται ἀναξία πάσης συζητήσεως. Διότι, καὶ κατὰ τὰ ἀναφορόμενα ἐν τῇ Γενέσει, ὁ Ἀδὰμ ἐν τῇ δημιουργίᾳ αὐτῇ παρίσταται ὡς κατέχων τὴν δύναμιν τῆς γλώσσης, καὶ τὰ ἔργα, ἅπερ ἀποδίδει αὐτῷ ἡ Ἁγία Γραφή, εἶναι ἀπλῶς ἢ ὀνοματοθεσία τῶν κτισμάτων, τὸ λεξιλόγιον, οὕτως εἰπεῖν, τῶν πραγμάτων, οὐχὶ δημιουργία γλώσσης. Ὡστε ἡ ἀληθὴς ἐρμηνεία καὶ ἔννοια τῆς παραδόσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἔχων τὴν δύναμιν τῆς πνευματικότητος, τῆς θείας ταύτης πνοῆς τῆς ἐμφυσηθείσης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν ἄνθρωπον.

ἐμβριθῶν περὶ γλώσσης ὑπὸ τε ψυχολογικῆν καὶ ἱστορικῆν ἔποψιν γενομένων θεωριῶν εἶναι ὅτι ἡ γλῶσσα εἶναι αὐτόματον δημιούργημα τῆς πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐκδήλωσις τῆς τοιαύτης φύσεως αὐτοῦ, ἔχουσα, καθὰ ἀνωτέρω εἴπομεν, τοιαύτην σχέσιν πρὸς τὸ πνεῦμα, οἷαν ἅπασαι αἱ φυσικαὶ λειτουργίαι τοῦ σώματος πρὸς τὴν ὀργανικὴν ζωικὴν ἀρχὴν τῆς ψυχῆς. Ὅ,τι εἶναι ὁ ὀφθαλμὸς διὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ ὄραν καὶ βλέπειν, ὅ,τι εἶναι τὸ οὖς διὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ ἀκούειν καὶ ἀκοῦσθαι, τοῦτ' αὐτὸ εἶναι ἡ γλῶσσα διὰ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ὄλης ἐσωτερικῆς πνευματικῆς ἐνεργείας. Ἡ κίνησις καὶ ὁ μηχανισμὸς καὶ ἡ λειτουργία τῆς γλώσσης εἶναι αὐτὴ ἢ κίνησις καὶ ὁ μηχανισμὸς καὶ λειτουργία τοῦ πνεύματος (1). Ὡς ἄμεσος ἀπόρροια καὶ ἐκδήλωσις τοῦ πνεύματος εἶναι εἰκὼν τῆς ἀμέσου, τῆς πρωτογόνου καλουμένης συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ αὐτομάτου λόγου (raison spontanée), ἥτοι τοῦ λόγου οὔτινος δὲν εἶχεν ἐξ ἀρχῆς τὸ πνεῦμα συνείδησιν, ἢ μᾶλλον τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας τῆς ἀσυνειδήτου (κατὰ Ἐγγελον ἰδ. σελ. 44). Ἡ γλῶσσα ἐν τῇ ιδιότητι αὐτῆς ταύτῃ ἐδημιουργήθη τελεία ὑπὸ τῆς φύσεως. Καὶ ἐάν τε ὑποτεθῇ ὅτι ἡ τελειότης αὕτη ἦτο δυναμικὴ καὶ κατὰ μικρὸν ἐκ τῆς δυνάμεως εἰς ἐνεργεῖαν μεταβαλλομένη, ἰδίως διὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου· ἐάν τε πάλιν ὑποτεθῇ, ὅτι ἡ τελειότης αὕτη μικρὸν κατὰ μικρὸν ἐπραγματώθη διὰ τῆς βαθμιαίας ἀπὸ τοῦ κτηνώδους εἰς λογικότητα προαγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου (ἰδ. σελ. 268), ἐν ἐκατέρῳ τῶν περιπτώσεων τούτων ἡ γλῶσσα ὑπῆρξεν ἔργον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τῆς φύσεως τῆς πνευματικῆς τῆς θεοθεν ἀπορροεύσεως, τοῦ πνεύματος τοῦ φυσικοῦ ἢ τῆς συνειδήσεως τῆς φυσικῆς τοῦ ἀνθρώπου· οὐχὶ τοῦ πνεύματος τοῦ λαβόντος γνῶσιν αὐτοῦ, οὐχὶ τῆς συνειδήσεως τῆς ἐπανακαμπτούσης πρὸς ἑαυτὴν réflexion), τῆς σκέψεως δηλονότι τῆς δημιουργησάσης ὕστερον τὴν γραμματικῆν, ἥτις

(1) «Ἐάν ἀληθῶς ἡ γλῶσσα δὲν ᾔνοιετο ἐφεύρεσις βραδεία καὶ μηχανικὴ, μία μόνη μένει ὑπόθεσις περὶ αὐτῆς: ἡ ὑπόθεσις, καθ' ἣν ἡ δημιουργία αὐτῆς προήλθεν ἐκ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργουσῶν αὐτομάτως καὶ ἐν τῇ ὀλότητι αὐτῶν. Ἡ ἀνάγκη τοῦ σημαίνειν ἐκτὸς τὰς ἑαυτοῦ σκέψεις καὶ τὰ αἰσθήματα εἶναι φυσικὴ τῷ ἀνθρώπῳ· πᾶν δ' ὅ,τι διανοεῖται, τοῦτο ἐκφράζει ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς. Οὐδεμίᾳ ἄρα ἐγένετο αὐθαιρέσια ἐν τῇ χρήσει τῆς ἐνάρθρου φωνῆς πρὸς δήλωσιν τῶν ἰδεῶν. Οὐχὶ διότι ὁ ἄνθρωπος εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὸ πρέπον καὶ τὸ κατάλληλον οὔτε διότι ἐμμεῖτο τὸ ζῆλον ἐξελέξατο τὸν λόγον πρὸς τὸ διατυποῦν καὶ διακοινοῦν τὰς σκέψεις αὐτοῦ, ἀλλὰ διότι ὁ λόγος εἶναι φυσικὸς εἰς αὐτὸν κατὰ τὴν ὀργανικὴν γένεσιν αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν ἐκφραστικὴν αὐτοῦ δύναμιν. Ἐάν πράγματι ἀποδίδῃ τις εἰς τὸ ζῆλον τὴν πρωτοτυπίαν τῆς κραυγῆς, πρὸς τί ἀρνεῖται εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν τοῦ λόγου; διατί ἐπιμένει νὰ ἴδῃ ἐν αὐτῷ ἀπλῶς μίμησιν τινα τῆς τοῦ ζῆλου κραυγῆς; Ὅσα παράλογον θὰ ἦτο νὰ θεωρήσωμεν τὴν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου χρησιμοποίησιν τοῦ ὀφθαλμοῦ εἰς ὄρασιν καὶ τοῦ ὠτός εἰς ἀκοήν ὡς ἀνακάλυψιν ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου, τοσοῦτον παράλογον εἶναι νὰ καλωμεν ἐφεύρεσιν τὴν χρῆσιν, ἣν ποιεῖται ὁ ἄνθρωπος τῆς γλώσσης, ὡς τρόπον ἐκφράσεως τῶν διανοημάτων αὐτοῦ» (Renan, De l'Origine du langage σελ. 89—90).

είναι έργον οὐχί τῆς φύσεως, ἀλλὰ τοῦ ἱστορικοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἐξετάζοντος τὰς ἀντιλήψεις αὐτοῦ. Ἄλλ' ἡ φυσικὴ τελειότης τῆς γλώσσης, ἦτο οὕτω μεγάλη, ὥστε ἡ ἀρχὴ τῆς γραμματικῆς δὲν ἀνατρέχει οὐχί ἀπλῶς εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορίας, ἀλλ' οὐδ' εἰς τὴν ἀκμὴν τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἡ γλῶσσα ἔζησε καὶ ἀνεπτύχθη, ἐτελειοποιήθη καὶ ἐλαμπρύνθη διὰ τῆς ἱστορίας, χωρὶς ἔτι νὰ καταστῇ ὑπόθεσις τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας καὶ σκέψεως. Ἡ τοῦ Ὀμήρου γλῶσσα διεμορφώθη ὅποτε ἡ γραμματικὴ οὐδ' ἐκνοφορεῖτο ἔτι ἐν τῇ διανοίᾳ τῇ Ἑλληνικῇ. Ὁ Πλάτων ἔγραφε τὴν γλῶσσαν τὴν μόνην ἀξίαν νὰ λαλῆται ὑπὸ τῶν θεῶν, ὅποτε ἡ ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ κνοφορομένη ἔτι γραμματικὴ παρῆγε παράδοξα ἐξαμβλώματα γραμματικῆς σκέψεως καὶ τέχνης(1). Ἔδει γὰρ φθάσῃ ἡ ἀνάπτυξις τῆς γλώσσης καὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ Ἑλληνικοῦ, τοῦ ἐκ τῆς ἀμέσου συνειδήσεως προϊόντος, εἰς τὸν ὕψιστον αὐτῆς βαθμὸν ἵνα ἀρξῆται ἡ ἀνταύγεια αὐτῆς ἐπὶ τὸν χῶρον τῆς σκέψεως καὶ ἐρεῦνης καὶ δημιουργηθῇ ἡ γραμματικὴ καὶ ἡ φιλολογία. Διότι ὅ,τι ἀληθεύει περὶ τῶν σχέσεων τῆς γλώσσης ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν καὶ γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτῆς ἀπέναντι τῆς γραμματικῆς, τοῦτο δύναται μέχρι τινὸς νὰ ῥηθῇ περὶ τῶν σχέσεων πάντων τῶν ἀπὸ τῆς ἀμέσου συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου παραχθέντων πνευματικῶν προϊόντων, τῶν ἀποτελούντων τὴν ἱστορίαν τοῦ πνευματικοῦ αὐτοῦ βίου, πρὸς τὴν φιλολογίαν, ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην τοῦ ὀνόματος σημασίαν, τὴν περιστροφομένην περὶ τὴν γνῶσιν τῶν ἐγνωσμένων (ἴδ. σελ. 138) καὶ τὴν ἐρευνᾶν καὶ ἐξέτασιν τῶν ἀμέσων προϊόντων τοῦ πνεύματος. Ἡ ποίησις ἡ ἐπικὴ ἔφθασε διὰ τοῦ Ὀμήρου εἰς τὴν ὑψίστην, τελειοτάτην καὶ ἀνυπέβλητον αὐτῆς ἀνάπτυξιν καὶ ἀκμὴν πρὶν ἔτι γραφῆ μίαν γραμμὴν περὶ τῆς «ποιητικῆς». Ἡ σύγκρισις δὲ καὶ ἡ ἀντιπαραβολὴ τῶν Ὀμηρικῶν ποιημάτων, τῶν προϊόντων τούτων τοῦ αὐτομάτου λόγου καὶ τῆς ἀμέσου συνειδήσεως, πρὸς τὰ φιλολογικὰ προϊόντα τῶν λογίων ποιητῶν τῆς Ἀλεξανδρινῆς περιόδου, τῶν μετὰ σκέψεως ποιούτων τὰ ποιήματα αὐτῶν, μαρτυρεῖ τὴν διαφορὰν τῆς αὐτομάτου ἐνεργείας τοῦ πνεύματος ἀπὸ τῆς διὰ σκέψεως γινομένης. Αἱ ἀποπειραὶ, αἵτινες ἐγένοντο ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις πρὸς δημιουργίαν γλώσσης τεχνητῆς, ἀποδεικνύουσιν, ὡς οὐδὲν ἄλλο, τὸ γελοῖον τῆς ὑποθέσεως περὶ τῆς ἐφευ-

(1) Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τοῦτο δὲν συνέβη ἐν τῇ ἱστορίᾳ πασῶν τῶν γλωσσῶν καὶ ἰδίως τῶν νεωτέρων Εὐρωπαϊκῶν, αἵτινες, ὡς ἡ Γαλλικὴ, ἐμορφώθησαν κατὰ μέγα μέρος διὰ τῆς γραμματικῆς. Ἄλλ' ἡ ἱστορία καὶ ὁ πνευματικὸς βίος τῶν νεωτέρων Εὐρωπαϊκῶν λαῶν δὲν δύναται νὰ ληφθῇ ὡς τύπος ἱστορικῆς ἀνάπτυξεως φυσικῆς, ἀλλ' ἔχει χαρακτηριστὴρα μᾶλλον τεχνητόν, ἀφοῦ, πρὶν οἱ λαοὶ οὗτοι εἰσέλθωσιν εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον, εἶχε δημιουργηθῆ διὰ τῶν Ἑλλήνων ὀλόκληρος ἱστορικὸς βίος. Ὁ ἱστορικὸς βίος τῶν λαῶν τούτων ἔχει ἀρχὴν ἱστορικὴν, οὐχί φυσικὴν, καὶ δὲν δύναται, ὡς ὁ Ἑλληνικὸς, οὔτε ἐν τῇ γλώσσῃ οὔτε ἐν τῇ διὰ τῆς γλώσσης παραχθείσῃ ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος νὰ παραστήσῃ τὴν πορείαν τῆς ἀνάπτυξεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐν τῇ ἀπὸ τῆς φυσικότητος εἰς τὴν ἱστορίαν μεταβάσει αὐτοῦ.

ρέσεως τῆς γλώσσης καθ' ὃν χρόνον ἡ ἀνάπτυξις αὐτῆς παραβαλλομένη πρὸς τὴν νῦν ἦτο οἷα ἡ ἀνάπτυξις τοῦ νηπίου ἀπέναντι τῆς ἀναπτύξεως τῆς ὄρμιου μεγαλοφυΐας ἐν τῇ ὑψίστῃ ἀκμῇ καὶ τελειότητι αὐτῆς «Βεβαίως μέχρι τινὸς δύναται τις ν' ἀποδώσῃ εἰς τὸν ἀνθρώπον, λέγει ὁ Ῥενάν, πᾶν ὅ,τι προσέρχεται ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ· διότι οὗτος ἐν πᾶσι καταναλίσκει τὴν ἐνεργεῖαν αὐτοῦ καὶ πορίζει τὴν ἀσυνειδήτον δύναμιν τὴν παράγουσαν τὸ ἀποτέλεσμα, πορίζει τὴν ἕλην· ἀλλ' ἡ δύναμις ἔρχεται ἀνωθεν. Ὁ ἀληθὴς δημιουργὸς τῶν αὐτομάτων ἐνεργειῶν τῆς συνειδήσεως εἶναι αὐτὴ ἡ φύσις, ἢ μᾶλλον ἡ ὑψηλότερα αἰτία τῆς φύσεως. Ὅταν δὲ φθάσωμεν εἰς τὸ ὄριον τοῦτο, καθίσταται ἀδιάφορον ἂν ἀποδοθῇ ἢ αἰτία εἰς τὸν θεὸν ἢ εἰς τὸν ἀνθρώπον. Τὸ αὐτόματον εἶναι θεῖον ἅμα δὲ καὶ ἀνθρώπινον». Ἄλλ' ὁ ἀνθρώπος, ὁ λήγοντος τοῦ ἸΘ' αἰῶνος ἀποπειραθεὶς νὰ δημιουργήσῃ ἐπὶ τὸ ἀστειότερον τὸ Volapuk κατῶρθωσέ τι μείζον ἐν τῇ πορείᾳ τῶν αἰῶνων οὐχὶ δημιουργῶν γλώσσας τεχνητάς, ἀλλὰ τεχνικῶς ἐπεξεργαζόμενος τὰς γλώσσας; Καὶ εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἡ ἐρώτησις εἶναι ἀρνητικὴ. Ἡ γλῶσσα βεβαίως ἠκολούθησε τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ὅλου ἱστορικοῦ βίου καὶ μετέχει αὐτῆς ἐν μεγάλῳ μέτρῳ· ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἡ ἱστορία, ἡ μεγάλη ἱστορία, ὁ ἱστορικὸς βίος, οὐχὶ ἡ γραμματικὴ ἐπέδρασεν ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν ταύτην· ἡ γραμματικὴ περιορίσθη, (καὶ τοῦτο τὸ ἔργον αὐτῆς), εἰς τὴν διὰ τῆς διανοίας ἀνάλυσιν τοῦ μεγάλου ἀριστοτεχνήματος τοῦ δημιουργηθέντος ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ ἀναπτυχθέντος ἐν τῇ ἱστορίᾳ. «Αἱ ὀραιόταται καὶ αἱ πλουσιώταται διάλεκτοι, λέγει ὁ Ῥενάν, παρήχθησαν μετὰ παντὸς τοῦ πλούτου αὐτῶν ἀπὸ ἐργασίας σιωπηλῆς καὶ ἀσυνειδήτου, τοῦναντίον δὲ αἱ γλῶσσαι αἱ ἐξεργασθεῖσαι καὶ βασανθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου φέρουσι τὸ χρῆσμα τῆς τοιαύτης καταγωγῆς ἐν τῇ ἐλλείψει τῆς εὐκαμψίας, τῆς δυσκόλῃ κατασκευῇ καὶ τῇ ἐνδείᾳ ἀρμονίας. Ὅσάκις οἱ γραμματικοὶ ἐζήτησαν ἐκ προμελετημένου σχεδίου νὰ μεταρρυθμίσωσι γλῶσάν τινα, κατέστησαν αὐτὴν βαρύτεραν, ἤττον ἐκφραστικὴν, καὶ πολλάκις ἤττον λογίαν καὶ πλέον λεπτήν. Ἡ γλῶσσα τῶν νηπίων καὶ τοῦ λαοῦ εἶναι συνήθως ἐκφραστικωτέρα ἢ ἡ γλῶσσα ἡ καθιερωμένη ὑπὸ τῶν γραμματικῶν Ἐνταῦθα, ὡς πάντοτε, ἡ τεχνητὴ δύναμις τοῦ ἀνθρώπου, ἀναλαμβάνουσα μεταρρυθμιστικὴν ἀποστολήν, καταστρέφει τὸ ἔργον τῆς φύσεως. . . Ὁ κωφάλαλος, πρὸ τοῦ νὰ διδαχθῇ τὸ μηχανικὸν σύστημα ἐν ταῖς σχολαῖς, εἶναι μυριάκις πλέον μεταδοτικὸς. «Ὅταν οἱ μέγιστοι τῶν φιλοσόφων, λέγει ὁ Βονάλδος, ἀδυνατῶσιν ν' ἀναλύσωσι τὴν γλῶσσαν πῶς νήπια ἄνευ πείρας ἠδύναντο νὰ δημιουργήσωσιν αὐτήν; Ἡ αὐτόματος ἐνεργεῖα δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχη ἐκ τῶν προτέρων σαφῆ ἀντίληψιν τοῦ σκοποῦ, πρὸς ὃν τείνει καὶ τῶν μέσων τῶν ἀγόντων πρὸς αὐτόν. Εἶναι δυσκολώτερον νὰ ἀναλύσῃ τις τὸν μηχανισμόν τῆς διανοίας ἢ τὸν τῆς γλώσσης, καὶ ὅμως καὶ ὁ ἀνθρώπος ὁ ξένος πρὸς τὴν ψυχολογίαν τίθησιν εἰς ἐνεργεῖαν πάντα τὰ ἐλατήρια τοῦ πνεύματος αὐτοῦ μεθ' ἧς καὶ ὁ ἀριστος φιλό-

σοφος επιτυχίας. Τὸ νήπιον, ὅπερ μανθάνει τὴν γλῶσσαν, ἢ ἀνθρωπότης, ἥτις δημιουργεῖ τὴν ἑαυτῆς γλῶσσαν, δὲν δοκιμάζουσι πλείονα δυσχέρειαν παρὰ τὸ φυτὸν ἢ τὸ ζῷον, ἅπερ ἐξικνουῦνται εἰς τὴν τελείαν αὐτῶν ἀνάπτυξιν. Πανταχοῦ ἐν τούτοις εἶναι κεκρυμμένος ὁ Θεός, ἢ ἄπειρος δύναμις, ἥτις ἐνεργοῦσα ἐν ἀπουσίᾳ ἢ διαρκοῦντος τοῦ ὕπνου τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς, παράγει τὰ θαυμάσια ταῦτα ἔργα καὶ προκαλεῖ τὴν ἐπιστήμην νὰ ἐννοήσῃ ἐκεῖνο, ὅπερ ἄνευ ἀγῶνος παρήγαγεν ἢ φύσις. Ὁ νοῦς ὁ δημόδης ὁ νοῦς δηλονότι ὁ αὐτόματος, εἶναι ἢ δημιουργήσασα τὴν γλῶσσαν δύναμις. *Ἡ σκέψις οὐδὲν ἐν τούτῳ δύναται* πᾶσαι αἱ γλῶσσαι ἐξῆλθον κατεσκευασμένα ἐντελῶς ἐκ τοῦ τύπου αὐτοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὅπως ἢ Ἀθηνᾶ ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διός. Αἱ γλῶσσαι εἶναι, καθὼς εἶπεν ὁ Φρειδερίκος Σλέγκελ, «τὸ ζῶν προῖόν παντὸς ἀνθρώπου ἐσωτερικοῦ». Ἐντεῦθεν τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ διάφορα συστήματα γλωσσῶν δὲν ἐμορφώθησαν διὰ παραθέσεων διαδοχικῶν, ἀλλὰ τούναντίον ἢ γλῶσσα ὡσπερ τὰ ζῷα ὄντα τῆς φύσεως, εὐθύς ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως περιεῖχεν ἅπαντα τὰ οὐσιώδη συστατικά αὐτῆς. *Ἀληθῶς δὲ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ὑπῆρξε πλήρες ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς τῆς συστάσεως αὐτοῦ.* Ἡ πρώτη πράξις ἢ ψυχολογικὴ περιεῖχε δυνάμει πάντα τὰ στοιχεῖα πράξεως τελειοτάτης. Τὸ ὑποτιθέμεν ὅτι ἢ γλῶσσα ἔφθασε δυσχερῶς εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῶν μερῶν αὐτῆς εἶναι τοσοῦτον ὀλίγον φιλοσοφικόν, ὅσον καὶ τὸ ὑποτιθέμεν ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐξίτηται τὰς δυνάμεις αὐτοῦ τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην. Αἱ γλῶσσαι πρέπει νὰ συγκρίνονται οὐχὶ πρὸς τὸν κρύσταλλον τὸν σχηματιζόμενον περὶ τινα πυρῆνα, ἀλλὰ πρὸς τὸ σπέρμα τὸ ἀναπτυσσόμενον διὰ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοῦ δυνάμεως καὶ διὰ τῆς ἀναγκαίας καταλέξεως τῶν μερῶν αὐτοῦ».

Ἡ ἐνότης καὶ ἢ ποικιλία τῶν γλωσσῶν. — Προετάξαμε τὰ γενικά ταῦτα περὶ γλώσσης, ἵνα σαφῆ ὡς ἔνεστιν ἔχοντες ἰδέαν περὶ τῆς φύσεως τῆς γλώσσης δυνηθῶμεν, ἐπὶ ταύτης στηριζόμενοι, νὰ λάβωμεν ὡς βάσιν τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου τὴν πνευματικὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Διότι ἐν τῇ ἐνότητι τῆς πνευματικῆς φύσεως τῆς γλώσσης καὶ ἐν ταῖς διαιρέσεσιν αὐτῆς δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν τὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ τὰς ἐν τῇ ἐνότητι ποικιλίας αἰτινες εἰσὶν ἀποτελέσματα τῆς ποικίλης διαιρέσεως τῶν ἀνθρώπων εἰς φυλὰς καὶ ἔθνη ἢ λαοὺς ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ὁ ἐξωτερικὸς ὕλικὸς πλοῦτος καὶ ἢ ἐσωτερικὴ ἠθικὴ δύναμις τῆς ἱστορίας. Ἐν τῇ ἀρχῇ καὶ τῇ οὐσίᾳ καὶ ἐν τῷ τρόπῳ τῆς ἀναπτύξεως τῆς γλώσσης διακρίνεται τὸ κοινὸν γνώρισμα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἦτοι ἢ πνευματικότης καὶ ἢ λογικότης αὐτοῦ. Ὅτι δῆποτε δὲ καὶ ἂν ὑποτεθῇ περὶ τῶν ἐν τῷ παρελθόντι χρόνῳ ἢ καὶ νῦν ἔτι ἐν τισὶ γωνίαις τοῦ κόσμου ὑπαρχόντων λαῶν, ὧν ὁ βίος διατελεῖ ἔτι κατὰ τὰ λεγόμενα, ἐν κτηνώδει φυσικῇ καταστάσει, εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι πάντες οἱ λαοὶ ἔχουσι γλῶσσαν, ἥτις παρίστησιν ἐν μέσῳ πάσης

ἄλλης βαρβαρότητος, αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν οὔσα θαυμάσιον ἀριστούργημα τῆς πνευματικῆς δυνάμεως, τὸ κοινὸν τῆς πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου γνώρισμα. Βεβαίως πᾶσαι αἱ γλῶσσαι δὲν εἶναι ἐν τῷ αὐτῷ βαθμῷ ἀνεπτυγμένα. Ἡ γραμματικὴ κατασκευὴ καὶ ἢ διοργάνωσις ἐν τισὶν εἶναι τελειότερα, ἐν ἄλλαις δὲ ἀτελεστέρα· ἀλλ' ἢ δύναμις καὶ ἢ φύσις, κατὰ τὰ ἄνωθι εἰρημένα, εἶναι κοινὴ τοῖς πᾶσιν. Οἱ πλημμελῶς ὑποθέσαντες, ὅτι ἢ γλῶσσα ἐδημιουργήθη τμηματηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον καὶ οὐχὶ ἐν τῷ ὅλῳ αὐτῆς, ἐνόμισαν ὅτι εὗρισκον τὴν ἀπόδειξιν τῆς τοιαύτης δοξασίας ἐν ταῖς γλώσσαις ταῖς μονοσυλλάβοις, οἷα εἶναι ἢ Σινικὴ, καὶ τὸν *μονοσυλλαβισμόν* ἐθεώρησαν ὡς νόμον ἀπόλυτον τῆς ἀρχετύπου γλώσσης. Ἄλλ' ἢ συγκριτικὴ γλωσσολογία ἀνέτρεψε τὰς τοιαύτας θεωρίας. Ἡ ὑπόθεσις περὶ ἀρχεγόνου τινὸς μονοσυλλαβικῆς Σημιτικῆς γλώσσης ἀπολύτου, ἐξ ἧς δῆθεν παρήχθησαν κατὰ μικρὸν διὰ κλίσεων αἱ Σημιτικαὶ γλῶσσαι, ἐξηλέγχθη παντάπασιν πλημμελής (1). Τούναντίον δὲ αἱ ἀρχῆθεν *μονοσυλλαβικαὶ* γλῶσσαι, ὡς ἢ Σινικὴ, ἢ Σιαμικὴ καὶ ἢ Βιρμανικὴ καὶ ἢ Θιβετικὴ διετήρησαν τὸν ἀρχεγονον χαρακτήρα (2), καὶ ἀφοῦ οἱ λαοὶ οἱ λαλοῦντες τὰς γλῶσσας ταύτας ἀνέπτυξαν ἱστορικὸν καὶ πνευματικὸν βίον καὶ προήγαγον τοῦτον εἰς μεγίστην ἀκμὴν. Τὸ φαινόμενον δ' ἀκριβῶς τῆς Σινικῆς γλώσσης, ἥτις ἄνευ γραμματικῆς διὰ 500 λέξεων ἢ συλλαβῶν, διὰ διαφόρου τονισμοῦ αὐξανομένων εἰς 1500, κατορθοῖ νὰ ἐκφράσῃ τὴν διάνοιαν ἔθνους ἑκατοντάδας ἑκατομμυρίων ἀριθμοῦντος ἀνθρώπων καὶ χιλιετηρίδας διανύσαντος ἱστορικοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ, ἔθνους ἔχοντος θρησκείαν, πολιτείαν, φιλοσοφίαν, τέχνην καὶ ποίησιν ἐν σπουδαίῳ βαθμῷ ἀνεπτυγμένας· τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς Σινικῆς γλώσσης ἐν ἀντιθέσει πρὸς γλῶσσας βαρβάρων λαῶν τῆς Αὐστραλίας καὶ τῆς ἔνδον Ἀφρικῆς, εὗρισκομένων ἔτι ἐν τῷ κατωτάτῳ βαθμῷ τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἐχόντων ἐν τούτοις γλῶσσαν ἀποτελουμένην ἀπὸ λέξεων κλιτῶν, δὲν συνηγορεῖ οὐδαμῶς ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς τοῦ μονοσυλλάβου τῶν γλωσσῶν. Ἐξ ἄλλου μάλιστα ἐκ τῶν περὶ τὰς γλῶσσας γενομένων ἐρευνῶν ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ ἀπλούστεροι ὄργανισμοὶ καὶ οἱ ἀπλούστεροι σχηματισμοὶ προῆλθον ἐκ τῶν πολυπλοκωτέρων. Ἀλλὰ καὶ ἂν πρὸς στιγμὴν ἢ περὶ τῆς μονοσυλλαβικῆς ἀρχῆς τῶν γλωσσῶν ὑπόθεσις θεωρηθῇ ἀληθής, καὶ τοῦτο μαρτυρεῖ τὸ μέγεθος τῆς δυνάμεως τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ λογικοῦ βίου τῆς

(1) Renan, De l'Orig. du Lang. σελ. 103.

(2) Αἱ γλῶσσαι αὗται ἀποτελοῦνται ἐκ μονοσυλλάβων ἀπλῶς λέξεων, αἰτινες εἶναι ἄκλιτοι· κατ' ἀκολουθίαν αἱ εἰρημένα γλῶσσαι δὲν ἔχουσι γραμματικὴν κατασκευὴν καὶ ὀργάνωσιν· δὲν ἔχουσι ἄρα τὴν εἰς διάφορα μέρη διαίρεσιν τοῦ λόγου, ἀλλὰ δι' ἀπλῆς μηχανικῆς συνθέσεως ἢ μᾶλλον συναφείας τῶν λέξεων πρὸς ἀλλήλας ἐκφράζουσιν ἐκεῖνο, ὅπερ ἐκφράζουσιν αἱ πολυσύλλαβοι καὶ κλιταὶ γλῶσσαι διὰ καταλήξεων καὶ συνθέσεων καὶ διὰ τῆς εἰς διάφορα μέρη διαιρέσεως τοῦ λόγου, ἔτι δὲ καὶ διὰ τεχνικῆς πρὸς ἀλλήλας *συντάξεως* τῶν διαφόρων τούτων μερῶν πρὸς ἀποτελεῖσιν τοῦ λόγου.

ἀνθρωπίνης φύσεως, χωρὶς μηδαμῶς νὰ ἔξασθενώσῃ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα συμπεράσματα περὶ τῆς ἐν τῇ φύσει τῆς γλώσσης ἀποδεικνυμένης πνευματικῆς ἐνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Διότι οὕτω βλέπομεν ἔνθεν μὲν λαοὺς ἐν τῷ πρώτῳ ἔτι βαθμῷ τῆς τοῦ βίου ἀναπτύξεως διατελοῦντας καὶ ὅμως ἔχοντας κεφάλαια λογικῆς ἀναπτύξεως καὶ λογικῆς ἐκφράσεως μείζονα καὶ τελειότερα λαοῦ ἱστορικοῦ χιλιάδων ἔτων, ἔνθεν δὲ αὐτὸν τοῦτον τὸν Σινικὸν λαὸν κατορθώσαντα δι' ὀλίγων λέξεων καὶ δι' ἀπλουστάτου μηχανισμοῦ τῆς συμπλοκῆς αὐτῶν ἐκφράζοντα διάνοιαν ἀνθρωπίνην ἐν πολιτισμῷ χιλιάδων ἔτων ἀναπτυχθεῖσαν καὶ πλουτισθεῖσαν. Ὅτι πάντων τῶν λαῶν αἱ γλώσσαι δὲν εἶναι ἐπίσης πλούσιαι καὶ ὅτι ὑπάρχουσι λαοί, ὧν αἱ γλώσσαι δὲν περιέχουσι πλείονας ἢ ἑκατοντάδας τινὰς λέξεων καὶ τὰ ἀριθμητικὰ ὀνόματα περιορίζονται μέχρι τοῦ ἀριθμοῦ 15—20, ταῦτα οὐδαμῶς μειοῦσι τὸ κῦρος τῶν ἀνωτέρω περὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀξίας τῆς γλώσσης ἐν τῷ πνευματικῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου λεχθέντων, διότι ἡ ἀξία αὕτη δὲν ἔγκειται ἐν τῷ ποσῷ, ἀλλ' ἐν τῇ οὐσίᾳ καὶ τῇ δυνάμει. Αἱ λέξεις αὐξάνονται καὶ πολλαπλασιάζονται ἀναλόγως τῆς αὐξήσεως τῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν ἐννοιῶν καὶ διανοημάτων. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν δὲ ταύτην ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ τελειότερα ὀργάνωσις τῆς γλώσσης ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως. Ἡ κοινωνία εἶναι τὸ ἔδαφος καὶ ὁ ἀγρός, ἐφ' οὗ πῖπτον τὸ λογικὸν σπέρμα τῆς γλώσσης φύεται ὡς βλαστὸς καὶ μετὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς κοινωνίας παράγει τὸ ἀγλὸν δένδρον τῆς γλώσσης τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἡ γλώσσα, καίπερ ἐν ἐκάστῳ ἀτόμῳ καὶ ἐν τῷ πνεύματι ἐκάστου ἀτόμου ἔχουσα τὴν δυναμικὴν αὐτῆς ἀρχὴν τὸν ὅλον ὀργανισμὸν αὐτῆς καὶ τὴν ἠθικὴν ὑπόστασιν λαμβάνει ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐκ τῆς κοινωνίας. Ἐντεῦθεν ἡ γλώσσα καθίσταται δύναμις καὶ γνώρισμα τῆς κοινωνικῆς ἐνότητος τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐκ τῶν διαφόρων ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν δημιουργεῖ διαφόρους φυλετικὰς ἢ ἐθνικὰς ἰδιοφυίας. Ἡ τοιαύτη ἰδιότης καθίστησι τὴν γλώσσαν τὸ κυριώτατον γνώρισμα τῆς φυλετικῆς ἐνότητος ἢ τῆς φυλετικῆς διαιρέσεως τῶν λαῶν.

Ἀνθρωπολογικὴ καὶ γλωσσικὴ διαιρέσις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. — Ἄλλ' εἰ καὶ ἐν τῷ γενικῷ ζητήματι τῆς διαιρέσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἰς μεγάλα τμήματα, ἀποτελοῦντα τὰς μεγάλας φυλάς ἢ οἰκογενεῖας τῶν λαῶν, ἡ γλώσσα ἀποτελεῖ σπουδαιότατον στοιχεῖον, ἀλλ' ὅμως δὲν δύναται νὰ ληφθῇ αὕτη καὶ μόνη ὡς μέτρον τῆς εἰς ἔθνη καὶ φυλάς διαιρέσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Πρὸς τῇ γλώσσῃ ὡς μέτρον, ὡς ἀρχὴ καὶ βᾶσις τῆς διαιρέσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἰς διαφόρους λαοὺς, λαμβάνεται καὶ ἡ ἐξωτερικὴ σωματικὴ διάπλασις τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ διάπλασις τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς αὐτοῦ ἢ παράγουσα τὴν ἀνθρωπολογικὴν διαίρεσιν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν γλωσσολογικὴν τὴν ἐπὶ τῆς ἰδιότητος τῆς γλώσσης ἔρειδομένην. Ἄλλ' ἡ γλωσσολογικὴ διαίρεσις δὲν συμπίπτει πάντοτε μετὰ τῆς ἀνθρωπολογικῆς καὶ λαοὶ ἀποδεικνύμενοι συγγενεῖς κατὰ τὴν γλώσσαν

δὲν εἶναι πάντοτε καὶ ἀνθρωπολογικῶς συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλους καὶ τὰνάπαλιν, λαοὶ ὑπαγόμενοι ἀνθρωπολογικῶς εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν φυλὴν εἶναι ξένοι καὶ ἀλλότριοι πρὸς ἀλλήλους κατὰ τὴν γλώσσαν. Καὶ πλὴν δὲ τῆς τοιαύτης διαφορᾶς τῆς ὑφισταμένης ἐνίοτε μεταξὺ τῶν δύο βάσεων τῆς διαιρέσεως, καὶ ἄλλως οὐδέτερον τῶν βάσεων ἔχει ἀπόλυτον ἰσχὺν καὶ ἀξίαν προκειμένου περὶ ἀποδείξεως τῆς ἀρχεγόνου συγγενείας τῶν λαῶν. Ἀληθῶς εἰπεῖν, τὴν τοιαύτην ἰσχὺν καὶ ἀξίαν ἔχουσιν ἀμφοτέρωθεν ἐν τῷ φυσικῷ βίῳ τῶν λαῶν, ἐντεῦθεν δ' ἀκριβῶς ἡ γλώσσα, ὡς καθαρῶς φυσικὸν στοιχεῖον ἐν τῇ ἰδιότητι αὐτῆς ὡς γνωρίσματος φυλετικῆς ἐνότητος, δὲν διατελεῖ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀνθρωπολογίαν ἢτοι πρὸς τὰς ἀνθρωπολογικῶς καθοριζόμενας σχέσεις τῶν λαῶν. Ἄλλ' ἡ ἱστορία ἦτοι ὁ ἱστορικὸς βίος ὁ δημιουργῶν βίον ἠθικὸν ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ τοῦ ἀνθρώπου, ὁ δι' ἱστορικῶν σχέσεων συγχωνεύων φυλάς, φυσικῶς μὴ συγγενεῖς, εἰς ἔθνη ἠνωμένα διὰ τῆς ἐνότητος τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ ἔθνους, μεταβάλλει οὐχὶ σπανίως τοὺς ὅρους τούτους τῶν φυσικῶν σχέσεων τῶν λαῶν πρὸς ἀλλήλους καὶ φέρει εἰς ἀντίθεσιν τὴν γλωσσολογικὴν καταγωγὴν πρὸς τὴν ἀνθρωπολογικὴν. Ἐν τῇ ἀντιθέσει δὲ ταύτῃ ἢ τε γλωσσολογία καὶ ἡ ἀνθρωπολογία ἀποβάλλουσι τὸ ἀπόλυτον τῆς ἀξίας αὐτῶν ἐν τῇ εἰς ἔθνη καὶ λαοὺς διαιρέσει τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ἡ ἀνθρωπολογικὴ διαίρεσις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ὁρμᾶται κυρίως ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς φυσικῆς διαπλάσεως τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐκδηλουμένης ἐν τῷ σχηματισμῷ τοῦ κρανίου καὶ τῆς μορφῆς καὶ ἰδίως τῆς χροιάς. Κατὰ τὴν τοιαύτην δὲ ἀνθρωπολογικὴν διαφορὰν εἰς τρεῖς διαιρεῖται τὸ ἀνθρώπινον γένος μεγάλας ἀνθρωπολογικὰς οἰκογενεῖας ἢ φυλάς, ὡς συνηθέστερον λέγεται: τὴν Καυκασίαν ἢ λευκὴν, τὴν Μογγολικὴν ἢ εἰλαίοχρουν ἢ κίτρινην καλουμένην καὶ τὴν Νιγριτικὴν (1) ἢ μαύρην, αἵτινες μετὰ τῶν δύο παραφράδων αὐτῶν ἦτοι τῆς μεταξὺ τῆς Καυκασίας καὶ τῆς Μογγολικῆς μεσευούσης Μαλαϊκῆς, γίνονται πέντε (2). Ἐκ τούτων ἡ Καυκασία περιλαμβάνει τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης ἀρ-

(1) Ἀναγκαζόμεθα νὰ προτιμήσωμεν τὸν ὄρον *Νιγριτικὸς* τοῦ *Αἰθιοπικὸς* διότι τὸ ὄνομα τοῦτο (Αἰθιοπ, Αἰθιοπικὸς) ἀκριβῶς κάλλιον εἰς δῆλωσιν οἰκογενείας λαῶν ἀπὸ γλωσσολογικῆς διαιρέσεως γνωστών. Τὸ ὄνομα Μαῦρος θὰ ἦτο ἴσως καταλληλότερον πρὸς δῆλωσιν τῶν μαύρων τῶν καλουμένων Νιγριτῶν. Ἀλλὰ Μαῦροι ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ οἱ Μαυριτανοὶ οἱ καὶ Μαυρούσιοι καλούμενοι. Οὐχ ἦσαν ὡς μέχρι τοῦδε, οὕτω καὶ τοῦ λοιποῦ ποιούμεθα χρῆσιν τοῦ *μαῦρος* πρὸς δῆλωσιν τοῦ Νιγρίτου. ἐνῶ τὸ Μαῦρος μεταχειριζόμεθα κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐννοιαν τοῦ Μαυρούσιος. Σημειωτέον δὲ ὅτι τὸ Νιγρίτης εἶναι ὄνομα γνωστὸν ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαίων γεωγράφων (ἴδ. Στράβ. Β' 131).

(2) Αὕτη εἶναι ἡ γενικωτάτη διαίρεσις, ἀλλ' ὡς ὑπενήχθημεν ἤδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (ἴδ. σελ. 47), πλείστοι εἶναι οἱ τύποι οἱ μεσευόντες μεταξὺ τῶν πρώτων διαιρέσεων πλείστοι δὲ καὶ αἱ ὑποδιαιρέσεις τῆς αὐτῆς ἀνθρωπολογικῆς φυλῆς. Διὰ τοῦτο οἱ νεώτεροι ἀνθρωπολόγοι, ὡς ὁ Πέσχελ, μὴ θεωροῦντες ἀκριβῆ τὴν εἰς πέντε φυλάς ἀνθρωπολογικὴν

χαίους τε καὶ νεωτέρους (ἐξαιρουμένων μογγολικῶν τινων ἢ μογγολοειδῶν φυλῶν ἐν Σκανδιναυίᾳ (τῶν Λαπόνων) καὶ ἐν Ῥωσίᾳ), τῆς δυτικῆς Ἀσίας (ἀπὸ τοῦ Καυκάσου μέχρι τῶν Ἰμαλαίων καὶ τοῦ Γάγγου (ἐξαιρουμένων τῶν ἐν Δαχίναβάδῃ (Δεχάν) τοῦ Ἰνδοστάν Δραβιδικῶν λαῶν, τῶν ἐν Βελουχιστάν μαύρων, καὶ μογγολικῶν τινων λαῶν ἐν τοῖς Ἀλταίοις ὄρεσι) καὶ κατὰ τὰς βορείους Ἀφρικανικὰς παραλίας ἀπὸ Αἰγύπτου μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ. Ἡ Μογγολικὴ ἢ ἡ κιτρίνη περιλαμβάνει τοὺς λαοὺς τοὺς οἰκοῦντας ἅπασαν τὴν πέραν τῶν Ἰμαλαίων καὶ τοῦ Γάγγου ἀνατολικὴν καὶ βόρειον Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀμερικὴν (ἐννοεῖται προκειμένου περὶ Ἀμερικῆς ὡς φυλὴ Μογγολικὴ ὑπὸ γενικωτέραν ἔποισιν πρέπει νὰ θεωρῆται ἢ Ἀμερικανικὴ καλουμένη ἢ χαλκόχρους φυλὴ), καὶ τὴν Νιγριτικὴν ἢ μαύρην τὴν οἰκοῦσαν τὴν Ἀφρικὴν πλὴν τῆς βορείου παραλίας καὶ τῶν ἐν τῇ ἀνατολικῇ παραλίᾳ χωρῶν (Ἀβησσυνίας, Νουβίας, Σομαλίας ἐννοεῖται ὅτι δὲν περιλαμβάνονται ἐν τῇ διαιρέσει οἱ τὰ νότια παράλια οἰκοῦντες Εὐρωπαϊοὶ ἄποικοι) καὶ τὴν Αὐστραλίαν καὶ Πολυνησίαν (ἐννοεῖται πάλιν ὁ λόγος ἐνταῦθα περὶ τῆς Μαλαϊκῆς φυλῆς ὡς παραφυάδος τῆς Νιγριτικῆς).

Ἐκ τῶν μεγάλων τούτων ἀνθρωπολογικῶν διαιρέσεων ἡ φυλῶν ἄξια λόγου ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶναι ἡ Καυκάσια καὶ ἡ Μογγολικὴ, διότι οἱ εἰς ταύτας ὑπαγόμενοι

διαίρειν τοῦ ὅλου ἀνθρώπινου γένους παρεδέξαντο νέαν θεμελιώδη διαίρειν εἰς ἑπτὰ νέας φυλάς, τὰς ἐξῆς: Α') τὴν Αὐστραλιανήν· Β') τὴν Παπουανήν· Γ') τὴν τῶν Μογγολικῶν ἢ Μογγολοειδῶν λαῶν (ὑποδιαιρουμένων α') εἰς τὴν Μαλαϊκὴν· β') εἰς τοὺς λαοὺς τῆς νοτιοανατολικῆς Ἀσίας τοὺς χρωμένους μονοσυλλαβικῇ γλώσσῃ, ἦτοι Θιβητικῶς καὶ ἄλλους τινὰς παρὰ τὰ Ἰμαλαία οἰκοῦντας λαοὺς, ἔτι δὲ Βιρμάνους, Σιαμαίους, Ἀναμίτας, Κινέζους, γ') εἰς Κορεάτας καὶ Ἰάπωνας· δ') εἰς Μογγολοειδεῖς λαοὺς τῆς βορείου Ἀσίας καὶ τῆς βορειοανατολικῆς Εὐρώπης ἦτοι τὰς διαφόρους Οὐραλοαλταϊκὰς φυλάς (τὴν Τογγουζικὴν, τὴν τῶν ἀνατολικῶν Μογγόλων, τὴν τῶν Τούρκων, τὴν τῶν Φίνων, ἐν ἣ περιλαμβάνονται καὶ οἱ Μαγνᾶροι καὶ πρῶτοι Βούλγαροι, καὶ τὴν τῶν Σαμογετῶν)· τοὺς βορειοασιατικῶς λαοὺς τοὺς περὶ τὸν π. Ἰανισσεῖ· ς') τοὺς λαοὺς τοὺς οἰκοῦντας περὶ τὸν Βερίγγειον πορθμόν· ζ') τοὺς ἀρχαιοτάτους λαοὺς τῆς Ἀμερικῆς τοῦ φέροντας προφανῆ τύπον Μογγολικῆς φυλῆς· Δ') τοὺς Δραβίδας ἦτοι παναρχαίους κατοίκους τοῦ κυρίως Ἰνδοστάν (Yorderindien), ἐν οἷς ἡ ἐπισημοτέρα φυλὴ εἶναι ἡ τῶν Ταμουλῶν· Ε') τὴν τῶν Ὀττεντότων· ς') τὴν Νιγριτικὴν (τὴν περιλαμβάνουσαν τοὺς Κάφρους καὶ τὰς ὑπερθεν τούτων μέχρι τοῦ Σουδάν οἰκούσας φυλάς, τοὺς Νιγρίτας τοῦ Σουδάν καὶ τοὺς μαύρους λαοὺς τοὺς οἰκοῦντας εἰς τὰ βορειοανατολικά καὶ βορειοδυτικὰ παράλια τῆς Ἀφρικῆς, ἐξαιρουμένων τῶν Ἀβησινίων). Ζ') τοὺς *μυσογειακούς* λαοὺς (ὑποδιαιρουμένους α') εἰς Χαμίτας, Βερβέρους, ἀρχαίους αἰγυπτίους, Νουβίους, Γάλλας, Σενεγάλους· β') Σημίτας (Ἀραμαίους, Ἐβραίους Χανανίτας ἢ Φοίνικας, Ἀσσυρίους, Βαβυλωνίους, βορείους Ἀραβας, νοτίους Ἀραβας, Ἀβησσυνίους)· γ') ἀγνώστου καταγωγῆς Εὐρωπαϊκῶς λαοὺς (Βάσκους καὶ τινὰς Καυκασίους λαοὺς)· δ') Ἰνδογερμανοὺς μετὰ τῶν διαφόρων ὑποδιαιρέσεων αὐτῶν). Περὶ τῆς διαιρέσεως ταύτης τοῦ Πέσελ πολλάκις θέλομεν λάβει ἀφορμὴν καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῇ νὰ ποιησώμεθα λόγον. Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν ἄπλῶς ὅτι τὸ σύστημα τῆς διαιρέσεως δὲν εἶναι ἀκριφῶς ἀνθρωπολογικόν, ἀλλ'

λαοὶ ἐδημιούργησαν ἀληθῆ ἱστορίαν, ἐνῶ οἱ Νιγριτικοὶ λαοὶ δὲν ἀνῆλθον εἰς βαθμὸν ἀναπτύξεως πολιτισμοῦ δυναμένου νὰ κληθῆ βίος ἱστορικός.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς γενικῆς ἀνθρωπολογικῆς διαιρέσεως. Ὡς πρὸς τὴν γλωσσολογικὴν διαίρειν δὲν θὰ παρακολουθήσωμεν ἐνταῦθα τὰς πολλὰς διαιρέσεις καὶ ὑποδιαιρέσεις τῶν 12 χιλιάδων γλωσσῶν τῶν λαλουμένων ἐν τῷ κόσμῳ. Θὰ διαλάβωμεν δὲ λεπτομερέστερον περὶ τῶν γλωσσῶν τῶν Καυκασίων καὶ τῶν Μογγολικῶν λαῶν, διότι μόνον ἐν ταῖς δυοῖς ταύταις μεγάλας ἀνθρωπολογικαῖς οἰκογενεαῖς λαῶν ἀνεπτύχθη ἱστορικός βίος καὶ δὴ καὶ ἱστορία. Ἀλλὰ πρὶν εἰσελθῶμεν εἰς λεπτομερεστέραν ἐρευναν τοῦ προκειμένου ζητήματος ἀνάγκη συνφῶδὰ πρὸς τὰ ἀνωτέρω διαληφθέντα, νὰ πραγματευθῶμεν διὰ βραχέων τὸ ζήτημα: μέχρι τίνος αἱ ἐπὶ τῆς ἀνθρωπολογικῆς ἢ γλωσσολογικῆς βάσεως καὶ ἐπὶ τῆς συναφείας ἀμφοτέρων στηριζόμεναι διαιρέσεις τῶν λαῶν δύνανται νὰ ἔχωσι κύρος ἀκριβείας ἐπιστημονικῆς δυναμένης ν' ἀποτελέσῃ ἀσφαλῆ βάσιν καὶ ἀφετηρίαν ἐν τῇ κατατάξει τῶν λαῶν εἰς μεγάλας οἰκογενεαῖς ἢ φυλάς καὶ ὁμοφυλίας.

Καθὰ καὶ ἀνωτέρω ὑπνίχθημεν, φυλαὶ οὔσαι ἢ δοκοῦσαι ἀνθρωπολογικῶς συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλας γλωσσολογικῶς ἀφίστανται ἀλλήλων, (ὡς λ. χ. οἱ Σῖναι καὶ Ἰάπωνες, οἱ Μαντσοῦ καὶ οἱ Σῖναι, οἱ μαῦροι τοῦ Σουδάν καὶ οἱ λοιποὶ μαῦροι τῆς Ἀφρικῆς) καὶ πολλοὶ συγγενεῖς τὴν γλῶσσαν πρὸς ἀλλήλους εἰσὶ πάντως διαφόροι ἀλλήλων ἀνθρωπολογικῶς, (ὡς λ. χ. οἱ Ἀβησσύνιοι καὶ οἱ λοιποὶ Σημιτικοὶ λαοί, οἱ Ἀραβες καὶ οἱ Νιγρίται τοῦ Σουδάν οἱ λαλοῦντες Ἀραβιστί· οἱ Φίννοι τῆς Σκανδιναυίας, οἱ λαλοῦντες γλῶσσαν οὐραλοφιννικὴν καὶ ἔχοντες τύπον ἀνθρωπολογικῶς λευκὸν ἢ καυκάσιον, καὶ οἱ Μογγολικῆς καταγωγῆς λαοὶ τῆς γλωσσικῆς οἰκογενείας, εἰς ἣν ἀνήκει ἡ Φιννικὴ γλῶσσα). Καὶ ἐνθα τὴν τοιαυτὴν μεταξὺ τῆς ἀνθρωπολογικῆς καὶ τῆς γλωσσολογικῆς καταγωγῆς ὑφίσταμένην ἀντίθεσιν γινώσκωμεν καὶ ἐρμηνεύομεν ἐκ τῆς ἱστορίας, βεβαίως αἱ τοιαῦται ἐκ τῆς ἱστορίας αὐτῆς ἐξαγόμεναι γνώσεις περὶ τῶν σχέσεων τῶν λαῶν πρὸς ἀλλήλους δὲν εἶναι πάντοτε τοιαύτης φύσεως, ὥστε νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς βάσις καθολικὴ καὶ ἀφετηρία εἰς τὰς ἱστορικὰς μελέτας, ἀφοῦ εἶναι προῖον αὐτῶν τῶν ἱστορικῶν μελετῶν. Ἐνθα δὲ ἡ ἱστορία δὲν βοηθεῖ ἡμᾶς ἵνα νοήσωμεν τὰ αἷτια τῆς ἀντιθέσεως, εὐρισκόμεθα πάντοτε ἐν σκότει καὶ πλάνῃ καὶ δὲν ἠξυρόμεν ἂν ὡς βάσιν τῆς ἐνότητος καὶ ποιικιλίας ἢ τῆς ὁμοφυλίας καὶ διαιρέσεως πρέπει νὰ λάβωμεν ἀνθρωπολογικὴν ἢ τὴν γλωσσολογικὴν ἐνότητα. Βεβαίως τὰ τοιαῦτα δὲν συμβαίνουσι πάντοτε, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖ ἐνθα ὑφίσταται ἡ ἀντίθεσις τῆς ἀν-

ἀνάμικτον ἐν μέρει μετὰ τοῦ γλωσσολογικοῦ. Τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος ὄρος διαιρέσεως *Μυσογειακός* (Mittelländische) ἐγένετο χρῆσις τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ μεγάλου Ἐβραίστου Ewald πρὸς δήλωσιν τῆς Ἰνδογερμανός. Ἄλλ' ἡ σημασία, ἣν ἔχει νῦν συνήθως ὁ ὄρος οὗτος, εἶναι πολλῶ ἐυρύτερα καὶ εἶναι μᾶλλον ἀνθρωπολογικὴ ἢ γλωσσολογικὴ κατὰ τὴν νῦν χρῆσιν τοῦ ὀνόματος.

θρωπολογικῆς φυλῆς καὶ τῆς γλώσσης. Ἄλλ' ἐξ ἄλλου δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἀσφαλῶς ὅτι, ὅπου δὲν ὑφίσταται ἀντίθεσις μεταξὺ γλώσσης καὶ τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ τύπου, ἐνταῦθα πρέπει πάντοτε νὰ ὦμεν ἀπολύτως καὶ ἀσφαλῶς πεπεισμένοι περὶ τῆς ἀρχεγόνου συγγενείας τῶν λαῶν. Παραδείγματα τινὰ δύνανται νὰ διαλευκάνωσι τὸ ζήτημα. Οἱ Μαγυάροι ἐν Εὐρώπῃ εἶναι λαὸς τὴν γλῶσσαν οὐραλοφιννικὸς καὶ ἡ ἱστορία δὲ ἡ παραδιδοῦσα ἡμῖν τὰ περὶ τῆς εἰς τὴν Εὐρώπην μεταναστεύσεως τοῦ λαοῦ τούτου ἀπὸ τῶν ἀνατολικωτέρων χωρῶν τῆς Εὐρώπης ἐκικυροῖ τὸ ἐκ τῆς γλωσσικῆς ἐρεῦνης συμπέρασμα. Καὶ αὐτὰ δὲ περὶ τοῦ βίου τῶν Μαγυάρων ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῶν ἐν Εὐρώπῃ ἐμφανίσει παραδεδομένα μαρτυροῦσι τὰ περὶ τῆς Ἀσιατικῆς καταγωγῆς τοῦ λαοῦ τούτου. Πλὴν τούτου καὶ διὰ κρανιοσκοπικῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης βαθυτέρας εἰκάζεται ἴσως ἡ ἀνθρωπολογικὴ συγγένεια τῶν Μαγυάρων πρὸς τὴν Μογγολικὴν φυλὴν. Καὶ ὅμως ὁ Μαγυαρικὸς λαὸς τοσοῦτον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ βίου καὶ διὰ τῆς ἀναμίξεως αὐτοῦ μετ' ἄλλων Εὐρωπαϊκῶν λαῶν μετέβαλε τὸν πρῶτον ἀνθρωπολογικὸν τύπον, ὥστε, ἂν μὴ διετήρει τὴν ἀρχεγόνον οὐραλοφιννικὴν γλῶσσαν, μὴ διετηροῦντο δὲ καὶ αἱ περὶ τῆς ἐξ Ἀνατολῶν μετοικήσεως αὐτοῦ παραδόσεις, ἠδύνατο νῦν νὰ ἐκληφθῆ ὡς λαὸς πανάρχαιος τῆς Εὐρώπης, ἴσως δὲ καὶ Ἄριος Ὅμοιόν τι κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν συνέβη ἐν τῇ ἐθνολογίᾳ τῶν Βουλγάρων. Ὁ λαὸς τῶν Βουλγάρων τοῦ Ε' καὶ Σ' αἰῶνος, ὁ δούς τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς τοὺς νῦν Βουλγάρους, μετόκησεν ἐκ τῶν ἀνατολικωτέρων τῆς Εὐρώπης καὶ ἐκ τῶν παραδόσεων δὲ καὶ ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν ἡγεμόνων αὐτοῦ ἦτο γνωστὸν ὅτι ἀνήκεν ἐπίσης εἰς τὴν Οὐραλοφιννικὴν τῶν λαῶν οἰκογένειαν.

Καὶ ὅμως ὁ λαὸς οὗτος ἀναμιχθεὶς ἐν ταῖς ὑπ' αὐτοῦ καταληφθεῖσαις ὑπὸ Σλαύων οἰκουμέναις χώραις ἐπὶ τοσοῦτον συνεχωρεύθη μετὰ τῶν Σλαύων, ὥστε ἐσλανώθη παντελῶς τὴν γλῶσσαν καὶ οὐδὲν σχεδὸν ἐν αὐτῇ διετήρησε κυρίως Βουλγαρικὸν ἢτοι Οὐραλοφιννικὸν στοιχεῖον. Ὅστε ἐὰν ἐκ τῆς ἱστορίας μὴ ἐγινώσκωμεν τὰ κατὰ τὴν Οὐραλοφιννικὴν καταγωγὴν τῶν πρώτων Βουλγάρων, τὸν νῦν Βουλγαρικὸν λαὸν τὸν ἀποτελεσθέντα ἐξ ἀναμίξεως Βουλγάρων (Οὐραλοφιννικῶν δηλονότι Βουλγάρων) μετὰ Σλαύων, ἠθέλομεν θεωρήσει ὡς λαὸν Σλαυικὸν καὶ Ἄριον. Διότι ναὶ μὲν κρανιοσκοπικῶς ἐξεταζόμενος ὁ ἀνθρωπολογικὸς Βουλγαρικὸς τύπος παρέχει ἴσως μαρτύριον τῆς Μογγολικῆς καταγωγῆς αὐτοῦ ἄλλὰ τοῦτο δὲν ἠθέλεν εἶσθαι ἀσφαλὲς τεκμήριον τῆς Μογγολικῆς καταγωγῆς λαοῦ μὴ διακρινομένου ἀνθρωπολογικῶς ἀπὸ τῶν περιρικούντων Καυκασίων λαῶν ἢ διὰ λεπτεπιλέπτου, καὶ οὐχὶ πάντοτε ἀσφαλούς, κρανιοσκοπικῆς ἐρεῦνης. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ Φίννοι τῆς Φιλλανδίας οἱ συγγενέστατοι πρὸς τοὺς ἐν Ῥωσσίᾳ ἀνατολικώτερον οἰκοῦντας Φιννικοὺς λαοὺς, τοὺς ὑπαγομένους εἰς τὴν Οὐραλοφιννικὴν ἢ Οὐραλοφιννικὴν (1) οἰκογένειαν τῆς Μογγολικῆς φυλῆς, καίπερ διατηροῦντες τὴν

(1) Οὕτω κληθεῖσαν ἐκ τῶν ὀρέων Οὐραλίων καὶ Ἀλταίων.

Φιννικὴν γλῶσσαν αὐτῶν, δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσι κατὰ τὸν ἀνθρωπολογικὸν τύπον λαοὶ Μογγολικοί. Θελομεν δὲ ἰδεῖ περαιτέρω ὅτι ἀπὸ τῆς Σκανδιναβίας καὶ τῶν ὀχθῶν τῆς Βαλτικῆς μέχρι τοῦ Πεκίνου καὶ τῆς Ὀχοτσικῆς θαλάσσης ἐκτείνεται σύμπλεγμα λαῶν γλωσσικῶς ἠνωμένων, ἀλλ' ἀνθρωπολογικῶς παριστώντων τοὺς τελειοτάτους τύπους δύο ἀντιθέτων ἀνθρωπολογικῶν οἰκογενειῶν τὸν τελειότατον τύπον τῆς λευκῆς φυλῆς (τὸν Φιλλανδικὸν) καὶ τὸν τελειότατον ἐπίσης τύπον τῆς Μογγολικῆς ἢ κιτρινῆς (τὸν τύπον τῶν Μαντσού). Τίς δὲ ἐν τοῖς Τούρκοις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀφορμὴν λαμβάνων ἐκ τῆς ἐτι λαλουμένης ὑπ' αὐτῶν κατ' οὐσίαν Οὐραλοαλταϊκῆς γλώσσης, ἠθέλεε δυνηθῆ νὰ εὔρη ἀπογόνους λαῶν Μογγολικῆς καταγωγῆς, ἂν μὴ ἐγίνωσκεν ἐκ τῆς ἱστορίας ὅτι ὁ Μογγολικὸς ἐκεῖνος τύπος τῶν Τούρκων ἠλλοιώθη παντελῶς διὰ τῆς ἀναμίξεως τοῦ Τουρκικοῦ αἵματος ἐν Ἀσίᾳ τε καὶ ἐν Εὐρώπῃ μετὰ τοσοῦτων φυλῶν Καυκασίων; Πόσοι ἀπὸ τοῦ Δ' μέχρι τοῦ ΙΓ'. μ. Χ. αἰῶνος εἰσέβαλον εἰς τὴν Εὐρώπην ἐξ Ἀσίας λαοὶ Μογγολικῆς ὡς εἰκάζεται καταγωγῆς (Οὔννοι, Αὔαροι, Βούλγαροι, Μαγυάροι, Πετσενέγοι, Χάζαροι, Κουμάνοι, Μογγόλοι), καὶ ὅμως ἐν τοῖς νῦν κατοικοῖς τῶν χωρῶν, ἐνθα ἐγκατεστάθησαν, ἐν τοῖς λαοῖς οἵτινες κατὰ μέγα μέρος εἰσὶ φυσικοὶ ἀπόγονοι αὐτῶν, δὲν διετηρήθη τὸ γνῶρισμα τῆς ἀνθρωπολογικῆς αὐτῶν καταγωγῆς. Καὶ ἐὰν μὴ ἡ ἱστορία ἐδίδασκεν ἡμᾶς περὶ τῆς εἰς Εὐρώπην μεταναστεύσεως τῶν λαῶν τούτων, τίς ἐθνογραφία ἐν τοῖς νῦν κατοικοῖς τῶν χωρῶν τῆς Αὔστριας (τοῦ δουκάτου δηλονότι τῆς Αὔστριας), τῆς Τρανσυλβανίας, τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας, Βεσσαραβίας καὶ τῶν παρακειμένων Ῥωσσικῶν ἐπαρχιῶν ἠθέλεν ἀνακαλύψει ἀπογόνους λαῶν μογγολικῆς καταγωγῆς; Καὶ ἡ τοιαύτη μὲν ἐξαφάνισις τοῦ γνωρίσματος τῆς μογγολικῆς καταγωγῆς ἐξηγεῖται εὐκόλως ἐκ τῆς ἀναμίξεως τῶν φυλῶν ἐκεῖνων μετὰ τῶν ἐγγωρίων Εὐρωπαϊκῶν καὶ Καυκασίων λαῶν, δι' ἧς ἀναμίξεως κατὰ μικρὸν ἢ ἐπηλὺς φυλὴ ἐξαφανίζεται ἐν τῷ λαῷ, μετ' οὗ ἀνείμιχθη, ὑπερισχύοντος κατὰ μικρὸν τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ τύπου τῆς φυσικῶς καὶ ἠθικῶς ἰσχυροτέρας καὶ ζωτικωτέρας φυλῆς. Ἄλλὰ τὸ κύριον δὲν εἶναι ἐνταῦθα ἡ ἐξήγησις τοῦ φαινομένου τῆς ἀναμίξεως φυλῶν μετ' ἄλλων ἢ ἀπορροφήσεως φυλῶν ὑπ' ἀλλήλων, ἀλλὰ τῆς ἀνθρωπολογικῆς κατατάξεως αὕτη δὲ, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐρρήθη, οὐδαμῶς δύναται ν' ἀποτελέσῃ βάσιν καὶ ἀφετηρίαν ἱστορίας, ἐνόσω εἶναι ἀπόρροια ἱστορικῶν ἐρευνῶν καὶ γνώσεων. Ὅμοιόν τι συμβαίνει καὶ περὶ τὴν γλωσσολογικὴν διαίρεσιν τῶν λαῶν. Πολλὰ παρατηρήσεις καὶ ἐρευνᾶν ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἡ γλωσσολογικὴ κατάταξις δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλῆς. Αἱ Σημιτικαὶ γλῶσσαι ἀποτελοῦσιν οἰκογένειαν γλωσσῶν λαλουμένην ὑπὸ λαῶν ἀνθρωπολογικῶς Καυκασίων καὶ πάντες οἱ ἱστορικῶς γνωστοὶ καὶ ἄξιοι λόγου Σημιτικοὶ λαοὶ (Ἑβραῖοι, Ἀσσύριοι Ἀραμαῖοι καὶ Ἀραβες) εἰσὶν ἀναμφισβητήτως Καυκασίας φυλῆς. Καὶ ὅμως σήμερον ἐκ τῶν Σημιτικῶν γλωσσῶν ἡ Ἀραβικὴ λαλεῖται ὑπὸ ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων μὴ ὑπα-

γομένων εἰς τὴν Καυκασίαν φυλὴν. Οἱ μαῦροι λ. χ. τοῦ Σουδάν λαλοῦσι τὴν Ἀραβικὴν, καὶ ὅμως εἶναι μαῦροι· οἱ Ἀθησούνιοι λαλοῦσι γλῶσσαν τὴν Σημιτικὴν, καὶ ὅμως δὲν φέρουσιν ἀνθρωπολογικὸν τύπον τῆς Καυκασίας φυλῆς, ἀλλὰ βλέπουσι μᾶλλον πρὸς τὴν Νιγηρικὴν. Ἐν Ἀμερικῇ δὲ ἑκατομμύρια μαύρων λαλοῦσιν Ἀγγλιστὶ (ἐν ταῖς Ἠνωμέναις Πολιτείαις) ἢ Ἰσπανιστὶ ἢ Πορτογαλλιστὶ (ἐν ταῖς Ἰσπανοπορτογαλλικαῖς χώραις τοῦ Μεξικοῦ καὶ τῆς Νοτίου Ἀμερικῆς), Τί λοιπὸν ἤθελεν ὑποθέσει ὁ φυσιοῖστος καὶ εἰς ποῖον συμπέρασμα ἤθελε φθάσει, εἰάν, ἔλλειπούσης πάσης ἱστορικῆς γνώσεως, περὶ τῆς ἐξ Ἀφρικῆς εἰς Ἀμερικὴν μεταβάσεως τῶν μαύρων, ἤθελε πειραθῆ νὰ λύσῃ δι' ὑποθέσεων τὸ ζήτημα τῆς ἐν τῷ αὐτῷ τότῳ συμβιώσεως καὶ συνυπάρξεως δύο λαῶν ἀνηκόντων εἰς φυλὰς οὕτω ἀντιθέτους καὶ ὅμως ὁμογλώσσων; Τὸ ἔθνος τὸ Εὐρωπαϊκὸν τὸ νῦν καλούμενον ὑφ' ἡμῶν *Γαλλικόν*, ὑπ' αὐτοῦ δὲ τούτου τοῦ ἔθνους Φραγκικόν (*Francais*), ἔχει ἀφθονον ἐν ταῖς φλεβῖν αὐτοῦ αἷμα Κελτικὸν ἢ Γαλατικόν, καὶ ὅμως τοῦτο γλῶσσαν μὲν ἔχει Λατινικὴν, συνείδησιν δ' ἱστορικὴν οὔτε Κελτικὴν. οὔτε Λατινικὴν, ἀλλὰ τὴν τοῦ ἱστορικῶς δημιουργηθέντος νέου λαοῦ τῶν *Francais*. Ἐν ταῖς Γερμανικαῖς χώραις, ταῖς ἐκεῖθεν τοῦ Ἄλβιος μέχρι Οὐδίστουλα ἐκτεινομέναις ὄκουν πρὸ αἰώνων Σλαβικὸν λαοί, καὶ ἀφθονον σήμερον βεβαίως ῥεεῖ αἷμα Σλαβικὸν ἐν ταῖς φλεβῖ τῶν οἰκούντων τὰς χώρας ἐκεῖνας. Καὶ ὅμως οὗτοι εἶναι Γερμανικώτατοι τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν, ἅτε συγχωνευθέντες μετὰ Γερμανῶν ἀποίκων καὶ ἱστορικῶς καὶ ἐθνικῶς ἀπορροφηθέντες ὑπὸ τούτων. Πόσα τοιαῦτα δὲν παρίστησιν ἡ ἐθνολογία τῆς σημερινῆς Εὐρώπης φαινόμενα, ἅτινα ἄνευ τῆς ἱστορίας διὰ παρατηρήσεων μονομερῶν εἴτε ἀνθρωπολογικῶν εἴτε γλωσσολογικῶν *προϊστορικῶς* καὶ ἐκτὸς τῆς ἱστορίας ἐρευνώμενα (ἵνα χρησιμεύσωσι δῆθεν ὡς *βάσις* τῆς ἱστορίας) ἤθελον ἀγάγει ἡμᾶς ἢ εἰς ἀπορίας ἀλύτους, ἢ εἰς ὑποθέσεις καὶ εἰκασίας πεπλανημένας. Ὁ Πέσχελ λέγει ὅτι, ὅπου ὑφίσταται ἀνάμιξις γλωσσῶν ἢ ἀσυμφωνία τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ τύπου πρὸς τὸν τῆς γλωσσολογικῆς οἰκογενείας, ἐκεῖ πρέπει νὰ ὑποτεθῇ ἀνάμιξις φυλῶν. Ἀλλὰ διὰ τῆς φυσικῆς ἀρχῆς τῆς ἀναμίξεως δὲν λύονται πάντα τὰ ζητήματα. Ἡ Τουρανικὴ γλῶσσα τῶν Ὀσμάνων Τούρκων ὡς καὶ ἡ Ἀρία Περσικὴ γλῶσσα τῶν Περσῶν ἔχουσιν ἀπειρίαν ὀριζῶν καὶ λέξεων Ἀραβικῶν, καὶ ὅμως ἐλαχίστη ἐγένετο ἀνάμιξις φυλετικὴ μετὰ τῶν Τούρκων καὶ Ἀράβων ἢ Περσῶν καὶ Ἀράβων. Καὶ προκειμένου μὲν περὶ τῆς Τουρκικῆς καὶ τῆς Περσικῆς γλώσσης δύναται νὰ εἴπῃ τις ὅτι καὶ ἄνευ τῆς ἱστορίας καὶ ἀπλῶς διὰ τῆς γλωσσολογικῆς μεθόδου, εὐκόλος εἶναι ἡ διευκρίνησις τῶν ἀμμιχθέντων φυλετικῶν στοιχείων· διότι τὰ ἐν τῇ Τουρκικῇ καὶ ἐν τῇ Περσικῇ Ἀραβικὰ στοιχεῖα, ὅσον πολλά κἄν ἦναι, δὲν ἀπτονται οὐδασμῶς τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν γλωσσῶν ἐκείνων, ὅστις μένει Τουρκικὸς ἢ Περσικὸς, παρεισάγουσι δ' ἀπλῶς πληθὺν λέξεων ξένων εἰς τὰ λεξικά χωρὶς νὰ ἐμβαλάλωσιν οὐσιωδῶς τὴν γραμματικὴν. Ἀλλ' ἄρα δι' ἀπλῆς ἀναμίξεως τῶν

φυλῶν ἐξηγεῖται τὸ γεγονός ὅτι ὀλόκληροι λαοὶ Ἀφρικανικοὶ μαῦροι δεξάμενοι τὸ Ἰσλὰμ ἐξηραβίσθησαν τὴν γλῶσσαν, καίτοι κατὰ τὰ ἄλλα ἔμειναν μαῦροι Ἀφρικανοί, ὅπως ὀλόκληροι λαοὶ Ἰβηρικὸι καὶ Γαλατικοὶ ἄνευ σπουδαίας ἀναμίξεως μετὰ λατινικῶν στοιχείων, ἐξελατινίσθησαν ἐν τε τῇ Ἰβηρικῇ χερσονήσῳ καὶ ἐν Γαλατίᾳ; Τὰ φαινόμενα ταῦτα ἐρμηνεύονται μόνον διὰ τῆς ἱστορίας. Καὶ ἐνόσω μὲν αὕτη φωτίζει τὰς ἐρεῦνας ἡμῶν περὶ τὴν διαίρεσιν καὶ κατάταξιν τῶν λαῶν, αἱ τοιαῦτα ἐρευνᾶν φέρουσιν εἰς συμπεράσματα ἀσφαλῆ, ἄλλως πᾶσα μονομερῆς ἐπὶ ἀνθρωπολογικῆς ἢ γλωσσολογικῆς βάσεως γενομένη διαίρεσις καὶ κατάταξις τῶν λαῶν εἰς οἰκογενείας ἔχει τι τὸ ἐπισηφές. Καὶ ἐκεῖ ἐνθα ἡ ἀνθρωπολογικῶς ἀποδεικνυομένη συγγένεια συμφωνεῖ πρὸς τὴν γλωσσολογικῶς μαρτυρουμένην, καὶ ἐνταῦθα ἔτι δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτος βεβαιότης ἂν ἡ ὑπ' ἀμφοτέρων τὰς ἐπόψεις τὴν τε ἀνθρωπολογικὴν καὶ τὴν γλωσσολογικὴν, μαρτυρουμένη συγγένεια εἶναι φυσικὴ ἢ εἶναι ἀποτέλεσμα ἱστορικῶν ἐνεργειῶν.

Ταῦτα λέγοντες βεβαίως δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποτιμήσωμεν τὴν ἐπιστημονικῶς σήμερον ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν γλωσσῶν ἐκαζομένην ἢ μαρτυρουμένην συγγένειαν τῶν λαῶν, ὀπόταν μάλιστα ἡ ἀνθρωπολογία ἐν ταῖς ἐρεῦναις ταύταις συμφωνῇ πρὸς τὴν γλωσσολογίαν. Ἡ γλῶσσα, ὡς εἶπομεν, εἶναι μέγα γνώρισμα τῆς ἐνότητος καὶ ποικιλίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ σπουδαία καθίσταται βᾶσις διαιρέσεως καὶ κατατάξεως τῶν λαῶν εἰς οἰκογενείας καὶ ὁμοφυλίας. Ἀλλ' ἐξ ἄλλου ἡ γλῶσσα εἶναι τι ὀργανικὸν καὶ ζωτικὸν καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἐπιδεκτικὴ μεγάλων καὶ σπουδαίων ἐξελίξεων καὶ μεταβολῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ δὲν δύναται νὰ μείνῃ πάντοτε διαρκῆς καὶ μόνιμον φυλετικὸν γνώρισμα τῆς φυλῆς. Ἐν τούτοις ὅσον πλέον προχωροῦμεν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ βίου καὶ ἀνατρέχομεν εἰς τὴν προϊστορικὴν πρόοδον, τοσοῦτον ἡ γλῶσσα ἢ κειμένη ἔτι ἐκτὸς τῶν μεγάλων ἱστορικῶν ἐξελίξεων εἶναι πιστότερον γνώρισμα τῆς καταγωγῆς τῶν λαῶν, ὀπόταν μάλιστα, καθὰ εἴρηται, συμφωνῇ πρὸς τὸ ἀνθρωπολογικὸν γνώρισμα τῆς φυλῆς. Τοῦτο μόνον πρέπει νὰ μὴ λησμονηθῇ ὅτι ἡ σπουδαιότης καὶ ἡ ἀξία τῆς κατὰ γλῶσσας διαιρέσεως καὶ κατατάξεως τῶν λαῶν δὲν εἶναι ἐν πᾶσιν ἀπόλυτος, ἀλλ' ἐν πολλοῖς μᾶλλον ἢ ἦττον σχετικὴ. Ταῦτα προοιμιασάμενοι δυνάμεθα ἤδη νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν κατὰ διαφόρους γλωσσικὰς οἰκογενείας διαίρεσιν καὶ κατάταξιν τῶν λαῶν τῶν ἱστορικῶν.

Καυκάσιοι καὶ Μογγολικοὶ λαοί. Αἱ μεγάλα οἰκογένεια τῶν ἱστορικῶν λαῶν. — Ὑπὸ γλωσσολογικὴν ἔποψιν τὸ ζήτημα τῆς ἐνότητος καὶ τῆς διαιρέσεως καὶ ποικιλίας τῶν ἱστορικῶν λαῶν περιορίζεται, καθὰ εἶπομεν, εἰς τοὺς λαοὺς τῶν δύο μεγάλων ἀνθρωπολογικῶν οἰκογενειῶν, τῆς Καυκασίας καὶ τῆς Μογγολικῆς, κυρίως δὲ εἰς μόνους τοὺς λαοὺς τῆς Καυκασίας ἀνθρωπολογικῆς φυλῆς. Διότι ἐκ τῶν τοῦ Μογγολικοῦ τύπου λαῶν μόνοι οἱ Σῖναι ἔχουσι σπουδαιότητά τινα ἐν τῇ καθολικῇ ἱστορίᾳ· ἀλλ' ὁ λαὸς οὗτος ὑπὸ γλωσσικὴν ἀκριβῶς ἔποψιν εἰς

οὐδεμίαν ὑπάγεται καθολικώτεραν οἰκογένειαν λαῶν διὰ γλωσσικῆς συγγενείας πρὸς ἀλλήλους ἠνωμένων. Ἡ Σινική γλῶσσα, καθὰ ἐρρήθη, μετὰ τινων Ἰνδοσινικῶν γλωσσῶν καὶ τῆς Θιβητικῆς ἀποτελεῖ ἰδίαν γλωσσικὴν οἰκογένειαν δι' οὐδεμιᾶς συγγενείας συνδεομένην πρὸς ἄλλας γλώσσας οὐδ' αὐτῆς τῆς Μογγολικῆς ἀνθρωπολογικῆς οἰκογενείας. Καὶ ὅ,τι μὲν ἀφορᾷ εἰς τοὺς λοιποὺς Μογγολικοὺς λαοὺς ἀρχαίους τε (Οὐννους, Αὐάρους κτλ.) καὶ νεωτέρους (τοὺς νῦν Μογγόλους, Τατάρους, Μαντσοῦ κτλ.) τὰ κατὰ τὴν πρὸς ἀλλήλους γλωσσολογικὴν συγγένειαν αὐτῶν δὲν ἔχουσι σπουδαίαν σημασίαν διὰ τὴν προϊστορικὴν περίοδον τῆς παγκοσμίου ἱστορίας· διότι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἱστορίᾳ δὲν ἔχουσιν οὗτοι μέρος. Ἐν δὲ τῇ μεσαιωνικῇ καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἱστορίᾳ, ὅποτε ἐμφανίζονται ἐπὶ τῆς σκηνῆς, δρῶσι μὲν ἀμέσως ἀλλ' οὐχὶ διαρκῶς καὶ ὥσπερ στοιχεῖον ἱστορικῆς ἀναπτύξεως, ἐπὶ τὴν ὅλην πορείαν τοῦ βίου τοῦ ἱστορικοῦ. Ἄλλως τε περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν λαῶν τούτων, ἐν παρόδῳ μνημονευομένων ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐν παρόδῳ γενήσεται μόνος λόγος. Ὅ,τι δ' ἀφορᾷ καὶ τοὺς Τουρκικοὺς λαοὺς, ἀρχαίους τε καὶ νεωτέρους, τοὺς ἔχοντας σπουδαίαν σημασίαν ἐν τε τῇ ἀρχαίᾳ καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἱστορίᾳ, καὶ οὗς ὑπὸ ἔποψιν ἀνθρωπολογικὴν κατατάσσουσί τινες εἰς τὴν Μογγολικὴν φυλὴν, ἐνῶ ἀληθῶς μείζονα ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην φαίνονται ἔχοντες συνάφειαν πρὸς τὴν Καυκασίαν, περὶ τούτων ποιησόμεθα λόγον ἐν τοῖς περὶ τῶν Καυκασίων λαῶν. Οὕτω λοιπὸν περιορίζομεν ἐνταῦθα τὰ περὶ γλωσσολογικῆς ἐνότητος, διαίρεσεως καὶ κατατάξεως τῶν ἱστορικῶν λαῶν εἰς μόνην τὴν Καυκασίαν φυλὴν.

Ἡ Καυκασία φυλὴ καὶ αἱ διαιρέσεις αὐτῆς ὑπὸ ἔποψιν γλωσσολογικῆν.— Ὑπὸ γλωσσολογικὴν ἔποψιν ἡ Καυκασία φυλὴ διαιρεῖται εἰς τέσσαρας μεγάλας οἰκογενείας, α') τὴν Ἀρίαν ἢ Ἰνδογερμανικὴν ἢ Ἰνδοκελτικὴν ἢ Ἰαφεθικὴν (καὶ Ἰαπετικὴν καλουμένην, β') τὴν Σημιτικὴν, γ') τὴν Αἰθιοπικὴν ἢ Χαμιτικὴν καὶ δ') τὴν Τουρανικὴν ἢ Τουρκικὴν. Περὶ ἐκάστης τῶν τεσσάρων τούτων φυλῶν, δι' ὧν ἐδημιουργήθη ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν λεπτομερέστερον καὶ ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ.

3. Ἀριοὶ (ἢ Ἰνδογερμανικοὶ ἢ Ἰνδοκελτικοὶ ἢ Ἰαφεθικοὶ) λαοί.

Περὶ τῶν Ἀρίων λαῶν.— Ἀρία (1) ἢ Ἰνδογερμανικὴ ἢ Ἰνδοκελι-

(1) Περὶ τῆς σημασίας τοῦ Ἀριοὶ γενήσεται λόγος περαιτέρω. Ἐνταῦθα σημειοῦμεν ἀπλῶς ὅτι ὁ ὄρος οὗτος ἐλήφθη ἐκ τοῦ ὀνόματος τῶν Ἀρίων (Arya) τῆς Ἰνδικῆς καὶ τῶν Ἀριανῶν ἢ Ἐρανίων ἢ Ἰρανίων τοῦ Ἀριανοῦ ἢ Ἰρανικοῦ ὄροπεδίου καὶ ἐδόθη ὑπὸ

κῆ(1)(2) ἢ Ἰαφεθικὴ καὶ Ἰαπετικὴ (2) ἐκλήθη γλωσσολογικῶς μεγάλη τις οἰκογένεια λαῶν ὑπαγομένων ἀπάντων εἰς τὴν Καυκασίαν ἀνθρωπολογικὴν διαίρεσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, οἵτινες ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων κατόκησαν τὸ πλεῖστον τῆς Εὐρώπης (δόθοεν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους μετενάστευσαν καὶ εἰς τὴν Ἀμερικὴν). Ἐν Εὐρώπῃ εἰς τὴν Ἀρίαν οἰκογένειαν ὑπάγονται, πλὴν τῶν λαῶν τῶν οἰκούντων τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὴν Ἰταλικὴν χερσόνησον, οἱ τὰς δυτικὰς

τῶν γλωσσολόγων καὶ ἐθνολόγων εἰς πάντας τοὺς λαοὺς τοὺς ὑπαγομένους εἰς τὴν μεγάλην γλωσσικὴν οἰκογένειαν, περὶ ἧς ἐνταῦθα ὁ λόγος. Σημειωτέον δὲ ὅτι σήμερον ὀλίγοι τῶν γλωσσολόγων χροῦνται τῷ ὀνόματι τούτῳ πρὸς δῆλωσην τῆς ὅλης οἰκογενείας προτιμώντες ἀντὶ τούτου τοὺς ὄρους Ἰνδογερμανοὶ (καὶ Ἰνδοευρωπαῖοι) καὶ Ἰνδοκελταί, τὴν χρῆσιν δὲ τοῦ Ἀριος περιορίζοντες μόνον εἰς τοὺς Ἀρίους τῆς Ἰνδικῆς καὶ τῆς Ἀριανῆς, τοὺς ἄλλους ἀνατολικούς καλουμένους Ἀρίους. Ἄλλ' ἡμεῖς ἐνταῦθα χρώμεθα τῷ ὀνόματι ἐν τῇ εὐρυτάτῃ αὐτοῦ ἐννοίᾳ ἀκολουθοῦντες τῷ Max Müller καὶ διότι τοιαύτη παρὰ τοῖς ἡμετέροις λογίοις ἐπεκράτησε χρῆσις.

(1) Τὸ Ἰνδοκελτικὸς καθιερώθη ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἰδίως ὑπὸ τοῦ Σπίγγελ χάριν μείζονος ἀκριβείας, διότι οἱ Κέλται, οὐχὶ οἱ Γερμανοὶ εἰσὶν οἱ τὸν ἔσχατον δυτικὸν κλάδον τῆς Ἀρίας οἰκογενείας ἀποτελοῦντες (ἀλλὰ νῦν τῶν Γερμανῶν, Ἀγγλοσαξόνων δηλονότι ἐκπαθέντων μέχρι τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου, ὁ πρῶτος ὄρος εἶναι ἀκριβέστερος).

(2) Ὁ ὄρος Ἰνδογερμανικός (δηλὼν τὰς Ἀρίας οἰκογενείας) θεωρεῖται συνήθως ὡς καθιερωθεὶς ὑπὸ προκεχωρηκυίας μοίρας τῆς Ἀρίας οἰκογενείας, ὁ πρῶτος ὄρος εἶναι ἀκριβέστερος). τὸ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος τούτου ἀκμάσαντος περιφήμου γλωσσολόγου Φρειδερίκου Σλέγγελ. Ἄλλ' ὁ γλωσσολόγος Γουσταῦος Μάιερ πρὸ μικροῦ ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ «Ἀπὸ τίνος ἔλαβεν ἀρχὴν ὁ ὄρος Ἰνδογερμανός; (Von wem stammt die Bezeichnung Indogermanen?» ἴδ. Indogermanischen Forschungen von Kt Brugmann und W. Streilberg. Zweir. B. 1893 σελ. 127—130), ἠλεγξεν ὡς ἡμαρτημέτην τὴν γνώμην ταύτην παρατηρῶν ὅτι πρὸ τοῦ Φρ. Σλέγγελ ὁ ὄρος ἦτο γνωστός εἰς τὸν περίφημον Ἀσιανολόγον Ἐρρίκον Κλάπρωθ. Ἄλλ' οὕτε ὁ Κλάπρωθ, κατὰ τὰς ἐρεῦνας καὶ εἰκασίας τοῦ Μάιερ, ἐστὶν ὁ πρῶτος χρησάμενος τῷ ὄρῳ προῆλθε δ' ἡ τούτου χρῆσις καὶ καθιέρωσις, ὡς φαίνεται, χάριν συντομίας, ἐκ τοῦ ἀρχαιότερου ὄρου «Ἰνδο-λατινο-περσο-γερμανικός», οὗ ἐποιεῖτο χρῆσιν ὁ Σλέγγελ τῷ 1829, ἡ τοῦ ἔτι ἀρχαιότερου «Ἰνδο-μηδο-σλαυο-γερμανικός», οὗ ἐποιεῖτο χρῆσιν ὁ Κλάπρωθ τῷ 1810. Ἄλλ' ἕτερος περίφημος γλωσσολόγος τῶν χρόνων τούτων, ὁ Φραγκίσκος Βόππ καὶ κατὰ τοὺς τότε χρόνους (1815) καὶ ἔτι βραδύτερον (1833), ἀφοῦ ἦδη καθιερώθη ἡ χρῆσις τοῦ Ἰνδογερμανός, ἐχρησάτο τῷ ὄρῳ Σανσκριτικός («Ἡ Σανσκριτικὴ οἰκογένεια γλωσσῶν» ἢ «ἡ Σανσκριτικὴ καὶ αἱ συγγενεῖς γλώσσαι»). Συγχρόνως δὲ περίπου τῷ Ἰνδογερμανικός καθιερώθη καὶ τὸ «Ἰνδοτευτονικός (Indisch-Teutsch)», παρὰ τῷ Φρ. Σλέγγελ δὲ κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους γίνεται λόγος καὶ περὶ τῆς μεγάλης Ἀρίας τῶν λαῶν οἰκογενείας (ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ σημασίᾳ τοῦ Ἀριος).

(2) Ἰαφεθικός ἐκλήθη ὁ Ἰνδογερμανός ὑπὸ τῶν ἐθνολόγων, διότι ἀποδεικνύεται ὅτι πολλοὶ τῶν ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ μνημονευομένων Ἰαφεθικῶν εἰσὶν Ἰνδογερμανοί, κατ' ἀναλογίαν τοῦ ἐκ τῆς Ἱ. Γραφῆς (ἐκ τοῦ Σίμ) ληφθέντος καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀίχρον καθιερωθέντος ὄρου Σημιτικός (ἴδ. κατωτέρω). Ἐνεκα τῆς φαινομένης ἢ πραγματικῆς συναφείας τοῦ Ἰαφεθ πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ Ἰαπετοῦ (πατρός τοῦ Προμηθέως) τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας καθιερώθη παρὰ τὸ Ἰαφεθικός καὶ τὸ Ἰαπετικός (ἴδ. κατωτέρω).

χώρας τῆς Γαλατίας, Βρετανίας, Ἰρλανδίας, ἐν μέρει δὲ καὶ τῆς Ἰβηρίας ἐν τῇ ἀρχαιότητι οἰκοῦντες Κελτικοὶ καλούμενοι λαοί, ἔτι δὲ πάντες οἱ Γερμανικοὶ, οἱ οἰκοῦντες τὴν Γερμανίαν καὶ μέγα μέρος τῆς Σκανδιναυικῆς χερσονήσου, καὶ οἱ λαοὶ οἱ Σλανικοὶ οἱ οἰκοῦντες ἀνατολικώτερον τῆς Γερμανίας καὶ τῶν Σκανδιναυικῶν χωρῶν, μεταξὺ δηλονότι τῆς Βαλτικῆς θαλάσσης, τοῦ Εὐξείνου Πόντου, τοῦ Βόλγα καὶ τοῦ Καυκάσου, καὶ περιλαμβανόμενοι τὸ πλεῖστον ἐν τοῖς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων *Σκύθαις*, ἦτοι Σκυθικοῖς καλουμένοις λαοῖς. Μεταξὺ τῶν λαῶν τούτων καὶ τῶν Γερμανικῶν μεσεύουσι λαοὶ τινες συγγενεῦντες ἀμφοτέροις, ἀλλὰ στενώτερον κατὰ τὴν γλῶσσαν συνδεόμενοι πρὸς τοὺς Σλαύους οἱ Λεττοσλαῦοι (οἱ Λιτανοὶ καὶ οἱ ἰδίως Λέται). Ἐν Ἀσίᾳ δὲ εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν ἀνήκον οἱ ἐκ τῶν λαῶν τῆς Ἰνδικῆς εἰς τὴν Καυκασίαν φυλὴν ὑπαγόμενοι Ἄριοι Ἰνδοί, οἱ βορειοδυτικῶς τῆς Ἰνδικῆς τὴν Ἀριανὴν ἢ τὸ Ἰρανικὸν καλούμενον ὄροπέδιον (καὶ ἀπλούστερον Ἀριανὴν ἢ Ἰράν) οἰκοῦντες Ἄριοι λαοὶ οἱ καλούμενοι συνήθως Ἰρανικοὶ ἢ καταχρηστικῶς Μηδοπερσικοὶ, ὧν ὀνομαστότεροι εἶναι ἐν μὲν τῇ ἀνατολικῇ Ἀριανῇ οἱ Βακτριανοὶ (ἐν τῷ σημερινῷ Βάλχ καὶ ἐν ταῖς περὶ αὐτὸ Ἀφγανικαῖς χώραις), ἐν δὲ τῇ δυτικῇ οἱ Πέρσαι καὶ οἱ βραδύτερον ἀπὸ Τουρανίων διὰ συγχωνεύσεως Ἄριοι γενόμενοι Μῆδοι. Τὸ πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἰρανικοῦ ὄροπέδιου ἐκτεινόμενον μέγα Ἀρμενικὸν ὄροπέδιον κατὰ κήθη κατὰ μέγα μέρος ἐξ ἀρχαιοτάτων ἤδη χρόνων ὑπὸ τοῦ Ἀρίου λαοῦ τῶν Ἀρμενίων. Ἄριοι ἐπίσης κατέκρησαν τὸ πλεῖστον τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων. Οὕτω ἐν Ἀσίᾳ ὁ Γάγγης, τὰ Ἰμαλάια, ὁ Ἰνδικὸς Καύκασος, ὁ Ὠξος, ὁ Καύκασος καὶ ὁ Εὐξείνιος Πόντος ἦσαν τὰ πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς βορρᾶν ὄρια τῆς ὑπὸ τῶν Ἀρίων οἰκουμένης γῆς, ἐνῶ τοιαῦτα ὄρια πρὸς νότον καὶ πρὸς δυσμὰς ἀποτελοῦσιν ὁ Ἰνδικὸς Ὠκεανός, ὁ Περσικὸς κόλπος, ὁ Τίγρις, τὰ μεταξὺ τοῦ Ἀρμενικοῦ ὄροπέδιου καὶ τῆς Μεσοποταμίας ὄρη καὶ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Ἐν Εὐρώπῃ μόναι χώραι μὴ ἐκπαλαι καθαρῶς ὑπὸ λαῶν Ἀρίων οἰκούμεναι ἦσαν, πλὴν τῆς σημερινῆς Ῥωσσίας, ἢ Ἰβηρία καὶ ἡ Σκανδιναυικὴ χερσόνησος. Ἐν ταῖς χώραις ταύταις ὄκουν πλὴν τῶν Ἀρίων καὶ λαοὶ μὴ Ἀρίας καταγωγῆς.

Περὶ τῆς καθολικῆς συγγενείας τῶν λαῶν τούτων πρὸς ἀλλήλους οὐδεμία παρ' οὐδενὶ τῶν λαῶν τούτων παράδοσις ἱστορικὴ, οὐδεὶς σπουδαῖος ὑπαιγιμὸς ἐν ταῖς μυθικαῖς τοῦλάχιστον παραδόσει διεσώθη· ὀλίγαι δὲ παραδόσεις μυθικαὶ ὑπαινίσσονται συγγενικὰς σχέσεις τινῶν ἐκ τῶν λαῶν τούτων πρὸς τοὺς ἐγγυς αὐτῶν οἰκοῦντας (1). Οὐδὲν μνημεῖον ἱστορικὸν ἢ φιλολογικὸν οὐδενὸς Ἀρίου

(1) Τοιοῦτοι οἱ ὑπαιγιμοὶ περὶ τῆς συγγενείας τῶν ἀρχαίων Πελασγῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος πρὸς τοὺς Πελασγοὺς τῆς Ἰταλίας, τῶν Φρυγῶν πρὸς τοὺς Ἀρμενίους, τῶν Βακτριῶν πρὸς τοὺς λοιποὺς λαοὺς τοῦ Ἰρανικοῦ ὄροπέδιου.

λαοῦ οὐδ' ἐλάχιστον παρέχει ἡμῖν ὑπαιγιμὸν περὶ τῆς οἰκογενείας τῶν Ἀρίων λαῶν. Τοῦναντίον δὲ ἡ Μωσαϊκὴ βίβλος τῆς Γενέσεως, ἡ περιέχουσα τὴν ἀρχαιοτάτην ἐθνολογίαν τῶν λαῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ διαιροῦσα τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς τρεῖς μεγάλας οἰκογενείας λαῶν κατὰ τὰ ὀνόματα τῶν τριῶν υἱῶν τοῦ Νῶε, Σὴμ, Χάμ καὶ Ἰάφεθ, ἐν τῇ οἰκογενείᾳ τοῦ Ἰάφεθ περιλαμβάνει διαφόρους λαοὺς, ὧν ἐν τοῖς ὀνόμασιν οἱ ἀρχαιότεροι ἐρμηνευταί τῆς βίβλου ταύτης ἐζήτησαν νὰ εὕρωσι μετὰ μείζονος ἢ ἥττονος πιθανότητος ὀνόματα ἐθνῶν ἱστορικῶν περιλαμβανομένων τῶν πλείστων ἐν τῇ νῦν γλωσσολογικῶς καθωρισμένη οἰκογενείᾳ τῶν Ἀρίων λαῶν. Οἱ νεώτεροι ἐρμηνευταί, ὀρμώμενοι ἀπὸ τῆς ὑποθέσεως ὅτι Ἰαφεθιτικοὶ λαοὶ ἐν τῇ Γραφῇ νοοῦνται οἱ σήμερον, κατὰ τὰ πορίσματα τῶν γλωσσολογικῶν ἐρευνῶν, ἀποτελοῦντες τὴν μεγάλην οἰκογένειαν τῶν Ἰνδοκελικῶν λαῶν, διὰ πολλῶν συνδυασμῶν τῶν ἐθνολογικῶν ὀνομάτων τῶν ἐκ τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος (Ἑλληνορωμαϊκῆς ἱστορίας καὶ φιλολογίας) γνωστῶν πρὸς τὰ ἐθνολογικὰ ὀνόματα τῆς Γραφῆς ἐζήτησαν ἐν τοῖς Ἰαφεθιτικοῖς λαοῖς ν' ἀνεύρωσι τοὺς Ἀρίους λαοὺς, οὓς διὰ τοῦτο ἐκάλεσαν καὶ Ἰαφεθιτικούς. Καὶ αὐτοὺς δὲ τοὺς ἐν τῇ Μωσαϊκῇ ἐθνολογίᾳ ἀναφερομένους βαθμοὺς τῆς πρὸς ἀλλήλους συγγενείας τῶν διαφόρων Ἰαφεθιτικῶν λαῶν παραβάλλοντες πρὸς τοὺς διαφόρους ἀπὸ συγκρίσεως τῶν γλωσσῶν μαρτυρουμένους βαθμοὺς τῆς συγγενείας τῶν Ἀρίων λαῶν ἐζήτησαν ἐν πᾶσι νὰ ἐμπεδώσωσι τὴν περὶ ταυτότητος τῶν Ἰαφεθιτικῶν λαῶν πρὸς τοὺς Ἀρίους θεωρίαν. Ἄλλ' αἱ εἰκασίαι αὗται καὶ τὰ γενικὰ συμπεράσματα τῶν τοιούτων ἐρευνῶν, ὅσον κἂν φαίνονται πιθανά, στεροῦνται τοῦ κύρους τῆς ἀκριβείας τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ δὲν δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀσφαλῆς βάσεις ἐθνογραφίας ἱστορικῆς. Ὅτι ὁ Ἰάφεθ ἐν τῇ Γραφῇ δηλοῖ καὶ ἐκπροσωπεῖ λαοὺς Εὐρωπαϊκοὺς, τοῦτο ὑπὸ καθόλου ἔποψιν φαίνεται ἀληθές. Ἄλλ' ἐξ ἄλλου πολλαὶ παρατηρήσεις πείθουσιν ὅτι καὶ τὰ Ἰαφεθιτικὰ ἐθνογραφικὰ ὀνόματα ὡς καὶ τὰ Σημιτικὰ καὶ τὰ Χαμιτικὰ δὲν εἶναι πάντα ἐθνογραφικά, ἀλλὰ ἐν μέρει καὶ γεωγραφικὰ μεταποιούμενα εἰς ὀνόματα γεναρχῶν. Πρὸς τούτοις καὶ ἐνθα τὰ ὀνόματα σαφέστερον παρέχουσι γνώρισμα τῆς ἐθνογραφικῆς αὐτῶν ἀρχῆς καὶ σημασίας, καὶ ἐνταῦθα ἡ ἐθνολογικὴ τῶν λαῶν διαίρεσις καὶ κατάταξις, ὡς ἐκτίθεται ἐν τῇ ἐθνολογίᾳ τῆς Γενέσεως, δὲν εἶναι πάντοτε σύμφωνος πρὸς τὴν γλωσσολογικὴν διαίρεσιν καὶ κατάταξιν· καὶ ταῦτα προκειμένου περὶ λαῶν, ὧν ἡ ἐθνικὴ καταγωγὴ καὶ ἡ γλῶσσα ὑποτίθεται πιθανώτατα ὅτι ἦσαν πολλῶν γνωστότερα τῷ συγγραφεῖ τῆς ἐν τῇ Ἰερῇ Γραφῇ ἐθνολογίας ἢ τῶν λαῶν τῶν Ἰαφεθιτικῶν. Ἀλλὰ παρ' ὅλον τὸ κατὰ μέρος ἐπισημῶδες τῶν ἐκ τῆς ἐθνολογίας τῆς Ἰερᾶς Γραφῆς καὶ ἐκ τῆς συγκρίσεως αὐτῆς πρὸς τὰς γλωσσολογικὰς ἐρεῦνας προερχομένων εἰκασιῶν καὶ συμπερασμάτων, ἐν τοῖς καθόλου αἱ τοιαῦται ἐρευνᾶν καὶ θεωρεῖν δὲν στεροῦνται σπουδαιότητός τινος καὶ ἀξίας. Διὰ τοῦτο δὲ οὐχὶ πάντῃ ἀλυσιτελής, προκειμένου μάλιστα περὶ

τῆς Ἀσιατικῆς ἱστορίας ἢ ἐκθεσις τῶν εἰρημένων εἰκασιῶν καὶ συμπερασμάτων Ἀλλὰ τῆς τοιαύτης ἐκθέσεως κάλλιον εἶναι νὰ προταχθῶσι τὰ ἐκ τῆς γλωσσολογίας ἐξαγόμενα ἐθνολογικὰ πορίσματα.

Ἡ γλωσσολογία ἢ συγκριτικὴ, ἢ διὰ συγκρίσεως τῶν γλωσσῶν καὶ τῶν φιλολογιῶν τῶν λαῶν εἰσηγησαμένη κατὰ τοὺς νεωτάτους χρόνους τὴν εἰς οἰκογενείας διαίρεσιν καὶ κατὰτάξιν τῶν λαῶν, εἶναι ἐπιστήμη νεωτάτη λαβοῦσα ἐπίδοσιν ἀπὸ τοῦ προπαρελθόντος αἰῶνος, ὅποτε αἱ γλῶσσαι αἱ Ἀσιατικαὶ κατέστησαν ὑποκείμενον σπουδαίας φιλολογικῆς μελέτης ἐκ μέρους τῶν Εὐρωπαϊῶν λογίων. Ἐκτίησατο δ' ἡ τοιαύτη γλωσσολογία σπουδαιότητα μεγάλην ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ἱστορικῆς ἐθνολογίας ἰδίως ἀπ' οὗ χρόνου ἤρξατο ἢ ὑπὸ τῶν Εὐρωπαϊῶν σπουδῆ καὶ μελέτῃ τῆς Σανσκριτικῆς λεγομένης Ἰνδικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας.

Ἡ σπουδὴ τῆς Σανσκριτικῆς ὡς καὶ ἡ τῆς ἀρχαίας φιλολογικῆς καὶ θεολογικῆς γλώσσης τῶν ἐν τῇ Ἰνδικῇ διατηρουμένων ἔτι θιασωτῶν τῆς θρησκείας τῶν ἀρχαίων Περσῶν, τῆς γλώσσης τῆς καλουμένης Βακτρικῆς ἢ Ζενδικῆς, μέγα ἐξήγειρεν ἐν τῷ φιλολογικῷ κόσμῳ διαφέρον διὰ τὴν μαρτυρουμένην καταπληκτικὴν συγγένειαν τῶν Ἀσιατικῶν τούτων γλωσσῶν πρὸς τὰς πλείστας Εὐρωπαϊκὰς γλώσσας καὶ ἰδίως πρὸς τὰς δύο ἀρχαιοτάτας, τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὴν Λατινικὴν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολλοὺς νὰ νομίσωσιν ὅτι ἐν ταῖς μνημονευθείσαις δύο συγγενεστάταις πρὸς ἀλλήλας Ἀσιατικαῖς γλώσσαις τῇ Βακτρικῇ καὶ τῇ Σανσκριτικῇ, καὶ ἰδίως ἐν τῇ Σανσκριτικῇ, εὐρέθη ἢ κατὰ τὰς θρησκευτικὰς καὶ φιλοσοφικὰς πεποιθήσεις ὑποτιθεμένη πρώτη γλῶσσα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἢ μήτηρ πασῶν τῶν γλωσσῶν. Ἡ φαινομένη μεγάλη ἀρχαιότης τῆς Σανσκριτικῆς γλώσσης, ἢ γεωγραφικὴ θέσις, ἐν ἣ ἀνεπτύχθη καὶ ἤκμασεν αὕτη, ἢ ἐπὶ θρησκευτικῶν δηλονότι, ἐν μέρει δὲ καὶ ἱστορικῶν παραδόσεων ἔρειδομένη καὶ ὑπὸ ἐπιστημονικῶν γεωγραφικῶν θεωριῶν ἔτι μᾶλλον ἐμπεδωμένη γνώμη, ὅτι ἢ περὶ τὰ Ἰμαλαία χώρα ἔδει νὰ θεωρηθῇ ὡς πρώτη κοιτὶς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἐπεκύρουν καὶ ἐπερρώννουν ἐν ταῖς πεποιθήσεσι τῶν ἐρευνητῶν τὴν ἐκ τῆς συγκρίσεως τῆς Σανσκριτικῆς πρὸς τὰς Εὐρωπαϊκὰς γλώσσας ἐξαγωμένην εἰκασίαν. Καὶ νῦν ἡ παλαιότερα θρησκευτικὴ καὶ φιλολογικὴ θεωρία ἢ ἐπικρατοῦσα ἐν τῷ Χριστιανικῷ κόσμῳ κατὰ τοὺς προηγουμένους αἰῶνας, καθ' ἣν ἅπασαι αἱ γλῶσσαι τοῦ κόσμου κατήγοντο δῆθεν ἐκ τῆς Ἑβραϊκῆς, ὑπεχώρησεν εἰς νέας θεωρίας περὶ τῆς εὐρέσεως τῆς πρωτογόνου γλώσσης ἐν τῇ Ἰνδικῇ. Αἱ τοιαῦται πλάναι ταχέως διελύθησαν, διότι μετ' ὀλίγον διὰ τῆς προϊούσης ἀναπτύξεως τῶν περὶ τὰς ἀνακαλυφθείσας γλώσσας καὶ τὰς τούτων πρὸς τὰς ἄλλας γλώσσας σχέσεις μελετῶν ἀπεδείχθη ὅτι ἢ τε Σανσκριτικὴ καὶ ἡ ἀρχαία Βακτρικὴ ἦσαν συγγενεῖς πρὸς ὠρισμένας οἰκογενείας γλωσσῶν, Ἀσιατικῶν καὶ Εὐρωπαϊκῶν, μεθ' ὧν ἀπετέλουν μεγάλην οἰκογενεῖαν γλωσσῶν, οὐχὶ δὲ πρὸς ἀπάσας τὰς γλώσσας τοῦ κόσμου καὶ ὅτι τῶν συγγενῶν γλωσσῶν μᾶλλον ἀδελφῆ

πρεσβυτάτη, οὐχὶ δὲ μήτηρ, ἔδει νὰ θεωρηθῇ ἡ Σανσκριτικὴ. Οὕτω δὲ βαθμηδὸν ἐγνώσθησαν καὶ διηκρινήθησαν ἐπιστημονικώτερον τὰ κατὰ τὴν μεγάλην οἰγενεῖαν τῶν Ἰνδογερμανικῶν ἢ Ἀρίων γλωσσῶν καὶ τῶν ταύτας λαλούντων λαῶν. Ἡ τοιαύτη διαλεύκανσις τοῦ ζητήματος, καθόλου δὲ ἢ ἐπιστημονικὴ ἀπόδειξις τῆς πρὸς ἀλλήλας συναφείας τῶν εἰρημένων γλωσσῶν, ὑπῆρξεν ἔργον ἰδίως τοῦ κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἀκμάσantos περιφῆμου γλωσσολόγου Φρειδερίκου Σλέγελ, οὗ ἐμνημονεύσαμεν ἤδη ἀνωτέρω. Ὁ δὲ μικρὸν μετὰ τοῦτον καὶ ἐν μέρει συγχρόνως μετ' αὐτοῦ ἀκμάσας Γερμανὸς γλωσσολόγος Φραγκίσκος Βόππ (Bopp) ὁ γενόμενος ἰδρυτὴς τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας, διὰ πολλῶν καὶ σπουδαίων μελετῶν περὶ τε τὴν Σανσκριτικὴν καὶ περὶ τὰς συγγενεῖς αὐτῇ γλώσσας διηκρίβωσε τὰ κατὰ τὴν ὑπαρξιν τῆς μεγάλης οἰκογενείας Ἰνδογερμανικῶν γλωσσῶν λαλουμένων ἀπὸ τῶν Ἰμαλαίων μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ. Ἄπαξ δὲ ἀποδειχθείσης τῆς ἀληθείας ταύτης, πολλοὶ ἤρξαντο νὰ γίνωνται ὑποθέσεις περὶ τῆς καταγωγῆς, τῆς πρώτης καταστάσεως, τῆς πρώτης ἠνωμένης οἰκογενείας τῶν «Ἀρίων» λαῶν. Ἡ γλωσσικὴ συγγένεια ἐθεωρήθη ὡς ἀψευδὲς τεκμήριον τῆς φυλετικῆς συγγενείας τῶν λαῶν, ἢ δὲ περὶ φυλετικῆς συγγενείας τῶν Ἀρίων ὑπόθεσις ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ἄλλας περαιτέρω ὑποθέσεις περὶ τῆς ἀρχαιοτάτης τῶν λαῶν τούτων ἱστορίας. Ἡ σύγκρισις ἐκτεινομένη κατὰ μικρὸν ἐκ τοῦ χώρου τῶν γλωσσῶν εἰς τὸν τῆς φιλολογίας καὶ τὸν τοῦ εὐρύτερου πνευματικοῦ βίου, τῆς θρησκείας καὶ τῶν μετὰ ταύτης συνδεομένων μυθικῶν παραδόσεων, ἐδημιούργησαν ὀλόκληρον σύστημα ἱστορίας ὑποθετικῆς *προϊστορικῆς*, καθ' ἣν δῆθεν οἱ λαοὶ οἱ Ἄριοι βιοῦντες τὸ πρῶτον ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις κατὰ τὰς ὑπὸ τῆς ἡμέρας ἢ τῶν Ἰμαλαίων ἢ τοῦ Ἰνδικοῦ Καυκάσου, ἐν τῇ Ἰνδικῇ ἢ ἐν τῇ κεντρικῇ Ἀσίᾳ, ἐν τοῖς τόποις, ἐξ ὧν, κατὰ τὰς παραδόσεις τῆς Ἰερᾶς Γραφῆς πηγάζουσιν οἱ μεγάλοι ποταμοὶ Γιχόν καὶ Φεισῶν, ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Βακτρικῇ, Σογδιανῇ καὶ ταῖς ὁμορούσαις ταύτῃ χώραις τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, ἀφοῦ ἀνέπτυξάν τινα ἐνταῦθα πολιτισμόν, ἴσως δὲ καὶ ἠνωμένον πολιτικὸν βίον, ἐχωρίσθησαν ἀπ' ἀλλήλων ἐξ αἰτίων φυσικῶν ἢ ἱστορικῶν καὶ διηρέθησαν πρωϊμώτατα εἰς ἀνατολικούς καὶ δυτικούς Ἄριους. Καὶ οἱ μὲν ἀνατολικοὶ ἔμειναν ἐν τῇ Ἰνδικῇ καὶ ἐν τῇ κεντρικῇ Ἀσίᾳ. Οἱ δὲ δυτικώτερον προχωρήσαντες Ἄριοι ἀφοῦ ἀφίκοντο εἰς τὰς περὶ τὸν Καυκάσον χώρας, διηρέθησαν εἰς δύο μεγάλα τμήματα ὧν τὸ μὲν διὰ τοῦ Καυκάσου εἰσβαλὸν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Εὐρώπην προὐχώρησε κατὰ διάφορα τμήματα καὶ ἐν διαφόροις περιόδοις χρόνου, μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ τὸ δὲ ἀπὸ τοῦ Ἀρμενικοῦ ὄροπέδιου διεχύθη κατὰ μέγιστον μέρος εἰς τὰς δυτικώτερον ἐκτεινομένας χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, μέχρι τῶν ὄχθῶν τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Προποντίδος ἐντεῦθεν δὲ μέγα μέρος αὐτῶν διὰ τῶν δύο μεγάλων γεφυρῶν τῶν λαῶν τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοῦ Βοσπόρου, μετέβη εἰς τὴν Εὐρώπην. Ἡ μοῖρα αὕτη ἀπὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μεταβάσα εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν

Εὐρώπην, τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Ἰστροῦ δηλονότι ἐκτεινομένην μεγάλην Ἑλληνικὴν ἢ Ἰλλυρικὴν καλουμένην χερσόνησον, ἀφοῦ ἐπὶ τινα χρόνον ᾤκησεν ἐν ταῖς βορειότεραις χώραις τῆς ἠηθείσης χερσονήσου, διηρέθη εἰς νέα τμήματα, ὧν τὰ μὲν διευθυνθέντα πρὸς νότον ᾤκησαν τὴν ὕστερον Ἑλλάδα κληθεῖσαν χώραν, τὰ δὲ κατέλαβον τὰ βορειότερα τούτων δὲ ἄλλα μὲν διὰ θαλάσσης (διὰ τοῦ Ἄδριου), ἄλλα δὲ διὰ ξηρᾶς (διὰ τῶν ὑπὲρ τὸν μυχὸν τοῦ Ἄδριου Ἰλλυρικῶν χωρῶν) μετέβησαν εἰς τὴν Ἰταλίαν κληθεῖσαν ὕστερον χερσόνησον καὶ κατόκησαν ἐν αὐτῇ. Οὕτω, κατὰ τὰς μνημονευθείσας ὑποθέσεις, τὸ πλεῖστον τῆς Εὐρώπης ᾤκήθη ἐν ἀρχαιοτάτοις ἤδη χρόνοις ὑπὸ τῶν ἐξ Ἀσίας μεταναστευσάντων Ἰνδογερμανικῶν λαῶν.

Τίνα τὰ αἴτια τὰ ἐπενεγκόντα τὴν πρὸς δυσμὰς καὶ ἰδίως πρὸς τὴν Εὐρώπην μετανάστευσιν τῶν ἐξ Ἀσίας ὁρωμένων Ἀρίων λαῶν ἂν Οὐραλοφιννικοὶ λαοὶ οἱ οἰκοῦντες τινὰς τῶν βορείων καὶ ἀνατολικῶν χωρῶν τῆς Εὐρώπης ᾤκουν αὐτὰς ἀρχαιότερον τῶν Ἀρίων, περιορισθέντες εἶτα ὑπὸ τούτων εἰς τὰς χώρας τὰς Εὐρωπαϊκάς, ἐν αἷς εὐρίσκομεν αὐτοὺς κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους; ἢ ἂν οἱ Ἀριοὶ ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης καὶ πρὸ αὐτῶν ἡ Εὐρώπη ἦτο ἔρημος κεκαλυμμένη ὑπὸ δασῶν καὶ οἰκουμένη ὑπὸ λαῶν ἀγριωτάτων, τῶν προγόνων τῶν σημερινῶν Λαπόνων καὶ Σαμογετῶν, οἰκούντων τὴν ἡπειρον ἐν μέσῳ τῶν ἀγρίων θηρίων πάντα ταῦτα τὰ ζητήματα οὐδεμιᾶς ἐτύγγανον λύσεως διὰ τῆς μνημονευθείσης ὑποθέσεως περὶ τῆς ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην μεταναστεύσεως τῶν Ἀρίων λαῶν (I, Grimm, Gesschicht der Deutsch, Sprachen σελ. 164), Ἐννοεῖται ὅτι καὶ ὁ χρόνος τῆς εἰς Εὐρώπην μετανάστευσεως τῶν Ἀρίων λαῶν οὐδ' ὡς ἔγγιστα ἠδύνατο νὰ προσδιορισθῇ ἱστορικῶς, ἀλλὰ μόνον δι' ὑποθέσεων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον παρακεκινδυνευμένων, καθ' ὅς ἡ Εὐρώπη ἐθεωρεῖτο οἰκηθεῖσα ὑπὸ τῶν Ἀρίων λαῶν τὸ βραδύτερον περὶ τὰ 2000 π. Χ. Ἀλλὰ καὶ ὁ ὑπὸ γενικωτάτην ἔποψιν προσδιορισμὸς τῆς σχετικῆς προτεραιότητος τῆς μετανάστευσεως ἐκάστου τῶν μεταναστευσάντων λαῶν ἐστηρίχθη ἐπὶ ὑποθέσεων καὶ εἰκασίων ἀντιμαχομένων. Οἱ μὲν λαβόντες ὡς ὑπόθεσιν τῆς θεωρίας τὴν γεωγραφικὴν θέσιν τῶν διαφόρων λαῶν ἀπεφήναντο γνώμην, καθ' ἣν, ὅσῳ δυτικώτερον προὔχωρησε λαὸς τις Ἀρίος καὶ εὐρέθη ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις ἐν δυτικώτεραις οἰκῶν χώραις, τοσοῦτ' ἠνωτέρω μετανάστευσεν ἐκ τῆς πρώτης κοιτίδος τῆς ὅλης οἰκογενείας. Διότι, τῆς μετοικεσίας ἐξ ἀνατολῶν γινομένης, οἱ σχετικῶς ἠνωτέρω μετανάστευσαντες πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν βραδύτερον ἐξ ἀνατολῶν ἐπερχομένων ἠναγκάζοντο νὰ μετανάστεύσωσι δυτικώτερον. Οὕτω δὲ ἐκ τῶν διὰ τοῦ Καυκάσου εἰς τὴν Εὐρώπην μεταναστευσάντων Εὐρωπαϊκῶν λαῶν οἱ Κέλται, ἦτοι οἱ Κελτικοὶ λαοὶ οἱ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις τὰς δυτικὰς ἐσχατίας (Βρετανίαν, Γαλατίαν καὶ Ἰβηρίαν) τῆς Εὐρώπης οἰκοῦντες, ἐθεωρήθησαν ὡς οἱ πρῶτ' ἠνωτάτα μετανάστευσαντες εἰς τὴν Εὐρώπην τούτοις δ' ἠκολούθησαν διαδοχικῶς οἱ Γερμανικοὶ, οἱ Λεττοσλαβικοὶ καὶ οἱ Σλαβικοὶ λαοί. Ἄλλοι τούτων

τίον ἐν τῷ προσδιορισμῷ τῆς σχετικῆς προτεραιότητος τῶν μεταναστεύσεων τῶν διαφόρων λαῶν δὲν ἔλαβον τὴν ἀμοιβαίαν τῶν λαῶν τούτων ἀπέναντι ἀλλήλων γεωγραφικὴν θέσιν, ἵνα ἐκ τοῦ τόπου προσδιορισῶσι τὸν χρόνον, ἀλλὰ τὴν σχετικὴν ἀρχαιότητα ἐκάστης γλώσσης. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπὸ θεωρίων γλωσσολογικῶν ὁρωμένοι ἐρευνῆται διηρέθησαν ἐν ταῖς περὶ τῆς σχετικῆς προτεραιότητος ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς γλώσσης ἢ γλωσσικῆς οἰκογενείας γνώμαις αὐτῶν. Διότι οἱ μὲν ἐκ τῆς σχετικῆς ἀρχαιότητος τῆς γλώσσης, ἦτοι ἐκ τῆς ἀρχαιωτέρας μορφῆς καὶ τύπου αὐτῆς, ἐζήτησαν νὰ συμπεράνωσι τὴν σχετικὴν ἀρχαιότητα τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ὁ λαὸς ὁ χρώμενος τῇ τοιαύτῃ γλώσσῃ ἀπεσπάσθη ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς οἰκογενείας· οἱ δὲ τούναντίον ἀπεφήναντο ὅτι, ὅσῳ πλέον γλώσσά τις ἀπομακρύνεται ἐκ τοῦ ἀρχαίου τύπου, τοσοῦτον σαφέστερον μαρτυρεῖ ὅτι ὁ λαὸς ὁ λαῶν αὐτὴν προημιώτερον ἀπεσχίσθη ἀπὸ τοῦ ἀργεγόνου κορμοῦ· διότι ὁ νεωτερισμὸς τῆς γλώσσης, ἦτοι ἡ ἀπομάκρυνσις αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἀρχαίας, ἀποδεικνύει τὴν μείζονα ἰδιοφυΐαν, ἣν ἔλαβεν ἡ γλῶσσα διὰ τοῦ μακροῦ χρόνου. Ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ τῶν διαφόρων βαθμῶν τῆς συγγενείας τὴν συνδεύσεως τοὺς διαφόρους Ἀρίους λαοὺς πρὸς ἀλλήλους πορίσματα τῶν γλωσσολογικῶν ἐρευνῶν, ἐφ' ὧν στηριζόμενοι κατέταξαν τοὺς λαοὺς τούτους εἰς ἰδιαιτέρας ὁμοφυλίας, εἰσὶν ἐν πολλοῖς λίαν ἀκροσφαλῆ. Ὡς συγγενέστατοι πρὸς ἀλλήλας ἐν ταῖς Ἀρίοις γλώσσαις ἀποδεικνύονται ἡ Ἀρία Ἰνδικὴ καὶ ἡ ἀρχαία Βακτρικὴ καὶ κατὰ τοῦτο ἡ θεωρία ἡ περὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἀρίας ὁμοφυλίας λαῶν, περιλαμβανούσης τοὺς Ἀρίους λαοὺς τῆς Ἰνδικῆς καὶ τοῦ Ἰρανικοῦ ὄροπεδίου, ἐστηρίχθη ἐπὶ ἐρευνῶν καὶ συμπερασμάτων ἀσφαλῶν. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς μείζονος συγγενείας εἰς ἰδιαιτέρας οἰκογενείας ἀσφαλῆς κατάταξις τῶν Ἀρίων γλωσσῶν καὶ λαῶν ἀπὸ τῆς Ἰνδικῆς μέχρι τῆς Κελτικῆς εἶναι λίαν δυσχερῆς.

Ἐκ τῶν Εὐρωπαϊκῶν Ἀρίων γλωσσῶν συγγενεστάτη ὑπὸ τινος ἐπόψεως πρὸς τὴν Ἰνδοῖρανικὴν, ἦτοι ἀνατολικὴν Ἀρίαν γλωσσικὴν οἰκογένειαν, ἐθεωρήθη ἡ Ἑλληνικὴ δυναμένη νὰ ὑπαχθῇ (οὐχὶ βεβαίως γεωγραφικῶς) εἰς τὸν Ἀνατολικὸν ἢ Ἀσιατικὸν κλάδον τῆς ὅλης Ἀρίας γλωσσικῆς οἰκογενείας. Ἄλλ' ἐξ ἄλλου ἡ Ἑλληνικὴ τοσαύτην ἔχει συγγένειαν πρὸς τὴν Λατινικὴν, τὴν μὴ λίαν συγγενῆ πρὸς τὸν Ἀνατολικὸν κλάδον, ὥστε εὐλόγως ὑπετέθη ὑπὸ πολλῶν ὡς ἀποτελοῦσα μετ' αὐτῆς ἴδιον κλάδον Εὐρωπαϊκόν. Ἐκ τῶν βορείων πάλιν γλωσσῶν ἡ Λεττικὴ, ἡ μεσεύουσα γεωγραφικῶς μεταξὺ τῆς Σλαβικῆς καὶ τῆς Γερμανικῆς γλωσσικῆς οἰκογενείας, οὕσα δὲ συγγενεστάτη πρὸς τὴν Σλαβικὴν (ἐντεῦθεν καλουμένη καὶ Λεττοσλαβικὴ)(1) καὶ ἀποτελοῦσα τὸν δεσμόν, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ἐνότητος μεταξὺ τῶν δύο γλωσσικῶν στελεχῶν (Σλαβικῆς καὶ Γερμανικῆς, ὡς ἡ

(1) Ἡ Λεττικὴ ἢ Λεττοσλαβικὴ οἰκογένεια ἀποτελεῖται ἐκ τῆς ἰδίας Λεττικῆς, τῆς Λιθουανικῆς (ἢ Λιτταυικῆς) καὶ τῆς Πρωσσιακῆς ἢ Βορουσσιακῆς (ἦτοι γλώσσης τῶν ἀρχαίων Πρώσσων, οἵτινες ἦσαν Λεττοσλαβοὶ, οὐχὶ Γερμανοί).

Κελτική μεταξύ τῆς Λατινικῆς καὶ τῆς Γερμανικῆς) εἶναι ἡ ἀρχαϊκωτάτη τῶν βορείων Ἀρίων γλωσσῶν ἔχουσα μεγάλην συγγένειαν, ὡς πρὸς τὰς ρίζας τῶν λέξεων, τῇ τε Ἑλληνικῇ καὶ τῇ Σανσκριτικῇ. Καθόλου δὲ ἡ εἰς ἰδίους κλάδους κατὰταξις τῶν Ἀρίων γλωσσῶν εἰς πολλὰς προσέκρουσε δυσχερείας. Ἀλλὰ καὶ οὕτω ἐγένοντο τινες ἀπόπειραι πρὸς ταξινομήσιν τῆς ὅλης Ἀρίας οἰκογενείας καὶ τὴν διαίρεσιν τῶν Ἀρίων λαῶν εἰς διαφόρους ὁμοφυλίας διὰ τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς σχετικῆς πρὸς ἀλλήλας συγγενείας τῶν διαφόρων Ἀρίων γλωσσῶν. Τινὲς δὲ τῶν γλωσσολόγων, μὴ ἀρκοῦμενοι εἰς τὰ ἀκροσφαλῆ ταῦτα συμπεράσματα, διεννοήθησαν νὰ εὑρωσι καὶ τὴν πρώτην μορφήν καὶ τύπον τῆς ὑποτειθεμένης ἀρχηγόνου καὶ ἀρχέτυπου Ἀρίας. Προέβησαν δὲ εἰς τοῦτο διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν ἀρχηγόνων τύπων τῶν κοινῶν εἰς τὰς Ἀρίας ἐκείνας γλώσσας, αἵτινες ἐφαίνοντο αἱ ἀρχαιόταται ἐν τῇ ὅλῃ Ἀρία γλωσσικῇ οἰκογενείᾳ, καὶ διὰ τῆς πρὸς ἀλληλα συνάψεως τῶν κοινῶν τούτων γνωρισμάτων ἐδημιούργησαν τὴν ὑποτειθεμένην ἀρχέτυπον Ἀρίαν ὡς τὴν μητέρα πασῶν τῶν Ἀρίων γλωσσῶν, προσδιορίζαντες καὶ τοὺς κεφαλαιώδεις αὐτῆς φθογγικούς νόμους καὶ τοὺς κυριωτάτους γραμματικούς τύπους (1). Ἡ θεωρία ἡ περὶ ἐνιαίας ἀρχέτυπου γλώσσης συνεδέθη

(1) *Id. Pictet, Les origines Indo-europeennes Tom. A' σελ. 7 καὶ ἐξῆς. Ἄλλ' ὁ Ρενάν (Histoire des Langues Semitiques σελ. 93) καταπολεμεῖ τὴν περὶ ἀρχέτυπου τινος γλώσσης θεωρίαν, καθ' ἣν ἐκ μιᾶς γλώσσης ὥσπερ ἀπὸ μητρὸς παρήχθησαν αἱ ἄλλαι αἱ ἀποτελοῦσαι μετ' αὐτῆς τὴν ὅλην οἰκογένειαν. «Αἱ γλώσσαι, λέγει αἱ παριστώσαι ἀληθεῖς ἀτομικότητας (δὲν πρόκειται περὶ δικαιωμάτων δευτέρου καὶ τρίτου σχηματισμοῦ, οἷα ἰδιώματα εἶναι ἡ γλῶσσα ἡ Γαλλικὴ, ἡ Ἰνδοστανικὴ κτλ.), παράγονται ἐκ παραλήλου καὶ οὐχὶ ὥσπερ οἱ κρικοὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀλύσεως» εἰσὶν ἀδελφαὶ ἀλλήλων, οὐχὶ δὲ τινὲς μὲν θυγατέρες, ἄλλαι δὲ μητέρες. Οὐδεμία τούτων ἔχει τὸ δικαίωμα τῆς πρωτογενείας» καὶ ἐάν τινες ἐξ αὐτῶν παριστώσιν ὄψιν ἀρχαιότεραν τοῦτο προέρχεται οὐχὶ ἐξ ἀληθοῦς προτεραιότητος τῆς μιᾶς ἀπέναντι τῶν ἄλλων, ἀλλὰ διότι αἱ πρωτογενεῖς δοκοῦσαι γλώσσαι πρωϊμώτερον ἔμειναν στάσιμοι ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἐξελίξεως αὐτῶν». Ἄλλ' ὅμως ὁ Ρενάν ἐν τῇ ἄλλῃ αὐτοῦ πραγματείᾳ (De l'Orig. dn Lang. σελ. 48—50) φρονεῖ ὅτι ὑπῆρχεν ἀρχέτυπός τις Ἀρία γλῶσσα πρὸ τῆς διασπορᾶς τῶν Ἀρίων λαῶν, ὡς ὑπῆρχε καὶ ἀρχέτυπος Σημιτικῆ, «Πῶς ἐξηγητέον, λέγει, τὴν ἐκπληκτικὴν ὁμογένειαν, ἣτις παρίστησιν ἡμῖν τὴν Ἑβραϊκὴν, τὴν Φοινικικὴν, τὴν Χαλδαϊκὴν, τὴν Συριακὴν, τὴν Ἀραβικὴν, τὴν Αἰθιοπικὴν ὡς κατεργασθείσας ἐν τῷ αὐτῷ τύπῳ; Πῶς ἐξηγητέον τὸ γεγονός ὅτι τοσοῦτον πολυάριθμοι κλάδοι τῆς Ἰνδοευρωπαϊκῆς οἰκογενείας, ἀπὸ τῆς μιᾶς τοῦ κόσμου ἄκρας μέχρι τῆς ἑτέρας, ἔχουσι τὸ αὐτὸ κεφάλαιον ῥιζῶν καὶ, ἀληθῶς εἰπεῖν, τὴν αὐτὴν γραμματικὴν; Διὰ μόνης ὑποθέσεως: Ὅτι ἀμφοτέρω τὰ συστήματα τῶν γλωσσῶν ἐξέκοντο εἰς τελείαν ἀνάπτυξιν πρὸ τοῦ χρόνου τῆς εἰς οἰκογενείας διαιρέσεως. Ἡ καλλίστη κατάκτησις τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας εἶναι ὅτι ἐπέτρεψεν ἡμῖν νὰ ῥίψωμεν βλέμμα τολμηρὸν ἐπὶ τὴν ἀρχέτυπον ταύτην περίοδον, τὴν καλουμένην Ἀρίαν, ἐνθα πάντα τὰ σπέρματα τοῦ πολιτισμοῦ ἦσαν συγκεντρωμένα ἐντὸς στενῆς ἀκτίδος. Ὅπως πᾶσαι αἱ Ῥωμανικαὶ διαλέκτοι παρήχθησαν ἀπὸ γλώσσης λαλουμένης τὸ πρῶτον ὑπὸ μικροῦ τινος λαοῦ οἰκοῦντος τὰς ὄχθας τοῦ Τιβέρεως, οὕτω αἱ Ἰνδοευρωπαϊκαὶ γλώσσαι ὑποθέτουσιν

φανῶς μετὰ τῆς ὑποθέσεως τῆς περὶ ἐνιαίου ἔθνους Ἀρίου οἰκοῦντός ποτε τὸν αὐτὸν τόπον καὶ παραγαγόντος κοινὸν ἱστορικὸν βίον καὶ τὸν πολιτισμὸν πάντων τῶν ὕστερον ἀπ' ἀλλήλων ἀποχωρισθέντων Ἀρίων λαῶν. Τὰ στοιχεῖα καὶ τὸν βαθμὸν τῆς ἀναπτύξεως ἐζήτησαν νὰ εὑρωσι καὶ νὰ προσδιορίσωσιν ἐν αὐτῇ τῇ ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν Ἀρίων γλωσσῶν προκυπτούσῃ ὑποθετικῇ ἀρχηγόνῳ Ἀρία, ἐν ταῖς λέξεσι δηλονότι ταῖς κοιναῖς ταῖς δηλούσαις καὶ ἐρμηνευούσαις τὰ στοιχεῖα τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως. Ἄλλ' ἐν μέσῳ πασῶν τούτων τῶν ὑποθέσεων καὶ δι' αὐτῶν οὐ μόνον δὲν ἐλύθη ὀριστικῶς, ἀλλὰ καὶ ἔτι μᾶλλον περιεπλάκη τὸ πρῶτον καὶ σπουδαιότατον ζήτημα: τίς ἦτο ἡ πρώτη χώρα, ἡ πρώτη ἐστία, ἡ κοινὴ πατρίς τῶν Ἀρίων λαῶν, ὅθεν οὗτοι ὁρμηθέντες διεσκεδάσθησαν κατὰ τὰς μνημονευθείσας μεγάλας ἐκτάσεις ἐν Ἀσίᾳ καὶ Εὐρώπῃ. Τὸ ζήτημα τοῦτο πολλαχῶς διατυπωθὲν καὶ πολλαχῶς συζητηθὲν εἰς πολλὰς ἤγαγεν εἰκασίας ἢ λύσεις, ἔχουσας ἐν κεφαλαίῳ ὡς ἐξῆς:

Ὁ πρῶτος ἐπιστημονικῶς ἀποδείξας τὴν ὑπαρξίν καθολικῆς οἰκογενείας Ἀρίων

ὄπισθεν αὐτῶν γλῶσσαν λαβοῦσαν ὄρισμένον τύπον καὶ λαλουμένην ἐν λίαν μικρᾷ περιοχῇ. Τίς αἰτία, λόγου χάριν, ἔπεισε τοὺς Ἰνδογερμανικοὺς λαοὺς νὰ λάβωσι τὸ ὄνομα πατῆρ ἐκ τῆς ῥ. pa καὶ τῆς καταλήξε. trī ἢ tar. Τίς αἰτία ἤθελεν ὀδηγήσει τοὺς Ἀρίους, μετὰ τὴν διασπορὰν αὐτῶν, νὰ λάβωσι ὄνομα θυγατρὸς ἐξ εἰκόνας ὅπως ἰδιαιτέρας, ἐκ τοῦ ἀμέλγειν (Σανσκριτ. duhitri θυγάτηρ, tochter etc.) ἐάν ἡ λέξις αὕτη δὲν εἶχε λόγον τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς ἐν τοῖς ἐθίμοις τοῦ ποιμενικοῦ βίου; Ἐκ τῶν ἀγγινουστάτων συμπερασμάτων τοῦ συγγραφέως (Max Müller) ἐξάγεται ὅτι αἱ οὐσιώδεις γραμματικῆς Ἰνδοευρωπαϊκῆς γραμματικῆς καθορισμέναι πρὶν ἢ Ἀρία φυλὴ διασχισθῆ εἰς ἐθνότητας διηρημένας. Τοῦτο ἰσχύει εὐλογώτερον διὰ τὴν Σημιτικὴν οἰκογένειαν, ἣτις εἶναι πλέον ἀξιοσημειωτός διὰ τὴν ἐνότητα αὐτῆς ἢ ἡ Ἀρία». Ἄλλ' ὁποίας φύσεως καὶ χαρακτῆρος ὑποτίθεται ὅτι ἦτο ἡ γλῶσσα ἡ Ἀρία πρὸ τῆς διασπορᾶς δίδει ἡμῖν νὰ ἐννοήσωμεν ὁ αὐτὸς Ρενάν ἐν οἷς λέγει πάλιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Σημιτικῶν γλωσσῶν (σελ. 103): «Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ θέσωμεν τὴν ἐνότητα εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς γλώσσης, ἀλλὰ πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὴν ἐνότητα ταύτην ὡς τὸ βραδύ καὶ τὸ ὄψιον προῖόν πολιτισμοῦ προκεχωρηκότος. Ἐν ἀρχῇ τοσαῦτα ὑπῆρχον διάλεκτοι, ὅσαι καὶ οἰκογένειαι καὶ φράσαι, τολμῶ εἰπεῖν, ὅσα ὑπῆρχον ἄτομα. Ἐκάστη ὁμᾶς ἀπετέλει τὴν ἑαυτῆς γλῶσσαν ἐπὶ βάσεως ἤδη παραδεδομένης, ἀλλ' ἠκολούθει τῷ ὁρμηφύτῳ αὐτῆς, ὑποκειμένη δὲ καὶ εἰς τὰς ὁπάς, ἃς ἦσκει τὸ κλίμα, τὸ εἶδος τῆς διαίτης καὶ αἱ τροφαὶ ἐπὶ τὰ ὄργανα τοῦ λόγου καὶ τὰς λειτουργίας τῆς νοήσεως... ἐλάλουν ἐξ ἀνάγκης, καὶ ἐξ ἀνάγκης ψυχολογικῆς, χωρὶς νὰ φροντίζωσι περὶ τοῦ ὁμοιομόρφου τῆς γλώσσης. Οἱ γλωσσολόγοι ἐξεπλάγησαν ὅτε ἐν ταῖς βαρβάραις νομιζομέναις γλώσσαις εὗρον πλοῦτον τύπων, ὃν μόλις ἐκτῆσαντο αἱ καλλιτεργημέναι γλώσσαι. Καὶ ὅμως οὐδὲν τούτου φυσικώτερον. Αἱ γλώσσαι αἱ καλούμεναι ἀρχέτυποι εἶναι πλούσιαι, διότι εἶναι ἀπεριόριστοι καὶ ἕκαστον ἄτομον δύναται νὰ διαχειρίζῃ αὐτὰς κατὰ τὴν φαντασίαν αὐτοῦ. Χίλιοι τύποι περισσοὶ παρήχθησαν ἐν αὐταῖς καὶ συνυπάρχουσιν ἕως οὗ ἐπέλθῃ ἡ γραμματικὴ διάκρισις. Ἡ ἀρχέγονος γλῶσσα εἶναι δένδρον ἔχον ἰσχυρὰν βλάστησιν, ἐξ οὗ ἡ καλλιέργεια οὐδὲν ἀπέκοψε, καὶ ὅπερ ἐκτείνει τοὺς κλάδους αὐτοῦ ἰδιοτρόπως καὶ τυχαίως».

γλωσσῶν Φρειδερίκος Σλέγκελ ἐθεώρησε τὴν μὲν Ἰνδικὴν Ἀριανὴν γλῶσσαν ὡς τὴν μητέρα πασῶν τῶν Ἰνδογερμανικῶν γλωσσῶν, τὸν δὲ Ἰνδικὸν λαὸν (ἐννοεῖται τοὺς Ἀριούς Ἰνδούς) ὡς τὸν ἀρχέτυπον Ἀριον λαόν, ἐξ οὗ προῆλθον οἱ λοιποὶ Ἀριοὶ λαοὶ δι' ἀποικιῶν κατὰ διαφόρους διευθύνσεις γενομένων καὶ ἀγομένων κυρίως ὑπὸ ἱερέων. Συνωδὰ τῇ θεωρίᾳ ταύτῃ ἡ Ἰνδικὴ ἢ τοσοῦτον ἄλλως φύσει πλουσία καὶ πρὸς οἰκισιν καὶ διατροφὴν πολυπληθοῦς λαοῦ προσφυστάτη, ἐθεωρήθη ἡ πρώτη κοιτίς τῆς οἰκογενείας τῶν Ἀριῶν λαῶν. Ἄλλ' ἡ θεωρία αὕτη ἐξησθένησεν ὑπὸ ἔποψιν γλωσσικῆν διὰ τοῦ Φραγκ. Βόμπ, ἀποδείξαντος ὅτι ἡ Σανσκριτικὴ δὲν εἶναι ἡ μήτηρ, ἐξ ἧς ὡσπερ μεγάλοι διάλεκτοι προῆλθον αἱ λοιπαὶ Ἀριαι, ἀλλ' ἡ πρεσβυτάτη τούτων ἀδελφὴ, χωρὶς ν' ἀμφισβητηθῆ ἢ ὑπαρξῆς μητρὸς Ἀρίας γλώσσης κοινῆς, ἐξ ἧς προῆλθον αἱ Ἀριαι γλῶσσαι καὶ ἧτις ἔπαυσεν ὕστερον νὰ ὑπάρχη. Διὰ τῶν ἐρευνῶν καὶ τῶν συμπερασμάτων τοῦ Βόμπ, κατέπεσεν ἡ θεωρία, καθ' ἣν πάντες οἱ Ἀριοὶ λαοὶ κατήγοντο ἀπὸ τῶν Ἀριῶν Ἰνδῶν, κατ' ἀκολουθίαν δέ, εἰ καὶ οὐχὶ ἀμέσως (1), καὶ ἡ γνώμη ἡ περὶ τῆς Ἰνδικῆς ὡς πρώτης πατρίδος τῶν Ἀριῶν. Οἱ ἀμφισβητοῦντες μάλιστα τὴν περὶ Ἰνδικῆς ὡς πρώτης πατρίδος γνώμην ἔφερον πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης αὐτῶν τὸ ὅτι ἐν οὐδενὸς Ἀρίου λαοῦ (πλὴν τοῦ Ἰνδικοῦ), οὐδ' αὐτῶν τῶν ὁμόρων τῇ Ἰνδικῇ Ἀριανῶν, ταῖς παραδόσεσιν ἐλάχιστος ὑπάρχει ὑπαινιγμὸς περὶ ἀποικίσεως ἀπὸ Ἰνδικῆς. Ἀλλὰ καὶ ἄλλος σπουδαιότερος λόγος, συνδεόμενος μετὰ τῆς προόδου τῶν περὶ τὴν Ἰνδικὴν φιλολογίαν μελετῶν, συνηγόρει ὑπὲρ τῆς ἀνωτέρω γνώμης. Αἱ μελέται δηλονότι αἱ ἐπιστημονικαὶ αἱ περὶ τὴν Ἰνδικὴν φιλολογίαν καὶ ἱστορίαν ἀπέδειξαν ὅτι οἱ Ἀριοὶ ἐν τῇ Ἰνδικῇ δὲν ἦσαν αὐτόχθονες, ἀλλ' ἐπήλυδες. Οὕτω δέ, ἐγκαταλειφθείσης ὀριστικῶς τῆς περὶ Ἰνδικῆς ὡς κοινῆς πατρίδος θεωρίας, εἰς ἄλλην διεύθυνσιν ἐστράφησαν αἱ περὶ τὸ ζήτημα ἔρευναι καὶ εἰκασίαι.

Εἰ καὶ διὰ τῆς μεγάλης ἀρχαιότητος τῆς Σανσκριτικῆς, τῆς πρεσβυτάτης τῶν Ἀριῶν, δὲν ἀπεδεικνύετο ὅτι ἡ Ἰνδικὴ ἦτο ἡ πρώτη κοιτίς τῶν Ἀριῶν ὅμως μετὰ τινος πιθανότητος εἰκάζετο ὅτι ἡ ὑποτιθεμένη πρώτη κοιτίς δὲν ἦτο μακρὰν τῶν Ἰνδιῶν. Ζήτημα νῦν σπουδαῖον ἐτέθη τότε: πόθεν καὶ ἐκ τίνος διευθύνσεως ἦλθον οἱ Ἰνδοὶ εἰς τὴν χώραν αὐτῶν; Ἡ ἐκ νότου ἀποίκησις δὲν ἐθεωρεῖτο πιθανὴ ὡς μόνον διὰ πλοίων δυναμένη νὰ γένηται. Οἰαδήποτε δὲ ὑπό-

(1) Διότι πολλοὶ ἐξηκολούθησαν πρεσβεύοντες, τινὲς δὲ (ὡς οἱ Ἀγγλοὶ Κούρζων καὶ Ἐλφινστον) πρεσβεύουσι μέχρι σήμερον ὅτι ἡ Ἰνδικὴ ὑπῆρξεν ἡ πατρίς τῶν Ἀριῶν. Τὸ κυριώτατον ἐπιχείρημα πρὸς τοῦτο, πλὴν τῆς φύσεως τῆς χώρας, εἶναι καὶ τὸ ὅτι οἱ Ἰνδοὶ δὲν διετήρησαν μνήμην ἢ παράδοσιν οὐδεμίαν περὶ μεταναστεύσεως αὐτῶν ἀπὸ ἄλλης χώρας εἰς Ἰνδίας γενομένης. Ἀλλὰ τοῦτο δύναται τις νὰ εἴπῃ καὶ περὶ πλείστον ἄλλων Ἀριῶν λαῶν Ἀσιατικῶν καὶ Εὐρωπαϊκῶν, οἵτινες ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ἀρχῆθεν οἰκοῦντας τὴν χώραν, ἐν ἧ ἔλαβον τὴν ἱστορικὴν αὐτῶν συνείδησιν.

θεσις μεταναστεύσεως λαοῦ ἀθρόου ἐκ θαλάσσης ἐρχομένου ἀπὸ χωρῶν μακρὰν κειμένων καὶ καθισταμένου κυρίου ἀπάσης τῆς Ἰνδικῆς οὐ μόνον δὲν εἶχε πολλὴν πιθανότητα, ἀλλὰ καὶ ἀνῆρετο ὑπὸ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἀκριβῶς τὰ νότια μέρη τῆς Ἰνδικῆς, ἅτινα ἔδει νὰ καταληφθῶσι τὸ πρῶτον ὑπὸ λαοῦ ἐκ θαλάσσης ἐρχομένου, δὲν ἦσαν ὑπὸ Ἀριῶν, ἀλλὰ ὑπὸ λαῶν πάντη ἄλλοιᾶς καταγωγῆς ὑποταχθέντων εἰς τοὺς ἐκ τῶν βορειοτέρων ἐν τῇ Ἰνδικῇ αὐτῇ χωρῶν κατελθόντας καὶ ὑποτάξαντας ἅπασαν τὴν Ἰνδικὴν Ἀριούς Ἰνδούς. Ἀλλὰ καὶ οἰαδήποτε ὑπόθεσις περὶ μεταναστεύσεως ἀπὸ ἀνατολῶν ἦτο ἄτοπος· διότι αἱ πρὸς ἀνατολὰς τῶν Ἰνδιῶν κείμεναι χῶραι τῆς Κίνας καὶ Ἰνδοκίνας οὐδέποτε ἐκλήθησαν ὑπὸ Ἀριῶν. Τοῦλάχιστον οὐδεμίαν γνώμην τοιαύτη ἐπὶ οὐδενὸς λόγου στηριζομένη ἐξηνέχθη ποτέ· ἐπίσης δὲ καὶ ἡ ἀπὸ βορρᾶ μετανάστευσις δὲν ἐθεωρεῖτο πιθανὴ διότι ἡ μεγάλη σειρὰ τῶν πρὸς βορρᾶν δίκην φρουρίων ὑπερκειμένων τῆς Ἰνδικῆς ὑψίστων τοῦ κόσμου ὄρεων (Ἰμαλαίων) τῶν χωριζόντων τὴν Ἰνδικὴν ἀπὸ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, δὲν ἐπέτρεπε διάβασιν εὐχερῆ εἰς λαὸν ὀλόκληρον μεταναστεύοντα σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις καὶ ποιμνίοις. Μόνη λοιπὸν ὑπόθεσις πιθανωτάτη ἔμεινεν ἡ περὶ τῆς ἐκ δυσμῶν μεταναστεύσεως. Πρὸς τοῦτο δ' ἄληθῶς τὸ μέρος τῆς Ἰνδικῆς ὑπάρχει ἡ εὐρεία ὁδὸς ἡ διὰ τῆς καρποφόρου κοιλάδος τοῦ Ἰνδοῦ καὶ ἐτι δυτικώτερον τοῦ Κοφῆνος (Καβοῦλ) καὶ τῶν ὑπὲρ ταύτας διόδων τῶν Παροπανισαδῶν ἄγουσα ἀπὸ τῶν περὶ τὸν Ὄξον χωρῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἀριανῆς εἰς τὸν περίφημον Πενταπόταμον (Πανδζάπ) τῆς βορείου Ἰνδικῆς. Διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης εἰσῆλσαν εἰς τὴν Ἰνδικὴν πάντες οἱ μεγάλοι κατακτηταὶ τῆς χώρας ταύτης ἀπὸ τῶν Ἀσσυρίων δυναστῶν καὶ τοῦ Δαρείου καὶ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου μέχρι τοῦ 15' μ. Χ. αἰῶνος. Ἄλλ' ἀκριβῶς κατὰ τὴν διεύθυνσιν ταύτην ἐξερχόμενοι τῶν ὀρίων τῆς Ἰνδικῆς εὐρισκόμεθα πάλιν ἐν χώραις οἰκουμέναις ὑπὸ λαοῦ τινος ἔχοντος τὸ ὄνομα, ὅπερ καὶ οἱ Ἀριοὶ τῆς Ἰνδικῆς, ἦτοι αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα Ἀριοὶ (Ἀϊράν, ἐξ οὗ πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν Ἀριῶν τῆς Ἰνδικῆς καλοῦμεν οὐτοὺς Ἀριανούς ἰδ. ἀνωτέρω σελ. 298). Ἡ πρώτη ἐντεῦθεν τῶν Παροπανισαδῶν κατὰ τὸν ἄνω ροῦν καὶ τὰς πηγὰς τοῦ Ὄξου κειμένη Ἀριανὴ χώρα εἶναι ἡ Βακτριανή, ἧς ἡ πρωτεύουσα Ζαρίασπα ἢ Βάκτρα θεωρεῖται ὑπὸ πολλῶν λαῶν τῆς Ἀσίας ὡς ἡ ἀρχαιότατη πόλις τοῦ κόσμου (μήτηρ τῶν πόλεων.) Ἡ Βακτριανὴ καὶ αἱ παρακείμεναι ταύτῃ Ἀριαναὶ χῶραι (Σογδιανή, Μαργιανή, Ἀρεία, νῦν Σεράτ, Βουχάρα καὶ Μέρβ), εἰσὶ γνωσταί, ὡς χῶραι ὑπὸ Ἀριῶν λαῶν οἰκούμεναι, ἐν αὐτῷ τῷ ἀρχαιότατῳ ἱερῷ βιβλίῳ τῶν Ἀριανῶν Ζενδαβέστα. Ἄλλ' αἱ παραδόσεις τοῦ Ζενδαβέστα παριστῶσι τοὺς Ἀριανούς οὐχὶ αὐτόχθονας τῶν χωρῶν τούτων, ἀλλ' ὡς μεταναστεύσαντας διαδοχικῶς εἰς τὰς χώρας ταύτας ἀπὸ τίνος ἄλλης χώρας, ἧτις παρίσταται ὡς ἀρχέγονος πατρίς τῶν Ἀριανῶν καὶ καλεῖται Ἀϊρανέμ βαίγιο (Ayraneh vejo), ἦτοι τόπος Ἀριῶν. Ἀλλὰ ποῦ ἔκειτο ἄρα ὁ «τόπος τῶν Ἀριῶν»; Ὁ περιώνυμος Νορβηγὸς Ἄσιανο-

λόγος Χριστιανὸς Λάσσεν, ὁ περὶ τὴν Ἰνδικὴν Ἀριανὴν φιλολογίαν καὶ ἀρχαιολογίαν σπουδαιότατα ἀσχοληθεὶς, αὐτός, ὅστις πρῶτος ἐξήγησε ὅτι οἱ Ἄριοι ἦλθον εἰς τὰς Ἰνδίας διὰ τοῦ δυτικῆς Καβουλιστάν, φρονεῖ ὅτι τὸ Ἄϊρανὲμ βαίγιο ἦτο ἐν ταῖς δυτικαῖς κλιτύσι τοῦ Βελούραγ καὶ Μούσταγ, ἐν ταῖς χώραις δηλονότι τοῦ νῦν ἂν. Τουρκεστάν. Ἐνταῦθα δέ, κατὰ Λάσσεν, ἐν τῇ πρώτῃ πατριδί τῶν Ἀρίων, ὄκουν ἐν ἀρχῇ οὐ μόνον οἱ Ἄριοι οἱ μεταναστεύσαντες ὕστερον εἰς τὴν Ἀριανήν, ἀλλὰ καὶ οἱ Ἄριοι Ἰνδοὶ οἱ ἀποχωρισθέντες ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἀριανῇ ἀπὸ τῶν ἄλλων Ἀρίων καὶ μεταναστεύσαντες διὰ τοῦ Καβουλιστάν εἰς τὸ Πενταπόταμον καὶ ἐκεῖθεν κυριεύσαντες ἀπάσης τῆς Ἰνδικῆς. Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Λάσσεν εὔρε πολλοὺς θιασώτας, οἵτινες ἐπεξέτειναν αὐτὴν καὶ ἐφ' ἅπαντας τοὺς Ἀρίους, ἤτοι Ἰνδογερμανικοὺς λαοὺς τῆς Ἀσίας καὶ Εὐρώπης ὡς οἰκοῦντας τὸ πρῶτον ὅμοῦ ἐν τῇ ρηθείσῃ χώρᾳ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας. Τὸ τοιοῦτον ἄλλως συνῆδε καὶ πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν γενικῶς γνώμην ὅτι ἡ κεντρικὴ Ἀσία ἦτο ἡ κοιτίς τοῦ ὅλου ἀνθρωπίνου γένους(1) καὶ ἰδίως τῶν λαῶν τῆς Καυκασίας καὶ τῆς Μογγολικῆς φυλῆς. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ τοιαύτη γνώμη περὶ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας ἐπεκράτη καθ' ὃν χρόνον ἐπιστεῖετο ὅτι πᾶσαι αἱ γλῶσσαι τοῦ κόσμου κατήγοντο ἐξ ἐνιαίας γλώσσης κοινῆς. Ἀλλαχοῦ δὲ θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι οὐ μόνον αἱ τῶν Ἀρίων, ἀλλὰ καὶ αἱ τῶν Σημιτῶν, μάλιστα δὲ αἱ τῶν Τουρανίων λαῶν καὶ αἱ τῶν Σινῶν καὶ Θιβητικῶν ἀρχαιόταται παραδόσεις τὴν κεντρικὴν Ἀσίαν ὑποδεικνύουσιν ὡς τὴν πρώτην κοιτίδα ἐκάστου τῶν λαῶν τούτων. Καὶ ἡ γνώμη δὲ ἡ ἐπικρατοῦσα πρότερον καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς λογίοις ἐρευνηταῖς, ὅτι ἅπασαι αἱ γλῶσσαι τοῦ κόσμου κατήγοντο ἐξ ἐνιαίας ἀρχηγόνου μητρικῆς γλώσσης, ἔτι μᾶλλον ἐνίσχυε τὰς περὶ κεντρικῆς Ἀσίας εἰκασίας τὰς ἐξαγομένας ἐκ τῶν παραδόσεων τῶν ἐθνῶν καὶ ἐξ ἄλλων γενικωτέρων γεωγραφικῶν καὶ φυσιοῖστορικῶν λόγων. Ἄλλ' ἀφοῦ δι' ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν ὁμολογήθη τὸ ἀδύνατον τῆς τοιαύτης κοινῆς γλώσσης, ἀπεδείχθη δὲ ὅτι αἱ Ἰνδογερμανικαὶ γλῶσσαι ἀπετέλουν οἰκογένειαν ἰδίαν γλωσσῶν, ἡ ἀρνητικὴ αὕτη θεωρία ἡ περὶ τῆς κοινῆς ἀρχῆς τῶν γλωσσῶν ἐξετάθη καὶ ἐπὶ τὴν κοινότητα τῆς πρώτης κατοικίας, καὶ πάντα τὰ λεγόμενα περὶ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας ὑπὸ καθολικὴν ἔποψιν διὰ τὸ ὅλον ἀνθρώπινον γένος, ἐφηρημόσθησαν νῦν ἐν μέτρῳ περιορισμένῳ εἰς τοὺς λαοὺς συμπάσης τῆς Ἀριᾶς γλωσσικῆς οἰκογενείας. Ἡ γνώμη αὕτη πρὸς βεβουμένη ὑπὸ πολλῶν καὶ καθ' ὃν ἔτι χρόνον οἱ περὶ τὸν Φρειδερίκον Σλέγγελ ἐθεώρουν τὴν Ἰνδικὴν ὡς πρώτην κοιτίδα τῶν Ἀρίων λαῶν, ἔτι μᾶλλον ἐπεκράτησεν ἀφ' ὅτου, ἐγκαταλειφθείσης τῆς μνημονευθείσης περὶ τῆς Ἰνδικῆς θεωρίας, ὁ τόπος ἐξ οὗ μετενάστευσαν οἱ Ἄριοι εἰς τὴν Ἰνδικήν, ἐξητήθη ἐκτὸς τῶν ὀρίων τῆς χώρας ταύτης, Πολλὰ δὲ γεγονότα

(1) *18. σελ 274 καὶ σημ. 1, 2.

ἐκ τῆς ἱστορίας γνωστὰ ἐφέροντο πρὸς ἔμμεσον ὑποστήριξιν καὶ ἐνίσχυσιν τῆς γνώμης ὅτι ἐκ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας διὰ μεγάλων μεταναστεύσεων ἐξετάθησαν οἱ Ἄριοι λαοὶ εἰς τὰς ὑπ' αὐτῶν ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις οἰκουμένας χώρας. Ἡ κεντρικὴ Ἀσία καὶ ἰδίως αἱ εὐρεῖαι περὶ τὸ Μούσταγ καὶ περὶ τὸ Ἀλτάϊα ἐν ἱστορικοῖς χρόνοις ὑπὸ Τουρανικῶν λαῶν οἰκούμεναι χωραὶ ὑπῆρξαν ἡ κοιτίς, ἐξ ἧς ἀπὸ τοῦ Δ' μετὰ Χριστὸν αἰῶνος μέχρι τοῦ ΙΓ' μεγάλοι κατὰ πολλὰς περιόδους ἐγένοντο πρὸς δυσμὰς μεταναστεύσεις Ταταρικῶν, Μογγολικῶν καὶ Τουρανικῶν λαῶν (Οὔννων, Αὔρων, Χαζάρων, Πετσενέγων, τῶν μετὰ τοῦ Τσιγγισχάν Μογγόλων), δι' ὧν πολλακίς ἠλλοιώθη ὑπὸ ἐθνογραφικὴν ἔποψιν ἡ ὄψις τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης.

Ἀφοῦ δὲ τοσαύτας γινώσκομεν μεταναστεύσεις ἐκ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην, ἄρα δὲν εἶναι εὐλόγος ἡ ὑπόθεσις ὅτι καὶ ἐν ἀρχαιότεροις καὶ ἀρχαιοτάτοις χρόνοις, ὅποτε οἱ λαοὶ ὄκουν ἦττον μονίμως καὶ μᾶλλον ἔρρεπον εἰς μετακίσεως, ἐγένοντο μεγάλοι μεταναστεύσεις λαῶν ἐκ τῆς κεντρικῆς εἰς τὴν Δυτικὴν Ἀσίαν καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην; Ἀφοῦ δὲ τὸ ὄνομα τῶν Οὔννων εὐρίσκομεν ἐν τοῖς Hiongnu τῶν Σινικῶν χρονικῶν, διὰ τί ἐν τοῖς Ἰέτα τῶν αὐτῶν χρονικῶν νὰ μὴ ἀναγνωρίσωμεν τοὺς Γέτας καὶ τοὺς Γότθους, ἀφοῦ οἱ Ἰέται ἐκδιώκονται ἐκ τῶν χωρῶν αὐτῶν ὑπὸ τῶν Hiongnu καὶ τρέπονται πρὸς δυσμὰς, καὶ ἀφοῦ τὰ τῶν Γετῶν ὀνόματα εὐρίσκομεν καὶ ἐν τοῖς πρὸς ἀνατολὰς τῆς Κασπίας οἰκοῦσι Μασσαγέταις καὶ τοῖς Θυσσαγέταις τῆς Σκυθίας, ἐν δυσὶ δηλονότι σταθμοῖς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἀπὸ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας εἰς τὴν Γερμανίαν; Ἐπὶ τοσούτων λοιπὸν συσχετισμῶν στηριζόμενοι ἐξήγησάν τινες τῶν ἐθνογράφων νὰ εὔρωσι συνάφειαν μεταξὺ τῶν Σακῶν τῆς κεντρικῆς Ἀσίας καὶ τοῦ Γερμανικοῦ ἔθνους τῶν Σαξόνων, τῶν Δάων τῆς κεντρικῆς Ἀσίας καὶ τῶν παρὰ τὸν Δούναβιν Δακῶν καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν Δανῶν. Κατὰ πόσον αἱ τοιαῦται ἐθνολογικαὶ εἰκασίαι καὶ συμπεράσματα ἐστηρίχθησαν ἐπὶ συνδυασμῶν ἀσφαλῶν, ἡ τούτου συζήτησις δὲν ἀνήκει εἰς τὸ παρὸν κεφάλαιον. Ἀρκούμεθα ἐνταῦθα λέγοντες ὅτι τὴν σήμερον ὀλίγοι εἰσὶν ἐκ τῶν ἐθνογράφων καὶ γλωσσολόγων ἀσπαζόμενοι τοιαύτας καὶ ὁμοίας ταύταις εἰκασίας περὶ ἀκριβῶς καθωρισμένων συγγενικῶν σχέσεων μεταξὺ ὠρισμένων Εὐρωπαϊκῶν καὶ Ἀσιατικῶν λαῶν (1), καὶ ὅτι τὸ ἐπισημῶδες τῶν τοιούτων συσχετισμῶν καὶ τῶν ἐντεῦθεν εἰκασίῶν ἐξασθενοῖ ἐν τῷ ὅλῳ τὴν ἀρχῆθεν θεωρίαν ὅτι ἡ κεντρικὴ Ἀσία ὑπῆρξεν ἡ κοιτίς τῶν Ἀρίων λαῶν. Καὶ ὅμως ἐπὶ τῆς γενικῆς ἀρχῆς ταύτης στηριζόμενοι, καὶ ἄνευ οἰασδῆποτε συνάφειας ὀνομάτων ἐθνικῶν Ἀσιατικῶν πρὸς Εὐρωπαϊκά, προσέβη-

(1) Τὸ ἀκροσφαλές, ἵνα εἴπωμεν τὸ πλημμελές, τῶν τοιούτων συσχετισμῶν προκύπτει ἰδίως ἐκ τούτου, ὅτι τινὲς τῶν ἄνω μνημονευθέντων λαῶν τῆς Ἀσίας, ἐξ ὧν δῆθεν κατάγονται οἱ ἐν Εὐρώπῃ ὁμώνυμοι πρὸς αὐτοὺς λαοὶ, ἀποδείκνυνται ὄντες καταγωγῆς Τουρανικῆς.

πίνου γένους ζήτημα ἐχωρίσθη ἀπὸ τοῦ περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν Ἀρίων, ἦτο λίαν φυσικὸν ἵνα ἡ ὑπόθεσις ἢ περὶ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας ἐξασθενήσῃ καὶ καταστῆ ἀμφισβητήσιμος. Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι λόγοι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐξασθένειν ταύτην. Αἱ νεώταται ἱστορικαὶ καὶ ἐθνογραφικαὶ ἔρευναι ἀπέδειξαν ὅτι οἱ ἐν Ἀσίᾳ Ἀριοὶ ἀπετέλουν ἀνέκαθεν μικρὰν μειονότητα ἀπέναντι τοῦ συμπαγοῦς ἐν Εὐρώπῃ ὄγκου τῶν Ἀρίων λαῶν τῶν κατεχόντων τὸ πλεῖστον τῆς ἡπείρου ταύτης. Ἡ Ἰνδικὴ ἢ ἐπὶ τινα χρόνον θεωρηθεῖσα ὡς πρώτη πατρὶς πάντων τῶν Ἀρίων λαῶν ἔκειτο ἀρχαιότατα ὑπὸ πολυωνύμων λαῶν καταγωγῆς πάντι διαφόρου τῆς τῶν Ἀρίων, οἵτινες μὲν ἀπὸ τοῦ 2000 π. Χ. ἀπὸ τῆς περὶ τὸν Ἰνδὸν ὑπ' αὐτῶν κατεχομένης γωνίας τῆς μεγάλης χώρας ἐκτείνουσι τὸ κράτος αὐτῶν πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς νότον τῆς μεγάλης χερσονήσου. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ Ἀριοὶ τῆς Ἀριανῆς, ὧν μοῖραν τινα ἀνατολικὴν ἀπετέλουν οἱ εἰς τὴν Ἰνδικὴν εἰσβαλόντες Ἀριοὶ, δὲν ἀπετέλουν ἐν ἀρχῇ πυκνὸν πληθυσμὸν οἰκοῦντα ἅπαν τὸ Ἰρτανικὸν ὄροπέδιον ἀπὸ τοῦ Ὠξου καὶ Ἰαξάρτου μέχρι τοῦ Τίγρητος καὶ τοῦ Ἀρμενικοῦ ὄροπέδιου, ἀλλ' ἔφκουν ἐν μέσῳ πολυαρίθμων ἀλλοφύλων (Τουρανικῶν) λαῶν. Αὐτὴ ἢ Μηδία ἔκειτο τὸ πρῶτον ὑπὸ λαῶν Τουρανικῶν. Καὶ τὸ ἀνατολικώτερον δὲ ἐκτεινόμενον μέγα Ἀρμενικὸν ὄροπέδιον ἔκειτο ὑπὸ πλήθους Τουρανικῶν, ἴσως δὲ καὶ Σημιτικῶν φυλῶν, μεθ' ὧν ἀνεμίχθησαν Ἀριαι φυλαί. Ἡ αὐτὴ δὲ ἀνάμιξις Τουρανικῶν καὶ Σημιτικῶν φυλῶν ἐν ἧσσοι μέτρῳ φαίνεται ὅτι ἐγένετο ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ὡστε ἢ Ἀρία φυλὴ ἢ ἐν Ἀσίᾳ οἰκοῦσα ἀπετέλει ἐν ὄλῳ ἀσθενῆ μειονότητα ἀπέναντι τοῦ πυκνοῦ Ἀρίου πληθυσμοῦ τῆς Εὐρώπης. Πρὸς τούτοις ἐκ πολλῶν νεωτέρων ἱστορικῶν ἀνακαλύψεων καὶ ἐρευνῶν ἀπεδείχθη σαφῶς ὅτι ὁ πολιτισμὸς τῶν Ἀρίων ἐν Ἀσίᾳ ἦτο πολλῶ μεταγενέστερος τοῦ ἐν τῇ δυτικῇ Ἀσίᾳ (ἐν Βαβυλῶνι, ἐν Συρίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ) ἀναπτυχθέντος πολιτισμοῦ Τουρανικῶν, Σημιτικῶν καὶ Χαμιτικῶν λαῶν, καὶ ἢ Ἀρία φυλὴ δὲν φαίνεται ἔχουσα ἀρχαιότητα ἱστορικὴν μεγάλην μεταξὺ τῶν ἐν Ἀσίᾳ οἰκουσῶν μεγάλων οἰκογενειῶν λαῶν. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων καθίσταται λίαν δυσεξήγητος ἢ ὑπόθεσις τῆς ἐξ Ἀσίας, ἐνθα τοσοῦτον μικρὸν πλῆθος εὐρίσκομεν Ἀρίων λαῶν ἐν ἱστορικοῖς χρόνοις καὶ οὐχὶ τοσοῦτο πρῶϊμον τὸν πολιτισμὸν αὐτῶν, ἐν προϊστορικοῖς χρόνοις γενομένης ἀθρόας μεταναστεύσεως λαῶν πολυπληθῶν εἰς τὴν Εὐρώπην. «Τίς φαντασία, λέγει εἰς τῶν ἐθνογράφων τῶν θεωρούντων τὴν Εὐρώπην ὡς κοιτίδα τῶν Ἀρίων (ὁ Κούνων), δύναται νὰ σχεδιάσῃ καὶ νὰ παραστήσῃ σαφῆ εἰκόνα μεταναστεύσεως, καθ' ἣν ἀπὸ τῆς χώρας ἐκείνης (τῆς κεντρικῆς Ἀσίας), τῆς μὴ ἐχούσης εὐρείαν ἔκτασιν καὶ κατὰ μέρος μόνον οἰκησίμου, μέρος μὲν τῶν οἰκούντων ἐξεγείρεται, ἵνα μεταναστεύσῃ πρὸς νότον, καὶ διὰ τῶν Αἰθιοπῶν τῆς νοτίου Ἀριανῆς εἰσβάλλον ἰσχυρῶς εἰς τὴν Ἰνδικὴν οὐ μόνον καθυποτάσσει τὸν τεραστίως πυκνὸν πληθυσμὸν τῆς χώρας ταύτης, ἀλλὰ καὶ κατὰ μέγα μέρος ἐξολοθρεύει αὐτόν, καταλείπον μόνον μικρὰ τινα εἰς ὄρη ἀπρόσιτα καταφυγόντα λεί-

ψανα, ἐνῶ τὸ ἕτερον μέρος τρέπεται πρὸς δυσμὰς καὶ πρὸς νότον, καταστρέφει τὸν ἀρχαιότερον λαὸν τῆς Εὐρώπης καταλείπον ἀσήμαντά τινα λείψανα, καὶ καταλαμβάνει τὴν θέσιν αὐτῶν καὶ ταῦτα, ἐνῶ ὁ κατ' ἀναλογίαν ἰσχυρότερος πληθυσμὸς τῆς Ἀριανῆς, ὁ οἰκῶν ἐν Σογδιανῇ, Βακτριανῇ, Περσίδι καὶ Μηδίᾳ, δὲν δύναται νὰ ἐξαφανίσῃ τὴν μικρὰν τῶν Αἰθιοπῶν ἐν τῇ νοτίῳ Ἀριανῇ οἰκοῦσαν μοῖραν». Καὶ ἕτερος δὲ γλωσσολόγος σπουδαῖος τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ὁ Ἀμερικανὸς Whitney, ἐγκαταλιπὼν τὴν περὶ ἀπὸ κεντρικῆς Ἀσίας μεταναστεύσεως τῶν Ἀρίων λαῶν θεωρίαν, λέγει ὅτι ἡ τοιαύτη γνώμη ἐρείδεται ἀπλῶς ἐπὶ λόγου γλωσσολογικοῦ καὶ τούτου οὐδεμίαν ἔχοντος σημασίαν. Οὕτως ἐπειδὴ κατὰ τὴν γνώμην ταύτην (λέγει ὁ Whitney) ἢ Ἀριανὴ ἦσσαν τῶν ἄλλων Ἀρίων ἀπομακρύνεται τῆς ὑποτιθεμένης πρώτης Ἀρίας γλώσσης, ἄρα οἱ ταύτην τὴν Ἀρίαν γλῶσσαν λαλοῦντες λαοὶ ἔμειναν πλησιέστεροι εἰς τὴν πρώτην κοιτίδα. Ἀλλὰ τὸ συμπέρασμα τοῦτο δὲν προκύπτει κατὰ λογικὴν ἀκολουθίαν. Διότι τότε ἔδει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ Ἰσλανδοὶ ἔμειναν πλησιέστατοι πρὸς τὴν πρώτην κοιτίδα τῶν Γερμανικῶν φυλῶν, ἐπίσης δὲ καὶ οἱ Λιτανοὶ πρὸς τὴν τῶν Λεττοσλαύων. Ἐκτὸς δὲ τῶν γενικῶν τούτων ἀντιρρήσεων καὶ εἰδικώτεροι ἀντιρρήσεις ἐξηγήθησαν κατὰ τῆς γνώμης ὅτι οἱ Ἀριοὶ εἶχον πρώτην κοιτίδα τὴν κεντρικὴν Ἀσίαν. Εἰς τῶν λόγων τούτων εἶναι ὅτι τὰ κύρια ἀνθρωπολογικὰ γνωρίσματα τῶν Ἰνδοευρωπαϊκῶν λαῶν, τὸ λευκὸν δηλονότι χρῶμα, ἢ ξανθὴ κόμη καὶ ὁ κνανοῦς ὀφθαλμὸς ἐξαφανίζονται ὅλως ἐν Ἀσίᾳ καὶ μάλιστα ἐν τῇ κεντρικῇ. Καὶ ταύτην μὲν τὴν ἀντίρρησην ἀνήρθεσαν εὐχερῶς ὁ Σπίγγελ ἐνθεν μὲν ἀμφισβητῶν τὴν ἀκρίβειαν τῶν λεγομένων ὅτι τὰ μνημονευθέντα ἀνθρωπολογικὰ γνωρίσματα ἐξηφανίσθησαν ἐν Ἀσίᾳ, ἀφοῦ ἐν τοῖς *δαδίκαις* (Tadzik) τῆς Βουχάρας καὶ Φεργάνας τὸ ἐπικρατοῦν γνώρισμα εἶναι τὸ τῆς ξανθῆς κόμης, ἐνθεν δὲ ἐλέγχων αὐτὴν ταύτην τὴν θεωρίαν, καθ' ἣν οἱ Ἰνδοευρωπαῖοι ἔχουσιν ὡς κύρια γνωρίσματα ἀνθρωπολογικὰ τὰ ἄνω εἰρημένα. Ἀλλ' ἐτέρα ἀντίρρησης, ἣς τὴν σπουδαιότητα ὁμολογεῖ καὶ αὐτὸς ὁ Σπίγγελ, εἶναι ὅτι ἐν ταῖς ἀρχαιοτάταις ἰδέαις ταῖς Ἰνδογερμανικαῖς ταῖς κοιναῖς πᾶσι τοῖς Ἰνδογερμανικοῖς λαοῖς οὐδὲν ὑπάρχει ὑπομμνήσκον ἢ ἀπλῶς ὑπαινισσόμενον τὴν Ἀσίαν, λείπουσι δ' ὅλως κοιναὶ ὀνομαστικαὶ ζῶφον εἰδικῶς Ἀσιατικῶν, καμήλων καὶ τίγρεων καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ἀρχαιότατα Ἀρια ὀνόματα τῶν δένδρων εἰσὶν Εὐρωπαϊκῆς καταγωγῆς καὶ δὲν ὑπάρχουσιν ἐν ταῖς ἀσιατικαῖς Ἀρῖαις γλώσσαις.

Ἐκ πάντων τούτων τῶν λόγων ὀρμηθέντες οἱ τε ἀνωτέρω μνημονευθέντες καὶ ἄλλοι ἐθνολόγοι ἀπεφάνησαν τὴν γνώμην ὅτι ἐν Εὐρώπῃ ζητητέα ἢ πρώτη κοιτίς τῶν Ἀρίων λαῶν. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὸν ἀκριβέστερον καθορισμὸν τῆς χώρας δὲν συνεφώνησαν πάντες. Διότι ἐνῶ ὁ Λάθαμ ὡς τοιαύτην κοιτίδα ἐθεώρησεν τὰς νῦν Πολωνικὰς χώρας τῆς Ποδολίας καὶ Βολυνίας, ὁ Geiger ἔθηκεν αὐτὴν

ἐν Γερμανίᾳ (1). Ὁ Κούνων τὸναντίον ἔθηκεν αὐτὴν ἐν τῇ βορείῳ Γερμανίᾳ καὶ τῇ βορείῳ καὶ δυτικῇ Γαλλίᾳ, ἄλλοι δὲ ἐν τῇ νοτιανατολικῇ Εὐρώπῃ. Υποθέτουσι δὲ καὶ ὁ Κούνων καὶ ἄλλοι νεώτεροι ὅτι οἱ Ἰνδογερμανοὶ διὰ μεταναστεύσεων βαθμιαίων διεσπάρησαν κατὰ μικρὸν εἰς τὰ λοιπὰ μέρη τῆς Εὐρώπης καὶ εἰς τὴν Ἀσίαν (2) καὶ ὅτι ἡ τοιαύτη διάδοσις ἐγένετο ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς ὃν τρόπον περίπου γίνεται σήμερον διὰ τῆς προόδου τῶν Ῥώσων ἐν τῇ Ἀσίᾳ. Ἐντεῦθεν δὲ προβάλλονται τινὲς (ὡς ὁ Tomaschek) ἔτι περαιτέρω ἐν ταῖς τολμηραῖς ὑποθέσεσιν ἀπεφήναντο γνώμην ὅτι ἡ γλωσσικὴ ἐνότης τῶν Ἀρίων λαῶν δὲν στηρίζεται ἐπὶ ἐνότητος φυλετικῆς ἀνθρωπολογικῆς, ἀλλ' ὅτι ἔχει ἀρχὴν ἱστορικὴν προελθούσαν ἀπὸ πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς ἐπικρατήσεως φυλῆς τινος μεταδούσης τὴν γλῶσσαν καὶ τὸν πολιτισμὸν αὐτῆς εἰς πολλοὺς διαφόρου φυλετικῆς καταγωγῆς λαούς. Ἡ τοιαύτη ὑπόθεσις ἐστηρίχθη ἐπὶ τῆς παρατηρηθείσης ἀντιθέσεως τῆς γλωσσικῆς συγγενείας μεταξὺ τινῶν Ἀρίων ὁμοφυλιῶν πρὸς τὴν διαφορὰν τὴν ἀνθρωπολογικὴν τὴν ἐπικρατοῦσαν μεταξὺ τῶν αὐτῶν ὁμοφυλιῶν (3). Ἄλλ' ὁ βαθμὸς τῆς προόδου, ἐν ᾧ εὐρίσκεται νῦν ἡ ἐθνογραφία ἢ ἀνθρωπολογικὴ, δὲν ἐπιτρέπει νὰ δοθῇ μεγάλη σπουδαιότης εἰς τὰς τοιαύτας θεωρίας. Καὶ πᾶσαι δὲ αἱ γνώμαι περὶ τῆς ἐξ Εὐρώπης διασπορᾶς τῶν Ἀρίων ἄγουσιν ἡμᾶς εἰς πληθύν ὑποθέσεων μᾶλλον ἢ ἥττον παρακεκινδυνευμένων. Ἄλλ' ὁμως ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἰκανὰς λύει ἀπορίας καὶ προβλήματα καὶ συμβιβάζει ἐθνολογικὰς τινὰς παραδόσεις ἀρχαίας πρὸς τὰς νεωτέρας γλωσσολογικὰς ἐρεῦνας (οἷον τὴν συγγένειαν τῶν λαῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας πρὸς τὴν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου καὶ τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων παραδοθέντα περὶ τῆς μεταναστεύσεως τῶν Φρυγῶν ἀπὸ τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν Ἀρμενίων ἀπὸ τῆς Φρυγίας).

Ἄλλὰ, πλὴν τῶν ἤδη ἐκτεθεισῶν δύο ἀντιθέτων πρὸς ἀλλήλας γνωμῶν περὶ

(1) Ὁ Pictet ἀπορρίπτων τὴν τοιαύτην τῆς Γερμανίας ὑπόθεσιν θεωρεῖ αὐτὴν ὡς ἀπὸ λόγων ἐθνικῆς φιλαυτίας ὑπαγορευθεῖσαν τοῖς Γερμανοῖς λογίοις, ἵνα οὕτω τὸ κέντρον τῆς Γερμανίας καταστῇ ἡ κοιτὶς πάσης τῆς Ἀρίας φυλῆς μεταβαλλομένης οὕτω ἀπὸ Ἰνδογερμανικῆς εἰς Γερμανοῦνδικήν». Οὐχ ἥττον εἰς τὴν γνώμην τοῦ Geiger προσεχώρησε καὶ ὁ Benfey καὶ αὐτὸς ὁ Σπίγγελ. Ἄλλ' ἄλλος λόγιος Γερμανὸς ὁ Höfer, ἐθεώρησεν αὐτὴν ὅλως ἀπίθανον.

(2) Ἐννοεῖται ὅτι αἱ θεωρίαι αὗται δὲν ἀποκλείουσι τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ Εὐρώπη εἶχεν οἰκίτηρας παλαιότερους τῶν Ἀρίων καὶ ὅτι οὐχὶ ἡ ἡπειρος αὕτη, ἀλλ' ἡ Ἀσία ὑπῆρξεν ἡ κοιτὶς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ ἐκ ταύτης τῆς ἡπείρου ἦλθον οἱ πρῶτοι ἀνθρώποι εἰς τὴν Εὐρώπην. Τὸ ζήτημα τὸ περὶ γενέσεως καὶ τῆς πρώτης κοιτίδος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους διαφέρει τοῦ ζητήματος τοῦ περὶ πρώτης κοιτίδος τῶν Ἀρίων λαῶν.

(3) Ἀνθρωπολογικαὶ ἀντιθέσεις εὐρίσκονται καὶ μεταξὺ αὐτῶν τῶν Ἰνδογερμανιῶν τῆς Εὐρώπης. Ἄλλ' Ἄριος λαὸς διὰ τῆς ἀναμίξεως μετὰ ξένων στοιχείων τὰ μάλιστα ἀποξενωθείς ἀνθρωπολογικῶς τῶν λοιπῶν Ἀρίων εἶναι ὁ τῶν Ἀρίων Ἰνδῶν ἐν Ἀσίᾳ

τῆς πρώτης κοιτίδος τῶν Ἀρίων, ἐξηνέχθη καὶ τρίτη τις μεσεύουσα οὕτως εἰπεῖν μεταξὺ ἀμφοτέρων. Ἐθνολόγοι τινὲς καὶ γλωσσολόγοι, οἷον ζητοῦντες νὰ συμβιβάσωσι τὰς δύο διεστώσας γνώμας, ἐξηγήσωσι δὲ καὶ τινὰς παραδόσεις συμφῶνως πρὸς τὰ πορίσματα τῆς νέας ἐπιστήμης, ἀπεφήναντο γνώμην, καθ' ἣν ἡ κοιτὶς τῶν Ἀρίων πρέπει νὰ ζητηθῇ ἐν τοῖς μεθορίοις τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης, ἐν τῇ Καυκάσῳ τῇ χωρίζοντι νῦν τὴν Ἀσίαν ἀπὸ τῆς Εὐρώπης. Οὕτω ὁ Friedrich Müller ἀπορρίπτων τὴν περὶ κεντρικῆς Ἀσίας γνώμην καὶ θεωρῶν πιθανωτέραν τὴν περὶ τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης, λέγει: «Ὅταν ἀκολουθοῦντες τῇ πιθανωτέρῳ θεωρίᾳ παραδεχθῶμεν ὡς πρώτην πατρίδα τῶν Ἀρίων τὴν νοτιανατολικὴν Εὐρώπην, δὲν πρέπει νὰ θεωρῶμεν αὐτοὺς αὐτόχθονας τῶν χωρῶν τούτων, ἀλλ' ὡς πρὸ ἀμνημονεύτων χρόνων ἐκ τοῦ Ἀρμενικοῦ ὄροπέδιου μεταναστεύσαντας. Τὴν τοιαύτην ὑπόθεσιν ἐπιβάλλει ἡμῖν ἡ ἀνθρωπολογικὴ ἐνότης ἢ συνδέουσα τοὺς Ἀρίους πρὸς τοὺς Χαμίτας καὶ Σημίτας καὶ τοὺς περὶ τὸν Καύκασον λαούς. Οὗτοι (οἱ Χαμιτοσημίται καὶ οἱ Καυκάσιοι) δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἦλθον εἰς τὸ Ἀρμενικὸν ὄροπέδιον ἀπὸ δυσμῶν». Ἡ τοιαύτη ὑπόθεσις συνάδει βεβαίως καὶ πρὸς τὰς παλαιὰς παραδόσεις τῆς Ἰ. Γραφῆς, καθ' ἃς ἀπὸ τοῦ Ἀραράτ τῆς Ἀρμενίας ὠρμήθησαν αἱ τρεῖς Καυκάσιοι φυλαὶ τῶν Σημιτῶν, Χαμιτῶν, Ἰαφεθιτῶν καὶ τὸ Ἀρμενικὸν ὄροπέδιον μετὰ τοῦ ὑπερθεῖν αὐτοῦ ὑψουμένου Καυκάσου, τῆς «κιβωτοῦ ταύτης τοῦ Νῶε» (διὰ τὸ πλῆθος καὶ πολυποίκιλον τῶν ἐν αὐτῷ οἰκουσῶν φυλῶν), καθίσταται κοιτὶς οὐ μόνον τῶν Ἀρίων λαῶν, ἀλλὰ συμπάσης τῆς λευκῆς ἢ καυκασίας καλουμένης φυλῆς ἢ ἀνθρωπολογικῆς ὑποδιαίρεσεως τοῦ ὅλου ἀνθρωπίνου γένους. Τοιαύτη ἢ τρίτη ὑπόθεσις, εἰς ἣν φαίνεται προσχωρῶν μέχρι τινὸς καὶ ὁ Σπίγγελ, ἐνῶ ὁ Schrader θεωρεῖ πιθανωτέραν τὴν ὑπόθεσιν τὴν περὶ τῆς Εὐρώπης.

Ἐκ τῶν εἰρημένων πάντων ἐννοεῖται πόσον ἀκροσφαλεῖς εἶναι πᾶσαι αἱ γενικαὶ περὶ τῆς πρώτης κοιτίδος, τοῦ κοινοῦ βίου, τοῦ ἀπ' ἀλλήλων χωρισμοῦ καὶ τῆς διασπορᾶς τῶν Ἀρίων λαῶν θεωρίαι. Καὶ νῦν αἱ θεωρίαι αὗται, ἀφοῦ ἐπὶ τινὰς χρόνους διὰ σειρᾶς εἰκασιῶν καὶ ὑποθέσεων καθιέρωσαν ὀλόκληρον σύστημα ἐθνολογικῶν δῆθεν γνώσεων καὶ ὀλόκληρον ἱστορίαν προϊστορικὴν, ὑπεχώρησαν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς θετικῆς ἐπιστήμης. Περιορισμὸς τοῦ πλάτους καὶ μεγέθυνσις τοῦ βάθους εἶναι καὶ ἐνταῦθα σήμερον ἢ ἐπικρατοῦσα ἐπιστημονικὴ ἀρχή. Τὸ μόνον θετικόν, ὅπερ νῦν πορίζει ἡμῖν ἢ ἐπιστήμη, εἶναι ἡ ἀδιαφιλονείκητος συγγένεια ἢ ὑφισταμένη μεταξὺ γλωσσῶν τινῶν Ἀσιατικῶν καὶ Εὐρωπαϊκῶν, ἕνεκα τῆς ἀποδεδειγμένης ταύτης συγγενείας ἀποτελουσῶν μεγάλην τινὰ οἰκογένειαν γλωσσικὴν τὴν κληθεῖσαν Ἀρίαν ἢ Ἰνδογερμανικὴν ἢ Ἰνδοκελτικὴν ἢ Ἰαφεθιτικὴν (1). Ἔργον δὲ τῆς ἐπιστήμης εἶναι

(1) Spiegel, Die Arische Periode und ihre Zustände σελ. 1.

σήμερον, μετὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ θετικοῦ τούτου συμπεράσματος, οὐχὶ ἢ ἀπὸ ὑποθέσεων ἐπισφαλῶν ὁρωμένη ἐρευνα τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων τῶν λαῶν καὶ ἢ ἐπὶ τούτων ἐρειδομένη ὑποθετικὴ ἱστορία, ἀλλ' ἢ βαθυτέρα καὶ σπουδαιότερα περὶ τὴν γλῶσσαν καὶ φιλολογίαν μελέτη ἐκάστου τῶν ὑπαγομένων εἰς τὴν οἰκογένειαν λαῶν, καὶ ἰδίως τῶν Ἀσιατικῶν. Μόνον διὰ τῆς τοιαύτης κατὰ βῆθος διαφωτίσεως τῶν καθ' ἕκαστα δύνανται νὰ προέλθωσι γνώσεις καὶ θεωρίαι ἀσφαλεῖς, διαφωτίζεται δὲ ἡ παναρχαία ἱστορία τῶν Ἀρίων λαῶν καὶ διὰ ταύτης ἢ τοῦ σύμπαντος ἀνθρωπίνου γένους. Καὶ τοῦτο μὲν εἶναι ἔργον τοῦ μέλλοντος. Νῦν δέ, ἐπειδὴ καὶ ἐκ τῶν τέως γενομένων ἐρευνῶν ἢ ὑπαρξίς οἰκογενείας λαῶν Ἀρίων ἐχούσης χαρακτηρῆα ἰδιοφυοῦς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἰδιοφυῶς ἐπιδρασάσης ἐπὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου, ἰδίως τῆς Εὐρώπης, κείται ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας, ἀνάγκη νὰ ἐκτεθῶσιν ἐνταῦθα τεκμήρια τινὰ ἢ ἀποδείξεις τῆς ὑπάρξεως τῆς Ἀρίας τῶν λαῶν οἰκογενείας, ἐκ τῆς περὶ τὰς γλώσσας ἐρευνῆς εἰλημμένα.

ΑΙ Ἀριαὶ γλῶσσαι.— Ἡ πρὸς ἀλλήλας συγγένεια τῶν Ἀρίων γλωσσῶν ἢ ὀρθότερον εἰπεῖν, ἢ ὑπαρξίς οἰκογενείας Ἀρίων γλωσσῶν ἀποδείκνυται ἐκ τε τῆς συγγενείας τῶν ὀρίων τῶν λέξεων καὶ ἐκ τῆς γραμματικῆς κατασκευῆς τῶν γλωσσῶν, ἐκ τε τοῦ ὕλικου δηλονότι τῶν γλωσσῶν καὶ ἐκ τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτῶν, ὁπότεν ἀμφότερα ταῦτα ἀναλυθῶσιν ἐπιστημονικῶς δι' ἀσφαλοῦς μεθόδου (1). Ἀπαιροὶ εἰσιν αἱ ὀρίαι τῶν λέξεων αἱ κοιναὶ εἰς πάσας τὰς τε Ἀρίας ὀμοῦ καὶ εἰς τινὰς ὀμοφυλίαις κατ' ἰδίαν. Τὸ ῥῆμα ἀπλῶς τὸ ὑπαρκτικόν, ὅπερ ἐν ἀπάσῃ τῇ Κανκασίᾳ φυλῇ εἶναι ἰδιάζον μόνῃ τῇ Ἀρίᾳ γλωσσικῇ οἰκογενείᾳ (διότι τὸ ὄημα τοῦτο δὲν ὑπάρχει οὔτε ἐν ταῖς Σημιτοχαιμικαῖς οὔτε ἐν ταῖς Τουραναῖς γλώσσαις), ἀποτελεῖ σπουδαῖον τεκμήριον τῆς τοιαύτης συγγενείας. Τὸ αὐτὸ δὲ ὀητέον καὶ περὶ πολλῶν ἄλλων ὀρημάτων ἀρχετύπων δηλούντων ἐνεργείας ἢ καταστάσεις τοῦ φυσικοῦ βίου. Πρὸς τούτοις ἢ γραμματικὴ κατασκευὴ τῶν Ἀρίων γλωσσῶν, μᾶλλον ἢ ἥττον οὔσα ἀνάλογος ἐν πάσαις ταῖς Ἀρίαις, αἱ κλίσεις, αἱ

(1) Τοιαύτη μέθοδος ὑπαγορεύει τοὺς ἐξῆς κανόνας: α') Πρέπει νὰ ζητηθῶσιν ἐπιμελῶς ἐν πάσαις ταῖς γλώσσαις αἱ ὀμορρίζοι καὶ ὀμοσήμοι λέξεις, ἵνα ἀποτελεσθῇ πλούσιον ὕλικόν διὰ τὴν σύγκρισιν καὶ ἵνα ἢ σύγκρισις αὐτῆ ἔχη ἀληθῆ γλωσσολογικὴν ἀξίαν. β') Μετὰ τὴν συναγωγὴν τῶν ὀμορρίων καὶ ὀμοσήμων λέξεων πρέπει νὰ γείνη παραβολὴ ἐκάστης τούτων πρὸς τὸν μᾶλλον ἀρχέγονον θεωρούμενον τύπον, ὅστις πρέπει νὰ ζητηθῇ ἐν τῇ Σανσκριτικῇ ἢ ἐν ἄλλῃ ἀνατολικῇ Ἀρίᾳ· ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα πρέπει ν' ἀποδειχθῇ τὸ γνησίως ἀρχετύπον τῆς ὀρίης. γ') Πρέπει νὰ ἐφαρμοσθῶσιν αὐστηρῶς ἐν τῇ συγκρίσει τῶν λέξεων καὶ ἐν τῇ συγκριτικῇ ἐτυμολογίᾳ οἱ φθογγολογικοὶ νόμοι, αἱ δ' ἐξαιρέσεις τότε μόνον πρέπει νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν, ὅταν ὄσι πολλαὶ καὶ δυνάμεναι νὰ καθιερώσωσι νέον τινὰ νόμον φθογγολογικόν. δ') Πρέπει ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ μὴ πλαγηθῇ ὁ ἐρευνῶν ἀπὸ φαινομένων ἐκπληκτικῶν ὀμοιοτήτων ἐξωτερικῶν, ἀλλὰ νὰ ὀδηγῆται πάντοτε ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ἀναλογίας τῆς προκυπτούσης ἀπὸ τῶν φθογγολογικῶν νόμων καὶ τῆς φυσιολογίας, οὔτως εἰπεῖν, τῶν λέξεων, καὶ ὁπότεν ἔτι ἢ ἐξωτερικῆ ὀμοιότης τῶν λέξεων δὲν ἦναι οὔτω μεγάλη.

πτώσεις, καὶ μάλιστα πάντων ἢ φθογγολογία εἰσὶν ἰσχυρὰ τεκμήρια τῆς τῶν γλωσσῶν στενῆς πρὸς ἀλλήλας συγγενείας καὶ κοινῆς ἀρχῆς (1). Αἱ πλείσται τῶν λέξεων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν φυσικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, ἦτοι τὰ ὀνόματα τῶν ὀντων τοῦ φυσικοῦ κόσμου, τοῦ καὶ πρῶτον κυριεύοντος τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἀνθρώπου, ἦτοι τὰ ὀνόματα τὰ σημαίνοντα γῆν, οὐρανὸν καὶ οὐράνια σώματα, ἀέρα, πῦρ, ὕδωρ, ποταμούς, ὄρη, ζῶα, φυτά, ἀνήκουσι κοινῇ πάσαις ἢ πολλαῖς ὀμοῦ Ἀρίαις γλώσσαις. Καὶ ἂν ἐν τῇ σημασίᾳ τῶν τοιούτων ὀνομάτων ὑπάρχη τις διαφορὰ, καὶ αὐτὴ εἶναι εὐεξήγητος. Τοῦτο μόνον ἀνάγκη νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι ἐν τοῖς ὀνόμασι τοῖς ἀναγομένοις εἰς ὄντα τοῦ φυσικοῦ κόσμου, ἰδίως ἐν τοῖς ὀνόμασι ζῶων καὶ φυτῶν, ἱκανὰ ὑπάρχουσιν ὀνόματα κοινὰ ταῖς Ἀρίαις καὶ Σημιτικαῖς ἢ Ἀρίαις καὶ Τουραναῖς ἢ καὶ ταῖς τρισὶν ὀμοῦ οἰκογενείαις γλωσσῶν, εἴτε διότι τὰ ὀνόματα ταῦτα παρέλαβον αἱ ὀηθεῖσαι γλωσσικαὶ οἰκογένεαι παρ' ἀλλήλων, εἴτε διότι ἢ ὀνοματοποιία συνετέλεσεν εἰς τὴν τοιαύτην γένεσιν τῶν ὀνομάτων. Ἐκεῖνο ὅπερ ὑπὸ ἔποιν ἱστορικὴν διαφέρει ἡμῖν ἰδίως εἶναι, ἂν ἐν ταῖς γλώσσαις ταῖς Ἀρίαις ἢ ἐν τῷ βίῳ τῶν Ἀρίων λαῶν διετηρήθησαν γλωσσικὰ τεκμήρια κοινῶν τινος πνευματικοῦ καὶ ἱστορικοῦ βίου· ἂν δηλονότι οἱ λαοὶ οὔτοι, πρὸ τοῦ ν' ἀποσχισθῶσιν ἀπ' ἀλλήλων, ὀπουδήποτε τοῦ κόσμου καὶ ἂν ὄκουν, ἀνέπτυξαν κοινόν τινα βίον προαχθέντα εἰς βαθμὸν πολιτισμοῦ δυνάμενον νὰ κληθῇ κοινὸς ἱστορικὸς βίος τῶν Ἀρίων λαῶν. Τὰ τοιαῦτα γλωσσικὰ τεκμήρια ἢ μνημεῖα θέλομεν ζητῆσαι ἐν ταῖς λέξεσι ταῖς ἀναφερομέναις εἰς τὰ κυριώτατα στοιχεῖα τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἦτοι εἰς τὸν κοινωνικὸν ὀργανισμόν, τὴν θρησκείαν, τὴν πολιτείαν, τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐπιστήμην (2).

(1) Τὸ ὄημα εἶναι ἐν ταῖς Ἀρίαις γλώσσαις.

Σανσκριτικὴν Ζενδικὸν Ἑλληνικὸν Λατινικὸν Λιτανικὸν Ἀρμενικὸν Περσικὸν Ἀρχ. Σλαβ.

asmi	ahmi	ἐμμι (εἰμι)	sum(i)	esmi	jem	im	jesmi
asi	ahi	εἶσι, εἰς (εἶ)	es	esi	jes	i	jesi
asti	asti	εἶσι	est	esti	je	est	jesti

γ' πλ. santi henti εντι (εἰσι) sunt(i) — en end sunti

Γερμανικὸν im is ist (εἰ) πληθ. sind

* Ἀλλὰ ὄηματα.

Σανσκριτ. Ζενδικὸν Ἑλλην. Λατινικ. Λιτανικὸν Ἀρμενικὸν Περσικὸν Ἀρχ. Σλαβ.

(ti)stami	hiistami	ἰστημι	sto	stowmi	—	hestem	staju
α' πλ. (ti)stamas	—	ἰσταμεσ	stamus	stowime	—	hestim	stujemu
dadāmi	dādāmi	δίδωμι	do	dumi	dinem	dadem	dami
α' πλ. dadamas	—	δίδομεσ	dāmius	dume	dadāmi	dāmū	dāmū

Γερμανικὸν stam α' πλ. stāmes

(2) Πολύτιμος βοήθος εἰς τὴν τοιαύτην σύγκρισιν τῶν λέξεων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν πρῶτον βίον τῶν Ἀρίων λαῶν εἶναι ἢ ἐνιαχοῦ ἤδη μνημονευθεῖσα ὑπ' ἡμῶν τρίτο-

α'. Κοινωνία (οἰκογένεια).

	Γένος, γονεὺς, γυνή.			Πατήρ, μήτηρ, υἱός.		
Σανσκριτ.	ganana	ganaka	—	pita(r)	mata(r)	sunus ἔκ. τ. ὁ su=ύ=γεννᾶν)
* Ἑλλην.	γένος	γονεὺς	γυνή (γυναικός)	πατήρ	μήτηρ	υἱός
Λατ.	gens (genus)	—	—	pater	mater	—
* Ἰερνικ.(1)	ginel	—	gean	—	—	—
* Ἀρχ. Γερμ.	kuni	—	—	vatar	muotar	—
* Ἀρμ.	—	—	gin (ganaik)	—	—	—
Γοτθ.	—	—	quino	fadar	—	sunu
* Ἀρχ. Σλαν.	—	—	jena	—	mati	sy-nu
Ζενδ.	—	—	—	patar	—	hunu
Λιθουαν.	—	—	—	—	moté	su-nu
Νεοπερσ.	—	—	—	pader	mader	—

Puer (παῖς ;), θυγάτηρ, ἀνεπίος.

Φράτωρ, soror (ἀδελφή), ἐκυρός (πενθερός).

	Puer (παῖς ;), θυγάτηρ, ἀνεπίος.			Φράτωρ, soror (ἀδελφή), ἐκυρός (πενθερός).			
Σανσκριτ.	pūtra	duhita(r)	(duhitrī) (2)	naptar	bhrata(r)	swasar	γαζυρα
			κ. napat (ἔγγονος)				
* Ἑλλην.	—	θυγάτηρ	(ἀνεπίος) ἀνεπίος	φράτωρ	—	—	ἐκυρός
Ζενδ.	puhtra	dughdhar	—	bhrater	—	—	γαζυρα
Λατ.	puer	—	nepos	frater	soror (ἀντι so-	socer, so-	crus,
					sor ἔκ τοῦ swosor),		
Νεοπερσ.	puser	dochter	—	prader	haher (3)	—	—
* Ἀρχ. Γερμ.	—	tohtar	—	brudar	—	—	—
Γοτθ.	—	dauhtar	—	brothar	swistar	—	—
* Ἀρχ. Σλ.	—	dusti	—	bratru	sestra	swecru	—
Λιθουαν.	—	dukte	—	brolis	—	szeszura	—
Βελοῦχ.	potra	—	—	—	—	—	—

μος πραγματεία τοῦ Pictet ἡ ἐπιγραφομένη «Les origines Indo-Européens ou les Arjas primitifs. Essai de paléontologie linguistique». Ἡ πραγματεία αὕτη, καίπερ ἐν τισιν ἰκανὰς ἔχουσα ἀνακριβείας, οὐχ ἦτορ ἐν τῷ ὅλῳ θεωρεῖται ἔργον σπουδαῖον ἐθνολογικὸν καὶ γλωσσολογικὸν ἢ, ὡς ὠνόμασεν αὐτὴν ὁ συγγραφεὺς, «Γλωσσολογικὴ παλαιοντολογία». Σπουδαῖον ἔργον τοιαύτης φύσεως εἶναι καὶ τὸ ἤδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν οὐχ ἄπαξ μνημονευθὲν βιβλίον τοῦ Σπίγγελ (Die Arische Periode und ihre Zustände). Ἄλλ' ἡ πραγματεία τοῦ Σπίγγελ πεγιορίζεται κυρίως εἰς τὴν γλωσσολογικὴν παλαιοντολογίαν μόνον τῶν ἀνατολικῶν Ἀρίων λαῶν, ἢτοι τῶν Ἀριανῶν καὶ τῶν Ἀρίων Ἰνδῶν, ὧν ζητεῖ ν' ἀποδείξῃ τὴν πρὸς ἀλλήλους στενὴν συγγένειαν. Σπανίως δὲ καὶ ἐν παρόδῳ καὶ μόνον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τοὺς ἀνατολικούς τούτους Ἀρίους γίνεται ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ μνεία τῶν ἄλλων Ἀρίων ἢ Ἰνδογερμανικῶν λαῶν. Βοήθημα σπουδαῖον πρὸς σύγκρισιν τῶν Ἰνδογερμανικῶν λαῶν ἐν τῇ ἀναφορᾷ αὐτῶν εἰς τὸν πρῶτον βίον τῶν λαῶν τῆς οἰκογενείας ταύτης εἶναι καὶ ἡ σπουδαία πραγματεία τοῦ G. Schrader Sprachvergleichung und Urgeschichte, Jena 1890.

(1) Ἰερνικὴν καλοῦμεν τὴν ἀρχαίαν Ἰρλανδικὴν γλῶσσαν (ἴδ. κατωτέρω).

(2) Ἐκ τῆς ὁ. duh=ἀμέλγειν, κυρίως ἢ ἀμέλγουσα, ἔκ τοῦ ἔργου τῶν θυγατέρων ἐν τῷ ποιμενικῷ βίῳ τῶν Ἀρίων.

(3) Ἐν τῇ Ζενδικῇ καὶ τῇ Νεοπερσικῇ τὸ s (τὸ Ἰνδικὸν καὶ Ἀριον) τρέπεται συνήθως εἰς h.

β'. Πολιτεία (πατριαρχική). — Ἐκ τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν ῥιζῶν, ἃς ἐσώρυσεν ὁ Pictet, ὡς κοινὰς Ἀρίας δηλωτικὰς φυλῆς, ἔθνους, λαοῦ, ἡγεμόνος, οὐδεμία μὲν ὑπάρχει κοινὴ εἰς πάσας τὰς Ἀρίας λέξεις, ἐλάχισται δὲ κοιναὶ εἰς τινὰς τῶν ὁμοφυλιῶν καὶ αὐταὶ οὐχὶ ἀσφαλεῖς. Ἡ συγγένεια τοῦ Ἑλλ. ἄρχω, ἀρχή πρὸς τὸ Σανσκριτ. καὶ Ζενδ. arh (τιμή, ἀξία) εἶναι λίαν ἀμφίβολος, ἢ δὲ πρὸς τὸ Ἀρμ. Arka = ἡγεμῶν δὲν ἐρεῖδεται ἐπὶ ἀσφαλοῦς φθογγολογικοῦ νόμου. Τὸ Λατ. rex φαίνεται συγγενὲς τῷ Σανσκριτ. rādṣ=λαμπρός, ἡγεμῶν, rādṣami=κυβερνῶ (Λατίν. regnare, rex, regnum, Ἑλλην.). Ἐπίσης ἢ ὁ. παλ = ἡγεμῶν (Σανσκριτ. τζοπαλα=ποιμὴν) φαίνεται συγγενὲς πρὸς τὸ Μικρασιατικὸν (Λυδικὸν) Πάλμυς (καὶ τὸ Ἰερν. fāl=ἡγεμῶν). Πιθανωτέρα φαίνεται ἡ συνάφεια (ἢς δὲν μνημονεύει ὁ Pictet καὶ ὁ Σπίγγελ) τοῦ Μικρασ. Βαλήν (=βασιλεὺς Φρυγ.) Γέλα (Καρικὸν) πρὸς τὸ Ἀρμ. Gal=ἄρχων (Λατ. valor).

Ἐπισημῆς καὶ ἀβεβαία εἶναι καὶ ἡ συνάφεια ἢ μεταξὺ τῶν ὀνομάτων τῶν ἀναφερομένων εἰς νόμους, ἔθνη, ἤθη, ἰδιοκτησίαν, κληρονομίαν, φόρους, συνθήκας καὶ ἀγοράς. Καὶ ἐὰν φαίνηται πού ὑπάρχουσα συνάφειά τις, εἶναι μᾶλλον ἀποτέλεσμα ἀναλογίας, ἢτοι ἀναλόγου γραμματικῆς κατασκευῆς, παρὰ κοινῆς καταγωγῆς (πρβλ. Σανσκριτ. Sandha = συνθήκη, sam = σύν, dha = τίθημι). Τὸ αὐτὸ ῥητέον καὶ περὶ δικαίου καὶ δίκης καὶ δικαστοῦ καὶ ὄρκου καὶ ἐγκλήματος καὶ τιμωρίας. Πολλὰ ὑπάρχουσι φαινόμενα συνάφειαι τῶν ὀνομάτων, ἀλλ' οὐδεμία ἀσφαλῆς καὶ βεβαία.

γ'. Θρησκεία. Ἰδέα τοῦ Θεοῦ. — Ἰδέα θεότητος καθολικῆς ἀφηρημένης ὡς δυνάμεως ἠθικῆς διεπούσης τὸν κόσμον καὶ ἀρχῆς ἐν γένει τῶν ὄντων διὰ λέξεως Ἀρίας ἐκφραζομένη ὑπάρχει μόνον ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Θεός (1), τῷ Λατινικῷ Deus καὶ τῷ Σανσκριτικῷ Devas=θεός, dēvatā=θεότης, παραγομένῳ ἔκ τοῦ τύπου deva (2). Τοῦναντίον δὲ λέξεις κοινῆ, ἂν μὴ πάσαις, τοῦλάχιστον ταῖς πλείσταις Ἀρίας, δηλοῦσα τὴν θεότητα τοῦ φωτός καὶ τοῦ οὐρανοῦ εἶναι ἢ ἐκ τῆς αὐτῆς ῥίζης di, div = λάμπειν προερχομένη καὶ τὴν ἀρχέγονον ἔννοιαν τῆς ῥίζης δηλοῦσα.

Σανσκριτ. Dīaus (=οὐρανὸς καὶ οὐράνιος θεός· ἐκ τῆς ὁ. div=λάμπειν, divja=ἡμέρα). Ζενδ. div=λάμπειν, daeva=δαίμων. Ἑλλ. Ζεὺς, Διός, Διπάτυρος (ὁ. δι, διF, διός, Διώνη, εὐδία). Λατ. Dion-is (Jo-vis), Diespiter, Jupiter, Diana, dies.

(1) Τινές, ὡς ὁ Κούρτιος, ἀμφισβητοῦσιν ἰσχυρῶς τὴν συγγένειαν τοῦ θεός πρὸς τὴν ῥίζ. div, dev (Ζεὺς, Διός, Deus).

(2) Ἐντεῦθεν ὅμως δὲν ἀκολουθεῖ ὅτι ἡ ἠθικὴ ἔννοια θεοῦ καὶ θεότητος ἦτο κοινὴ τοῖς Ἑλλήσι, τοῖς Λατίνοις καὶ τοῖς Ἰνδοῖς, πρὸ τοῦ χωρισμοῦ αὐτῶν. Τοῦναντίον πιθανωτέρα ἢ ὑπόθεσις ὅτι ἡ ἔννοια αὕτη ἀνεπτύχθη ὕστερον ἐν τῷ βίῳ ἐκάστου λαοῦ ἐκ παραλλήλου.

αὐτοῖς τὸν αὐτὸν τρόπον ἀντιλήψεως ἐν ταῖς διαφόροις ἐπόψεσι τοῦ βίου καὶ ἐκ τῆς κοινότητος τῆς πρώτης γλώσσης μετὰ τὴν διασπορὰν ἐδημιούργησεν ἰδιοφυῶς παρ' ἐκάστῳ λαῷ τὰ κοινὰ δοκοῦντα γλωσσικὰ στοιχεῖα τὰ ἐρμηνεύοντα τὸν ὅλον βίον. Τοῦτο δὲ δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν καὶ περὶ τῶν λέξεων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν γεωργικὸν καὶ τὸν ναυτικὸν βίον. Πολλὰ εἰσι καὶ ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ αἱ λέξεις αἱ κοιναὶ εἰς τινὰς Ἀρίας ὁμοφυλίας, ἀλλ' ὀλίγα αἱ εἰς ἀπάσας. Ἰδίως ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἡ λέξις *ἀγρός* (*ager*), ἡ κοινὴ ταῖς πολλαῖς Εὐρωπαϊκαῖς Ἀρίαις, δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ Σανσκριτικῇ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις Ἀσιατικαῖς Ἀρίαις. Ἰκανῶν δὲ λέξεων ὡς κοινῶν θεωρουμένων ἢ ταυτότης εἶναι ἀμφίβολος. Τινὲς δὲ τοῦ γεωργικοῦ βίου ἐν τισὶν Ἀρίαις (ὡς ἡ λέξις *σίτος*) φαίνονται οὐσαὶ μὴ Ἀρίας καταγωγῆς. Οὐχ ἦττον καὶ ἐκ τῶν ἀσφαλῶς ὡς Ἀρίων ἀποδεδειγμένων κοινῶν ῥιζῶν δύναται τις νὰ συμπεράνη μέχρι τινὸς ὅτι παρὰ τοῖς Ἀρίοις πρὸ τοῦ χωρισμοῦ αὐτῶν εἶχεν ἀναπτύχθῃ ὁ γεωργικὸς βίος. Ἄλλ' αἱ λέξεις αἱ σημαίνουσαι τὴν *ἀμπελον* καὶ τὸν *οἶνον* δὲν εἶναι κοινὰ ταῖς Εὐρωπαϊκαῖς καὶ ταῖς Ἀσιατικαῖς Ἀρίαις γλώσσαις (1). Μόνον δὲ τὸ *μέθυ* τὸ σημαῖον ἀπλῶς τὸ *ἡδὺ ποτόν* εἶναι κοινὸν εἰς τὴν Σανσκριτικὴν καὶ εἰς τὰς Εὐρωπαϊκάς Ἀρίας γλώσσας (πρβλ. Σανσκρ. *madh-u* = ἡδὺ ποτόν, ἀρχ. Ἑλλ. μέθυ, Γερμ. *mat-u* (*meth* τὸ νέκταρ τῶν θεῶν τῆς Σκανδιναυικῆς μυθολογίας), ἀρχ. Σλαβ. *med-u*).

ε'. *Τέχνη*.— Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς βαναύσους τέχνας ἱκανὰ ὑπάρχουσιν ὀνόματα κοινὰ ἐν τῇ *ξύλουργίᾳ*, ἐν τῇ *μεταλλουργίᾳ* καὶ ἐν τῇ *ὕφαντουργίᾳ*, ἀλλ' ἡ κοινότης εἶναι περιορισμένη ἐν ὀλίγαῖς Ἀρίαις γλώσσαις. Ἄλλως δὲ τινὰ τῶν τοιούτων κοινῶν ὀνομάτων εὐρίσκονται καὶ ἐν πολλαῖς γλώσσαις μὴ Ἀρίαις, καὶ ἐτυμολογικῶς δὲ δὲν ἀποδεικνύεται ἡ Ἀρία καταγωγή αὐτῶν. Οὐχ ἦττον καὶ αἱ ὀλίγα ἀναμφισβητήτως Ἀρίας ῥίζης κοινὰ λέξεις μαρτυροῦσι μέχρι τινὸς ὅτι ἐν τῇ *ξύλουργίᾳ* ἰδίως καὶ τῇ *μεταλλουργίᾳ* εἶχε προχωρήσει ἱκανῶς παρὰ τοῖς Ἀρίοις ἡ τέχνη πρὸ τοῦ χωρισμοῦ αὐτῶν, ἐκτὸς ἐὰν ὑποτεθῇ καὶ ἐνταῦθα, ὅτι αἱ λέξεις αἱ κοινὰ δὲν εἶναι τοιαῦτα ὡς ἀνήκουσαι εἰς τὴν ἀρχέγονον Ἀρίαν, ἀλλ' ὅτι ἀπὸ κοινῶν ῥιζῶν ἐδημιουργήθησαν ὁμοιομόρφως κατὰ τὴν κοινὴν τῶν Ἀρίων γλωσσῶν περὶ τὴν δημιουργίαν τῶν λέξεων ἰδιοφυῖαν.

(1) Τὸ *οἶνος* εἶναι κοινὸν εἰς πολλὰς Εὐρωπαϊκάς Ἀρίας, ἀλλ' ἡ κοινότης αὕτη ὑπὸ γλωσσολογικῆν ἔποψιν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν (*οἶνος*) καὶ Λατ. (*vinum*), διότι πιθανότατον θεωρεῖται ὅτι ἐν ταῖς ἄλλαις Εὐρωπαϊκαῖς παρελήφθη ἐκ τῆς Λατινικῆς. Ἐκ τῶν Ἀσιατικῶν Ἀρίων εἶχε τὴν λέξιν μόνη ἡ Ἀρμενικὴ (*gini*), ὡς δὲ φαίνεται, καὶ αἱ ἀρχαῖαι Ἀριαὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ αἱ συγγενεῖς ταύταις Ἀριαὶ γλώσσαι λαῶν τινων παρὰ τὸν Καύκασον (πρβλ. τὸ Γεωργιανὸν *gwino*, τὸ Μιγγρελιανὸν *gwini*). Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐν γλώσσαις τισὶ μὴ Ἀρίαις φαίνεται ὑπάρχουσα ἡ λέξις (πρβλ. τὸ Αἰθιοπικὸν *vaṛn*, τὸ Ἑβραϊκὸν *yaṛn*) ὑπέθεσάν τινες ὅτι αὕτη δὲν εἶναι Ἀρία, ἀλλ' εἶχε ἀρχὴν Σημιτικὴν.

Ὡς πρὸς τὰς τέχνας δὲ τὰς καλὰς ὀλίγα μόναι λέξεις σημαίνουσαι ὄργανα μουσικῆς θεωροῦνται κοινὰ εἰς τινὰς Ἀρίας ὁμοφυλίας. Ἀλλὰ καὶ τῶν ὀλίγων τούτων λέξεων τὸ ἔτυμον δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἐγνωσμένον, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ ἡ κοινότης αὐτῶν δὲν εἶναι ἀσφαλῶς ἀποδεδειγμένη.

ς'. *Ψυχικὸς καὶ πνευματικὸς βίος*.— Πλείστων λέξεων ἀναφερομένων εἰς τὸν ψυχικὸν καὶ πνευματικὸν βίον ἐν πολλαῖς Ἀρίαις ἡ ῥίζα εἶναι κοινή. Ἀλλὰ τὸ κοινὸν τῶν ῥιζῶν δὲν ἀποδεικνύει καὶ ἐνταῦθα ἐν πᾶσιν ἀσφαλῶς ὅτι οἱ Ἀριοὶ πρὸ τοῦ χωρισμοῦ αὐτῶν εἶχον φθάσει εἰς βαθμὸν πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἐνεργείας τὸν ἐκδηλούμενον ἐν ταῖς ἐννοίαις, ὡς παριστῶσιν αἱ λέξεις αἱ ἐκ τῶν κοινῶν ῥιζῶν ὁμοιομόρφως ἐν διαφόροις Ἀρίαις γλώσσαις ἐσχηματισμένοι. Διότι ἡ ἀρχέγονος σημασία τῶν κοινῶν ῥιζῶν εἶναι μᾶλλον φυσικὴ ἢ δὲ ἐκ τῆς φυσικῆς ἐννοίας εἰς ἠθικὴν ἀνάλογος ἐν πολλαῖς Ἀρίαις μετὰστασις τῆς σημασίας μαρτυρεῖ μᾶλλον τὴν ὑπάρχουσαν ἀναλογίαν ἐν τῇ πνευματικῇ καὶ ἰδιοφυεῖ ἀναπτύξει τῶν Ἀρίων λαῶν ἢ κοινὸν πνευματικὸν βίον ἐν ἀρχῇ κοινῶς παρὰ πᾶσι καὶ συγχρόνως ἀναπτύχθέντα. Οὕτω ἐκ τῆς ῥίζης *an* = *φυσᾶν*, παράγονται αἱ λέξεις *ἄνεμος* (Ἑλλ.), *anilu* (Σανσκρ. = ἄνεμος), *animus*, *anima* (Λατ. = ψυχὴ), *anam* (Ἱερν. = ψυχὴ). Ἐπίσης ἐκ τῆς ῥ. *man* προήλθον *manyé* (Σανσ. = διανοοῦμαι), *manas* (Σανσ. = ψυχὴ καὶ νοῦς Ἑλλ. μένος) μῆνις, μαίνομαι, μανία, μάντις, εὐμενής, δυσμενής, μνάω, μνήμη. Λατ. *memor*, *memini*, Ἱερν. *muinim* = διδάσκω. Ἐκ τῆς ῥ. *med* Σανσκρ. *mādas* = νοῦς καὶ γνῶσις, Ἑλλ. μῆδος, μῆδομαι, Λατ. *medeor*, *meditor*, *modas*, Ἀρμεν. *mid* = νοῦς, *midem* = νοῦ εἶναι λίαν ἀξιοσημείωτα καὶ τὰ κατὰ τὴν κοινὴν Ἀρίαν ῥίζ. *Fid*, *vid*. Ἡ πρώτη φυσικὴ σημασία τῆς ῥίζης ταύτης, ὡς μαρτυρεῖ τὸ Ἑλλ. εἶδον, εἶδομαι, εἶδος, τὸ Λατ. *video* = ὁρᾶν, τὸ Σλαβ. *vid-é-ti* = ὁρᾶν, εἶναι τὸ ὁρᾶν, αἰσθάνεσθαι διὰ τῆς ὁράσεως ἐντεῦθεν δὲ φυσικῶς καὶ λογικῶς προήλθεν ἡ πνευματικωτέρα ἐννοια τῆς ῥ. ἢ τοῦ εἰδέναι καὶ ἐπίστασθαι. Καὶ ὁμοίως ἡ ῥίζα αὕτη ἐν μὲν τῇ Γοτθ. (*vit-an* = ὁρᾶν, *vaīt* = οἶδα, γινώσκω), καὶ τῇ ἀρχ. Σλαβ. (*vid-é-ti* = ὁρᾶν, *ved-e-ti* = εἰδέναι) ἔχει ἀμφοτέρως τὰς σημασίας ὡς ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἐν δὲ τῇ Σανσκριτικῇ, τῇ ἀρχαιοτάτῃ θεωρουμένῃ, παραδόξως διετήρησε μόνην τὴν δευτέραν, τὴν τοῦ εἰδέναι (*ved-mi* = οἶδα, *veda* = σοφός, *Veda-s* = Βέδας, Ἱερὰ βίβλος, βίβλος γνώσεως, ἴδ. καὶ σελ. 15), ἀπολέσασα τὴν ἀρχέγονον φυσικὴν ἐννοίαν τῆς ὁράσεως. Ἐν τῇ Λατινικῇ δὲ διετήρησε μόνον τὴν φυσικὴν σημασίαν τοῦ ὁρᾶν, χωρὶς νὰ προσλάβῃ τὴν πνευματικωτέραν ἐννοίαν τοῦ εἰδέναι. Ἐκ τῆς ῥίζης *vel*, *vol*, παράγονται Ἑλλ. βούλομαι, Λατ. *volo*, Γοτθ. *wiljan*, Λιτ. *vel-jiu* = εὐχόμεαι, ἀρχ. Σλαβ. *vol-ja* = θέλησις.

Λέξεις ὁμόρριζοι δηλοῦσαι τὴν ἠθικὴν ἐννοίαν τοῦ ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ, δικαίου ἢ ἀδίκου, δὲν ὑπάρχουσιν ἐν ταῖς Ἀρίαις. Αἱ πρὸς ταῦτα ἀναφερόμεναι κοινὰ ῥίζαι ἔχουσιν ἐννοίαν ὅλως φυσικὴν.

ksatra=κράτος Ἀρίων. Καὶ παρὰ τοῖς Ἑλλησι δὲ συγγραφεῦσι πολλαχῶς μνημονεύεται τὸ ὄνομα Ἀριοι καὶ Ἀριανῆ προκειμένου περὶ τοῦ Ἰράν. Καθ' Ἡρόδοτον (Ζ' 62) τὸ ἀρχαιότερον ὄνομα τῶν Μήδων ἦτο Ἀριοι(1), Ἀριανῆ δ' ἐκλήθη ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου ἢ μεγάλη ἐκ τῶν χωρῶν τοῦ Ἰρανικοῦ ὄροπεδίου σχηματισθεῖσα σατραπεία. Τὸ γεγονός δ' ὅτι μέχρι σήμερον οἱ Πέρσαι τὸ ὄνομα Ἰράν θεωροῦσιν ὡς ἐθνικὸν καὶ ὃ ἡγεμὼν τῆς Περσίας προσωνυμείται «βασιλεὺς βασιλέων τοῦ Ἰράν», μαρτυρεῖ τὴν μεγάλην διάδοσιν καὶ ἐπικράτησιν αὐτοῦ ἐν τῷ Ἀριανῶ ὄροπεδίῳ. Ἄλλως τε τὸ Ἄργα ἀποτελεῖ καὶ τὸ πρῶτον συνθετικὸν πολλῶν Μηδοπερσικῶν ὀνομάτων (Ἀριάμνης, Ἀριαράμνης, Ἀριοβαρζάνης). Οὕτω ἐν τοῖς ἀνατολικῶς Ἀρίοις λαοῖς ἀπὸ τῆς Ἰνδικῆς μέχρι τοῦ Τίγρητος τὸ Ἄργα εἶναι τρόπον τινὰ ὄνομα ἐθνικόν. Ἄλλ' οὐχ οὕτω συμβαίνει ἐντεῦθεν τῆς Ἀριανῆς. Ἐν τῷ Ἀρμενικῶ ὄροπεδίῳ, ἐνθα πρὸς τοῖς Τουρανικοῖς ὄφκουν καὶ Ἀριοι λαοί, οὐδὲν αὐτοῦ ἴχνος ἐτηρήθη. Ἐπίσης δὲ οὔτε ἐν ταῖς περὶ τὸν Καύκασον χώραις (2) οὔτε ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ οὔτε ἐν Ἑλλάδι διεσώθη ἴχνος τοῦ ὀνόματος (3). Ὅμοίως ἄγνωστον τὸ ὄνομα ἐν Ἰταλίᾳ. Ἐν τοῖς Γερμανικοῖς λαοῖς μνημονεύονται ὀνόματά τινα ἀνδρῶν ὑπομιμνήσκοντα τὸ Ἀριος (Ἀριόβιστος, Ἀριοβίνδης), χωρὶς ἐν τούτοις νὰ ἦναι βάβαιοι ἂν ἐν τοῖς ὀνόμασι τούτοις ὑπάρχει πράγματι τὸ Ἀριος. Οὐχὶ μετὰ πλείονος ἐπιτυχίας ἐζήτησαν νὰ εὑρωσι τὸ ὄνομα ἐν ταῖς Κελτικαῖς γλώσσαις. Ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Ἰερνίων ἦτο ἀρχαίων Ἰρλανδῶν Ἐρ ἢ Ἰρ εἶναι αὐτὸ τὸ Ἄργα δὲν φαίνεται λίαν πιθανόν (4). Ἴσως ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς ἐπιθέτοις ἀρείων, ἀριστος καὶ ἐν τῷ ἀχωρίστῳ μορίῳ αρι (ἀριβάσκανος, ἀρίγνωτος, ἀρίδακρος, ἀριδείκετος, ἀριδηλος, ἀρίζηλος, ἀρήκος, ἀρίφρων) καὶ ἐν τῷ ἀρμενικῶ αρι = ἀνδρείος, αριαναμ=ἀνδρίζομαι, αριουτιουν=ἀνδρεία, ὑπάρχει τι ἴχνος τοῦ Ἰνδικοῦ Ἄργα καὶ Ἀριανοῦ αἶρα.

Ἐκ τῶν εἰρημένων νοεῖται ὅτι τὸ Ἄργα ἐκτὸς τῆς Ἰνδικῆς καὶ τοῦ Ἀριανοῦ ὄροπεδίου ἦτο σχεδὸν ἄγνωστον παρὰ τοῖς Ἰνδογερμανικοῖς λαοῖς καὶ κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς γνώρισμα τῆς ἐνότητος καὶ ὡς λείψανον τῆς

(1) Ἄλλ' ἢ χώρα Ἀρεία (καὶ Ἀρία καλουμένη, νῦν Χερὰτ) οὐδεμίαν ἔχει συγγένειαν πρὸς τὸ Ἄργα καὶ Ἀριανῆ, ἀλλ' εἶναι κακῶς ἐξελληνισμένος τύπος τοῦ Haraiva.

(2) Ἐνομισάν τινες ὅτι ἐν τῷ λαῶ τῶν Ἰρ (Ἰρων, τῶν ἄλλως Ὀσσετῶν καλουμένων), τῶ οἰκοῦντι ἐν Καυκάσῳ, ἀνεῦρον τὸ Ἀριος.

(3) Ἀμφίβολον εἶναι καὶ ἂν τὸ ἑλληνικὸν ἐπιθετον ἀρείων, ἀριστος (πρβλ. καὶ τὰ ἐκ τοῦ αρι- σύνθετα ἀρίφρων, ἀρίγνωτος κτλ.) ἔχῃσι τινα σχέσιν πρὸς τὸ Ἄργα.

(4) Ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης (Ε' 32) τὴν Ἰρλανδίαν καλεῖ Ἰριν. Τὸ δ' ὄνομα τοῦτο συμφωνεῖ πληρέστατα πρὸς τὰ νῦν Iren, Ir-land, ὡς καλοῦσιν οἱ Γερμανοὶ τὸν λαὸν καὶ τὴν χώραν τῆς Ἰρλανδίας. Καὶ ἐν τῷ ὀνόματι τούτῳ ἐζήτησαν νὰ εὑρωσι κατ' ἀναλογίαν τῶν Ἰρ τοῦ Καυκάσου, τὸ Ἄργα. Ἄλλ' ἢ Ἰρλανδία ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἤδη ὀνομάζεται Ἰέρνη, Ἰουερνία δὲ παρὰ Πτολεμαίῳ. Ὁ τύπος δὲ οὗτος φαίνεται συνάδων καὶ πρὸς τὸ ἐγγύριον Erin (γενική Erin). Οἱ Ῥωμαῖοι κατὰ παρετυμολογίαν πάντως ἐποίησαν τὸ ὄνομα Hibernia (ἐκ τοῦ Hibernus=χειμερινός). Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ τὰ ἀρχαῖα Γερμ. ὀνόματα Ira, Ire, Ira-land σημαίνουσι χειμερινός, χειμερινή χώρα. Βραδύτερον κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους εὐρίσκεται καὶ τὸ Hiberio. Ἄλλ' οὔτε ἐν τῷ Ἰέρνη καὶ Ἰουερνία, οὔτε ἐν τῷ Erin, δύναται νὰ εἰκάσῃ τις ἀσφαλῶς συνάφειάν τινα πρὸς τὸ Ἄργα.

κοινῆς ὀνομασίας τῆς ὅλης Ἰνδογερμανικῆς φυλῆς. Καὶ ὅμως τὸ Ἀριος εἶναι τὸ μόνον ὄνομα, ὅπερ εἶναι κοινὸν τοῖς Ἀρίοις τοῦ Ἰράν καὶ τῆς Ἰνδικῆς πλὴν τούτου οὐδὲν ἕτερον ὑπάρχει κοινὸν οὐδ' αὐτοῖς τοῖς ἀνατολικῶς Ἀρίοις.

Βάρβαροι. Νάρικα.—Ὅπως οὐδὲν παρὰ τοῖς διαφόροις Ἀρίοις λαοῖς ἐσώθη ὄνομα κοινὸν μαρτυροῦν τὴν συνειδησιν τῆς ἀρχῆθεν κοινῆς καταγωγῆς, οὕτως οὐδὲν ἐσώθη ὄνομα ὑπὸ ἀρνητικῆν ἔποψιν δηλωτικὸν τῆς ἐνότητος τῶν Ἀρίων, ὄνομα δηλονότι σημαῖνον τοὺς μὴ Ἀρίους, τοὺς βαρβάρους τρόπον τινά. Ἀφοῦ ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ τοῦ Ὀμήρου ἔτι διὰ τὸ «μηδ' Ἑλληνάς πω ἀντίπαλον (πρὸς τὸν βάρβαρον) εἰς ἐν ὄνομα ἀποκεκρίσθαι» δὲν ἦτο ἐν χρήσει τὸ *βάρβαρος*, θὰ ἦτο λίαν τολμηρὸν καὶ ἄτοπον νὰ ζητήσῃ τις ἐκ τῶν προτέρων ἐν ταῖς Ἀρίαις γλώσσαις ὄνομα δηλοῦν τὸν μὴ Ἀριον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ *βαρβάρου*. Καὶ ὅμως ἐγένοντό τινες ἀπόπειραι πρὸς εὑρεσιν τοιοῦτου ὀνόματος. Οὕτως ἐζήτησαν νὰ εὑρωσι συνάφειαν μεταξὺ τοῦ Σανσκριτικοῦ varvara, δηλοῦντος τὸν εὐτελεῖ, τὸν ἄνθρωπον τῆς ὑποδεεστέρας τάξεως, καὶ τοῦ Ἑλληνολατινικοῦ *βάρβαρος*. Ἄλλὰ πᾶσα προσέγγις μεταξὺ τῶν δύο ὀνομάτων ἠμφισβητήθη εὐλόγως ὑπὸ τῶν σπουδαιότερων γλωσσολόγων (1). Σπουδαιότεραν σημασίαν ἤθελεν ἔχει τὸ ὄνομα *Νάρικα*=μὴ Ἀριος, ἐὰν ἦτο διαδεδομένον παρὰ πολλοῖς Ἀρίοις λαοῖς. Ἄλλὰ τὸ *Νάρικα* ἐδόθη ὑπὸ τῶν Ἰνδῶν μόνον εἰς τοὺς μὴ Ἀρίους λαοὺς τοῦ Βελουχιστάν, τοὺς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἤδη *Αἰθίοπας* καλουμένους (ἴδ. σελ. 311).

Ἰανάν.—Τρίτον ὄνομα, ὅπερ ἐπειράθησαν νὰ ἐρμηνεύσωσιν ὡς ἀρχαῖον Ἀριον ὄνομα γενικῆν ἔχον σημασίαν, εἶναι τὸ *Ἰανάν* (Ἰων);. Ἐν τοῖς ἀρχαιότεροις Ἰνδικοῖς ποιήμασι καὶ ἐν τῇ βίβλῳ τοῦ Μανουῦ *Ἰανάν* καλοῦνται οἱ δυτικοί. Ἐντεῦθεν λαβόντες ἀφορμὴν ὑπέθεσάν τινες ὅτι τὸ ὄνομα ἐδόθη γενικῶς

(1) Ὡς μόνη συγγένεια μεταξὺ τῶν δύο ὀνομάτων δύναται νὰ θεωρηθῆ ἢ ἐν ἀμφοτέροις παράτηρουμένη *ὀνοματοποιία*. Ὁ Στράβων εὐλόγως φρονεῖ ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν *βάρβαρος* προήλθεν ἐξ ὀνοματοποιίας καὶ ὅτι τὸ Ὀμηρικὸν *βαρβαρόφωνος* προηγήθη τοῦ *βάρβαρος*. Ἐκ τῆς φωνῆς δηλαδὴ *βαρβαρ* (Κᾶρες βαρβαρόφωνοι Ἰλ. Β 867, πρβλ. Ἀρμ. *barbarem*=λαλῶ) προήλθε τὸ ὄνομα τῶν *βαρβάρων λαῶν*. Ἐν τῇ Ἰνδικῇ οἱ Ἀριοὶ Ἰνδο ἐκάλουν *Mlethcha* (ἦτο ἀνάρθως, συγκεχυμένως λαλοῦντας) τοὺς λαοὺς τοὺς μὴ λαλοῦντας τὴν Σανσκριτικὴν. Ἐκ τοῦ ὀνόματος δὲ τούτου εἰκάσουσι τινες ὅτι προήλθε τὸ *Walh, Welsch*, δι' οὗ οἱ Γερμανοὶ ἐδήλουν τοὺς μὴ Γερμανικοὺς λαοὺς (τοὺς Λατινικοὺς, ἐντεῦθεν πιθανώτατα καὶ τὸ ὄνομα τῶν *Βλάχων*) κατ' ἀντίθεσιν τῶν *Deutsche* (Deuten=δηλοῦν) τῶν λαλοῦντων καθαρώς. Οἱ Σλαῦοι ἐκάλουν τοὺς Γερμανοὺς *Nemitzki*=ἀφάνους, ἀγλώσσους, κατ' ἀντίθεσιν τῶν καθαρώς λαλοῦντων *Σλαῶν* (Slovo=λόγος). Παρ' Ἑβραίοις τὸ *loyn* ἢ *laéz*, σημαῖνον κυριολεκτικῶς τὸν τραυλίζοντα, ἐδήλου τὸν βάρβαρον. Οἱ Ἀραβες τοὺς ξένους λαοὺς, ἰδίως τοὺς Πέρσας, τοὺς μὴ λαλοῦντας Ἀραβιστὶ ἐκάλεσαν *ādžem* (ἐξ οὗ Ἀδζεμιστάν=Περσία), ὅθεν καὶ τὸ παρ' ἡμῖν διὰ τῆς Τουρκικῆς παραληφθὲν *ādžemiz*=ἄπειρος. Δηλοῖ δὲ τὸ ὄνομα *ādžem* τὸν λαλοῦντα συγκεχυμένως ἢ τὸν ἄφρων. Ἐν γένει δὲ ἢ ἀρχῇ τοῦ *βάρβαρος* καὶ τῶν ἀναλόγου σημασίας ὀνομάτων ἀναφέρεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν λαῶν οὐχὶ εἰς τὸν βίον τῶν ξένων λαῶν, ἀλλ' εἰς τὴν γλώσσαν αὐτῶν.

ἀπὸ τῶν Ἀρίων Ἰνδῶν εἰς πάντας τοὺς δυτικώτερον οἰκοῦντας Ἀρίους· καὶ ὅτι τὸ ὄνομα Ἰάβων (Ἰαυάν, ὡς καλοῦνται οἱ Ἕλληνας ἐν τῇ Ἰνδικῇ) ἦτο ἐν ἀρχῇ ὄνομα κοινὸν πάντων τῶν δυτικῶν Ἀρίων, περιορίσθη δ' ὕστερον εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ἀλλὰ τὸ ἀρχαῖον τοῦτο Ἰνδικὸν ὄνομα οὐδεμίαν φαίνεται ὅτι εἶχε σχέσιν πρὸς τὸ Ἰων. Τὸ δὲ ὄνομα Ἰαυάν τὸ σημαῖνον τοὺς Ἕλληνας εἶναι μεταγενέστερον ἐπὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐν τοῖς μετ' αὐτὸν χρόνοις γενόμενον γνωστὸν ἐν τῇ Ἰνδικῇ καὶ ληφθὲν ἐκ τοῦ Περσικοῦ Ἰουνάν (Ἰωνες. Jun=an πληθυντικὸν τοῦ Ἰων. Περσιστί). Πιθανῶς δὲ οἱ Ἰνδοὶ συνέχουν τὸ Περσικὸν Ἰουνάν πρὸς τὸ Ἰνδικὸν Ἰαυάν τὸ σημαῖνον τοὺς δυτικούς. Ἀλλ' εἶναι ἐπίσης πιθανὸν ὅτι τὸ Ἰνδικὸν ὄνομα (Ἰαυάν) τὸ σημαῖνον Ἕλληνας εἶναι αὐτὸ τὸ ἐν τῇ Γενέσει ἀναφερόμενον Ἰαυάν ἢ κατὰ Ὁ' Ἰαυάν (Junani τῶν Αἰγυπτιακῶν ἐπιγραφῶν, Junanai τῶν Βαβυλωνιακῶν), ὅπερ, ὡς φαίνεται, διδόμενον ὑπὸ τῶν Ἀσιατῶν εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐγένετο γνωστὸν καὶ ἐν τῇ Ἰνδικῇ χωρὶς νὰ ἔχη σχέσιν οἰανδήποτε πρὸς τὸ Ἰνδικὸν Ἰαυάν=δυτικός. Ὅπωςδήποτε πᾶσα συνάφεια μεταξὺ τοῦ Ἑβραϊκοῦ Ἰαυάν καὶ τοῦ Ἰνδικοῦ Ἰαυάν (=δυτικός) πρέπει νὰ θεωρηθῇ λίαν ἀμφίβολος καὶ οὐδαμῶς μαρτυροῦσα τὴν ὑπαρξίν κοινῶς Ἀρίου ὀνόματος πρὸς διάκρισιν τῶν ἀνατολικῶν ἀπὸ τῶν δυτικῶν Ἀρίων.

Ἀλλ' ὅτι διὰ κοινῶν ἐθνικῶν, ἢ ἱστορικῶν καθόλου ὀνομάτων δὲν καθορθώθη ν' ἀποδειχθῇ, ἀποδείκνυται μέχρι τινὸς ἐν ταῖς ἀρχαίαις κοιναῖς μυθικαῖς παραδόσεσι ταῖς ἀναφερομέναις εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἐκ τῶν τοιούτων κοινῶν παραδόσεων σπουδαιότεραι εἶναι:

Α' Ἡ παράδοσις ἢ περὶ κατακλυσμοῦ. — Αἱ περὶ κατακλυσμοῦ παραδόσεις δὲν εἶναι κοινὰ πᾶσι τοῖς Ἀρίοις λαοῖς, ἀλλὰ τοῖς Ἰνδοῖς καὶ τοῖς Ἕλλησιν ἔχουσι δ' αἱ παραδόσεις αὗται μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὰς Σημιτικάς. Αἱ Ἰνδικαὶ περὶ κατακλυσμοῦ παραδόσεις εἶναι διτταί· ἢ μὲν ἀρχαιότερα ἢ ἀναφερομένη ἐν Μαχαβαράτα καὶ διηγουμένη περὶ τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ γενομένου ἐπὶ τοῦ Μανου, τοῦ πρώτου ἐπὶ γῆς ἀνθρώπου· ἢ δὲ δευτέρα ἢ μνημονευομένη ἐν τῷ «Θεσπεσίῳ Μέλει» («Bagavat Gita, Βαγαβάτ Ζίτα») καὶ ἀναγομένη εἰς τοὺς χρόνους τοῦ βασιλέως Σανταβαράτα. Αἱ ἐν ἀμφοτέραις ταῖς παραδόσεσι λεπτομέρειαι, περὶ ὧν μόνον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Ἰνδῶν δύναται νὰ γείνη λόγος, οὐδὲν περιέχουσιν ἄξιον λόγου ἀναφερόμενον πρὸς τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς ζήτημα· ἄξια δὲ σημειώσεως εἶναι μόνον αἱ λέξεις αἱ σημαίνουσαι τὸν κατακλυσμόν. Τοιαῦτα λέξεις ἐν τῇ Ἰνδικῇ εἶναι augha καὶ ogha σημαίνουσαι κυριολεκτικῶς χειμαρρὸν καὶ κατακλυσμόν. Ἡ συγγένεια τῶν λέξεων τούτων πρὸς τὸ Ὀκεανὸς δὲν φαίνεται πιθανή· πιθανωτέρα δὲ φαίνεται ἢ πρὸς τὸ Ὠγῆν, Ὠγηνος, Ὠγυγης, Ὠγυγος, ἅτινα εἰσὶ προσωποποιήσεις τοῦ κατακλυσμοῦ ἢ τῆς τῶν ὑδάτων συναγωγῆς(1).

(1) «Ὠγῆν γὰρ Ὀκεανὸς (Ἡσύχιος). «Ζῶς ποιεῖ φάρος μέγα τε καὶ καλόν» καὶ ἐν αὐτῷ ποικίλλει γῆν καὶ Ὠγῆνον καὶ τὰ Ὠγῆνου δώματα» (Κλήμ. Ἀλεξ. Στρωμ. ζ' 621).

Β'. Μίνως καὶ Ραδάμανθυς. — Οἱ περὶ Μίνως καὶ Ραδαμάνθυος μῦθοι ἐθεωρήθησαν ὑπὸ τινῶν (1) ὡς λείψανα ἀρχαιότατα Ἀρίων μύθων ἔχοντα τὴν αὐτὴν ἀρχὴν πρὸς τὰς ἐν τῇ Ἰνδικῇ μυθολογίᾳ περὶ τοῦ Μανου καὶ Yama παραδόσεις.

Ὁ Yama κατὰ τὰς Ἰνδικὰς Βεδαϊκὰς παραδόσεις εἶναι ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, υἱὸς τοῦ Vivasvat (2), ἐν ταύτῳ δὲ καὶ βασιλεὺς καὶ νομοθέτης, γινόμενος εἶτα καὶ βασιλεὺς τῶν γεκρῶν, διάγων ἐν τῷ τόπῳ, ἐνθα ἀνεπαύοντο οἱ νεκροί, ἐν τοῖς πέρασιν τοῦ κόσμου, βίον εὐδαίμονα καὶ ἀπολαύων τῆς κοινωνίας τῶν θεῶν. Τὸ ὄνομα τοῦ Ἰνδικοῦ Yama ἀνευρίσκεται ὡς Yima ἐν τῷ Ἀβέστα τῆς Ἀριανῆς. Ἐνταῦθα παρίσταται ὁ Yama ὡς βασιλεὺς τοῦ κατὰ Ἡσίοδον «χρυσοῦ γένους μερόπων», ἐν τῷ κήρῳ τῆς εὐδαιμονίας, ἐνθα οὐ μόνον πάντα τὰ φυτὰ φύονται καὶ πᾶσα τροφή αὐτόματος παρέχεται τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλὰ καὶ οἰκοῦσιν οἱ ἄριστοι τῶν ἀνθρώπων καὶ τὰ ἐξαιρέτα τῶν παντὸς εἶδους ζώων. Πάντες οἱ ἐν τῷ κήρῳ εἰσὶ προωρισμένοι ἐν μέλλοντι ποτε χρόνῳ, ὅποτε θέλει ἐρημωθῆ ἢ γῆ, νὰ ἐξέλθωσιν ἐκεῖθεν καὶ νὰ κατοικήσωσι τὴν γῆν. Τὰ ὀνόματα Yama καὶ Yima, ἅπερ προφανῶς ἔχουσι τὴν αὐτὴν γλωσσικὴν καὶ μυθολογικὴν ἀρχὴν, ἐξήτησε νὰ εὑρῇ ὁ Windischman ἐν τῷ Ραδαμάνθει τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας. Καὶ οἱ μὲν στίχοι οἱ Ὀμηρικοί, ἐν οἷς εὐρίσκει ὁ Windischman τὴν ταυτότητα ἢ συγγένειαν τοῦ Ραδαμάνθυος πρὸς τὸν Yama καὶ Yima, δεικνύουσι τοῦλάχιστον ἀξιοσημειωτον(3) ἀναλογίαν πρὸς τοὺς μνημονευθέντας Ἰνδικούς καὶ Ἀριανούς μύθους.

Ἰδ. καὶ Εὐσεβίου Χρον. Βιβλ. σελ. 181—83 ἐκδ. Schöne: «Πρῶτος παρ' Ἀθηναίοις μνημονεύεται Ὠγυγος, καθ' ὃν παρ' Ἕλλησιν ὁ μέγας καὶ παλαιὸς ἱστορεῖται κατακλυσμός». Ὁ αὐτὸς αὐτόθι: «Μετὰ δὲ Ὠγυγον διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ κατακλυσμοῦ πολλὴν φθορὰν ἀβασιλευτον διαμεῖναι νῦν τὴν Ἀττικὴν». Γνωστὸν δὲ ὅτι Ὠγυγία ἐκαλεῖτο ἡ νῆσος τῆς Καλυψοῦς, ἐπὶ δὲ καὶ ἡ Ἀττικὴ καὶ ἡ Βοιωτία (διὰ τὸν βασιλέα Ὠγυγον), ἐπὶ δὲ καὶ ἡ Αἴγυπτος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων (πιθανῶς ἐνεκα τῶν πλημμυρῶν τοῦ Νείλου).

(1) Windischman, Die Arische Ursagen.

(2) Τὸ ὄνομα τοῦτο, οὗ ἡ ἐννοια ἀσαφής, εἶναι σύννηθος ἐπίθετον τοῦ Ἥλιου.

(3) Ὀδυσσεΐας Δ' 561.

Σοὶ δ' οὐ θέσφατόν ἐστι διοτροφῆς ὁ Μενέλας
Ἄργει ἐν ἱπποβότῳ θανέειν καὶ πότιμον ἐπιπέειν'
ἀλλὰ σ' ἐς Ἥλιον πεδίον καὶ πεῖρατα γαίης
ἀθάνατοι πέμπουσιν, ὅθι ξανθὸς Ραδάμανθυς,
τῆπερ ὤϊστη βιοτὴ πέλει ἀνθρώποιον·
οὐ νιφετὸς οὐτ' ἄρ' χειμῶν πολλὺς οὔτε ποτ' ὄμβρος
ἀλλ' αἰεὶ Ζεφυροῖο λιγὸ πνεύοντας ἀήτας
Ὀκεανὸς ἀνίστην ἀναψύχειν ἀνθρώπους.

Πρβλ. Ἡσίοδον Ἔργα καὶ Ἡμέραι 116 καὶ ἐξῆς·

Τοῖς δὲ διχ' ἀνθρώπων βίον καὶ ἦθε' ὀπάσας
Ζεὺς Κρονίδης κατένευσε πατὴρ ἐς πεῖρατα γαίης.
Καὶ τοὶ μὲν ναίουσιν ἀνηδέα θυμὸν ἔχοντες
Ἐν μακάρων νήσοισι, παρ' Ὀκεανὸν βαθυδίνην,
ὄλβιοι ἦρωες, τοῖσιν μελιθεῖα καρπὸν
τρὶς ἔσπερς ἀροῦρα.

Ἄλλ' ἢ ἔτυμολογία, δι' ἧς ὁ Windischman πειράται ν' ἀποδείξῃ τὴν γλωσσικὴν ταυτότητα τοῦ *Ῥαδάμανθους* πρὸς τὸν *Yama* καὶ *Yima*, δὲν εἶναι λίαν πειστική(1).

Πολλῶ πιθανωτέρα εἶναι ἡ συγγένεια τοῦ Ἰνδικοῦ *Μανου* πρὸς τὸν Μίνων καὶ Μινύαν τῶν Ἑλληνικῶν μυθικῶν παραδόσεων. Ὁ *Μανου* κατὰ τὴν Ἰνδικὴν μυθολογίαν εἶναι υἱὸς καὶ οὗτος τοῦ *Vivasvat* καὶ ἀδελφὸς τοῦ *Yama*, μυθολογούμενος καὶ αὐτὸς ὡς πρῶτος ἐπὶ γῆς ἄνθρωπος καὶ νομοθέτης, καταλαβὼν δ' ἐν τοῖς νεωτέροις Ἰνδικαῖς μύθοις τὴν θέσιν τοῦ *Yama*, ὁ πρῶτος ἄσπας τὸ πῦρ καὶ πρῶτος προσενεγκὼν θυσίαν τοῖς θεοῖς· ἰδιαιτέρως δὲ εἶναι πατὴρ τῶν Ἀρίων. Ἐπὶ τοῦ *Μανου* τούτου ἐγένετο, καθὰ εἴπομεν ἄνωτέρω, καὶ ὁ πρῶτος τῶν δύο κατακλυσμῶν τοῦ Ἰνδικοῦ μύθου. Παρίσταται δὲ ὁ *Μανου* ὅπως ὁ *Yima* καὶ ὡς δεσπότης τῶν ἐν Ἄδου (2). Τὸ ὄνομα τοῦ *Μανου*, ὅπερ εὐρίσκομεν καὶ ἐν τῷ Ἀριανῶ μυθικῷ βασιλεῖ τοῦ Ἀβέστα *Manushcitra* (=ἀπόγονος *Μανου* ἐθεώρησαν ὅ τε *Windischman* καὶ ὁ *Kuhn* ὡς ταῦτὸν τοῖς Ἑλλήνι *Μίνως* (ὄνομα τοῦ βασιλέως τῆς Κρήτης, υἱοῦ τοῦ Διὸς, ἀδελφοῦ τοῦ Ῥαδαμάνθους καὶ δικαστοῦ ἐν Ἄδου, μεγάλου τοῦ Διὸς ὀριστοῦ) καὶ *Μινύας* (ὄνομα γενάρχου καὶ βασιλέως τῶν Μινυῶν)(3). Τὸν *Μανου* εὐρίσκομεν καὶ ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Τακίτου ἀναφερομένῳ γενάρχη τῶν Γερμανῶν *Μάννω* υἱῷ τοῦ θεοῦ *Τουίσκου* τοῦ υἱοῦ τῆς *Γῆς* καὶ ἐν τῷ *Μάνει* ἢ *Μάνητι*, ἀρχαιοτάτῳ βασιλεῖ τῆς *Φρυγίας* (ἐξ οὗ οἱ *Φρύγες* τὰ μεγάλα ἔργα ἐκάλουν *Μανικά*) καὶ γενάρχη τῶν *Λυδῶν* (4).

Ὁ *Προμηθεύς*.— Σπουδαιότατος ὑπὸ ἔποψιν συγκριτικῆς μυθολογίας, ἰδίως

(1) Τοῦ Ῥαδάμανθους ἡ ῥίζα κατὰ *Windischman* εἶναι *δάμ*, ὅπερ εἶναι ταῦτὸν τῷ Ἰνδικῷ *yam*=δαμάζειν· ἐν τῷ *Ῥα* δὲ εὐρίσκει συντετριμμένον τύπον τοῦ *ραδζα*=βασιλεύς. Ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ δυτικῇ Ἀρίκι γλώσσῃ πλὴν τῆς Ἑλληνικῆς ὑπάρχει τι ἀνάλογον ὄνομα. Μόνον παρὰ τοῖς Ἰβηρσι τοῦ *Κανκάσου* ἀναφέρεται βασιλεύς τις καλούμενος Ῥαδαμίστας.

(2) *Kuhn*. *Die Herabkunft des Feuers und des Göttertranks* σελ. 21.

(3) Καὶ ἐν τοῖς μύθοις δὲ τοῦ *Μανου* γίνεται λόγος περὶ τοῦ ταύρου (*Μινωταύρου*); τοῦ ὁποίου ἡ φωνὴ ἐπέφερε τὴν καταστροφὴν εἰς τοὺς Ἀσουρα καὶ Ῥάσασα, τοὺς ἐχθροὺς τῶν Ἀρίων.

(4) Τὸ ὄνομα *Μάνης* ἦτο λίαν σύνηθες κατὰ *Στράβωνα* καὶ ἐν *Παφλαγονίᾳ* καὶ ἐν *Καππαδοκίᾳ* (*Στράβων* *IB* 553). Ἴσως δὲ καὶ τὸ ἐν τῇ *Χριστιανικῇ Ἀρμενίᾳ* καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολὴν λίαν διαδεδομένον *Χριστιανικὸν* ὄνομα *Μηνᾶς* ἔχει τινὰ σχέσιν πρὸς τὸ ἀρχαῖον *Μάνης*. Τὸ αὐτὸ δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ *Μηνὸς Φαρνάκου* τοῦ Πόντου, ὅστις, ὡς ὁ *Μῆν* τῆς *Φρυγίας*, φαίνεται ὅτι ἐσήμαινε τὸν θεὸν τῆς σελήνης, τοῦ *μηνός*. Ὁ ὑπὸ τοῦ *Τακίτου* ἀναφερόμενος γενάρχης τῶν *Γερμανῶν* *Μάννος* παραβαλλόμενος πρὸς τὸν *Μανὸν* τῆς Ἰνδικῆς καὶ τὸν *Μίνων* καὶ *Μινύαν* τῶν Ἑλλήνων εἶναι γνωστὸς καὶ ἔκ τινος μεσαιωνικοῦ *Γερμανικοῦ* ποιήματος ὡς *Mennor*, καλούμενος ἐν τῷ ποιήματι τούτῳ κατὰ τρόπον λίαν ἀξιοσημεῖωτον πρῶτος ἄνθρωπος, ὃν ὁ θεὸς ἐδίδαξε τὴν *Γερμανικὴν* (*Diutische*) γλῶσσαν

Mennor der erste was genant

Dem diutische Rede cöttet bakannt

(Ἰδε *Pictet Orig. Indoer.* *III* σ. 375)

ἄσπον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀρχῆθεν συνάφειαν τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν πρώτην πατρίδα τῶν Ἀρίων, εἶναι ὁ μῦθος ὁ τοῦ *Προμηθεύς*. Ὁ μῦθος οὗτος, ὡς οὐδὲν ἄλλο γλωσσικόν, φιλολογικόν ἢ μυθολογικόν μνημεῖον, προσδιορίζει ἀκριβῶς τὸν βαθμὸν τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως, εἰς ὃν εἶχον φθάσει οἱ Ἄριοι λαοὶ καθ' ὃν χρόνον Ἕλληνες καὶ Ἰνδοὶ ἀπεχωρίσθησαν ἀλλήλων. Ἐν τῷ μύθῳ τοῦ *Προμηθεύς*, ὃν ἀφηγήθημεν ἐν τῷ *Α'* μέρει τοῦ βιβλίου τούτου (ἴδ. σελ. 30), παρίστανται δύο διακεκριμένα μέρη καὶ στοιχεῖα, τὸ μὲν καθόλου Ἄριον, τὸ δὲ καθαρῶς καὶ εἰδικῶς Ἑλληνικόν. Ἐκ τῶν δύο ἰδιοτήτων τοῦ *Προμηθεύς*, τῆς τοῦ θεοῦ τοῦ πυρός, τοῦ ἐπινοήσαντος τὸ πῦρ, καὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἀγωνιζομένου ἐναντίον τῆς φύσεως καὶ τοῦ Διός, τοῦ ἐκπροσωποῦντος τὴν ἰδέαν τοῦ μεγάλου ἀγῶνος τῆς ἱστορίας, ἡ μὲν πρώτη ἀνήκει εἰς τὸν θεὸν ἢ ἦρωα τῆς ὅλης Ἀρίας φυλῆς, ἡ δὲ δευτέρα εἰς τὸν θεὸν τῆς φυλῆς τῆς Ἑλληνικῆς. Ὁ Ἑλληνικὸς μῦθος περιλαμβάνει καὶ τὰς δύο ταύτας ἰδιότητες, ἐξ ὧν παρήχθησαν τὰ δύο ἀπ' ἀλλήλων διακεκριμένα καὶ τεχνικῶς πρὸς ἀλλήλα συνηρμοσμένα μέρη τοῦ μύθου τοῦ *Προμηθεύς*. Συνφθὰ πρὸς τὰς ἰδιότητας ταύτας τὸ ὄνομα *Προμηθεύς* παρήχθη ἐκ δύο ὀνομάτων, ἅτινα διὰ παρετυμολογίας συνεχωνεύθησαν ἀλλήλοις. Τὸ πρῶτον τῶν ὀνομάτων τούτων, τὸ Ἄριον, τὸ τοῦ θεοῦ τοῦ πυρός, ἢ τοῦ εὐρετοῦ τοῦ πυρός, εἶναι τὸ Ἰνδικὸν *Pramantha* (*Προμανθεύς*), τὸ δὲ δεύτερον εἶναι τὸ Ἑλληνικὸν *Προμηθεύς*. *Pramantha* σημαίνει ἐν τῇ *Σανσκριτικῇ* κίνησιν, ὠθησιν, τριβῆν, εἶναι δὲ σύνθετον ἐκ τῆς προθ. *pra*=πρὸ καὶ τῆς ῥ. *manth*, *manthami*=κινῶ, σείω, τρίβω, λέγεται δὲ ἰδίως ἐν τῷ *Βέδα* περὶ τῆς διὰ τριβῆς παραγωγῆς τοῦ ἱεροῦ πυρός (1). Ὁ *Kuhn* ἐν τῷ ἄνωτέρῳ μνημονευθέντι βιβλίῳ (ἴδ. σελ. σημ.) περιέγραψε λεπτομερῶς, κατὰ τὰ ἀκριβῶς ὑπὸ τῶν περιηγητῶν λεγόμενα, τὸν τρόπον, καθ' ὃν μέχρι σήμερον ἐν Ἰνδία παράγουσι τὸ πῦρ ἐν ταῖς ἱεραῖς τελεταῖς τρίβοντες τεμάχιον ξύλου δι' ἑτέρου τεμαχίου, ὡς περὶ διὰ τρυπάνου, τὸ δεύτερον δὲ τοῦτο τεμάχιον τὸ διὰ τῆς τριβῆς παράγον τὸ πῦρ καλεῖται *pramantha*. Τὰ τεμάχια ξύλου τὰ παρασκευαζόμενα πρὸς παραγωγὴν τοῦ πυρός δὲν ἐλαμβάνοντο ἐξ οἰοῦδηποτε φυτοῦ, ἀλλ' ἐκ τῶν προσφευστερῶν πρὸς παραγωγὴν τοῦ πυρός (2) τοιοῦτον δ' εἶναι καὶ ὁ *νάρθξ*, δι' οὗ ὁ *Προμη-*

(1) Τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος γίνεται χρῆσις προκειμένου καὶ περὶ παραγωγῆς βουτύρου, γινομένης κατὰ τὸν αὐτὸν περιττοῦ τρόπον, καθ' ὃν καὶ ἡ τοῦ πυρός.

(2) Ἰδ. Θεοφρ. Ἰστ. περὶ Φυτ. *Ε'* 9: «Πυρεῖα δὲ γίνεται μὲν ἐκ πολλῶν, ἄριστα δὲ ὡς φασὶ *Μενέστωρ* ἐκ κίττου· τάχιστα γὰρ καὶ πλείστον ἀναπνεῖ. Πυρεῖον δὲ φασὶν ἄριστον μὲν ἐκ τῆς ἀθραγῆνης καλουμένης ὑπὸ τινῶν. Τοῦτο δ' ἐστὶ δένδρον ὅμοιον τῇ ἀμπέλῳ καὶ τῇ οἰνάνθῃ τῇ ἀγρίᾳ· ὡς περὶ ἐκεῖνα καὶ τοῦτο ἀναβαίνει πρὸς τὰ δένδρα. Δεῖ δὲ τὴν ἐσχάραν ἐκ τούτων ποιεῖν, τὸ δὲ τρυπάνον ἐκ δάφνης· οὐ γὰρ ἐκ τοῦ αὐτοῦ τὸ ποιοῦν καὶ πάσχον, ἀλλ' ἕτερον εὐθὺ δεῖ κατὰ φύσιν, καὶ τὸ μὲν δεῖ παθητικὸν εἶναι, τὸ δὲ ποιητικόν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ γίνεται καὶ ὡς γε τινὲς ὑπολαμβάνουσιν οὐδὲν διαφέρει. Γίνεται γὰρ ἐκ ῥάμνου καὶ κρίνου καὶ φιλύρας καὶ σχεδὸν ἐκ τῶν πλείστων, πλὴν ἐλάας».

θεὸς ἔφερε τὸν σπινθῆρα ἐξ οὐρανοῦ. Καὶ ὁ νάρθηξ οὗτος εἶναι τὸ pramantha, ἔξ οὗ μετωνυμικῶς ἔλαβε τὸ ὄνομα αὐτὸς ὁ θεὸς ἢ ἥρωας ὁ παραγωγὸν τὸ πῦρ. Ὅτι ἡ πρώτη ιδιότης τοῦ Προμηθέως ἦτο ἡ τοῦ εὐρόντος, τοῦ ἔξαγαγόντος, τοῦ ἀρπάσαντος τὸ πῦρ (pramantha), δηλοῦται καὶ ἐκ τοῦ ἄλλου ἀρχαιοτέρου μύθου, καθ' ὃν οὐχὶ ὁ Ἡφαιστος, ὡς παρεδόθη ὕστερον, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Προμηθεὺς ἦν ὁ διασχίσας τὴν κεφαλὴν τοῦ Διὸς κατὰ τὴν γέννησιν τῆς Ἀθηνᾶς (τῆς θεᾶς τοῦ πυρός ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῆς ιδιότητι), τῆς ἀστραπῆς δηλονότι τῆς ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν νεφελῶν προερχομένης.

Ἐν τῇ Ἰνδικῇ μυθολογίᾳ ἡ προσωποποίηση τοῦ pramantha δὲν ἐγένετο ὡς ἐν τῇ Ἑλληνικῇ. Ὁ θεὸς ἢ ἡμίθεος ὁ κλέψας τὸ πῦρ δὲν καλεῖται pramantha, ἀλλὰ Ματαρίσβαν. Οὗτος εἶναι ὁ κλέψας τὸν Ἄγνιν (θεότητα τοῦ πυρός, πρβλ. Λατ. ignis) ἐκ τοῦ σπηλαίου, ἐν ᾧ, ἐξαφανισθεὶς οὗτος ἐκ τῆς γῆς κατὰ βούλησιν τῶν θεῶν, ἔμενε κεκρυμμένος, καὶ παρέδωκεν αὐτὸν τῷ Μανῷ ἢ τοῖς Βρίγαις (ἀρχαιοτάτῳ ἱερατικῷ γένει) (1). Καὶ ὅμως τὸ ὄνομα Προμηθεὺς δὲν εἶναι πάντῃ ἀγνωστον ἐν τῇ Ἰνδικῇ μυθολογίᾳ. Πράματι (Pramati=Προμηθεὺς, προνοητῆς) καλεῖται αὐτὸς ὁ Ἄγνι, pramantha δὲ τοῦναντίον καλοῦνται οἱ ἀκόλουθοι τοῦ Civa. (οὐχὶ τοῦ Σίβα τοῦ θεοῦ τῆς καταστροφῆς), τοῦ θεοῦ τοῦ πυρός, αὐτοῦ τοῦ Agni ὑπὸ ἕτερον ὄνομα (2).

(1) Τὰ περὶ τῆς ἐξαφανίσεως τοῦ πυρός ἐκ τῆς γῆς, κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν μυθολογίαν, καὶ τὰ περὶ τῆς κλοπῆς αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Προμηθέως ἔχουσιν ὁμοιότητα πρὸς τοὺς περὶ Ματαρίσβαν καὶ Ἄγνι Ἰνδικούς μύθους. Ἰδ. Ἡσ. Θεογον 521 κέξ.

Ὡς φησι χωόμενος Ζεὺς ἄφθιτα μῆδεα εἰδώς
ἐκ τούτου δὴ ἔπειτα, δόλου μεμνημένος αἰεὶ
οὐκ ἐδίδου μελέοισι πυρὸς μένος ἀκαμάτιο
θνητοῖς ἀνθρώποις, οἱ ἐπὶ χθονὶ ναιετάουσιν.
Ἀλλὰ μιν ἐξηπάτησεν εὖς παῖς Ἰαπετοῖο
κλέψας ἀκαμάτιο πυρὸς τηλέσκοπον αὐγὴν
ἐν κοίλῳ νάρθηκι· δάκεν δ' ἄρα νειόθι θυμὸν
Ζῆν' ὑψιβρεμέτην, ἐχόλωσε δέ μιν φίλον ἦτορ
ὡς ἴδεν ἀνθρώποισι τηλέσκοπον αὐγὴν.

Ἄξιον δὲ σημειώσεως ὅτι ὁ τε Ἰνδικὸς μῦθος καὶ ὁ Ἑλληνικὸς ὑπαινίσσονται ὅτι τὸ πῦρ καὶ πρὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Ματαρίσβαν καὶ Προμηθέως γενομένης κλοπῆς ὑπῆρχεν ἐν τῇ γῇ, ἀλλ' ὅτι ἦτο κεκρυμμένον. Ἡ τοῦ Ἡσιόδου παράδοσις συμφωνοῦσα πρὸς τὴν Ἰνδικὴν δὲν λέγει τι περὶ τῆς ἐξ οὐρανοῦ αὐτοῦ κλοπῆς τοῦ πυρός ὡς ἡ μεταγενεστέρη παράδοσις, ἀλλ' ἀπλῶς περὶ τῆς κλοπῆς τοῦ πυρός ἐκ τόπου, ἐν ᾧ ἦτο τοῦτο κεκρυμμένον ἐν τῇ γῇ. Τοῦτο δ' ἀκριβῶς συνάδει καὶ πρὸς τὸν Ἰνδικὸν περὶ τοῦ πυρός μῦθον.

(2) Τὸ Pramati παράγεται ἐκ τῆς ῥ. man = νοεῖν, διανοεῖσθαι, praman = προνοεῖν. Pramatha τοῦναντίον παραγόμενον ἐκ τοῦ Pramantha σημαίνει τὴν κίνησιν, τὴν τριβήν. Pramantha λοιπὸν εἶναι κατὰ μετωνυμίαν ἡ προσωποποίηση τοῦ πυρός αὐτοῦ, θεότης τοῦ πυρός. Ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν δύο ὀνομάτων νοεῖται πόσον φυσικὸν ἦτο ἢ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ παρεμυθολογίᾳ τοῦ Προμηθεὺς ἐκ τοῦ pramantha. Δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον, καθά

Πῶς ἐγένετο νῦν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ μύθῳ ἡ μετάστασις τοῦ Pramantha τοῦ θεοῦ τοῦ πυρός, τοῦ ἐκπροσωποῦντος τὸν «κοῖλον νάρθηκα», εἰς Προμηθεά, τὸν προμηθεούμενον, τὸν προνοοῦντα ἢ γενικώτερον τὸν λογικὸν ἄνθρωπον, καθίσταται δῆλον ἐξ αὐτῆς τῆς Ἰνδικῆς μυθολογίας καὶ γλώσσης. Ἦτο λίαν φυσικὸν ὁ θεὸς τοῦ πυρός, ἢ ὁ ἡμίθεος ὁ ἐπινοήσας τὴν χρῆσιν τοῦ πυρός, νὰ κληθῇ προνοητῆς, προμηθεὺς· εἰς τοῦτο δὲ συνετέλεσε καὶ ἡ ἔξωτερικὴ ὁμοιότης καὶ τὸ ὁμόηχον τῶν ὀνομάτων αὐτῶν. Ἀλλ' ἄρα ἐν τῷ Ζεὺς προμανθεὺς τῶν Θουρίων πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εὐρίσκομεν αὐτὸν τὸν Ἰνδικὸν τύπον Pramantha ἔξελληνισμένον; ἢ ἄρα τὸ Προμανθεὺς εἶναι ταυτόσημον τῷ Προμηθεὺς ἐκ τῆς αὐτῆς ῥίζης καὶ τοῦ αὐτοῦ ῥήματος παραγόμενον; (1) Ὅ,τι δῆποτε καὶ ἂν τις ὑποθέτῃ καὶ φρονῇ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο, βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ τοῦ θεοῦ τοῦ πυρός, τοῦ ἐκπροσωποῦντος τὴν διὰ τριβῆς ἔξαγωγὴν τοῦ πυρός, ἀπὸ τῆς τοιαύτης ἰδιότητος εἰς τὴν τοῦ προνοοῦντος, τοῦ προνοητοῦ θεοῦ, τοῦ Προμηθέως μετάστασις ἐγένετο ἤδη ἐν τῇ Ἰνδικῇ μυθολογίᾳ. Ἐνταῦθα δὲ πιθανῶς ὁ Προμηθεὺς ἐγένετο καὶ πρῶτος ἄνθρωπος καὶ δημιουργὸς ἀνθρώπων. Τοῦτο τοῦλάχιστον ἐξάγεται ἐκ τῶν σχέσεων τοῦ Ματαρίσβαν καὶ τοῦ Ἄγνι πρὸς τὸν Μανῷ. Ἀλλ' ἔργον καὶ κατόρθωμα μέγιστον τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας, ἦτοι τοῦ ἰδιοφυοῦς Ἑλληνικοῦ πνεύματος, τοῦ φιλοσοφοῦντος ἐν τοῖς μύθοις αὐτοῦ, εἶναι ἡ μετάστασις τοῦ Προμηθέως ἀπὸ τοῦ εὐρετοῦ τοῦ πυρός καὶ πρῶτου ἀνθρώπου εἰς τὴν ἰδιότητα τοῦ

μέχρι τινὸς μαρτυρεῖ καὶ τὸ προμανθεὺς, ὅτι ἀμφοτέρω τὰ ὀνόματα ὑπῆρχον ἐν τῇ Ἑλληνικῇ καὶ ὅτι ἡ μετάστασις τοῦ Pramantha (θεοῦ τοῦ πυρός) εἰς Προμηθεά (Pramati) ἐγένετο ἤδη ἐν τῇ Ἰνδικῇ ἀνευ συνειδήσεως τῆς ὑψηλῆς ἠθικῆς ἐννοίας, ἣν ἔλαβεν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ μύθῳ ὁ Προμηθεὺς.

(1) Ἡ λύσις τῆς ἀπορίας ταύτης ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς πρώτης ῥ. τοῦ ῥήμ. *μανθάνω*. Ἡ ῥ. ἢ πρώτη τοῦ ῥήματος τούτου εἶναι ἄρα *μαθ-μῆθ-ἢ μανθ-*; ἐν ἐν ἄλλαις λέξεσι τὸ *μῆθός*, *προμηθεὺς*, *ἔμαθον* ἐγένοντο ἐξ ἀρχεγόνου ῥ. *μανθ-* ἢ τὸ *μανθ-* (*μανθάνω*) παρήχθη ἐκ τῆς ῥ. *μαθ-* *μῆθ-* κατ' ἀναλογίαν τοῦ *λαμβάνω* καὶ *λανθάνω*; Ἡ Ἑλληνικὴ βεβαίως γραμματικὴ ἀποκλείει ἐκ τῶν προτέρων τὴν πρώτην ὑπόθεσιν καὶ θά φανῇ ἴσως παράδοξος τοῖς ἡμετέροις γραμματικοῖς ἢ ὑπόθεσις περὶ τῆς παραγωγῆς τοῦ *μαθ-* καὶ *μῆθ-* ἐκ τοῦ *μανθ-* ἀλλ' ἐν τῷ εὐρύτερῳ γλωσσολογικῷ χώρῳ τοῦτο δὲν φαίνεται τοσοῦτον ἀπίθανον. Τὸ *μανθ-* ὡς ἀρχεγόνος ῥίζα εὐρίσκεται ἐν τῷ Σανσκριτικῷ *manth=κινεῖν*, *ἄγειν*, ἔξ οὗ δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι προῆλθεν ἡ ἐννοία τοῦ νοεῖν, διανοεῖσθαι, *μανθάνειν* (πρβλ. *agitare, cogitare*), ἐνῶ τὸ *μαθ-* καὶ *μῆθ-* ὡς πρώτη ῥ. δὲν εὐρίσκεται οὔτε ἐν τῇ Ἰνδικῇ οὔτε ἐν οὐδεμῶ ἄλλῃ Ἀρίθμ. Διὰ τοῦτο ὁ μὲν Κούρτιος λίαν ἀπιθάνως παρήγαγεν αὐτὴν ἐκ τῆς ῥ. *man-* μένος, ὁ δὲ Βὸδπ ἦττον ἀπιθάνως, ἀλλ' οὐχὶ καὶ λίαν πιθανῶς, ἐκ τῆς ῥ. *μεδ-* *μῆδος*. Ἡμῖν φαίνεται (καὶ τοῦτο μαρτυρεῖ τὸ Ζεὺς προμανθεὺς) εὐλογώτερον ἢ παραγωγή τοῦ *μαθ-* *μῆθ-* ἐκ τοῦ *μανθ-* (*manth*). Καὶ αὐτὴ ἡ ἀτυχὴς ἀπόπειρα τοῦ Κούρτιου, παράγοντος τὸ *μανθ-* ἐκ τῆς ῥ. *μαν-*, συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας ὑποθέσεως, διότι ἐκ τῆς ῥ. *μαν-* εἶναι εὐλογώτερον νὰ παραχθῇ τὸ *μανθ-* παρὰ τὸ *μαθ-*.

ἀνθρώπου τοῦ ἀγωνιζομένου ἐναντίον τοῦ Διὸς καὶ τῆς φύσεως. Ὁ Ἕλλην Προμηθεὺς εἶναι ὁ ἀνθρώπος ὁ ἐκπροσωπῶν τὸν βίον τὸν ἱστορικὸν ἐν τῇ καθολικῇ τάτῃ καὶ ὑψίστῃ αὐτοῦ ἐννοίᾳ, ὁ παριστῶν τὸν ἀνθρώπον τὸν λογικὸν τὸν διὰ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἀγῶνων τοῦ ἱστορικοῦ βίου πραγματοῦντα ἐν ἑαυτῷ ἰδεωδῶς τὸ ὑψιστον τέρας τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως καὶ τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ὁ Προμηθεὺς ὁ λυόμενος ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους καὶ εἰσερχόμενος εἰς τὸν Ὀλυμπον, ἀπὸ εὐρετοῦ καὶ συμβόλου τοῦ εὐεργετικατάτου τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ φυσικοῦ καὶ γηίνου πυρός, οἷος παρίσταται ἐν τῷ Ἰνδικῷ μύθῳ, ὑψοῦται ἐν τῷ Ἑλληνικῷ μύθῳ εἰς σύμβολον καὶ κάτοχον τοῦ οὐρανόθεν πυρός τοῦ θείου λόγου τοῦ ὑψοῦντος τὸν ἀνθρώπον διὰ τῆς ἱστορίας εἰς τὸν οὐράνιον αὐτοῦ καὶ θεῖον προορισμόν.

Οὕτω ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Προμηθέως ἐννοοῦμεν τι παρέλαβεν ἡ Ἑλλὰς ἐκ τῆς πρώτης Ἀρίας πατρίδος καὶ πῶς ἀνέπτυξε καὶ προήγαγεν αὐτό. Ὁ μῦθος οὗτος παρίστησι τὸ μέτρον τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τῶν Ἀρίων λαῶν, καθ' ὃν χρόνον οἱ Ἕλληνες ἀπεχωρίσθησαν τῆς πρώτης μεγάλης οἰκογενείας, καὶ διὰ τοῦτο πλέον ἢ πάντα τὰ ἄλλα γλωσσικὰ καὶ φιλολογικὰ λείψανα τῆς κοινῆς ἱστορίας τῶν Ἀρίων, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς σπουδαιότατον μνημεῖον τοῦ κοινῶν πνευματικοῦ βίου τῶν Ἀρίων.

Οἱ Ἀριοὶ ἐν τῇ Ἀγίᾳ Γραφῇ. (Ἀριοὶ καὶ Ἰαφεθῖται). — Εἶπομεν ὅτι οἱ πλείστοι τῶν Ἀρίων ἢ Ἰνδογερμανικῶν λαῶν ὑπάγονται ἐν τῇ Γραφῇ εἰς τὸν οἶκον Ἰάφεθ. Τὸ ὄνομα τοῦτο (ἐν τῇ Γραφῇ Ἰάπευ), ὅπερ τινὲς ἐρμηνεύουσιν ἐκ τοῦ Ἑβραϊκοῦ Ἰάπα (= ὠραῖος ἢ λευκός), αὐτὴ ἡ Γραφὴ ἐτυμολογεῖ ἐκ τοῦ Ἰάπαρ (= εὐρύνειν, διασπείρειν) (1) καὶ ἡ ἐξηγήσις αὕτη συνάδει βεβαίως πρὸς τὴν μεγάλην ἔκτασιν καὶ διασπορὰν τῶν Ἀρίων λαῶν ἀπὸ τῆς Ἰνδικῆς μέχρι τῶν Κελτικῶν χωρῶν καὶ τοῦ Ἀτλαντικοῦ Ὠκεανοῦ. Ἄλλ' ἢ Ἰερά Γραφὴ ὡς υἱοὺς τοῦ Ἰάφεθ, ἤτοι ὡς ἀρχηγόνους λαοὺς τῆς Ἰαφεθιτικῆς οἰκογενείας, παραδίδωσι τοὺς Γαμέρ (κατὰ τὴν μετάφρασιν τῶν Ο', Γομέρ κατὰ τὸ Ἑβραϊκὸν κείμενον) καὶ Μαγῶν καὶ Μαδαὶ (κατὰ Ο', Μαδαὶ κατὰ Ἑβρ. κείμ.) καὶ Ἰῶναν (κατὰ Ο', Ἰανὰν Ἑβρ. κείμ.) καὶ Ἐλισὰ καὶ Θωβέλ (Ο', Τουβάλ Ἑβρ. κείμ.) καὶ Μοσὸχ (Ο', Μεσέχ Ἑβρ. κ.) καὶ Θείρας (Ο', Τειράς Ἑβρ. κ.). Ὡς Γαμέρ ἢ Γομέρ ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι ἐρμηνευταὶ ἐθεώρησαν τὸν λαὸν τῶν Κιμμερίων τὸν οἰκοῦντα τὴν Κιμμερικὴν χερσόνησον καὶ τὰς περὶ αὐτὴν βορείας ἀκτὰς τοῦ Εὐξείνου καὶ τινα μέρη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τινὲς δὲ τῶν νεωτέρων τοὺς Φρύγας ὡς Μαγῶν τινὲς μὲν τοὺς Σλαῦους τῆς Ῥωσσίας, τινὲς δὲ τοὺς Ἀρμενίους, ὡς Μαδαὶ τοὺς Μήδους, Ἰῶναν ἢ Ἰανὰν τοὺς Ἕλληνας, ὡς Θουβάλ καὶ Μεσέχ τοὺς ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ Τιβαρηνοὺς καὶ Μόσχους, ὡς Θείρας δὲ τοὺς Θρᾶκας. Μετὰ τοὺς πρωτογενεῖς τούτους κλάδους ἡ Γραφὴ ἤτοι ἡ Γένεσις ἀναφέρει καὶ τὰς

(1) Γενέσ. Ι 27 «Πλατύναι ὁ Θεὸς τῷ Ἰάφεθ καὶ κατοικήσάτω ἐν τοῖς οἴκοις τοῦ Σήμ».

ὑποδιαίρεσεις τῶν λαῶν ἐν τοῖς υἱοῖς καὶ ἐγγόνις τῶν μνημονευθέντων υἱῶν τοῦ Ἰάφεθ. Υἱοὶ Γαμέρ λέγονται Ἀσχανάς (κατὰ Ο', Ἀσχενὰς Ἑβρ. κ.) καὶ Ῥιφὰτ καὶ Θωγαράμ (Ο', Θωγαράμ Ἑβρ. κ.). Ἐν τούτοις ἄλλοι μὲν νοοῦσι τοὺς Κέλτας (Ῥιφὰτ) καὶ Ἀρμενίους (Θωγαράμ) καὶ Γερμανοὺς Σκανδιναβοὺς (Ἀσχανάς), ἄλλοι δὲ λαοὺς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ὡς υἱοὶ τοῦ Ἰανὰν καταλέγονται ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ κείμενῳ Ἐλισὰ καὶ Θαρσίς, Κιττίμ καὶ Δωδανίμ. Ἐν τῇ μετάφρασει τῶν Ο' οὗτοι καλοῦνται Ἐλισὰ καὶ Θάρσις, Κήτιοι καὶ Ῥόδιοι. Οἱ λαοὶ οὗτοι οἱ ὡς συγγενεῖς τῶν Ἰῶνων (Ἑλλήνων) παριστάμενοι φαίνεται ὅτι εἶναι λαοὶ Μικρασιατικοὶ (τὸ Ἐλισὰ ἐρμηνεύεται Θεσσαλός) ἀλλὰ μακρότερος λόγος περὶ τούτων (ιδίως περὶ τῶν Ῥοδίων, οἵτινες φαίνονται ὅτι εἶναι οἱ ἐκ τῶν Ἑλλήνων γνωστοὶ Ἀλαρόδιοι τῆς Ἀρμενίας) γενήσεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν λαῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Περὶ τῶν Ἰαφεθιτικῶν ἐν γένει λαῶν λέγει ἡ Ἰερά Γραφὴ (Γεν. Ι' 5): «Ἐκ τούτων ἀφωρίσθησαν νῆσοι τῶν ἐθνῶν ἐν τῇ γῆ αὐτῶν, ἕκαστος κατὰ γλῶσσαν ἐν ταῖς φυλαῖς αὐτῶν καὶ ἐν τοῖς ἔθνεσιν αὐτῶν». Καὶ τοσαῦτα μὲν ἐκ τῶν προτέρων περὶ τῶν Ἀρίων ἢ Ἰαφεθιτικῶν ἢ Ἰαπετικῶν (1) λαῶν. Νῦν δὲ μεταβαίνομεν εἰς τοὺς λαοὺς τοὺς Σημιτικούς.

4. Σημιτικοὶ λαοί.

Περὶ τῶν Σημιτικῶν λαῶν καθόλου. — Ὁ Σημιτικὸς καλούμενος κλάδος τῆς Κανκασίας φυλῆς, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Ἀρίαν τῶν λαῶν οἰκογένειαν, ἔχει μεγάλην ἐνότητα ὡς πρὸς τὰς γλώσσας τὰς λαλουμένας ὑπὸ τῶν Σημιτικῶν λαῶν καὶ ἀποτελοῦσας τὴν Σημιτικὴν γλωσσικὴν οἰκογένειαν καὶ ὑπὸ ἔποψιν δὲ γεωγραφικὴν, μέχρι τινὸς δὲ καὶ ὑπὸ ἀνθρωπολογικὴν (ἀλλ' ἐν τῇ ἀρχαιότητι μόνον), κέκτηται ἐνότητα ἐν πᾶσι μείζονα τῆς τῶν Ἀρίων. Αἱ Σημιτικαὶ γλῶσσαι διατελοῦσι πρὸς ἀλλήλας ἐν τοιοῦτῳ βαθμῷ συγγενείας, οἷος ἐν ταῖς Ἀρίαις γλώσσαις, ὑψίσταται μόνον μεταξὺ τῶν ὑποδιαίρεσεων τῶν μεγάλων γλωσσικῶν οἰκογενειῶν οἷος λ. χ. μεταξὺ τῶν διαφόρων Γερμανικῶν (Σκανδιναυικῆς, Ἀγγλοσαξωνικῆς, ἀρχαίας Σαξωνικῆς, Γοτθικῆς) ἢ Σλαυικῶν γλωσσικῶν κλάδων, ἵνα μὴ εἴπωμεν μεταξὺ τῶν διαλέκτων τῶν γλωσσῶν (οἷος δηλονότι μεταξὺ τῶν διαλέκτων τῆς

(1) Καὶ ἀνωτέρω (ἰδ. σελ. 295 σημ. 2) ἐποιησάμεθα λόγον περὶ τοῦ Ἰαπετικῶς ἐν συναφείᾳ πρὸς τὸ Ἰαφεθικῶς. Ὁ πρῶτος συνάψας πρὸς ἀλλήλα τὰ δύο ταῦτα ὀνόματα εἶναι ὁ περίφημος φιλόσοφος Λειβνίτιος (περὶ τὸ 1700). Ἐπὶ τοῦ Λειβνιτίου δὲν εἶχον ἔτι προαχθῆ αἱ περὶ τὰς Ἀσιατικὰς γλώσσας καὶ τὴν ἐθνολογίαν ἔρευναι, ἀλλ' οὐχ ἤττον ὁ ἀνὴρ νοήσας ἐκ πολλῶν συνδυασμῶν τὴν συγγένειαν τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων πρὸς τοὺς Γερμανοὺς καὶ Κέλτας, πάντων δὲ τούτων ὁμοῦ πρὸς τοὺς Πέρσας, περιέλαβε πάντας τούτους τοὺς λαοὺς ἐν τῷ ὀνόματι Ἰαπετικοί.

Ἑλληνικῆς). Καὶ τὰ γεωγραφικὰ δὲ ὄρια, ὧν ἐντὸς εὐρίσκωμεν τοὺς Σημιτικούς λαοὺς ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις, εἰσὶ πολλῶ μᾶλλον περιορισμένα καὶ διὰ τοῦτο σαφέστερον προσδιωρισμένα ἢ τὰ τῶν Ἀρίων. Ταῦτα ἀποτελοῦσι πρὸς Β. ὁ Ταῦρος καὶ τὸ Ἀρμενικὸν ὄροπέδιον, πρὸς Α. ὁ Τίγρης, πρὸς Ν. ὁ Περσικὸς κόλπος μετὰ τῶν περιβρεχουσῶν τὴν νότιον Ἀραβίαν θαλασσῶν, καὶ πρὸς Δ. ὁ Ἀραβικὸς κόλπος (1), ὁ ἰσθμὸς (νῦν πορθμὸς) τοῦ Πηλουσίου καὶ ἡ Μεσόγειος θάλασσα. Οἱ ἐντὸς τῶν ὁρίων τούτων οἰκοῦντες λαοί, ἦτοι οἱ λαοὶ τῆς Συρίας (οἱ ἰδίως Σύροι, οἱ καὶ Ἀραμαῖοι καλούμενοι), οἱ Φοίνικες, οἱ Ἑβραῖοι, οἱ Ἀραβες καὶ οἱ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις οἰκοῦντες τὴν Ἀσσυρίαν καὶ Βαβυλωνίαν λαοὶ, ἀπαρτίζουσι τὴν οἰκογένειαν τὴν Σημιτικὴν. Τὸ ὄνομα, τὸ δοθὲν εἰς τὴν οἰκογένειαν ταύτην ὑπὸ τοῦ γλωσσολόγου Ἀίχορν, ἐλήφθη ἐκ τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς, ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ πρωτοτόκου υἱοῦ τοῦ Νῶε Σῆμ, διότι εἰς τὸν οἶκον Σῆμ ὑπάγονται ἐν τῷ ἐθνολογικῷ καταλόγῳ τῆς Γενέσεως οἱ πλείστοι τῶν μνημονευθέντων λαῶν τῶν ἀποτελούντων γλωσσικῶς τὴν οἰκογένειαν τῶν λαῶν, περὶ ἧς ἡμῖν ὁ λόγος (2).

Οἱ ἐν τῇ Γενέσει (κεφ. Ι' ἐδ. 22) ἀπαριθμούμενοι Σημιτικοὶ λαοὶ εἶναι ὁ Ἑλὰμ (Ἑλυμαῖοι ἢ Ἑλαμίται κατὰ τὸν μυθὸν τοῦ Περσικοῦ κόλπου), Ἀσσοῦρ (Ἀσσύριοι), Ἀρφαξὰδ (κάτοικοι τῆς Ἀρραπαχίτιδος), ὁ Λουδ (ἀγνώστου χώρας), ὁ Ἀράμ (Ἀραμαῖοι). Ἀναφέρονται δὲ ἐν τῇ Γενέσει καὶ ἄλλα ὀνόματα τῶν υἱῶν καὶ τῶν ἐγγόνων τῶν υἱῶν τοῦ Σῆμ δηλοῦντα διαφορὰς ὑποδιαιρέσεις τῆς Σημιτικῆς οἰκογενείας, περὶ ὧν μόνον ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ ἱστορίᾳ τῶν Σημιτικῶν λαῶν δύναται νὰ γίνῃ λόγος. Ἐνταῦθα μνημονεύομεν ἀπλῶς τοῦ ἐγγόνου τοῦ Ἀρφαξὰδ Ἐβεθ, πατρὸς τοῦ Ἰοκτὰν τοῦ θεωρουμένου γενάρχου τῶν Ἀράβων τῆς εὐδαίμονος Ἀραβίας (Ἰοκτανιδῶν) καὶ δισπάππου τοῦ Θάρρα, πατρὸς τοῦ Ἀβραάμ. Τὸν κατάλογον τοῦτον τῆς Γενέσεως συνάπτοντες οἱ νεώτεροι ἐθνολογοὶ πρὸς τὰ ἐκ τῶν γλωσσολογικῶν ἐρευνῶν ἐξαγόμενα συμπεράσματα διήρσαν τὴν ὅλην Σημιτικὴν οἰκογένειαν εἰς τέσσαρας ἀρχηγόνους κλάδους, τὸν Θαρρα-

(1) Ἡ Αἰθιοπικὴ ἦτοι ἡ Ἀβησσυνιακὴ γλῶσσα περιλαμβάνεται ἐν ταῖς Σημιτικαῖς, ἀλλ' ἡ διάδοσις τῆς Σημιτικῆς γλώσσης εἰς τὴν Αἰθιοπίαν ἀνήκει εἰς χρόνους ἱστορικούς, ἀλλ' ἀρχαιοτάτους ἱστορικούς.

(2) Ὁ Ἑρὸν δὲν εὐρίσκει τὸ ὄνομα Σῆμ ἀκριβῶς ἐφαρμοζόμενον εἰς τοὺς διὰ τῆς γλώσσης ἠνωμένους Σημιτικούς λαοὺς. Τὸ ὄνομα τοῦτο κατ' αὐτὸν εἶναι μᾶλλον γεωγραφικόν, ἐν ᾧ περιλαμβάνονται καὶ λαοὶ μὴ ὄντες τὴν γλῶσσαν Σημίται, ὡς οἱ Ἑλαμίται, ἐνῶ ἄλλοι λαοί, ὡς οἱ Φοίνικες (Χανανῖται) καὶ τινεὶ τῆς νοτίου Ἀραβίας ἔθνη, ὧν ἡ γλῶσσα εἶναι Σημιτικὴ, κατατάσσονται ἐν τῇ Γενέσει εἰς τὸν οἶκον Χάμ. Ἄλλ' αὐτὸς ὁ Ἑρὸν τὸν ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ Σῆμ ἀποκλεισμὸν τῶν Χανανιτῶν ἐξηγεῖ θεωρῶν αὐτοὺς λαὸν οὐχὶ Σημιτικὸν ἀρχῆθεν, ἀλλ' ἐκσημιτισθέντα τὴν γλῶσσαν διὰ τῆς μετὰ τῶν Σημιτῶν ἐπιμείας, ὧν ἐν μέσῳ ἔκει. Ἄλλὰ περὶ τῶν διαφωνιῶν τῆς Ι. Γραφῆς πρὸς τὰ πορίσματα τῆς γλωσσολογίας, ὡς καὶ περὶ τῶν σχέσεων τῶν Χανανιτῶν καὶ καθόλου τοῦ οἴκου Χάμ πρὸς τὸν οἶκον Σῆμ, γενήσεται ἐκτενέστερος λόγος ἐν τοῖς περαιτέρω.

χιτικὸν ἢ Τερραχιτικὸν (ἐκ τοῦ Θάρρα πατρὸς τοῦ Ἀβραάμ), τὸν Ἀραμαϊκόν, τὸν Ἀσσυροβαβυλωνιακόν καὶ τὸν Χανανιτικόν.

α') Τερραχίται καλοῦνται οἱ κατὰ τὴν Ἱερὰν Γραφὴν ἐκ τῆς «χώρας τῶν Χαλδαίων» (κατὰ Ο', τὸ Ἑβρ. κ. Οὐρ Κασδίμ, Οὐρ τῶν Χαλδαίων) ὑπὸ τὸν Θάρραν τὸν πατέρα τοῦ Ἀβραάμ μετοικήσαντες εἰς Χαρράν, καὶ ὕστερον, ὑπὸ τὸν Ἀβραάμ καὶ τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Λῶτ, εἰς τὴν χώραν Χαναάν. Ἐν Χαναάν οἱ ἄποικοι οὗτοι ἐκλήθησαν γενικῶς Ἑβραῖοι (ὡς πέραθεν ἐλθόντες, ἐπήλυδες, ἐκ τοῦ Habara = ἀφικνεῖσθαι ἐξωθεν), ὑποδιηρέθησαν δὲ εἰς Ἰσραηλίτας (τοὺς ἰδίως Ἑβραῖους λεγομένους) τοὺς ἀπὸ Ἰακώβ καταγομένους, τοὺς Μωαβίτας (τοὺς ἀπὸ Λῶτ), Ἐδωμίτας ἢ Ἰδουμαίους (τοὺς ἀπὸ Ἡσαῦ, ἀδελφοῦ τοῦ Ἰακώβ), Ἰσμαηλίτας (τοὺς ἀπὸ Ἰσμαὴλ καταγομένους) Ἀραβας τῆς βορείου Ἀραβίας). Ἐν τῷ κλάδῳ τούτῳ ἀνεπτύχθησαν δύο μεγάλαι Σημιτικαὶ γλῶσσαι: ἡ Ἑβραϊκὴ, καὶ ἡ Ἀραβικὴ μετὰ τῶν δύο ὑποδιαιρέσεων αὐτῆς, τῆς κυρίως Ἀραβικῆς καὶ τῆς Ἀραβικῆς τῆς νοτίου Ἀραβίας ἢ τῆς καλουμένης Χιμαρι ἢ Ὀμηριτικῆς (ἐκ τῶν Ὀμηριτῶν, ὡς ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων οἱ Χιμαριταὶ τῆς νοτίου Ἀραβίας), ἐξ ἧς παρήχθη καὶ ἡ Αἰθιοπικὴ τῆς Ἀβησσυνίας (ἢ Γκεζί καλουμένη) (1).

β') Ἀραμαῖοι καλοῦνται οἱ κάτοικοι τῆς Συρίας (καλουμένης καὶ ταύτης Ἀράμ) ὡς ἀπὸ Ἀράμ υἱοῦ Σῆμ καταγόμενοι (παραβάλλουσι τὸ ὄνομα πρὸς τὸ τῶν Ἀρίμων τοῦ Ὀμήρου, τῶν οἰκούντων τὰς ἀνατολικὰς ἐσχατίας τῆς καθ' Ὀμηρον Ἀσίας, ἦτοι τῆς Κιλικίας τῶν ἱστορικῶν χρόνων καὶ τῆς Συρίας). Ἐν τῷ Ἀραμαϊκῷ κλάδῳ ἀνεπτύχθη ὁ σπουδαῖος Σημιτικὸς γλωσσικὸς κλάδος ὁ καλούμενος ἐπίσης Ἀραμαϊκός.

γ') Τὸν Ἀσσυροβαβυλωνιακὸν κλάδον ἀποτελοῦσιν οἱ περὶ τὸν Εὐφράτην καὶ πέραν τούτου ἐν Ἀσσυρίᾳ καὶ Βαβυλωνίᾳ οἰκοῦντες Σημιτικοὶ λαοί, δι' ὧν ἐξεσημιτίσθησαν οἱ παναρχαῖοι τῶν χωρῶν ἐκείνων Τουρανοὶ λαοί. Ἐν Ἀσσυρίᾳ καὶ Βαβυλωνίᾳ ἀνεπτύχθη ἴδιος κλάδος Σημιτικῆς οἰκογενείας, ἡ γλῶσσα τῶν Σημιτικῶν σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν τῆς Βαβυλωνίας καὶ Ἀσσυρίας· ἀλλ' ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Ζ' π. Χ. αἰῶνος τῆς Σημιτικῆς ταύτης γλώσσης ὑπερίσχυεν ἡ Ἀραμαϊκὴ ἐπικρατήσασα ὡς γλῶσσα λαλουμένη καὶ ἐν ταῖς Ἀσσυριακαῖς καὶ Βαβυλωνιακαῖς χώραις.

δ') Οἱ Χανανῖται. Προκειμένου περὶ Χανανιτῶν ἢ Φοινικικῶν λαῶν ἢ κατάταξις αὐτῶν ἐν τῇ Σημιτικῇ οἰκογενείᾳ ὡς ἰδιαιτέρου κλάδου στηρίζεται οὐχὶ ἐπὶ διαιρέσεως γλωσσικῆς, διότι ἡ γλῶσσα ἡ Χανανιτικὴ εἶναι συγγενεστάτη τῇ

(1) Ἡ Ὀμηριτικὴ γλῶσσα καὶ ἡ ἐντεῦθεν προελθοῦσα Γκεζί τῆς Ἀβησσυνίας συγγενεῦσαι πολὺ τῇ Ἀραβικῇ τῆς βορείου Ἀραβίας, τῇ κυρίως Ἀραβικῇ. Ἄλλ' ἡ ἀρχαιοτάτη Ὀμηριτικὴ καὶ ἡ ἐκ ταύτης προελθοῦσα ἀρχαιοτέρα Αἰθιοπικὴ ἢ Ἀβησσυνιακὴ ἦσαν μᾶλλον γλῶσσαι Αἰθιοπικαὶ ἢτοι πρωτοσημιτικαὶ (ἴδ. κατωτέρω).

Ἑβραϊκῇ, εἶναι μέχρι τινὸς αὐτὴ ἡ Ἑβραϊκῇ, ἀλλ' ἐπὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ χαρακτῆρος τοῦ βίου, δι' ἧς τοσοῦτον διεκρίθησαν οἱ Χαναανῖται ἀπὸ τῶν Ἑβραίων, ὥστε κατετάχθησαν ὑπὸ τῆς Γραφῆς εἰς τὸν οἶκον Χάμ, καὶ ὁ Χαναάν ἐγένετο ἐπικατάρατος παρὰ τοῖς Ἑβραίοις (ἴδε κατωτέρω).

Ἐκ τῶν εἰρημένων γεωγραφικῶν ὁρίων αἱ Σημιτικαὶ γλῶσσαι διεδόθησαν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀπὸ τῆς νοτίου Ἀραβίας εἰς τὴν ἀπέναντι Αἰθιοπικὴν χώραν τῆς Ἀφρικῆς (Ἀβησσυνίαν), ἐν ἧ μὲχρι σήμερον ἡ γραφομένη γλῶσσα (Γκεζι) εἶναι Σημιτικὴ (Ὀμηρικῇ). Καὶ αἱ Ἀσσυριακαὶ δὲ κατακτήσεις εὗρνον ἀσθενῶς τὰ πρὸς βαρρᾶν, ἴσως δὲ καὶ τὰ πρὸς ἀνατολὰς ὄρια τῶν Σημιτικῶν γλωσσῶν. Ἀλλὰ πρὸ πάντων αἱ Φοινικικαὶ ἀποικίαι διέδοσαν τὸν Σημιτισμὸν εἰς τὰ βόρεια παράλια τῆς Ἀφρικῆς (ἐνθα κέντρον Σημιτισμοῦ ἀπετέλει ἡ περίφημος Καρχηδών), καὶ εἰς τὴν δυτικὴν Μεσόγειον ἀνὰ τὰ παράλια τῆς Γαλατίας καὶ Ἰβηρίας, ἐν μέρει δὲ καὶ Σικελίας· ἐν ἀρχαιοτέροις δὲ προελληνικοῖς χρόνοις εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἀκτὰς τῆς Μεσογείου, εἰς τὴν πρὸς Ν. τοῦ Ταύρου Μικρὰν Ἀσίαν, ἐν μέρει εἰς τὴν Κύπρον, ἔτι δὲ καὶ εἰς τὸ Αἰγαῖον, ἐνθα κατὰ τοὺς Ἑλληνικοὺς χρόνους διεσώθησαν λείψανα Σημιτικῶν στοιχείων ἐν τισιν ὀνόμασι τοπογραφικοῖς. Αὐτὴ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐν χρόνοις προϊστορικοῖς παρέλαβέ τινας λέξεις Σημιτικὰς ἐκ τῆς Φοινικικῆς.

Ἀλλὰ Σημιτικὴ γλῶσσα καὶ φιλολογία ἰσχυρότερον καὶ γονιμώτερον ἐπιδράσασα ἐπὶ τὸν ἱστορικὸν καθόλου βίον καὶ ἀποτελέσασα τὸ πνευματικῶς ἰσχυρότατον στοιχεῖον τοῦ ὅλου Σημιτικοῦ πνευματικοῦ βίου ἦτο ἡ γλῶσσα καὶ ἡ φιλολογία ἡ Ἑβραϊκῇ. Αὕτη διὰ τοῦ Μωσαϊσμοῦ ἐπέδρασεν ἐμμέσως, ἀλλ' ἰσχυρῶς, καὶ ἐπὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν φιλολογίαν τὴν Ἑλληνικὴν κατὰ τὴν Χριστιανικὴν περίοδον, εἴτα δὲ καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν Εὐρωπαϊκὴν φιλολογίαν. Τὸ ἠθικὸν κράτος τῆς Ἑβραϊκῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας ἐν τῷ Σημιτικῷ, ἐμμέσως δὲ καὶ ἐν τῷ Ἀνατολικῷ, κόσμῳ διεδέξατο ἰδίως ἀπὸ τοῦ Δ' π. Χ. αἰῶνος ἡ Ἀραμαϊκῇ. Αὕτη ἐπικρατήσασα ἀπὸ τοῦ Ζ' π. Χ. αἰῶνος καθ' ἀπάσας τὰς ἐκτὸς τῆς Ἀραβίας καὶ τῆς Αἰθιοπίας Σημιτικὰς χώρας, ἐπὶ τῆς μεγάλης Περσικῆς μοναρχίας ἐκτήσατο καθολικὸν κράτος, γενομένη γλῶσσα κοινῆς ἐπιμιξίας τῶν ποικιλωνύμων φυλῶν τοῦ μεγάλου Περσικοῦ κράτους ἀπὸ τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας μέχρι τοῦ Ἰράν, ἐν μέρει δὲ κατέστη καὶ ἡμιεπίσημος γλῶσσα ἐν τῇ διοικήσει τοῦ κράτους ἐκείνου. Τὴν ἠθικὴν ταύτην ἐν τῇ Ἀσίᾳ δύναμιν δὲν ἀπώλεσε παντελῶς ἡ Ἀραμαϊκῇ γλῶσσα οὐδ' ὅποτε καταλυθέντος τοῦ Περσικοῦ κράτους ὁ Ἑλληνισμὸς κατέστη μεγάλη ἠθικὴ δύναμις ἐν τῇ Ἀσίᾳ. Τοῦναντίον ἐν Περσίᾳ καὶ ἐν τῇ κεντρικῇ Ἀσίᾳ ἡ Ἀραμαϊκῇ ἤσκει ἔτι μεγάλην δύναμιν, καὶ οὐ μόνον ὁ Ζενδαβέστας ἐγράφη τότε διὰ χαρακτῆρων Ἀραμαϊκῶν (καὶ οὕτω εἶναι ἔτι γεγραμμένος), ἀλλὰ καὶ αἱ Ἀριαι γλῶσσαι τῆς Ἀριανῆς ὑπέκλυψαν ἰσχυρῶς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἀραμαϊκῆς καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν παραγωγὴν τῆς

Σημιτοαρίας Περσικῆς γλώσσης, τῆς Πεχλεβι τοῦ Παρθικοῦ κράτους (1). Ἀπὸ δὲ τῶν πρώτων αἰῶνων τοῦ Χριστιανισμοῦ ἡ Συροχαλδαϊκῇ (ἦτοι ὁ δυτικὸς κλάδος τῆς Ἀραμαϊκῆς) οὐ μόνον γόνιμον παρήγαγε Χριστιανικὴν φιλολογίαν (ἰδίως ἀπὸ τοῦ Δ' μ. Χ. αἰῶνος), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦ Ε' μέχρι τοῦ ΙΓ' μ. Χ. αἰῶνος κατέστη, διὰ τῶν Νεστοριανῶν, ὄργανον τῆς διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ πέραν τοῦ Τίγρητος δυτικῇ, ἔτι δὲ καὶ ἐν τῇ μέσῃ Ἀσίᾳ. Ἡ Συροχαλδαϊκῇ γλῶσσα ἐπέδρασε σπουδαίως ἐπὶ τὰς Ταταρικὰς καὶ τὰς Τουρανικὰς γλώσσας τῆς μέσης Ἀσίας, ὡς μαρτυροῦσι τὰ πολυάριθμα ἐπιγραφικὰ μνημεῖα τῶν Τουρκικῶν καὶ Ταταρικῶν χωρῶν τῆς χώρας ταύτης· καὶ αὐτὸ δὲ τὸ Συριακὸν ἀλφάβητον διεδόθη εἰς πολλοὺς Τουρανικοὺς λαοὺς. Ἰνδία, μέση Ἀσία, Ταταρικαὶ χώραι, ἐν μέρει δὲ καὶ ἡ Κίνα, ἐδέχθησαν τὸν Χριστιανισμὸν διὰ τῆς Ἀραμαϊκῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας. Καὶ ἅπαντα ἴσως ἡ μέση καὶ νότιος Ἀσία (ἂν μὴ καὶ ἡ ἀνατολικὴ) ἤθελεν ὑποκύψει εἰς τὸν Χριστιανισμὸν τὸν Συροχαλδαϊκόν, ἂν μὴ νέα πνευματικὴ δύναμις ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Σημιτισμοῦ γεννηθεῖσα, τὸ Ἰσλάμ καὶ ἡ Ἀραβικὴ Ἰσλαμικὴ φιλολογία, ἔθετον τέμα εἰς τὸ ἠθικὸν κράτος τοῦ Ἀραμαϊκοῦ Σημιτισμοῦ, ὃν διεδέξατο οὕτω ὁ Ἀραβικὸς Σημιτισμὸς. Νῦν ἡ μεγίστη καὶ κυριωτάτη διάδοσις τοῦ Σημιτισμοῦ ἐγένετο διὰ τῶν Ἀράβων καὶ τοῦ Μωαμεθανισμοῦ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Διὰ τοῦ Ἰσλάμ ἡ Ἀραβικὴ διεδόθη καθ' ἅπασαν τὴν βόρειον Ἀφρικὴν, κατέστη δὲ γλῶσσα ἐθνικὴ πολλῶν Νιγριτικῶν φυλῶν τῆς ἐνδον Ἀφρικῆς (ἰδίως τοῦ Σουδάν), αἵτινες προσῆλθον εἰς τὸν Μωαμεθανισμὸν. Ἐπίσης δὲ διὰ τῆς ἐπὶ τὴν δυτικὴν καὶ μέσην Ἀσίαν διαδόσεως τοῦ Ἰσλάμ αἱ Τουρκικαὶ γλῶσσαι ὑπέκλυψαν ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν τῆς Ἀραβικῆς, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ Ἀρία ἢ Ἰρανικὴ γλῶσσα τῶν Περσῶν ὑπέστη τὴν αὐτὴν τύχην καὶ ἐκ τῆς τοιαύτης ἐπ' αὐτὴν ἐπιδράσεως τῆς Ἀραβικῆς προῆλθεν εἰς τῶν κυριωτάτων χαρακτῆρων τῆς Νεοπερσικῆς. Καὶ αὐταὶ αἱ ἐκ τῆς Σανσκριτικῆς παραχθεῖσαι Ἰνδικαὶ γλῶσσαι (ἰδίως ἡ Ἰνδοστανικὴ) ὑπέκλυψαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἀραβικῆς. Οὕτω δὲ τὸ κράτος τοῦ Σημιτισμοῦ θρησκευτικῶς καὶ γλωσσικῶς ἐξετάθη ἀπὸ τοῦ Ἰνδικοῦ Ὠκεανοῦ μέχρι τῶν Ἡρακλείων στηλῶν καὶ τοῦ Εὐξείνου πόντου.

Δὲν προτιθέμεθα βεβαίως ἐνταῦθα νὰ πραγματευθῶμεν διὰ μακρῶν τὰ περὶ τῶν Σημιτικῶν γλωσσῶν· ποιούμεθα δὲ λόγον βραχὺν περὶ τούτων, ἀπλῶς ἵνα προσδιορίσωμεν τὰ ὄρια οὐ μόνον τῆς γεωγραφικῆς ἐκτάσεως, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἱστορικοῦ κράτους τῆς Σημιτικῆς οἰκογενείας τῶν λαῶν. Εἰς τὴν μεγάλην ἐπέκτασιν τοῦ κράτους τοῦ Σημιτισμοῦ καὶ εἰς τὴν πνευματικὴν τούτου ἐπὶ τὸν ἱστορικὸν κόσμον ἐπίδρασιν συνετέλεσε μεγάλως καὶ ἡ μεγάλη ἐσωτερικὴ ἐνότης τῶν Σημιτικῶν γλωσσῶν καὶ τοῦ Σημιτικοῦ πολιτισμοῦ.

(1) Τὸ ὄνομα ἐτυμολογεῖται ἐκ τοῦ Πάρθου, Partavu, καὶ κατὰ φθωρολογικούς τινας

Αί Σημιτικάι γλώσσαι. Ἡ ἐνότης καὶ ἡ διαίρεσις τῶν Σημιτικῶν λαῶν.—Ἡ ἐνότης αὕτη, καθὰ εἴρηται, εἶναι οὕτω μεγάλη, ὥστε αἱ διάφοροι Σημιτικάι γλώσσαι διατελοῦσι πρὸς ἀλλήλας ὡσπερ διάλεκτοι μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς γλώσσης. Καὶ διὰ τοῦτο οὐδεμία ὑπάρχει ἀνάγκη ἵνα τὰ κατὰ τὴν συγγένειαν ταύτην τὴν ὑπάρχουσαν ἐν τε τῷ λεξικῷ (ἐν ταῖς ῥίζαις δηλονότι) καὶ ἐν τῇ γραμματικῇ (ἐν τῇ γραμματικῇ κατασκευῇ τῶν γλωσσῶν) τεκμηριώσωμεν διὰ συγκρίσεως ῥιζῶν καὶ λέξεων. Ὁ τύπος τῶν Σημιτικῶν γλωσσῶν εἶναι τοσοῦτον ἀπλοῦς, ἢ φθογγολογία καὶ ἡ κλίσις τοσοῦτον ὁμοιόμορφος, ὥστε πάντα τὰ εἰς συγγενείας τῶν γλωσσῶν τῆς οἰκογενείας ἀναγόμενα ζητήματα, τὰ τοσοῦτον περίπλοκα προκειμένου περὶ τῶν Ἀρίων γλωσσῶν, λύονται ἀπλούστατα ἐν ταῖς Σημιτικαῖς γλώσσαις (1).

Ἡ ἀνθρωπολογικὴ ἐνότης τῶν Σημιτικῶν λαῶν, πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἰσλάμ, εἶναι πολλῶ πλεον φανερά ἢ ἡ τῶν Ἀρίων. Αὕτη δέ, ὡς καὶ ἡ γλωσσολογικὴ, συναπτομένη μετὰ τῆς γεωγραφικῆς ἐνότητος πείθει ἡμᾶς περὶ τῆς ἐνότητος τῆς ἀρχῆς τοῦ βίου τοῦ ἱστορικοῦ παρὰ πᾶσι τοῖς Σημιτικοῖς λαοῖς. Ἄλλ' ἡ ἐνότης αὕτη δὲν διετηρήθη καὶ ἐν τῇ θρησκείᾳ καὶ ἐν τῷ τρόπῳ τοῦ ζῆν. Τινὲς τῶν Σημιτικῶν λαῶν, ὡς οἱ Ἀραμαῖοι, οἱ Ἀσσύριοι καὶ οἱ Βαβυλώνιοι οἱ ἀναμιχθέντες πρῶτως

νόμους τῆς Παρθικῆς, Pahlavi. Ἄλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι ἐτυμολογίαί τῆς λέξεως, περὶ ὧν ἐν οἰκείῳ τόπῳ γενήσεται λόγος.

(1) «Ἡ ἐνότης καὶ ἡ ἀπλότης, αἱ διακρίνουσαι τὴν Σημιτικὴν φυλὴν, ἀνευρίσκονται καὶ ἐν ταῖς Σημιτικαῖς γλώσσαις. Ἡ ἀφαίρεσις εἶναι ἀγνωστος αὐταῖς καὶ ἡ μεταφυσικὴ ἀδύνατος... Ὁ χαρακτήρ οὗτος ὁ φυσικὸς καὶ αἰσθητικὸς φαίνεται ἡμῖν ὡς τὸ ἐπικρατοῦν γνώρισμα τῆς Σημιτικῆς τῶν γλωσσῶν οἰκογενείας. Πᾶσαι αἱ ῥίζαι ἐν αὐταῖς ἔχουσι ἀρχὴν τὴν μίμησιν τῆς φύσεως καὶ διὰ τοῦτο ἐπιτρέπουσιν ἡμῖν νὰ ἴδωμεν ἐν αὐταῖς, ὡσπερ διὰ κρυστάλλου διαφανοῦς, τὰς ἐντυπώσεις, αἰτινες ὑποκύπτουσι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως παρήγαγον τὴν γλῶσσαν. Αἱ λέξεις αἱ παράγωγοι σχηματίζονται κατὰ νόμους καὶ κανόνας ἀπλοῦς. Τὸ ῥῆμα παρίστησιν ἐπαισθητὸν χαρακτήρα προτεραιότητος. Τὰ σύμφωνα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ προσδιορίζουσι τὴν ἔννοιαν τῶν λέξεων, καὶ διὰ τοῦτο αὐτὰ μόνον ἐκφράζονται διὰ τῆς γραφῆς... Ἡ καθόλου κατασκευὴ τῆς φράσεως παρίστησιν χαρακτήρα ἀπλότητος, ἰδίως ἐν τῇ διηγήσει, οἷαν δύναται νὰ περιβληθῶν μόνον αἱ ἀφελεῖς διηγήσεις τῶν παιδῶν. Ἀντὶ τῶν ἐπιμελεμένων ἐκείνων περιόδων καὶ περιλήψεων τῆς φράσεως (circuitus, comprehensio, ὡς καλεῖ αὐτὰς ὁ Κικέρων), ὑφ' ἃς ἡ Ἑλληνικὴ καὶ Λατινικὴ συνάγουσι μετὰ τσαύτης τέχνης τὰ διάφορα μέρη μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς σκέψεως, οἱ Σημίται θέτουσιν ἀπλῶς τὰς προτάσεις διαδοχικῶς μετ' ἀλλήλας, ἀντὶ πάσης ἄλλης τέχνης μεταχειριζόμενοι τὸ ἀπλοῦν συνδετικὸν τὸ ἐπέχον παρ' αὐτοῖς θεοῖν σχεδὸν πάντων τῶν συνδέσεων. Παραδείγματά τινα φράσεων τῆς Ἀγίας Γραφῆς (κατὰ μετάφρ. τῶν Ο') μαρτυροῦσι τὰ ὑπὸ τοῦ Ῥενάν εἰρημένα. «Ὁ θεμελιῶν τὴν γῆν ἐπὶ τὴν ἀσφάλειαν αὐτῆς, οὐ κλιθῆσεται εἰς τὸν αἰῶνα» (Ψαλμ. ΡΓ' 5). «Ὁ ἐξαποστέλλων πηγὰς ἐν φάραγξιν, ἀναμέσον τῶν ὀρέων διελεύσονται ὕδατα» (Αὐτόθι 10). «Ὁ ἀπτόμενος τῶν ὀρέων, καὶ καπνίζονται» (Αὐτόθι 32). «Ἀνθρώπος ὡσεὶ χόρτος, αἱ ἡμέραι αὐτοῦ, ὡσεὶ ἄνθος τοῦ ἀγροῦ οὕτως ἐξανθήσει» (Ψαλμ. ΡΒ' 15).

μετὰ τῶν Τουρανικῶν λαῶν τῶν οἰκούντων ἀρχαιότερον τὰς παρὰ τὸν Εὐφράτην καὶ Τίγρητα χώρας, ἀνεπτύξαν πολιτικὸν βίον προηγημένον κατὰ τὸν γενικὸν χαρακτήρα τῶν Ἀσιατικῶν κρατῶν καὶ πολιτειῶν. Οἱ Φοίνικες πρῶτότατα ἐπεδόθησαν εἰς ναυτιλίαν καὶ ἴδρυσαν ἀποικιακὸν κράτος. Οἱ Τερραχίται τοῦναντίον ἔμειναν ἐπὶ μακρὸν νομάδες, καὶ μόνον ἐν μέρει ἐπεδόθησαν εἰς τὸν γεωργικὸν βίον καὶ ἐκ τοῦ ποιμενικοῦ βίου καὶ τῆς πατριαρχικῆς πολιτείας μετέστησαν εἰς μονιμώτερον, ἀλλὰ πάντοτε ἀτελῶς ἀνεπτυγμένον κοινωνικὸν βίον. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ θρησκευτικῷ βίῳ πρῶτως ἐχωρίσθησαν ἀπ' ἀλλήλων οἱ Σημιτικοὶ λαοὶ διὰ μεγάλων διαφορῶν. Ἐνῶ παρὰ τοῖς Βαβυλωνίοις, Ἀσσυριοῖς, Φοίνιξι καὶ Ἀραμαίοις πρῶτότατα ἀνεπτύχθη ἡ πολυθεΐα, λαβοῦσα χαρακτήρα ὀρισμένον ἐν τῷ Σαβαϊσμῷ, ἐν τῇ λατρείᾳ δηλονότι τῶν οὐρανίων στρατειῶν (τῇ ἀστερολατρείᾳ), καὶ ποικιλωτάτη ἀνεπτύχθη παρ' αὐτοῖς μυθολογία συνδεομένη μετὰ ποιήσεως ἐπικῆς, παρὰ τοῖς Τερραχίταις λίαν πρῶτως ἐπεκράτησεν ἡ θρησκεία τῆς εἰς ἓνα θεὸν ἀλλὰ θεὸν ἰδιαίτερον τῆς φυλῆς πίστεως, ἥτις ἀγνή μὲν διετηρήθη ἐν τῷ λαῷ τοῦ Ἰσραὴλ (καὶ ὑψώθη βραδύτερον παρὰ τοῖς Ἑβραίοις ἀπὸ τοῦ ἐνισμοῦ, ἥτοι τῆς τοῦ ἐνὸς θεοῦ τῆς φυλῆς λατρείας, εἰς λατρείαν τοῦ αὐτοῦ θεοῦ, ὡς θεοῦ συμπάσης τῆς ἀνθρωπότητος), ἐν μέσῳ πολλῶν ἀγῶνων ἐναντίον τοῦ Σαβαϊσμοῦ, παρεξεστράφη δὲ παρὰ τοῖς ἄλλοις Τερραχίταις (Ἰδουμαίοις, Μωαβίταις) καὶ παρὰ τοῖς Ἀραμῖ (μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἰσλάμ) εἰς τὸν Σαβαϊσμόν (1).

Ἀλλὰ καὶ παρ' ὅλην ταύτην τὴν μεγίστην ἐν τῷ θρησκευτικῷ καὶ καθόλου πνευματικῷ βίῳ διαφορὰν, ἐνότης ἱστορικὴ μείζων ὑφίσταται ἐν τῷ βίῳ τῶν Σημιτικῶν λαῶν προαγομένη ὑπὸ τῆς ἐνότητος τῆς γεωγραφικῆς, καὶ πάντες οἱ Σημιτικοὶ λαοὶ, παρ' ὅλα τὰ χωρίζοντα αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων στοιχεῖα θρησκευτικῆς καὶ ἐθνικῆς διαφορᾶς, ἀποτελοῦσιν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἱστορίαν ἠνωμένην. Βαβυλώνιοι, Ἀσσύριοι, Σύροι, Φοίνικες, Ἑβραῖοι, ἐν μέρει δὲ καὶ Ἀραβες ἀποτελοῦσιν ἴδιον κύκλον ἱστορικὸν ἐν τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ, τοιαύτης δὲ ἱστορικῆς ἐνότητος μετέχουσι καὶ οἱ λαοὶ οἱ καλούμενοι Χαμιτικοὶ ἢ Αἰθιοπικοὶ οἱ πολλαχῶς συναπτόμενοι τοῖς Σημίταις, ἀλλ' ἕνεκα τῶν πολλῶν διαφορῶν ἀνεκαθεν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος εἰς ἰδίαν κατατεταγμένοι οἰκογένειαν λαῶν (2).

(1) Πᾶσαι αἱ πρότερον ὑπὸ τοῦ Ῥενάν ἐξενεχθεῖσαι καὶ παρὰ τισιν ἐπικρατήσασαι θεωρίαι ὅτι ἡ μονοθεΐα ἦτο κοινὸν ἀρχικὸν γνώρισμα τῶν Σημιτικῶν λαῶν, ὅτι πάντες οἱ λαοὶ οὗτοι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀντιληφθέντες τῆς φύσεως ἐν τῇ ἀπλότητι καὶ ἐνότητι αὐτῆς ὡς ἐκ τῆς ἀπλότητος τοῦ ἰδίου αὐτῶν νομαδικοῦ βίου ἔρρεπον ἀρχίθην πρὸς τὴν μονοθεΐαν καὶ ἦσαν κατὰ βάθος μονοθεῖσαι (ἐξαιρουμένων τῶν Φοινίκων, οἵτινες δὲν ἦσαν γνήσιοι Σημίται, ἀλλ' ἐκσημιτισμένοι, κατὰ τὸν Ῥενάν, Χαμίται) πᾶσαι αὐταὶ αἱ θεωρίαι καὶ τὰ ἐκ τούτων συμπεράσματα ἐξηλέγχθησαν πλημμελῆ διὰ τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν. Ὁ Ῥενάν τὴν κατ' αὐτὸν εἰς τοὺς Σημιτικούς λαοὺς ἰδιαίτουσαν ἐνὸς μόνου θεοῦ τῆς συμπάσης κτίσεως λατρείαν παρέστησεν ὡς φυσικὴν ἀκολουθίαν τοῦ καθόλου βίου τῶν Σημιτικῶν λαῶν, οἵτινες, κατ' αὐτόν, ἐπέδρασαν ἐν τῷ κόσμῳ μᾶλλον ἐν τῇ τάξει τῇ θρησκευτικῇ ἢ ἐν τῇ τάξει τῇ πολιτικῇ. Ἐπίσης ἐξηλέγχθη πλημμελῆς ἡ θεωρία τοῦ Ῥενάν ὅτι παρὰ τοῖς Σημίταις οὔτε μυθολογία ἀνεπτύχθη οὔτε ἔπος, ἀλλ' ἀπλῆ ποιησις ὑποκειμενικῆ (λυρικῆ, οἷα ἡ τοῦ Ψαλμῶδου) καὶ τι εἶδος λόγου περιλαμβάνοντος ἐν φυσικῇ ἀπλότητι τὸ ἔπος καὶ τὴν ῥητορικὴν, τὸ προφητικὸν εἶδος τοῦ λόγου. Ἀλλὰ νῦν ἐγνωσθη, ἰδίως ἐκ τῆς σπουδῆς καὶ μελέτης τῆς Ἀσσυροβαβυλωνιακῆς γλώσσης τῶν σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν, ὅτι οἱ Σημιτικοὶ λαοὶ καὶ ἔπος ἐκέκτηντο καὶ μυθολογίαν πλουσιωτάτην.

(2) Παράδοσις κοινὴ πᾶσι τοῖς Σημιτικοῖς λαοῖς μαρτυροῦσα παρ' αὐτοῖς συνείδησιν τῆς ἀρχεγόνου συγγενείας δὲν ἐσώθη οὐδ' ἠδύνατο νὰ ὑπάρξη, ἀφοῦ τσαῦτα ἱστορικὰ ἀντιθέσεις διήρουν τοὺς λαοὺς τούτους ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ

ἀλλήλοις, εἶναι ἢ παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Τίγρητος καὶ Εὐφράτου περὶ τὸν μυχὸν τοῦ Περσικοῦ κόλπου χώρα, ἢ ἀρχαιοτάτη κοιτίς τοῦ Βαβυλωνιακοῦ κράτους, ἢ χώρα ἢ καλουμένη ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς γῆ Σενναάρ, ἢ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις Χαλδαία τῶν Ἑλλήνων. Ἐνταῦθα κατὰ τὴν Γραφήν (Γεν. κεφ. Ι') Νεβρώδ, ὁ υἱὸς τοῦ Χούς καὶ ἔγγονος τοῦ Χάμ, «γίγας κυνηγὸς ἐναντίον Κυρίου», ἐν ταῖς πόλεσι Βαβυλώνας, Ἀράχ, Ἀρχὰδ καὶ Χαλάγ, ἴδρουε τὸ Βαβυλωνιακὸν ἢ Χαλδαϊκὸν κράτος. Μεταξὺ τῶν πολλῶν φυλῶν τῶν οἰκουσῶν κατὰ τὴν χώραν ταύτην δύο ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν παραδόσεων ἀξιοσημείωτοι διὰ τὸ ὄνομα, ὅπερ φέρουσιν: οἱ Κοσσαῖοι, οἱ οἰκοῦντες ἀνατολικῶς τοῦ Τίγρητος, μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ ὄρους Ζάγγου, καὶ νοτιώτερον τούτου (πρὸς τὸν Περσικὸν κόλπον ἐν τῇ περιοχῇ τῶν ποταμῶν Χωάσπου καὶ Εὐλαίου κατὰ τὰ νῦν Τουρκοπερσικὰ ὄρια, ἐν τῇ χώρᾳ Ἐλυμαίτιδι ἢ Ἐλάμ, νῦν Χουζιστάν), οἱ Κίσσιοι. Αἱ δύο αὐτὰ φυλαὶ (Κοσσαῖοι καὶ Κίσσιοι), ὡς μαρτυρεῖ καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν, φαίνεται ὅτι ἦσαν ἀλλήλαις συγγενεῖς. Ἡ χώρα δὲ τῶν Κισσίων ἐλέγετο καὶ Σουσιανὴ ἔχουσα πόλιν τὰ Σοῦσα. Ἐγγὺς δὲ τῆς χώρας ταύτης ἦτο καὶ ἡ κοιτίς τῶν Φοινίκων, οἵτινες ἐν ἀρχαιοτάτοις ἤδη χρόνοις καταλιπόντες τὰς περὶ τὸν Περσικὸν κόλπον (ἢ Ἐρυθραίαν θάλασσαν τῶν ἀρχαίων) κατοικίας αὐτῶν μετενάστευσαν εἰς τὴν παραλίαν χώραν τῆς Συρίας, τὴν Φοινίκην,

Κατὰ τὰς νεωτάτας ἐρεῦνας, τὰς ἐπὶ τῆς μελέτης τῶν ἀρχαιοτάτων σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν τῆς Βαβυλωνίας ἐρειδομένας, οἱ Κοσσαῖοι καὶ οἱ Κίσσιοι θεωροῦνται λαοὶ Τουρανικοί. Ἄλλ' ἐξ ἄλλου εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἐν ταῖς ῥηθείσαις χώραις πρωϊμώτατα οἱ Τουρανικοὶ λαοὶ ἀνέμιχθησαν μετὰ λαῶν συγγενῶν πρὸς τοὺς Σημίτας. Καὶ τὸ ὄνομα δὲ τῶν Κοσσαίων καὶ Κισσίων φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο τὸ φυλετικὸν ὄνομα τῶν Τουρανίων τούτων λαῶν. Τοῦτο μαρτυρεῖ ἢ προφανῆς συνάφεια τοῦ ὀνόματος πρὸς τὸ Χαμιτικὸν ὄνομα τοῦ Χούς (1), τοῦ πατρὸς Νεβρώδ. Ἄλλὰ τὸ Γραφικὸν ὄνομα Χούς ἔχει καὶ ἕτερον τύπον Χουθὰ (μνημονευόμενον ἐν Βασιλ. Β' 14, 17 § 24 καὶ σημαίνοντα χώραν Βαβυλώνας, ἐξ ἧς οἱ Ἀσσύριοι μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ βασιλείου τοῦ Ἰσραὴλ ἤγαγον ἀποίκους εἰς τὴν χώραν Ἰσραὴλ). Χουθὰ (Χουθαῖοι, Ἑβραϊστὶ Κουτὰ) ἦτο χώρα Βαβυλώνας κατὰ τὴν Γραφήν, κατὰ δὲ Ἰώσηπον, τῆς Περσίας, (Ἰουδ. Ἀρχ. Θ' 143), ἐκ τῆς Χουθᾶς καλουμένης χώρας... αὕτη δ' ἐστὶν ἐν Περσίδι). Ὡς γνωστὸν, ἡ Περσίς (Φαρσιστὰν) συνώρρευεν ἀμέσως τῇ Σουσιανῇ καί, καθ' ὃν χρόνον ἰδρῦθη τὸ κράτος τῶν Ἀχαιμενιδῶν, περιελήφθη ἐν τῇ Περσίδι αὐτῇ. Καὶ κατὰ τοῦτο ἢ χώρα ἢ μεταξὺ τῆς ἰδίας Βαβυλωνίας καὶ τῆς Περσίδος κειμένη, ἢ ὑπαγομένη μὲν εἰς Βαβυλώνα καθ' ὃν χρόνον κατελύθη τὸ κράτος τοῦ Ἰσραὴλ, περιληφθεῖσα δὲ ἐν Περσίδι ὕστερον ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῶν Περσῶν, εὐλόγως ὑπὸ μὲν τῆς Γραφῆς θεωρεῖται χώρα Βαβυλώνας, ὑπὸ δὲ τοῦ Ἰωσήπου τίθεται ἐν Περσίδι. Κατὰ τὴν τοιαύτην δὲ πραγμάτων καὶ ὀνομάτων συνάφειαν ἢ Χουθὰ (ἢ Κουτὰ) ἔκειτο ἀκριβῶς ἐν τῇ χώρᾳ τῇ σήμερον καλουμένη Χουζιστάν, ἢτοι ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Χούς. Ὅτι οἱ Ἑλληνικοὶ τύποι Κόσσιος, Κίσσιος δὲν ἀπομακρύνονται τοῦ ἀρχῆθεν Ἀσσυριακοῦ μαρτυρεῖ τὸ Ἑβραϊκὸν Κουτὰ. Δὲν εἶναι δὲ δύσκολον ὅτι διὰ φθογγολογικῆς τινος συναφείας ἐν τῇ

(1) Ὁ Ἐδ. Μάιερ φρονεῖ ὅτι ἴσως ὁ Νεβρώδ εἶναι ἀντιπρόσωπος τῆς Τουρανικῆς Κοσσαϊκῆς δυνάμεως ἐν Βαβυλώνι· ἀλλ' ἢ εἰκασία αὕτη εἶναι λίαν παρακεκινδυνευμένη.

Σουσιανῇ τῆς Βαβυλώνας, ἐν τοῖς Κισσίοις καὶ Χουθαίοις καὶ ἐν τῷ ἔθνει τῶν Σουσιῶν (1) νὰ εὐρωμεν πάλιν τὸν Χούς. Ἄλλὰ πάντα τὰ διὰ τοῦ τοιούτου συνδυασμοῦ συγγενῆ ἢ ταῦτὰ ἀλλήλοις ἀποδεικνύμενα ὀνόματα Χούς, Χουθὰ, Χουθαῖος (Κουτὰ), Κόσσιος, Κίσσιος, Χουζιστάν, Σούσιος περιλαμβάνονται, οὕτως εἰπεῖν, ἢ μᾶλλον εὐρίσκουσι τὴν ἐνότητα καὶ ταυτότητα αὐτῶν, ἐν τινὲς τῶν Ἑλληνικῶν παραδόσεων γνωστῶ ὀνόματι ἀνταποκρινομένῳ ἴσως πρὸς τὸ Χάμ καὶ ἐρμηνεύοντι τὸ ὄνομα τοῦτο. Πρόκειται περὶ τοῦ ὀνόματος Αἰθίοψ, Αἰθίοπες. Τὸ ὄνομα Αἰθίοψ (ἐκ τοῦ αἶθω, ἀπλῶς μετὰ τῆς ἔθνος σημαίνουσας καταλήξεως, οὐχὶ αἶθω καὶ ὄψ, καὶ σημαῖνον ἠλιοκαῆς) (2) ἐδόθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιοτάτα οὐχὶ εἰς τοὺς μαύρους τῆς Ἀφρικῆς, ἀλλ' εἰς λαοὺς οἰκοῦντας νοτιανατολικῶς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἦδη παρ' Ὀμήρῳ μνημονεύονται οἱ Αἰθίοπες οἱ οἰκοῦντες παρὰ τὸν Ὠκεανὸν κατὰ τὸ ἄκρον τῆς οἰκουμένης (ἔσχατοι ἀνδρῶν) οἱ ἀξιούμενοι συνεχῶς τῆς τοῦ Διὸς καὶ τῶν ἄλλων θεῶν ἐπισκέψεως καὶ τῆς μετὰ τούτων εὐωχίας. (Ἰδ. Ἰλιάδ. Α 423 «Ζεὺς γὰρ εἰς Ὠκεανὸν μετ' ἀμύμονας Αἰθιοπῆας ἔβη». Ὀδυσ. Α 22—23 «Ἄλλ' ὁ μὲν (Ποσειδῶν) μετεκίαθε τηλόθ' ἔόντας Αἰθίοπας»). Καθ' Ὀμηρον οἱ Αἰθίοπες διηροῦντο εἰς ἀνατολικούς καὶ δυτικούς (Ὀδ. Α 24 «Τοὶ διχθὰ δεδαίεται, ἔσχατοι ἀνδρῶν, οἱ μὲν δυσομένου Ὑπερίωνος, οἱ δ' ἀνιόντος»). Τὰ κατὰ τὴν διευκρίνησιν τῆς θέσεως τῶν ἀνατολικῶν καὶ δυτικῶν Αἰθίοπων τοῦ Ὀμήρου δὲν εἶναι εὐχερῆ. Ἐπειδὴ δὲ, ὡς γνωστὸν, ὁ καθ' Ὀμηρον τῆς γῆς κύκλος ὁ περιορεόμενος ὑπὸ τοῦ Ὠκεανοῦ δὲν ἐκτείνεται πρὸς ἀνατολὰς πολὺ πέραν τῶν ἀνατολικῶν ὄριων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (3), οἱ ἀνατολικοὶ Αἰθίοπες πρέπει νὰ ζητηθῶσιν οὐχὶ μακρὰν τῶν πρὸς τὴν Συρίαν ὄριων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (οἱ δυτικοὶ Αἰθίοπες φαίνεται ὅτι εἶναι πλάσμα μυθολογικὸν χάριν ἀντιθέσεως πρὸς τοὺς ἀνατολικούς) (4), ἐν ταῖς περὶ τὴν Φοινίκην καὶ Αἴγυπτον χώραις (Ὀδ. Δ 83—4 «Φοινίκην τε καὶ Αἴγυπτιοὺς ἐπαληθεῖς, Αἰθιοπᾶς θ' ἰκόμην καὶ Σιδωνίους καὶ Ἐρεμβούς») (5). Τὴν γειννάσιν τῶν Αἰθίοπων πρὸς τὰ ἀνατολικά τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μαρτυρεῖ πως καὶ τὸ ὅτι ὁ ποιητὴς θέτει τὴν χώραν τῶν Σολύμων (οἵτινες κατὰ τὰ περὶ αὐτῶν παραδιδόμενα ᾤκουν τὰ ὄρη τῆς Λυκίας καὶ Κιλικίας) ἐν τῇ ὁδῷ τῇ ἀπὸ τῆς χώρας τῶν Αἰθίοπων πρὸς τὰς δυτικωτέρας χώρας (Ὀδ. Ε 282—4 «Τὸν δ' ἐξ Αἰθίοπων ἀνίων κρείων ἐνοσίχθων τηλόθεν ἐκ Σολύμων ὄρεων ἴδε»). Οὕτω καθ' Ὀμηρον γενικῶς ὡς χώρα τῶν Αἰθίοπων δύναται νὰ θεωρηθῆ ἢ μεταξὺ Μικρᾶς Ἀσίας, Φοινίκης, Αἴγυπτου καὶ Ἀραβίας χώρα, ἢτοι ἡ Μεσοποταμία, τὰ ἔσχατα πρὸς ἀνατολὰς ὄρια τοῦ Ὀμηρικοῦ κόσμου. Ἐν αὐτῇ τῇ Ὀδυσσεΐᾳ βλέπομεν ἤδη τὸν Αἰθίοπα Μέμνονα καλούμενον «Ἡοῦς ἀγλαὸν υἱὸν» (Ὀδυσ. Δ 188). Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ

(1) «Καὶ Βαβυλὸν δὲ ἔχεται καὶ Σουσιῶν ἔθνος, καὶ Πέρσαι καὶ Μῆδοι ὑπῆρχον». (Προσφώνησις Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου πρὸς τὸν στρατὸν. Ἀρριαν. Ἀλεξάνδρου Ἀνάβ. Ε' 25).

(2) Οὐχὶ μαῦρος, ἀλλ' «ἐπικεκαυμένος τὴν χροιάν»· τὸ παρ' Ὀμ. μελαγχροῖς.

(3) Τὴν Φοινίκην καὶ Αἴγυπτον γινώσκει ὁ Ὀμηρος, ἀλλ' ἀνευ ἀκριβείας γεωγραφικῆς, δὲν γινώσκει δὲ τὴν συνοχὴν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Φοινίκης (Συρίας) καὶ Αἴγυπτου.

(4) Οἱ ἀνατολικοὶ (οἱ ἀνιόντος Ὑπερίωνος) καὶ οἱ δυτικοὶ (οἱ δυσομένου Ὑπ.) Αἰθίοπες τοῦ Ὀμήρου δὲν δύναται νὰ παραβληθῶσι πρὸς τοὺς ἀπὸ ἡλίου ἀνατολέων (ἐξ Ἰνδικῆς ἢ καὶ ἐκ γειτονικῶν τῇ Ἰνδικῇ χωρῶν) καὶ τοὺς ἀπὸ Λιβύης (τοὺς δυτικούς) Αἰθίοπας τοῦ Ἡροδότου (Ἡρ. Ζ. 70).

(5) Οἱ καθ' Ὀμηρον Ἐρεμβοὶ θεωροῦνται οἱ Ἀραβες ἢ λαὸς τις Αἰθιοπικὸς.

Μέμων δὲν καλεῖται ἔτι παρὰ τῷ ποιητῇ *Αἰθίοψ*. Ἄλλ' οἱ ποιηταὶ οἱ μετ' Ὀμηρον συμπληρώσαντες τὸν κύκλον τῶν Τρωϊκῶν μύθων, οἱ κυκλικὸι καλούμενοι, Μέμωνα ἐβάλουν τὸν ἀρχηγὸν τῶν εἰς βοήθειαν τῶν Τρώων ἐλθόντων Αἰθίοπων. Καὶ αὐτὸς δ' ὁ Ὀμηρος ἐν τῷ μνημονευθέντι στίχῳ τῆς Ὀδυσσεΐας (Δ 188) παρίστησι τὸν Μέμωνα ὡς σύμμαχον τῶν Τρώων φρονέοντα τὸν υἱὸν τοῦ Νέστορος Ἀντίλοχον(1). Μετὰ τοὺς κυκλικὸς ὁ Αἰσχύλος προσδιορίζει ἀσφαλῶς τὴν καταγωγὴν τοῦ Μέμνονος λέγων αὐτὸν υἱὸν *Κισσίας* μητρὸς, ἐνῶ Σιμωνίδης ὁ Κεῖος ἔλεγε ὅτι ὁ Μέμων ἐτάσθη ἐν Συρίᾳ. Οὕτω κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλλάδος, ἢ Κισσίας, ἦτοι τὸ Χουζιστάν, ἐθεωρεῖτο χώρα τῶν Αἰθιοπίων καὶ τῆς μητρὸς τοῦ Μέμνονος, καὶ ἡ τοιαύτη τῶν πραγμάτων ἀντίληψις ἦτο σύμφωνος πρὸς τὰς ἀπὸ Ὀμήρου κατὰ μικρὸν ἐπικρατησάσας περὶ Αἰθιοπίων παραδόσεις τῶν Ἑλλήνων. Ἄλλ' ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Περσικῶν πολέμων κατὰ μικρὸν ἐπῆλθε σύγχυσις ἐν τοῖς λεγόμενοις περὶ Αἰθιοπίων.

Καθ' Ἡρόδοτον οἱ Πέρσαι (πρόκειται περὶ τῶν Περσῶν τῆς Περσίδος καὶ τῆς Σουσιανῆς) ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιότερον Κηφῆνες ἄλλ' ὁ Κηφῆν ἢ Κηφεὺς ὁ βασιλεὺς τῶν Κηφῆνων ὁ πατὴρ τῆς Ἀνδρομέδας κατ' ἄλλας Ἑλληνικὰς παραδόσεις ἦτο Αἰθίοψ. Καὶ οὕτω μὲν καὶ παρ' Ἡροδότῳ εὐρίσκομεν τοὺς Αἰθίοπας ἐν Κισσίας ἢ Σουσιανῇ παρὰ τὸν Περσικὸν κόλπον. Ἐξ ἄλλου ὅμως ἀπὸ τοῦ Ἡροδότου καὶ μετ' αὐτὸν βλέπομεν τὸ ὄνομα Αἰθίοψ διδόμενον συνηθέστερον καὶ εἰς τοὺς μαύρους τῆς Ἀφρικῆς (Λιβύης) καὶ τῆς Ἀσίας (2). Κατὰ δὲ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους *Αἰθίοψ* σημαίνει ἀπλῶς τὸν μαῦρον, ἐν-

(1) Καὶ ἐν Ὀδ. Δ 521 μνημονεύεται ὁ Μέμων ἐν τοῖς περὶ Κητείων καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν Εὐρυπύλου. Οἱ Κητεῖοι δὲ τοῦ Ὀμήρου ἦσαν ἴσως οἱ τῆς Συρίας καὶ Καταονίας (τῆς Καππαδοκίας) ἀρχαιότατοι οἰκισταί, οἱ Χεταῖοι (Κατάονες, Χέτα τῶν Αἰγυπτιακῶν καὶ Χάττοι τῶν Ἀσσυριακῶν ἐπιγραφῶν), ὧν μοῖρα φαίνεται ὑπῆρχε καὶ ἐν Μυσίᾳ καὶ ἐν Τροίᾳ.

(2) Ὁ Ἡρόδοτος ἤδη ποιεῖται διάκρισιν μεταξὺ Ἰνδιῶν καὶ Αἰθιοπίων τῆς Ἀσίας ἄγνωστον δὲ εἶναι ἂν οἱ Αἰθίοπες οὔτοι, οἱ μετὰ τῶν Ἰνδιῶν μνημονευόμενοι, εἶναι οἱ μαῦροι τῆς Ἰνδικῆς ἢ οἱ *Αἰθίοπες* τῆς ἐν Ἀριανῇ Γεδρωσίας ἢ Βελουχιστάν (ἴδ. κατωτέρω). Ἐπίσης ἄγνωστον εἶναι ἂν οἱ παρ' Ἡροδότῳ μνημονευόμενοι Αἰθίοπες τῆς Ἀφρικῆς, οἱ μετὰ Ἀράβων ὑπερθεῖν τῆς Αἰγύπτου οἰκοῦντες, ἦσαν Αἰθίοπες τῆς Ἀβησσυνίας ἢ μαῦροι τῆς Ἀφρικῆς. Ἡ μετὰ τῶν Ἀράβων γειτνίασις αὐτῶν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς πρώτης γνώμης, ἀλλ' ἡ ἀνθρωπολογικὴ περιγραφή ὑπὲρ τῆς δευτέρας (Ἡροδ. Ζ 19-70 «Ἀραβίων δὲ καὶ Αἰθιοπίων τῶν ὑπὲρ Αἰγύπτου οἰκημένων ἦρχεν Ἀρσάμης... οἱ δὲ ἀπὸ ἡλίου ἀνατολέων Αἰθίοπες (διεῖο γὰρ δι' ἐστρατεύοντο) προσετετάχαστο τοῖς Ἰνδοῖσι, διαλλάσσοντες εἶδος μὲν οὐδὲν τοῖσι ἑτέροισι, φωνὴν δὲ καὶ τρίχον μόνον· οἱ μὲν γὰρ ἀπὸ ἡλίου Αἰθίοπες *ἰθύτριχες* εἶσι, οἱ δὲ ἐκ τῆς Λιβύης οὐλότατον τρίχον ἔχουσι πάντων ἀνθρώπων»). Ἄλλ' ἂν οἱ ἐξ ἀνατολῶν Αἰθίοπες εἶσιν οἱ Αἰθίοπες τῆς Γεδρωσίας καὶ οὐχὶ τῶν Ἰνδιῶν, εἶναι γνωστὸν ὅτι οὔτοι δὲν ἦσαν μαῦροι, ἀλλὰ μελαγχροῖνοι (ἴδ. κατωτέρω). Τέλος, ἵνα τελειώσωμεν μετὰ τοῦ Ἡροδότου, ἀναφέρομεν καὶ τὴν ἄλλην ἀξιοσημείωτον τοῦ συγγραφέως παράδοσιν, καθ' ἣν οἱ Κύπριοι κατήγοντο οὐ μόνον ἀπ' Ἑλλήνων, ἀλλ' ἐν μέρει καὶ ἀπὸ Φοινίκων καὶ ἀπὸ Αἰθιοπίων (Ἡροδ. V 90 «Οἱ μὲν ἀπὸ Σαλαμῖνος καὶ Ἀθηναίων, οἱ δὲ ἀπὸ Ἀραβίας, οἱ δὲ ἀπὸ Κύθνου, οἱ δὲ ἀπὸ Φοινίκης, οἱ δὲ ἀπὸ Αἰθιοπίας, ὡς αὐτοὶ Κύπριοι λέγουσιν»). Οἱ Αἰθίοπες τῆς Κύπρου εἶσι πάντας λαὸς οὐχὶ ἐκ τῶν μαύρων τῆς Ἀσίας ἢ τῆς Ἀφρικῆς, ἀλλ' ἐκ τῶν Αἰθιοπίων, ἐξ ὧν κατὰ γοντα καὶ οἱ Φοίνικες. Παρ' Εὐρυπίδῃ οἱ Αἰθίοπες συνεχέοντο πρὸς τοὺς μαύρους ἢ, ὡς καλεῖ τούτους ὁ ποιητῆς, «μελαμβρότους» (ἴδε Στραβ. Α. 33) «Ὁ τ' Εὐρυπίδης ἐν τῷ Φαέθοντι τὴν Κλυμαίαν δοθῆναί φασι «Μέροπι τῆς δ' ἀνακτι γῆς, ἣν ἐκ τεθρίππων ἀρμάτων πρώτην χθόνα Ἥλιος ἀνίσχων χρυσῆ βάλαι φλογί· καλοῦσι δ' αὐτὴν γείτονες μελάμβροτοι φαεινῆς Ἥλιου θ' ὑποστάσεις».

τεῦθεν δὲ καὶ Μέμων ἔτι καλεῖται ὑπὸ τῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων, Ἑλλήνων τε καὶ Ῥωμαίων μαῦρος (niger Οὐγγιλ. Αἰνεῖαδ. Α', στ. 459) καὶ Ἀφρικανός. Ἀξιοσημείωτον ἐν τούτοις εἶναι ὅτι ὁ Πausanias ἀναφέρει μὲν ὅτι οἱ Ἑλλησπόντιοι ἐδείκνυν παρ' ἑαυτοῖς τάφον τοῦ Μέμνονος, στρατεύσαντος, ὡς εἴρηται πρὸς βοήθειαν τῶν Τρώων («παρ' ὃ πεποιήται, παῖς *Αἰθίοψ* (μαῦρος δηλονότι) γυμνός, ὅτι ὁ Μέμων βασιλεὺς ἦν Αἰθιοπίων»)· ἀλλ' αὐτὸς οὗτος ὁ Πausanias οἰοῖται μαρτυρῶν τὴν περὶ τὴν σημασίαν τῶν ὀνομάτων ἐπελθοῦσαν σύγχυσιν προστίθησι συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχαίας παραδόσεις, «ἀφίκετο μὲν τοι εἰς Ἴλιον οὐκ ἀπὸ Αἰθιοπίας, ἀλλ' ἀπὸ *Σούσων τῶν Περσικῶν*». Πaus. I' 31), ἦτοι ἀπὸ Κισσίας. Τὴν σύγχυσιν τὴν ἐπελθοῦσαν ἐν ταῖς περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ Μέμνονος παραδόσεσι μαρτυρεῖ καὶ ὁ Διόδωρος δι' ὅσον λέγει περὶ τοῦ Μέμνονος «Τευτάμου, γὰρ βασιλεύοντος Ἀσίας, ὃς ἦν εἰκοστὸς ἀπὸ Νινύου τοῦ Σεμιράμιδος, φασὶ τοὺς μετ' Ἀγαμέμνονος Ἑλληνας ἐπὶ Τροίαν στρατεύσαι, τὴν ἡγεμονίαν ἐχόντων τῆς Ἀσίας τῶν Ἀσσυρίων ἔτη πλείω τῶν χιλίων. Καὶ τὸν μὲν Προάμον βαρυνόμενον τῷ πολέμῳ καὶ βασιλεύοντα τῆς Τρωάδος, ὑπήκοον δ' ὄντα τῷ βασιλεῖ τῶν Ἀσσυρίων, πέμψαι πρὸς αὐτὸν πρεσβευτὰς περὶ βοηθείας· τὸν δὲ Τευτάμον μυρίους μὲν *Αἰθιοπας*, ἄλλους δὲ τοσοῦτους Σουσιανούς· σὺν ἄρμασι διακοσίοις ἐξαποστεῖλαι, στρατηγὸν ἐπικαταστήσαντα Μέμωνα τὸν Τιθωνοῦ. Καὶ τὸν μὲν Τιθωνὸν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ὄντα στρατηγὸν τῆς Περσίδος εὐδοκιμεῖν περὶ τῷ βασιλεῖ τῶν καθισταμένων ἐπάρχων, τὸν δὲ Μέμωνα τὴν ἡλικίαν ἀμαρῶντα διαφέρειν ἀνδρείᾳ τε καὶ ψυχῆς λαμπρότητι. *οἰκοδομήσαι δ' αὐτὸν ἐπὶ τῆς ἄκρας τῆς ἐν Σούσοις βασιλεία, κληθέντα δ' ἀπ' ἐκείνου Μεμνόνει*· κατασκευάσας δὲ καὶ διὰ τῆς χώρας λεωφόρον ὁδὸν τὴν μέχρι τῶν νῦν χρόνων ὀνομαζομένην Μεμνόνειον». Ἐν τοῖς λόγοις τοῦ Διόδωρου σαφῶς παραδίδεται ἡ ἀπὸ Κισσίας, καὶ Σουσιανῆς καταγωγὴ τοῦ Μέμνονος· ἀλλ' ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ διακρίνονται οἱ *Αἰθίοπες* ἀπὸ τῶν λευκῶν Σουσιανῶν, ἕνεκα τῆς νέας σημασίας, ἣν ἔχει λάβει τὸ ὄνομα *Αἰθίοψ*. Ἄλλη σύγχυσις περὶ τὸ ὄνομα τοῦ Μέμνονος ἐν Αἰγύπτῳ τοῦ ἄδοντος πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ Ἥλιου πρὸς χαιρετισμὸν τῆς μητρὸς Ἡοῦς. Ἐν τῷ μύθῳ τούτῳ ἐγένετο σύγχυσις τοῦ *Μέμνονος* πρὸς τὸ τοῦ Αἰγυπτίου Βασιλέως Ἀμενώφιος, ἐνῶ ἀληθῶς ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Μέμνονος ὑπολανθάνει τὸ τοῦ μεγάλου ἐγγωρίου θεοῦ τῆς Σουσιανῆς Οὐμμάν ἢ Ἀμμάν ἢ Ἀμμάν Κασιβάο.

Ἐκ τῶν εἰρημένων πάντων ἐξάγεται ἀσφαλῶς ὅτι ἐν Κοσσίας ἢ Κισσίας (Χουζῆ ἢ Χουζιστάν ἢ Σουσιανῇ) παλαιότατα ὄκουν λαοὶ ἐκπροσωπούμενοι ἐν τῇ Γερᾷ Γραφῇ διὰ τοῦ Νεβρώδ τοῦ Χούς, καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καλούμενοι Αἰθίοπες, ὧν συγγενεῖς ἦσαν οἱ Φοίνικες ἢ Χαναταῖοι οἱ μετοικήσαντες εἰς τὴν Φοινίκην καὶ οἱ Ὀμηρίται (Σαβὰ τῆς Γενέσεως) τῆς νοτίου Ἀραβίας, λαοὶ δηλονότι τὴν γλῶσσαν Σημιτικῆ. Ὅτι δὲ ἡ συγγένεια αὕτη ἐξετείνεται ἐπὶ τὸν χρόνον τῆς γλῶσσης τοῦτο τεκμηριοῦσι τὰ συμπεράσματα πασῶν τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν. Ἡ ἐν ταῖς σφηνοειδέσιν ἐπιγραφαῖς τῆς Βαβυλωνίας μὴ Τουρανικῆ γλῶσσα εἶναι Σημιτικῆ, Σημιτικαὶ δὲ καὶ συγγενεῖς πρὸς τὴν γλῶσσαν ταύτην εἶναι καὶ ἡ Φοινικικὴ καὶ ἡ Ὀμηρικῆ, γλῶσσαι δηλονότι λαλούμεναι ὑπὸ τῶν δύο κατ' ἐξοχὴν Χαμιτικῶν λαῶν. Ἀλλὰ δύο ζητήματα τίθενται νῦν ἐνταῦθα: α) Διὰ τί οἱ Σημίται οὔτοι ἐκλήθησαν Χαμίται ἐν τῇ Γραφῇ καὶ Αἰθίοπες ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ πῶς προῆλθεν ἢ κατὰ τὴν χροίαν διαφορὰ αὐτῶν ἀπὸ τῶν

ἄλλων Σημιτῶν; β') διὰ τί οἱ Ἑβραῖοι ἢ μᾶλλον ἢ Ἰ. Γραφή ἀπέκλεισεν αὐτοὺς τῆς οἰκογενείας τῶν Σημιτῶν; Τινὲς τῶν ἐθνολόγων, ὡς ὁ Λενορμάν, τὴν διαφορὰν τῆς χροιάς ἐξήγησαν ἐκ τῆς ἀναμίξεως τῶν Χουσιτῶν μετὰ λαῶν Νιγριτικῆς καταγωγῆς, οὓς εὗρον ἐκεῖνοι ἐν ταῖς ὑπ' αὐτῶν καταληφθείσαις χώραις καὶ μεθ' ὧν συνεχωνεύθησαν(1). Τινὲς τὴν κοιτίδα τῶν Χουσιτικῶν λαῶν ἐξήτησαν ἐν αὐτῇ τῇ κεντρικῇ Ἀσίᾳ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰνδικοῦ Καυκάσου (Hindu - kuh) οὐχὶ λίαν πιθανῶς. Τὸ ὄνομα ἐτυμολογεῖται πιθανότερον ἐκ τοῦ Περσικοῦ Κουχ=ὄρος Hindu—Kuh=ὄρος Ἰνδικόν. Ἐν ταῖς μεταξὺ δὲ τοῦ Ἰνδικοῦ Καυκάσου καὶ τοῦ Χουζιστάν χώραι εὐρίσκωμεν τοὺς Αἰθίοπας τοῦ νοτίου Ἰράν(τῆς Γεδρωσίας) τοὺς καλουμένους ὑπὸ τῶν Ἀρίων Ἰνδῶν Νάρικα (μὴ Ἀρίους). Οἱ Αἰθίοπες οὗτοι φαίνεται ὅτι ἀπεώσθησαν πρὸς τὴν παραλίαν ἐκείνην ὑπὸ τῶν λευκῶν λαῶν τῆς Ἀριανῆς, οἵτινες δὲν ἦσαν ἀπλῶς Ἀριοὶ ἐν ἀρχῇ, ἀλλὰ καὶ Σημίται καὶ Τουράνιοι (ἴδ. κατωτέρω)(2). Οἱ δὲ πρῶτοι Σημίται οἱ ἀναμιχθέντες μετὰ τῶν μαύρων ἀπέτελεσαν τοὺς Αἰθίοπας Σημίτας τοὺς μελαγχροίους Κισσίους, τοὺς ἀληθεῖς Χάμ. Ἡ τοιαύτη λύσις τοῦ πρώτου ζητήματος παρασκευάζει καὶ τὴν τοῦ δευτέρου, τοῦ ζητήματος δηλονότι τῆς καθόλου θέσεως τῶν Χαμιτῶν ἀπέναντι τῶν Σημιτῶν. Ἡ διαφορὰ τῶν Χουσιτῶν ἀπὸ τῶν Σημιτῶν συνίσταται κυρίως ἐν τῇ προτεραιότητι καὶ ἀρχαιότητι. Οἱ Χουσιταὶ εἶναι ὁ ἀρχαιότερος Σημιτικός λαός, οἱ πρωτοσημίται, ὡς καλοῦνται νῦν ὑπὸ τινων γλωσσολόγων, οἱ διασπαρέντες ἐν ἀρχαιότατοις χρόνοις ἀπὸ τοῦ Ἰνδικοῦ Καυκάσου μέχρι τῆς κοιλάδος τῆς Τίγρητος καὶ Εὐφράτου καὶ τῶν ἐκβολῶν τῶν ποταμῶν τούτων καὶ ἐκεῖθεν μέχρι Συρίας Ἀραβίας καὶ τῆς ἐν Ἀφρικῇ Αἰθιοπίας (Ἀβησσυνίας). Οἱ πρωτοσημίται οὗτοι εἶναι οἱ ἰδρυταὶ τοῦ πρώτου Σημιτικοῦ πολιτισμοῦ ἐν ταῖς καταληφθείσαις ὑπ' αὐτῶν χώραις, οἱ πολιτισμένοι Σημίται, κατ' ἀντίθεσιν τῶν νομάδων Σημιτῶν (Τεραχιτῶν), οἵτινες τοὺς πρωίμως πολιτισθέντας τούτους καὶ διὰ τοῦτο τοῦ ἀπλοῦ ποιμενικοῦ Σημιτικοῦ βίου ἀπομακρυνθέντας δημοφύλους ἐθεώρησαν ἐπικαταράτους καὶ ἐξέβαλον αὐτοὺς τοῦ καταλόγου τῶν Σημιτικῶν λαῶν. Οὕτω δὲ οἱ Σημίται νομάδες οἱ μὴ ἀναμιχθέντες μετὰ μαύρων, μεθ' ὧν συνεχωνεύθησαν οἱ πρεσβύτεροι ἀδελφοὶ αὐτῶν Χαμίται, διέτηρησαν καθαρώτερον τὸν λευκὸν ἢ καυκάσιον τύπον καὶ ἐντεῦθεν προῆλθε μεταξὺ τῶν δύο τμημάτων τῆς Σημιτικῆς οἰκογενείας ἡ ἀνθρωπολογικὴ ἐκείνη διαφορὰ ἢ συντελέσασα εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Σημιτῶν εἰς τοὺς κυρίως Σημίτας καὶ εἰς τοὺς Χαμίτας.

Οὕτως ἐρμηνεύονται αἱ μεταξὺ τῶν Σημιτῶν καὶ Χαμιτῶν ἀνθρωπολογικαὶ διαφοραὶ, ἡ ἱστορικὴ ἀντίθεσις καὶ ἡ γλωσσολογικὴ συγγένεια. Ἄλλ' ἢ θέσις τῆς Αἰγύπτου ἐν μέσῳ τῶν Χουσιτικῶν λαῶν δημιουργεῖ νέον ζήτημα, τὸ ζήτημα τῶν ἐν Ἀφρικῇ Χαμιτῶν. Τίνες ἦσαν αἱ σχέσεις αἱ ἐθνολογικαὶ τῶν λευκῶν κατοίκων τῆς βορείου Ἀφρικῆς πρὸς τοὺς Σημίτας ἢ Χουσίτας τῆς Ἀσίας; Εἰς ποίαν γλωσσικὴν οἰκογένειαν ὑπάγονται οἱ ἀνθρωπολογικῶς καυκάσιοι λαοὶ οἱ ἐκτεινόμενοι ἀπὸ Αἰγύπτου μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ, οἱ Ἀφρικανοὶ Χαμίται;

(1) La Magie chez les Chaldéens σελ. 279.

(2) Ἀπόγονοι τῶν Γεδρωσιανῶν τούτων Αἰθιοπῶν καὶ γνήσιοι αὐθιγενεῖς τοῦ Βελουχιστάν μετὰ πολλῶν ἄλλων λαῶν, θεωροῦνται οἱ νῦν Βαραχί τοῦ Βελουχιστάν οἵτινες δὲν εἶναι μαῦροι, ἀλλ' ἀπλῶς μελαγχροίνοι (Elisée Reclus Nouvelle Geographie IX. L. Asie antérieure σελ. 125).

Καθὰ εἶδομεν, ἡ Αἴγυπτος ἐν τῷ ἐθνολογικῷ καταλόγῳ τῆς Γενέσεως τάσσεται μετὰ τῶν Σημιτικῶν χωρῶν, οἱ δ' ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι ἀνθρωπολογικῶς δὲν ὑπάγονται εἰς τὴν Νιγριτικὴν φυλὴν, ἀλλ' ἦσαν Καυκάσιοι, ἤτοι λευκοὶ ὡς οἱ Σημίται, ἀλλ' ἔνεκον ἀναμίξεως μετ' ἀρχαιοτέρων ἰθαγενῶν Ἀφρικανῶν μελαγχροϊότεροι τῶν Σημιτῶν, διατελοῦντες πρὸς αὐτοὺς ἐν οἷα θέσει καὶ οἱ Αἰθίοπες τῆς Ἀσίας. Τοῦτο μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν Αἰγυπτιακῶν μνημείων καὶ ἐκ τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ χαρακτῆρος τῶν νῦν κατοικούντων τὴν Αἴγυπτον Χριστιανῶν Κοπτῶν καὶ τῶν μωαμεθανῶν Φελλάχων, ὄντων καὶ τούτων ἐν οὐ μικρῷ μοίρᾳ ἀπογόνων τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων. Καὶ κατὰ τοῦτο ἀνθρωπολογικῶς ἐπιβεβαιοῦται ἡ Χουσιτικὴ ἢ πρωτοσημιτικὴ καταγωγὴ τῶν Αἰγυπτίων. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα τῶν Χαμιτῶν τῆς Ἀφρικῆς δὲν λύεται οὕτω ὀριστικῶς καὶ εὐκρινῶς. Ὅτι ἡ Αἰγυπτιακὴ γλῶσσα ἡ ἀνακαλυπτομένη νῦν ἐν ταῖς ἱερογλυφικαῖς καλουμέναις ἐπιγραφαῖς, μετὰ ταύτης δὲ ἢ ὡς θυγάτηρ αὐτῆς ἀποδειχθεῖσα Κοπτικὴ, εἰσὶ συγγενεῖς πρὸς τὰς Σημιτικὰς γλώσσας, τοῦτο ἀπεδείχθη ὑπὸ τῶν διασημοτέρων γλωσσολόγων. Ἀλλὰ διαφωνοῦν ὑπάρχουσιν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ βαθμοῦ τῆς συγγενείας, δι' οὗ καθορίζεται ἡ θέσις τῶν Αἰγυπτίων ἐν μέσῳ τῆς Σημιτικῆς οἰκογενείας. Οἱ μὲν τῶν γλωσσολόγων, ὡς ὁ Λεΐψιος καὶ ὁ Σβάρτζε, τὴν συγγένειαν ταύτην θεωροῦσι μικράν, οὐχὶ μείζονα τῆς μεταξὺ τῶν Ἀρίων καὶ Σημιτικῶν γλωσσῶν ὑφισταμένης. Ἄλλοι, ὡς ὁ Bunsen, ἀπεφάνησαν ὅτι ἡ Κοπτικὴ μετὰ τῶν ἄλλων γλωσσῶν τῆς βορείου Ἀφρικῆς τῶν λαλουμένων ὑπὸ τῶν αὐτόθι Καυκασίων λαῶν (Λιβύων, Νουμιδῶν καὶ Μαυριτανῶν, ὧν ἀπόγονοι πιθανῶς εἶναι οἱ νῦν Βέρβεροι) (1) ἀποτελοῦσι πλάγιόν τινα ἴδιον κλάδον Σημιτικόν, τὸν δυτικόν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἀνατολικόν, τὸν ἴδιος Σημιτοαιθιοπικὸν κλάδον. Παραπλησίαν γνώμην ἐξήνεγκεν ὁ Βοῦνσεν εἰπὼν ὅτι ἡ Αἰγυπτιακὴ γλῶσσα ἐχωρίσθη ἀπὸ τῆς Σημιτικῆς οἰκογενείας τῶν γλωσσῶν ἐν προϊστορικοῖς χρόνοις, πρὶν ἢ γλωσσικῆ αὐτῆς οἰκογένεια λάβῃ τὴν ἰδιοφυᾶ ἀνάπτυξιν καὶ τὸν χαρακτῆρα, ὃν φέρει ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις. Ὁ δὲ Πενάν τὴν συγγένειαν τῆς Αἰγυπτιακῆς γλώσσης πρὸς τὰς Σημιτικὰς δὲν ἐθεώρησεν οὕτω μεγάλην, ὥστε νὰ λογισθῇ αὐτὴ ὡς ὁ ἴδιος κλάδος Σημιτικός, τὰ δὲ πολυάριθμα ἐν τῇ Αἰγυπτιακῇ στοιχεῖα ἐξήγησε δι' ἐπιδράσεως Σημιτικῆς ἐν ἱστορικοῖς χρόνοις γενομένης ἔνεκα τῶν πολλῶν εἰς τὴν Αἴγυπτον γενομένων Σημιτικῶν εἰσβολῶν. Φρονεῖ δὲ ὁ Πενάν ὅτι ἡ Αἰγυπτιακὴ γλῶσσα μετὰ τῶν ἄλλων γλωσσῶν τῆς βορείου Ἀφρικῆς, τῶν λαλουμένων ὑπὸ φυλῶν μὴ Νιγριτι-

(1) Λίβυες πιθανῶς εἶναι οἱ ἐν τῷ καταλόγῳ τῆς Γενέσεως Λεβαίμ (κατὰ τοὺς Ο', Λεβαίμ Ἑβρ. κείμ.), ὁ Λεβαίμ εἶναι υἱὸς τοῦ Μισραΐμ (Αἰγύπτου). Ἡ γλῶσσα τῶν Λιβύων καὶ τῶν Νουμιδῶν ὡς καὶ ἡ τῶν Μαυριτανῶν ὑποτίθεται ὅτι ἦτο ὁ ἀρχαῖος τύπος τῆς νῦν Βερβερικῆς, ἣτις ἔχει τινὰ συγγένειαν πρὸς τὴν Κοπτικὴν ἢ τὸν Πενάν θεωρεῖ ὡς τὸν ἀρχικὸν τύπον τῶν Χαμιτικῶν γλωσσῶν τῆς βορείου Ἀφρικῆς. Αἱ Νουμιδικαὶ ἐπιγραφαί, ὧν ἡ γλῶσσα εἶναι Σημιτικὴ καὶ ἐν αἷς ἐνόμισαν τινες γλωσσολόγοι ὅτι εὗρον τὴν ἀρχαίαν Λιβυκὴν, ἀπεδείχθη ὅτι ἦσαν Καρχηδονιακαὶ. Σημειωτέον δ' ὅτι διὰ τῶν Καρχηδονίων διεδόθησαν εἰς τὴν Νουμιδιαν πλεῖστα στοιχεῖα γλωσσικὰ Σημιτικὰ (Φοινικικά), καὶ μέχρι τοῦ Ζ' μετὰ Χριστὸν αἰῶνος (μέχρι τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ἰσλάμ) οἱ ἰθαγενεῖς Νουμίται ἐλάλουν τὴν Καρχηδονιακὴν (ἣτις ἦτο Φοινικικὴ). Ἄλλ' ἢ διὰ τῶν Καρχηδονίων διαδοθεῖσα ἐν Νουμιδίᾳ Σημιτικὴ γλῶσσα δὲν πρέπει νὰ συγγένηται πρὸς τὰς πρώτας Χαμιτικὰς ἢ Σημιτοχαμιτικὰς γλώσσας τῆς βορείου Ἀφρικῆς, τὰς ὑπαγομένας εἰς τὸ Ἀφρικανικὸν τμήμα τῶν Χαμιτικῶν ἢ Αἰθιοπικῶν γλωσσῶν τὰς ἐχούσας, ὡς εἴρηται τὸν ἀρχέγονον τύπον ἐν τῇ Κοπτικῇ, καὶ δὴ καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Αἰγυπτιακῇ.

κῶν, ἀποτελεῖ ἰδίαν τινὰ οἰκογένειαν γλωσσῶν πόρρωθεν συγγενῆ πρὸς τὴν Σημιτικὴν οἰκογένειαν. Τὴν νέαν ταύτην οἰκογένειαν ὠνόμασεν ὁ Ρενὰν Χαμιτικήν, ἀλλ' αὕτη δύναται νὰ ὀνομασθῆ εὐλογώτερον Ἀφρικανικὴ Χαμιτική, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Ἀσιατικὴν Χαμιτικὴν οἰκογένειαν (τὴν Αἰθιοπικὴν, Χουσιτικὴν ἢ Πρωτοσημιτικὴν). Εἰ καὶ δὲ τὰ κατὰ τὰς σχέσεις καὶ τὴν συγγένειαν τῶν Χαμιτῶν τῆς Ἀφρικῆς (ἐξαιρουμένων, ἐννοεῖται, τῶν Αἰθίοπων ἢ Ἀβησσυνίων, οἵτινες γλωσσολογικῶς θεωροῦνται ὡς Πρωτοσημίται ἢ Χουσίται) δὲν διεσαφήθησαν ἔτι, ἡ Αἴγυπτος πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς δεσμὸς ἐνωτικὸς μεταξὺ τῶν δύο μνημονευθέντων τμημάτων τῆς Χαμιτικῆς γλωσσικῆς οἰκογενείας. Ἀλλὰ λεπτομερέστερος περὶ τούτων λόγος γενήσεται ἐν τῇ ἰδιαίτερῃ ἱστορίᾳ ἐνὸς ἐκαστοῦ τῶν Σημιτικῶν λαῶν.

6. Τουρανικοὶ λαοί.

Εἶπομεν ἤδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὅτι οἱ Τουρανικοὶ λαοί, οἱ διὰ γλωσσικῆς συγγενείας πρὸς ἀλλήλους συνδεδεμένοι, δὲν περιλαμβάνονται ἀσφαλῶς καὶ ἀκριβῶς ἐντὸς τῶν ὄριων τῆς μεγάλης Καυκασίας ἀνθρωπολογικῆς φυλῆς, ἀλλ' ὅτι πολλοὶ τῶν εἰς τὴν μεγάλην Τουρανικὴν γλωσσικὴν οἰκογένειαν ἀνηκόντων λαῶν ἀνθρωπολογικῶς ὑπάγονται εἰς τὴν Μογγολικὴν φυλὴν, εἰσὶ δὲ τινες καὶ ὑπαγόμενοι εἰς τὴν τῶν μαύρων τῆς Ἀσίας (ὡς οἱ Ταμίλοι ἢ Τάμουλοι τῆς Ἰνδικῆς). Ὡστε οἱ Τουρανικοὶ λαοὶ (ἢ Οὐραλαλταϊκοὶ ἢ Τουραφινικοὶ) εἰσὶν ἡνωμένοι πρὸς ἀλλήλους γλωσσικῶς, ἀλλὰ διαφέρουσιν ἀνθρωπολογικῶς. «Ἡ Τουρανικὴ φυλὴ, λέγει ὁ Maspero (1), οἷαν γινώσκωμεν αὐτὴν σήμερον δὲν παρίστησι τύπον ἑνιαῖον, φαίνεται δὲ ὅτι εἶναι φυλὴ μικτὴ σχηματισθεῖσα δι' ἀναμίξεως τῆς λευκῆς φυλῆς καὶ τῆς φυλῆς τῆς κιτρίνης. Λαοὶ τινες ἔχουσι πάντας τοὺς διακριτικούς χαρακτῆρας τῆς λευκῆς φυλῆς, ἐν ᾧ ἄλλοι βαθμηδὸν συγγέονται ἐντελῶς μετὰ τῶν τῆς κιτρίνης· μεταξὺ δὲ τῶν δύο τούτων ἄκρων παρατηροῦνται ποικιλία δεικνύουσα ἡμῖν τὴν βαθμιαίαν μετάστασιν ἀπὸ τοῦ τελειοτάτου τύπου τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ εἰς τὸν τελειότατον τύπον τοῦ Σίνου. Ἡ ἀρχῆθεν ἐνότης τῆς οἰκογενείας, εἰς ἣν ἀνήκουσιν, εἰ μὴ πάντες, τοῦλάχιστον οἱ πλείστοι τῶν λαῶν τούτων, ἀποδεικνύεται διὰ τῆς συγγενείας τῶν γλωσσῶν τῶν ὑπ' αὐτῶν λαλουμένων» (2).

Τὰ ὅρια, ἐν οἷς περιέρονται αἱ Οὐραλαλταϊκαὶ γλώσσαι, εἰσὶν εὐρύτατα.

(1) Histoire ancienne des peuples de l'Orient, 133-34.

(2) Ταῦτα λέγει ὁ Μασπερώ. Ἄλλ' ἀρκεῖ ἡ ἐνότης τῶν γλωσσῶν ἵνα ἀποδειχθῆ ἡ ἐθνολογικὴ ἐνότης λαῶν τοσοῦτον διαφερόντων ἀλλήλων ἀνθρωπολογικῶς; Καὶ δύναται οἱ Μαντσού τοῦ Πεκίνου, οἱ Φιλλανδοὶ τῆς Ῥωσσίας, οἱ Μαγνάροι τῆς Οὐγγαρίας καὶ οἱ Ὀσμάνοι τοῦ Ὑδρου τῆς Κωνσταντινουπόλεως νὰ θεωρηθῶσιν ὡς προελθόντες ἐκ μιᾶς κοινῆς ἀρχῆς; Ἀναντιρρήτως ἡ μεγάλη διαφορὰ ἢ ἀνθρωπολογικὴ ἀπέναντι τῆς γλωσσικῆς ἐνότητος προῆλθεν ἐξ ἀναμίξεως. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα εἶναι ἂν ἡ γλωσσικὴ ἐνότης προῆλθεν, ἐν λαοῖς διαφόρου ἀνθρωπολογικῆς καταγωγῆς, διὰ τῆς ἱστορικῆς ἐπιδράσεως τῶν λευκῶν Τουρανίων ἐπὶ τοὺς κιτρίνους ἢ τὰνάπαλιν διὰ τῆς τῶν κιτρίνων ἐπὶ τοὺς λευκοὺς, ἢ ἂν λαοὶ ἀρχῆθεν ὁμόγλωσσοι καὶ ἀνθρωπολογικῶς ὑπαγόμενοι εἰς μίαν φυλὴν, εἴτε καυκασίαν εἴτε κιτρίνην, ἀναμιχθέντες μετὰ λαῶν τῆς ἐτέρας ἀνθρωπολογικῆς φυλῆς ἐχωρίσθησαν ἀπ' ἀλλήλων ἀνθρωπολογικῶς, διατηρήσαντες τὴν ἐνότητα τῆς γλώσσης. Ἡ δευτέρα ὑπόθεσις φαίνεται πιθανώτερα, καὶ ἐν ἀρχῇ οἱ Τουρανικοὶ λαοὶ φαίνεται

Πᾶσα ἡ βόρειος Εὐρώπη καὶ Ἀσία καὶ μέρος τῆς ἀνατολικῆς Ἀσίας καὶ τῆς νοτιανατολικῆς Εὐρώπης, ἀπὸ τοῦ Βεργιγγεῖου πορθμοῦ καὶ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἄμουρ μέχρι τῶν Σκανδιναυικῶν Ἀλπεων καὶ τῶν ὄχθων τοῦ Βορυσθένου, μέγα μέρος τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, σπουδαῖον μέρος τοῦ Ἀριανοῦ ὄροπέδιου μέρος τοῦ Ἀρμενικοῦ ὄροπέδιου, ἐν μέρει δὲ καὶ ἡ Μ. Ἀσία ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις, ἢ κοιλάς τοῦ Τίγρητος καὶ τοῦ Εὐφράτου μέχρι τῶν κατὰ τὸν Περισκὸν κόλπον ἐκβολῶν, ἦσαν χώραι οἰκούμεναι ὡς φαίνεται πρὸς ἀμνημονεύτων χρόνων ὑπὸ λαῶν Τουρανικῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τῶν ὄριων τούτων, πρὸς νότον τῶν Ἰμαλαίων ἐν τῇ μεγάλῃ Ἰνδικῇ χερσονήσῳ (Ἰνδοστάν), φαίνεται ὅτι παλαιότατα, πρὸ τῆς αὐτόσε μεταναστεύσεως τῶν Ἀρίων, ἐγκατεστάθησαν λαοὶ Τουρανικοὶ ἀναμιχθέντες μετὰ ἰθαγενῶν μαύρων, διαδόντες μὲν ἐν αὐτοῖς τὴν γλῶσσαν αὐτῶν, ἀλλὰ μεταλαβόντες καὶ αὐτοὶ τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ τύπου τῆς μαύρης φυλῆς, μεθ' ἧς συνεχωνεύθησαν (1) καὶ ἀπέτελεσαν τοὺς Δραυίδας ἢ Δραυιδικοὺς λαοὺς. Ἐννοεῖται ὅτι, κατὰ τὰ ἤδη προειρημένα, οὐχὶ περὶ πάντων τῶν Τουρανικῶν λαῶν, ἀλλὰ περὶ τῶν Καυκασίων, ἢ μᾶλλον περὶ τῆς δυτικῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης, πρόκειται ἰδίως ἐναυθῆ, διότι οὗτοι ὑπῆρξαν λαοὶ ἱστορικοί. Αἱ χώραι αἱ οἰκηθεῖσαι ὑπὸ τῶν λευκῶν ἢ Καυκασίας φυλῆς Τουρανικῶν λαῶν περιορίζονται ἔκπαλαι ὑπὸ τῶν ὄριων, ἐν οἷς περίπου νῦν οἰκοῦσιν οἱ λαοὶ οὗτοι. Ἡ κεντρικὴ Ἀσία, μέρος τοῦ Ἰρανικοῦ ὄροπέδιου, τὸ Ἀρμενικὸν ὄροπέδιον, αἱ περὶ τὸν Καύκασον χώραι, ἢ κοιλάς τοῦ Τίγρητος καὶ τοῦ Εὐφράτου, μέρος τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἢ ἀνατολικὴ καὶ βόρειος Ῥωσσία, αἱ χώραι αἱ περὶ τὴν Βαλτικὴν καὶ τὰ βόρεια τῆς Σκανδιναυικῆς χερσονήσου ἦσαν αἱ ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ ἀρχαιοτάτα ὑπὸ Τουρανικῶν λαῶν οἰκούμεναι χώραι (2). Ὄνομα καθολικὸν περιλαμβάνον πάντας τοὺς Τουρανικοὺς λαοὺς δὲν παρεδόθη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων. Διότι τὸ ὄνομα Σκύθης,

ὅτι ἦσαν καυκασίας μόνον φυλῆς διότι καὶ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις οἱ λευκοὶ ἐν τοῖς Τουρανίοις εἶναι πολυαριθμότεροι καὶ πρωιμώτεροι καὶ σπουδαιότερον ἀνέπτυξαν πολιτισμόν. Σημειωτέον δ' ὅτι ἐνφ' οἱ ἀρχαιότεροι γλωσσολόγοι καὶ αὐτὸς ὁ Μασπερώ τοὺς Τουρανικοὺς λαοὺς ἐθεώρουν τοὺς αὐτοὺς πρὸς τοὺς Οὐραλαλταϊκοὺς ἢ Οὐραλοφιννικοὺς, νῦν πολλοὶ τῶν γλωσσολόγων τὰς Τουρανικὰς γλώσσας θεωροῦσιν ἀπλῶς ὑποδιαίρεσιν τινα τῆς εὐρυτέρας Οὐραλαλταϊκῆς, ἐντεῦθεν δὲ τὴν Οὐγγρικὴν ἢ Μαγυαρικὴν ὡς καὶ τὴν Φιλλανδικὴν καὶ τὴν Κουρλανδικὴν, αἵτινες ἐκαλοῦντο πρότερον Τουρανικαί, καλοῦσι νῦν Φιννικάς, ἀπλῶς συγγενεῖς πρὸς τὰς Τουρανικάς.

(1) Ὁ Ρενὰν δὲν παραδέχεται ὅτι αἱ Τουρανικαὶ γλώσσαι τοσοῦτον εὐρεῖαν ἔκτασιν ἔλαβον ἐν Ἀσίᾳ, ἰδίως ἐν Ἰνδικῇ, θεωρεῖ δὲ λίαν ἐπισφαλεῖς τὰς περὶ τούτων θεωρίας τοῦ Max Müller καὶ τοῦ Bünsen. Ἀλλὰ εἶναι ἀποδεδειγμένον ἐκ τῶν νεωτάτων ἐρευνῶν ὅτι πολλοὶ Δραυιδικοὶ λαοὶ, ἰδίως οἱ Ταμίλοι, οἱ Τελεγού καὶ οἱ Μαλαγαλάμ λαλοῦσι γλώσσας Τουρανικάς (περὶ τὰ 40 ἑκατομμύρια ὑπολογίζονται οἱ λαλοῦντες Τουρανικάς γλώσσας ἐν Ἰνδοστάν). Ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὰ ἀνθρωπολογικὰ γνωρίσματα τῶν Δραυιδῶν τούτων λαῶν, ταῦτα ἐν μέρει μὲν εἰσὶν ὅμοια τοῖς τῶν μαύρων τῆς Ἰνδικῆς, ἀλλ' ἐν μέρει διαφέρουσι τούτων (ἴδ. Peschel V, σελ. 471). Περὶ τῆς γενέσεως τῶν λαῶν τούτων καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν τῶν ἀνθρωπολογικῶν πρὸς τοὺς ἄλλους λαοὺς τῆς Ἰνδικῆς λεπτομερέστερος γενήσεται λόγος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Ἰνδιῶν.

(2) Ὅτι ἐν Εὐρώπῃ οἱ Τουρανικοὶ λαοὶ προὔχθησαν μέχρι τῶν Πυρρηναίων καὶ ὅτι οἱ περὶ τὰ Πυρρηναῖα Βάσκοι εἰσὶ λείψανα ἐκ τῆς Τουρανικῆς ταύτης περιόδου ὑπολειμμένα εἶναι γνώμη μὴ ὑποστηριζόμενη σήμερον σοβαρῶς. Τὰ κατὰ τὴν καταγωγὴν καὶ τὸν ἀρχέγονον χαρακτῆρα τῆς Βασκικῆς γλώσσης δὲν διηκρινήθησαν ἔτι. Ἐξ ἄλλου εἶναι γεγονόςς πραγματικόν ὅτι ἡ Τουρανικὴ ἢ ὡς καλεῖται νῦν γενικώτερον Οὐραλαλταϊκὴ φυλὴ ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ οὐδαμῶς ἐξησθένησεν. Ἐξησθένησεν μὲν ἐν τῇ Σκανδιναυικῇ, ἀλλ' ἐν Ῥωσσίᾳ εἶναι ἰσχυρὰ ἀπὸ τοῦ Φιλανδικοῦ κόλπου μέχρι τῶν Οὐραλίων

ἐν ᾧ ὁ Hammer ἐπειράθη νὰ περιλάβῃ τοὺς Τουρκικοὺς(1) λαοὺς, δὲν ἐφαρμόζεται ὀλοσχερῶς ἐπὶ τοὺς λαοὺς τούτους. Διότι ἐκ μὲν τῶν ἐν Εὐρώπῃ Σκυθῶν οἱ πλείστοι ἦσαν Ἄριοι (Γερμανικοὶ ἢ Σλαβικοὶ λαοί), ἐν δὲ τοῖς ἐν Ἀσίᾳ Σκύθαις δὲν περιλαμβάνονται πάντες οἱ Τουρατικοὶ λαοὶ τῆς Ἀσίας (οἷον οἱ ἐν Ἀρμενίᾳ, Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ τῇ κοιλάδι τοῦ Τίγρητος καὶ Εὐφράτου παναρχαῖοι Τουραῖοι), ἐνῶ ἄλλοι λαοὶ μὴ ὄντες Τουραῖοι (οἷον οἱ Σάκται, ἴσως δὲ καὶ οἱ Μασαγέται) εἶτι δὲ ἀπὸ τῶν Μακεδονικῶν χρόνων οἱ Ἰνδοσίνοι, ἐν μέρει δὲ καὶ οἱ Σίνοι περιλαμβάνονται ἐν τοῖς Σκύθαις τῆς Ἀσίας. Ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὁ παρ' Ἡροδότῳ μνημονευόμενος (Δ, 4, 5, 7) γενάρχης τῶν Σκυθῶν *Ταργίτας* φαίνεται φέρων ὄνομα Τουρκικόν. *Τουργούτ* εἶναι ὄνομα γηγενῶς Τουρκικὸν συνηθέστατον μέχρι νῦν καὶ ἐν τοῖς Ὀθωμανοῖς. *Ταργίτης* ἐν Τσουγγαρία δὲ, τῇ κοιτίδι τῶν Τούρκων, εἶναι συνηθέστατον τὸ ὄνομα τοῦτο, *Ταργίτης* δὲ καὶ *Ταργίτιος* καλεῖται παρὰ Μενάνδρῳ τῷ Προτέκτορι (Ἀποσπ. 28, 29. 63) ὁ τοῦ *Ἀτιλά* υἱὸς (τὸ τοῦ *Ἀτιλά* ὄνομα φαίνεται τουρκικὸν ἐκ τοῦ *ἄτλ*=ἰππεύς, τῆς κυριωτάτης ιδιότητος τῶν Οὐννων). Παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς δὲ τῆς Τουρκίας, ἰδίως ἐν τῇ Ἀσιατικῇ Τουρκίᾳ παρὰ τῷ *Τουργούτ* εἶναι ἐν πολλῇ χρήσει καὶ τὸ Τουράν, ὅπερ ὄν κυρίως πληθυντικὸς τύπος Περσικὸς τοῦ τουρκικοῦ Τουρ ἢ Τουρά μετέστη ἤδη ἐν τῷ Ζενδαβίστα εἰς ὄνομα καθολικὸν τῶν Τουρκικῶν λαῶν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ Ἰράν=Ἄριος, Ἀριανὸς Περσικὸς (πληθυντ. τοῦ ἀρχήστου Ιρ=ἄριος). Ἐκ τοῦ τύπου δὲ *Τουργούτ* παρήχθη πιθανῶς καὶ ὁ τύπος *Τουρκ* (Turc) ἔχων πιθανῶς ὅπως καὶ τὸ Τουργούτ ἔννοιαν πληθυντικῆς. Οὐ μόνον ἐν ταῖς Τουρκικαῖς γλώσσαις, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἀρμενικῇ ἤτις καὶ νῦν εἶτι πρὸς τῷ Ἀρίφ λεξικῷ αὐτῆς οὐκ ὀλίγους ἔχει τύπους γραμματικῶς Τουρκικοὺς ἰδίως ἐν ταῖς καταλήξεσιν, ὁ πληθυντικὸς ὡς λείψανον τῆς πάλαι Ἀλαροδιακῆς γλώσσης καὶ ἐν τοῖς ὀνόμασι καὶ ἐν τοῖς ῥήμασι λήγει εἰς κ. Ἄλλ' ἢ ἔλειψις κοινοῦ ὀνόματος συμπίπτει μετὰ τοῦ ἄλλου γεγονότος ὅτι οἱ λευκοὶ Τουραῖοι ἀπὸ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας μέχρι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Βαβυλωνίας ἀνεμίχθησαν καὶ κατὰ μέγα μέρος συνεχωνεύθησαν πολλαχοῦ μετὰ λαῶν μὴ Τουραϊκῶν, Ἀρίων ἢ Σημιτῶν. Ἦδη ἐν ταῖς μεταξὺ τοῦ Ὠξου καὶ Ἰαξάρτου χώραις, ὡς καὶ ἐν τῇ Ἀριανῇ, βλέπομεν ἐν προϊστορικοῖς ἤδη χρόνοις Τουραῖους καὶ Ἀρίους διατελοῦντας εἰς διηνεκεῖς πρὸς ἀλλήλους ἀγῶνας, ἐν οἷς ὑπερίσχυσαν οἱ Ἀριοι. Σπουδαιότατον μέρος τοῦ Ζενδαβέστα, τὸ μόνον σχεδὸν ἐπικὸν ἢ μυθικὸν ἱστορικὸν αὐτοῦ μέρος, ἀποτελοῦσιν οἱ ἀγῶνες τοῦ Ἰράν καὶ τοῦ Τουράν· οἱ Μῆδοι (ἰδίως οἱ Ματιηνοὶ τῆς Μηδίας) ἀπὸ Τουραῖων ἐγένοντο Ἀριοι. Οἱ ἐν Βαβυλωνίᾳ καὶ ἐν Σουσιανῇ Τουραῖοι πρωϊμώτατα ἀνεμί-

ἀποτελοῦσα ἰσχυρὸν πληθυσμόν. Πρὸς τούτοις ἡ Οὐγγαρία οἰκεῖται τὸ πλείστον ὑπὸ τῆς Οὐραλαταϊκῆς φυλῆς τῶν Μαγυάρων (Τούρκων ἰδιαιτέρως ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν καλουμένων), ἢ δὲ Ἑλληνικῆς χερσονήσος ἀποτελεῖ εἶτι νῦν κατὰ μέρος κράτος Τουραϊκὸν ἀρχον ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ὀχθῶν τοῦ Βοσπόρου (ἐν ᾧ πάλαι Τουραῖοι δὲν ὑπῆρχον οὔτε ἐνταῦθα οὔτε ἐν Οὐγγαρίᾳ).

(1) Τουράν ἐκλήθη ἡ χώρα τῶν *Τούρα*. Οὗτω δὲ καλοῦνται ἐν Ἀβέστα οἱ μὴ Ἀριοὶ ἐχθρικοὶ γείτονες τῶν Ἀριανῶν λαοί, οἱ *Τούρκοι* Τούρκος καὶ Τουράν εἶναι ταυτόσημα παραγόμενα ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος *Τούρ*, δηλοῦντος τὸ ἔθνος τῶν Τούρκων. Τὸ κ ἐν ταῖς Τουραϊκαῖς γλώσσαις εἶναι δηλωτικὸν τοῦ πληθυντικοῦ. Ὡστε τὰ ὀνόματα Τουράνιος καὶ Τούρκος εἰσι ταῦτά, ἀλλ' ἐν τῇ ἐθνολογίᾳ καὶ τῇ γλωσσολογίᾳ Τουραῖοι μὲν καλοῦνται συνήθως πάντες οἱ εἰς μεγάλην Τουραϊκὴν γλωσσικὴν οἰκογένειαν ὑπαγόμενοι λαοί. ἐνῶ *Τούρκος* σημαίνει μίαν τῶν σπουδαιωτέρων ὑποδιαίρεσιν τῆς οἰκογενείας ταύτης, τοὺς κυρίως Τούρκους. Ἀλλὰ συνήθως Τουραῖος καὶ Τούρκος σημαίνουσι τὸ αὐτό.

χθησαν μετὰ τῶν Χουσιτῶν καὶ Σημιτῶν. Ἐπίσης δὲ καὶ ἐν Ἀρμενίᾳ καὶ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις οἱ Τουραῖοι ὑπεχώρησαν εἰς Ἀρίους λαοὺς ἢ ἀνεμίχθησαν μετ' αὐτῶν. Μόνον ἐν ταῖς Εὐρωπαϊκαῖς χώραις διετηρήθη καθαρῶτερον Τουραϊκὸν φύλον. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα φαίνεται ὅτι δὲν ἔμεινεν ἀνεπηρέαστον ἀπὸ Σλαβικῶν καὶ Γερμανικῶν ἐπιδράσεων. Οἱ Κιμμέριοι τῆς Κοιμαίας φαίνεται ὅτι ἦσαν λαοὶ ἀνάμικτοι ἐκ Γερμανικῶν καὶ Τουραῖων τῶν ἀπὸ νότου ἐλθόντων Γερμανικῶν λαῶν· ἀλλ' ἐν ταῖς Ῥωσσοκαῖς χώραις τῆς Βαλτικῆς διατηρεῖται μέχρι σήμερον ἡ Τουραϊκὴ φυλὴ σχεδὸν ἀμιγῆς. Καθόλου δὲ οἱ Τουραῖοι λαοὶ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐμφανίσεως αὐτῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ μέχρι σήμερον διατελοῦσιν εἰς διηνεκὴ ἀλληλεπίδρασιν, ἐν Ἀσίᾳ τε καὶ ἐν Εὐρώπῃ, πρὸς τοὺς Σημιτικούς καὶ Ἀρίους λαοὺς, μεθ' ὧν ὡς, εἴρηται, ἐδημιούργησαν τὴν ἱστορίαν τῆς δυτικῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης, τὴν ἱστορίαν δηλονότι τοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ τὸ μέρος, ὅπερ ἔλαβον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον ὑπῆρξε σπουδαιότατον.

Ἡ ἱστορικὴ σπουδαιότης τῶν Τουραϊκῶν λαῶν.—Οἱ Τουραῖοι ἦσαν οἱ πρῶτοι ἰδρυταὶ τῶν ἀρχαιοτάτων μεγάλων κρατῶν ἐν τῇ δυτικῇ Ἀσίᾳ ἄρξαντες αὐτῆς ἀπᾶσης κατὰ Ἰουστίνον καλοῦντα αὐτοὺς Σκύθας ἐπὶ πεντεκαίδεκα αἰῶνας. Οἱ Τουραῖοι εἶναι ἰδρυταὶ τῶν ἀρχαιοτάτων μεγάλων μοναρχιῶν ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Εὐφράτου καὶ Τίγρητος πρὶν ἐμφανισθῶσιν ἐνταῦθα οἱ Πρωτοσημίται καὶ Σημίται, ἰδρυταὶ δ' ἐπίσης τοῦ πρώτου ὕλικου πολιτισμοῦ τῆς δυτικῆς Ἀσίας, οἱ ἐπινοήσαντες ὡς φαίνεται, τὰ σφηνοειδῆ γράμματα καὶ διαδόντες μετὰ τοῦ Σαμανισμοῦ (*Σαμανισμὸς* καλεῖται ἢ πρὸ τοῦ Ἰσλάμ θρησκεία τοῦ Τουραϊκοῦ λαοῦ σημαίνει δὲ ἡ λ. *ἰερέα* ἢ *μάγον*, ὑποτίθεται δὲ ὅτι δὲν εἶναι Τουρκικὴ, ἀλλ' ὅτι παρῆλθῃ ὑπὸ τῶν Τούρκων παρὰ τῶν Βουδιστῶν τῆς Σινικῆς καὶ ἦν αὐτὸ τὸ ὑπὸ τῶν Βουδιστῶν εἰς τὸν Βούδαν διδόμενον ἐπώνυμον *σραμάνια* «ἐπαίτης». Ἡ πρὸ τοῦ Σαμανισμοῦ πρώτη καὶ ἀρχαιοτάτη θρησκεία τοῦ Τουραϊκοῦ λαοῦ ἦτο ἀπλή τις καὶ καθαρά λατρεία τῆς φύσεως, ἰδίως τοῦ *Οὐρανοῦ* (Kioq) προσωποποιουμένου ἐν τῇ *Ταγγρί*, ὀνόματι ἀναγινωσκομένῳ ἐν ταῖς ἀρχαιοτάταις σφηνειδέσιν ἐπιγραφαῖς τῆς Βαβυλωνίας, ὅντι δὲ ἐν χρήσει μέχρι νῦν ἐν τοῖς Τούρκοις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας παρὰ τὸ ἀραβικὸν Ἀλλάχ, καὶ ὡς ταυτόσημον τούτῳ. Ὁ σαμανισμὸς διατηρεῖται μέχρι νῦν ὡς θρησκεία παρὰ τοῖς Τουραῖοις Τογγούξιν καὶ τοῖς Μαντισσοῦ καὶ τισιν ἄλλοις λαοῖς τῆς ἀνατολικῆς Σιβηρίας) καὶ τῆς ἀστερολατρείας τὴν μαγικὴν λατρείαν. Τουραῖοι λαοὶ ἐν τῇ μέσῃ Ἀσίᾳ (Ἰνδοσκύθαι) κατὰ τοὺς μετὰ Ἀλέξανδρον χρόνους κατέστρεψαν μὲν τὸ Ἑλληνικὸν κράτος τῆς Βακτριανῆς, ἀλλ' ἐδέξαντο ἐν μέρει τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν ἐν τῇ κεντρικῇ Ἀσίᾳ. Τουραῖοι λαοὶ ἀπὸ τοῦ σ' μ. Χ. αἰῶνος ἵδρυσαν τὸ μέγα ἐκεῖνο Τουραϊκὸν κράτος τῆς Ἀσίας, ὅπερ ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ὑπῆρξε φυσικὸς σύμμαχος τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ ἀμφοτέρων, τοῦ Περσικοῦ κράτους τῶν Σασσανιδῶν. Τουραῖοι λαοὶ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας εἰς Εὐρώπην ἐπιδραμόντες (Βούλγαροι, Ἀβαροὶ Πετσενέγοι, Μαγυάροι, Χάζαροι, Κουμάνοι), ἐπέδρασαν μεγάλως ἐπὶ τὰς τύχας τοῦ τε Βυζαντινοῦ καὶ τῶν ἄλλων Εὐρωπαϊκῶν κρατῶν. Οἱ Τουραῖοι λαοὶ ἐνίσχυσαν κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα τὸν Μωαμεθανισμὸν ἐν τῇ Ἀσίᾳ καὶ ἐπανήγαγον αὐτὸν νικηφόρον ἐναντίον τῆς Εὐρώπης ἐπιδράσαντες τοσοῦτον ἰσχυρῶς ἐπὶ τὰς τύχας τῆς Εὐρώπης καὶ ἰδίως τοῦ λαοῦ τοῦ Ἑλλη-

νικοῦ Τουρανικοὶ λαοί, ὡς οἱ Μαγυάροι καὶ οἱ Φιλλανδοὶ οὐχὶ μικρὸν καὶ ἄδοξον μέρος ἔλαβον καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Τουράνιοι τέλος ἴδρυσαν τὰ ἰσχυρότατα κράτη ἐν τῇ μέσῃ νοτίῳ καὶ ἀνατολικῇ Ἀσίᾳ. Αἱ ἰσχυρόταται δυναστεῖαι ἐν τῷ Οὐρανίῳ κράτει μέχρι τῆς πρὸ ὀλίγων ἔτων καταργήσεως τῆς μοναρχίας καὶ ἰδρύσεως τῆς Σινικῆς δημοκρατίας ὑπῆρξαν Τουρανικά. Τουράνιοι ἴδρυσαν κατὰ τὸν Ι' καὶ εἶτα τὸν Ιστ' αἰῶνα ἐν Ἰνδία τὸ μέγιστον τῶν κρατῶν. ἄπερ ἰδρῦθησαν ποτὲ ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ(1).

Ἡ ἐνότης τῶν Τουρανικῶν γλωσσῶν ἀπὸ τῆς Σκανδιναβικῆς χερσονήσου μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀμοῦρ εἶναι σαφῶς ἀποδεδειγμένη. Ἀλλ' ἡμῖν ἐνταῦθα διὰ τὴν ἱστορίαν διαφέρει πρὸ πάντων τὸ ζήτημα τὸ περὶ τῆς ἐνότητος τῶν Τουρανικῶν γλωσσῶν τῶν ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Καυκασίας ὑποδιαιρέσεως τῆς ὅλης Τουρανικῆς γλωσσικῆς οἰκογενείας. Ἐν τῷ κεφαλαίῳ δὲ τούτῳ σπουδαιότατον κατ' ὄρθωμα τῆς ἱστορικῆς καὶ γλωσσολογικῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ διὰ συγκρίσεως ἀπόδειξις τῆς συγγενείας τῆς ἀρχαιοτάτης ἐν τῇ ἱστορίᾳ Τουρανικῆς γλώσσης, τῆς γλώσσης δηλονότι τῶν Τουρανίων τῶν ἰδρυσάντων παρὰ τὸν Τίγριν καὶ Εὐφράτην κατὰ τὴν πέμπτην π. Χ. χιλιετηρίδα τὸ ἀρχαιότατον κράτος τῆς δυτικῆς Ἀσίας (τῆς γλώσσης τῆς Ἀκκαδικῆς ἢ Σουμιρικῆς τῆς ἀνακαλυφθείσης ἐν ταῖς σφηνοειδέσιν ἐπιγραφαῖς ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν Βαβυλωνιακῶν καὶ Ἀσσυριακῶν) πρὸς τὴν σπουδαιότατην καὶ καλλίστην τῶν Εὐρωπαϊκῶν Τουρανικῶν γλωσσῶν, τὴν Φιννικὴν γλῶσσαν τὴν λαλουμένην ἐν Φιλλανδίᾳ (τὴν ἰδίως Φιννικὴν) καὶ πρὸς τὰς λοιπὰς ἐν Ῥωσίᾳ Φιννικὰς γλώσσας. Μεταξὺ τούτων κείνται ἄλλαι Ἀσιατικαὶ καὶ Εὐρωπαϊκαὶ Τουρανικά γλῶσσαι, ὧν σπουδαιότεραι ἢ Μαγυαρικὴ καὶ ἡ νῦν ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει λαλουμένη Τουρκικὴ. Ὁ ἐπόμενος πίναξ παρίστησιν ἡμῖν τὴν πρὸς ἀλλήλας σύγκρισιν τῶν κυριωτέρων Τουρανικῶν γλωσσῶν.

Α'.

Ἀκκαδικὸν	dingira (θεός)	at=πατήρ	pal=ξίφος	ourou=ἄρονη	pil=οὐδ	arg=ῥις
Τουρκικὸν	ταγγι (2)	ατά	πελ=δίκελλα	er=ἀνήρ (εργκέν = ἡ ἴθεος)	—	—

(1) Ὁ Λενορμάν (La Mag. chez les. Chald. σελ. 302), καταπολεμῶν τὴν γνώμην τοῦ Ῥενάν ὅτι ἡ Τουρανικὴ φυλὴ οὐδὲν ἄλλο ἐνόησεν ἢ τὸ ἔργον τοῦ καταστρέφειν, λέγει περὶ τῆς ἱστορικῆς σημασίας καὶ σπουδαιότητος τῶν Τουρανίων: «Ὁ Ῥενάν φαίνεται ὅτι τοὺς Τουρανίους λαοὺς βλέπει μόνον ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀγρίων καταστροφῶν τοῦ Ἀγγίς-Χάν καὶ Τιμούρ, ἀλλὰ κατὰ τῆς τοιαύτης κρίσεως ἀνάγκη νὰ γείνη ἔκκλησις εἰς τὸ ὑπέρτερον ἱστορικὸν κριτήριον Ἡ φυλὴ ἢ δοῦσα τῇ Εὐρώπῃ ἕνα τῶν μεγίστων, νοημονεστάτων, ἱπποτικωτάτων καὶ εὐγλωττοτάτων αὐτῆς λαῶν, τοὺς Οὐγγυροὺς ἢ φυλὴν, ἣτις παρήγαγε παρὰ τοῖς Φίννοις ἐπικὸν μνημεῖον, οἷον τὸ Καλάβελα, καὶ εἶχε πολιτισμὸν πρὶν νὰ ἔλθωσιν οἱ Σκανδιναβοὶ εἰς τὴν χώραν τῶν Φίννων ὧν ἡ ἐπιτηδειότης πρὸς τὸ ἐξοικειοῦσθαι πρὸς πάσας τὰς προόδους τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι μείζων τῆς τῶν Ῥώσων, τοιαύτη φυλὴ δὲν πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μηδὲν ἄλλο γινώσκουσα ἢ τὸ καταστρέφειν. Αὐτὸ τὸ κυρίως Τουρανικὸν ἔθνος, καίπερ ὄν ἦττον εὐκαμπτον καὶ ἦττον λεπτόν, καὶ μᾶλλον παχύνουν καὶ νωθρόν, ἐπραξέ τι μείζων ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἰσλάμ ἢ τὸ ἀπλῶς καταστρέφειν ἔχει καὶ αὐτὸ τοὺς μεγάλους αὐτοῦ ἄνδρας, τὰς ἐνδόξους αὐτοῦ σελίδαι καὶ ἀναπτύσσει πρὸ πάντων ἀρετὰς κυβερνητικὰς, ὧν ἐφάνησαν ἐνδεεῖς πάντοτε οἱ Ἀραβες.

(2) Οἱ Τοῦρκοι καλοῦσι συνήθως τὸν θεὸν Ἀλλάχ διὰ τοῦ Ἀραβικοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπικρατήσαντος διὰ τοῦ Ἰσλάμ, ἀλλ' ὡς ἐρρήθη ἀνωτέρω ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ λαοῦ, ἰδίως ἐν Μικρῇ Ἀσίᾳ, τὸ σὴνῆθες ὄνομα τοῦ θεοῦ εἶναι τὸ Τουρανικὸν Ταγγι.

Μαγυαρικὸν	—	ατια	pullos=ξίφος	ur κύριος	püll=οὐδ	ort=ῥις
Ἀκκαδικὸν	nab=φῶς	mar=ὀδός	Til=τελεῖν	Hal.=φονεύειν	si=ὀφθαλμὸς	—
Τουρκικὸν	—	—	τολοῦ=πλήρης (τολμάκ=πληροῦσθαι)	—	—	—
Μαγυαρικὸν	nar=ἡμέρα	mor=ὀδός	tol=πλήρης	Hal=θάνατος	szem=ὄραν	—
Ἀκκαδικὸν	Guk=κυανοῦς	urud=χαλκός	τουρ=υἶός	=	eli=μέγας	—
Τουρκικὸν	gök=κυανοῦς καὶ οὐρανός	—	τουρουν=ἔγγονος	—	ulu=μέγας, πρεσβύτης	—
Μαγυαρικὸν Φιννικὸν	—	—	—	—	—	—
Ἀκκαδικὸν	mā=χώρα	gurm=ὕψηλός	aī=σελήνη	ea=οἶκος	julama(ἡπρός τιμὴν τῆς πρεσβυτιδος δεοποι- νης τοῦ οἴκου κατ' ἔτος τε- λουμένη ἐ- ορτή).	—
Τουρκικὸν	—	—	nené=μήτηρ	tak=λίθος	—	—
Μαγυαρικὸν Φιννικὸν	māa=γῆ	gurés=ὕψηλός	aī=σελήνη	eb=οἶκος	nené=μάμη	tasch=λίθος

Γ'.

Ἀκκαδικὸν	ub=χώρα	kut=φέρειν	anub=θεός	sem=δίδομι
Πρωτομηδικὸν	ur=χώρα	kut=φέρειν	annar=θεός	sini=δίδομι
Τουρκικὸν	—	—	—	—
Ἀκκαδικὸν	karra=ἵππος	kurras=ὄρος	gik=ἰσχυρός, δυνατός	—
Τουρκικὸν	dil=γλώσσα	—	kos=κιεῖσθαι, διευθύνεσθαι	—

Ἀκκαδικὸν	karra=ἵππος	kurras=ὄρος	gik=ἰσχυρός, δυνατός	—
Τουρκικὸν	dil=γλώσσα	—	kos=κιεῖσθαι, διευθύνεσθαι	—

Ἡ πρώτη κοιλὴ τῶν Τουρανικῶν λαῶν. — Κοινὰ ἀρχαιόταται παραδόσεις περὶ τῆς κοινῆς πατρίδος τῶν Τουρανικῶν λαῶν, μαρτυροῦσαι συνειδήσιν τῆς κοινῆς καταγωγῆς καὶ φυλετικῆς ἐνότητος, εἶναι ἀδύνατον νὰ υπάσχωσι ἐν οἰκογενεῖα λαῶν τοσοῦτον διεσπασμένη καὶ τοσοῦτον εὐρὴν χώρον ἀνὰ τὴν γῆν ἔκπαιλαι οἰκησάσῃ. Ἀλλ' ἡ ἱστορικὴ διάσπασις τῶν Τουρανικῶν λαῶν δὲν ἦτο ἥσων τῆς γεωγραφικῆς. Παραλείποντες τὰ κατὰ τοὺς μὴ καυκασίους Τουρανικοὺς

λαοὺς καὶ περιοριζόμενοι μόνον εἰς τοὺς λευκοὺς, ὁποῖαν δυνάμεθα νὰ εὐρωμεν ἐνότητά ἱστορικὴν μεταξὺ τῶν ἰδρυτῶν τοῦ Χαλδαϊκοῦ κράτους τῶν ὑποκυψάντων εἰς τὸν Σημιτικὸν πολιτισμὸν, τῶν ἐξιορισθέντων Μήδων, τῶν χριστιανῶν εὐρωπαϊῶν Φιλλανδῶν καὶ Μαγιάρων, τῶν μοαμεθανῶν Τούρκων καὶ Τατάρων, τῶν Σελζούκων τῆς Περσίας καὶ Μ. Ἀσίας καὶ τῶν Ὀσμάνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Ἀπλουστάτη γνῶσις τῶν γενικωτάτων τῆς ἱστορίας κεφαλαίων ἀρκεῖ ἵνα δείξῃ τὰς μεγάλας ἱστορικὰς ἀντιθέσεις καὶ τὰ μεγάλα χάσματα τὰ χωρίζοντα ἀπ' ἀλλήλων Τουρανικοὺς λαοὺς ἱστορικοὺς καὶ ἐξαφανίζοντα ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων πᾶσαν συνειδήσιν ἀρχεγόνου ἐνότητος καὶ μνήμην τῆς πρώτης κοιτίδος. Ἀδύνατον ἦτο ἐν τοιαύτῃ ἐξελίξει ἱστορικῇ νὰ διατηρηθῶσι κοιναὶ παραδόσεις περὶ κοινῆς καταγωγῆς καὶ κοινῆς πατρίδος πλὴν ἴσως παρὰ τισι λαοῖς, οἵτινες ἐν τῷ μεγάλῳ ὀνείματι τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου ἔμειναν ἀνελαφοὶ ἀπὸ πάσης ἐπιδράσεως τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Καὶ ἀληθῶς τοιαύτη τις παράδοσις διετηρήθη παρὰ τοῖς νομάσι Τούρκοις τῆς κεντρικῆς Ἀσίας. Κατὰ ταύτην ἡ κοιτίς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἶναι κοιλάς τις τῶν Ἀλταίων ὄρεων, οὐ μακρὰν τοῦ ὄροπεδίου Παμιο κειμένη καὶ κεκλεισμένη πανταχόθεν ὑπὸ ὄρεων ἐχόντων πλουσιώτατα μεταλλεῖα σιδήρου. Ἀλλὰ τὰ ὄρη ταῦτα τὰ ἀποτελοῦντα τὸ μέγα περικτεῖχισμα τῆς κοιτίδος, κατασταθέντα πυριφλεγῆ διὰ τινος ἐνεργείας πυρίνης, κατέπεσον διὰ τῆς τήξεως τοῦ σιδήρου καὶ ἠνέφξαν οὕτω ἔξοδον εἰς τοὺς ἐγκλεισμένους ἐν τῇ κοιλάδι πρωτογενεῖς ἀνθρώπους, οἵτινες ἀληθῶς ἐξεληθόντες διεσκεδάσθησαν εἰς τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ κόσμου. Ἡ παράδοσις αὕτη κατὰ τοῦτο εἶναι χαρακτηριστικὴ τοῦ κοινοῦ βίου τῶν Τουρανικῶν λαῶν, ὅτι παρίστησιν ὡς κύριον τοῦ βίου τούτου στοιχεῖον τὴν μεταλλουργίαν. Ἀληθῶς δὲ ὁ πρῶτος βίος τῶν Τουρανίων, καὶ αὐτὸς ὁ θρησκευτικὸς, συνδέεται στενῶς μετὰ τῆς ἐξεργασίας τῶν μετάλλων.

Ἀρχαία τις παράδοσις περὶ τῆς πρώτης κατοικίας τῶν Φίννων διεσώθη ἐν τινι Φιννικῷ μύθῳ. Ἐν ταῖς ἐπικαῖς παραδόσεσι τῶν Φίννων τῆς Φιλλανδίας μνημονεύεται τόπος τις, ἐν ᾧ διαμένουσι τὰ πονηρὰ πνεύματα, «ὁ Λόφος τοῦ κλαυθμῶνος (Κιπουμάκι)». Ὁ τόπος οὗτος λέγεται ὅτι ἦτο ἐν τῇ χώρα Κεμί, ἔνθα εἶχον οἰκήσει οἱ Φιλλανδοὶ πρὶν ἢ ἔλθωσιν εἰς τὴν ἀκτὴν τῆς Βαλτικῆς. Ὁ «Λόφος τοῦ κλαυθμῶνος» εἶναι λόφος ὑψηλός, οὔτινος ἐπὶ τῆς κορυφῆς κεῖται πελωρία πέτρα λεῖαν ἔχουσα τὴν ἐπιράνειαν, περὶ αὐτὴν δὲ κεῖνται πολλοὶ ἄλλοι λίθοι. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς μεγάλης πέτρας ὑπάρχουσιν ἐννέα τμήματα ἢ κοιλώματα βαθύτατα, ὧν εἰς τὸ βάθος κατακοιμίζονται αἱ ἀσθένειαι αἱ ἀποσοβούμεναι διὰ μαγείων. Ἐνταῦθα ἡ ἀλεξίκακος Φιννικὴ θεὰ Κιβουτὰρ μέλλει νὰ συναγάγῃ τὰ νοσήματα ἐντὸς ἀγγείου χαλκοῦ καὶ νὰ ἐψήσῃ αὐτὰ ἐντὸς ἐστίας μαγικῆς. Ἡ παράδοσις αὕτη, ἣτις φαίνεται ἔχουσα σχέσιν τινὰ πρὸς τὴν τῶν Ἀκκαδίων παράδοσιν περὶ τοῦ «ὄρους τῆς Δύσεως», ὁπόθεν ἐξέρχονται οἱ δαίμονες, οὐδὲν βεβαίως ὑπαινίσσεται γενικώτερον περὶ τῆς πρώτης πατρίδος τῶν Τουρανίων καὶ ἡ ὑπόθεσις ἢ γενομένη ὑπὸ τινων ὅτι ἢ ἐν τῇ παραδόσει μνημονευομένη χώρα Κεμί (ἐν ἣ ὁ Λόφος τοῦ κλαυθμῶνος), εἶναι παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ Ἰενίσει, δὲν στηρίζεται ἐπὶ ἀσφαλοῦς συναφείας ὀνομάτων καὶ πραγμάτων. Ἐν τούτοις δύο ὑπάρχουσιν ἀξιοσημεῖωτα ἐν τῇ παραδόσει, τὸ μὲν ὅτι ὀρητῶς ἐν αὐτῇ λέγεται ὅτι οἱ Φίννοι, πρὶν ἢ καταλάβωσι τὰς παρὰ τὴν Βαλτικὴν χώρας, ὄκουν ἐν ἄλλαις χώραις ἀνατολικώτερον πάντως κειμέναις, τὸ δὲ ὅτι ἐν τῇ παρα-

δόσει ταύτῃ γίνεται μνεῖα τοῦ κυριωτάτου στοιχείου τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν Τουρανίων λαῶν, τῆς μαγείας.

Ἡ μαγεία τῶν Τουρανίων. Τὸ ἔπος Καλάβελα.— Μία τῶν θαυμασιωτάτων ἀνακαλύψεων τῆς ἐθνολογικῆς καὶ γλωσσολογικῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ ἐνότης ἢ ἀποδειχθεῖσα ἐν τῷ πνευματικῷ βίῳ δύο Τουρανικῶν λαῶν, ὧν ὁ μὲν περὶ τὴν πέμπτην π. Χ. χιλιετηρίδα ἴδρυσεν τὸ Τουρανικὸν Χαλδαϊκὸν κράτος τῆς Βαβυλωνίας, ὁ δὲ ἕτερος εἶναι ὁ εὐγενέστατος καὶ κάλλιστος καὶ μάλιστα πεπολιτισμένος Χριστιανικὸς Τουρανικὸς λαὸς τῆς Εὐρώπης, ὁ ἀπὸ τῶν μέσων αἰώνων προσελθὼν εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ἦτοι ὁ λαὸς ὁ Φιννικὸς τῆς Φιλλανδίας, ἢ οἰκῶν ἐν τῇ βορειοδυτικῇ Ῥωσίᾳ (ἀρχαιότερον δὲ τὸ πλεῖστον ἐν Σκανδιναυίᾳ). Ἡ ἀρχαία θρησκεία τῶν Τουρανικῶν λαῶν τῆς Βαβυλωνίας, τῶν Χαλδαίων δηλονότι (τῶν Ἀκκαδίων καὶ Σουμίων) ἀνεκαλύφθη ἐν ταῖς μαγικαῖς ᾠδαῖς καὶ ἐξορκισμοῖς τοῖς συντεταγμένοις ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ Τουρανικῇ γλώσσῃ καὶ διασωθεῖσιν ἐν πολλοῖς Βαβυλωνιακοῖς λιθίνους πίναξιν, ἀλλ' ἰδίως ἐν τῷ Ἀσσυριακῷ πίνακι τῶν ἐξορκισμῶν τῷ εὐρεθέντι ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ βασιλέως Ἀσσουρμπασιπάλ (Σαρδαναπάλου). Ἐν τῷ πίνακι τούτῳ εὐρέθησαν γεγραμμένοι πολυάριθμοι ᾠδαὶ μαγικαὶ ἢ ἐξορκισμοὶ ἐναντίον τῶν δαιμόνων, ἀπ' ὧν προσέρχονται αἱ διάφοροι νόσοι. Ἡ γλῶσσα τῶν ᾠδῶν τούτων εἶναι ἀρχαιοτάτη Τουρανικὴ, ἀλλὰ, φροντίδι τοῦ βασιλέως Ἀσσουρμπασιπάλ, εἰς τὸ Τουρανικὸν κείμενον τοῦ μνημονευθέντος πίνακος ἐπισυνήφθη μετάφρασις Σημιτικῇ ἐπὶ τοῦ βασιλέως τούτου γενομένη. Ἡ παραβολὴ τῆς βίβλου ταύτης τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἀσσουρμπασιπάλ πρὸς τὸ Φιννικὸν ἔπος τὸ καλούμενον Καλάβελα καὶ ὄν τὸ λαμπρότατον μνημεῖον τῆς προχριστιανικῆς φιλολογίας τῶν Φιλλανδῶν, μαρτυρεῖ τὴν καταπληκτικὴν συγγένειαν ἢ μᾶλλον τὴν κοινὴν ἀρχὴν τῆς Φιννικῆς καὶ τῆς Χαλδαϊκῆς μαγικῆς θρησκείας. Ἀμφότεραι στηρίζονται ἐπὶ τῆς θεοποιήσεως ἢ μᾶλλον ἐπὶ τῆς ἐμψυχώσεως συμπάσης τῆς φύσεως. Πᾶσα ἡ φύσις ἐν ἀμφοτέροις ταῖς θρησκείαις παρίσταται πλήρης πνευμάτων καὶ πᾶν, ὅ,τι γίνεται καὶ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ, ἀπὸ τῶν μεγίστων μέχρι τῶν ἐλαχίστων, γίνεται ἐνεργεῖα τινὸς πνεύματος. Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τοῦτο εἶναι ἀγαθὸν ἢ πονηρὸν, καὶ πᾶσαι αἱ κακαὶ αἱ ἠθικαὶ ὡς καὶ αἱ δυστυχίαι αἱ φυσικαὶ προσέρχονται ἀπὸ τῶν πνευμάτων τῶν πονηρῶν. Κατὰ τούτων ἡ μόνη ἀλεξίτηριος δύναμις εἶναι ὁ μαγικὸς δακτύλιος τῶν Φίννων καὶ ἡ μαγικὴ ὀάβδος τῶν Χαλδαίων. Τὸ μόνον ἱερατεῖον παρ' ἀμφοτέροις τοῖς λαοῖς ἀποτελοῦσιν οἱ μάγοι (1). Τὰ ὀνόματα τῶν δαιμόνων ἐν τῇ Φιννικῇ καὶ Ἀκκαδικῇ δὲν εἶναι τὰ αὐτὰ, ἀλλ' αἱ ιδιότητες αὐτῶν εἰσὶν αἱ αὐταὶ καὶ πᾶσα ἱεραρχικὴ διαίρεσις καὶ κατάταξις τῶν θεῶν ἀνάλογος ἐν ἀμφοτέροις ταῖς θρησκείαις. Οἱ τύποι καὶ αἱ φράσεις αὐταὶ τῶν ἐξορκισμῶν ἐν τε τῷ Φιννικῷ Καλάβελα καὶ ἐν τῷ Ἀσσυριακῷ πίνακι τοῦ Ἀσσουρμπασιπάλ ἔχουσιν ἐκπληκτικὴν ὁμοιότητα καὶ φαίνονται ἀναγόμεναι οὐχὶ ἀπλῶς εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν θρησκείαν, ἀλλ' εἰς τὸν αὐτὸν θρησκευτικὸν βίον. Ἡ ἐκ τοιαύτης συγκρίσεως ἀποδεικνυομένη ἐνότης τῶν Φιννικῶν λαῶν καὶ τῶν Χαλδαίων Τουρανίων εἶναι μαρτύριον τῆς πρώτης ἐνότητος τῶν Τουρανίων λαῶν, ὧν ἡ πρώτη κοιτίς φαίνεται ὅτι ἦσαν αἱ περὶ τὸ Βελούρταγ καὶ τὰ Ἀλ-

(1) Ἐν τῇ Φιννικῇ οἱ μάγοι λέγονται *ossian* πιθανῶς ἐκ τῆς ῥίζης *os, us*—*διδάσκειν* πρλ. τὸ Τουρανοαρμενικὸν *us-anim*—*διδάσκωμαι*, *μανθάνω*. *usum*—*σπουδῆ*, *μάθησις*, τὸ Τουρκικὸν *us-lu*—*φρόνιμος*. *usda*—*διδάσκαλος*.

ταῖα χῶραι. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἐν ταῖς χώραις ταύταις αἱ ἀρχαιόταται Τουρανικαὶ παραδόσεις συναντῶσι πρὸς τὰς Ἀρίας καὶ Σημιτικάς (1). Ἐντεῦθεν δὲ προκύπτει τὸ ζήτημα τῆς πρώτης ἐνότητος τῶν τριῶν τούτων μεγάλων ὑποδιαίρεσεων τῆς Καυκασίας φυλῆς. Ἀλλὰ τὰ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἀνάγκη νὰ ἐκτεθῶσι λεπτομερέστερον ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ.

7. Ἡ ἀργέγονος συγγένεια Ἀρίων, Σημιτοχαμιτῶν καὶ Τουρανίων. Ἀρχαιότατος πολιτισμός.

Ἡ ὑποτιθεμένη πρὸς ἀλλήλας συγγένεια τῶν Ἀρίων, Σημιτικῶν καὶ Τουρανικῶν γλωσσῶν. — Αἱ τρεῖς ἢ τέσσαρες (τῆς τῶν Χαμιτῶν λαμβανομένης ὡς ἰδίᾳς οἰκογενείας) μεγάλαι οἰκογένειαι λαῶν αἱ ἀποτελοῦσαι τὰς τέσσαρας μεγάλας διαιρέσεις τῆς Καυκασίας ἀνθρωπολογικῆς φυλῆς, καὶ ἐκάστη κατ' ἰδίαν καὶ πᾶσαι ὁμοῦ διὰ τῆς ἀμοιβαίας ἐπ' ἀλλήλας ἐπιδράσεως ἐδημιούργησαν τὴν ἱστορίαν τῆς δυτικῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης, τὴν ἱστορίαν τοῦ κυρίως ἱστορικοῦ κόσμου Κοινὸν γνῶρισμα καὶ στοιχεῖον ἐνότητος τῶν λαῶν τούτων εἶναι ἐν συνόλῳ ἢ ἐνότης ἢ ἀνθρωπολογικῆ ἢ ὁ λευκὸς ἢ καυκάσιος ἀνθρωπολογικὸς αὐτῶν τύπος(2) κατὰ δευτέρον δὲ λόγον ἢ ἐνότης ἢ γεωγραφικῆ, διότι ἀπὸ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας μέχρι τοῦ Περσικοῦ Κόλπου, τῆς Μεσογείου θαλάσσης καὶ τῶν ἐσχατιῶν τῆς Εὐρώπης, ἐν τοῖς κυριωτάτοις τόποις, οἵτινες ἐγένοντο τὸ κυριώτατον θέατρον τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, αἱ τέσσαρες αὗται φυλαὶ λαῶν συνυπάρχουσιν εἴτε παρ' ἀλλήλας οἰκοῦσαι εἴτε χρονικῶς ἀλλήλας διαδεχόμεναι, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ ἀναμιγνύμεναι ἀλλήλαις, ἐνεκα δὲ τῆς τοιαύτης ἐνότητος ἱστορικῶς συναπτόμεναι πρὸς ἀλλήλας καὶ ἀποτελοῦσαι ἐνότητα ἱστορικὴν (ὡς οἱ Τουράνιοι, οἱ Οὐγγροὶ καὶ οἱ Φίννοι μετὰ τῶν Ἀρίων, οἱ Τουράνιοι Τούρκοι καὶ οἱ Ἄριοι Πέρσαι καὶ Ἰνδοὶ μετὰ τῶν Ἀράβων). Ἡ ἀπ' ἀλλήλων διάκρισις τῶν οὕτω ἀνθρωπολογικῶς καὶ γεωγραφικῶς ἠνωμένων λαῶν στηρίζεται ἐκ τῶν προτέρων ἐπὶ τῆς διαφορᾶς τῆς γλωσσικῆς, ἥτις, ὑπῆρξεν ἐν μέρει αἰτία, ἐν μέρει δὲ ἀποτέλεσμα τῆς διαφορᾶς τοῦ καθόλου ἱστορικοῦ χαρακτήρος τῶν λαῶν τούτων. Ἀλλὰ νῦν τίθεται τὸ ζήτημα: ἄρα οἱ λαοὶ οἱ ἠνωμένοι πρὸς ἀλλήλους ἀνθρωπολογικῶς, γεωγραφικῶς καὶ ἐν μέρει ἱστορικῶς, διαχωριζόμενοι δ' ἀπ' ἀλλήλων γλωσσολογικῶς, δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσι καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς γλώσσης ὡς ἀρχή-

(1) Ἐν τῇ Ἱερᾷ Γραφῇ, ἐν τῷ ἐθνολογικῷ δηλονότι καταλόγῳ τῆς Γενέσεως, δὲν γίνεται λόγος περὶ Τουρανικῶν λαῶν ἢ μᾶλλον δὲν ἐκπροσωποῦνται οὗτοι ὑπὸ γενάρχου τινός, ὡς οἱ Ἰαφεθῖται, Σημίται καὶ Χαμίται, ἀλλ' εἰσὶν ἐγκατεσπαρμένοι ἐν τοῖς Ἰαφεθιτικοῖς καὶ Σημιτικοῖς λαοῖς. Οὕτω οἱ Μεσῆχ καὶ Τουβάλ (Μοσχηνοὶ καὶ Τηβαρηνοὶ) καὶ Μαγῶγ (οἱ Τουράνιοι, Ἀρμένιοι; ἢ οἱ κυρίως Τούρκοι;) κατατάσσονται ἐν τοῖς Ἰαφεθίταις· οἱ αὐτοὶ δὲ Μεσῆχ καὶ οἱ Οὐῆζ (Ἄριοι τῆς Κισίας) κατατάσσονται ἐν τοῖς Σημίταις. Οἱ βόρειοι Τουρανικοὶ λαοὶ τῆς Εὐρώπης ὡς καὶ οἱ Μογγολοειδεῖς Τουράνιοι τῆς ἀνατολικῆς Ἀσίας εἰσὶν ἄγνωστοι ἐν τῇ ἐθνολογίᾳ τῆς Γενέσεως.

(2) Ἐννοεῖται ὅτι προκειμένου περὶ Τουρανίων ὁ λόγος πάντοτε ἐνταῦθα περὶ τῶν λευκῶν τουρανίων.

θεν ἠνωμένοι, ὡς ἔχοντες μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀρχήν; Δὲν δύναται ν' ἀποδειχθῆ ἢ τοῦλάχιστον νὰ ὑποτεθῆ ὅτι αἱ τέσσαρες ἢ μᾶλλον, προκειμένου περὶ γλωσσῆς, τρεῖς μεγάλαι γλωσσικαὶ οἰκογένειαι τῆς Καυκασίας φυλῆς (Ἄριοι, Σημιτοχαμίται καὶ Τουράνιοι) ἔχουσι μίαν ἀρχήν; Οὐδὲν ἄρα μέχρι νῦν ἔχνος ἢ σημεῖον ἐνότητος, οὐδεμία συνάφεια εὐρέθη μεταξὺ τῶν τριῶν γλωσσικῶν οἰκογενειῶν; Τὸ ζήτημα τοῦτο ἀνεκάθεν, ἀφότου δηλονότι διὰ τῆς προόδου τῆς γλωσσολογικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐπιστήμης διεγνώσθησαν τὰ κατὰ τὴν ὑπαρξίν τριῶν διακεκριμένων γλωσσικῶν οἰκογενειῶν ἐν τῇ Καυκασίᾳ φυλῇ, ἐφείλκυσε τὴν προσοχὴν τῶν σπουδαιότερων γλωσσολόγων καὶ ἐγένετο ὑπόθεσις σπουδαίας αὐτῶν μελέτης, ἀλλὰ δὲν ἤγαγεν ἔτι εἰς συμπεράσματα ὀριστικά. Οἱ μὲν τῶν γλωσσολόγων ἐπειράθησαν νὰ εὑρωσι σημειὰ τινα ἐνότητος μεταξὺ τῶν Ἀρίων καὶ τῶν Σημιτικῶν γλωσσικῶν οἰκογενειῶν. Ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐν τῷ χῶρῳ τούτῳ γενομένων ἐρευνῶν δὲν ὑπῆρξε σπουδαῖον. Ἡ σύγκρισις τῶν δύο γλωσσικῶν οἰκογενειῶν ἀποδείκνυσιν μὲν, καθὰ λέγει ὁ Πενάν, κοινὰ στοιχεῖα γλωσσικὰ ἐν ταῖς λέξεσι ταῖς ἀναγομέναις εἰς τὰς πρώτας ἀντιλήψεις τῆς αἰσθησεως καὶ εἰς τινα δνόματα ἀριθμητικά, ἀλλὰ τὰ κοινὰ ταῦτα στοιχεῖα εἰσὶν ὀλίγα καὶ ἐνδεᾶ καὶ τοιαῦτα, οἷα δύνανται νὰ εὐρεθῶσι κοινὰ καὶ εἰς πάσας τὰς ἄλλας γλώσσας καὶ δυνάμενα νὰ ἐξηγηθῶσι διὰ λόγων φυσικῶν, ἰδίως διὰ τῆς τῆς ὀνοματοποιίας, ἐν μέρει δὲ καὶ δι' ἱστορικῶν σχέσεων ἦτοι δι' ἱστορικῆς μεταβάσεως τῶν φωνῶν ἢ λέξεων ἀπὸ ἔθνους εἰς ἔθνος ἐν χρόνοις παναρχαίοις. Ἄλλοι τῶν γλωσσολόγων, ἐν οἷς καὶ ὁ Max Muller καὶ ὁ Bunsen, ἐζήτησαν νὰ ἐπεκτείνωσι τὴν ἐνότητα καὶ ἐπὶ τὰς τρεῖς γλωσσικὰς οἰκογενείας. Ἀλλὰ τὰς τοιαύτας ὑποθέσεις καὶ θεωρίας καταπολεμοῦσιν ὁ τε Πενάν καὶ ὁ Πόττ ὡς ὀλίγον συναδούσας πρὸς τὰς ἀληθεῖς ἀρχὰς τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας καὶ δυναμένας νὰ ἄγωσιν εἰς πλάνας «τὰς καὶ ἄλλως ὑπὸ τοσοῦτων κινδύνων περιτομιζομένης γλωσσολογικῆς μελέτης» (1). Οὕτω τὸ ζήτημα τῆς γλωσσολογικῆς ἐνότητος τῶν τριῶν μεγάλων λαῶν, εἰς οὓς, προστιθεμένων καὶ τῶν Σινῶν, ἀνήκει ἢ ἱστορία τοῦ κόσμου, μένει ἐπὶ τοῦ παρόντος τοῦλάχιστον ἄλυτον.

Ἄλλ' ἀφοῦ ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν γλωσσῶν οὐδὲν ἐξάγεται θετικὸν πόρισμα περὶ τῆς ἀρχῆθεν ἐνότητος τῶν τριῶν μεγάλων φυλῶν, τίθεται τὸ ζήτημα ἂν ἢ ἐνότης αὕτη δύναται ν' ἀποδειχθῆ μέχρι τινός ἐκ τῶν παραδόσεων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν πρώτην πατρίδα ἐκάστης αὐτῶν. Ἐξεθήκαμεν ἤδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν τοῖς λόγοις τοὺς συνηγοροῦντας ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως, καθ' ἣν ἢ κεντρικῆ Ἀσία θεωρεῖται ὡς κοιτὶς τῶν Ἀρίων λαῶν καὶ εἶδομεν ὅτι οἱ λόγοι οὗτοι προσκρούουσιν εἰς σπουδαίας ἀντιρρήσεις καὶ δὲν δύνανται νὰ ἔχωσι σπουδαίαν σημασίαν ἐν τῷ γενικῷ ζητήματι τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς κοινῆς κοιτίδος, ἂν ὑπῆρχε τοιαύτη κοιτὶς, τῶν τριῶν μεγάλων φυλῶν. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς Σημιτικὰς παραδόσεις, εἶπομεν ὅτι κοινή τις παράδοσις παρὰ τοῖς λαοῖς τούτοις δὲν ὑπάρχει, πλὴν τῆς Ἑβραϊκῆς ἢ Τερραχτικῆς τῆς ἐν τῇ Ἱερᾷ Γραφῇ ἐκτιθεμένης, καθ' ἣν ὁ παράδεισος τίθεται ἐν τόπῳ, ἐξ οὗ πηγάζουσιν οἱ ποταμοὶ Φεισῶν, Γηῶν (κατὰ Ο', Gihon Ἑβρ. κείμ.) Εὐφράτης (κατὰ Ο'. Φράτ Ἑβρ. κείμ.) καὶ Τίγρης (κατὰ Ο'. Χιδδεκὲλ Ἑβρ. κείμ.). Ὁ Φεισῶν καὶ ὁ Γηῶν ὑποτίθεται ὅτι εἶναι ποταμοὶ τῆς Ἀσίας ὁ Ὠξος καὶ Ἰαζάρτης. Ἄλλ' οὔτε τὰ δνόματα τῶν δύο τούτων πο-

(1) Ἰδ. Renan de l'Origin. du Lang. σελ. 43.

ταμῶν (1) οὔτε τὸ ὄνομα τῆς χώρας Ἐϋλάτ (κατὰ Ο', Χαβιλὰ Ἐβρ. κείμε.) τῆς κυκλουμένης ὑπὸ τοῦ Φεισῶν, οὔτε τὸ τῆς κατέναντι Ἐδὲν χώρας Ναϊδ (κατὰ Ο'. Νάδ. Ἐβρ. κείμε.), ἦν ᾗκησεν ὁ Κάϊν, εἶναι γνωστά. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ χώρα ἡ διαρρομένη ὑπὸ τοῦ Γιχὼν καλεῖται Χοὺς ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ κειμένῳ καὶ Αἰθιοπία παρὰ τοῖς Ο'. Ἀλλὰ τοῦτο ἀπλῶς μαρτυρεῖ τὴν ταυτότητα τοῦ Χοὺς καὶ Αἰθιοπίας, κατὰ τὰ ἀνωθι εἰρημένα, οὐδὲν δὲ κωλύει ἵνα Χοὺς καὶ Αἰθιοπία νοηθῶσιν αὐτὸ τὸ Χουσιτᾶν ἢ Κισσία, ἀφοῦ ὁ παραρρέων τὴν χώραν ταύτην Τίγρης πηγάζει καὶ οὗτος ἐκ τοῦ Παραδείσου καὶ ἀφοῦ εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Τίγρης καὶ ὁ Εὐφράτης δὲν πηγάζουσιν ἐκ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, οὐδὲν δὲ ἐν τῇ κεντρικῇ Ἀσίᾳ πλὴν τοῦ ὀνόματος Hindu-kuh καὶ τῶν Αἰθιοπῶν τῆς Γεδρωσίας ὑπομιμνήσκει τοὺς Χουσιτάς. Οἱ θεωροῦντες τὸν Γιχὼν καὶ Φεισῶν ὡς ποταμοὺς τῆς κεντρικῆς Ἀσίας τὴν ἐν τῇ παραδόσει τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς ἀντίφασιν ἐξήτησαν νὰ ἐξηγήσωσι διὰ τῆς ὑποθέσεως ὅτι οἱ Σημιτικοὶ λαοί, οἱ μεταναστεύσαντες ἐκ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Τιγρητος καὶ τοῦ Εὐφράτου, φέροντες μεθ' ἑαυτῶν τὰς ἀμυδράς ἀναμνήσεις τῆς πρώτης περὶ τὸν Ὠξὸν καὶ Ἰαξάρτην χώρας, μετέθεσαν τὰ κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην καὶ τοὺς ποταμοὺς εἰς τὴν νέαν αὐτῶν πατρίδα. Ἀλλὰ τὸ μόνον σπουδαῖον ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ εἶναι ὅτι αὕτη ὡς πρώτην κοιτίδα τῶν Χουσιτῶν θεωρεῖ αὐτὸν τὸν παράδεισον ἀναγνωρίζουσα οὕτω ἀμέσως τὴν κοινὴν καταγωγὴν Χουσιτῶν ἢ Αἰθιοπῶν καὶ Σημιτῶν. Οἱ ἀποδίδοντες μεγάλην σπουδαιότητα εἰς τὰς περὶ τῆς τοποθεσίας τῆς Ἐδὲν ἐν τῇ κεντρικῇ Ἀσίᾳ παραδόσεις τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς (ὡς νοοῦσιν αὐτὴν) ἐξαίρουσι τὴν τοιαύτην σπουδαιότητα συνάπτοντες τὰς παραδόσεις ταύτας πρὸς τὴν μνημονευθεῖσαν Τουρανικὴν παράδοσιν περὶ κεντρικῆς Ἀσίας ὡς πρώτης κοινῆς πατρίδος τῶν Τουρανίων λαῶν.

Κατὰ τὰς θεωρίας αὐτῶν ἀφοῦ οἱ τρεῖς μεγάλοι Κανκασιοὶ λαοί, Ἀριοι, Σημίται μετὰ Χουσιτῶν καὶ Τουρανίοι συναντῶνται ἐν τῇ κεντρικῇ Ἀσίᾳ, μέγιστον ἀποτελεῖται βῆμα πρὸς τὴν εὐρεσιν τῆς πρώτης κοινῆς πατρίδος τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἐμπέδωσιν τῆς ἀρχῆς τῆς ἐνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἀριοι καὶ Σημίται διὰ τῶν Τουρανίων, οἵτινες ἀνήκουσιν ἐν μέρει καὶ εἰς τὴν Μογγολικὴν ἀνθρωπολογικὴν φυλὴν, ἐνοῦνται πρὸς τὴν φυλὴν ταύτην. Ἡ δ' οὕτω ἀποδεικνυομένη ἀρχὴ τῆς ἐνότητος ἐστὶ μᾶλλον ἐμπεδοῦται καὶ ἐπικυροῦται ὑπὸ τῶν Σινικῶν παραδόσεων, αἵτινες τὴν πρώτην κοιτίδα τοῦ Σινικοῦ λαοῦ θέτουσι πρὸς δυσμὰς τῆς Κίνας ἀκριβῶς κατὰ τὴν κεντρικὴν Ἀσίαν. Καὶ αἱ Θιβετικάαι δὲ παραδόσεις τὴν αὐτὴν χώραν ὑποδεικνύουσιν ὡς πρώτην κοιτίδα τῆς ἀνθρωπότητος. Οὕτω βεβαίως ἐκ τῶν παραδόσεων δὲν βεβαιοῦται ἡ μεγάλη ἀρχὴ τῆς ἐνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἀλλὰ γίνεται σπουδαιότατον βῆμα πρὸς τοῦτο, βεβαιουμένης τῆς κοινῆς ἀρχῆς πάντων τῶν μεγάλων λαῶν τῆς Κανκασίας καὶ τῆς Μογγολικῆς φυλῆς, ὧν ἔργον εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου. Ἐκαστος τῶν μεγάλων τούτων λαῶν συνετέλεσε κατὰ τρόπον ἰδιαιτέρον εἰς τὴν παραγωγὴν τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος. Οἱ Σίνοι ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἀσίᾳ, οἱ Τουράνιοι καὶ οἱ Χαμίται ἐν τῇ δυτικῇ Ἀσίᾳ ὑπῆρξαν ἰδρυταὶ τοῦ ὑλικῆς πολιτισμοῦ

(1) Τὸν Ὠξὸν Δξιχὰν ἐκάλεσαν καὶ οἱ Ἀραβες ἀπὸ τοῦ Η' μ. Χ. αἰῶνος, παραλαβόντες τὸ ὄνομα προδήλως ἐκ τοῦ Γιχὼν τῆς Ἱ. Γραφῆς.

Τούτους ἐν τῇ δυτικῇ Ἀσίᾳ ἠκολούθησαν οἱ Σημίται καὶ οἱ Ἀριοι (οἱ δ' Ἀριοὶ καὶ ἐν Εὐρώπῃ), ὧν οἱ μὲν ἔδωσαν τάσιν ἠθικωτέραν καὶ μᾶλλον ἰδεώδη εἰς τὸν ὑλικὸν πολιτισμὸν τῶν Χαμιτῶν καὶ Τουρανίων, οἱ δὲ ἀνέδειξαν τὸν ἀληθῆ πνευματικὸν βίον διὰ ποιήσεως φιλοσοφικῆς, διὰ τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς καὶ διὰ τῆς ἐπιστήμης. Ἀλλὰ νῦν τίθεται πάλιν πρὸς ἡμῶν τὸ μέγα ζήτημα, οὗ ἠψάμεθα καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν: τίς ἢ ὑπὸ εὐρυτάτην ἱστορικὴν ἔποψιν καὶ ἔννοιαν ἡ σχέσις τῶν ἱστορικῶν ἦτοι τῶν πεπολιτισμένων λαῶν πρὸς τοὺς βαρβάρους;

Ἀρχαιότατος πολιτισμός.—Ἄρα ἡ ἱστορία καὶ ὁ πολιτισμὸς εἶναι ἔργον μόνον τῶν τεσσάρων μεγάλων οἰκογενειῶν τῆς Κανκασίας φυλῆς καὶ τοῦ ἔθνους τῶν Σινῶν; Ἀλλὰ τί τότε πρόειπε νὰ ὑποτεθῆ περὶ τῶν λαῶν τῶν μεινάντων τῶν Σινῶν; Ἀλλὰ τί τότε πρόειπε νὰ ὑποτεθῆ περὶ τῶν λαῶν τῶν μεινάντων τῶν Σινῶν; Ἀλλὰ τί τότε πρόειπε νὰ ὑποτεθῆ περὶ τῶν λαῶν τῶν μεινάντων τῶν Σινῶν; Ἐξω τῆς ἱστορίας, ἦν ἐδημιούργησεν ἡ ῥηθεῖσα πεντάς; Πῶς πρόειπε νὰ ἐξηγηθῆ τὸ γεγονός ὅτι πλείστοι ὅσοι λαοί, βάρβαροι καλούμενοι, πρὸ πάντων ἐν Ἀφρικῇ καὶ ἐν Ἀμερικῇ καὶ Αὐστραλίᾳ καὶ Πολυνησίᾳ, ἔμειναν ἔξω τῆς μεγάλης κινήσεως τῆς ἱστορίας οὐδένα καθ' ἑαυτοὺς δημιουργήσαντες ἱστορικὸν βίον; Ἄρα οἱ λαοὶ οὗτοι ἦσαν φύσει ἀποκεκλεισμένοι τῆς ἱστορίας, ἦσαν δηλονότι φύσει ἀνίκανοι νὰ φθάσωσιν εἰς ὑψηλότερον ἱστορικὸν βίον καὶ ἦτο ἄρα τὸ ἀνθρώπινον γένος ἔξ ἀρχῆς διηρημένον εἰς ἱστορικοὺς καὶ μὴ ἱστορικοὺς, ὥσπερ κατ' Ἀριστοτέλην εἰς δούλους καὶ ἐλευθέρους ἢ ὥσπερ κατὰ τὸν Ἱερὸν Αὐγουστίνον εἰς τοὺς προωρισμένους εἰς σωτηρίαν καὶ εἰς τοὺς καταδικασμένους νὰ ἀποτελέσωσι διὰ παντὸς μάζαν ἀπωλείας (massam perditionis); Τοιοῦτόν τι φαίνεται φρονῶν ὁ Ῥενάν (1), ἐναντίον τῆς μεγάλης ἀρχῆς τῆς ἐνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἦν ἐν τούτοις ἀσπάζεται καὶ ἀνακηρύσσει. Ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχουσι, καθ' ἃ λέγει ὁ Ῥενάν, ὄντα ἀνθρώπινα ὑποδεέστερα, ὡς νῦν ἔχουσι, τῆς λοιπῆς ἱστορικῆς ἀνθρωπότητος, «μὴ ἔχοντα ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος, καλύπτοντα τὸ ἔδαφος τῆς γῆς ἀπὸ χρόνου ἀμνημονεύτου διαφεύγοντα πᾶσαν ἔρευναν τοῦ ἱστορικοῦ καὶ ἀνήκοντα εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ γεωλόγου», δὲν εἶναι ἀπίθανον. Ἐπίσης φαίνεται πιθανὸν καὶ ἐν μέρει ἀποδεδειγμένον, ὅτι πολλὰ τοιαῦτα βάρβαρα γένη ἐξηφανίσθησαν πρὸ τῶν ποδῶν τῶν μεγάλων ἐθνῶν τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν κοινωσίαν τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ὅτι οἱ Ἀριοι καὶ οἱ Σημίται ἐγκαθιστάμενοι ἐν ταῖς χώραις, ἐνθα εὐρίσκομεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐξαφανίζουσι τοὺς βαρβάρους λαοὺς, οὓς εὐρίσκουσιν ἐν παντὶ βήματι. Ἄλλ' ἄρα τὸ τοιοῦτον εἶναι ἀπόδειξις ὅτι οἱ ἐξαφανισθέντες λαοὶ ἦσαν φύσει προωρισμένοι εἰς ἐξαφάνισιν στερούμενοι ζωτικότητος ἱστορικῆς ἢ μᾶλλον μὴ ἔχοντες προωρισμὸν ἱστορικόν; Ἀλλὰ τότε πῶς ἐξηγεῖται ὅτι καὶ ἀφοῦ κατὰ τὰ ὑποτιθέμενα οἱ Ἀριοι ἐν Εὐρώπῃ ἐξηφάνισαν τοὺς πρὸ αὐτῶν οἰκοῦντας Φίννους, οὗτοι ἐν γωνίᾳ τινὶ τῆς Εὐρώπης ἐπέζησαν τῇ καταστροφῇ καὶ ἀνέπτυξαν ἱστορίαν καὶ πολιτισμόν; Ἄλλ' οἱ Φίννοι ἀνῆκον, δύναται τις ν' ἀντείπῃ, εἰς τὴν μεγάλην οἰκογένειαν τῶν Τουρανίων λαῶν καὶ δὲν ἦσαν προωρισμένοι εἰς καταστροφὴν. Ἀλλὰ ποῦ τότε ἀρχεται τὸ ὄριον τὸ διακρίνον τοὺς λαοὺς εἰς βαρβάρους καὶ πεπολιτισμένους ἢ μᾶλλον εἰς καταδικασμένους εἰς βαρβαρότητα καὶ εἰς προωρισμένους εἰς πολιτισμόν; Αὐτὸς ὁ Ῥενάν, οἶονεὶ ἀντιφάσκων πρὸς ἑαυτόν, ὁμολογεῖ ὅτι καὶ πολλοὶ τῶν Ἀρίων λαῶν, πρὸ τοῦ νὰ πολιτισθῶσιν, εὐρίσκοντο ἐπὶ μακροῦς αἰῶνας ἐν παχυλῇ βαρβαρότητι, καὶ ὅτι αὐτοὶ οἱ πρόγονοι τῶν Ἑλλήνων Πελασγοὶ εἶχον θρησκευτικὰς ἰδέας εἰς ἄκρον παχυλᾶς. Καὶ ἀφοῦ δὲ περὶ τὸν Ζ' π. Χ. αἰῶνα οἱ Ἀριοὶ

(1) Histoire des Langues Sémitiques σελ. 501.

ἔλαβον ὀριστικῶς τὸ σκῆπτρον τὸ πνευματικὸν τῆς ἀνθρωπότητος ἐν Εὐρώπῃ μὲν διὰ τῆς Ἑλλάδος, ἐν Ἀσίᾳ δὲ διὰ τῶν Περσῶν, κατὰ παράδοξον τρόπον κλάδοι οὐσιαῶδεις τῆς Ἀσίας φυλῆς, ἐκεῖνοι, οἵτινες ἠγοῦνται νῦν τοῦ πολιτισμοῦ, οἱ Κέλται, οἱ Γερμανοὶ καὶ οἱ Σλαῦοι. διετέλουν διάγοντες βίον βάρβαρον στρατιωτικὸν καὶ γεωργικόν, ἐξ οὗ ἐξῆλθον μόνον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ (1). Ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἀναιροῦσι τὸ δόγμα τὸ μνημονευθὲν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι φύσει προωρισμένοι εἰς πολιτισμόν; Τὸ δόγμα τοῦτο φαίνεται ἀνθαίρετον μὴ ἀληθεῖον πλέον τῶν μνημονευθειῶν ἀποφάνσεων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Ἱεροῦ Αὐγουστίνου περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ μαῦροι τῆς Ἀφρικής ἐπὶ αἰῶνας διετέλουν βάρβαροι, ἢ βαρβαρότης δ' αὕτη μετέστη εἰς κατάστασιν ἀποκτηνίσεως ἀκριβῶς ἐν μέσῳ τῶν πεπολιτισμένων λαῶν τῆς Ἀμερικής κατὰ τοὺς νεώτερους χρόνους, καὶ ἡ ἐπιβληθεῖσα αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ μάλιστα πεπολιτισμένου καὶ χριστιανικωτάτου λαοῦ τῆς Βορείου Ἀμερικής δουλεία ἀνήχθη εἰς ἀρχὴν θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἀληθείας καὶ δόγματος αἰτιολογουμένη διὰ τῆς κατάρας, ἣν ἔδωκεν ὁ Νῶε τῷ Χαναάν (ιδ. ἀνωτέρω σελ. 379). Καὶ ὅμως οἱ βάρβαροι οὗτοι λαβόντες ἀνθρώπινα δικαιώματα μετὰ τὸν μέγαν ἐμφύλιον πόλεμον τὸν ἀμερικανικὸν (1861-65) προήχθησαν τάχιστα πνευματικῶς, οὐδαμῶς σχεδὸν ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ πολιτισμοῦ ὑστεροῦντες τῶν Εὐρωπαίων Ἀμερικανῶν. Τὸ παράδειγμα τοῦτο καὶ μόνον δύναται νὰ μαρτυρήσῃ ὅτι οἱ βάρβαροι δὲν εἶναι ἀνεπίδεκτοι πολιτισμοῦ. Ἡ ἐν τῇ ἱστορίᾳ συνήθως παρατηρουμένη ἀπορρόφησις τῆς βαρβαροῦ φυλῆς ὑπὸ τῆς μᾶλλον πεπολιτισμένης ἢ ἡ ἐξαφάνισις φυλῆς τινος πρὸ τῆς ἄλλως ἰσχυροτέρας καὶ ἡ ἐμμονὴ πολλῶν βαρβάρων οἰκούντων μακρὰν παντὸς κέντρον τοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ ἀρχηγόνῳ καταστάσει, δὲν εἶναι ἀπόδειξις τῆς ἀπολύτου ἀνικανότητος αὐτῶν πρὸς παραγωγὴν πολιτισμοῦ. Τίς ἢ πιθανὴ ἀρχὴ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς βαρβαρότητος ἐν τῇ ἱστορίᾳ, τοῦ ζητήματος τούτου ἠψάμεθα ἤδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν καὶ ἐπραγματεύθημεν αὐτὸ ἐν τῇ καθολικωτέρᾳ αὐτοῦ σημασίᾳ. Ἡ διαίρεσις τῶν ἀνθρώπων εἰς πολιτισμένους καὶ βαρβάρους, λαβοῦσα ἀρχὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ζήτημα ἀρχῆς, ἀλλὰ ζήτημα ἐν ταῖς λεπτομερείαις αὐτοῦ ἐξεταζόμενον καὶ ἐρευνώμενον καὶ λυόμενον ὑπὸ τῆς ἱστορίας καὶ διὰ τῆς ἱστορίας. Ὅτι ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἱστορίας πέντε μεγάλα οἰκογένεια λαῶν παρίστανται ὡς δημιουργοὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ αἱ οἰκογένεια αὗται ἀποδείκνυνται μέχρι τινὸς ἐκ τῆς αὐτῆς πρώτης κοιτίδος (τῆς κεντρικῆς Ἀσίας) ἐξεληθοῦσαι, παρέχει μὲν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἰδιαιτέραν θέσιν καὶ σπουδαιότητα ταῖς φυλαῖς ταύταις, ἀλλὰ δὲν δημιουργεῖ δι' αὐτῶν ἐκ τῶν προτέρων ἰδιαιτέραν ἀνθρώπων φύσιν ἐν τῇ ὅλῃ οἰκογενίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Τὸ μέγα δόγμα τῆς πνευματικῆς ἐνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὡς ἐπραγματεύθημεν αὐτὸ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ὑπὸ τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἔννοιαν κεῖται ὑπεράνω πάσης δι' ἱστορικῆς ἢ γλωσσολογικῆς, ἀνθρωπολογικῆς ἢ γεωγραφικῆς ἢ διὰ μυθικῶν παραδόσεων μαρτυρουμένης ἐνότητος καὶ διαφορᾶς ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ ὅλου ἀνθρωπίνου γένους.

Ἀλλὰ πῶς ἐκ τῆς τοιαύτης ἐσωτερικῆς πνευματικῆς ἐνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους προέκυψαν αἱ μεγάλα ἐν τῇ ἱστορίᾳ φαινόμενα διαφορὰ μετὰ

(1) H. des L. Sém. σελ. 499.

τῶν ἀρχαιότατα πολιτισθέντων καὶ τῶν μέχρι νῦν ἐν βαρβαρῳ καταστάσει διατελούντων λαῶν; Καθὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὑπηνίχθημεν, ἡ μεγάλη μετὰ τῶν πεπολιτισμένων καὶ ἀπολιτιστῶν διαφορὰ εὐκολώτερον ἐξηγεῖται διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ πολιτισμοῦ παραγωγῆς τῆς βαρβαρότητος ἢ τάνάπαλιν. Τοῦτο δὲ λέγοντες ἐννοοῦμεν ὅτι τὸ πνευματικὸν ἢ ἠνωμένον ἀνθρώπινον γένος ἐνεφανίσθη ἐν τῷ κόσμῳ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς μετ' ὅλων τῶν στοιχείων τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, μετὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, τῆς αἰσθήσεως τῆς ἀθανασίας, τῆς συνειδήσεως τοῦ δικαίου καὶ ἰδῶς, μετὰ τῆς δυνάμεως τοῦ διανοεῖσθαι καὶ λαλεῖν καὶ ἐπινοεῖν καὶ ἐφευρίσκειν. Ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀγῶνος, ὃν ἐξ ἀνάγκης ὑπέδν, ἵνα πραγματώσῃ ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ τὸν αἰσθητὸν αὐτοῦ πνευματικὸν κόσμον, ἵνα δώσῃ οὕτως εἰπεῖν, σάρκα καὶ ὑπόστασιν εἰς τὸν δυνάμει τέλειον ἐν αὐτῷ πνευματικὸν κόσμον' ἐκ τοῦ ἀγῶνος τούτου ὅστις ἐξ ἀνάγκης διὰ τοῦ πολέμου «ἀπάντων καθ' ἀπάντων» ἐμελλε νὰ δημιουργήσῃ περιόδον τινα παροδικῆς βαρβαρότητος ἢ μᾶλλον τοῦ πρώτου στοιχειώδους ἀκατεργάστου πολιτισμοῦ, προέκυψεν ὡς παραφυσὴ ἢ διαρκῆς βαρβαρότης ἢ προελθοῦσα ἐνεκα παρεκτροπῆς ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ πολιτισμοῦ, ἣτις παρεκτροπὴ διὰ συνδομηῆς ἐξωτερικῶν περιστάσεων ἤγαγεν εἰς τελείαν βαρβαρότητα. Ἡ τοιαύτη ἀντίληψις καὶ θεωρία τοῦ πρώτου ἀνθρωπίνου βίου καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἱστορίας ἀναιρεῖ τὴν ὑπόθεσιν, καθ' ἣν δῆθεν ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ κτηνώδους ὅλως καὶ θηριώδους, ἀγλώσσου καὶ ἀκοινωνήτου καὶ ἀθηροῦ πρώτης καταστάσεως, ἐν διηνεκεῖ ἀγρία πάλη κατὰ τῶν θηρίων μικρὸν κατὰ μικρὸν ἐδημιούργησε γλώσσαν δι' ἀπομιμήσεως τῶν φωνῶν τῶν θηρίων ἢ μᾶλλον διὰ τῆς ἐκ τῆς θέας τοῦ νεκροῦ καὶ τοῦ πρὸς τοὺς ἀποθανόντας συγγενεῖς οἴκτου ἀναπτυχθείσης λατρείας τῶν προγόνων συνέλαβε τὴν ἰδέαν τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ μέλλοντος βίου, ἐξ ἧς ἰδέας πάλιν παρεξέτραπη εἰς τὴν ταπεινὴν κτισματολατρείαν (φετισισμόν). Ὅτι ὁ πολιτισμὸς καὶ αὐτῶν τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐξ ἀρχῆς μετὰ πολιτισμοῦ ἐμφανιζομένων λαῶν δὲν ἀνεπτύχθη ἀμέσως καὶ ἐν χρόνῳ σμικρῷ, ἀλλ' ὅτι μακρὸς παρήλθε χρόνος καθ' ὃν βαθμηδὸν ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς λιθίνης περιόδου (1) καὶ τῆς τρωγλοδυτικῆς καὶ εἶτα τῆς λιμναίας οἰκῆ

(1) Ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ προϊστορικοῦ διαιρεῖται φυσιοῖστορικῶς καὶ ἀνθρωπολογικῶς εἰς τρεῖς περιόδους. Ἡ πρώτη τούτων καλεῖται *λιθίνη*, ἡ περίοδος δηλογοῦ, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος ὄκει ἐν σπηλαίοις καὶ τρώγλαις ζῶν ἐπὶ τῆς γῆς μετὰ τοῦ πρῶτου κατακλινομαίου ἐλέφαντος τοῦ καλουμένου Μαρμούθ, καὶ ἐξεργαζόμενος τὸν λίθον καὶ κατασκευάζων ἐξ αὐτοῦ τὰ τε πρὸς ἄμυναν ὅπλα καὶ τὰ ὄργανα τὰ χρησιμεύοντα πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ βίου. Κατὰ τὴν περιόδον ταύτην καὶ ἐτι βραδύτερον (κατὰ τὴν ὀρειχαλκίην καὶ τὴν σιδηρὰν ἐτι ἐποχὴν) ὄκει ὁ ἄνθρωπος καὶ ἐν *λιμναίοις* δόμοις, κατασκευάζων αὐτοὺς ἐκ πασσάλων ἐντὸς λιμνῶν χάριν ἀσφαλείας ἐναντίον τῶν θηρίων ἢ καὶ ἐναντίον τῶν ὁμοίων αὐτοῦ (*). Ἡ δευτέρα περίοδος τοῦ προϊστορικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ *χαλκῆ* (ἢ τοῦ ὀρειγάλκου), καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος μέγα ἐποιήσατο βῆμα πρὸς τὴν πρόοδον διὰ τῆς ἐξεργασίας τοῦ ὀρειγάλκου. Ἡ τρίτη περίοδος εἶναι ἡ τῆς ἐξεργασίας τοῦ σιδήρου, ἀφ' ἧς ἀρχεταί ἐτι σπουδαιότερος πολιτισμὸς καὶ κατὰ μικρὸν ὁ πραγματικὸς ἱστορικὸς βίος. Σημειωτέον δὲ ὅτι αἱ τρεῖς ῥηθεῖσαι περιόδοι εἶναι μὲν ἴσως κοιναὶ διὰ πάσαν τὴν ἀνθρωπότητα, ἀλλ' οὐχὶ ταυτόχρονοι, διότι ἐν Ἀσίᾳ εἶχε προοδεύσει σπουδαίως ὁ πολιτισμὸς καθ' ὃν χρόνον ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ μόλις ἤρξατο ἡ σιδηρὰ ἐποχή.

(*) Λιμναῖαι οἰκήσεις διατηρηθεῖσαι καὶ τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις κατὰ τινες τόπους καὶ δὴ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ χερσονήσῳ ἦσαν γνωσταὶ τοῖς Ἑλλησιν. Ἐν τῇ «Περιηγήσει» τοῦ Σκύμνου τοῦ Χίου ἢ Ἀωνύμου γίνεται λόγος περὶ ἔθνος Λιμναίων (στ. 850 «Τὸν Παντικιάπην διαβάντι Λιμναίων ἔθνος» πρβλ. καὶ Ὀρφ. Ἀργον. 1064 «Σαυρομάτας καὶ

σεως, εἶτα δὲ διὰ τῆς θρησκευτικῆς καὶ τῆς σιδηρᾶς ἐποχῆς ἐδημιούργησε κατὰ μικρὸν τὰς τέχνας καὶ τὸν πολιτισμὸν τοῦτο εἶναι ἀλήθεια ἀποδεδειγμένη ἐκ τῶν πραγμάτων καὶ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸ ζήτημα τῆς πρώτης ἐν πάσῃ θεώρησι καὶ λογικότητι ἢ ἐν κτηνώδει καὶ θηριώδει καταστάσει ἐμφανίσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ κόσμῳ. Ὅ,τι δὴποτε καὶ ἂν ὑποτεθῆ περὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἀλήθεια ἐπιστημονικῶς ἀποδεδειγμένη εἶναι ὅτι μακρὰ περίοδος πολιτισμοῦ ὕλκιως βαθμηδὸν προαγομένου προηγήθη τῆς ἀρχῆς τῆς ἱστορίας, περίοδος βαθμιαίας ἀναπτύξεως τῶν τεχνῶν καὶ τῆς ἄλλης εὐθυμερίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλ' ἡ θετικὴ ἱστορία δὲν δύναται νὰ παρακολουθήσῃ τὰ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Ἀρχὴ καὶ ἀφεταιρία τῆς ἱστορίας εἶναι ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἡ ἀνθρωπότης ἤρξατο νὰ διαιωνίσῃ τὰ ἔργα αὐτῆς διὰ τῆς γραφῆς. Καὶ ἐπειδὴ τοῦτο ἐγένετο ἐν χρόνῳ, καθ' ὃν ὁ ἀνθρώπος προήχθη ἐν τινὶ μέτρῳ εἰς τὸν πολιτισμὸν, ἀνεγκλίως, ἡ θετικὴ ἱστορικὴ ἐπιστήμη ἀρχεται ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὰ περὶ τῆς περιόδου τῆς βαρβαρότητος τῶν ἱστορικῶν λαῶν γινώσκει καὶ κρίνει κατὰ τὰ διὰ τῆς γραφῆς παραδεδομένα. Ὁ χρόνος λοιπόν, καθ' ὃν ἤρξατο ἡ χρῆσις τῆς γραφῆς, εἶναι ἡ πραγματικὴ ἀρχὴ τῆς ἱστορίας.

Ἡ γένεσις καὶ ἀνάπτυξις τῆς γραφῆς.—Ἀλλὰ καὶ ἡ γραφὴ αὐτὴ ἦτοι ἡ τέχνη τῆς γραφῆς δὲν παρήχθη ἐν ὠρισμένῳ χρόνῳ καὶ ἐν αὐτοτελείᾳ παρὰ τοῖς διαφόροις ἔθνεσιν. Ἡ γραφὴ δὲν εἶναι ἐφεύρεσις, ἀλλὰ φυσικὸν προῖον τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως βαθμηδὸν παραχθὲν καὶ διὰ τοῦ χρόνου ἀναλόγως τοῦ ἄλλου πολιτισμοῦ τελειοποιηθὲν. Ἡ ἀρχὴ τῆς γραφῆς, ὅπως τῆς γλώσσης, εἶναι ὅλως φυσικὴ ἐκ φυσικῆς ἀνάγκης προελθοῦσα, ἐκ τῆς ἀνάγκης, ἣν ἠσθάνετο τὸ πνεῦμα οὐχὶ πλέον νὰ ἐκδηλώσῃ, ἑαυτό, ὡς ἐγένετο ἐν τῇ γλώσσῃ, ἀλλὰ νὰ καταστήσῃ διαρκῆ τὰ διανοήματα καὶ τοὺς λόγους αὐτοῦ, καὶ νὰ παραδώσῃ ταῦτα εἰς τὴν μνήμην τῶν ὀπόντων ἢ τῶν ἐπιγιγνομένων. Ἡ συμβολικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ συμβολικὴ γλυπτικὴ καὶ ζωγραφικὴ εἰσὶν αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς γραφῆς. Οἱ τύμβοι τῶν νεκρῶν οἱ προωρισμένοι νὰ καταστήσωσι διαρκῆ τὴν μνήμην τῶν τεθνεώτων ἐν τῇ διανοίᾳ τῶν ζώντων καὶ ἐπιγιγνομένων ἦσαν ἡ πρώτη γραφὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ αὐτὴ ἐσωτερικὴ φυσικὴ ἀνάγκη παρώρμησε τὸν ἀνθρώπον νὰ ἐκδηλοῖ τὰς ἐσωτερικὰς αὐτοῦ περὶ τοῦ θεοῦ ἰδέας καὶ ἀντιλήψεις καὶ ν' ἀπεικονίσῃ τὰς θρησκευτικὰς αὐτοῦ ἀντιλήψεις οὐ μόνον διὰ λόγου (ποιήσεως), ἀλλὰ καὶ δι' ἀναγλύφων ἐπὶ λίθων εἰκόνων καὶ διὰ ζωγραφιδῶν. Ἀναπτυσσομένων τῶν κοινωνικῶν σχέσεων ἐν εὐρυτέρῳ κύκλῳ τὸ ἔθος τοῦ παριστάται τὰς ἰδέας καὶ

Γέτας καὶ *Γυμναίους* (ἐνθα τὸ *Γυμναίους* διορθοῦσι *Λιμναίους*). Ὁ Ἡρόδοτος τοῦ μὲν ὀνόματος τῶν *Λιμναίων* δὲν μνημονεῖ ἀλλὰ περιγράφει πόλιν Παιόνων τῶν οἰκούντων ἐν τῇ Πρασιάδι (τῆς Μακεδονίας) λίμνῃ, τῇ κυριευθείσῃ ὑπὸ τῶν Περσῶν διὰ τοῦ Μεγαβάρου μετὰ τὴν ἀπὸ Σκυθικῆς στρατείας ἐπιστροφῆν τοῦ Δαρείου ('Ἡρ. Ε' 16 «Οἱ δὲ περὶ ὃ Πάγκαιον ὄρος καὶ αὐτὴν τὴν λίμνην Πρασιάδα οὐκ ἐχειρῶθησαν ἀρχὴν ὑπὸ Μεγαβάρου. Ἐπειράθη δὲ καὶ τοὺς ἐν τῇ λίμνῃ κατοικημένους ἐξαιρέειν ὧδε' ἰκρία ἐπὶ σταυρῶν ὑψηλῶν ἐξευγμένα ἐν μέσῳ ἔστηκε τῇ λίμνῃ ἔσοδος ἐκ τῆς ἡπείρου στενὴν ἔχοντα μὴ γεφυρὸν τοὺς δὲ σταυροὺς τοὺς ὑπεστῶτας τοῖσι ἰκρίοισι τὸ μὲν κου ἀρχαῖον ἔστησαν κοινῇ πάντες οἱ πολιῆται, μετὰ δὲ νόμῳ χρωόμενοι ἰστᾶσι τοιῶδε κομίζοντες ἐξ ὄρεος τῷ ὄνομα ἐστὶ Ὀρβηλος, κατὰ γυναῖκα ἐκάστην ὃ γαμέων τρεῖς σταυροὺς ὑπὸ στήθει' ἀγεται δὲ ἕκαστος συχνὰς γυναῖκας» οἰκέουσι δὲ τοιοῦτον τρόπον, κρατέων ἕκαστος ἐπὶ τῶν ἰκρίων καλύβης τε ἐν τῇ διαιτάτῃ καὶ θύρης καταπακτῆς διὰ τῶν ἰκρίων κάτω φεροῦσης εἰς τὴν λίμνην· τὰ δὲ νήπια παιδιά δέουσι τοῦ ποδὸς σπάρτω, μὴ κατακυλισθῆν δαιμαίνοντες· τοῖσι δὲ ἴπποισι καὶ τοῖσι ὑποζυγίοισι παρέχουσι χρότον ἰχθυῶν...».

τὰ διανοήματα καὶ τὰς γνώσεις ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς θρησκείας μετέστη εἰς τὸν τοῦ κοινοῦ βίον καὶ ἤρξατο ἡ δι' εἰκόνων μετάδοσις τῶν διανοημάτων. Τοιοῦτον ἔθνος λείψανον μέχρι σήμερον φαίνεται ὁ ἐν Πολυνησίᾳ τετοβισμός (1), ὁ κατώτατος βαθμὸς τῆς εἰκονικῆς γραφῆς. Ἀνώτερος τοῦτου βαθμὸς εἶναι ἡ ὑπὸ τῶν αὐθιγενῶν βαρβάρων τῆς Ἀμερικῆς ἐπὶ δερμάτων θηρίων παράστασις εἰκονικῶν σημείων καὶ συμβόλων. Ἐκ τῆς τοῦτου τελειοποιήσεως παρήχθη γραφὴ τις ἐν τοῖς ὀπωσοῦν πεπολισμένοις λαοῖς τῆς Ἀμερικῆς (ἐν Μεξικῷ καὶ ἐν Περούτῃ) καθ' ὃν χρόνον οἱ Εὐρωπαῖοι ἀνεκάλυψαν τὰς χώρας ταύτας. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον (ΙΕ' μ. Χ. αἰῶνος) παρὰ τοῖς μνημονευθεῖσι λαοῖς ἡ εἰκονικὴ γραφὴ εἶχε τοσοῦτον προαχθῆ, ὥστε ταύτης ἐγένετο χρῆσις οὐ μόνον ἐπὶ τῶν λιθίνων μνημείων ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ὑφασμάτων, καὶ ἐπὶ καλῶς ἐξεργασμένων δερμάτων, ἐτι δὲ καὶ ἐπὶ εἶδους τινὸς χάρτου ἐκ φυτοῦ κατασκευαζομένου. Καὶ ἡ τοιαύτη γραφὴ ἐχρησιμοποιεῖτο ἐν ταῖς πεπολιτισμέναις χώραις τῆς Ἀμερικῆς, κατὰ τὸν μνημονυθέντα χρόνον τῆς ὑπὸ τῶν Ἰσπανῶν κατακτῆσεως αὐτῶν, πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς διοικήσεως καὶ τῆς νομοθεσίας. Ἀλλ' ὁ κύριος χαρακτὴρ πασῶν τῶν γραφῶν τούτων ἦτο ἡ συμβολικὴ ἢ εἰκονικὴ παράστασις, ἡ δι' εἰκόνων διδασκαλίαι. Τὰ γράμματα ἦτοι οἱ χαρακτῆρες παρίστων τὴν εἰκόνα τῶν πραγμάτων, οὐχὶ δὲ καὶ τοὺς φθόγγους τῆς γλώσσης. Ἡ παράστασις φθόγγων δι' εἰκόνων καὶ χαρακτῆρων γραμμάτων ἐγένετο κατὰ πρῶτον ἐν τῇ γραφῇ τῇ Σινικῇ. Καὶ ἐνταῦθα ἀρχεται ἡ ἀληθὴς γραφὴ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἣτις προαγομένη ἐφθασεν εἰς τὸν βαθμὸν, ὃν εὐρίσκομεν ἐν τοῖς γράμμασι τοῖς ἱερογλυφικοῖς τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐν τοῖς σφηνοειδέσι τῆς Ἀσσυρίας καὶ Βαβυλωνίας (2). Ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε τὰ τῆς γραφῆς

(1) Ὁ τετοβισμός (ἡ λέξις εἶναι Πολυνησιακὴ) τῆς Πολυνησίας, ἦτοι τὸ ἔργον τοῦ καλύπτειν δι' εἰκόνων τὸ δέρμα τοῦ σώματος, δὲν ἐγένετο ἐν ἀρχῇ χάριν ἀπλοῦ κοσμήματος, ἀλλὰ πρὸς παράστασιν τῶν κατορθωμάτων τοῦ ἥρωος, ἀπεικονιζομένων ἐν τῷ δερματι τῶν ὑπ' αὐτοῦ φονευομένων ἐχθρῶν.

(2) Ἐκ τῶν εἰρημένων νοεῖται ὅτι περὶ ἐπινοήσεως ἢ ἐφευρέσεως τῆς γραφῆς οὐδεὶς δύναται νὰ γείνη λόγος ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἡ γραφὴ δὲν ἐφευρέθη ἐν ὠρισμένῳ χρόνῳ καὶ τόπῳ καὶ παρ' ὠρισμένου ἀνθρώπου, ἀλλ' ἀνεπτύχθη βαθμηδὸν καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς ὀπωσοῦν προηγεμένοις λαοῖς, προελθοῦσα τὸ πρῶτον ἐξ αἰτίων ἐσωτερικῶν ψυχολογικῶν, εἶτα δὲ ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν ἀναγκῶν τοῦ βίου. Μετὰ τῆς γενέσεως δὲ καὶ ἀναπτύξεως τῆς γραφῆς συνδέεται καὶ τῶν ἀριθμητικῶν ψηφίων. Τὸ ζήτημα τῆς γενέσεως τῶν ἀριθμῶν ἀνάγεται εἰς τὸ τῆς γλώσσης. Ὅπως ὁ ἀνθρώπος, πρῶτιμος ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην τῆς διὰ γραφῆς ἐκδήσεως τῶν διανοημάτων αὐτοῦ, οὕτω πρῶτιμῶτα ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ δηλώσῃ καὶ τοὺς ἀριθμοὺς δι' ἐξωτερικῶν συμβόλων. Τὰ πρῶτα δοκίμια τῶν τοιοῦτων συμβόλων εὐρίσκομεν ἐν τοῖς *quipu* (κόμβοις) τῶν Ἀμερικ. λαῶν, οἵτινες διὰ ἱμάντων ἐχόντων κόμβους ἐδήλουν τοὺς ἀριθμούς. Τὸ ἔθος δὲ τοῦ οὕτω δηλοῦν τοὺς ἀριθμούς ἦτο ἀρχαιότατον καὶ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἀσίᾳ, ἡ δὲ διὰ γραφῆς παράστασις τῶν ἀριθμῶν ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς τελειοποιήσεως. Καὶ ὅπως ἡ ἀριθμητικὴ ἐγένετο ἐν ἀρχῇ διὰ τῶν δακτύλων, οὕτω καὶ ἡ πρώτη εἰκονικὴ παράστασις αὐτῆς, ὥστε εἰς εἰκονιζόμενος δάκτυλος ἐσήμαινε τὸν 1, δύο δάκτυλοι τὸν 2, ἡ χεὶρ τὸν 5, αἱ δύο χεῖρες διασταυρούμεναι τὸν 10 (*). Ἡ διὰ στοιχείων ἢ ψηφίων παράστασις τῶν ἀριθμῶν ἀρχεται ἐν Ἰνδίας ἐν χρόνῳ ἀμνημονεῦτῳ. Ἐλαμβάνοντο δὲ παράστασις τῶν ἀριθμῶν αὐτὰ τοῦ ἀλφαβήτου, ἀφ' ὃν ἤρξατο ἡ λέξις ἢ δηλῶς ἀριθμητικὰ ψηφία τὰ γράμματα αὐτὰ τοῦ ἀλφαβήτου, ἀφ' ὃν ἤρξατο ἡ λέξις ἢ δηλῶς ἀριθμῶν. Ἐπῆλθε δὲ μεγάλη τελειότης ἐν τῷ νέῳ συστήματι περὶ τὰ 600 π.

(*) Καὶ ἐν τοῖς ἱερογλυφικοῖς γράμμασι τῆς Αἰγύπτου καὶ τοῖς σφηνοειδέσι τῆς Βαβυλωνίας καταφαίνεται ἡ τοιαύτη ἀρχέγονος μορφή τῶν ἀριθμητικῶν χαρακτῆρων, ἀλλὰ σαφέστερον καταφαίνεται αὐτὴ ἐν τοῖς ἀριθμητικοῖς γράμμασι τοῖς Ἰταλικῶς I, II, III. Τὸ V(=5) φαίνεται ὅτι προῆλθεν ἐκ τῆς εἰκόνος ἐκτεταμένης χειρὸς, τὸ δὲ X(=10) ἐκ τῆς διασταυρώσεως τῶν δύο χειρῶν πρὸς δὴλωσιν τοῦ ἀριθμοῦ 10.

ἀνήκουσι τῇ ἱστορίᾳ καὶ ἐν ταύτῃ γενήσεται ἐκτενέστερος περὶ αὐτῆς λόγος. Αἱ σφηνοειδεῖς ἐπιγραφαὶ τῆς Βαβυλωνίας καὶ Ἀσσυρίας, τὰ ἱερογλυφικὰ μνημεῖα τῆς Αἰγύπτου καὶ ἡ ἰδεογραφία ἤτοι ἡ εἰκονικὴ γραφὴ τῶν Σινῶν ἄγει ἡμᾶς εἰς τὴν πραγματικὴν ἱστορίαν τῶν πρώτων πεπολιτισμένων λαῶν τῆς Ἀσίας καὶ τοῦ κόσμου. Καὶ ἀπὸ τοῦδε ὅ,τι λέγομεν καὶ ἀφηγοῦμεθα, εἶναι πόρισμα τῶν ἱστορικῶν εἰδήσεων τῶν διὰ τῆς γραφῆς παραδεδομένων.

Χ. ὁπότε εἰς τὰ ἀριθμητικὰ ψηφία προσετέθη τὸ 0. Τὸ σημεῖον τοῦτο ὡς καὶ τὸ 8 δὲν ἐπενοήθησαν ὡς ψηφία ἀριθμητικά, ἀλλὰ παρελήφθησαν ἐκ τῆς θρησκευτικῆς φιλοσοφίας τῆς Ἰνδικῆς ὡς σύμβολα τοῦ ἀπείρου ἐν τῇ θετικῇ καὶ ἀρνητικῇ ἐκφάνσει αὐτοῦ. Ἡ εὑρεσις τοῦ 0 ἢ προελθοῦσα ἐκ τῆς λεπτότητος τῆς διανοίας καὶ τοῦ πλοῦτου τῆς φαντασίας τοῦ ἀρχαιοτάτου τῶν Ἀρίων λαῶν ἦτο ἀληθῶς σπουδαῖον γεγονός ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἰδιαιτέρως δὲ τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν, αἵτινες τσαύτην ἔχουσι σημασίαν καὶ σπουδαιότητα ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ ὅλου ἱστορικοῦ βίου. Ἐν τῇ ἀριθμητικῇ τῇ πρακτικῇ πρόοδον ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐποιήσαντο σπουδαίαν (πολλῶν ὑπερτέραν ἢ οἱ Αἰγύπτιοι) οἱ Βαβυλώνιοι. Ἡ Βαβυλὼν εἶναι ἡ πατρίς τῶν ἀρχαιοτάτων μέτρων καὶ σταθμῶν ἐν τῇ δυτικῇ Ἀσίᾳ, οἱ Βαβυλώνιοι δὲ ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων μετεχειρίζοντο καὶ πίνακας ἀριθμητικούς πρὸς πρακτικὴν διευκόλυνσιν τῆς ἀριθμῆσεως. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐν Βαβυλώνι καὶ ἀλλαχοῦ ἐν ἀρχῇ τὰ ἀριθμητικὰ στοιχεῖα εἰκονίζοντο ἐπὶ ἄμμου, ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ τροπικὴ σημασία, ἣν ἔλαβεν ἡ λέξις *ābaš* (Ἑβρ. *abag*=κόνις) ἢ σημαίνουσα τὸν ἀριθμητικὸν πίνακα. (Otto Gaspari *Urgeschichte der Menschheit*, Τομ. Β' σελ. 265).

ΤΕΛΟΣ

Σημ. ἐκδότου. Τὰ παροράματα τοῦ Α' τόμου θὰ δημοσιευθῶσιν ἐν τῷ Β' τόμῳ.

Ὁ Β)ος τόμος ἐκ 42 τυπογραφικῶν φύλλων καὶ 250 εἰκόνων θὰ κυκλοφορήσῃ ἐντὸς διμήνου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ - Π.Τ.Δ.Ε
ΔΙΑΔΡΑΣΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ-ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΣΧΟΛΙΚΟΥ
ΜΟΥΣΕΙΑΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ (Δ.Ε.Σ.Μ.Υ.)
ΑΡΧΕΙΟ - ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ &
ΠΑΙΔ. ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ (Α.-Β.Α.Κ.Η.)
ΑΡΙΘΜ. ΕΙΣΑΓ. 6319
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓ. 14-6-2011
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘ. ΠΕΜ. 935 ΕΑΡ

